

Adrian Marino

Viața unui om singur

© 2010 by Editura POLIROM

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37;

P.O. BOX 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

MARINO, ADRIAN

Viața unui om singur / Adrian Marino. – Iași: Polirom, 2010

ISBN 978-973-46-1628-2

821.135.1-94

Printed in ROMANIA

POLIROM
2010

Notă asupra ediției

Viața unui om singur, consistent volum de memorii al regretatului cărturar Adrian Marino, a cunoscut, așa cum mărturisește autorul în chiar debutul său, două versiuni. O primă versiune datează din 1993, fiind revăzută un an mai târziu. Această autobiografie se oprește la anul 1989. Dincolo însă de incompletitudinea ei, autorul ajunge să fie nemulțumit de caracterul prea „anecdotic” și marea întindere a acestei prime forme. O spune într-o convorbire cu Mircea Iorgulescu, difuzată la Radio Europa Liberă în 10 mai 1997 (transcrisă și publicată în *România literară*, nr. 28/20-26 iulie 2005): „E un volum imens, de vreo 1 400 de pagini, care trebuie puțin redus și rescris, în sensul că vreau să-l modific spre o autobiografie pur intelectuală, ideologică și culturală. În prima versiune este prea anecdotic, prea istoric, prea factologic”.

Doi ani mai târziu, în 1999, Adrian Marino revine asupra manuscrisului și hotărăște să-l rescrie integral pe noi baze, completându-l cu anii postdecembriști. Această a doua versiune, agreată de autor, o publică acum Editura Polirom, prin amabilitatea dnei Lidia Bote-Marino, care ne-a pus la dispoziție dactilograma manuscrisului, realizată de domnia sa, ca în atâtea alte rânduri, cu dăruire și pricepere. Potrivit dispozițiilor testamentare, manuscrisul face parte din fondul „Adrian Marino” al Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca.

Autobiografie îndelung așteptată, volumul captivează prin traseul unei vieți de excepție, ca și prin valoarea culturală a mărturiei pe care o aduce. Publicarea acestor memorii cu destin voit postum e totodată o datorie de recunoștință pe care Editura Polirom și-o împlinește acum față de regretatul cărturar Adrian Marino.

Redacția

Preambul

Dificultăți

Am ezitat mult, foarte mult, să reiau și să refac textul anterior al acestei *Vieți*. A fost scris între 6 februarie și 13 septembrie 1993, revăzut în iunie 1994. Deci, acum cinci ani, într-o dispoziție total deosebită de spirit. În plus, această primă versiune se oprea înainte de 1989 și trebuia adusă „la zi”. Cu atât mai mult cu cât, în ultimii ani, s-au produs transformări și clarificări interioare importante. Am recitit textul anterior cu un sentiment de constrângere și insatisfacție. Nu numai că nu mă mai „exprima” cu fidelitate, dar mi s-a părut și prost scris. Prea explicativ și descriptiv, prea insistent și anecdotic, prea redundant și, mai ales, prost organizat. Prea dilatat, de redus la esențial. Un „document”, în felul său. Dar plin de sincerități și naivități, adesea penibile, extrem de confesiv și resentimentar. Faptul de a fi, în definitiv, „autentic” nu mă consolează. Am decis deci să renunț la această primă versiune și să rescriu întreaga „poveste”. Pe noi baze, mai clarificate, organizate și sedimentate. Rețin doar „concluziile” finale, cât mai concentrat posibil. Voi păstra, într-o „anexă”, doar prima versiune a „Preambulului”, mai bine scris și, măcar în intenție, edificator asupra sensurilor esențiale ale existenței mele*. Pare încă să „reziste”. Oricum, el constituie un element, să-i spun simbolic, de comparație și de raportare utilă și uneori necesară la trecut. Anumite evoluții și modificări de conținut pot fi mai bine percepute. Ideea dominantă a întregului text are, de altfel, un sens profund și edificator, în primul rând, pentru mine însumi.

Îmi dau seama acum, cu mult mai multă claritate, de dificultățile – enorme – ale unei astfel de întreprinderi. Mai întâi, definiția „exactă” a singurătății mele, pe care am resimțit-o mereu, este de un tip special. Fug de orice dramatizare și consolare sentimentală. Nu este vorba, în esență, nici de carența afectivității familiale sau nefamiliale, nici de lipsa solidarității sociale, deși – într-un fel sau altul – singurătatea mea s-a răsfrânt, adesea dureros, și pe aceste planuri. Ceea ce m-a lovit, nu o dată, uneori până la exasperare, a fost mai ales lipsa de comunicare. Evident, cea mai

* Intenție la care autorul pare a fi renunțat ulterior (n.ed.).

mare parte din vină îmi aparține. Dar, în același timp, nu puteam să nu observ că lipsa de dialog și comunicare avea și cauze obiective, esențiale, inevitabile, profunde. Toate foarte grave.

În câteva cuvinte: de șase decenii, cel puțin, gândesc mereu *altfel*, aproape în toate domeniile. Scara mea de valori, începând cu valorile culturale și ideologice, este net deosebită de a mediilor sociale și culturale pe care le-am străbătut, obligat sau nu. Iar o astfel de singurătate – care nu este nici sentimentală, nici socială – este greu de suportat. O suferință abstractă, rece. O revoltă permanentă și fără soluție. Mai totdeauna inexprimabilă și incomunicabilă. Nu doresc nimănui o astfel de contrarietate și uzură interioară. Fără ieșire și fără o adevărată consolare.

Încerc totuși s-o pun pe hârtie, s-o definesc și s-o descriu cu maximă claritate. Doresc să scriu totuși „cartea” vieții mele, în toate sensurile cuvântului. Să-mi afirm identitatea, „personalitatea”, bună, rea, așa cum a fost. Și, dintr-odată, îmi dau seama de enormele obstacole interioare de care mă lovesc. Unele confesiuni pot părea „naive” și chiar „ridicole”. Îmi asum acest risc. Este extrem de dificil, pe de altă parte, să mă „povestesc”, să mă „explic”, să mă „acuz” sau să mă „scuz”, în același timp. Aceste noțiuni primesc dintr-odată – privite de la mare distanță – un nou sens și un alt conținut. Riscul de a-mi găsi sau inventa diferite „alibiuri” este și el mare. Trebuie totuși nu numai să încerc, dar și să perseverez. Și, mai ales, să reușesc. Am puternice motive să trec și acest greu examen, în ciuda tuturor dificultăților.

Mai întâi, faptul de a rememora șase decenii de existență, pe cât posibil în mod complet și sintetic, nu este deloc, dar absolut deloc, ușor. Am uitat zeci, sute, mii de fapte și detalii, demne de reținut, dintr-un motiv sau altul. În același timp, sunt adesea uluit și scandalizat de câte aberații și imbecilități a „trebuit” totuși să înregistrez și să rememorez. Fără voie, căci memoria mea – și ea de un tip special – mi-a produs enorm de multe neplăceri, mai ales în ultimul timp. Voi explica imediat despre ce este vorba. Oricum, mă simt apăsător, adesea strivit, de amintirea unei „vieți”, care nu mi-a dat, în esență, nici o satisfacție profundă. Nu o viață ratată, ci una blocată, dezamăgită, adesea apăsătoare și chiar terorizată. Ceea ce a fost pentru mine mult mai greu de suportat. Autenticitatea scoate la suprafață calități, dar și defecte. O viață adevărată nu este neapărat și una exemplară în toate privințele.

Intervin și dificultăți de ordin tehnic, specific memorialistice. A păstra, pas cu pas, un ton egal, „just”, permanent constant, se dovedește aproape imposibil. Or, a avea un unghi unic și stabil de memorizare, percepție și evaluare a trecutului este esențial în astfel de „autobiografii”. Mai ales când ele se doresc nu numai unitare, dar și reprezentative pentru „eroii” lor. Explicația este simplă: viața este plină de oscilații, contradicții și conflicte inevitabile. Dispoziția sufletească se schimbă de la o zi la alta. Ce spun? Adesea de la oră la oră. În astfel de condiții, există riscul considerabil de a înregistra greșit, parțial sau chiar complet deformat, un eveniment sau altul, revenit brusc în memorie. Pentru a evita astfel de erori, este necesar un permanent efort de echilibrare și autocontrol. Iar acesta este

extrem de greu de realizat. Și, în definitiv, adesea imposibil. Nu o dată „inuman”. Pentru a fi obiectivi și coerenti, riscăm să ne alterăm și chiar să ne mutilăm sufletește. Să ne falsificăm spontaneitățile și reacțiile naturale. Și, în definitiv, pentru ce? Voi nota, ceva mai jos, că „merită”. Dar, deocamdată, nu poate fi ignorată o astfel de capcană deosebit de periculoasă.

Ea poate fi definită și altfel. Se produce, în permanență, o interferență inevitabilă și brutală de planuri. Prezentul se proiectează în trecut. Trecutul revine și terorizează prezentul. Cu alte preocupări și trăiri, cu alte judecăți și exigențe. Dau, de pildă, mai ales, cele mai proaste note copilăriei, adolescenței și primilor mei pași în viața socială. Și totuși, simt că aveam, nu mai puțin, dreptatea și justificarea mea. Oricât de scump am plătit, pe drept sau pe nedrept, erorile mele. A te transpune într-un trecut (îndepărtat) și a trăi efectiv într-un prezent (imediat) nu este deloc simplu. Și totuși, *trebuie* să traversez, cel puțin în lunile următoare (când voi redacta acest text autobiografic), tocmai astfel de stări de spirit. Dureroase adesea, incomode totdeauna.

Sunt conștient și de un alt fenomen negativ: singurătatea morală alterează, falsifică. Adesea chiar sterilizează. Mă surprind, de multe ori, iritat, irascibil, plin de revolte refulate, de inhibiții, de mult ascunse. Ele frânează și chiar usucă multe bune intenții, porniri generoase, energii constructive. Devin ursuz, rece, antipatic, inabordabil, „imposibil”. Uneori chiar mie însumi. Se va vedea, la timpul potrivit, că viața mea n-a fost deloc „ușoară”. Iar această alterare involuntară continuă modifică percepția globală sau parțială a amintirilor. Nu este o scuză, ci doar explicația a nu puține asperități. Ele vor fi evocate pe parcurs, fără nici o reținere.

Dar obstacolul cel mai dificil este al subiectivității adesea excesive: nu m-am „plăcut” niciodată. Nici cum am fost, nici cum am fost obligat să trăiesc. Și totuși – legea autobiografiei autentice o cere – trebuie să evoc, punct cu punct și pas cu pas, tocmai o astfel de existență dură, antipatică, iritantă. Deci o continuă automortificare. Un adevărat „blestem”: nu numai să trăiesc, dar să fiu și „obligat”, la sfârșitul vieții, să rememorez – și chiar în scris – o existență pe care am repudiat-o nu o dată, cu toată puterea și convingerea.

Motivații

Și totuși – revin asupra acestei idei – există serioase, chiar foarte serioase motive nu numai să încerc, dar să și aduc la bun sfârșit un astfel de proiect. Dificil, hazardat, adesea penibil. Intervine, în primul rând, impulsul introspecției, al autocunoașterii, preocuparea de a investiga propriul trecut. Sunt, de pe acum, chiar extrem de curios de rezultatele finale ale unei astfel de anchete. Redactarea *Vieții*... este de fapt, din acest punct de vedere, pentru mine cel puțin, o surpriză continuă. Nu știu ce „va ieși”. Un insolit *happening* memorialistic, în orice caz. Aproape o „deformare profesională” de critic, cercetător, analist, documentarist, „colecționar”...

Primul șoc este teribil: un inventar, practic ineuizabil, de mizerii, nedreptăți, vulgarități, atrocități morale de toate categoriile. Dar această curiozitate, să-i spunem „științifică” – în nici un caz „maladivă” –, mă ajută să-mi explic viața, să mă înțeleg și s-o fac inteligibilă și deci acceptabilă conștiinței mele. În primul rând. Să-mi lămuresc cauzele profunde ale neadaptării, izolării și singurătății. Și, mai ales, să mă judec critic. Să-mi dau seama că, de fapt, primul vinovat pentru toate suferințele și erorile vieții mele sunt eu însumi. După cum se va observa, cred, și în continuare, am fost prea abstract, prea asocial, prea „irealist”. Nu mi-am cunoscut bine, la început, nici cultura, nici „țara”, nici „epoca”, nici, mai ales, oamenii cu care s-a întâmplat să trăiesc. Experiența și maturizarea au venit mult mai târziu. Iar inocența (dar este un eufemism) și erorile se plătesc totdeauna.

Bineînțeles, ajung la astfel de concluzii la o vârstă destul de înaintată, la 77-78 de ani, fără a mă considera totuși ceea ce se numește un „om bătrân”. Mă bucur încă de o anume vitalitate intelectuală și fizică. Baza mea biologică, în treacăt fie spus, nu este... „alimentația științifică” (o, vai!) a epocii Ceaușescu. La Iași și la Botoșanii copilăriei mele, problema alimentației nu exista. Un pachet de unt autentic costa... doi lei. Un astfel de detaliu pare, azi, inimaginabil. Am ajuns deci la o vârstă supracronologică, abstractă, impersonală, când pot trage fără indulgență unele concluzii. De altfel, la „bătrânețe”, poți spune orice. Să-ți îngădui toate libertățile. Să nu-ți mai pese, mai ales, câtuși de puțin, de opiniile altora. Să-ți permiți deci luxul și chiar voluptatea de a fi independent și cât mai personal posibil. Detașat și fără puneri dramatice în scenă. Lucid, calm și rece. Fără false complezențe și convenții. Fără apologii și resentimente vindicative. Nu sunt deloc sigur că voi reuși întotdeauna. Dar aceasta este starea mea de spirit actuală dominantă, intenția de bază. A plăti polițe este, uneori, inevitabil și chiar moral. A avea o viziune echilibrată și pe cât posibil obiectivă despre unele situații și conflicte este însă și mai important. Scriu deci această *Viață*... într-o deplină libertate de spirit. Cartea cea mai liberă, personală și independentă a vieții mele. Cu atât mai mult cu cât încerc și sentimentul unei gratuități totale, fără nici un fel de constrângeri, obligații sau calcule publicistice. Știu bine că totul cade deocamdată în gol. În tăcere și discreție totală. Căci am învins, în cele din urmă, vanitățile „autorlăcului” (am publicat destule cărți în țară și străinătate), simțindu-mă eliberat de o grea obsesie. Ceea ce-mi dă o satisfacție și o securitate interioară greu de descris.

Mai precizez cu toată claritatea – și chiar cu o anume voluptate – că intențiile mele nu sunt câtuși de puțin „literare”. La acest capitol sunt chiar polemic. Refuz categoric orice „literatură” și „eroizare”. Orice falsificare, minciună și ipocrizie confesională, orice „estetizare” și înfrumusețare. Orice exhibiționism confesiv imediat. Într-un sens, am ajuns chiar la o anume saturație a confesiunii și justificării. Am făcut, dacă se poate spune astfel, un adevărat „complex al confesiunii”. Am citit atâtea literaturizări trucate, simulări ale falsei modestii, minciuni „frumoase”, încât pur și simplu refuz să mai particip – pe durata vieții sau postum – la astfel de ritualuri literare detestabile. Ca și la altele, de aceeași categorie falsă și apocrifă.

Totuși, atunci, de ce această *Viață*? Pentru „valoarea” sa – pretențios spus – strict „documentară”. Un obscur instinct, să-i spun „arhivistice”, dominant, chiar invincibil, cel mai puternic dintre toate, mă face să sintetizez și să recapitulez, să „stochez”, să teaurizez și mai ales să „construiesc” un text care, mai mult sau mai puțin întâmplător, rezumă întreaga mea existență. Actor și spectator, în același timp, intervine, probabil, și o anume reacție defensivă: de conservare, reconstituire și recapitulare finală. Un „bilanț” cu profit și pierderi – și cât mai este timp – al unor numeroase evenimente personale și de epocă. Sunt mereu preocupat să păstrez un anumit echilibru între aceste două planuri. N-aș vrea ca amintirea lor să se piardă. De unde, un efort, deloc ușor, de memorizare cât mai bine organizată. Și toate, îmi spun, au o anume semnificație și valoare „obiectivă”, informativă, revelatoare și documentară.

Viața mea personală și mai ales sentimentală nu este interesantă. De altfel, ea îmi aparține în întregime și nu dau voie nimănui, sub nici un motiv, să intre cu picioarele în ea. Nu sunt... Lady Diana ca să formeze obiect de bârfeală și curiozitate „mondene”. Dar viața mea intelectuală, culturală și ideologică, intimă, dar și exterioară și publică, desfășurată pe o durată atât de lungă, sub diferite regimuri autoritare și totalitare, are – aș îndrăzni să spun – un anumit conținut, sens și densitate. Și apoi, amănunt deloc neglijabil: cam câte autobiografii culturale și ideologice de acest tip există în literatura română? Un gen care, de fapt, nici nu există. Dacă am renunțat la prima versiune a acestei *Vieți*... este și pentru motivul că vreau s-o rescriu cât mai calm, neutru, obiectiv și, mai ales, „ideologic” posibil. Un examen riguros de conștiință al unui intelectual român, cu toate ideile, reveriile, iluziile, revoltele, decepțiile și... prostiile sale. Mă interesează doar o evoluție intelectuală și ideologică, formația sa progresivă, adesea dificilă. Evocată cât mai autentic, introspectiv, esențial și semnificativ posibil.

Fără a uita, în același timp, o singură clipă, că este vorba și de un intelectual, de un „autor”, să spunem, condiționat de o tradiție, cu o anumită identitate culturală, inclusiv „națională”. Am, vrând-nevrând, și o astfel de identitate, bună-rea, pe care mi-o asum, fără grandilocvență, dar până la capăt. „Procesul” vieții mele este, din această cauză, și procesul culturii și civilizației române, între anii 1920 și 2000, repere nu chiar convenționale. O detest, de foarte multe ori, așa cum mă detest, nu o dată, pe mine însumi. Total neadaptat mediului românesc, de toate categoriile, îmi îngădui să-l evaluez fără nici o clemență și complezență. Din care cauză, reacțiile mele au – sau, cel puțin, și-ar dori să aibă – și o anume semnificație „simbolică”. N-a fost deloc simplu să trăiești și chiar să produci câte ceva, pe plan cultural, timp de cinci decenii de sinistre dictaturi totalitare, în condiții extrem de dificile. Viața dură a unui intelectual român stăpânit totdeauna de bune intenții. Că și el a fost, uneori, poluat a fost inevitabil. Cine însă pretinde că a traversat această lungă epocă fără să fi fost jumult de o singură pană – regret că trebuie s-o spun – minte cu nerușinare. Dar vinovatul principal a fost, în primul rând, sistemul odios și aparatul său represiv. Voi reveni, bineînțeles, pe larg asupra acestei teme esențiale. Fără

aprofundarea sa nu înțelegem nimic, dar absolut nimic, din dictatura comunistă, din mentalitatea și ravagiile epocii sale.

Nu mă proclam, în concluzie, nici exemplar, nici reprezentativ, ci doar „demonstrativ”. Sunt un simplu „document de epocă” și nimic mai mult. Iar despre valoarea și utilitatea sa etico-educativă nu-mi fac nici cea mai mică iluzie. De altfel, nimeni nu învață nimic, niciodată. Nici din astfel de texte istorico-retrospective, nici din altele. Singura lecție adevărată a istoriei este că ea nu dă niciodată nici o lecție. A spus-o demult Hegel, în *Die Vernunft in der Geschichte* (ca să invoc o referință de mare prestigiu), au afirmat-o și alții. De altfel, o evidență elementară. Adaug deci la dosarul epocii și micile mele piese justificative. Câte sunt, pe cât posibil, fără omisiuni esențiale, stăpânit de scepticismul total al valorii lor „educative”. Compensez, în același timp, deși numai într-o mică măsură, și o evidentă (pentru mine în primul rând) deficiență de comunicare. N-am fost un bun „emițător” și „transmițător” niciodată.

Motive, cred, mai mult decât suficiente de a fi luat o decizie definitivă: acest text este și va rămâne irevocabil postum. Îmi repugnă orice exhibiționism confesiv, orice indiscreție impudică. Nu vreau să particip, pe de altă parte, în nici un fel, nici la inflația de „amintiri”, „jurnale” și „memorii”, care ne inundă după 1990. Am citit recent la București, în primăvara lui 1998, jurnalul lui Matei Călinescu, foarte bine scris, pe care și l-a luat îndărăt, în SUA, fiindcă n-a mai vrut să-și dea „poalele peste cap”. Cred că s-a speriat și dezgustat de ambianța locală. L-am aprobat din toată inima. Când nu cultivi nici narcisismul sexual exhibiționist ca I. Negoitescu (caz psihanalitic), nici nu simți nevoia justificării *pro domo* sau a apologiei, dintr-un motiv sau altul, o anume discreție nu numai că se impune, dar ea devine și inevitabilă. Aș putea invoca și unele „autorități” ale mele B. Gracián cu al său *El Discreto* și *Oráculo manual* sau F. Guicciardini, *Ricordi* (I, 50). Cu atât mai mult cu cât acesta din urmă vorbește, foarte lucid, despre confesiuni ca de o „mare ușurare, dar și (de) o mare primejdie”. În cazul meu, o punere drastică în gardă...

Format într-o altă Românie, cu un alt temperament, limbaj, obiective și orientare culturală, a cădea, prin astfel de confesiuni, pe mâna odioasei „vieți literare” ar însemna o adevărată catastrofă. Voi menționa într-un capitol special de ce am cele mai proaste păreri despre acest mediu. Detestabil, plin de rânjete sinistre, de bârfeli și imbecili agresivi și megalomani, cărora li s-ar oferi pe tavă o pradă foarte ușoară. Aș provoca doar atacuri și insulte, ridiculizări, polemici și controverse, pe care doresc să le evit, în mod radical, mai ales acum la sfârșitul vieții. M-ar abate de la preocupări esențiale și m-ar tulbura profund. Posibilitatea ca un personaj oarecare (Dan C. Mihăilescu, de pildă, cu care nu am, foarte eufemistic spus, nici o afinitate, dar nu numai: Gheorghe Grigurcu, Alexandru George, Cornel Regman etc.) să poată intra, cu agresivitate, în intimitatea vieții mele mă umple, de pe acum, de oroare. Numai acest gând mă exasperează și-mi dă fiori. Cel puțin după moartea mea, voi fi ferit de astfel de contacte impure. N-are sens să cultiv, în astfel de cazuri polemice – care reprezintă de fapt

doar gesturi de legitimă apărare –, o falsă „obiectivitate”. Restabilesc numai un echilibru, pe care nu eu l-am rupt. Urăsc din toată ființa mea canală literară. Și acest fapt spune, cred, tot.

Suferințe

O constatare tristă, devenită adesea o adevărată obsesie: sunt un om fără amintiri frumoase. O simplă constatare și nimic mai mult. Lucidă, obiectivă, pe care aș dori-o cât mai calmă posibil, lipsită de orice patetism și dramatism. Mici momente fulgurante de satisfacție sunt măturate imediat de valuri imense de amintiri dureroase, umilitoare, penibile, ale unor decepții, contrarietăți și eșecuri. Sunt, repet, un om fără „amintiri frumoase”. Viața mea, în momentele sale esențiale cel puțin, nu este decât o succesiune de „pagini negre”. Evident, există cauze precise, de care mi-am dat seama de mult. Dar defectele sunt și rămân fundamentale. Ca și reacțiile mediului social de care m-am lovit. Sensibilități și defecte agravate de un mediu ostil. Situație care a devenit în timpul din urmă tot mai apăsătoare. Nu mi-a rămas decât s-o definesc cu toată claritatea și să-i găsesc o soluție. Sunt străin de „sentimentul tragic al vieții”, în care nu mă regăsesc.

Adevărul este extrem de simplu: memoria mea afectivă este foarte puternică și ea s-a agravat în ultimul timp. Semn sigur de bătrânețe: ea mă invadează, mai ales în momente de crepuscul, când cenzura conștiinței dispăre. Înainte de a adormi sunt invadat de zeci de scene, în special din copilărie și adolescență, pe care aș fi dorit să le fi uitat pentru totdeauna. Și ele revin și în timpul zilei, în momente de oboseală și de iritare. Reapar atunci tot mai multe momente dureroase, umilitoare, penibile, profund neplăcute, insultătoare. În zadar găsesc tot felul de explicații. Ele există, într-adevăr. Dar nu mă consolează. Și amintirea lor, o adevărată mortificare. Abuzez de acest cuvânt, dar n-am ce face. Un adevărat exercițiu de asceză și autoflagelare. Un fel de „masochism” al rememorării. Insolența unui recepționar la un hotel. Un funcționar obraznic. O impertinență a unui publicist obscur și multe altele mă urmăresc mereu, în mod absurd, cu otrava lor tardivă, insidiosă. Din care cauză, redactarea acestei autobiografii nu este și nu poate fi o operație comodă. Ea presupune o uzură morală considerabilă. O relectură dureroasă a întregului meu trecut plin de adversități și obstacole. Ele mă urmăresc mereu și nu-mi dau pace.

Decenii întregi de adversități, de contrarietăți au lăsat, observ, urme adânci și din cauza unei sensibilități temperamentale, predispusă la interiorizare și introspecție. Cât de mult am fost „marcat” de epocă, în toate sensurile, îmi dau seama acum, în momentul recapitulării finale. Au intervenit, în permanență, conflicte, gesturi de ostilitate, imposibilitatea adaptării și asimilării unor idei și valori în care n-am crezut niciodată. Mai mult, îmi păreau dezgustătoare și revoltătoare. Din copilărie și până azi, n-am trăit în „lumea mea”. Nu m-am simțit niciodată bine, în mediul „meu”, lipsit

mereu de satisfacții reale sau măcar de minime compensații. Epoca a fost „rea” cu mine sub toate aspectele. Nu este vorba de nici o exagerare sau „manie a persecuției”. Amintirea unor întâmplări precise va dovedi că nu evoc decât situații obiective, riguros verificabile. Ele mi-au alterat profund caracterul și m-au „mizantropizat” mai mult decât aş fi dorit vreodată. M-am regăsit mai ales în B. Gracián, care m-a învățat să mă cunosc și să mă clarific sufletește. Tot el mi-a demonstrat, retrospectiv, cât de neadaptat și dezarmat social sunt și am rămas până la capăt. Este marele meu elogiu pe care-l aduc acestui „profesor” de înțelepciune.

Însă nu pot să dau vina numai pe reacțiile mediului ostil. Evaluând cu luciditate toate antagonismele vieții mele, trebuie să recunosc – fără urmă de amor propriu – că suportam de multe ori și urmările unor defecte care-mi aparțin în întregime. Bineînțeles, nimeni nu este perfect. Nu este o scuză, ci doar o stare de fapt, pe care o accept ca pe o fatalitate inevitabilă. Am trăit, ca să mă exprim astfel, „natural”, „autentic”. N-am fost ceea ce se numește „educat”, iar exerciții de „autoeducație” n-am făcut niciodată. Le-am considerat, de altfel, afectări sau manifestări de megalomanie. Pentru mine „sculptează-ți întruna propria statuie”, după sfatul lui Plotin (pentru a lua un exemplu ilustru), mi s-a părut totdeauna deviza unui perfect monomaniac paranoid. Și ce poate fi mai megaloman, mai patologic-egocentric, decât pretenția aceluiași „înțelept”, de supus urgent unui examen medical: „Zeii trebuie să vină la mine, nu să mă duc eu la ei”. De... unde și până unde? De altfel, „învățătura” tuturor profesorilor de înțelepciune din lume, a tuturor *guru*, inclusiv indigeni, se reduce în esență la această exigență exorbitantă, de un egoism narcisist-monomaniac teribil: „Fă ca mine”. Nici mai mult, nici mai puțin. Exact ceea ce nu pot și nu vreau să fac. Din care cauză, am început să-i detest de timpuriu pe „maestrii” de orice speță. Este și motivul pentru care am respins, din instinct, orice profesori, orice modele, „reguli”, „legi”, „manuale” de înțelepciune. „Nu-mi dați sfaturi, știu să greșesc și singur.” Am crescut deci „sălbatec”. Tot ce am învățat pe parcurs am învățat singur. Plătind, uneori, un preț enorm. De altfel, numai adevărurile pe care le descoperi singur sunt cu adevărat fecunde. Fiecare trebuie să se edifice și să se descurce singur. *À ses risques et périls*, după cum stipulează și unele contracte franceze...

Nu sunt deci cătuși de puțin perfect și de altfel nici nu mi-am propus vreodată acest ideal himeric, inaccesibil. Și dacă rețin o serie de defecte – din punctul meu de vedere capitale – o fac exclusiv din motive pur analitice: să-mi explic cât mai precis posibil o serie de suferințe. De ce am o altă psihologie? Și alte întrebări de acest gen, care dau cheia tuturor erorilor, eșecurilor și ratărilor. Evident, totul trebuie raportat și la contextul și momentul specific. Este necesară și o permanentă transpunere, cum ar spune existențialistii, „în situație”. Nu este însă deloc simplu.

Cred că cel mai grav defect personal este dualitatea fundamentală, pe care n-am reușit niciodată s-o reduc la unitate: un idealism abstract radical, dublat de realismul și spiritul critic cel mai rece și brutal. De unde permanente dezechilibre și contradicții, treceri rapide și imprevizibile de la o

extremă la alta. Oscilări și modificări subite de comportament. Sugeram unora iluzii, pe care le răsturnam, fără voie, cu dosul palmei. Și provocam, dintr-odată, răni, resentimente și lovituri ireparabile. Decepții, conflicte, iritări, repulsii și situații false. Din care cauză, am nostalgia permanentă a echilibrului, dar și conștiința imposibilității sale. De altfel, încă un loc comun, clasic, al înțelepciunii etern inaccesibile. Este, cred, și cauza fundamentală a imposibilității disocierii, altfel spus, a dedublării mele: nu pot face bine două lucruri în același timp. Am atenția concentrată, nu distributivă, pe care o are L., spre fericirea ei. Ori de câte ori acționez simultan în mai multe direcții și cu aceeași energie, rezultatele sunt slabe, adesea catastrofale. Dar nu numai atât.

Am fost stăpânit mult timp de eroarea profundă de a crede că valorile teoretice, principiile de bază, idealurile pe care – eu și alții – le credeam fundamentale, esențiale, obligatorii au o valoare și o eficiență generală. Ei bine, nu au nici una. Cel puțin în viitorul imediat, previzibil sau controlabil. Și, mai ales, la „noi”, în societatea și cultura românească, ele nu au nici o priză și nici o adeziune. O mică elită nu contează. Suntem în țara unde când invoci „legile”, „principiile”, „adevărurile” ți se râde în nas. Devii himeric, iar cine se încapățânează să le apere, să militeze mai ales pentru realizarea lor, nu poate fi decât ridicol sau odios. Vorbesc din cea mai directă experiență.

Pe de altă parte, simțul meu „realist” îmi spune că, pentru a fi traduse în practică, marile valori – oricare ar fi ele – presupun respectarea riguroasă a unor detalii. Fără aplicarea și realizarea lor, totul rămâne o simplă abstracțiune. „Dumnezeu se ascunde în detalii.” Într-adevăr. Pentru mine (și nu numai), seriozitatea, exactitatea, precizia, punctualitatea sunt și rămân virtuți capitale. Or, tot „la noi”, astfel de calități par pedanterii insuportabile, exigențe artificiale. Atitudini profund antipatice. Știu ce vorbesc. A fi precis, riguros, consecvent, a face „fișe”, a fi punctual, a răspunde la scrisori te singularizează și te ridiculizează. Devii, în orice caz, un corp străin, imediat izolat și expulzat. Compromiterea este definitivă. Pare o exagerare, și totuși nu este...

Invers, de pe versantul opus, al „idealității” radicale și utopice, un alt defect capital: „gândirea” cu voce tare, exprimarea directă a proiectelor, intențiilor și a judecăților. Fără inhibiții, fără tact și fără nici o prejudecată. Conduită extrovertită. Izvor, încă din copilărie și adolescență, de certuri, conflicte și represalii. Când am început să pătrund în – *verbi gratia* – „viața literară” și să întretin unele relații, catastrofa a fost totală. Sinceritățile mele profund naive, care cereau de fapt înțelegere, solidarizare și chiar o anume consolare, se întorceau invariabil împotriva mea. Eram ironizat și umilit. Pus, superior, în poziții de inferioritate. Ce pradă ușoară deveneam atunci pentru orgoliile și amorul propriu ale altora, pentru afișarea pretenției sau realei lor superiorități morale și intelectuale! Și loviturile veneau tocmai din partea celor despre care credeam că îmi arătau o oarecare simpatie și că au afinități cu ideile și tendințele mele! Capitolele despre Călinescu și *Viața literară* vor ilustra foarte bine acest tip de antagonisme ireductibile.

Astfel de „lamentări” – greu de evocat și mai greu de înțeles de alții – pot continua pe pagini întregi. Vine însă un timp – și eu cred că el a venit, și încă din plin – când găsirea unor soluții este mult mai importantă decât consemnarea unor suferințe, oricât de profunde ar fi fost. Cu atât mai mult cu cât amintirile mele rezumă experiențele unei vieți întregi. Adevărurile consemnate rece și autentic sunt totdeauna cele mai dureroase. A le „anestezia” și a le face acceptabile, pentru a le putea suporta, devine deci o necesitate vitală. De echilibru și supraviețuire morală. Problema centrală a existenței mele.

Soluții

Un amestec greu de disociat de reacții instinctive și reflexii personale, de observații empirice și unele justificări – să le spunem „moraliste” sau „filozofice” – duc la câteva concluzii. Dar nu mă interesează, la acest capitol, legitimarea lor teoretică, ci doar valoarea lor practică. Și am toate motivele să nu mă îndoiesc de eficiența lor reală, verificată timp de decenii.

Îmi dau seama tot mai mult, în primul rând, de imensa valoare terapeutică a uitării. Prin rememorare suferi, de fapt, de două ori. De unde necesitatea, esențială pentru mine, de a „uita” (umilințe, eșecuri, nedreptăți, erori etc.), de a mă elibera, într-un fel sau altul, de apăsarea unei foarte puternice și obsedante memorii afective. Nu vreau, sub nici un motiv, să devin „victimă” ei. Sunt deci fericit când constat că am uitat, efectiv, unele detalii. Și, dimpotrivă, iritat când observ că trecutul afectiv continuă să nu-mi dea liniște. Adesea chiar să mă apese, să mă invadeze, să mă terorizeze. Dar dacă m-aș fi lăsat dominat în permanență de „trecut”, n-aș mai fi citit sau scris nimic, niciodată. De ce să fi stat mereu cu pumnul în rană?

Foarte schematic vorbind, cred că întregul proces sufletesc poate fi rezumat astfel. O tehnică foarte personală de echilibrare – de fapt intransmisibilă – de depășire a crizelor interioare. Soluția esențială constă în convertirea agitației și durerii morale într-un mic „document” personal sau de epocă. Sec și „rece”. Un moment al adevărului cu valoare strict documentară. Cu mine însumi, cu epoca, cu momentul intelectual (emfatic spus), cu „țara”. Nimic mai mult decât o fișă analitică de portret moral. De unde o serie de gesturi reflexe, dedublare, derealizare și abstractizare. De transformare a vieții interioare subiective, pretențios spus, în obiect de cunoaștere obiectivă. Un fel de distanțare cvasiironică, de *je est un autre*, desprins de mine însumi și observat cu toată atenția și obiectivitatea de care sunt capabil.

Evident, operația n-a reușit totdeauna. Dar aceasta a fost și a rămas intenția de bază. Traumatismele morale, în esență, nu m-au învins. Dacă n-am alunecat în „patologic”, înseamnă că aceste mecanisme de autoapărare interioară au funcționat totuși, cum s-ar spune, la întreaga lor capacitate și ele m-au salvat de la adevărate dezastre morale. Căci, se va vedea cu toată claritatea pe parcurs, am trăit de cel puțin trei-patru ori momente-limită,

extrem de dure. Puțini, foarte puțini, le-au supraviețuit, păstrându-și până la capăt sănătatea interioară.

Confirmat sau, mai curând, infirmat de Max Scheler, am o opinie personală despre valoarea resentimentului. Mai întâi, orice s-ar spune, el este inevitabil. Și, adesea, necesar. Și chiar legitim-justițiar. Face dreptate. Stimulează energii și argumente, care restabilesc echilibrul unor nedreptăți sau erori grave. Nu este vorba de josnică „răzbunare”, ci de o „compensație” necesară. A „ierta” oricând, orice și pe oricine este și o imposibilitate și o imensă nedreptate. Și, într-un fel, și o rupere gravă a echilibrului cosmic etc. Din care cauză nu pot asimila doctrina creștină a iertării. Mult mai logică și mai justificată, moral și chiar ontologic, mi se pare „legea talionului”. Fiindcă ea pune în loc ceva, ceea ce a fost distrus, desființat. Uplete un „gol”. Reface un echilibru rupt. Compensează măcar „teoretic” o pierdere. Un comportament eminamente restaurator, echitabil și constructiv. Nu plătesc „polițe”. Dar am dreptul suveran de a reține și semna erori grave și aberații sinistre. Suferințe și pe pielea mea și pe a altora, care cer o reparație.

O profundă eroare, de care nu mi-am dat seama decât târziu, foarte târziu, a fost provocarea și întreținerea, total nestudiată, a unor polemici inutile. Nu discut acum dacă aveam sau nu totdeauna dreptate. Continuu să cred că, de cele mai multe ori, aveam, de fapt, dreptate. Însă ele erau, în esență, absurde, ineficiente și pline de urmări interioare dureroase. Pentru simplul, dar fundamentalul motiv că reprezentau un „dialog de surzi”. Aveam o altă scară de valori, alte criterii, o altă motivație și un cu totul alt limbaj decât al adversarilor mei. Un alt ideal cultural. Gândeam în mod esențial *altfel*. Și chiar dacă aș fi demonstrat – și adesea chiar demonstrem – că adevărul era de partea mea, prețul plătit era mereu prea mare. Mult prea mare. Trivialitatea, disprețul, voința de a insulta și a umili erau totdeauna atât de mari, încât nimic nu compensa aceste răni morale. O polemică, în România cel puțin, nu urmărește decât să te compromită și să te terfelească, să te distrugă cu orice preț. Polemici de idei nu există. Și eu, mult timp – din impulsivitate, naivitate, fidelitate inflexibilă față de unele adevăruri abstracte –, mă lăsam prins în această plasă.

Când mi-am dat seama de această gravă imprudență și eroare am luat – abia în anii din urmă – câteva măsuri radicale. Mai întâi evitarea – pe cât posibil totală – a oricăror polemici și, mai ales, a începerii lor. Apoi, renunțarea la orice răspuns, oricât de aberante ar fi fost unele atacuri. Tactică nu lipsită, uneori, de riscuri. Dar, în orice caz, mult mai mici decât stresul și tensiunea interioară pe care mi le-ar fi provocat. În sfârșit, ceea ce nu pot dovedi niciodată, deși este purul adevăr: am ajuns la tăria de a nu mai citi astfel de ineptii. Uneori, dintr-un instinct obscur de colecționar, decupam anumite texte, strânse într-un dosar. Dar nu le citeam niciodată. Așa am procedat, de pildă, cu unele „polemici” ale lui Gheorghe Grigurcu. Nu văd însă, sincer spus, de ce aș fi făcut o criză de tensiune citind elucubrațiile unor poligrafi veninoși. Cazuri maniacale de monomanie egolatră agresivă. Cât despre aberațiile lui Paul Goma, cu meritele sale, totuși (despre care

aveam de cele mai multe ori doar ecouri indirecte), nu le-am „colecționat” niciodată. Voi reveni, poate, asupra „cazului” său. În alte împrejurări, aruncam, pur și simplu, la coș astfel de texte. Nici nu mai deschideam plicul și ambalajele. Uneori ele veneau chiar și din... străinătate.

A intervenit – trebuie să recunosc deschis – și o anume „prudență”. Mi-am dat seama treptat că pur și simplu nu mai aveam unde să mă „apăr”, să „răspund”. Revistele se închideau, iar pe mine nu mă „apăra” nimeni. Căci n-am avut, de fapt, niciodată nici o poziție socială, universitară, redacțională sau editorială. Ceea ce în România actuală este esențial. Eram o pradă ușoară. Aceste mecanisme – strict obiective – ale „vieții literare” mi-au devenit foarte limpezi mai ales după 1989. Dar ele funcționau din plin și mai înainte. Și mă dezarmau și mă descurajau sistematic. Am înțeles, foarte târziu, că suprema „înțelepciune”, în astfel de confruntări, este de a anticipa și de a calcula lucid perspectivele. A nu fi pus în situații-limită în care devii o victimă sigură, inevitabilă. Nu este deloc simplu. Dar o soluție morală există și ea are calitatea sa teoretică și practică indiscutabilă.

Tot ceea ce urmează poate să pară afectat, pretențios, snob-filozofic, și totuși sunt cât se poate de sincer. Exprim un profund adevăr. Am descoperit stoicismul în mod instinctiv, încă din adolescență. Citind *Manualul* lui Epictet (în versiunea C. Fedeleș), am fost străfulgerat încă de la primul aforism: „Sunt lucruri ce depind de noi și altele ce nu depind de noi”. Mi s-a revelat, dintr-odată, un teribil și decisiv adevăr. În același timp și cea mai bună definiție a instinctului de conservare și a echilibrului interior. Nu sunt de acord, acum, la sfârșitul vieții, cu lista de „lucruri” care, după filozoful antic, nu depind de noi: corpul, bogăția, celebritatea, puterea. Filozofie de sclav resemnat, sub un regim de tiranie imperială. Dar, în esență, alternativa rămâne fundamentală. Am verificat-o de-a lungul întregii vieți. Există puternice analogii între tirania imperială și statul totalitar modern, condus de despoți siniștri, gen Hitler și Stalin. Nu este însă vorba, în nici un caz, de o schemă livrescă. Pe parcurs, mi-am consolidat cunoștințele cu unele lecturi de bază. Nu foarte multe, dar esențiale: Marc Aureliu, Cebes, Diogene Laertiu, Seneca, unele studii. Găseam însă în ele, mai limpede formulate și mai bine organizate, doar propriile mele înclinații, idei, constatări și concluzii. Stoicismul meu era instinctiv, temperamental, organic. Știu, bine de tot, acum, într-un târziu, ce depinde și ce nu depinde de mine. Dacă aș fi învățat această lecție de la început aș fi suferit, cu certitudine, mult, mult mai puțin. Și nu m-aș mai fi agitat steril și inutil.

Pentru mine, stoicismul este o metodă de supraviețuire morală, într-o perioadă de adversități inflexibile, tiranice. N-am fost totdeauna la înălțimea acestei filozofii superioare. Totul constă în a te ridica, în permanență, la cauzele ultime, riguros obiective, previzibile. În același timp, să-ți dai seama că ceea ce te tulbură într-adevăr nu sunt lucrurile neplăcute în sine, ci doar emoțiile, judecățile și aprecierile noastre și ale altora despre aceste lucruri. Nu este deci vorba de a accepta pasiv fatalitatea unei voințe divine, oarbe, iresponsabile și iraționale, ci de luciditatea activă, analitică, a unui lanț causal obiectiv, riguros „istoric”, de anticipări și previziuni justificate.

În această zonă înscriu toate eșecurile sau semieșecurile personale și, mai ales, ceea ce aș numi eșecuri obiective, cauzal-obiective. Aminteam de polemicile mele adesea absurde. Ele nu mi-au atras decât răzbunări, insulte și riposte grosolane. Rezultatul a fost totdeauna steril și dezamăgitor. „Poți să fii invincibil, dacă nu începi nici o luptă, unde nu depinde de tine să învingi” (Epictet, *Manual* XIX). Deci nu lașitate deghizată, ci prudență superioară și realism calculat. Nu resemnare pasivă, ci evaluare obiectivă a forțelor care se confruntă. Acestea sunt realitățile și ele nu pot fi schimbate. Oricât ne-am agita sau ne-am sacrifica inutil. Tot ce depinde de mine personal am căutat să fac „bine”, cât mai bine posibil. Dar eu nu puteam să fac „tot”. De unde, treptat, o anume blazare și indiferență superioară. O acceptare demnă și calmă a unor situații pe care, oricât de mult aș fi dorit, nu le puteam modifica sau controla, într-un sens sau altul.

Bineînțeles, la astfel de concluzii n-am ajuns decât târziu, chiar foarte târziu. Temperamentul meu este, din nefericire, un amestec oscilant de stoicism și criticism, de resemnare și revoltă. M-am revoltat, m-am agitat. Am criticat deschis și indignat, și nu o dată. Am pierdut din această cauză libertatea mult timp. Impulsivitatea a fost, uneori, de multe ori, mult mai mare decât înțelepciunea. Dar, azi, când evaluez la rece rezultatele obținute, nu pot să nu observ că ele sunt, de fapt, minime. Cu sau fără revolta mea, lucrurile s-ar fi petrecut la fel. De unde, o liniște „istorică” superioară. O contemplare rece a unor evenimente inevitabile. Acționez totuși nu mai puțin stoic, printr-o consecvență și constanță interioară imperioase. De a fi permanent în acord cu mine însumi. Subscriu deci integral la maxima lui Seneca: „Voieste mereu același lucru, respinge mereu același lucru”. Sau, într-o altă versiune: „Perseverență în dorințe și aversiuni” (*Scrisori către Luciliu*, XX). Și a pune mereu de acord vorbele cu faptele. Atitudini pline de riscuri. Dar coerența și unitatea interioară erau totdeauna păstrate. Cu orice preț. Bunuri și satisfacții imense, de neînlocuit. Nu m-am bucurat întotdeauna de ele, bineînțeles. Dar mereu am fost dominat de un astfel de impuls exclusivist și consecvent. Sunt și am rămas un unilateral iremediabil, cu atenția concentrată într-o singură direcție. Calitate esențială în sfera studiilor și cercetărilor. Catastrofală în relațiile curente de viață, unde – dimpotrivă – tocmai atenția distributivă este esențială și salvatoare. Cât am invidiat-o pe L. pentru această calitate. Știu, pe de altă parte, cât de „egoistă” și „individualistă”, deci profund antipatică, poate să apară o astfel de psihologie, pe care mi-o asum totuși până la capăt.

Într-un sens, acest stoicism este singura filozofie adecvată și dramei poporului român. Unicul răspuns înțelept pe care-l poate da „terorii istoriei”, catastrofei sale eredități și contextului geografic nenorocit. A impune prioritatea „platonismului”, în stil C. Noica – total desprins de altfel de realități –, este complet greșit. Ceea ce nu înseamnă că acest filozof extrem de important nu trebuie tradus și studiat. Dar el nu „ne” oferă soluții salvatoare cu adevărat vitale și utile. Știu acum, de abia acum, ce se poate și ce nu se poate face efectiv, în România și pentru România. Când am scris *Mitul „situației ireversibile”* (1993) – textul poate cel mai apropiat de adevăr

pe această temă colectivă pe care l-am scris – nu mi-am dat seama, până la capăt, de toate implicațiile sale. Adeziunea la acest „mit” explică foarte bine comportamentul tradițional, capitular și resemnat, al românilor. Mi-am dat seama bine, bine de tot, că nu pot inventa sau importa o *altă* Românie și că singura soluție este de a salva tot ce se mai putea salva dintr-o fatalitate etnică detestabilă, traco-getică sau nu, dintr-un imens cataclism istoric. Resping deci pasivitatea Mioriței, fatalismul său imbecil. Dar mai știu, în același timp, că în această zonă istorică, radicalismul absolut este inaplicabil și că mari speranțe nu sunt îngăduite, aproape în nici o direcție. Am suferit (absurd?) pentru idealuri incompatibile și inaplicabile în această regiune. Mai ales, în domeniul social, politic și economic. Singura șansă reală rămâne sfera culturală, unde, într-adevăr, se poate realiza câte ceva și uneori chiar destul de mult. Ceea ce, în ce mă privește, am și încercat să demonstrez, cu mai mult sau mai puțin succes. Experiența „limitelor” am făcut-o, pe pielea mea, de mult și din plin. Nu am așteptat, în nici un caz, textul lui G. Liiceanu, remarcabil de sofisticat și de neautentic. Mostră de afectare filozofică „noicistă”. Tot ce trebuie și mai poate fi făcut este să faci doar tot ce depinde de tine. Cât mai consecvent, mai bine și constructiv posibil. De fapt, am acționat din instinct, numai în acest sens. În rest, justificările teoretico-filozofice au venit totdeauna adesea mult mai târziu. Și, de foarte multe ori, niciodată.

Singurătatea mea nu este deci o poză, ci o realitate vie, trăită, autentică și bine motivată. Am și o întreagă „colecție” de citate pe această temă. Rețin doar unul singur, care-mi este foarte aproape: „Înțeleptul să-și fie sieși de ajuns”. *Bástese a sí mismo el sabio*. Ca un omagiu pentru incomparabilul B. Grácian (137), îl citez și în original.

Nu este însă vorba nici de infatuare, nici de un complex de superioritate. Pur și simplu doar de o formulă și o soluție esențială de viață. Că n-am realizat-o totdeauna, în mod strict, este o altă poveste. Și cu mare regret. Dar tot ce am făcut bine, am făcut singur. Toate adevărurile mele le-am descoperit singur. Valoarea „metodei” decurge, în mod esențial, din liniștea și echilibrul pe care ea mi le transmite. Prin ea am putut să rezist și să suport loviturile și traumatismele dure, de toate categoriile și în toate perioadele. Să suport, hiperbolic spus, drama vieții mele. De a trăi permanent în medii ostile, pentru care nu aveam, în cel mai bun caz, nici o afinitate. De unde numeroase acte de ostilitate, de neacceptare, nereceptare și respingere. La început, nu mi-am dat bine seama ce se întâmplă. Dar, pe parcurs, am înțeles și mi-am asumat întreaga însingurare și izolare progresivă. În plus, o bună sănătate morală și o credință fermă în unele adevăruri m-au ajutat să supraviețuiesc și să rezist până la capăt. Nu totdeauna cu tăria pe care mi-aș fi dorit-o. Dar, în esență, îmi place să cred că am reușit.

2

Primele represiuni

Trebuie să fac un deosebit efort de rememorare și obiectivare, acum când încep evocarea unor momente precise ale existenței mele. Sunt perioade întregi pe care aș fi dorit pur și simplu să le șterg din memorie, să le „uit”. Mai ales, copilăria, adolescența și prima tinerețe au fost, pentru mine, mai mult decât dificile: adesea extrem de dure. Uneori – din punctul meu de vedere – foarte greu de suportat. Îmi aleg cu grijă cuvintele. Vreau să fug însă de orice dramatism, de orice melodramă autobiografică. Dar o perioadă neagră din viața mea mă invadează subit. Nu pot deci s-o „uit”, oricât aș vrea. Mă întreb fără nici un fel de afectare cum trebuie s-o „asimilez”, s-o „suport”, s-o pun pe hârtie. Probabil că „abstractizarea”, „schematizarea” și „distanțarea” sunt cele mai bune metode. Rămâne însă un semn de întrebare, un mare semn de întrebare, cât din dramatismul acestei perioade dificile poate fi efectiv evocat. Cu decență și, în același timp, în spiritul cel mai riguros al adevărului. Nu, nu este deloc simplu. Încerc totuși.

Am fost, din diferite cauze, pe care nu le mai rețin acum (probabil ereditare), un „copil turbulent”. Într-o perioadă, voiam să citesc și chiar să „studiez” monografia psihologului H. Wallon, despre acest subiect, pentru a mă „cunoaște” și a mă „explora” mai bine. Dar, cel puțin deocamdată, n-am reușit. Faptul, anodin în sine, este plin de urmări personale. M-am născut și am devenit repede un „rebel”, inconformist, refractar, inadaptabil, adesea turbulent. Simțeam o repulsie instinctivă împotriva uniformizării, disciplinei și oricărei forme de represiune. Intram permanent în conflict cu mediul meu familial și social, cu orice regulă educativă și de conveniență socială. Mi se părea că am dreptul să mă comport natural în orice împrejurare și să-mi exprim reacțiile de neaderență sau critice în orice situație. Eram un mare timid, un „sălbatec”, un „prost crescut” și, într-un anume sens, am rămas neschimbat până azi. Defect capital pe un plan. O anume calitate pe un altul. Dar să nu anticipez.

Câteva scene, care mi-au rămas în memorie, vor explica mai bine despre ce este vorba. Le rețin exclusiv pentru consecințele lor „biografice”, care – mai târziu – se vor traduce prin reacții ideologice și sociale consecvente, tipice. Eram sincer iritat de convențiile și mediocritățile din jurul meu, de falsele prestigii locale, pe care nu dădeam – impulsiv, imprudent și, bineînțeles,

total needucat și neipocrit – doi bani. Am fost nepolitic, țin bine minte, într-o împrejurare oarecare, cu C. Meissner, așa-zisul „ultimul junimist”, un profesor de provincie, de o imensă mediocritate, director al Școlii Normale de la Copou, oaspete al familiei mele. S-a plâns indignat tatălui meu, foarte afectat de această împrejurare. Îmi plăcea să citesc în liniște, netulburat și eram totuși târât, smuls de la preocupările mele, pe care le consideram cât se poate de firești și legitime, și dus în tot felul de vizite, care nu mă interesau câtuși de puțin. Am luat odată, într-o astfel de împrejurare, o carte, pe care am deschis-o în plină vizită ceremonios-protocolară. Stupoare generală! Gazda, Dr. Numbert, un prieten al tatei, m-a admonestat cu blândețe.

Eram naiv, sincer și brutal. N-aveam nici o noțiune de „maniere” și formule de politețe. Manifestam un „spirit critic” negativ, spontan, în forme naive și pure, fără nici un control sau reținere. Unele babe profund plictisitoare mă iritau teribil. Am fost declarat imediat „prost crescut”, ceea ce și eram, într-adevăr. Însă la Mănăstirea Agapia – unde s-a petrecut într-o vară o astfel de scenă – Mircea Bârsan, violonist ratat, profesor la Conservator, om subțire și inteligent, care mi-a reprodus această reacție, a ținut să adauge, ca să mă consoleze: „dar are ceva în cap”. Probabil că... avea dreptate. Ceea ce însă era absolut sigur, strict social vorbind, era faptul că mă comportam – și pe bună dreptate – profund antipatic. Nu suportam nici o convenție, nici o constrângere, nici un abuz, nici o violență împotriva spontaneităților mele, bune sau rele. Mă comportam total liber și faptul trebuia, în mod firesc, să mă coste. Ceea ce se va și întâmpla cu regularitate pe parcursul vieții mele.

Știu bine că azi „ideologizez” totul, dar pe atunci, lucrurile se petreceau altfel. Mult mai simplu, mai direct, mai concret și, adesea, mai brutal. Detestam profund așa-zisa „viață de familie”. Aveam, mai ales, cele mai proaste relații cu mama, care nu mă iubea. De altfel, în acea perioadă, ea se ocupa de orice, numai de „creșterea” copiilor săi nu. Începuse să construiască o casă, pe strada Ralet nr. 10 (la început locuisem în casa de peste drum, gard în gard cu G. Topârceanu), și n-avea o altă preocupare esențială. Plină de voință și tenacitate, inteligentă, cu un anume spirit practic și de organizare, dar și cu un imens amor propriu, dominat de un orgoliu maladiv. Făcea uneori și crize de nervi, puțin *toquéé*. Într-o perioadă, urma și un fel de tratament, cu dușuri calmante. Considera orice ripostă a mea, orice „răspuns”, drept o obraznicie, iar o simplă „copilărie” o insultă personală. Și atunci reacționa mânios, vindicativ, fără nici o reținere. Voia să se răzbune, să mă „distrugă” cu orice preț. În timpul unei astfel de scene, ca să mă lovească în ce avem mai „scump”, mi-a rupt, cu furie, în fața mea, un mic album de timbre.

S-a rupt atunci și ceva în mine. Gestul său mi s-a părut oribil, plin de cruzime. În astfel de împrejurări – și altele asemănătoare – a fost distrus pentru totdeauna așa-zisul „sentiment de familie”. Familia n-a mai „comunicat” cu mine și nici eu cu ea. Mai grav: orice afecțiune și sensibilitate, orice expansiune sentimentală a devenit imposibilă. Admit că n-aveam o

astfel de structură. Nimeni nu este vinovat cum se naște. Dar faptul de a fi născut și trăit într-un astfel de mediu ostil, străin, sau cel puțin neînțelegător, unde nu eram decât un intrus, un tolerat, m-a înstrăinat definitiv, în mod inevitabil. De familie, de lume și chiar de mine însumi. Nici tata, un om slab și dus de nas, nu mă iubea. Replica sa favorită, când se enerva, era: „Nu ți-ar muri mulți înainte”. Evident, o astfel de amabilitate nu-mi făcea nici o plăcere. Să mai repet și eu, după A. Gide, „familiei, vă urăsc”? De altfel „scumpa mea familie” nici nu știa cum să scape mai repede de mine. M-a expediat, mai întâi, în exil, la Botoșani, la sora mamei, Elena, unde am făcut ultima clasă primară și prima clasă de liceu. Mătușa mea era o persoană fină și superioară. Iar soțul său, Vasile Pilat, un boem chefliu incorigibil, cu viață dublă, foarte simpatic și plin de umor. La Botoșani am trăit singurele momente plăcute ale copilăriei mele. Mă înțelegeam foarte bine cu verișoara mea, Lucreția, și admiram sincer pe vărul meu Laurențiu, plecat imediat la studii, la Paris, după bacalaureat. Credeam că va deveni un „om mare”, o „personalitate”. Viața mi-a arătat că m-am înșelat. A fost însă una dintre decepțiile cele mai puțin amare ale adolescenței și tinereții mele.

Mult mai gravă și plină de urmări a fost o alta, o adevărată represiune, de o cruzime pe atunci, pentru mine, inimaginabilă. Fără nici o preocupare și înțelegere pentru vocația, temperamentul și tendințele mele esențiale, am fost efectiv „închis” trei ani în Liceul Militar din Iași. Am trăit un moment teribil, pe care îmi este foarte greu să nu-l iau în tragic. Știu că am și plâns, într-o după-amiază, sau două, în fundul curții. A fost, efectiv, prima închisoare a vieții mele, pe care pur și simplu refuz s-o mai evoc în detalii, într-atât a fost de oribilă. N-aveam nici o afinitate cu viața militară și am suferit pe nedrept ani de groază. Din fericire, un accident la piciorul drept, care a dus la „reformarea” mea, a permis evadarea din această situație imposibilă. De ea, până la urmă, și-a dat seama toată lumea. Direcția liceului și chiar și... familia. Zeci de scene mă urmăresc și azi. Rețin doar una singură: de represiune intelectuală absurdă. Un profesor de matematică, un oarecare Menciuc, m-a surprins citind o carte de literatură, într-o oră de meditație, și mi-a confiscat-o, sadic și cu scandal. Mi s-a făcut și un... „raport” etc. O crimă teribilă! O traducere a *Damei cu camelii*, în BPT. O represiune culturală, așa spune, premonitoare. Ea s-a repetat sub diferite forme de-a lungul întregii mele vieți. Pentru un om cu astfel de preocupări nu pot să existe, cred, lovituri mai puternice și dureroase.

Fatalitate sau nu, am trăit de la început toată gama represaliilor. Nu este nici o exagerare. Am cunoscut de timpuriu și intoleranța și fanatismul ideologico-totalitar, „fundamentalist”. O scenă tipică. Ora de religie, la Liceul Șincai din București, unde m-au dus aventurile mele școlare, închis de familie tot într-un... internat. Colegi cu multe adeziuni sau simpatii legionare. Preotul, profesorul de religie, cu certitudine, un legionar militant. La un moment dat, el întreabă: „Cine știe ce-a scris Sf. Augustin?”. Tăcere totală, penibilă. Ridic două degete și fără a face – cum se spune – „pe deșteptul”, încep să răspund, cu naivitate și bună-credință: *Confesiuni, De civitate Dei*.

Dar n-am fost lăsat să continui, căci popa, furios, a început să țipe: „Vedeți, ateul ăsta știe și voi nu știți”. De unde știa el că eram sau nu „ateu”? Și cine îi dădea dreptul să mă agreseze astfel? La acea vârstă și nivel cultural poți fi cel mult doar „indiferent”. Evident că fusesem „turnat” de colegii legionari, cu care – într-adevăr – nu aveam nici o afinitate.

Duceam și un alt stil de viață extrașcolară, să-i spun, vag „mondenă”. La mesajul și „asceza” legionară eram total refractar. Făceam uneori excursii, cu fete, cu mașina unui coleg mai apropiat, Raul Grigoriu, în împrejurimile Iașului. La liziera pădurii Breazul am surprins odată, într-o duminică dimineața, ședința unui cuib legionar, așezat în cerc. Evident, două lumi incomunicabile. Mi se părea și straniu și abuziv amestecul preoților și al Bisericii în politică. În 1935, țin minte foarte bine, am privit întâmplător, amuzat, dar și cu consternare de pe trotuarul din față, cortegiul și procesiunea ieșită din Mitropolie, a „sfințirii” partidului Goga-Cuza. Cu prapuri, cruci și icoane, cu steaguri. Ce rost avea această întreagă mascaradă? Mi se părea și stranie și grotescă. Aveam 14 ani și începeam să raționez „ideologic”. Era primul spectacol politic negativ la care asistam și față de care reacționez de pe acum în mod critic.

Simțeam, mai ales instinctiv, o repulsie totală pentru recuperarea și manipularea politică a religiei. Pe parcurs, m-am convins că între ceremonialul religios și emoția sacrului, a *numinosului* (ca să-l citez pe R. Otto, din *Das Heilige*), nu există de fapt nici o legătură esențială. Adevărata emoție religioasă este fulgerarea lui *ganz andere*. Iar aceasta este totdeauna rară, foarte rară. Restul nu este decât convenție, ritual, ceremonial, deprindere exterioară. Un formalism social, cu funcționalitatea sa, dar fără nici un conținut interior real. Nu-mi fac nici un complex din a recunoaște că eram total străin de toate formele „sacralității”. M-am născut, m-am format și am rămas, până azi, un spirit eminentemente laic. Larg tolerant, respectuos față de toate confesiunile posibile, dar laic, profund laic. Nu pretind că este o calitate, dar nici un defect. Doar o trăsătură psihologică între altele și nimic mai mult.

Adevăratul traumatism, cu urmări profunde, chiar decisive pentru întreaga mea viață intelectuală, s-a produs ceva mai târziu, în clasa a opta, ultima, de liceu. Debutasem în *Jurnalul Literar*, în 1939 – în condiții pe care le voi menționa într-un capitol următor –, și nu bănuiam cătuși de puțin catastrofa ce va urma. Și azi sunt plin de revoltă împotriva sancțiunilor primite, căci nu făcusem nimic reprobabil. Dimpotrivă. În două cuvinte: la ora de română, un profesor profund mediocru, un anume M. Gafițeanu, m-a interpellat, foarte agresiv, dacă eu sunt autorul articolului despre H. Sanielevici din *J.L.* Am răspuns afirmativ, sigur pe mine, probabil chiar infatuat și „obraznic”. Nu ascund că acest belfer, care spunea numai banalități și platitudini, îmi era profund antipatic și că în ochii mei se citeau, cu certitudine, și ironia și „spiritul critic”, ce se trezise și luase și forme publicistice, care răsturnau, într-adevăr, o întreagă ierarhie, și nu numai didactică. S-a repezit la mine, de la catedră, cu o viteză și o violență extraordinară și mi-a tras pe loc două palme. Am fost luat prin surprindere și m-am prăbușit pe bancă. Nu mai

țin bine minte, în detalii, desfășurarea „evenimentelor”. Știu doar că am declarat, indignat, „grevă” totală. Nu m-am mai dus la școală trei zile. Pe atunci erau alte relații sociale. Tatăl meu, director al Regionalei CFR, deci un fel de „șef de instituție”, a tratat cu directorul Seminarului Pedagogic soluționarea conflictului. Voi primi nota 10, din oficiu, la română, până la sfârșitul anului și nu voi mai fi examinat niciodată. Dar tot n-am scăpat. Fără nici un preaviz, G. Călinescu a întrerupt brusc apariția *Jurnalului Literar*. Motiv ca același odios M. Gafițeanu să mă apostrofes, și tot în public, în clasă, că el... plătitese abonamentul pe tot anul. Ca și cum eu, un colaborator ocazional și anonim al revistei, eram răspunzător de editarea și apariția sa...

Încerc să definesc și să evaluez, la mare distanță și cu răceală, întreg acest incident, pe care-l consider „simbolic”. Și mai ales premonitoriu. Într-un dublu sens. Mai întâi, social. Stupoarea întregii clase, când a auzit că un coleg, în definitiv un oarecare, era... publicist, a fost totală. Am simțit imediat izolarea, boicotul moral, golul care s-a format imediat în jurul meu, marginalizarea brutală. Ieșisem din rând, din „normă”. Mă singularizasem. Ceea ce nivelarea comunitară nu acceptă în nici o împrejurare, niciodată. Am fost pe loc „stigmatizat”. Acest destin, în diferite forme, unele foarte grave, mă urmărește până azi. Știu acum bine, bine de tot, ce înseamnă realizarea strict individuală. Și singurătatea care-i urmează în mod inevitabil.

În același timp, am făcut cunoștință și cu întreg mecanismul represiv al unei instituții. Mi-am dat seama cum se pune în mișcare și cum funcționează. Autoritatea, de orice tip, nu acceptă să fie ignorată și cu atât mai puțin sfidată. Și ea trece, imediat, la represalii. Voi cunoaște, la mai puțin de un deceniu, și de fapt imediat după 1944, modul de funcționare al represiunii totalitare. Perfecționat și extins la scară națională. Deocamdată, am încercat o profundă repulsie antiprofesoră, pentru belferi și belferism, pentru toate formele de învățământ autoritar și represiv. Respingeam orice disciplină brutală și lipsă de libertate. Mai ales în materie de studii și lecturi. Această oroare mi s-a transmis până azi. Și când cineva continuă să mi se adreseze cu „domnule profesor”, mă stăpânesc să nu izbucnesc. Uneori, când sunt mai bine dispus, protestez doar ironic. De pildă, recent, la București, la prezentarea nr. 59 al *Sferei Politice*, când Ilie Șerbănescu mi s-a adresat astfel. Om inteligent, nu s-a supărat de apostrofarea mea, destul de directă. A declarat doar ironic și bonom că a „luat act că nu sunt profesor”...

Toate aceste adversități premature au făcut din mine un inconformist, un recalcitrant, un „rebel” înăscut. Trebuie să repet și chiar să subliniez acest defect (dacă el este într-adevăr un „defect”), deoarece el mi-a marcat existența și mi-a produs – eufemistic spus – numai „neplăceri”, până azi. În forme moderate sau violente, am fost totdeauna un intransigent și foarte puțin adaptat vieții sociale. Baricadat interior, respingeam – într-o formă sau alta – orice formă de constrângere sau de ipocrizie. Refuzul meu avea totdeauna ceva radical și definitiv, deci insuportabil. Am rămas până în perioada actuală un „nesupus”, un „refractor” ireductibil. Când am căzut, mult mai târziu, pe o reflexie a lui A. Gide, din *Jurnalul său* (24 februarie 1946),

despre lumea care va fi salvată doar de *les insoumis*, nu am putut să nu-i dau dreptate. Am făcut pe loc chiar o... fișă. Nu pretind deloc, dar absolut deloc, nici de data aceasta, merite deosebite, excepționale. Dar, exprimându-mă mereu fără nici o inhibiție, continuu să cred – și cu cea mai mare convingere – în valoarea incomparabilă a independenței și opoziției împotriva nivelării totalitare. Împotriva oricăror forme de tiranie, absolutism și intoleranță. Împotriva reprimării culturii liberale. Știu bine ce vorbesc, deoarece am cunoscut represiunea, agresiunea și ostilitatea – după cum am menționat mai sus – încă din copilărie. Știu ce înseamnă furia, indignarea și revolta. Nu pretind că astfel de reacții sunt totdeauna justificate, scuzabile sau eficiente. Dar sensul lor terapeutic, simbolic și ideologic mi se pare perfect legitim. Indiferent la orice consecințe practice, imediate, inevitabile.

Îmi explic, în același timp, de ce nu am, nu pot avea, oricât aş regreta, „amintiri frumoase”. L., mai ales, ar putea să se considere nedreptățită. Dar conflictele sufletești pe care le-am evocat explică și, cred, din plin, reacții strict obiective și incontolabile. Oricât aş dori, sau nu, acest *self control*, atât de necesar, totuși.

3

Mediul ieșean

Cu aceste predispoziții, agravate de ambianța în care m-am format, primele experiențe sociale directe nu puteau fi decât la fel de negative. Dar este vorba de un „Iași” pierdut undeva în ceață, reconstituit doar din imagini discontinue, disparate, destul de haotice. Pe scurt, o iluzie și, în orice caz, o falsă imagine, foarte fragmentară, particularizată și subiectivă. Și, mai ales, din perspectiva mea interioară, profund asocială.

Colegii de la Liceul Militar nu mi-au spus nimic, niciodată. I-am uitat de altfel pe toți, cu cea mai deplină indiferență. Când, după 1989, s-a constituit un fel de „Asociație” și mi-au trimis invitații de întrunire a „Promoției”, n-am răspuns. Dar nu din spirit de ostilitate, ci pur și simplu dintr-o totală lipsă de afinitate și de aderență cu această profesiune. O tristă pagină a copilăriei mele. Mulți colegi deveniți ofițeri au murit – regretabil – la asediul Odesei. Alții, deblocați, mai bine adaptați, unii chiar „șmecheri”, s-au reciclat în... „antrenori sportivi”. Păstrau o mentalitate de castă militară, vizibil antiintelectuală. Ce legături aveam cu ei? Nici una. „Șeful clasei”, un oarecare Jareghie, nu știu să se fi „ilustrat” într-un mod oarecare. Simțeam însă în el tipul lichelei servile, convenționale și carieriste, „specific național”. Rețin doar o singură scenă, stranie și profund umană în felul său: un coleg, i-am ținut minte numele (Cantaragiu), nu declarase, la admitere, că era, de fapt, musulman. Venea, de altfel, din Dobrogea. Se scula noaptea și făcea, pe ascuns, rugăciuni rituale. Faptul a produs o mare senzație. Nu-mi amintesc însă nici de urmări deosebite și cu atât mai mult de delațiuni și represalii.

Clasa a șasea, la Liceul Internat (unde, evadat în libertate după coșmarul Liceului Militar, m-am comportat dezordonat, anarhic, haotic, cu urmări foarte negative, agravate și de... reclamațiile repetate ale mamei; pare neverosimil, dar este purul adevăr), era mai interesantă, în felul ei. Deși, cu eternul procent inevitabil de mediocrități, cu atât mai stridente cu cât proveneau din familii ilustre: fiii lui Ionel Teodoreanu, de pildă. Unul dintre ei a devenit un vag ilustrator de carte, mi se pare, și... cam atât. Altul? Nimic. Puțini s-au „realizat” într-un fel oarecare. Între alții, colegul meu de bancă, Florin Apoteker, medic, emigrat și bine instalat în Germania. Un alt coleg, tot evreu, Hefter, fiul directorului unui ziar local. Vital, volubil, cu părul roșu, a murit tragic, în naufragiul vasului *Struma*. Voia să emigreze

în Palestina, în 1940. Un alt coleg, fiul ministrului de Interne Ion Inculeț, a emigrat în străinătate și a ajuns profesor universitar, undeva, în Canada sau SUA. Singurul care a dat o contribuție culturală reală a fost Paul Petrescu, serios și de valoare, autor de lucrări meritorii de etnografie. Când am venit în SUA, în primăvara lui 1990, a ținut neapărat să mă revadă. Ne-am întâlnit cu cea mai mare plăcere. Vorbeam un limbaj comun. „De ce ai plecat?” „Pentru fiul meu, care n-ar fi avut nici o șansă.” Alibiu sau nu, același răspuns l-am primit, cu ani în urmă, și în Elveția, de la un alt fost coleg de la Șincai, emigrat și el, Dr. Corbu. Devenise director de spital la Târgoviște. Avea mașină și pașaport, călătorea. Nu văd de ce m-ar fi mințit. Mici mărturii-documente de epocă, elocvente în felul lor.

Aveam un fler instinctiv și o aversiune înăscută pentru carieriști, oportuniști și lichele sociale. Doar două „cazuri”, care ilustrează și două momente istorico-sociale tipice ale României de după 1940. În timpul rebeliunii legionare, „șeful clasei”, devenit ulterior Dr. Cerchez, un oarecare, putea fi văzut, împreună cu fratele său, în... cămăși verzi. I-am întâlnit, odată și împreună, patronați de mama lor, mândră de odraslele sale, bine costumate, în piața Sf. Spiridon. Dar nu în orice fel de cămașă. Ci în... cămăși de *soie écrue*, de cea mai bună calitate, croite elegant. Intelectualitatea română se adapta ca totdeauna. Un reflex tradițional. Dar *high standing*. Și mai tipică s-a dovedit traiectoria unui alt domn, Mircea Cosmovici. Infatuat, fiu de profesor universitar, cu aere prematur-elitiste, de parvenit de vocație, profund antipatic. L-am intuit bine. Căci a devenit nu numai profesor universitar la Drept, ceea ce în definitiv este posibil, dar și „academician”. Explicația este foarte simplă: a fost profesorul omului politic Adrian Năstase, care și-a trecut „doctoratul” cu acest ilustru coleg. Ce bine îmi pare că am refuzat să devin și eu... „academician”, „coleg” cu astfel de specimene suficiente și carieriste.

Toate acestea nu sunt decât fleacuri „memorialistice”, deși au și ele semnificația lor. Evenimentele politice se succedau rapid și mă puneau în fața unor noi și teribile realități. Reacionam foarte critic, plin de indignare. Detestam, în primul rând din instinct, totalitarismul, pe atunci hitlerist și legionar. Eram, în limbajul epocii, un „filoenglez înverșunat” (cum suna și o fișă a Siguranței din Iași, pe care am „văzut-o”, mai târziu, la ancheta de Securitate) și credeam în victoria Aliatilor. Superioritatea democrațiilor occidentale mi se părea indiscutabilă. Nu știu de unde venise Raul Grigoriu în clasă cu câteva batiste imprimate cu *Union Jack*, pe care le-a dat unor prieteni de încredere. Lecturile mele „ideologice” erau, pe atunci, foarte puține. Dar chiar dacă ar fi fost sistematice sau total inexistente, reacția mea ar fi fost aceeași. De o imensă repulsie pentru fanatism, intoleranță și crimă. Pentru dictatura de orice speță. Pentru a avea o atitudine democratică și filoaliată nici nu aveam nevoie de studii savante. Prin 1941-1942, ascultam, cu destulă regularitate, postul de radio gaulist: *Ici Brazaville, poste national français*. Se auzea foarte bine și puteam să-mi fac o opinie independentă despre ansamblul fronturilor de luptă.

Am parcurs deci, în felul acesta, toate dezamăgirile și momentele dezgustătoare ale epocii. Asasinarea lui Armand Călinescu, în septembrie 1939, de către legionari, m-a umplut, mai presus de orice, de oroare. Dar și represaliile care au urmat au fost, orice s-ar spune, de o sălbăticie fără precedent. În Iași au fost împușcați, fără judecată, trei legionari și aruncați în stradă. Am văzut pe unul dintre ei, lângă Palatul Administrativ: un tânăr, cu părul tuns scurt, cu fața în sus, ochii deschiși, sticloși, cu gura căscată. Un spectacol hidos. Martorii oculari mi-au povestit și despre masacrul evreilor de pe strada Păcurari, de către un *Einsatzgruppe S.S.*, dar orientați de poliția locală și legionară. La fel și despre unele scene din curtea Chesturii și despre „trenurile morții”. Despre obligativitatea „stelei lui David” ce să mai spun? M-am întâlnit, întâmplător, cu un avocat cunoscut, respectabil, care, de rușine, nu știa cum să și-o ascundă mai bine. Era cusută pe palton, din prudență, mai jos, în așa fel că putea s-o acopere ușor. Simțeam o compătimire pur umană, dar abstractă. O solidarizare mai curând „ideologico-teoretică”. Nu aveam relații directe cu aceste victime ale discriminării rasiale.

O scenă de terorism legionar mi-a rămas, mai ales, în memorie. Am aflat repede, doar la două-trei ore, că Petre Andrei s-a sinucis. Locuința familiei, de pe Lascăr Catargiu, era foarte aproape de str. Ralet. M-am dus în goană să văd ce se întâmplase. La poartă, doi legionari nu m-au lăsat, la început, să intru în curte. Am insistat, am protestat, am arătat că sunt coleg cu fiii fostului ministru. Purtam, de altfel, și pantaloni scurți. Eram, sau păream cel puțin, total inofensiv, astfel că, în cele din urmă, mi-au dat drumul. Am intrat în camera din fund, în bucătărie. Petre Andrei era întins pe masă. Doamna Andrei plângea consternată, în tăcere. Cei doi fii, mai curând speriați și uluiți. Dar cel mai revoltător spectacol îl ofereau alți 4-5 legionari, adunați în bibliotecă. Vociferau, se agitau, comentau tare. Un comportament de o vulgaritate incredibilă. Povestea cu „dosarele” nu este, nici ea, chiar recentă. Poliția legionară pusese mâna pe unele scrisori extraconjugale ale lui Petre Andrei, către o inspectoare școlară, și-l șantajă cu publicarea lor. De rușine, s-a spânzurat.

Ce repede se uită toate, inclusiv gestul meu de solidarizare spontană, de pe timpuri! Azi, Dl. Petre P. Andrei, o profundă mediocritate, totuși „profesor universitar” – care trăiește efectiv, moral și material exploatănd Fundația „Petre Andrei”, inclusiv lucrările și manuscrisele tatălui său – își îngăduie, în presa locală, să... nu-mi întindă mâna, insinuând mizerii securiste... Nu am răspuns și nu voi răspunde niciodată la astfel de abjecții. Azi, este un mare „rezistent”. Dar în 1947-1948, când, într-adevăr, am stat de vorbă despre reorganizarea TUNȚ (tatăl său fiind și membru PNT), nu știa cum să schimbe vorba. De frică, din lașitate, din prudență, să spunem... Alte scene „legionare” nu mai rețin, cu excepția uneia, la care n-am asistat, dar care a făcut ocolul Iașului intelectual. O comemorare a lui N. Iorga – asasinat recent – organizată la Facultatea de Litere a fost spartă de o echipă de legionari. Furioși și bine înarmați. Conduși de cine? Azi, pare incredibil: de viitorul mare lingvist, de reputație internațională, Eugen Coșeriu. Când i-am făcut, la una din revederile noastre tardive, o ironic-„delicată” aluzie,

a răs... Dar, pe atunci, nu era deloc de răs. Scena pare suprarrealistă. Ca și cea cu Nego, suit pe Prefectura din Sibiu, cu o mitralieră în mână, în timpul rebeliunii legionare... Am tot dreptul, cred, să fiu cel puțin satisfăcut că n-am fost contaminat, în nici un fel, de astfel de aberații, despre care nu știam pe atunci, încă foarte bine, dacă sunt numai sinistre sau doar profund ridicole.

Basarabia a fost cedată. Din pod, cu un binoclu, priveam mulțimea de refugiați strânsă pe malul Bahluiului. Căruțe, vite, o învălmășeală greu de descris. Trupele germane au venit și ele. La noi, în casă, au fost încartiruiți doi subofițeri, *Feldwebel*-i. Corecți, dar comunicarea era dificilă din cauza barierei lingvistice. Când artileria antiaeriană începea să tragă, ei ne lămuriau: *Flakartillerie*... În gara Iași, multe trenuri cu răniți germani. Disciplinați și deloc demoralizați. Doar, uneori, dezamăgiți. Li se dădea ceai... *ohne Zucker*! Făceam o simplă constatare, o precizare „germanică” și nimic altceva. O scenă mai mult decât anecdotică: la cofetăria *Georges*, de pe Lăpușneanu, mâncam prăjituri una după alta, cu un grup de fete și băieți. Doi ofițeri germani, de la o masă vecină, ne priveau cu mare atenție... La un moment dat, unul dintre ei se apropie, ne salută foarte politicos și întreabă, destul de timid, dacă mai pot comanda... încă o prăjitură. Am pufnit cu toții în răs. „Câte doriți.” *Natürlich*. Ofițerul s-a simțit ridicol. Venea dintr-o țară strict raționalizată, în regim de război, și nu-și închipuia că, în România, pe atunci, nici nu existau cartele. Ele au fost introduse, foarte aproximativ de altfel, doar spre sfârșitul războiului, când am asistat la o altă scenă.

De această dată de o mare cruzime prin consecințele sale. Lecturi ulterioare mi-au consolidat-o în memorie. Ore întregi am urmărit, într-un fel de fascinație a spectacolului insolit, de lângă fostul cinema *Sidoli* (azi demolat), retragerea unor unități de cavalerie din armata generalului Vlasov. Mă uimea, mai ales, echipamentul lor nou, harnașamentele impecabile. Era evident că hitleriștii făcuseră un efort și o investiție considerabilă. Dacă invazia hitleristă ar fi avut și o altă orientare ideologică, nu de „cucerire”, ci de „eliberare”, inclusiv prin reîmproprietărirea sistematică a țăranilor și desființarea colhozurilor, soarta războiului ar fi fost foarte probabil alta. Rușii s-ar fi bătut altfel. Dar ei au fost în continuare jefuiți și loviți mai ales în sentimentul național, exploatat cu abilitate, în sens patriotic, de Stalin. Sper să revin – cândva – asupra acestui aspect, care, în perspectivă istorică, mi se pare capital. Dar un caporal mărginit nu putea înțelege aceste acțiuni abile, de finețe politico-ideologică. La Securitatea din Iași, cineva stătuse în celulă cu ofițeri „vlasoviști”, condamnați la moarte pentru trădare. Când erau chemați, unul câte unul, își făceau cruce și plecau demni. Pe fața martorului ce-mi povestea, citeam – la ani distanță – groaza, stupoarea, admirația și, mai ales, frica. O frică de moarte. De altfel, întreaga armată, refugiată în zona de ocupație britanică din Germania, a fost predată lui Stalin, care i-a deportat sau executat pe toți. „Nu este momentul să fim sentimentali”, a comentat sec ministrul de externe britanic de atunci Sir Anthony Eden. *Indeed*!

Marea experiență, trezirea la adevărata realitate, a fost însă cea sovietică. Abuzul, insolența de mare putere și secretomania le-am observat, pentru prima dată, zile întregi, la stația CFR de frontieră Vicșani, din Bucovina. În ce împrejurări? Tatăl meu fusese numit șeful comisiei de predare a materialului rulant CFR din Basarabia, una din clauzele ultimatului din 1940. M-a luat cu el ca într-o „excursie”, într-un fel de „vacanță”. Trebuia să predăm 300 de locomotive și 3 000 de vagoane noi, într-o perfectă stare de funcționare. Șiruri întregi de locomotive, aduse din toată țara, așteptau la rând, căci comisia sovietică era și foarte înceată și, mai ales, foarte dificilă. Ea sosea la punctul de frontieră, cu un mic tren cu toate ferestrele vagoanelor date cu var. O manie pur conspirativă, inutilă. Din ele coborau politrucii importanți, aroganți și cusurgii, însoțiți de traducători și de o secretară, care vorbea românește. Era, probabil, o basarabeancă: pulover roșu, închis la gât, sâni enormi. Iar între sâni, un mare medalion: portretul lui... Stalin. O apariție grotescă, obraznică, folclorică în felul său. Greu de uitat, în orice caz. Un produs pur al dezumanizării reificate a sistemului. Era o ființă vie, fără îndoială, dar cu un comportament și gesturi de paiată mecanică. A fost prima mea cunoștință directă cu „omul nou” sovietic.

4

Descoperirea cărților

Voiam, la început, să intitulez acest capitol „Formația intelectuală”. Dar ar fi sunat prea pretențios, pedant și – mai ales, în esență – inexact. Desigur că se poate vorbi și de o anume „formație intelectuală” incipientă. Doar că definiția este, de fapt (pe lângă defectele amintite), prea generală. Ea se poate aplica, în definitiv, oricui. În cazul meu precis, au intervenit și unele aspecte specifice, particulare. Ele singure sunt, de altfel, de reținut. Uneori, astfel de confesiuni pot părea „naive”, „copilărești”. Îmi asum însă, încă o dată, și acest risc.

Trebuie să recunosc, mai întâi, fără nici o ostentație, dar și fără inhibiție, că studiile universitare, la Iași, în refugiu, apoi la București, n-au avut, în ansamblul lor, nici o influență reală asupra mea. Voi arăta imediat că unele cursuri și unii profesori, doi-trei, m-au interesat, într-adevăr. În general, însă, atmosfera universitară nu numai că nu mă satisfăcea, dar mă și irita, prin lipsă totală de actualitate și inadecvare la momentul istoric pe care-l străbăteam. Venea, mai ales, în directă contradicție cu toate aspectele și căutările mele intelectuale de atunci. Nu discut, bune-rele, cum erau. Dar erau „ale mele” și le credeam pe deplin justificate. De unde, o atitudine de neaderență ostentativă, vizibilă, adesea chiar agresivă. O revendicam și atunci și o cred legitimă și acum. Mecanismul funcționa, abstract și anacronic, în gol. Ca și cum n-ar fi existat război, nici refugiați, nici pierderi de teritorii, nici înfrângeri militare. O falsă occidentalizare și o totală (cel puțin aparentă) depolitizare dominau Facultatea de Litere din Iași, pe care o „frecventam”. Dar, repet, fără nici o convingere. Aveam toate motivele mele.

Câteva scene le-am reținut, probabil, pentru valoarea lor simbolică. Îmi este greu să uit, de pildă, un discurs complet ridicol, franțuzit și graseiat al lui Dan Bădărău, adresat unui grup de studenți români transnistreni. Îmbrăcați ca vai de capul lor, veniți din cine știe ce colhoz, fără nici o inițiere în cultura, o, vai!, „occidentală”. Acești tineri erau invitați superior și distant să i se integreze, s-o asimileze, s-o studieze. Bineînțeles, bieții tineri nu pricepeau nimic, dar absolut nimic, picați efectiv din lună. Și fără vina lor... Sau mesajele aerian-„umaniste” ale lui Al. Claudian, de la cursurile de sociologie. Va publica, prin 1946-1948, chiar și o carte despre... cauzele antisemitismului, care nimerea – în ambianța de atunci – ca nuca în perete, de altfel

total ignorată. Că avea, în esență, dreptate era indiscutabil. Sau oferta, tipică moravurilor universitare de atunci, de a deveni... „negrul” lui Gh. Zane, altfel profesor și autor serios. Sau, mai ales, o scenă cu B. Munteanu, la București, în anul IV, când într-o controversă la un seminar cu V. Lipatti (Monica Lovinescu, declarându-se de partea mea) a emis un profund aforism, profitând și de un facil joc de cuvinte: „M. Marino n'est pas encore Martino”. Trebuie precizat că acest Pierre Martino era doar autorul unei monografii didactice despre *Parnasse et symbolisme*. În nici un caz n-a fost un critic francez, mare sau mai puțin mare. Un mic belfer „sorbonard” oarecare și nimic mai mult. Constituia însă pentru B. Munteanu un exemplu strivitor, cu care voia neapărat să mă „desființeze”. Evident, se simțea, din întreaga mea atitudine, repulsia antididactică, antibelferească și ea nu putea să nu i se transmită.

Singurul profesor universitar, în sensul obișnuit al cuvântului, despre care păstrez amintiri frumoase și recunoscătoare a fost N.I. Popa, profesor de franceză, cu studii de doctorat ratate (regret că trebuie s-o menționez) la Sorbona. Pregătea un „doctorat de stat”, cu o teză despre *Le sentiment de la mort chez les romantiques français*. I-a fost refuzată sub motivul că are „multe scântei, dar nu suficiente să facă lumină”. M-a surprins însă neplăcut reactualizarea acestui episod, de către un istoric literar ieșean, sub titlul *Pildele unui doctorat ratat* (C.L., 7, 8, 1998), numai din orgoliul publicării unor „documente inedite”, de altfel de mică importanță. N.I. Popa avea reflexul citatelor intrate în sânge și le reproducea chiar și pe cele ce-i erau defavorabile. A publicat, totuși, la P. Champion, în două volume, o bună ediție critică din *Les Filles du Feu* de Gérard de Nerval, specialitatea sa, cu care și-a trecut și doctoratul în țară.

A fost inițiatorul meu în „literatura comparată”, la nivelul de atunci (J.M. Carré, F. Baldensperger, P. Hazard, de care auzeam pentru prima dată). Îmi împrumuta multe cărți, îmi dădea o atenție aproape paternă. M-a introdus ca bibliotecar (fără nici o vocație, mă grăbesc să adaug) și la Centrul Francez din Iași, condus de un lector Charles Singevin, venit din Polonia, suficient, mie profund antipatic. A împins devotamentul până acolo încât, după „comprimarea” mea de la București, m-a recomandat Facultății de Litere din Iași, la catedra de franceză, de unde am fost eliminat, din nou, foarte repede. Ceea ce i-a atras reproșuri și sarcasme colegiale, între alții, din partea marelui savant Dan Simonescu, autor de extrase obscure. O amintire luminoasă, pozitivă și, dacă mă gândesc azi bine, aproape neverosimilă pentru mediul universitar ieșean. N.I. Popa intuise un interes real, pe atunci foarte rar, din partea mea – un simplu student – pentru studiile „comparatiste” și s-a purtat cu mine admirabil în toate împrejurările. Regret că viața m-a despărțit de el, ca și de alții. Dintre profesorii bucureșteni, o bună amintire doar despre Tudor Vianu, cu oratoria sa academică, placidă, dar cu idei limpezi și bine organizate. M-a interesat cursul său de „metodologie literară”. Este însă greu de spus că ceea ce am numit mai târziu „critica ideilor literare” s-a născut atunci.

Despre puținii colegi, doar amintiri mediocre și chiar proaste. Eram, într-un fel, un personaj cu totul insolit și deloc simpatic. În primul rând,

din cauza situației mele militare cu totul speciale. Legea Antonescu prevedea, în cazul „amânării pentru studii”, condiții deosebit de drastice: toate examenele trecute, în prima sesiune, cu nota maximă, plus o taxă militară de 12% din veniturile părinților. Din tot Iașul doar trei tineri împlineau aceste exigențe draconice. La *Comisariatul militar* eram cunoscuți ca niște cai breji, „amânați” în silă, cu cea mai vie antipatie. Căci nu puteau să pună mâna pe noi și să ne trimită pe front. După război, am intrat în „surplus de contingent” și am rămas neinstruit până la moarte, fără satisfacerea serviciului militar, spre... profunda mea dezolare.

Colegi ștersi, mărunți, unii însă aroganți precum un domn Valeriu Stoleriu, ulterior un fel de vag publicist și chiar „universitar”, sub pseudonimul Val. Panaitescu. Ne antipatizam reciproc. Ne-am revăzut cu neplăcere și la *Bibliothèque Nationale*, la Paris, unde venise, o perioadă, ca „lector”. Făcea și germana și pe atunci, din acest punct de vedere, era (nu văd de ce n-aș recunoaște) superior. Apoi, am „recuperat”. Dar invidia și veninul nu și le putea stăpâni. Devenit, între timp, și eu „autor”, „doctor” și chiar „doctor docent”, ne-am reîntâlnit (cred, cu ocazia primei vizite în țară a lui Matei Călinescu), la Decanatul Facultății de Litere din București. Nu s-a putut stăpâni să nu mă apostrofaze, arogant și superior, de ce citez izvoare germane, când la Iași nu știam această limbă? I-am răspuns, pe același ton, că între timp, m-am... „reciclat”. Ceea ce era adevărat. Rețin, din cauza nefericitei mele memorii afective, și alte două mici scene de „agresiune”. Una, efectiv crudă, brutală, alta amuzantă și cu bătaie lungă.

Eram coleg cu G. Mărgărit, poet, de oarecare valoare în felul său, și el discipol „călinescian”, fără consistență ideologică (a semnat în presa ieșeană un penibil și chiar dezgustător text de dezavuare a partidelor de opoziție: *Am fost la istorici*). Boem incorrigibil, dezordonat și cinic. Articolul a fost inspirat de Iacob Popper, pe atunci ideolog ieșean marxist... Ieșind într-o zi de la cursuri, am scăpat pe jos o mapă cu fișe, note. A izbucnit sarcastic, în public, cu voce tare, stridentă, batjocoritoare, declarându-mă – umilitor în intenția sa – că sunt „un amestec de N.I. Popa și G. Călinescu”. Ca și cum a face fișe ar fi fost ceva compromițător și chiar infamant. Repulsia „superioară” pentru cultura organizată a unui poet împrăștiat și provincial oarecare. Mai pozitivi s-au dovedit N. Barbu, devenit critic teatral, cu care m-am reîntâlnit și după revenirea în actualitate, și Matty Aslan, coleg cu fratele meu, ulterior caricaturist bine cunoscut.

A doua scenă este de o mare savoare. Eram în anul întâi sau doi de facultate. Mă întorceam radios acasă cu un vraf de cărți sub braț, împrumutate de la Bibliotecă. Mă întâlnesc cu două colege, cu care aveam relații, să spun, mai mult sau mai puțin „mondene”. S-au uitat lung la mine, m-au măsurat de sus până jos și una dintre ele mi-a spus, stânjenită, pe șoptite: „Tu ești un băiat bun”. Dar sensul exact era: „Tu nu ești de noi. Vezi-ți de cărțile tale”. Un fel de... *Zanetto, lascia le Donne, e studia la matematica*, din *Confesiunile* lui J.J. Rousseau (VII). Diagnosticul, trebuie să recunosc, era realist și exact. Intuiția feminină nu greșea. Nimic de adăugat în plus.

Adevăratele aspecte ale izolării, individualismului și „sălbăticiei” mele definesc foarte bine totala singurătate morală și culturală a acestei perioade. Mă „dezvoltam” singur, spontan, aproape „anarhic”, în cel mai pur spirit autodidact. Fără profesori („cazul Călinescu” va fi evocat ulterior, cu totul special). Fără dialog real și confruntări utile. Izolat și orgolios. Incomod și irascibil, inclusiv din motive familiale. Fără nici o preocupare de „diplome” sau „carieră” viitoare, spre marele scandal al tatălui meu, mai ales, care nu pricepea nimic, dar absolut nimic, din preocupările mele. Om subțire în felul său, diplomat de la Charlottenburg, în Germania, amator de cărți, cu studii și de pian la Conservator. Dar steril, timid, dominat de o soție tiranică, pe care nu vreau s-o mai „denigrez” postum, deși s-a purtat (...) cu mine.

Mă plimbam uneori absent pe culoarele facultăților ieșene și mă întrebam, sincer, „ce caut în această galeră”, cu care nu aveam nici o legătură reală. Pe coridoare întâlneam, uneori, figura alb-blondă a lui Franz Babinger, turcolog german eminent. Un adevărat savant, picat în Iași parcă din cosmos, cu aerul său mereu derutat și străin. Citeam etichetele pompoase pe unele uși, gen: „Institutul de turcologie” sau – și mai exotic! – „Institutul de papirologie” [*sic!*] și altele. Și-mi ziceam: câtă dreptate avea Titu Maiorescu (descoperit recent) cu a sa teorie a „formelor fără fond”! Mă simțeam un rătăcit, într-o instituție străină și artificială, cu care nu aveam, efectiv, nici o afinitate. Trăiam doar într-o lume a mea, care avea și ea justificările sale.

Cea mai mare insultă și nedreptate pe care mi-o făcea mama, care voia să mă umilească și să mă „desființeze” cu orice preț, era veșnica sa acuzație: „Dacă te-aș vedea studios”. Fiindcă nu luam, să spunem, note bune la matematică și la alte materii. Când eu, dimpotrivă, eram într-adevăr studios și chiar foarte... „studios”. Cred că întreaga mea „viață” a dovedit-o. Dar în felul meu. Nu „studiam” decât ceea ce mă interesa, ignorând restul. Trei manuale mi s-au părut foarte bune: *Psihologia* de Mihai Ralea, *Sociologia* de Petre Andrei și *Istoria universală* (pentru clasa a opta) de Andrei Oțetea. Le-am păstrat cu grijă, rătăcite, din nefericire, în refugiu. Nimic echivalent, nici pe departe, în perioada actuală. Încă din clasa a șasea, începusem să învăț serios, din proprie inițiativă, și englezește după manualul (foarte bun) al lui I.A. Candrea: *I learn English*. Făceam liste de cuvinte, în special de prepoziții și adverbe, pe foi de hârtie, pe care le fixam pe peretele din fața patului, ca, la deșteptare, să le recitesc și să le memorizez bine. Într-a șaptea și a opta, am luat lecții particulare și de franceză cu o domnișoară profesoară bătrână, Djionat, care mi-au fost foarte utile. De altfel, după un moment de „criză”, repede resorbită, viața mea intelectuală, tot mai clarificată, avea să se dezvolte ascendent. Și cu un sens precis. Câteva împrejurări și detalii sunt – oricât aș dori să evit „anecdotele biografice” – inevitabile. Edificatoare, mai întâi pentru mine însumi, pentru clarificarea și „înțelegerea” mea personală, în primul rând.

Un accident fericit a fost că m-am născut, totuși, într-o familie de intelectuali (o veche familie ieșeană, în treacăt fie spus, menționată și în *Arhondologia Moldovei* a Paharnicului Sion și în cea modernă și științifică a lui Mihai-Răzvan Ungureanu, tânărul, recentul și simpaticul Secretar de Stat la Externe). O

împrejurare hotărâtoare: o casă cu o destul de mare bibliotecă, neverosimilă într-un fel pentru un inginer CFR. Multe ediții vechi proveneau din familie. De pildă, un Boileau, într-o ediție din 1866, semnată foarte caligrafic de „N.C. Marino”, pe care o am și azi, legată ulterior de mine. Din Germania, tatăl meu adusese, între altele, o frumoasă colecție, splendid legată, de clasici germani (Leipzig, *Verlag des Bibliographischen Instituts*), salvată în cea mai mare parte, în ciuda refugiului și, mai ales, a „aventurilor” tinereții mele.

Și mai „ciudată”, pentru un inginer (evident fără nici o vocație), era biblioteca sa de... critică literară. Fusese obligat la o astfel de profesiune de tatăl său, „ceferist”, șef al gării regale din Sinaia. Bunica îmi povestea, foarte mândră, că regina Elisabeta îi mângâia copiii (pe tata și pe fratele său, pe atunci de 4-5 ani). În felul acesta m-am întâlnit, pentru prima dată, în primul rând cu G. Ibrăileanu și E. Lovinescu. Critici colecționați, aproape în întregime, în ediții de epocă, pe care – iarăși – le-am moștenit și legat mult mai târziu, la Cluj, cu toată afecțiunea. Producția editurii ieșene *Viața Românească* nu lipsea nici ea. Tata frecventa anticariatele și cumpăra în continuare cărți și reviste, *Însemnări ieșene* și *Revista Fundațiilor Regale*. În această ambianță nu puteai să nu devii, o vai!, „critic literar”. Evoc o perioadă „idilică”, azi incredibilă. Înainte de 1940, se puteau cumpăra uneori, la unele chioșcuri din Iași, chiar și *Nouvelle Revue Française* și, cu regularitate, hebdomadare celebre în epocă: *Marianne*, *Candide*, *Ric et Rac*, *Je suis partout* și altele. România era, pe atunci, după Belgia, cea mai mare importatoare de cărți și publicații franceze din lume. G. Ivașcu s-a format, ca jurnalist, prin lectura lor. Iar eu, ca... filatelist începător, găseam până și catalogul *Ivert et Tellier* legat. Pe atunci, doar într-un singur volum cu coperti *cramoisi*. S-a pierdut în refugiu, ca multe altele...

Încerc o evaluare globală a primelor mele lecturi, la început dezordonate, pe apucate, fără nici o metodă. Prima carte pe care am citit-o integral, un Jules Verne, mi-a provocat o teribilă... durere de cap. Să fi avut șase-șapte ani. A fost primul meu „șoc” intelectual. În ultimele clase de liceu am început să citesc tot mai insistent și sistematic. Împrumutam romane de la o mătușă de-a mea, Știubei, mare cititoare, cu care mă înțelegeam foarte bine. O vizitam duminica, în condiții aproape „aventuroase”. Pe atunci, pe strada Sărărie, circulau, la mari intervale, doar două tramvaie hodorogite, care plecau în sensuri opuse, de la ambele capete ale liniei. Simt că devin nostalgic și „sentimental”, ceea ce nu doresc în nici un fel. Cu atât mai mult cu cât începeam să ridic „pretenții” și să o rog pe mama să-mi cumpere cărți, refuzat brutal și cu regularitate. Vindicativ sau nu, știu totuși că aveam dreptate. Când se îndura să-mi aducă unul sau două volume de la București, ținea să-mi dea peste nas, că au fost „prea scumpe”. O fire de armeancă avară și mercantilă. Voiam să mai adaug încă un adjectiv foarte exact, dar mă stăpânesc...

În ultimii doi ani de liceu și, mai ales, la facultate, la Iași, orientarea instinctivă a lecturilor a fost esențială. Într-un fel bizare și, mai ales, „utopice”. Voiam să citesc „toți” autorii care-mi spuneau ceva. Și, mai ales, „opera completă” a marilor clasici, în special francezi. În definitiv cine mai citește – sau mai citea chiar pe atunci, să zicem – pe Augustin Thierry? Despre *Récits*

des temps mérovingiens am și acum bune amintiri de „roman istoric”. Despre *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands* (în patru volume), la fel. Aici am făcut cunoștință și cu... Robin Hood. L-am reîntâlnit, mai târziu, în literatură, în câteva filme, în folclorul culturii de masă. Lecturi disciplinate, în felul lor. Nu mai puțin însă total gratuite și autodidacte. O acumulare în stare pură, frenetică și tăcută, fără finalitate imediată, care mi-a dat totuși – pentru toată viața – sensul culturii solide, clasice, organizate. Neîncrederea în simpla publicistică și beletristică datează, sunt acum convins, încă din acești ani de început. De izolare și totală singularizare intelectuală. De la primii mei pași serioși în cultură și în bibliotecă. Fără „indicații prețioase” și „bibliografie obligatorie”. Tot singur am descoperit, ceva mai târziu, pe Croce, pe mulți alții. Și, în același mod, am descoperit, mult mai târziu, la München, la *Staatsbibliothek*, pe Fr. Schlegel (dar nu numai), parcurs destul de atent în masiva *Kritische Ausgabe* în 16 volume. Acești critici „totali” mi-au spus foarte mult și eu voiam, la început, să-i „imit” în felul meu.

Capitală a fost, mai ales, orientarea ideologică a acestor prime lecturi, din ce în ce mai stricte și pasionante. Descopeream afinități spirituale naturale, spontane, în autori ca Voltaire, Rousseau, Montesquieu. Apoi am deschis, treptat, pe Helvetius, Holbach, pe alți iluminiști mai puțin importanți. Și toți mi-au transmis un mesaj „liberal” și „umanist” unic. La început, în forme embrionare, destul de generale. Apoi tot mai bine precizate, articulate și integrate „sistemului” meu de gândire. Și azi cred, cu toată convingerea, că (mă exprim foarte sumar): 1. A gândi liber, critic, este modul cel mai firesc de manifestare spirituală, în toate domeniile; 2. Contra tiraniei de orice fel și în orice direcție, împotriva oricărei uri de clasă, rasă, religioase sau ideologice; 3. Există un „om universal” cu tendințe și drepturi peste tot egale; „antropologia” mea se reduce, sumar, la trei note fundamentale: egoismul, amorul propriu și deprinderea, dimensiunea sa „comunitară”, „socială”; 4. O lume unică, fără bariere, liberă și civilizată. *One World*. Nu chiar întâmplător aveam să mă ocup, mult mai târziu, de „republica literelor”, de „literatura universală” și alte concepte universaliste de acest gen. Anacronică sau nu, desincronizată sau nu, această sferă de lecturi începuse să devină lumea mea adevărată. Pentru nimic în lume nu aș fi renunțat la ea. Și tot ce vedeam în jurul meu, toate ororile dictaturii și războiului, apoi ale ocupației sovietice și aberațiilor ce au urmat n-au făcut decât să-mi consolideze aceste convingeri. Le am, în esență, mult mai puternice, și azi. Și îndrăznesc să afirm că m-am „bătut” (în felul meu) și chiar am suferit pentru ele. Spus doar „postum” și fără nici o emfază.

Privind de la mare distanță, nu pot să nu recunosc, în același timp, și evidenta lor „naivitate” și chiar „utopie”. Mai ales, în condițiile date, ale existenței mele „românești”, imediate. Astfel de idei m-au făcut teribil de abstract și neadaptat social. Un „naiv” iremediabil, care crede – mereu cu bună-credință – în puritatea, universalitatea și autoritatea incontestabilă a principiilor și ideilor. Ceea ce, experiența o dovedește pas cu pas, reprezintă o profundă iluzie și eroare. Dar eu eram stăpânit, incurabil și, într-un

fel, invincibil, de idealurile mele radicale. Și lucrurile nu s-au schimbat mult de atunci. Și azi, dacă trebuie să aleg între o relație personală și o exigență rațională sau ideologică esențială, aleg, cu orice risc, pe cea din urmă. Evident, o astfel de atitudine sterilizează, usucă. Devii nesentimental, arid și impersonal. Lirismul, poezia, emoțiile expansive nu-mi pot spune nimic esențial. Este și cauza pentru care n-am avut nici o afinitate pentru acest tip de „literatură”. Sunt, azi, chiar uimit să constat cât de puțină adevărată literatură străină și română, de ficțiune (exceptând texte clasice) am citit în realitate. Insuficiență sau nu, acesta este adevărul. Mi-l asum pe față, dincolo de orice ipocrizie.

Fără a-mi elibera, în nici un fel, certificate de complezență, o anumită „sensibilitate” totuși nu-mi lipsea. Dar, precizare esențială, orientată în cu totul alte direcții. Că există epoci și ale sensibilității, ca și un *saeculum*, un spirit al veacului ce se schimbă periodic în istorie, nu am nici o îndoială. Se profila, încă de pe atunci, un nou tip de sensibilitate, cu un nou stil, noi forme de manifestare. Iar eu mă regăseam, spontan, mai ales, în noile ritmuri ale muzicii moderne, care corespundeau, din plin, temperamentului meu trepidant și agitat. Îmi plăceau, în mod instinctiv pot spune (unele memorizate până azi), rumbele lui Ernesto Lecuona. Ca și *Rumba negra* de Rafael Hernández, o mare explozie de ritm și vitalitate, pe care o pot fredona oricând. În închisoare, Radu Cioculescu, critic muzical, mi-a făcut chiar și un... compliment, când mi-a spus că am... „ureche, nu și voce” [*sic!*].

Pentru mine, Irving Berlin, Cole Porter (*Begin the beguine*), George Gershwin îmi spun în continuare „ceva”. Am de altfel și discuri cu *Rhapsody in blue*, *An American in Paris*, concertul pentru pian și orchestră al acestuia din urmă și multe altele. Mi-aduc aminte că, în urmă cu vreo zece ani, am prins la radio, la un post străin, cu totul întâmplător, *West Side Story* de L. Bernstein. Nu m-am putut desprinde de aparat. Mai ales refrenele corale, lungi coruri obsedante, mi s-au părut admirabile. Recent, în timpul călătoriei în Grecia, am ascultat de mai multe ori înregistrarea lui *Blueberry Hill* de L. Armstrong. Am „învățat” melodia imediat. O combinație de *blues* și *country*. Nu pot suporta lăălielile și țambalagii naționali, dar o astfel de muzică, total străină de *kitsch*-ul nostru folcloric, îmi place. Am rămas la această fază, indiferent total la *rock*, *pop* sau *heavy metal*. O întreagă nostalgie a „lumii noi”, modernă, universală și fără limite, îmi transmite jazzul simfonic. Am fost și am rămas „partizantul” său convins și definitiv până azi.

Relațiile cu muzica clasică au fost, încă de pe atunci, mult mai complexe. Ele s-au clarificat pe parcurs. O mică paranteză, prin simplă asociație de idei. Am o întreagă colecție de discuri, între timp abandonată, din lipsă de timp, de dispoziție, mult prea agitat și obsedat de tensiunile care – pe parcurs – s-au aglomerat tot mai mult. Dar marea pasiune a rămas, în continuare, Mozart. Pentru imensa claritate a muzicii sale. Pentru arhitectura sa simfonică solemnă și inegalabilă. Pentru spiritul său magnific, olimpiu, de o superioritate calmă, copleșitoare. Un moment de echilibru suprem al spiritului uman, interpretat de mine mai ales în sens vital, terapeutic. Am spus câteva cuvinte, total nestudiate, în acest sens, într-o

emisiune TV și imediat am primit o... plachetă omagială din partea... *Societății Mozart*. Ce am eu comun cu flecăreala arogantă a unui Iosif Sava? Care „introduce” (pe X, pe Y) în cultura română. Fără Iosif Sava nu exiști... Dintre opere, *Trubadurul* de Verdi, lipsit total de recitative, o succesiune neîntreruptă de arii, este cea mai apropiată temperamentului meu nervos și agitat. „Cer” muzicii clasice doar să nu mă tulbure, să nu agite fondul obscur, tenebros, instinctual al ființei mele. Să mă calmeze, să mă echilibreze.

Unilaterală a fost și a rămas dispoziția mea pseudocontemplativă și în alte domenii. Tata mă ducea la *Teatrul Național* unde vedeam pe insuportabilul cabotin Miluță Gheorghiu, în *Coana Chirița* și *Baba Hârca*. Spectacolul mi se părea teribil de artificial și fals. Nu mi-a plăcut teatrul. Nu l-am frecventat niciodată și sunt convins că proastele mele experiențe ieșene au jucat un rol important și probabil hotărâtor în această idiosincrazie. Dar nu numai. Teatrul continuă să-mi apară cea mai artificială, convențională și neautentică artă. „Estetica” mea strict personală îl respingea de la început. Și azi, când aud mereu la *Europa Liberă* eternele cronici teatrale, plictisitoare, ale Marinei Constantinescu (din care s-ar deduce că în România actuală se joacă numai teatru), trec prin momente de real dezgust. Cinematograful, dimpotrivă, m-a atras irezistibil încă de la început și, în vacanță, când scăpam de teroarea Liceului Militar, vedeam – fără excepție – toate filmele din Iași. Erau, pe atunci, doar trei cinematografe centrale și evadam, cu voluptate, în lumea lor imaginară. Pentru mine era, totuși, realitatea supremă, lumea cea adevărată. Primul film pe care l-am văzut, într-o sală a atelierului CFR, Nicolina, cu marinari francezi, mi-a rămas în memorie pentru un singur detaliu. Mă amuzau, mai ales, beretele lor, despre care aveam să aflu mai târziu că erau albastre cu pompon roșu.

Am descoperit, mai târziu, în adolescență, mari filme, care mi-au produs o puternică impresie. Am acumulat, pe parcurs, experiență, noi cunoștințe. Știu, de asemenea, că stilurile se schimbă. Dar rămân mereu la opinia „bătrânului” Aristotel despre tragedie, doar extrapolată: filmul ca succesiune de evenimente extraordinare și imprevizibile, de „peripeții”. Filmele zise de „atmosferă”, dialogate, statice, teatrale sunt, prin definiție, „proaste”, „antifilme”. Evident, „aventurile” pot fi și ele puerile, facile, ridicole, cum se întâmplă de cele mai multe ori. Dar fără un nerv epic, o succesiune rapidă de imagini – orice s-ar spune –, nu există un adevărat „film”. *Mutiny on Bounty*, una din primele mele revelații de acest gen, rămâne și azi pentru mine o capodoperă. Admirabil jucat de Charles Laughton, în rolul căpitanului Bligh, și de Clark Gable, șeful răsculaților. Evaziune, dramatism, exotism, aventură, nimic nu lipsește. Un *remake* modern nu mi-a mai făcut nici o impresie. În străinătate, mult mai târziu, la Geneva, un alt film „mare”. Probabil „cel mai bun” film din lume: *Citizen Kane*, pe ecran panoramic, cu Orson Welles, inegalabil în acel rol. Revăzut în țară, mult mai târziu, la TV, cu tăieturi, mi-a produs doar o impresie moderată, ca să nu spun mediocră. Memorabil, și la prima vizionare și ulterior, *Der Blaue Engel* cu Marlene Dietrich. La Paris, într-un cinema de cartier, găsit cu

greutate, am dorit să văd neapărat *The Scarlet Empress*, cu aceeași mare artistă, immortalizată și pe un... timbru.

Alte repere, într-un registru de alt gen: comedia mondenă, ironică, *Wife versus Secretary* cu Mirna Loy și Jean Harlow, rămâne un fel de „cap de serie”. Ca și primele filme polițiste bune: *L'assassin habite au 21* cu Pierre Fresnay, cel dintâi de care-mi amintesc bine, până în detalii. Ca și *The Maltese Falcon* cu Humphrey Bogart (fizionomie de „lichea” simpatică, foarte asemănătoare cu a lui... G. Ivașcu), regăsit cu multă plăcere și în *Casablanca*. De ce „rezistă” mereu acest film? Probabil prin temă și, mai ales, prin interpretare. Un mare regizor, care a intuit bine sensul filmului imprevizibil, de etern *suspense*, este Alfred Hitchcock.

Aș putea continua pe pagini întregi, fiind destul de bine orientat în acest domeniu. Notez, în linii foarte generale, doar orizontul imaginar al unui adolescent „rebel”, care se refugia și se consola în felul său. Pictura am descoperit-o mult mai târziu, frecventând muzee și pinacoteci străine. Deschideam deocamdată doar albume, din pură curiozitate, dar nu mai mult. Fugeam de mizeriile familiei și ale școlilor, de militarie, de multe. Un fel de stupefiant sau sedativ, de care aveam foarte multă nevoie. O adolescență tristă, chiar amară, înviorată brusc, pentru câteva ore, de un ecran alb-negru. Mă izolam și uitam. Un rol profund terapeutic, salutar și greu de uitat.

5

Începuturi confuze

Despre „începuturile” mele – să le spun cu multă bunăvoință „critico-literare” – nu am nici o amintire frumoasă. Debutul, propriu-zis, din 1939, în *Jurnalul literar*, va fi descris în capitolul următor. Deocamdată, încerc să-mi explic întreaga dezorientare intelectuală și primii pași confuzi, din perioada 1939-1945, când am început să cunosc, în mod direct, unele aspecte ale publicisticii și „vieții literare”. Nota dominantă era de curiozitate și de iluzii urmate de dezamăgiri. Ca și senzația unui salt în necunoscut, dublată de atracția instinctivă a unui mediu inedit. Totul în mod spontan, liber, foarte disponibil și gratuit. Nu aveam, de fapt, nici un reper exterior ferm, în afara propriilor mele tendințe. Acestea erau, într-adevăr, precise. Dar, după cum mă voi convinge repede, ele nu aveau nici o legătură nici cu mediul exterior, nici cu întreaga ambianță și mentalitate culturală și literară a epocii.

Duceam, în esență, o viață intelectuală extrem de interiorizată și izolată. Obscură, bineînțeles, dar foarte personalizată. Nu comunicam cu nimeni. Simțeam, mai ales, nevoia acută de a organiza, sistematiza, acumula cunoștințe, cât mai bine ordonate și structurate. Cine ar fi înțeles, în mod exact, o astfel de orientare? Am amintit că „fișele” mele inspirau sarcasme. Și totuși simțeam, „știam” instinctiv, că aveam dreptate. Că numai în acest mod se pot „stoca” și „organiza” toate noile cunoștințe culturale ce se acumulau progresiv. Și ele sporeau mereu. Se aliniau – aș spune de la sine – într-o serie de „bibliografii” spontane. Precizare pe care o cred esențială: nimeni nu m-a îndemnat sau nu m-a învățat să le fac și cum să le fac. Îmi par în același timp inițiative firești și bizare, utile și extravagante. Despre ce este vorba, de fapt?

Deoarece uitasem complet conținutul lor, când am început să le „inventariez” cu prilejul acestei *Vieți*, am fost uimit să constat caracterul lor „enciclopedic” și, mai ales, numărul lor. Cum s-au salvat de la înec aceste caiete, frumos aliniat, liniat, cumpărate de la o librărie de pe Lăpușneanu, „Hârtia noastră”, rămâne pentru mine un mister. Datează, în orice caz, înainte de 1942-1943, când librăria a fost închisă, sigilată. Patronii (doi evrei unguri?) au fost arestați, zice-se, pentru „spionaj”. Nu este însă nici o exagerare. Le am în fața mea: zece caiete de *Bibliographie littéraire française*

(o utopie perfectă!), patru caiete de *Bibliografie elenă*, unul de *Bibliografie latină*, unul de *Bibliografie literară asiatică*, unul de *Folklor și Istorie literară*. Lungi, foarte lungi, liste de autori și titluri, dar și de citate, de *Excerpta*.

Transcriam, compilam, învățam cu stiloul în mână, într-o furie a totalității, care – privită azi de la distanță – mă entuziasmează, dar mă și sperie. Exaltantă și naivă în același timp. Eram autodidactul perfect, regăsit, mai târziu, în *Un uomo finito* de G. Papini. Dintre toate, cea mai stranie și, poate, cea mai abundentă este bibliografia asiatică. O „influență”, probabil, a lui Mircea Eliade. Treptat, când întreagă această erupție vulcanică a început oarecum să se calmeze, o serie de citate esențiale le-am grupat într-un *Fragmentarium* foarte selectiv. Mi s-a părut atât de „prețios”, încât l-am și... legat. Îl păstrez și azi, ca un volum de bibliotecă. Este și nu mai este al meu. A plecat de lângă mine, rămânând totuși „aproape”. Ceva din lecturile mele esențiale ale epocii se păstrează – totuși – acolo, înfipite ca într-un insectar. Îmi plăceau, de pe atunci, textele și citatele precise, ideile bine formulate. De prestigiu, de „autoritate”. Avem nevoie de puncte ferme de sprijin, de referințe solide, fără nici o afinitate pentru simple impresii, judecăți rapide și paradoxuri de moment. Chiar dacă sclipitoare, ori măcar amuzante. Simțeam, din instinct, că adevărata cultură este „altceva”. Nici azi, în esență, nu am o altă convingere. „Pseudoeseul” românesc nu-mi inspiră – greșit sau nu – nici cea mai mică încredere.

Încă o notă particulară: totala independență și spontaneitate a acestui program personal. Cădeam peste o temă și voiam s-o aprofundez. Când îmi dădeam seama că, în cultura română, ea nu fusese încă studiată, deveneam subit „erudit”. Căutam, precipitat, izvoare. Mă documentam avid în bibliotecă. Evident, în mod inevitabil dezordonat și empiric, dar cu o pasiune a izvoarelor de primă mână, care nu m-a părăsit niciodată. Doar pentru satisfacțiile studiului în sine, în primul rând. O formă de independență și de insubordonare, de libertate totală a lecturilor și a rezolvării unor probleme. Tendințe foarte pozitive, chiar admirabile, într-un fel, în viața intelectuală. De-a dreptul catastrofale, însă, în „viața socială”. Un conflict care a dominat nu numai întreaga mea adolescență și tinerețe, dar observ cu multă claritate – mai ales acum – și întreaga mea existență.

Citeam deci foarte multă critică și istorie literară, lucrări de erudiție, reviste specializate străine. Am descoperit, în felul acesta, între altele, *The Romanic Review* și am parcurs întreaga serie existentă în Biblioteca Universitară din Iași. Pe atunci era foarte bună și avea, în colecțiile sale sau ale seminariilor, chiar și „rarități”, reviste spaniole, italiene, germane. Că nu prea erau consultate este adevărat. Dar meritul lor esențial consta tocmai în faptul că ele existau și că biblioteca putea să și le procure într-un mod oarecare. Studiam deci ce mă interesa, fără a-mi da seama, la început, că nu refăceam, de fapt, decât un gest cultural esențial: de inițiere și continuitate, de emulație și parafrază. Critica generează „critică”. Istoria literară generează „istorie literară”. Mult mai târziu, am studiat întreaga teorie a „literaturii cu literatură”. N-am verificat, cu mijloace să le spun perfecționate, „erudite”, decât acest mare adevăr, descoperit empiric de mult. Funcționa

de pe acum mecanismul spontan și intrinsec al lecturilor și studiilor literare. Dar, pe atunci, nu-mi dădeam bine seama de această realitate fundamentală.

Cu G. Ibrăileanu, E. Lovinescu, H. Sanielevici în față – pe care-i găseam în biblioteca familiei –, cu tot mai multe lecturi străine în faza studiilor universitare, stimulat și de inițierea în „literatura comparată”, la nivelul de atunci, am început deci să scriu articole și studii, pe care nu mă sfiesc să le declar proaste. În primul rând, în sensul de prost scrise stilistic. Nu mă consultam cu nimeni, iar noțiuni de „stil critic” nu aveam. Ignorăm, de fapt, total acest aspect, preocupat și entuziasmat doar de tema în sine. Nu-mi puneam, pe atunci, problema „stilului”, pe care, de altfel, nici n-o intuieam. Nu mi-am pus-o nici mai târziu. A fost, neîndoielnic, o mare insuficiență. Dar plăcerea de a scrie (oricum) și de a publica (imediat), dincolo de orice considerații „calitative” și de „realizări” obiective propriu-zise, era dominantă. Și ea, singură, deocamdată, mă interesa. Din care cauză, am avut, de la început, tendința de a ignora sau de a trece dincolo de orice obiecții, observații și amendamente, de orice preocupări stilistice și de lizibilitate publicistică. Erori profunde, firește. Dar explicabile prin entuziasm, izolare, orgoliu și lipsă totală de comunicare și dialog intelectual. Noțiunea de „autocontrol” încă n-o aveam și nici măcar nu mi-o imaginam.

Trec peste o serie întreagă de amănunte, în primul rând, dintr-o profundă jenă interioară. Întreg acest debut precipitat, haotic, spontan nu-mi mai spune nimic. De altfel, l-am uitat efectiv, în cea mai mare parte. Doar un detaliu esențial: cu excepția celor două texte din *Jurnalul literar* (pe care le voi menționa în curând), mai nimic din ceea ce am „publicat” în aceea perioadă nu reflectă, totuși, o influență „călinesciană” oarecare. Două texte, de erudiție comparatistă (să spunem), despre *Byron în România* sau *Evreul rătăcitor*, numai „călinescien” nu erau. Începusem să-mi fac unele „relații”. Aveam oarecare tenacitate și, în felul acesta, am ajuns, mai ales după 1944, să public chiar și în *Revista Fundațiilor Regale*, *Viața românească*, *Universul literar*, ca și în reviste total obscure, precum *Kalende*. Prin Grigorel Popa, un prieten de liceu, am cunoscut pe Petru Comarnescu, foarte jovial și serviabil, cu care, din cauze obscure, m-am certat. Am avut și un schimb violent de scrisori, total uitate de mine, subit reactualizate; în anii din urmă, când a început să fie publicată „arhiva” ineditelor Comarnescu. Cineva a vrut chiar să le publice, cu intenția de a mă „compromite”. Apoi, nu știu din ce motive, a renunțat.

Rețin acest episod, ca și altele de acest gen, doar pentru a-mi ilustra totala neadecvare la așa-zisa „viață literară”, în care, vrând-nevrând, pătrundeam. Cum aş putea uita cât de mult agasam, de pildă, pe Al. Ciorănescu, pe atunci un fel de patron al *Universului literar*, pe care-l plictiseam vizibil cu cercetările mele macedonskiene, pe care le începusem? Nu-i spuneam, evident, nimic. Într-o împrejurare oarecare, când mi-a semnat, cu o infinită scârbă, un bon de onorariu, m-a și jignit în mod grav. În redacția *Vieții românești*, în 1945, un oarecare stalinist Rudenko a reacționat violent când am afirmat că nu mai știu ce text are totuși o „valoare în sine”. Evident, după estetica stalinist-jdanovistă, care începea să se instaleze la noi, o

totală aberație, o erezie. Rețin totuși, figura jovială, spirituală și destinsă a lui D.I. Suchianu. Sugera un aer modern-monden, neluat de nimeni în serios, dar care, mie cel puțin, mi-l făcea simpatic. Era cel mai bun cronicar cinematografic al epocii, urmărit și mai înainte de mine cu mult interes în revista *Cinema*. Și cu el am avut o *prise de bec*, pe care a parat-o cu dezinvoltură și fără ranchiună. M-a acuzat doar de... „personalism”. În conștiința sa, un eufemism, desigur. Apoi l-am pierdut din vedere. Am intrat în închisoare, am ieșit din circulație. Dar, mult mai târziu, după 1965, când și-a reeditat unele texte, și-a adus aminte de mine și mi-a trimis un volum cu dedicație. Regret că n-am fost sensibil la acest mesaj amical.

Epocă edificatoare, în felul său, fără îndoială. Pe de o parte, mă individualizam în forme acute, poate chiar agresive. Proiectam până și un fel de... *Manual al perfectului egotist*. Am păstrat un întreg carnet de note. Aveam chiar și un fel de „program”, pe care l-am formulat în *Destinul criticului tânăr* (publicat în *R.F.R.*). Dar în ce consta acest „destin” n-aș mai putea preciza, căci n-am mai păstrat nici acest text. Ca nici unul, de altfel, din acea perioadă confuză. Îmi amintesc, totuși, de o recenzie dură a unei cărți despre E.A. Poe, de Dan Petrașincu, evident autodidactă și superficială. Este, cred, tipică pentru radicalismul negativist al acelei perioade. Dezo-orientat, ca rază de acțiune, nu însă și ca orientare fundamentală. Experiențe instructive, în felul lor. Căci, de pe atunci, am început să trag unele concluzii, chiar dacă inițial încă nu foarte limpezi. Cred însă că pot reține câteva „legi ale debutantului”. Dacă le calci sau, și mai grav, începi să le denunți, te expui la cele mai grave represalii. Despre ce este vorba?

Nu trebuie să ieși din rând. Este prima regulă. Fără îndoială că articolele mele erau prost scrise, nu însă greșită și orientarea lor. Dar nimeni nu mi-a spus niciodată *de ce* sunt proaste. A trebuit să descopăr singur, mai târziu, adevăratele lor defecte. Nu mă surprind deloc uitarea și abandonarea lor totală. Simțeam intuitiv că ele, de fapt, nu mă „exprimau” în mod esențial. Că nu erau decât fenomene de contagiune, emulație și publicitate „literară”. Am fost deci sancționat cu toată brutalitatea, de G. Călinescu, în primul rând, dar și de T. Vianu, care mi-a spus, superior, că... „trebuie să mai rup câteva catene”. Formulă cam alambicată, pretențioasă, pedantă. Justă, totuși, în esență. Dar înțelesul real era altul: era admonestat, în primul rând, nu „stilul”, ci gestul meu de a fi luat inițiative publicistice independente. Deci, ori accepți statutul de discipol subordonat, ori ești chemat autoritar, chiar drastic, la ordine. Adevărul este că nu sugeram, prin întreaga mea atitudine, nici ideea de „elev”, nici de „discipol”, iar spiritul de independență se plătește. Refuzam din instinct ideea de „grup” și de „afiliere”, reacție antisocială, cu urmări dintre cele mai negative. Tendință ce se va clarifica și se va agrava pe parcurs. De unde, o a doua concluzie: orice debutant nu este văzut de confrății mai în vârstă ca un viitor coleg, ci doar un concurent potențial, tratat ca atare. Nimeni nu acceptă ideea unei „egalități” publice, cu atât mai puțin latente sau potențiale. De altfel, toate contactele mele literare, cu personalități indiscutabile, nimic de spus, mi-au

confirmat în mod definitiv megalomania fundamentală, organică, mie profund antipatică, a scriitorului. Oricare ar fi acesta. Doar câteva scene tipice.

Într-o împrejurare oarecare fac cunoștință cu Camil Petrescu. Aflând că „lucram” cu G. Călinescu, n-a avut alt cuvânt de salut sau de omagiu decât că, în *Istoria literaturii*, el a fost „reabilitat față de Rebreanu”. Atât reținuse. La *Fundații*, cunosc și pe Tudor Arghezi. Mi-l amintesc foarte bine. Mic, îndesat, cu un început de burtă. Părea un fel de magazioner sau recepționar de hotel. Era îmbrăcat într-un *trench coat* bleumarin, cu cordon. Aflând că mă „ocupam” de Macedonski, a început să-și bată joc de „eroul” meu (pe care-l cunoscuse, într-adevăr), că avea „mustăți în chibrit” și alte asemenea fleacuri. *À propos* de... „imaginea contemporanilor” și a... „discipolilor”. De o imensă infatuare și aroganță mi s-au părut, mai ales, M. Sebastian și Vladimir Streinu. Acesta din urmă, într-adevăr *beau garçon*, văzut cu un teanc de bancnote în mână, proaspăt încasate, în holul *Fundației Regale*. Nu m-am putut stăpâni și am făcut o aluzie (evident, cu o lipsă totală de tact). Mi-a răspuns, cu o superioritate zdrobitoare, că atunci când voi... scrie și eu o operă ca a sa, voi încasa și eu un onorariu gras. Care este, de fapt, marea „operă critică” a lui V.S. știm acum foarte bine... Dar cea mai pitorească scenă, de un enorm cabotinism, amuzantă, totuși, a fost alta: Ion Barbu, instalat la o masă, într-o vitrină la Capșa, cu opt-zece tratate de... matematică larg deschise în față. Studia febril, pretins absent, dar în public. „Rezolva”, fără îndoială, probleme foarte savante de algebră...

N-aveam, bineînțeles, nici o afinitate cu acest tip uman-literar. Mai înainte, încă la Iași, transcriesem în *Fragmentarium* o observație a lui André Gide: „Vous avez toutes les qualités de l'homme de lettres: vous êtes vaniteux, hypocrite, ambitieux, versatiles, égoïstes...” (*Les Faux-Monnayeurs*, I, ch.V). Am verificat mereu, până azi, această caracterizare foarte lucidă.

Cât de simpatici și pitorești îmi apăreau, în schimb, primii scriitori ieșeni pe care i-am văzut și „cunoscut”, într-un fel, în copilăria și adolescența mea. Locuiam gard în gard cu G. Topârceanu, cum am mai amintit. Otilia Cazimir, legată la cap cu o basma roșie, scutura de praf, în fiecare dimineață, cu un pământ din pene de cocoș, diferite obiecte și bibelouri. Cred că a fost prin anii 1934-1935, căci, într-o zi, a venit la gard și ne-a spus: „Copii, faceți liniște. Domnul Topârceanu este bolnav”. A și murit în 1936. Și mai amuzant mi se părea poetul însuși, care trecea în fiecare zi prin fața casei noastre (ne mutasem între timp peste drum), spre Școala de menaj, unde lua masa. Mic, foarte mic, își făcuse ghete cu tocuri înalte, detaliu ce mă distra teribil. Ca și mersul său sacadat, sincopat aș spune, sprijinit pe un baston inutil, pur decorativ. Mi se părea un personaj distractiv, ca să nu spun ușor ridicol. Eram, cum am mai subliniat, un adolescent nesuferit, cu un iritant și agresiv „spirit critic” incipient, total irreverențios.

6

Marele eșec: G. Călinescu

Aș dori să „expediez” cât mai repede acest capitol – scris cu multă iritare –, dar nu este posibil. De episodul „Călinescu” îmi amintesc cu cel mai mare dezgust. Aș fi dorit să nu-l fi trăit niciodată. Dacă însă și după o jumătate de secol el continuă să mă preocupe, și adesea chiar să mă obsedeze, înseamnă că a constituit pentru mine o lovitură foarte dură. Mai mult: o catastrofă, un adevărat dezastru moral. Pare emfatic, bombastic. A fost, totuși, marele eșec al vieții mele intelectuale, morale și, ceea ce nu aș fi bănuț niciodată, al existenței mele sociale. Întâlnire inițial fecundă, într-un fel. Repede însă eșuată într-un conflict grav, iremediabil și de proporții incalculabile. Am plătit foarte scump toate naivitățile și entuziasmele mele. Încerc o rememorare și o evaluare pe cât posibil rece, lucidă, depersonalizată. Constat, însă, cu extremă neplăcere, uneori chiar cu stupoare, că loviturile și rănilor morale nu s-au închis nici până azi. Dar bisturiul trebuie bine înfipt și fără milă în acest abces purulent. Voi tăia deci în carne vie cu toată brutalitatea.

Azi îmi dau seama, cu claritate, de întreaga falsitate a acestei relații. Dar, în adolescență și prima tinerețe, nu puteam, n-aveam cum să înțeleg încă incompatibilitatea profundă, de esență, între două temperamente total diferite, cu tendințe, aspirații și calități radical deosebite. Nu discut acum cât de „mici” sau „mari” erau cele două personaje care se confruntau, se atrăgeau și se respingeau spontan. Evident, unele inegalități erau foarte reale. Ceea ce revendic, în mod definitiv și cu toată energia, este doar dreptul spiritului critic de a se exercita oricând, oriunde și împotriva oricui. Liber și fără inhibiții. Îndeosebi împotriva măștrilor spirituali. Unul dintre principiile fundamentale ale vieții mele culturale. L-am revendicat și anterior. O fac și acum, deoarece pentru mine el este și rămâne capital. În același mod am procedat și în alte texte, despre C. Noica și M. Eliade. Și, la fel, voi acționa, cu orice risc, până la capăt. *Erga omnes*. Prea servil și conformist se comportă spiritul uman sub apăsarea atâtor *idoli* tiranici și megalomani. Nu mai vorbesc de cel „românesc”, care are în el ceva de eternă „slugă” și de „supus” umil. Cu căciula veșnic în mână, în fața „stăpânului”, intelectual în speță, dar și politic sau economic.

Reduc totul la ultima expresie a unei definiții esențiale. Admiram enorm, inițial, pe G. Călinescu pentru spiritul său inconformist, critic, polemic.

Eram entuziasmat de agresivitatea și combativitatea de care dădea dovadă înainte de 1940. Vedeam în el un monument de intransigență, independență și neadaptare literară, culturală și socială. Proiectam în el întreaga mea revoltă și incompatibilitate morală și intelectuală, refuzul meu a ceea ce descopeream că era, pe atunci, așa-zisa „cultură română”. Îl proiectam la antipod și admiram sincer figura sa masivă, singulară, adesea de scandal. Am fost lovit, emfatic spus, tocmai în acest punct foarte sensibil. Trebuie să recapitulez câteva etape ale acestui proces dramatic, pentru a înțelege mai bine o întreagă curbă sufletească. Unele indicii, simptomatice și premonitorii, ar fi trebuit să mă facă atent. Dar eram prea devotat unei iluzii. O relație plină de oscilații și contradicții. Însă, pe atunci, furat de entuziasm, nu dădeam nici o importanță acestor stări inevitabil confuze.

Îmi plăcea foarte mult *Jurnalul literar*, în special pentru rubrica sa polemică „Prostologhicon”. Mă răzbuna și mă defula. Fugeam la librăria „Atanasie Gheorghiu” să-l cumpăr încă înainte de a se pune în vânzare. Fără nici o experiență anterioară, dar absolut fără nici una, am trimis un articol despre H. Sanielevici, care – spre enorma mea surpriză – a și apărut, peste două săptămâni, pe prima pagină, în colțul din dreapta (*J.L.* I, 22 octombrie 1939). Nu mai redactasem niciodată un astfel de text. Un simplu produs de contaminare și emulație livrescă, de „critică cu critică”, alimentată – aproape mecanic – de și prin propria sa substanță. Un act de imitație onorabilă și nimic mai mult. Am mai scris și o recenzie despre o carte de Pearl Buck, publicată și ea. Cred că și alte texte, refuzate. Mi-a răspuns la „Poșta redacției”: „Lasă sfiala”. L-am vizitat acasă, în strada Ionescu 4. Mi s-a părut timid și, mai ales, egocentric. Vorbea agitat tot timpul. Era polemic și „distrugea”, cu mare vervă, o „poliloghie” despre *Maistorașul Aurel* de Victor Ion Popa. Când i-am propus un articol despre... Odobescu, mi-a retezat-o scurt, umflându-se și mai mult în pene: „Nici eu nu știu ce am să scriu”. Ne aflam în faza *Istoriei literaturii române de la origini până în prezent* și-mi amintesc foarte bine, lângă o sobă, un mare „stoc” de pagini decupate din *Adevărul literar și artistic*, unde G. Călinescu făcuse ani întregi cronică literară. Materiale de recuperat, fără îndoială. Interior mediocru, șters, „mic-burghez”. Fără exagerare spus, la noi acasă era mai multă abundență și ceva mai multă mobilă de calitate.

Când am aflat că *Istoria* a apărut, în primăvara lui 1941, l-am rugat foarte mult pe tatăl meu și, în cele din urmă, l-am convins (mă întreb cum am reușit?) să mi-o cumpere de la București. Era destul de scumpă, adusă ca pe un trofeu, înainte de a se pune în vânzare în librăriile ieșene. Cred că am fost printre primii care au avut, în Iași, un exemplar. Faptul s-a aflat repede și Iorgu Iordan, ce locuia pe Lascăr Catargiu, deci foarte aproape de noi (soția sa era și bună prietenă cu o mătușă a mea: cafele, vizite, jocuri de cărți), m-a rugat să i-o împrumut. A stat la el patru zile. Apoi a început o violentă campanie de presă și chiar radiofonică, orchestrată vindicativ de Ion Petrovici, ministrul Învățământului sub guvernul Antonescu. Eram revoltat și împreună cu Al. Piru și G. Mărgărit, „călinescieni” și ei, am luat – în stil foarte polemic – apărarea acestei *Istории*, indiscutabil o carte mare.

O atitudine, aş spune, unică în presa de atunci. N-am găsit ospitalitate decât într-o foarte obscură revistă ieşeană condusă şi editată de un căpitan (sau fost căpitan, pe nume Bratu, un mic veleitar provincial), terorizat de ideea (care mă amuza teribil) „să nu alunecăm spre stânga” [sic!]. A fost, în orice caz, prima mea polemică literară. Am pierdut de mult acest număr de revistă (*Curier ieşean*, I, 7-99, 1 august – 1 octombrie 1941), despre care prea puţini îşi mai aduc azi aminte. De fapt, textul nici nu mă mai interesează. O adeziune nu mai puţin profund sinceră, spontană şi – cum aveam să mă conving destul de repede – regretabil de naivă. Trebuia să trec totuşi şi prin acest purgatoriu.

A intervenit refugiul, „pseudolegătura” s-a rupt. Mare lucru nu mai ştiam despre G. Călinescu, dispărut de altfel din publicistică. Apoi apare, dintr-odată, total imprevizibil, *Şun sau calea neturburată*, în 1943. L-am citit, greşit sau nu, ca o „replică” la furibunda campanie ostilă de presă. Dar, între timp, spiritul meu evoluase în altă direcţie. Devenisem tot mai lucid şi „critic”. Ceva mă „irita” profund în *Şun*. Cartea mi se părea, în esenţă, un document extravagant de megalomanie, de afectare pretins „filozofică”, de iluzorie „linişte” interioară, despre care ştiam foarte bine că nici nu putea fi vorba. „Neturburat” G. Călinescu? Un polemist impulsiv şi adesea violent, caustic? Un agitat tenebros şi plin de complexe vindicative? În nici un caz.

Intervenea mai ales un proces, la început destul de obscur. Nu era vorba, totuşi, numai de o repulsie instinctivă. De o incompatibilitate radicală cu „omul”, „stilul” şi „autorul” G. Călinescu. „Geniu” sau nu, eram tot mai convins că oricine, orice „geniu” – oricât de gigantic ar fi fost – cade inevitabil sub critică. Revin mereu asupra acestei teme, care mi se pare esenţială. Îmi spuneam, încă de pe atunci, că la Atena aş fi votat, fără nici o ezitare, pentru condamnarea lui Socrate. Cu ... „suspendare”, bineînţeles. Dar condamnare, în orice caz, deoarece legile cetăţii erau în mod evident călcate. Dreptul de a avea o opinie personală, independentă, despre oricine şi în orice problemă, mi se părea fundamental şi indiscutabil. Această opinie a rămas fermă şi definitivă până azi, cu tot mai multe argumente în favoarea sa. Oamenilor, oricât de „excepţionali”, nu le este îngăduit orice. Să ucidă (ca B. Cellini, ca Fr. Villon), să trădeze, să devină informatori de poliţie? Categorie nu! Intra, bineînţeles, şi un anumit radicalism al vârstei. Dar, mai ales, un alt sistem de relaţii morale şi sociale, pe care-l cred esenţial şi indispensabil oricărei societăţi civile bine organizate şi stabile.

În această stare polemică de spirit am ridicat destul de arogant mănua şi am scris articolul „Comentarii la *Şun*” (*Ecoul*, II, 157, 29 mai 1944), text pierdut sau răstăcit şi acesta. Înstrăinat total de preocupările publicistice de tinereţe şi, mai ales, de articolele procălinesciene, pot reconstitui astfel de detalii, de mult renegate, uitate şi ieşite din conştiinţă, doar cu G. Călinescu, *bibliografie* de I. Bălu (1975) în faţă. De acolo reţin şi ideea principală: există „între autor şi eroul său străvezii corespondenţe”. Țintisem bine, bine de tot, căci, tot în bibliografia menţionată, găsesc şi referinţa exactă a răspunsului pe care mi l-a dat G. Călinescu: „«Comentariu la *Şun*», problemă

de istorie literară” (*Vremea*, XVI, 756, 2 iulie 1944). Foarte sarcastic, după câte îmi amintesc: „Tânărul publicist (adică eu) ştie câtă glorie (sau aş ceva) se cuvine fiecăruia”. Sensul profund era de distanţă dispreţuitoare, strivitoare, pentru un... obscur şi impertinent „tânăr publicist”. Dar, în egocentrismul său, G. Călinescu nu-şi putea imagina că acest „tânăr” de două parale va avea totuşi o anume evoluţie...

Tot ce urmează constituie o dură, foarte dură, uneori de-a dreptul insuportabilă trezire la realitate. Descopeream, pas cu pas, imensa farsă a „Marelui Maestru”. Singura circumstanţă atenuantă era lipsa – tot mai evidentă pentru mine – a conştiinţei civice a elitei intelectuale româneşti. În plus, efectele răsturnărilor imprevizibile, violente şi totale de situaţii ale epocii, pe care eu o refuzam, iar G. Călinescu o accepta şi i se adapta. Şi nu oricum. Cu o viteză, cu o ipocrizie şi cu un cinism, în forme atât de uluitoare şi cabotine, încât nu le pot uita nici până azi. Şi am văzut şi citit destule în viaţa mea. Am făcut, de altfel, şi imprudenţa, mai mult: prima eroare gravă, chiar capitală a vieţii mele, de a accepta oferta de a-i deveni... „asistent”, transmisă prin G. Ivaşcu, întâlnit – întâmplător – pe stradă. Dar era, pe atunci, în 1944, chiar o adevărată „eroare”? Total dezarmat şi dezorientat, fără nici un plan de integrare socială, mă comportam liber, gratuit şi „disponibil”. O atitudine absurdă, bineînţeles. Aveam doar vagi planuri de plecare la studii în străinătate, în care scop tatăl meu făcuse şi un fel de „asigurare”. Prin devalorizare, ea nu mai reprezenta decât preţul unei... perechi de mănuşi de piele. Pluteam în derizoriu şi haos, între fascinaţia lecturilor şi spectacolul tot mai violent al străzii. Mă adaptam (dar este un fel de a spune) cu o imensă greutate, mereu utopic şi absent, mult pe deasupra realităţilor. M-am trezit relativ repede, dar preţul plătit a fost mult prea mare.

Trec peste o serie întreagă de amănunte, despre modul cum m-am „numit” – birocratic vorbind – singur, în haosul de la Minister, despre colegii de catedră, apropiat doar de Al. Piru, despre ambianţa generală, despre unele scene, pe care le consideram (încă) suprarrealiste. De pildă, colegul Valentin Lipatti, suit pe o scară, pavoazând sala de intrare a Facultăţii de pe E. Quinet cu portrete şi lozinci comuniste. Bizar, îmi spuneam. Stranii, la fel, îmi apăreau, la început, şi articolele subit politice, procomuniste, ale lui G. Călinescu. Mai întâi în *Tribuna Poporului*, apoi în *Naţiunea*, unde citeam tot felul de enormităţi şi chiar abjecţii despre Iuliu Maniu, „Partidul Brătianu”, C. Titel Petrescu, despre „puterea populară” şi sovietică. El, care publicase recent – cu titlul cules cu litere roşii, în *Jurnalul literar* – „Nihil sine Deo, nihil sine Rege!” Nu puteam fi de acord. Dar revolta deschisă nu se produsese încă.

Recitind vechiul text despre această epocă teribilă, constat că accentele n-au fost puse totuşi cu exactitate. Pot afirma, acum, cu certitudine, că repulsia esenţială a fost, în primul rând, de ordin etic, apoi ideologic, apoi teoretico-literar. Pare cam schematic, şi totuşi este purul adevăr. Trebuie, în definitiv, să introduc şi un element de ordine într-o avalanşă de întâmplări încheiate cu insulte de o vulgaritate şi o brutalitate incredibile. Pragul

ireversibil a fost trecut. Dar această retrospectivă, rece și de la mare distanță, nu traduce nici pe departe dramatismul unor momente și scene dezgustătoare. O rememorare inevitabil parțială și „falsă”, ce mă nemulțumește profund și pe care, totuși, nu pot s-o evit. Ceea ce aruncă, mai ales în astfel de „capitole”, o „umbră” de inexactitate asupra întregii *Vieți*, pusă tardiv și mult prea uscat pe hârtie.

Rezum, cu o silă greu de descris, momentele-cheie ale acestui conflict. Ele au cunoscut tot felul de episoade, unul în legătură cu o traducere din Cazotte, un altul despre un articol al meu, aprobat „azi” și dezaprobat „a doua zi” etc. Căci aveam de-a face cu un temperament evident ciclotimic și imprevizibil. Situația politică, mai ales, se agrava cu rapiditate și G. Călinescu, pretins deputat al... „păturilor mijlocii”, al P.N.P. și editorialist oficial, scria articole de un rar, uluitor și incredibil pentru mine oportunism. Doar un citat (pot fi zeci, sute): „În I.V. Stalin au fost strânse laolaltă toate luminile de care au strălucit vreodată conducătorii de popoare”. Memorialul *Kiev, Moscova, Leningrad* (1946), de mare admirație pentru societatea sovietică, este de un servilism penibil. Să mai notez că acasă, pe str. Vlădescu, avea puse bine la vedere, o gramatică și un dicționar rusesc pentru a dovedi vizitatorilor cât de profund studia el... limba rusă? Merg până acolo încât pot să înțeleg și o reacție de apărare împotriva atacurilor extremei stângi. Un virulent pamflet de I. Ludo, de pildă, imediat după 23 august. Ca și a altor scriitori desființați sau ignorați în *Istoria literaturii*. Ceea ce mă stupefia și mă indigna erau însă justificările și argumentele ce mi le aducea. Și mai mult chiar decât conținutul lor, respingător, tonul cinic și cabotin, uluitoarea schimbare la față, conformismul față de normativul politic al noului regim, dublat de mici „șmecherii” pseudoindependente, cusute – toate – cu ață albă. Doar două exemple: transformarea subită a „Cronicii mizantropului” în „Cronica optimistului”, iar cel ce publicase odiosul articol „Partidul Brătianu”... inspira acum una din „tezele” de doctorat ale lui Dinu Pillat, despre... *Contribuții la Viața lui Ion Pillat* (titlu, cred, aproape exact). Și unul și altul din... familia Brătianu. Iar la mica mea obiecție, mi-a replicat, extrem de iritat, că vrea să... „protejeze pe fiul unui scriitor român”. Cum l-a „protejat”, mai târziu și după eliberarea din închisoare, se cunoaște foarte bine (din Pavel Țugui, *Amurgul demiurgilor* și alte izvoare).

Cel care-mi apărea, până nu demult, un model de independență și intransigență și-mi dădea sfaturi de genul „acționează fără prevedere” venea acum cu răspunsuri debitate cu mari aere de superioritate, ca acestea: „Te înșeli dacă crezi că fac pe gratis”. Sau: „Simt nevoia să cheltuiesc o anume sumă”. Deci, venalitate pe față. Într-un articol declara fără pudoare: guvernul va avea de partea sa pe intelectuali „în măsura în care îi va folosi”. Deci ofertă deschisă de colaborare. Ori, un alt gen de motivație, de un carierism care pur și simplu mă lăsa fără replică: „Ce, vrei ca Cioculescu să-mi ia catedra?”. Acesta era deci, în realitate, „maestrul” meu, „modelul” uman și moral pe care-l admiram. Fără nici o melodramă: murea pentru totdeauna „iluzia” mea despre un om, cu regretul imens de a nu fi avut, de la început, percepția reală a caracterului acestui om. Cinic, oportunism, amoral și plin de lașitate.

Fără nici o conștiință etică și civică. Predispus la simulare, duplicitate și farsă publică de mari proporții. Preocupat exclusiv de succesul și realizarea personală, fără nici un scrupul.

Rețin, în această ordine de idei, și o altă categorie de argumente. „Documente”, toate în felul lor de megalomanie, amor propriu și egocentrism „creator”, de realizare cu orice preț a unei „opere”. Din simbol al avangardismului și independenței de spirit, o cădere în conformismul cel mai plat. Sub motivul că „vreau să fac o operă jurnalistică”. Deci, călcând și peste cadavre, cu orice preț și, mai ales, fără nici o convingere reală? În realitate, opera de „jurnalism politic” a lui G. Călinescu nu există. Falsă, ipocrită și histrionică, de la un capăt la altul. Ea rămâne numai un trist document de epocă și nimic mai mult. De fapt, acționa doar o psihologie megalomană globală: despre *Istoria literaturii* îmi spusese anterior că voise „să pună la punct o mie de inși”. Nu accept, categoric, nici acest argument. O istorie a literaturii nu se scrie, în primul rând, pentru a impune o scară proprie de valori. De altfel, orice ierarhie, pretins definitivă, irevocabilă, este totdeauna iluzorie. Și nu se scrie nici pentru a ne pune în valoare talentul critic. Altfel spus, literatura română nu există și întreaga sa istorie n-a fost scrisă decât pentru a oferi lui G. Călinescu pretextul de a se ilustra, a se scoate în evidență. „Nasc și în Moldova oameni.” Desigur...

În astfel de condiții, „colaborarea” la catedră devenise un coșmar. Că n-aveam nici o vocație didactică era sigur. Și că nimerisem într-un astfel de mediu dintr-o pură întâmplare era la fel de adevărat. Dar apostrofările, admonestările și insultele deveneau tot mai insuportabile. Ținea cursuri emfatică, în căutare evidentă de efecte, sau făcea teorii, după mine extravagante, abacadabrante. Mă uitam atunci pe geam. Și, pe loc, G. Călinescu, furios, mă chema public și drastic la ordine: „Asistă-mă!”. Se voia, bineînțeles, sarcastic. Venea furios de la ședințe de consiliu profesoral, unde i se făcea opoziție. Nu se acceptau, de pildă, biografii ca teze de doctorat. Dar pe mine nu mă interesa decât „viața” lui Alexandru Macedonski și doctoratul constituia doar o simplă formalitate. Să mai spun că teza fusese declarată „proastă”, o „înfrângere”? Sau scena, de o violență extremă, când a aflat că făcusem cerere, fără știrea lui, pentru o bursă la *École roumaine en France*, de la Fontenay-aux-roses? Dar ce rost mai are să evoc în detalii astfel de momente penibile, de altfel mult mai numeroase?

Un episod trebuie totuși menționat. Inclusiv pentru valoarea sa, nu chiar neglijabilă, de „istorie literară”. Pagina literară a ziarului *Națiunea*, al cărui director era G. Călinescu, editorialist oficial, redactată de Al. Piru și de mine, a fost ultima, repet, ultima, care în perioada 1946-1947 a apărut cu fermitate criteriu estetic în publicistica literară română înaintea comunizării totale. Dacă se poate vorbi de „rezistență prin cultură” (noțiune ce trebuie analizată foarte atent), „pagina” intra și ea, cu certitudine, în această categorie. Pentru politrucci și cenzori, atitudinea noastră constituia un scandal imens, intolerabil. G. Călinescu era chemat, tot mai insistent, la ordine. De unde critici tot mai vehemente, admonestări, note execrabile: „Pagina este proastă” etc. Ceea ce mă dezgusta era, mai ales, schimbarea

radicală de atitudine estetică, subită și scandaloasă: un critic literar care, foarte recent, apăruse, cu multă fermitate, principiul estetic și al autonomiei artei și literaturii proclama acum, cu vociferări incredibile, superioritatea artei și literaturii propagandistice, oficiale, marxist-leniniste. Mi se părea o trădare spirituală incalificabilă. În definitiv, îmi spuneam, poți să fii, la rigoare, chiar și „comunist” de ocazie, dintr-un motiv sau altul. Dar teoretician și apologet al „literaturii de partid” în nici un caz. A fost punctul de ruptură totală și definitivă.

Situația devenise, redacțional vorbind, de-a dreptul explozivă. Și a fost de-ajuns ca într-o cronică a lui Al. Piru, la o piesă a lui Ion Luca, să se observe o aluzie la... Ana Pauker, ca scandalul să izbucnească pe față. Am fost dați imediat afară. Pagina a fost „reorganizată”. Iar cei doi „redactori”, concediați și dezavuați în termeni umilitori. G. Călinescu se spăla pe mâini, în stil brutal și timorat, de „contrarietățile unor fapte ce nu-mi aparțineau” („Justificare”, *Națiunea*, II, 472, 20 octombrie 1947). Capitulare și lașitate totală. Urmată – detaliu mereu „uitat”, în spirit fals caritabil – și de recenzarea pozitivă a rapoartelor lui... Jdanov și multe alte texte penibile. De atunci, mai ales, datează și repulsia mea totală și definitivă pentru orice formă de publicistică dirijată și censurată. Dacă, mult mai târziu și în cu totul alte condiții, a trebuit să mă adaptez și eu, în felul meu, unui astfel de regim (dar în nici un caz în acest stil detestabil), nu pretind cătuși de puțin că a fost o pagină foarte „glorioasă” a activității mele publicistice.

De fapt, conflictul meu cu G. Călinescu avea rădăcini și mai adânci. Iremediabile. Structurale și radical inconciliabile. Evident, despre critica și istoria literară pot exista mai multe concepții, metode și forme de manifestare. Dar nici una nu poate revendica o superioritate canonică, dogmatică, absolută, imperativă. Calitatea de unică metodă posibilă. Este exact ceea ce – prin întreaga sa activitate și atitudine – profesa G. Călinescu. El avea despre critică și istoria literară o viziune exclusiv „literară”. „Literatură *cu* și *despre* literatură.” Parafraze, rezumate, portrete, formule fericite, imagini și alte ingrediente literare de acest tip, indiscutabil de talent literar. Ceea ce, încă de pe atunci – deși în forme deocamdată destul de confuze și nu riguros argumentate –, nu puteam totuși nici asimila, nici aproba, nici, mai ales, cultiva. Eram „altceva”. Și această incompatibilitate și neaderență fundamentală, bună-rea, se simțea în mod tot mai evident.

Aveam, pe scurt, o altă concepție despre critică și despre literatură, chiar dacă, deocamdată, încă embrionară și nesistematizată. Dar destul de precisă ca să schițez și unele observații critice și chiar obiecții. Nu eram și nu mă simțeam cătuși de puțin doar un obscur „satelit călinescian”. Nu aveam psihologie de „elev” și de „discipol”. În discuție nu intră, repet, cât de „mic” sau cât de „mare” este (era, sau putea fi) un astfel de personaj. Ceea ce revendicam era doar dreptul, pe care-l consideram – și atunci și acum – fundamental și inalienabil, la independență, „diferențiere” și „personalitate” (mare, mică etc.) și nimic mai mult. O poziție pe care o credeam, și cu toată convingerea, inatacabilă. Atunci eram apostrofat cu brutalitate, în lipsa oricăror argumente valabile: „De ce nu te-ai făcut inginer?” și alte

grațiozități de acest gen. Tonul era de dispreț strivitor. Altă dată mi s-a aruncat insulta supremă: „Dar ce, dumneata ești scriitor?”. Evident, n-aveam această pretenție. De fapt, nimeni nu este... obligat, nici măcar prin lege, să fie „scriitor”. Dar în ochii lui G. Călinescu lipsa acestei calități constituia un defect capital, desființarea supremă și definitivă.

Respingeam însă și atunci și mai ales acum – când am ajuns la propriile mele sistematizări și concluzii – acest exclusivism critico-literar exorbitant. De altfel, o formulă total intransmisibilă. Ea nu poate fi cultivată decât de un anume tip de scriitor, care scrie conform talentului său literar original, irepetabil, despre alți scriitori. În „stilul” său. Întreaga istorie a criticii europene dovedește că am dreptate. Oricine se poate convinge ce loc ocupă critica „impresioniști”, de tipul G. Călinescu, să spunem, în cele 8 volume ale lui René Wellek, *A History of Modern Criticism, 1750-1950*, de pildă? Unul foarte, foarte redus, neglijabil.

Aveam, pe scurt, de pe atunci, o altă mentalitate critico-literară. Mult mai teoretică și ideologică, chiar dacă, deocamdată, în forme doar incipiente. „Elev” călinescian, în sensul profund al cuvântului, n-am fost deci, în nici un caz, niciodată și nici nu puteam fi. Și totuși, până azi, unii îmi mai agață această tinichea absurdă de coadă. Singura explicație obiectivă este faptul că lucrările „macedonskiene”, mai ales *Viața*, au fost scrise, într-adevăr, sub emulație călinesciană, dar cu destule note particulare. *Opera* are, de fapt, o altă structură. Din păcate, însă, celelalte lucrări, cele mai multe – de cu totul altă orientare –, n-au mai fost foarte bine cunoscute. Când s-a ocupat G. Călinescu vreodată de critica ideilor literare, de teoria literaturii, de hermeneutică, de comparatistică? De reviste, publicații și cărți în limbi străine și alte activități de acest gen, în care nu avea, de altfel, nici o orientare, lipsit și de lecturi de acest gen? O adevărată cultură teoretico-literară modernă, estetică și filozofică, nu avea. Iar ultimele sale articole despre „istorie” dovedesc doar o informație recentă, precipitată și, în mod evident, autodidactică și amatoristică. Fără îndoială: un spirit inteligent și de mare talent poate salva multe aparențe. Poate scrie și pagini ce pot fi reținute. Dar cine a stat ani de zile într-o astfel de sferă de preocupări nu poate fi mistificat. Cine compară, de pildă, chiar și foarte superficial, atât de diletantele definiții și conotații despre avangarda literară din *Principii de estetică* (1939) cu textul meu „Tendances esthétiques”, din *Les Avant-gardes littéraires au XXe siècle*, vol. II (1984), se poate convinge, cu ușurință, că nu exagerez. Am și multe alte exemple. Nu fac un caz deosebit de astfel de argumente, care pot ajuta la clarificarea unei mari și regretabile confuzii.

Nu mi se ierta, în esență, atitudinea de totală insubordonare, de „antielev”, dacă pot să mă exprim astfel, față de „marele maestru”. Rar relație mai falsă! Format în ambianța N. Iorga, Nae Ionescu, G. Călinescu urmărea, cu orice preț, efecte de public, o oratorie bombastică de catedră, pentru mine de un cabotinism tot mai insuportabil. A înregistrat pe un... disc chiar și o serie de poezii, cântate, țipate, stridente, cu un glas pițigăiat, penibil. I s-ar face un imens serviciu dacă toate aceste discuri *Electrecord* ar fi sparte și aruncate la coș. Uneori polemiza indirect cu mine: „Croce nu este

un critic atât de mare cum cred unii". Și-mi arunca ochi injectați, holbați, bulbucăți, de la înălțimea catedrei. O atitudine ce-mi părea pur și simplu ridicolă. În felul acesta a fost ucisă în germene, în mine, orice idee de „maestru” și „elev”. Că eram nu numai insubordonat, dar și... impertinent nu mai încapă îndoială. După o astfel de scenă, nu m-am sfiit să-l caracterizez, pe față, drept... *ombrageux*. A fost uluit de îndrăzneala mea. Și, laș cum era, n-a avut nici un fel de replică. Apoi, oarecum recules, m-a dat afară, informându-mă, cu jumătate de voce, că tot ce are să-mi mai comunice o va face prin... O. Papadima. Am fost, bineînțeles, „comprimat” la sfârșitul lui 1947 și legăturile s-au rupt definitiv.

Omul, m-am convins încă o dată, este o ființă slabă și fără fermitate. La eliberarea din domiciliul obligatoriu, în 1963, încă o profundă eroare din partea mea: i-am făcut o vizită, de revedere, după o absență de... 14 ani. Eram mai ales curios, obligat într-un fel și la reintegrare socială. „Câte ai mai făcut și dumneata”, m-a apostrofat, fără nici o compasiune pentru un fost deținut politic, închis și lipsit de libertate mulți ani. A urmat apoi o scenă antologică. Dacă ar fi citită într-un roman ar părea neverosimilă. A început să-mi descrie interiorul în termenii următori: „Covorul acesta a costat 30 000 de lei”, „acest Luchian 50 000 de lei” și alte asemenea detalii, într-o ambianță de *bric-à-brac* și Consignație. O demonstrație frenetică, în avalanșă, a succesului său și a acumulării parvenite. Incredibilă, cinică și pitorească, totuși, în felul său. În contrast voit cu „ratarea” mea definitivă. Cu un ochi râdeam și cu altul plângeam.

G. Călinescu devenise, între timp, un profitor al spoliei boierimii decavate, ajunsă la talcioc. Mărturii precise, actuale confirmă că „marele maestru” frecventa talciocul din Colentina de unde și-a procurat și *Scrinul negru*. Procedeu, mi s-a spus, era următorul: venea cineva cu un tablou de valoare la K. Zambaccian, ajuns director la Romarta. Acesta îi spunea: „Nu pot să vă plătesc imediat. Sunt formalități, viramente etc. Dar cunosc pe cineva care are bani gheață”. Și-i dădea telefonul și adresa lui G. Călinescu, acesta, într-adevăr, plin de bani. La moartea sa (notez tot din auzite) ar fi lăsat la CEC, pe atunci, o sumă enormă (2 milioane!), cu care soția, Alice Călinescu, a făcut călătorii extrem de costisitoare. „Ai venit la timp”, a mai adăugat, informându-mă că exista un post liber de bibliotecar la Institut. Ca a doua zi să numească pe prima solicitatoare, să blocheze postul și astfel să mă îndeapărteze definitiv. Beneficiarei în cauză nu-i venea să creadă. A ținut să mă cunoască. Intrigată, chiar speriată și, poate (cine știe), cu vagi remușcări și procese de conștiință...

Se înțelege acum, cred, cu toată claritatea, cât de absurdă și umilitoare este caracterizarea, pe care mi-o mai fac unii, de „fost asistent al lui G. Călinescu”. Doar atât reprezintă eu în... cultura română? Aceasta este adevărata mea identitate culturală? Singura mea carte de vizită? O nedreptate și o eroare totală! Sau că unica definiție critică citabilă este numai caracterizarea din *Compendiu*? Eticheta de „călinescian” mi-a adus numai neplăceri. Și țin să mai precizez că tot ce a fost urât și greșit în activitatea mea publicistică – în primii ani de după revenire, de inevitabilă derută și confuzie – a fost

efectul acestei „eredități și influențe” călinesciene. Nu-i recunosc decât o singură influență benefică: efectul stimulat al exemplului unei mari construcții critice. Dar orientată într-o cu totul altă direcție. Amintirea spiritului independent și polemic, din prima tinerețe, a jucat și ea un anumit rol, fără îndoială. Dar nimic mai mult.

Știu bine, chiar foarte bine, că această imagine despre G. Călinescu nu corespunde, cătuși de puțin, cu cea a generației următoare, formată sub noul regim. În ambianța de atunci, de conformism și platitudine, de uniformizare și clișee, poantele, butadele și gesturile histrionice spontane sau calculate ale lui G. Călinescu nu puteau să nu aibă un mare efect. Duplicitate, de fapt, profund regretabilă. Ca și senzația (falsă, în esență) a spontaneității și a unei mari libertăți spirituale. O mistificare de proporții, care – trebuie să recunosc – a fost fecundă, în felul său, într-un cerc foarte restrâns. Studenții și tinerii critici, inevitabil naivi, inocenți, neinformați, puteau fi cu ușurință seduși. Că erau de bună-credință nu contest. În astfel de cercuri, se va naște, în mod spontan, și ideea de mai târziu a „autonomiei esteticului”, „a face numai literatură”, sustrasă indicațiilor Partidului. O tendință denumită apoi, în mod foarte pretențios, „rezistență prin cultură”. Fenomen foarte marginal și nepericulos pentru regim. Nu mai puțin semnificativ, totuși, în felul său, asupra căruia voi reveni. Eu aparțineam însă unei alte generații. Cu alte criterii, valori și ierarhii. Și, mai ales, cu o cu totul altă experiență a personajului în cauză. Nu mai puteam fi dus de nas cu ușurință.

Dar, în definitiv, cine are, azi, dreptate? Cred că... toată lumea. Măcar în parte. Fiecare în felul său. La o emisiune la PRO TV, din 1998, cu Matei Călinescu și Nicolae Manolescu, aceste stratificări morale esențiale au revenit, din nou, în mod inevitabil și cu toată claritatea, la suprafață. N-am fost contrazis, fiindcă argumentele mele erau irefutabile. Dar nu cred că am convins integral pe interlocutorii mei. Ulterior, într-un interviu, N.M. a luat chiar și o anume distanță, ușor echivocă, față de poziția mea. Ce repede se uită totuși, la noi, o întreagă publicistică politică, foarte moderat spus, procomunistă! Și, mai ales, motivațiile sale! Toate oportunistele, ipocriziile și cinismele epocii totalitare, crunt represive!

Mă întreb, dintr-un scrupul etic instinctiv (și uneori chiar obsedant), dacă această imagine despre G. Călinescu nu este, totuși, prea negativă. Nu, nu este. În orice caz este imaginea mea și nu pot să renunț la ea. Am fost lovit și rănit mult prea nedrept și grav ca să pot *uita*. Nu uit. Și, mai ales, *nu vreau* să uit. Nu *trebuie* să uit. Căci este vorba, în esență, de un moment într-adevăr simbolic și istoric al capitulării și oportunismului amoral și cinic al intelectualității române. Fără conștiință civică, fără nici o tradiție a „rezistenței”, fără nici o orientare ideologică. O categorie socială pe care, eventual, pot s-o înțeleg. Să-i analizez obiectiv motivațiile inevitabile. Dar, în nici un caz, s-o admir și s-o stimez. O pagină urâtă ce nu este, în nici un caz, numai a existenței mele, pe care, de altfel, n-o idealizez deloc. Se va vedea, în continuare, pe parcurs, că aceasta este și atitudinea mea, constantă față de mine însumi. De ce, atunci, aș „idealiza” caritabil, ipocrit și convențional pe alții? Când nici mie însumi nu-mi dau adesea note bune la purtare?

7

Revolta

Tot ceea ce urmează, oricât de regretabil ar fi, sau ar putea să fie, constituie încă o pagină urâtă a existenței mele. Urâtă în toate sensurile cuvântului. Că vina capitală aparține, în mod esențial, epocii, din punctul meu strict de vedere – și mai ales al efectelor traumatizante interioare –, are o mult mai mică importanță. Am parcurs o epocă pe care n-aș fi dorit s-o trăiesc niciodată. Oribilă, haotică, detestabilă. Și este, într-adevăr, o adevărată „fericire” – o bună „șansă”, în orice caz, a acestei *Vieți* – că rememorarea la distanță de decenii calmează și „tocește”, în mod inevitabil, multe asperități, clarifică nu puține confuzii și echilibrează destule contrarietăți și conflicte.

Dacă evit, intenționat, nu puține detalii, o fac – după cum am mai spus-o – în scop pur terapeutic. De ce aș mai evoca, în spirit inevitabil „sado-masochist”, o serie întreagă de amintiri penibile, dureroase, umilitoare. Eșecuri, ratări și înfrângeri. Multe cu bune intenții. Naivități totuși enorme, urmate de erori inevitabile și profunde. O aglomerare de situații mai mult decât apăsătoare și, mai ales, ireversibile. Mi le asum, fără nici o sfidare, dar demn și stoic, până la capăt. Un exercițiu, într-un fel, chiar de pseudoasceză. Dar, și mai mult, de expiere și de riguros examen de conștiință. Cât n-aș fi dat să nu fi trecut printr-o astfel de probă de foc, purificatoare, a sincerităților brutale!

Plăteam din plin maturizarea ideologică tardivă și, îndeosebi, lipsa totală de experiență socială. Trăiam intolerabil de absent și abstract și viața m-a trezit, repede și brutal, la realitate. Am evocat, anterior, în linii sintetice, esența conflictului cu G. Călinescu. Într-un sens, emblematic. Cel mai dezgustător dintre toate din punctul meu (recunosc) subiectiv de vedere. Dar era autorul lui *Șun*, în esență, mai „vinovat” decât alții? M. Sadoveanu, de pildă, de o arghirofilie – unanim atestată – pur și simplu abjectă? Doar cu o nuanță particulară de cabotinism și histrionism laș, pretins „șmecheresc”, pe care nu-l pot atribui decât originii sale „ancilare”. Cum s-ar putea defini, în mod strict obiectiv, o scenă ca aceasta? Certat definitiv cu G. Călinescu, vizitam – uneori – anticariatul lui Șerban Cioculescu, dintr-un pasaj de pe Calea Victoriei. Mă afluam într-o după-amiază în acel loc (de față, cred, și V. Voiculescu), când G. Călinescu – pentru a se pune bine cu rivalul său politic, universitar potențial – îi oferă cadou, aproape pe furiș, manuscrisul *Enigmei Otiliei*. Avea aerul unui domn distins, al unei personalități sociale,

care intră pe „nevăzute” – credea el – într-un bordel. Îmi arunca ochi vindicativi și, în același timp, „triumfători”. Multe lucruri îmi puteam imagina. Nu însă și o defensivă și o „pseudocaptare” de acest gen. Sau cum aș putea uita spaima sa – amestec de paralizie verbală și gesticulație cabotină – când i-am spus că tata fusese arestat, cu întreaga conducere a CFR-ului din Iași. Mi-a spus doar că „va vorbi” cu... Maria Rosetti. Să mai adaug că am refuzat, și după revenirea în activitate, participarea la orice ceremonie „călănesciană”, la colocviile de la Onești, de pildă, și la alte exhibiții de acest tip oficial? Din punctul meu de vedere, convenționale și publicitar-hagiografice?

Acest mic moment anecdotic (dar și ridicol) rămâne totuși simptomatic pentru moravurile și starea de spirit a intelectualilor români de după 1944. A fost prima mea mare experiență socială, profund negativă. Dar a explica numai printr-un simplu și plat „oportunism” comportamentul unei întregi categorii, mai mult, al unei întregi elite culturale, mi se pare și insuficient și reduționist și neobiectiv. Nu trebuie uitat că intelectualii, universitarii și scriitorii proveniți din cercul *Vieții românești* erau, toți, mai mult sau mai puțin, vag de „stânga”. Apoi prestigiul sovietic, marxist-stalinist, transferat la noi, mai ales prin intermediari francezi, parizieni, era enorm. În sfârșit, „colaboraționismul” în masă se explică, în primul rând, prin lipsa totală de tradiție și conștiință civică, de tip liberal democratic-occidental. A te „bate” pentru principii, democrație, drepturile omului și altele nu intra – în nici un fel – în mentalitatea subdezvoltată, minoră, a acelei categorii. Ea era, în mod structural, organic și tradițional, conformistă și obedientă „cu guvernul”. Oricare ar fi fost acesta. În sfârșit, detaliu deloc neglijabil, ea depindea economic integral de Stat. De salarii, sinecuri și alte avantaje. Noțiunea „liberului profesionist” intelectual lipsea cu desăvârșire. Pe scurt, un vid ideologic antiliberal și antitotalitar total, cvasigeneral etc. Plus ravagiile „mitului situației ireversibile”. Intelectualii, scriitorii și publiciștii de tip democratic-liberal, de oarecare suprafață, puteau fi numărați pe degetele de la o mână. Iar audiența lor era mai mult decât redusă.

Observam întreg acest spectacol – dar nu era numai „spectacol”, ci și un fenomen social-cultural obiectiv de mari proporții – mai ales în intelectualitatea ieșeană. Scenele se aglomerează, curg în cascadă. Din gura lui C. Balmuș, elenist, om subțire, care a studiat stilul Sf. Augustin, traducător cu merite deosebite, puteau ieși elucubrații ca acestea: „Îmi iau zilnic linia din *Scânteia*”. Sau: „Acest regim este cel mai științific dintre toate deoarece despre fiecare cetățean se strâng 500 de informații”. Diogenes Laertios și... statul polițist! O colaborare desăvârșită. Iar d-na Balmuș se arăta de-a dreptul scandalizată că încă nu m-am... „încadrat”. În PCR, firește. Tot în legătură cu acest cuplu parodic, de stânga, rețin și o scenă de la Teatrul Național. Louis Aragon și Elsa Triolet, în drum spre URSS, au făcut o escală, o lectură publică sau cam așa ceva. Iar cuplul Balmuș se arăta de un entuziasm admirativ debordant și profund ridicol. Acești „magi de la răsărit”, prosovietici, aruncau o lumină orbitoare...

Unde se termina grotescul și începea teroarea (sau invers) era greu de spus. O scenă doar de la anticariatul Pinzaru, de pe Lăpușneanu, de unde mă „aprovizionam”. Se prezintă, într-o după-amiază, un soldat sovietic cu

o mare ediție Didot, sub braț, a unui clasic francez cu perucă. O carte furată, după toate indiciile, de la biblioteca de la Stânca a familiei Roznovanu. Cere un preț. Pînzaru rezistă. Începe o ceartă, când, deodată, anticarul are o scipire de geniu: respinge violent cartea pe care o definește disprețuitor: *fascista*. Soldatul sovietic devine subit palid. Începe să se bâlbâie, aruncă volumul pe jos (un Boileau mi se pare) și o ia la goană. Iar Pînzaru, triumfător, îl ridică și-l așează, foarte satisfăcut, în raft. Scenă memorabilă, deloc inventată. Ca și o alta, al cărei erou am fost eu însumi, fără voie. Cumpărasem o carte, și ea furată, care avea ștampila unei biblioteci liceale din Iași. Eternul belfer agresiv M. Gafițanu, care nu mă uitase, întâmplător de față, a vrut să mi-o confiște. Am rezistat energic și l-am trimis violent la plimbare. Mentalitatea represivă i se păstrase la fel de vie. Dar și spiritul meu radical, de „rezistență” făcuse, între timp, progrese. Chiar mari progrese, și nu mă mai lăsam intimidat.

Mă „refugiasem” la Iași, după catastrofa „alegerilor” din 1946, într-o derută și confuzie greu de descris. Cât de dificilă este reconstituirea acestor momente îmi dau seama mai ales acum. Un amestec foarte greu analizabil, de dezgust și instinct de conservare, de revoltă și dezadaptare socială. Și, mai ales, de totală dezorientare. Nu vedeam nici o soluție, refugiat în studii, izolat într-o firidă de la etaj a casei de pe Ralet 10. Citeam absent, fanatic – cu o bună doză de „inconștiență” socială – critică și filozofie străină. Făceam numeroase conspecte pe coli întregi, pe care, multe, le mai am și azi, păstrate în dosare. Proiectam și unele studii, dar atitudinea mea avea – îmi dau tot mai bine seama –, în primul rând, valoarea unui stupefiant, fără nici o viziune limpede despre gravitatea reală a situației politico-sociale a țării. Începuse și activitatea poliției politice. Filajul familiei de la capătul străzii, cu agenți camuflați în negustori de „haine vechi”, ce urlau toată ziua, sub ferestrele noastre, era doar un indiciu. Inadaptat și izolat, fără legături și fără perspective, păream înconjurat de o ceață deasă, de nepătruns. Naivitate sau pur și simplu inocență, ca să nu spun prostie? Ezit între aceste calificative.

De fapt, o astfel de atitudine era a întregii epoci a societății românești, parcă paralizată în structurile sale profunde. Conformistă, oportunistă și duplicitară, ca totdeauna. În păturile superioare: intelectuale, politice, publice, cu atât mai mult. Un amestec foarte specific de frică, ipocrizie și lașitate generală. Trăiam, în același timp, din plin, contradicția profundă dintre tendințele vocației mele și noile realități sociale și politice, tot mai revoltătoare. Dar între realizarea personală și o formă oarecare de adaptare și „încadrare” nu vedeam, pe atunci, nici o conciliere și, cu atât mai puțin, o soluție. De fapt, nici nu-mi puneam, cu seriozitate, rezolvarea unei astfel de situații, pe care, în esență, chiar o ignoram. Mai mult: o refuzam. Sau făceam tot ce-mi stătea în putință să-i întorc spatele.

Și, totuși, nu puteam. Ambianța era teribil de apăsătoare. Manifestanții, cu drapele roșii și lozinci care cereau „unirea” Moldovei cu URSS, „Moldova Mare” până la Carpați (oare actualul KGB-ist Partid al Moldovenilor, făcut de ieșeni, n-a auzit de ele?). Sau începutul asasinatelor politice? Fiul farmacistului Konya, de pildă? Ori înjunghierea lui Titi, fratele lui Paul

Lăzărescu? Și multe alte acțiuni de acest fel. Eram dezarmat, dezorientat și revoltat. Cu „capul în nori”, plin de teorii și lecturi liberal-democratice, dar fără nici o percepție reală, directă, concretă a realităților imediate. Citeam pe H. Laski, pe W. Lippmann, pe Coudenhove-Kalergi, pe alții, mai mult sau mai puțin pe apucate. Nu făceam însă nici o legătură directă cu agitația politică internă. Și, mai ales, nu vedeam nici o soluție, nici o rezolvare acceptabilă a situației generale.

Eram traumatizat, într-un fel, și de un accident personal, de un eșec lamentabil, incredibil. Dacă există, într-adevăr, un „absurd” al vieții, eu l-am trăit atunci cu certitudine, soldat, între altele, și cu un... icter mecanic. Apoi a intervenit și „comprimarea” care, pur și simplu, m-a aruncat, cum se spune, pe drumuri, fără nici o perspectivă. Două gesturi de bunăvoință nu pot fi uitate. Andrei Oțetea m-a prezentat la Cartea rusă, ca viitor posibil colaborator. Mi s-a propus să găsesc un traducător, ale cărui texte să le stilizez. G. Ivașcu, parțial în dizgrație, ajunsese „director” (sau așa ceva) la fostele Așezăminte I.C. Brătianu. M-a „angajat” ca „bibliotecar”, post în care am funcționat – să spunem – cam trei luni, până la arestare. Mediu ciudat și plăcut, într-un fel anacronic. Colecțiile de cărți vechi ale bibliotecii, de prim ordin, meritau, într-adevăr, toată atenția.

Voisem și să fug în străinătate. Am făcut mai multe încercări. Toate eșuate, toate pline de amărăciuni și contrarități profunde. Aveam experiențe atât de brutale și dureroase, încât nu vreau să mi le mai reamintesc niciodată. Căci veneam în contact, mai ales, cu diferite persoane, cu care, în mod evident, nu aveam nici o legătură, nici o afinitate reală. Cineva îmi trăsese covorul de sub picioare și-mi pierdusem echilibrul. Nu pot defini mai bine situația mea de atunci. Mă radicalizam tot mai mult, dar în forme încă obscure. Fără nici o soluție și ieșire reală din impas. Totul se consuma într-un plan abstract, interior, ideologic, pur reflexiv. Am participat, totuși, în felul meu, la manifestația regalistă din noiembrie 1945. Am, de altfel, în memorie scene foarte vii, petrecute lângă statuia lui Carol I, azi dărâmată.

Îmi aminteam și de discuția anterioară cu un tânăr șef legionar. Știa câte ceva despre mine. Avea, se pare, încredere și ne-a acuzat pe noi, „democrații liberali”, că făceam „jocul sovieticilor”. Nu aveam deloc această impresie. Totuși, prezența ocupației sovietice, a noului regim devenit (nu numai mie) tot mai odios, imperialismul mai mult decât evident al URSS reprezentau teribile realități imediate. Tot ce se întâmpla, în țară, depășea, de fapt, orice imaginație. Ipotezele și visele cele mai negre erau mult lăsate în urmă. Oricât aş dori să evit expresiile (aparent) exagerate, epoca nu poate fi descrisă decât în tonuri tari, de contraste violente și dramatice și în culorile cele mai întunecate posibil.

Treptat, treptat – dar destul de repede –, o nouă problemă începea să se pună conștiinței mele. Nu mă mai lovisem de ea niciodată. La început, în mod destul de confuz. Apoi, în termeni tot mai preciși și imperativi. Întrezăream – cu tot mai mare claritate – că trebuia să întreprind „ceva”. Să acționez într-un fel oarecare. Nu știam însă cum. Și, mai ales, cu cine. Căci, repet, eram un abstras și un izolat social, fără cunoștințe și relații. Mai ales

în sfera politică. Un amestec destul de confuz de „răzbunare” și „rezistență”, de opoziție, ce se dorea tot mai directă, mă stăpânea cu tot mai multă violență. Din toate aceste motive, perioada 1947-1948 a fost, pentru mine, în același timp teribilă și decisivă. De mare clarificare interioară și socială. Nu pretind că am găsit și cele mai bune soluții. Dar altele nu întrezăream, nu vedeam la orizont. Și viața, dintr-odată, avea să mi se schimbe pentru o lungă perioadă. Totuși, ce palidă și seacă îmi apare întreaga evocare, rememorare și pseudopoveste a acestei epoci de zbucium profund, steril și confuz!

Azi îmi dau seama, cu toată claritatea, și de o altă situație, fundamental falsă, în care intram. Voit-nevoit? Ce importanță mai are? Esențial era faptul că făceam pasul adevăratei consecvențe. Ceea ce, mult mai târziu, avea să mă coste, și chiar foarte mult. Dar totul se petrecea întâmplător și involuntar. Familia mea avea o orientare liberală. Fratele unchiului meu, Vasile Pilat, de la Botoșani, Laurențiu Pilat, era chiar un fost deputat liberal. Iar tata, și el liberal, văr cu primarul liberal al Iașului, Osvald Racoviță. În 1930, a suportat chiar represaliile PNT-ului. A interzis un miting, să-i spunem „de stânga”, în incinta atelierelor CFR Nicolina și rezultatul nu s-a lăsat așteptat: a fost mutat telegrafic, disciplinar, la București. În felul acesta, am făcut clasa a IV-a primară în capitală, nici nu mai știu la ce școală. Îmi amintesc doar de o hartă destul de mare a României, în plastilină, pe care am modelat-o cu multă plăcere, cu râurile bine marcate prin fire de mătase. Operația, foarte meticuloasă, mi-a reușit doar cu mare greutate. Adaug și un detaliu pur anecdotic: soția marelui erou comunist, Ilie Pintilie, a venit la mama, de două ori, după câțiva ani, să intervină ca soțul său să fie reprimat în serviciu. Iar „burghezia”, în imensa sa naivitate (ca să nu spun „prostie”), se lăsa impresionată...

Nu pot să nu rețin și o altă formă de manifestare politică din aceeași perioadă. În felul său originală, amuzantă și nu prea. Unchiul meu Vasile, supărat că Mihail Sadoveanu făcuse nu știu ce declarație – ori fiindcă era „fracmason”, ori „de stânga” –, s-a înfuriat. I-a scos toate cărțile din bibliotecă și le-a dus la... WC. Și nu erau chiar puține... Într-o vară am apucat și eu această formă insolită de boicot, protest și „represalii” politice. Pe atunci, chiar mă distra. Consideram acest gest de mare și savuroasă „avangardă”. Am mai spus-o, de altfel: acest Vasile Pilat era un original, foarte simpatic, un inconformist și un boem incorrigibil. Iubea atât de mult cărțile, încât – scăpătat – după 1948 își vindea sângele, la un centru de colectare din Botoșani, ca să poată să și le mai cumpere... Mă întreb: cam câți „scriitori” și „oameni de litere” brevetati, sau pur și simplu „intelectuali”, calificați ca atare, făceau, pe atunci, astfel de sacrificii? Îndrăznesc să spun: admirabile.

Ajung în felul acesta la unul dintre momentele, cu adevărat cruciale, ale evoluției mele ideologice. Repet și subliniez cu toată fermitatea: este singurul aspect care mă mai interesează. În mod profund și definitiv. Și care are, în același timp, fără nici o infatuare, și o anumită valoare și semnificație obiectivă, documentară. Este vorba de reacția spontană, naturală, a unui tânăr intelectual român, de mentalitate „liberală”, antitotalitară, față de dictatura comunistă, care se instaura tot mai brutal și cinic în România. Repulsia

mea antitotalitară, în același timp antihitleristă și antifascistă, apoi anticomunistă (nu făceam pe atunci nici o diferență esențială), era totală și definitivă. Căutam o formă precisă de manifestare, de consecvență supremă. În acea perioadă era, de fapt, și singura mea preocupare. Din care cauză, sunt stăpânit, mai ales acum, de o mare rezervă de a evoca succesiunea „epică”, ca să nu spun anecdotică, a „evenimentelor”. Singurul aspect ce mă interesa – mai mult, mă domina – era să-mi exprim în mod cât mai limpede și direct posibil întreaga mea repulsie anticomunistă. Ea avea și o puternică nuanță civică-etică: de dezgust față de întregul comportament colaboraționist, oportunist, al clasei intelectuale dominante. G. Călinescu reprezenta mereu un astfel de simbol obsesiv. Am explicat anterior, cred cu destulă claritate, de ce acest personaj îmi apărea tot mai negativ. Sub nu puține aspecte, din punctul meu de vedere – subiectiv-nesubiectiv –, chiar odios...

O grea, foarte grea problemă de conștiință îmi pune evocarea acestui episod și din alte motive. Toate sunt esențiale. Iar din perspectiva actuală, a răsturnărilor de după 1989, ele au, în mod inevitabil, și o incontestabilă încărcătură „istorică”. Or, tocmai în acest punct extrem de sensibil încep și dificultățile. În esență, ele erau următoarele. Mai întâi, îmi este imposibil să „eroizez” acțiunea grupului din care făceam parte și, mai ales, contribuția sa, incontestabilă, la multiplicarea și difuzarea unor publicații clandestine, necenzurate, sub regimul comunist. Faptul că nimeni nu mai vorbește astăzi de acest episod nu înseamnă că n-a existat. Dar când se vor deschide „dosarele”, se va vedea cu claritate că acesta este profundul adevăr. În al doilea rând, îmi este extrem de greu să-mi caracterizez partenerii, oricâte rezerve aş avea într-un caz sau altul. Furat de elanul antitotalitar, mă dezinteresam, total, de acest aspect. Într-un sens, greșeam. Mă interesa, pe atunci, doar acțiunea pură și nimic mai mult.

Participam – și într-o anumită măsură chiar inițiasem – o acțiune de rezistență într-o formă directă și nu eram deloc preocupat de calitatea intrinsecă a „combatanților” și „colaboratorilor” mei. De altfel, nu eram nici „șeful” acestei acțiuni, ci Ion Bărbuș, unul din șefii TUNȚ. În sfârșit, îmi repugnă, poate cel mai mult, valorificarea impudică, retroactivă a acestei acțiuni. În definitiv, apăsasem și difuzasem nu mai puțin de 7 texte clandestine. Aceasta, în perioada 1948-1949. Mă întreb și azi: cam câți „rezistenți” cu certificate și diplome oficiale au făcut-o? Dar când privesc în jurul meu și citesc, în anii din urmă, atâtea infatuări eroizate, false, emfactice, zgomo-toase, publicitare, de o reclamă profund indecentă, îmi trece, foarte simplu și brutal spus, orice poftă. Cândva, adevărul va fi restabilit, fără îndoială. Mă dispensez, deocamdată, de orice „certificate”. Și, în definitiv, eliberate de „cine”? Nu recunosc, în conștiința mea, nici o instanță de acest gen.

Câteva mici detalii și scurte precizări sunt necesare, pe fondul unui entuziasm ideologic și emoțional radical și, în esență, o repet mereu, iremediabil naiv. Prin prietenul Paul Lăzărescu – un exemplu incomparabil de devotament și fidelitate, fost colaborator la *Dreptatea* din perioada 1946, de sub conducerea lui M. Carandino – am intrat în legătură cu unele elemente active din fostul TUNȚ, Tineretul Universitar Național-Țărănesc. Gândeam de fapt altfel, dar alte legături utile, pe atunci, nu aveam. Iar membru PNT,

apoi PNȚCD, cu cerere de adeziune și „carnet” în regulă, n-am fost niciodată. Au fost recuperate, de la fosta „Școală de cadre” (o mică și entuziastă improvizație), o serie de texte ideologice, elementare și, mai ales, prost scrise. Mi-am dat repede seama de adevăratele proporții ale unei astfel de „ideologii”. Dar nu acest nivel (modest) era important, repet, ci doar acțiunea directă. Unele texte, pe cât am putut, le-am restilizat. Cât de bine am reușit sau nu, îmi este azi imposibil să precizez. Mai curând cred că nu.

În ansamblu, „doctrina” continua să-mi apară elementară: „democrație”, „dreptate socială”, „morală creștină”, „patriotism luminat” erau principii, incontestabil legitime, dar prea vagi și, mai ales, extrem de interpretabile. Interesându-mă mai îndeaproape, am aflat că în perioada 1946 ele reprezentau, în realitate, doar o concesie minimală, pur formală, a lui Iuliu Maniu făcută aspirațiilor ideologice ale tineretului. Pe acesta nu l-au interesat, de altfel, în mod esențial decât opoziția și rezistența antimaghiară, la început. Anticarlistă ulterior. Anticomunistă în ultima fază, cea actuală. În numele unui constituționalism, civism, legalism și, mai ales, al consecvenței morale intransigente, poziții pe care le admiram sincer, dincolo de orice afiliere politică de partid. De altfel, PNȚCD a rămas, până azi, mereu deficitar la capitolul „ideologic”. Este de „centru stânga”, de „centru dreapta”? Voi reveni asupra acestei teme. „Democrația creștină” de mai târziu, din perioada ilegalistă (C. Coposu) – o simplă etichetă, deloc dezbătută pe larg –, este de fapt un hibrid. Liberalizantă, pe o latură, socializantă și populistă, pe de alta. În plus, tendința naționalistă apăsa mereu și, de cele mai multe ori, în mod decisiv, determinant, în epocă, asupra întregii orientări a partidului. Dar nu acest aspect era, pe atunci, pentru mine, cu adevărat important. Astfel de scrupule teoretice mi se păreau cu totul secundare. Și, de fapt, așa și erau.

Uneori îmi spun, mai ales acum, că reflexele umane și culturale, de educație și mediu social sunt mai importante decât orice adeziune și solidaritate ideologică. Am trăit și astfel de momente. Ele se vor agrava în anii de închisoare. Mi-am dat seama repede că tinerii cu care veneam în legătură erau, indiscutabil, foarte onești, sinceri, de cea mai bună calitate morală. Dar de cultură redusă și fără mari perspective. Unul dintre ei (Lazăr C.) a ajuns totuși anul trecut (1997)... mare maestru al lojii masonice naționale, nu mai știu de ce rit. Iar Paul L. a făcut o carieră jurnalistică, apoi de filolog și editor ce s-ar fi putut dezvolta foarte frumos, dacă epoca și mai ales serviciile de la Institutul de lingvistică (nu mai intru în detalii) n-ar fi constituit tot atâtea obstacole. „Ideologia” fundamentală era doar reflexul naționalist, instinctul independenței naționale sub zdrobitoarea ocupație sovietică. Spiritul antitotalitar, democrația, drepturile omului, liberalismul în cel mai larg sens al cuvântului nu-i prea interesau. Uneori, chiar deloc. Trebuie de asemenea precizat că mai toți erau ardeleni, legați prin afinități și tradiții provincial-regionale la care eu nu aveam acces. Să mai adaug, în sfârșit, că aproape toți erau doar „băieți de la țară”, intelectuali la prima generație? Cu adevărat remarcabil și, cred, de valoare era Victor Coconeț. Avea lecturi serioase, învăța chiar sanscrita. După eliberare, a fost rearestat, asasinat de Securitate. I s-a înscenat o „sinucidere”. Despre Gh. Ursu, se

vorbește mult și pe bună dreptate. Însă despre acest asasinat, total uitat, nimeni, niciodată. O profundă nedreptate.

Treceam prin stări de spirit profund contradictorii. Și încercam chiar mari umilințe. Un coleg, implicat în această acțiune, arestat cu același prilej, mi-a aruncat disprețuitor, de la obraz, când ne-am revăzut în Jilava: „Cu ăștia erai tu...?”. O palmă mai usturătoare nu puteam primi. Nu vreau să minimalizez sau să „denigrez” pe nimeni. Să mint și să mă mint, mai ales postum, îmi este totuși cu neputință. Și dacă cineva m-ar întreba brutal, dar justificat, de ce totuși această grupare, în același timp inegală, solidară și improvizată, aș răspunde foarte simplu și direct: fiindcă doar acestea erau, pe atunci, relațiile mele, foarte restrânse, de la Facultatea de Litere și, în special, prietenia mea cu Paul L. El a fost „garanția” și „agentul” de legătură. În el am avut și am mereu totală încredere.

Exaltat și euforic, nu dădeam atenție unor astfel de amănunte; nu realizam, mai ales, ridicolul, într-un fel, al întregii situații. Nu știu dacă am respectat sau nu regulile minime ale „conspirativității”. Desigur că nu. Dar chiar dacă le-am fi păstrat cu maximă rigoare, rezultatul ar fi fost același. Fusesem deja... „turnați” de un membru TUNȚ, recompensat cu postul de secretar al Fundației române de haltere. Licheaua română, licheaua specific-națională intrase încă o dată în acțiune. De ea nu putem scăpa nicicând. Îmi aduc aminte cum am fost fotografiat, pe stradă, cam lângă Cercul Militar, cum eram filat pas cu pas de o agentă, îmbrăcată – parcă să-mi atragă atenția – cu un șal, în triunghi, aruncat pe spate. Îmi dădeam seama de toate acestea și totuși nu „disperam”. Acceptasem regula jocului și mergeam până la capăt cu orice risc.

Am fost arestat, în aprilie 1948 (nu mai intru în amănunte), și dus în cabinetul colonelului Mișu Dulgheru (Dulbergher), faimosul anchetator-șef de la Interne. Am fost primit cu sarcasme batjocoritoare și insulte („D-ta ești... ideologul” spus pe un ton de desființare absolută). I-am răspuns cum merita. S-a repezit la mine, mi-a tras două palme, voia să-mi dea mai multe. Am pus mâna pe un obiect dur de pe birou să ripostez. În această busculadă, un lampion înalt din cameră își pierduse echilibrul și se răsturnase. Am observat atunci că acest sinistru personaj avea un lanț de aur la mână, element de distincție burghezo-aristocratică, iar pe birou, într-o ramă somptuoasă, poate tot de aur, portretul unei femei. Probabil soția sa. Avea un aspect de tigru parfumat, arogant și profund greșos. A fugit, bineînțeles, destul de repede, în Israel, prin 1953 sau 1955. Cred că nici nu mai trăiește.

La ancheta lungă, pedantă și de fapt inutilă, n-am mai dat, în unele momente, dovadă de aceeași atitudine rigidă. Dar dacă m-am plăcut sau nu ce importanță mai avea? Eram în acord cu mine însumi. „Spiritul critic” însă nu-mi dădea pace. Și uneori treceam prin momente de grav dezechilibru interior. Epuizat, oarecum derutat, dezarmat moral de unele împrejurări. Nu poți fi mereu „erou”, fie că ne place sau nu ne place acest lucru... Și, mai ales, intelectual lucid și om de acțiune în același timp. Incompatibilități radicale, descoperite, din plin, de abia atunci. Pe pielea mea. Uneori foarte dureros. Și toate întâmplările de mai târziu aveau să mi le confirme pas cu pas. O situație, pentru mine, cel puțin, mereu foarte, foarte greu de suportat.

8

Închisoarea

Declar cu cea mai mare sinceritate și fără nici o emfază: închisoarea a constituit, pentru mine – în nu puține momente –, un adevărat dezastru moral. M-a „salvat” doar temperamentul (aproape) echilibrat, analitic și mai ales lucid. Ca *motto* al acestei ratări de mari proporții, cu urmări ireparabile și incalculabile, aș reproduce o observație a lui Radu Cioculescu. Om subțire, cultivat, critic muzical, traducător al lui Proust, mare mason etc. M-am împrietenit cu el încă de la Jilava, l-am regăsit apoi la Aiud. Mi-a spus odată, într-o împrejurare oarecare: „Îi vezi (și se referea în mod direct la tineretul legionar și penetist) cum vibrează la ideea națională, dar la ideea democratică nu vibrează”. O definiție fundamentală a unui conflict și incompatibilități esențiale. Democrați de tip într-adevăr occidental nu știu dacă am întâlnit zece-douăzeci în opt ani de închisoare. Decepția a fost mare. Sper să mă fac tot mai bine înțeles pe „parcurs”. Dar nu sunt deloc sigur.

Pentru mine, criteriul ideologic a fost și a rămas esențial, capital. Cel mai important dintre toate. Mai important decât toate aspectele închisorii, chiar și cele „morale”. Deoarece el trasează linia netă de demarcație dintre democrație, comunism și fascism și legitimează întreaga mea acțiune și atitudine, neschimbată până azi. Este și rămâne sensul întregului meu „sacrificiu”. Pe care nici nu-l „idealizez” și, cu atât mai puțin, nu intenționez să-l „valorific” într-un mod oarecare. Al meu și al altora, care au crezut și cred în democrația de tip occidental. Ea este radical opusă extremei stângi și extremei drepte. În legătură cu acest punct crucial nu pot face nici cea mai neînsemnată concesie. Tot ce am „făcut”, mai ales după 1989, dar, uneori, și mai înainte, dovedește, sper, acest lucru. Nu vreau să revendic și să „demonstrez” nimic. Doar să înregistrez, cu toată răceala „istorică”, o serie de fapte reale, precise, observate și trăite de mine.

Recunosc, în același timp, dreptul oricui să aibă o cu totul altă viziune și experiență a închisorii. Și, bineînțeles, s-o facă publică într-un mod sau altul. Ceea ce se și întâmplă, și încă pe scara cea mai largă, printr-un diluviu de „cărți de închisoare”. Extrem de inegale și fals-literaturizate, din păcate. Dar eu nu pot vorbi decât în numele meu, al experiențelor și ideilor mele. Iar acestea erau permanent contrazise și dezmințite de o serie de fapte. Suprema scuză și explicație posibilă ar fi că eu nu am „stat” cu elita

politică a României, ce trebuia exterminată. N-am fost închis nici la Sighet, nici la Râmnicu Sărat, nici în alte locuri de „elită”. Dar nici măcar de acest fapt, al experienței limitate, nu sunt chiar foarte convingși. De ce m-aș minți, pe mine și pe alții? Pușcăria pe care am „făcut-o”, într-un cuvânt, nu mi-a „plăcut”. Cătuși de puțin. Dar nu fiindcă era „incomodă”. Era frig și făceam foame. Eram insultați, umiliți și uneori bătuți. Trăiam într-un regim de permanentă teroare. Toate acestea intrau în „regula jocului”. „Drama” și suferința mea, mai bine spus, erau diferite. De altă natură. Constat și acum, după 1989, că rana nu este definitiv închisă. Semn că ating mereu un punct extrem de sensibil, incurabil. Voi reveni pe larg asupra acestor aspecte și dureroase și profund iritante.

Am arătat cu toată claritatea – și mă conving tot mai mult că este vorba de o adevărată „infirmitate” socială – că angajamentul meu politic a fost – trebuie s-o repet – de ordin pur ideologic. Democratic, liberal și fundamental antitotalitar. Nu m-a interesat niciodată nici un fel de poziție socială. În România acelor timpuri (dar ce spun? în „România eternă”), o atitudine de totală naivitate și dezadaptare. O iremediabilă utopie. Credeam în puritatea, legitimitatea și eficiența ideilor democratice, anticomuniste și antifasciste. Habar nu aveam, pe atunci, că în contact cu realitatea socială (în speță românească, dar nu numai), ideile se poluează inevitabil. Sunt ignorate, distorsionate, alterate și, în cele din urmă, iremediabil compromise, total sau în parte. Plăteam din plin „prețul” inocenței mele abstracte, izolate și profund livrești. Biata „cultură”, politologică sau nu, a mediului social, de care mă loveam brutal în închisoare!

Devenit observator și „analist” politico-social, fără voie, căzut într-un fel (nu ezit s-o recunosc, „ca musca în lapte”), ce constatam cu tot mai multă stupeoare, ca să nu spun indignare? mai întâi, totala derută a mediului politic românesc în fața represiunii comuniste. Pur și simplu, mai nimeni nu înțelegea nici mecanismul „dictaturii proletarietului”, nici al „luptei de clasă”, nici al altor motivații comuniste („exploatare” etc.). Noțiuni aproape total necunoscute. Nimeni n-avea nici o idee despre sistemul marxist și comunist. Ca și despre principiile și implicațiile sale politice directe. Stăteam, de fapt, cu politicienii de mâna a doua și cu câțiva foști deputați, cel mult, cu agentura electorală a partidelor istorice mai ales. Totul pierdut într-o masă amorfă de militari, preoți, frontieriști, sioniști, masoni, organizații tinerești, țărani antiolectiviști, mulți arestați pentru „omisiune de denunț” și alte asemenea categorii, neîncadrabile precis într-o grilă ideologică. Iar cu această faună politică nu aveam nici o afinitate. Nu era „lumea mea”. Un dialog real nu era posibil. Ea nu înțelegea nici sensul represiunii, nici revoluția socială, care începuse în România în forme atât de violente. Trăia în mituri, dintre care „vin americanii” era cel mai puternic. Înțelegeam, pe un plan, eficacitatea extraordinară a unei astfel de iluzionări. Supraviețuirea morală, fără asemenea stupefiante psihologice, n-ar fi fost posibilă. Dar totul se împrăstia, cădea în pulbere, la cea mai sumară și rece analiză.

Am învățat, deci, câte ceva, însă solid și pentru tot restul vieții, în condiții adesea, fără exagerare, disperate, ce reprezentau de fapt vechea societate

și viața politică românească. O inițiere socială extrem de dură, plătită cu ani grei de pușcărie. Am cunoscut o „România” total nebănuită. Stranie și imprevizibilă. Subdezvoltată și, mai ales – cum să mă exprim? – o România *pseudo*, de aparențe, de forme fără fond, de carton. Inconsistentă și fragilă, pe toate planurile. O mare, teribilă, revelație și decepție. Cât de dureroasă, nici nu mai subliniez. Făceam tot mai multe observații și constatări catastrofale, ce se acumulau mereu. Exageram, într-un sens, fără îndoială, și nu o singură dată. Dar trebuie ținut seama și de tensiunea morală extraordinară în care trăiam. De exacerbarea inevitabilă a instinctelor și idiosincraziilor spontane. De toate exigențele (teoretic legitime, absurde în condițiile imediate de existență) ale radicalismului ideologic cu care intrasem în închisoare. Și, mai ales, de faptul că, în condiții-limită, precum închisoarea, fiecare se dezvăluie, involuntar, până la capăt. Măcar atât poate realiza, pozitiv, odioasa detenție. Ea face foarte dificile, dacă nu chiar imposibile, simularea, ipocrizia, afectarea, duplicitatea. Ce observam, deci, în două cuvinte?

Mai întâi, faptul că burghezia română, prin exponenții săi (admit, nu cei mai calificați, reprezentativi totuși în bună parte), n-a fost câtuși de puțin pregătită să suporte și să „resoarbă” șocul istoric al dictaturii comuniste. Se simțea doar profund „deranjată”, „dislocată” din pozițiile sale și nimic mai mult. Singura sa ideologie politică era *restitutio in integrum*. Când încercam să arăt, cu minime argumente de bun-simț, că operația este imposibilă, în forme riguroase, prin simplul fapt că momentele istorice sunt unice, irepetabile și ireversibile, produceam numai iritare și o adâncă antipatie. Problemele sociale și economice nu numai că nu interesau, dar erau și profund detestate. Cele ideologice, de tipul „drepturile omului” și alte formule de circulație occidentală, preocupau cu atât mai puțin.

Problema lui *restitutio*, mai ales, mă preocupa și chiar mă obseda. La început, n-o vedeam cu toată claritatea. Pe de o parte, ea mi se părea o expresie tipică a pasivității, imobilismului și conservatorismului politic desuet, îngust și închisat. Nu credeam nici posibil, nici admisibil a ține istoria în loc. Evit – cum se vede cu ușurință – cât pot cuvântul „reacționar”. O serie de reforme mi se păreau – și mi se par și în continuare – strict necesare. Dar, pe de altă parte (notez fugitiv acum, în acest context, doar câteva idei), refuzul acestui principiu însemna, în același timp, un atentat grav, inadmisibil, împotriva dreptului de proprietate. Criteriul esențial de disociere dintre comunism și anticomunism. N-aveam pe atunci toate elementele unei documentări obiective și argumentări complete. Dar câteva tendințe, reparatoare, mi se păreau indispensabile, fundamentale: unde este posibil, *restitutio* trebuie făcută direct, în „natură”. Unde nu este posibil, prin despăgubiri bănești sau prin cedare de acțiuni la noile industrii privatizate, care au dezvoltat și modernizat vechile instalații. Oricum, o formă de reparație este imperios necesară. Și regretam profund că nimeni nu discută această problemă, în mod serios și sub toate aspectele. Mă voi mai lovi de ea, încă din plin, mult mai târziu, după 1989, când va reveni, în mod inevitabil, în actualitate. Cu toată brutalitatea.

Observam mereu o repulsie instinctivă de a accepta discuția problemelor „sociale” și „ideologice” de esență. Pentru mai toți, doar o influență marxistă respingătoare. Și totuși, ideea unor „reforme” trebuia luată în considerație, chiar dacă mediul se dovedea total ostil. Unele scilipiri, foarte rare, de luciditate erau cu atât mai remarcabile. Cineva, dintre „deținuți”, ne-a caracterizat cu o spirituală și foarte exactă formulă: „victime ale statisticii”. Eram integral de acord cu această definiție. Fericită. Se aresta planificat, metodic, până la procentul de 1-2% din populație, pentru ca restul să „stea cuminte”. Să nu se revolte. Stalinism terorist represiv în plină acțiune. Dar nimeni, la rarele inspecții ce aveau loc, nu se declara, pe față, „prizonier politic”. Se accepta, în mod tacit sau nu, eticheta umilitoare, marxistă, de „contrarevoluționar”, aplicată, nediferențiat, tuturor deținuților.

Spectacolul execrabil al politicianismului carierist, „balcanic”, intrigant și lipsit de scrupule, mă distra și, în același timp, mi se părea odios și ridicol. A face liste de guverne, a revendica „poziții”, „șefii” sau „mandate parlamentare” – în situația în care ne aflam – constituia, orice s-ar spune, un spectacol penibil și grotesc. Avea, totuși, o anume explicație. Domina încă mitul „american”, al eliberării imediate, al prăbușirii regimului comunist („le mai dau maximum șase luni”, auzeam adesea), de unde calcule și aranjamente precipitate, febrile. Acum am cunoscut, de fapt, întreaga demagogie politicianistă a promisiunilor electorale, psihologia culiselor de partid, sistemul invincibil al relațiilor clientelare și de familie. Nimeni nu se bătea pentru valorile mele (prooccidentale, antitotalitare etc.), ci doar pentru „posturi” și „poziții”. Exista desigur și un alibi moral indiscutabil: o recompensă, în principiu bine meritată, pentru un sacrificiu, fără îndoială, real. Lipsa de scrupule și de discreție a unor astfel de revendicări era însă, din perspectiva mea, total disproporționată și impudică. Observațiile erau valabile, în primul rând, pentru prima perioadă a anilor 1949-1951, făcute mai ales în Jilava. Dar, în esență, atmosfera a rămas peste tot cam aceeași. Și la Aiud și în alte închisori politice. Atunci am suferit primul mare „șoc” al mizeriei politicianiste. Când am făcut o scurtă contabilitate finală, am fost uimit să constat că, în 8 ani de detenție, am fost purtat prin nu mai puțin de 11 aresturi și închisori. Am deci o oarecare „experiență” și vorbesc – orice s-ar spune – într-o anume cunoștință de cauză.

Mă mai iritau încă două fenomene „sociale”, tipice mentalității vechii societăți, de unde provenea majoritatea acestor politicieni de duzină. Unul era al superiorității indiscutabile a tehnicianului de înaltă calificare, considerat deasupra oricăror legi. Total amoral, lipsit de orice conștiință a responsabilității și vinovăției „colaborării”. Acest „specialist” se purta ca un „vătaf” de slugi, de recompensat cu mici avantaje alimentare sau „comodități” de „cazare” (situație universală, de altfel, evocată și într-un film celebru: construirea de către prizonierii englezi a unui pod peste râul Kway, în timpul războiului din Pacific cu japonezii). Am observat foarte bine acest spectacol mai ales în fabrica de la Aiud, condusă de ingineri (nu contest, competenți), de la Reșița și din alte părți, arestați pentru „sabotaj” sau „spionaj”. Se comportau distant, superior, foarte pătrunși de autoritatea

și prestigiul lor „special”. Recompensă pe deplin justificată, în conștiința lor, pentru foarte înalta lor tehnicitate. Indispensabilă sub orice regim posibil.

Acestei mentalități de mare specialist, care-și face doar „meseria”, i-a căzut victimă, între alții, și inginerul, de o mare candoare, Vasilescu-Colorado, diplomat din SUA, condamnat la moarte pentru un pretins „sabotaj” la canal. Ne-am împrietenit oarecum la Jilava. Îmi spunea cu o sinceritate dezarmantă: „Nu-mi pare rău că mor, dar îmi pare rău că mor și nu mai apuc pe americani venind”. Am amintit într-un mic text (publicat) acest episod de neuitat. Să rețin, în sfârșit, în aceeași ordine de idei, și un al doilea tip de comportament: al ierarhiilor sociale bine constituite, închise, care nu acceptă nici un fel de contestare, pentru a nu mai vorbi de intruși sau „parveniți” în structura lor. Îmi permiteam, bineînțeles, unele gesturi și opinii independente. Eram sancționat pe loc. Imediat auzeam și riposta disprețuitoare: „Cine este ăsta?” etc. Un obscur anonim să nu ne omăgieze? Mai mult: să contrazică o „mare personalitate”. Ce lipsă de bună creștere! Ce obraznicie! Într-adevăr...

Sunt foarte schematic și rezumativ fiindcă, în definitiv, nu mi-am propus un alt mod de memorare și un alt „stil”. Îmi asum acest risc până la capăt. La polul opus se aflau legionarii, grupul – procentual vorbind – cel mai numeros din închisoare. Întreaga „Mișcare”, existentă în țară și care a putut fi depistată, fusese arestată. Dar nu pot admite, în nici un caz, mitul confiscării suferinței închisorii doar de către legionari. O astfel de teorie s-a propagat, după 1989, mai ales în unele cercuri dominante din *AFDPR*. Legionarii au suferit, într-adevăr. Din plin. Dar și multe, multe alte categorii de prizonieri politici. Monopolul suferinței penitenciare categoric nu există. El este chiar respingător și imoral. Și, mai ales, profund inexact. Impresiile mele sunt și rămân, până azi, extrem de contradictorii. Pe de o parte, nu puteam să nu admit repulsia antipoliticianistă, să nu apreciez ținuta morală, corectă, adesea demnitatea lor umană. Îmi amintesc, între alte scene, stoicismul a doi legionari, scoși de sub pneumotorax, ca represalii după atentatul de la ambasada de la Berna. Se știau condamnați la moarte. Am evocat acest trist episod într-un mic articol din *Vatra*. O bună amintire păstrez și despre Mircea Nicolau, cultivat, civilizat și cu talent de desenator pe fundul unei... gamele unse cu săpun și dată apoi cu DDT. A revenit în actualitatea politică (legionară) după 1989.

Dar, pe de altă parte, nu puteam asimila, în nici un caz, mentalitatea inițiatică de sectă închisă, infatuarea enormă, suficiența unor verdicte. Și, mai ales, nu puteam uita sinistrele asasinate politice pe care aceeași „Mișcare” le-a început în România. Valorile sale religioase, etniciste, antidemocratice și antieuropene nu erau nici pe departe ale mele. Pentru mine, „legiunea” era și a rămas, în esență, expresia tipică și odioasă a totalitarismului românesc fascist, represiv și fanatic. Singurătate și opacitate, deci, și din această direcție. Nu sufeream din aceleași motive. Că n-a fost deloc „comod” pentru mine și pentru alții ca mine nici nu mai trebuie să subliniez. Oricum, experiența noastră umană, socială și politică se îmbogățea. Descopeream aspecte total inedite, pe care înainte de închisoare nici nu le bănuiam. Simt că devin

prea „sistematic”, dar nu am ce face. Aș reține doar alte două aspecte, care au făcut o imensă carieră atât în România comunistă, cât și în cea post-comunistă. Converteam întreaga mizerie a închisorii în „acte de cunoaștere”. Sună cam pretențios, într-adevăr, dar aceasta este realitatea.

Am menționat anterior, cu enormă surprindere, dezinteresul total pentru discuțiile ideologice, clarificările doctrinare, motivațiile teoretico-politologice ale imensei majorități a deținuților, să le spun „de centru”, în lipsa unei formule mai fericite. Observam, în schimb, cu o stupefacție și mai mare, preocuparea și chiar obsesia, adesea morbidă, a criteriului „etic”. Mai precis: a „turnătoriei” și a „turnătorilor”. Marele subiect de discuții, de incriminări, acuzații, polemici. Nu preocupa problema esențială: sistemul comunist, torționar, totalitar, marxist, care a inventat, perfecționat și exploatat la sânge delațiunea, ci doar instrumentele sale. Unele categorii vinovate, vicioase, corupte, lașe. Dar, cele mai multe, „nevinovate”, în sensul că au cedat doar torturii, constrângerii, șantajului. Ele erau, în primul rând, victime sau măcar efecte ale sistemului terorist comunist. Realitate capitală, eludată sistematic. Or, această diferențiere n-o făcea nimeni, pe atunci. Și, după cum vom vedea, nici după 1989, când a izbucnit, cu furie, polemica „dosarelor”. Ea nu va preocupa, în mod serios, aproape pe nimeni, nici după această dată.

Cine este totuși mai vinovat: victima sau călăul? Sistemul sau instrumentele sale? Securistul ce te-a bătut, constrâns, șantajat etc. să dai note informative sau autorii acestor note? O problemă crucială, pe care, pe atunci, n-o întrezăream cu toată gravitatea și claritatea. Voi reveni pe larg asupra sa. Dar, simțeam, intuiam, totuși, că „ceva” nu este în ordine. Și m-am convins destul de repede: criteriul etic nu era, de fapt, de cele mai multe ori, decât alibiul fără replică al voinței compromiterii, insultei și voluptății denigrării, care, la români, sunt enorme. O capacitate de terfelire, ponegrire și desființare practic fără limite. O pasiune a vituperării, a pamfletului fără egal. Cred că ea este inexistentă la un alt popor, în aceeași intensitate și în proporții de masă. Înjurătura la români este o virtute și o voluptate națională. Era doar transferată în politică, unde ținea loc de competență, idei, programe constructive și multe altele. Un resentiment și o defulare de dimensiuni monstruoase, într-un registru minor și trivial. Nu-mi amintesc să fi citit ceva notabil pe această temă, ilustrată, mai ales, prin materiale românești concludente și specifice.

Am primit, în același timp, încă din Jilava, și prima lecție de psihologie comunistă autentică. M-am reîntâlnit, în camera 6, cu... G. Ivașcu. Illegalist, dar și informator al vechii Siguranțe, mobilizat la cenzură în timpul războiului și... logodnic virtual al unei nepoate a Anei Pauker. Era, de altfel, și motivul pentru care fusese arestat odată cu dizgrația „tovarășei Ana”. „Aștia – adică Securitatea, comuniștii etc. – judecă abstract.” Căci în esență, G. Ivașcu nu nega realitatea unor acuzații. Contesta doar scoaterea lor mecanică, birocratică, din „context”, din „situație”. Deci încă o problemă, extrem de sensibilă, pe care *dosariada* de după 1989 o va reactualiza în mod inevitabil și în proporții de masă.

Dar și mai semnificativă, obiectiv vorbind, era opinia „amicului” meu despre colegii de celulă. Îi considera o biată „pleavă”, nenorocită și dezgustătoare. Disprețul său absolut nu l-am înțeles decât treptat și mult mai târziu. Comunist sincer, G. Ivașcu detesta profund și total vechea societate „burgheză” românească, pe care ar fi dorit-o desființată. Nu mai întâlnisem această violență, suficientă și demolatoare, decât la Gellu Naum, în una sau două dintre scurtele noastre convorbiri, aproape întâmplătoare, de altfel în contradictoriu. Această ură socială totală, abstractă, fanatică, monstruoasă și definitivă mi se părea, când o anomalie morală, când o aberație ideologică. Ei bine, ea exista, se manifesta, și încă din plin, chiar și în situații-limită, precum a detenției, organizată chiar de... regimul comunist, terorist, al urii și luptei de clasă. Fanatism morbid, inflexibil, invulnerabil la orice critică. Atunci am cunoscut acest fenomen patologic, în stare pură și pentru întâia dată. Și tot de la G. Ivașcu am auzit, mai întâi, și de existența lui Willi Münzenberg și a sa *Propaganda als Waffe*. Despre acest conspirator de geniu, în felul său, aveam să citesc mult mai târziu numeroase detalii revelatoare în cartea lui Stephen Koch, *Double Lives* (în traducere românească).

Nu voi putea exprima niciodată, cu toată exactitatea și, mai ales, cu toate nuanțele specifice, întreaga mea repulsie și dezgustul cu care scriu aceste pagini despre „închisorile mele”. Aș fi dorit să le fi uitat pentru totdeauna. O teribilă dezamăgire și o demistificare mult prea scump plătită. Știu bine că definesc o stare de spirit cu totul singulară, pe care, foarte probabil, aproape nici unul dintre foștii pușcăriași obișnuiți n-o poate înțelege. Din care cauză, textul va rămâne, încă o dată spus, postum. Definitiv postum. Dar nu pot și nu trebuie, mai ales, să mă mistific. De altfel nu urmăresc nici un fel de audiență și, cu atât mai puțin, „succesul de public”. La tot felul de gură-cască, mediocri și invidioși, vagi literați, care n-au făcut o zi de pușcărie? Cum ar putea să înțeleagă ceva din această tragedie? Și personală și națională? Preocuparea lor esențială a fost și este doar scandalul și insulta. Să te șantajeze, să te compromită și să te umilească. Toate „demascările” de până acum, din presă, n-au avut alt scop. Iar eu nu pot modifica această „psihologie” alterată, maladivă.

Punând oarecare ordine într-o mare abundență și confuzie de amintiri reziduale, între timp mult atenuate și reduse la câteva dominante esențiale, închisoarea a reprezentat, în primul rând, primul meu exercițiu de singurătate absolută, totală, radicală. O experiență extrem de dură, unică, intransmisibilă. În același timp, extrem de fecundă. Aveam toate motivele să mă simt singur, extrem de singur. Și, mai ales, să supraviețuiesc, să rezist, în condiții inuman de dificile. Dar, repet, în primul rând, nu din cauza mizeriilor și atrocităților detenției propriu-zise, ci a singularizării morale și de „idei”, a lipsei oricărui sprijin și comunicări morale, a dialogului real și de substanță. Trebuia, cu orice preț, să găsesc resurse numai în mine însumi. Într-un mediu absurd de ostil și de străin de tot ce reprezenta viața culturală și experiența mea anterioară. Cu calități și defecte. De om, pur și simplu, în primul rând, până de curând, „liber”.

Mai întâi o precizare, care poate să pară „plată”, neesențială, dar care a fost, de fapt, esențială. Am putut suporta închisoarea, la nivelul larvar al supraviețuirii zilnice, minimale, din trei motive: puteam îndura, efectiv, singurătatea, pe care chiar o căutam. Pentru cei mai mulți deținuți, izolarea și singurătatea constituiau chinuri insuportabile. Goi, fără gânduri, fără idei, speriați de moarte de vidul lor interior, descoperit subit și dramatic. La Aiud, m-am „bătut” să fac parte din schimbul de noapte, în fabrică, ca să scap de contacte iritante, de controverse, de figuri total antipatice. Puteam apoi, detaliu și mai prozaic, transfigura oribilul arpacaș în... orez. În orice caz, am putut suporta, fără nici o dificultate, acest gen de alimentație de o monotonie și greață exasperante. În sfârșit, nu eram chinuit de nici un fel de amintiri familiale, obsedante, soție, copii, cariere, proprietăți etc. Îndrăznesc să afirm (cu zeci de exemple în memorie) că aceste obsesii teribile au fost explicația a foarte numeroase „cedări”. Ca să folosesc un eufemism caritabil. Eram liber de orice obligație de acest gen și această situație privilegiată m-a ajutat enorm. O cred și azi, fără exagerare, de-a dreptul „providențială”...

La un nivel mult mai profund, funcționau, instinctiv, câteva mecanisme psihologice defensive, de autoapărare. Rezolvam, în felul meu, o dramă profundă, pe care puțini, foarte puțini – iarăși – pot s-o înțeleagă în mod exact. De altfel, nu fac nici cel mai mic efort să conving pe cineva de legitimitatea (sau nu) a unei astfel de atitudini. Cred că au intervenit, în primul rând, și în mod decisiv, temperamentul meu lucid și „spiritul critic”. Impermeabilizat sufletește, în mod spontan, nu luam – în esență – închisoarea în serios. O derealizam, ca să mă exprim astfel. O demistificam. O consideram o farsă tragică, sinistă, atroce sau grotescă, după împrejurări, și nimic mai mult. Distanțare și neaderență lucidă. Ceea ce m-a salvat de la o teribilă catastrofă morală, de altfel, pentru cei mai mulți, inevitabilă. M-a apărat, bineînțeles, și spiritul refractar, ironic, polemic. Nu acceptam, sub nici un motiv, „spectacolul” închisorii și, când puteam, reacționam cu destule riscuri (la care voi reveni). Să mai adaug, în sfârșit, că la mine „n-a intrat” – ca la Radu Gyr – azi-noapte Isus în celulă”. O afectare mistico-literară și nimic mai mult. De altfel și foarte convențională. Nu mă refugiam în religie. Nu mă „rugam”. De fapt nici nu știam ce poate să însemne acest lucru. Nu așteptam să mă salveze nici o „minune”. Dacă Dumnezeu există, cu siguranță că El nu știe de existența mea și că nu reprezintă pentru El nici o preocupare. Sunt o persoană mult prea neînsemnată...

Treptat, treptat, în unele momente de tot mai mare singurătate și reculegere, simțeam cum se produc în mine unele clarificări esențiale și cum ajung la câteva concluzii definitive. O maturizare și o trezire la realitate, de care aveam, într-adevăr, nevoie. Mai simplu spus, mă „dezmeticeam”. Trăisem până atunci – amintesc mereu această situație fiindcă este cheia întregii mele existențe nefericite și social vorbind ratate – mult prea singur, asocial, abstract, fără nici o percepție a realităților românești imediate. Eram plin doar de iluzii și himere. De scheme și concepte ideologice. Și acest imens handicap, bineînțeles, „se plătește”.

Făceam acum un pas și mai departe, în adâncul – adesea insondabil – al sufletului uman. L-am descoperit atunci, în închisoare, în toată mizeria sa: megaloman, plin de amor propriu, agresiv și, mai ales, teribil de egoist. Admit că în astfel de situații-limită instinctul de conservare intră inevitabil în alarmă. Dar ce se poate totuși crede, obiectiv vorbind, despre reclamația unui deținut, în plin regim de înfometare, la una din foarte rarele inspecții, că „ni se dă... prea multă carne”? Niște zgârciuri grețose, nenorocite? Doar fiindcă deținutul în cauză suferea, într-adevăr, de ulcer? În pușcărie, am constatat, prin zeci și zeci de astfel de exemple, că omul nu este o ființă frumoasă. Este, pentru a mă exprima expeditiv, chiar urâtă. Citisem câte ceva în acest sens, dar nimic nu poate înlocui o experiență concretă, imediată. A omului terorizat, care devine adesea hidos în situații disperate. Și dau integral dreptate celor ce susțin că cei ce sunt „buni” ies din închisoare „și mai buni”. Iar cei „răi” ies „și mai răi”. Și ultima categorie este, de departe, cea mai numeroasă. Nimeni nu rezistă la această probă de foc a smulgerii măștilor și a demascării tuturor simulărilor.

Rupt în plin elan de acumulare intelectuală, dintr-un climat de lecturi și studii (eram în definitiv, autorul uneia sau chiar a două cărți, al unor studii și articole, bune-proaste, nu discut acum), sufeream teribil că nu puteam, mai ales, să-mi continui preocupările esențiale. Poate înțelege cineva în mod exact și această „dramă”? Parcă n-aș crede. Adevărul este că acest reflex a constituit încă una din metodele de salvare. De păstrare a sănătății morale și intelectuale. Și chiar, oricât de paradoxal și neverosimil ar părea, de... progres. Eram avid de cunoștințe noi ca un burete uscat. Și căutam să „scot” de la intelectualii și scriitorii cu care m-am întâlnit (și despre care voi aminti ceva mai jos) cât mai multe informații culturale posibile.

Mai mult decât atât: am constatat că pot să învăț... nemțește. Cred că am chinuit îngrozitor îndeosebi pe un preot catolic german, tânăr, care a răbdător insistențele mele cu o resemnare îngerească. Învățam sute și mii de cuvinte, pe care le scriam pe tablete de săpun, cu un ac, ascuns cu mare grijă. Ajutat și de o bună memorie, a fost – îndrăznesc să spun – o achiziție esențială, care după eliberare și mai ales în Germania, la München, m-a ajutat considerabil. Mai mult: făceam un fel de însemnări și scriam chiar și mici texte, cu litere „brodate” pe bucăți de pânză, pe care am avut naivitatea să cred că le voi putea... recupera, cândva, la „eliberare”. La Aiud, în fabrică, am făcut un fel de cutie în care am ascuns aceste materiale, foarte prețioase pentru mine, fixată în mare secret, sub un prici. Cred că a produs stupefacție atunci când, fără îndoială, cutia mea a fost descoperită. Căci eram mereu mutați dintr-o celulă în alta și nu mai aveam posibilitatea nici să controlez, nici să salvez aceste „texte”. Funcționa, fără îndoială, un fel de „vocație”, mai bine spus „manie” scripturistică, de „arhivist” și „colecționar”. Invincibilă chiar și în astfel de condiții disperate.

Însă toate aceste metode și subterfugii s-ar fi prăbușit pentru totdeauna, iar eu n-aș mai fi rămas, poate, în viață, dacă n-aș fi jucat, nebunește, la un moment dat, totul pe o carte. Un gest de un curaj incredibil, neverosimil, total irațional. Începuse „canalul” și propaganda ofițerilor politici avea un

succes enorm. Am amintit că cei mai mulți dintre deținuți nu suportau singurătatea, izolarea celulei. Ni se vorbea de „vorbitor” familial, de corespondență, pachete și alte povești de acest gen. Nu credeam un cuvânt. Dar mai ales refuzam, pur și simplu, categoric și definitiv, ideea muncii fizice. Să „sap” la „canal”? Imposibil! Am fost scoși, într-o după-amiază, pe două rânduri și am fost anunțați că vom fi „trimiși la canal”. Atunci, am ieșit spontan în față și am declarat, cred, cu destulă convingere, într-o semi-inconștiență: „Eu nu mă duc”. Ofițerul politic, surprins, un maghiar, s-a uitat lung la mine (cred că se numea Gal; ajuns general, a devenit directorul... Arhivelor Statului). M-a măsurat de sus până jos și mi-a spus sec: „Nu te trimit cu forța. Du-te sus!”. În celular. Am scăpat. Cred că a funcționat, în această împrejurare, în primul rând, un mecanism psihologic greu de definit. Poate de tipul *alter ego*. În nici un caz, un sentiment de umanitate. Îi intrase în cap că... semănăm cu el. Când voia să mă identifice, la un interogatoriu sau altul, întreba în mod insistent de „cel ce seamănă cu mine”. Și cei ce mă... „turnau” amabil îmi spuneau. Și râdeam împreună.

Am trecut și prin momente urâte, chiar foarte urâte. Unele au avut o bătaie foarte lungă, până azi. Aș putea să le reconstitui, pe larg, folosind textul anterior al acestei autobiografii. N-o voi face. Pentru un motiv foarte simplu, dar esențial. Evocarea unor momente penibile, dureroase, profund dezamăgitoare ar însemna o dublă suferință: cea trăită și a rememorării. Un dezgust greu de imaginat, dar și mai greu de evocat. Era vorba, în esență, de o incompatibilitate radicală între mentalitatea mea și a unor personaje (PNT) cu care nu aveam nimic, dar absolut nimic comun. Nu gândeam la fel. Nu eram interesat și, cu atât mai puțin, solidar cu măruntele și, în condițiile detenției, absurdele lor combinații politicianisto-regionaliste. Că făceam figură de intrus, de străin, de inoportun era absolut sigur. Mereu de bună-credință, doar că greșisem total „adresa”.

Mă urmărește și azi, mai ales, figura unui pseudolider, de o suficiență absolută. Nu-i mai dau numele. Nivelul unui profesor de liceu, dar nu mai mult. Va deveni firește, după 1989, „academician”, „prim vice-președinte”, protocronist, autor – între altele – și al unei aberante teorii a „literaturii străromâne”. Încă din... secolul IV, când nu existau, de fapt, nici poporul român, nici limba română. Sub motiv că unul sau doi autori, originari din *Scitia minor*, de origine etnică de altfel total incertă, vor face o carieră în occident, ca autori de limbă latină, incluși și în *Patrologia latina*. Mă iritau însă până la exasperare suficiența și teama de concurență culturală, spiritul de intrigă meschină, ale unor astfel de personaje. Cu un fost „casier” al PNT am avut chiar și un violent schimb de cuvinte. Aveam sau nu dreptate? Greu, foarte greu de precizat, după decenii. Nu pot uita însă uluirea sinceră a acestui mărunț politicastru, o nulitate, azi complet uitată, că un obscur, un anonim, un tânăr oarecare, îl putea sfida și caracteriza. Pe față și fără nici o inhibiție. A dat și o „dispoziție” (o, vai!) ca după eliberare... nimeni să nu mai stea de vorbă cu mine. Cam în acest stil a eșuat lamentabila mea aventură politică (sub acest aspect). Au intervenit ulterior și alte motive.

Încerc să evaluez, cu răceală, și de la mare distanță, întreaga situație. Că eram un „străin” și mă comportam ca un „străin”, într-o lume și o faună politicianistă „străină”, care nu era a mea, este sigur. Absolut sigur. Că am făcut și multe greșeli, de comportament, exprimare, percepții, judecăți și altele, este, iarăși, cum nu se poate mai adevărat. Devenisem multora, din aceste cauze, profund antipatic și iritant. Situație, din acest punct de vedere, perfect explicabilă. Dar ce înseamnă, în definitiv, a face „greșeli” în astfel de situații? Veneam dintr-o altă lume, cu alte obiective și idealuri. Cu un alt limbaj și preocupări. Tensiunea nervoasă era enormă, adesea incontrollabilă. O intuiție obscură îmi mai spunea că un moment istoric ireversibil s-a produs și că teza *restitutio in integrum* nu trebuie afirmată și acceptată integral. Corectată, rectificată, adaptată, desigur. Dar o pagină era întoarsă definitiv.

Că și eu făceam, uneori, planuri extravagante, naive, chiar ridicole, de viitor, visam himeric, nu contest, iarăși, câtuși de puțin. Poate că, din acest motiv, produceam și cele mai violente controverse. Eram și foarte avid de „știri”, devenit un fel de „maniac” al noutăților. Un fapt ce contribuia și el la singularizarea, „compromiterea” și chiar la „ridiculizarea” mea, de către unii. Dar, mai presus de orice, izbucneau „personalitatea” îndelung refulată, instinctul și spiritul critic reprimat. Nu cred să fi primit în opt ani de detenție un cuvânt-două de apreciere reală. Doar un inginer, de înaltă calificare, a remarcat, odată, că aveam un „vocabular bogat”. Un altul, că eram „lucrat”, șlefuit sau așa ceva. Un domn foarte franțuzit, un fel de industriș, Furnaracki, și-a exprimat în schimb profunda dezamăgire că nu vorbeam franțuzește *davantage*... *Hélas!* Avea (pe atunci) dreptate...

Cu oamenii de cultură și cu scriitorii pe care i-am întâlnit în închisoare aveam, bineînțeles, alte relații. Eram extrem de curios să cunosc, să mă documentez și chiar să „învăț”. Făceam cunoștință, în definitiv, uneori, cu adevărate capite vîi de „istorie literară” și ocazia nu trebuia pierdută. Însă, și în astfel de împrejurări fericite, câte imagini amestecate și profund inegale! Iată, de pildă, pe N. Davidescu, închis în Jilava de comuniști, care n-avea alt motiv de critică și indignare decât... „fanariotul” de Caragiale. Oricâte argumente ar fi invocat, atitudinea sa era stridentă, chiar maniacală. Dar editorul și prozatorul fantastic V. Beneș, nu lipsit de unele merite, care mi-a repetat de vreo două ori că la *Șun*, de G. Călinescu, „s-a pierdut”? Strict editorial vorbind, cartea ar fi fost un eșec. Poate că așa a și fost. Să reții numai acest detaliu mi se părea însă excesiv. Cel mai simpatic autor întâlnit în Jilava (după Radu Cioculescu, de care am amintit) a fost, indiscutabil, dramaturgul Valjan, corpulent, bonom și jovial. Își juca piesele, cu un real talent, suit pe tinetă, seri de-a rândul. Avea și amintiri din tinerețe, de la Brăila, între altele, despre cântăreața Elena Teodorini („amanta lui Puccini”, a ținut să precizeze). La un turneu, tinerii s-ar fi înhămat la caleașca sa, dusă în triumf până la teatru. Iar celebra cântăreață i-ar fi recompensat, în stil de impresar expeditiv: *Cinquanta biglietti per i signori*... Timpuri idilice... Poveste frumoasă, inventată sau nu.

M-am apropiat foarte mult, la Jilava, apoi la Aiud, de Marin Simionescu-Râmnicăneanu. Fost prieten a lui V. Pârvan, cu bune studii de

istoria artei la Berlin, fost director al editurii *Cultura Națională*, organizată „nemțește”, pe care ar fi dorit s-o reînființeze. Dar... Al. Rosetti i-ar fi luat locul la *Editura Fundațiilor Regale*. Fusesse condamnat ca fost colaborator al lui L. Reboreanu, la ziarul *Viața*, al propagandei germane. Autorul lui *Ion* a murit la timp, la sfârșitul lui 1949. Altfel l-aș fi întâlnit și pe el la Jilava. Marin Simionescu-Râmnicăneanu era cultivat, om, fără îndoială subțire și spirit organizat, dar de o candoare și o naivitate politică infinite. Credea că vom fi eliberați repede și, când am început s-o rup pe nemțește, mi-a declarat, nu o dată, că el este... *Reise bereit*. Avea să dureze mulți, mulți ani... A fost singurul om de litere pe care am dorit să-l revăd după eliberare. Și nu-mi mai amintesc de ce n-am reușit. Poate s-a ferit? Am stat totuși o dată de vorbă la telefon.

La Aiud, doar două personaje extrem de pitorești, fiecare în felul lui. Nichifor Crainic, mai întâi, întâlnit cu regularitate la baie. Avea o vitalitate extraordinară și se dezbrăca mai repede decât noi, tinerii. Corp mușchiulos, fără o cută. Cum izbutise să-și păstreze condiția fizică, în foametea și mizeria de atunci, rămâne pentru mine un mister. Un... penis enorm. Piele de culoare închisă. Era, evident, rrom. Memorie prodigioasă. Mii de versuri compuse și învățate pe de rost. N-am asistat la scenă, dar un martor ocular, fost la Zarcă, mi-a confirmat-o. A intrat și într-o piesă de E. Ionescu: „Nichifor Crainic, este sau nu este Dumnezeu?”. Și i se plimba polonicul cu arpacaș pe la nas. A rezistat o dată, de două, de trei ori. Până când n-a mai răbdut. „Nu este.” „Du-te în...” și i s-a trântit un polonic în gamelă... La polul opus, teatral și hieratic, Mircea Vulcănescu. Îi intrase în sânge tehnica „năistă” a producerii „neliniștii metafizice”, a „trăirii”, a „aventurii spirituale”. M-am nimerit odată sub un duș, la Aiud. Discutam repede, despre una-alta. Când, nu știu prin ce asociație de idei, mi-a spus că el „n-a cunoscut decât un singur om care a făcut...”. Și când m-am întors să-l întreb: „Dar cine este?”, el dispăruse. Evident din pudoare. Dar și dintr-o tehnică maieutică bine verificată și de mare efect: era vorba chiar... despre el. O priveliște de coșmar, de film de groază. Imaginați-vă un imens schelet, de peste doi metri, învelit în piele, care cădea în falduri, încrețită și pergamentoasă... Greu de descris. Ultima imagine, din curte, la plimbare, cu pași mecanici, absent, cu o batistă albă la gură. Să se apere de... microbi. În ambianța pestilențială de acolo. O pictură de Van Gogh, *Rondul pușcăriașilor*, îmi revine brusc în memorie în legătură cu această priveliște. Cât privește dispoziția sa testamentară, celebră: „Să nu ne răzbunați”, n-aș vrea să supăr pe nimeni, dar mi se pare de o enormă afectare. Nu poate fi vorba de o banală și mediocră „răzbunare”. Însă de o formă bine studiată de justiție trebuie neapărat să ne preocupăm. Pentru bunul echilibru social și igiena morală a națiunii. Bineînțeles, dacă mai interesează pe cineva așa ceva... Ceea ce nu este deloc sigur...

Mi-au mai lăsat bune impresii fostul ambasador Vasile Stoica, cu multe amintiri „americane” și „penețiste” (decepcionante pentru el), Victor Vojen, fost comandant legionar, fost ambasador la Roma, foarte mândru că în vinele sale curge o „treizecime de sânge francez” (ar fi fost și... amantul

Anei Pauker), George Guțiu, preot unit, foarte calm și măsurat, pe care l-am reîntâlnit cu multă plăcere, în noua sa calitate, de episcop de Cluj, Langa Tertulian, pe atunci legionar, devenit, în ilegalitate și el, preot unit, viitor vicar, temperament virulent, agresiv, dar profund onest. „Lista” mea, cum se vede, nu este foarte lungă. Să notez, în sfârșit, și pe medicul închisorii, dr. Ranca. M-a salvat cel puțin de două ori. De „mină”, de „corvezi” dure etc. „Asta e cardiac”, un deșeu uman sau așa ceva. „Știu ce vă trebuie: mâncare, plimbare, aer. Să vi le dea Securitatea. Eu nu pot să vi le dau.” Simula un ton uluitor de convins și de profesional. Cred că avea pe conștiință și moartea unchiului meu, fost magistrat militar, Eugen, „Georgel” M., mort la Aiud, în condiții, pentru mine, total nelămurite. M-a întrebat, insistent, dacă sunt rudă cu el. Firește că am confirmat. Mai mult plictisit, obosit, decât vindicativ. Ceea ce a fost, mi-am dat apoi seama, o foarte bună reacție instinctivă.

Mă întreb, cu toată seriozitatea, dacă izolarea mea „socială” – în acest mediu străin (din punctul meu de vedere, la care nu renunț) – a avut, totuși, vreo „reparație” sau „compensație”. Relațiile personale, cu adevărat amicale, au fost, din fericire, foarte puține. Dar de bună calitate. De Paul Lăzărescu (de care am fost despărțit, după Jilava) am amintit. Îl voi mai evoca. Un prieten incomparabil și de neînlocuit. Discret, extrem de tăcut, „conspirativ” de vocație. Dar mult prea dezinteresat de poziții publice și de mare carieră. Eșecul *Dreptății*, după 1990, pe care a condus-o, nu i se datorează. Într-o țară comunizată și sub un regim neocomunist reformist, o lozincă gen „Tribună de luptă împotriva comunismului” nu putea avea succes. Ea reprezenta doar mentalitatea rigoristă a foștilor deținuți politici. Deci o mică minoritate, dar influentă. De o inteligență rece, lucidă, Nicolae Ionescu-Galbeni, pe atunci blond, foarte blond, azi cu părul alb, dar la fel de ondulat natural, îmi plăcea pentru rapiditatea judecăților și gesturilor sale. Era un „activist” și organizator înăscut și, după 1989, a devenit repede un fel de „eminență cenușie” a PNȚCD. L-am reîntâlnit la Cluj, la convențiile FDAT, apoi la București, de câteva ori. Am avut și două convorbiri foarte edificatoare, despre acuta problemă a „dosarelor”. Președinte al comisiei parlamentare de control SRI, m-a pus în temă, ca între vechi „colegi”, cu o sinceritate și o brutalitate a unor detalii pe care nu le-aș fi bănuț niciodată. *Être et paraître*. O disociere mereu operativă, mereu necesară, mai ales în astfel de situații. Voi reveni mai târziu și asupra acestei teme, de altfel atât de controversate. Poate cel mai apropiat ca mediu familial și cultural a fost Nicolae Evolceanu, între timp decedat la Paris. Exponent tipic al vechii societăți românești de bun nivel. Ne-am împrietenit mai ales la Oradea. Stăteam de vorbă la geam, în franțuzește. Era cultivat, fin, discret, impecabil educat. Nepot al lui Mircea Vulcănescu. Nici lui nu-i plăceau mulți dintre „colegii” noștri. Dar buna creștere îl oprea de la judecăți tăioase. Despre unul nu s-a putut totuși stăpâni și l-a declarat, cât mai eufemistic posibil, doar *simplex*. Ne vom apropia și mai mult, în domiciliul obligatoriu comun de la Lătești. Dar despre acest episod, pe larg, în capitolul următor.

Sunt uimit (și nu prea) să constat, la distanță de decenii, cum „închisorile mele” nu mi-au rămas în memorie (dincolo de reacția interioară dominantă de care am amintit) decât sub forma unor puține nume și tipuri, toate bine individualizate. Nu ezit să le consider adevărate „documente” sociologice, politice și psihologice. Ineditul lor era atât de mare, surpriza pe care o trăiam atât de totală, încât le consideram un fel de „fișe politologice”. Multe par neverosimile, inventate. Și totuși reprezentau evenimente strict autentice, revelatoare și, mai ales, total surprinzătoare. Aveam capacitatea contemplării unor fapte de un imens „inedit”, observate de la distanță. Le „citeam” ca pe niște știri senzaționale. Rețin, fugitiv, câteva scene de acest tip. Se deschide brusc ușa celei 6 (sau 8?) de la Jilava și încep să fie introduse, precipitat și foarte oficial... lădițe întregi de marmeladă, cantități mari de cârnați și alte bunătăți. În foametea de atunci! Cu formula sacramentală, pentru moment total enigmatică: „Republica are grijă de prizonierii săi”. Operația s-a repetat de trei-patru ori. Bineînțeles, nu înțelegeam nimic. De ce acest „corn al abundenței”? După vreo patru zile, am aflat de la un deținut de drept comun că începuse războiul din Coreea, cu inevitabila speranță (sau panică): „Vin americanii”. Toate acestea se produceau, deci, după 25 iunie 1950, ziua intervenției americane. Cum... americanii n-au venit, au dispărut ca prin farmec și marmelada și cârnații providențiali. Scena demonstra foarte limpede și evidentă fragilitate a regimului la acea dată.

Întâmplarea avea, de fapt, un aspect grotesc. Execuțiile erau însă sinistre. Știam când vor avea loc, deoarece, în zilele respective, nu eram scoși la plimbare. Celulele rămăneau bine încuiate. Auzeam doar rafalele armelor automate. Când trei sârbi „titoiști” au evadat (uimitor de simplu, nu mai intru în detalii), celebrul comandant al Jilavei, Moromet, se plimba agitat, cu câini polițiști, pe taluzul exterior gropii reductului central, unde erau celulele noastre. Alarma a fost dată când evadații săreau gardul exterior.

Și evadarea de la Aiud („singura evadare din Aiud de la Maria Tereza încoace”) a fost extrem de „simplă”. S-a distrus doar tabloul central al siguranțelor electrice. Și toată închisoarea, inclusiv reflectoarele exterioare, au intrat în întuneric. Spulbatu și Valeriu Șirianu au fost executați pentru sabotaj. Din fiecare celulă au fost scoși „șefii de cameră” să vadă cadavrele executaților. Ca să ne intre bine în cap! Am fost oarecum martor al pregătirilor evadării, deoarece în acea perioadă lucram în fabrică în schimbul de noapte, împreună cu Șirianu. Mic, îndesat, negricios, cu gesturi decise, îmi făcea teorii nietzscheene, despre „voința de putere” și alte principii de acțiune. Îmi aduc aminte cu multă simpatie de discuțiile noastre, cât și de personalitatea sa, bine distinctă în masa amorfă a deținuților obscuri.

Din Zarca de la Aiud, doar trei episoade, să le spun straniei-amuzante: Vasile Luca, scos la anchetă, cu o zeghe în cap (secret inutil, deoarece știam cine este). O convorbire sau două, prima cu ciocănituri în perete, cu Bellu Zilber, vecin efemer de celulă, speriat, timorat, dornic de comunicare și în același timp vădit terorizat (ieșise de curând din teribila anchetă a procesului Pătrășcanu), Ion Diaconescu, o foarte scurtă perioadă locatar al celei de

deasupra mea, cu care stăteam uneori, fugitiv, de vorbă la geam. Cam acestea au fost „celebritățile” mele din această zonă „de maximă securitate”.

Să trec și la alte scene, să le spun, „folclorice”. Una de o imensă savoare. G. Ivașcu învăța duminica rusește, cu voce tare, cu un căpitan basarabean de jandarmi, care împușcase (se autodenunțase?) partizani, în timp ce, în fundul celulei, legionarii făceau o... slujbă religioasă. Antagonismul a durat o duminică, două, trei, până când legionarii exasperați, și pe bună dreptate, au vrut „să pună mâna” pe cei doi „rusofoni” și, poate, să-i linșeze. Să-i bată crunt, în orice caz. Moment extrem de tensionat și periculos. Ne-am pus câțiva „neutri” între cele două grupuri, cu argumentul, foarte serios și convingător: „Sunteți nebuni? Ne împușcă pe toți!”. Și astfel cele două lichele au scăpat. De la Oradea, din ultima perioadă a detenției (1962-1963), două episoade, dintre care unul, indiscutabil, „istoric”. Într-o noapte, am auzit cu multă claritate canonada represiunii sovietice a revoltei din Ungaria. Nu știam, bineînțeles, nimic. Am rămas toată noaptea trează, agitat, cu mâinile înfipite în gratii. Bănuiam un eveniment foarte grav. De altfel, a doua zi, am și fost transportați, în mare grabă, la Aiud, de unde m-am eliberat, în februarie 1963.

La Oradea a avut loc și singura grevă reușită la care am participat. Încheiată cu un succes total. Climatul politic internațional se schimbaseră într-o oarecare măsură. „Spiritul Genevei” avea unele efecte. Fusesem separați de „fasciști”, „legionari”, „criminali de război”. Eram doar „între noi”, membrii „partidelor istorice”. Procurorii și alte autorități, care au năvălit în închisoare, nu păreau să înțeleagă ce se petrecea în realitate, într-atât evenimentul total insolit, o premieră, îi depășea. Erau vizibil derutați, surprinși, când amenințatori, când concesivi și dispuși la dialog. Am primit dreptul la cărți poștale, pachete, chiar și la vizite familiale. Cred că mama a venit odată să mă vadă, dar nu sunt foarte sigur. Cel mai mult ne-a bucurat înlocuirea unor gardieni siniștri, pe care i-am reclamat cu toată violența. Moment... „specific național”: gardienii înlocuiți au venit la noi să se plângă că... rămân pe drumuri, că au „familie” etc. Cam acestea erau calitatea și devotamentul personalului represiv de rang inferior. La Jilava, ei te băteau, dar îți făceau cu ochiul. „Așa e piesa. N-am ce-ți face...” Psihologie tipic românească.

O colecție variată de tipuri, deosebit de originale, ar merita o evocare mult mai amplă și mai colorată. Totul era însă atât de viu și de autentic, de inedit și „plastic”, încât orice imaginație literară (oricum doar un epifenomen) este lăsată mult în urmă. Ajuns și la Ocnele Mari (nu știam deloc din ce motive), asistam la spectacolul numărătorii de seară. Toți „locatarii” celulelor eram scoși în fața ușii și verificați unul câte unul. Dar Ovidiu Cotruș, într-o ultimă stare de degradare fizică, nu se putea ține pe picioare. Era scos de doi colegi, luat de umeri și, după numărătoare, aruncat în celulă ca un sac de cartofi. Cum a putut rezista, după eliberare, mai bine de zece ani, fără regim, călătorind și scriind cărți, n-am să înțeleg niciodată. O vitalitate morală neobișnuită, cred, este singura explicație posibilă.

Mai scot din „fișierul” meu mental câteva figuri, în felul lor exemplare. Dacă ar figura într-un roman, ai crede că sunt invenții. Iată, de pildă, pe

tânărul comisar din Cernăuți, de la brigada anticomunistă a vechii Siguranțe, care-mi declara că făcea... pe scară largă... „bursă neagră” ca să-și plătească informatorii. „N-aveam ce face.” Dispunea de un fond redus, „meschin”, de vreo 2 000-3 000 de lei, pentru „informații”, și evident suma nu-i ajungea... Sau țăranul antiolectivist din Maramureș. Un adevărat exponat natural al „Muzeului satului”. Acesta îmi declara, cu infinită mândrie, că nu cumpăra de la „cooperativă” decât trei lucruri: sare, petrol și chibrituri. În rest, era – economic vorbind – integral autarhic. Pare neverosimil. Ce conștiință „socială” putea avea un astfel de „primitiv”, izolat, autonom? Dar, pe atunci, zone întinse din România nu aveau o altă mentalitate. Și ea dădea peste cap toate teoriile mele sociale și ideologice. Sufeream pentru supraviețuirea și conservarea cu orice preț a unei astfel de comunități arhaice? În nici un caz. Am fost și am rămas partizanul unei Românie citadine. Voi reveni și asupra acestei teme.

Că mecanismul cultural are, indiscutabil, autonomia sa m-am convins încă de la Jilava. Acolo am întâlnit, printre alții, doi evrei spanioli, stilați, patronii unei colecturi, ai loteriei *Campus și Bassa*, destul de cunoscuți înainte de război. Bassa, mai ales, avea o oarecare cultură muzicală și mă invita, adesea, „să facem puțină muzică”. O dată l-am refuzat, spre marea sa dezamăgire. Eram foarte supărat, închis în mine și nereceptiv la nici un mesaj. De la el, am reținut și un proverb iudeo-spaniol, de o infinită înțelepciune: „La murit și la plătit să nu te grăbești niciodată”. Întreaga conducere a centrului sionist fusese și ea arestată și un farmacist, la Iași, mi-a făcut o întreagă teorie, bine argumentată, a succesului comercial. Teza sa era că factorul decisiv este exclusiv „conjunctura” pieței. În rest, poți să te agiți, să muncești, să-ți faci oricâtă reclamă dorești. Nu vei reuși nimic. Cred că are dreptate. Mă „cultivăm”, în felul meu, și în astfel de domenii.

Poezii n-am învățat pe de rost niciodată. Iar folclorul Nichifor Crainic – Radu Gyr îmi era total inaccesibil (și... antipatic). Avea, nu mai puțin, un succes deosebit. Încă de pe atunci ar fi trebuit să-mi dau seama că fibra etnică profundă a poporului român – „tracă”, „orfică” sau altfel – este eminamente lirică. Și eu sunt convins că Orfeu a fost... trac. Cântăm din frunză de două mii de ani și istoria (lipsită de orice poezie) trece nepăsătoare peste noi sau alături de noi. Și ne calcă mereu în picioare. S-a compus multă poezie în închisoare, bine memorizată, și după eliberare (devenit oarecum cunoscut) am fost efectiv invadat de astfel de producții. Caiete, plachete, solicitări de prefețe și recenzii. Am trecut prin momente extrem de dificile. Căci trebuia să refuz, sub diferite pretexte, pe toți foștii colegi de pușcărie, poeți și versificatori amatori, improvizăți. Și să nu-i dezamăgesc sau să-i jignesc.

Se observă, cred, cu destulă ușurință, că astfel de „amintiri” (dacă le pot numi astfel) n-au nimic comun – dar absolut nimic comun – cu așa-zisa „literatură de închisoare”. Este un gen pe care-l detest profund. Fals, afectat, artificial și, mai ales, total „indecent”. Mistica închisorii n-am avut-o niciodată. Iar a face „literatură”, „beletristică”, fraze frumoase, imagini și „formule fericite”, a urmări efecte pur estetice pe seama unei imense suferințe, a unor situații profund atroce, inumane, mi se pare, mai ales acum,

culmea imposturii literare, a mistificării amorale. A cinismului literar, estet, exorbitant și a egocentrismului „de autor”. A te pune cu acest preț în valoare, a străluci și a urmări o gloriolă literară și succes de public, exploatând o imensă aberație, suferință și cruzime umană, ce poate fi mai abject și mai fals? Mai profund inuman?

O dramă teribilă, bagatelizată, transformată în subiect de ficțiune ce se vrea neapărat „frumoasă”, citită, elogiata la scenă deschisă? Ce oroare! Și ce impostură! Iar a scrie jurnale livești, împănate de citate, eseistice, gen N. Steinhardt, reprezintă nu mai puțin un gest lipsit de orice autenticitate. Nu contest, de bun nivel intelectual. Dar egolatriu-literar, bântuit de un „autorlâc” maniacal, care, raportat la condițiile reale de detenție, mi se pare penibil și, regret că trebuie s-o spun, chiar dezgustător. Căci nu se face „mistică” și „literatură” livrescă „subțire” pe seama unor mizerii atroce.

Să zicem că următoarea scenă este inventată, deși o cred perfect plauzibilă. În zona Iași, mi s-a spus, imediat după ocupație, două ofițere sovietice pun mâna pe doi prizonieri români, pe care-i obligă, cu revolverul în mână, să... se culce cu ele. Fiecare păzind vigilent pe cealaltă. Cine ar introduce o astfel de scenă într-un roman sau o autobiografie n-ar fi crezut. Sau, dimpotrivă, ar avea „succes”, deși unora le-ar părea o ficțiune stridentă, trasă de păr. Și, totuși, ea reprezintă un fragment dintr-o realitate autentică, dar intraductibilă. Irecuperabilă în forme „literare”, în întregul său adevăr crud și bestial. Refuz, categoric, repet, o astfel de literatură, falsă de la un capăt la altul. Ulterior, mult mai târziu, am întors pe toate fețele, într-un ultim capitol, problema *Antiliteratura*, din *Biografia ideii de literatură* (volumul 6). Îmi dau acum și mai bine seama care este, de fapt, în cazul meu precis, punctul esențial de ruptură, al repulsiei falsității literare, obsesia minciunii literare, în speță a închisorii politice.

De ce nu este adevărată imensa majoritate a „literaturii de închisoare”? Ar fi absurd să contest existența sa, pentru a nu mai vorbi de necesitatea memorialisticii de pușcărie, a jurnalelor sau pseudojurnalelor și, mai ales, a studiilor istorice despre tot felul de *gulaguri*. Dar prea puține dintre ele surprind și exprimă efectiv nota esențială a existenței din închisoare: efortul supraviețuirii monotone, cotidiene, viața cenușie de zi cu zi, larvară, ștearsă, obscură, reacțiile hidos de brutale ale instinctului acerb de conservare, de salvare de azi pe mâine. Nu pretind că am citit foarte multă literatură de acest gen. Mare lucru ea însă nu poate să-mi „spună”. Dar numai două cărți, în felul lor celebre și ambele scrise de doi autori ruși, sunt, din acest punct de vedere, profund adevărate și exemplare: *Amintiri din casa morților* de F. Dostoievski și *O zi din viața lui Ivan Denisovici* de A. Soljenițin. Un ton foarte bine surprins al banalizării mizeriei cotidiene. Față de ce am trăit eu și mulți alții ca mine, la Dostoievski nu erau în plus decât... păduchii. Pe vremea „noastră” – mult mai „evoluați” – se folosea din abundență praful DDT. La Ion Ioanid (o memorie fabuloasă, dar necritică și neierarhizată), doar titlul exprimă o intuiție într-adevăr extraordinară: *Închisoarea noastră cea de toate zilele*. El a perceput intuitiv realitatea cotidiană, fundamentală, profund mediocră a închisorii. Acest „de toate

zilele” este, fără îndoială, marea sa intuiție, contribuția sa de neegalat la literatura română a închisorii. În imensa sa majoritate „făcută”, falsă, proastă, convențională. Ea trivializează și compromite, chiar dacă inocent și fără voie, o temă teribilă. Ea merită un alt respect și o cu totul altă metodă de evocare. Asupra acestui punct sunt și rămân de o intransigență absolută.

Dar nu numai atât. Ceea ce-mi repugnă profund și definitiv în acest gen de literatură este și falsa eroizare, afectarea lui *miles gloriosus*, umflarea în pene. Propagarea mitului rezistenței, al combativității permanente și inflexibile. O altă minciună totală. Fiindcă obiectiv vorbind – vorbesc totuși cu opt ani de închisoare în spate – ea a reprezentat o imposibilitate. A cultiva o publicitate ieftină, la TV sau în diferite simpozioane, a specula și „umfla” o astfel de temă, îmi pare o culme a imposturii. Din care cauză, am respins și resping cu dezgust toate emisiunile bombastice, fals eroizate, liricoide, afectat exaltate ale Luciei Hossu-Longin, care (spre fericirea sa) n-a făcut o zi de închisoare. Dar care vorbește cu un patos infinit despre necunoscut în detalii. Înainte de 1989, ea era – cu același entuziasm profesional – o propagandistă ceaușistă, de serviciu, a vechiului regim. *Cântarea României* etc. Iar ambiția sa agresivă, frenetică și fără scrupule de a deveni la sfârșitul lui 1998 directoarea televiziunii naționale mi se pare cel puțin cinică și impudică. Doar fiindcă în *Memorialul Durerii* a „periat”, cu același exces de zel, câțiva șefi penitențieri? Nu cred că am suportat mai mult de două-trei episoade. Cât privește ura sa împotriva a două excelente profesioniste, Alina Mungiu-Pippidi și Anca Toader, este un exemplu tipic de gelozie profesională și... feminină.

Întreaga mea experiență penitenciară dezmente categoric acest mit impudic al falsei eroizări. Sunt scene pe care nu le mai pot uita toată viața. Doar două din Jilava. Surprinz, absolut întâmplător, pe un tânăr, aproape un adolescent, ce voia să se sinucidă prin spânzurătoare, cu un fular, după rogojinile care ascundeau tineta celulei. De bună familie, bine crescut, total dezarmat. Nu mai știu cum îl chema. Mi-a spus doar atât, agonizant: „Nu mai pot, nu mai pot!”. Era pur și simplu terorizat de doi derbedei, doi imbecili frontieriști, mi se pare, care-l insultau, îl maltratau, îl înghesuiau pe prici. Iar el nu învățase să se apare, să înjure. Mi-aduc aminte, dintr-odată, și de însemnările unui reporter francez despre revoluția sovietică din octombrie. Jurnalistul francez era perplex. Nu pricepea ce se întâmplă și căuta explicații din partea unor exponenți ai puterii, în special din aristocrație. „Dar aveți toată puterea, armata, poliția.” Iar unul i-a răspuns cu o sinceritate dezarmantă. Dar cât de adevărată! *Nous n'avons pas appris à nous faire tuer*. Eroism permanent? Stare exaltată și continuă de rezistență? *À d'autres!* Este aruncat, într-o zi, în celulă un ins bonom, *bon vivant*, jovial, vizibil inteligent. După ce se dezmeticește, mărturisește mai mult pentru sine, plin de autoironie: „M-au luatăștia tocmai când la cooperativă au sosit 1 000 de sticle de vin *rosé*”. Eroism combativ, într-adevăr... Scena mi se pare și azi colosală. Să mai amintesc și de trădări și turnătorii pentru trei țigări, la Jilava și la Aiud? De figurile, gesturile, privirile mai ales profund dezumanizate, răătăcite, răvășite de o continuă panică ale unor foști „reeducați” la Pitești?

Evident, închisoarea a însemnat și altceva. Mult mai mult. Între 1949-1957, trebuie recunoscut deschis, am trecut prin diferite faze, regimuri, metode represive, adesea foarte diferite între ele. Dar eu nu am trăit, și, în orice caz, nu am perceput latura „eroică” a detenției. Nici împrejurările obiective, nici experiențele directe de tipul celor amintite (mult mai multe), nici temperamentul (mai ales) nu m-au dus la o astfel de concluzie. Să „eroizeze” deci cine dorește. Și sunt primul care s-o recunosc: au fost alții – categorii întregi – care au îndurat mult mai mult decât mine. Dar eu nu pot vorbi, repet și insist, decât despre „cazul” meu. Și cred că am tot dreptul să vorbesc, sincer, măcar despre suferințele mele personale. Să nu mint, să nu mistific, să nu induc în eroare pe nimeni. Este, cred, prima datorie a oricărui „memorialist” onest. Amator sau nu.

Să rețin, deci, și scene la care am participat direct în calitate de „erou fără voie”. Cred că moartea prin asfixie este una dintre cele mai teribile. Dacă nu cea mai groaznică. În Jilava, am văzut a doua oară în viață, cum se spune, „moartea cu ochii”. Prima dată a fost imediat după 23 august 1944, într-un tren, în Ardeal. Eram la geam, când văd un bombardier german, Henckel, în zbor planat, la joasă altitudine, cu mitraliera turelei centrale îndreptată direct spre vagonul în care mă aflam. Dar cum trenul se deplasa în viteză, rafala nu ne-a atins în plin. A lovit, totuși, un călător din imediata apropiere. L-am legat imediat cu o batistă. Trenul s-a oprit. Locomotiva, ciuruită de gloanțe, părea un fel de ceainic spart din care țâșneau, prin zeci de găuri, coloane de aburi.

A doua oară, în Jilava, vara, a fost însă și mai teribil. În atmosfera saturată de vapori de apă, de transpirație și de hidrogen sulfurat, o muscă ce intra pe fereastră zbura un metru, apoi cădea moartă. Nu rezista. Noi abia mai respiram. Plămânii noștri își micșoraseră volumul la extrema limită a supraviețuirii. Când am fost scoși la proces, în aer liber, în condiții de respirație normală, am simțit, dintr-odată, cum pieptul ni se sfâșie, se rupe în bucăți. Plămânii începeau să-și revină la dimensiunile normale. O durere atroce, de nesuportat, ne-a doborât. Am căzut cu toții inerți pe caldarâm. Simțeam că murim. Nu ne puteam mișca. Gardienii țipau la noi, ne înjurau, ne loveau cu cizmele. Nimic. Nici o mișcare. O paralizie totală, o rigiditate de cadavru, care a durat cam două ore. Să mai amintesc și de degetul arătător mutilat, în fabrică, la Aiud, unde făceam balamale, recunosc, fără nici o vocație? Când ai trecut prin astfel de experiențe-limită, micile moftologii „polemice”, măruntele spanacuri ale unui măscărici verbal oarecare, Luca Pițu să spunem, nu-ți mai pot face nici o impresie. Dar absolut nici una. Bineînțeles că nu le citesc. Aud uneori doar de ele. Sau îmi cad involuntar sub ochi. Dar foarte rar. Ca o muscă ce bâzâie în jurul tău și o alungi, agasat, cu mâna...

Se va înțelege, cred, încă o dată, și cu toată claritatea, sper, de ce astfel de „impresii” trebuie să rămână irevocabil postume. Furat de un moment de entuziasm, atunci explicabil, fragmentul de *Autobiografie*, „Anii de închisoare” (*Memoria*, 2, 1991, pp. 80-85) va fi recuperat, ca și alte câteva texte și documente, probabil doar într-o „anexă”. Un întreg dezastru ideologic și

politic, spectacolul decăderii umane! Nivel politicianist, carierist și cultural lamentabil. Ambianța mistico-inițiativă a unor cercuri închise. Stări și reacții greu transmisibile și, de fapt, total inasimilabile pentru cei ce n-au avut, în mod direct, astfel de experiențe. Toate mă iritau, mă dezamăgeau profund și mă închideam în mine. Unii au trăit și o *altfel* de închisoare. Ferice de ei! Dar eu nu pot participa, în nici un caz, la mistificarea literar-retorică a eroizării generalizate și publicitare. Și nici la falsificarea evidentă, pentru cei ce au trăit adevărata realitate, a așa-ziselor reconstituiri muzeografice ale *gulagului* românesc.

Memorialul de la Sighet, mai ales, mi se pare o enormă mutilare și falsificare. Celule văruiate, sclivisite, totul pieptănat, aranjat și colorat. Când am exprimat, acum doi ani, o astfel de obiecție, trecând prin Sighet, arhitectul ce organiza un astfel de masacru muzeografic, o adevărată profanare, mi-a replicat superior că el nu vrea să facă o... „a doua Doftană”! Dar cine îi dădea dreptul să mutileze și să înfrumusețeze o realitate ce trebuia să rămână elocventă, edificatoare și exemplară, până la capăt, tocmai prin autenticitatea sa brutală? Cum intri în celular să fii izbit de o *altă* realitate: barbară, primitivă, teribilă. Aceasta ar fi trebuit să rămână prima și ultima imagine și preocupare. Nu mici exponate cu fotografii oarecare, xeroxuri și alte fleacuri muzeografice...

Ar fi profund nedrept, nu numai cu mine însumi, dar mai ales cu un întreg capitol de istorie românească, dacă n-aș menționa și unele mari, chiar enorme, „beneficii” ale închisorii din punctul meu de vedere. Mai întâi, experiența socială, umană și politică a sporit considerabil. De fapt, a fost prima mea „universitate”, să-i spun „populară”, dar foarte eficace. Apoi, ea a produs o clarificare sufletească și ideologică definitivă. Nu eram „făcut” pentru „politică”. Pentru o *astfel* de politică, mai ales. N-aveam ce căuta în aceste medii. Mi s-a spus de la obraz cu... infinită delicatețe, de unii, și nu o dată. Aveau, în esență, dreptate. Deși, regret sincer că n-am fost bine înțeles. Dar, uneori, nici nu puteam fi bine înțeles. Iar sacrificiul meu – de mici proporții într-adevăr, real, discret și intransmisibil – nu interesa pe nimeni și nu s-a bucurat niciodată, nici până azi, de nici o considerație. În plus, el s-a dovedit și fără urmări practice. Un sacrificiu gratuit și inutil, căzut în gol. Ca și al celor mai mulți „deținuți politici”. De ce „am suferit”? O temă ce mi și ni se va pune în mod acut și după 1989 și, mai ales, după 1996. Ce-am „crezut” și ce-a „ieșit”, pentru a mă exprima cât mai simplu și direct posibil.

Eram și am rămas doar un izolat, un „străin”, un „antipatic”, devenit unora cu atât mai iritant, cu cât, pe parcurs – în timp –, unele realizări personale nu mai puteau fi chiar total negate sau ignorate. În sfârșit – amănunt deloc neglijabil – în condițiile de atunci: închisoarea m-a ferit, fără voia sa, de cine știe ce compromisuri publicistice grave sau mai puțin grave (ori de altă natură). Adevărul este că n-am „texte” de regretat și acest fapt îmi dă o satisfacție și o anume liniște interioară. Ceea ce nu este deloc puțin lucru...

Deportarea pe Bărăgan

Nu vreau să conving și, mai ales, să „înduioșez” pe nimeni. Îmi este total indiferent dacă sunt „crezut” sau nu. Dacă cineva mă „înțelege” sau se „solidarizează” sau nu cu mine. Știu bine că astfel de stări de spirit sunt, de fapt, intransmisibile, incomunicabile. Dar afirm cu toată certitudinea că deportarea pe Bărăgan, timp de 6 ani, între 1957 și 1963, a reprezentat cel mai dificil moment al existenței mele. Și folosesc o foarte blândă formulă.

Cel puțin, închisoarea a avut un anume sens, o „rațiune” oarecare. În timp ce deportarea a reprezentat întregul abuz al statului polițist, și încă în formele cele mai dure și represive. În plus, a fi condamnat – citadin convins, iremediabil, intrat în reflex – la o existență rurală, primitivă, într-un sat hibrid, artificial, a reprezentat tot ce putea fi mai crud și mai odios pentru cineva care-și recăpătase de curând „libertatea”. O „libertate” foarte relativă, firește. Să-i spunem, totuși, „libertate”. Cel puțin a unor deplasări în spațiu. A fost un șoc teribil, oribil. Mi-l amintesc mereu cu maxim dezgust, cu momente de adevărată disperare, aproape de groază. Și nu „exagerez”. „Viața la țară?” Repulsie totală.

Vorbesc numai în numele meu și nu cer nimănui, din nou, nici cea mai minimă reparație morală sau „istorică”. Dar, uneori, disproporțiile, într-un sens inevitabile – pe toate planurile –, mi se par și evidente și stridente. Mult prea mari. În ultimii ani, după 1989, am citit lucruri uimitoare, despre unele personalități culturale, nu contest, de reală valoare. De pildă, cum poți deveni „erou național” fiindcă ai fost „deportat” 8 (opt) luni în localitatea urbană Tețcani, în județul Bacău, ca muzeograf, precum Andrei Pleșu. Nu pretind că existența sa a fost atunci comodă. Dar se compară – admițând că mai există un minimum de criterii obiective, în ciuda totalei deosebiri de criterii impuse de un alt moment istoric – viața unui muzeograf, petrecută, oricum, într-un mediu mult mai civilizat, cu 6 (șase) ani, trăiți într-o colibă mizerabilă, acoperită cu stuf, în plin Bărăgan? În fiecare iarnă, troienită, îngropată în zăpadă? În definitiv, eram și eu un intelectual, un fel de autor, care avea și el dreptul să gândească, să scrie, să studieze, rupt brutal de mediul său firesc. Dar categoria vechilor deținuți și deportați a fost și este de mult uitată. Din vina lor, a istoriei, a altora? Nu discut acum. Problemă serioasă, totuși, de meditat și de analizat...

Subiectele de reflexie pe astfel de teme nu-mi lipseau. Mai citeam, tot după 1989, că H.-R. Patapievici a devenit un alt „erou național” numai după... 29 de ore, petrecute, teribil de „incomod”, este foarte adevărat, în Jilava. Nu puteam să nu-mi amintesc că și eu am „stat”, mai bine de doi ani, în aceeași Jilavă. Mii, zeci de mii de prizonieri politici au „stat” chiar și mai mult. Mult mai mulți ani, uitați și ei. Și nimeni dintre ei n-a devenit, o, vai!, „erou național”. Înțelegeam, pe de altă parte, foarte bine toate traumatismele unui tânăr, plin de „romantism revoluționar”. Inteligent și cultivat, în stilul autodidact al epocii. Dar enorma sa infatuare actuală, publicistică și socială ce a urmat, îmi amintește, printr-o... stranie asociație de idei, de titlul unui articol al lui... Stalin, de prin 1926 sau 1930: „Amețeală de pe urma succeselor”. Fenomen, deci, mai general...

Cel puțin, H.-R. Patapievici n-a devenit încă „ministru” ca Andrei Pleșu, deși, în definitiv, timpul nu este pierdut. Din jurnalul inedit al lui Matei Călinescu am mai aflat că A.P. fusese nu numai membru de partid, dar chiar și secretar O.B. la „Institutul de Istorie a artei”. Deci o persoană cum nu se poate mai calificată să ne dea lecții de morală politică, să admonesteze lamentabila opoziție, să formuleze *Dileme* (pe banii guvernelor succesive) etc. Că are „dreptul la opinie”, la orice opinie, nu contest cătuși de puțin. Patria trebuie, oricum, să-și onoreze eroii. Dar la așa „patrie”, așa „eroi”... Închid paranteza. Și, vorbind foarte cinstit, cei doi „eroi naționali” sunt dintre cei mai onorabili și demni de atenție.

Cât privește campania actuală (octombrie-noiembrie 1998) împotriva lui Andrei Pleșu ca „ministru de externe”, din ziarul *Ziua* (și alte oficine securiste), ea este pur și simplu odioasă: „spion”, „trădător” și alte abjecții. *Jos labele de pe Andrei Pleșu* strig și eu împreună cu Mircea Mihaieș. Deși, nici la *Dilema*, nici în alte împrejurări, nu mi-a arătat nici cea mai mică simpatie. Dimpotrivă. Chiar și atunci când am luat împreună un premiu al revistei *Cuvântul*. Probabil din cauza serialului *Cazul Constantin Noica*. Ca să nu mai menționez că n-am scris niciodată despre cărțile sale, care – sincer spus – nu mi s-au părut chiar „extraordinare”. Iar *Jurnalul de la Tețcani*, mult prea livresc, este, cred, „comparabil” cu acest capitol al *Vieții unui om singur*. Și se pot trage, eventual, și unele concluzii.

Trebuie să explic, în câteva cuvinte, mai ales, cum a început, de fapt, întreaga aventură a deportării. N-am uitat-o și n-o voi uita niciodată. În primul rând, datorită faptului că dezgustul de închisoare și de toate implicațiile sale nu numai că a continuat pe Bărăgan, dar s-a și agravat, și încă în mod incredibil. Sunt deci eliberat, din Aiud, în februarie 1957. Vin la Cluj, la fratele meu, stabilit între timp în acest oraș. Se căsătorise, avea și un copil. N-aveam altă soluție. A fost o simplă întâmplare. Dacă ar fi locuit în Calafat, să spunem, acolo m-aș fi „refugiat”. Căci acesta eram de fapt: un refugiat, un *rescapé*, un „paria”. Fără acte, în afară de biletul de eliberare, fără „identitate”, fără nici un fel de perspective. Nimic. Îmi vine greu să intru în toate amănuntele. „Familia” mea nu știa cum să scape mai repede de mine. Mai ales că începusem să fiu și... filat de Securitate. La

capătul străzii apăruse și un post fix de observație camuflat sub forma unei gherete a serviciului de întreținere a străzilor...

Rețin doar un moment de totală derută interioară. Mai mult, de confuzie, de profundă amețeală, când am fost luat de fratele meu, într-o seară, la... Operă. La numai trei zile de la eliberarea din celularul Aiudului, aruncat în plin spectacol... Verdi! Contrastul de sunete și lumini cu ceea ce lăsasem foarte recent în urmă era atât de total, de violent și de neverosimil, încât pentru o clipă am început să-mi pierd cunoștința. Un haos dureros de acut de senzații și imagini copleșitoare. A fost prima mea impresie trăită în „lumea liberă”. Aveau să-i urmeze și multe altele.

Am fost deci aproape „expulzat” din Cluj, mai ales la presiunile cumnatei mele, o olteancă incultă, dar foarte șmecheră, profesoară de matematici, de curs mediu. Va fi fost, nu contest. Dar cu mine s-a comportat dezgustător. Și mă mai întreb, uneori, de ce n-am... „sentimentul familiei”. Simțea, de altfel, că nu existau între noi – foarte delicat spus – nici un fel de afinități. Am plecat deci, cam după trei luni de stat pe ghimpi, la București, cu sentimentul unui salt în gol, în necunoscut. Nu mă mai mira nimic. Blazare plus resemnare era starea de spirit dominantă. Văzusem și trăisem, în cei opt ani de detenție, atâtea, încât eram complet imunizat la orice surpriză, incapabil de cea mai mică indignare. Și, în definitiv, devenisem pentru „familie” doar un străin, dublat de un personaj cel puțin incomod. Singurătatea mea din închisoare continua din plin, în noile condiții, doar altfel.

O surpriză plăcută, totuși, la București. Doi dintre bunele mele cunoștințe, din perioada Facultății de litere – de fapt doar doi colegi mai tineri –, Remus Niculescu și Theodor Enescu (acesta decedat recent), deveniseră cercetători la Institutul de Istorie a artei al Academiei. Nu le bănuiam această orientare, produsă foarte probabil și de constrângerile epocii. Aveau încă din facultate pasiunea studiului și vocația intelectualității. M-au prezentat lui G. Oprescu, directorul Institutului, care mi-a declarat că „nu mă cunoaște”, dar că aş putea „lucra” la Institutul său. M-a rugat să-i povestesc „închisoarea” și ochii săi au început să se... umezească. M-a surprins, sincer, această reacție umană, spontană, atât de deosebită, ca să nu spun mai mult, de cea a lui G. Călinescu. Invitat la masă de Theodor Enescu (între timp se căsătorise), soția sa m-a primit însă formal și rece. Mă purtam evident stângaci, nesociabil. Îmi dădeam bine seama cât de inoportun și de absent eram. Ieșisem de mult din lumea socială și readaptarea se făcea cu multă dificultate. Mai ales că niciodată n-am fost ceea ce se numește un foarte bine educat „om de lume”.

Sunt, din nou, în situația de a detesta servituțile inevitabile ale cronologiei. Aș fi dorit să fi putut „sări” și peste acest episod al deportării. Să nu-l mai evoc, într-atât el a lăsat, în amintirile și reflexiile mele, urme dintre cele mai dureroase și adesea greu de suportat. Deci, am plecat la București și cu intenția de a-mi clarifica situația civilă, de a-mi face „acte”, de a-mi scoate un nou buletin de identitate. M-am prezentat deci la circumscripția de miliție, de care, teoretic, aparțineam. Am simțit, după o așteptare de o oră-două, oarecare agitație. Un ofițer, înalt și negricios, s-a uitat lung,

atent, dar și curios la mine. Apoi a dispărut. Pentru ca, după puțin timp, un altul să vină să-mi comunice, pe un ton mai curând administrativ-birocratic decât agresiv, că mi s-a fixat domiciliu obligatoriu în comuna Lătești. N-aveam voie să părăsesc sediul miliției. Spre seară, un plutonier m-a luat, cum s-ar spune, pe sus, m-a escortat în tren și m-a depus, ca pe un pachet, la postul de miliție local. Operația avea, după toate indiciile, un caracter de simplă rutină. Nu mai surprindea pe nimeni. Fusesem dat, între timp, în „urmărire generală pe țară”. Statul polițist începuse să se organizeze, să se „rodeze”. Pătrundeam într-un alt tip de societate decât cel lăsat la „plecare”. Descopeream mereu noi mecanisme, stiluri administrative și de comportare socială.

N-a fost, la drept vorbind, un șoc teribil. Mai curând o senzație de mare confuzie, de derută totală. Deprinderile detenției erau încă foarte puternice. Iar în trei luni n-am avut nici timpul unei readaptări reale, nici al unei adevărate reaclimatizări la regimul, fie și foarte relativ, de „libertate”. Detenția continua doar cu alte mijloace. De la regimul carceral, la cel al libertății de mișcare limitate și supravegheate. Nu aveam voie să părăsim satul decât pe o rază de 10 sau 20 de kilometri, iar duminica trebuia să semnăm, cu regularitate, într-o condică, prezența. Am acceptat acest nou ritual, ca pe încă o fatalitate. Ca pe o nouă absurditate, mai bine spus. Una în plus, în minus, ce mai conta? Pur și simplu, nu vedeam nici o ieșire, nici o soluție de viitor, nici o perspectivă. Trăiam, în continuare, la nivelul existenței, să-i spun „sociale”, de azi pe mâine, fără nici o speranță precisă. Nu acceptam regimul comunist, dar nu-i întrezăream nici o alternativă credibilă. Ieșisem parcă din „istorie”, proiectat într-un spațiu abstract, supratemporal. O situație bizară ce mă deruta și mă paraliza în același timp.

Toți mi-au spus că am avut mare noroc. Mi s-a repartizat o „casă”, lângă o fântână, dar este un fel de a spune, părăsită recent de locatarii săi. Avantaj – aveam să constat repede – enorm. Nu numai din motive de alimentare, dar și de igienă și chiar de „grădinărit”. Satul fusese „construit” (dar din nou, cuvintele trădează) de deportații din Banat, de la frontiera cu Iugoslavia, după conflictul cu Tito (18 iunie 1950). Era o semicolibă din chirpici, acoperită cu stuf, cu o „cameră”, bucătărie și un fel de „antreu”, de mici dimensiuni. Satul avea ulițe destul de largi, cu curburi și întretăieri, pentru mine mult timp stranii, enigmatice. N-aveau, aparent, nici un sens. Pentru ca, mult mai târziu, să aflu, după eliberare, de la un colocatar, care stătuse de vorbă cu un aviator de la „aviația utilitară”, ce zburase deasupra satului, că fusese „construit” după un plan în formă de... seceră și ciocan. Probabil că și alte sate din aceeași categorie. Trăiam în plină perioadă stalinistă când toate aberațiile erau posibile.

Încerc să comprim și să rezum la maximum toate detaliile instalării și adaptării la acest nou regim de viață. Mai bine de o lună am fost cu totul izolat de restul lumii. Apoi am intrat în legătură cu familia de la Iași și cu L. de la Cluj. Pe parcursul a unui an, doi, poate mai mulți, mi-am organizat un interior suportabil. Mi-am adus o serie de obiecte de uz casnic, L. mi-a trimis o *dună*. La picioarele mele dormea un pisoi la care țineam foarte

mult. Treptat, treptat, mi-am instalat și o sită contra țăntărilor și muștelor, la ușa de la intrare. Mi-am instalat chiar și un fel de duș, în spatele casei. Atunci mi-am dat seama de imensele avantaje ale fântânii din apropiere. Cu cinci-șase găleți rezervorul se umplea repede. Vara, udam „grădina”, în care cultivam doar pepeni (cantalupi și ananași). Cred că la Lătești am făcut, în fiecare vară, adevărate „orgii” de aceste fructe. Casa avea și o jumătate de pogon de pământ arabil, dar pe care nu-l cultivam singur. „Agricultor” la sapă și prașă? În nici un caz! Îl dădeam „în parte”, furat cu regularitate de partenerii mei de afaceri. Într-o dimineață, în perioada recoltei de porumb, i-am surprins, dar m-am făcut că nu-i văd. Îmi înfrumusețam interiorul cum puteam, înrămând cu papură diferite gravuri și portrete decupate. Un portret al lui... Montaigne îl am și azi, adus de la Lătești, ca o amintire. De fapt, singurul păstrat din această perioadă, pe care, o repet de o mie de ori, aș vrea s-o uit total. S-o smulg definitiv din amintirea mea. Dar nu pot.

Mă simțeam teribil de izolat și singur. Nu cunoșteam, la început, pe nimeni, dar absolut pe nimeni. M-am închis definitiv în mine. Refuzam orice contact cu o lume care nu era a mea. Și „stilul de viață” mă izola, mă singulariza, mă făcea multora ciudat și chiar antipatic. Existau de altfel mai multe categorii de deportați și toate izolate între ele. „Celebritățile”, VIP-urile, ca să mă exprim astfel, ca Dna. Maria Antonescu, soția Mareșalului, care păstrase o oarecare morgă, sau Dna. Codreanu, soția Căpitanului, recăsătorită, devenită între timp, chiar în Lătești, „Dna. Colonel Praporgescu”, aveau gospodării, grădini, destul de bine instalate și organizate. Soția Căpitanului, de altfel, o femeie de treabă, făcea tot ce-i stătea în putință să uite și să i se uite „trecutul”. Situație ambiguă și absurdă. Multe puteam să-mi imaginez. Dar că, într-o bună zi, voi deveni „clientul” soției Căpitanului, de la care voi cumpăra cu regularitate ouă, o astfel de situație era mai mult decât suprarrealistă.

O altă categorie era a unor foști moșieri și „criminali de război”. Ea nu prezenta particularități deosebite. Cel puțin din punctul meu de vedere. Un grup compact, majoritar de fapt între foștii deținuți politici, era cel legionar. Inutil să mai precizez că nu aveam nici un fel de afinități nici cu acest mediu. Existau, bineînțeles, și alte categorii despre care voi aminti în continuare, într-o altă ordine de idei. Treptat, un mic sistem de relații personale s-a stabilit în mod spontan și foarte selectiv, după unele afinități (o distinsă fostă aviatore, foarte stilată, Nadia Russo, de pildă). El merită, după cum se va vedea, o anume atenție. Dar la început, problema esențială era doar a supraviețuirii fizice, morale și, nu în ultimul rând, în cazul meu, intelectuale.

Am înțeles destul de repede de ce nu puteam fi, celor mai mulți, simpatic... În primul rând, prin modul meu de viață. Toți sau aproape toți lucrau din greu ca „zilieri” la GAS-ul din apropiere, din Bordușani. Alții găsiseră de lucru la Fetești. Eu duceam, în schimb, un fel de existență stranie, total independentă, de... *gentleman farmer*, de „rentier”, întreținut caritabil de familie. L. îmi trimitea 500 de lei pe lună, pe atunci o sumă deloc neglijabilă.

La fel și părinții mei. Uneori m-au și vizitat. Dar mă descurajau mereu. Îmi reproșau amar implicarea politică (ceea ce L. n-a făcut niciodată). Tata, care era un om slab, îmi repeta: „ți-ai distrus viața” etc. etc. Primeam cu destulă regularitate și pachete de alimente și haine. Simțeam deci, la unii, o anume invidie. Apoi, stăteam toată ziua închis în casă. Citeam, scriam, ceea ce nu mai făcea, de fapt, cred, nimeni. Contactul cu exteriorul îl păstram printr-un radio cu baterii (nu erau chiar foarte multe aparate în sat), uneori destul de greu de procurat. A jucat un rol important în viața mea de atunci, deoarece – doar prin el – eram la curent cu evenimentele și evoluția politicii internaționale. Editorialele lui Jacques Debu-Bridel de la *Radio Monte-Carlo*, mai ales, pe care le urmăream cu regularitate, îmi dădeau o bună orientare.

Adevăratul contact cu exteriorul era însă prin corespondență. Un mijloc de supraviețuire morală. Scriam și primeam multe scrisori. Ni se distribuiau duminica, la „Sfatul popular”, după semnarea condicii de prezență. Destinatarii erau nominalizați, unul câte unul, cu voce tare. Într-o săptămână am primit chiar... șase scrisori. Ceea ce m-a expus imediat ironiilor și sarcasmului. Și ca însingurarea mea să fie desăvârșită și inconformismul cu totul condamnat, făceam chiar și comenzi la „Cartea prin poștă”. Care – culmea! – veneau cu regularitate. Cred că eram singurul din sat. Pe scurt, treceam drept un antipatic, nesociabil, bizar și, mai ales, foarte greu de clasat. O ciudățenie totală. Imaginea socială a unui individ este totdeauna categorială. Iar eu nu mă integram în nici o definiție curentă. Un „destin” ce mă va urmări până azi. La început, am suferit într-o oarecare măsură. Apoi m-am resemnat. M-am impermeabilizat moral. La Lătești, am început să învăț ce înseamnă, efectiv, izolarea și singurătatea socială. Un „antrenament” care a durat șase ani. Adevăratele mele drame personale, profunde, incurabile, erau de fapt cu totul altele.

Mai întâi, nu eziți o clipă să declar că sufeream cumplit din cauza oribilei experiențe rurale. Constrângerea de a trăi ani întregi într-un mediu rural, primitiv, pe care-l detestam din toată ființa mea, cu care nu aveam nimic, dar absolut nimic în comun, a fost mult mai dureroasă decât pierderea libertății. Un citadin iremediabil, prin origine, educație și mentalitate, aruncat în plină junglă. Că familia mea figurează în *Arhondologia Moldovei* nu este foarte important. Dar faptul că familia mea este citadină de cel puțin două secole este, din acest strict punct de vedere, dacă nu „important”, cel puțin semnificativ. Evident, Lătești era un sat artificial, netraditional, scos din pământ, ridicat de primii deportați din Banat, aruncați din camioane, în plin Bărăgan. Dar satele din jur, prin care treceam uneori, erau „naturale”, tradiționale și imaginea lor era elocventă. Întâlneam figuri de o rară viclenie și rapacitate. Înregistram apoi – și nu o dată – de la unii deportați ce nu plecaseră încă „acasă”, ori nu mai aveau unde să se ducă, plângeri amare, de un resentiment cu adevărat tragic: „Nu știți cât am fost de jefuiți de sătenii din jur! Cum a trebuit să le vindem, uneori, pe nimic, tot ce aveam, ca să nu murim de foame” etc. Nu exagerau cătuși de puțin. Când am citit, destul de recent, jurnalul unei deportate, Elena Spijavca (despre care am

și scris, sau poate că am scris mai ales din acest motiv), am reîntâlnit și am verificat același jaf cinic și de mari proporții. Să nu-mi mai vorbească nimeni, dar absolut nimeni, de „omenia” și de „tradiționala ospitalitate românească, țărănească”...

La Lătești și în satele din jur, am perceput adevărata imagine a „țărânului român”, întrevăzută, de altfel, foarte negativ încă din literatură, în *Ion* și *Moromeții* și alte texte. Sunt dispus – dintr-un scrupul de obiectivitate istorică și sociologică – să admit o serie întreagă de argumente și circumstanțe atenuante. Un instinct aprig de supraviețuire, o voință instinctuală, aproape animalică, de apărare și conservare au, nu contest, unele explicații. În acest mod, țărânul român a răspuns, în felul său, „terorii istoriei”. I-a supraviețuit și și-a păstrat până azi ființa. Dar cu ce preț? A devenit viclean, hrăpăreț, duplicitar, egoist, uluitor de individualist. Nu mă regăsesc și nu apreciez, în nici un fel, acest tip uman. Mai mult: îl detest. Și toată ideologia sămănătoristo-poporanistă mi se pare o mistificare grosolană, de proporții și o imensă escrocherie morală și socială. Iar agresivitatea sa obraznică, intolerantă. Puneam în fața „casei” flori, am adus și bulbi de lalele. Ca, într-o zi, un astfel de „țărân”, trecând pe uliță, prin fața mea, și văzându-mă în grădină săpând și udând florile, să-și bată joc de mine și să mă întrebe batjocoritor: „La ce sunt bune aceste flori?”. Era evident că această preocupare îl irita. Venea în contradicție directă cu întreaga sa deprindere și concepție de viață. Noțiunea de minimă gratuitate, frumos și decorativ era cu totul străină acestui primitiv agresiv. Dacă aș fi putut, i-aș fi dat pe loc cu un par în cap. Numai un astfel de limbaj ar fi fost bine priceput de un astfel de individ rudimentar.

O suferință și o pierdere ireparabilă a închisorii celor opt ani a fost, mai ales, întreruperea studiilor și ruperea mea de orice mediu și preocupări intelectuale organizate. Ieșisem de la Aiud cu o dorință imensă de a lucra, de a citi, de a scrie. Într-un mod cu totul paradoxal, această perspectivă mi s-a deschis, larg și dintr-odată, pe Bărgan, în condiții într-un fel desperate, iar în altul, deosebit de favorabile. În definitiv eram, totuși, liber să citesc destul de mult ceea ce doream. Obligat nu eram să muncesc. Puteam dispune de întreg timpul meu. A fost și a rămas, de altfel, una din constantele și chiar obsesiile vieții mele. Am început deci să citesc, cu un fel de furie greu de descris, a disperării și recuperării. Era forma mea de refugiu, de supraviețuire morală și, nu în ultimul rând, de acțiune și chiar de „luptă” ideologică. Aș putea transcrie pagini întregi din prima versiune a acestei *Vieți*. Prefer să concentrez doar esența unui moment decisiv, pot spune, al existenței mele spirituale. Redeveneam eu însumi, în condiții în același timp extrem de dificile, dar și fecunde. Cine și-ar fi imaginat răsturnarea unei astfel de situații?

Ceea ce mă uimea și mă indigna în închisoare era lipsa de preocupări pur ideologice, pe de o parte, și totala incultură, în special a generației tinere, pe de alta, în domeniul istoriei și al „gândirii politologice” românești. O luptă, indiscutabil onestă, dar fără rădăcini ideologice. Motivația etică și cea patriotică nu mi se păreau suficiente. Detestam cu toții comunismul,

dar trebuia să-l combatem și cu argumente, cu armele sale. Îmi dădeam deci tot mai bine seama că fără studii serioase și de istorie socială și politică românească – despre liberalismul și iluminismul românesc, perceput ca prima orientare modernă criticistă și proeuropeană a culturii române – acest obiectiv nu poate fi atins. Era, de fapt, o concluzie și o necesitate intelectuală pur personală. Dar de o profundă motivație și semnificație generală, riguros obiectivă. În realitate, aspirația era și mai profundă, căci redeveneam, din instinct, „eu însumi”. O stare de spirit pe care am trăit-o foarte intens mai ales după 1989.

Chiar în această fază îndepărtată azi, în timp, simțeam că nu eram, în esență, ceea ce se numește un „critic literar”. De altfel și una din cauzele profunde ale conflictului meu cu G. Călinescu. Aspirațiile mele se îndreptau spre critica de idei și spre ideologie. Și la Lătești, în mod cu totul imprezvizibil, aceste tendințe începeau, în mod nesperat, să se realizeze. Când am citit, mult mai târziu, într-un jurnal al lui Radu Petrescu, publicat mai întâi în *Viața românească* (un mărunț epigon călinescian, cunoscut încă de la Facultatea de litere), că „în Bărgan, Adrian M. învață marxism-leninism” (*A treia dimensiune*, București, 1984, p. 123), mi-am spus, încă o dată, cât de veninoasă este „viața literară”. Atât a reținut R.P. dintr-o deportare de ani de zile a unui fost deținut politic? Nu actul deportării îl indigna, cu tot ce implica ea ca măsură represivă, abuzivă, pur dictatorială, ci numai faptul că citeam – oroare! – „marxism-leninism”! Și de unde știa el că „învăț marxism-leninism”, deși – nu ascund deloc – am făcut (și bine am făcut) și astfel de lecturi? Și, mai ales, de unde dorința aceasta – pur românească de altfel – de denigrare, de compromitere cu orice preț, la un autor cu care n-am avut nici un conflict, niciodată? Dar asupra psihologiei „vieții literare” voi reveni, pe larg, într-un capitol viitor. Căci ea mi-a otrăvit, într-adevăr, „viața”, și cât de incredibil...

A doua șansă cu totul nesperată, și la prima vedere chiar neverosimilă, a fost faptul că L., universitară, avea nu numai acces la o bibliotecă specializată, dar dorea și putea să împrumute cărți. Mai mult: să scoată unele dintre ele chiar și de la „Fondul Special” (pare incredibil și totuși este purul adevăr, pentru simplul motiv că directorul bibliotecii, C. Negulescu, îi era cunoscut) și, mai ales, să mi le expedieze, cu regularitate, prin poștă, pe Bărgan, sau să mi le aducă personal, ori prin alte metode, unele destul de rocamboleşti. În felul acesta, am început să mă documentez serios, să explorez zone culturale și ideologice puțin frecventate anterior. Pe scurt, să devin sau să redevin un „om de studiu”, în condiții cu totul stranie și nesperate. Îi expediam L. lungi liste de cărți, studii, reviste, și tot ce găsea disponibil îmi trimitea. Am făcut, în felul acesta, mii de fișe, iar „fișierul” titlurilor îl păstrez până azi. Pe o hârtie de o altă calitate, azi îngălbenită, cu un scris care încă nu se stricase. Și, culmea, am constatat că el îmi este încă uneori util, când uit câte un titlu rar, specializat. Am făcut din nou, recent, în primăvara lui 1998, această experiență, când am scris studiul *Cenzura în România*. Cultura se bazează, orice s-ar spune, pe acumulare, conservare, continuitate și organizare. Pot să rătăcesc „pseudoesești” de duzină,

oricât, de „fișe” și „documentare”. Din cauza unei astfel de mentalități subdezvoltate, cultura română nu are încă multe lucrări esențiale de referință, rămasă minoră. Dar aceasta este o altă poveste, pe care am evocat-o adesea, mai târziu, în texte și contexte diferite și asupra căreia voi mai reveni.

Cu unele ezitări, dar destul de repede, mi-am dat seama că pot scrie un studiu, chiar o adevărată monografie, despre Iluminismul românesc. Am păstrat șapte caiete în manuscris, dar nu sunt deloc sigur că sunt chiar toate. Nu le-am mai verificat și, de altfel, faptul nu are nici o importanță. De ce studii despre „iluminism”? Pentru motivul, esențial pentru mine (și nu numai în acea fază de început, uneori inevitabil confuză), că această ideologie raționalistă, critică, proeuropeană etc. corespunde nu numai aspirațiilor mele profunde, dar poate oferi și o bază reală pentru o incipientă ideologie democratică românească, antitotalitară. Pe toate planurile. Dreptei românești, marxismului-leninist nici nu mai vorbesc, nu i se poate opune, mai ales în România, decât o ideologie „liberală” de acest tip.

Studiile mele din Lătești erau destul de serioase, dacă ele au putut alimenta, la revenirea în publicistică, o întreagă serie de articole din *Lumea*, și chiar mai mult decât atât. „«Luminile românești» și descoperirea Europei” și „Din istoria teoriei «formă fără fond»” (culese în volumul *Pentru Europa*, din 1995), două texte de o anume consistență, au putut fi scrise, într-o fază anterioară, în cea mai mare parte, tot cu astfel de materiale culese, demult, pe Bărăgan. Mecanismul cumulativ și implicit subversiv al culturii funcționa și în aceste condiții foarte dure. Iar iluminismul este, prin definiție, o teorie a culturii active, critice, militante. Mă regăseam, deci, în ea, cu voluptate și convingere și o cultivam în felul meu cu pasiune. În tăcere, reclusiune și izolare totală. Nu bănuiam cât de singulară, ca să nu spun „exotică”, era și a rămas poziția mea. Însă, pe atunci, nici nu-mi puneam o astfel de problemă. Acționam în plan pur teoretic, abstract, dominat de o logică ideologică intrinsecă, prin simple afinități temperamentale și culturale și nimic mai mult.

Toată această, să-i spunem, „aventură intelectuală” n-ar fi fost posibilă fără devotamentul, rezistența morală și puterea de sacrificiu a L. A fost, bineînțeles, imediat reperată, anchetată, „reținută”. Cariera sa universitară a fost iremediabil compromisă. Presiunile au fost enorme. Cum s-a „descurcat” știe Dumnezeu. Pot spune, onorabil și fără compromisuri. Dovadă că a rămas o simplă „lectoră” până la pensionare. Azi, când citesc prin unele ziare teorii absolutiste și exigențe radicale, semnate de unii care n-au nici cea mai mică intuiție, noțiune și experiență a unor momente-limită – într-un cu totul alt context și moment istoric, închis, unic, irepetabil și fără nici o speranță –, încep să nu mai dau doi bani pe astfel de rigorisme ieftine. „Purificarea moravurilor?” De acord, de o mie de ori. Dar, în primul rând, prin altfel de mijloace: acțiuni de durată și în profunzime, prin reforme esențiale și de structură. Voi mai reveni asupra acestei teme extrem de importante.

Mi-am interzis – cum am precizat și în „Preambul” – orice confesiuni pur sentimentale. Treceam, uneori, prin crize interioare teribile, greu de descris.

Exasperare și descurajare. Cine poate fi în permanență „erou” inflexibil, douăzeci și patru de ore fără încetare și, mai ales, toată viața? Revin, îmi dau seama fără voie, asupra acestei teme obsedante, teribil de apăsătoare. Disperare, uneori, fără margini. Într-un astfel de moment de depresie și exaltare – o stare, într-adevăr, paradoxală – am făcut un gest total irațional, fără a-mi lua nici cele mai mici precauții. Am evadat. Am fugit pur și simplu din Lătești, din D.O. Știam că am fost „turnat” imediat, că la Cluj am fost filat pas cu pas. N-am văzut decât pe L. și pe fratele meu, care pur și simplu s-a speriat. Întreaga escapadă a avut un sfârșit inevitabil: am fost, din nou, arestat și condamnat la un an de închisoare, la „dreptul comun”. Aș putea preciza, cu acte, date precise, oficiale, noul meu conflict cu „justiția populară”. Un gest inutil, la care renunț fără nici o ezitare.

Nu rețin decât semnificația generală a unei acțiuni sincere, naive și total disperate. Ce rost mai are să indic numele celor ce m-au „turnat”? Să notez doar, cu titlu de pură curiozitate, că în închisoarea de drept comun am fost numit șeful unei... brigăzi de cărămidari, cei mai mulți țigani analfabeți. Nu era chiar „vocația” mea. Dar, în definitiv, și în fabrica de la Aiud, unde mi-am mutilat un deget, nu făceam „balamale”? O experiență, în felul său, unică, între hoți și oficiali căzuți în dizgrație. De pildă, un fost ministru adjunct, condamnat pentru prăbușirea unei cazărmi, unde au murit câțiva zeci de recruți. A intervenit o amnistie generală de 23 august și după trei luni de detenție am fost eliberat și readus la Lătești. Nu-mi explic bine prin ce împrejurări, „casa” îmi fusese păstrată. Și, mai mult decât atât, ea a rămas intactă, deloc jefuită. Iar viața și-a reluat același ritm, la prima vedere, monoton și cenușiu. Ca și în închisoarea politică anterioară.

Nu pot să nu fac unele comparații, fie și numai prin simple asociații de idei, cu reacția vechilor mele relații intelectuale, de mare prestigiu, precum și cu atitudinea noilor cunoștințe, unele amicale, din Lătești. Încă o dată, și dincolo de orice sentimentalism ieftin și filistin, conduita L. a fost admirabilă. Să zicem că, pentru ea, evadarea în balta Dunării, vara, era și un fel de vacanță turistico-sentimentală. Că puteam înota în canalele de irigație din regiune. Că mediul, pentru ea, era cu totul „exotic”. Motivațiile erau însă mult, mult mai profunde. Nu insist. În această stare de spirit, îmi cade în mână un număr din *Cotidianul* (52, 23 dec. 1960), unde G. Călinescu, într-o pretinsă „cronică optimismului”, *Tinerii*, făcea o aluzie directă la soarta mea actuală. Se vorbea acolo, în termeni suficienți și disprețuitori, de tinerii pe care i-a cunoscut și care toți, fără excepție, „au eșuat lamentabil”. N-am mai controlat textul, într-atât mi s-a părut dezgustător. Citez deci numai din memorie. Unul dintre acești tineri iremediabil ratați, cu oarecari inclinații intelectuale, un „Liszt al intelectualității” [*sic*!], a „căzut definitiv și greu” în abisul cel mai imprevizibil. Că nu s-a întâmplat deloc, dar absolut deloc așa este azi mai mult decât evident. Dar, pe atunci, în situația în care mă aflu – cu aproape cinci decenii în urmă – a fi executat în acest mod era (sau doar mi se părea) un act de o mare cruzime. N-am căzut cătuși de puțin „definitiv” și „greu”. Aș spune chiar dimpotrivă. Este, dacă vreți, singura mea „revanșă” legitimă față de această golănie sufletească

a lui G. Călinescu. Nu era, bineînțeles, singura, pe care o demonstra în presă. Dar, pe atunci, o astfel de constatare nu mă consola câtuși de puțin.

Am trecut și prin alte momente dificile, de dezgust și disperare. Nu știu dacă mă onorează integral, dar îmi asum până la capăt toate gesturile mele. Așa cum s-au întâmplat. Nu vedeam nici o ieșire onorabilă dintr-o situație pe care o socoteam și nedreaptă și absurdă. Mă iluzionam, în mod evident, dar am întrevăzut o posibilitate de salvare prin Tudor Vianu. I-am scris două scrisori (în 1958 și 1962) – pe care, de altfel, le uitasem total – cu rugămintea de a interveni în favoarea mea. Mi le-a reamintit recent Geo Șerban, când ne-am reîntâlnit la Ambasada Americană, în mai 1997, cu prilejul lansării cărții lui Mircea Carp, *Vocea Americii în România* (Polirom, 1997). A ținut neapărat să-mi arate textul dactilografiat al ediției de *Scrisori către Tudor Vianu*, III (1950-1964), publicate ulterior (București, Minerva, 1997). Le-am parcurs fugitiv, în volum. Erau demne. Nu-mi este deloc rușine de ele. Într-una strecuram chiar „șopârle”. Dar mă iluzionam total când credeam că apelurile mele vor avea vreun efect. O ipoteză pe care însă o admiteam și ulterior, mai mult formal și omagial, pentru a „pleda” în favoarea lui T.V., într-un foarte scurt text despre această corespondență insolită (*Manuscriptum*, 2-4, 1997). Mă surprinde doar faptul că astfel de scrisori, evident cenzurate, i-au parvenit totuși lui T.V. și că, în plus, ele au fost și păstrate. Dacă „domiciliul obligator” – după trei prelungiri succesive, ultima doar de un an, în loc de doi, cum era regula curentă – a luat sfârșit în 1963 și nu în 1964 (când s-a desființat acest regim), cauzele au fost, după toate probabilitățile, cum se va vedea imediat, cu totul altele. Mult mai plate și mai vulgare. Din nefericire.

Treptat, treptat, mi-am făcut un mic cerc de cunoștințe amicale, cu care aveam unele afinități. Unii au murit, alții au dispărut, mai nimeni nu s-a ilustrat prin nimic. Poate cel mai proeminent, politic vorbind, devenit chiar deputat, în prima legislatură după 1989, a fost vecinul meu de casă, Victor I. Pica, pe atunci un tânăr elev, sosit după o condamnare de 8 ani, implicat în luptele de partizani din Făgăraș. Foarte curat sufletește și profund onest. I-am fost un fel de „profesor”, dându-i și unele „lecții”, în vederea unui ipotetic bacalaureat. A fost însă din nou arestat și eu i-am păstrat lucrurile, până când a venit mama sa (o țărăncă foarte demnă și dărză) să le recupereze. Era și literat, autor de plachete de versuri. Despre un volum autobiografic am și scris în *România liberă*. A fost invitat, la sugestia mea, de către grupul *Memoria*, la Cluj. A căutat să țină „legătura” cu mine și după eliberare. M-a și vizitat. Dar făceam parte, din vina nimănui, din două lumi total deosebite. Este, uneori, foarte trist să faci astfel de constatări. Să observi cum opoziția anticomunistă este, de fapt, de foarte multe feluri și cum ea generează, adesea, în mod inevitabil, și destule „relații false”. Oricum, o frumoasă și „romantică” amintire.

Cazul lui Romulus Pop, zis și „Bimbo”, din cauza masivității sale de „elefant”, fost student la medicină, inteligent, fin și cultivat, era deosebit. Jumătate german, catolic, s-a căsătorit în Lătești cu o tânără – misionară în felul său – Tereza, pe care nu o cunoscuse înainte, trimisă de familie ca

să-l „salveze”. În toate sensurile cuvântului. Voia să citească, să cânte la pian, dar mi se plângea că „nu are înțelegere”. O soție, indiscutabil onestă, serioasă și cu putere de sacrificiu, nu însă și intelectuală. Au făcut copii, a devenit în ilegalitate preot, a revenit la Cluj, de unde de altfel era și originar. De la el am aflat că în Lătești a sosit, la un moment dat, și N. Balotă, pe care atunci nu l-am cunoscut. A „stat” numai doi ani, dacă nu mă înșel. „Bimbo” îmi dă și azi, din când în când, telefoane afectuoase și mă binecuvântează. Mi-a dăruit, foarte timid, și o traducere. Și-a scris și amintirile, destinate să fie publicate în Germania, unde s-au stabilit fiii săi. Când Smaranda Vultur a venit la Cluj să facă „înregistrări” pentru cartea sa de anchete, eu m-am scuzat, dar l-am recomandat pe „Bimbo”, a cărui lungă confesiune este textul cel mai veridic și mai serios despre Lătești. Un „izvor” memorialistic de prim ordin (*Istorie trăită – Istorie povestită, Deportarea pe Bărăgan*, Timișoara, Amarcord, 1997). Un om de o reală calitate morală, sentimental și pur. Dar el nu era român decât pe jumătate...

Cât aș fi dorit ca versurile medievalului Rutebeuf, care uneori mă obsedează, să fi fost și în cazul meu adevărate!

Que sont mes amis devenu

Que j'avais de si près tenus

Et tant aimés? [...]

Je crois que vent les a ôtés.

Într-adevăr! Ei au dispărut, s-au împrăștiat, în cele patru vânturi, sau au murit. Iar eu le-am supraviețuit, *tant bien que mal*. Îmi amintesc, plin de melancolie bine disimulată (în primul rând față de mine însumi), și de alți doi dintre ei, decedați între timp. Unul în țară, altul la Paris, în exil. Radu Mihaiescu, inteligent, bun vorbitor, lucid, nu fără o bună doză de himeră, pe care o aveam, de altfel, cu toții pe atunci, la Lătești. Voia să se întrețină dintr-o... ciupercărie, în care scop săpase, cu multe eforturi, o adevărată galerie. Întreprinderea, bineînțeles, a eșuat. După eliberare și-a refăcut studiile. A devenit chiar cercetător la Institutul de Lingvistică. Dar specialitatea sa adevărată erau lecțiile particulare, foarte rentabile, pentru candidații la examenul de admitere la Facultate. L-am reîntâlnit, și după 1989, de vreo două ori, la mitingurile opoziției, o dată la Ateneu. Era îngrozitor de slab și când am pus mâna pe brațul său am simțit, ca un fior, că aveam lângă mine un schelet. A murit după câțiva ani. Ca și fratele său, Șerban, care venea la Lătești pe o motocicletă. Apoi s-au certat violent. Nu mai intru în detalii.

Nicolae Evolveanu, „Nae”, era și mai „reușit”. Nepot al lui Mircea Vulcănescu, el provenea dintr-o familie din înalta burghezie, foarte bine educat, cultivat și sociabil. Vorbea bine franțuzește, știa și englezește. Memorase *song-uri* și *hit-uri* celebre ale epocii. De pildă, *The man I love*, de Cole Porter, al cărui text îl mai țin încă, în parte, în minte, învățat de la el. Era de altfel prieten cu Ilinca Cerbacef, cântăreață de muzică ușoară, cu un șlagăr de mare succes, în epocă, *Pe valea Prahovei*. Reprezentativ pentru tânără intelectualitate românească occidentalizată a epocii, proeuropeană și

democrat-liberală. Decapitarea sa a fost sinistă, cu urmări catastrofale pentru evoluția ulterioară a României. Era, ca și mine de altfel, un personaj inadapabil, „exotic”. Dar prin tact, discreție, bună-creștere și simț al relațiilor nu era deloc „strident”. Mai mult decât atât: unanimitate simpatizat. Ne împrietenisem, de fapt, încă din penitenciarul de la Oradea, unde stăteam de vorbă, la geam, în franțuzește și ne scriam pe tăblițe de săpun, ascunse în locuri „conspirative”. Aveam afinități evidente, pe multe planuri. Ne-am revăzut cu plăcere și după eliberare. Și eram, sau cel puțin el mă considera astfel, un prieten, ca să-mi povestească drama vieții sale: se căsătorise, între timp, cu o femeie alienată, bolnavă clinic, incurabilă, care-i făcea existența insuportabilă. Îl „așteptase” totuși. Cred că din cauza acestei drame a și plecat la Paris. La eliberarea mea, în 1963, i-am „vândut” toate „instalațiile” și „mobilele” mele.

Mai rețin încă două cunoștințe apropiate: Ștefan Ciocâlțu, fire de boem-tapeur, de bună familie, și Ștefan Davidescu care avea pasiunea corespondenței. Mi-a și scris de câteva ori, din Constanța. Cred că mai trăiește, dar alte informații despre el nu mai am. Activitatea mea publicistică, ulterioară, de autor etc. m-a rupt involuntar de multe alte asemenea relații. Ieșisem din rând, din anonim, din „rezistența” indistinctă și calitatea de „fost deținut politic” nu mă mai definea. Uneori suportam cu greu noul meu statut social și noua mea „calitate”. Cu atât mai mult cu cât, după eliberare, am aflat – nu mai știu prin ce împrejurări – că am produs chiar stupoare și infinită repulsie unui cititor din Făcăieni (de lângă Lătești), care știa de mine, când mi-a întâlnit iscălitura în *Cotidianul*. O astfel de răsturnare de situații îi era insuportabilă. Căci, pe atunci, nu aveam nici un prestigiu social sau intelectual...

Literatura în care am reintrat a fost și cauza relației ambigue, tensionate, apoi (absurd) ostile, cu cel mai interesant și celebru personaj din Lătești: Paul Goma (traectoria acestor relații sinuoase va fi evocată, poate, mai târziu, într-un alt context; dar nu sunt deloc sigur, deoarece mi-am impus o maximă rezervă despre toți foștii mei colegi de detenție, cu care-mi este imposibil să „polemizez” în presă). Ciufut, turbulent, agresiv și simpatic, era de o personalitate incipientă frapantă. Pus mereu pe proteste, pe demonstrații publice de independență. Mânca, de pildă, la o „pensiu” din sat, dar a făcut repede scandal, cerând „îmbunătățirea mesei”. Și este doar un exemplu. De la el am aflat de tulburările studențești, că există un poet cu numele Labiș și multe altele. Îmi spunea că scrie și mi-a arătat, nu o dată, și unele din manuscrisele sale. Am reținut și mărturisirea că nu-și corecta textele, pe care le relua totdeauna de la capăt, transcrise pe curat. Era, într-un fel, „fotografatul satului”, profesiune din care, în parte, „trăia”. Păstrez și acum un mic album cu fotografii făcute de Paul Goma. Nu pot dovedi paternitatea lor, dar acesta este purul adevăr. Lipsește din album doar fotografia casei mele. Am făcut imprudența s-o împrumut unui jurnalist, care mi-a luat, după 1989, un interviu. Din fericire, în revista *Memoria* se păstrează o copie, o schiță grafică, făcută după această fotografie publicată în ziar. Nu mai redeschid decât foarte rar acest mic album, păstrat pe biroul

meu. El este plin de amintiri dureroase, penibile, pe care vreau să le smulg din memoria mea. Voi reuși? Nu sunt deloc convins.

Cel mai urât episod, greu de evocat, care-mi inspiră și acum un imens dezgust și o greață infinită a fost conflictul meu, devenit repede public, cu „Dr.” Alexandru Bratu. El s-a dovedit plin de efecte negative, dintre care unele mă urmăresc până azi. Într-un fel îmi „meritam” soarta. Plăteam din plin toate naivitățile activismului meu „ideologic”, a cărui absență o resimțisem încă din închisoare. Pe scurt, faptele s-au petrecut astfel: „Dr.” Bratu, PNT-ist, cu activitate și unele funcții în partid încă din 1946, trecea sau „poza” într-un fel de șef politic al „țărăniștilor” din sat. Cum nu eram deloc interesat în astfel de ierarhii, acceptam tacit această situație de fapt. Deținuții politici – aveam să constat repede – se bucurau în zonă de un anumit prestigiu politic. Eram vizitați de unii tineri și din satele din jur și chiar de câțiva soldați în termen, de la o unitate militară din regiune. Există, încă, în anii '60 un interes politic real și o evidentă neaderență, ca să nu spun mai mult, la regimul comunist, pe atunci nu chiar foarte bine consolidat.

În această ambianță, într-o dulce inconștiență, am căzut de acord cu „Dr.” Bratu că trebuie să oferim acestor tineri un mic text ideologic introductiv organizat. I-am spus *Călăuza cercurilor TUNȚ* și a fost scris integral de mine. Nu mai știu ce conținea, prin ce metode a fost multiplicat și difuzat, inclusiv soldaților din unitatea din vecinătate. Cândva, arhivele se vor deschide și textul va deveni, poate, accesibil. Ca și materialele care ne-au atras condamnarea. Ele vor constitui, fără îndoială, încă un mic document al dosarului „literaturii ilegaliste” române. Sunt surprins eu însumi cât de detașat amintesc toate aceste inițiative, pierdute de mult în ceață, de tipul *je est un autre*. Inițiativa, în sine, nu era însă greșită și, în principiu, n-o regret nici acum. Cred, în continuare, că orice acțiune politică are nevoie măcar de o minimă justificare ideologică. Un anume activism și propagandă mi se păreau indispensabile. Și, în definitiv, în Lătești, eram deportat tocmai din această cauză. Mă comportam, deci, consecvent cu mine însumi. Dar, ca și la începutul acțiunii, lipsit total de experiență socială, de intuiția partenerilor politici, ceea ce avea să mă coste foarte mult. Mă interesa doar acțiunea și nimic mai mult. Evident, o mare, imensă, naivitate. Explicabilă și scuizabilă, totuși. Mai ales în împrejurările de atunci.

Mi-am dat seama repede că „Dr.” Bratu se prezenta peste tot, ca autor, „ideolog” și alte asemenea sfruntate mistificări. Am protestat. La început, în forme mai blânde, apoi drastice, exasperat și de tensiunea întregii „operații”. Atunci am înțeles un evident adevăr, care a provocat explozia finală: pentru „omul politic” român – de orice categorie – scriitorul, intelectualul, omul de litere, de condei, să spunem, nu era considerat decât un subordonat, un auxiliar minor, al cărui unic rol este doar să pună pe hârtie, în forme puțin mai fericite, ideile „șefului”. El nu era și nu este privit ca partener egal, ci numai ca subaltern. În plus, scriitorul, omul de cultură, complexa, era antipatizat din cauza pregătirii, ca să nu spun a superiorității sale intelectuale. Pe scurt, am rupt orice relație. O dată sau de două ori ne-am certat și public, până la un abject pugilat. A fost un moment oribil.

Eșecul final, definitiv, al aventurii mele politice nefericite. Urmările s-au dovedit, moral vorbind, catastrofale. Deși, pentru Securitate, era un semnal că mă „rupsesem”, într-un fel, de PNȚ. Mai mult decât atât: cred că acest conflict (și nu intervenția lui Tudor Vianu) mi-a scurtat deportarea cu un an.

Călăuza a circulat, inclusiv la București. Chiar și C. Coposu a fost interogat despre proveniența sa, după cum rezultă – în mod limpede – și dintr-o „declarație” a sa, publicată în presă cu scopul de a-l compromite. Și L. a fost întrebată, indirect. Autorul n-a fost, totuși, descoperit. Dar el a început să fie crunt bârfit de „Dr.” Bratu. Am început să devin „trădător”, „securist” etc. și acest zvon a fost preluat de toți cei ce se eliberau. El a fost reluat și în exil. Nu mai dau nici o „bibliografie”, într-atât acuzația și calomnia erau absurde și murdare. O calomnie pe care n-aveam cum s-o dezmint. O disprețuiam profund și nu înțelegeam să mă scuz și să mă „explic” în nici un fel. Este adevărat că mă certasem cu „Dr.” Bratu. Nu însă și cu PNȚ, cu care acest personaj, tipic mărunț politicianist, se identifica în mod abuziv. Fapt este că, în libertate, în micile cercuri de activiști, care mai existau, s-a făcut gol în jurul meu. Din Lătești, ieșeam „compromis” grav, deși fusesem animat de cele mai bune intenții.

Dezgustul meu de politică a devenit imens. Pe atunci, îl credeam definitiv. Am înțeles – și evenimentele de după 1989 aveau să mă confirme încă o dată – că adevăratul intelectual nu este și nu poate fi „asimilat” de „omul politic”. Scriitorul, omul de cultură, nu poate fi decât un neadaptat, un rătăcit, străin, naiv, în astfel de medii, cu care, de fapt, el nu are și nu poate avea afinități profunde. Un interes real pentru politica de idei, pe de altă parte, nu a existat și nu există încă în România, nici anticomunistă, nici postcomunistă. Mă voi mai lovi, din plin, de această tristă și inevitabilă realitate.

După un astfel de episod, care a urmat unei întregi experiențe traumatizante a închisorii, să nu vină însă nimeni să ne mai spună povești, inclusiv la TV, despre „eroismul” și „combativitatea” detenției. Știu bine că experiența mea negativă a fost, este și va rămâne pentru totdeauna necomunicabilă, intransmisibilă. Revin asupra acestei situații, care mă obsedează, fiindcă este esențială. M-am convins, o dată mai mult, de acest adevăr, citind și mențiunea, atât de seacă, rece și abstractă, despre „domiciliul obligator” din versiunea românească a *Cărții negre a comunismului* (București, Humanitas, 1989). O distanță enormă între istoria vie, trăită și cea scrisă, obiectivistă, după izvoare de mână a doua, a treia. O confruntare penibilă. Pentru a nu mai vorbi de „dosarele truate”, confecționate, falsificate, ale Securității. Pe astfel de pseudodosare nu se poate pune nici o bază. O temă acută ce va mai reveni, pe parcurs, în discuție.

10

Refugiul la Cluj

Încerc să rezum starea mea de spirit la eliberarea din D.O. și, în general, după 14 ani, cu o formulă consacrată, de „privare de libertate”. Bineînțeles, pe atunci nu vedeam și nu evaluam întreaga situație cu claritatea și, aș sublinia, cu duritatea de acum. Nici n-ar fi fost, de altfel, posibil. Dar, încă de pe atunci, o serie de concluzii mi se păreau evidente. Dincolo de toate nemulțumirile, antagonismele și conflictele strict personale, care au jucat – nu ascund deloc – un rol foarte important, se desprindea, mai ales, o mare și dureroasă decepție, de alt ordin. Trebuie s-o repet mereu, deoarece ea este și a rămas cheia întregii mele atitudini culturale și sociale de atunci și până la sfârșitul vieții. Ea este de ordin strict ideologic. Aș vrea să subliniez, cum nu se poate mai apăsător și mai limpede, această realitate. În cazul meu, ea a fost și a rămas fundamentală, determinantă.

În definitiv, dincolo de orice fraze, iluzii și mistificări, oricât de inocente, la ce se reducea, de fapt, întreaga „concepție” a foștilor pușcăriași și deportați politici? Doar la două – să le spunem – „principii”: *restitutio in integrum* – când se discuta, rareori de altfel, despre reorganizarea României postcomuniste – și demascarea informatorilor, a „turnătorilor”, continuată obsesiv până în perioada actuală prin problema „dosarelor”, „legea Ticu” și celelalte. Nu contest deloc, dar absolut deloc, legitimitatea strict morală a unor astfel de preocupări. Aspirația purității morale este totdeauna și necesară și foarte stimulativă. Dar este o imensă iluzie să credem că după „o” demascare, „o sută”, „o mie” de „demascări”, „moravurile românești” se vor reforma în mod global, automat și definitiv. O reformă morală și civică nu este posibilă decât într-un alt climat social, civic, politic și, mai ales, economic, prin reacții de durată, transformate timp de generații în reflexe, în noi moravuri, într-o nouă mentalitate și adevărată tradiție. Și cu aceasta am ajuns în miezul problemei: deplângeam profund nu numai dezinteresul total pentru critica marxist-leninismului, a sistemului comunist în general, dar și lipsa unui proiect ideologic, social și economic al României viitoare. Radical și sistematic antimarxist, anticomunist: o Românie a „păturilor mijlocii”.

Acest concept, de esență pașoptistă, revine în mod inevitabil în actualitate. În conștiința mea, cel puțin. Nu concepeam noua Românie postcomunistă decât ca o Românie capitalistă, în primul rând a păturilor mijlocii, cu un

regim precis și liberal al proprietății. O societate în care capitalismul să de dezvoltă destul de repede, de jos în sus, prin întreprinderi mici și mijlocii, încurajate de o politică foarte bine definită. La antipodul mamuților industriali ceaușiști și al economiei centralizate și planificate de stat. Și ceea ce mă scandaliza cel mai mult era tocmai lipsa totală de interes pentru astfel de probleme ideologice, dar și practice, capitale, esențiale, fără rezolvarea cărora, orice s-ar spune, nu se poate reconstrui și regenera o țară. Obsesia era doar a „turnătorilor”. Cu scopul, cel mai adesea, de a se plăti polițe, a compromite un adversar sau un concurent și, mai ales, de a ne pune cât mai vizibil în valoare: „Ce mare caracter sunt”, „ce vigilant sunt eu” etc. etc. O falsă eroizare, pe care, foarte eufemistic spus, n-o puteam „asimila” sub nici un motiv.

Pe scurt: pentru ce am suferit, am fost umilit etc. etc.? În definitiv, care a fost motivația și justificarea „sacrificiului” meu? Pe care nu-l supraevaluez în nici un fel, dar care a fost totuși real, chiar foarte real. Nici una dintre aspirațiile mele profunde, esențiale, de „structură” (ca să mă exprim astfel) nu preocupa, de fapt, pe nimeni. Nu erau proiectate – fie și numai abstract, ideologic – într-un viitor chiar și ipotetic. Nici o imaginație politică. Decepție totală și pe toată linia. Ideea de partid modern, organizat, lipsea și ea. A ideii de partid de „cadre” era cu atât mai străină acestei mentalități strict personalizate, empirice și improvizate. Încă din închisoare, am constatat doar marea realitate românească a carierismului individual, a politicii de grup și de relații personale. Știu bine, acesta este și unul din viciile profunde ale democrației. Dar, la „noi”, astfel de aspecte erau mult prea evidente, generalizate și de nivel mult prea „balcanic”. Politica de grup, de clan, de anticameră, de camarilă personală a unui „șef” nu mă interesa câtuși de puțin. Din acest punct de vedere, făcusem o mare eroare. Inevitabilă și ireparabilă. Nu mai era nimic de făcut.

Situația mea personală, morală era și mai gravă și dintr-un alt motiv. O violentă contrarietate și o profundă decepție de alt gen. Pentru ce și pentru cine mi-am părăsit studiile, lecturile, preocupările intelectuale, despre care dădeam unele semne, să le spun, „încurajatoare”? Scrisesem chiar și o carte, o „premieră” în felul său: *Viața lui Alexandru Macedonski*. Și toate acestea au fost părăsite – îmi spuneam uneori, în momente de disperare interioară – pentru totdeauna, pentru ce și pentru cine? Pentru niște mediocri politicieni, uneori de operetă, căci „mari oameni de stat” n-am întâlnit, din nefericire, în „închisorile mele”. Ei erau la Râmnicu Sărat, la Sighet etc. Ca să nu mai vorbesc de veleitari, de tipul „Dr.” Bratu. Dar, din nou, apărea obsesiv dilema esențială: ce era mai important, pentru mine, în viitor: să-mi urmez, să spunem, cum voi putea, „vocația”, sau să continui activismul politic, care s-a dovedit, cel puțin până atunci, ratat, plin de deziluzii și decepții? Mai ales, într-un nou context politic, intern și extern, fără nici o perspectivă. Alegere dificilă, crucială. Ea s-a produs spontan, așa spune instinctiv, organic, fără nici o deliberare înaintea unui gest sau altul. Dar tot atât de firesc simțeam că nu puteam părăsi, în nici un caz, idealul meu ideologic de tip liberal: iluminist-pășoptist-democratic-european. El

îmi intrase, ca să spun astfel, „în sânge”. Pe parcurs se va vedea că am reacționat constant și consecvent doar în acest sens. Chiar dacă în forme, mai totdeauna, obscure, neștiute. Unele n-au fost făcute „publice” nici până azi. Și nici nu mai simt, de fapt, această necesitate. Eram mereu de acord cu mine însumi și aceasta îmi era de-ajuns. Mă iluzionam? Mă narcotizam? Poate că da, poate că nu.

Situație foarte dificilă – așa spune adesea chiar imposibilă – agravată de încă o împrejurare. Inevitabilă, salvatoare, într-un fel, dar, mai ales în primii ani, foarte, foarte greu de suportat. Stabilirea sau, mai bine spus, „refugiul” meu la Cluj – aveam să-mi dau seama foarte repede – a echivalat cu un al doilea „domiciliu obligator”. Nu este nici o exagerare. Nici cea mai mică exagerare. Că, pe parcurs, situația s-a îmbunătățit treptat, în mod constant, este iarăși adevărat. Dar Clujul a rămas, până azi, pentru mine, un mediu străin, opac, adesea ostil, în care nu m-am putut integra niciodată. Veneam și dintr-o altă provincie, cu o altă mentalitate, limbaj și scară de valori. Mă loveam de realități noi, provinciale, unele foarte dure, pentru care nu eram deloc pregătit. Nimeni nu era, de fapt, „vinovat” de aceste antagonisme inevitabile. Ceea ce nu înseamnă însă că n-au existat. Și încă din plin. Că ele nu mă loveau direct, nu mă jigneau, nu-mi făceau aclimatizarea extrem de grea. Ca și la Lătești, îmi „blestemam” uneori „soarta”. Nu era – o spun încă o dată – mediul meu. Nu percepeam, mai ales, la început, realitatea esențială: reveneam, pătrundeam și trebuia să mă adaptez, în primul rând, unui alt tip de societate, într-o altă Românie, cu alte valori, ierarhii și criterii de selecție. Cu, mai ales, alte „elite”, de fapt contra-elite. Dar dominante, discreționare, arogante și provinciale. Îngrozitor, adesea, de provinciale. Se înțelege de la sine că integrarea și dialogul real erau, mai ales la început, în astfel de împrejurări, practic imposibile. Dacă nu direct ostile și inevitabil conflictuale.

Oricât aş vrea să păstrez o discreție totală asupra unor detalii strict personale, sau sentimentale, trebuie să mărturisesc pe față, în cel mai pur spirit al adevărului, că fără ajutorul L. și al familiei sale aş fi fost un om pierdut. Am fost, cum se spune, pur și simplu „cules de pe drumuri”. Adoptat și integrat într-o familie, cu care – nu este în nici un caz o „obiecție”, doar o constatare pur obiectivă – nu aveam, în primii ani mai ales, în mod firesc și fără vina nimănui, nimic comun. Pare, din nou, aproape neverosimil, dar familia L. s-a purtat cu mine, un străin total, pe deasupra și dificil, ciufut etc., într-un mod admirabil. Era alegerea fiicei lor și părinții ei n-au împiedecat-o, în nici un fel, să-și organizeze viața așa cum dorea. Dimpotrivă. Să mai adaug, că o astfel de atitudine, față de familia mea „ieșeană”, distanța era astronomică? Trebuie precizat, fără a mai intra în amănunte, că familia L. aparținea unui cult neoprotestant, „Studentii în Biblie”, și că etica lor nonrigoristă era generoasă, liberală. Nu aveam nici o afinitate, dar absolut nici una, cu nici un fel de mentalitate religioasă. Dar totdeauna mi-am spus că este mai bine să ai un conținut interior, oricare ar fi acesta, decât să fii gol de orice conținut, cum sunt, de altfel, cei mai mulți dintre noi.

O familie exemplară în felul său, de o discreție și o bunăvoință, pentru mine, neverosimile, paradoxale, cu care n-am avut niciodată nici cel mai

mic conflict. N-au încercat să mă convertească, precum n-au făcut-o nici cu L. Iar discuțiile sau controversele „teologice” au fost mereu evitate cu multă grijă. O singură dată, mama L., cu adevărat *un cœur simple* (asemenea eroinei lui Flaubert), mi-a ripostat, agasată desigur de... aerele mele intelectuale: „Și eu citesc Biblia!”. Dar cu o infinită blândețe. Și azi, când îmi reamintesc de această „pereche biblică” (în ironiile mele inocente sau mai puțin inocente), nu pot să nu-i aduc omagiul meu. O familie admirabilă, total străină, de fapt, de mine și eu de ea. Dar, nu mai puțin de neuitat. Lângă ei, am intuit ceva și din ceea ce se numește „spiritul creștin”. Sau din ceea ce credeam (sau îmi imaginam) că ar putea fi acest „spirit creștin”. Mereu mitizat, teoretizat, cam de vreo două mii de ani. Dar foarte, foarte rar trăit efectiv și mai ales pus în practică.

Este, într-un fel, și „drama” esențială, profundă a creștinismului. O religie – îmi spun adesea – mult prea radicală, absolutistă, irealizabilă și deci utopică. La antipodul structurii naturale umane. Dar o astfel de controversă, mult prea profundă, nu poate fi expedită chiar atât de repede. Notez doar o simplă impresie și reflexie personală și nimic mai mult. N-aș spune, totuși, foarte, foarte superficială și chiar deloc „studiată”. Oricum, ea nu este una din preocupările și pasiunile mele.

O altă realitate, infinit mai prezentă și mai apăsătoare, rămânea mereu, zi de zi, presiunea extrem de vigilentă a Securității. Mă eliberasem, într-adevăr – dar este un fel de a spune –, pentru a intra, a mă integra unui adevărat stat polițist, în curs de perfecționare. Ne aflăm, să reținem, totuși, în 1963, deci în plin proces de organizare și de „rodare” securistă. Când am venit de la gară, la locuința L., din strada E. Grigorescu 72, o mașină a Securității mă aștepta lângă trotuarul din față. Ofițerul respectiv s-a uitat, foarte ostentativ, la ceasul de la mână, pentru a-mi semnaliza că a înregistrat ora sosirii mele și că sunt luat, strict, sub control. Ceea ce s-a și întâmplat prin instalarea unui post fix de observație în cabina de la intrarea Casei copilului, de peste drum. Am fost filați, ani de zile, atât eu cât și L., în oraș, prin mașini și troleibuze. N-are sens să mai intru în zeci de detalii, toate anecdotice și, mai ales – ceea ce este infinit mai grav –, tot mai nesemnificative. Căci răul se banalizase. Securitatea intrase în existența cotidiană. Devenise un fenomen tot mai „normal”, firesc noii societăți. În bună parte, o instituție dacă nu total derealizată, în tot cazul „dezamorsată” ideologic în aspectele și efectele cele mai stridente. De unde, un sentiment nou, cel puțin pentru mine, de stranie blazare și cvasiindiferență. Un simplu fenomen de viață curentă. O a doua natură și atât. Îl acceptam ca pe o fatalitate inevitabilă sau fenomen natural.

Privind de la distanță și cu toată răceala, această „adaptare” în proporții de masă a fost și a rămas unul dintre aspectele cele mai grave, mai profunde și, deocamdată cel puțin, încă nevindecate ale comunizării țării. Pentru mine, a fost o situație și foarte greu și foarte ușor de suportat. Căci înțelesesem, de mult și în esență, mecanismul său de funcționare. Și apoi – amănunt deloc neglijabil – în 14 ani de „detenție” căpătăsese un „antrenament”. Și acest fapt mă ajuta – îmi dădeam tot mai bine seama – să

suport foarte multe restricții, cu o anume „filozofie” ce începea să se precizeze cu claritate.

Problema imediată, esențială, era însă pentru mine cu totul alta: cum să-mi organizez, cât mai suportabil și în acord cu tendințele mele profunde, noua viață în „libertate”. Și, în același timp, să-mi recapăt sau să-mi formez un comportament pe cât posibil normal, acceptabil. N-am reușit, la început, decât în foarte mică măsură. Temperamentul meu era și a rămas mult prea „dificil”. Dar în ordinea organizării vieții de „familie” și chiar a unui mic spațiu de lucru am înregistrat unele progrese. Apartamentul L. și al părinților săi era destul de confortabil. Dar o cameră fusese rechiziționată, încă din perioada sovietică. Astfel că, acum, cele două noi familii erau restrânse doar în două camere. Cu tot ceea ce implică această incomoditate locativă. Detaliul pare și chiar este prozaic. El dă însă o indicație foarte precisă asupra condițiilor reale de viață cotidiană sub comunism. Să mai spun că eram și foarte săraci? Și că L., ca să putem face câteva rafturi de cărți, a împrumutat de la un văr al său 3 000 de lei? Dorința de a-mi forma o bibliotecă trecea înaintea multor alte aspirații. Și, treptat, visul a început să se realizeze. Mai târziu, am început chiar să și leg unele volume, să cumpăr, pentru diferiți autori, pânză în culori variate. Iar L., prin relațiile sale la legătoria bibliotecii BCU, reușea și o astfel de performanță. Evident, contra „cost”. Făceam cunoștință, și în acest mod, cu economia paralelă, foarte reală, sub regimul comunist. O mare și dublă realitate, care continuă până în perioada actuală. Nu este nevoie să fii „economist” ca să observi, cu ochiul liber, această permanentă „dedublare”.

O primă (și ultimă!) încercare de a ocupa un „post”, de a avea un „salariu” s-a soldat cu un eșec total. De altfel, mai mult decât previzibil. Făcusem unele sondaje în direcția Institutului de istorie literară al Academiei RSR și I. Pervain, șeful său, ar fi fost chiar dispus să mă angajeze, dar în realitate doar pe post de „negru”. M-a poftit chiar să „beau” cu el și să perfectăm o „înțelegere”. Aveam și o vagă recomandare de la Iorgu Iordan către „academiciana” Raluca Ripan, președinta filialei locale a Academiei. Evident, nu m-am prezentat „bine”. N-am știut niciodată să solicit ceva. Iar să stau cu pălăria în mână în fața unei pseudosavante cu atât mai puțin. Iorgu Iordan mi-a reproșat, de altfel, atitudinea mea. Devenise un oficial tot mai șters, foarte pe linie, fost Ambasador (de paie) la Moscova. Iar insistențele mele, în parte motivate și prin unele legături de familie, îl stânjeneau, îl iritau. Am resimțit din plin și astfel de umilințe.

Adevărul este că refuzul decisiv al încadrării mele venise, în realitate, din partea Securității. Mă aflam chiar la Institut, când un plutonier, însoțit de un securist... înarmat, a adus plicul fatal. Șeful de cadre, un oarecare tov. Mureșan, ulterior pensionat, tip burtos, suficient și bovin (cu care mă mai întâlneam uneori pe stradă), mi-a spus, foarte arrogant și principal: „Noi recuperăm chiar și toate deșeurile”. În consecință, mi-a oferit, foarte generos, un post la fabrica de bere Ursus. „Să umplu sticle”, a mai precizat el, foarte disprețuitor, în stil sec, „administrativ”. Bineînțeles că am declinat oferta. Și astfel am rămas, până azi, un simplu liber profesionist. Marginal

și, social vorbind, mereu un individ izolat și obscur. Situația – mic document de epocă – merită, obiectiv vorbind, să fie privită puțin mai îndeaproape.

Este ușor, foarte ușor de spus, azi, după decenii de la consumarea faptelor, de caracterizat în mod negativ reacția mea: „Ce tip resentimentar, plin de ranchiună, vindicativ!”. Să admitem că lucrurile pot fi privite și astfel. Este chiar foarte posibil, într-adevăr. Dar eu am dreptul să consemnez o serie de fapte și să explic de ce adaptarea și integrarea mea erau practic imposibile. Și, mai ales, să demonstrez că, din punctul meu de vedere, nu mai puțin legitim, Clujul a rămas până azi – subliniez bine aceste cuvinte: *până azi* – orașul unde am fost cel mai umilit și insultat în viața mea. Și sufletul uman – pe care nu-l idealizez deloc, dar absolut deloc – este astfel făcut, încât el nu poate să nu rețină și asemenea lovituri. Iar memoria afectivă este și ea o realitate. O mare realitate psihologică, obiectivă, inevitabilă. Debitez, bineînțeles, banalități. Semnalez, de fapt, situații elementare, extrem de curențe. Numai că viața, viața cotidiană, mai ales în condițiile mele cu totul speciale, era făcută, pe atunci, numai din asemenea detalii umilitoare. În același timp anodine și semnificative. Pentru a fi cât se poate de explicit, voi aminti deocamdată doar două categorii de exemple, culese din mediul universitar și social, o serie de scene tipice. Ele spun, sunt convins, „tot”, dar absolut „tot”. Escapadele și aventurile mele clujene „literare”, pe larg, în capitolul următor.

Eram mereu și peste tot considerat un personaj profund iritant și antipatic. Un corp străin, inadapabil și inasimilabil. În mediul academic-universitar, pe măsură ce deveneam, efectiv, un „autor” și nu chiar cu puține „cărți”, o prezență tot mai supărătoare, inoportună, indezirabilă. Greu de ignorat și de negat integral, dar și mai greu de acceptat și de asimilat. „Când plecați la București?” o apostrofa pe L., agresiv și obraznic, eternul I. Pervain. Cu înțelesul: „Când scăpăm de voi?”. Iar un alt coleg al său, chiar de la catedra de franceză, un oarecare belfer I. Gheorghe, care nu reprezenta nimic, dar absolut nimic în cultura română, când i-am arătat prima carte publicată în franceză, a ținut neapărat să mă insulte: „Cât ai plătit să fii editat?”. Dar acestea sunt doar episoade în definitiv marginale. La fel, când Al. Piru m-a invitat, prin 1968-1969, la cursurile de vară de la Sinaia, pe care le conducea, marele academician, istoricul oficial ceaușist Ștefan Pascu m-a întrebat arogant: „Ce cauți aici?”. Aproape că m-a dat afară...

Unii, totuși, bine intenționați din cadrul Facultății de Filologie, au sugerat și chiar mi-au pus uneori numele pe un afiș, cu prilejul comemorării lui Alexandru Macedonski și Mircea Eliade. În definitiv, eram autorul primelor cărți, în epocă, despre acești doi autori. Dar „decanii” și „șefii de catedră”, de tip Mircea Zăciu, au declarat, public și cu scandal că-și dau demisia dacă eu voi fi invitat. Ultimul personaj este și autorul a nu știu câte notații veninoase, în *Jurnalul* său și în presă, direct și aluziv. Aceste atacuri continuă și azi, în 1998. Pe unele, le-am citit personal. De altele doar am auzit, am luat cunoștință indirect, prin diferite ecouri. Evident că nu recunoaștem astfel de ierarhii locale, asemenea pretenși „șefi de școală”, la limita imposturii. Care „școală”? Cu ce programe, principii, metode, într-adevăr

originale? Numai prin astfel de criterii se legitimează o „școală”. Nu recunoaștem, tacit sau nu, nici pe departe, astfel de „pseudomagistri” locali, provinciali și nici astfel de „școli”. Cum să nu devii... profund antipatic în astfel de împrejurări?

Rezum o întreagă stare de spirit, „sărind” multe episoade și etape cronologice. Câteva scene tipice merită totuși să fie reținute, pentru semnificația lor simbolică. Intervine, în 1985, premiul *Herder*. El nu este mai mult decât ceea ce este. Deci nu foarte mult. Motiv pentru care Dna Virgil Vătășianu să-mi dea un telefon, profund indignată, scandalizată și de o rară insolentă. Dorea să verifice incredibila veste. Nu-i venea să creadă. Cum mi-am „permis” să primesc eu, un oarecare, același premiu cu al „ilustrului” său soț (istoric al artelor, între timp decedat)? A trebuit să-i descriu diploma, să-i precizez legătura de piele de căprioară, medalia comemorativă etc. Dar nici așa nu cred că am convins-o pe deplin. Un marginal, un obscur oarecare, „egal” cu „marele” academician Vătășianu? Situație absurdă, total inacceptabilă. Este foarte adevărat că trăiam foarte izolat, „necunoscut”, fără nici o circulație socială. Iar „prestigiul” meu local, social vorbind, era practic nul, inexistent. Cel puțin doamna în cauză a fost insolentă doar la telefon. Pseudosavantul Hadrian Daicoviciu a fost, în schimb, de o mârlnie incalificabilă, în modul cel mai direct posibil. Fusesem rugat de o cunoștință elvețiană din Lugano să obțin unele materiale și informații de la Muzeul de Antichități, considerat să obțin de personajul amintit, drept o proprietate personală. Am fost de-a dreptul refuzat și insultat într-un mod insuportabil. Este greu, foarte greu, să uiți astfel de jigniri nemeritate oricât ai dori acest lucru.

Uneori s-a depășit orice limită a agresivității. O bibliotecară maghiară m-a dat pur și simplu afară din sala fișierului central, cu acces într-adevăr limitat. Deși devenisem ceea ce se cheamă un „autor”. Nu făceam, desigur, nimănui nici o impresie. Nu m-am putut stăpâni și am dus-o în fața fișierului la litera respectivă. Aveam o fișă analitică purtând numele meu. Destule titluri, inclusiv zeci de extrase străine. Am ridiculizat-o total. „Cât ați mai scris!” a fost singurul său răspuns. Aceasta înainte de 1989. Dar și după, mi s-a întâmplat să fiu... dat încă o dată afară din sala de reviste. Am reclamat-o directorului Doru Radosav, istoric, cu care m-am înțeles mereu foarte bine și care a chemat-o la ordine. Mi s-a plâns că a fost admonestată fiindcă am reclamat-o. I-am răspuns „să nu se mai creadă pe vremea lui Ceaușescu”. Și că, mai ales, trebuie să respecte „un scriitor român”. Oricare ar fi acesta. „Și dacă nu-l respectă, are exact ceea ce merită.” Cu voce tare să audă toți cititorii. Nu știu dacă a învățat bine lecția. Cam acesta a fost „stilul” relațiilor mele cu instituțiile culturale clujene. Și rămân ferm la ideea că orice funcționar public, inclusiv bibliotecari-bibliotecare, trebuie să aibă, oricând și oriunde, un comportament civilizat. În toate împrejurările. Față de oricine. Doar că administrația română este încă departe, foarte departe, de acest nivel civic.

Mă întreb însă și azi care a fost cauza principală a acestor incidente, mai mult decât neplăcute. Strict obiectiv vorbind, o parte din vină aveam și eu. Nu respectam, uneori, convențiile sociale minime. Nu surâdeam în dreapta

și în stânga. Uneori nici nu salutăm pe cei ce credeau că au dreptul să fie omagiați cu toată reverența. Nu respectăm, mai ales, „autoritățile” și ierarhiile birocratice, administrative, locale. În birouri nu intrăm timorat, servil și cu jalbe umile în mână. Nu puteam trece decât drept un tip arrogant, antipatic și, precum în copilărie, chiar „prost crescut”. Doar că acum interveneau și unele nuanțe agravante de psihologie locală și socială. Aveam o ținută evidentă de „refractor” etern, de inconformist și insubordonat, de contestatar permanent al mentalităților locale dominante. O anumită morgă și suficiență provincială îmi erau, mai ales, profund antipatice. Evident, subliniez și chiar exagerez astfel de aspecte pentru claritatea „demonstrației”. Dar, în esență, aceasta era situația, strict obiectivă. Un mediu, mie, total ostil, inasimilabil. Rămâneam un etern străin, izolat și inadaptabil. Nu mă simțeam deloc „bine”. Aș fi dorit „să plec” undeva, în altă parte. Situație, de fapt, utopică, total irealizabilă. Numai „fericit” nu eram. Se înțelege, cred, de la sine. Scriu și acest „capitol” cu o mare tristețe.

Au intervenit și două elemente total noi, cu alte efecte profund negative, străine de întreaga mea experiență anterioară. Eram – social-etnic vorbind – un „moldovean”, cu un început de aclimatizare în București. Deci cu o psihologie specifică, formată în astfel de medii. La Cluj, dimpotrivă, m-am lovit, inevitabil, de o cu totul altă mentalitate. De un spirit străin întregului meu mod de a gândi, de a mă purta și de a reacționa. Făceam cunoștință cu o altă realitate, aspră și brutală, adesea agresivă, care avea, nu mai puțin, motivațiile sale. Este vorba, în două cuvinte, de o incompatibilitate radicală cu ceea ce s-ar putea numi „sufletul ardelenesc”. Îi simțeam dur, uneori chiar „câinos”, lipsit de generozitate și de gratuitate. De umor nici nu mai vorbesc. Intervenea și destinul de eternă „provincie” al Transilvaniei. Zonă de margine, de frontieră, în vechiul imperiu austro-ungar. Un fel de zonă îndepărtată, cam în genul fortăreței din *Il deserto dei Tartari* de Dino Buzzati. Exemplu, bineînțeles, hiperbolic. Dar de o simbolistică, pentru mine cel puțin, elocventă. După Unirea din 1918, centrul de putere s-a mutat la București și Ardealul a rămas aceeași eternă provincie. Cu ierarhiile și clanurile sale locale. Cu o mentalitate regionalistă tenace, evidentă. Cu exclusivismul său adesea „rău”, închis și neospitalier. Cunosce răspunsul și, în esență, îl accept. Vinovate sunt, în primul rând, condițiile locale și istorice. De asuprire și umilire constantă. De eterni iobagi, sub stăpânire străină. Victime ale unor permanente tendințe de deznaționalizare, intensificate mai ales în secolul 19. Lipsa de drepturi naționale și democratice a fost indiscutabilă. O realitate mai mult decât evidentă.

Toate acestea sunt perfect adevărate. Numai că la fel de adevărate, de inevitabile sunt și alte realități, nu mai puțin istorice. Dacă le acceptăm într-o situație, în cazul românilor transilvăneni, trebuie să le admitem și în cazul ungarilor. Care, și ei, au istoria lor locală, tot ardeleană. De sute și sute de ani. Nu mă preocupă acum rezolvarea nici unei controverse istorice. Deși, din punct de vedere strict democratic (și acest argument mi se pare singurul esențial, fără a le ignora pe celelalte), larga majoritate democratică românească este și rămâne determinantă, incontestabilă, inclusiv în

actuala legislație europeană. Eu mă loveam însă, la un nivel mult mai jos, de o serie de reacții psihologice, pe cât de supărătoare, pe atât de ridicole, din punctul meu de vedere. Nu gustam deloc, dar absolut deloc, infatuarea și „făloșenia” maghiară, trăsătură etnică, dar și „istorică”, mai ales la unii mici publiciști, cu totul obscuri și fără nici o valoare. O reminiscență răsuflată, îmi spuneam uneori, a unui regim perimat de „grofi” și „baroni”. O anumită aroganță și suficiență le-am simțit, uneori, și pe pielea mea. Lipsit cum eram și de orice morgă și prestanță socială. Un vecin mai în vârstă, un domn Fülöp, m-a agresat odată pe stradă acuzându-mă arrogant că nu-l salut. Pur și simplu, îl uitasem. I-am răspuns că nu-l cunosc. L-am dezarmat. M-a alungat, disprețuitor și scârbit, cu un gest al mâinii.

Mi-am dat seama repede că astfel de antagonisme sunt, de fapt, cauza reală a celor mai multe dintre conflicte, publice sau latente. Dar, pe de altă parte, o serie de legitime proteste împotriva unor discriminări, evident anti-maghiare, mi se păreau la fel de justificate. Voi reveni, mai târziu, pe larg, asupra întregii probleme. Să spun acum, doar într-un cuvânt, că întreaga teorie naționalistă, definită în termenii secolului 19, la sfârșitul secolului 20 – în noile condiții și reglementări europene ale raporturilor majoritate-minoritate – este cu totul depășită. Iar de „discriminare”, ce să mai vorbesc? Dacă a existat cineva, în Cluj, care să fi trăit și să fi înțeles efectiv „discriminarea” – chiar dacă numai politică, socială, civică și culturală, nu și etnică – acela am fost... eu. Mai ales până în 1989. Apoi, problema a pierdut mult din actualitate și a început tot mai puțin să mă intereseze. Iar azi, ea nu mă mai preocupă deloc, exceptând aspectul său pur teoretic.

Evoc toate aceste situații, de la mare distanță, într-o cu totul altă stare de spirit. Trebuie, uneori, chiar să fac serioase eforturi pentru a-mi aminti și defini, cât mai exact posibil, reacțiile mele de atunci. Dar am mereu sentimentul că, în Cluj, am fost și am rămas, până azi, un „intrus”, un „străin”, lipsit de „drepturi egale”. Am trăit într-o izolare aproape totală, lipsit de relații personale adevărate, fără nici un dialog și schimb real de idei. Îmi asum, repet, o parte din vină. Dar prea de tot era evidentă indiferența și incompatibilitatea generală față de ideile și preocupările mele. Ca și de orientarea publicațiilor mele, române și străine, care puteau da, oricum, unele indicații. Dar ele nu interesau, de fapt, pe nimeni, mai ales la Cluj. Eram deci un fel de „străin” simbolic, exemplar și iritant în același timp și la fel am rămas și până azi. Iar eu mă închideam tot mai mult în mine. Ori de câte ori ieșeam în oraș, aveam motive de iritare și chiar de enervare. Și oricât de stranie ar părea o astfel de mărturisire, nici până azi nu cunosc bine numele străzilor Clujului. Nici măcar a celor centrale. Iar prin schimbarea repetată a numelor, deruta mea a devenit și mai mare. Nu cred să fi mers, în ultimii 15-20 de ani, măcar o singură dată cu tramvaiul sau cu autobuzul. Închis mai tot timpul în casă, unicul meu traseu săptămânal a fost (într-o perioadă) doar până la... clubul filatelic și înapoi. Un astfel de statut de „marginal”, pare, știu bine, foarte ciudat. Poate chiar neverosimil. Și, totuși, este purul adevăr.

În ciuda acestor dificultăți reale, dure, reversul medaliei a fost cum nu se poate mai pozitiv. A fost, pe de altă parte, chiar providențială relegarea mea în Cluj. N-am fost integrat, în nici un fel, agitațiilor și sterilității inevitabile „vieții literare”, locale sau centrale, despre care voi vorbi pe larg în capitolul următor. N-am pierdut timpul în tot felul de „prezențe” și „manifestări”, total ne semnificative: „conferințe”, „colocvii” și „mese rotunde”. Am putut să mă concentrez inclusiv (sau aproape) doar asupra proiectelor proprii. Perioada clujeană a fost, din acest punct de vedere, extrem de fecundă, productivă. Ca totdeauna în viața mea, un handicap, un dezavantaj momentan, se transforma, în cele din urmă, într-un foarte real avantaj. Din acest punct de vedere – „clujean” de adopțiune sau nu – refugiul meu obligat în capitala Daciei Superioare a fost extrem de constructiv și benefic. Ar trebui să dau dovadă de o imensă ingraturitudine să nu recunosc deschis și acest adevăr.

În Cluj, am început, de altfel, și „cariera” mea cu totul singulară, de „liber profesionist”. O mare, foarte mare raritate, orice s-ar spune, sub regimul comunist. În treacăt fie spus, este de fapt și singurul lucru cu care „mă mândresc”, într-adevăr, pe plan social. În definitiv, pușcărie au făcut zeci și sute de mii de români. Cărți, mai bune, mai proaste, au scris mii și mii de români. Dar liber profesioniștii integrali, care n-au semnat, sub regimul comunist-ceaușist, nici un singur „stat de plată”, fără „carte de muncă”, pot fi numărați pe degete. N-am putut fi strâns niciodată cu ușa, amenințat cu concedierea, cu retrogradarea etc. Mi-am păstrat, cât mai mult posibil, libertatea de scris și de acțiune. O temă, capitală, ce va reveni în aceste amintiri. Este, de fapt, și singura mea „realizare socială” efectivă. Și n-aș spune că ea a fost – în condițiile de atunci – chiar minoră, neglijabilă. Dimpotrivă.

11

Jungla „vieții literare”

Pun, în continuare, oarecare ordine cronologică și „sistematică” în aceste „amintiri”. Dar constat cu extremă neplăcere că ele „mă obosesc” tot mai mult. Nu văd – trecând să spunem peste unele insuficiențe ale vârstei, care, vrând-nevrând, există – decât două cauze esențiale: sunt obligat să rememorez (și uneori chiar în detalii) tot felul de mizerii și de suferințe morale. Iar acest simplu fapt, de a retrăi, și încă din plin, multe situații cel puțin neplăcute, mă uzează, mă obligă la rememorări unele foarte dureroase. Și atunci îmi spun: de ce, în definitiv, „aș fi obligat” să parcurg, din nou, un astfel de traseu penibil? Sensul său documentar și, oarecum, „istoric” îl justifică într-adevăr? Măcar în parte? Am adesea îndoileli foarte serioase în această privință. A doua cauză este, fără îndoială, efortul maxim de sinteză pe care-l presupune o astfel de rememorare. Aș dori s-o rezum cât mai mult cu putință. S-o reduc la esențial. Dar constat că nici acest fapt nu este posibil cu adevărat. Mai ales în formele sobre și concise dorite de mine.

Am ezitat destul de mult dacă trebuie să scriu cuvântul „junglă” între ghilimele sau nu. Nu, nu este nici o exagerare. Definește cel mai negru capitol al vieții mele pretins „libere”. Așa-zisa „viață literară” mi-a apărut, încă de la început, ca o lume brutală, feroce și lipsită de scrupule, cu care nu aveam nici o afinitate. Am subliniat și anterior totala mea neaderență la „omul de litere”. Am avut totdeauna un talent special de a-l irita. Mai ales pe „literații” formați în perioada ceaușistă, situație ce va mai fi evocată. Contrastul era mult prea evident ca să nu lase urme. De bună-credință, stupid de naiv, mai credeam, în primii ani de „libertate” (în acest caz ghilimelele sunt riguros necesare), într-o minimă colegialitate și solidaritate confraternă. Scriam destule articole. Ofeream unele volume cu dedicație. Nimic. Nici un rezultat pozitiv. Aș spune dimpotrivă. Mă loveam mereu de marele handicap. De nedepășit. Mediu străin, total refractar. Neadaptare la moravurile „vieții literare”. Lipsă de experiență socială și timiditate. Spirit critic individualist, iritant prin definiție. Și toate aceste cauze mă izolau. Îmi consolidau viziunea mizantropică despre aceste medii, zise „literare”, și, în general, despre oameni și societate. Ieșisem din închisoare și deportare lipsit aproape de orice iluzii. Văzusem și trăisem prea multe. Și, totuși, un rest de „speranță” și de iluzionism „meliorist” încă îmi mai

rămânea. Dar avea să fie și el repede infirmat. Și, poate și mai grav, ironizat și ridiculizat. Pătrundeam într-o nouă lume, pe care nu numai că n-o cunoșteam, dar care nu-mi putea fi, obiectiv vorbind, decât potențial sau direct ostilă.

Am început, deci, pe un plan, lunga experiență a unui permanent decalaj cultural și istoric, social și psihologic. Mereu în contratimp, într-o continuă desincronizare. Un marginal, un fel de *outlaw* etern, inevitabil. Acesta am rămas, de fapt, până azi. Începea o perioadă confuză și decepționantă, de reorientare și reorganizare, de reacomodare extrem de dificilă, de derute și permanente derapaje. La început, total ratată, apoi cu rezultate, într-adevăr, tot mai bune. Dar mereu scump, foarte scump plătite. Până acolo – după cum voi arăta în alte capitole – încât „nu mai iubesc” aproape nimic din ceea ce „am făcut”. Evident, o astfel de stare de spirit se poate, eventual, și „psihanaliza”. Și chiar eu însumi – rememorându-o și analizând aspectele sale tipice – îmi aplic, în felul meu, un astfel de „tratament” *sui generis*. Reintram în viața „civilă” plin de traumatisme ale detenției și ale complexelor temperamentale. Iar acestea se agravau în noile contexte ideologice, sociale și culturale ale epocii. Eram și rămânem, pe scurt, *altfel*. Nu pretind că poziția mea este „exemplară”, dar numeroasele antagonisme și adversități – pe durată de decenii – lasă în mod firesc numeroase urme. Că nu sunt deloc „încântat”, în primul rând de mine însumi, nici nu mai trebuie să subliniez. Un handicap esențial era și temperamentul meu extravertit, expansiv, înclinat spre confesiuni, adesea inoportune. Și toate nu mi-au adus decât imense dezavantaje și umilințe în liceu, în relațiile cu G. Călinescu, în închisoare etc.

Începea deci un nou capitol care nu putea fi decât plin de conflicte și decepții, multe extrem de dureroase. Să mai adaug (și să mai repet?) că nu aștept de la nimeni nici cel mai mic semn de consolare? Câtă dreptate are bunul meu Epictet, când spune că ceea ce ne tulbură, de fapt, nu sunt „lucrurile” în sine, ci doar gândurile și opiniile altora despre aceste „lucruri”. Iar eu eram împins, din instinct, și cu toată convingerea, să le desconsider, să le disprețuiesc. Să nu le dau, de cele mai multe ori, nici o atenție.

Ceea ce nu înseamnă că în această fază extrem de dificilă, de adaptare și aclimatizare, nu treceam, în mod inevitabil, prin zeci de situații false și profund ambigue, de simulări prost mascate și de pseudoadeziuni în care nu credeam o clipă. Multe „alinieri” erau inevitabile. Dar ele erau și rămânau total incompatibile cu tendințele și convingerile mele adevărate. De unde, conflicte refulate (prost mascate) și situații (ipocrite) de simplă salvare a unor aparențe. Începeam, mai ales, lunga serie a ambiguităților vieții mele, continuate, fără voie, până azi. Un fel de a doua natură, tipică regimului comunist. Rămân mereu la convingerea profundă că ceea ce definește existența unui spirit liber, într-un regim represiv, totalitar, este și rămâne, în esență, ambiguitatea. În sensul bun și mai ales în sensul rău al cuvântului.

O duplicitate defensivă, cu derapaje perverse, continue, care-ți intră tot mai mult în sânge. O reacție spontană de autoapărare specifică (inclusiv a temperamentului național) și, mai ales, a raportului zdrobitor de forțe, o replică dată terorii statului polițist. Ca și în cazul închisorii, cine a intrat

„bun” iese și mai bun. Iar cine a intrat „rău” iese și mai rău. Aceeași situație și în cazul ambiguității. A acceptării regimului și servituților sale inevitabile. Cu reguli și metode specifice, nescrise, dar riguros imperative, de esența celui mai profund și omenesc instinct de conservare. Puțini, foarte puțini au vocația „martirajului” și a „eroismului”. Concluzie deloc îmbucurătoare, dar profund realistă. Numai cu predici morale nu se rezolvă și nu se construiește nimic, dar absolut nimic, în astfel de situații. Ambiguitatea a putut fi manipulată atât în sens pozitiv, cât și negativ. Cred, sunt chiar convins, că în cazul meu, cel puțin, aspectele pozitive au predominat. Nu, nu cred că mă iluzionez. Dar numai evocarea, pas cu pas, a unor anumite evenimente și întâmplări, va lămurii și întări această concluzie. În primul rând, în fața propriei mele conștiințe. N-am cunoscut ambiguitatea înainte de închisoare. A fost, efectiv, o experiență și o trăire nouă. Un comportament mental și social inedit. M-a alterat grav și definitiv sufletește? Îmi place să cred că nu. Nu sunt însă chiar foarte sigur...

Dificultățile integrării în noua viață socială și, mai ales, în mediul cultural și publicistic din Cluj au fost, în special, în primii ani, fără nici o exagerare, enorme. Ele erau, desigur, firești, inevitabile. În primul rând din cauze profunde, interioare. „Ieșisem” cu un imens dezgust de experiența mea „politică”. O consideram definitiv încheiată, complet ratată, crunt decepționantă. Nu găsisem nimic din ceea ce așteptam. În plus, calomniile și bârfele „Dr.”-ului Bratu mă urmăreau mereu. Voiam deci „s-o uit”, cu toată demnitatea și independența posibilă în împrejurările date. Dar am constatat repede că este foarte greu, dacă nu chiar imposibil. În același timp, un anume mit, pe care mai târziu aveam să-l numesc al „situației ireversibile”, începea să se precizeze și chiar să se consolideze. Iar efectele sale erau dezarmante. Paralizau orice opoziție. El era încurajat și de un nou climat, de foarte relativă și aparentă „liberalizare”, mai ales după 1964. Îmi era, în același timp, imposibil „să mă reneg”. A trebuit deci să mă resemnez, o perioadă, la o existență obscură, total insignifiantă. Cum nu mai ceream și așteptam, de fapt, nimic – după eșecul „încadrării” la Institut – nu trebuia să plătesc nici un „preț”. Vegetam, deci, într-o mediocritate socială desăvârșită. Un fel de *lumpen* de un tip aparte. O specie inedită în marginea societății „socialiste”. Ea a durat ani mulți și buni.

O altă dificultate, mereu insolubilă, era și imposibilitatea realizării, să spun, a „vocației”. Obstacol, la început, de netrecut, plin de contrarietăți și conflicte interioare. Rămâneam același adversar ideologic refulat. Dar el se lovea, zi de zi, de un alt limbaj, de o altă mentalitate, de alte criterii și scară de valori. De unde relații latente sau declarate tensionate, incompatibilități radicale. Oricâte greșeli de tactică și strategie aș fi făcut, realitățile obiective erau mai dure și determinante. Dominau cu totul alte preocupări culturale și literare. De studii „ideologice” nici nu putea fi vorba. Rămânea doar porțița salvatoare a „studiilor” și „criticii literare”. Din această perioadă a început, deci, de fapt, devierea mea spre astfel de preocupări. Apropiate, într-un fel, dar nu și esențiale și cu atât mai puțin definitorii. Dar totul rămânea încă destul de confuz și, mai ales, ezitant. Dacă nu am amintiri

precise din această perioadă cenușie, explicația este simplă: nu se întâmpla, de fapt, nimic notabil. Blocajul era, la început, total și de nepătruns.

Eram complet izolat, lipsit de orice relații, într-un oraș cu adevărat străin. Începeam, totuși, să mă orientez, dar rezultatele erau profund dezamăgitoare. Făceam cunoștință mai ales (dar este un fel de a spune) cu scriitorul, criticul și universitarul de tip nou. Mediocritatea, aroganța și parvenitismul său îmi săreau adesea în ochi. O vulgaritate iremediabilă, o „golănie” totală ca atitudine sufletească și stil de comportare nu sunt expresii prea violente. Nomenclatura culturală, în plină formare, se dovedea tot mai mult de o rară insolentă, suficiență și agresivitate abia mascate. Mai ales, cu specimene de categoria mea. Mă feream cât puteam de umilințe, dar nu reușeam totdeauna. „Sensibilitate exagerată?” Poate. Dar fiecare nu este decât ceea ce este. Sau un conflict inevitabil cu exponenții unui regim pe care-l detestam, dar pe care trebuia, eram obligat, să-l suport? Mai mult: „să-l asimilez” într-un fel oarecare, pentru a putea supraviețui. Deși totul mă despărțea de el: ideologie, mentalitate, mediu social, formație culturală și multe altele.

Sunt ușor, foarte ușor de ținut azi predici absolutiste, radicale, puriste. Teoretic vorbind, ele sunt posibile și, pe un plan, chiar justificate. Dar, pe atunci, situația era radical diferită. Marea realitate era reprezentată de factori decisivi, inevitabili: mărunți trepăduși de redacție, obscuri funcționari de la „Consiliul culturii”, tot felul de activiști, mediocri scriitoriși de provincie etc. Influenți și numeroși. Ei reprezentau realitatea practică, dominantă, determinantă a epocii. Și în astfel de condiții „principiile”, oricât de înalte, nu mai aveau, nu mai puteau avea, o mare valoare. Vreau să spun o eficiență reală, practică. Nimeni nu trăiește, orice s-ar spune, numai *cu* și *prin* „imperative categorice”. O tristă realitate. Dar imposibil de evitat.

Încerc să-mi reamintesc modul cum am revenit în publicistică. Mă orientez exclusiv după urme scrise, tipărite, căci aveam, în continuare, „mania” dosarelor, tăieturilor și fișelor bine organizate. La început, nici o amintire plăcută. Un text, rămas inedit, *Renașterea și critica „armelor”*, credeam că putea fi „plasat” (nici nu mai țin bine minte unde) la *Limbă și literatură* sau la *Studii de literatură universală*. L. a dorit mult să mă ajute și m-a prezentat unei referențe, care a făcut tot felul de observații, cu multe semne de întrebare, cu creionul etc. etc. Bineînțeles că am fost refuzat. Îmi aduc mai bine aminte de jena L. decât de decepția mea. Făcea parte dintr-un studiu mai întins despre *Arme și litere*. Era, de fapt, simbolic vorbind, propria mea dilemă și polemică interioară. Acțiune sau contemplativitate? Recent de tot (1998), când am auzit că Adriana Babeți se ocupă de aceeași temă și chiar pregătește un volum pentru Polirom, am avut o mare satisfacție. Iată o temă, mi-am spus, care și-a păstrat actualitatea. Interesează în continuare și pe alții, probabil în aceeași dispoziție de spirit ca și mine. Aș fi dorit să-l fi publicat într-o „anexă” a cărții sale, căci studiul, doar ușor restilizat, cred că rezistă. Un alt fragment, „Erasmus critic al «armelor»” a apărut, de altfel, câțiva ani mai târziu, în *Secolul 20* (11/1966).

Cu vechea mea cunoștință și „coleg” de Jilava, G. Ivașcu, colaborarea a fost mult mai ușoară. Am convenit să public, pe capitole, sub formă de

articole independente, în *Lumea*, fragmente din studiul scris la Lătești, despre iluminismul românesc. Totul pus sub emblema, pur convențională, dar indispensabilă: *Din tradițiile ideologiei progresiste românești*. Pe atunci, nu aveam încă dreptul la semnătură și G. Ivașcu „mă semna” la început „M. Adrian” și prin alte combinații onomastice de acest gen. M-a ajutat efectiv. În felul acesta au apărut texte aproape neverosimile pentru epocă, de tipul: „Ilumiști români și «Afacerile Europei»” (39/1964). Este, aș îndrăzni să spun, primul text „proeuropean” din presa noastră în acea perioadă. Ca să nu mai vorbesc de un altul și mai „subversiv”: „Primii «teoreticieni» români ai drepturilor omului” (45/1964). Texte de pionierat, într-un fel, de care nici azi nu mi-e deloc „rușine”. Dimpotrivă. Dar când a dorit să mă facă „cronicar literar” la *Contemporanul*, unde devenise director, n-am mai avut, nici el, nici eu, același „succes”. Câteva articole au mai apărut totuși (îmi amintesc unul despre antologia de poezie populară a lui L. Blaga, despre sonetele „shakespeareiene” ale lui V. Voiculescu etc.). Apoi, la protestul violent al lui Ioan Grigorescu, mare reporter și... „fiu de petrolist”, colaborarea a trebuit să înceteze. De ce iritam pe acest publicist de duzină, „fiu al Partidului”, n-am știut niciodată.

Eram, în continuare, destul de dezorientat și astfel de colaborări – un fel de „acte de prezență” – nu mă exprimau efectiv. Nici pe departe. Dar altă posibilitate de manifestare „critică” încă nu aveam. Prezența mea în aceste publicații centrale a dat însă curaj și revistelor locale să mă publice într-o oarecare măsură. La *Steaua* trona un nomenclaturist feroce, o mediocritate proletcultistă, reciclată ulterior în sens „modernist”, un anume vag poet de mână a treia, un anume Aurel Rău. Parvenit etern, mare activist, deputat, amator de „case de protocol” (a și cumpărat una), prototip de nomenclaturist cultural, de un carierism imbatabil, rămas până azi (este totuși o performanță!) „director” sau „redactor-șef” al acestei reviste agonizante, devenită între timp, o adevărată „fantomă”. Eram tolerat, deoarece, prin G. Ivașcu, făceam să apară și note publicitare despre *Steaua* în *Contemporanul*.

La *Tribuna*, în schimb, am avut mult mai puțin succes. Am fost adesea chiar atacat (nu mai știu bine de ce), obiect și de notițe polemice. Cine își mai amintește azi de un I. Oarcășu, I. Lungu, D. Cesereanu etc.? Ironia a făcut ca unul dintre autorii lor, Al. Căprariu să devină, ulterior, editorul meu la Dacia, unde ca director, s-a descurcat destul de bine. Iar cu mine, personal, a făcut chiar și unele „afaceri”. Din această perioadă confuză și dezorientată nu-mi aduc aminte cu plăcere decât de *Critica ideilor literare*, pe care am inițiat-o în *Cronica* din Iași (1968-1969). Directorul său, Corneliu Ștefanache, mi-a arătat totdeauna simpatie. Poate și din cauza originii mele „ieșene”. Menționez această *Cronică*, pe care o voi relua, mai târziu, la *Tribuna*, pe durata aproape a întregului deceniu opt, deoarece doar ea corespundea, în esență – chiar dacă nu încă în forme foarte limpezi – tendințelor mele profunde. Nu apăr, neapărat, conținutul fiecărui text în parte, ci doar orientarea lor generală.

Cam în acest mod, un „critic” român a revenit în activitate și în actualitate, după 20 de ani de interdicție de semnătură, în plin regim totalitar. O

simplă schiță de orientare și doar aproximativ cronologică. În profunzime, situația rămânea mereu mult mai complexă și mai dificilă. Plină de adversități și de incompatibilități radicale, multe insolubile. Încerc să sintetizez și să reactualizez antagonisme, tensiuni de diferite categorii, care au durat aproape trei decenii. De fapt, ele au continuat până în 1989, ceea ce n-a fost deloc ușor pentru mine și deci nici simplu de evocat. Încep pagini foarte urâte ale vieții mele, unele pretins „literare”. Pătrundeam tot mai adânc, într-o junglă detestabilă. Extrem de periculoasă și mai ales inevitabilă.

Încerc să privesc întreaga situație de la mare distanță și cât mai rece și obiectiv posibil. Nu este sigur că voi reuși în toate împrejurările. Filozofia mea stoică a fost și este pusă adesea la grea încercare. Dar o altă soluție morală, la început instinctivă, apoi tot mai bine articulată, nu aveam. Mă consola, într-un fel, și exemplul lui Alexandru Macedonski, victima cea mai ilustră a veninului „vieții literare” românești. O fatalitate pe care a trebuit s-o suport și eu și care poate fi definită în câteva cuvinte: eram și am rămas, până azi, un „corp străin”, profund antipatizat. Și această antipatie a devenit cu atât mai profundă cu cât în timp, în urma unor realizări, nu eram, bineînțeles, simpatizat, asimilat, integrat, acceptat, dar nu mai puteam fi nici total desființat dintr-o trăsătură de condei. De unde o ostilitate surdă, apăsătoare, care izbucnea imprevizibil, cu primul prilej. Ea m-a urmărit și mă urmărește mereu. A fost și a rămas una din obsesiile și fatalitățile vieții mele zise „literare”.

Mi-au trebuit ani buni, chiar decenii, să înțeleg exact acest mecanism și să trag și unele concluzii practice. Nu a fost deloc ușor. La început, am fost uimit, adesea consternat. Pur și simplu eram total derutat. Nu înțelegeam, de fapt, mai nimic din ostilitatea unor redacții, edituri, catedre etc. De Uniunea Scriitorilor (despre care va mai veni vorba) nici nu mai amintesc. Dar am acumulat, în timp, suficientă experiență, ca să pot scrie, eventual, chiar și un „pseudoelogiu al antipatiei literare, cauze și efecte”. Problema are și o anume semnificație și valoare documentară. Și, din această perspectivă, mai ales, încerc „să organizez” astfel de amintiri, multe penibile. Mai ales la acest „capitol” m-am întrebat, încă o dată, de ce trebuie să continui astfel de memorări? Eram îndemnat să renunț, să abandonez partida. Până la urmă, mi-am spus, foarte simplu, că un lucru, un text început, trebuie dus, cu orice preț, până la capăt. Dar nimeni nu va ști vreodată, și mai ales nu va putea realiza efectiv, mortificarea mea interioară. Cât m-au costat, într-adevăr, aceste exerciții penibile de „autobiografie”.

Evident, totul pleca, în primul rând, de la deosebiri și lipsa de afinități temperamentale. Sugeram, prin întreaga mea atitudine și comportament, diferențierea și independența radicală. Eram mereu *altfel*, cu părți bune și rele. Ceea ce, pentru cei mai mulți, era greu de suportat. Aparțineam, pe scurt, unei alte generații și vorbeam, în esență, un alt limbaj. Decalaj și handicap evident uriaș. Veneam dintr-o altă lume și pătrundeam într-un alt mediu social-literar, total deosebit și ostil. De intelectuali la prima generație, cu „origine socială sănătoasă” și cu „dosarul curat ca lacrima”, de absolvenți ai „Școlii de literatură”, de tot felul de activiști. Conflictul de

mentalități, surd sau declarat, era deci inevitabil. Duceam în spate și întreaga dificultate a statutului meu de fost „deținut politic”. El provoca antagonisme imprevizibile, explicabile în felul lor, unele foarte dure.

Situația era agravată și de lipsa mea de experiență socială, de percepția „realităților vieții literare”. Mai ales în noua sa configurație, cu întregul său sistem de relații, cointerese și complicități. Trăiam total izolat la Cluj, ducând un stil de viață „particular” în toate sensurile cuvântului. Aveam un alt program și stil de lucru. Boem nu eram. La „ședințe” nu participam. Rămâneam un „marginal” integral, inasimilabil, dar care nu se lăsa anihilat cu ușurință. Nu puteam fi „iubit”, dar nici eu „nu iubeam” pe noii mei confrăți. Nu aveam nimic comun cu ei, deși coexistența – mai ales în cazul categoriei mele – era absolut obligatorie. O necesitate vitală. Nu mă proclamam instanță morală supremă, ca unii sau alții (nu mai dau nume, deși unul sau doi îmi stau pe limbă, rețin doar situația generală). Dar revendicam, cel puțin, tardiv sau nu, dreptul de a nu mă considera „coleg”, „confrate” sau „partener” cu aceste exemplare ale faunei literare. Ele mi se păreau – mai ales în primii ani de libertate – total dezgustătoare. Apoi a intervenit obișnuința, deprinderea. Un fel de „mitridatizare” a otrăvirii literare lente, a cărei victimă eram, dar care înceta să mai fie cu adevărat mortală. Într-un anume sens, înregistram chiar anume „progrese”.

Îmi dau seama, mai ales acum, într-un târziu, la „bătrânețe”, că poate cea mai importantă cauză a singularizării mele era (revin mereu asupra acestei situații) lipsa de experiență și adaptare socială. Eram nesociabil, stângaci, fără prestigiu social, destul de timid și pentru unii, adesea, chiar ridicol. „Nu impuneam” nimănui. Nici prin ținută, nici prin poziții sociale. În România, mai ales, ele singure fac „autoritate”. Făceam mereu o impresie ștearsă, obscură, dezarmată și de două ori complexată: eliminat de tot felul de mediocrități cu putere de „decizie” și permanent discriminat pe criterii politico-sociale. Să spunem (cum am mai amintit) că intervenea și o anume sensibilitate exagerată. Dar realitatea descrisă mai sus a fost și a rămas, în esență, neschimbată. Îmi dădeam tot mai bine seama că esențiale erau doar relațiile sociale și aprecierile pur subiective despre ființa și ținuta „umană” a unui autor. Pentru opera propriu-zisă, nu exista, de fapt, nici o considerație reală. Refuzul, tacit sau nu al acestei situații, era metoda cea mai sigură de a deveni nu numai antipatic, dar și de-a dreptul nesuferit celor mai mulți. Un reflex „absolutist” mă trăda mereu. Nu-mi puteam reprimă adesea rezerva, distanța, aprecierea critică negativă. Îmi păstrasem intacte reflexele simțului critic, mereu iritat și agresiv. Aveam de altfel și foarte bune motive. Dar mi-a fost totdeauna foarte greu să le disimulez. Să fac măcar teoretic acceptabile astfel de reacții, cel puțin „incomode” pentru mine.

Această psihologie incomformistă, singulară, începea să facă adevărate ravagii, mai ales în domeniul în care încercam să-mi reiau activitatea: „critica”, mai mult sau mai puțin, „literară”. Diferențe profunde de mentalitate, orientare, nivel, preocupări, creau tot felul de dificultăți, antagonisme și, adesea, conflicte. De deosebiri de ierarhii valorice nici nu mai vorbesc. Nu-mi dau ostentativ „note bune” și nu inventez nici „scuze”. Încerc doar

să-mi explic cauzele unui conflict, mai bine spus ale unei situații ostile, irezolvabile. Ea a fost și a rămas una din constantele vieții mele. Nu este vorba de nici un „complex” sau de o „manie a persecuției”. Doar de constatarea și evaluarea lucidă a unei stări de fapt, inevitabile, care, în forme variate, se manifestă până azi. În mediile pur „beletristice”, „poetice”, am rămas mereu un personaj detestat, poate cel mai antipatizat. (Nu același este cazul cu unele medii ideologice și politologice.) Mă pot chiar mândri, într-un sens, cu o astfel de performanță remarcabilă de a irita sistematic pe urmașii... „tracului” Orfeu.

Ar însemna totuși să mă mistific – și să mistific involuntar și pe alții – dacă aş afirma că tendințele „critice” fundamentale mi-au fost limpezi chiar de la început. Am mai reținut această situație. Credeam încă în „critica literară”, dar o concepeam „altfel”. Ieșisem din închisoare și deportare, în primul rând, cu o mare dorință de a lucra, de a construi, de a mă opune într-un mod sau altul – măcar în această sferă de preocupări – marxismului literar. Eram înclinat spre critica de idei, de idei literare, ca singură formulă posibilă și, mai ales, spre sinteze și elaborări sistematice. Dar nu vedeam încă toate soluțiile esențiale și, mai ales, realizabile. Aveam o altă identitate culturală și critică, pe care n-o puteam dezvălui și afirma. În felul acesta începea o lungă perioadă de acomodare și coexistență dificilă. Făcută din adaptări și simulări, din situații false și ambigue, care a continuat – aparent paradoxal – chiar și după 1989. Căci ea a intrat prea adânc în țesuturile societății și ale culturii române sub comunism ca să dispară dintr-odată, peste noapte. Este nevoie de noi generații. N-a fost, recunosc, o situație și o atitudine totdeauna foarte glorioasă. Dar era singura posibilă pe atunci și, cel puțin în cazul meu, singura cu adevărat constructivă.

Cadrul redacțional în care începeam să public a fost amintit, în linii mari: la București, *Cotidianul*, în special, apoi *Gazeta*, urmată de *România literară*. La Cluj, *Tribuna* și *Steaua*, la Iași, *Cronica*. Luam contact cu critica tânără și aceasta a fost, de fapt, un „câștig” într-adevăr important. Unele bune și utile relații s-au păstrat până azi. Voi face „sinteza” lor într-un alt capitol, spre finalul acestei *Vieți*. Dar, în același timp, ieșeau tot mai mult în evidență incompatibilitățile și deosebiri fundamentale. Aveam, cum am subliniat, o altă concepție despre critica și cronica literară, asimilat – fără voie – unui „cronicar” de duzină. Tranzacțional și relaționist, plin de mitul „stabilirii valorii”, al „introducerii” și „scoaterii” din literatură a unui autor sau altul. O situație profund falsă, pe care trebuia s-o suport, deși era total ostilă convingerilor mele. Cronicarul literar a fost, este și va fi, mai ales în noile condiții *multimedia*, doar unul din factorii care stabilesc „valoarea literară”. O noțiune de altfel variabilă și deci foarte relativă. Acest mare mit megaloman al criticii literare române, impus de tradiția Lovinescu-Călinescu (în legătură cu care am polemizat și după 1989), mă contraria la culme. Dar trebuia să mă stăpânesc și „să înghit” și astfel de „șopârle”.

La nivelul relațiilor imediate, „lucrurile” erau, în același timp, mai simple și mai complicate. Existau antagonisme nu numai de generație și de ordin teoretico-ideologic, dar și de grup, de afiliere literară. Și acestea, de cele

mai multe ori, erau cu adevărat determinante. Treceam (și de fapt încă eram, într-adevăr, într-o anume măsură) drept „călinescian”. Ceea ce ducea la un conflict inevitabil cu grupul zis „lovinescian”, cu semnatarii *Manifestului* de la Sibiu. Că ei aveau, în esență, dreptate nu contestam nici atunci, nici mai ales acum. Apreciam, într-un fel, și solidaritatea lor de grup, atât de distinctă de individualismul literar acerb „moldo-valah”. Dar ceea ce mă irita – și continuă să mă irite și azi – era pretenția de a impune ierarhii definitive și spiritul de ceată, regionalist și partizan, cu nu puține mediocrități infatuante. Căci, în definitiv, ce reprezentau în cultură, Ion Oană, un Petru Hossu și alții ca ei? Și chiar Cornel Regman, cu care am polemizat violent, fost propagandist marxist (legionar renegat, se pare), cu zeci și zeci de titluri bibliografiate de M. Nițescu în *Sub zodia proletcultismului...* (1995)? Ștefan Augustin Doinaș, evident de o cu totul altă calitate, dar de o imensă infatuare, pozează (cu inocență) în „clasic în viață”. Este chiar convins că acest statut i se cuvine. Superior, inclusiv pentru categoria pe care o reprezintă, distant și inaccesibil. Concurent, fără urmă de simț al proporțiilor, până și cu... Corneliu Coposu, după 1989, pentru un loc de senator. Candidat chiar la... Premiul Nobel. „Lansați” împreună de o editură craioveană (*Aius*), mi-a notificat sec că nu va veni la prezentarea volumului meu. Era profund iritat de această neplăcută – pentru el – coabitare și, mai ales, de poziția editorială nepermis de „egală”. Și astfel de episoade iritante au existat cu zecile.

Nu pot totuși să nu-mi reamintesc și de unele erori și intervenții „urâte” de tip „călinescian”, din aceeași perioadă, plină pentru mine de confuzii și de o anume derută. Chiar mă detest, moral vorbind, în această ipostază, care mi-a creat și mulți dușmani. Se trezea în mine spiritul critic refutat, inconformist și polemic. Eram de bună-credință. Aveam mai totdeauna dreptate, dar cădeam mereu în gol, total neadaptat mediului literar dominant. Nu regret, de fapt, în mod real decât un singur text împotriva „onirismului” lui D. Țepeneag. Eram la Cluj, izolat. Autorul îmi era sincer antipatic, pe atunci. Temperament agresiv, rebel și insolit. În țară și la Paris, o dată chiar în prezența L., m-a umilit în mod direct. Teoriile sale suprarealiste *second hand* îmi păreau total inconsistente. Am fost „dus”, la telefon, într-o oarecare măsură, și de G. Ivașcu. Dar eu, în situația mea de atunci, nu trebuia *totuși* să fi scris acest text, împotriva unui autor, oricum, inconformist și radical necomunist. Am scris, mult mai târziu (și, de fapt, singurul din țară), în mod foarte favorabil, într-o revistă franceză *Dialogue* (19/1989), despre *Le Mot sablier*, sub proprie semnătură, trecând cu orice risc peste cenzură. Relațiile s-au refăcut, oarecum, după 1989, dar nu cred că D. Țepeneag „m-a iertat” vreodată. Gestul meu de simpatie și chiar de „curaj” nu m-a... „reabilitat.”

Amorul propriu (într-adevăr „prost sfătuitor” după La Rochefoucauld) al autorilor, după cum aveam să mă conving încă o dată, a fost și este mult prea mare. Ca, de altfel, și al criticilor. Nici azi nu știu bine de ce mi-am atras antipatia lui N. Manolescu, cu care am încercat, la început, să am bune relații, făcându-i chiar o vizită la Câmpina. Cred că autorul unei

intrigi a fost D. Micu, o mare mediocritate. M-a atacat violent în mai multe rânduri și abia, în ultimul timp, și mai ales în 1997-1998, relațiile au devenit normale, colegiale. Mă uimeau, mai ales mâinile sale (cum să mă exprim?) neintelectuale, oarecum „butucănoase”. Ele îmi aminteau și de o poezie a lui T. Gautier: *Les mains de Lacenaire*, un... „erou” celebru al epocii. Simplă asociație de idei total livrescă și nimic mai mult. L-am socotit net superior rivalului său de generație, Eugen Simion. Acesta, un carierist feroce, imbatabil, prototip de ambițios parvenit, la prima generație de intelectuali. Pentru mine, problema continuă, totuși, să rămână deschisă. Iar pe atunci ea lua forme acute. De ce, în definitiv, acești critici (și alții) ar fi (fost) de „autoritate”, „canonici”, inatacabili, invulnerabili? Iar alții nu? Nimeni n-a putut să-mi ofere vreodată argumente cu adevărat plauzibile.

Realitatea era de fapt mult mai complicată. Și, într-un anume sens, mai gravă. Funcționa în cultura comunistă și în studiile vieții literare, la toate nivelele, principiul ierarhiei oficiale, al consacrărilor „definitive”. O mentalitate specifică, profund autoritară, de dirijare, control și disciplinare a opiniilor literare. Trăiam epoca sumbră a „criticului oficial”, care nu pune în pagină și nu difuzează decât ierarhia Partidului. Or, față de această critică oficial-oficializată, eram de două ori suspect și antipatic. Mai întâi, nu respectam și nu elogiam instanțele literare oficiale. Voi reveni cu unele detalii. Eram cel puțin iritant prin faptul că un marginal, un „neîncadrat” ca mine, îmi permitea să nu respecte ierarhiile bine consolidate în redacțiile centrale. Nici atunci, nici azi nu credeam și nu cred, de pildă, că Nichita Stănescu sau Marin Sorescu sunt egali sau comparabili cu Lucian Blaga ori Tudor Arghezi. Reputațiile lor s-au impus pe un teren gol, când acești, într-adevăr mari scriitori, erau scoși din circulație. Problemă deci de concurență literară sordidă. Ierarhii tenace, totuși, care fac autoritate și după 1989. Toată polemica, de altfel foarte legitimă, în jurul „revizuirilor” nu are o altă explicație. Un „revizionist” de formație și vocație ca mine n-a avut și nu putea avea, în acea perioadă, în nici un caz, o „viață literară” comodă. Dar nu-mi fac nici un merit special din această împrejurare.

Deși despre „scriitorul român”, despre psihologia și moravurile sale nu-mi mai fac de mult nici o iluzie, nu găsesc încă un răspuns, pe deplin satisfăcător la câteva probleme dificile. La o analiză atentă, ele se dovedesc, de fapt, insolubile. Țin de opțiuni fundamentale, divergente, la care îți dai sau nu adeziunea. Una ar fi problema „ierarhiei”. Alta, a „resentimentului”. Alta a spiritului „vindicativ”. Regret, dar nu pot „ierta” pe cei ce mi-au făcut rău, deși admit că, în timp, loviturile și nedreptățile își pierd mult, foarte mult, din acuitatea lor. Ele se estompează inevitabil. În aceeași situație se află și „resentimentul”, pe care-l cred, la fel, o reacție sufletească normală și justificată. Cât privește „răzbunarea” propriu-zisă, n-am practicat-o nici odată, în forme banale, directe, violente. Sau, poate, foarte rar. Dar un fel de curiozitate, să-i spun „sado-masochistă” – actor și spectator în același timp, subiect și totodată obiect de observație și introspecție – mă orientează spre o semisoluție de tip (aproape) obiectiv: „portretul” scriitorului român sub comunism.

Un fel de „pseudofiziologie” de tipul celor din secolul trecut. O schiță de psihologie, tipologie și sociologie a omului de litere român. Cu defectele sale congenitale, de totdeauna, mult agravate, deformat, desfigurat, de sistemul comunist. Deci nici pamflet, nici „reglare de conturi” postumă (la ce mi-ar mai folosi?), ci, pe cât posibil, o analiză și o descriere lucidă, rece și tăioasă. De interes predominant documentar al unei categorii morale. Dacă spectacolul se va dovedi adesea hidos, dezgustător, am o singură scuză. Dar esențială. Nu sunt eu vinovatul. Este vorba de un tip uman-literar – orice s-ar spune – etern detestabil. Satira sa – care n-a fost încă sistematic studiată – este veche de cel puțin două mii de ani. În literatura latină, Juvenal este un nume de referință. Și tot ce se poate spune, în esență „rău” despre „scriitori”, a spus-o el de mult. Dar m-a amuzat să descopăr în Neue Pinakothek din München, prin 1982-1983, două tablouri satirice care mi-au dat aceeași satisfacție. Am cumpărat reproducerea lor și le-am pus într-un loc vizibil în bibliotecă: *Armer Poet* de Carl Spitzweg, o caricatură a poetului „genial”, boem, cabotin, de mansardă mizeră, și *Affen als Kunstrichter* de Gabriel von Max, critici-maimuțoi, disprețuind – plini de grimase – „capodopere” plastice. În ce mă privește, fiind un „colecționar” înăscut, „rețin” mici figuri de lichele specific-naționale. Vulgare, agresive și profitoare. Dar operația – aș dori să fiu crezut pe cuvânt – nu-mi face nici cea mai mică plăcere.

Nu m-am putut adapta niciodată moravurilor literare dominante. Le-am detestat mereu, în mod profund, fără însă nici o speranță că se vor corecta vreodată. Aveam prea puține puncte comune. Numai gândul că acest text ar putea cădea pe mâna unor asemenea „confrăți” mă înfioară. Cel puțin după moartea mea voi rămâne... insensibil la întregul lor venin. Să zicem că sunt o fire dificilă, mizantropică, nesociabilă. Dar zeci de exemple, strict obiective, riguroso verificabile, îmi spun că am dreptate. Iată doar o singură confesiune a unei poete-redactoare, din generația următoare, Marta Petreu, inteligentă și pătrunzătoare, care provine dintr-un alt mediu cultural: „Cei patru ani de când mă joc de-a *Apostrof*-ul m-au învățat minte, m-au învățat cât de nedrepti, cât de veninoși, cât de mojici pot fi ei, scriitorii. Cât de vanitoși. Au o știință de a-l răni pe celălalt, de a fi bădărani, cum nimeni nu are” (*România literară*, 15/1994).

Aceleași observații le-am făcut și eu de zeci de ori: egocentrisme și orgolii insuportabile, mitocăniile și chiar golăniile, o capacitate infinită de a insulta, compromite și ridiculiza, cu orice preț, un venin neverosimil, ineputabil („cronicile” Ilenei Mălăncioiu, de pildă). Atmosfera acestei „vieți literare” mi se părea, adesea, irespirabilă. Cum să nu-i dau dreptate, când îmi amintesc, de pildă, între multe altele, de mitocăniile unui Fănuș Neagu. Adus odată la Cluj, la mine acasă, de N. Breban, intrând în bibliotecă, în loc de o minimă politețe și-a manifestat o greață infinită: „Parcă sunt într-un cavou”. Arătându-i la București, întâmplător, la Uniune, mica mea antologie elvețiană de prozatori români, pe care o publicasem la Berna (*Rumänische Erzähler der Gegenwart*, Gute Schriften, 1972), în loc să-mi mulțumească, fie și formal, mi-a replicat brutal, superior și definitiv: „Nu ți-ai făcut decât datoria”. Ca și cum „datoria” mea era „să-l popularizez” pe

el (sau pe alt prozator) în străinătate. Episodul definea foarte bine mentalitatea și stilul, dominant pe atunci, al relațiilor dintre scriitori și critici. Cei din urmă, doar „agenți de publicitate”. Mai ales ai „scriitorilor oficiali”, cu poziții dominante în presă.

Evident, cu o astfel de psihologie și comportament, nu aveam nici cea mai mică legătură și afinitate. Totul îmi plăcea într-un astfel de mediu. *Luceafărul*, revistă literară, condusă de E. Barbu, își făcuse un poster publicitar, cu cap de afiș: *Totul despre fotbal*. Acesta era nivelul. Acestea erau preocupările. Inculte, megalomane, abuzive. Și, mai ales, total străine de întreaga mea mentalitate și orientare culturală. Ea se lovea, brutal, adesea umilitor (repet), de noile realități sociale, radical schimbate. Totul era, sau mi se părea absurd, violent, nedrept, cinic. Le „înțelegeam”, dar nu le puteam asimila. N-a fost deloc ușor. De altfel, până azi, trăiesc același decalaj inevitabil. Din fericire, unele asperități au dispărut. Dar numai după decenii de mari antagonisme și răsturnări de situații. Mai ales, după 1989. Până atunci, am trecut prin momente grele. Fac tot ce pot ca să nu cad în lamentări sentimentale și în melodramă de prost gust. Detest orice formă de „compătimire”.

Nu am citit încă un bun studiu sintetic despre mentalitatea scriitorului sub regimul comunist. Pretenția sa esențială ca poetul și romancierul „oficial” să domine și să controleze întreaga opinie a „vieții literare” mi se părea absurdă și profund abuzivă. Poate că un astfel de text există, dar eu încă nu-l cunosc. Oricum, am suficientă experiență „românească” pentru a generaliza și extrapola, sistemul fiind peste tot același. Este, pe de altă parte, foarte greu pentru un occidental sau pentru un scriitor român de orientare liberală să înțeleagă, să asimileze mai ales, acest nou tip de scriitor comunist: nomenclaturist, oficial, activist, carierist și conformist. Amestec de servilism, față de ierarhiile sociale. Căci totul se petrecea pe o scară gradată, în interiorul unor structuri și ierarhii foarte rigide. În cazul în speță: Uniunea Scriitorilor. Se va găsi, probabil, cândva, un scriitor de talent, care să facă portretul acestui profitor oportunista, ipocrit și cinic. Nu discut acum talentul literar, într-un caz sau altul. Rețin doar trăsături umane, de joasă speță, ipocrizia simulării, ferocitatea „succesului”, instinctul de conservare în continuă alarmă. Căci totul nu era decât un teatru de umbre, un joc de aparențe, de formalități goale. Dar cât mai rentabile. De unde și frica permanentă de a pierde aceste privilegii. Un succes rentabil în perspectiva catastrofei definitive, oricând posibile.

Am cunoscut, prin forța împrejurărilor, pe toți președinții Uniunii, începând cu Zaharia Stancu. Poate cel mai cinic dintre toți, dar, într-un anume sens, poate și cel mai aprig „avocat” al unui contract „semnat” de ambele părți. A avut curajul să-l interpeleze pe N. Ceaușescu în legătură cu „tezele din iulie”: „Scriitorii nu le înțeleg”. „Nu este nimic de explicat, ci de executat”, i s-a răspuns pe loc, sec și brutal. La plecare, Secretarul General nici nu i-a dat mâna. Reversul medaliei? Ceva în genul: „Să ne vindem, dar să ne vindem scump”. Iar dacă suntem „scriitori” să ni se asigure cât mai multe traduceri și un mare succes de critică. Această mentalitate a avut-o și Virgil

Teodorescu și, în parte, în forme mai moderate, și D.R. Popescu. Pe de o parte, o astfel de atitudine era inevitabilă în ambianța deprinderilor și cu mentalitatea de atunci. Unii scriitori din „aparat”, ca Laurențiu Fulga, încă mai cultivau un anume spirit de breaslă și de protecție a unei categorii oarecum favorizate. Contactele cu el erau umane, nu foarte birocratice și de un anume bun-simț. Ar fi vrut și el să fi scris despre romanele sale, dar nu a insistat niciodată.

Să mai subliniez că am devenit profund antipatic „președinților” succesivi, prin faptul că n-am scris, n-am elogiat niciodată, opera lor? Revin la un punct extrem de sensibil și semnificativ: pentru scriitorul oficial consacrat, cronicarul, criticul, recenzentul nu erau decât simpli agenți literari și nimic mai mult. Cine călca acest consens și pact nescris se expunea la cele mai dure represalii. Voi ilustra această psihologie abuzivă doar prin două exemple personale. Ele sunt tipice. Au o valoare de simbol și chiar de „document literar” de epocă. Fac serioase eforturi să-mi păstrez, pe cât posibil, echilibrul interior și libertatea de spirit, evocând astfel de episoade neplăcute. Adesea ele mă exasperau.

Trebuie să încep cu Marin Preda, marele pontif literar al epocii, care nu publica la Editura Cartea Românească (unde era director) nici un critic, nici o culegere de cronici, dacă două-trei texte nu erau și despre cărțile sale. Mi se spunea că unii cronicari îi prezentau, servil, în prealabil, cronicile, la un fel de viză, de precenzură. Făcând o călătorie în Elveția, într-o delegație a Uniunii, acest autor mi-a propus, în modul cel mai direct, să scriu despre el. Am dat un răspuns vag, neconcludent. N-aveam, bineînțeles, nici o intenție, dar absolut nici una, să mă angajez argat literar la Siliștea-Gumești. Personajul poate fi definit și prin următoarea scenă: pe noptiera de la hotel așezase brichete de aur, pe care le cumpăraseră cu bani aduși (zice-se) de fosta sa soție. Se vorbea de 1 000 de franci elvețieni. Le contempla fascinat, cu un fel de avaricie afectuoasă, paternă și rapace în același timp. Naivitate sau bună-credință din partea mea? Cunoscând destul de bine pe M. Gafița, redactorul șef al editurii, i-am propus: *¡Olé! España*. S-a dus repede să „întrebe”... pe director. Nu știa cum să scape mai repede de mine. Marin Preda nu uitase scena elvețiană și-mi plătea polița.

Cu poetul oltean, extrem de agil și de abil, cu cobilița etern prin Europa, Marin Sorescu, antagonismele au fost mai variate și, adesea, mai violente. Încă din perioada *Cahiers roumains d'études littéraires* „mă reclamase” că nu este „popularizat” în revistă. Cei mai mulți dintre scriitori nu considerau *CREL* decât ca un organ de publicitate personală internațională și nimic mai mult. Mi-a fost foarte ușor să demonstrez că *La Chronique des traductions* reținuse și prezentase, din proprie inițiativă, toate volumele sale de traduceri editate pe atunci în țară. La un colocviu Eminescu de la Roma, conflictul a izbucnit însă în mod deschis și în formele cele mai penibile. Transcriu din *Evadări în lumea liberă* (Iași, 1993, p. 190) o însemnare din 3 decembrie 1984: „Cineva aduce în pauză știrea de la Ambasadă că aș fi obținut o distincție internațională (premiul Herder). Poetul X.Y. (= Marin Sorescu, membru al „delegației” noastre, n.n.) nu-și poate stăpâni invidia

și-mi declară, cu o rară insolență, că premiul i s-ar fi cuvenit lui... O clipă uluit îi răspund sec, în particular". Doar că, în realitate, M.S. izbucnise de la locul său și protestase public și suficient de tare să fie auzit de întreaga asistență... Inutil să mai subliniez impresia generală produsă. Devenit director al revistei *Ramuri* m-a atacat o dată, de două ori, nu mai țin bine minte. Rețin deci și acest exemplu de vendetă literară. Era alimentată de prejudecata, larg răspândită, conform căreia orice critic trebuie neapărat să fie la ordinele vedetelor literare oficiale și să le facă „presă”. Să le declare „geniale” etc. Ceea ce nu puteam accepta sub nici un motiv.

Când ieșea din zona amorului propriu ulcerat, scriitorul român făcea un pas mai jos, spre sordid și cinism. Mentalitatea sa fundamentală era de sinecrist etern, de parazit și de „scriitor de stat” întreținut și plătit gras de Partid. Principiul intrase în regula jocului și în moravuri. Se spune că E. Jebeleanu, care a trăit toată viața dintr-un reportaj, unde citase și pe N. Ceaușescu, ar fi lăsat datorii la *Fondul literar* de peste un milion. Pe atunci o sumă enormă. La fel, un mare „datornic” a fost și Adrian Păunescu, în perioada de glorie a *Cântării României*. În această perioadă, Iorgu Iordan devenise celebru, dar nu prin lucrări de lingvistică. Era ridiculizat că întors din străinătate ca delegat al Academiei... restituise la Banca Națională o mică sumă în valută necheltuită. Voi aminti doar o singură scenă cu N. Stănescu – încă un „geniu” al epocii – care se lăuda, la beție, că, la o alegere de consiliu la Uniune, mi-a șters numele de pe foarte multe buletine. Era în perioada președinției lui D.R. Popescu și s-a nimerit să fim amândoi, în același timp, în anticamera sa. Trebuie să menționez că... putea îngrozitor, nespălat probabil de o săptămână. M-am și mutat de lângă el. Dar nu acest detaliu era important.

Apare D.R. Popescu. Poetul nostru dorește imperios o întrevedere particulară și amândoi dispar pe o ușă laterală. Pentru ca, după câteva minute, președintele Uniunii, care mă cunoștea bine de la Cluj, să revină cu o figură descompusă, aproape speriată: „Știi ce-mi cere? Să-i dau 35 000 lei. N-am... Dar (după un moment de gravă reflexie) pot să nu-i dau celui mai mare poet în viață?”. Și sună la telefon: „Să vină Traian Iancu”. Un personaj pitoresc, celebru la Uniune, mare specialist în tot felul de combinații și expediente. Era și poet. Iar estetica sa era: „Cu Partidul, cu folclorul”. La una dintre „alegeri”, T.I. umbla cu geanta cu bani și acorda pe loc „împrumuturi”. În astfel de condiții, cum să nu încerci să rescrii, în variantă românească fie și obscură, *The Gentle Art of Making Enemies* de J.A.M. Whistler?

Toate acestea, reprezentau, mai mult sau mai puțin, fenomene – să le spunem – de „suprastructură”. Cauza profundă, fundamentală, era permanenta teroare a poliției politice, a Securității. Ea domina și determina, în diferite forme, întreaga viață culturală a țării și, evident, și activitatea Uniunii și a membrilor săi. Trec peste prezența eternă a informatorilor, denunțurilor, „turnătorilor” din „viața literară”, din mediul sordid al redacțiilor și scriitorilor. Aș putea invoca chiar și cazul meu (de altfel minor), obiect totuși de permanente denunțuri la „Secu” și la Regionala de partid din Cluj. După 1989, unul dintre foștii șefi ai secției culturale, un universitar,

politehnician (Roman Morar) mi-a declarat-o direct: „Nici nu știți câte reclamații veneau la mine. Încât, la un moment dat, eram pe punctul de a spune Securității: «Veniți și luați-l!»”. Dar sunt primul care s-o recunosc: era o situație obișnuită, cu totul banală, căreia nu-i dau nici o importanță deosebită. Pentru mentalitatea „politică” a scriitorului român din acea perioadă, aș reține totuși alte două scene tipice și simbolice. Ele sunt mai elocvente decât orice demonstrații savante, mai mult sau mai puțin politologice. Vorbesc în cunoștință directă de cauză, în calitate de martor ocular.

Pentru scriitorul comunist (și existau, într-adevăr și câțiva fanatici), Partidul trebuia să le asigure „tot”: carieră, succese, călătorii, locuință, salarii grase, impunitate la orice critici și multe alte avantaje de acest gen. Un astfel de specimen, întors recent dintr-o delegație în China (este sau a fost, în orice caz, „atașat cultural” la Pekin, chiar și după 1989), se declara peste tot „maoist”, cu tunică și insignă corespunzătoare, un biet poet proletcultist Ion Gheorghe. Obtuz, agresiv și dogmatic. Mă aflu, cu totul întâmplător, în biroul lui Laurențiu Fulga, la Uniune, când acest individ plin de furie începe să țipe, cerând „să se ia măsuri” contra „fiului burgheziei”... N. Manolescu, autor al unei recente cronici negative. În zadar, Laurențiu Fulga, vizibil intimidat, încerca – totuși – să apere dreptul la opinie literară, la posibilitatea și a unor obiecții. Ion Gheorghe o ținea pe a lui: violent, grobian și „partinic”. Uniunea trebuia, neapărat, să pedepsească pe vinovat, „să-i ia” cronica, să înfiereze public pe „dușmanul de clasă”. Scena mă urmărește și acum, deoarece este tipică pentru mentalitatea totalitară în varianta agravantă a „revoluției culturale”. Marxismul intrase, în cazul unui biet poet-versificator incult (se pare fost învățător sau așa ceva) și devenise o dogmă fanatică și feroasă.

Suspiciunea generalizată, filajul, instalarea microfoanelor peste tot la Uniune, în birouri și restaurantul Uniunii producea și alte reacții tipice. Plasate și sub unele farfurii (țin minte, că odată, la o masă, o astfel de farfurie ne-a fost luată de pe masă și dusă în altă parte, semn că nu „noi” eram, atunci, sub observație), microfoanele deveniseră o adevărată obsesie la scară națională. Că era pe deplin justificată, nici nu mai subliniez. Întors, în 1988, de la Paris (a fost ultima mea călătorie în Franța, cu prilejul apariției unei cărți la PUF), i-am făcut imediat o „vizită” lui D.R. Popescu. Voiam să-i comunic o serie de informații grave, care-l priveau și personal. A înțeles. Mi-a făcut un semn cu degetul la buze și am plecat „conspirativ” pe malul lacului Herestrau. Mașina cu șoferul au fost lăsată la mare distanță, l-am spus direct: „Dă-ți demisia imediat. Totul se prăbușește. Vei plăti oalele sparte...”. M-a ascultat atent, foarte atent, cu un aer preocupat. Nu m-a contrazis. Însă mi-a răspuns: „Este rău, foarte rău, dar dacă plec eu va fi și mai rău...”. Și-mi citează trei nume ale unor concurenți acerbi, care-l „săpau” și-l „turnau” la „cabinetul doi”: Ion Brad, Ion Dodu Bălan, pe al treilea l-am uitat. Exemplu tipic de ferocitate a junglei literar-partinice. Față de această totală lipsă de scrupule, carierismul „apolitic” al lui Eugen Simion și al altora, de categorie „academică”, pare aproape benign, „inocent”. Dacă ținem seama, mai ales, de moravurile literare ale scriitorului român din perioada comunistă.

Sunt mai scuzabile, mai tolerabile, unele reacții megalomane, de alt tip decât cel „politic”? N-aș spune. Egocentrismul, veleitarismul, invidia, egoismul și individualismul acerb rămân (și nu numai pentru mine) la fel de detestabile și în astfel de situații. Greu să uit aroganța și – să spunem lucrurilor pe nume – mitocănia unei Maria Banuș, poetă oficială, suficientă și superioară, intrată pe atunci și în manualul școlar. Cu prilejul unei vizite literare elvețiene, din 1972, ea s-a comportat față de mine cu o obrăznicie crasă. Într-un fel, era mai firesc să se intereseze, mai mult de mine, unii elvețieni, deoarece studiasem, între timp, un an la Geneva, publicasem în presa elvețiană articole și chiar o mică antologie. Sau aroganța, pretins spirituală, a Ninei Cassian, profund iritată că, la Paris, Maurice Nadeau „a întrebat” de mine. Un „obscur” oarecare. Gest ce i s-a părut cât se poate de... „paradoxal”. Și totuși nu era deloc: cunoșteam personal pe acest critic, autor chiar și al unei note despre *Dicționar de idei literare*. Publicasem cărți în Franța, la bune edituri. Nu este deci vorba, în cazul meu, de amintirea unor „umilințe”, cât mai ales, în primul rând, de portretul moral, suficient și agresiv al unei întregi categorii „literare”. Devin, observ, fără voie, „cronicarul” unei lumi față de care nu am decât o repulsie invincibilă și definitivă. Nu soarta literaturii române sub regim totalitar, cenzură, normative etc. interesa pe acești scriitori, ci doar opera lor. Punerea egoistă și impudică în valoare și cu orice preț. *Roșu vertical* de N. Stănescu rămâne un exemplu tipic de oportunism politic. Într-o emisiune TV, l-am văzut chiar și într-o „suită” decorativă a lui N. Ceaușescu.

De fapt, nici nu știu de unde „să încep”. Într-atât contrarietățile de acest gen mă asaltează din toate părțile. Individualismul, pulverizarea, megalomania publicistică săreau și atunci și acum în ochi. Fiecare voia să-și facă o revistă. Cu ce program? Cu ce „personalitate”? Că scriitorii nu se citesc decât între ei și, de multe ori nici măcar atât, era și este un fapt de notorietate publică, mai mult decât evidentă. La o privire atentă este ușor de identificat cauza fundamentală a acestor animozități generalizate: relațiile mele străine, publicațiile franceze și realizările *CREL*, în primul rând. Exasperasem pe toți cei avizi de „prezențe românești” în străinătate. O adevărată obsesie națională. Când a apărut *Compendiul* de istorie al literaturii române de Al. Piru (1981), despre care se zvonise că fusese „comandat” pentru a fi tradus în limbi străine, a izbucnit una dintre cele mai violente campanii de presă ale epocii. N-a existat veleitar sau diletant literar omis, care să nu protesteze indignat că nu este sau nu va fi „introdus în Europa”. Rezultatul? Proiectul a fost abandonat. Dar mitul „Premiului Nobel”, „acordat” – la București – de nu știu câte ori, lui N. Stănescu, M. Sorescu, Șt.-A. Doinaș etc., recent și lui Gellu Naum? L. Ulici a scris o întreagă lucrare, în două volume masive, pe această temă, pe care am comentat-o, la timpul său, în *Tribuna: Nobel contra Nobel. Propuneri, prezentări și antologie* (1988). Ca document al unui complex literar românesc iremediabil, cartea rămâne semnificativă și, în felul său, exemplară.

Cred că este momentul „să nu mai lungesc vorba” și să trag unele concluzii. Despre această „viață literară” – și înainte, și după 1989 – am,

într-un cuvânt, cele mai proaste amintiri posibile. Mi-a insultat, terfelit, bagatelizat și umilit cele mai bune intenții, chiar dacă – sunt primul care s-o recunosc – o parte din vină îmi aparține. Am explicat, în linii generale, cauzele acestui permanent antagonism, începând cu lipsa evidentă de „diplomație” și de experiență a relațiilor sociale și, mai ales, „literare”. Dar, în cele din urmă, am ajuns la o concluzie să-i spun „pozitivă”: să încerc să convertesc, totuși, evocarea acestui mecanism (pentru care n-aveam decât dispreț și dezgust), într-un mic document de sociologie literară. Cel puțin, de pe urma unor suferințe morale, să rămână – ca un fel de compensație și reparație indirectă – și câteva constatări obiective, de ordin general. Deci un spor de cunoaștere. Cu excepția *Memoriilor* lui E. Lovinescu, preocupate în mod esențial de portretistică literară și de anecdote, nu cunosc o încercare similară în „memorialistica” română. De altfel, ea este, în forma de față, doar o simplă „introducere”. Pentru a fi cât mai precis posibil, schițez și o mică tipologie reprezentativă a adversităților literare, a celor trei categorii de adversari care m-au urmărit toată viața. Nu sunt sigur că voi „prinde” tonul exact al unor astfel de evocări. Dar, cel puțin, aceasta a fost intenția inițială. S-ar părea, la prima vedere că, în realitate, nu este vorba decât de o banală „răfuială” postumă. Nimic mai fals! Ilustrez doar, printr-o serie de exemple concrete, o anume tipologie. Dar aș dovedi o imensă ipocrizie dacă aș pretinde că, uneori, mai ales cu decenii în urmă, n-am fost afectat de unele atacuri mult prea violente, agresive și nedrepte.

Foarte virulent, infatuat și megaloman este, în primul rând, *poetul*, să-i spunem, „de redacție”, cel „la prima generație”. Într-o „lume literară” dominată de poeți și scriitori (preocupați doar de publicitatea lor), dacă n-ai „scris” nimic, niciodată despre ei, ești condamnat, pierdut, distrus, desființat definitiv. Am învățat repede că pentru un succes de orgoliu, de amor propriu sau de vendetă, „scriitorul român” calcă totul în picioare. Idei, principii, morală, bun-simț. Trece chiar și peste „cadavre”. Am amintit anterior o serie de nume. Se înțelegea imediat, în astfel de medii, că eram doar un „străin”, că nu făceam parte din lumea lor. Un „tolerat” și nimic mai mult. Poate cel mai reprezentativ „caz” al acestei categorii rămâne un anume Cezar Ivănescu, de o agresivitate și vulgaritate ieșită din comun, autor frenetic de „demascări” de pretinsele „asasinate” ale lui N. Labiș și M. Preda. Toate de pur „scandal literar”, căci în nici un caz intenția etică nu a inspirat astfel de texte fals justițiare. La un „Salon de carte” la Oradea (1996) m-a atacat absolut gratuit, numai din plăcerea de „a înjura” în public. Și s-a întâmplat să fiu eu... „victimă”.

Aș putea menționa și multe alte nume, de poeți complexați și resentimentari, inclusiv ieșeni, care nu pot uita „că-n-ai-scris-despre-ei”. O poetă, profund veninoasă, cunoscută în lumea literară sub numele de *Surâsul Hiroshimei*, este, să spunem, un alt „caz”: psihanalitic. Frustrarea unei femei urâte, asexuate, total „ignorete”. Inclusiv de... mine. Dar cum poate fi caracterizată în mod exact o afirmație a sa, dintr-o cronică din *România literară*, că „nu va citi niciodată” *Politică și cultură*, deși – recunoștea – „cartea a avut succes”, doar pentru că am exprimat – inclusiv într-o emisiune TV –

unele obiecții la adresa lui C. Noica? Să zicem, totuși, că am iritat, involuntar de altfel, o sensibilitate și o afecțiune pur feminine. Ce se poate spune însă, în schimb, despre rânjetul unui Radu Petrescu, din jurnalul său, care nu reține decât (sadic) că m-a văzut... „plângând” (?), în holul Facultății de Litere, după „comprimare” în 1947? Să admitem că așa s-au întâmplat lucrurile, deși nu-mi amintesc o astfel de scenă. Eram chiar atât de „ridicol”? Nu se consuma, de fapt, o dramă umană? Refuz pur și simplu să mai comentez asemenea mizerii. Înregistrez doar o categorie de documente umane de joasă speță și... atât. Să rețin, în sfârșit, încă o „fișă”: o reacție disprețuitoare a marelui „creștin” N. Steinhardt, dintr-un volum de convorbiri cu un personaj abject, Z. Sîngeorzan. „Călugăr-necălugăr”, dar iremediabil „om de litere”, tot timpul prin redacții, în loc să se reculeagă efectiv și definitiv la mănăstirea Rohia... Nici despre el n-am scris niciodată. Și această tăcere... „costă”.

Dificultățile produse de *critic* au fost mult mai mari și ele continuă, de fapt, până azi. Cauza principală este evidentă: concepția total diferită despre „critica” și „cronica literară”, despre „foiletoniști” și „impresionism”. Trebuie făcute totuși o serie de distincții.

La nivelul cel mai de jos, acționa „cronicarul literar tânăr”, foarte agresiv și sigur pe sine, fie prin încadrarea sa la Securitate (gen Marian Popa), fie executant servil al „Consiliului Culturii” (gen Alex. Ștefănescu, autor – între altele – al unei cronici comandate, total abjecte și mai ales incompetente, despre *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, în cadrul campaniei oficiale împotriva acestei cărți). A continuat să fie ostil și după 1989. În această împrejurare, acționa, mai ales, „criticul oficial” care „elogia” și „distrugea” la comandă. Romul Munteanu, unul dintre aceștia – cu care am avut de altfel bune relații în perioada *CREL*, dar și mai târziu – nu va ști niciodată cât de mult m-a jignit când mi-a reproșat că și-a periclitat cariera editorială fiindcă mi-a adus un elogiu într-un articol, pe care de altfel nici nu l-am reținut.

O categorie superioară era a criticilor a căror ideologie liberală era și a mea, pe care c „aprobam” și chiar o „admiram”, dar cu ale căror judecăți și ierarhii pur literare – pentru a nu mai vorbi de „stil” – nu eram deloc de acord. Cu Gheorghe Grigurcu, de pildă, nu am polemizat niciodată. „N-am răspuns” la nici un „atac”. Iar despre prolixitatea cronicilor sale – după mine insuportabilă – am păstrat toată discreția posibilă. Dar astăzi, dacă m-ar întreba cineva, cum îmi imaginez „infernul critic” aș răspunde: „Să mi se citească, în dreapta, o cronică de Gheorghe Grigurcu, iar în stânga, o cronică de Dan C. Mihăilescu. Sau invers”. Orientarea ideologică a lui Alexandru George era, la fel, și a mea: declarat liberală. Adeziune integrală. Dar la un atac megaloman, extrem de infatuat și de nedrept, a trebuit să ripostez, tot în *Cuvântul*, într-un stil fără replică. A reacționat prin referințe ocazionale în diverse interviuri și intervenții, printre care și prin argumentul (acesta integral ridicol) că m-a menajat din cauza... „vârstei”. Ca și cum, el era mult mai... tânăr. Toate acestea rămân inocente jocuri literare pe lângă ura feroce pe care mi-o poartă și azi, de decenii, un Mircea Zăciu, „dizlocat” fără voie, contestat doar indirect – prin simpla mea existență

și prezentă – din poziția sa de mare „șef de școală” la Cluj. N-am citit decât primul volum din *Jurnalul* său, unde răzbate invidia și răutatea cea mai directă. Mi-a mai căzut o dată sub ochi și un interviu din *Tribuna*, în același stil. El a continuat și în alte volume ale *Jurnalului*, unde exagerările și insultele sunt atât de stridente, încât până și un critic ce nu mă „iubește”, nici pe departe, Gheorghe Grigurcu, le-a semnalat critic într-o cronică la volumul IV. Rețin deci și acest fenomen de fixație a urii critico-literare implacabile. Nici în acest caz nu am ripostat. Iar despre volumul I din *Dicționarul scriitorilor români* am scris chiar favorabil în *Apostrof*.

Trec, în sfârșit, la a treia categorie, cea mai minoră, dar nu și mai puțin agresivă: a marelui „savant”, care te ia pe sus – superior cum nu se mai poate – de la înălțimea imensei sale competențe belferești. Că erudiția profesorală mi-a fost totdeauna profund antipatică n-am ascuns-o niciodată. N-am intrat însă în nici o împrejurare în concurență directă și cu atât mai puțin în polemică publică. Despre un fost coleg de facultate, care m-a apostrofat însoțind pe Matei Călinescu – la Facultatea de Litere din București, un templu unde nu aveam ce căuta – că citez lucrări germane, când, pe vremea studiilor de la Iași, nu știam această limbă, am amintit. Trec peste unele note polemice, de pură antipatie refulată, semnate de autori de o anume valoare (Vasile Florescu, Al. Duțu), pentru a reține doar două cazuri mai mult anecdotice, distractive. Cineva (I. Funeriu) s-a străduit să descopere, în stil senzațional ieftin, „o... mie de erori” în ediția Macedonski, Vianu-Marino. Poate are, poate nu are dreptate. N-am citit cartea. Iar astfel de preocupări, vechi de decenii, au ieșit total și definitiv din conștiința mea. În ce mă privește, declarasem limpede (*Opere*, I, p. 288), atât cât se putea în condițiile editoriale de atunci, că partea pur filologică era o operă de colaborare cu redactarea ediției, între timp decedată. Mie nu-mi aparține, efectiv, decât aparatul de note, istorico-literare, pe care nu le-a contestat sau depășit încă nimeni. Iar Șerban Cioculescu le-a și elogiat. Ar fi fost cu totul nedemn din partea mea să arunc întreaga responsabilitate pe umerii unei persoane ce nu se mai putea apăra. N-am dat nici cea mai mică atenție acestei întâmplări, prinsă totuși din „zbor” de soția lui Dan C. Mihăilescu, cu care între timp polemizasem. Un indiciu în plus că în jungla literară poți fi atacat și sfâșiat prin surprindere, oricând, de oricine. Dar chiar dacă filologul nostru vigilent ar fi avut integral dreptate, mi se pare absurd să cheltuiești o enormă energie și mult timp pentru a descoperi și „demasca” erorile altora, doar cu scopul evident de a-i compromite și a-i denigra, oricare ar fi fost pretextele, în loc să realizezi tu însuși o ediție proprie, mai bună. Ceea ce este oricând posibil și de dorit. Dar de această specie de savanți academici n-am scăpat nici până azi. Foarte recent (septembrie 1998), un domn academician Mihăilă (mi se pare slavist) întreabă arogant și autoritar, printr-o redactoare a Editurii Academiei, ce înseamnă *Felibri*. Expresie, lui necunoscută, găsită într-un text al meu, în curs de apariție la *Synthesis*. Dl. „academician” nu aflase, nici până azi de societatea cultural-literară din sudul Franței, de V. Alecsandri, de *Cântecul gintei latine* etc. Bineînțeles, am răspuns prin câteva cuvinte „amabile”, după care am trântit telefonul... Încă un document de moravuri

academico-savant-filologice. Simpla lor evocare îmi repugnă și în același timp mă întristează.

Din toate aceste confruntări, mizerii, lovituri joase și pseudopolemici și, mai ales, efecte directe ale lipsei totale și inevitabile de afinități, am tras două concluzii de bază. Mai bine spus, ele s-au precizat singure și încă destul de repede. Două din constantele vieții mele de „om singur”:

1. Am refuzat, în bloc și definitiv, întreaga cultură și literatură a epocii comunist-ceaușiste. N-am studiat-o, n-am citit-o. Nu mă sfiesc să declar că o cunosc foarte, foarte puțin, cu excepția criticii și studiilor literare în genere. Nu contest că au existat și unele talente individuale, unele realizări. Ele scapă, de fapt, oricând și oriunde, oricărui determinism. Dar refuzul meu, categoric și absolut, era și a rămas de ordin pur ideologic. Mă aflu, *mutatis mutandis*, în situația lui Thomas Mann, care a refuzat, în bloc, literatura epocii hitleriste, deși au existat și atunci talente, opere etc., în diferite genuri (M. Heidegger, E. Jünger etc.). Literatura epocii ceaușiste, integral detestată, nu m-a interesat niciodată. Nu eram de acord cu orientarea sa, cu temele și servituțiile sale. De altfel, aveam tot mai puține preocupări „literare”. Eram dezinteresat și de „rezistența prin cultură”. Un pretext comod și inofensiv, pentru regim, de a nu fi contestat în mod direct și cu riscuri evidente. Când am crezut necesar, într-o altă dispoziție interioară, „am rezistat” în mod direct. În plan politic. Și am plătit din plin.

2. Respins total de societatea ceaușistă și de instituțiile sale, marginalizat cu brutalitate, am rămas până azi un „liber profesionist” integral. Am menționat această situație (simplu document de „sociologie literară”) și în capitolul anterior. Două decenii m-am întreținut exclusiv din onorarii literare, mai mici sau mai mari, din „drepturi de autor”. Pe atunci, ele aveau o anume consistență, în funcție de productivitatea fiecărui autor. În definitiv, premiul *Herder* a fost dotat cu 20 000 de DM (o sumă importantă la cursul de atunci), pentru traducerea japoneză am încasat 1 500 de dolari SUA. Și cărțile franceze au adus mici venituri. La „lichidarea” *Dicționarului de idei literare*, în 1975, am încasat echivalentul a aproape trei mașini *Dacia*. Aș putea justifica întreaga mea existență „la centimă”. În octombrie 1980, după un an și jumătate de demersuri dificile, am obținut o pensie, nu foarte mare, de la Uniune. Dar ea ar fi rămas oricum insuficientă, fără „drepturile de autor”, inclusiv onorariile colaborărilor la diferite reviste. La... masă eram „invitatul” L. Cred că am dat chiar un mic exemplu de independență economică, socială și culturală. Fără emfază și acțiuni de mare spectacol. Fără gesturi umiltoare, cedări, împrumuturi la Fondul literar etc. Celor mai mulți, acest act, de intransigență și independență economică, nu le spunea, evident, nimic. Pentru mine, era normalitatea însăși. Mai mult: o atitudine esențială. Dar în generația tânără, după 1989, ea n-a rămas total neobservată. Un jurnalist, Horațiu Pepine, i-a făcut chiar și un elogiu, într-un articol din *Curentul* (8 octombrie 1998). Un semnal tardiv de recepție marginală, ca și eroul său, reală și spontană. Cu acest publicist independent și vizibil inteligent am stat de vorbă o singură dată, la revista 22, în calitate de corespondent BBC, când i-am dat și un scurt interviu.

12

Cărțile românești

Relațiile – să le spun eufemistic – „proaste” cu așa-zisa „viață literară” explică în bună parte și reacțiile personale față de cărțile pe care le-am scris. Ele oscilează, în primul rând instinctiv, între dezinteres, indiferență, abandonare și, în unele cazuri, chiar repudiere „afectivă”. Adevărul este că nu le mai „iubesc”. Atitudine care se va accentua, spre sfârșitul activității, după 1989, moment ce va fi evocat, pe larg, într-un capitol viitor. Să zicem, totuși, că măcar unele dintre ele au jucat și poate mai joacă încă un anume rol ideologic și cultural. Dar de afecțiune „reală”, de totală solidaritate nu mai poate fi vorba. În unele cazuri, aproape că am și „uitat” de existența și apariția lor. Ea mi-a „complicat” doar existența. Nu este vorba de o simplă „afectare”, ci de purul adevăr. Dacă sunt crezut sau nu, sunt și rămân indiferent. Pare paradoxal, chiar anormal. Și totuși o explicație profundă există. Despre aceste cărți nu mai păstrez aproape nici o amintire frumoasă. Dacă se poate vorbi, totuși, de unele „realizări”, ele au fost mult prea scump plătite. Ceea ce mă determină să declar cu toată fermitatea: astfel de experiențe nu le-aș mai repeta niciodată.

Am investit în aceste cărți un anume volum de muncă, bune intenții și un oarecare spirit de inițiativă. Și, când observ că întreg acest efort – global vorbind – a căzut, de fapt, în gol – obiect, de multe ori, doar de bagatelizare, insulte și atacuri –, intervine un anume regret și o inevitabilă decepție. Dar nu atât „sentimentală”, cât culturală și, în definitiv, „umană”. Reapare, cu toată claritatea mai ales, desincronizarea, deosebirea și conflictul radical de orizonturi, programe și nivele culturale. Inclusiv între generații. Evident, eu nu pot modifica, în nici un fel, aceste realități negative. Dar un anume dezgust și amărăciune intervin în mod inevitabil. O explicație deci există. Ea este și rămâne însă dureroasă și mai ales incurabilă.

De unde înstrăinare, descurajare și distanțare progresivă și, în cele din urmă, definitivă de astfel de preocupări. Azi, îmi dau seama tot mai bine de cauza profundă a unei asemenea reacții: n-am fost niciodată și nu sunt, mai ales acum, la sfârșit, ceea ce în cultura și literatura română se numește, în general, „critic literar”. Am o altă mentalitate, alte preocupări și o altă orientare. De aici provin, în esență, toate neînțelegerile și adversitățile de care m-am lovit. Iau act de această situație obiectivă, evitând orice „dramatizare”.

Sunt necesare, cred, și câteva precizări prealabile. Mai întâi, contextul general: „reabilitarea” mea juridică, din oficiu, în 1969 (voi reveni asupra acestui episod). Apoi, un anumit climat de „destindere”, după 1964, când am revenit în publicistică. El făcea posibilă, măcar în parte, luarea unor inițiative „personale”. În același timp, pe durata a șase decenii, am parcurs diferite etape „istorice”, radical deosebite, iar cărțile pe care le-am publicat s-au integrat succesiv și în mod inevitabil unor faze și cicluri „istorice” de evoluție. Fiecare lucrare are, pe lângă o motivație proprie, un sens mai adânc și o justificare specifică precisă. Sunt, în felul lor, și mici „documente de istorie literară și culturală”. Ele exprimă o serie de etape culturale bine determinate și, totodată, o anume traiectorie personală. Că nu-mi face nici o plăcere s-o evoc nici nu mai trebuie subliniat. În prima versiune a acestei *Vieți*, unele detalii erau prea „patetice”, prea „sentimentale”. Am renunțat definitiv la astfel de „amintiri”. Rețin, îmi propun cel puțin, să înregistrez numai sensul obiectiv al acestor cărți. Cu toată „răceala” și luciditatea posibilă. Le-am părăsit, de fapt de mult în conștiința mea. Încerc doar să definesc și să reevaluez semnificația lor (personală) ideologică și culturală (istorică). Observ repede să experiența lor umană este mult mai complexă și – din punctul meu de vedere – mult mai importantă decât „simpla literatură”, pe care am părăsit-o definitiv. Demult și în mod firesc. O dată pentru totdeauna: nu sunt nici măcar ceea ce se numește „scriitor” și „om de litere”. O specie, din punctul meu de vedere (greșit sau nu), cu care n-am afinități. Mai mult: o categorie, după mine, profund antipatică.

Despre falsul meu „debut” literar, în 1965, la 44 de ani, cu o carte scrisă de fapt, cu două decenii în urmă, sunt puține lucruri de spus. Începea, totuși, în felul acesta, lunga serie a decalajelor și desincronizărilor publicistico-editoriale. *Viața lui Alexandru Macedonski* îmi amintește numai situații neplăcute și umilitoare. G. Călinescu o declarase „o înfrângere”, opinie cu care nu puteam fi de acord. Sustinea, în plus, și aberația că trebuia să fi început cu „sfârșitul”. Altfel spus, cu... moartea lui Macedonski. Perspectivă, într-un fel, de *feedback*. Exclusiv, exagerat „literar”, de pură „biografie romanțată”. Biografiile călinesciene, orice s-ar spune, au fost scrise în această ambianță literaturizantă, epico-portretistică. În perioada 1930, era la mare vogă europeană stilul biografic Ștefan Zweig și Emil Ludwig, interpretat la noi în mod excesiv. Pentru a nu mai aminti că lucrarea a fost admisă doar cu dificultate ca „teză de doctorat” (din punctul meu de vedere o simplă formalitate).

Suportam însă, cel mai greu eticheta – falsă în esență – de „călinescianism”. Un semiadevăr, de fapt. Că *Viața...* a fost concepută în ambianța „călinesciană” nu contest cătuși de puțin. Dar intențiile și, mai ales, tehnica realizării erau total deosebite. Mă interesau, în primul rând, reabilitarea și reactualizarea unei personalități literare compromise. Inconformiste, rebele, profund nedreptățite, „alternative”, la antipodul culturii „oficiale”. Predomina, în mod evident, o intenție polemică. Apoi, și tehnica de redactare era complet diferită. În cazul Eminescu-Creangă preocuparea de portret (foarte) literar și moral era nu numai posibilă, dar și mult mai ușoară, deoarece documentarea de bază era deja descoperită, strânsă de alții. Dar, până „la mine”, nu se știa

bine nici măcar unde se ... născuse Macedonski (nu la Craiova, ci la București). Și apoi, strict tehnic vorbind, este extrem de greu, dacă nu chiar imposibil, să combini în același timp, publicarea sau măcar comunicarea unor documente inedite, cu o sinteză biografică și un portret moral și literar. Din această cauză, acuzația de „călinescianism” (și implicit de minimalizare, „epigonism” etc.) mi se părea și inexactă și nedreaptă. Dar eram pus, într-un fel, în fața unei situații dificile, de „forță majoră”: nu aveam o altă posibilitate de a-mi relua activitatea, după două decenii de întrerupere și interdicție. Mă socoteam deci, într-un sens, propriul meu... „maestru”. Îmi spuneam, cu toată convingerea, *Il padrone sono me*. Eram însă în imposibilitate de a mă dezvălui până la capăt. Și, mai ales, de a convinge și pe alții de adevăratele mele intenții și de reala mea identitate.

Am făcut, în același timp, și alt gen de experiențe. Recepția critică a fost, inițial bună, chiar foarte bună. Unii au vorbit și de „talent”, aspect ce mă interesa mai puțin (N. Manolescu, într-o fază inițială, să-i spunem, de „bunăvoință”). Dar veninul „cronicii” și al „vieții literare” nu putea să nu apară. Perpessicius a recenzat de fapt, doar un capitol: cel consacrat relațiilor lui Macedonski cu Eminescu. Bineînțeles că am fost „făcut praf”. Eroarea poetului era „de neiertat”. Să zicem. Dar acuzația pe care mi-o aducea, că fac... „o pledoarie ca la curtea cu juri”, mi se pare, și azi, de un ridicol monumental. Îmi aduc foarte bine aminte că, atunci când am citit-o, m-a distrat copios. Clasez episodul la categoria „riscurilor profesionale”. Am fost afectat, în schimb, într-adevăr când mi s-a transmis că o nepoată a poetului (din Câmpulung mi se pare) „ar fi plâns” citind biografia mea. Poate că uneori am fost ironic și chiar malițios. O proastă influență a vârstei și mai ales „călinesciană”. Dar, în nici un caz, n-am intenționat denigrarea poetului. Dimpotrivă. Reacțiile pur sentimentale sunt însă mult mai puternice decât exigențele istoriei literare. Regret și acum, mult, foarte mult, că am produs o astfel de supărare unui sensibilități feminine. După cum n-am putut, mult mai târziu, să ajut să emigreze (nici n-aveam cum) pe un alt nepot al poetului, pe nume tot Alexandru Macedonski (a cărui adresă o păstrez în agendele mele). Mi-a scris și mi-a telefonat disperat de mai multe ori. Apoi, i-am pierdut definitiv urma. O familie iremediabil neadaptată mediului românesc. O atitudine pe care o înțelegeam, poate, mai bine decât oricine.

Mi-am dat seama, destul de repede, că această soluție, de fapt, de „expedient” era plină de ambiguități și situații false. Era începutul unei lungi serii de clarificări, disocieri și decalaje esențiale. Ele definesc, până azi, întreaga mea activitate, așa-zisă „critică”. Tendințele și convingerile mele – trebuie să mă refer mereu la această situație – erau net deosebite de orientările și opiniile literare dominante. Chiar dacă ele nu aveau, pe atunci, claritatea și sistematizarea de acum, de la sfârșitul vieții. Dacă *Viața lui Alexandru Macedonski* „a atras” totuși atenția, cauza nu era, în realitate, numai pur „literară”. Cu sau fără mine, această „viață” era, prin ea însăși, intrinsec „literară”, „portretistică”, „frumoasă”. „Meritul” meu, dacă a existat vreunul, a fost doar prezentarea sa într-o formă organizată. Și, mai ales, într-o primă versiune, când ineditul joacă un rol hotărâtor. Or,

eu nu aveam, în esență, despre critică și studiile literare în general concepția literară, estetizantă, dominantă mai ales pe atunci. Documentarea riguroasă, sinteza, construcția nu interesau cronică literară curentă. Studiul și munca organizată cu atât mai puțin. În plus, detaliu esențial, repuneam în circulație un autor interzis, ostracizat în orice caz. Beneficiam și de un context ideologic oarecum favorabil unei astfel de inițiative.

Opera lui Alexandru Macedonski, publicată la scurt interval (1967), a avut, din această cauză, mult mai puțin succes. Cred că cel mai bine a definit impresia generală Ov.S. Crohmălniceanu, când mi-a declarat că *Opera* nu are „strălucirea” *Vieții*... Preocuparea dominantă era, în acea perioadă, doar „strălucirea” literară, „emoția estetică” și nu altceva. Faptul că se elimina un gol evident al istoriei literare interesa foarte puțin sau deloc. În acest punct, apele se despărteau radical. Chiar dacă, deocamdată – sub presiunea mediului literar –, această netă delimitare se producea, în primul rând, doar în conștiința mea și cu multă discreție.

Dacă aceste disocieri îmi apar azi extrem de limpezi, nu înseamnă că pe atunci, ele erau la fel de clare. Parcurgeam, în mod firesc, o perioadă de ezitări, de influențe contradictorii și, uneori, chiar de confuzii. Mă despărteam cu greu, mai ales, de propriul meu trecut, așa-zis „literar”. Aveam, îmi spun și îmi repet, o altă concepție, o cu totul altă „viziune” despre critică. Dar ea era incipientă și total handicapată, mai ales, de un mediu radical deosebit și implicit ostil. Cred totuși că pot rezuma, cu destulă claritate, tendințele fundamentale de atunci, începând cu rezerva față – ca să nu spun „respingere” – de impresionismul dominant al cronicii literare curente. Ea nu putea da, cel mult, decât fragmente și culegeri de fragmente. Iar eu eram, încă de pe atunci, convins de superioritatea sintezei și, în general, a construcției. Separarea de canonul critic dominant era deci radicală, chiar dacă, deocamdată, doar latentă și incipientă. Observam, simțeam mai bine spus, că stilul Lovinescu-Călinescu a marcat „definitiv” critica literară românească. Direcție ambiguă, cu aspecte pozitive și negative. În același timp, nu eram de acord nici cu o altă orientare dominantă, de care am mai amintit: a cronicarului zis „de autoritate”, care pretinde că fixează – singur și definitiv – valoarea literară. Tot ce citeam în materie de sociologie literară contrazicea această convingere extrem de răspândită. Orice altă poziție echivala însă cu o erezie totală. Mai mult: cu un donquijotism ridicol, inacceptabil „vieții literare”. Iar eu cădeam inevitabil victimă acestei mentalități.

Argumentul „meu” că, în Europa, în alte literaturi se făcea, de fapt, un alt „gen” de critică nu avea, pe atunci, nici o valoare, nici o audiență. Cronică a fost și este, bineînțeles, necesară. Dar ca informație, ca o primă orientare și evaluare. Și, poate mai mult decât atât, ca „reclamă”. O critică literară ce nu izbuteste să demonstreze și să convingă pe autor și de „erorile” cărții sale, este, de fapt, ori inutilă, ori simplă operație de publicitate. Lipsa tradiției teoretice a criticii literare române mi se părea atât de evidentă, încât de pe atunci începeam să întrevăd o critică de „idei literare” (în genul rubricii din *Cronica* și *Tribuna*). Dar nu de simplă compilație (începuse voga semioticii, structuralismului etc.), ci de asimilare și sinteză critică.

Inițiasem chiar un mic „cerc de studii” pe lângă *Asociația Scriitorilor* din Cluj (prin 1968-1969), dar fără nici un succes. Numai că o întreagă stare de spirit se modifică *altfel*. Iar eu nu aveam, nici atunci și nici acum, mijloacele și instrumentele strict necesare: poziții publice, universitare, editoriale, redacționale etc. Mă iritau, totuși, destul de mult desconsiderarea și bagatelizarea muncii de documentare și de sinteză, pe de o parte, și sincronismul mecanic, servil și epigonic, pe de alta. Ceea ce mă făcea tot mai izolat și, celor mai mulți, de-a dreptul antipatic. De altfel, așa am rămas până azi...

Destul de obscură, nu încă foarte bine definită, era și o anume atitudine culturală și implicit ideologică. Știam care sunt „golurile”, „petele albe” ale culturii române. Eram ferm convins de necesitatea eliminării lor. De unde, un sentiment latent – pe parcurs tot mai bine precizat – de „pionierat”, de inițiativă personală, care mă stăpânea tot mai puternic. Eram însă inhibat – mai ales într-o primă fază – de toate dificultățile „începutului” de tip „pașoptist”. Începeam totuși să meditez, „să proiectez” unele lucrări inexistente încă în cultura și critica română, unele prime sinteze de un anume gen. Nu însă fără candoarea neofitului, care în plus lucrează și cu instrumente artisanale, cu o documentare imperfectă, lacunară. Cărți personale totuși, opuse curentului dominant, într-o izolare cvasitotală. Dar nu era vorba de un „boicot” organizat, propriu-zis, ci doar de o inevitabilă cădere în gol. Nici nu bănuiam, la început, marele șoc al acestei confruntări, al lipsei de recepție și de „dialog critic”, într-o cultură predominant literară, poetică și publicistică, total lipsită de astfel de preocupări. Indiferență? Ostilitate? Eșec inevitabil? Toate la un loc, pe un fond de subdezvoltare culturală generală, refractară unor astfel de inițiative.

Treptat, treptat, îmi dădeam tot mai bine seama că, de fapt, repetam involuntar – păstrând toate proporțiile – un moment anterior al culturii române: cel „pașoptist”, când totul trebuia luat și construit de la început și pus pe noi baze. Dar, înainte de orice clarificare ideologică și doctrinară, acest impuls se manifesta, în cazul meu, în mod spontan, organic. Mă descopeream, ca să mă exprim astfel, un „neopașoptist” aproape fără voie. Claritatea ideologică, bineînțeles, nu exista chiar de la început. Dar aceasta era, indiscutabil, starea mea predominantă de spirit, tendința de bază. Nu îndrăzneam, totuși, să-mi revendic pe față o astfel de paternitate și filiație. Ar fi părut atât de extravagantă, încât ridiculizarea ar fi fost totală. Nu exista, de altfel, nici cadrul publicistic adecvat sau măcar favorabil. Și totuși începeam să reacționez, cu tot mai multă energie, în această direcție. Am trecut prin momente extrem de dure. Dar nu le regret. Un „preț” trebuia plătit pentru astfel de inițiative, pe care le credeam – și atunci și mai ales acum – foarte necesare și constructive. După ravagiile și masacrul cultural totalitar, care s-a suprapus peste o stare anterioară de evidentă subdezvoltare, „cineva” trebuia, totuși, „să înceapă”, „să repare”, „să umple”, măcar în parte și cu posibilități oricât de modeste un anume „gol”. Că „viața literară” nu-și pune nici pe departe, nici atunci și nici azi, de fapt, astfel de probleme era un motiv în plus de neaderență și de opinii total negative despre nivelul cultural dominant în care nu mă regăseam.

O altă constatare pe care am făcut-o destul de repede, pe măsură ce raza vizuală se extindea, era marea transformare a criticii literare europene, în ultimele decenii, în perioada detenției și izolării mele. Îmi erau accesibile, în primul rând, o serie de izvoare franceze (dar nu numai), pe care am început „să le studiez” în mod sistematic. La început doar pentru simpla mea reorientare, apoi cu scopul de a ajunge și la o viziune organizată, care ar fi putut să intereseze și pe alții. În felul acesta s-a născut *Introducere în critica literară* (1968), care a cunoscut destul de repede și o versiune în limba maghiară (1969). Am fost chiar uimit când mi s-a spus că în critica maghiară nu există încă o astfel de lucrare. Dar și mai surprins am fost de reacțiile, total negative, pe care le-am produs în țară. Deși titlul nu era decât convențional, foarte curent în multe alte culturi, el a fost interpretat, la noi, în modul cel mai literal și plat posibil. De unde și obiecția fundamentală: n-avem nevoie să fim „introduși”. Cine ne „introduce” pe „noi” în critica literară? În ce „calitate”? Un „obscur”, un „marginal” etc. etc.

În realitate, cartea nu reprezenta, din punctul meu de vedere, decât realinierea într-o formă introductivă, la un nou regim critic. O sinteză teoretico-metodologică personală, sistematică și nimic mai mult. Și, mai ales, un moment decisiv și radical de ruptură de întreaga tradiție critică românească, în care mă formasem. Și, totuși, „nu realizăm” încă violentul contrast dintre nivelul pur empiric al cronicii literare dominante și ansamblul noilor probleme critico-teoretice pe care le aduceam în discuție. N. Manolescu, îmi amintesc, a fost atât de violent, încât G. Ivașcu i-a refuzat cronică, pe care a publicat-o ulterior în *Astra*. Și alții m-au „desființat” cu aceeași voluptate. Pentru prima dată apărea, totuși, în critica română, într-o formă organizată, și o altă perspectivă, o altă metodologie și un alt vocabular critic. Evident, totul trebuie raportat la contextul și momentul istorico-literar respectiv. Ceea ce reducea mult la scară importanța inițiativei mele. Că ea avea și destule imperfecțiuni este indiscutabil. Dar cordonul ombilical fusese tăiat. Și acesta reprezenta pentru mine gestul critic obiectiv cu adevărat important. El rămâne mereu de cea mai mare actualitate.

Ceea ce a urmat a fost mult mai dureros și, în același timp, mult mai semnificativ.

Plin de învățăminte și concluzii. Eram de părerea lui... Confucius – încă o referință cu totul... „extravagantă” – conform căreia prima datorie a unui înțelept, după o perioadă de mari convulsii istorice, este să clarifice sensurile cuvintelor. Este vorba de faimoasa teorie *Cengming*. În cazul culturii și criticii române îmi spuneam – în „naivitatea” mea culturală incurabilă – ce putea fi mai urgent, necesar și util – după toate ravagiile și convulsiile comuniste – decât un „dicționar de idei literare”? Bine clarificate, documentate și organizate? În felul acesta – pentru a mă exprima cât mai expeditiv posibil – s-a născut *Dicționar de idei literare* (vol. I, A-G, 1973). O operă, în felul său unică, în cultura noastră, la un nivel internațional indiscutabil. Ea a necesitat – în treacăt fie spus – un mare volum de muncă și un efort de documentare considerabil, foarte dificil, mai ales în condițiile de atunci. Tot ce a urmat mi-a deschis însă ochii pentru totdeauna. Cultura română nu este nici pe

departe „pregătită” pentru astfel de... extravagante. Toate proiectele, intențiile și – de ce n-aș spune? – speranțele mele erau date peste cap, cu brutalitate, una după alta. Mi s-a administrat încă o drastică lecție... „stoică”. Dar tot nu m-am învățat minte. „Donquijotism” cultural cu adevărat incorrigibil...

Mica poveste a *Dicționarului* merită să fie amintită în câteva cuvinte. Ea este, în felul său, revelatoare și instructivă. Mai întâi, aveam să-mi dau seama imediat, că lipsea complet până și noțiunea de dicționar de idei și termeni literari. Despre sensul, utilitatea și finalitatea sa nu se vorbise încă în „critica” noastră literară. Tudor Vianu oferise doar un *Dicționar de maxime comentat* (1962), pe care-l comandasem încă în perioada Lătești. Un mărunț „deștept” (un oarecare Popescu, devenit ulterior vag publicist) își bătea joc de el. Simțeam, încă de pe atunci, antagonismul fundamental între două nivele și mentalități culturale. A intervenit, apoi, o gravă deturmare a intenției și proiectului fundamental, deși el a fost formulat cu claritate. Propuneam – iluzionându-mă, recunosc – o „nouă” formă de critică: de idei literare, concepte și teorii, necesară culturii noastre în stadiul de atunci (în treacăt fie spus, „programul” a rămas actual și azi). Dar, în realitate, *Dicționarul* a fost perceput și folosit doar ca un instrument de documentare și informație enciclopedică teoretico-literară și nimic mai mult... Ceea ce n-a fost câtuși de puțin în intențiile mele. Dar dacă a intervenit o astfel de percepție înseamnă însă, în mod limpede, că tocmai de astfel de lucrări de referință are nevoie, în primul rând, cultura română. Nu de „eseuri” și de gargariseli „ontologice”. Numai că eu nu mă mărgineam și nici nu-mi propuneam să devin „documentaristul”, „enciclopedistul” și „profesorul” de teorie literară al culturii române. Nu-mi revendicam astfel de intenții și nu aveam, mai ales, o astfel de „vocație”.

Și mai gravă, din punctul meu de vedere, a fost lipsa de eficiență și de stimulente pentru noi lucrări, de același tip. *Dicționarul* n-a avut, sub acest aspect, nici un efect, nici o influență. Dar absolut nici una. „A ieșit” din „mantaua” sa, să spunem, doar o carte, despre „barocul românesc” și una, total obscură, dacă nu mă înșel, despre „eseu”. Nimic mai mult. Referințe pur documentare. În plus, nici un fel de „recunoaștere” publică. Ea ar fi jucat un rol în popularizarea unor astfel de inițiative. Să obții un evident succes de public și de critică (peste 70 de recenzii numai în țară, un fel de record absolut) și peste 10 ecouri (în străinătate) și totuși să nu atragi atenția nici unui „for” cultural. Iată o situație tipic românească. Amator de „premii” și „demnități” n-am fost niciodată. Dar această „indiferență” este cum nu se poate mai semnificativă pentru sistemul strict personalizat al relațiilor noastre culturale. Întrebat, de pildă, cu oarecare insistență, de ce Academia Română – care împarte tot felul de premii – nu s-a interesat și de o astfel de apariție nu chiar banală, Al.A. Philippide – de altfel binevoitor – a răspuns cu o sinceritate și candoare dezarmante: „Fiindcă nu l-a propus nimeni”. Ceea ce era purul adevăr. Uniunea Scriitorilor „a premiat”, bineînțeles, o... culegere oarecare de cronici, azi total uitată. Inutil a mai continua.

Întreg acest complex de împrejurări – nu ascund – mi-a produs o anume decepție și descurajare. Strict culturală, în primul rând. Am continuat, totuși,

mai mult din inerție și tenacitate, să adun materiale pentru volumul II. Păstrez și azi zeci de dosare cu xeroxuri, tăieturi și alte materiale, cutii întregi de fișe cărora nu știu încă ce destinație le voi da. Vor intra, probabil, în donația generală a „Fondului A.M.” constituit la BCU Cluj. N-am mai „valorificat”, editorial vorbind, decât articolele despre *Modern, Modernism, Modernitate*, sub forma unei mici cărți separate. „Trăiam” doar din „drepturi de autor”. Alte venituri nu aveam. Apoi am renunțat definitiv la acest proiect. Un semieșec deci. O sticlă pe jumătate plină sau pe jumătate goală, după cum o privești. Am dat prioritate altor proiecte și inițiative și, în special, publicației *Cahiers roumains d'études littéraires*, despre care va mai veni vorba. Trebuie menționat, în sfârșit, și sensul latent ideologic (și chiar polemic) al cărții despre *Modern, Modernism, Modernitate*, într-o perioadă când aceste noțiuni, de circulație internațională, erau asimilate „decadenței” burghezo-capitaliste și influențelor „cosmopolite”. Dar nu sunt deloc convins că și această intenție a fost percepută. Cel puțin la nivelul cronicii literare curente, total dezideologizate și constant ostilă sau opacă unor astfel de tendințe. „Mă războiam” mereu cu ea în mod inutil, himeric și dureros.

Experiența cu *Hermeneutica lui Mircea Eliade* (1980) a fost și mai dură. Despre episodul său francez (1981), la timpul potrivit. Fiind prima lucrare românească și franceză despre acest autor, inițiativa mea i-a iritat pe mulți. Antipatia mă urmărește și azi. O serie de elemente (nu toate) au fost discutate în „*Dosarul*” *Mircea Eliade* (1992), inclus în volumul *Politică și cultură* (1996). Pe scurt, intențiile mele erau următoarele. Toate – afirm cu tărie, foarte bine intenționate – de natură ideologică și culturală: 1. să sparg o blocadă și să recuperez un autor interzis; 2. să reconstitui prima hermeneutică românească și în felul acesta 3. să inițiez, pe cât posibil, o tradiție hermeneutică românească, de la care eu și alții, să ne revendicăm, într-un mod sau altul. Ei bine, toate aceste proiecte legitime, cu excepția punctului 1 (a reintroducerii în circulație a unui autor interzis), au eșuat lamentabil. Și chiar acest prim punct, pozitiv în esență, a fost grav viciat – după cum voi arăta într-un alt capitol – prin manevre securisto-partinice. Cartea mea, a cărei inițiativă îmi aparține în întregime, a fost folosită ca „nadă” și instrument de șantaj împotriva lui Mircea Eliade: de a veni în țară, de a sprijini... candidatura lui N. Ceaușescu la Premiul Nobel etc. etc. Din care cauză, ea a fost când „aprobată”, când „interzisă”, când obiect de campanie oficială ostilă de presă etc. Rețin, deocamdată, doar câteva aspecte strict personale, cele mai grave din punctul meu de vedere.

Mai întâi, s-a făcut un „gol” total în jurul meu. Mi s-a dat apoi peste „nas”, cu „delicatețe”, că nu sunt... „istoric al religiilor”, ca și cum despre aceasta era vorba. Deosebit de iritați, în forme vătuite, s-au dovedit mai ales discipolii oficiali ai lui M.E.: I.P. Culianu și Sergiu Al.-George. În definitiv, cine i-a împiedecat să publice *primii în România*, o astfel de carte? Eram doar un „intrus”, care și-a permis impertinența să intre într-o *chasse gardée*. Alții, la fel de amabili, m-au acuzat că „am marinizat” hermeneutica lui M.E. Ca și cum o operă de interpretare personală n-ar fi fost posibilă și, mai ales, admisibilă. Cu atât mai mult cu cât însuși M.E.

declarase, negru pe alb, că el nu aplicase în lucrările sale decât o hermeneutică „practică”. Urmează „acum ca eu sau altul, să sistematizeze această hermeneutică” (*Fragments d'un journal*, p. 556). Ceea ce am și făcut. Dar am toate motivele să cred că „sistematizarea” mea nu i-a plăcut. A evitat sistematic să se pronunțe despre ea. Inclusiv în corespondența pe care am avut-o cu M.E., publicată ulterior în *Jurnalul literar*.

Cu colegii de generație ai eroului meu „am căzut” încă și mai prost. C. Noica mi-a scris, iritat, cerându-mi imperios un exemplar, în special din ediția franceză. Evident, nu i-a plăcut și nici nu putea să-i placă. Nu avea nici aceeași orientare, nici formație. N-a găsit ceea ce căuta și a aruncat-o la coș. Vreau să spun că a dăruit exemplarul meu primului venit, care s-a întâmplat să fie și un bun cunoscut și corespondent (Marius Ghica). Lumea este, într-adevăr, mică. În felul acesta a început o relație extrem de ambiguă. A fost evocată doar în parte, în *Cazul Constantin Noica* (text introdus și acesta în *Politică și cultură*), ce mi-a atras antipatia profundă și tenace a „Grupului de la Păltiniș”. Dar cea mai grobiană reacție a venit din partea marelui Petre Țuțea, declarat de unii naivi și gură-cască, „filozof”, „sfânt”, „Socrate al României”, chiar „geniu” (E.M. Cioran). Va fi fost, poate, un „geniu oral”. Dar textele sale scrise și tipărite, între care chiar și o modestă, penibilă broșură de proastă parafrază despre Mircea Eliade, numai „geniale” nu sunt.

Acest sublim și inegalabil *guru*, care a înălțat cultura română pe vârfuri inaccesibile de „spiritualitate” și „ontologie”, s-a pronunțat despre carte în termeni și mai violenți și chiar vulgari. Dar, ca totdeauna în România, în astfel de împrejurări, de o mare eficacitate polemică, reacția sa a intrat repede într-un adevărat folclor negativ, reluat în diferite variante de mai mulți detractori. Ultima dată, de mărunțul ratat veninos, ieșean de origine, Dan Petrescu („Pe necitite”, *Național*, 10-11 octombrie 1998). Unde se poate citi și sublima elucubrație că editura Gallimard a editat textul meu francez fără să-l... citească. Incredibil! Dar când n-ai dat nimic culturii române, n-ai publicat nimic, exercitând cel mult doar *Profesiunea de cumnat*, vorba lui Radu G. Țeposu (trăind la editura Nemira numai prin copyrightul lui I.P. Culianu), îți poți permite orice. Când am vorbit de jungla „vieții literare” nu cunoșteam încă acest episod. M-am convins, o dată mai mult, că am fost moderat și că aveam foarte multă dreptate.

Din toate aceste motive regret că am scris *Hermeneutica lui Mircea Eliade*. M-am dezinteresat de altfel total de soarta sa. De circulația externă cu atât mai mult. În țară, am refuzat orice reeditare. Să începi entuziasmat și cu cele mai bune intenții, să depui nu puține eforturi, să înghiți tot felul de atacuri și umilințe pentru o „cauză” dreaptă și să sfârșești într-o amărăciune și ingratitudine totală nu este deloc o situație plăcută.

Este greu, extrem de greu, să descriu în mod exact starea mea de spirit în care am continuat astfel de studii „teoretico-literare”. Un amestec ciudat de tenacitate și senzație de cădere periodică în gol. Un gest de pionierat, scump plătit și de totală inutilitate, de blazare și inerție a unor preocupări devenite tot mai mult un fel de „sport în sine”. Poate, mai bine spus, între manie intelectuală și simplu *hobby*. Unii beau. Alții se ocupă de femei. Eu

„făceam” doar astfel de cărți „bizare”. Nici o deosebire de esență. Căci de o recunoaștere reală a intențiilor mele, obiectiv vorbind, nici nu putea fi vorba. O mică speranță „externă”, despre care va mai veni vorba, exista și ea. Dar destul de palidă și problematică. Oricum ar fi, ideile din prefata *Dicționarului* au luat forma organizată a *Criticii ideilor literare* (1974). O altă „bizarerie” și o „curiozitate” în plus, care avea totuși logica sa, însă în totală contradicție cu momentul și contextul imediat. Că nu putea fi bine „înțeleasă” era limpede. Ea propunea, în esență, o metodă de filtrare și recuperare selectivă a conceptelor dominante în critica literară străină. S-ar fi dorit deci să fie, într-un fel, un „preambul” și un „act de naștere” al unei noi critici românești, capabilă și de astfel de reacții și sinteze proprii. Ceea ce nu s-a întâmplat, din nefericire, în nici un fel. Și, la drept vorbind, nici nu putea să se întâmple. Mă consolam, cel puțin cu gândul, că dacă nu era realizabilă o critică de idei pur și simplu, ar fi fost posibilă, la limită, cel puțin, o anume critică de idei *literare*, definită în termenii de mai sus. Dar mă înșelam încă odată.

Hermeneutica ideii de literatură (1987) a fost scrisă în condiții și mai dificile. Situația falsă, insolubilă, era totală. Cartea mea, în mod indiscutabil, cu toate imperfecțiunile sale, reprezenta prima și cea mai completă analiză a ideii de *literatură* existentă în orice cultură. Dar nu puteam dovedi, în nici un fel, această realitate strict obiectivă. Și nici măcar exprima o astfel de convingere, fie și cu jumătate de gură. În plus, mă loveam de alte două obstacole. Un întreg capitol (despre autonomia literaturii) a fost eliminat de cenzură. A apărut, totuși, fragmentat și cu titluri improvizate, cu ajutorul lui Mircea Braga, în revista *Transilvania*. A fost reintrodus de abia în versiunea italiană (1994), singura, efectiv, completă. Cel mai mult mă supărau însă condițiile practice, imediate, de redactare. L. era în spital, cu un diagnostic incert, după trei intervenții chirurgicale. Situație dificilă din toate punctele de vedere. Primeam și telefoane alarmiste. Totul s-a terminat, din fericire, cu bine, deși un savant oncolog local (Dr. Ghilezan) îi dădea, foarte superior și convins, doar... 60% șanse de vindecare. Îmi aminteam și de cuvintele lui Goethe din prologul la *Faust* (citez din memorie): „Spiritul medicinei este ușor de definit. Până la urmă, doar cum dă Dumnezeu”. Dimineața scriam un mic paragraf și după-amiaza, în fiecare zi, timp de două luni, la spital. Iar această scindare și rupere permanentă de nivel și de preocupări se resimțea în mod inevitabil, mai ales în calitatea stilului. *Hermeneutica*, din această cauză, mi se pare și azi, prost scrisă, în sensul de prost, arid, mult prea abstract redactată. Ea nu mi-a „plăcut” nici atunci, iar ulterior cu atât mai puțin. Acum știu cum trebuia să fi fost „scrisă”. Dar este prea târziu. Nu mai am nici timpul, nici dispoziția de a o mai reface.

Continuarea firească a fost *Biografia ideii de literatură*, de fapt „istoria” sa. La fel, în mod indiscutabil, prima sinteză de acest gen din lume. În orice caz, peste ce a oferit René Wellek și mai ales Robert Escarpit (care a lucrat de altfel cu o echipă de documentariști). Dar, la fel, total blocat de condiția mea iremediabil „minoră” (cultură „mică”, fără prestigiu, fără tradiție de acest gen de studii, fără relații etc.). Efortul documentării și redactării a

fost enorm, pe punctul de a capota la volumul IV, obosit și dezgustat de a mai lupta simultan pe mai multe „fronturi”. Deoarece apariția volumului II, după 1989, a coincis și cu o anume activitate, să-i spun „politică”, mi s-au aplicat și „represalii” clujene: am plătit, de pildă, „penalizări” de peste 100 000 lei. Pe atunci, o sumă importantă. Dar dificultatea reală era de alt ordin, dincolo de oboseala inevitabilă a vârstei: înaintam pe un drum total nou, necunoscut. În plus, condițiile primitive, artizanale de lucru adesea mă exasperau. Nu găseam repede cărțile de care aveam nevoie, înghesuite într-o singură cameră și pe trei rânduri. Ceea ce mă aducea, nu o dată, la disperare.

Trăiam o adevărată obsesie, chin și obligație morală și culturală, în același timp. Am reușit totuși, abia în primăvara lui 1998, să închei definitiv, cu mari eforturi, întreaga lucrare. Mai precis, volumul V, apărut abia în noiembrie 1998. Din rațiuni strict editorial-economice, a fost tăiat în două (nici nu știu încă ce voi face, editorial vorbind, cu volumul VI, complet redactat). În felul acesta, aventuroasa mea întreprindere, începând cu *Hermeneutica*, va avea în final șapte volume. Este prima enciclopedie literară completă a culturii române. Într-un epilog la volumul VI, încerc să explic motivația și sensul întregului proiect: operă de „început”, de „pionierat”, de enciclopedism românesc, o inițiativă personală eliberată de orice complexe etc. etc. Operație, cel puțin deocamdată, total gratuită.

Pe câți interesează, de fapt, în cultura română, astfel de cărți? O mână de oameni, în realitate. N-aș îndrăzni să amintesc decât pe Monica Spiridon, Gheorghe Crăciun, Marius Ghica, Adrian Dinu Rachieru și Const. M. Popa. Din generația anterioară, Ion Vlad. Fără a-i diminua în nici un fel, doar „marginali”, destul de obscuri, ca și mine de altfel. Mi s-a spus că la noile catedre de teoria literaturii, cartea a devenit totuși un fel de „manual”. Să admitem că într-adevăr așa stau lucrurile. Ceea ce nu înseamnă că nu există, în continuare, o rupere totală de nivel, stil, sisteme de referințe și de preconcepte față de critica literară actuală, curentă. Ion Simuț, de la înălțimea unei mari, imense competențe, a decretat, de altfel, că ceea ce fac eu este doar... „critică bibliografică”. Apoi, din rațiuni pur sociale, și-a cerut unele scuze. Dar că el gândește astfel, în continuare, împreună cu toți colegii săi de profesiune, nu am nici cea mai mică îndoială.

Lipsa de comunicare și dialog este și cauza necesității ce o resimțeam mereu, în forme tot mai acute, de a mă explica, de a mă face efectiv înțeles, De unde lungi, precise și inefficient-inutile prefețe. Mai ales la o altă categorie de cărți, așa-zise de „jurnale de călătorie”, în special: *Carnete europene* (1976) și *Prezențe românești și realități europene* (1978). Mi s-a spus – și există și unele indicii obiective – că ele au fost destul de „citite”. Dar că au fost și efectiv asimilate mă îndoiesc profund. Urmăream, mai întâi, o cât mai avidă și abundentă acumulare culturală. Muze, galerii, biblioteci, catedrale, localități și clădiri istorice. Acesta era aspectul intelectual și de „cunoaștere” al jurnalelor mele, în realitate deloc „confesive”. Aveam suprema naivitate de „a aduce Europa acasă”. Cultivam apoi, dacă se poate spune astfel, un stil cât mai „autentic”, deci cât mai puțin „literar” posibil. Puneam notația obiectivă, precisă, înaintea oricărei sensibilități personale. Ca și în

cazul „închisorii”, mi se părea nefiresc, absurd chiar, să privesc documentul cultural, de prim ordin, doar un simplu pretext pentru punerea în valoare a unui real sau, mai totdeauna, iluzoriu „talent literar”. În sfârșit, foarte important pentru mine era, mereu, aspectul ideologic. Într-o perioadă de rupere sistematică a legăturilor culturale cu Occidentul, doream să evoc și să introduc – fie și în forme indirecte – cât mai multe informații culturale și valori europene. La acest capitol, mai ales, eșec pe toată linia. Călătoriile mele erau invidiate, adesea bârfite, fără nici cea mai mică percepție a sensului lor superior. Un aspect esențial, asupra căruia voi reveni, pe larg, în capitolul următor.

Din toate aceste cauze m-am înstrăinat tot mai mult de cărțile mele. Situația se va agrava și mai mult după 1989. M-am dezinteresat destul de repede de soarta lor. Pentru ca, în cele din urmă, ele să-mi devină aproape complet indiferente. Mai mult decât atât: nu-mi mai plac și, repet, nu le mai „iubesc”. M-au jignit și m-au lovit în cele mai bune intenții. Cu sau fără voia lor, rezultatul este și rămâne același. Mi se par, de altfel, și prost scrise și prost imprimate, pline de erori de tipar. Motiv pentru care nu le-am mai recitat niciodată. Pare straniu, bizar, anormal, nefiresc. Și, totuși, este curatul adevăr. Nu mint câtuși de puțin. În jurul lor s-au adunat prea multe așteptări neîmplinite și amintiri neplăcute. Un act de bucurie s-a transformat cu regularitate în decepții și amărăciuni. Până acolo că, dacă mai redeschideam, uneori – foarte rar de altfel –, un volum sau altul, o făceam numai pentru a verifica un mic detaliu și, mai ales, cu scopul de a-mi reactualiza o referință bibliografică sau alta. Este, de fapt, și cauza pentru care încerc aproape o repulsie de a redeschide și reciti anume pagini și ale acestei *Vieți*, în prima sa versiune abandonată definitiv.

Din aceleași motive neplăcute, m-am dezinteresat total și de refacerea și reeditarea lucrărilor mele. Corectarea șpalturilor mi-a produs totdeauna o imensă plictiseală și oboseală. Din care cauză au rămas totdeauna numeroase greșeli de tipar, unele foarte supărătoare. Când a venit o astfel de propunere, total surprinzătoare, pentru *¡Olé! España*, ea nu m-a interesat decât pentru posibilitatea postfeței explicative. Aveam acum alte preocupări, alte proiecte de realizat. Mi se păreau mult mai importante și mai urgente. „Omlete încălzite?” „Ceai fierț a doua oară?” În nici un caz! Pagini întoarse, definitiv întoarse și nu mai priveam în urmă. Nici cu „mânie”, nici fără „mânie”. Doar cu o totală indiferență și, uneori, cu resentimente. Iar dacă se poate vorbi, totuși, cu bunăvoință și de o anume „satisfacție”, este că aceste cărți (de tiraj mic și unele foarte specializate), în ciuda tuturor așteptărilor, s-au vândut. N-am – cel puțin – „cărți în stoc”. Ceea ce, poate, înseamnă „ceva”. În unele cazuri, câteva versiuni și ediții străine mi-au dat chiar o anume satisfacție. Dar cu destule lumini și mai ales umbre, despre care va fi vorba într-un capitol următor.

De fapt o „reparație” reală tardivă, chiar foarte tardivă, a venit abia după 1989, când am putut să-mi recapăt, în sfârșit, adevărata identitate: cea ideologică. Este și explicația pentru care singurele cărți românești de care-mi amintesc, efectiv, cu o anume plăcere, sunt doar ultimele apariții.

Cele publicate, în primul rând, la Polirom: *Pentru Europa* (1995) și *Politică și cultură* (1996). Nu pot omite nici *Evadări în lumea liberă* (Institutul european, 1993) și nici antologia craioveană de la Aius: *Revenirea în Europa. Idei și controverse românești, 1990-1995*, prima de acest tip apărută la noi. Ele au atras atenția într-o anume măsură. Se poate vorbi, uneori, chiar și de un anume „succes”. Dar lipsa de tradiție ideologică reală a împiedecat debateri ample și, mai ales, în adâncime, de care aveau nevoie aceste cărți. O pasiune și o competență pentru astfel de discuții încă nu există. Ceea ce se observă și cu ochiul liber. În plus, recepția a continuat să fie în mod predominant marginală, situație tradițională în cazul meu. Deci, neinfluentă, total ineficientă.

Uneori s-au produs și incidente nedorite. Al. Duțu mi-a trimis, insolent, un protest și o tăietură, acuzându-mă că l-am omis din antologie. Motiv pentru care, într-o pseudoantologie concurentă recentă, *Histoire de la pensée et des mentalités politiques européennes* (1997), unde se autocitează de zeci de ori, să omită sistematic toate contribuțiile mele, mult anterioare. Aș nota, în treacăt, că primul meu articol „proeuropean”, datează încă de acum mai bine de trei decenii: „Ilumiiniștii români și «afacerile Europei»” (*Lumea*, II, 24 septembrie 1964). Dar despre valoarea exactă, obiectivă a „recepției” mele nu se va putea vorbi decât după realizarea bibliografiei inițiate în cadrul BCU Cluj, de Florina Ilis. Fiecare carte are dosarul său cu zeci de referințe. O imagine de sinteză este deci și prematură și de fapt încă imposibilă. Aș risca, totuși, o previziune: negare sau ignorare „centrală”, recepție difuză, destul de largă, într-o zonă „marginală”, „periferică”. Ultima de reale proporții. Un public cititor „anonim” a existat, fără nici o îndoială.

Ceea ce mă dezamăgea cel mai mult era însă lipsa de interes pentru istoria ideilor românești. Aveam să observ aceeași gravă lacună și cu ocazia comemorării revoluției de la 1848, în primul rând. În general, lipsa studiilor istorice ale ideologiei liberale românești. În plus, încă nu se realiza sinteza, atât de necesară, între sistemul referințelor străine, strict necesare, fundamentale și mult-puținele echivalențe românești. Fără această sinteză nu se poate realiza nici o dezvoltare ideologică organică. Continuam vocația noastră tradițional-epigonică, minoră, transferată doar în domeniul „politologiei” și a comentariului politic. Voi mai reveni asupra acestei teme. Mai bine spus: grave carențe.

Din toate aceste cauze, singura carte care-mi dă o anume satisfacție rămâne doar această *Viață*. Dar soarta sa este inevitabil incertă și pentru mine cel puțin, total incontrollabilă. Pentru a nu mai reține marea uzură morală și, adesea, chiar suferința pe care mi-o produce rememorarea atâtor întâmplări personale neplăcute și penibile. Nu o dată am fost chiar pe punctul de a renunța, de a abandona o „autoflagelare” continuă. *Pour qui et pour quoi?* N-am un răspuns definitiv nici la această întrebare. Uneori îmi spun că lamentabila situație a culturii și populației actuale, numită cu bunăvoință „poporul român”, nici nu prea merită acest „sacrificiu”. Vreau să spun, o astfel de continuă mortificare memorialistică, de lungă durată și de proporții.

În străinătate

Un capitol extrem de important al existenței mele a fost experiența – decisivă pe toate planurile – a străinătății. Am dorit, cu insistență, încă din adolescență, să studiez în străinătate. Apoi au intervenit toate obstacolele epocii: dictatură, izolare, închisoare, deportare, mari dificultăți de a reveni în actualitatea culturală și publicistică. Toate aceste constrângeri mi-au produs o stare de spirit cu totul specială. O revoltă resemnată, dar și unele vagi speranțe se amestecau cu diferite stratageme, care – la început – eșuau cu regularitate. Eram însă tenace. Începusem să învăț noua „tactică” a „plecărilor”. După 1964, cum am amintit, intervenise și o oarecare „destindere”. În plus, „activismul” meu politic – din motivele evocate anterior pe larg – încetase. În contextul „securist” al epocii, precizarea este capitală. Eram sau deveneam tot mai puțin „suspect”. Ceea ce nu înseamnă că „plecărilor” în străinătate se dovedeau mai ușoare.

O serie de factori începeau totuși să mă favorizeze. Obținusem... două premii, al Academiei și al Uniunii Scriitorilor. Publicasem trei cărți. Aveam și o anume activitate în presa literară. Ceea ce era un „semnal” vizibil că „mă integrasem”, cel puțin în acest mod, în noua viață socială și culturală. Factorul decisiv avea să fie însă altul: în 1968, am fost „reabilitat” din oficiu, împreună cu alți patru scriitori: Ion Caraion, Vladimir Streinu, Virgil Cărianopol și Ștefan Augustin Doinaș. Dintre aceștia trăiește doar ultimul. Cred că un rol important în această acțiune (o adevărată farsă judiciară, de fapt) a jucat, mai ales Mircea Borcilă, pe atunci factor influent la Regionala de partid Cluj. Îi rămân recunoscător, cu atât mai mult că nu mi s-au impus nici un fel de „obligații”. Dar el stima, într-un fel, activitatea mea și aplica în felul său, politica, tot mai larg răspândită, a „recuperărilor”. Nume ilustre, importante, intrau în această categorie, profund echivocă de altfel. Tudor Arghezi și Lucian Blaga sunt personalitățile cele mai notorii. Dar ele erau departe de a fi singure.

Oricum ar fi, fără această „reabilitare”, care-mi reda „drepturile civile” (suspendate prin condamnare și deportare), „Occidentul” ar fi rămas inaccesibil. Reușisem totuși, datorită unor legături locale să călătoresc prin ONT, de două ori, în zona socialistă, în Ungaria, Cehoslovacia și Polonia, chiar înaintea vizitei generalului De Gaulle. De unde o mare abundență de cărți franceze

în librărie. Atunci am făcut și primele achiziții importante, în ediții ieftine, de *poches*. Am mai încercat și în alte direcții, dar am fost refuzat. Oricum, gheața începea să se spargă. Iar strict „politic” vorbind, fusesem mult prea jignit în intențiile mele cele mai bune și profunde. Întreg acest trecut continua totuși să mă apese, să nu-mi dea pace. Doresc deci să rezum și să definesc o stare de spirit foarte specială, pe care nici „n-o scuz”, nici „n-o idealizez”. Eram pus în fața unor situații cu totul noi, pe care încerc să le analizez și să le formulez cu toată răceala și claritatea posibile. Nu este deloc ușor.

Occidentul, pe atunci, reprezenta un adevărat mit. Fascinant și inaccesibil, privilegiu și metodă de corupție pe scara cea mai largă. Încerc să sintetizez ce a reprezentat, pentru mine, plecarea în Europa: descoperirea și cunoașterea, în forme tot mai organizate, a culturii apusene. O experiență extrem de fecundă și dificilă în același timp. Foarte scump plătită, prin tot felul de procese de conștiință și autoculpabilizări, în primul rând, dar și plină de mari beneficii culturale. Dacă am devenit ceea ce sunt – mult, puțin cât reprezintă în cultura română –, acest fapt se datorează foarte mult și acestui contact direct, la sursă – devenit treptat tot mai intens și metodic – cu „izvoarele” (în toate sensurile) ale culturii apusene. O experiență, repet, capitală, unică, nu lipsită, mai ales la început, de multe naivități și iluzionări idealizante. Dar plină de importante rezultate și de imense satisfacții intelectuale, care întrecuau cu mult, în ochii mei, orice alte dezavantaje. Și ele nu erau puține.

Voi aminti, pe parcurs, o serie întreagă de revelații brutale, de ambiguități dureroase, de așteptări frustrate. Totuși, după închisoare și deportare, „plecarea” în Occident a constituit al doilea eveniment capital, decisiv, al vieții mele. Epoca rămânea nu mai puțin sinistă, dar alte perspective, pe atunci, de „evadare” nu existau. Și revin mereu asupra acestui punct esențial. Oricât de „culpabil” ar fi fost – în primul rând în fața conștiinței noastre categoria din care făceam parte – de o mie, de o sută de mii de ori era mai vinovat, în primul rând, sistemul comunist în ansamblul său. El este cauza și izvorul „răului” represiv, totalitar și torționar al conștiințelor. Pe toate planurile. Revin cu toată energia asupra acestei situații, deoarece ea oferă cheia tuturor comportamentelor epocii. În ce mă privește, am căutat să obțin cât mai mult, profitând de o serie întreagă de împrejurări, lăsând în același timp cât mai puțin „lest”. Voiam să rămân eu însumi, să-mi păstrez libertatea de spirit și, pe cât posibil, de mișcări și de acțiune. Să progrez, să construiesc ceva, în condiții odioase. Operație dintre cele mai dificile.

Refuzam, în două cuvinte, în mod categoric și definitiv, atât sinuciderea culturală, dar și renegarea trecutului. Și un instinct obscur îmi spunea că trebuie încercate orice soluții pentru a salva tot ce se mai putea salva, în condițiile disperate ale epocii. Recunosc: fără glorie. Dar, după cum se va vedea, cu unele rezultate pozitive. Totul depinde, în evaluarea acestei situații, de punctul de vedere și de plecare. Radicalismul total ar fi însemnat moartea culturală. Dar ce este mai important? O intransigență absolută sau rezultate pozitive evidente, obținute fie și prin unele „adaptări” și „concesii”? O problemă capitală, de principiu. Pun aceste ghilimele nu din pudoare și cu atât mai puțin din discreția unor fapte inavuabile. Pur și

simplicu fiindcă și pe atunci (și de fapt și acum) aceste noțiuni sunt și rămân, cel puțin pentru mine, profund ambigue, relative și discutabile. Am trăit timp de decenii sub regimul relativist și concesiv al ambiguităților de tot felul. „Se descurca” fiecare cum putea. Dar de ce unii ar fi mai „vinovați” decât alții? Care plecau în Iowa, cu „pila” lui Gogu Rădulescu să spunem (nume ilustre: Ana Blandiana, Romulus Rusan etc.)? Sau obțineau „pașapoarte”, ca Ovidiu Cotruș, cu sprijinul direct al lui Mircea Malița, pe atunci adjunct la Externe? Și sunt doar două exemple. Iar eu „mă descurcam” singur și tot cum puteam, dar fără acest tip de „pile”. Voi reveni, de altfel, pe larg, într-un întreg capitol, despre „relațiile” mele cu „regimul”. Rețin, deocamdată, doar câteva aspecte, să le spun „obscur”, care însă mă avantajau în mod hotărâtor. În mod doar aparent neverosimil, aproape incredibil.

Faptul că nu eram, sub nici o formă funcționar salarizat, al statului comunist, avea – pe lângă avantajele menționate la timpul său – și pe acesta: absolut esențial. Nu mai aveam nevoie, pe plan local, de „aprobările” BO, Regionalei de Partid etc., ci exclusiv de recomandarea Uniunii, care-mi scotea și „pașaportul de serviciu”. Săream, dintr-odată, o serie întreagă de obstacole, baraje și obstrucții decisive, care funcționau, fără excepție, în toate celelalte cazuri similare. Operația era mult, enorm de mult simplificată. Evident, trebuia să fii „agreat” de conducerea Uniunii și, bineînțeles de Securitate. Voi arăta, la timpul potrivit, cum funcționau și aceste mecanisme. Rețin, deocamdată, această „facilitate”, enormă, pe care mulți o considerau o mare „favoare”. De fapt, de ea beneficia – și într-o măsură mult mai mare decât mine – o întreagă categorie de „scriitori”. Să rămân doar la cazul meu, strict „particular”. Din nou, un imens dezavantaj se transforma, în mod imprevizibil, într-un enorm și nesperat avantaj.

Să mai adaug încă o precizare, nu mai puțin esențială: eram dispus (și puteam, uneori cu mari eforturi financiare) să plătesc, la modul cel mai propriu, prețul acestor călătorii: bilete, costul întreținerii etc. Căci Uniunea nu-mi dădea sau nu-mi „schimba” nici un ban. Cred totuși, că o dată, mi s-au „schimbat”... 10 dolari SUA. Fără a intra în multe amănunte, trebuie să menționez că ani, decenii chiar, am plătit „la negru” sume, uneori, considerabile. De trei, patru ori peste cursul oficial. Preoți, rude, diferite cunoștințe străine îmi avansau (sau achitau) în străinătate sumele în deize, pe care le plăteam, adesea, anticipat, în țară. Firește că eram speculat, exploatat la sânge. Dar nu aveam altă soluție. Plăteam și... scrâșneam din dinți. Încă un aspect al „carității” exilului românesc. O realitate despre care va mai veni vorba. După obținerea premiului Herder, situația mea financiară „externă” s-a ameliorat. Dar metoda a continuat, practic, până în 1989. Toți banii mei, mulți-puțini, se „duceau” numai pe „călătorii” și cărți. Mă aflam, bineînțeles, în plină ilegalitate. Procedul, pe atunci, era însă curent. Și nu-mi făceam nici cel mai mic scrupul. O formă, între altele, de „cinism”, la care mă obligau constrângerile teroriste ale epocii.

Capital, esențial, mi se pare însă un cu totul alt aspect: de ordin moral și psihologic. El n-a fost niciodată bine înțeles, într-atât era de insolit, de total neobișnuit (reflexii în acest sens, obsedante, și într-un jurnal inedit,

din 1987, reluat în *Evadări în lumea liberă*, pp. 153, 162-163 etc.). Mă comportam, cu prilejul acestor călătorii, în modul cel mai natural posibil. O dezinvoltură, care mă făcea dintr-odată „dubios”, „suspect”. Simțeam acest lucru, dar nu-mi păsa. Căci îmi spuneam mereu: ce poate fi mai firesc, mai normal, decât să călătorești pentru studii, colocvii, congrese și chiar ca simplu turist? Aceasta era, în realitate, starea de spirit a societății libere, în care m-am format și a cărei mentalitate o păstram și o cultivam în continuare. Înainte de război, oricine putea călători oriunde. Și numai frica patologică a mamei, a făcut să nu beneficiem de biletele gratuite internaționale, de care tata, înalt funcționar CFR, beneficia pe atunci. Mi se părea cu totul firesc „să plec” și dacă s-ar fi putut, să nu fi cerut „voie” de la nimeni. Mă purtam, în consecință, în conștiința mea, ca un om liber, de perfectă bună-credință, care nu avea nimic de ascuns. Dar trăiam într-un alt tip de societate, ce nu putea asimila, în nici un fel, o astfel de psihologie, să-i spun, foarte eufemistic, „inconformistă”.

Intervenea, în același timp – și cu toată vigoarea –, ceea ce am numit „complexul Dinicu Golescu”. Am mai scris câte ceva în acest sens și voi fi cât mai concentrat posibil. Acest „complex” echivala cu un adevărat „șoc”. O traumatizare profundă, aproape incredibilă. El are și profunde implicații ideologice. Să rămân, deocamdată, doar la aspectele esențiale, exterioare. Pentru mine, ele erau în număr de trei: 1. o mare admirație pentru calitatea serviciilor publice occidentale; 2. o admirație și mai mare pentru civilizația de tip citadin; 3. o mare nostalgie, în sfârșit, pentru civilizația „bunurilor de consum”, într-o perioadă de mari restricții alimentare în țară. Să lăsăm de o parte orice ipocrizie și să recunoaștem, cu toții, că în acea perioadă, „Occidentul” însemna, pentru români, în primul rând, un paradis „alimentar”, de bunuri de larg consum. Voi „ilustra” fiecare dintre aceste trei atitudini printr-un mic exemplu tipic, pentru a mă face cât mai bineînțeles.

Am detestat totdeauna – chiar și în această perioadă post-comunistă – calitatea proastă a serviciilor publice românești. O adevărată calamitate: șosele desfundate, trenuri murdare și neîncălzite, funcționari publici pe care nu-i mai caracterizez etc. Iată doar o mică scenă de la München, de la un simplu oficiu poștal, la care mă opream uneori, în drum spre *Staatsbibliothek*: într-o dimineață, o coadă neobișnuită, de vreo 20 de persoane, la singurul ghișeu deschis. Imediat se deschid alte două ghișee, care absorb această aglomerație, după care se închid automat la loc. Deci existau pentru fiecare ghișeu funcționari disponibili, cu toate efectele poștale necesare. Această operativitate și promptitudine a serviciului public este inimaginabilă în România pre și postcomunistă. Indiciu evident ai subdezvoltării noastre, probabil definitive.

Citadin înăscut, iremediabil, de vocație, admiram sincer marele metropole, orașele, cetățile occidentale pe care le vizitam. Confesiune, „naivă” sau nu, o fac din nou cu toată convingerea. Pentru satul de chirpici și stuf, luat mereu de ape, nu am nici cea mai mică aderență. România viitoare – ca să mă exprim în termeni pașoptiști – va fi citadină sau nu va fi deloc. Nu cred un cuvânt, dar nici unul, din povestea că „veșnicia s-a născut la sat”. Îmi amintesc, între multe altele, un gest simbolic: la Veneția am stat ore întregi,

în Piața San Marco pe treptele cafenelei, apoi pe cheiul din fața vechii *Dogana*, contemplând splendida cetate a lagunelor. Pare un simplu „clișeu”. Dar pentru mine nu este deloc un „clișeu”. Sorbeam spectacolul unei extraordinare arhitecturi. Eram pur și simplu fascinat. Mai bine spus, reintegrat mediului meu firesc, pe care-l redescopeream, mai bine mai târziu decât niciodată și cu enormă aviditate. Aici aș fi dorit să trăiesc (notații în același sens și în jurnalul din 1987, *Evadări...*, pp. 176-177). Într-o altfel de Românie: de mari palate, nu de nenorocite cocioabe de lut. Să elogieze cine vrea „Muzeul satului”. Nu l-am vizitat și nu-l voi vizita niciodată.

Cât privește „bunurile de consum” mă declar – fără nici o ipocrizie – partizanul lor convins și total. Ori de câte ori puteam, cumpăram și trimiteam acasă pachete. Am făcut-o chiar și în 1990, când am fost în SUA. În țară, nu exista – sau erau foarte greu de procurat pe atunci – cafea, ness, margarină, șocolată sau alte asemenea „bunătăți”. Firește că „lingeam vitrinele”, cum spun francezii, client fidel al *supermarché*-urilor. Mai mult decât atât: din străinătate aduceam, cu regularitate, și mici gravuri, stampe, diferite „amintiri”, de toate categoriile. Am chiar o adevărată (modestă, dar în nici un caz *kitsch*) „colecție”. Din Spania, mai exact din insulele Canare, am adus reproducerea unui glob terestru de epocă. El atrage imediat... atenția vizitatorilor biroului meu. Gratuități și „superfluități foarte necesare”, în felul lor, vorba lui Voltaire. Gestul mi-a intrat în reflex. Din ultimele călătorii, din Grecia, Turcia, Istanbul am adus alte reproduceri de obiecte antice, caligrafii orientale, noi suveniruri, uneori și de utilitate imediată pe biroul meu. Păstrez pixurile și creioanele în mici vase exotice. Beau cafea dintr-o ceașcă somptuoasă din Corint, cu o linguriță de argint de la... Sf. Sofia. Mă bucur sincer de aceste jucării culturale, pe care, prin aglomereare, nici nu mai știu unde să le pun. Viața cotidiană, inclusiv de interior, este făcută și din astfel de detalii. Iar L. le modifică mereu aranjamentul.

Deoarece voi mai reveni asupra acestor aspecte – pentru mine de o importanță capitală – voi reține, deocamdată, doar sensul esențial al celor două tendințe fundamentale ale călătoriilor mele. Gustul lor era mereu dulce-amar. Orientarea și programul secret erau, în primul rând, de ordin ideologic. Incomunicabil și – chiar dacă ar fi fost dezvăluit – el nu putea fi bineînțeles. Decalajul era și rămânea mult prea mare. Sensul esențial îl exprimă titlul cărții din 1993: *Evadări în lumea liberă*. Dar nu era numai o simplă și banală „evadare”, deși chiar și acest gest, în sine, semnifică, în condițiile de atunci, foarte mult. Aveam, de fapt, programul meu „secret”: de a aduce, pe cât posibil, „Europa” culturală acasă (de unde obsesia bibliotecilor, muzeelor, castelelor, caselor memoriale etc.); de a considera aceste evocări drept forme indirecte de pluralism cultural și, implicit, de „rezistență” împotriva uniformizării și socializării ideologice. O formă de apărare a unor valori fundamentale ale lumii libere occidentale. A nu capitula, ci a „salva” tot ce se mai putea „salva”, în condiții disperate, dintr-o catastrofă de mari proporții. Evident, toate aceste obiective nu pot fi bine înțelese decât privite dintr-o perspectivă ideologică și culturală „liberală”. Însă – cum aveam să mă conving repede – ea reprezenta o adevărată raritate și nu numai pe

atunci. Mă simțeam, deci, mereu „singur”. Tot mai singur. Și la fel am rămas, de fapt, până azi. Deși, multe condiții s-au schimbat în mod radical. Dar reflexul solitudinii a rămas. Am rămas pentru tot restul vieții un retractil și un defensiv permanent. Mediul îmi rămânea – voit sau nu, indirect sau nu – permanent ostil. De unde o senzație de „arici” și de crispăre, cel puțin interioară.

Îmi dau seama că este foarte greu să mă fac înțeles și dintr-un alt motiv: străinătatea, pentru mine, nu reprezenta, în nici un caz, „turism”. Era doar o formă de studiu, de documentare, de acumulare și de lucru, adesea până la epuizare, în bibliotecă. N-a fost chiar foarte simplu, deoarece condițiile mele materiale (cazare, alimentare etc.) nu erau, nici de departe, dintre cele mai comode. Acționeam însă mereu cu o adevărată furie, uneori disperată, dar după un plan foarte precis, în vederea realizării lucrărilor în curs (*Hermeneutica*, *Dicționarul*, *Biografia*, studiile de comparatistică etc.). De unde, o cantitate considerabilă de xeroxuri, fișe, extrase, strânse la *Bibliothèque Nationale*, la *Bayerische Staatsbibliothek* și în alte biblioteci străine. Nu exagerez câtuși de puțin. Zeci și zeci de dosare, destul de bine clasate – căroră încă nu știu ce soartă le voi rezerva (pentru a nu mai aminti de alte zeci de cutii de fișe, multe expediate de pe acum în pivniță) –, sunt mărturia acestui efort semiutopic, semiextravagant. În eternă criză de timp și, uneori, chiar cu spaima de a nu-l mai putea repeta. Căci nu aveam niciodată certitudinea „aprobărilor” și a revenirii în străinătate. Și, atunci, procedam ca și cum stagiul ocazional de documentare (totdeauna de scurtă durată) ar fi fost *ultimul*. Știu bine că această disperare a acumulării intensive și cu orice preț este, de fapt, incomunicabilă. Mă opresc deci aici.

Trei momente, mai bine spus locuri simbolice, au pentru mine o valoare și o semnificație particulară. Primul „șoc european”, autentic, masiv și de durată, a fost cel elvețian. Despre împrejurările plecării mele la Geneva, ca bursier *Pro Helvetia*, voi da unele amănunte în capitolul următor. Să rețin, deocamdată, doar faptul că experiența elvețiană, a fost extrem de dură. Plină de mari satisfacții, dar și de umilințe. De contraste violente, de civilizație și cultură, cu realitățile lamentabile de acasă. De diferențele de nivel, pe toate planurile, și multe ambiguități dureroase, inevitabile. Intram, fără nici o pregătire, fără nici o perioadă de adaptare, într-adevăr, într-o „nouă lume”. Și ea nu avea nimic, dar absolut nimic comun, cu societatea comunistă de unde veneam. Din care, de fapt, „evadam”. „Mă salvam” într-un fel. Dar fără nici o cunoaștere exactă a mediului în care intram. Un fel de „extraterestru”. Sau, mai bine spus, „picat din lună”. Totul, dar absolut totul, mă dezavantaja. Ceea ce-mi producea mari contrarietăți interioare, enervări și o continuă uzură nervoasă. O situație profund „falsă”, de la început până la sfârșit. „Fericit” n-am fost deci la Geneva. Și se va vedea imediat și din ce motive.

Intervenea, mai întâi, enormul decalaj al vârstei și nivelului cultural. La... 50 de ani, aveam un statut echivoc și incert de „student”, de „doctorand”. Eram, totuși – de bine, de rău –, autor de volume, de zeci de studii. Situație și nedemonstrabilă și irelevantă pentru contextul academic universitar

genevez. Înscriesem un subiect de teză despre „ideea de modern” (păstrez și azi zeci de dosare și cutii de fișe). O preocupare ideologică, de „cultură alternativă” (modernitatea fiind pentru estetica oficială de atunci o noțiune cel puțin suspectă, intransmisibilă și proscrisă). Trebuia să urmez, în același timp, cu regularitate o serie de cursuri, să fac și lucrări de seminar (voi reveni), cot la cot cu diferiți studenți oarecare (erau și câțiva italieni), de un cu totul alt nivel cultural și orizont de lecturi. Simulam o situație, care mă stânjenea și mă jignează profund. La toate acestea, se adăuga și proveniența mea mai mult decât „suspectă”. Veneam dintr-o țară comunistă, din est, cu o presă execrabil de proastă. Ce mai? Un individ dubios, nefrecventabil, cu totul ciudat. Ce căutam eu, un om în vârstă, în acest mediu tineresc, radical deosebit de toate preocupările și aspirațiile mele? O studentă poloneză, probabil refugiată politic, m-a și insultat direct. Așa credea ea că trebuie să-și manifeste „rezistența anticomunistă”. Față de mine, totuși, un fost deținut politic (voi reveni). N-a fost ușor de suportat o astfel de situație.

La fel de „simbolic”, plin de implicații și mai profunde, a rămas, pentru mine și Parisul. Am descoperit și am învățat, mai întâi, cum poți să admiri un oraș splendid și totuși să nu-l iubești. Mi-aduc aminte de prima impresie pariziană: priverile Pantheonului. A fost extraordinară. „Mă instalasem” la un mic hotel de pe rue Monsieur le Prince, unde stătuse și L., căci la început, nu aveam alte repere sigure de orientare. Am făcut, în cele câteva vizite pariziene, ulterioare, experiențe decisive, exaltante și totodată traumatizante. Ca să parafrazez un titlu de Montherlant, *Paris s'éloigne*. Definitiv. Până acolo încât, după ultima vizită din 1988, cu prilejul apariției cărții *Comparatisme et théorie de la littérature*, n-am mai simțit nici o dorință și, mai ales, nici o necesitate interioară de a reveni în capitala Franței. Câteva experiențe mi-au lăsat urme deosebit de dureroase.

Mai întâi senzația, uneori atroce, a izolării, a singurătății, de a fi doar un *metec*, rătăcit într-un mediu refractar, adesea ostil, despre care nu păstrez, pe plan strict uman, nici o amintire frumoasă. Pare neverosimil, exagerat sau anormal. Și totuși, o astfel de senzație a avut-o, la timpul său, și Macedonski. De distanță glacială, impenetrabilă, permanentă. Toată săptămâna lucram, de dimineața până seara, la *Bibliothèque Nationale*. Dar duminicile, mai ales, erau foarte greu de suportat. Mă duceam cu destulă regularitate, doar la piața filatelice de la *Carre Marigny*. Apoi mă întorceam trist, inutil și adesea exasperat la *Cité Universitaire*, unde aveam o cameră oarecare. Și de abia așteptam să vină ziua de luni, să reîncep să lucrez și să uit. Legăturile mele pariziene sociale erau cvasinule. Iar cele culturale, extrem de inegale, foarte intermitente și pline de obstacole greu de trecut. Voi reveni și asupra lor.

Descopeream tot mai mult și o altă realitate: între splendida cultură franceză și omul francez obișnuit, *l'homme de la rue*, nu există nici o legătură. Absolut nici o relație sau condiționare esențială. Deși „amintirile” mele sunt mult mai bogate, notez fugitiv doar câteva aspecte. Am fost uimit să descopăr realitatea șovinismului francez. O enormă, penibilă și dureroasă surpriză. Iată o scenă: intru într-o farmacie și cer, cu toată inocența și indiferența

unei „comenzi” banale oarecare, aspirină... *Bayer*. Pentru ca farmacistul, foarte agresiv și obraznic, să mă apostrofaze și să mă admonesteze de ce nu cumpăr aspirine... franceze. N-am intuit, la început, sensul acestei interpelări. Am încercat să-i explic, plin de bună-credință, că în țara mea sunt cunoscute doar aspirinele *Bayer*. Apoi, dintr-odată, m-am enervat: „Fiindcă sunteți șovin, nu mai cumpăr nimic”. Și am pus brutal cutia pe tejghea și am plecat furios.

Îmi dădeam tot mai bine seama că „prietenia franco-română” și „francofilia” noastră sunt exemple tipice de false relații. Ele s-au născut și au fost întreținute într-un anumit context politic, între timp tot mai perimat, mai desuet. Îmi mai aminteam că vărul meu Laurențiu Pilat, care a studiat medicina la Paris, îmi spusese, cu ani în urmă, că el a observat, nu o dată, anunțuri de tipul: *Chambre à louer sauf pour les Roumains*. Proasta noastră reputație pariziană este deci veche și Gh. Tătăărăscu, în perioada când a fost ambasador în Franța, începuse să ia unele măsuri împotriva unor aventurieri, să le retragă pașapoartele, să nu le mai prelungească vizele etc. Dar toate acestea rămăneau paleative. O pătură subțire aristocratico-burgheză, perfect franțuzită, asimilată, colonizată spiritual și o serie de eroi dubioși, cu nume românești (Ionesco, Popesco), din unele romane franceze (*fils d'un sénateur roumain*). Cam aceasta era imaginea noastră reală. Stereotipul unei țări „francofone”, care a exportat într-adevăr valori. Dar imediat asimilate, francizate. Iar originea lor românească rămânea un simplu și banal detaliu biografic. Adesea uitat sau ignorat. *Brancusi né à Tg. Jiu*. Dar în ce... țară?

Despre mediocritatea și avariția franceză pe care a observat-o și E. Lovinescu în *Memorii* (în capitolul despre E. Faguet), am iarăși, cele mai proaste impresii. Filozofia curentă a francezului, a parizianului cel puțin, este de o lamentabilă „calitate” și monotonie: *métro, boulot, bistrot, dodo*. Sunt parizieni care n-au ieșit toată viața din cartierul lor. Am citat dintr-o poezie a unui mic poet francez, Pierre Béarn, care ținea și o librărie în Cartierul Latin. Avea o anume legătură cu România. Se născuse la București și chiar pe Calea Victoriei, fiul unui bucătar francez al... regelui Ferdinand. Eram „clientul” său, atras și de promisiunea unei reduceri de 10%. Până când mi-am dat seama că umfla prețurile pentru ca, prin aplicarea pseudoreducerii, să se ajungă, de fapt, la prețul inițial. Un truc ieftin, care m-a dezgustat.

Mă urmărește, mai des, o altă scenă, surprinsă fugitiv, în fața unui mare hotel: atitudinea servilă, aproape slugarnică, încovoiată, a unui șofer de taxi, în fața unui cuplu american, cu aspect de... gangsteri. Americanul i-a întins o bancnotă cu un aer de dispreț și de zdrobitoare superioritate. În schimb, o dată sau de două ori, un alt șofer de taxi a fost cu mine de o rară obraznicie. Mă vedea străin, poate că eram și obosit, distrat, imprecis. Oricum ar fi, omul francez nu este, nici pe departe, un model de umanitate. Observam rapacitatea maniacală a micilor sume a negustorilor filatelici, cărora „ciupeala” le intrase în sânge. Despre „intelectuali”, în capitolul următor. Mi-aduc aminte, prin contrast, de umilința, săracă, sordidă, deși umană și demnă, în felul său, a unor negri (probabil senegalezi) în port la Bordeaux, de la care am cumpărat, aproape pe nimic, câteva măști africane și o mică statueta. „Mă târguiam” și unul dintre ei mi-a reproșat, pe tonul unei confesiuni

sincere, aproape disperate: „Dv. nu știți cât de greu se lucrează abanosul”. Și, dintr-odată, mi-a fost rușine de „negocierea” mea balcanică, orientală.

Față de contrarietățile și dificultățile stagiilor pariziene (asupra cărora nu doresc să insist), Münchenul a reprezentat totdeauna o oază de liniște, confort și facilități de documentare net superioare. Pot spune chiar că Münchenul m-a vindecat, în bună parte, de obsesia Parisului. Acesta rămâne, bineînțeles, cu gloria și meritele sale. Dar, pentru mine cel puțin, exclusiv culturale și artistice. Viața cotidiană pariziană nu mi-a dat satisfacții. Dimpotrivă. Plăcerile mele müncheneze încep cu *Stabi*. Ea prezenta, din punctul meu de vedere, două avantaje considerabile. Formalitățile, mai întâi, erau reduse la maximum. Apoi, biblioteca de stat bavareză era net superioară bibliotecii naționale franceze, în special, în domeniul noutăților critice anglo-saxone, italiene, spaniole etc. În plus, la Paris, era și foarte greu de urmărit progresele cercetărilor literare germane. Singura bibliotecă franceză modernă, oarecum dotată cu unele „noutăți”, rămânea doar cea de la *Centre Pompidou*, organizată după model american, cu acces liber la raft. În rest, B.N., un depozit enorm de cărți, într-adevăr extrem de valoros, dar și destul de greu accesibil prin birocrație, serviciu încet și defectuos, cu greve sindicale repetate. Bibliotecarele păreau, nu odată, excedate, obosite, adesea nepoliticoase. Mai ales cu noi, „străinii”.

Uneori, abia așteptam să mă „refugiez” la München, unde aveam prieteni încă din copilărie, pe Mircea Carp, care va reveni în memoria mea. Relațiile cu redactorii de la *Europa Liberă* și cu alți oameni de cultură români (de exemplu George Ciorănescu) erau și ele bune. Cu... filateliști de bună calitate (Dr. L.N. Cristea), la fel. Chiar și cu universitari germani (Roger Bauer, de pildă) legăturile erau mai cordiale decât la Paris. Și, apoi, contau enorm și condițiile de viață, net superioare, confortul de la Frau Glass, de pe Ainmillerstr. 30. Liniștea, comoditatea, ordinea și abundența germană, cu sau fără „complexul Dinicu Golescu”, îmi dădeau reale satisfacții. Pentru a nu mai aminti de spiritul de organizare și eficiență, care au constituit totdeauna pentru mine mari nostalgii occidentale. Despre impresiile mele germane am scris pe larg în cărțile de călătorie și n-are sens să revin. Ambianța era (sau mi se părea?, mă iluzionam?), mai apropiată, mai familiară. Vizitam sau revedeam muzee cunoscute. Unele decoruri le „văzusem” și în filme. Plimbându-mă pe stradă făceam și mici „descoperiri” care mă amuzau. De pildă, placa memorială de la locuința lui Hans Carossa, autor de „jurnale românești”, din primul război mondial (*Tagebuch im Kriege*). Și, dintr-odată, acest mediu îmi devenea parcă mai apropiat. La Paris, nimeni dintre oficialitățile culturale nu s-a preocupat vreodată să pună o cât de modestă inscripție pe nici una dintre locuințele lui Macedonski. Și ele au fost destul de multe.

Toate acestea sunt adevărate, riguros adevărate. După cum, la fel de adevărate, erau și marile satisfacții culturale pe care mi le dădeau aceste călătorii. Studiile – rațiunea lor esențială – progresau. Unele realizări deveneau tot mai vizibile. Cunoștințele se acumula și se organizau tot mai sistematic. Și, cu toate acestea, eram mereu stăpânit, chiar dacă numai în

surdină, de o anume *mauvaise conscience*. Uneori, o alungam prin diferite contraargumente, care au – din punctul meu de vedere – valabilitatea lor. Dar ea revenea, imprevizibilă, obsedantă și tenace, sub alte forme, produsă de multe contrarietăți și, uneori, chiar de conflicte latente sau declarate.

Un fel de a spune că în străinătate, din această cauză, nu m-am simțit niciodată integral „bine”. Treceam uneori chiar prin stări acute de adversitate, criză și mortificare morală. Mă surprindeam vulnerabil și susceptibil, neadaptat în nici o parte, nici „aici”, nici „acolo”, plin de regrete și remușcări. Stări de o clipă, fulgurante, alungate în conștiința mea de evidența unor realizări greu de negat, indiscutabil pozitive. Îmi invocam mereu această scuză și justificare. Dar complexele și procesele de conștiință continuau. Reveneau sub alte forme. Și simțeam că ele făceau tot mai mult parte din mine însumi, din însăși ființa mea. Formau, într-un fel, însuși conținutul, ritualul, rațiunea și motivarea esențială a acestor călătorii, inevitabil viciate, alterate, compromise, din nefericire, chiar în esența lor. Trăiam din plin și treceam prin întreaga gamă a ambiguității de care am mai amintit. Nu este o stare de spirit foarte ușor de suportat și mai ales de descris.

Trebuia, mai întâi, să-mi asum întreaga contradicție dintre „normalitate” străinătății și „normalitatea” din țară. Mai bine spus, a regimului politic din care evadam. Aveam sentimentul (am mai spus-o) că mă comportam „normal”. Călătoream „normal”, în plină, agresivă, intolerantă „anormalitate”. Ceea ce era perfect firesc, legitim și foarte bine justificat pentru mine devenea dintr-odată dubios, suspect, compromițător pentru alții. Și, nu o dată, extrem de periculos. Normalitatea europeană se lovea de anormalitatea comunistă. Și invers. Știu bine: doar cei ce au trăit sub un astfel de regim pot înțelege, cu adevărat și în toate nuanțele, șocul dintre aceste două realități și mentalități radical incompatibile. Impenetrabile și incommunicabile. O „schizofrenie” teribilă.

Sentimentul obsedant de a cădea mereu între două lumi, în gol, în total contratimp istoric și ideologic este, de asemenea, greu de descris și, mai ales, de transmis. Un motiv de permanentă frustrare și neliniște. De agitație mută și fără soluție. Controalele de la frontieră și, uneori, confiscările de publicații străine se suprapuneau peste conștiința efortului cultural inutil, intransmisibil și inasimilabil. Mentalitatea literară curentă – nu neapărat „oficială” – avea o cu totul altă orientare. Alte preocupări, valori și ierarhii erau dominante. Pot spune și eu, ca să parodiez pe Pascal, „adevăr dincolo de Curtici, eroare dincoace”. Mai tot ce „făceam” era tolerat abia la limită. Și, mai ales, lipsit de orice recepție reală. Asupra acestui punct nu-mi făceam nici cea mai mică iluzie. Sentimentul inutilității mă invada adesea. O senzație cel puțin inconfortabilă, de „a vorbi în pustiu”, cum se spune. Alteori îmi ziceam că și gratuitatea are sensul său. Dar eu nu puteam modifica, în nici un fel, ideologia culturală a regimului. Nu depindea de mine. Și... Epictet avea grijă să-mi amintească din nou și acest imens adevăr. Și să mă consoleze...

Existau, de altfel, și alte foarte bune motive. Resimțeam, în permanență, aceste „plecări”, ca pe o reală și uneori chiar gravă „culpabilizare”. Întreaga

ambianță a epocii o făcea, de altfel, inevitabilă. Suspiciunea – obiectiv vorbind perfect legitimă, în condițiile statului polițist de atunci – era generală. Totul era echivoc, suspect, de o murdară ambiguitate. „Cine i-a dat voie?” „De ce pleacă?” Evident, invidia, concurența, antipatia personală se puteau camufla foarte ușor în vigilență pretins etică. Nimeni nu lua însă în considerație împrejurările și cauzele strict obiective ale acestor „plecări”. Am făcut parte, între 1973 și 1985, din comitetul internațional de redactare a lucrării colective *Histoire comparée des littératures de langues européennes*, unde am lăsat urme precise, scrise și destul de consistente. Totul sub egida AILC, la care era afiliat și „Comitetul [chiar dacă fantomatic] național de literatură comparată”. Mai ales în perioada *Cahiers roumains d'études littéraires* (redactate personal între 1973-1989), când mi-am făcut numeroase relații. În două rânduri am fost bursier DAAD. De bursa *Pro Helvetia* am amintit. Dar am mai avut și o altă bursă franceză. Premiul *Herder* oferea și el o justificare. Și cărțile publicate în străinătate permiteau – și chiar „obligau” într-un fel, din motive de „imagine” – la astfel de „escapade” occidentale. Pot invoca și alte motive, la fel de legitime, la fel de culturale (congrese, colocvii etc.). Mă opresc însă aici, deoarece nu vād de ce m-aș justifica mereu și până în pânzele albe.

Ceea ce mă irita și mă jigneau, mai ales, era dubla măsură cu care eram judecat, bârfit, suspectat etc. În definitiv, și alți foști deținuți politici călătoreau: Ovidiu Cotruș (de nu știu câte ori). Dar și Al. Zub a fost bursier *Humboldt*. Sergiu Al-George a ajuns chiar și în... India. Dar N. Balotă, cu întreaga familie, când toți lectorii plecau singuri? Fiul său, la vârsta serviciului militar, nu s-a întors în țară și... nu s-a întâmplat nimic. Și nimeni nu s-a scandalizat. Și pe bună dreptate. Ca și în cazul G. Liiceanu și Andrei Pleșu, și ei bursieri *Humboldt*, cu stagii în Germania mult mai lungi decât ale mele. N. Manolescu a fost în Franța, înainte de 1989, cel puțin tot de atâtea ori cât mine. Iar în SUA a fost de două ori, chiar înaintea mea. Ceea ce nu l-a împiedecat să mă atace violent și insultător, după 1989, tocmai din acest motiv. Mi-a fost foarte ușor să demonstrez (în *Dreptatea*) că, în două împrejurări, el a fost în străinătate, în perioada incriminată, chiar... împreună cu mine. Aș putea continua mult și bine acest pomelnic (a făcut, de pildă, cineva lista *completă* a bursierilor de la Iowa?). Un „detaliu” esențial, căruia nimeni nu-i dădea totuși nici o atenție. De fapt, el este și rămâne, din punctul meu de vedere, total irelevant, din două motive esențiale.

Oricâte exemple, precedente și cazuri similare aș invoca, n-am răspuns încă la întrebarea-cheie: de ce, totuși, Securitatea „ne” dădea și „îmi” dădea vize? Voi explica pe larg, într-un capitol următor, „Relațiile cu regimul”. Respectiv, întregul ansamblu de cauze, mecanisme și relații care făceau posibile și uneori – oricât de paradoxal ar apărea – chiar „obligatorii” astfel de plecări. De n-ar fi (ca să anticip) decât „afacerea Mircea Eliade”. Ceea ce mă durea efectiv (sufletul uman are și astfel de slăbiciuni) era însă altceva.

Evident că acuzația de... „agent de influență” nu-mi putea fi indiferentă. Dar mult mai grav, cultural și ideologic vorbind, mi se părea faptul că nimeni nu percepea efortul meu de a „importa” cât mai multe valori europene,

într-o perioadă de blocadă și cenzură totală. De a sparge, fie și prin „cărți de călătorie”, pe care, într-un fel, trebuia chiar și să le public. Deoarece – reamintesc și acest handicap enorm – eram, în acea perioadă, doar un liber profesionist integral. „Trăiam” exclusiv din drepturi de autor și „trebuia” să public. Nu se reținea, din nefericire, nici spiritul liberal și de perfectă normalitate al acestor cărți, atât de evident inconformiste, cu multe „șopârle” și manifest „proeuropene”. Nu interesa însă deloc acest aspect. Astfel de preocupări, scriitorii noștri nu aveau câtuși de puțin. Și, din nou, trebuie să mă refer la *Jungla „vieții literare”*. Capitol ce nu epuizează nici pe departe întregul său „conținut” (eufemism pentru „venin”).

Atunci mi-am dat seama, pe propria piele, cât de total dezideologizați și, mai bine spus, comunizați, ceaușizați erau cei mai mulți dintre „colegii” mei. Ce era pentru mine, repet, perfect „normal”, pentru ei era total „anormal”. Mulți, de fapt, călătoreau, ca și mine. *Cartea albă a Securității* dă și numărul, aproape incredibil, de 800. Dar foarte discret. Și, mai ales, nu publicau cărți de călătorie, care să-i facă dintr-odată... „suspecți”. Psihoza era pe atunci atât de curentă, încât cei mai mulți nu-și anunțau plecarea decât telefonic, din... aeroport. Iar alții, iremediabil fricoși, complexați și „condiționați” total de regim, îmi mărturiseau (precum Vasile Nicolescu, între alții) că nu le vine să creadă că au plecat, nici măcar îmbarcați în avion, în plin zbor spre Occident. Acesta era „prețul” pe care-l plăteam, într-o formă sau alta, cu toții. Iată de ce mă dispensez total și de pe acum de judecățile postume, răuvoitoare, rigorist-moralizante sau incompetente.

Pot răspunde, în sfârșit, în mod direct, și la întrebarea (care nu mă pasionează deloc, ce mi-a fost pusă adesea și înainte, și după 1989): de ce n-am „rămas” în străinătate? A fost un gând pe care l-am avut nu o dată. În 1987, la München, eram chiar pe punctul de a face acest pas. Un jurnal, încă inedit, din acea perioadă reține și această agitație interioară. Mă opreau, totuși, câteva obstacole esențiale. Le notez cât mai succint posibil, deoarece îmi repugnă orice eroizare. Mai întâi, atitudinea ostilă sau decepționantă a exilului. O voi evoca într-un capitol următor. Apoi, situația specială a unui critic străin, român în speță, care ajunsese la unele soluții proprii. Iar acestea nu se sincronizau, nu se articula – câtuși de puțin – cu orientările și canoanele universităților occidentale, la poarta cărora ar fi trebuit să bat. Nu m-aș fi putut „adapta”, în primul rând, tendințelor teoretico-literare dominante.

Dar nici celor ideologice, deoarece, pe atunci – și situația nu s-a schimbat decât prea puțin – universitatea și, în general, mediile literare occidentale erau și au rămas stângiste, procomuniste. În sfârșit – și aș dori ca mărturisirea mea să sune cât mai puțin emfatic posibil –, sufletul meu „pașoptist” nu-mi dădea voie. Ceea ce doream eu, în esență, era „să aduc Europa acasă”, s-o transform într-o „realitate locală”. Să fac „ceva” de nivel „european” pentru cultura română. Respectiv, pentru studiile teoretico-literare, din țară, manifestările pur ideologice fiindu-mi, pe atunci, interzise. Voi da unele detalii în capitolul despre *Cărți și publicații străine*. Naivitate cumplită? Iluzie benefică? Nu mă pot decide pentru un răspuns sau o soluție definitivă, într-un sens sau altul. O mărturisire care mă „inhibă”.

Relațiile externe

Progresele culturale, enorme, sub emblema eternului și inevitabilului xerox – adevărat simbol al legăturilor intelectuale fragmentare, ocazionale, blocate sau interzise – nu definesc, nici pe departe, toate experiențele mele externe. Ele au cunoscut și alte aspecte, extrem de rare la criticii și istoricii literari români. Nu este, nu poate fi vorba, de nici o infatuare. Dacă istoricii și filologii din generația anterioară aveau, din plin, sensul relațiilor științifice internaționale (două exemple, aproape la întâmplare: N. Iorga și Al. Rosetti), nu același lucru se poate spune și despre „pseudomaeștrii” mei: E. Lovinescu și G. Călinescu. Aceștia nu aveau nici noțiunea, nici conștiința utilității relațiilor critice și istorico-literare străine. Argumentele lor „absolutiste”, fără îndoială, nu erau lipsite de valoare. Dar total anacronice. În afara realităților și necesităților legăturilor literare internaționale. Într-o „Europă literară” contemporană, în plină expansiune, cu tot mai mare prestigiu și influență. Această conștiință le lipsea cu desăvârșire. Au rămas, deci, practic, doar doi „iluştri necunoscuți”. Și odată cu ei și critica literară română. Ea însă merită, orice s-ar spune, un alt tratament, o minimă circulație și recunoaștere internațională.

Departa de mine (insist asupra acestei atitudini) de a sublinia și a pune exagerat în valoare inițiativele și incipientele mele relații externe. Dar aparțineam unui alt moment istoric. Aveam o altă mentalitate ideologică și culturală. Acționeam în alte condiții și sub presiunea unor cu totul alte motive și cauze. Momentul, într-un sens, era de altfel emblematic. De abia acum critica și istoria literară românească – din țară – începeau cu mari dificultăți (să nu uităm niciodată acest obstacol esențial) să fie „exportate” într-o oarecare (mică) măsură. Destul de sistematic totuși. Și înainte au existat câteva colaborări la unele publicații internaționale. Dar foarte rare și intermitente. N. Cartoian ar fi unul dintre rarele exemple de acest gen. O acțiune susținută și concertată, în acest sens, n-a existat însă niciodată. Din nefericire. Un indiciu, între multe altele, de evidentă subdezvoltare culturală.

Și mai importante, din punctul meu strict de vedere, erau condițiile morale ale acestor relații incipiente. Un amestec – foarte greu de disociat – de curiozitate, sociabilitate și frustrare. De ambiguități și mari decepții. De conștiința și satisfacția unor realizări, dar totdeauna foarte scump plătite.

Dacă le voi evoca, în unele detalii, o fac și pentru valoarea lor strict „documentară”, de „izvor istoric” inedit. Șocul străinătății a fost, și din acest motiv, traumatizant și revelator, negativ, dureros și instructiv. Scuze aveam: pentru prima dată făceam astfel de „operații”. Iar lipsa de experiență era, în mod inevitabil, totală. De unde un mare efort de adaptare și „sincronizare” la un alt regim literar și conceptual. Este deci necesară, din partea mea, o mare voință de memorare a unor acțiuni și preocupări care mi-au devenit, în ultimul timp, tot mai îndepărtate și străine. Să reconstitui, mai ales, o stare de spirit ce nu mai este, de mult, a mea. Un astfel de efort are, după cum, sper, se va vedea pe parcurs, un anume sens și chiar o rațiune superioară.

N-are rost să ascund, în primul rând, handicapul esențial: defectele personale, inadaptația mea la astfel de relații – după cum aveam să mă conving foarte repede – eminamente sociale, convenționale, superficial-mondene. Eram, mai ales la început, cât se poate de prost adaptat unor astfel de relații: dificil, nesociabil, lipsit de „tact” și de „diplomație”. Făceam adesea „impresie proastă” și-mi dădeam repede seama de acest lucru. Prost diplomat literar am fost și am rămas, de altfel, toată viața, atât în țară cât și în străinătate. Eram timid și complexat, cu nu puține naivități. Explicabile, într-un fel, prin dezorientare și lipsa unor informații esențiale. Nu trebuie uitat însă o clipă mai ales faptul, esențial, că trăiam în plin regim totalitar, terorist, pentru care „relațiile externe” reprezentau o adevărată obsesie securistă. Și totul se repercuta, inevitabil, printr-o gamă întreagă de inhibiții și rețineri, în toate acțiunile noastre. Mulți, puțini, câți ne ocupam de astfel de „legături literare”. Făceam și erori, unele fundamentale. Dar ele erau, în același timp, scuizabile, fecunde și edificatoare. Veneam în contact cu o nouă realitate, ceea ce reprezenta, în esență, un „câștig” important. În același timp, ieșeam tot mai mult din naivitate și iluzie. Proces lung, dificil și obscur, care ar avea nevoie mai curând de un „romancier” decât de un simplu „memorialist”, pentru a fi, într-adevăr, evocat sugestiv și în toate nuanțele sale.

Pentru cine nu circulă, nu are relații literare internaționale, nu ia parte la reuniuni de acest tip, astfel de detalii pot să pară indiferente, total neesențiale. De acord. „Absolutul” poate fi contemplat de oriunde. Numai că „relațiile externe” au cu totul alt regim. Mă gândesc, în special, la G. Călinescu, fără nici cea mai minimă preocupare și experiență de acest gen. Când a participat, în Italia – o singură dată –, la un colocviu despre Pico della Mirandola, mi s-a spus că a făcut o figură ridicolă, penibilă. „Acesta este marele vostru Călinescu?” Aceeași proastă impresie, la fel de penibilă, șocantă chiar, a făcut și C. Noica, în Germania, când și-a început o conferință cu cuvintele „Am venit să vă cert”. În ce calitate? Când ești, de fapt, un necunoscut? Nu aveai pe atunci o singură carte tradusă în limba germană? Nu ai nici un „nume” și nici o „autoritate” în mediul în care ești invitat etc. etc.? Mai mult din curiozitate și politete academică. Pentru cine însă circulă și are contacte cu critici sau cu simpli intelectuali străini, prima constatare este și rămâne cum nu se poate mai dureroasă: nerekunoașterea

sau imaginea negativă a „României” pe toate planurile. Fapt ce nu poate să nu te umilească, adesea chiar să te pălmuiască. Lipsa totală de prestigiu era evidentă. Aparțineam unei culturi mici și necunoscute, unei țări cu o foarte proastă reputație internațională. N-are sens să ne iluzionăm despre imaginea românului obișnuit în străinătate. Execrabilă sub toate aspectele. Nu mai intru în detalii. De unde un amestec de revoltă și resemnare, de luciditate și recunoaștere a unor realități obiective mai mult decât evidente.

Sunt invadat de zeci de astfel de scene, care mi-au rămas în memorie. Cicatrizate, este adevărat, dar greu de uitat. La un congres AILC, am fost întrebat, sarcastic, de la obraz, „la ce servește cunoașterea limbii române”. Invitat odată într-o familie franceză la Paris, foarte bine „situată” (cum se spune), am murmurat mai mult pentru mine, văzând o frumoasă tapiserie: „Un Lurcat”. La care gazda, involuntar (să spunem) arogantă, m-a întrebat foarte de sus: „Cum, dumneavoastră știți de Lurcat?”. Căci veneam (nu este așa?) dintr-o țară balcanică, primitivă, incultă, fără nici o noțiune a artei de avangardă. N-are sens să continui. N-aveam cum să modific o stare de fapt. Ea a rămas, în esență, aceeași și înainte, și după 1989. Cu sau fără... rromi, „lebede” mâncate etc. etc. Poate cea mai puternică și dureroasă amintire din Portugalia a fost și mi-a rămas lungă confesiune – aproape o noapte întreagă – patetică, până la lacrimi, a doamnei Leonor Buescu. Mi-a povestit toate umilințele familiale, sociale și profesionale pe care le-a suferit măritându-se cu un român, Victor Buescu, om de cultură, de o anumită valoare. Dar străin, iremediabil străin. Inasimilabil și neintegrabil, orice s-ar spune, societății portugheze. Mai ales în vechea perioadă salazaristă. A fost marea dramă a vieții sale. De ce am devenit „confidentul” său involuntar? Poate fiindcă eram un compatriot al defunctului său soț. Poate că-i inspiram o anume încredere intelectuală și umană. Poate...

Un timp, recunosc, am fost și victima mitului relațiilor culturale „oficiale”. Prin atașați și consilieri culturali și de presă, prin expoziții, conferințe și turnee organizate în cadrul unor ambasade. Dar m-am convins repede de totala ineficiență și contraproductivitate a unor astfel de acțiuni pur formale. Unica preocupare a ofițerului DIE – camuflat în astfel de posturi – era pur politică, securistă: informații, spionarea exilului etc. Stilul acesta a continuat, orice s-ar spune, și după 1989. Era, de altfel, inevitabil. Efect al inerției și continuității sistemului. Să nu-mi spună nimeni (iau un singur exemplu) că Ioana Ieronim se ocupa, într-adevăr, la Washington, de... „difuzarea culturii române”. Tot ce s-a făcut în acest sens în SUA a fost rezultatul unor eforturi și inițiative strict particulare (Paul Michelson, Charles Carlton etc.). O temă ce va mai reveni în discuție. M-am convins repede că doar relațiile personale și, cele mai multe, pe bază de reciprocitate de diferite tipuri sunt cu adevărat utile, eficiente.

Bluful diplomației culturale a făcut însă, în cazul nostru, adevărate ravagii. Multe ireparabile. Dar aparatul de stat „extern” era astfel construit încât relațiile culturale nici nu interesau în realitate. Erau doar pretexte, operații de „acoperire” și de pur camuflaj. În plus, birocratizate, deci ratate în esență. Concepția de bază, conform căreia doar un „oficial” (român) poate

și trebuie să stea de vorbă cu alți „oficiali” (străini), este total sterilă și inaplicabilă vieții culturale și publicistice occidentale. Am tras, uneori, astfel de concluzii (după un colocviu Eminescu, de pildă, de la Milano), într-un jurnal publicat după 1989 (*Evadări...*, p. 181). Totul era pus pe baze atât de greșite încât m-am decis să acționez singur, prin propriile mijloace. Câte aveam, foarte reduse, până la sfârșitul vieții. Unele rezultate, modeste, dar reale, n-au întârziat să apară. Mult prea puține însă pentru eforturile depuse și pentru ce ar merita, de fapt, cultura română.

Și mai dureroasă – dar profund revelatoare – a fost și a rămas decepția ideologică. Credeam (recunosc, la început cu o imensă, stupidă naivitate) că dacă veneam din „Est”, dintr-o țară comunistă, dintr-un gulag cultural, într-un climat de libertate, puteam interesa prin însuși acest fapt: de a fi spart o blocadă, a fi evitat o cenzură, a fi sfidat un regim totalitar etc. Eroare totală și profundă! O teribilă revelație: nu exista nici o percepție, dar absolut nici una, a realităților culturale opresive sub regimul comunist totalitar. Nici o preocupare de acest gen. Nici un interes real pentru situația intelectuală, mai mult decât dificilă, din Est. Nimeni nu înțelegea poziția exactă a unui om de cultură și, mai ales, a unui critic literar venit din această zonă. De o minimă atenție specială nici nu putea fi vorba. De simpatie, protecție și sprijin, cu atât mai puțin. La început, sincer spus, în perioada primelor contacte, nu înțelegeam mai nimic. Apoi, ceața a început să se împrăstie. Ceea ce nu înseamnă că gustul nu continua să fie amar. Dimpotrivă, el era tot mai... amar, pe măsură ce experiența mea sporea și tot felul de date negative se acumula. Pe scurt, mă loveam de mari obstacole, dar pe care nu puteam nici să le depășesc și cu atât mai puțin să le înving.

Revin, în primul rând, la constatarea menționată mai sus: veneam dintr-o țară cu o imagine culturală nulă, de „gradul zero”, cum se spune acum, care, vorba lui E.M. Cioran, *ne rime à rien*. Necunoscută, nestimată, neintegrată, mai ales, sistemelor de referință europene și, în general, internaționale. Mulți credeau, cu ingenuitate (admit, de bună-credință), că realitățile noastre sunt identice cu cele din Vest. Că trăim, de fapt, în același tip de societate. Și, deci, că avem în mod necesar aceeași mentalitate, limbaj, sistem cultural și ierarhii de valori etc. Ceea ce, bineînțeles, era profund fals. Mulți intelectuali, profesori, critici, cu care veneam inevitabil în contact, erau total dezideologizați, lipsiți de orice preocupări politico-ideologice. Nu aveau nici cea mai mică noțiune și percepție a statului totalitar și a constrângerilor sale culturale. Făcând această constatare, am notat într-un jurnal întreaga mea stupefacție (*Evadări...*, p. 171). Alții, dimpotrivă, erau „ideologizați”, dar la polul opus: stângiști, marxiști, comunizați. Mulți credeau că sistemul comunist se va generaliza. Și pur și simplu nu înțelegeau critica și „agitația” mea anticomunistă (*Evadări...*, p. 159).

În sfârșit, încă o situație radical deosebită: preocuparea permanentă, fundamentală, vitală, de publicitate. Condiție esențială a supraviețuirii literare, universitare etc. în lumea academică occidentală. *Publish or perish*. Dacă unii întrețineau totuși relații cu mine, o făceau exclusiv în vederea unor posibile debușee, traduceri, plasări de texte, recenzii etc. Publicitatea

era preocuparea de bază a acestor medii. O revelație pe care am avut-o, din plin, mai ales în perioada *CREL*. O astfel de experiență, de pildă, cu un autor, de altfel onorabil și competent, Louis Vax, care mi-a acordat o „atenție specială”. Am înțeles repede și din ce motive. Nu pot totuși să-l „acuz”. Acesta era stilul general al relațiilor critice occidentale. M-a rugat să mă „ocup” și de o colegă a sa. Era inteligent și lucid: „Să lucrezi zece ani la o teză, să vinzi douăzeci de exemplare și să n-ai nici un ecou”. Situație dramatică, teribilă, într-un fel, pe care am înțeles-o și eu, în toată gravitatea sa, chiar dacă ceva mai târziu. Credeam că puteam stabili cu astfel de colegi și relații pur amicale, confraterne. Dar mă înșelam, ca de atâtea ori. În mod grav și, uneori, ireparabil.

Handicapul era cu atât mai greu de depășit cu cât argumentele pro și contra acestor relații se acumula și se suprapuneau și înainte, și după fiecare „plecare”. Până acolo încât trebuia mereu să-mi repet și să-mi justific toate motivațiile profunde. Și să mă întreb, în același timp, dacă un complex și o inhibiție nu atrag și nu provoacă altele, la fel de culpabile. Un cuvânt trebuie repetat și el rezumă cu claritate (dar este un fel de a spune) toate aceste contrarietăți interioare: ambiguitatea. Orice participare internațională avea în esență o dublă față și o dublă interpretare: pozitivă și negativă. Unele rezultate, incontestabil constructive, erau umbrite, maculate, poluate (și sinonimele de acest gen sunt și nu sunt tautologice în astfel de cazuri) de simulări și situații profund false. Unica posibilitate de „a ieși” era mereu pătată de imaginea inevitabilă de a trece drept un „pseudooficial”. De „pseudoprofesor”, nici nu mai vorbesc. O situație care mă jignea profund. Pe care însă n-o puteam evita.

În plus, întreaga „faună” a reuniunilor internaționale (ca delegat, mai totdeauna, al Uniunii sau al „comparatiștilor” români, invitații, burse etc.) avea darul să mă irite și să mă enerveze cu regularitate. Ea îmi demonstra, de fiecare dată, lipsa de afinități cu un astfel de mediu, unde trebuia totuși să „surd” și să fac, vorba francezului, *bonne mine au mauvais jeu*. De unde, o uzură morală permanentă, incredibilă. Multe umilințe (temă obsedantă) prea scump plătite. Dorința avidă, precipitată și naivă de „evadare” și ieșirea din izolare se loveau mereu de dileme dintre cele mai grave. Te „integrezi” ca să „circuli”? Merită să renunți la adevărata ta identitate sau rămâi un iremediabil și definitiv „obscur”? Cum poți concilia astfel de alternative, pe care numai cine a trăit în acea epocă le poate înțelege cu adevărat? Tot atâtea cauze de permanentă *mauvaise conscience*, care mă stăpâneau și mă rodeau. Ea nu-mi dă pace, de fapt, nici azi, când evoc, la distanță de decenii, astfel de contrarietăți și agitații interioare.

Lipsa de înțelegere și sprijin moral, pe care nu le-am găsit niciodată în străinătate, avea și alte aspecte. Specifice și agravante. Între „comparatiștii” din țările din Est nu exista, de fapt, nici o legătură, nici o curiozitate reciprocă. Dar absolut nici una. Toți aveau privirile îndreptate exclusiv spre Vest, în vederea unor relații și avantaje strict personale: invitații, recenzii, traduceri etc. Un comparatist american lucid, A. Owen Aldridge, a reținut această situație anormală (*Neohelicon*, 1-2/1973, pp. 151-152). Nu exista

nici o coeziune, nici o minimă atenție reciprocă. „Dar, în definitiv, ce se face și la voi, în România?” Așteptam și o astfel de întrebare, la urma urmei legitimă. Tăcere și indiferență totală. Mai grav: suspiciunea de acasă era „exportată”, mai bine spus luată cu sine, de toți delegații din Est, la toate colocviile internaționale. Notez o scenă tipică. La o astfel de întâlnire, la Helsinki, mi se pare, am observat un delegat slovac (pe nume Smatlak), izolat, tăcut, dezorientat. Mi-am dat repede seama că nu știa nici o limbă internațională. Cu excepția italianei, pe care o vorbea destul de bine. În perioada ocupației hitleriste, tinerii slovaci erau obligați, în liceu, să aleagă între cele două limbi ale „Axei”. Și, din ostilitate antinazistă, el a ales limba lui Dante. Când a constatat că are, în sfârșit, cu cine sta de vorbă, s-a deschis. A devenit subit volubil, confesiv, sincer interesat. Pentru ca a doua zi dimineața să nu mă mai... recunoască. Să mă evite sistematic. Psihoza delațiunii și timorarea erau – și în cazul său – atât de mari încât regreta, în mod evident, imprudența discuției deschise din seara precedentă. Un alt tip de conformism era cel ideologic și terminologic. „Savanții” din DDR, mai ales, erau foarte vigilenți și principiali. Când am pronunțat odată cuvântul *Geistesgeschichte*, proscris de estetica oficială, am fost chemat drastic la ordine de o oarecare Dr. Rita Schober. Ce reprezenta această ilustră „Dr.”, fie chiar și în *Literaturwissenschaft* (modestă) din Germania de Est? *Gar nichts*.

Relațiile occidentale au fost nu numai de o cu totul altă calitate, dar și cu urmări grave și definitive asupra orientării mele viitoare. Șocul a fost teribil. Nu mai puțin însă revelator și profund. Urmările se resimt până în perioada actuală. El a început în Elveția, unde în urma unei vizite ca delegat al Uniunii, a unor colaborări, relații cu câțiva scriitori elvețieni invitați în țară – pe care i-am însoțit – am obținut o mică bursă *Pro Helvetia*. Ea ar fi „acoperit” cel mult doar un semestru, când s-a ivit, dintr-odată, posibilitatea unui post de „asistent suplinitor” la catedra lui Jean Starobinski. În acea perioadă era în „an sabatic”. Scrisesem unele recenzii despre el. Credeam că pot lega o relație specială, privilegiată. Am fost, într-adevăr, salvat „economic”. Am putut chiar să călătoresc în Spania, în vacanța de Paști. Dar decepția a fost mare. Să nu anticip însă. Adevărata „dramă” a fost de cu totul alt ordin. Nu exagerez când afirm că momentul „genevez” m-a marcat definitiv. Pentru toată viața. Providențial și nefericit în același timp.

Suplinitorul lui Jean Starobinski nu era, în acea perioadă, nici mai mult, nici mai puțin decât celebrul (pe atunci)... Roland Barthes. Înscriș la doctorat, trebuia să urmăresc cursurile și seminariile sale. Pe carnetul meu de „student” iscălitura sa figurează cu regularitate. Acesta ar fi aspectul anecdotic și, în definitiv, distractiv al acestei situații insolite. Alceva însă mă surprindea, mă uimea și mă scandaliza, uneori, la culme. Orientarea generală a seminarului său și, în general, întreaga ambianță critico-literară și universitară de atunci era la antipodul tuturor tendințelor mele. O adevărată catastrofă intelectuală și morală. Plat formalistă. Total *antiistorică*. Pur fragmentaristă, fără nici o preocupare de sinteză, generalizare sau construcție. Se cultivau, cu suficiență și obstinație neopozitivistă,

un formalism și un structuralism pur mecanic, exterior și fără nici o finalitate „generalistă”. Un semestru întreg, Roland Barthes a analizat doar o poveste de Edgar Poe, preocupat să surprindă numai „codurile” și relațiile structurale ale acestui text.

Tonul părea, adesea, de adevărată parodie științifico-didactică: *codez, codez*, era cuvântul său de ordine. Îmi venea să râd. Să... „codăm”. De acord. Însă *de ce și pentru ce?* Totul mi se părea extrem de snob, diletant, dar foarte *à la page*. Mi-am dat seama repede că ilustrul Roland Barthes nu știa nici o limbă străină. Pe Roman Jakobson îl citise doar în traduceri de la Editions de Minuit. Puține și fragmentare. *Moi je ne travaille que sur du français*. Îl enervam când, uneori, atrăgeam atenția că au existat și unii critici străini care au spus, de fapt, același lucru mai înainte și mai bine. Când am amintit odată de Benedetto Croce a izbucnit: „Interzic ca în seminarul meu să se pronunțe acest nume”. Intoleranță (ca să nu spun terorism intelectual) uimitoare. Croce devenise, între timp, un fel de „bestie neagră” a „noii critici” franceze.

Atunci mi-am dat seama, prin experiența cea mai directă, cum se stabilesc, de fapt, reputațiile, canoanele și modelele critico-literare occidentale. Cum se instituie și funcționează dictatura unei orientări și metode critice unice. Eliminarea totală a predecesorilor. Ignorarea sau expulzarea radicală a pozițiilor teoretice și metodologice adverse. Repetarea obsesivă, rituală, litanică, numai a unor termeni fetiș-simbol: „text”, „lexem”, „structură”, „cod” și altele asemenea. Exclusivismul era total, și ruperea de nivel față de mediul „impresionist”, de „acasă”, asemenea unei prăbușiri în abisul cel mai adânc și imprevizibil.

Și, Doamne, ce puțină informație istorică reală indispensabilă, inclusiv a istoriei ideilor literare, domina în toate cursurile, zise „literare”, pe care trebuia să le urmez! Când mi s-a repartizat ca „lucrare de seminar” noțiunea de „nuvelă” și când am dovedit, cu texte și citate precise, că ea a evoluat, în funcție de sistemul literar dominant într-o anumită epocă, am produs o adevărată stupefacție. Citisem și în versiuni engleze, mai complete, pe formalistii ruși și eram mult mai bine informat decât „colegii” mei mai tineri, studenți inocenți. Dar mai ales decât ilustrul „maestru” R.B., care a început să mă... deteste profund. Mi-a și imputat public că mereu invoc „precursori”. Ceea ce, bineînțeles, atenta în modul cel mai direct la efectul publicitar esențial urmărit: monopolul originalității, inovației, inițiativei critice personale inegalabile. Pe scurt, la prestigiul personal, la succesul de public, prin inedit agresiv.

Roland Barthes rămâne pentru mine emblema modei, snobismului și, mai ales, a frivolității critice, specifice perioadei „structuraliste”. Agreabil, adesea, pe fragmente, inconsistent, difuz și stângist privit în totalitate. Este și autor de enormități: „Limbajul este fascist”. Fiindcă te „obligă” să vorbești. Dar limba rusă, a comuniștilor moscoviți, nu face la fel? Nu are aceeași funcție și forță coercitivă? Am părăsit, de mult, astfel de controverse. Abilitatea sa de a se pune publicitar în valoare nu era însă mai puțin remarcabilă. În acest mod se stabileau, atunci și acum, de altfel, reputațiile

și gloriile critice și universitare occidentale. Când, într-o împrejurare oarecare, am coalizat și câțiva „colegi” străini, care au protestat împotriva unor afirmații cu totul riscate, s-a aflat imediat *en ville*. Căci ideea de convenție, consens și succes social era permanentă și obsesivă, riguros respectată. Iar „contestarea”, de orice tip, imediat „mediatizată”, producea o adevărată panică. Poate un mic epigon bucureștean să compileze, să zicem, *Tel Quel*, oricât. Bluful modei, contagiunea, exclusivismul, pe fundalul și prestigiul unei mari culturi apusene, bine exploatat și mediatizat, au fost și sunt metodele de bază. O revelație și o lecție, într-adevăr, extraordinară. Am învățat-o bine și pentru totdeauna.

O experiență brutală, neașteptată și resimțită ca profund nedreaptă au constituit-o relațiile mele, inițial excelente, cu Jean Starobinski. Se arăta ospitalier și binevoitor. Apoi, dintr-odată, și-a schimbat atitudinea. Mi-am dat seama imediat care a fost cauza: a fost pus în gardă (foarte probabil) de un diplomat elvețian de la București, un anume Guy Ducret, că aș fi „spion”, „agent”, „periculos” și alte asemenea aberații. Când, în toamna lui 1971, am participat la *Rencontres internationales de Genève*, un filozof spaniol din prezidiu, José Luis Aranguren, m-a elogiut pentru faptul de a fi citat un... spaniol, în original (Baltasar Gracián), Jean Starobinski s-a enervat vizibil. O dată m-a și evitat pe stradă, întorcându-se brusc din drum, cu o agilitate extraordinară pe care nu i-o bănuiam. Scena s-a petrecut lângă *Athénée*. „Chiar vi s-a dat viza?” Nu-i venea să creadă.

Simțeam umilința până la capăt. Relații vagi, sporadice și foarte reci. După câțiva ani, am primit totuși un fel de „somație” din partea Facultății de litere din Geneva, de a prezenta cât mai repede teza. Am răspuns că totul n-a fost decât o simplă formalitate caritabilă, pentru a putea pleca din țară, grație „generozității domnului profesor Jean Starobinski”. Cred că, în cele din urmă, a înțeles că a greșit în mod grav. Când a fost proclamat, în 1995, doctor *honoris causa* al Universității din Cluj, nici nu am participat la ceremonie. Nici ostentativ, nici vindicativ. Pur și simplu nu mă mai interesa. Ieșise total din conștiința și preocupările mele. A ținut, totuși, neapărat să mă revadă, să ne „împăcăm” oarecum, demersuri întreprinse prin Jean Pop. M-a și vizitat acasă. M-a îmbrățișat, m-a și... „sărutat”. O formă evidentă de scuză, între timp se informase, fără îndoială, și de întreaga mea atitudine publică după 1989. Dar ceva se rupsesse în mine. Definitiv. Ne-am și fotografiat împreună. Ținea în mână *Teoria della letteratura* pe care i-o dăruisem. Ca un fel de confirmare internațională, fie și tardivă, a preocupărilor reale și a bunelor mele intenții. Cred că-i voi expedia și *The Biography of „The Idea of Literature”*, de îndată ce voi primi noile exemplare comandate.

Nici la doctoratul *honoris causa* al lui Jean Rousset – acordat pe bandă rulantă de aceeași universitate avidă de relații – n-am participat. A fost, totuși, pe durata întregului meu stagiul genevez, cel mai ospitalier și generos dintre profesori. Mă invita adesea la masă, mi-a cedat chiar și abonamentul său la Operă. Făceam, uneori, chiar și excursii împreună, în împrejurimile Genevei. Dar nu pricepea reacția mea: el dorea să evadeze în natură, iar eu admiram doar arhitectura citadină geneveză. Locuia într-un imens

apartament-bibliotecă, în care fiecare cameră era ocupată de literatura unui secol. Recuperase chiar și... pivnița. Celibatar studios și retractil, pasionat de Roma barocă, i-am prefațat o traducere românească. Dar când ne-am reîntâlnit, cu totul întâmplător, după mulți ani, la *Bibliothèque Nationale* de la Paris, s-a arătat extrem de rezervat și îndepărtat. De atunci, relațiile s-au întrerupt definitiv. Continuam doar să-mi procur, când puteam, unele din cărțile sale. Incontestabil bine scrise, fine, dar, într-un fel, „manieriste”. *Leurs yeux se rencontrèrent*, de pildă, mi s-a părut chiar afectată. Aparținea, în mod evident, unui alt strat cultural, unei alte epoci istorice și de civilizație. Cu toate transformările inevitabile de mentalitate și sensibilitate. La „ani lumină”, îmi spuneam, mai ales atunci, de... *Miorița* și de nivelul culturii și al literaturii române clasice și actuale.

Supărările mele geneveze, ce m-au afectat profund și din care n-am notat decât câteva momente oarecum simbolice, au fost compensate, din plin, de unele „achiziții” foarte importante. Dacă din imensul material adunat pentru *Ideea de modern* n-am recuperat decât documentarea câtorva studii (cantități mari de xeroxuri, dosare și cutii de fișe rămânând efectiv neutilizate), nu același lucru se poate spune și despre întreaga mea evoluție intelectuală și morală. Pe malurile lacului Lemman, oricât de paradoxal ar părea, am început să devin „eu însumi”. Conștient de diferențierea legitimă, de statutul meu specific, de „critic român” și, pe atunci, mai ales, de necesitățile și imensele lacune ale culturii noastre. O adevărată *prise de conscience*. Și, mai ales, a „metodei” prin care pot fi eliminate – fie și în parte – astfel de obstacole. Cum poate colabora efectiv un critic român cu criticii străini? Cum se poate „integra” criticii europene, păstrându-și în același timp „personalitatea”? Preocupări esențiale ce mă urmăresc și azi.

La Geneva s-a născut, deci, ideea de a întemeia în țară, la revenire, o revistă românească de studii literare, de înalt nivel, publicată în limbi internaționale. Este vorba, bineînțeles, de *Cahiers roumains d'études littéraires*. Dar știam, cât se poate de precis, că realizarea efectivă a unei astfel de inițiative nu depindea deloc de mine. Trebuia s-o aprobe și... „Partidul”. Până atunci, am izbutit să public, totuși, prin eforturi proprii, o mică antologie: *Rumänische Erzähler der Gegenwart* (Gute Schriften, Berna, 1972). Am fost ajutat substanțial – trebuie să recunosc – și de relațiile pe care mi le făcusem între timp prin modesta, de altfel, „Societate a scriitorilor elvețieni”. Un fel de sindicat literar particular, total deosebit ca structură de „Uniunea” noastră. Deci amărăciuni și decepții destule. Dar și unele clarificări definitive și chiar mici satisfacții editoriale și publicistice (colaborări la *Tribune de Genève*, în presa de limbă italiană din Ticino, prin intermediul unui „prieten” ocazional, Fernando Zappa, preocupat mai ales de... turism facil, prin mine, în România etc.). De aceste colaborări, păstrate prin dosare sau notate sub formă de simple fișe bibliografice, îmi amintesc cu sentimente extrem de confuze. Intenția de bază nu era nici comunicabilă, nici perceptibilă. Încă o „situație falsă”, nota dominantă a tuturor relațiilor externe din acea perioadă.

„Capodopera”, într-un fel, a acestei „falsități” esențiale, aş spune „congenitale”, a fost relația mea cu Étiemble. Afinități evidente de gândire literară,

cărora le dădeam și un sens net polemico-ideologic: ieșire din izolare, relații libere Est-Vest, recunoașterea „tuturor” literaturilor, identificarea „literaturii universale” cu Literatura pur și simplu. Concepeam, în această perspectivă, și o vastă deschidere teoretico-literară spre o teorie generală a literaturii prin identificarea unor „invarianți” și spre generalizarea unei definiții a literaturii pe baza lor.

La început, legăturile funcționau foarte bine. Scriam, de altfel, prima sinteză despre opera sa comparatistă, o premieră absolută, în critica franceză, cum de altfel acest *Étiemble ou le comparatisme militant* (1982) a rămas până azi. „Eroul” meu m-a ajutat efectiv la documentarea cărții, prin extrase și publicații personale rare. M-a abonat un an sau doi la *Revue de littérature comparée*. M-a „depanat” și financiar (foarte modest de altfel) cu prilejul unui „sejur” parizian. A scris elogios în *Le Monde* despre CREL etc. Dar, în entuziasmul și „naivitatea” mea, nu luam în considerare, la început, alți câțiva factori extrem de importanți. Ei s-au dovedit hotărâtori și... fatali.

Mai întâi, nu sunt deloc sigur că Étiemble a perceput, efectiv, sensul militant-ideologic al întreprinderii mele. Ceea ce-l interesa, în mod esențial, era doar faptul că i se consacră prima carte franceză și... atât. Când, în realitate, eu scriam o carte „cu cheie”. Comparatistul Étiemble și ideile sale constituiau un alibi ideologic și intelectual tolerabil și nimic mai mult. Dacă situația ar fi definită în termeni cinici, s-ar putea spune că eroul meu se folosea de mine ca de un simplu „agent de publicitate”, în timp ce eu mă foloseam de el ca de un indispensabil „camuflaj”. Aveam să mă conving repede că prima ipoteză era cea reală. N-am luat, apoi, în considerare reacția violentă a confrăților comparatiști francezi. Ei au făcut totul ca să boicoteze, sub toate formele, cartea mea, la antipodul întregii tradiții comparatiste franceze academice dominante. Voi reveni cu amănunte concludente în capitolul consacrat cărților și publicațiilor străine. N-am fost recenzat. Vânzarea a fost „slabă”, dar la „exotici” am avut un anume succes. Dovadă, între altele, și traducerea japoneză (1988) și ecourile sale. În sfârșit, detaliul poate cel mai grav și semnificativ: n-am perceput imediat sensul gesturilor sale inițiale, nici de amicitie, nici de solidaritate, ci doar de simplă captură. Nici, mai ales, avariția sordidă, maladiivă aş spune, a personajului meu.

Toate acestea mi s-au revelat dintr-odată și cu brutalitate, în 1982, când, nu fără eforturi, am putut veni la Paris, la „lansarea” (vorba vine) a cărții. *Volte-face* totală. Étiemble, cel anterior atât de „serviabil”, nu știa cum să scape mai repede de mine. La telefon nu mai era de găsit. Mi-a „oferit”, în schimb, 1 000 de franci, pe care numai situația mea nefericită m-a făcut să-i accept. Într-un restaurant, o scenă antologică: „Eu nu servesc nimic”. *Allez bien...* Adică, mai pe românește, „când pleci din Paris și te întorci acasă și scap de tine?”. Și alte asemenea, să le spun, „surprize”, mai mult decât dezagreabile. Nici acum, după două decenii, nu pot înțelege integral această atitudine. După apariția cărții, când am mai revenit în Franța, a refuzat, sub diferite pretexte, să mă mai vadă. Mai grav: nu mi-a mai scris niciodată și nu mi-a trimis nici măcar una din cărțile pe care le-a mai publicat. Pe ultima, am descoperit-o efectiv întâmplător la Bruxelles: *Nouveaux essais*

de *littérature universelle* (1992). Este inclus și un text unde discută și numărul despre simbolismul românesc din *CREL* (3/1980). În treacăt fie spus, nici una dintre promisiunile făcute L. nu au fost ținute. În urma acestei stupefiante atitudini, am început să-l ignor și eu. Până acolo încât nici azi nu știu dacă mai scrie sau nu, dacă mai trăiește sau nu etc. etc.

Caz bizar, în orice caz, enigmatic sub toate aspectele. Să-și fi dat seama că eu nu am scris, de fapt, despre „Étiemble”, ci doar am expus propriile mele teorii despre comparatismul militant? Că boicotul și presiunea confrăților au fost prea mari? Că un conflict cu un domn de la Gallimard, Yannick Guillou, a jucat și el un rol negativ? Că unele zvonuri ostile din emigrația română – foarte numeroasă la Paris – au ajuns inevitabil și la urechile sale? Toate sunt foarte posibile. Dar înclin să cred că determinantă a fost și a rămas, în primul rând, avariția sa incredibilă, notorie, șocantă chiar și pentru... francezi. Pur și simplu nu mai voia să aibă nici o obligație materială față de mine. Ipoteza cea mai probabilă, deși nu l-am mai solicitat niciodată în acest sens. Dar întreruperea oricăror legături intelectuale nu are, orice s-ar spune, nici o scuză. Chiar dacă eseul meu nu i-a plăcut. N-a avut ecoul scontat, mai ales în Franța. N-a modificat cu un deget mentalitatea comparatismului sorbonard etc. Ciudat, foarte ciudat... Eșec total și ratarea cea mai spectaculoasă a „relațiilor” mele literare „externe”.

Nu dramatizez însă în nici un fel acest episod. După cum nu deplâng, în mod grav, nici mediocritatea generală a tuturor relațiilor mele literare, să le spun, „internaționale”. Uneori eram doar uimit, chiar consternat, de „calitatea” lor, adesea penibilă. Sunt dispus să-mi recunosc, în același timp, și multe insuficiențe, defecte, precum și o lipsă totală de diplomație. Deplângeam, încă din 1987, într-unul din jurnalele mele, această situație nefericită (*Evadări...*, p. 169). Îmi dădeam bine seama atât de handicapurile personale, nu puține, asemenea oricărui alt reprezentant al unei culturi fără relații și prestigiu. Nu știu ce experiențe vor fi făcut, în acest sens, puținii mei colegi aflați în aceeași situație. Treptat, rănile s-au închis. Pot privi și evalua întreaga experiență externă cu destulă răceală. Până la urmă, se conturează chiar o cvasitipologie de „eroi” reprezentativi, din care voi da câteva exemple. Un exercițiu de luciditate, de distanțare și, mai ales, de independență culturală. „Țin” foarte mult la acest ultim aspect. Am cel mai profund dezgust pentru „neocolonizatul” cultural român, servil, profund mediocru, inițial exclusiv francez, *talonné*, în ultimul timp, de cel american. Cu această mentalitate de eterni imitatori și compilatori, cultura română nu va ieși niciodată din situația sa etern „minoră”, lamentabilă. *Never*.

Experiențele mele precise în acest sens au început, mai ales (anticipate de stagiul genevez), din perioada *CREL*. Voi reveni pe larg asupra acestui capitol. Prin forța împrejurărilor, redactând o revistă francfonă, a trebuit să iau legătura și cu atașatul cultural francez de la București. Dar s-a întâmplat ca el să fi venit direct din... Vietnam și, efectiv, habar n-avea ce este, ce reprezintă, ce ar trebui să fie nu numai cultura română, dar și sensul și eficacitatea relațiilor culturale româno-franceze. La sugestiile mele, mi se răspundea superior și distant: *Nous ne sommes pas équipés pour ça*. Ei erau

„echipați” doar pentru vizite oficiale, protocolare, unele vagi expoziții și spectacole. Și cam atât. Distribuirea de cărți franceze se făcea cu o „parcimonie” specific franceză. La un moment dat, mi s-a comunicat chiar... reducerea acestei meschine subvenții. Pe scurt, concepția oficială a ambasadei era pur „neocolonialistă”. România era considerată (ca și Belgia sau Portugalia) doar o simplă colonie culturală franceză. O „țară francfonă”. *Pas plus*. Evident că nu puteam fi de acord cu o astfel de satelizare și minimalizare. Oricât de mare era și a rămas admirația mea pentru adevărata cultură franceză. Aș îndrăzni să afirm însă că ea nu are nimic comun cu modelele intelectuale, mai ales din acea perioadă, ale arondismentului 6 al Parisului.

Vizitele literare ce aveau loc în România, totdeauna prin Uniune, și la care într-o formă sau alta am participat, mai totdeauna solicitat sau din curiozitate, pot fi clasate, fără nici o exagerare, în categoria aroganței superioare. Uneori chiar a insolenței. Iată, de pildă, pe R. Escarpit. Când și-a dat seama că despre semantica și istoria ideii de *littérature* aveam alte opinii, a refuzat pur și simplu să mă revadă, impolitețe gravă, transmisă prin maestrul de ceremonii al Uniunii, inefabilul Ion Hobana. Devenisem indezirabil, antipatic. Nu puteam fi transformat în discipol obedient al „Școlii de la Bordeaux”. Alain Robbe-Grillet, venit din Cehoslovacia – într-un turneu exclusiv promoțional-editorial (singurul aspect ce-l interesa și de care aducea mereu vorba) –, era superior, ironic, distant. Soția sa, un adevărat pitic, părea un gnom grotesc. Total dezinteresat de ceea ce reprezenta, chiar și pe atunci, *tant bien que mal*, „literatura română”. Cel mai amuzant a fost, de fapt, Pierre de Boisdeffre. Invitat al Uniunii, unde mă nimerisem și eu, cu totul întâmplător. Mă și citase în a sa *Une histoire vivante de la littérature d'aujourd'hui* (nu mai rețin în care ediție). Scottea cartea dintr-o servietă. O arăta fugitiv celor ce participam, să zicem, la discuție. Apoi, când vedea că aceștia insistă și o rețin prea mult, dintr-o legitimă curiozitate, o... recupera repede și o băga la loc, ușor speriat, în geantă, să nu i-o... subtilizeze nimeni. Scena avea ceva „molieresc” și m-a distrat copios.

În Franța, am venit în contact cu o altă categorie de „somități”. De fapt, cam de aceeași specie. Dar cu un plus de morgă oficială, diplomatică și, mai ales, superior, distant și definitiv academică. Nu mai țin minte în ce împrejurări am cunoscut personal pe Jean d'Ormesson. Altfel, personaj stilat, dar cu un aer protector (tatăl său fusese ambasador la București), prea puțin bine disimulat. Mi-a arătat, cu un ton de reproș *poli*, exemplarul din *Dictionar...* pe care-l expediasem prin vamă, efectiv tăiat, masacrat, de controlul Securității. Era legat, voluminos, „cine știe ce ascundea” etc. etc. Avea aerul că reproșează regimului, dar și... mie, acest control sălbatic. Înțepat, hiperacademic, René Pomeau, *dix-huitième*, vizitat, la sugestia lui Roland Desné, în vederea unei posibile înființări în România a „Societății”, pe care o prezida în Franța. Dar după mai multe insistențe. O vizită pur formală, expediată rapid, fără nici o consecință. De o rară impolitețe (căsa plictisit, în timp ce stătea de vorbă cu mine). I.J. Domenach, ostil cu certitudine și din motive ideologice. Veneam doar din România și toți eram tratați,

în mod nediferențiat, ca „suspecți”. Îmi venea să-l întreb: „Cam câți ani de pușcărie comunistă ați făcut, dl. Domenach?”. Ideolog, zice-se, de „dreapta”...

La rând, urmează o altă categorie, ceva mai specială, a criticilor, istoricilor și teoreticienilor literari. Iată pe T. Todorov, la fel, de o evidentă aroganță și suficiență. Întrevedere grăbită, expediată prin dese ieșiri pe ușă. Să mi se dea să înțeleg că... „audiența” se terminase. Gillo Dorfles mi-a reproșat, politicos, dar efectiv surprins, că în *Dicționar...* n-am citat, o singură dată, pe I. Lotman, marea revelație și autoritate occidentală de pe atunci. La Madrid, Guillermo Diaz-Plaja (cine, de fapt, în România, îl cunoștea prin lectură directă, în afară de... mine?) a fost mult mai brutal când i-am oferit *L'Herméneutique de Mircea Eliade: Vous savez trop*. În sensul de erudiție indigestă, inasimilabilă, plictisitoare. O agresivitate, oricum, pentru moment, inexplicabilă. *No se preocupe*, îmi spun, și trec mai departe. Ca să scape de mine, un vag germanist, dar cu colaborări regulate la *Magazine littéraire*, unde a făcut o notă sau două despre *CREL*, Lionel Richard, s-a prefăcut că-mi ia un interviu, la *BN*, însă cu magnetofonul... gol. Am însă și unele amintiri frumoase: despre spaniolul Claudio Guillén, americanul Walter Sutton, brazilianul Antonio Candido. Intelectuali fini, rasați, de foarte bună calitate. Și René Wellek a fost amabil cu mine. Mi-a și scris de câteva ori. Am participat și la un *Festschrift in Honor of René Wellek* (1984, 2 vol.). S-a scuzat odată, la un congres, că nu poate lua cu sine un volum ce i-l ofeream fiind... *over-weight*. L-am înțeles. Am folosit vama.

Figurile cele mai stridente și, uneori, agresive rămân, bineînțeles, ale unor scriitori. Prin obrăznicie, Hans Magnus Enzensberger nu era întrecut de nimeni. Cred că l-am amintit într-una dintre notele mele de călătorie. La fel, un sud-american de duzină, în căutarea gloriei pariziene, M. Scorza, care se dorea condescendent și ironic, decedat într-un accident de avion. Un discipol al lui Isidore Isou la fel de paranoic (aș putea să-l identific ușor) m-a amuzat, dar și speriat, prin delirul său megaloman pe care a trebuit să-l suport, ore întregi, în curte, la *BN*. Să nu uit și pe Robert André, care (nu știu nici azi din ce motive) prezida, à l'époque, *Asociația internațională a criticilor literari*. Critic, mare critic? *À d'autres*. Mai curând romancier. Dar, vorba lui Paul Valéry: „are poate geniu”, însă „la așa ceva nu mă pricep”.

Două-trei figuri luminoase și pitorești, marginale, oricum, în fauna pariziană, restabilesc, în parte, echilibrul. Iranianul complet francizat, asimilat, Jousef Ishaghpour, critic de film, sub pseudonim francez. Caz interesant: mi-a mărturisit cum a trebuit să asimileze treptat, pas cu pas, valorile europene, total diferite de ale culturii sale tradiționale. Îl vedeam adesea la *BN*. Concentrat și metodic. Mă „cultiva”. Dar nu pentru el, ci pentru scriitorii iranieni traduși la Paris. Solidaritate remarcabilă, pe care n-am întâlnit-o niciodată... în exilul românesc. Cel mai apropiat, dezinteresat, efectiv poet, sentimental (dacă nu mă înșel, nu chiar francez, ci alsacian), Pierre Oster. Un timp, vag angajat al editurii *Seuil*, de unde, de altfel, a și fost concediat. Căsătorit cu o sovietică, Soussouiev, după metoda KGB-istă clasică. Doar că el nu era deloc *dupe*, de vreme ce mi-a făcut o astfel de mărturisire. Vizita totuși cu regularitate rudele sale din Leningrad.

Am scris, cred, o dată, despre unul (sau unele) din volumele sale și, la Paris, i-am tradus pe loc textul meu. M-a ajutat și la stilizarea lui *Comparatisme et théorie de la littérature*, pe care, în naivitatea sa amicală, a îndrăznit să-l recomande, mai întâi, marelui referent oficial al editurii, G. Genette. A fost, bineînțeles, admonestat drastic. Dar poate nu trebuia să-mi fi făcut o astfel de confidență. Un „reproș” total nemeritat. Să nu uit, în sfârșit, nici pe Pierre Rivas, ospitalier, binevoitor, specialist în Valéry Larbaud. Ar fi dorit să treacă o teză cu Étiemble. Dar a renunțat când i s-a pus condiția să învețe o limbă... exotică.

În rest, tot felul de mărunți *hommes de lettres* și *bas bleu*. Ultima, o belgiană oarecare (Irina Van Goerre), căreia din slăbiciune, dacă nu din prostie, poate și din calcul (invitație, promisiă, la Bruxelles), i-am prefațat o traducere a unui roman foarte slab, dar cu subiect românesc: *Trandafirul de la Agapia* (1992). A fost ultima experiență de acest gen. Nefericită. N-o voi mai repeta niciodată.

Specia, mie cel puțin, cea mai antipatică a fost și a rămas a „comparațiștilor”, în special francezi. Niciodată, *jamais, au grand jamais*, nu va exista un capitol în istoria criticii și esteticii literare franceze în care protagoniști ar fi J. Voisine (o nulitate), I. Chevreil, P. Brunel și alții de același calibru, D.-H. Pageaux (acesta parcă mai suportabil). Mici profesori, uneori buni specialiști și profesioniști pe fragmente, pe mici „probleme”. Dar fără nici o viziune de ansamblu, generalizantă, teoretică. Străini de orice noțiune de sinteză. Istorici literari pozitiviști ai relațiilor literare internaționale, camuflați într-o disciplină fără obiect precis și nimic mai mult. Dar când ai în spate o mare cultură, o mie de ani de umanități, îți poți permite, bineînțeles, să fii suficient și superior. Când ocupi catedre la Sorbona sau la mari universități americane, cu atât mai mult. Pot să-i perie oricât toți discipolii și autorii de extrase de la noi, gen Al. Duțu. Majoritatea lor, uneori șlefuită, tot mediocritate rămâne. Ca și admiratorul lor indigen necondiționat.

Sunt greu de uitat unele scene tipice ale acestei ținute arogante. La congresul *AILC*, de la Tokyo, din 1991, am făcut imprudența să arăt traducerea japoneză a cărții *Étiemble ou le comparatisme militant* lui D.W. Fokkema. În definitiv, ne aflam în Japonia. Grimasă de repulsie abia reținută, mascată, iar un domn, profesor tot la Sorbona, Michel Cadot, specialist eminent în relații literare ruso-franceze în secolul 19, a fost și mai agresiv: m-a acuzat direct, în public, pentru îndrăzneala de a fi scris și publicat această carte. O reacție și o insultă directă, absolut uluitoare. De ce i-aș fi cerut totuși voie? Dar o explicație există: ea demonstra, în modul cel mai limpede, că rupsesem definitiv cu această categorie minoră, profesorală și pedantă, în care nu mai aveam ce căuta. Étiemble era de altfel *leur bête noire*. Iar de grosolănia „belgiană” a lui Jean Weisgerber, cu care inițial am colaborat destul de bine, la întreprinderea totuși ratată *Les Avant-gardes littéraires au XXe siècle*, în sensul că am scris cam jumătate din al doilea volum, ce să mai spun? L-am mai revăzut o dată sau de două ori. Comportament de o impolitețe crasă. În contrast absolut cu Jacques De Decker, generos, relaționist, monden. A fost invitat și la Cluj de un neverosimil „Centru de

studii literare belgiene". Ne-am revăzut cu multă plăcere. Este drept că, dintre toate națiile pe care le-am cunoscut, belgienii sunt cei mai brutali și grobieni. Am asistat în Belgia la scene de o vulgaritate incredibilă. Să zicem că și conflictul dintre flamanzi și valoni ar fi una din cauze.

Am cunoscut, totuși, în această sferă heteroclită de relații, și oameni subțiri, politicoși și chiar de o anume valoare. Marcel Bataillon, hispanizant francez, nu din pasiune, ci doar în perspectiva unei catedre vacante (mărturisire sinceră). Finețe, tact și ceremonial academic superior. Și-a amintit, odată, și de o conferință a lui Tudor Vianu la Sorbona: *Nous étions sept à l'entendre*, mi-a mărturisit. Simțea, el însuși, stânjeneala unei astfel de penibile constatări. Foarte stilat, relaționist, poliglot, Peter Wunderli, președintele comisiei premiului Herder, cu care am rămas, un timp, în bune relații. A acceptat imediat propunerea mea de a conferi aceeași distincție lui C. Noica. Am făcut și un raport în acest sens. Dar a intervenit dispariția sa neașteptată în 1986. Foarte apropiat de vederile mele, comparatistul italian Armando Gnisci, directorul revistei *Quaderni di Gaia* (la care am și colaborat, în primul număr), animator și prin elevele sale al ideii de „literatură europeană”. A inspirat recenzii. M-a invitat odată, telefonic, să țin o conferință la Roma. Dar toate aceste preocupări, mai ales după 1989, erau lăsate tot mai în urmă. Voi reveni, pe larg, asupra acestei rupturi esențiale și definitive.

De ce, totuși, întrețineam și, uneori, chiar intensificam astfel de relații? Pline de contrarități interioare și în permanent contratimp istoric? Întrebarea mi-am pus-o chiar de la început. Ea revine și acum cu putere. Răspunsul poate fi rezumat în câteva puncte. Și ele nu pot fi bine înțelese decât situate în contextul specific de atunci, al unui anumit moment și climat istorico-psihiologic. Operația n-a fost deloc, dar absolut deloc, simplă. Și ea a lăsat urme adânci.

Intervenea, în primul rând – după cum am mai amintit –, necesitatea absolută de a avea motive puternice, valabile, uneori de neevitat, pentru forurile „oficiale” ce aprobau „plecărilor” în străinătate. Alte posibilități decât „invitații” și participări la „colocvii” și „congrese” – rar de tot conferințe personale – de „a pleca” nu existau. Fauna, detestabilă, a colocviilor și a congreselor internaționale nu putea fi evitată. Dar nici astfel de pretexte salvatoare nu puteau fi ignorate sau nefolosite în împrejurările de tristă amintire. A sparge o blocadă, a ieși din izolare, a te face „cunoscut”, de bine, de rău, reprezentau, pe atunci, o necesitate absolută, vitală. De supraviețuire culturală, în plin regim totalitar. Un aspect esențial, pe care-l apăram cu dinții, cu o intransigență absolută.

Se formase, treptat, și o anumită psihoză subterană a „relațiilor”. Era întreținută prin corespondență, recenzii, expedieri de extrase, invitații și alte metode, mai mult sau mai puțin ortodoxe. Unii dintre noi (faceam parte din această categorie) se legănau și cu iluzia că „prin noi” se poate face cunoscută, într-o oarecare măsură, și „cultura română”. O contribuție românească integrată „seriei” europene respective putea avea un efect benefic și asupra unei mai bune situații a realizărilor noastre, multe-puține

câte erau, într-un domeniu sau altul. Raționamentul, în esență, nu era greșit. Doar că mijloacele de care dispuneam și numărul celor implicați în astfel de operații erau mai mult decât modeste. Alții exploatau relațiile externe doar în interes pur personal. Un formidabil specialist al acestei metode a fost, în epocă, Mihai Pop. În țară, n-a publicat... nici o singură carte. Dar printr-o gamă vastă de relații, colaborări și expedieri de extrase la reviste de mare prestigiu internațional de pe atunci (*Semiotica*, de pildă) a putut trece, în străinătate, drept o mare somitate științifică. Un bluf absolut, extrem de eficace, totuși. Căci în astfel de domenii ceea ce contează nu este ceea ce „ești”, ci doar ceea ce „pari”. Baltasar Gracián (§130) a observat de multă vreme această regulă de aur a „sociologiei” relațiilor literare, internaționale în speță. O altă metodă era și este de a te „înscire” (și neapărat de a „subscrie”) unei game foarte vaste de dicționare, anuare, repertorii internaționale, de tipul *Who's who in the World*. Eu însumi am practicat, o dată, acest sport, prezent în ediția din 1971-1972. Și azi primesc zeci de prospecte și invitații de acest gen, specific anglo-saxon, cărora nu le mai dau nici o urmărire.

Dar mai existau și alte motive. Toate de ordin practic, impuse de condițiile și activitatea de atunci, mai ales în deceniul opt, în perioada *CREL*. Una era necesitatea absolută de a obține colaborări internaționale. Operația a reușit din plin, în sensul că „oferta” depășea mereu „cererea”, respectiv capacitatea de absorbție a revistei. Evident, corespondenții mei erau preocupați doar de plasarea unor texte. Dar prezența lor într-o publicație românească specializată, în plin regim totalitar, reprezenta o adevărată gură de oxigen. O altă rațiune, la fel de importantă, era și posibilitatea de a primi studii și cărți străine spre recenzare, reviste specializate, prin schimb cu *CREL*. Etern inaccesibile fără o astfel de metodă. Voi reveni și asupra acestui aspect deloc lipsit de importanță. Și atunci, mai ales, dar și acum, din nefericire. Căci am rămas la fel de săraci...

Problema „recenziilor reciproce”, ca metodă extrem de eficace de a-ți face relații, de a deveni „cunoscut”, a pune în circulație internațională și cercetările noastre (indiferent de numărul, cantitatea și valoarea lor) este și ea departe de a fi neglijabilă. Dimpotrivă. La început – „absolutist” convins, sub cea mai proastă influență „călinesciană” (autor total necunoscut în străinătate, deși ar fi meritat) – nu-mi dădeam încă seama de valoarea aspectului „publicitar” al legăturilor internaționale. Apoi, începând cu colaborările elvețiene, am început să fac mici, foarte mici pași, dar reali, în direcția integrării în „comunitatea critico-literară internațională”. Rezultatele, n-am nici un motiv să nu recunosc, au fost și au rămas – mai ales în condițiile de atunci – foarte modeste, deși într-o ușoară și permanentă ascensiune. Dar fără o minimă „receptare” străină, o astfel de „integrare europeană” a fost, este și va rămâne, oricând și oriunde, improbabilă, chiar imposibilă. *For ever*. Poți să scrii cea mai formidabilă capodoperă. Dacă o ții închisă în sertar, n-o publici, n-o faci să circule, ea încă nu „există”. Desigur, va fi recuperată peste o sută, două, trei sute de ani. Dar, deocamdată, ea va vegeta, în mod regretabil, în cea mai demoralizantă obscuritate.

O reacție și o confesiune pur personală, subiectivă sau nu, în legătură cu acest punct esențial. Mi-am explicat repede întregul mecanism al recenziilor pe bază de cointerese și reciprocitate. Din care cauză, singura satisfacție reală pe care am simțit-o, în această sferă de preocupări, a fost să descopăr, uneori, recenzii, la una sau alta dintre cărțile mele „străine”, semnate de autori mie total necunoscuți, cărora nu le-am expediat niciodată „exemplare de presă”, publicate în reviste complet inaccesibile sau necunoscute. Despre unele dintre ele nu auzisem niciodată. Am făcut astfel de „descoperiri” mai ales în SUA, la Rochester, la *Rush Rhees Library*, cu acces liber la raft. Surprize una după alta. Ca și o recenzie recentă (1998), la *The Biography...*, semnată de un necunoscut, într-o revistă universitară americană, la fel de confidențială (tot pentru mine). Dar asemenea recenzii „nestimulate” în nici un fel reprezentau o dovadă irefutabilă că tema mea a interesat efectiv pe cineva. N-a trecut chiar cu totul neobservată etc. Am fost recenzat în astfel de condiții aleatorii (încă un exemplu) și în Portugalia. Unde – culmea! – într-un alt loc am fost citat chiar în textul românesc original. *Dicționarul de idei literare* a fost menționat și el într-un aparat critic etc.

Dacă recenzentul meu ocazional este obscur sau nu, dacă publicația în cauză este importantă sau nu are, cel puțin pentru mine, mult mai puțină importanță. Semnificativ este și rămâne doar acest act pur de recepție, oricât de întâmplător și efemer. Din care cauză, în timp, am devenit tot mai blazat la apariția oricăror recenzii. Dar la aspectul lor pur „publicitar”, „bibliografic”, nu puteam rămâne chiar total indiferent cât timp continuam să cred în realitatea „literaturii universale”. O temă pe care am studiat-o atent. Aș îndrăzni chiar să afirm că sunt primul român ce a oferit o schiță de reală sinteză a acestei „idei literare” esențiale. Deși sunt la fel de convins că această problemă centrală interesează, la noi, de fapt, pe foarte puțină lume. Critica românească are o altă orientare, iar o tradiție de studii teoretico-literare nu există. Sunt deci – vai! – un iremediabil pionier „neopasoștist”. Unii parcă au început să observe favorabil această situație, care de cele mai multe ori inhibă, paralizează (M. Mihăieș, *Cuvântul*, 12/1998; trebuie neapărat amintit și Sorin Antohi).

O particularitate a acestor experiențe era convertirea, cu regularitate, a rezultatelor practice în concluzii teoretice. Nu este vorba de un „tic” de „teoretician literar”, deși nu exclud nici o astfel de ipoteză. Verificam, pas cu pas și pe „pielea mea”, cum se spune, mari adevăruri ale sociologiei literare, ale „succesului”, „recepției” etc. Cunoscut acum, bine de tot și din interior, mecanismul acestor relații, ca și relativismul lor, tirania modelor, canoanelor. Inclusiv posibilitatea contestării și chiar a „dinamitării” lor. Am învățat repede ce înseamnă, de fapt, „autoritate”, „prestigiu” și „glorie” în astfel de domenii. Că totul se reduce doar la un efect de influență și de *feedback* social nu mai am nici o îndoială. Când am încetat să mă mai ocup de *CREL*, n-am mai fost la fel de „interesant” și sfera relațiilor utile s-a restrâns progresiv ca o *peau de chagrin*. Pentru „noi”, Mircea Eliade este o glorie a indianisticii internaționale. Dar am întâlnit, la unele congrese, indieni care nu auziseră în viața lor de acest nume. Și nu erau chiar total

„inculți”. Când am renunțat, „de bunăvoie și nesilit de nimeni”, la *CREL*, Sorin Alexandrescu, un obsedat al „relațiilor”, ca și Mircea Eliade, de altfel (acesta un adevărat campion în materie), mi-a prezis că „nu voi mai fi cunoscut”. Avea, în felul său, dreptate. Doar că „balanța” mea interioară înclina în altă direcție.

Foarte greu de asimilat și de înțeles în străinătate, inclusiv de către compatrioții noștri din exil (chiar și cei bine intenționați), era reacția invincibilă a spiritului critic. Se producea un conflict extrem de specific între exigențele sale, evident rigoriste, dificile, total nepractice și consecințele imediate sau de durată, adesea catastrofale. Am amintit că în urma unui conflict cu un angajat de la Gallimard mi-am închis definitiv porțile acestei edituri. Constatam, adesea, stupiditatea (cuvântul nu este prea tare) a celor ce fac opinia în Vest (*Evadări...*, p. 174), dar și „obligația” absolută pentru „noi”, cei ce veneam din „Est”, din culturile mici, minore, necunoscute, de a evita sau menaja cel puțin reacțiile negative occidentale.

Cu atât mai mult cu cât servilismul nostru tradițional a fost și este atât de mare, încât cel mai mic ecou străin defavorabil produce la noi adevărate ravagii. Iar când cade pe mâna unui adversar, el este folosit cu sadism, fără nici o milă, ca o armă absolută. De unde, necesitatea de a evita, pe cât posibil, „polemicile”, „răspunsurile” etc., antagonismele de orice speță cu astfel de cercuri influente. Cât de mult am detestat această condiție mizeră de eterni subordonați, bătuți condescendent pe umăr, de tot felul de mediocrități și chiar nulități, este greu de descris! De câte ori n-am sângerat moral când observam cum mărunți profesorași, vagi publiciști, unii plecați chiar de pe la noi, aruncau, în trecere, superior, verdicte. Puneau note, stabileau ierarhii care, într-un București plin de gură-cască, de redactorași de mâna a treia și mai mediocri etc., făceau pe loc „autoritate”. Suficiența cu care ești refuzat (am făcut încă de la Geneva o astfel de experiență, vrând să plasez unui oarecare John Jackson, factor influent la o revistă... câteva poeme de Petru Popescu), în mod brutal sau politicos, este și ea greu de uitat. Modul cum un anume Ulrich Weisstein, o mediocritate „comparatistă”, un timp mare factotum la YCGL, mi-a refuzat un „răspuns” la o recenzie ostilă, de pildă. Am suferit eu însumi astfel de eșecuri umilitoare, explicabile într-un fel. Ele ar fi putut fi totuși evitate, dacă elanul, naivitatea și buna mea credință n-ar fi fost, cel puțin la început, mult prea mari. Acum știu bine „ce” și „cum” „se poate”. Și ce „nu”. Dar este prea târziu. Iar eu nu mai am nici timpul, nici entuziasmul, nici energia de altădată.

Rezultatul final al acestor experiențe, îndelung repetate, a fost, din nou, o stare de profundă ambiguitate. O permanentă oscilare între satisfacția unor oarecare rezultate și prețul enorm, total disproporționat, al obținerii lor. Între necesitatea legăturilor externe și totalitatea adversităților (începând cu cele morale) pe care le provocau aceste relații. Sub toate aspectele. Am învățat ce înseamnă, de fapt, „succesul literar” și valoarea sa, în toate sensurile cuvântului, mai ales pentru un necunoscut (fără autoironie) critic din Est. O concluzie la început obscură, insidioasă, apoi tot mai bine definită: senzația de decepție, tot mai profundă și mai dureroasă, se făcea

simțită cu tot mai mare acuitate. De unde, o tendință, inițial pur instinctivă, apoi tot mai bine argumentată, de desprindere și distanțare. O conștiință tot mai limpede că în această lume – care, în mod evident, nu era și nu putea fi a mea – nu mă puteam integra. Mă simțeam tot mai izolat, mai singur și, în același timp, tot mai independent, căzut inevitabil între două lumi. Dintre care una, „a mea”, nu mă recunoștea. Mai mult: mă respingea și mă oprima. Iar cealaltă, cea „străină”, nu mă integra, nu mă asimila și, de fapt, nu avea nici cea mai mică intenție. Admit: o indiferență rece, obiectivă, aproape mecanică era inevitabilă, dar nu mai puțin brutală. Conștiința de a nu putea fi adoptat și integrat unor astfel de realități și relații (total străine de mine, într-un sens sau altul) a fost un foarte dur examen de luciditate, stoicism și resemnare.

Încerc să concentrez, să reduc la esențial, o întreagă stare de spirit, de iritare permanentă, tot mai profundă și crescândă. Uneori nu mă mai puteam stăpâni și făceam și greșeli. De pildă, am scris o brutală și nepoliticoasă scrisoare (deși justificată) unei oarecare posibile traducătoare spaniole a *Hermeneuticii lui Mircea Eliade*. Mă exasperau pur și simplu ifosele unor pseudospecialiști, infatuarea și morga unor mediocrități incommensurabile. Pe scurt, mă „revoltau” trei atitudini „occidentale”, tipice, pe care nu le puteam asimila în nici un fel, oricâte explicații raționale le-aș fi găsit:

1. Dezinteresul total, definitiv (chiar dacă inocent), organic aș spune, pentru o cultură mică, necunoscută, neîncadrabilă canoanelor, standardelor, temelor, modelor, lecturilor și sistemelor de referințe eurocentrice dominante. O situație inexorabilă, de fapt, urmată (cum să-i spun?) de o „revoltă în genunchi”. O situație pe care nici nu o acceptam, dar nici n-o puteam modifica sau corecta; 2. Tendința instinctivă de satelizare, de a te transforma automat într-un „elev” și „discipol”. Aceasta era, știu bine, regula jocului. Dădeam impresia, inițial, că pot deveni un „discipol”. Iar acesta, dintr-odată, se dovedea rebel și inasimilabil. Reziști acestei seducții, care te transformă într-un epigon iremediabil? Ești tratat imediat cu cea mai distantă și disprețuitoare indiferență. Uneori chiar cu agresivitate declarată, cum mi s-a întâmplat (cum am mai amintit) la Tokyo; 3. Supremația unor pseudo-autorități, pseudovalorii. În realitate, de cele mai multe ori, de o mare și inevitabilă mediocritate. Ce reprezintă, în definitiv, o oarecare Eva Kushner, mare organizatoare, totuși, de colocvii, congrese? Nimic mai periculos în această zonă conformistă și de complicități generalizate decât un autentic spirit critic. Ești imediat repudiat, marginalizat. Eliminat definitiv și din oficiu. A revendica o calitate și egalitate, fie și virtuală, reprezenta nu numai o totală imposibilitate practică, dar și o adevărată absurditate (oricât de bine disimulată) în ochii partenerilor de competiție. „Noi” eram declarați „inferiori”, „neinteresanti”, „nefrecventabili” etc. prin definiție.

Oricâte acuzații mi s-ar aduce de a fi devenit victima unui complex de inferioritate-superioritate, nimic și nimeni nu mă va putea convinge că nu aveam, în esență, dreptate. Căci ceea ce defineam nu era de fapt situația mea strict individuală, ci statutul, decalajul și desincronizarea catastrofală dintre două niveluri și sisteme culturale. Cu toate consecințele negative ale

subdezvoltării culturale. Despre starea cu totul precară a studiilor teoretico-literare și comparatiste, de nivel internațional, nici nu mai vorbesc. Constatam că, uneori, știam ceva mai mult și mai bine decât alți iluștri sorbonarzi. Că *Biografia ideii de literatură*, de pildă, fără a fi deloc completă, infailibilă, depășește, cu mult, toate rezultatele obținute de R. Escarpit și „școala” sa. Mă comportam, uneori, instinctiv și inconștient, în consecință. Ca și cum aș fi fost cunoscut, citit, apreciat, în mod firesc, deși realitatea era total deosebită. Nu puteam restabili nici un adevăr prin forțe proprii. Apoi mă trezeam repede din utopia mea și-mi lingeam rănile tuturor umilințelor. Nu cred că voi mai avea tăria să repet astfel de experiențe. Din fericire, într-un fel, nici timpul ce se scurtează vertiginos în fața mea nu-mi mai dă voie să le mai reiau vreodată.

Mă simțeam, pe scurt, „altfel”. Eram convins că am acest „drept” intelectual inalienabil la diferențiere, personalizare și „originalitate”. Dar nu puteam nici dovedi, nici transmite, nici scuza măcar o astfel de „calitate”. Ceea ce slăbea, cu fiecare călătorie, interesul profund pentru „străinătatea” ce se dovedea tot mai opacă și inaccesibilă. Ea nu mă mai interesa decât pentru bibliotecile, muzeele și izvoarele sale de documentare. Pentru marele său nivel citadin, economic și de civilizație. Cu tendința înclinării balanței pentru aceste din urmă aspecte. Simțeam cum deveneam un corp tot mai „străin”, mai refractar oricărei nivelări. Un „intrus” tot mai izolat și antipatic. Această senzație am avut-o cel mai puternic la congresul AILC de la Tokyo, din 1991. Revin mereu la acest episod, deoarece a reprezentat momentul radical al rupturii de „relațiile externe”. Dacă am plecat, totuși, acolo a fost în mod esențial pentru exotismul unei astfel de călătorii. O ocazie unică în viață, îmi ziceam, ce nu trebuia ratată. M-am întors cu unele impresii precise despre Japonia, dar cu nici o noțiune în plus despre comparatism. De altfel, chiar și interesul pentru astfel de cercetări cunoștea o curbă tot mai descendentă. Impulsurile mele de „ideolog liberal neopășoptist”, de consolidat cât mai urgent posibil prin lecturi moderne, le resimțeam cu tot mai multă putere. Dar nu mă puteam încă dezvălui, ceea ce-mi producea o stare de permanentă nerăbdare și iritare.

Mari iluzii și decepții, mari naivități și demistificări, mari speranțe și frustrări, mari progrese intelectuale și resentimente, aceasta a fost nota dominantă a „relațiilor externe”. Scump, prea scump plătite. Și nu voi ierta niciodată comunismului că a trebuit să-i plătesc un astfel de „preț”. Pentru acțiuni cum nu se poate mai legitime și constructive. Eram victima unui absurd, fanatic și terorist război ideologic. Dar, în definitiv, mă pot, totuși, într-un sens, „felicita” că i-am supraviețuit. Fie și jumolit bine de pene. Chiar și la Hiroshima au mai rămas unele clădiri în picioare.

Exilul și emigrația

Un capitol extrem de dificil și – de cele mai multe ori dureros – al „relațiilor externe” a fost exilul și emigrația românească. Cea a epocii mele, pe care am cunoscut-o destul de bine, timp de două decenii (șapte și opt). Nu pretind cătuși de puțin că am cunoscut „tot” exilul. Vorbesc exclusiv despre experiențe strict personale, inevitabil fragmentare și foarte limitate. Mai toate, menționez cu profund regret, negative. Adesea chiar revoltătoare, până la indignare și uneori chiar repulsie. Subiective-nesubiective, voi înregistra, totuși, cât mai detașat posibil (ceea ce nu este deloc simplu), o serie de fapte precise, oricând verificabile. La fel, rezultatul unor observații și analize predominant empirice. Știu bine: imaginea mea despre exil și diaspora românească – repet, în măsura în care le cunosc – nu este cătuși de puțin convențională sau stereotipă. Mai mult: ea este profund critică. Dar sper să fi ajuns la acest nivel minim de detașare, obiectivare și distanțare, pentru a rămâne cât mai aproape de adevăr posibil.

Plec de la o observație, pentru mine, fundamentală: nimic nu poate fi bine înțeles în legătură cu această categorie foarte specială de români „deplasați” (vorba lui V. Ierunca), fără înțelegerea, definirea și evaluarea exactă a psihologiei sale specifice. Profund alterată și, în esență, nefericită. N-am cunoscut un singur „exilat” român cu adevărat echilibrat și, mai ales, satisfăcut de statutul său de „refugiat”, „rezident”, „naturalizat” sau cum se va mai fi numit. O excepție: poate doar Virgil Nemoianu. Cauzele profunde se vor vedea pe parcurs. Ca să-mi duc gândul până la capăt: toți trăiau în felul lor – în modalități și grade foarte diferite o adevărată dramă. A dezrădăcinării, umilinței, imposibilității integrării reale în noul mediu (așa-zicând) de „adopțiune”. Termenul are, în cazul lor, o conotație ironic-amară. Nu este însă vorba doar de un fenomen tipic românesc. L-am observat, la Paris, și la emigranții de alte naționalități. Numai două momente „poloneze”. Există o librărie poloneză, în *La Cité*, care oferea unele cărți scriitorilor din Est. Am stat de vorbă cu directorul său: *Ils ne comprennent rien, Monsieur*. Se referea, bineînțeles, la francezi. În *Place du Tertre*, într-o altă împrejurare, o expoziție a unui fotograf de artă polonez. Total goală. Am revenit după câteva ore: la fel, nici un vizitator. Și-mi vine greu să uit fizionomia abătută, de disperare mută, resemnată, a artistului, izolat, stingher, refugiat într-un

colț. El n-avea de unde să știe cât de bine îl înțelegeam. Și cât de sincer îi compătimeam eșecul atât de evident.

Departa de mine de a da tuturor note la purtare, de a chema la ordine pe cineva. De a fi sperat – mai ales – o modificare a psihologiei exilului. Ea era făcută, în mod esențial – și, mă grăbesc să adaug, inevitabil –, din resentimente și frustrări, porniri vindicative și agresivități uimitoare, infatuări megalomane și egocentrisme, care te lăsau, adesea, perplex. Vagi personaje care, în țară, nu reprezentau nimic, dar absolut nimic, își dădeau în străinătate aere cel puțin de mari glorii internaționale, de vedete, de deținători ai premiului Nobel etc. Îmi explic foarte bine și o astfel de atitudine: o compensare interioară defensivă pentru ratarea, mai totdeauna inevitabilă, a exilului. De unde, impulsuri megalomane, vecine cu paranoia. O pasiune profund justițiară. Pretenția monopolului absolut al rezistenței și moralității etc. Pentru a nu mai aminti că în concepția și iluzia lor – admit, oricât de inocentă, dar de un bovarism absolut – exilul, emigrarea trebuiau să confere, automat, talent, geniu, competență inegalabilă. Când, oriunde te-ai stabili în spațiu, nu ai, nu poți avea, mai mult sau mai puțin talent decât ai avut la plecare. Și ce „ocazie” minunată de a plăti, în sfârșit, polițe, din depărtare, celor ce te-au ignorat, minimalizat sau criticat (pe nedrept sau nu) în țară! Vorbesc în cea mai directă cunoștință de cauză.

Încă din 1850, N. Bălcescu observa cu dezamăgire un defect capital al emigrației române: lipsa de coeziune și de solidaritate, conflictele permanente, vocația cu totul specială pentru polemici, bârfeli, fracționări și denigrări permanente. Este, de fapt, un viciu național, definitiv și incurabil. Nu există observator lucid al exilului românesc, din rândurile sale sau venit din țară, care să nu rețină – și înainte, și după 1989 – aceleași defecte. Recent și Stelian Tănase, în *LA vs NY* (1998), bine introdus în emigrația româno-americană. Fenomenul este departe de a fi exclusiv parizian. Există, indiscutabil, un negativism specific românesc și exilul „nostru” îl reconfirmă din plin. Pulverizarea și atomizarea inițiativelor și energiilor, multe-puține câte sunt, devin inevitabile. Ca și concurența acerbă, individualismul supraviețuirii cu orice preț, egoismul feroce, punerea impudică în valoare. Repet: înțeleg foarte bine resorturile interioare ale acestor atitudini. Ceea ce nu le face, totuși, stimabile sau mai puțin detestabile.

Trec peste o serie întreagă de exemple minore, anodine, banale, pentru a nota câteva scene și episoade ce au în centrul lor personalități bine-cunoscute. Multe, de o incontestabilă valoare. Cum aş putea uita, de pildă, surpriza mea, când am revăzut pentru prima dată pe B. Munteanu. Acesta se mândrea, efectiv, cum a împiedicat, a sabotat (cum vrem să-i spunem), împreună cu alții, decernarea premiului Nobel lui T. Arghezi. Când am revăzut, tot după mulți ani, pe Alexandru Ciorănescu, acesta mi s-a plâns, în treacăt, că atât timp cât B. Munteanu a fost secretar de redacție la *Revue de littérature comparée* (aproape două decenii!), el n-a putut publica, o singură dată, în această revistă pe atunci importantă. Exemplul, cred, spune tot despre solidaritatea din exil a savanților români. Să trec la alte personaje și mai importante. Mircea Eliade declara fără nici o jenă: „România

nu mă interesează decât dacă sunt publicat". Prima întrebare pe care mi-o puneă era următoarea: „Cine a mai scris despre mine?”. Devenise o adevărată fixație. Puțin îi păsa, în realitate, de soarta culturii noastre. Sau, în orice caz, o astfel de preocupare era cu totul secundară. Îmi venea să-i spun: „Dar, domnule Eliade, problemele noastre reale, de esență, sunt altele, mult mai grave: teroarea totalitară, cenzura etc.". Pe el îl interesau doar afirmarea și publicitatea strict personală. Admit: un reflex inevitabil al condițiilor de supraviețuire editorial-publicistică din Occident. Strident totuși și în contradicție profundă cu situația reală de „acasă”.

Dar cel mai savuros (și semnificativ, în același timp) exemplu mi-a fost oferit de E.M. Cioran. S-a întâmplat să-l văd, extrem de rar de altfel, după ce apăruse *Histoire des croyances et des idées religieuses*, volumul I sau II (1976, 1978), de Mircea Eliade. Ca să-mi spună, între altele, aproape radios, că într-o emisiune culturală la radio sau TV, cinci savanți francezi, fiecare indiscutabil o competență în specialitatea lui, au „desființat” pur și simplu această *Histoire*. Desigur, ea are, pe fragmente, unele lacune, poate chiar și erori. Dar efortul enciclopedic și de sinteză rămâne nu mai puțin remarcabil. Cel puțin din punctul meu de vedere. Am reținut însă gestul de „colegialitate” extremă a celui ce atacase, de fapt, pe Mircea Eliade încă din țară: *Omul fără destin*. Iar necrologul său, citit azi bine, este reticent, evaziv și, în esență, destul de ambiguu. Și nu este vorba, nici pe departe, de două figuri banale, lipsite de importanță.

Dar toate acestea erau inocente și, în definitiv, tradiționale bârfeli între confrăți față de spectacolul „politic” al exilului, văzut din perspectiva mea. La fel de haotic, dezorganizat și pulverizat și sub acest aspect, oscilând între intransigențe zgomotoase și „disidenții de Beaujolais și Café de la Paix”, la limita parodiei. Formula nu-mi aparține, dar o adopt cu plăcere. O mostră, în definitiv, și de „intertextualitate” ideologică a epocii. Un amestec, pentru mine, mereu straniu, alteori grotesc, de „rezistență” și depolitizare, de oportunism în sens invers și complexe și resentimente (prost camuflete) în acte de vigilență. Căci ce credit moral puteai să acorzi nu numai unor foști și actuali securiști, foști membri PCR, foști colaboratori la *Scânteia*, deveniți peste noapte, la Paris, mari „rezistenți”, „anticomuniști” și teribil de „vigilenți”? Vânători intransigenți de „turnători”, „spioni”, „agenți de influență” etc.? La fel de antipatici îmi erau și legionarii, pe deasupra și sectari, antisemiți, rasiști. Atâtea lichele devenite subit de o mare puritate morală și de o intransigență ideologică inegalabilă nu puteau decât să te amuze (în momente de bună dispoziție) și să te dezguste (în momente de proastă dispoziție, de fapt cele mai multe).

Mult mai profundă era, de fapt, decepția ideologică. Foarte schematic vorbind, ea avea două aspecte. Mai întâi, tradiționalul individualism politic românesc. Lipsa evidentă de organizare și coordonare. S-ar fi spus că, scăpați la „libertate”, românii – care n-au avut niciodată sensul disciplinei și al organizării – au început să-și „dea poalele peste cap” cu dezinvoltură, în modul cel mai strident și indecent posibil. Polemici absurde, acuzații reciproce, insulte etc. A le fi cerut, în astfel de condiții, idei liberale limpede

formulate, bine articulate și militante ar fi constituit o imposibilitate. Și totuși, emigrația post-pășoptistă, din secolul trecut, pe lângă defectele tradiționale, a avut și idei fecunde, de mare viitor. Cred și azi, tot mai mult, că exilul politic românesc a ratat o mare șansă: de a fi descoperit, îmbrățișat și cultivat ideea federalistă, paneuropeană. Ca și a solidarizării internaționaliste a rezistenței anticomuniste. Deși, în principiu, cel puțin, o polemică și critică sistematică a sistemului totalitar și a marxismului erau nu numai strict necesare, dar și de așteptat, măcar de unii dintre noi, cu un fel de speranță „mesianică”. Dar aceste preocupări de mare intensitate, intransigență și rigoare ideologică lipseau cu desăvârșire. Astfel de constatări făceam, dezabuzat, și în însemnările mele (*Evadări...*, pp. 157-158, 177, 178-179), încă din 1987. Nimic proeuropean, efectiv prooccidental nu întâlneam în acțiunile exilului românesc. O mare dezamăgire. Mai curând etnicist, naționalist, tradiționalist. Veche și uzată melodie.

N-avea sens să mă iluzionez: mulți, foarte mulți, poate cei mai mulți, erau doar refugiați economici. Total depolitizați, dezinteresați de o astfel de activitate. Ce-i drept, fără tradiție, nici în țară. Unica, obsesiva preocupare era găsirea unei soluții strict individuale, cât mai repede și mai rentabilă posibil. Față de imensa mizerie de acasă nu puteai, adesea, să nu le dai dreptate. Dar, în același timp, îți puneai și întrebarea: cine este de fapt adevăratul „erou”? Cel ce fuge, își pune pielea la adăpost, fie și cu mari riscuri? Sau cel ce se întoarce conștient de ceea ce-l așteaptă: foame, frig, teroare securistă, cenzură etc.? (*Evadări...*, p. 162) Am, bineînțeles, un răspuns. Există însă riscul de a sugera mai mult decât vreau să spun, în mod strict obiectiv. Mă opresc deci aici. Cu regretul de a nu fi citit încă mai nimic, cu adevărat notabil, pe această temă esențială. Memorii de exil, nu chiar multe, bineînțeles, există. Nu însă și studii de acest tip, de psihosociologie și politologie de epocă. Într-un ziar din exil, din Germania, am citit că dintre miile de medici români stabiliți în această țară, doar câteva zeci dintre ei mai desfășoară o activitate politico-socială de „rezistență”.

Pentru a sintetiza, într-o formulă strict personală, atitudinea mea față de acest exil pe care, de fapt, nu-l admiram și, adesea, doar îl compătimeam, aș spune că el mă „durea”, în primul rând, afectiv. Iar dacă aș lua ca simbol Parisul – către care a gravitat, în primul rând, aproape întreaga emigrație românească în perioada comunistă – aș spune că el este polul mondial al rataților de pretutindeni. „Ratați din toată lumea, uniți-vă” în „orașul-lumină”! Aici s-a acumulat o cantitate enormă de ratări, frustrări, resentimente și eșecuri. De toate categoriile. Pentru trei-patru reușite, câte înfrângeri, decepții și chiar tragedii! Ale nereușitei iremediabile, complexelor exagerate, simulării unor realizări false, total inexistente. O automatizare disperată, care nu înșela, de fapt, pe nimeni. Scriitorii, mai ales, au trăit și trăiesc din plin imensa, irezolvabila dramă a exilului: de a nu fi pătruns în literatura țării de adopțiune. Și, în același timp, de a-și fi tăiat legăturile cu propria literatură. De unde, după 1989, revenirea, tot mai frecventă, „acasă”. Nu însă fără o falsă aură de infatuare și „europenizare”, care de fapt n-a existat niciodată. Nimic mai legitim și salutar, într-adevăr, decât

de a te întoarce în propria literatură. Dar totdeauna cu simțul proporțiilor. Și mai ales fără pseudoaere pariziene, de mare superioritate, care, de altfel, nu mai pot de mult să mistifice pe nimeni...

În restrânsa mea sferă de relații am putut identifica unele soluții de supraviețuire morală și materială, trăite adesea în situații-limită. Într-o serie de texte, Mircea Eliade, exponentul lor tipic, propunea diferite metode și argumente. Sustinea, de pildă, că valorile nu suferă de „teroarea istoriei”, fiind supratemporale și supraspațiale. Să spunem. Deși nu sunt foarte convins. Și, de altfel, ele ar avea la dispoziție o soluție infailibilă: să se impună pe plan internațional și astfel să „reziste”. Din nou, să zicem. Deși operația este foarte dificilă. Ce ne facem însă cu L. Blaga? Mult timp rezident în străinătate, dar fără să se preocupe să fie tradus o singură dată. Își bombarda, în schimb, prietenii, prin scrisori, să-i asigure succesul pe... scena clujeană. Alteori, același M.E. preconiza ocultarea și camuflarea elitelor, inclusiv ale emigrației, în scopuri strict defensive, pentru a supraviețui noului „ev mediu” al sinistrei noastre epoci. Până la urmă, o altă soluție – de mare bun-simț – pare tot cea mai eficientă: nu putem ieși din izolare și „provincialism cultural” și „nu putem face cu folos decât ceea ce propria noastră vocație ne îngăduie s-o facem” (*Limite*, 48-49/1986, p. 29). Cu alte cuvinte, să ne preocupăm, în primul rând, de... realizarea proprie. Cultură română, inclusiv sub era Ceaușescu, poate deci să mai... aștepte.

Am cunoscut, la unii și la alții, tot felul de umilințe. Forme acute ale obsesiei nerecunoașterii, insistențe adesea penibile, de „sponsorizări” și altele. Ca și întreținerea disperată a mitului subvenționării literaturii române, în străinătate, prin Ministerul Culturii și Uniunea Scriitorilor. D. Țepeneag a depus multă energie pledând această cauză, după mine pierdută din start. Eforturile sale aveau totdeauna ceva sincer, disperat și patetic. „Sentimental” vorbind, îi dădeam dreptate. O mărturie directă, în acest sens, este, între altele, *Un român la Paris* (1993). Pentru nimic în lume n-aș fi dorit să fi fost „în pielea” unui astfel de „român”. În definitiv, totuși, o problemă de opțiune personală. Resimțea și D.Ț., în mod acut, „absența din istorie”? Făcea însă eroarea de a crede că „literatură” – și încă de o anume specie și calitate (discutabilă) – ar fi singura soluție. Am cunoscut și alte forme de servilism, insistențe umilitoare, telefoane disperate, tot felul de manevre „relaționiste”. Pavel Chihaiia era imbatabil în această acțiune promoțională personală. Cu astfel de metode s-a făcut editat, reeditat, recenzat etc. I s-a consacrat chiar și un număr omagial în *Jurnalul literar*. Ei și? A „intrat” sau „reintrat”, într-adevăr, P.C., pe ușa principală și cu o operă imbatabilă, în literatura română? De câteva ori, i-am fost efectiv „util”. Apoi m-a „uitat”. În același mod au procedat și alte persoane. Notez toate acestea, în primul rând, ca simple „documente de epocă”. Despre scriitorul român, „deplasat” sau nu – am spus-o și mai înainte –, nu mai am de mult nici cea mai mică iluzie.

Dificultatea de a scrie cât mai echilibrat și „obiectiv” posibil despre exil și emigrație este, în cazul meu, cu atât mai mare, cu cât mă consideram – și chiar și eram – un izolat, un neadaptabil, un „om singur”, în sensul strict

al cuvântului. Cu un clișeu uzat, eram eu însumi un „exilat”, un „exilat intern”, care făcea mari eforturi să se mențină la suprafață într-o societate străină și, adesea, ostilă. Știam bine că și acest „exil intern” conservă câte „ceva” (*Evadări...*, p. 73). Dar numai... eu știam, de fapt, despre ce era vorba în realitate. Imensa majoritate a „vieții literare”, în esență depolitizată și oportunistă (prin vocație sau constrângere), avea alte preocupări: de supraviețuire, promovare strict personală, succes, carieră. O disprețuiam, dar o și „înțelegeam”, în felul meu. În cazul exilului și emigrației românești, astfel de reacții deveneau și mai dificile. Prin urmare, cum ar putea să judece, fără riscul – adesea enorm – de a greși, un „exilat intern”, pe unul „extern”? Evident, o atitudine nu numai posibilă, dar și justificată. Alte câteva explicații și motivări devin, la acest capitol, necesare.

Pentru a mă limita, deocamdată, numai la problema „literaturii” (pe care mă grăbesc s-o declar, chiar și în împrejurările de atunci, cu totul secundară, neesențială), mă irita teribil pretenția unor scriitori din emigrație de a reprezenta, doar ei singuri, „literatura română”. Total fals! Exclusivism inacceptabil. Oricât de mutilată, adulterată, coruptă ar fi fost literatura română „pe linie”, din acea perioadă (și ea a fost astfel din nefericire), literatura, română în speță, se face, în primul rând, „acasă”. Prin forța împrejurărilor. Emfatic spus, în „patrie”. Îmi amintesc și de Chateaubriand: *On ne peut écrire avec raison que dans sa patrie*. Că în această (o, vai!) „patrie” se petreceau lucruri monstruoase, nimic mai adevărat. Dar, oricum am întoarce lucrurile, literatura română se scrie, vrând-nevrând, în primul rând „acasă”. Nici la Paris, nici la München, nici în altă parte în străinătate. Să mai amintesc și vorbele unui scriitor rus emigrant, Lev Kopelev. Lucid și de talent: „Aici (în Occident, *n.n.*) există foarte buni scriitori (în emigrație, *n.n.*), dar literatura (rusă *n.n.*) este acolo (*là-bas*)” (*Temps nouveaux*, 44/1988). Adică „acasă”, în Rusia, pe atunci în Uniunea Sovietică. Pe unul dintre acești „foarte buni scriitori” ruși, din exil, Vladimir Bukovski, l-am văzut, întâmplător, la Paris, pe bulevardul Saint-Germain. Intra agitat, aproape speriat, într-o cabină telefonică. L-am recunoscut imediat, cu aerul său străin, stingher, mai ales după fotografiile din ziare și reviste.

Pe acest fundal dificil și plin de convulsii, trebuie deci să evoc în mod concis – mă grăbesc să precizez: cu extremă neplăcere – relațiile mele cu „diaspora” culturală și literară românească. N-au fost foarte numeroase, dar, cele mai multe, profund negative. Un capitol incontestabil „urât” al acestei *Vieți*, care numai „frumoasă” nu a fost – și, la drept vorbind, nici nu putea fi. Relații pline de insulte, nedreptăți și agresivități. Că toate aveau și o anume „explicație obiectivă” nu mă consolează. Pe parcurs, se va configura, aproape de la sine, și o tipologie aproximativă a acestor triste experiențe. Rezultatul final a fost o lipsă totală de aderență și integrare. Nici o afinitate și corespondență reală, cu mici excepții, ce vor fi amintite la timpul lor. Dar ele nu compensează, nici pe departe, imensul rău pe care mi l-a făcut „emigrația română”. Sub diferite forme. Din care cauză, o umbră neagră plutește, obsedant și inevitabil, peste aceste pagini de sumbră și nefericită evocare. Cât aș fi dorit să nu le fi scris niciodată...

Trebuie neapărat să revin asupra unui aspect, pentru a păstra, cât mai mult posibil, măsura dreaptă a lucrurilor. Un aspect care aproape mă obsedează, deoarece el oferă cheia reală și explicația în adâncime a tuturor antagonismelor. Handicapul esențial era „caracterul” meu dificil, independent și mai ales foarte critic. În plus, plin de toate stângăciile și complexe izolariei și ale lipsei de experiență monden-socială. Nu puteam să-mi înfrâng, mai ales, spiritul critic spontan, nativ și iremediabil imprudent. Nu aveam suplețea convențiilor, a surâsului și complementelor protocolare. Mă exaspera, uneori, mai ales, imensa infatuare a „exilului”, neacoperită de nici un fel de realizări adevărate. Mi-aduc aminte foarte bine că, participând la o ședință a pseudocenaclului literar parizian al lui L. Mămăligă, am făcut unele observații critice, cred justificate, dar total „inoportune”. Mircea Eliade s-a infuriat și m-a apostrofat direct: „Se vede că ai fost elevul lui G. Călinescu”. Și atunci am înțeles, încă odată, două realități esențiale. Chiar două date de „istorie literară”: în ambianța de solidaritate prolegionară necondiționată – să zicem, a „tinerei generații”, al cărei exponent tipic era M.E. (vezi și G. Călinescu: *Generația bombastică și Mircea Eliade critic*) – orice reacție critică sau, mai rău, negativă echivala cu un adevărat atentat la solidaritatea unui front defensiv, ce se voia unic și inexpugnabil. Cu atât mai mult în exil, o astfel de mentalitate, de totală abolire a spiritului critic, reprezenta o chestiune de viață și moarte. O metodă vitală de supraviețuire. Iar cine călca această convenție devenea antipatic, odios, intolerabil. Acesta era și cazul meu. Am fost declarat imediat, în astfel de cercuri, de admirație mutuală necondiționată, *persona non grata*. Și folosesc un inocent eufemism pentru „dubios”, „suspect”, „securist” etc. etc. Într-un mediu unde adevărații informatori, agenții dubli și securiștii adevărați erau, de fapt, în largul lor. Dacă nu în majoritate, în orice caz într-o proporție foarte semnificativă. Dându-mi seama de toate aceste realități, pe care nu puteam să le schimb în nici un fel, făceam – în astfel de reuniuni, unde nimeream, de voie, de nevoie – o figură stângace, iritată și total străină. Mă izolam într-un colț, singur, tăcut și trist. Îmi aduc aminte că la Geneva, într-o astfel de „societate” – total convențională –, am atras atenția gazdei, Dr. Manuilă, care m-a întrebat, politicos, „ce s-a întâmplat”? Nu mai știu ce răspuns i-am dat. La Roma, într-o împrejurare asemănătoare, n-am mai putut suporta ambianța falsă și mediocră a unui „salon” și am fugit repede să văd un film, la polul opus, 1984, după Orwell. M-a impresionat puternic. Aveam termenii mei de comparație...

Neînțelegerea situației intelectuale și morale a unui intelectual, orice s-ar spune, onest, venit din „Răsărit”, era deosebit de traumatizantă. Mai întâi, nimeni nu reținea, nu se interesa, nu aprecia faptul că stăteam închis tot timpul în biblioteci. Frenezia mută și, într-un fel, disperată a acumulării culturale precipitate și pe termene foarte scurte era și imperceptibilă, și total inasimilabilă. Oricine poate observa, controla, verifica o astfel de preocupare citind una sau alta dintre cărțile mele de călătorie. Pseudojurnale, riguros autentice, dar într-un alt registru decât al „autenticității” în accepția lui Mircea Eliade. Când i-am oferit un astfel de volum (care în mod evident nu

i-a plăcut) s-a mărginit doar să observe: „Ai lăsat foarte mult deoparte”. În sensul că textul publicat nu conținea nimic esențial, interesant, demn de reținut. Vizitarea muzeelor nu-l interesa câtuși de puțin. De altfel, aveam să mă conving repede. M.E. nu avea nici o educație și sensibilitate efectiv artistică. Pictura, muzica nu-i spuneau nimic. Pentru mine, în schimb, astfel de „inventare” precipitate de galerii și muzee aveau în ele și ceva „eroic”, „disperat”, donquijotesco și utopic. De acumulare culturală, totală și definitivă, într-un moment considerat irepetabil. Totul cădea însă, inevitabil, în gol. Voiam nu numai să studiez, să mă documentez, să „cunosc”, dar să fac în același timp „ceva” și pentru cultura română. Și unii mă împrășcau cu noroi. Trebuie s-o spun încă o dată: n-a fost deloc „comod”. N-am mai putut „iubi” niciodată nici aceste personaje, nici această mentalitate.

Nimeni nu percepea nici sensul „liberal” al unora dintre cărțile mele străine, *Étiemble...*, de pildă. Și nici faptul că puteai să fii, în același timp, autor „român” și totodată „european”. Oricât de megalomani și individualiști erau, la 1848 și în emigrație, Heliade Rădulescu, C.A. Rosetti și ceilalți, ei se considerau „români” și, în același timp, „mai mult decât atât”. Aceasta era și starea mea de spirit, pe care însă nu izbuteam s-o transmit, s-o sugerez măcar, nimănui. Nu acceptam nici spiritul de negație totală, radicală, nediferențiată. „Ceva”, de bine de rău, se mai făcea în cultură, chiar și în țară, în ciuda unor condiții extrem de dure. Din care cauză, a pretinde (cum a făcut-o, de pildă, I.P. Culianu) că sub regimul trecut băntuia neantul total, nulitatea absolută, era o mare exagerare. Și nedreptate în același timp. Revista *Vatra* a făcut, în 1993, o anchetă pe această temă, unde am dat un răspuns acestei teze greșite, ca să nu spun aberante. Textul se află inclus, cu un titlu modificat („O nouă cultură română”), în volumul *Politică și cultură* (1996). Mă conving tot mai mult că personalitatea sa a fost și este destul de supralicitată. Un subprodus, în esență, al lui Mircea Eliade. Doar că odiosul asasinat căruia i-a căzut victimă (după mine – o simplă intuiție și nimic mai mult –, o execuție „rituală”, sacralizată, de tip legionar, un „sacrificiu” de expiere a unui jurământ călcat sau un grav păcat al divulgării unei „inițieri” secrete) i-a conferit, postum, dimensiuni mitice, total disproporționate. Dacă Securitatea urmărea să asasineze pe un adversar politic, cel puțin douăzeci de alte nume erau cu certitudine pe listă înaintea sa. Căci, în definitiv, ce acțiune politică, anticomunistă sau anticeaușistă, de oarecare anvergură, a întreprins I.P. Culianu? Mulți vor să ne împingă, din nou, în zona „misterelor” de nepătruns. Toată această aură de ocultism, inițiere, mistagogie, pe mine personal, mă lasă rece (sunt un mediocru și plat raționalist, inaccesibil oricărui *mysterium tremendum*). Paul Goma, printre alții, a fost de zeci de ori mai activ. Și nu l-a împușcat nimeni. S-a încercat „ceva” doar prin „coletele Carlos”. Un fel de... „sfârâiac”, vorba lui Creangă.

Experiența mi-a dovedit de mult că românii – popor profund negativist în structura sa cea mai intimă – au o vocație maximă, inegalabilă a denigrării și calomniei. De ce s-ar fi comportat altfel și în cazul meu? Cu atât mai mult cu cât contextul era deosebit de favorabil unor astfel de reacții. Doar că memoria afectivă, involuntară este și ea o mare realitate. Și-mi vine

greu să uit toate suspiciunile, bârfelile, umilințele și alte reacții negative, pe care le produceam, involuntar, într-un fel sau altul. Se va spune: dar exact același lucru îl făceau „exilații” sau „deplasații” și între ei. Și acest fenomen se petrecea în toate emigrațiile. De acord. Numai că eu, la început, dintr-o imensă naivitate și bună-credință, credeam că puteam fi „tratat” puțin altfel: înțeles, văzut cu bunăvoință și chiar ajutat, într-un spirit de cooperare, deloc absurd, mai ales în împrejurările de atunci. Eram, în plus, și un fost deținut politic. Izbuteam să „evadez” dintr-un lagăr de concentrare. Iar imensa majoritate a timpului o petreceam nu în căutare de „relații” și „informații”, ci în cea mai studioasă recluziune posibilă. Totul se dovedea însă zadarnic și mult prea scump plătit. Cred că sunt unul dintre autorii români care au resimțit cel mai dur acest antagonism dintre bunele intenții și reacțiile ostile. Suficiența arogantă și boicotul permanent al „exilului”. Un titlu al unei cărți de Jean Starobinski despre J.J. Rousseau, *Transparence et obstacle*, definește foarte bine, metaforic, această situație personală. Eram „transparent”, dar „transparența” mea se lovea mereu de „obstacole”.

De unii eram evitat (de fostul coleg de facultate Th. Cazaban, de pildă). Apoi mi se cereau scuze, pur formale, nu fără „beneficiul îndoielii”. Alții se arătau de-a dreptul vindicativi. La un congres AILC, în Canada, mă reîntâlnesc cu Toma Pavel, cu care am polemizat în țară, cu ani în urmă, în legătură cu Macedonski. Nu uitase. „Cât m-ați mai atacat, domnule M.”, atât a avut să-mi spună. Când i-am arătat *Dicționarul de idei literare*, a avut o mișcare crispată, de reținere abia disimulată. Dimpotrivă, același *Dicționar...* a atras atenția unui alt universitar din emigrație, un politehnician (al cărui nume l-am uitat) care mi-a oferit, pe loc, în bătaie de joc, cu un rictus de neuitat, 4 dolari americani. Bineînțeles că l-am refuzat. De altfel, nu aveam la mine decât unul sau două exemplare. I-am expediat, totuși, unul din țară, sub formă de... *gift*. Nici nu mi-a confirmat, nici nu mi-a mulțumit vreodată. Aceasta era calitatea morală reală a unora. A celor mai mulți. Primeam uneori, în perioada *CREL*, și bilete sau scrisori suficiente, chiar insultătoare. În definitiv, de ce aș fi fost „obligat” să mă fi ocupat de un poet și traducător de importanță cu totul secundară (este vorba în speță de Ștefan Baciuc), și acesta n-ar fi fost obligat la nici un minim gest de reciprocitate? Nu pentru mine personal, ci pentru revistă?

Trec peste multe alte asemenea episoade, unele deosebit de penibile, pentru a reține doar un singur exemplu de „solidaritate profesională”. Amuzant, cinic și semnificativ în același timp. La *Le Monde* scria despre cărțile autorilor români traduși un personaj pitoresc, în felul său (și eminamente dubios, în slujba tuturor „serviciilor speciale” active la Paris), Edgar Reichmann. Răspuns la o solicitare indirectă a mea: „Aș scrie despre cărțile dv., dar mă tem să nu se supere... Crohmălniceanu”. Acesta era adevărul sistem de relații, de publicitate și de solidaritate. Astfel se stabileau reputațiile literare pariziene. Să nu mai vorbească deci nimeni, încă odată, în astfel de situații, de obiectivitatea „sociologiei” succesului și a „psihologiei” notorietății. Voi mai reveni asupra acestei teme sensibile (în legătură cu unele personaje mult mai cunoscute). Oricât aș dori să dau vina, în primul

rând, pe „sistem” sau pe „contextul politic”, hotărâtoare era, în toate situațiile, proasta calitate umană și, mai ales, „românească” a partenerilor mei. Dar să nu anticipez.

Uneori se dovedeau de-a dreptul periculoși, agresivi. Că erau obligați, în unele împrejurări, la astfel de „activități” (pentru un *permis de séjour* și alte asemenea facilități) înțelegeam foarte bine și nu mă supăram. Detestam doar ipocrizia, cursele naive în care eram atras, falsa politețe și „pseudocolegialitatea”. Iată câteva cazuri emblematic. Convertesc mereu experiențele personale, chiar și cele mai triste, în concluzii generale. Trăiam o epocă agitată, confuză, profund coruptă și eram pus, nu o dată, în fața unor situații imprevizibile. Sunt modestele mele „fișe” sociopolitice. De care m-aș fi dispensat cu cea mai mare plăcere.

Un om de știință, Todericiu, din Sibiu, devenit în Franța editor al unei reviste de „științe tradiționale” (*Toledat*) și autor de lucrări de vulgarizare științifică, sub pseudonimul „Pierre Carnac”, m-a „invitat”, în împrejurimile Parisului, la o așa-zisă „vilă” a sa. În realitate a *DST*-ului, unde o zi întreagă am fost observat, ascultat, filmat etc. Mă lăsam „dus”, analizat, întors pe toate fețele, cu totală inocență și cu un imperceptibil surâs, neavând nimic de ascuns. Rezultatul: bineînțeles, total nul! Când, după un timp oarecare, l-am întrebat care a fost... rezultatul „anchetei” s-a arătat foarte... dezamăgit (desigur ca și superiorii săi). M-a asigurat că „voi primi totdeauna viza de intrare”. Dar câte denunțuri trebuie să fi strâns împotriva mea, dacă am fost supus unei astfel de „verificări” drastice. Anul trecut m-a sunat din Franța, de la proprietatea sa din Bretania (nu-i dădusem niciodată numărul meu de telefon), în legătură cu unele detalii necesare cărții pe care o pregătea despre Mircea Eliade. Folosise și textul meu din *Politică și cultură*, din care a extras și un epigraf. De atunci, n-am mai auzit nimic de el. Și nici nu știu dacă lucrarea despre M.E. a mai apărut sau nu.

Cel puțin, în acest caz, erau salvate unele aparențe. Alteori, agresivitatea, aroganța și chiar mârslănia cea mai specific națională își făceau apariția fără nici o pudoare. De ce rețin și astfel de scene? Pentru vulgaritatea lor, adesea incredibilă. S-a întâmplat să scriu, relativ favorabil, în cadrul unui ciclu *Represiune și confesiune*, despre un jurnal de lagăr, al unui doctor Corneliu Florea, refugiat în Canada. Al doilea volum era mult mai „prost”, nu fără unele detalii revelatoare, interesante. Rezultatul? Un atac furibund, insultător, greșos de vulgar, într-o „publicație” personală, periodică, unde și Corneliu Coposu fusese anterior insultat în termenii cei mai incalificabili. Autorul aparținea categoriei paranoicilor, pentru care orice obiecție echivala cu distrugerea autoimaginii idealizate, defensive și compensatorii. Mi-a mai trimis de vreo două-trei ori „publicația” sa. Nici nu o mai deschideam. O rupeam și o aruncam direct la coș.

Dar este acest atac, mult inferior gestului unui „comparatist”, de competența unui Virgil Nemoianu, care-mi trimite, în copie xerox, o recenzie distrugătoare, dintr-o revistă americană, la *Comparatisme et théorie de la littérature*? Era scris, după toate indiciile... chiar de el. Stilul violent nu era, în nici un caz, al *Book-Review*-urilor americane standard. Am citit destule, ca să-mi

dau seama imediat de această netă diferență. Josnicia gestului nu rămâne mai puțin remarcabilă. Astfel de atacuri de presă am primit, de altfel, prin poștă și din presa din țară, ca autorii să fie siguri că am luat cunoștință de insultele lor...

Am parcurs de-a lungul anilor o gamă întreagă de astfel de situații. Toate revelatoare, în felul lor, pentru psihologia alterată, egolatră, susceptibilă și megalomană a exilului. Iată, de pildă, ifosele lui Mihai Nasta, reîntâlnit întâmplător la Cluj, unde fusese invitat ca *visiting profesor*. Întepat, superior și inaccesibil. „Noi (care... «noi», *n.n.*?) am fost supărați de articolele despre Noica.” O infatuare fudulă, absolut deplasată. Ca să nu mai vorbesc de o astfel de „cenzură”. Mare savant clasicizant M.N. categoric nu este. Am primit și altfel de proteste. După ciclul *Cenzura în România*, din *Sfera Politicii*, primesc o scrisoare, din Paris, de la Dan Culcer. Îmi reproșă că nu i-am citat un articol, dintr-un volum publicat în țară. Nu-l cunoșteam. I-am răspuns, foarte politicos, că textul meu – strict introductiv – nu și-a propus să fie, nici pe departe, exhaustiv. A înțeles și mi-a răspuns în termeni cât se poate de civilizați. Un caz rar. Mi-a mai scris și semnalat și alte materiale utile, pe care le voi folosi, la timpul potrivit, fără îndoială.

Dar ce se poate crede despre infatuarea lui Bujor Nedelcovici, care a polemizat cu mine, în legătură cu o observație făcută doar la telefon, când l-am caracterizat drept „anacronic”. N-a priceput ironia și sarcasmul meu. Îi aduceam, de fapt, un mare elogiu. Îl declaram „anacronic” față de pseudovalorile din țară, pe care, pe bună dreptate, le combătea. Am fost, de altfel, și *singurul* critic din țară care, trecând peste cenzură, a scris favorabil, într-o revistă franceză (de reținut data: 1985, *Dialogue*, 14), despre *Le second messenger*. Revoltat de procedeu, i-am scris, într-un prim impuls, o scrisoare explicativă. Apoi am avut tăria să n-o mai expediez. A fost o victorie și asupra amorului meu propriu și, poate, și mai mult, un gest de prudență. Ea ar fi declanșat (fără îndoială) o lungă polemică. Iar eu nu mai aveam timp de pierdut. Și din alte polemici pe care B.N. le întreținea în țară, rezultă limpede drama scriitorului român exilat: neafirmat, neintegrat și neacceptat în nici o literatură. Îl înțelegeam, într-un fel. Nu-i contest valoarea. Dar cu mine a fost nedrept.

Toate acestea se petreceau, oricum, în limitele – oricât de laxe – ale intelectualității. Dar ce se poate spune despre obraznicia și agresivitatea unei categorii, riguros similară cu a *văduvelor abuzive*, pe care aş denumi-o *les filles abusives*? Căci cine dădea dreptul unei oarecare Marie-France Ionesco, abia o biată licențiată, *recalée* de altfel la examenul *CAPES*, în Franța, să dea note și interviuri, de o rară suficiență, în presa română? Să treacă drept o mare „personalitate”? Am avut slăbiciunea, la Paris, să întreb la telefon dacă E. Ionesco a primit cartea mea despre Mircea Eliade de la Gallimard. Mi-a răspuns cu o insolentă de nedescris. O altă *fille abusive* este și fiica Doinei Cornea. La fel o biată profesoară, pierdută undeva într-un orașel din Normandia, măritată cu un francez, devenită dna Ariadna Combes. La Cluj, invitată totuși, cu mari ifose (o, vai!) ca *visiting profesor*. De unde și până unde? Ce reprezentau aceste două ilustre

„fiice” în cultura franceză sau română? Nimic, absolut nimic. Dar infatuarea și aroganța lor erau fără margini.

S-au dus de altfel timpurile când oricine venea de la Paris făcea imediat mare impresie și carieră în România. Cu toate imensele sale păcate, țara noastră nu mai este (dacă a fost vreodată) o colonie culturală franceză. A nu se confunda cu *Haute-Volta* și cu *République Centrafricaine*. România, „țară francofonă”? *À d'autres!* Un mare moft. El nu mai aduce nici măcar beneficii diplomatice reale.

Din fericire, exilul românesc avea și alte figuri, unele adevărate personalități, mult mai interesante. Îmi amintesc de ele cu o deosebită plăcere și aş începe, în primul rând, cu „Nego”, Ion Negoitescu. A fost, pentru mine cel puțin, întâlnirea cea mai memorabilă. Ea începuse, într-un fel, în țară, deși absurdă competiție „călinescieni”/„lovinescieni” – critic literar vorbind – ne despărțea. Două scene, totuși, pentru a începe această evocare. Prima s-a petrecut la Cluj, unde ne-am cunoscut și înțeles, dincolo de toate prejudecățile curente. L. își amintește foarte bine cum, într-o noapte târziu, Nego ne-a telefonat, dintr-o nevoie spontană de solidaritate și prietenie. Era disperat că „iubitul” său l-a părăsit. A băut o jumătate de litru de țuică, apoi și-a revenit. Un mare intelectual, fin și delicat, căzut pe mâna unei lichele abjecte, din cauza căreia Nego suferea într-adevăr. A doua scenă s-a petrecut imediat după apariția *Operei lui Alexandru Macedonski*, în 1967. Plecam la București, cu vagonul de dormit, în patul de jos. Când, în patul de sus, în același compartiment, apare, cu totul întâmplător, Nego. I-am oferit un exemplar, apoi m-am culcat, cu cea mai deplină inocență. La sosire, descopăr un Nego congestionat, răvășit, de nerecunoscut. Citise dintr-o suflare capitolul „Erotica” macedonskiană și nu închisese o clipă ochii. Am auzit apoi, mult mai târziu, de conflictele sale cu regimul comunist, de semnarea apelului Goma, de șantajul odios la care era supus. Din două direcții: a Securității ce-l amenința cu un proces de pederastie și din partea unui mizerabil tânăr poet care-l șantaja de bani. Nu mai țin minte în ce împrejurări mi-a mai spus că i-a dat 4 000-5 000 lei, pe atunci o oarecare sumă. Dar nu aceasta era adevărata dramă a lui Nego, ci faptul că el iubea, sau a iubit, într-adevăr pe această mărunță, odioasă canalie. Au urmat evenimente cunoscute. O încercare de evacuare forțată din apartament. Dezavuarea sa publică, din *România literară*, ca să oprească procesul și celelalte. Apoi a plecat în străinătate și, pentru o perioadă, legăturile dintre noi s-au întrerupt.

L-am regăsit ulterior, la München, unde se instalase, după ce lectoratul său, nu mai știu la ce universitate germană, luase sfârșit. Avea o cameră la un hotel de „azilanți”, de pe Dachauerstr., lângă gara centrală. Un interior greu de uitat. Plin până la refuz cu cărți, în ediții luxoase, splendid legate. Dar spațiul era atât de îngust, încât, de îndată ce deschideai ușa, cădeai inevitabil în pat. Se organizase totuși, în mod incredibil, folosind fiecare centimetru. Nego avea și un... frigider de unde făcea onorurile de gazdă. Căci eram „invitatul” său. Începuse să lucreze la *Istoria literaturii române*. L-am ajutat într-o mică măsură. I-am trimis o serie de cărți, inclusiv ediția a doua din

Dicționarul lui Marian Popa. Îmi scria în țară pe adresa L., semnându-se „Mariana Șora”. I-am dus și mesaje la unii dintre foștii săi iubiți.

L-am regăsit mai târziu reînstatat mult mai confortabil, într-o *Sozialwohnung*, pe Fritz-Kortner Bogen 16, la etajul 3. Apartament de două camere, bucătărie-sufragerie. Camera mare era minunată: o splendidă, somptuoasă bibliotecă: peste 300 de *Pleiade*, sute și sute de volume germane, admirabil legate, albume de artă de mare valoare. În această bibliotecă, Nego „investise” toți banii săi. Mulți, puțini, pe care îi avea. Din care cauză n-a făcut călătorii în alte țări. Trăia ca un ascet, izolat într-o chilie a cărților sale. Un interior de intelectual estetic, cultivat – sunt convins –, în primul rând, pentru plăcerea ambianței și a parfumului livresc. Am înțeles că Emil Hurezeanu era legatarul său universal și că biblioteca fusese donată Facultății de litere din Cluj.

Nego era, incontestabil, un om foarte fin, sensibil, subțire, incapabil să se adapteze societății comuniste. Greu de spus dacă mă considera un adevărat „prieten” sau dacă eu îl priveam astfel. Eram însă destul de apropiați ca să-mi facă și confidențe. De genul: „Astă-noapte am făcut excese”. De ce-mi făcea astfel de mărturisiri riscante? Cred că intuise în mine un om lipsit de orice prejudecăți, cum și eram de altfel. În plus, firea sa sentimentală, de poet (căci a fost și a rămas, în toate împrejurările, un iremediabil poet), îl împingea spre confesiune, mereu în căutarea unei solidarizări afective, care-i lipsea. Sub acest aspect îl apreciam foarte mult. Mai puțin, poate, exhibiționismele sexuale din *Straja dragonilor*. Autobiografie remarcabilă, totuși, prin autenticitate. Pe nu puține laturi eram alături de el și îl admiram cu adevărat.

„Ceva” continua, cu toate acestea, să mă tulbure, să mă neliniștească. Nego rămăsese fixat definitiv la momentul critic „Lovinescu” și nu evoluase un pas mai departe. Evident că nu avea despre literatura română nici o viziune cu adevărat „istorică”. Și eram chiar uimit să constat că problema istoriei literare, atât de dezbătută în zeci de volume și studii în Germania de atunci, îi era total indiferentă și deci necunoscută. Eu, din țară, eram mult mai bine informat, în acest domeniu, decât el. Ceea ce mi se părea mai mult decât paradoxal. Rezultatul? O pseudoistorie literară, total fantezistă, foarte personală. Dar fără nici o intuiție a ceea ce aveau nevoie, în acest domeniu, și editura germană, și exigențele literaturii române de a se face efectiv cunoscută. Soluția era doar o carte în genul celei scrise de Eva Behring. Toate acestea erau însă la ani lumină de spiritul estetic, impresionist, profund poetic și istoric-diletant al lui Nego.

Sub acest aspect eram și rămâneam, de fapt, doi „străini”. Fără vina nimănui. Aveam fiecare alte ierarhii, criterii și concepții literare. Și faptul se vede foarte bine parcurgând și sumarul ultimei sale culegeri de texte, care ar fi intrat în volumul al doilea al *Istoriei* sale. În cei peste 130 de scriitori analizați, eu nu figuram. De altfel, nici nu știu dacă i-am oferit vreodată un singur volum. Mă interesa și apreciam în gradul cel mai înalt „omul” Nego. Despre critic trăgeam doar concluzia obiectivă că nu există între noi nici o afinitate. Și ne comportam amândoi în modul cel mai firesc

și civilizat posibil: divergent și pe planuri total deosebite. Cu evitarea oricărei confruntări deschise. La îngroparea urnei funerare, în cimitirul din Cluj, adusă de Emil Hurezeanu, am participat împreună cu L. cu toată durerea. Eu care detest și evit sistematic astfel de ceremonii funebre. Până acolo încât n-aș vrea să particip nici măcar la propria mea înmormântare. Care se apropie, de altfel, în mod inevitabil.

„Cazul” Monica Lovinescu – Virgil Ierunca, bine cunoscut de mine, este mult mai complex, plin de aspecte admirabile, dar și negative. Eram mereu stăpânit de sentimente ambigue, de sinceră admirație, dar și de nemulțumire. Căci, îmi spuneam mereu, dincolo de adeziunea mea ideologică totală: dar, în definitiv, în ce „calitate” M.L. și V.I. fac totuși ordine în cultura și literatura română? Ce opere, ce contribuție reală au dat ei în acest domeniu? Evident, emisiunile radiofonice erau de o mare, imensă actualitate și utilitate. Și, în împrejurările de atunci, de o importanță esențială. Autoritatea lor se baza exclusiv pe aceste emisiuni, prin definiție, de o eficacitate imediată maximă, dar inevitabil efemeră. Ele nu sunt suficiente pentru a face, într-adevăr, o „operă”. Și o cultură anticomunistă se construiește totuși, în primul rând, prin „opere”. Prin lucrări de referință. Construcții solide, antitotalitare în esență, pe care acest cuplu nu le-a oferit niciodată.

Activitatea lor era, în același timp, în mod incontestabil, un adevărat document de moravuri literare, de o psihologie (inevitabil) alterată a emigrației și, mai ales, de luptă ideologică tenace, continuă și de o indiscutabilă eficacitate. Din acest punct de vedere, emisiunile de la *Europa Liberă* au avut și au și azi, repet și subliniez, întreaga mea admirație. Fără rezerve. Pentru intransigența lor politică și ideologică, fermă și combativă antitotalitară. Ne făcuserăm chiar și un obicei, ca vineri, câțiva „scriitori” clujeni să ne adunăm la mine acasă, să ascultăm aceste emisiuni în bune condiții, eu având un aparat mai perfecționat. Dar, imediat, începeau obiecțiile, nemulțumirile. Toate judecățile erau previzibile. Toate listele „albe” și „negre”, la fel. Toate ierarhiile erau știute de noi cu anticipație. Și ele se repetau, monoton, invariabil, săptămână de săptămână. Virgil Ardeleanu, impulsiv și iritabil, se supăra și... pleca furios. Aș dori să evaluez întreaga situație cu cea mai mare obiectivitate și răceală posibilă. Obiecțiile – și nu numai ale mele – se acumulau mereu. Încerc să le pun într-o oarecare ordine, pentru clarificarea unei situații care a luat proporții de mit și hagiografie. Regret. Nu puteam fi de acord cu această admirație necondiționată a presei literare române pentru întreaga lor personalitate. Mă solidarizez, în același timp, cu recuperarea „Casei Memoriale E. Lovinescu”, de unde un odios procuror militar comunist nu vrea să plece.

Mai întâi, ne dădeam repede seama că erau proclamați scriitori „mari”, „importanți”, „rezistenți” doar cei ce făceau curte intensă acestui cuplu radiofonic, repet, cu merite ideologice de necontestat. Cei care-i frecventau la Paris (unde făceau „anticameră”) așteptau, cum se spune, cu limba scoasă o cronică favorabilă, care să-i „consacre”. Strict omeneste vorbind – și chiar din punct de vedere ideologic –, o astfel de atitudine era de înțeles. Dar această politică radiofonică era dublată, în destule cazuri, de nedreptăți

flagrante. Să publici patru cărți la Paris, zeci de studii și recenzii în reviste franceze, să treci peste cenzură, să redactezi chiar o revistă francofonă și să nu amintești – măcar în trecere, o singură dată – și astfel de apariții rarissime și evident necunoscute reprezintă, orice s-ar spune, un boicot regretabil. Este foarte adevărat că n-am fost „atacat” (aproape) niciodată. De fapt nici nu ofeream motive, căci nimic din ceea ce publicam în țară și în străinătate nu avea nici urmă de „ceaușism”. Totuși, acest *blackout* total a fost eficace, nedrept și chiar contraproductiv ideologic. Deși ofeream destule argumente chiar în sensul polemicilor de la *Europa Liberă*. Despre „relații Est-Vest”, „comunicații libere” și alte asemenea teze subversive, nici nu mai vorbesc. Numai că resentimentele și antipatia personală erau, în acest caz, mult, mult mai puternice decât cele mai evidente manifestări publice.

Intervenea, în primul rând, antagonismul (repet mereu) atât de absurd „călinescieni”/„lovinescieni”. Apoi, evitam la Paris (cu excepția unei prime luări de contact) orice vizite protocolare și „audiențe de prezentare”, dintr-un motiv esențial, foarte simplu. Ca la întoarcere, dacă aș fi fost strâns cu ușa, să nu am de dat, eventual, nici o „informație”. Precizarea este capitală. Ca și faptul că, nefiind deloc în grațiile *Europei Libere* și nefigurând pe lista scriitorilor săi preferați, reprezenta pentru Securitate un indiciu foarte precis că, la Paris, nu desfășuram „activități dușmănoase”. Ceea ce m-a ajutat enorm la „plecări”. Voi mai reveni asupra acestei situații atât de specifice epocii. Monica Lovinescu și Virgil Ierunca nici nu bănuiau ce imens serviciu mi-au făcut boicotându-mă sistematic. Dacă ar fi știut, poate că m-ar fi elogiat în fiecare... săptămână.

Această atitudine evident nedreaptă și ostilă a surprins, adesea, chiar și redacția secției românești a *EL*. Când un cronicar belgian a elogiat *La Critique des idées littéraires*, Monica Lovinescu l-a dezaprobat. L-a declarat „avântat și exagerat”. Posibil. Dar când, în *Le Monde*, Étiemble a publicat, pe aproape o pagină întreagă, un articol despre *CREL*, M.L. a decretat suveran, după multe opoziții și insistențe: „Să se dea, dar fără nici un comentariu”. În alte împrejurări, sentința cădea ca o ghilotină: „Nu ne ocupăm de asta” (adică de... mine). Sigur că astfel de recunoașteri occidentale (au existat și în legătură cu *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, despre care nu s-a suflat o vorbă) contraziceau teza de bază că în „România ceaușistă” nu se făcea nimic, dar absolut nimic valabil. Și, mai ales, în sens ideologic, antimarxist-anticeaușist. Evoc astfel de situații fără nici o ranchiună. Doar cu regretul unui *malentendu* profund și de esență. Am avut întreaga revelație a acestei situații, mai ales în 1990, la München, când Gelu Ionescu (se scuza mereu: „eram prea mic, prea lipsit de autoritate”) mi-a spus: „Să profităm, să facem repede o emisiune, cât timp M.L. este în spital”. Situație, să recunoaștem, profund grotescă și chiar ridicolă.

Ea avea însă și o explicație profundă. Am considerat-o totdeauna pe M.L. un excelent jurnalist literar, o polemistă ideologică redutabilă, pentru care – subliniez de zeci de ori – aveam toată admirația. Dar „critic literar” și, mai ales, „mare critic literar” n-o puteam recunoaște. Și ea știa acest lucru. Și-mi plătea polița. Încă din anul IV, în seminarul lui Bazil Munteanu

(după cum am mai amintit), ea făcea o cu totul disproporționată „autoritate”. Dădea verdicte inatacabile, înconjurată de o gardă de corp de colege-admiratoare necondiționate. Moștenise din familie, pe linie paternă, prejudecata – definitiv intrată în critica română – a „introducerii” și „scoaterii” din literatură, a „consacrării” definitive a unui scriitor sau altul, printr-o simplă cronică. Citite azi, seria *Unde scurte* (recunosc: nu le-am parcurs în întregime) nu dovedește, orice s-ar spune, o mare vocație critică. Puse cap la cap, aceste cronici nu dau nici o privire de sinteză a literaturii epocii respective, nici ierarhizări precise, nici selecții riguroase conform criteriilor adoptate. Funcția lor ideologică imediat consumată nu mai interesa, de fapt, pe nimeni, cu excepția autorilor în cauză. De altfel, *Unde scurte* n-au mai avut succes. Nu s-au vândut. Stau și azi, la Humanitas. Nici umflarea permanentă în pene, în toate jurnalele publicate în țară, sincer spus, nu mă entuziasma deloc. Dar suferința și drama care au urmat asasinării mamei sale de către Securitate (Doina Jelea, *Această dragoste care ne leagă*, 1998) au toată simpatia și solidaritatea mea.

Aceeași observație, în esență, și pentru Virgil Ierunca. *Românește* și cartea despre ororile de la Pitești au valoarea lor ideologică indiscutabilă. Le-am „gustat” în mod sincer. Dar a fi „critic literar” (și încă „mare”) este cu totul altceva. Numai că și la Paris, în emigrație, funcționa aceeași mentalitate literaturizantă a criticii literare, dominantă în țară. Și, mai ales, obsesia „textului literar”, prioritar și net superior, structural și axiologic vorbind, celui ideologic. Și, în consecință, obsesia succesului pur „literar”: a literaturii și criticii, inclusiv de rezistență, considerată în primul rând ca gen „beletristic”. Mentalitate ce explică, în bună parte (plus lipsa de tradiție), de ce emigrația a dat pamflete, amintiri și mărturii, unele prețioase. Nu însă și lucrări reci de analiză ideologică, liberală, antitotalitară. Cât privește aerele de mare „Papă” sau de „Patriarh” al exilului, ele nu treceau, pentru mine cel puțin, de limitele folclorului amuzant al emigrației. Iar supremul *blessing* evasimistic, acordat solemn lui H.-R. Patapievici („A venit, în sfârșit, cel mult așteptat”), mi s-a părut de-a dreptul distractiv. *Enfin Patapievici vint...* I-am admirat, în schimb, splendida colecție de discuri de muzică clasică. Doar Victor Eskenasy, acum la Praga, poate, cred, să-l concureze și chiar să-l depășească.

Mult mai interesant și instructiv, în toate sensurile cuvântului, este și rămâne pentru mine „cazul” Paul Goma. Meritele sale ideologico-politice sunt indiscutabile. De valoare istorică. El este rezistentul anticomunist „arhetipic”. Cel mai important și astfel va rămâne în istoria rezistenței române. În același timp, cu o înclinație nativă spre egocentrism, narcisism și megalomanie galopantă. Momentul de vârf – aș spune simbolic – a fost... candidatura sa de avangardă (incontestabil sinceră și de bună-credință din punctul său de vedere) la președinția României, după 1989. Lipsa de simț al realităților și proporțiilor era, a fost și a rămas însă, din nefericire, totală. Radicalismul său etic, politic și civic, intransigența sa combativă, într-o țară de eterni „adaptabili”, mi-l făceau totuși simpatice, deși enormitățile și extravaganțele sale au luat destul de repede forme maladive. Dar

pornirea îi era curată și bine intenționată. P.G. poate nu va ști niciodată, în ciuda enormelor sale gafe, erori și nedreptăți flagrante, că avea în mine un „suporter” secret, chiar dacă de la mare distanță. O convingere ce trebuia să mi-o argumentez mereu (în conștiință), în ciuda tuturor gesturilor impulsive ale lui P.G. El își polua, cu o rară inconștiență, imaginea pe care ar fi trebuit să și-o cultive, să și-o impună și să și-o respecte *altfel*.

L-am cunoscut destul de bine la Lătești, după cum am menționat. M-a atacat și insultat, absolut gratuit, în mai multe rânduri. Nu i-am răspuns și nu-i voi răspunde niciodată. Mi-am impus de altfel să nu polemizez, sub nici o formă, cu nici unul dintre foștii colegi de închisoare și deportare. Deși derapajul său patologic, tot mai evident – mai ales după 1989 –, are, adesea, aspecte odioase. Uneori, când îmi cădea în mână câte unul din textele sale simțeam nevoia instinctivă să mă spăl imediat pe mâini. Și totuși... Dincolo de toate insanitățile și aberațiile sale, se ascundeau un mare trecut și o mare dramă. Umană, ideologică și literară. Și eu rămâneam sensibil, în primul rând, la aceste aspecte. Și, poate cel mai mult, la temperamentul său „ingenuu”, în sensul voltairian al cuvântului: omul liber, care nu se poate îndoi; opus sclavului, etern încovoiat. Mizeriile și cloaca materiilor fetide în care eroul nostru (de compătimit pe o latură) părea că se scufundă cu o voluptate uneori morbidă, an după an, lună după lună, erau lăsate mult în urmă...

Aș reține, mai întâi, un mic detaliu de strictă „istorie literară”, cred necunoscut sau, în tot cazul, foarte puțin cunoscut. Este vorba de *Ostinato* și de încercările autorului de a-și publica opera, mai întâi în românește, cum era și firesc, și numai apoi în străinătate. De altfel, întregul „caz Goma” este și rămâne, de la început până la sfârșit, un produs tipic al sistemului și imbecilității totale, absolute, a activiștilor săi, începând cu celebrul Popescu-Dumnezeu. Inițial, P.G. n-a avut nici o intenție să devină scriitor de rezistență, „Soljenițin al României” etc. Absolut nici una. Cum nu cunoștea pe nici un alt „critic”, cât de cât de oarecare circulație, P.G. a făcut apel la mine, pentru un prim referat al *Ostinato*. L-am scris repede. Deosebit de favorabil. Răspuns negativ: „În nici un caz, pușcărie politică”. Și autorul a făcut atunci o primă și importantă concesie: a „mutat”, ca să spun astfel, acțiunea de la „politici” la „dreptul comun”. Nou refuz: „Prea multă pușcărie”. Este imposibil să nu se fi păstrat, într-un „dosar” oarecare, unul sau altul dintre cele două referate ale mele, repet, favorabile. Și atunci, după al doilea refuz, încă o enormă, neașteptată pentru mine, concesie: Paul Goma și-a mutilat pur și simplu textul. A eliminat cam jumătate și l-a înlocuit cu amintiri despre părinți, familie, Basarabia etc. Ceea ce dezechilibra total structura cărții. Nu a fost însă de ajuns. Și abia atunci, manuscrisul a fost expedit, în disperare de cauză, în străinătate. Pe bună dreptate, autorul se indignase și se radicalizase. Când s-a aflat, P.G. a fost chemat și obligat să dea o telegramă editurii, să se oprească difuzarea versiunii germane. A suportat și această umilință. L-am văzut foarte bine, de la o fereastră de sus de la Uniune (pe atunci pe Șoseaua Kisselef), venind foarte abătut și trist. Evident, editura germană care investise în această operație strict comercială nu mai putea da înapoi. Și atunci, celebrul Popescu-Dumnezeu a ordonat demontarea

standului românesc de la târgul de carte de la Frankfurt. Operația a fost filmată și televizată și astfel a devenit cunoscută în toată lumea. În acest mod a început – repet: fără vina autorului – celebra și devenită repede pe parcurs trista, foarte trista „afacere Goma”. Reîntâlnindu-mă cam în aceeași perioadă, pe stradă, mi-a spus sarcastic și loial, în nota sa obișnuită: „Am o codiță”. Sunt filat. Deci... atenție...

De ce, în ciuda tuturor aspectelor megalomane, evident patologice, și a unui venin fără egal în pamfletul și polemica românească, care-mi inspira adesea greață, privesc totuși cu un alt „ochi” exhibițiile (lamentabile) ale lui P.G.? Fiindcă știu bine că îndărătul lor se ascundea o adevărată dramă. Profund umană. Suferea în mod real și dureros drama izolării și a boicotului general. A lipsei de solidarizare cu acțiunea sa ideologică și politică. A dezgustului pentru „viața literară” (pe care o aveam și eu), ca și pentru un popor modelat de istorie să devină mereu „adaptabil”. Eufemism elegant, inventat de Mihai Ralea, pentru slugărnice și lașitate, pentru lichelism și oportunism, pentru lipsa oricărei consistențe și conduite civice și morale ferme. În mijlocul acestui popor, pe care-l disprețuia (și nu fără motive), P.G. s-a văzut dintr-odată singur. A fost abandonat și izolat. Și cum această desolidarizare evidentă a căzut pe un temperament rebel, egocentric și megaloman, s-a produs fenomenul inevitabil – un traseu aproape identic a fost parcurs, în proporții mult mai reduse, și de Doina Cornea – al singularizării narcisiste, agresive și al autoproclămării ca arbitru și instanță morală supremă. Judecător unic, definitiv și inatacabil al națiunii române. Repet: totul ține de cea mai evidentă psihologie profund alterată. Dar explicații și circumstanțe, dacă nu atenuante, cel puțin „clinice”, există. Din care cauză (așa cum am mai spus) n-am polemizat niciodată cu P.G. Și nici aceste rânduri nu sunt și nu se vor, în nici un caz, o „polemică” postumă. Doar o mică analiză și reflexie memorialistică pe marginea unui episod pe care l-am cunoscut destul de bine. O secvență nu chiar între altele...

Din diferite ecouri directe și mai ales indirecte, știu bine că P.G. m-a insultat nu o dată. Inclusiv în voluminosul său *Jurnal*, în trei volume, pe care nu l-am citit și nici nu-l voi citi vreodată. Căci mi-am impus să nu mai parcurg astfel de texte denigratoare, suferind, de altfel, și de... hipertensiune. De ce m-aș enerva în mod imprudent și inutil? Doar o singură rectificare aș avea de făcut la una dintre acuzațiile sale (*Scrisori...*, p. 305). Că mi-aș fi trădat „menirea”, făcând *Cahiers roumains d'études littéraires*. Când, dimpotrivă, tocmai întemeierea unei astfel de reviste, profund liberale și inconformiste – în condițiile și restricțiile de atunci, de circulație internațională, în plin regim totalitar – corespundea pe deplin „menirii” mele strict ideologice. În definitiv, chiar mă „mândresc” cu o astfel de realizare (unică în epocă). Însă prin „menire” P.G. înțelegea altceva: o pseudovocație de luptător politic ce mi-o atribuia, pe care însă n-am avut-o și nu mi-am revendicat-o niciodată. Voi mai reveni asupra acestui aspect, când voi rememora unele acțiuni și scene de după 1989. Inclusiv în capitolul următor, „Cărți și publicații străine”.

Dar cât de veninoasă, aberantă era cea acuzație, dublată de incriminarea: „nu i se cunoaște nici un articol în favoarea regimului comunist”. Rețin

doar ideea. Sigur că „nu i se cunoaște”. Fiindcă astfel de texte categoric nu există. Oricât ar căuta P.G. în publicațiile epocii. Lăsa însă întredeschisă această posibilitate: nu le cunoaște într-adevăr. S-ar putea însă ca ele totuși... să existe. Răutate absolută, gratuită. Ca și acuzația, de zeci de ori repetată, dar vagă și fără obiect precis, că m-am... „plimbat”. Ei, și? Câți scriitori, inclusiv dintre foștii deținuți politici, nu s-au „plimbat”? Toți am fost trădători, informatori, am făcut rău cuiva etc. etc.? Toate cazurile erau strict particulare. Pe al meu îl voi evoca fără nici o inhibiție într-un capitol următor.

Mai presus de toate, refuzam orice controversă cu P.G., dintr-un motiv esențial. Drama lui adevărată, profundă, iremediabilă, era de ordin „literar”. Dacă detest această psihologie, faptul se explică și prin exemplul nefericit oferit de P.G. Căci își dorea nu numai un enorm succes „politic”, dar mai ales – și, cred, în primul rând – un mare succes literar. Ceea ce confrății din țară, ca și cei din exil, i-au refuzat. De unde, toate veleitățile sale de mare scriitor necunoscut. Toate impulsurile vindicative ale amorului propriu literar ulcerat. Se simțea imediat, în toate pamfletele sale, nu tendința de a restabili adevărul, ci dorința morbidă, sadică, de a terfeli, umili, desființa definitiv pe toți scriitorii ce nu-l recunosc drept cel mai mare „caracter” și „geniu” literar al României.

De fapt, un anumit talent literar, pe cât pot să-mi dau seama după o lectură foarte incompletă a cărților sale, P.G. avea. Un anumit „geniu al vituperării”, vorba lui Matei Călinescu (un reper ilustru: Louis-Ferdinand Céline), o evidentă forță a pamfletului nu cred că-i pot fi refuzate. Și nici o bună ureche a transcrierii dialogului oral. Totuși, „mare scriitor” și chiar scriitor și romancier pursânge P.G. n-a fost. Și nici nu putea fi, dintr-un motiv foarte simplu: era lipsit de imaginație, de fantezie, de capacitatea de a inventa o poveste de la a la z. Toată literatura sa nu este, de fapt, decât o continuă „romanțare” și amintiri autobiografice, travestite, truate. Or, numai cu atât nu se face, orice s-ar spune, o mare „operă literară”. Aș spune deci și eu, ca și N. Manolescu, *Adio, domnule Goma! (România literară, 48/1998)*. Doar din motive puțin diferite. Aș sintetiza mai curând întreaga situație parafrazând un alt titlu celebru, *Grandeur et décadence de Paul Goma*. Un mare eșec și o mare tristețe. România a ratat, încă o dată, o mare șansă: a unui frumos și luminos exemplu de „rezistență” ideologică și literară. Nu cred să fi depășit, în cazul său, limitele onestității, obiectivității și ale adevărului.

Nu stă deloc în intenția mea de a da o imagine globală despre alte personalități ale exilului, de o cu totul altă anvergură, ca Mircea Eliade sau E.M. Cioran. Pe primul l-am cunoscut destul de bine. Pe al doilea, foarte puțin, observat doar de la mare distanță. Asemenea vietăților sălbatice, filmate din depărtare doar prin teleobiectiv. Dar nu cred că impresiile mele despre cei doi importanți scriitori sunt greșite. Și, mai ales, nu sunt deloc convinși că întreaga cultură română, din țară și străinătate, se „învârtea” sau, mai ales, „trebuia” și „trebuie” în continuare să se „învârtă” exclusiv în jurul acestor două personalități. După cum nici întreaga cultură română dintre cele două războaie nu se reduce – nici pe departe – doar la „școala” Nae Ionescu și a discipolilor săi. Numai că această opinie, tipică ideologiei

de dreapta, în mare ascensiune după 1989, tinde – din nefericire – să se impună cu o „autoritate” indiscutabilă. Tehnica sa propagandistică, bine rodată, este însă – recunosc – net superioară oricărui alt curent, independent sau ostil, de opinie. Voi mai reveni asupra acestei situații-cheie.

Îmi displaceau profund o serie de atitudini, pe care chiar dacă, într-un sens, le înțelegeam, nu le puteam aproba. Vorbesc în calitate de autor român oarecare și nimic mai mult. Adevărul crud, brutal, oricât de explicabil ar fi, era că drama culturii române, din perioada comunistă, nu-i interesa, nu-i „durea” câtuși de puțin pe cei doi compatrioți. Și poate mai onest era, de fapt, E.M. Cioran, când se dezinteresa și disprețuia, pe față, întregul popor român și cultura sa. În cazul lui Mircea Eliade, obsedantă – devenită aproape maniacală – era preocuparea exclusivă de reeditare, publicitate etc. Format într-o astfel de ambianță occidentală, unde „publicitatea” este o condiție esențială de supraviețuire, M.E. nu se putea comporta altfel. Ceea ce este foarte adevărat. Dar a mă considera doar un simplu „agent de publicitate”, acest fapt mă jignează. În timp ce eu mă luptam cu cenzura, cu Consiliul Culturii (și cu Securitatea de la spatele acestor instituții), M.E. îmi trimitea doar simple bilete strict funcționale. În schimb, în aceeași perioadă, el expedia lungi și afectuoase scrisori unei obscure redactoare (Elena Beram: „Scumpa mea colegă”) sau lui D. Micu, o mediocritate. Adevărul este că eroul *Hermeneuticii* nu observase în mine un discipol necondiționat, ca de altfel nici G. Călinescu (cum am mai amintit). Și, mai ales, nu accepta, în nici un caz, dialogul de pe poziții egale, dintre un autor și un critic de tipul meu. Independent și, în mod evident, de o cu totul altă formație ideologică și culturală. Că n-avea nici o percepție a sensului ideologic al „jurnalelor” mele, am menționat anterior. Făceam, în esență, figura unui „intrus”, într-un „cerc inițiativ”, într-o „conferință” cu „rituri de trecere”. Tolerat doar din rațiuni strict utilitare și de oportunitate editorială și publicistică.

Recunosc, pe de altă parte, că asupra sa se exercitau presiuni enorme. Și cu mult înainte de „apariția” mea. Îmi oferise găzduire, în apartamentul său, în 1981 (4, Place Charles Dullin). Vechi legionari îl acuzaseră mai înainte de trădare și de pactizare cu inamicul („Nu vezi ce-mi fac ăștia”, a exclamat, odată, într-un moment de sinceritate). Ecouri precise ale acestui antagonism pot fi întâlnite, de altfel, în *Fragments d'un journal* și în *Mémoire*. M.E. oscila mereu între instinctul publicității și precauția de a nu se „compromite”. Altfel spus, de a se face editat în țară, de a i se consacra studii etc. Iar când o astfel de carte apărea, cea dintâi, chiar și la Paris și încă la o mare editură, după o lungă absență, semnalată de un... individ profund „dubios”, exasperarea unor „mari conștiințe” și „vigilențe” din exil n-au mai cunoscut margini. Cred că din acea perioadă au și început decepția și apoi dezgustul meu pentru astfel de acțiuni. Vitale, totuși, și în cazul meu. Doar în sens invers. Voi mai reveni asupra acestor aspecte profund ambigue.

Mă mai irita și servilitatea atâtor trepăduși literari, care la Paris făceau o curte disproporționată și lui M.E., și lui E.M.C. Deveniseră pentru cei mai mulți o instanță supremă. Izvor unic de consacrare și înțelepciune. Purtătorii flăcării olimpice sacre, transmisă solemn generației următoare. Operația

avea un caracter publicitar bătător la ochi, deși calitatea partenerilor nu era, în toate împrejurările, aceeași. Dar a face un film, dat și la TV, în care E.M. Cioran „unge” (vorba vine) ca unic filozof român în viață, în „succesiunea” sa, pe Gabriel Liiceanu ține de procedeul mediatic cel mai ieftin. Chiar dacă, repet, explicabil și, într-un sens, comercial vorbind, scuzaibil și eficace. Apăreau însă la Paris și mici măscărici, gen Luca Pițu, care țineau morțiș să se fotografieze cu E.M. Cioran. Apoi se grăbeau, glorioși și radioși, să-și publice poza în... reviste din țară.

Și la E.M. Cioran se simțea preocuparea supraviețuirii în condiții ostile, a uitării trecutului legionar, obsesia până la panică a ecourilor negative. Din care cauză ducea o existență cât mai retrasă posibil. A refuzat chiar și un premiu literar. Iar când Étiemble, într-o carte, l-a declarat... „fascist”, am fost rugat insistent să-l conving de contrariu. Cât de mult îl admiră etc. etc. Să-i pun deci o... „pilă”, în cel mai pur stil balcanic. Evident, toate acestea sunt doar fleacuri. Mă despărțeau, însă, orientări de esență. E.M. Cioran a scris toată viața, la Paris, de fapt, doar o singură carte, în mai multe variante: disperare, neant, *cafard*, negativism absolut. Din acest punct de vedere, el este cel mai rafinat exponent al negativismului specific românesc. Într-un stil impecabil, elegant și „făcut”, profund artificial de altfel (*Il fait du faux dix-huitième siècle*, am auzit tot la Paris). Mult mai interesante pentru mine erau eseurile politico-ideologice, din *Histoire et utopie* și alte culegeri. Lucide, adesea caustice, un amestec foarte personal de bombastic, *flamboyant*, enormități (despre Voltaire, de pildă) și observații de o mare acuitate. Dar dezgustul total, chiar dacă foarte bine disimulat, pentru Occident și civilizația sa se simte mereu. Din acest punct de vedere E.M. Cioran a rămas consecvent până la capăt. Ca și C. Noica, de altfel, cu opțiunea din tinerețe. Antioccidentală și profund antidemocratică. Nu aveam, repet, nici o afinitate și nici o admirație pentru o astfel de orientare ideologică pe care o cred în continuare profund nocivă. O voi combate până la sfârșitul vieții.

Aș mai reține alte două tipuri psihologice radical opuse, de alte dimensiuni. D. Țepeneag, retras, demn și izolat, într-o reclusiune voluntară de peste zece ani, în urma unui conflict cu exilul. Când, într-o vitrină a unei librării de pe bulevardul Saint-Germain, am văzut una sau două cărți de... șah, semnate de „D. Țepeneag”, aproape că nu-mi venea să cred ochilor. Mereu iritat, agresiv, polemic, pe drept și pe nedrept. Inconformist și, de fapt, total contraindicat temperamental pentru a ralia și coordona scriitorii exilați în jurul unei reviste de tipul *Cahiers de l'Est*, care de altfel a și eșuat. Dar nu din cauza lui, ci a psihologiei alterate a exilului.

Revenit în actualitate, se dovedea adesea antipatic și arogant („Față în față”, în 22, 25/1995). Din fericire, a scris una dintre cele mai interesante și semnificative cărți (cel puțin pentru mine) ale exilului, *Le Mot sablier* (1984). Drama părăsirii limbii materne. Interferență încă incertă, indecisă, cu limba de adopțiune. Autoscopia întregului proces dureros și oscilant. O carte efectiv interesantă. Reprezentativă pentru întreg exilul românesc. Cred că este cea mai bună carte a sa, despre care am și scris cu multă plăcere, trecând, și în acest caz, peste cenzură (*Dialogue*, 19/1989). Cu mine a avut

relații constant inegale. Uneori îmi trimitea unele cărți de care aveam nevoie. Din acest punct de vedere o camaraderie literară desăvârșită. Alteori înțepături, aluzii, reacții umorale imprevizibile. La un *Salon al cărții* din Cluj l-am elogiat public. Dar inutil. Am fost și am rămas... stigmatizat în conștiința sa „onirică” *pour toujours*.

La polul opus, N. Balotă. Civilizat, relaționist imbatabil, cu vocația vizitelor protocolare în sânge, suplu și adaptabil. Cu un talent deosebit de a intra sub pielea personajelor universitare influente (la München, la Paris, oriunde). A realizat performanța, cred unică, de a... suplini o catedră universitară franceză, de literatură comparată, timp de patru ani, fără nici un titlu, fără nici o lucrare în acest domeniu. Dar trebuia blocată ocuparea, prin suplinire de către un străin (care nu putea ridica nici un fel de pretenții), a unei catedre, undeva în provincie. Până când candidatul agreeat, un francez, își va trece doctoratul și va ocupa acest post ce-i fusese rezervat. O soluție de conjunctură și de expedient, de care N. Balotă s-a achitat impecabil. Făcea peste tot bună impresie. Surădea în dreapta și stânga, cu reacții bine controlate, perfect adaptat mediului și stilului academic. Avea, în plus, și o onctozitate „papal-ecclesiastică”, în gesturi și conversație, de diplomat teolog, ce-i deschidea multe uși. Ar fi dorit, cred, să fi fost numit, după 1996, ambasador la Vatican. A și tras de altfel și destule „sfori” în țară în acest sens. Decepție! Curia papală a dorit un... „ortodox”. Și astfel Theodor Baconsky „i-a luat locul”.

Este momentul, cred, să notez și câteva personaje, mie nu numai efectiv simpatice, dar și de o certă valoare umană și intelectuală. Aș începe cu Sanda Stolojan, nepoata lui Duiliu Zamfirescu, pe care nu ezit s-o declar adevărata, marea doamnă a exilului românesc. Plină de tact, fină, cultivată, lucidă și cu o mare experiență socială. *Norii peste balcoane. Jurnal din exilul parizian* (1996) este, din punctul meu de vedere, cel mai bun text ce ne-a venit din această zonă. Notații acide, acute, dar bine temperate, despre Monica Lovinescu și C. Noica, între alții, integral în vederile mele. Mi-a trimis toate traducerile și cărțile sale. Și am un imens regret că, din diferite motive, nu m-am ocupat de nici una dintre ele. A fost și traducătoarea oficială a lui De Gaulle, cu prilejul vizitei sale în România. M-a vizitat și la Cluj. Am reîntâlnit-o și la Iași. Am toate motivele să cred că ar fi dorit o relație mai strânsă. Pe care, din neglijență, și, poate și din cauza unor neplăcute amintiri pariziene (căci am și eu astfel de „jurnale”), m-a împiedecat s-o fac. Oricum îi aduc, măcar în această formă modestă și tardivă, omagiul meu postum.

Discret, prietenos, serviabil, N. Catanoy, cu o soție franțuzoaică, fidel corespondent și de lungă durată. I-am strâns toate scrisorile într-un dosar, care va intra, alături de multe altele, în fondul documentar „A.M.”, constituit la *BCU Cluj*. Pline de luciditate și spirit critic. O figură pozitivă și Sorin Alexandrescu, editor al *International Journal of Romanian Studies*. Am colaborat destul de strâns în perioada *CREL*. Singurul din exilul literar care avea sensul, foarte precis, al unor astfel de publicații de maximă importanță. O perioadă chiar mă evita. Un timp ne-am separat. Apoi ne-am regăsit, revenit în țară. Și-a cumpărat și o vilă la Predeal, unde – cred –

se va retrage, ieșit la pensie. Și-a adus aminte, amabil, de mine și în recentul său *Paradoxul românesc* (1998). Sunt de acord cu mai toate ideile sale, mai puțin cele despre mișcarea legionară. Dar intuiția sa despre repetatele noastre „căderi în premodern” este exactă și fundamentală. Voi mai reveni asupra sa. În SUA, am revăzut cu multă plăcere pe fostul meu coleg de clasă, Paul Petrescu, om de valoare (de care am mai amintit), care a ținut să mă revadă. Și el mi-a repetat motivația exilului pentru salvarea viitorului fiului său, fără nici o șansă în România.

Figuri notabile, din exil, sunt destul de multe. Fiecare măcar cu o notă pozitivă sau cel puțin simpatetică. În 1981, o noapte întreagă cu scriitorul „moldovean”, I. Druță, venit la premiera unei piese de teatru, jucată într-o suburbie a „centurii roșii” a Parisului. Plângea când îmi povestea cum E. Ionesco l-a „repezit” la telefon, declarându-i brutal că „nu stă de vorbă cu un colonel KGB-ist”. Civilizat și ospitalier, Al. Herlea, la Paris. De nerecunoscut însă în țară, unde face figurație de pseudoministru al „integrării europene”. I-am trimis, în spirit pur colegial, dar și de documentare, cărțile mele „europene”. A crezut că-i fac concurență. Nu știa cum să mă evite. Regretabilă schimbare la față. De altfel, PNȚCD-ul actual nu știe cum să scape de toți, dar absolut de toți intelectualii și scriitorii săi, mulți-puțini câți au fost sau au mai rămas în rândurile sale. Unicul scriitor-academician, pontif cultural al partidului, trebuia să rămână doar G.T., o mare mediocritate. Nu depășește nivelul unui profesor de liceu de pe vremuri. Dar atât și nimic mai mult. Simpatice și cu simț al relațiilor Andrei Doicescu, de profesie... imprecisă. Aș înclina în direcția Securității, dar și... CIA. Nu bag însă mâna în foc în nici o direcție... De altfel, profesiunea, banalizată, nu mai are nici o importanță specială. Atenția ce mi se dădea era suspectă, în orice caz.

Din sfera *Europei Libere* (la Mircea Carp, acasă, l-am cunoscut pe Noël Bernard), destul de apropiați: N.C. Munteanu, E. Hurezeanu și Gelu Ionescu, delicat, dar neadaptat acestui gen de publicistică. Despre primii doi am și scris într-un jurnal de călătorie. E. Hurezeanu, de nivel cultural superior indiscutabil. Am făcut o emisiune sau două cu el la Cluj și pentru *Deutsche Welle*. N.C. Munteanu pune în polemica sa o sinceritate oarecum frustă, însă de o indiscutabilă onestitate. A fost acoperit cu noroi, nesușținut de nimeni din zona politică, în recente controversă din jurul T.V. Cred că a făcut, totuși, o eroare candidând pe listele PD. L-am revăzut recent (1998), la București, la redacție, vizibil marcat. Dezgustat, profund îndurerat de imensa ingratură, după 15 ani de luptă radiofonică anticomunistă. Episodul ilustrează, din nou, prezența și eficacitatea structurilor securiste în actualul aparat de Stat. Cum apare un adevărat „opozant”, care se apropie de vârfurile Puterii, el este imediat atacat, compromis, terfelit. Alte cazuri recente: Smaranda Enache, Dr. Barbi etc. etc. Aș fi avut o... „soartă” identică, dacă aș fi acceptat oferta de... „ambasador” a Președintelui Emil Constantinescu.

Despre exilul politic propriu-zis, doar mici ecouri indirecte. Nu l-am cunoscut. Nu l-am frecventat niciodată și sub nici o formă. Ajungeau, totuși, și la mine zvonuri și detalii despre eternele controversă și fracționări românești din așa-zisul „Comitet Național”, în legătură cu fondurile disputate

între C. Vișoianu și G. Cretzeanu și multe altele. Unele incriminări reciproce, penibile, orice s-ar spune, au apărut, sub formă de „documente istorice”, și în presa noastră politico-ideologică (*Sfera Politicii*). Este încă o dată evident că românii n-au vocația cooperării, în nici o situație și sub nici o formă.

Un personaj simpatic, pitoresc, aproape folcloric, Ion Rațiu, cu eternul său papion decorativ. Un amestec de spirit de afaceri și de naivitate, greu de descris. A fost de altfel jefuit, exploatat, tras pe sfoară la sânge. Sedus și jumultit bine de o inefabilă Doina Bâscă, ingineră, parașutistă etc. etc. Avea suprema calitate de a nu... pricepe nimic, dar absolut nimic, din psihologia mediului în care revenea după o jumătate de secol de exil. A fost, bineînțeles, imediat marginalizat în PNȚCD. S-a „răzbunat”, în felul său și în modul cel mai nefericit, cedând *Cotidianul* (ziar pe care l-a întemeiat și la care am colaborat intermitent cât timp Paul Lăzărescu a jucat un rol în redacție) unui „profesionist” de calitate morală a lui Ion Cristoiu. Va mai veni vorba despre trecerea sa prin Cluj și despre *Românul liber*, la care am colaborat cu plăcere.

Insulte din exil aduse adesea lui Emil Constantinescu („ales de Securitate”, 22, 40/1998) mi se par pur și simplu dezgustătoare, ca și ifosele unui I. Varlaam, vizibil inteligent, venit totuși, ca și mulți alții (credea el), să facă definitiv ordine în țară. O specie detestabilă, de o imensă infatuare, umplută cu vid. Un alt specimen, de același tip, „liberalul” Dinu Zamfirescu. Întepat și sclifosit. Știu însă că exilul doar agravează astfel de defecte native. Nu este și cauza lor organică.

Cărți și publicații străine

Capitol de mare tensiune nervoasă și culturală. Printre cele mai dificile ale acestei *Vieți*. Din cauza unui dublu tir de baraj, adesea imposibil de evitat. Pe de o parte, acuzația, foarte posibilă, insinuată sau declarată deschis, de „infatuare”, „autoreclamă” etc. În realitate, efecte directe și vulgare ale celei mai evidente invidii literare. Vezi „Jungla «vieții literare»”. Pe de alta, necesitatea strict obiectivă, dar și inhibiția de a aminti, de a reține, fie și numai bibliografic, o serie de realizări editoriale, oricând verificabile. Apariții care, într-un context străin, ostil sau total neadaptat unor astfel de activități, nu pot să nu pară decât stridente, stranii ori bizare. Sunt deci necesare, în prealabil, câteva puneri precise la punct.

Printr-un întreg complex de cauze – evocate în esență în capitolul „Relații externe”, dar și în alte contexte – am fost pus în situația unei experiențe noi, neobișnuite în critica română: de a publica lucrări de „teorie literară” (în sensul larg al cuvântului), în mod destul de sistematic, în mai multe limbi străine. Vrem, nu vrem să recunoaștem, realitatea este aceasta. Indiscutabilă. Consternantă și inhibitivă, în primul rând pentru mine însumi: sunt... primul critic român care a făcut o astfel de experiență. Admit: cu rezultate inegale. Dar, în orice caz, prima de acest gen la noi: 11 volume de „critică”, publicate în limbi străine, editate în străinătate și în țară, scrise direct într-o limbă străină sau traduse. Plus, zeci și zeci de studii și articole, colaborări la diferite publicații occidentale specializate. O bibliografie întreagă, înregistrată în *Apostrof* (7-8/1993). Peste o sută de titluri, doar până în 1982, din lipsă de spațiu. Niciodată generația „Lovinescu-Călinescu-Vianu” n-a făcut o astfel de experiență, la limita aventurii, riscului și mai ales a insolitului, care la noi te ridiculizează cu regularitate. Cum această inițiativă, urmată, orice s-ar spune, și de unele rezultate precise, n-a fost recunoscută niciodată, înregistrez întregul fenomen cu un sentiment de mare iritare (în fața unei injustiții evidente), dar și de stânjenire interioară. Mă salvează stoicismul fundamental. Unele momente prin care am trecut au fost – chiar dacă sunt crezut sau nu – într-adevăr dureroase.

A doua precizare esențială: niciodată n-am urmărit himera de a deveni „autor străin”, ci doar de a „ieși” din România, în „Europa”, în calitate numai de „autor român”. O „evadare” și „integrare europeană” cu „personalitate”

proprie. Operație deloc ușoară. Nici mai mult, nici mai puțin, vorba lui E. Lovinescu. Utopia unei „carriere internaționale” nu m-a obsedat niciodată. Iar „mirajul parizian”, atât de fascinant pentru întreaga nouă generație, nu m-a sedus o singură clipă. Evident, eram cât se poate de conștient de eficacitatea unui mare centru cultural și a folosirii unei limbi de circulație internațională. Dar, pe mine personal, doar aceste aspecte practice – să le spunem „tehnice” – mă interesau efectiv. Am evitat deci, din instinct, drama, adesea teribilă, a atâtor „confrați” care au ieșit din literatura română, fără a fi intrat cu adevărat în literatura țării de adopțiune. Am numeroase exemple în memorie. Dacă le-aș înregistra pe toate, aș scrie un foarte lung necrolog al ratării literare românești în străinătate. Să-l scrie alții.

Încă o preocupare, care – din punct de vedere strict românesc – este capitală: am descoperit, pas cu pas, întregul mecanism al posibilității editării în străinătate. O tehnică specifică foarte precisă, total deosebită de metodele editării românești, „socialiste” în speță. O experiență, adesea, de o duritate extremă. Dar indispensabilă pentru a ieși din iluzie și mitologie. Problema, obsedantă, revine adesea și azi în discuție (de pildă, recent, Bujor Nedelcovici, „Șansele literaturii române la Paris”, în 22, 33/1998). Greu de uitat, de pildă, suficiența și aroganța unei Geneviève Serreau, stângistă feroce, „specialistă” în Brecht. Rugat de Matei Călinescu să mă interesez, la Paris, de soarta lui *Zacharias Lichter*, prezentat în traducere editurii lui Maurice Nadeau, am primit un „răspuns” de acest tip: „Numai astfel de texte mistice au să ne ofere cei din Est?”. Iar la replica mea – recunosc, pe atunci total naivă –: „Dar cartea are un excelent referat din partea lui E. Ionesco”, mi s-a replicat brutal, de la obraz: „Pentru noi nu este suficient”. Punct.

În sfârșit, încă două scurte precizări preliminare: toate, dar absolut toate cărțile mele editate direct în străinătate au fost rezultatul unor inițiative și eforturi (inclusiv materiale) strict personale. Ceea ce, din punct de vedere ideologic și economic, a fost, și atunci și acum, îndrăznesc să afirm, un gest esențial extrem de rar. În sfârșit – aspect ce va fi evocat pe larg în capitolul următor –, cărțile și publicațiile străine au jucat și un rol defensiv de prim ordin. Mai direct spus: m-au apărat, în modul cel mai concret posibil, de Securitate. Voi aminti din ce motive și în ce condiții precise. Încă un aspect specific al epocii pe care mi-l asum până la capăt și cu orice risc.

O serie de explicații de ordin intențional sunt de asemenea necesare. Ele corespund, foarte schematic spus, unui întreg program personal, cultural și ideologic. Am revenit de mai multe ori, în diferite împrejurări, inclusiv în această *Viață*, asupra punctelor esențiale. Reluarea lor este totuși necesară, fie și foarte concisă, pentru clarificarea poziției mele, pe cât de insolite – mai ales pe atunci –, pe atât de bine motivate. Simțeam, în primul rând, nevoia invincibilă de a ieși din izolare, a sparge o blocadă, a sfida interdicțiile cenzurii și ale dogmatismului cultural. Pentru mine, „libertatea de gândire și expresie” nu sunt deloc vorbe goale și abstracte. Ele definesc însuși sensul profund al existenței mele intelectuale. Operația era dublată de o anume – cum să-i spun? – voluptate a pionieratului. De a ne „face cunoscuți” în ciuda dificultăților enorme (cultură mică, necunoscută, fără

prestigiu, relații, legături utile etc.). Și nu oricum, ci prin cărți și publicații, pe cât posibil, de nivel internațional. Obiectiv cu totul banal în Vest. Nu însă și în Est, în condițiile totalitare ale epocii. A-ți fi recunoscută o inițiativă sau o personalitate proprie? Un pariu aproape imposibil. O himeră, adesea, totală.

Nu exagerez câtuși de puțin valoarea acestor acțiuni. Dar semnificația lor era foarte precisă: de a dovedi că se poate face câte „ceva” chiar și la „noi”, în condiții adesea disperate. Obiectiv demonstrativ, simbolic, cu valoare și de „exemplu”. Stimulativ și pentru alți critici români. Recepția propriu-zisă nu mai depindea de mine, sau ea depindea într-o foarte mică măsură. Dar conștiința „personalității” critice și convingerea de a putea oferi, chiar și din România (lipsită total de astfel de tradiții), unele soluții personale și texte competitive de nivel internațional adăuga un plus de motivație, energie și spirit de emulație. Stare de spirit, pentru mine, foarte importantă. Nu resemnare pasivă, ci inițiative insistente, constructive, oricât de riscate. Eram cât se poate de conștient de singularitatea acestei poziții, mai ales în condițiile de atunci. Dar un anumit „mesianism pozitiv”, de tip „pașoptist”, mă stimula în conștiința mea. Și încă din plin. Nu mă puteam însă justifica, nici teoretic, nici practic. Izbuteam, cel mult, să mă fac doar tolerat la limită. Confesiune foarte schematică a unui proces interior de o mare complexitate. În primul rând defensivă. Dar nu numai.

Poziția mea era cu atât mai dificilă, cu cât azi, după 1989 – când modelele culturale și sincronismele mecanice, total depersonalizate, revenite cu furie, sunt de departe dominante –, puțini, foarte puțini, sunt receptivi la un astfel de „program”. Pentru cei mai mulți, inimaginabil, himeric, în afara oricărui realități imediate. A intra în „critica europeană”, dar cu personalitate proprie (ideea apare limpede exprimată încă în jurnalele din acea perioadă, *Evadări...*, pp. 166, 182, 184 etc.), „a aduce Europa” acasă, prin cărți de nivel european, dar scrise în țară, reprezenta, în cel mai bun caz, pentru cei mai mulți, o mare extravaganță. A revendica – ieșit din neant – independență, egalitate și competiție critică europeană liberă, ce putea fi (și a rămas, de fapt) mai himeric și „donquijotesco”? Din punctul meu de vedere, o evoluție normală. Din cel al „colonizatului cultural” (un exponent tipic: L. Ciocârlie, cu care de altfel am și polemizat), o extravaganță cvasiridicolă. Să aduci obiecții unui Roland Barthes? Ce enormitate! Și ce crasă inconștiență și impertinență din partea unui oarecare necunoscut din Est!

Bineînțeles, pe atunci, astfel de dezbateri publice erau imposibile. Pentru a nu mai aminti și de aspectul strict tehnic, metodologic, al unei astfel de acțiuni critice. O „intertextualitate” *sui-generis*. O sinteză de idei critice străine și românești, în care contribuțiile noastre multe, puține, câte erau, urmau să fie integrate, în mod firesc, seriei și momentului istoric respectiv. Și, în sfârșit – supremă utopie! –, urmăream ca fiecare problemă, saturată bibliografic, să se scrie și să se rezolve de la sine, așa-zicând, „singură”. Și, în felul acesta, să participăm și „noi” – *verbi gratia* – la „dialogul critic internațional”. Încercam, deci – în iluziile mele, mai ales de atunci –, să sparg un monopol, să dovedesc existența și a unei minime reflexii critico-teoretice românești. Și să fac deci posibilă, într-o măsură cât de mică, integrarea sa în studiile occidentale specializate.

Desigur, un astfel de „program” n-avea nici o legătură, dar absolut nici una, cu impresionismul dominant de la noi. Și mă mai miram, uneori, că acțiunile mele rămăneau total neînțelese... Dar, în definitiv, este chiar atât de absurd, de neverosimil, să sper – fie și teoretic – într-o minimă „curiozitate” și pentru studiile literare românești din partea criticilor străini? Și fiindcă mă ocupam, pe atunci, de studii „comparatiste”, nu vedeam de ce am fi, și am rămâne la infinit, doar o specie obscură de docili elevi și discipoli. Această subordonare culturală mă irita și chiar mă revolta. N-am acceptat-o niciodată ca o fatalitate inexorabilă. Din care cauză, astfel de proteste și reacții revin mereu într-o formă sau alta, de-a lungul acestor rememorări complexate, agitate și resentimentare. O stare de spirit nu tocmai... salubră, dar inevitabilă.

O mărturisire, cred, esențială, ce poate să surprindă: despre nici una dintre traducerile străine și cărțile publicate în străinătate nu am amintiri „frumoase”. Vreau să spun: o satisfacție plină și lipsită de umbre. Evident, multe – de fapt, cele mai multe – dintre obstacolele și adversitățile de care mă loveam erau firești, obiective. Și nu numai în împrejurările de atunci. Astfel de cărți rămăneau total obscure în țară și în același timp firești și, într-un sens, chiar „banale”, curente în orice caz, în străinătate. Situația merită să fie privită cu oarecare atenție. Ea definește, în esență, condiția extrem de dificilă a unui „critic român” de tipul meu, care încerca – foarte popular spus, mai ales cu decenii în urmă – „marea cu degetul”. Riscul de a cădea iremediabil în gol era și rămânea firesc și plin de primejdii.

Mai întâi, handicapul esențial: modele critice occidentale dominante radical diferite, declinul evident al sintezelor, lipsa de interes pentru istoria ideilor literare. Lucrările de tipul meu păreau, în consecință, neinteresante, „depășite”, „învechite”. Nimeni, de pildă, nu se preocupa (aspect ce nu interesa pe nimeni) că *Hermeneutica* și *Biografia ideii de literatură* aduceau, totuși, multe elemente în plus față de reperele de bază anterioare, Wellek-Escarpit. Deși problema ideii de literatură, în centrul tuturor studiilor literare din lume, prezintă o importanță esențială, obiectivă, indiscutabilă, permanentă. Pentru criticul român, o astfel de desincronizare poate avea (și adesea chiar are) efecte teribile, mortale. Domina, în același timp, cultul specializării extreme, pe mici fragmente, incapacitatea de a „vedea”, „gândi”, totalitatea literaturii. Tendință sterilă, înobilată între timp prin calificativul, de mare prestigiu, de „premodern”. Iar eu ridicam, din motive foarte speciale, din umeri. Mă loveam, în sfârșit, și de acerba concurență a criticii străine, a colegilor comparatiști, a mentalității mic-profesionale, de tip AILC etc. Intră multă ferocitate, în orice caz, în spiritul occidental de competiție, față de care micile noastre antagonisme, inclusiv editoriale, sunt și rămân adesea adevărate jocuri inocente de copii.

Un alt baraj, într-un sens și mai dificil de depășit, a fost și continuă să rămână (să nu ne iluzionăm) regimul și orientarea radical diferite ale criticii românești. Mai exact și direct spus, total străină de astfel de preocupări. Ele contraziceau – în mod tacit, dar constant și cu atât mai iritant cu cât astfel de realizări nu puteau fi contestate pe față – întreaga tradiție și

mentalitate critico-literară indigenă. Pare o obsesie personală, o idee fixă, și totuși handicapul era, obiectiv vorbind, esențial: izolare totală, lipsă evidentă a precursorilor și mai ales a dialogului. Un dublu obstacol, de nedepășit: al imensului prestigiu al criticii străine, urmat de sincronizarea mecanică *à la page*. Lipsa tradiției teoretico-literare românești – dacă nu comparative, măcar semiechivalente – nu putea opune nici o rezistență acestor mari bariere obiective.

Extrem de importante erau și alte categorii, să le spunem de denivelări și dificultăți de ordin pur practic. Documentarea esențială, indispensabilă, posibilă doar în biblioteci străine, era mereu dificilă, legată exclusiv de o „plecare” sau alta. Este greu de descris fervoarea, într-un fel chiar dispărarea, acumulării precipitate, din lipsă cronică de timp, a cât mai multor informații posibile. Nici francofonia, inițial dominantă, la noi, nu mai constituia un avantaj. Constatam adesea că ea reprezenta, dimpotrivă, un obstacol. Nu neapărat de comunicare, ci de editare pur și simplu. Voi reveni cu amănunte. Unele proiecte au rămas nerealizate, ratate. Nu chiar puține invitații, ce s-ar fi putut dovedi utile, „rentabile” în timp, au rămas și ele fără urmare, din cauza restricțiilor de deplasare. Mitul românesc, devenit între timp tot mai perimat, că la Paris toate porțile ți se deschid automat făcea și el destule ravagii. Lipsa relațiilor utile în astfel de zone editoriale și publicistice am trăit-o și eu din plin. Ca și umilința inexistentului prestigiu al culturii de unde „veneam”. Al „omului care venea din frig”.

Cât de puțin adaptați eram, de fapt, editurii străine, mai ales în domeniul cărților de idei, o dovedește încercarea lui C. Noica de a plasa, la Payot, o ediție Bлага. Trec peste improvizarea traducătorilor și presiunile, în esență umiltoare, pe lângă emigrația „bogată” de a-i plăti. Rar exemplu mai elocvent de naivitate, bune intenții, lipsă de experiență și percepție reală a „orizontului de așteptare” parizian, cum începuse pe atunci să i se spună, pe urmele lui H.R. Jauss și ale teoriei „recepției”. L. Bлага, un nume total necunoscut în Franța filozofică, era de fapt contemporan cu perioada Spengler, Frobenius, „la modă” doar între cele două războaie. Acum, momentul său filozofic trecuse de mult, în perioada structuralistă, semiologică, pozitivist-logică etc. Mircea Eliade, mult mai orientat în astfel de domenii, a și spus-o, cu multă delicatețe, într-o prefață, scrisă în spirit evident caritabil și mai mult de formă. Am învățat mult din exemplul său și tehnica sa de relații. Ei bine, C. Noica nu pricepea nimic din toate acestea. Se arăta de-a dreptul scandalizat când cei de la Payot l-au întrebat: „Ne puteți garanta că putem vinde măcar 500 de exemplare” (ca să-și scoată cheltuielile de editare, adaug eu)? Evident, proiectul – încă una din himerele editoriale ale lui C. Noica, inclusiv editarea integrală a *Caietelor eminesciene* – a căzut cu succes și inevitabil.

Personal mă loveam și de toate circumstanțele mele agravante. Nu puține. M-am convins repede că nu puteam fi, în același timp, și autor, și agent de publicitate, și *manager* ori *public relations officer*. Să scriu, să difuzez și să fac eu însumi reclamă cărților mele. În astfel de operații nu intra numai „carisma” și talentul diplomatic ori comercial personal. Ci și

lipsa sau nu, de timp, bani, depășirea obstacolelor difuzării materiale propriu-zise. Pentru a nu mai vorbi de un anumit sprijin logistic indispensabil, care lipsea cu desăvârșire. Și el trebuia parcurs, pas cu pas și de la caz la caz, inventat, improvizat, „cârpit”, în condiții adesea penibile. Ceea ce nu a fost niciodată, mai ales în condițiile noastre, o operație simplă. Dimpotrivă. Un test și un pariu mai totdeauna aproape imposibile.

Să mai adaug, în sfârșit, boicotul și invidia colegilor din țară? Sau a celor ajunși la Paris (lectori, directori de bibliotecă etc.), unde, deși au rămas ani de zile, n-au publicat o singură carte sau măcar un studiu de oarecare consistență? Mă umileam semnalând unor reviste astfel de „prezențe românești”, cu rezultate mai mult decât modeste. Voi rămâne totdeauna recunoscător celor ce au făcut posibil, în diferite perioade, astfel de semnalări. Dar cum să nu rețin și faptul că, mult mai recent (1989), sub o altă „direcțiune”, despre *The Biography*... (în definitiv doar a doua carte a unui critic român, din România, editat în SUA) a apărut, cu chiu cu vai, în *România literară*, doar o notiță obscură și anodină? Și fără clișeul copertei, singurul cu adevărat convingător.

Eram profund antipatizat și astfel de apariții nu puteau fi decât iritante, unora chiar exasperante. Nimeni nu era nici pe departe sensibil la efortul intelectual de sinteză, documentare și spirit de inițiativă editorială, atât de rar în critica românească, pe care-l presupuneau astfel de cărți-unicat. Motiv până și de culpabilizare, acuzat de un Dan Petrescu, de pildă, că am fost tradus în străinătate („cine i-a dat voie”?) sau că *Hermeneutica lui Mircea Eliade* a fost editată la Gallimard în condiții obscure. Dar, în definitiv – cum voi menționa și în continuare –, cine oprea ca o editură străină să traducă o carte apărută *întâi* în țară? În astfel de situații funcționa doar „legea” *copyright*-ului. Chiar și cel mai dur sistem totalitar din lume nu putea (n-avea de altfel nici interesul) să blocheze astfel de apariții inițial românești. Cele peste 30 de traduceri din Z. Stancu n-au apărut exact în aceleași condiții? Mă stăpâneam cât puteam. Dar decenii întregi de adversitate, invidie, bârfeală și rea-voință sunt, orice s-ar spune, greu de uitat. Să nu vină deci nimeni să-mi mai țină predica „resentimentului culpabil”, a iertării și a indifferenței...

Mica poveste a fiecărei „cărți străine” este un amestec destul de neobișnuit de anecdotic, pitoresc, document de epocă și, uneori, de detalii, să le spunem, de „istorie literară”. Cum astfel de probleme n-au fost încă studiate de nimeni, o serie de date s-ar putea dovedi, în timp, utile. Cel puțin, într-o oarecare măsură. Inclusiv în domeniul „sociologiei literare”, mult mai puțin explorat la noi decât al „istoriei literare” tradiționale propriu-zise.

„Saga” [*sic!*] începe deci în Elveția, cu mica mea antologie de prozatori români contemporani, de care am amintit. Uniunea mi-a procurat, la cerea mea, zece texte în traducere, dintre care editura a ales, după gustul său, doar cinci. Tipar și hârtie excelentă. Receptare moderată: numai trei mici ecouri și recenzii. Toate obținute mai mult prin legăturile de presă ale lui Erwin Heimann, prietenul meu de la „Asociația scriitorilor elvețieni”. Nu era, bineînțeles, o mare realizare editorială. Dar alții nu făcuseră nici

măcar atât. Despre mitocănia unui Fănuș Neagu, când i-am arătat ediția „mea” la Uniune, am amintit. Realizasem, totuși, o bună intenție și primeam, nemeritat, o copită. Trăiam, nu mai puțin adevărat, în „România eternă”, cu a sa și mai eternă „viață literară”.

N-aș putea spune că am amintiri excelente nici despre versiunea maghiară a *Introducerii în critica literară* (1968). A apărut abia după 11 ani, la *Kriterion* (*Bevezetés az irodalomkritikába*, 1979), stimulată, cred, și de obținerea unui premiu al Uniunii pentru această *Introducere*. Traducere începută inițial de Kántor Lajos (sau poate de soția sa Erzsébet, perfect bilingvă), ulterior abandonată. A fost reluată și terminată, într-un târziu, de Dávid Gyula, și el perfect bilingv. Inițiativa cred că a aparținut directorului editurii maghiare, Domokos Géza, personaj corect, echilibrat și civilizat. Tipar excelent, recepție, din nou, moderată. De fapt, de data aceasta și din cauza mea: nu frecventam deloc pe criticii maghiari din Cluj. Mi s-a obiectat, mai ales, că n-am citat niciodată pe Georg Lucács. Ceea ce era adevărat. Doar că, pe atunci, nu-l citisem încă. Funcționa, mai ales, un amestec foarte specific de echilibru oficial-convențional și de resentimente naționale, care înghețau, mai ales pe atunci, întregul ansamblu al relațiilor literare româno-maghiare. Situație prea puțin modificată între timp. În mod regretabil și niciodată studiată în adâncime.

Pașii următori dau întreaga măsură a candorii și inocenței mele inițiale în astfel de domenii de pionierat românesc. Numai că momentul critic occidental era total diferit și tema, în esență, n-avea cum să preocupe, să atragă pe nimeni. Preocupările și metodele critice erau cu totul altele, iar desincronizarea inevitabilă. Am perseverat, totuși, și o versiune germană, la Dacia, *Kritik der literarische Begriffe* (realizată de Bernd Kolf, plecat în Germania), a devenit posibilă, în 1976. Spre surpriza mea, o recenzie sau două, absolut spontane, în publicații germane, dovedeau că, totuși, nu greșisem prea mult drumul.

Eroarea mea profundă era de altă natură: credeam că un moment critic specific românesc putea interesa și critica franceză contemporană. În care scop, am „finanțat” o versiune franceză (Manole Friedman), realizată sub titlul *La Critique des idées littéraires*, acceptată și editată în Belgia, în 1977, de *Éditions Complexe*. Unele relații belgiene au facilitat această întreprindere riscantă. Ea n-a avut, în ansamblu vorbind, ecoul scontat, deși s-a făcut o comparație cu Wellek-Warren. Dar o satisfacție tot am avut. Și încă din plin: mi-am putut manifesta deschis independența față de curente dominante ale criticii franceze. Faptul că un Charles Grivel, de pildă, un marxizant confuz, sau un altul n-au înțeles nimic nu reprezenta nici pe departe o catastrofă din punctul meu de vedere.

Cum nu mă cuminteam câtuși de puțin, am „finanțat” chiar și o versiune americană, operă a unui cuplu CIA (nu glumesc deloc, doar cam de operetă), Robert și Alexandra (Sasa) Bley-Vroman, stabiliți mai târziu în Hawaii, de unde îmi scriu, cu regularitate, de sărbători. Am făcut cu ei și mici afaceri, de „schimburi de valută”. Editor american n-am găsit. Un capitol sau două au apărut totuși în reviste specializate. Episodul, savuros și extrem de

periculos în același timp, este însă de reținut, deoarece m-a dat, pentru prima dată după 1963 (eliberarea din Bărgan), în modul cel mai direct posibil, pe mâna Securității. Scenariul pare de roman de spionaj prost. Dar, „urmarea în numărul viitor”. Adică în capitolul următor, „Relațiile cu regimul”. Azi, îmi vine, uneori, să râd de acest moment folclorico-polițist. Pe atunci, însă, nu era deloc, dar absolut deloc, de glumit.

Dacă se poate vorbi, după o veche vorbă franțuzească, de „defectele unor calități”, atunci ea se aplică, din plin, mai ales colaborării mele la volumul *Les Avant-gardes littéraires au XXe siècle*. Am exagerat, în plus. Și, în esență, am greșit. Am lucrat, aproape întreg anul 1977, la capitolul *Tendances esthétiques*, din volumul II. Dar mi-am luat rolul mult prea în serios. Obsedat de tendința permanentă de a mă documenta în adâncime și dacă se poate exhaustiv, până la epuizarea și saturarea întregului subiect. O himeră. Care costă mult timp, eforturi disproporționate și... bani (cărți, copii xerox etc.). Voiam să dau un conținut real, profund, să las o urmă scrisă incontestabilă, colaborării mele cu AILC. Mai ales că, în acea perioadă (1977-1983), făceam parte și din „Comité de Coordonation de l'Histoire Comparée des Littératures de Langues Européennes”. Eram, de altfel, și singurul român și-mi spuneam că trebuie să dau *coûte que coûte* un mic exemplu.

Studiul, în ansamblul său, reprezintă – îndrăznesc să afirm – o primă sinteză a programului literar al avangardelor europene. Realizat, conform metodei mele, după o grilă comparatistă consecventă. Fiecare idee literară era urmărită metodic la toți teoreticienii avangardelor, prin constanțele sale, dincolo de frontierele literaturilor naționale. În plus, introduceam în seria respectivă și referințele românești esențiale corespunzătoare. Bineînțeles, într-un mediu academic hiperspecializat, pe mici fragmente, metoda mea n-a avut nici un succes. În plus, dimensiunile deosebit de mari ale capitolului meu („prea lung”) umbreau micile contribuții ale sumarului. Pentru a nu mai menționa că gestul meu de inconformism și de elogiare a negativismului avangardist, a tendințelor sale profund antidogmatice, în plin regim totalitar-dogmatic-marxist, nu era, nici pe departe, perceput. Din această experiență – utilă documentar, nu contest, dar ratată ca finalitate generală – n-am putut recupera ulterior decât mici fragmente utile doar *Biografiei ideii de literatură* în secolul 20. Efortul meu de reală sinteză, care n-a mai fost reluat, în treacăt fie spus, de nimeni, a căzut în gol. Și când îmi mai amintesc și de faptul că, un timp, am sperat să dezvolt întregul studiu până la dimensiunile unei ample monografii, îmi vine chiar să surâd. Îmi procuram, cu mari eforturi, noi izvoare, noi texte, care ocupă și azi, în mod inutil, aproape două rafturi ale bibliotecii mele. Și încă nu știu ce destinație finală vor avea. Un moment de entuziasm erudit, necontrolat, pulverizat în neant.

Stimulat de acest început, antrenat și de întreaga publicistică în limbi străine de la *CREL*, din țară și străinătate, a răsărit cam în aceeași perioadă și ideea unei culegeri de astfel de studii. Prefața este datată 17 octombrie 1980. Profitam, în felul meu, și de mitul „prezențelor românești” în străinătate, care începuse să se contureze în unele medii oficiale. În felul acesta, a fost posibilă

editarea, aproape fără nici un efort special din partea mea, a volumului *Littérature roumaine. Littératures occidentales. Rencontres*, apărut doi ani mai târziu la Editura Științifică și Enciclopedică (1982). Studiile, mai toate „în premieră absolută”, își păstrează și azi „valoarea”. Erau, de fapt, primele cercetări românești serioase, ample, despre descoperirea „Europei” și a ideilor „mic-burgheze”, ale lui B. Franklin, despre osianismul românesc și începuturile românești ale ideii de realism, despre descoperirea lui Baudelaire și metoda impresionismului critic a lui E. Lovinescu. Două studii, cu date efectiv noi, erau consacrate avangardei, futurismului și expresionismului românesc. Semnalăm chiar și faptul, necunoscut până atunci, că celebrul manifest futurist al lui F.T. Marinetti a fost lansat în aceeași zi (20 februarie 1909) în Franța (*Le Figaro*) și în... România, la Craiova, în revista *Democrația* (I, 19, 20, februarie 1909, pp. 2-7). O curiozitate cel puțin bibliografică.

Mult mai importante, din punctul meu de vedere – privind retrospectiv –, sunt alte două aspecte. Ele definesc cu claritate preocupările mele din acea perioadă și „Prefața” culegerii își păstrează încă, pentru mine, întregul său sens de pionierat în epocă: declarație culturală și literară de adeziune proeuropeană, exprimată fără echivoc, și o primă schiță a proclamului „meu”. Comparatistă, cu punct de plecare în ideile lui Étiemble, care mă preocupau în acea perioadă. Mi-aș „revendica”, în primul rând, inițiativele publicistice și documentare, declarat prooccidentale, începute încă din 1964. Sper ca aceste contribuții, fie și fragmentare, să fie cândva recunoscute și să mi se facă, într-un sens, o anume „dreptate”. Dar, vorba franceză, *rien n'est moins sûr*.

Prost difuzată în străinătate și practic necunoscută în țară, această culegere de studii „comparatiste” a trecut aproape neobservată. Iar despre ideile din prefață prefer să nu mai plâng, încă o dată, pe ruinele Troiei. Începusem să mă imunizez la totala dezideologizare și nereceptivitate la idei a „cronicii literare” românești. Un mare handicap, inevitabil, era și aspectul (aparent „propagandistic”) al unei astfel de culegeri destinate „exportului”. Iar eu cunoșteam foarte bine, din experiența cea mai directă, eficiența sa reală pe traseele „oficiale” ale difuzării, din întreaga zbatere în gol de la *CREL*. Se contura, în același timp, o întreagă revoltă, surdă și absurdă, împotriva opacității și necuriozității occidentale pentru astfel de contribuții venite din această zonă marginală și obscură a Europei.

Proasta, imperfecta difuzare românească nu „explică” însă totul. Determinante erau – îmi dădeam tot mai bine seama – prestigiul nostru inexistent, lipsa de legături serioase de tip erudit-comparatist, absența totală din sistemele de referințe occidentale, din enciclopedii și bibliografii. Dar ceea ce mă intriga cel mai mult era indiferența noastră suverană față de această situație negativă, care ne privea în mod direct. Ea nu interesa însă, de fapt, pe nimeni. Aceasta era adevărata „catastrofă” și semnul indiscutabil al subdezvoltării noastre.

Alte lecții extrem de dure mi-au fost administrate, după 1980, când – epuizat – am încetat să mă mai ocup de *Cahiers roumains d'études littéraires*.

Povestea lor, pe larg, la sfârșitul acestui capitol. Nu mai puțin adevărat este și faptul că activitatea, relațiile și unele realizări din perspectiva *CREL* mi-au deschis perspectiva (ca să mă exprim astfel) unor „întreprinderi particulare”. Vreau să spun, a editării în străinătate a unor cărți personale, cât mai bine adaptate „pieței occidentale”. Mă aflu, din acest punct de vedere, într-o poziție privilegiată. Conjunctura era favorabilă prin faptul că preocupările mele autentice, proiectele și programul personal de lucru coincideau integral cu programul editorial al unei mari case de editură, în speță Gallimard. Nu bănuiam, pe atunci, toate umilințele și eșecurile ce vor urma. Furat de entuziasm, înaintam optimist, aproape orbește. Eram străin – deocamdată – de orice bănuială de manipulare, exploatare publicitară și satelizare umilitoare.

Începutul a fost făcut cu versiunea franceză, de export, a *Hermeneuticii lui Mircea Eliade*, ale cărei geneză și finalitate au fost menționate anterior. Operația s-a desfășurat neașteptat de repede. Poate chiar prea repede, deoarece traducerea franceză a lui Jean Gouillard numai „perfectă” nu este. *Mircea Eliade* s-a arăta nu numai receptiv, dar și încântat. De fapt, ambele versiuni au apărut, una după alta, la mai puțin de un an. Dar, cum nu aveam o altă copie a textului românesc (exemplarul nr. 1 fiind predat editurii Dacia), am adus la Paris doar exemplarul nr. 2. Ceea ce l-a nemulțumit profund pe M.E. Mi-a atras atenția, supărat, că editura ar putea crede că am oferit, anterior, textul meu și altora. Atunci mi-am dat seama cât de atent era eroul cărții mele și la asemenea detalii, esențiale într-un fel. Doar că cei de la Gallimard aveau nevoie de un studiu, de o monografie de susținere a unui autor *de la maison*, editat de vreo două decenii. Astfel că n-am întâmpinat nici o dificultate. Dimpotrivă. Yannick Guillo, „responsabilul” cu autorii străini, s-a arătat, inițial, foarte binevoitor, chiar entuziasmat.

Adevărate obstacole au început să vină din alte direcții. În conduita lui M.E. – altfel bun diplomat și cu rutina evidentă a relațiilor literare – începeam să înregistrez unele oscilații. La început, ospitalitate și solidaritate integrală. În definitiv – trebuie să repet, dar n-am ce face –, eram nu numai primul autor al unei cărți românești, dar și franțuzești despre opera sa. Or, tocmai în acest punct, extrem de sensibil, au început presiunile și fricțiunile. Eram, bineînțeles, un periculos... „agent de influență”. „Recuperam” pe M.E. în... „folosul regimului Ceaușescu”. O aberație totală. Dar, în climatul de atunci, pentru nu puțin, credibilă. Că au existat și astfel de bârfe, antagonisme etc. este absolut sigur.

Găsesc, recent, în corespondența Nego – Virgil Nemoianu, publicată în revista *Apostrof* (12/1998), și un ecou direct al acestei situații. Este vorba de un pasaj dintr-o scrisoare din 23 mai 1983, după întâlnirea mea cu Nego, la München, unde venisem cu o bursă DAAD. Mențiunea este deosebit de pozitivă. Aș fi intervenit chiar și la Vlad Georgescu („prietenul său”), în favoarea unor emisiuni, cât mai bine plătite. Dar ceea ce urmează cere unele nuanțări: „(Marino) nu-i suferă pe Ierunci, care l-au criticat la radio pentru cartea despre Eliade, drept care el a protestat la Eliade”. Că „Marino nu-i suferă pe Ierunci” este mult spus. Nu ne frecventam, era adevărat, dar

nimic mai mult. Ideologic vorbind, gândeam chiar la fel. Și, sincer spus, nu-mi amintesc deloc de un atac radiofonic al „Ieruncilor” împotriva *Hermeneuticii* (deși nu-l exclud total). Cu atât mai puțin de o „reclamație” a mea la... Mircea Eliade. Că a existat un boicot radiofonic, un *blackout* total, era iarăși foarte adevărat. Admit, în principiu, că aș fi semnalat această situație anormală chiar și lui M.E. Dar de un „protest” propriu-zis nu-mi amintesc, deși el ar fi fost din plin justificat.

Cel ce m-a jignit cu adevărat a fost, dimpotrivă, chiar... Mircea Eliade, când mi-am dat seama că eu nu-l interesam decât ca agent de publicitate și nimic mai mult. O „șopârlă” foarte greu de înghițit. Înțeleg, în același timp, și situația sa extrem de dificilă: obsedat de a fi editat și discutat în țară („Cine a mai scris despre mine?”), preocupat în același timp să nu fie bănuțit de „colaboraționism” cu regimul („Nu vezi ce-mi fac ăștia?”). Dar disponibilitatea sa de „colaborare” (fie și pasivă, vezi o scrisoare a sa adresată mie, publicată în *Jurnalul literar*) era reală. Toată „afacerea” poate fi urmărită, pe larg, în „*Dosarul*” *Mircea Eliade (Politică și cultură, 1996)*. Trebuie neapărat să reamintesc, în această ordine de idei, și o declarație spontană pe care mi-a făcut-o: „M-aș face forte să asociez pe Cioran și pe Eugen Ionescu la o declarație, dacă în țară ar fi mai multă libertate”. O iluzie, firește, care trădează însă o stare de spirit. Pe atunci – de ce să n-o recunoaștem? – situația părea „irreversibilă”. Și orice concesie ce putea fi smulsă (nu discut acum metodele) avea o anume rațiune și legitimitate. Îmi vine însă foarte, foarte greu să dau note severe la purtare, în astfel de împrejurări mai mult decât dificile. Povestea cu Isus și cu „aruncatul pietrei” nu este chiar o simplă poveste biblică.

În cazul „Eliade”, să zicem că „menajam” un compatriot cu merite deosebite. Că aveam toate motivele să-l tratez cu indulgență. Nu același lucru pot spune însă și despre cazul următor, „*Étiemble*”. Povestea este însă mai complicată și cere unele explicații mai amănunțite.

Mai întâi, punctul de plecare era net deosebit și de o deschidere mult mai largă. Redusă la ultima expresie, ea poate fi definită prin două orientări fundamentale. Cea dintâi avea, în ultimă analiză, o motivare ideologică: ieșirea din izolarea și specificitatea îngustă a literaturii române, urmată de integrarea sa, sub toate formele, în universalitate, respectiv în „cultura” și „literatura universală”. Nu concepeam cultura și literatura română – chiar și în cele mai negre perioade ale izolării și dogmatismului marxist-totalitar – decât ca o parte, un fragment al totalității spirituale și culturale universale. A doua urmărea să dea o replică fragmentarismului și pozitivismului ateoretic, atât de tipic studiilor literare pretențios denumite „teoria literaturii”, dar fără nici o preocupare sistematică de reală generalizare. Mi se părea nu numai logic, dar și perfect obiectiv, ca din totalitatea literaturilor – considerate fără nici o restricție Est/Vest, superioare/inferioare etc. respectiv „literatura universală” – să se extragă, inductiv, *von unten*, o serie cât mai completă posibil de elemente comune. Iar, pe baza lor, să se elaboreze o „adevărată” teorie a literaturii. Aceste elemente comune, denumite „constante” sau „invariante”, credeam că puteau forma schema de bază a unei *alte*, noi

și adevărate „teorii a literaturii”. Fără canoane, dogme, preconcepte ideologice, prejudecăți regionaliste. O universalitate gândită până la capăt, nu numai spațial, dar și esențial. Aceasta era starea mea de spirit, pe măsură ce studiile mele comparatiste progresau, iar despărțirea de comparatismul tradițional devenea tot mai evidentă.

Regăseam astfel de aspirații și intuiții – mai mult sub formă de program decât de expunere sistematică – în lucrările lui *Étiemble*, cu care m-am declarat imediat de acord. Afinitățile erau, indiscutabil, profunde și reale. Îmi plăceau inconformismul și verva lor polemică, antitraditionalistă, de avangardă, ofensivă, permanentă. Cu atât mai mult cu cât eu însumi „lucram” într-un „context” pe care-l contestam, în același mod, radical. Iar singura formă posibilă de a-i da o expresie articulată, tolerabilă era tocmai o astfel de prezentare, să-i spunem, „comparatistă”. Aparent neutră, erudită, inofensiv-exotică, deși cu bătaie ascunsă foarte lungă. În această stare de spirit, am conceput și realizat direct, în limba franceză, o amplă lucrare (de peste 700 de pagini), pe care am intitulat-o, la început, *Étiemble et les problèmes du comparatisme militant*. Câteva capitole le-am și publicat, în această formă, în *Synthesis*, *CREL* și alte reviste specializate, text ulterior abandonat. *Étiemble* era, bineînțeles, încântat. Editura Gallimard însă mult mai puțin. Mi-a motivat, în termeni foarte preciși, că o astfel de dimensiune este inacceptabilă, dar că o versiune redusă, la 200-300 de pagini, va fi oricând bine-venită. Ceea ce, la început, m-a derutat. Apoi am găsit o soluție acceptabilă, în primul rând mie însumi: am „tăiat” cartea în două, prin separarea netă a capitolelor „ideologice” de cele „teoretice”. Și am început să rescriu și să refac, în primul rând, și cu același entuziasm, ceea ce avea să devină, în cele din urmă, o nouă carte franceză, *Étiemble ou le comparatisme militant* (1982, 259 p.).

Am pus în ea, în această versiune restrânsă, toate refulările, resentimentele și aspirațiile mele ideologico-literare liberale. Atacam teme, pe atunci foarte dificile, mai toate de-a dreptul „subversive”. Puțini, foarte puțini critici români îndrăzneau pe atunci să militeze deschis pentru „relații Est-Vest”, împotriva naționalismului, imperialismului (inclusiv sovietic) și colonialismului. Vorbeam cu dezinvoltură și despre „internaționalism, cosmopolitism, universalism”, „relații, schimburi, cooperare”. Capitolul „Comunicații libere” era, poate, cel mai exploziv dintre toate. Iar „Pentru un nou umanism” exprima idei la antipodul „umanismului socialist”. Cartea avea un sens ideologic foarte precis, mesajul său liberal secret, care poate fi încadrat, fără abuz terminologic, în categoria „rezistenței culturale” și a „scrierilor cu cheie”. Și dacă aș vrea să-i dau, până la urmă, și o versiune românească (o editură clujeană, *Cartimpex*, s-a interesat la un moment dat de acest proiect), aș face-o exclusiv în perspectiva unei ample Postfețe explicative. Care să reintegreze cartea culturii române și, mai ales, momentului ideologic respectiv, unde a constituit, cu certitudine, o raritate. Nu întrevăd încă, cel puțin deocamdată, o astfel de posibilitate editorială. Și, poate – cel mai grav obstacol –, dovadă de scepticism și blazare, este că eu însumi nu mai sunt convins că trebuie să depun astfel de eforturi. Pentru

cine și pentru ce, în definitiv? Este o întrebare care se insinuează tot mai insistent în conștiința mea, pe măsură ce înaintez în aceste recapitulări memorialistice, ale unei vieți agitate și fără satisfacții, în contratimp istoric pe toate planurile.

Pe cât de entuziast eram eu, ca autor român, pe atât de dezamăgit am fost și am rămas ca autor francez. Era limpede că Étiemble n-a perceput sensul ideologic al lucrării mele care, în Est, avea pe atunci cu totul alte conotații decât ale stângismului parizian. Pentru a nu mai vorbi de reacțiile comparatismului sorbonard clasic. În ochii săi, eroul meu era doar un *trouble fête*, un personaj bizar, paradoxal, pitoresc și nimic mai mult. A i se consacra o... întreagă carte (care a rămas, de altfel, și prima, și... ultima) însemna o extravaganță și o sfidare în plus. Am fost declarat... „hagiograf”, boicotat, apostrofat chiar și direct, după cum am amintit.

Recepția în Franța, mai ales, a fost slabă, chiar negativă. În schimb, am primit mesaje de simpatie de la unii foști studenți „exotici” ai lui Étiemble. Un haitian, de pildă, mi-a scris entuziast și mi-a trimis și o carte a sa. Și, dintr-odată, o altă surpriză, de și mai mari proporții: versiunea japoneză a cărții, apărută în excelente condiții grafice, la Keisō Shobō, Tokyo, în 1988. Prima traducere japoneză a unui critic român. Să mai adaug și faptul că... 1 500 de dolari, încasați ca drepturi de autor, n-au fost chiar deloc neglijabili? Eșec „francez”, pe de o parte, „succes” totuși editorial „românesc”, într-un fel, pe de alta. Cândva, aceste cărți de pionierat (o includ și pe cea despre Mircea Eliade) vor fi, poate, mai bine înțelese și încadrate la locul lor și momentului istoric respectiv. Deocamdată, luam act cu regret (în 1987, *Evadări*, p. 154) că mesajul meu cosmopolit, iluminist-liberal rămânea inaccesibil chiar și recenzenților binevoitori, care totuși n-au lipsit.

O destul de lungă perioadă, câțiva ani buni, n-am găsit nici o soluție editorială pentru partea a doua, total refăcută, în spirit independent, intitulată *Comparatisme et théorie de la littérature*. La un moment dat, am încercat, prin Mircea Eliade, o editare la Payot, dar am fost refuzat. Oricum, teoria literaturii reprezenta o preocupare cu totul marginală a acestei edituri strict specializate. Nu-mi aduc aminte cu plăcere de ea, în primul rând din cauza umilințelor încercate. Până la urmă, a devenit posibilă (fără a-mi mai aminti exact în ce împrejurări, într-atât aceste demersuri m-au obosit și dezamăgit) editarea la *Presses Universitaires de France*, bine primită de Béatrice Didier. Dar cel mai mult m-au afectat două gesturi profund inamicale. De ce să nu recunosc: total neașteptate.

Când am rugat pe Étiemble să se ocupe și de această carte (în definitiv, scrisă tot în spiritul său) mi s-a răspuns sec, în scris: *c'est difficile*. În țară, după 1989, am oferit cartea, spre traducere, lui Mircea Martin, devenit director la Univers. Inițiasse o serie de traduceri, bine-venite, de critici români editați în străinătate. Am avut naivitatea să cred că am drepturi egale cu Thomas Pavel, de pildă. Am fost refuzat net, dându-mi-se de înțeles, limpede și distant, că nu suport comparația cu această... somitate internațională. De atunci am rupt orice relație cu Mircea Martin. După 1989, el s-a revelat și mai mult ceea ce este în realitate: un specialist eminent în

rosul cașcavalului pe dedesubt. Este adevărat, discret și chiar cu un anume stil. Însă cu un simț infailibil al oportunistului profitabil. Până la urmă, cartea a apărut recent și foarte repede la Polirom (1998). Dar ea nu mă mai interesa decât pentru Postfața explicativă. Rezumă un adevărat program cultural-ideologic și constituie, efectiv, una dintre „cheile” întregii mele activități.

Redactez acest capitol cu un sentiment tot mai evident, pentru mine, de distanțare, blazare și chiar de dezinteres. Consider astfel de operații o fază tot mai „depășită” (nu și „renegată”) a preocupărilor mele. Ele s-au orientat tot mai mult spre critica de idei, ideologie, istoria politică și socială a ideilor. Și de abia aștept să apară, în sfârșit, și *Biografia* 6, ca să închei definitiv acest capitol, care – o spun fără nici o afectare – nu mi-a dat nici o satisfacție reală. Am notat, anterior, că el reprezintă, de fapt, doar o „deviere”, dacă nu chiar o „falsificare” și o „alterare” a tendințelor mele originare, esențiale. Făceam, pe parcurs, și descoperiri dintre cele mai supărătoare: imperfecțiunile tehnice, uneori catastrofale, ale edițiilor românești, care, dintr-un motiv sau altul, atrăgeau atenția traducătorilor străini.

O nouă experiență de acest gen am făcut-o cu versiunea italiană a *Hermeneuticii ideii de literatură*, apărută la Il Mulino, Bologna, în 1994, în traducerea lui Marco Cugno. Excelentă. Sună mult mai bine în italiană decât în românește. Pe de o parte, aveam toate motivele să mă bucur. În primul rând, pentru faptul că reprezintă prima versiune completă a textului de bază. Din ediția de la Dacia, din 1987, cenzura a scos un întreg capitol, „Autonomia literaturii”, care a fost reintrodus în textul original abia cu acest prilej. Un critic român, editat integral, pentru prima dată, în Italia constituia, orice s-ar spune, un fenomen singular, dacă nu chiar unic. Și nu numai în acea perioadă. Pe de altă parte, modificarea titlului, în *Teoria della letteratura*, falsifica întregul sens și conținut al cărții. O recențată italiană a și subliniat – și pe bună dreptate – această discrepanță. Dar Marco Cugno mi-a explicat că editura avea nevoie de un astfel de titlu comercial pentru a înlocui vechea versiune „Wellek-Warren” din catalogul său, considerată „depășită”. Nu știu dacă acest obiectiv a fost atins. Cred că nu. Ceea ce știu însă cu precizie este că editura Dacia nu mi-a achitat decât cu mari întârzieri și insistențe drepturile de autor, între timp total devalorizate. În plus, patru exemplare de autor din cele opt, expediate la editură, mi-au fost pur și simplu furate de un anume Mircea Petean, redactor al editurii, un viclean rural, pretins poet. În „contul” său? Al „direcției” de atunci? Ce importanță mai are? Un episod urât, de care nici nu vreau să-mi mai aduc aminte.

Corectarea câtorva citate latinești și alte ameliorări cerute de versiunea italiană sunt însă „floare la ureche”, cum se spune, pe lângă enormele dificultăți prin care am trecut până când *The Biography of „The Idea of Literature”*. *From Antiquity to the Baroque*, versiunea „americanizată” a volumului I al *Biografiei ideii de literatură*, a apărut, în sfârșit, în SUA, la SUNY, în 1996. Operația n-ar fi fost posibilă fără un eficace lobby românesc (Matei Călinescu, Virgil Nemoianu, plus Mihai Spăriosu, directorul colecției). Dar, până la faza finală, câte obstacole! Să le iau în ordine. Versiunea de

bază a fost „finanțată” de mine (40 000 lei), dar Virgil Stanciu a întârziat, cu un an, din diferite motive, traducerea ultimului capitol. Deci o primă întârziere. Apoi, stilul cerea neapărat o anume „americanizare”, operație cu care s-a însărcinat amicul Charles M. Carlton de la Rochester University. În plus, Matei m-a sfătuit (și bine a făcut) să renunț la capitolul introductiv, metodologic, să scriu o nouă prefață, să refac integral aparatul critic, să realizez un index tematic și alte îmbunătățiri. Operații deloc ușoare, dar indispensabile. Cartea, în noua sa formă, arată *altfel*. Impecabil, aş spune, dar eforturile au fost extrem de obositoare și, mai ales, disproporționate față de rezultatele obținute.

Mai întâi, un întreg coșmar: găsirea versiunilor anglo-saxone ale citatelor din clasicii greco-latini. Carlton îmi trimitea xeroxurile paginilor din versiunile existente (*Loeb Classical Library* etc.), iar eu trebuia să identific și să extrag doar pasajul respectiv. Adesea foarte scurt. Operația aceasta dus-întors, peste ocean, a durat și ea mai bine de un an. Uneori, ajungeam la saturatie. Exasperat, epuizat și dezamăgit de atâtea obstacole, întârzieri, amânări și așteptări.

Interveneau și inevitabile modificări în șpalt. Căci mă loveam și de bine-cunoscutul „perfecționism” american. Ceea ce în faza corecturilor se traducea prin lungi liste de cuvinte și expresii confuze, nelămurite sau pur și simplu necunoscute lui Carlton, ale cărui intervenții frecvente și imprevizibile au dat, pot spune, lovitură de grație și șpalturilor, și... mie personal. De fapt, nimeni nu era „vinovat” de această situație. Până la urmă, am primit și o penalizare de peste... 2 000 de dolari, pe care, fără generozitatea Fundației Soros, n-aș fi putut-o plăti. Iar cartea n-ar mai fi apărut niciodată sau ar fi întârziat nepermis de mult. Și ca să închei cu acest capitol, să-i spunem, „tehnic” – greu de descris –, amintesc și formalitățile, odios de birocratice, de la notariatul de stat, ale traducerii și autentificării contractului editurii americane. Și cum toate acestea nu erau de ajuns, încă o dificultate: trebuia, neapărat, să-mi deschid în SUA și un cont fiscal, unde să-mi plătesc impozitele, editura să verse toate taxele etc.

Eram primul autor român care se lovea, cel puțin în Cluj, de astfel de obstacole. Noul consul american, Carl Siebentritt, căsătorit cu o aromâncă, era plin de bunăvoință. Dar nu știa nici el cum să procedeze. Situație total inedită, chiar perplexă. Rezolvată prin lungi telefoane date la Consulatul din București, care, treptat, ne-a comunicat toate formulele juridice americane standard. Le-a notificat pe contract, a aplicat și sigilul Consulatului și le-am trimis la *Department of Treasury. Internal Revenue Service*, Philadelphia, PA., 19255, pentru a obține mult râvnitul *Individual Taxpayer Identification Number* (ITIN). În cele din urmă, totul a fost... OK. Dar întregul coșmar, care a durat trei ani, este greu de uitat. Experiența Carlton – SUNY – *Internal Revenue Service*, oricât de inevitabilă și de bine intenționată ar fi fost, n-o voi mai relua niciodată. Zise corbul... *Nevermore*.

Poate să pară absurdă, stranie în orice caz, mărturisirea mea, dar această *The Biography*... a început să-mi producă, uneori, o adevărată repulsie. Prea multe dificultăți și bariere de depășit. Nici tehnoredactarea

nu mi-a plăcut: o disproporție mult prea mare între text, cules cu literă mică, și aparatul critic, mult mai spațiat și aerat, care ocupă jumătate din textul cărții (pp. 201-336). O eroare evidentă. De „difuzarea” sa m-am dezinteresat aproape total, deși am comandat, în două rânduri, un număr de exemplare cu „discount” de autor. Îmi dădeam tot mai bine seama că din România, în izolare, nu puteam acționa cu eficacitate. În plus, aproape toate vechile legături din perioada *CREL* erau întrerupte. Aveam totuși nevoie de un număr de exemplare pentru biblioteci și pentru unii prieteni din țară, sensibili la astfel de apariții exotice (Sorin Antohi, Monica Spiridon etc.). Un exemplar expediat la Polirom n-a făcut, aparent cel puțin, nici o impresie. Handicapul real era de altă natură. Preocupările mele profunde deveniseră, între timp, cu totul altele. Și, dintr-odată, sosea încă un plic de la Carlton, cu noi întrebări și nedumeriri. Cele anterioare au sosit la timp? S-au pierdut? Incertitudini ce mă uzau și mă aduceau, nu o dată, la exasperare. Parcurgând, pe de altă parte, în corecturi, complicatul aparat critic, îmi dădeam seama că participam, de fapt, prin astfel de referințe insolite la noi, la un cu totul alt nivel și sistem cultural, complet străin culturii române. Și acest simplu fapt avea în el un element demoralizant obiectiv, inevitabil. De unde, încă o mare stupeoare și perplexitate.

Dar, cel mai mult, mă bloca handicapul esențial: deși *The Biography*..., a cărei importanță nu vreau s-o exagerez, aducea o documentare și o analiză a ideii de literatură – care depășea orice altă contribuție anterioară în acest domeniu (și mă gândesc, în primul rând, la R. Escarpit – R. Wellek) –, nu puteam dovedi, afirma, sublinia, convinge pe nimeni (cum vrem să-i spunem) de acest mare pas făcut înainte. De unde, încă o dată, senzația de a cădea inevitabil și inutil în gol. De a fi depus un efort de lungă durată și în condițiile cele mai dificile, în străinătate și în țară, fără a obține nici o recepție și recunoaștere reală, obiectivă. Recenzii bune au fost și, probabil, vor mai fi. Însă zilele și săptămânile întregi petrecute în frig, iarna, în depozitul BCU Cluj, cu mânuși pe mână, pentru a parcurge și verifica texte din *Patrologia latina* și alți clasici nu va putea să mi le mai dea nimeni îndărăt niciodată.

Față de această tensiune și uzură nervoasă, cele două ediții-pirat, de la Belgrad, din 1997, reprezintă un amuzant moment anecdotic și de reală destindere. Mi-au fost semnalate, la telefon, de către poetul Ioan Flora, la un târg de carte, care mi le-a și adus cu o scrisoare din partea editorului Gojko Tešić, cu care am stat, într-adevăr de vorbă, cu vreo treisprezece ani în urmă, cu prilejul unei vizite, prin Uniune, la Belgrad. Ediții frumoase, impecabil tipărite, pe hârtie foarte bună, coperti lăcuite, la un nivel superior produselor editurilor românești curente. Este vorba de *Moderno, Modernizam, Modernost* (Beograd, Narodna Knjiga, 1997), versiunea în sârbo-croată, în alfabet latin, a cărții din 1969 *Modern, Modernism, Modernitate*, și de *Avangarda* (aceeași editură și cu alfabet chirilic), o antologie de același Gojko Tešić, profesor universitar de teoria literaturii. A tradus, tot fără să mă „întrebe”, și articolul *Avangarda* din *Dicționar de idei literare*, I (1973), în compania lui Matei Călinescu, recuperat la fel, fără nici o consultare prealabilă, cu studiul *Avant-garde: Some Terminological Considerations*, YCGL, XXIII (1974).

Doi critici români „piratați” la Belgrad sunt, fără îndoială, un episod unic în istoria criticii românești. În sumarul antologiei, de altfel onorabilă, mai figurează studii de Alexander Flaker, Renato Poggioli, Georg Bollenbeck, Jean Weisgerber. Din scrisoarea „editorului” am înțeles că are în vedere și... fragmente întinse din *Tendances esthétiques (Les Avant-gardes littéraires au XXe siècle*, vol. II, Budapest, 1984). Deci... aștept, înainte de a-mi reven-dica, într-un fel sau altul, „drepturile”. Măcar cele morale... La o scrisoare recentă, expediată prin Monica Gheț, participantă la un colocviu belgră-dean, n-am primit (încă) nici un răspuns...

Mult mai interesant, un studiu, din același an, realizat la sugestia lui Andrei Pippidi. M-a rugat să scriu capitolul românesc dintr-o proiectată *Censorship: An International Encyclopaedia*, Derek Jones, Editor (London, Fitzroy Dearborn Publishers, în 4 volume). Am acceptat, sedus de idee, fără a-mi da seama, la început, de dificultățile documentare (dar nu numai) ale întreprinderii. Adevărul este că nu există încă o istorie completă a cenzurii în România (doar contribuții fragmentare) și a trebuit s-o schițez, într-un timp record, cam în două luni, printr-un obositor efort zilnic, de documen-tare la BCU Cluj. Dacă n-aș fi fost ajutat serios de directorul bibliotecii (Doru Radosav), prin facilități maxime de consultare, nu m-aș fi putut achita de obligația asumată *in due time*.

A rezultat un studiu, în versiune engleză, de 45 de pagini (mult peste cele 5 000 de cuvinte solicitate), pe care l-am publicat, în șase secțiuni, în *Sfera Politicii* (V-VI, 49-54, 1997). O premieră, în felul său, care a derutat complet pe o „realizatoare” de la TV (Carmen Firan), preocupată de aceeași temă, dar care ignora complet această contribuție anterioară. Stelian Tănase i-a atras, delicat, atenția. Am mai scris pentru aceeași *Enciclopedie interna-țională a cenzurii* și un mic *item* despre procesul lui Hasdeu, din 1873 (*Duduca Mamuca*), și am căutat, la rugămintea lui Derek Jones – cu care am intrat într-o asiduă corespondență –, să găsesc și alți colaboratori români. Dar în afară de Sorin Antohi, care a acceptat imediat să scrie despre C. Dumitrescu (*La cité totale*), pe alții n-am găsit. Ceea ce căutam eu nu era nici „eseu”, nici „cronici literare”. Decepție...

Recent (4 ianuarie 1999), Derek Jones mă informează că a terminat „edita-rea” eseului meu. Cu prescurtări, bineînțeles, care însă nu mă „deranjează”. Oricum, pentru o primă „introducere” engleză în temă, chiar și o versiune prescurtată poate fi foarte utilă. N-au lipsit nici de această dată eternele întrebări (cine a fost, de pildă, B.P. Hasdeu?), cereri de traduceri literare ale titlurilor românești din *Further Reading* etc. și alte asemenea precizări de care sunt pline toate scrisorile sale. Tehnice, atente, minuțioase, de adevărat profesionist. Vor intra și ele în donația generală a „Fondului Adrian Marino” de la BCU Cluj. Intenționez de altfel să reiau întreaga problemă, până la dimensiunile unei mari monografii, de îndată ce închei această *Viață*. Adun de pe acum noi fișe, informații, referințe, tăieturi de presă și alte izvoare. O temă pasionantă, fundamentală, de istorie și gândire liberală: *Cenzură și libertate în România*. Telefonul lui Andrei Pippidi a fost bine inspirat. Îi rămân recunoscător. Îi voi dedica această carte. Singura din viața mea.

Ultimele două apariții, de acest tip, din 1998, nu mai au, nici pe departe, importanța și savoarea acestei colaborări engleze. Par două omlete încălzite. Căci ce se poate crede despre versiunea spaniolă a unui text francez, scris cu două decenii în urmă, publicat în *Synthesis* (7/1980) și reluat în *Orientaciones en literatura comparada*. Compilación de textos y bibliografía Dolores Romero López (Madrid, Arco-Libros, 1998)? Ieșise complet din conștiința mea. Făcea parte din prima versiune, amplă, a cărții despre Étiemble, ulterior abandonată. S-ar zice, totuși, că el și-a păstrat, cel puțin pentru unii, actualitatea. Între timp, colaborasem și la alte culegeri, dintre care două aveau un sens ideologic precis, din care cauză le și menționez: *Literature and Ideology in the Republic of Letters (Aesthetics and Literature of Ideas*. Essays in Honor of A., Owen Aldrige, 1990) și *Marxist Ideology and East European Compa-rative Studies (Europa Provincia Mundi*. Essays offered to Hugo Dyserink, Amsterdam, Atlanta, 1992). Mult anterioare, în aceeași ordine de idei, o versiune franceză (1982) și una germană (1981) ale studiului „*Luminile*” românești și descoperirea Europei. Referințele bibliografice complete pot fi găsite în *Pentru Europa* (1995) și în alte contexte.

La fel de perimat, în conștiința mea, în sfârșit, și studiul scris cu cinci ani în urmă, fără nici un entuziasm, apărut foarte recent (noiembrie 1998) în *Précis de littérature européenne* (Paris, PUF), sous la direction de Béatrice Didier: *Histoire de l'idée de „littérature européenne” et des études européennes*. Titlul, mult prea complicat, are nevoie de o mică explicație: erudiția franceză era și este atât de străină de „istoria ideilor”, încât – inițial – nu era prevăzută, în planul general al lucrării, nici măcar o minimă investigație a ideii propriu-zise de „literatură europeană”. Concept care legitimează, de fapt, întregul *Précis* (foarte inegal, de altfel, și cu multe lacune). Am convins-o, totuși, pe Béatrice Didier de necesitatea unei astfel de minime introduceri, care a deschis de altfel și sumarul lucrării masive amintite.

Aceste colaborări ocazionale nu mă mai interesează. Iar la o invitație recentă de a participa la un alt volum omagial René Trousson (tradus, totuși, la inițiativa mea, la Polirom) nici n-am mai răspuns. Nepolíticos sau nu, am ajuns la saturație. La un prag al refuzului, economiei timpului și concentrării ultimelor forțe într-o direcție unică, esențială pentru mine, peste care nu mai pot trece. Mă bucur că pot avea această „tărie”, trecând peste orice posibile consecințe neplăcute și chiar riscuri.

Dintre toate aceste publicații în limbi străine, cea mai importantă – atât pentru mine, cât și, îndrăznesc să afirm, pentru cultura română – rămâne, aș spune și de departe, înființarea pseudotrimetrialului *Cahiers roumains d'études littéraires*. Spun „pseudo” deoarece, în sistemul editorial de atunci, *Caietele* nu aveau un statut propriu-zis de „revistă”, ci doar de „culegere periodică de studii”. Un expedient, un artificiu administrativ. Evoc acest lung episod, de aproape un deceniu, cu un anume entuziasm, dar și cu melancolie, plus dezgust, nu lipsit totuși și de unele satisfacții. Totul însoțit de o permanentă uzură, adesea incredibilă, de presiunea apăsătoare a unor adversități și obstacole. Unele, recunosc, obiective, inerente oricărei publi-cații de pionierat, fără precedent la noi, fără nici o tradiție publicistică

românească de acest gen. Și, mai ales, inițiată într-un regim dirijist, centralizat, riguros cenzurat. Dar unii factori, după cum voi arăta imediat – paradoxal sau nu –, mă favorizau.

A fost un dur, foarte dur examen de tenacitate, voință, organizare și răbdare. Mi-a subminat, destul de grav, și sănătatea. De atunci, am început să sufăr, să fac chiar crize de hipertensiune. A meritat sau nu, este greu de spus. Ceea ce pot afirma cu certitudine este însă faptul că am învățat, totuși, din interior modul de funcționare a mecanismelor noastre (pseudo)culturale comuniste. Nivelul lor real și, mai ales, calitatea și mentalitatea celor ce le conduceau, la un nivel sau altul, pe întreaga scară ierarhică. Iar eu nu eram decât un simplu particular, „neîncadrat” nicăieri, dar care se dovedea util. Pe un plan sau altul. Aveam în vedere, în primul rând, cultura română și „intrarea” sa în Europa. Ceilalți se preocupau doar de cariera lor editorială și de funcționari de partid. Iar realizările *CREL* erau exploatate exclusiv în această direcție. A fost foarte greu, extrem de greu. Și doar un entuziasm personal, la limita fanatismului, m-a determinat să perseverez și, într-un anume sens, pe un plan superior, chiar să „înving”. Pare neverosimil, și totuși acesta este purul adevăr.

Climatul general, inițial, era oarecum favorabil. Se contura, după 1971-1972, o minimă, trecătoare, „destindere”. Proiectul publicației, sprijinit de „Directorul publicațiilor” din Consiliul Culturii, Vasile Nicolescu, pe atunci oarecum „prieten”, inteligent, și-a dat seama imediat că putea exploata succesele *Caietelor* în folosul său particular. Mai ales că figura și primul, în fruntea comitetului de redacție. Foarte cooperant – și, în definitiv, onest din punct de vedere editorial – s-a dovedit Romul Munteanu. Cu atât mai mult cu cât bunele sale relații la MAI (ca să nu spun mai mult) îi asigurau o oarecare libertate de mișcare. Nu m-a „sabotat” niciodată – indiferent din ce motive, „cu voie de la poliție” sau nu –, ceea ce a fost, oricum, salutar pentru demararea și evoluția ascendentă a *CREL*.

Evident, situația rămânea profund ambiguă și duplicitară. În timp ce „organele” erau preocupate exclusiv de „imaginea României”, la modul convențional-propagandistic, și, eventual, de „informații” utile, obținute prin intermediul relațiilor externe ale revistei în continuă dezvoltare, scopul meu era total diferit. Un joc dublu, mai bine spus paralel, realizabil printr-o convergență de condiții și interese obiective. Voiam să pun în practică ideea „geneveză” (de care am amintit) de a întemeia prima revistă românească de studii literare în limbi străine, de circulație internațională. Proiectul a reușit. Cu toate imperfecțiunile sale, el a constituit un „succes” și trebuie contabilizat la „profitul” acestei întreprinderi. Ideologic vorbind, intențiile mele, inavuabile, erau nu mai puțin foarte precise: 1. a deschide o fereastră „liberă” spre Europa; 2. a introduce cât mai multe idei și valori liberale și occidentale (sub toate formele posibile: colaborări, recenzii etc.) într-o revistă din spațiul comunist riguros controlat; 3. a exclude sistematic orice influență sau ingerință marxist-comunistă, național-ceaușistă inacceptabilă; 4. a realiza și publica, din România de atunci, cât mai multe studii la nivel efectiv „european”, o formă practică de „a aduce Europa acasă”; 5. a stabili

cât mai multe relații critico-literare posibile, predispuse la reciprocitate și contraservicii; 6. a începe, și în felul acesta, să ne facem, pas cu pas, cât mai „cunoscuți” posibil. Zeci și zeci de critici români, tineri și mai puțin tineri, au fost traduși pentru prima dată într-o limbă străină. Și în felul acesta să ieșim din izolare și obscuritate. A fi cât mai „prezenți” în cât mai multe publicații străine. Mai puțin interesați, deocamdată cel puțin, de importanța și circulația lor în ansamblul publicațiilor specializate.

Între timp, programul cultural prooccidental și, categoric, antimarxist-ceaușist a fost – în linii generale – realizat. Valorează, în conștiința mea, mai mult decât toate cărțile străine (în definitiv, nu chiar foarte puține) pe care le-am publicat. Sunt absolut convins că atunci când se va scrie o adevărată istorie – să nu-i spun a „rezistenței culturale”, ci mai degrabă a „ideii europene” în România, în anii dictaturii totalitare –, un astfel de efort, obiectiv vorbind, nu poate fi supralicitat, dar în nici un caz ignorat. Am mai menționat această preocupare. Că situația actuală, inclusiv în anul de grație 1999, este cu totul alta, faptul se datorează adversităților personale sau personalizate, de care mă lovesc de decenii. Va mai veni vorba, fără îndoială, și despre astfel de aspecte. Dar colecția revistei există. Inclusiv în bibliotecii străine. Și, în plus, proiectul său s-a dovedit viabil și după 1989. Chiar dacă sub titlul schimbat *Euresis*, sub conducerea super-sincronizată oportunist Mircea Martin, ea și-a schimbat profilul. În loc de a face eforturi de a exporta, pe cât posibil, în Occident măcar unele valori românești, importăm frenetic, număr de număr, toate modelele culturale occidentale: „poststructuralism”, „postmodernism” și celelalte. Operație fundamental sterilă, de simplă aliniere. Ce nu poate atrage atenția nimănui, tocmai fiindcă oferă texte de circulație curentă, banală. În Vest, cu totul firești, „normale” și nimic mai mult. Care, deci, nici măcar „rentabile” publicitar nu sunt. Căci, cam câte recenzii favorabile a obținut *Euresis*, în noua sa formulă? Și-a pus cineva și această întrebare? Cred că va rămâne fără răspuns.

Vorbesc de la mare distanță și cu toată detașarea posibilă, mereu în conflict cu mentalitatea culturală dominantă. Nu pot s-o modific, bineînțeles. Dar, cândva, cred că mi se va recunoaște măcar atât: că am introdus, în condiții cu totul dificile, un mic „grăunte” de „liberalism literar”, că am deschis o fereastră spre Occident, inclusiv spre SUA. Când am părăsit, în 1980, redactarea *CREL*, puteam să dovedesc oricui că, în plin comunism, revista a publicat, sub diferite forme (colaborări, recenzii, note), informații despre 34 de autori americani. Desfid pe oricine să demonstreze că o altă publicație românească, în aceeași epocă, ar putea să prezinte un rezultat superior, egal sau măcar comparabil la limită cu un astfel de efort. Mă comportam „normal”, doar după standarde occidentale, care numai „ceaușiste” nu erau. Îmi amintesc cum scoteam din texte toate citatele rituale (ale lui I.D. Bălan, de exemplu) lipind, cu mare atenție, manuscrisul cu un scotch cvasiinvizibil adus special din străinătate. Operația poate stârni, azi, zâmbete. Dar, pe atunci, o astfel de cenzură internă, în sens invers, nu era lipsită de primejdii.

Nu mai intru într-o serie întreagă de detalii tehnice, referitoare la redactarea propriu-zisă a revistei. O redacție adevărată, de altfel, n-a existat

niciodată. Ea era improvizată, ca să spun astfel, doar la... mine acasă. Iar revista, redacțional vorbind, o făceam singur la... telefon. Un noroc imens a fost că mi s-a repartizat, de către editura Univers, încă de la început, o excelentă colaboratoare. Poliglotă, o adevărată profesionistă, Olga Zaïcik, care a înțeles, imediat, importanța proiectului. Mă suna săptămânal, la ore fixe, și rezolvam, pas cu pas și destul de repede, toate dificultățile. Ne-am înțeles perfect și am colaborat foarte bine ani de zile, până la pensionarea sa. Fără O.Z., *CREL*, editorial vorbind, n-ar fi fost posibil. Am rămas și azi în termeni excelenți. Fără nici o exagerare: este cea mai luminoasă amintire din întreaga mea sferă de relații editoriale. Și ele n-au fost, prin forța împrejurărilor, chiar foarte puține. Cele mai multe dezamăgitoare, incompetente, pisăloage sau, pur și simplu, total dezinteresate de o „meserie” pentru care nu aveau nici o vocație. Dificultățile, enorme, erau de altă natură.

Cele mai importante erau de ordin strict redacțional. Concepeam numere exclusiv monografice, organizate pe o singură temă (o adevărată premieră în publicistica românească de acest tip), care trebuia ilustrată atât în sumar, în rubrica de *Comptes rendus*, cât și la *Notes*. Fiecare număr voia să se prezinte ca o unitate tematică, un adevărat izvor de referință. Un pariu dificil, aproape imposibil, chiar și în străinătate, în alte condiții redacționale și de documentare. Ceea ce presupunea un efort considerabil și, uneori, de-a dreptul disperat. Întrețineam o vastă corespondență cu români și străini, păstrată în dosarul fiecărui număr. Dar dificultatea venea din partea colaboratorilor și traducătorilor în limbi străine. Ei nu aveau noțiunea, experiența și tehnica de redactare a unor astfel de texte „pentru străinătate”: predominant informative, documentare. Tradiția impresionistă, eseistică, literaturizarea făceau ravagii. Am redactat, în mod evident inutil, și o serie de „Instrucțiuni pentru colaboratori”. Ele se vor fi păstrat, fără îndoială, într-unul din dosarele *CREL*, donate BCU Cluj. Nu se înțelegea, mai ales, impulsul central, starea de spirit dominantă, care mă anima și care ar fi trebuit să „ne” anime pe toți: conștiința că putem oferi și „noi” ceva notabil, interesant sau măcar util, strict documentar vorbind, criticii europene. Mentalitatea de eterni discipoli și compilatori constituia, de fapt, obstacolul esențial al *Caietelor*. În mod evident, o expresie directă a stării noastre generale de subordonare. Dar pasiunea mea utopică era atât de mare încât credeam, în ciuda tuturor evidențelor, că poate fi depășită.

Într-o măsură oarecare, handicapul a putut fi într-adevăr învins, dar cu prețul unor eforturi considerabile și de lungă durată. Un detaliu pur anecdotic: strângeam într-un plic recipisele, chitanțele și taxele vamale și când am făcut, în final, un „bilanț”, am observat că suma cheltuită de mine personal echivala, pe atunci, cu valoarea a... două mașini *Dacia*. Nu știu nici azi în ce măsură editura Univers se ocupa efectiv și cu regularitate de expedierea unor „exemplare de presă” sau de „schimb”. Dar, în ceea ce mă privește, mi-am dat seama că numai o difuzare sistematică, ritmică și la adrese utile are unele șanse de a da rezultate. Ani de zile, am făcut deci pachete, expediate în nume personal, prin poștă (ajutat și de L.), la toate „adresele” cu care eram în legătură. Inclusiv la mari biblioteci pariziene, *Bibliothèque*

Nationale și *Centre Pompidou*, unde – până în 1980 – cel puțin existau colecțiile complete ale revistei. În 1988, ultima dată când am fost a Paris, am reținut cu satisfacție că ale noastre *CREL* aveau încă o casetă proprie, în salonul oval al „Periodicelor”. Se selectaseră, deci, singure, prin calitatea lor intrinsecă sau, măcar, prin „exotismul” lor.

Multe exemplare erau expediate în cadrul schimburilor pe care le organizasem cu diferite reviste. Făceam oferte în multe direcții, cu rezultate inegale. Celebra *Revista de Occidente*, de pildă, întemeiată de José Ortega y Gasset, a acceptat schimbul doar pe o durată de un an, „de probă”. Cu *Neohelicon* sau cu *Canadian Review of Comparative Literature* am avut permanente dificultăți. Dar și azi, după decenii de la declanșarea acestui mecanism, continui să primesc astfel de publicații expediate mecanic, din Portugalia, Olanda, Polonia etc. Ele nu mă mai interesau decât foarte puțin. Dar confirmau, cel puțin, că aceasta este singura metodă eficace de difuzare a unei publicații. Dovada cea mai evidentă era însă numărul crescând de ecouri, semnalări și recenzii de care s-au bucurat *CREL* în perioada „secretariatului” meu. Le semnalam cu regularitate forurilor (Academiei de științe sociale și politice, de care depindea „Comitetul național de literatură comparată”, Consiliului Culturii, editurii Univers). Că ajungeau și la DIE nu am nici o îndoială. Era, de altfel, în condițiile de atunci, inevitabil. Și, într-un sens, chiar... pozitiv, căci, pe de altă parte, se obținea – „pe gratis” – un material obiectiv și bine organizat. Și instituția respectivă avea tot interesul ca această operație să... continue cât mai mult posibil. Ceea ce asigura, indirect, și continuitatea apariției revistei. Oricum ar fi, când am abandonat partida, obținusem peste 100 de ecouri, semnalate cu regularitate în 22 de „Informări” (notate de la I-XXII). Pot fi și azi, oricând, consultate, strânse în dosarul nr. 49 al aceluiași „Fond A.M.”. Aș îndrăzni să afirm că nici o revistă românească, de nici un tip, n-a mai obținut astfel de rezultate în publicațiile străine specializate. Decepția mea era că întreg acest efort constructiv cădea nu numai în gol (ceea ce era într-un sens firesc), dar se lovea și de mari adversități, de o întreagă atmosferă ostilă. Explicabilă, într-un fel, dar profund nedreaptă.

În dosarul amintit se află și copiile a 6 reclamații, total donquijotești, recunosc, făcute la CC al PCR, împotriva numeroaselor obstacole și chiar sabotaje directe de care se lovea *CREL*. Doar câteva exemple semnificative, pentru a putea înțelege, în mod exact, ambianța și tensiunea în care lucram. Să nu uităm, mai ales, că toată această aventură se desfășura după tezele din iulie 1971, ceea ce spune, cred, totul. Un conflict intern, extrem de violent, a izbucnit dintr-un motiv pur „tehnic”. Întrețineam – cum am menționat – o vastă corespondență cu *en tête*-ul revistei. Primeam și ofeream reviste în schimb. Solicitam și obțineam diferite colaborări fără ca pe coperta revistei numele meu să fie însoțit de cea mai banală titulatură redacțională. Am cerut deci – cam după cinci ani de la apariție – o recunoaștere, pur formală, a calității de „secretar al comitetului de redacție”. Pentru facilitarea și regularizarea, într-un fel, a întregii mele activități redacționale. O ficțiune, la care însă Vasile Nicolescu s-a opus cu vehemență

la CC și chiar la... „Popescu-Dumnezeu”. Din fericire, Mihnea Gheorghiu, care a înțeles necesitatea acestei formalități, a sprijinit cererea mea și astfel am dobândit, cu scandal, o minimă recunoaștere și calificare „oficială”. Rezultatul, între altele? O campanie de presă orchestrată chiar de V.N., care a atacat personal *Dicționarul...* și *¡Olé! España*. Pentru a nu mai vorbi de *Hermeneutica lui Mircea Eliade*. V.N., total diletant în astfel de domenii, scrisese un fel de „prefață” la traducerea românească a *Aspectelor mitului* și voia să pozeze în recuperator unic al lui M.E. în cultura română. Iar eu trebuia să fiu înlăturat, „distrus” etc. Acestea erau moravurile. De fapt, nu numai ale epocii, dar și ale „psihologiei naționale” și „literare”. Din nefericire...

O altă categorie de adversități era reprezentată de așa-ziii „colegi”. Marin Sorescu, de pildă, m-a reclamat (cred că am mai amintit acest episod) că nu este „popularizat” în revistă. Deși, din proprie inițiativă, la *Chronique des traductions*, două dintre volumele sale fuseseră prezentate, la timpul lor. Mi-a fost deci foarte ușor să demontez această acuzație. Mentalitatea curentă era însă cum nu se poate mai simplă, subdezvoltată și ostilă. O astfel de revistă „trebuia” să scrie doar despre „ei”, despre scriitorii români-vedete. Publicația nu se ocupa de „ei”. Trebuia deci neapărat să fie bagatelizată, ignorată sau atacată. Nu exista nici cea mai mică noțiune despre necesitatea acestui nou tip de revistă. Ceea ce unii tineri publiciști, „europenizați”, au înțeles totuși imediat. Andrei Corbea, de pildă, mi-a făcut chiar o vizită, la Cluj, venit de la Iași, pentru a pune bazele unei colaborări regulate. În schimb, la polul opus, un Ov.S. Crohmălniceanu bagateliza, peste tot, revista, declarând-o – suficient și superior – de tip „universitar”. Să zicem că așa stăteau lucrurile. Dar de unde și până unde o revistă românească de „tip universitar”, în condițiile mai ales de atunci, reprezenta o carență, un defect? Pentru a nu mai aminti că mai toate revistele românești „universitare”, cărora le trimiteam revista, refuzau s-o semnaleze. O ignorau. O stupidă „conspirație a tăcerii” se generalizase. Și rămân și azi recunoscător lui G. Dimisianu, care la *România liberă* reușea, adesea, să spargă această absurdă blocadă. Intențiile sale mi-au fost confirmate, mult mai târziu, chiar de către G. Ivașcu, reîntâlnit întâmplător, odată, la Uniune, cu prilejul decernării unor premii.

Să zicem că toate aceste aspecte țin, până la un punct, de anecdotică istoriei literare românești minore din perioada comunistă. O constatare mult mai gravă privea starea reală de totală subdezvoltare a culturii române, pe care redactarea și editarea *CREL* o scoteau cu brutalitate în evidență. Ceea ce am observat imediat a fost lipsa cvasitotală a cadrelor medii din editura românească. Respectiv, buni redactori, poligloți, buni traducători, buni tehnoredactori, buni corectori de limbi străine etc. Fără această categorie de colaboratori, nici o revistă în limbi străine, în nici o țară dezvoltată din lume, nu poate fi editată. Și fără să dramatizez câtuși de puțin, este greu de descris „disperarea” mea când, după pensionarea Olgăi Zaicik, mi s-a repartizat o redactoare care nu știa nici măcar o... singură limbă străină. O catastrofă! Nu-i mai dau numele, căci, altfel, era bine intenționată, dar total dezarmată. Să mai notez, în sfârșit, și insolența unor redactori și

tehnoredactori de la Univers (pe care iarăși nu-i mai nominalizez), când îmi răspundeau impertinent că ei n-au nici o „obligatie” față de mine și că eu nu pot să le dau „ordine”. Astfel de umilințe m-au însoțit ani mulți. Rămân și azi uimit de capacitatea mea de rezistență, de atunci, la astfel de lovituri și insulte nemeritate.

Nici „relațiile externe” n-au fost scutite de momente și situații neplăcute. Rezum totul la maximum, într-un stil cât mai neutru și sec posibil, pentru a nu cădea într-o perpetuă „jale”. Pe primul loc aş situa boicotul și denigrarea sistematică a revistei de către reprezentanții diasporei, ai exilului. Unii, evident, de valoare, dar plini de prejudecăți și cu spiritul polemic total deviat. Că eu însumi eram, prin definiție, în astfel de cazuri, o persoană profund antipatică (prin spirit de independență, unele realizări, resentimente polemice exportate în Occident etc.), acest fapt introducea doar o notă agravantă în plus.

Umiltoare erau și două categorii de scriitori. Unele de-a dreptul agresive, insultătoare, atunci când, dintr-un motiv sau altul, n-am putut publica un anume text, de altfel nesolicitat. Îmi vine greu să uit impertinența unui oarecare Lionel Richard (am mai amintit de acest nume), corespondent de o rară insolentă. Agresivitatea unui alt personaj, Giovanni Lista, specialist în „futurism”, se cere de asemenea menționată. Am clasat de mult aceste incidente în categoria „riscurilor profesionale”. Mai dureroase, fiindcă semnificația lor privea statutul întregii culturi române, erau unele răspunsuri și refuzuri categorice. Între 23 august și septembrie 1972, s-au desfășurat la București lucrările celui de al VII-lea *Congres Internațional de Estetică*. Prilej pentru editura Univers de a edita, în franceză și engleză, volume de „Studii de poetică” de G. Călinescu și unul, în limba germană, de studii despre metaforă de Tudor Vianu. Ei bine, toate încercările mele de a găsi recenzenți străini pentru aceste traduceri, apărute un an mai târziu, au eșuat în mod lamentabil. Toți cei solicitați se derobau, se scuza, mă refuzau mai mult sau mai puțin politicos. Poate cel mai sincer și mai direct s-a dovedit un olandez: este vorba de autori români total necunoscuți în Vest, în afara curentelor și modelor dominante (deci... perimați), neîncadrabili sistemelor occidentale de referință. Ceea ce era, din nefericire, adevărat.

Toate acestea, în definitiv, le înțelegeam, fiindcă, într-un sens deloc neglijabil, exista și baza obiectivă a unor astfel de reacții negative. Dar nu același lucru se poate spune și despre alte două tipuri de „judecăți negative”. Să le definim, eufemistic, astfel. Câte un obscur profesoraș, plecat de pe la noi, revenit în țară, cu mari ifose de „universitar american”, lansa, în trecere, câte un verdict disprețuitor: „revistă eclectică”. Și toți redactorașii de pe la noi, servili și epigonici, preluau din zbor calificativul și mi-l aruncau superior în obraz. Or, în condiția de atunci, *CREL* nu puteau avea, obiectiv vorbind, o direcție critică unică. Ele nu puteau fi nici exclusiv „semiotice”, „structuraliste”, „mitocritice” sau nu mai știu cum. Scopul lor era de a ne face doar cunoscuți, în mod pe cât posibil sistematic, pe cât mai multe planuri. Ceea ce nu se înțelegea. Dar astfel de verdicte slăbeau, într-un sens, în unele cercuri, prestigiul revistei, care de abia își luase zborul.

Teribil de nedreaptă și insultătoare mi s-a părut mai ales o „opinie”, să-i spunem astfel, a lui Paul Goma, amintită în trecere (*Scrisori...*, p. 305). Am evocat acest episod și în capitolul anterior și trebuie să revin, deși cu extremă neplăcere, din motive documentare, demonstrative și intenționale. „Nu i se cunoaște” nici un articol în favoarea regimului comunist. Dar mi-am... „trădat menirea” (sau „misiunea”), făcând... *CREL*. Când, dimpotrivă, tocmai aceasta era... „menirea” sau „misiunea” mea. Nu cea politică, precum credea P.G., în mod complet greșit, fanatic. O publicație care, categoric, numai comunistă, ceaușistă și propagandistică n-a fost. A o considera astfel reprezenta o cruntă aberație. Înseamnă a nu-i fi deschis un singur număr. Să-i mai amintesc și de José Ortega y Gasset, cel din *El libro de las misiones* (1940): „Misiune înseamnă... ceea ce omul ține să facă în viața sa”? Or, eu asta „țineam” să fac: să scriu doar cărți, să afirm o anumită atitudine ideologică. Și nimic mai mult. Nu să devin un om politic militant, toată viața. Dar astfel de motivații depășeau nivelul cultural și de înțelegere al preopinientului meu. Căruia nu-i neg nici acum unele calități de bază. Doar profund alterate de împrejurări și de orgoliul său imens, maladiv. Regretabil...

Îmi este imposibil să evaluez, definitiv și cu deplină claritate, rezultatul final al acestor publicații străine. Sentimentul de decepție, de afectivitate frustrată și chiar de tristețe mă domina. Eforturi considerabile, multe umilințe, rezultate mediocre, incerte. Am plătit, orice s-ar spune, mult prea scump unele realizări, totuși, incontestabile. Dar, în total contratimp istoric, fără alte satisfacții decât unele emoții pur abstracte. Or, un autor, oricare ar fi el, nu „trăiește” numai cu așa-zise „dosare de presă”, cronici și semnalări bibliografice. Un interes real pentru astfel de lucrări n-a existat, în primul rând, în țară. A lipsit, mai ales, în permanență, acea ambianță minimă de simpatie personală semnificativă, empatie, semiafectivă, semiintelectuală, care încurajează și consolează. Sub acest aspect, singurătate totală. Prea multe minimalizări, obstrucții, bagatelizări, adversități, birocrăție, formalități. Decalajul de preocupări era și a rămas, din nefericire, prea mare. Iar recepția externă, moderată – firească într-un fel la nivelul relațiilor literare românești incipiente ale epocii –, nu putea aduce nici o „consolare”. Experiență benefică, totuși, într-un fel, pe planul înțelegerii mecanismului succesului și al recepției. Ce înseamnă valoare „absolută” și de „circulație”, singura care contează în această ordine de preocupări? Cunosce, din interior, valoarea publicității și a sistemelor de relații internaționale. Știu bine, și prin numeroase exemple, ce competență reală au gazetărașii literari francezi, pe care și Balzac îi detesta încă din secolul trecut (*Evadări...*, p. 130). Dar, din păcate, experiența rămâne, obiectiv vorbind, intrasmisibilă, incomunicabilă. Trebuie să fac reale eforturi pentru a o asimila, mai întâi, eu însumi. Apoi s-o transmit și altora, fie și sub această formă scrisă, inevitabil imperfectă și foarte greu convingătoare.

Sentimentul de a cădea mereu în gol rămânea persistent, obsedant, suportat cu riguroasă și constantă filozofie stoică. Decalajul nivelurilor culturale (personal, românesc sau străin) se dovedea în permanență mult

prea mare. Nu era vorba – și adevărata dramă culturală abia de la acest punct începe – numai de o totală incompatibilitate dintre sistemul cultural socialist și al lumii libere. Intervenea, în primul rând, un decalaj imens de preocupări, orientări, diferențe enorme de tradiții, nivel cultural, metode și posibilități de documentare românești. Făceam, pas cu pas, o teribilă – pentru mine mai ales – „descoperire”: într-o critică literară de factură impresionistă, estetizantă, de literatură *cu* și *despre* literatură (dominată de doi scriitori-romancieri: unul ratat, E. Lovinescu, altul semirealizat, G. Călinescu), lucrările critice de tipul meu nu aveau, obiectiv vorbind, nici o șansă. Nu puteau fi integrate, asimilate, înțelese. O cauzalitate strict istorică, incontestabilă.

În plus, ieșea în evidență contrastul și mai violent cu cultura dominantă a epocii, de poeți și publiciști, care nu aveau și nici nu puteau avea noțiunea unei alte concepții culturale și critice. Sintezele de referință, lucrările enciclopedice, teoretizarea și generalizarea speculativă, sistemul de idei (literare în speță) erau și rămăneau mari necunoscute. Vorbeam, pe scurt, un alt limbaj și faptul se simțea imediat. O reală comunicare culturală nu era posibilă. Unicul efort care se făcea era exclusiv în direcția exportării „poeziei”, genul cel mai puțin exportabil din și în orice literatură. Am mai subliniat și anterior această situație, deoarece ea definește o incompatibilitate și o contradicție esențială. Doar ideile generale sunt, în principiu, comunicabile efectiv. Metaforele, simbolurile, „cântatul din frunză”, foarte, foarte puțin. O bună șansă au și unele romane și chiar piese de teatru. Dar, cam atât. Eseul românesc a primit un impuls serios, după 1989, exclusiv prin emulațiile cu edițiile pariziene ale unor cunoscuți scriitori din diaspora. Am mai amintit de ei și nu-i mai citez.

De multe ori, de-a lungul acestei *Vieți*, am fost stăpânit de un puternic sentiment de inhibiție, echivoc și profundă ambiguitate. Este o temă ce a mai fost evocată („Relațiile externe”) și ea va mai reveni cu certitudine. Deoarece, interferențele și suprapunerile de planuri, fiecare cu motivația sa „autobiografică”, sunt permanente și inevitabile. Aproape despre fiecare act, gest, reacție interioară sau publică – despre unul sau altul dintre evenimentele și aspectele despre care „depun mărturie” – se poate vorbi în termeni de *pro* și *contra*, de „alb” și „negru”. Egali de legitimi. Cine vrea să fie sincer până la capăt, nu poate să nu recunoască această permanentă oscilație interioară, schimbarea continuă, ineputabilă, spontană – categoric involuntară – a unghiului memorialistic de percepție. Evident, doar pentru cine are simțul nuanțelor, nu este un dogmatic sau un fanatic. Și, mai ales, nu cade în păcatul mortal al amintirilor de acest tip și, în definitiv, al oricăror amintiri: „literaturizarea”, dorința de „a face frumos”. Pentru a nu mai vorbi de indecența, obscena, narcisista punere egolatră în valoare. De eroizare și infatuare. Cine pretinde că poate fi mereu erou, zi de zi, ori n-are nici o noțiune obiectivă despre „eroism”, ori pune în circulație – admit cu multe circumstanțe atenuante – o imagine falsă, trucată. Ea poate fi, uneori, „frumoasă”. Dar autentică, în mod categoric, nu este. Iar a induce în eroare, sub pretext de „literatură”, mi se pare și indecent și imoral.

Să revin, totuși, la cazul acestor cărți și publicații străine. Ele pot fi, la fel de bine, elogiare, supralicitare și minimalizate. Pot spune, unora și altora, și foarte mult și foarte puțin. Depinde de unghiul din care le privești. Uneori le consider realizări evidente (și, uneori, culmea!, chiar și sunt). Alteori le văd doar ca eșecuri, totale ori parțiale și, mai ales, totdeauna scump plătite. De unde, gustul lor invariabil amar. O experiență culturală interesantă și pozitivă pe o latură. Un progres indiscutabil în unele direcții. O primă revistă de studii literare în limbi străine, este – oricum am privi lucrurile – o primă revistă de acest gen în cultura română. Alteori, din nefericire, un pas într-adevăr înainte, dar strangulat, blocat, alterat, chiar mutilat, de împrejurări și de „istorie”. Ce alibi superb, magnific și îngrozitor de ipocrit, totuși, gestul acesta de a ne ascunde mereu „după” istorie! De a da vina mereu doar pe „istorie”! Ca și cum în „istorie” n-am fi și noi, cu toții! Ca și cum „istoria” n-am face-o și noi, cu toții, într-o măsură sau alta! Fără nici o posibilitate de a evada din ea un ceas, un minut, o secundă! Aș dori deci să se termine odată cu scuza și emfaza bombastică a „istoriei”. Scuză comodă, lașă, mizerabilă, pentru toate oportunitățile și actele noastre de supraviețuire. Sunt o „lichea” fiindcă mă obligă „istoria”. Nu! Sunt „lichea” fiindcă pur și simplu sunt o „lichea”. Așa m-am născut și așa voi muri! Uneori îmi vine chiar „să scuip” pe „istorie” ca C. Noica. Dar în cu totul alt sens și din cu totul alte motive...

Deci este vorba de cărțile mele traduse și editate în limbi străine, în țară și străinătate. Strict bibliografic vorbind este, de departe, cel mai mare efort pe care l-a făcut critica română de când este ea. Primul critic român tradus în Japonia, de două ori... „piratat” la Belgrad, de patru ori editat la Paris și în spațiul francophon, al doilea critic român, din România, editat în SUA, tradus în bune condiții în Italia etc. etc. (și amintesc doar unele dintre volume). Toate acestea sunt realități incontestabile. Nici un „clasic” al criticii române nu poate oferi ceva asemănător. Verificabile, punct cu punct, până în pântecele albe! Și... totuși! Am rămas același etern marginal, un cvasinecunoscut (cel puțin sub acest aspect) în propria mea cultură! Până acolo încât astfel de precizări strict „obiective” încep să sune a revendicări pline de resentimente. Să sune fals în gura mea. Ceea ce, categoric, nu este starea mea de spirit. Nici, mai ales, intenția mea. Un succes, evident, umbrit, deci, de un insucces și mai evident. Și nu o singură dată! Ci de la început până la sfârșit. Ceea ce, să recunoaștem, numai comod nu este.

O observație asemănătoare se poate face și despre recenzii, referințele, mențiunile bibliografice, citatele etc. Dacă rețin și faptul că sunt citat de șase-șapte ori în *Ouverture(s) sur un comparatisme planétaire* de Étiemble (1988) – aș putea aminti și alți autori – o fac exclusiv pentru sensul anticipativ, precursor, premonitoriu al unor astfel de „prezențe românești”. O formă incipientă, aproape insignifiantă, dar reală, de participare și integrare în „literatura (respectiv critica) universală”. O realitate și ideal în care cred cu tărie. O mică prefigurare a literaturii viitorului. Fără frontiere administrative, canoane restrictive, bariere, cenzură și alte obstacole. Sunt, în același timp, un „român” și un „liber cetățean al lumii”. O poziție total

neînțeleasă, neasimilată, în România actuală. Ea pare încă o enormă extravaganță. Suntem de altfel, și la acest capitol, la coada mai tuturor cozilor...

Totul era umbrit (formulă foarte blândă) și de lipsa de eficiență, efecte, ecouri – cum vrem să le spunem – ale unor astfel de „demonstrații”. Am dovedit, într-un sens cel puțin, că „se poate”. Că „schimbarea mentalității” studiilor literare românești este posibilă. Mai mult decât atât: că o schimbare de paradigmă nu rămâne chiar o utopie. Că am putut da, în definitiv, un mic exemplu personal, să nu-i spun „pedagogic” și cu atât mai puțin „patriotic”. Doar o simplă dovadă că și în cultura română (în condiții extrem de dificile) se pot face unele studii literare de nivel internațional, exportabil, comparativ. Am fost tradus, recent, în spaniolă și inclus într-o antologie. Unii vor spune: ei și? Dar mă grăbesc să răspund fără nici o infatuare: în definitiv, cam câți critici români, din România, sunt traduși, totuși, în spaniolă? Și astfel de întrebări pot fi puse și în alte împrejurări. Și ele răsună, încă o dată, în gol.

Nu se reține – și mă grăbesc să precizez: nu se poate încă reține – mai ales efectul cel mai profund și de lungă durată al acestei activități „externe”: schimbarea radicală a mentalității literare. Gestul de a propune metode și soluții proprii, fără nici o inhibiție, din România. Tentativa, aventuroasă, de „a intra” fără complexe în critica internațională. Dintr-o țară fără tradiții de acest gen, fără nici o recunoaștere pe plan internațional. Când l-am rugat (naiv, bineînțeles) pe René Wellek să... introducă în a sa *A History of Modern Criticism* și câțiva critici români, mi-a răspuns sec: *My book is encyclopaedical enough* și mi-a închis definitiv gura. Semnificația – de trecut tot la activul acestei operații – poate fi și extinderea aparatului meu documentar. El echilibrează, așa spune din plin și în mod fericit, exclusivismul eternelor citate și trimiteri franceze.

Pentru prima dată, așa spune, într-o lucrare scrisă altfel, după o metodă proprie, mai curând anglo-saxonă sau germană, de asemenea proporții (mă gândesc în primul rând la cele 6 volume ale *Biografiei ideii de literatură*), bibliografia excesiv francophonă este echilibrată, contrabalansată, completată cu referințe și din alte zone critice (anglo-saxone, germane, italiene, chiar spaniole). Și, mai ales, pe picior de egalitate. Detest profund pe criticaștrii români care concep critica și teoria literară română doar ca o colonie a arondismentului 6 al Parisului. Sigur că revin, obsedat, la această temă! Dar prea am fost jignit de mărunți mediocri, infatuați doar pentru faptul că aparțineau unei mari și strălucite culturi. Și această mantie somptuoasă acoperea și mediocritatea lor agresivă. Bineînțeles, nici această schimbare evidentă de orientare, metodă, documentare etc. n-a atras la noi atenția. Și, mai ales, ineditul temei mele critice: prima „istorie” sau „biografie”, în principiu completă, a ideii de literatură... din lume. Primul volum a ieșit, ca să spun astfel, „în lume”, prin intermediul editurii americane. Dar restul are toate șansele să vegezeze, în continuare, în obscuritate.

Adept convins al inițiativei particulare în toate domeniile, nu pot să nu menționez și faptul că toate publicațiile mele străine sunt – de la început și până la sfârșit – inițiative strict particulare. Ele nu s-au bucurat de nici

un sprijin oficial. Nici material, nici editorial, nici logistic, nici de orice altă natură. Într-un anume sens, cred – sincer – că este vorba, ținând seama, mai ales, de condițiile date, de realizarea cea mai „remarcabilă” a publicisticii mele. Numai că, și de data aceasta, ghilimelele sunt de rigoare. Acest efort și inițiativă n-au atras atenția nimănui. Fapt, de altfel perfect explicabil: astfel de acțiuni nu intrau, în nici un fel – mai ales în deceniile anterioare – în preocupările criticilor români. Evaluam pe planuri total diferite. De nivele radical deosebite. Vorbeam un alt limbaj. Ermetic. Incomunicabil.

Devine acum, sper cel puțin, foarte limpede, de ce toate aceste realizări au, fără excepție, și reversul lor negativ. Că există cauze obiective nu contest: handicap istoric, lipsă de tradiție, de legături, de experiență, decalaj cultural, antipatie personală, spirit de concurență etc. etc. Dovedeam că „se poate”. Tăcere! Spărgeam, efectiv, o blocadă. Tăcere! Pentru prima dată, critica română făcea și realiza, cel puțin în parte, astfel de acțiuni de pionierat. Și nu întâlneam, mai totdeauna, decât obstrucție, boicot, bagatelizare etc. Nu exagerez și nu dramatizez nimic. Dacă aș intra în toate „mizeriile” de la *România Literară* (de pildă) mi-ar trebui pagini întregi. De „succes” nici nu poate fi vorba. Dar, de cele mai multe ori, nici măcar efectul de „curiozitate”, aș spune legitimă, nu atrăgea atenția.

Și acum se pune întrebarea esențială. Nu neapărat „literară”. Nu neapărat „critică”. Ci pur și simplu „umană”: poți „să mai iubești” o cultură care n-a recunoscut și înregistrat, uneori doar bibliografic, o astfel de activitate? Această concluzie „m-a mizantropizat” și, într-un fel, m-a și îndepărtat, progresiv, de „viața literară” și de „literatură”. Capitolele finale din *Biografia ideii de literatură* (volumul 6), se ocupă de altfel, tocmai de tema „antiliteraturii”. Pentru mine ea este însă mult mai mult decât o simplă „idee literară”. Despre toate acestea, pe larg, într-un capitol următor. Acolo voi lichida definitiv toate conturile mele cu o „activitate” pe care am părăsit-o, chiar dacă la sfârșitul vieții, pentru totdeauna. Căci ea nu mi-a dat, mai niciodată, vreo satisfacție reală.

Relațiile cu regimul

Capitolul cel mai dificil al acestei *Vieți* – pe care regret tot mai mult că am început s-o scriu, de dus totuși până la capăt și cu orice preț, efort tot mai greu de suportat – este evocarea și mai ales definirea exactă, chiar brutală, a relațiilor cu regimul comunist, după eliberarea mea din DO, în 1963. Îmi propun să le evoc fără nici un fel de scuze și complezențe. Doar cu maximă luciditate și răceală și cu toată demistificarea obiectivă posibilă. Încerc să înțeleg și, mai ales, să mă înțeleg, în condiții extrem de dure și pline de umilințe. Blocat și de incapacitatea, aproape tragică, de a mă retranspune uneori într-un alt moment istoric, cu multe decenii în urmă. Radical deosebit, în orice caz, de cel actual, cu unele analogii totuși.

Uneori îmi spun că vin și scriu, parcă, de pe o altă planetă. Nici o sinceritate, oricât de crudă și nemiloasă, nu poate evoca în mod exact condițiile reale, sufletești și sociale, rigurose autentice, în care am revenit în libertate. Și, în consecință, *de ce* și mai ales *cum* să mă fac „înțeles”? Să „explic” modul în care am fost obligat să supraviețuiesc și să mă „adaptez”, într-un fel, unor condiții extrem de dificile, într-un nou regim social și moral și chiar să progrez, să scriu și să realizez unele proiecte. Despre multe detalii îmi amintesc cu dificultate. Despre altele, o fac cu o silă imensă. Nu cer nimănui nici compătimiri și, cu atât mai puțin, aprobare sau „iertare”. Și, încă o dată spus, gândul că astfel de intimități ar putea intra pe mâinile unor siniștri „comentatori” mă umple de pe acum de repulsie. Cel puțin, după moartea mea, voi fi scutit de acest spectacol, pe care-l prevăd, de pe acum, umilitor și penibil.

De fapt, tendința fundamentală – mai mult chiar: impulsul cel mai adânc al conștiinței mele – a fost și a rămas, mereu, în esență, dorința pur defensivă de „a uita”. De a șterge chiar cu buretele un trecut profund nefericit. Dar nu din cauza suferințelor fizice, deloc neglijabile, și nici de ordin moral. Nu din simplă lașitate sau uitare strict defensivă. Nu-mi ascund, în nici un caz, capul în nisip. A trăi însă numai din amintiri urâte, mereu cu pumnul în rană, este – cel puțin în cazul temperamentelor constructive de tipul meu – metoda cea mai sigură de ratare, sterilitate definitivă, iremediabilă. Cum poți să mai construiești ceva când ești imediat invadat de zeci, sute de amintiri obsedante, dureroase? De nedreptăți,

umilințe, resentimente? Practic fără număr? Din fericire, am reușit în cea mai mare măsură din instinct, să depășesc acest prag psihologic. Și deci să mă salvez și astfel să realizez mult-puținul pe care am izbutit „să-l construiesc” într-o cultură total subdezvoltată. Cel puțin în domeniul meu de activitate. Un rol involuntar de „pionier” semineopașoptist, semidonquijotesco. Un procedeu terapeutic, un fel de anesteziant și narcotic, profilactic și defensiv în același timp, care cred că „m-a salvat”. Trebuie neapărat menționate și o serie de date, care vor ajuta la înțelegerea cât mai exactă a unei astfel de stări de spirit insolite. Cred că – pentru a sintetiza și rezuma la maximum – patru au fost reacțiile fundamentale care m-au dominat începând cu primii ani de „libertate”. Noțiunea trebuie pusă, bineînțeles, bine de tot, între ghilimele.

Poate cea mai profundă și în orice caz cea mai imediată, a fost dezamăgirea și dezgustul de așa-zisa „politică”. Precizez cu toată claritatea: de forma pe care, vrând-nevrând, am trăit-o, nu de conținutul „angajamentului” meu politic. Din DO ieșisem cu o imensă repulsie de „politică” intrigantă, mediocră, sterilă, practică de „Dr.” Bratu și alți pseudorezistenți de operetă. Ei nu înțelegeau un lucru esențial: poți fi profund anticomunist și în același timp să rămâi... intelectual și chiar autor virtual. Și deci să ai un alt tip de comportament, de a reacționa și stil de manifestare decât al unui simplu activist. A cărui „ideologie” era pur negativistă, radical și simplist „contra”. Fără nici o direcție și plan constructiv de reconstrucție. Bineînțeles, în aceste condiții, nici un dialog nu era posibil. Interveneau, în același timp, și insuficiențele mele – să le spun eufemistic – temperamentale. Eram dezarmat, cât se poate de prost adaptat unei astfel de confruntări. Mult prea sensibil și susceptibil. Mult prea emotiv și orgolios. Pur și simplu nu acceptam să fiu la „ordinele” politice ale unor mediocri inculți, care doar își camuflau în „anticomunism” toate ambițiile și veleitățile de putere, carieră politică și „glorie” nemeritată.

Cel puțin la fel de puternică și determinantă a fost și a rămas, până azi, dorința și voința de „a scrie”, a construi o serie de cărți, având în centrul lor valori după mine esențiale, fundamentale. Ieșisem din Lătești cu o voință imensă de a studia, de a lucra, de „a scrie”. Nu cred că trebuie omis nici detaliul că eram la vârsta când acest instinct (ca să nu-i spun totuși „vocație”) se manifesta cu toată tăria și intransigența. Fusesem smuls din preocupările mele esențiale, pe care le-am continuat (cum am arătat foarte fugitiv de altfel), fie și în forme imperfecte, la Lătești. Iar acum voiam să le reîncep, să mă desfășor, să acționez cât mai liber și cât mai activ posibil. Începea, în același timp, și un proces inevitabil de conștiință. Dar, în definitiv, este chiar atât de culpabilă pasiunea studiului, „indiferent” de condițiile în care ea era obligată să se manifeste? Și alții și-au pus aceeași problemă: să creezi calm și cu perseverență, în vremuri tulburi. Exemple ilustre: T. Mann, sub hitleriști, A. Michnick sub comuniști etc.

Dilema era teribilă pentru această categorie profund nefericită: a alege și a naviga între dezgustul imens față de regim și pasiunea invincibilă pentru studii și idealul cultural personal, care, până la urmă, se dovedește factorul cu adevărat determinant. Cine n-are astfel de preocupări, lipsit de

orice vocație, ideea de „operă personală” fiindu-i total străină, poate să ridice indiferent din umeri. Și această categorie este, de departe, dominantă. Din această direcție nu este de așteptat nici o înțelegere. Dar pentru cei puțini, preocupați, poate chiar obsedați de aceste dileme cruciale, se pune imediat întrebarea esențială: merită prețul plătit pentru rezultatele obținute? Ce este preferabil: să te fi manifestat, în continuare, în mod deschis, ca revoltat ireductibil? Sau să încerci să faci tot ce este posibil, în condiții cât mai onorabile și demne? Numai că „prețul” plătit se dovedea adesea mult prea mare față de rezultatele obținute. Care sunt, de fapt, criteriile și ierarhiile reale, obiective, legitime, teoretic-valabile? Oricum, intervine, în orice împrejurare de acest tip, șantajul odios, pe care aș vrea să-l denunț în primul rând. Cu toată convingerea și energia.

Că am suferit umilințe și cedări nu contest. Cine poate fi „erou” zi de zi, ani și chiar decenii întregi, mai ales sub un regim dictatorial, represiv, terorist? Dar punând cap la cap toate episoadele prin care am trecut, îndrăznesc să afirm că nu mi-a fost și nu-mi este rușine, în esență, de viața mea. Trăită adesea în condiții-limită, chiar disperate. „Preț” prea mare? Inevitabil? N-am nici până azi un răspuns definitiv, riguros, inatacabil, la această întrebare. Până la urmă, îmi spun, ca o consolare de ordin istoric: „opera” salvează în cultură, în ultimă analiză, toate slăbiciunile „creatorului”. Folosesc cuvinte mari – evident, prea mari – doar pentru claritatea definiției unei situații dificile, în care alături de alții am fost prins și eu ca într-un clește. Dacă a urât cineva din această cauză mai profund și definitiv comunismul, acesta am fost eu. Am curajul să fac această afirmație, poate pentru unii exagerată, dacă nu bombastică. Dar perfect adevărată și, mai ales, „trăită”. Până la capăt. De judecata spectatorilor gură-cască din galerie sau de la TV, m-am dispensat de mult, definitiv și cu toată convingerea. Pe ea nu mai dau de mult, trivial spus, doi bani...

Capitală era și starea de spirit publică, generalizată, la revenirea (să-i spunem) în „activitate”. Situația părea pe atunci (și chiar era) ireversibilă. Este ceea ce am definit, mult mai târziu, după 1994, *Mitul „situației ireversibile”*. El a dezarmat, a descompus moral, multe conștiințe mai slabe. A făcut chiar adevărate ravagii. Regimul părea consolidat definitiv. Ceaușescu era primit triumfal în Occident. Spectacolul de la Buckingham Palace, în caleașca regală, alături de regina Angliei, rămâne una din scenele cele mai penibile și grotești ale „coexistenței pașnice”. Iar noi îi plăteam prețul. Ne simțeam abandonați, neînțeleși, respinși, inclusiv de întreg stângismul occidental dominant. Speranțe, se părea, că nu mai existau din nici o direcție.

Cred și acum că această degradare morală a fost una, poate chiar cea mai mare victorie ideologică a regimului comunist-ceaușist. Situația unui intelectual anticomunist, într-o perioadă când totul părea pierdut, este greu, foarte greu de evocat azi și de la mare distanță, în toate detaliile concrete, cotidiene. Dar el a fost cauza esențială a multor cedări, pe un fond uman, să recunoaștem, de agresare și alarmă permanentă a instinctului de conservare. Frica, Securitatea, psihologia deprinderii și a adaptării strict defensive au făcut adevărate ravagii. Nu-l admit în nici un caz, dar nici nu

arunc cu piatra într-un M. Botez, de pildă, care nu-și mai făcea, de fapt, nici o iluzie despre Occident. Credulitatea sa uimitoare era doar că se mai putea spera, în cadrul sistemului, într-un anumit respect (și chiar recunoaștere) a unor merite și competențe profesionale. O naivitate totală! Când, la putere, domnea – în modul cel mai fanariot posibil – odioasa clasă nomenclaturistă, bazată exclusiv pe contraselecție profesională. Bietul naiv, intelectualul de bună condiție, M. Botez!

Dar era chiar atât de „naiv”, ca mulți alții de altfel, când De Gaulle și Mitterrand sacralizau regimul comunist și postceaușist? Trebuie recunoscut că sistemul a reușit, din plin, mistificarea abilității a Occidentului într-un dublu sens: de a impune o imagine exterioară favorabilă și o descurajare totală a rezistenței interne, fie și potențiale. Puținele exemple rămân cazuri strict izolate, fenomene pur psihologice și nimic mai mult. O astfel de situație tragică va continua, cu unele nuanțe, după cum voi arăta, chiar și după 1989. O epocă nenorocită, în care intelectualul român, fie și cel mai bine intenționat, se vedea complet dezarmat și abandonat. Trebuia să se orienteze și „să se descurce” singur, fără nici o stea polară, fără aliați și fără speranțe. Un învins fără glorie al unei istorii cinice, care-și bătea joc atât de „legile istoriei” („futurolgia” – un bluf perfect), cât și de criteriile legitime, ori măcar posibile (o epocă de iraționalitate, spontaneitate, absurditate și amoralism fără egal). Zeci de cărți de politologie „explică” – dar este un fel de a spune – o astfel de crimă politică perfectă, inevitabilă și ireparabilă.

La acest nod de obstacole de netrecut și foarte greu de desfăcut (orice analiză doar schematizează și simplifică aproape grosolan o situație infinit mai complicată) se adaugă încă un handicap. Pentru intelectualul și scriitorul român, în imensa sa majoritate, el s-a dovedit în același timp catastrofal și hotărâtor: dezideologizarea totală, dezarmarea ideologică a mediului în care pătrundea și se manifesta. Depolitizare integrală. O „rezervă naturală”, indigenă, de liberalism, fie și foarte vag, pur și simplu nu exista. O carență ce nu trebuie confundată cu simpla „lașitate”. Explicația de bază era lipsa tradiției antitotalitare de tip liberal. Critici ideologi ai sistemului nu existau. Nimeni nu-l percepea, de fapt, ca fiind marele vinovat. Interveneau tot felul de considerații morale, legitime în felul lor. Dar de o conștiință teoretică, de o analiză lucidă și metodică a sistemului comunist, a cauzelor și ravigiilor sale, nici nu putea fi vorba. Lipsea cu desăvârșire și conștiința și tradiția rezistenței politice, ca și a motivării sale liberal-ideologice. De unde, o stare deprimantă, de pasivitate, conformism, de total imobilism. Intelectualitatea – și în definitiv, întregul popor român nu se mai aflase niciodată într-o astfel de situație. În plus, o serie de defecte naționale agravau și mai mult această lipsă acută a conștiinței civice. Căci o tradiție a societății civile independente nu exista nici ea, nici pe departe. Sistemul nu era criticat niciodată în sine, în esența și mecanismul esențial. Doar, cel mult, abuzurile sale bine personalizate, făcute în numele lui. Și ele erau cu atât mai ușor de escamotat, cu cât sistemul se putea „șterge oricând pe mâini”: o „eroare” strict individuală, o „excepție” și nimic mai mult. Explicația de bază era scoasă din cauză. Ea nu preocupa, de fapt, pe nimeni.

Ceea ce este cu totul altceva decât o critică și o polemică într-adevăr ideologică a sistemului comunist. Singura care s-ar fi dovedit cu adevărat eficace. Dar opoziția română nu ajunsese la acest nivel ideologic. Și, în definitiv, unde exista și când se manifesta ea în mod efectiv?

A vorbi de adaptarea la sistem mi se pare deci, în bună parte, și exagerat și inexact. Adaptarea presupune conștiința unei alte realități, care, din diferite cauze, rămâne irealizabilă sau inaccesibilă. Or, imensa majoritate a „scriitorilor”, intelectualilor, „oamenilor de cultură” români (cum li se spunea în genere) nu aveau nici pe departe această conștiință. Ei s-au născut sub comunism și nu aveau o altă noțiune și reprezentare despre un alt sistem posibil. Genetic „adaptați” și conformiști, prin formație, temperament și instinct de conservare. O pactizare în același timp naturală, cât și din pur carierism. O orbire și un miraj generalizat. O alienare în masă, redusă – din instinct și vocație – la o tăcere prudentă, mai totdeauna exploatată „rentabil”, la diferite nivele de adaptare. Sunt totuși de reținut și unele nuanțe, cu grade diferite de colaboraționism și vinovăție. Noțiunile acestea sunt, de fapt, pur teoretice și retroactive. Pe atunci, aproape că nici nu existau. Nu aveau nici un conținut și nici o circulație reală.

La cei mai onești, funcționa un cuvânt general de ordine: „Să ne scriem cărțile”. Și nimic mai mult. Ceea ce, până la un punct, era legitim. Deoarece altă soluție nu exista. Opinie dominantă, generalizată, care presupunea, în orice caz, evitarea riscurilor ce i-ar fi împiedecat „să nu scrie”. Respectiv să nu fie editați. Această categorie, larg majoritară, a inventat, ceva mai târziu, teribila și ipocrita formulă a „rezistenței prin cultură”. Alibiul suprem al pasivității ideologice. „Destinderea”, noțiune care apărea uneori, aproape totdeauna meteoric, era concepută exclusiv în interiorul sistemului. Ca o întoarcere la o normalitate suportabilă. Exclusiv în cadrul unor restricții defensive, acceptabile, incontestabile și invulnerabile, în cadrul unui sistem fără nici o altă alternativă.

A doua categorie, a scriitorilor care îl „glorificau” pe Ceaușescu, era a carieriştilor puri: „agenții” cultului personalității. Scopul lor esențial era, de fapt, punerea personală în valoare. O formulă comodă, practică, rentabilă, de afirmare literară egolatră și, în același timp, de promoție socială și de recunoaștere „oficială” a talentului lor. Existau și forme de ipocrizie, pentru mine cele mai detestabile. Una, curentă, era intenția – insinuată cel mai adesea – de a modifica, a încerca reformarea sistemului din interior. O imposibilitate și o iluzie, în cel mai bun caz, inocentă. O a doua, expresie pură a lașității colaboraționiste, era camuflată în alibiul: „Havel nu a mai scris nimic după ce a intrat în rezistență”. Una din formele cele mai dezgustătoare de scuză ale capitulării. Am auzit o astfel de eroare chiar și în gura lui D.R. Popescu, într-un moment – cine știe? – de criză acută a conștiinței literare nefericite. Căci, trebuie să recunosc, a existat, la unii cel puțin intermitent, și o astfel de „criză”. Dar destul de rară și de superficială. Căci românul, scriitor sau nu, este un personaj superficial prin definiție. Este, de altfel, și unul dintre motivele pentru care nu stimez acest defect. Din care cauză, adesea, nici nu mă recunosc a fi un membru al acestei populații.

Pe acest fundal, interveneau – în cazul meu – și o serie întreagă de procese de conștiință. Uneori obscure, alteori foarte limpezi. Nu le exagerez importanța, dar nu pot nici să le ignor existența, deoarece ele formau, pe atunci, viața mea interioară cotidiană. Mai mult: ele explicau întreaga mea conduită. Plină de oscilări și scrupule, de autoculpabilizări și scuze. De obsesii apăsătoare și emoții fulgurante, evanescente. Uneori mă invadau criterii abstracte, imperative, teribil de exigente. Alteori, le alungam prin raționamente pragmatice și alternative, la limita cinismului și amoralismului. O perioadă dificilă, adesea confuză, obsedantă, absentă mai totdeauna în timpul zilei. Dar care mă invadea în momente crepusculare, înainte de a adormi, când conștiința morală nu mai putea fi cenzurată prin argumente raționale sau de simplă conjunctură practică, ocazională.

Eram – mă socoteam cel puțin – victima unei crize și a unui permanent conflict interior. El mă urmărește, de altfel, până azi. Și parcă intensitatea sa este și mai mare, pe măsură ce rememorarea (inclusiv a erorilor) devine tot mai obsedantă cu trecerea vârstei, deși primejdiile imediate nu mai au, nici pe departe, acuitatea de odinioară. Mă urmărește și azi o permanentă „culpabilizare”, când surdă, când violentă, de care nu pot să mă vindec. Am explicat limpede de ce nu mai puteam fi un „activist politic de rezistență”. Dar nici „scriitor oficial”, în serviciul regimului. Trăiesc mereu stări de spirit contradictorii. Fac bine că „am renunțat”? Scrupule exagerate? Până la urmă, îmi spun că doar temperamentul introspectiv și analitic este cauza acestor obsesii și nefericiri permanente. Trebuie deci să-mi asum această condiție și, în același timp, s-o analizez cu cea mai mare atenție posibilă și până la capăt. O operație cu efect în același timp cathartic, calmant și analitic. Mă simt „sincer” și „fals” în același timp. Și nu pot decide, decât intermitent, pe mici porțiuni și doar în momente strict punctuale, care este „adevărul”. Dar mă întreb: ce este, de fapt „adevărul”, în astfel de situații strict individuale și irepetabile?

Un fond nativ de naivitate și sinceritate, de bună-credință și onestitate m-a îndreptat totdeauna – cu riscurile și neplăcerile, uneori grave, de care am mai amintit – spre atitudini absolute, intransigente. Culpabilizarea mi se părea atunci imperativă, inevitabilă, total justificată. Îmi făceam destule scrupule și regretam sincer o serie întreagă de gesturi și atitudini. Tot felul de procese de conștiință mă invadau, subit, cu o severitate ce părea, uneori, că mă copleșește. Simțeam că eram, atunci, victima unor obsesii rigoriste, invincibile și inevitabile. Observam, în același timp, că intensitatea lor creștea cu vârsta. Pe măsură ce rememorările mă invadau și astfel de amintiri se aglomerau inevitabil, pe parcursul acestei autobiografii ce devine tot mai „indiscretă”. Prin structură, nu sunt cătuși de puțin „un fanatic”. Dar problema omului, artistului, scriitorului „care n-a făcut niciodată compromisuri” mi se punea, adesea, în mod spontan și cu cea mai mare acuitate. Admiram, sincer, acest tip uman. Apoi, dintr-odată, mă invadau îndoilele. Este el într-adevăr realizabil, în absolut și în condițiile date? Și atunci începeau să intervină și alte argumente. Și chiar îndoieli. Și nu mai puteam ști, cu certitudine, de partea cui este adevărul.

Relativizarea criteriilor absolutiste se producea atunci în mod inevitabil și nu fără bune argumente. Intervenea, adesea, abdicarea, cedarea, capitularea morală. Căci noi, cu toții, eram de fapt „captivi”, obligați să trăim în „relativ” și nu în „absolut”, care echivala, în condițiile date, cu sinuciderea pe toate planurile. „Scuze” sau doar „explicații” strict obiective? Cine este adevăratul vinovat: „victima” sau „călăul”? Întrebarea-cheie, obsedantă, inevitabilă, a epocii. Respectiv: sistemul sau instrumentele sale? Constrânși cu toții, într-o formă sau alta, la o astfel de condiție mizeră? Culpabilitatea esențială revenea, indiscutabil, sistemului comunist, care ne teroriza pe toți. Nu este vorba de un banal, laș sau ipocrit transfer de responsabilitate, ci de recunoașterea unei situații cum nu se poate mai evidente și obiective. Eram cu toții marcați, poluați, stigmatizați de sistem, căruia nu-i puteam opune în cazurile cele mai fericite – decât soluții strict individuale. Și acelea greu de realizat și mai dificil de explicat, de a le face azi „înțelese”. Dacă aduc o gravă acuzație, poate cea mai gravă, sistemului comunist, este că el a corupt, trivializat, dezumanizat cele mai naturale și inocente tendințe sufletești. Pentru mine: comunism = corupție generalizată. Pe toate planurile. Începând cu cel moral. Există „o vinovăție” generală, de sus în jos, care nu poate fi negată. Știu bine că ea poate camufla și scuza toate cedările individuale. Chiar și cele mai odioase. Dar această constrângere supremă, implacabilă, orice s-ar spune, exista. Și ea nu poate fi în nici un caz ignorată sau minimalizată. Marele culpabil are un nume precis și definitiv. Și el se numește *comunismul*.

Relativizarea individuală are și alte cauze precise. Greu și ele de ignorat sau de escamotat. Am mai amintit de nivelul general, civic și implicit moral, foarte coborât, al societății românești. Ce valoare și eficiență reală putea avea – obiectiv vorbind – criteriul etic rigorist într-un mediu unde nimeni nu-l recunoștea, nu-l aplica, nu-l stima, măcar teoretic? Cine se poate lăuda, onest vorbind, că a scăpat integral nepătat, nepoluat, nealterat de sistem? Cel mai perfecționat, de altfel, din acest punct de vedere, din lume. Reflexul intransigent de culpabilitate se dizolva, în astfel de condiții, într-o masă imensă de compromisuri, semiculpabilități, cedări suportabile la limită. Aveam, mulți dintre noi, încă unele scrupule. Dar ele ne obligau la o viață dublă, la o duplicitate permanentă, la o ipocrizie și chiar „schizofrenie” morală inevitabilă. Treptat, treptat, răul începea să se banalizeze. Devenise un fenomen tot mai natural, normal. Și, drept urmare, aproape că nici nu mai era perceptibil. Cel puțin în formele sale acute, dureroase, cu adevărat traumatizante. Iar când totuși, uneori, „răbufnea”, el era alungat repede. Speriați, dezamăgiți și imunizați la ceea ce se putea numi „bine”. O noțiune foarte abstractă, gândită și mai ales practică în condițiile epocii.

Reminiscență „livrescă” sau nu, trebuie neapărat reamintit, în trecere măcar, situația evocată, încă din Renaștere, de La Boétie, prietenul lui Montaigne, din *Discours de la servitude volontaire* (1548?). Suntem „sclavi”, supuși, dominați etc. fiindcă acceptăm această situație. Și o acceptăm – o adâncă observație de psihologie socială – fiindcă „obișnuința (*la coutume*) are, în orice împrejurare, o mare putere asupra noastră”. Ea ne face să

considerăm această situație ca o „stare naturală a nașterii noastre”. Acceptăm deci, în mod firesc, dominarea, pierderea libertății, „sclavia”, fiindcă ne-am obișnuit cu ea. Iar când cineva se revoltă, el este adus imediat la ordine: „Taci, ne faci rău la toți”. Eroismul rezistenței, în astfel de împrejurări, nu mai este posibil. Sistemul totalitar comunist este deci... „discipolul” direct și cel mai celebru al lui La Boétie. El nici nu știe ce succesiune glorioasă, dar și sinistă, i-a rezervat istoria...

„Nu scuz” nimic și nu sunt apologetul nici unei „lașități”. Încerc doar să-mi explic – începând cu situația mea – atitudinea celor ce credeau că au „ceva” de spus, în orice condiții, adoptând o atitudine, să-i spunem, „pragmatică”. *Ad augusta per angustia*. „Un pact” care poate fi evaluat și definit oricum: amoral, cinic, realist, inevitabil, pentru oricine refuza sinuciderea intelectuală și chiar fizică. Mulți dintre observatorii lucizi ai acestei zone și care vorbesc din proprie experiență (amintesc din nou de Adam Michnick) nu pot să nu evoce și „dificila artă a compromisului” (*Scrisori din închisoare și alte eseuri*, Iași, Editura Polirom, 1997, p. 165). A supraviețui, a te adapta și a te compromite cât mai puțin posibil devenea suprema „artă”. Înainte de a fi un „autor” eram un simplu „om”. Și acest „om” a plătit, îmi spun, uneori, prea mult pentru „autorul” din el.

Dar și acest „autor” avea argumentele sale. Ori „renegat”, ori „don Qujote” (A. Michnick, p. 223)? Ori un tip special de relații, între ambiguitate și aparență cedare? A acționa cu „intenție primă și secundă” (vorba lui B. Gracián, 17, un mare profesor în astfel de situații)? O duplicitate cât mai constructivă, cât mai „creatoare” posibil? O oscilare permanentă între cedare și „disimulare onestă” (o altă noțiune clasică, Torquato Accetto)? O renunțare la scrupule rigide, pentru soluții strict individuale? Căci, în definitiv, fiecare își alege prioritățile în viață. Am întâlnit astfel de reflexii mai peste tot: la T. Mann, B. Suvarin, A. Michnick, Gabriela Adameșteanu etc. etc. Nu sunt profesori de etică, doar practicieni ai supraviețuirii onorabile, în condiții adesea disperate. Mă înscriu, cu toată convingerea, în această categorie. N-a fost foarte glorioasă, fără îndoială. Dar constructivă, în felul său, măcar în parte, a fost. De altfel, cazurile nu sunt și nu pot fi judecate decât individual.

Nu pun acum în discuție situația literaturii și culturii române în totalitatea sa. Poate cineva să-i pretindă să se fi sabotat, să se fi sinucis în bloc? Sau că toți scriitorii, fără excepție, au fost „colaboratori” și deci demni, în totalitate, de tot disprețul? Judecățile radicale în alb și negru sunt într-adevăr operante în astfel de cazuri? Poate fi culpabilizată, global, întreaga literatură română care, de bine de rău, a continuat să „funcționeze”? În ce țară din lume și sub orice regim posibil, o întreagă literatură ar fi trebuit să dispară? Să renunțe să mai existe, să se manifeste într-o formă specifică sau alta? Dar, pe de altă parte, poate fi acceptată teoria că intelectualul este, prin definiție, lipsit de curaj? Am întâlnit și o astfel de scuză, la M. Eliade, de pildă, într-un articol din 1934 („De ce sunt intelectualii lași?”, în *Profetism românesc*, București, Editura Roza vânturilor, 1900, pp. 31-32). Tot ce pot să spun, din proprie experiență este că unii – cei mai mulți – sunt, într-adevăr lași, iar alții, o mână de oameni, nu sunt. Totul depinde

de ce a făcut fiecare, în condițiile date, personale, precise și, mai ales, riguros verificabile. Că s-a trăit, permanent, în comunism, în duplicitate și ambiguitate, prin ipocrizii și jocuri duble, cu dedicații publice pe de o parte și compuneri (rare) de sertar pe de alta, cine ar putea-o nega? Nu scuz, nici pe departe, nici lașitatea, nici duplicitatea. Dar nici lipsa de tradiție a rezistenței, a solidarității minime, cât și varietatea imensă a formelor de „colaborare”, de expediente și subterfugii nu poate fi negată.

O epocă dezgustătoare, oribilă, făcută din teroare și șantaj economic, reprezenta realitatea dominantă. Mentalitatea sinecuristă, tradițională și lipsa oricărei conștiințe a unei cât mai mari independențe economice făcea ravagii. O ambianță apăsătoare și dezarmantă, de resemnare, servilitate, capitulare și dezertare ne copleșea. Ce puteau face mai toți scriitorii români, fără relații, conștiință ideologică și curaj civic, lipsiți de orice bază economică proprie? Refugiul în estetic a constituit, totuși, pentru mulți, o soluție. Ea nu este deloc neglijabilă. Aluziile, „șopârlele”, uneori, nu au lipsit. Dar totul se pierdea într-o mocirlă de compromisuri și lașități, de mici avantaje imediate, plătite cu prețul dezonoarei. Dar cine-și mai pune, pe atunci, cu adevărat, problema lipsei de scrupule? Și din nou revin la cauza esențială: teroarea sistemului. Nu este o scuză, ci o explicație. Pentru cine vrea să înțeleagă – în mod rece și exact – o situație sumbră, adesea atroce. Am trecut și eu prin ea și vorbesc în cea mai directă cunoștință de cauză. „Nu m-am plăcut” cum am fost. Și nu invoc acum, la modul general, nici comportamentul altora, infinit mai detestabil (după cum voi arăta pe larg) decât al meu. Vreau doar să mă privesc în adâncime, fără a-mi elibera nici un certificat de bună purtare. Totuși, nu puține nuanțe personale vor arunca o și mai exactă lumină asupra unei epoci amare. Fiecare „s-a salvat”, de la caz la caz, conform inteligenței sale practice și calităților morale native. Este mult? Este puțin? O hotărâre irevocabilă este, cred, imposibilă. Sau, eu cel puțin, sunt incapabil să decid, în termeni definitivi, într-un sens sau altul.

Această schiță foarte generală – căreia nici nu știu ce definiție ar trebui să-i dau – pentru a evita formule străine gen *background* sau *toile de fond* – este departe de a fi completă. Revenirea mea în libertate și integrarea progresivă, inevitabilă, în sistemul dominant, a cunoscut și alte aspecte. Toate semnificative în felul lor. Evident, o selecție este imperios necesară. Aleg, deci, doar câteva episoade tipice, care ilustrează, într-un sens sau altul, aspecte specifice ale epocii. Și, în același timp, modul în care am fost constrâns să le accept, să mă adaptez lor sau să le evit.

Poate cel mai amuzant și „picant” în felul său – retrospectiv privind și în lumina controverselor politice și ideologice actuale – a fost „întrevederea” mea cu... Ion Iliescu, pe timpul când funcționa ca prim-secretar PCR la Iași. Eram ieșean, oarecum cunoscut, și într-o bună zi, prin 1967-1968, primesc o invitație de a mă prezenta la Regionala de Partid. Am fost primit foarte repede, iar stilul „recepției” era, în mod evident, unul de „captare”, de „racolare”. Până aici nimic excepțional. M-a surprins totuși atitudinea directă, de netă opoziție, anticeaușistă, a prim-secretarului, îndreptată mai ales împotriva „primei chimiste a țării”: „Eu am spus, de mai multe ori, dar

nu am fost ascultat". De ce-mi făcea astfel de confidențe? Fiindcă știa, desigur, că am fost deținut politic și că, în esență, nu puteam gândi decât la fel? Oricum ar fi, întrevăderea, foarte cordială, a durat mai mult de două ore. Spre stupefacția anticamerei, plină cu tot felul de activiști și solicitanți. Și toți au făcut ochii mari când Ion Iliescu, personal, m-a condus până la ieșire. Nimeni nu știa ce mare „personalitate” eram, de vreme ce mi se acorda o atât de neobișnuită atenție. L. își mai amintește că, la Lătești, o comisie a CC mi-ar fi făcut o propunere de reintegrare în Universitate și alte avantaje. Eu nu mi-o amintesc decât extrem de vag. Deoarece toate momentele penibile și umilitoare doream să le uit. Să le șterg definitiv din memorie. Ceea ce-mi reușea mai totdeauna.

Cam tot în această perioadă este de reținut și un episod, să-i spunem de „presă”. Octavian Paler, pe atunci director la *România literară*, mi-a cerut colaborarea. Cred că am scris unul sau două articole. Ultimul drastic cenzurat. I-am scris o scrisoare, politicoasă, dar destul de fermă, de protest. Și, spre surprinderea mea, O.P. mi-a răspuns, explicându-mi că „a știut”, dar că – în esență, rețin doar ideea – era o situație care-l depășea. Ceea ce era adevărat. Scrisoarea sa se păstrează fără îndoială, în fondul arhivistic donat BCU Cluj. Cred că și în acest caz se poate vorbi de o anume independență de spirit și chiar de „curaj” din partea sa. De altfel, O.P. nu s-a putut menține multă vreme în această poziție centrală.

Atitudinea sa era cu atât mai notabilă cu cât ea contrasta în mod evident cu stilul, limbajul și mai ales cu mentalitatea mărunților activiști culturali, care foiau în jurul așa-zisei *Academii de Științe Sociale și Politice*, prezidată de Mihnea Gheorghiu. Mă aflu în perioada când „faceam” *CREL*, tutelate, cum am amintit, de un fantomatic „Comitet național de literatură comparată” de sub egida menționatei *Academii*. Nu mai țin minte în ce împrejurare am venit (naiv, ca totdeauna) cu un anumit „proiect” (al cărui conținut l-am uitat, dar care se referea, cu certitudine, la o anumită „prezență românească” externă, extrem de utilă, de ordin cultural). M-a primit „un tovarăș” oarecare. Suficient, superior și, evident, lipsit nu numai de orice simpatie, dar și de cea mai mică urmă de interes pentru un astfel de proiect. Mi-a răspuns foarte distant: „Să vedem ce rentabilitate are”. Am reținut bine acest cuvânt, deoarece interlocutorul meu îl folosea exclusiv în sensul rentabilității, eficienței strict propagandistice, ideologice, în favoarea regimului și nimic mai mult. De „o rentabilitate” pur culturală nici nu putea fi vorba. O astfel de noțiune îi era cu totul necunoscută și inaccesibilă.

N-aș putea spune totuși că toți activiștii cu care am stat de vorbă, dintr-un motiv sau altul, erau la fel de obtuși și suficienți. Îmi vine greu să generalizez, deoarece contactele mele de acest gen erau, de fapt, extrem de reduse. Dar nu pot să nu evoc atitudinea binevoitoare a unui Mircea Borcilă (fost student al L.), pe atunci activist, dacă nu chiar șef de secție la Comitetul Județean de Partid Cluj. Avea o bună pregătire lingvistică. Faptul în sine n-ar fi reprezentat nimic (mai curând un handicap), dacă n-ar fi fost protejat și se pare chiar rudă cu Ilie Verdeț, pe atunci un personaj-cheie în CC. Ceea ce-i permitea o libertate destul de mare de

mișcări. Lui îi datorez primele mele „aprobări” de călătorii în spațiul socialist, iar, în 1969, chiar și „reabilitarea” mea juridică, din oficiu, alături de alți cinci „scriitori”, toți foști deținuți politici: Ion Caraion, Ștefan Augustin Doinaș, Virgil Carianopol și Vladimir Streinu. Dintre toți, mai trăiește, în... afară de mine, doar Doinaș.

Am asistat cu acest prilej la o întreagă farsă judiciară, desfășurată doar în sens invers. Nu făcusem de fapt nici o... „cerere de reabilitare”. Am fost chemat la CC și mi s-a comunicat, spre stupefarea mea, că... cererea mi-a fost aprobată, iar ședința judiciară propriu-zisă avea toate notele parodiei improvizate și de cea mai proastă calitate. În felul acesta am asistat la „reabilitarea” lui Ion Caraion, care figura – alfabetic vorbind – cu numele său real Stelian Diaconescu, înaintea mea. Întrebări în gol, fără răspunsuri. Ca de altfel și în cazul meu. Despre acest personaj care s-a dovedit odios – și nu numai în cazul meu – va mai veni vorba. „Reabilitarea” – farsă ori nu – a avut totuși importanța sa. Devenise, într-un fel, chiar „necesară”. Primisem două sau trei premii (ale Academiei, Uniunii) și totuși... „cetățean român” încă nu eram. O anomalie, chiar o absurditate. De abia atunci îmi recăpătăm drepturile civile. Și, deci, abia după 1969, am putut obține un pașaport pentru Vest.

Și ca să închei rezumativ stadiul relațiilor mele cu oficialitățile culturale ale epocii, trebuie să mai menționez și faptul că am fost primit în Uniunea Scriitorilor cu destulă greutate. Iar o pensie, foarte modestă la început, am obținut-o – detaliul are și el oarecare importanță – abia în toamna anului 1981, în octombrie dacă nu mă înșel. Până atunci, timp cam de două decenii, nu am avut nici un venit literar personal sigur. Eram, ca să spun astfel, ... „invitatul” L. și nimic mai mult.

Dar toate acestea erau doar aspecte, în definitiv, minore, banale, față de realitatea esențială, dominantă și hotărâtoare, pe plan social și cultural. Continuam să rămân un fost deținut politic, deci un personaj suspect prin definiție. Eram permanent supravegheat, filat, înregistrat la telefon. Într-o perioadă, la început, se instalase chiar și un post fix de observație, într-o gheretă de la intrarea Casei Copilului, de peste drum. Inutil să mai adaug: trăiam într-o stare de spirit de permanentă tensiune. Nu era deloc comodă, mai ales prin surprizele negative oricând posibile. Eram dezgustat de sistem, de situația mea și, mai ales, de lipsa oricăror perspective imediate. Doream să realizez „ceva”, dar nu știam cum. Nu întrezăream nici o posibilitate. Trăiam în plină confuzie și ambiguitate. Într-o permanentă oscilare, uneori chiar deprimare, încurajat doar de vagi speranțe pur abstracte. Căutam să mă izolez moral, să uit, când... Securitatea s-a însărcinat să mă aducă, din nou, la realitate, cu picioarele pe pământ. Începea un capitol nou din viața mea, pe care trebuia să-l accept așa cum a fost. Oricât l-am detestat și așa fi dorit să nu-l fi trăit niciodată.

Deși aveam destule indicii în acest sens, nu bănuiam, nici pe departe, mulțimea „informațiilor” ce se adunau împotriva mea. Toate proveneau din mediile culturale și publicistice pe care începeam să le frecventez. De fapt, astfel de „contacte” cu Securitatea n-au fost multe. Dar toate extrem de

periculoase și cu urmări potențiale dintre cele mai grave. Rețin doar cinci-șase episoade, ce dezvăluie o întreagă mentalitate, tehnică de lucru și, mai ales, preocupările de bază ale statului polițist în care trăiam. Ele erau agravate și de condițiile de viață ale unui oraș relativ mic, unde un individ de specia mea, extrem de vulnerabil, era foarte ușor de reperat, supravegheat și, mai ales, de imobilizat.

Cea dintâi „ciocnire” – ca să mă exprim astfel – s-a soldat în mod ridicol. Bineînțeles, definiția actuală nu corespunde nici pe departe stării de tensiune de atunci, în împrejurări cum nu se poate mai dificile. Se prezintă într-o zi un ofițer – despre care aveam să aflu, ceva mai târziu, că se ocupă de „scriitori”, pe nume Opre Florian – cu acuzația că aș fi făcut un denunț – n-am înțeles bine cărui for oficial – împotriva propagandei comuniste de la TV. Îmi prezintă „un document”, un fel de protest anonim, la care adăugase, în mod stângaci și naiv cu pixul, inițialele mele „A.M.”. Îmi notifica foarte sec faptul că se deschisese o anchetă ordonată de „Comitetul de Securitate al Statului” sau așa ceva. Cădeam, efectiv, din lună. Mi-a fost, totuși, foarte ușor să-mi dovedesc nevinovăția, demonstrându-i, că pe atunci, nu aveam nici măcar un aparat TV. A inspectat toate camerele și s-a convins că spuneam adevărul. De unde să fi avut date despre orientarea propagandistică a televiziunii naționale? A plecat ușor stânjenit, ca să nu spun cu coada între picioare. Dar asta nu reprezenta încă nimic. Era doar începutul unei serii de „aventuri”. Din ce în ce mai periculoase.

Al doilea episod s-ar fi putut solda cu urmări catastrofale. Eram la începutul „relațiilor mele externe”. Despre ce a fost vorba? Au apărut și la Cluj lectori americani, între care o familie Alexandra (Sașa) Bley-Vroman. Ea vorbea bine românește, greu de spus dacă din simplă pasiune lingvistică sau instruită de CIA, ca și soțul său de altfel. Începusem „să ne frecventăm”, ceea ce, bineînțeles, n-a scăpat neobservat. Acest tip de filaj era cu totul curent, aplicat fără excepție, tuturor lectorilor străini. Inclusiv francezi, între care un domn Philippe Folk, coleg de catedră cu L. Odată ne-a invitat la el acasă, la masă.

Dar aspectul „senzațional” al întregii afaceri era altul. Mă aflam la faza extinderii relațiilor culturale externe și credeam (naiv) că versiunea germană și franceză a *Criticiei ideilor literare* ar putea să aibă și una americană. Am „finanțat” deci o astfel de traducere (nu mai țin minte cu ce sumă), pe care am încredințat-o Alexandrei Bley-Vroman. De la un timp au început „întrebările”: „Ce legături am cu americanii?”, „Ce informații le dau?”, „Despre ce vorbim?” și alte chestionare de acest gen. Evident, totul se reducea la contacte normale, la vizite de lucru, la explicații inevitabile cerute, în definitiv, de traducerea oricărui text din lume. Apoi, la un moment dat, familia Bley-Vroman a dispărut din Cluj. După un timp „Sașa” a reapărut, mi-a predat traducerea integrală. Dar avea aerul grăbit, stânjenit, oarecum speriată. Mi-a strecurat ideea că „cineva” vrea să... „strice” relațiile româno-americane. Efectiv, nu înțelegeam nimic. Apoi, apare dintr-odată, inevitabilul Opre Florian, și-mi spune că Robert Vroman intercalase în textul dactilografiat al traducerii mele – într-un cod secret – diferite... informații de spionaj.

Din nou stupoare! Categorie n-a fost vorba niciodată de așa ceva pe întreaga durată a traducerii. Dar nu era chiar o simplă poveste inventată de spionaj. Venit la București, la Editura Univers, în legătură cu *CREL*, Romul Munteanu, pe atunci în secretele tuturor zeilor, îmi confirmă aceeași afacere dubioasă. Însă, cu circumstanța atenuantă, că „nu mă privește pe mine”. Eram deci scos din cauză. Nici azi nu mai știu sfârșitul exact al acestei „afaceri”. Cred că s-a soldat cu o expulzare sau așa ceva. De un proces public de spionaj n-am auzit. Chiar dacă povestea cu codul „secret” era credibilă, autoritățile noastre n-aveau pe atunci deloc interesul deteriorării grave a relațiilor româno-americane. Oricum, Alexandra Bley-Vroman a căutat să mă ajute în continuare. A izbutit chiar să plaseze un capitol într-o revistă americană. Cu o altă familie de lectori americani Webster Wheelock (în mod sigur agenți CIA, dar și mai distractivi, de operetă) n-am mai făcut nici un fel de... spionaj. Doar mici și inocente afaceri de... „bursă neagră”, strict necesare deplasărilor mele în străinătate. Dar dacă toți agenții CIA, din România, erau de calitate celor amintiți, atunci... „succesul” renumitei agenții (după mine un simplu mit) era... garantat.

Că eram, în Cluj, unul dintre „suspecții” cei mai „periculoși” nu mai era însă nici o îndoială. Eram filat pas cu pas. Dar lăsat, cum se spune, „în apele mele”, cu intenția evidentă de a fi surprins, de „a mi se depista” toate „legăturile”. Această metodă, clasică în felul său, a continuat până în 1989. Și chiar după, deși în alte forme. Uneori mai brutale, alteori mai subtile. Situația era, de fapt, fără ieșire. Cazul tipic a fost vizita la Cluj, în 1978, a vechiului meu prieten din copilărie, de la Botoșani, Mircea Carp, venit în țară în calitate de corespondent al *Europei Libere*. Bineînțeles că mi-a făcut o vizită. Scena este de altfel descrisă și în cartea sa „Vocea Americii” în România (1869-1981) (Iași, Editura Polirom, 1997, pp. 114-115). Om cu experiență în astfel de situații, scăpase – se pare – de sub filajul Securității. Căci, altfel, nu-mi explic panica aceluiași Opre Florian, care năvălește brusc în casă, după plecarea sa, cu întrebarea agitată, gâfăită: „Unde s-a dus?”. I-am răspuns foarte calm și natural: „La Belvedere, la hotel”. Ceea ce era purul adevăr. După care a plecat în goană. Scenă burlescă în felul său: parcă cineva ieșise pe ușă și altcineva intrase imediat pe fereastră. Sau invers.

Scenă umoristică și, în același timp, simbolică în felul său. Dădusem, de fapt, „o informație”. Ca și în cazul Bley-Vroman. Dar anodină, curentă, banală. Ea putea sau nu fi utilă Securității. Înseamnă însă că eram, devenisem ceea ce se numește în mod curent și profesional un „informator”? În nici un caz. Răspundeam doar la unele întrebări imperative. Așa cum, de pildă, mulți deținuți politici erau obligați să facă la fel. Cel puțin, nu dădeau nici măcar declarații scrise, precum Corneliu Coposu și atâția alții. Nici vorbă, mai ales, de „angajament” în regulă, scris, semnat și datat. Era o relație cu totul specială, particulară, inerentă categoriei mele. Nu puteam să refuz, să nu răspund la o întrebare sau alta. Doar că „răspunsul” avea mai multe nuanțe și interpretări posibile. Din punctul meu de vedere sau al interlocutorilor mei. Și, mai ales, fără reale informații „politice”, la care de altfel nici nu aveam acces.

Situație tipică nu numai pentru mine, personal, dar și pentru definirea unui întreg climat, despre care circulă o adevărată mitologie, culpabilizare și eroizare emfatică și falsă. Ea nu are nici o legătură, dar absolut nici una, cu realitatea de atunci. Cotidiană, brutală, banală în felul său. Intrase totuși în practica existenței curente. În acest plan trebuie privite, în esență, toate aceste situații respingătoare. Din punct de vedere absolut, radical, fanatic-eticist, așa fi fost obligat să le refuz. Dar eram cu toții, ca să mă exprim astfel, „cu mâinile legate”. Îți intră un ofițer de Securitate pe ușă. Aș dori să știu cam câți dintre foștii deținuți politici l-au dat vreodată afară? Situație imposibilă, fără ieșire. Nu pretind că este „exemplară”. Dar inevitabilă ea a fost cu certitudine. O permanentă umilire refulată și „banalizată”.

Nu sunt avocatul nimănui. Și nici măcar al meu personal. Repulsia față de statul polițist politic, totalitar, rămăsese aceeași. Răspundeam însă tot mai mecanic la întrebări, oarecum în starea de spirit a unei ședințe neplăcute la dentist. O extracție, de pildă. Sau o incizie a unui abces. Între timp, chiar mă imunizasem, în felul meu, la presiuni psihologice și la teroare. N-am dorit să fiu și am reușit efectiv să nu devin niciodată un adevărat obsedat al Securității. Mereu în alarmă, în panică. Aveam, cum am mai spus, cu totul alte preocupări și priorități. Iar povestea cu „necesitatea înțeleasă” nu este, în toate cazurile, chiar o simplă „poveste”. Și apoi, nu aveam deloc sentimentul cedării personale, dintr-un motiv, pentru mine cel puțin, esențial: apăram o serie de proiecte culturale importante. Dacă trânteam ușa, totul s-ar fi prăbușit. Eram convins – și atunci și acum – că apăram o cauză culturală, generală, alternativă, constructivă, pozitivă. Dacă, pentru acest motiv, sunt „vinovat”, mă recunosc „vinovat”. Știu bine, foarte bine, cât „cinism”, ambiguitate, disimulare onestă sau prudentă, instinct de conservare, dorință de realizare personală – și multe caracterizări de acest tip, la care poți subscrie sau nu – se amestecă, toate, în doze infinitezimale, într-o astfel de atitudine, global și rigorist vorbind, echivocă. A fost „un preț” greu, foarte greu. Dar cu rezultate incontestabile, durabile. Ceea ce nu mi-a creat, din fericire, nici complexe, nici conflicte dramatice, irezolvabile, de conștiință. Nu sunt simple scuze, ci alegeri morale și practice fundamentale. Ce este preferabil? Un gest sublim, unic, irepetabil? Sau a întemeia prima revistă românească de studii literare, în limbi străine, și a scrie multe cărți, unele publicate și în străinătate? Ambele teze pot fi susținute. Știu foarte bine că acesta este răspunsul. Dar de ce să nu fie culpabilizat și condamnat, în primul rând, regimul care ne arunca pe toți, fără salvare, în astfel de dileme teribile?

Bineînțeles, că „nu mă cumînțeam”. Aș spune, chiar, dimpotrivă. Cu atât mai mult cu cât *CREL* „mergeau” din ce în ce mai bine, iar eu centralizam sistematic și „colecționez” toate ecourile pozitive în *Informările* de care am amintit. Se înțelege că, în aceste condiții, și corespondența mea străină crescuse tot mai mult. În cantitate și în intensitate. Că era deschisă cu regularitate și în mod grosolan, treacă-meargă. Dar, adesea, apăreau întârzieri și chiar „pierderi”, regretabile, ireparabile, care-mi complicau enorm activitatea redacțională. Că exasperam, în mod... sadic, pe Opre Florian era absolut sigur: „Cine te mai poate urmări pe dumneata”, a exclamat el

într-un moment de mare furie și... descurajare profesională. Că aceeași interceptare a corespondenței se făcea și la București, era la fel de inevitabil. Ceea ce a atras imediat atenția DIE asupra mea. Dar cauza adevărată, importantă, era alta: apăruse între timp (1980) *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, cu perspectiva iminentă a versiunii franceze (1981). Cărți ce mi-au complicat enorm existența. Mircea Eliade devenise un adevărat „caz”, „o problemă de stat”. Iar eu o piesă, fără voia mea, destul de importantă, implicată într-un joc murdar. Dar să nu anticipez.

Înainte de a intra în unele detalii, de menționat încă un episod. Nu mai puțin semnificativ. El ne pune pe toți „eliadiștii” – din țară și străinătate – într-o situație morală extrem de dificilă. Despre ce era vorba, în două cuvinte? Începuse, în străinătate, campania de presă împotriva lui M.E., cu punct de plecare în mențiunile din jurnalul, pe atunci inedit, al lui M. Sebastian – ajuns în Israel – în legătură cu articolele prolegionare și antisemite, în special din *Buna Vestire*. Nu știam, efectiv, nimic de existența lor. Și chiar dacă așa fi știut, ele nu intrau, în nici un fel, în schema de bază a lucrării mele. Când, deodată, primesc o scrisoare (destul de preocupată, ca să nu spun alarmată) din partea lui Ioan Petru Culianu, cu rugămintea expresă de a verifica aceste acuzații. El însuși era pus direct în cauză. Nu numai ca autor al monografiei sale italiene: *Mircea Eliade* (Assisi, Cittadella Editrice, 1978), dar mai ales datorită faptului că negase și polemizase în jurul acelor presupuse articole. Moment extrem de dificil. Mai întâi, psihologic: nu știam și mai ales (încă) „nu credeam”, efectiv, în existența acestor texte. Și apoi nu vedeam posibilă soluția practică a verificării. Oficiosul legionar era la „fondul secret”, deci inaccesibil. Cel puțin în principiu. Pentru moment situația era sau părea blocată.

După câteva zile de reflexie, de ezitări și confuzie, m-am decis să joc totul pe o carte. Cunoșteam bine pe directorul BCU Cluj, C. Negulescu. În plus, aveam un argument esențial: eram totuși primul autor român al unei cărți despre M.E. Am explicat întreaga „problemă” și după trei zile de demersuri de culise, telefoane, CC, Securitate etc. mi s-a aprobat să consult o singură zi *Buna Vestire*, anii 1936-1937, când au apărut textele incriminate. Din nou, un amestec de bufonerie și teroare, de farsă și vigilență securistă greu de descris. În sala de lectură a profesorilor apăruse un personaj care ne „fila”, un oarecare P. Șaitiș. Se făcea că citește un ziar, în care-și făcuse... două găuri. Cum nu puteam controla singur întreaga colecție, destul de voluminoasă, într-un timp atât de scurt, am mobilizat-o și pe L. Și am început să... găsesc. Am reținut împreună șapte texte, dintre care unul, deosebit de penibil, *De ce cred în biruința mișcării legionare*. Alte patru aveau accente rasiste, antisemite, pentru mine, pe atunci, uimitoare, neverosimile. Am făcut totuși, conștiincios, fișe, dar – din dezgust, după ce le-am comunicat lui I.P. Culianu – le-am... rătăcit. Vor fi fiind și acum pe undeva, într-un dosar, abandonat definitiv, împreună cu toate studiile mele „eliadești”. Ele m-au costat foarte scump. Inclusiv descoperirea acestui aspect negativ pe care nu l-am bănuțit niciodată. „Am simțit” atunci, definitiv și irevocabil, că „nu gândeam” la fel. Dar ireparabilul se produsese.

Voi reveni cu amănunte cât de curând. Rețin, deocamdată, că intrasem bine, bine de tot, în vizorul Securității, mai ales din „cauza” lui M.E. Iar lui, după cum am mai menționat, puțin îi păsa. O situație regretabilă nu numai moral, dar din ce în ce mai complicată politic. Și, mai ales, periculoasă pentru mine.

Cum această „afacere” Ioan Petru Culianu, plus cartea de la Dacia (1980), plus iminenta versiune franceză de la Gallimard (1981) – ca să nu mai amintesc de rețeaua tot mai vastă de corespondenți CREL – depășea cu mult competențele Securității clujene și ale lui Opre Florian în special (amestec tipic de șmecheraș român, golănaș și „agent secret” din filmele de serie B sau C), am fost „trecut” unui „organ” superior. Un colonel de la DIE care s-a prezentat sub numele de „Pescaru”. Îl chema în realitate Peșca. Fost muncitor, inteligent, viclean, grobian – se scobea în dinți cu degetele – și, mai ales, bețiv. Rar personaj mai vulgar și mai periculos în același timp.

Partea curioasă, cel puțin la început (dar se prea poate să fi fost o chestiune de tactică, de derutare), relațiile mele personale interesau mult mai mult decât legăturile cu M.E. Că și „alții” se „ocupau” intens de acest „caz” mi-am dat seama citind o fișă, reproducă ulterior în *Cartea albă a Securității*, publicată anterior în *Evenimentul zilei*. De fapt, un colaj stângaci, un fel de raport-sinteză, în care am identificat cel puțin trei straturi de „informații”, din trei surse diferite. Am regăsit și unele caracterizări ale mele, mai degrabă negative, despre egocentrism, obsesia publicității și altele de aceeași natură, despre eroul nostru. Mai târziu am aflat că M.E. era de fapt curtat, menajat, tolerat – într-un fel sau altul – dintr-un motiv absolut grotesc. La prima vedere, neverosimil: de a fi folosit ca agent de influență în vederea obținerii Premiului Nobel de către Ceaușescu. Un moment aproape incredibil, paranoic, al regimului. Și totuși riguros adevărat. C. Noica (asupra căruia voi reveni) a fost expedit la Paris în același scop. Despre această „problemă” nimeni n-a vorbit cu mine niciodată.

Alt fapt notabil: în culise se dădea o luptă dură, chiar acerbă. Între vechii comuniști, gen Gogu Rădulescu, din generația lui M.E., scandalizați de „recuperarea” sa, și manevrele de captare ale Securității. Iar eu căzusem... la mijloc. Vechii activiști protestau vehement și *Hermeneutica* era interzisă, obiect și de campanie oficială, de presă. Ca pe de altă parte, Securitatea să intervină și cartea să fie din nou „aprobată” și repusă în circulație. Că, în culise, se petreceau și alte scene, la prima vedere neverosimile, începeam să-mi dau seama pe parcursul diferitelor evenimente. Ce pot să cred, de pildă, de o știre ca aceasta din *Evenimentul zilei* (12 octombrie 1993), ziar apropiat de Securitate: *O ipoteză tulburătoare, Mircea Eliade a vizitat România la începutul anilor 80?* Deci exact în perioada când apăruse *Hermeneutica*, eu eram strâns cu ușa, M.E. „invitat” în țară etc. etc. Fapt este că, într-o formă sau alta, multe din manuscrisele sale inedite au ieșit peste graniță. La fel, obiecte de familie etc. Sorin Alexandrescu trebuie să știe mai multe amănunte despre acest episod obscur. Iar eu plăteam oalele sparte: atacat violent în presa de partid, pe de o parte, denunțat ca periculos „agent de influență”, pe de alta, în străinătate. Dar de ce M.E. se servea,

totuși, de „un informator”? Îmi scria în termeni lipsiți de orice echivoc: colaborare culturală cu regimul, neutralitate politică etc. (*Jurnalul literar*, III-IV, 1992-1993, în cinci secțiuni). Încerc o mare repulsie rememorând toate aceste detalii. Râdeam și deplângeam naivitatea mea. Nu mai revin asupra întregii motivări a *Hermeneuticii* lui Mircea Eliade. O carte pe care, aproape, vreau s-o uit. Am refuzat, de altfel, reeditarea sa acum trei ani și anul acesta (1999) am declinat aceeași ofertă din partea unei edituri „tinere”. Rar bune intenții plătite mai dureros, cu umilințe mai mari din partea mea, ca în acest caz. Și, ceea ce era cel mai grav, venite din toate direcțiile spectrului politic.

Îmi vine foarte greu să evoc întreaga mea stare de spirit din acea epocă. Nu din pudoare, nu din prudență, nici mai ales din teama „compromiterii” în fața „posterității”, pe care – în treacăt fie spus – pun foarte puțin preț. Și, de altfel, cum aş putea rememora, cu exactitate, la distanță de decenii o psihologie inevitabil confuză, oscilantă și, prin forța împrejurărilor, subminată și de o memorie lacunară. Trăiam, mai curând, un amestec ciudat de blazare și resemnare cinică, de reacție automată, dresată și permanent defensivă, intrată în reflex. Cu eterna notă de utopie, iluzie, speranță care nu m-a părăsit niciodată. Până în 1980, continuam deci, imperturbabil, cu *Informările* mele (de care am amintit nu o dată). Uneori făceam și proiecte de acțiuni culturale în străinătate. De pildă, cumpărarea unui local în Cartierul Latin, în vederea deschiderii unei... *Librării românești*. Pierre Béarn era dispus să încheie o astfel de „afacere”. Și, ca să crească prețul localului, a pus și o placă (desigur apocrifă) cu indicația că acolo... Balzac venea să-și macine (*moudre*) cafeaua. Placa de marmoră, de pură reclamă (firește), cred că există și azi. Se prea poate să mai fi schițat și alte proiecte, dublate de unele „informații culturale”. Legate, în special, de finanțarea în țară a unor traduceri, de stilizat ulterior, la Paris. Despre acțiuni propriu-zis „politice” n-a fost vorba niciodată (suspectat și filat cu toată „discreția”). Un exemplar pleca la *Academia de științe sociale și politice*, un altul la *Comitetul de cultură și artă*. Iar de aici, fără îndoială, la DIE. Trebuie să se fi păstrat prin unele dosare. Dar izvorul de bază rămâne cel de la BCU Cluj. Nu numai că nu mi-e rușine de el. Dar, într-un sens, *Informările* mele chiar mă onorează. O acțiune tenace, continuă, de unul singur, dusă exclusiv doar prin propriile mele mijloace în favoarea difuzării criticii și culturii române.

De fapt, marea și decisiva experiență (și revelație în același timp) a acestor contacte – al căror echivoc nu-l neg câtuși de puțin – era alta. Ea ținea în mod esențial de politica culturală secretă a regimului, de preocuparea și programarea unei cât mai bune imagini publice în străinătate. Iar publicațiile și cărțile mele (importante-neimportante, cenzurate-necenzurate), având unele ecouri, nu puteau fi chiar total neglijate. Inclusiv de DIE. Mi-am dat destul de repede seama că ele de fapt mă „protejavă”. Și chiar cu deosebită eficacitate. Constituiau arma mea imbatabilă de apărare. Era greu să anihilezi, mai ales printr-un scandal public, un autor editat, totuși, de patru ori la Paris, în alte limbi etc. și care începuse să fie oarecum cunoscut, recenzat, uneori citat etc. De unde o relație profund ambiguă.

Eram, în același timp, suspectat, detestat și... util. Un personaj profund dubios, evident necomunist (voi reveni cu detalii), dar care, în același timp, merita atenție pe mai multe planuri. Și le voi indica, fără falsă pudoare, pe toate. Un caz destul de rar, în epocă, nu lipsită de episoade și chiar de aventuri insolite.

Că nu exagerez câtuși de puțin o dovedește și reacția DIE, cu totul surprinzătoare pentru mine, la apariția traducerii japoneze a lui *Étiemble ou le comparatisme militant* (Tokyo, 1988). O premieră, indiscutabil, absolută, în critica românească. Se prezintă deci la Cluj, în modul cel mai afabil din lume, o „pseudojaponizantă”. Cu cadouri, cu o inscripție japoneză caligrafiată, cu o sculptură într-un bob de orez etc. Păstrez și azi, pot spune cu plăcere, toate aceste „atenții”. Voia, în esență, să afle „relațiile” mele japoneze, total inexistente. Cum am putut „pătrunde” în editura japoneză, prin cine etc. etc.? I-am explicat că japonezii traduc aproape tot ce este notabil în editura europeană. Că lucrarea mea se ocupa și de relațiile dintre Occident și Orient. Că am folosit chiar și unele referințe japoneze, prin versiuni engleze etc. Dacă am convins-o sau nu, nu știu. Dar, ce situație profund grotescă și semnificativă în același timp! Ca poliția politică română să fie mult mai interesată și mai informată, atentă, preocupată în orice caz de astfel de apariții decât „viața literară” sau redacțiile noastre etc.! Nu spun că nu au apărut și unele mici ecouri în presa literară. Dar marele „succes” l-am reputat (o, vai, cine s-ar fi așteptat?) doar din partea... Securității. Am observat atunci, cu... vie satisfacție, că ea se ocupă atent și cu înalt profesionalism, chiar și de... comparatistică și de teoria literaturii. O preocupare dintre cele mai nobile și savante. Ceea ce n-aș fi bănuț niciodată. Sunt convins că „prestigiul” meu a crescut atunci și mai mult în ochii acestei atât de intelectuale instituții... Cronicarii noștri literari, bieții de ei..., erau mult sub acest nivel. Paradox doar aparent.

Pe acest fundal, despre care – cum să mă exprim? „pe cuvânt de onoare” – n-am omis nimic, dar absolut nimic esențial, definitoriu și caracteristic, poate fi situată, înțeleasă și mai ales explicată și relativa mea libertate de circulație de care mă bucuram. Spun „relativă”, deoarece nu toate cererile de obținere ale pașaportului, adresate Uniunii, erau rezolvate favorabil. Dar, în esență, libertatea mea de mișcare era destul de mare. Voi reveni mai târziu asupra ecourilor sale morale, polemice și mai ales denigratorii. Dar, deocamdată situația trebuie privită rece, în față, sub toate aspectele. Iar acestea numai „plăcute” nu erau. Într-o perioadă când pașaportul devenise o adevărată obsesie la scară națională.

Cred, totuși, că pot identifica patru cauze esențiale ale „evadărilor” mele. Și toate sunt, în felul lor, adevărate „documente de epocă”. Indiferent ce spune sau nu *Cartea albă a Securității*. Un monument de mistificare, pe care de altfel nu l-am citit în întregime niciodată. De luat în serios doar de către naivi sau de cei ce n-au trăit, pe pielea lor, o singură zi în epoca respectivă. Căci nimic, dar absolut nimic, nu înlocuiește experiența cotidiană, vie, autentică, directă, a aceluia regim de teroare. Oricâte „note” sau „rapoarte informative” oficiale, birocratice ar fi sau n-ar fi publicate.

Că eram în continuare un ins suspect, dubios, nu mai încapă îndoială. Ținut permanent sub observație. Într-una din declarațiile lui Corneliu Coposu (publicată într-o revistă a lui Adrian Păunescu (aș putea găsi ușor referința exactă, dar repulsia mă oprește) vine vorba și de... mine. Cine este autorul *Călduzei PNT* (de care am amintit la capitolul „Lățești” etc.). Nimic concludent. Dar adevărul, mult mai important și convingător într-un fel, pentru Securitate, era altul: pasivitatea mea politică, încetarea oricărui activism „public” din motivele de dezgust și de dezamăgire amintite. Nu mai păstram legătura decât cu Paul Lăzărescu (i-am recenzat în *Tribuna* și o ediție critică). Mi-a făcut „o vizită” sau două și Victor Ioan Pica. Să nu uit și pe colegul meu de lot, Comănescu, devenit între timp „mare maestru al lojei masonice române”, nu mai știu de ce rit. În rest, abținere totală. Dar, poate, cuvântul nu este cel mai bine ales. Prioritățile mele, atunci, erau cu totul altele. Și credeam – cum cred de altfel și acum – că serveam mai bine necesitățile culturii române libere, lucrând în tăcere, în felul meu. Știam că simpli „rezistenți-activiști” nu înțelegeau această atitudine. Dar alegerea mea era definitivă și ireversibilă.

Poate și mai decisiv – detaliu anecdotic sau nu – a fost boicotul sistematic al *Europei Libere*. Nu figural – și am explicat și din ce motive – pe lista scriitorilor români elogiați. Cred că în zece ani dacă numele meu a fost amintit o dată sau de două ori. Dovadă irefutabilă pentru Securitate că nu dădeam „informații”, nu frecventam secția românească a *Europei Libere* (ceea ce, de fapt, nu era adevărat), nu figural, mai ales, pe lista autorilor „duplicitari” sau, așa-zicând, de „rezistență”. Pentru psihologia și cenzura de atunci, acest fapt reprezenta un argument extrem de important. Un atu formidabil, de care am profitat din plin. Nu eram „elogiat”, dar nici atacat în *Săptămâna*, nici în *Totuși iubirea* și în alte foi securiste. Trebuie să mă repet, dar n-am ce face: antipatia Monicăi Lovinescu mi-a făcut un serviciu inestimabil. Îi exprim, din nou, măcar în această formă tardivă și postumă, întreaga mea grațitudine.

Într-o ordine gradată – și mai importantă – funcționa mecanismul clasic al filajului. Securitatea îmi „dădea drumul” ca să mă urmărescă pas cu pas, să-mi surprindă legăturile „secrete”. Să dea de „firul” unor tenebroase comploturi anticeaușiste etc. De fapt, aceasta era și una din preocupările de bază ale Securității. Iar eu, prin mulțimea relativă a legăturilor străine culturale, reprezentam un „obiectiv” potențial destul de important. Decepție, mare decepție totuși! Filajul n-a dat nici un rezultat. Fiindcă nici nu putea să dea. Stăteam mai tot timpul închis în bibliotecă. Iar publicațiile mele străine dezmințeau, în modul cel mai categoric – cel puțin pentru emigrație – orice acțiune pretins „subversivă”. Dar, în mentalitatea securiștilor de duzină, de atunci, de la DIE, totul nu reprezenta, din partea mea, decât un foarte abil „camuflaj”. Trebuie, din nou, să dau câteva detalii pentru a înțelege cât mai bine întreg acest mecanism, care funcționa, de fapt, în gol. Uneori, el mi-a produs crize grave de inimă. În sfârșit, ce rost mai are să mă plâng. Să vedem doar faptele...

În străinătate, mi-am dat seama, cu maximă claritate, de cel puțin trei ori, că eram urmărit în modul cel mai strict. La München, mă întorceam,

într-o noapte acasă, pe Ainmillerstr., însoțit de N.C. Munteanu și Emil Hurezeanu. Eram binedispuși, volubili. Când pe scara de la intrare mă aștepta un individ. L-am întrebat ce caută. A bânguit ceva și a șters-o repede. Pe atunci – și cred că situația nu s-a schimbat foarte mult – Germania era un adevărat paradis al spionilor. Securitatea era infiltrată peste tot, în toate mediile emigrației. A doua oară m-a avertizat, în primul rând, instinctul. Scena s-a petrecut la Amsterdam, cu prilejul unui congres organizat de Sorin Alexandrescu. Simțeam cum un individ masiv, în pulover de marinar, cu guler rețrăsat, mă urmărea, mă înghesuia în autobuz. Am observat, acasă, că-mi furase din buzunar o agendă, cu diferite nume, adrese și numere de telefon. Dar exclusiv de comparațiști și critici literari străini. Deci nume fără nici o importanță pentru Securitate. Accidentul cel mai grav s-a întâmplat însă la Paris, când, într-un metrou, mi s-a furat geanta în care aveam și... pașaportul. Am trecut printr-o adevărată noapte de coșmar. Bineînțeles, nici de data aceasta... nimic. Fiindcă numai astfel îmi explic de ce mi s-a eliberat un alt pașaport, destul de repede, cam în zece zile. Am făcut o reclamație și la poliția franceză. „Recipisele” le păstrez și azi în dosarul de piese justificative ale acestei *Vieți*. Sunt piese irefutabile, absolut convingătoare.

Dar toate acestea, în definitiv, nu erau decât dovezi indirecte, eventual contestabile. Ce se poate spune despre o recunoaștere directă, sinceră, venită chiar din partea celui ce organizase întreg acest filaj de două parale? Întors la București (eram cu L.) și intrând în braseria de la Athénée Palace, pe cine întâlnesc? Pe dl colonel Peșca-Pescaru, beat criță. *In vino veritas*, într-adevăr: „Te-am urmărit pas cu pas”, mi-a declarat el. Pe jumătate amuzat, pe jumătate dezamăgit și pe... trei sferturi „deconspirat”. Nu-mi spunea, de fapt, nici o noutate. Episodul lămurește totuși „ceva” despre discreția și seriozitatea aparatului DIE, despre care, în ce mă privește, nu-mi mai făceam, de mult, nici o iluzie.

Reversul medaliei nu este mai puțin ilustrativ pentru condițiile „călătoriilor mele de studii”. Că eram de mult semnalat serviciilor străine de specialitate de către vigilenții din emigrație – agenți și ei, de ocazie, de voie, de nevoie, în sens invers – știam cu toată certitudinea. Rețin, la fel, doar alte trei episoade, de pe versantul opus, soldate, toate, cu același imens fiasco. La München, la un colocviu, mi s-a furat un *attachetasket*, care a reapărut, misterios, a doua zi, după ce a fost bine, bine de tot controlat. Decepție totală! La Pisa, la un congres despre Secolul Luminilor, un agent englez, s-a ținut scai de mine. Am luat o cameră împreună. Mi-a umblat prin toate bagajele. Din nou, *Sorry!* Dar cel mai amuzant episod, urmărit chiar și de o agentă, travestită în călugăriță, dar cu... unghiile făcute, s-a consumat în Spania. L-am evocat pe larg în postfața la ediția a II-a a lui *¡Olé! España* (Craiova, Aius, 1995) și nu mai revin asupra sa. A fost episodul cel mai distractiv dintre toate. Doar că noul și improvizatul James Bond, agentul 007, a scăpat și de această dată. Nu-mi bănuiam, drept să spun, și astfel de talente...

Glumă-neglumă, sistemul funcționa implacabil și inevitabil, din ambele direcții. Ne aflam, să nu uităm, în plin „război rece”, din care cauză astfel

de episoade nu aveau, de fapt, nimic neobișnuit. Preocuparea de bază a Securității era supravegherea și infiltrarea exilului. Adică exact ceea ce eu nu făceam, din motivele expuse anterior de mai multe ori. Iar M. Eliade nu reprezenta, de fapt, decât un caz, între multe altele. Rezultatele nu puteau fi, în mod inevitabil, decât fie previzibile, fie nule. Eram chiar mirat cât de puține „întrebări” mi se puneau despre această relație. N-am avut, cred, mai mult de două-trei „întrevederi” de acest tip. Și, în definitiv, ce-aș mai fi putut spune și „aduce” în plus, când, la Paris, în jurul lui Mircea Eliade foiau agenții rezidenți locali? Cred că din acest motiv am fost lăsat efectiv în pace. Autor a două cărți, colaborator la diferite publicații americane și franceze despre M.E., eram destul de cunoscut, măcar sub acest aspect, ca să mai fi „produs” informații noi, despre activitatea mea. Iar despre legăturile mele cu M.E. „se știa” deja „tot” încă din țară. Mai ales că M.E., într-un fel, „se... predase” el însuși, cu arme și bagaje. Ca și C. Noica, de altfel. Un caz oarecum mai particular, care mă privește, la fel, în mod direct. Devine deci din nou necesară deschiderea unei alte scurte paranteze.

„Cazul” său – pe care în esență, dar nu exhaustiv, l-am expus în *Politica și cultură* (Iași, Editura Polirom, 1996, pp. 78-103) – avea din punctul meu de vedere două aspecte: unul negativ, chiar scandalos, altul semipozitiv, în condițiile de ambiguitate inevitabilă ale epocii. Mă revolta încă de la început – și continuă să mă revolte și azi – dubla măsură cu care erau și sunt măsurate fapte riguros identice. Despre ce este vorba? Nimeni nu acuza pe C. Noica pentru faptul că „a călătorit”, în timp ce eu sunt culpabilizat pentru același fapt. Acuzație cu atât mai revoltătoare cu cât același C. Noica declara: „Plec la Paris să-l conving pe Mircea Eliade să susțină pe Ceaușescu la premiul Nobel” (Gheorghe Grigurcu, „Regele Mihai și Premiul Nobel”, în *România literară*, 2570, 8 septembrie 1998). Din jurnalul Sandei Stolojan, *Nori peste balcoane...* (București, Editura Humanitas, 1996, pp. 53, 57, 98, 123, 134), rezultă cu prisosință aceeași inițiativă, să-i spunem, extravagantă. Trec peste oferta, bătută în ușa celei, de a deveni „antrenor de marxism”, mult prea bine cunoscută ca să revin cu referințe mai mult decât penibile. Sau peste renegarea umiltoare, recent publicată în „Dosarul de cadre al lui Constantin Noica” (*Jurnalul literar*, IX, 21-24, noiembrie-decembrie 1998), unde între alte perle – se poate citi și o confesiune ca aceasta: „Odată ieșit, în august 1964, am fost impresionat de transformările petrecute în țara noastră”. Sensibilitate într-adevăr, remarcabilă. Pe care eu, cel puțin, n-am avut-o niciodată...

Vreau să fiu bine, foarte bine înțeles: nu intenționez să deschid sau să redeschid un nou „proces Noica” (deși într-o ordine riguros etică el poate fi, orice s-ar spune, făcut). Doar să subliniez acest fapt: în timp ce marelui *Căpitan filozofic*, *guru* național și *Profet de la Păltiniș* i se iertau și i se iartă orice, noi – eu și alții – suntem acuzați și insultați în continuare doar pentru faptul că „am... călătorit”. Deși nimic, dar absolut nimic din activitatea și scrisul meu, după 1963, nu oferă nici cel mai mic termen de comparație, de colaboraționism, „cedare”, „propagandă”, „premiul Nobel ceașist” și celelalte. Orice om onest nu poate să nu se întrebe: de ce C. Noica ar fi în

definitiv scuzabil, iar X, Y, Z, nu? De ce el poate fi „înțeles”, „iertat” și alții nu? Ca și în cazul, de altfel mult mai benign, al lui Tudor Vianu, căruia i s-a aplicat același procedeu al „lustrației” clemente. Nedreptatea este flagrantă, brutală și ea mă doare și azi. O rană mereu deschisă, pe care nu pot nici s-o uit, nici s-o iert. Dar știu că totul decurge dintr-o altă „logică”: afectivă, ideologică, socială, pe care n-o analizez acum, extrem de favorabilă doar lui C.N.

Aceste fapte – verificabile și fără replică – nu mă împiedicau să văd și partea, să-i spun „pozitivă”, a „acțiunii Noica”. În conștiința mea, ea se încadra din plin în noțiunea „culturii alternative”, al cărui partizan eram. Din acest punct de vedere, o simpatizam în mod deschis și chiar o încurajam în felul meu. Nu l-am cunoscut personal decât după 1981-1982, când mi-a cerut insistent un exemplar din versiunea franceză a *Hermeneuticii lui Mircea Eliade*. Că nu i-a plăcut nu are – din punctul meu de vedere – nici o importanță. A studia pe filozofii antici, a sprijini ediția Platon, a stimula învățarea limbilor clasice și străine au fost fără îndoială, în acea sinistă epocă, inițiative pozitive de prim ordin.

Doar că totul se înscrisa, în același timp, în zona celei mai abile diversiuni și ambiguități. Mesajul suna cam astfel: „Băieți, scuipați pe istorie” (vezi *Jurnalul filozofic*). Adică: nu vă ocupați de opoziție, de rezistență anticomunistă. Preocupați-vă doar de lucruri spirituale, „ontologice”, „metafizice”, preocupări total inofensive pentru Securitate. Dezinteresați-vă de orice politică. Ea este trivială, impură, neesențială, ne... ontologică prin definiție. „Politica”... o facem doar noi, securiștii, cu preocupările noastre mult mai vulgare. Trebuie reamintit deschis că de la teroarea brutală la diversiunea „omului ontologic” (antiliberal, antidemocratic, antioccidental), curentă și azi, progresul este enorm. Metodele deveniseră, între timp, mult mai rafinate. Că un grup de tineri se reuneau la Păltiniș (înregistrați de altfel cu cea mai mare atenție), bazele regimului ceaușist nu erau, în nici un fel, subminate. Dar a trebuit un oarecare timp ca metodele diversioniste să se rafineze și să dea rezultate. Greu de negat: foarte bune, chiar excelente din perspectiva Securității. Cu sprijinul, profund regretabil, al lui ... C. Noica. Eu însumi l-am vizitat la Păltiniș, iar în trecere prin Cluj, a fost oaspetele meu (filat îndeaproape de V.C. și P.Ș., care a vizitat-o și pe L. sub pretextul unui împrumut), dar relația rămânea – ideologic vorbind – mereu ambiguă.

Sentimentul nedreptății ce mi se făcea sporea când observam că altor foști deținuți politici, exact în situația mea, și care călătoreau – și încă din plin – nu li se aducea nici o obiecție. De ce, în cazul lor, totul era firesc, normal, scuzabil, explicabil, iar în al meu nu? A făcut cineva un inventar exact al călătoriilor acestor foști deținuți? Aș îndrăzni să afirm că Ovidiu Cotruș, de pildă, a călătorit mai mult decât mine. Cu sprijinul lui M. Malița, pe atunci, adjunct la MAE. Al. Zub a obținut o bursă Humboldt de lungă durată. N. Balotă a călătorit, ba chiar s-a și stabilit în străinătate, cu întreaga familie. Și ce să mai spun de Sergiu Al.-George, care a ajuns chiar în... India. Nu pretind – și, de fapt, nici nu mă interesează – să stabilesc o listă completă. Mă revoltă și acum doar nedreptatea evidentă, dubla

măsură preferențială cu care eram judecați unii și alții. Tratament de favoare într-un caz și acuzații ignobile în altul. Eroarea mea, dacă a fost una, a constat din faptul că, neavând nimic de ascuns, am publicat mai multe cărți de călătorie. Deci... o dovadă evidentă. Dar se uită faptul că, liber profesionist fiind, eram efectiv „obligat”, economic vorbind, la o astfel de activitate publicistică și, implicit, la „drepturi de autor”. Toate acestea – și multe altele, geloziiile provocate de publicarea unor cărți de oarecare ecou – mă îndepărtau tot mai mult și de lumea foștilor deținuți politici. Nu puțini își ascundeau incapacitatea intelectuală și a luptei de idei în intransigență morală și vigilență „antiturnători”, considerată drept cea mai înaltă virtute posibilă. Intervenea, mai ales, crunta invidie a celor ce nu puteau călători. Lipsiți de mijloace materiale sau de motivații culturale acceptabile, pentru a nu mai aminti de categoria, și mai largă, a celor cărora li se refuzau pur și simplu pașaportul.

De fapt, contrar opiniei larg răspândite, numărul scriitorilor călători români – care nici măcar n-au fost deținuți politici – a fost destul de mare, *Cartea albă a Securității* vorbește de 800 de cazuri. N-am cum să controlez această cifră, probabil exagerată. Dar câteva date, riguros verificabile, sunt concludente: Marin Sorescu, de pildă, a călătorit mult mai mult decât mine. Sau toți bursierii români de la Iowa (SUA) de pildă. G. Liiceanu și A. Pleșu au obținut burse Humboldt, de durată, la Heidelberg, între 1975 și 1977, dacă nu mă înșel. Din *Cotidianul* (VIII, 42, 27-28 iulie 1998), aflăm că Paul Goma a întâlnit la Paris pe aceiași iluștri filozofi, în 1984. Mircea Dinescu (întâlnit chiar de mine în Franța), Dan Hăulică, Aurel Dragoș Munteanu au cunoscut și ei adesea Occidentul. Mircea Zăciu a publicat, cu mult înaintea mea, o carte de călătorie. De ce ar fi culpabilizați toți acești autori? Sau, întrebare inversă, de ce ei n-ar fi culpabilizați?

Ce să mai spunem de N. Breban, adevărat *globe-trotter*, ce-i drept, cu dublă cetățenie? M-a vizitat și la Geneva. Pe N. Manolescu l-am întâlnit personal de două ori în străinătate. Motiv totuși să mă atace, cu subînțeleșuri străvezii, după 1989 că „am călătorit”. I-am răspuns destul de tăios în *Dreptatea*. Ștefan Bănuțescu a vizitat SUA, Franța, Germania. Despre diferiți participanți la numeroase colocvii și congrese științifice nici nu mai amintesc. Susțin că bine au făcut, inclusiv în avantajul, fie și relativ, al culturii române. Deci nu pot subscrie, în nici un caz, la un text de genul „De ce călătorește Ana Blandiana?”, de Alexandru George (*La Sfârșitul lecturii*, București, Editura Cartea Românească, 1993, IV, pp. 313-322). Toate frustrările autorului – nu contest, legitime –, reluate și în amintirile sale de la *Vatra*, răbufnesc mereu, fără nici o pudoare.

Dar, în conștiința mea, cazul cel mai odios de denunț în ce mă privește, are ca erou pe Ion Caraion. Într-o pagină abjectă a unei cărți publicate în străinătate, *Insectele domnului Hitler* (nici nu mă mai deranjez să caut „fișa”) se afirmă, cu un cinism incredibil, că am participat la o ședință a Consiliului Uniunii Scriitorilor, „trimis de Securitate”. Când, dacă am participat (și nu văd de ce așa nega), am făcut-o exclusiv în calitatea mea de membru al acestui Consiliu („ales la 4 iulie 1981”). Pe lista oficială, xerografiată,

oricând controlabilă (păstrată și ea în dosarul documentar al acestei *Vieți*), numele meu figurează pe pagina 3, sus, cu numărul de ordine 51. Rar exemplul de minciună mai calomnioasă și mai sfruntată.

Și cine mă acuză și-mi dădea lecții de morală? Un personaj eminentamente amoral și dubios, care a servit efectiv Securitatea, prin acuzații scrise, imposibil de contestat, împotriva Monicăi Lovinescu și lui Virgil Ierunca (Doina Jela, *Această dragoste care ne leagă* (București, Editura Humanitas, 1998, pp. 146-177)? Sau care – după alte recente revelații de presă (*Cuvântul*, 1/1999) – și-a însușit traduceri din poeți americani, ce nu-i aparțineau, pe care le-a publicat sub numele său? Aceasta era, în bună parte, mentalitatea etică adevărată a multor scriitori ai emigrației. Răsfoind recent prima versiune a acestei *Vieți*, descopăr încă un episod, complet uitat între timp. În loc de o minimă satisfacție că un autor, din țară, izbuteste să spargă o blocadă și să publice în străinătate (în cazul în speță, într-o revistă importantă ca *Diogene*), un domn Luc Bădescu face praf un studiu al meu (nu pretind perfect) din cea mai evidentă dorință de denigrare. Inspirat poate și de Virgil Ierunca? Și aceasta într-o emisiune sau două ale *Europei Libere*! O astfel de „rezistență” și „emigrație”, categoric, nu puteam „iubi”! Va fi avut și ea meritele sale. Dar cu mine personal (și cu alți scriitori din țară) ea s-a purtat cum nu se poate mai regretabil. Și-mi controlez foarte atent cuvintele.

Ecourile acestor atacuri, oricât de dureroase, nu defineau totuși, nici pe departe, starea mea de spirit, cu adevărat specifică, din acea perioadă. Nedrepte și jignitoare, într-adevăr, nu aceste atacuri reprezentau preocuparea centrală. Pe unele, de altfel, le-am și uitat, într-atât nu le dădeam importanță. Răbufneau, uneori, violent, în memorie, apoi se stingeau brusc, de la sine. Rațiunile mele superioare, proiectele la care lucram, unele realizări efective, treceau inevitabil pe primul plan. Uneori mă durea mult mai mult lipsa de „recunoaștere” și „încurajare”, decât orice „culpabilizare” absurdă. Și mai „secrete” rămăneau unele decepții legate de gesturi de independență, ca să nu spun mai mult („rezistență”, „cultură alternativă” etc.), pe care le-am făcut de-a lungul întregului regim comunist, până în 1989. Dar, recunosc, ceea ce domina în primul rând era o stare de mare ambiguitate și indiferență stoică, vecină adesea cu „cinismul”, în fața unor atacuri inevitabile și situații, pe atunci, irezolvabile.

Sufeream din cauza unui regim, pe care-l socoteam în același timp odios și „irreversibil”. Și, totuși, eram constrâns să-l suport. Și, mai mult decât atât, să mă „realizez” în condițiile date, extrem de dificile. Întregul meu trecut și formație socială și culturală mă apăsau în același timp cu toată greutatea. Mă imobilizau, mă „paralizau”. Nu mă puteam, efectiv, adapta, dar nici revolta, încă o dată, pe față. De unde o stare de revoltă mută, de pasivitate și resemnare refulată la limită. Nu eram mulțumit, cătuși de puțin, de mine însumi. Însă o altă alternativă, pe atunci, nu întrezăream, iar refugiul în studiu nu oferea, nici pe departe, toate soluțiile și compensațiile de care credeam că aveam nevoie. Abdicare? Cedare? Resemnare? Înțelegere? Câte ceva din toate acestea. Fără îndoială. Dar, mai presus de orice, o stare de alterare și chiar de „viciere” morală, foarte specială, care

merită, cred, oarecare atenție. Am motive să presupun că și alți intelectuali, din categoria mea, au trecut prin aceeași stare dificilă de spirit. O varietate foarte specifică, tipică totalitarismului, de *conscience malheureuse*.

Rar epocă, pe de o parte, în care refulările și resentimentele – toate cu motivație subiectivă, strict personalizate, ale orgoliului literar – să fi răbufnit mai frecvent și cu mai mare intensitate. Critica politică, îndelung și dureros refulată, se traducea, se „camufla” mai bine zis, în polemici doar aparent culturale și literare. O formă de expresie tolerabilă curentă. Uneori, veninul era abia disimulat în fraze obiective, iată cazul unui personaj ale cărui idei liberale le aprobam integral. Dar ifosele – de mare autoritate critică, plimbate prin nu știu câte redacții și reviste – îmi apăreau cel puțin deplasate. Mă refer în mod explicit la Alexandru George, care mă include într-o serie de... „recuperați” de regim, alături de C. Noica, E. Papu, Șerban Cioculescu, „o serie de valori autentice” (*România literară*, 16/1994). Dar ce înseamnă în astfel de cazuri – toate strict particulare – a fi „recuperat”? Nu inventasem nici „protocronismul” (ca E. Papu), nu sprijinisem nici candidatura la premiul Nobel al lui Ceaușescu etc. Iar dacă „publicam”, alături de acești autori și de mulți alții, în acea categorie intra, și încă din plin, chiar și... Alexandru George. Un timp, în mod preponderent, doar prin traduceri. Dar în aceeași situație se afla, de fapt, întreaga literatură română a epocii, cu toate părțile sale bune și mai ales rele. Răutatea sa era însă evidentă. Nu semnasem nici o renegare, nici o abdicare, nici un singur articol în favoarea regimului. Și, totuși, un anumit „adevăr” intra, obiectiv vorbind, într-o astfel de acuzație. Doar că ea putea fi generalizată și aplicată întregii culturi române a epocii, constrânsă la supraviețuire sub totalitarismul comunist și „vinovată” prin însuși acest fapt.

Înclin tot mai mult să cred că cel mai mare șantaj și presiune morală a regimului, exercitată asupra tuturor cetățenilor români – începând, în cazul în speță, cu intelectualii – a fost permanenta posibilitate de a fi umiliți și strânși cu ușa, cu o acuzație (aparent) fără replică: „Și tu ai colaborat”, „și tu ai făcut la fel”. Orice activist – orice comunist – se apăra nu numai în acest mod, deosebit de eficace, dar trecea și la contraofensivă. Ceea ce echivala cu recunoașterea generalizării și, într-un fel, a acceptării normalizării „răului” în proporții de masă. O uniformizare a cedării, duplicității și perversiunii morale. Este, cred, egalizarea cea mai radicală a imoralității pe care un regim politic a realizat-o vreodată. O temă care mă obsedează. Un complex de vinovăție, tacit, generalizat, acceptat și justificat la scară națională. Și cum „cedarea” era cvasiunanimă, orice demascare reală, profundă devenea fără obiect, fără sens. Toți puteam fi oricând, oriunde și de către oricine „demascați” și „demascabili”. Ca la rândul lor aceleași personaje puteau să sufere și ei, oricând, același tratament. Singura replică – gândită sau exprimată – era, de fapt, un profund „ei, și?”. A fost auzită și de mine în zeci de nuanțe. Dar toate cu același conținut: mai puțin cinic, de fapt, cât indiferent, blazat, ajuns la saturație. Un fel de resemnare a umilinței frustrate, acceptate ca inevitabilă. Și deci făcută „uitată”, „scuzabilă”. De evitat – cât mai mult posibil – de a mai fi discutată din motive

de echilibru interior și de conștiință morală salvată la limită. O adevărată „anomie” morală specifică regimului totalitar cel mai eficace din lume. Situație teribilă, dacă o evaluăm în mod lucid, până la capăt și în toate rădăcinile și implicațiile sale.

Păstrez o întreagă listă de declarații de acest tip. Brutal-cinică, de tip Adrian Păunescu: „Am colaborat cu cine... mi-a oferit ocazia să colaborez. Eu nu am avut o altă țară” (*Cotidianul*, 30, 13-14 iunie 1998). Trec peste snobismul „dandy”, al lui „conu’ Alecu”, mai curând exhibiționist-monden, în căutare de „efecte” de publicitate (pentru care, regret că trebuie s-o spun, nu am nici o stimă), decât o reală autoculpabilizare. Poate cel mai aproape de adevăr este Lucian Pintilie, care și-a recunoscut și el colaborarea. Rețin, în special, caracterizarea generală a epocii: „La noi existența în sine este atinsă de grotesc. O jumătate de secol s-a trăit în complicitate cu dictatura – pe de o parte puterea lua forme liberale ca să seducă Occidentul, pe de altă parte, în interior, folosea un despotism medieval. O asemenea complicitate naște monștri” (*Lupta*, 189, 1992). Greu de contrazis. Însă și mai greu de culpabilizat (pur teoretic, abstract) o întreagă societate.

Dar ceea ce mă exaspera cel mai mult – semn de extrem de slabă conștiință și educație ideologică, de inexistență a societății civile – era faptul că nimeni nu se întreba despre cauzele acestei situații. Nu se ridica la explicația profundă a răului suprem: ideologia, regimul și sistemul comunist. Se trăia într-o criză morală acceptată, permanentă și... inexplicabilă. Un fel de calamitate naturală. Ca o ciumă teribilă, care vine de undeva, de oriunde, „de la Dumnezeu”. Și, deci, de îndurat cu toată resemnarea de care este capabil „un popor mioritic”. Iremediabil „mioritic”. Nici azi nu știu ce detestam mai mult în acea perioadă (și de fapt și azi, după 1989): psihologia tradițională pe care o respingeam din toată ființa mea, sau sistemul care ne teroriza pe toți și pe care, de fapt, îl justifica? Mă simțeam, din această cauză, un om singur, tot mai singur, moral și social. În sensul cel mai precis și concret al cuvântului. Nu aveam și nu găseam nici un punct de sprijin, în afara câtorva principii și puncte cardinale foarte speciale, foarte puțin răspândite și mai ales cultivate. O soluție de „salvare” totuși, căci nu am a-mi reproșa nimic, dar absolut nimic, reprobabil. Dar n-a fost deloc simplu. O astfel de experiență n-aș mai dori s-o repet nici odată. Din fericire vârsta, sper, mă va salva până la capăt de orice eroare gravă, teoretic vorbind, oricând posibilă.

Îmi vine foarte greu să definesc și să caracterizez modul de a reacționa – ideologic și cultural în primul rând – în astfel de împrejurări dificile. Nu este vorba numai de o neaderență totală la condițiile de viață ale regimului. Ea se exprima, involuntar, printr-o serie de gesturi de independență, adesea imprevizibile, destul de greu de definit în cauzalitatea lor imediată. Acte refractare, pur spontane, naturale, de independență și chiar de revoltă, dar cu motivare ideologică profundă, totdeauna ulterioară. Îmi explicam rațional mie însumi de ce am procedat într-un mod sau altul, printr-un gest total „irațional” în situația de atunci. Că era vorba de „imprudență” este mult prea puțin spus. De acțiuni de „rezistență” este, iarăși, de cele mai multe

ori, prea mult spus. Nu mă încadram în conștiința mea, în nici una dintre categoriile ce începuseră să circule: „opoziție, rezistență, disidență”. Deși, uneori, câte un fapt, o atitudine oarecare, nu era deloc străină, măcar în parte, de o astfel de tipologie. Cred că cea mai exactă definiție este de independență activă, de reacție alternativă, care se sustrăgea nu numai oricăror obligații oficiale, dar avea, uneori, chiar și „curajul” unor acțiuni și chiar refuzuri publice. Câteva exemple sunt necesare pentru a ilustra cât mai limpede o astfel de atitudine.

Trec peste faptul că respingeam sau ignoram public toate ierarhiile oficiale și că refuzam pur și simplu orice articole omagiale. Ne fiind angajat nicăieri, nu puteam fi „strâns cu ușa”. Evident că aceste gesturi păreau (și chiar erau) antipatice, obraznice, sfidătoare. Să mai reamintesc, în detalii, modul cum am refuzat pe N.P. (pe atunci secretar adjunct al Uniunii din Cluj) să colaborez la un *Omagiu Ceaușescu*? Nu-i fac morală postumă, căci și el acționa doar din ordin. Mă comportam în conștiința mea „normal”, spontan, în acord permanent cu mine însumi. Și nimic mai mult. Pentru mine era capital să nu mă corup, să nu mă „pervertesc”. Să nu devin, în nici un caz, un plat conformist, timorat și obedient. Cred că am avut, în imensa majoritate a cazurilor, această „tărie morală” tăcută și fermitate a unor atitudini naturale neaderente și chiar refractare, dezvăluite public, pe față.

De la Geneva am trimis, de pildă, o scrisoare de protest Regionalei de Partid din Cluj, care refuza pașaportul L. Gestul meu, știu bine, a produs stupeoare, scandal, indignare. Dar el s-a dovedit eficace. Și la Uniune (în 1980) am contestat public candidatura lui M. Beniuc, pe care l-am acuzat public că „a dat afară din literatură pe Lucian Blaga”. Scandal, tumult. Unii oficiali s-au repezit la microfon să mă combată. Alții, din rândul întâi de scaune, zâmbeau, în schimb, cu... multă satisfacție. Și povestea bursierului premiului *Herder* merită o scurtă mențiune. Candidatul meu Sorin Antohi, un element de mare valoare și, de departe, cel mai strălucit reprezentant al generației sale în domeniul studiilor literare și ideologice, orientate oarecum, în sensul meu, a fost refuzat de Securitate. Candidatul nr. 2, Ioan Bogdan Lefter, la fel, pe motivul că are o... mătușă fugită în Elveția sau așa ceva. În disperare de cauză, m-am dus la D.R. Popescu și i-am explicat întreaga situație. Ar fi fost regretabil, totuși, ca o bursă să se piardă. A înțeles și după câteva zile a venit cu o soluție de compromis: mi-a prezentat o listă de trei candidați „agreați” (Liviu Papadima, Dan C. Mihăilescu, pe al treilea – un obscur – l-am uitat). Iar eu am făcut alegerea cea mai proastă posibilă, dintr-o oarecare stimă pentru Ovidiu Papadima, tatăl lui Liviu, care s-a dovedit o lichea. Deși a stat la Viena, pe barba mea, un an întreg, la înapoiere n-a mai dat nici un semn de viață. Atitudine explicabilă, totuși, într-un fel: L.P. știa prea bine că nu eu, de fapt, l-am „trimis” la Viena, ci alte „organe”. Față de mine, în realitate, n-avea nici o obligație. Personal, îi eram chiar antipatic. Oricine s-ar fi dat bătut. Eu, totuși, am insistat. Chiar dacă soluția găsită a fost cea mai nefericită. Dar toate acestea sunt de fapt doar mici anecdote. Alte gesturi de independență aveau cu totul altă semnificație, cu o bătaie mult mai lungă.

Trebuie să revin, fugitiv, la cărțile și publicațiile mele străine. Toate scrise în spirit liber și de independență incontestabilă. Nu mai revin asupra conținutului lor, ci doar asupra condițiilor practice, tehnice, de publicare și de scoaterea lor din țară. Unele erau semiclandestine, în sensul că doar două-trei capitole aveau „o aprobare”, restul fiind luat, cu orice risc, „în buzunar”, când plecam în străinătate. Toate cărțile franceze, de pildă, au apărut în aceste condiții. În colecția de documente personale de la BCU Cluj există și un dosar cu astfel de „aprobări”. Alte texte erau scrise direct în străinătate sau scoase din țară, dar niciodată trecute prin cenzură. Este cazul, între altele, a recenziilor mele despre Sanda Stolojan, Al. Ciorănescu, Bujor Nedelcovici, D. Țepeneag și alții. Nu le supraevaluez, în nici un caz, importanța. Ilustrez doar un procedeu și, mai ales, o atitudine critică și ideologică independentă, în condițiile de mare constrângere ale epocii. Vezi revista *Dialogue*.

Are sens să vorbești de „curaj” sau, dimpotrivă, de „modestie”, în unele împrejurări? Faptele rămân totuși fapte, riguros verificabile, chiar dacă nu toate, până în perioada actuală sunt cunoscute. Păstrez un manuscris inedit de 23 de pagini, *Impresii și amintiri de la „Europa Liberă”*, datat martie 1987, München, în copie xerox, originalul fiind lăsat la Mircea Carp. Cu prietenul meu am corespondat, ori de câte ori am avut această posibilitate, și înainte de 1989. Unele scrisori se păstrează (din 1984 și 1987) în „Donăția Mircea Carp” BCU Cluj. Prin „vocea” sa am colaborat la *Europa Liberă*, încă din 1982 (*Politică și cultură*, pp. 352-357). Prin a lui Vlad Georgescu în 1987, cred, deși nu am încă o dovadă materială precisă în acest sens. Am mai amintit de aceste episoade, care revin exclusiv prin logica asociativă și demonstrativă a memoriei. Cu N.C. Munteanu și cu Emil Hurezeanu am avut destule întâlniri și schimburi de informații. Ei apar, de altfel, într-o formă sau alta, și în jurnalele mele germane. Dar dificultatea pentru mine nu este a rememorării, ci de alt ordin.

Refuz pur și simplu punerea în valoare, ostentativă și impudică, eroizarea, exhibiționismul rezistenței. Tot ce am citit în acest domeniu mi-a lăsat gustul cel mai neplăcut al literaturizării umflate și artificiale, „făcută frumos”. Scriind recent despre cartea Ruxandrei Cesereanu, *Călătorie spre centrul infernului. Gulagul în conștiința românească* (București, Editura Fundației Culturale Române, 1998), am exprimat cât mai precis, dar și „diplomatic” posibil, rezerva mea față de acest gen de literatură, actor și spectator în același timp. Cine a făcut 14 ani de „gulag românesc” nu mai poate fi mistificat sub nici o formă.

Trăgând o linie, pentru a încheia, nu văd o altă formulă mai exactă a relațiilor mele cu regimul comunist decât o atitudine de maximă, continuă și flexibilă independență culturală și socială și de radicală opoziție interioară (manifestată intermitent și public, dar cu prudență). Am fost și am rămas mereu „un om liber”. Am acționat sau am încercat să acționez, în „sens liberal”, cât mai mult posibil. Nu datorez regimului comunist nimic. Am fost și am rămas străin de orice idee de „carieră socială”, universitară, academică etc. Am fost și am rămas, de la eliberare (1963) și până azi, un

liber profesionist integral, fără „carte de muncă”, „state de plată” etc. Este, de altfel, și singurul „merit” pe care mi l-aș revendica efectiv, în calitate de „om singur”.

În definitiv, închisoare au făcut zeci și chiar sute de mii de români. Cărți, mai bune mai proaste, au scris, la fel, mii și mii de români. Dar scriitori liber profesioniști integrali, sub regimul comunist ceaușist, pot fi numărați pe degetele unei singure mâini. Nu fac din necesitate virtute. Dacă aș fi dorit efectiv, aș fi găsit, până la urmă, o formă oarecare de „încadrare”. Am preferat să rămân un intelectual liber, care a refuzat orice formă de „cultură oficială”, partizan convins al „culturii alternative” (am și scris în acest sens câte ceva în *Politică și cultură*, pp. 256-299). Poziția mea se apropie mult de aceea a lui A. Michnick (*Scrisori din închisoare și alte eseuri*, p. 167). Nimic mai odios pentru mine, după cum am mai spus-o, decât eticheta și funcția de „scriitor de stat”.

Am în sânge vocația, psihologia, temperamentul (cum vrem să-i spunem) de liber profesionist, care dispune liber doar de timpul său și își poate urmări exclusiv propriul plan de lucru. Fără „comenzi” și „programe” făcute și impuse de alții. După 1989, această psihologie s-a accentuat și mai mult. Dar și până atunci ea era dominantă, vizibilă și profund iritantă pentru foarte mulți. Toate cărțile mele (nu discut acum „valoarea” lor) sunt exclusiv inițiative strict particulare. Măcar această „calitate” cred că li se poate recunoaște. Despre cărțile străine nici nu mai amintesc. Poate că formula (neratificată) de „disident intelectual” mi s-ar potrivi, eventual, cel mai bine. Dar mă dispensez și de asemenea caracterizări globale și de note bune la purtare. Mă comportam și acționam cât mai normal și natural posibil, într-o lume pentru mine total „anormală” și „nenaturală” și acest fapt – moral vorbind – îmi era de ajuns. Ce va crede „posteritatea” din toată această „poveste” nu voi ști niciodată. Și, de fapt, ca să fiu foarte sincer, nici nu mă interesează decât într-o foarte mică măsură. Judecățile de acest tip sunt totdeauna atât de subiective, relative, labile și contradictorii, încât pe ele nu se poate pune niciodată nici o bază serioasă.

După 1989

Adevărul nu poate fi ascuns: momentul 1989 a reprezentat pentru mine, ca și pentru locuitorii României, o surpriză totală. Cu precizarea, în cazul meu și desigur al unei categorii foarte restrânse, că el era totuși așteptat, înscris într-o logică politică implacabilă (*Politică și cultură*, p. 109). Dar sub forma unei speranțe îndepărtate, indistincte și vagi, aproape „mesianice”. „Gorbaciovismul” nu putea evita, în nici un caz, România. Dar data și împrejurările exacte rămăneau mari necunoscute. Și astfel au rămas până în momentul declanșării lor, transmise – în mod aproape neverosimil – chiar la TV. Scene și stări de spirit de cea mai pură esență suprarrealistă. La 22 decembrie 1989, realitatea în România a depășit cu mult ficțiunea. Iar istoria cea mai imprezvizibilă și brutală a devenit un spectacol televizat de mare montare. De unde un sentiment bizar de ficțiune și de realizare, de *happening*, dublat de riscuri imprezvizibile, instinctive. Ultimul sentiment a fost, cred, cel mai dominant dintre toate. Am fost cu toții „eroi”, doar *de* și *la* televiziune. Și nimic mai mult.

Preocuparea esențială – încă mult prea aproape de aceste evenimente – nu este însă nici evocarea scenariului pretensei „revoluții” (cred că este vorba de cel mai mare abuz semantico-politic din întreaga istorie a României), nici de „participarea” mea, la Cluj, la evenimentele din după-amiaza zilei de 22 decembrie 1989. Urmările și reverberațiile interioare, schimbarea capitală a stilului de viață, ca și a relațiilor sociale, modificarea preocupărilor și consecințele spirituale, morale și culturale au fost și au rămas, până azi, evenimente unice ale vieții mele. A intervenit o schimbare și o transformare radicală. O clarificare esențială și definitivă. O alegere și o decizie capitală. Evenimente tardive, nepermise de întârziate. Dar, pentru evoluția și redresarea mea spirituală și morală, de o valoare inestimabilă și ireversibilă.

Este vorba, în două cuvinte, de redobândirea, de regăsirea adevăratei mele identități, pe toate planurile, începând cu cel ideologic și cultural. De revenirea sau reîntoarcerea la normalitatea „mea”, după o jumătate de secol de constrângeri, denaturări, devieri și false adaptări. Faza, poate, cea mai revelatoare și mai semnificativă – ca să nu spun cea mai „interesantă” – a vieții mele. Redeveneam, în sfârșit, eu însumi, eliberat – moral cel puțin – de cenzură, presiuni „și, mai ales, de falsa mea identitate culturală de până

atunci. Căci trăisem într-un regim de alterare, falsificare, refulare și deviere continuă și profundă a idealurilor și tendințelor de bază. Preocupat de ideologie de tip liberal, și de critica de idei, am fost constrâns decenii întregi să devin doar „critic literar” și de „idei literare”, „teoretician literar” și „comparatist”. Ceea ce nu era deloc, dar absolut deloc, identic cu adevărata mea „vocație”.

Am încercat să desfășor aceste activități „semitrucate” în modul cel mai onorabil și constructiv posibil. Doar că ele nu mă defineau în esență. O „formă” superioară, dar fără „fond” autentic. Simulam o falsă identitate. Știam că „sunt” în realitate altceva: un critic de idei, un ideolog cultural și făceam figură doar de erudit istorico-literar, de critic de idei literare, de comparatist și teoretician literar. Nu reneg această activitate, însă numai cărțile publicate după 1989 (*Evadări în lumea liberă*, 1993; *Pentru Europa*, 1995; *Politică și cultură*, 1996 și *Revenirea în Europa*, 1996) mă exprimă cu adevărat. Sunt fragmentare, imperfect organizate și sistematizate. Dar, mai ales, ele exprimă cu adevărat orientarea și preocupările mele fundamentale. Parcurgerea atentă a aparatului critic și a trimerilor, mai ales a primelor trei cărți amintite, dovedește că aceasta este realitatea. Preocupări vechi, începute încă de la Lătești, și manifestate public începând încă din 1964. Până la sfârșitul vieții, nici nu-mi mai propun o altă activitate. Voi mai reveni asupra acestei teme, pentru mine esențială. Puteam, în sfârșit, gândi, citi, scrie și, mai ales, publica în mod liber. O eliberare spirituală, profundă și decisivă. Foamea mea de lecturi ideologice, politice, care se strâneau, până la sufocare, în camera mea de lucru, va fi, în sfârșit, satisfăcută. Pentru o minimă orientare, le-am clasat pe teme și le-am legat cu sfoară sub formă de loturi și pachete relativ ușor manevrabile. O soluție artizanală, de expedient primitiv. Dar o altă soluție nu aveam din lipsă de spațiu.

La fel de importantă – și în acele zile și săptămâni chiar hotărâtoare – era un neașteptat și iremediabil elan pasional, pur romantic, total irațional, dar foarte puternic și profund autentic. Trăiam un moment ideologic euforic în stare pură. O stare de supremă idealitate, în plină exuberanță. O infuzie de entuziasm proaspăt, neverosimil într-un fel, la o vârstă, în definitiv, destul de înaintată. Un om „bătrân” începea să se comporte, în mod uluitor, de „tânăr” și de „naiv”. Trăiam momente imprezvizibile de revoltă, protest și indignare. „Credeam” efectiv, la început, în autenticitatea „revoluției” și mă comportam ca atare. Angajat, din nou, politic, în plină convulsie haotică, nesigură, fluidă, fără nici o preocupare pentru realitățile și rezultatele imediate. Un amestec de furie, iluzie și lipsă totală de percepție a unor crase evidențe. Naiv și perfect scuzabil în același timp. Se trezea în mine vechiul opozant politic, impulsivat de speranța, de data aceasta, a unei victorii decisive.

Desigur, demistificarea a venit destul de repede. Dar până atunci câte scene donchijotești și chiar ridicole! Câte entuziasme consumate în gol! Câte defulări de o gratuitate totală! Ce eficacitate reală aveau eforturile mele și ale altora, din jurul meu, care acționau în același sens? O întrebare pe care, pe atunci, nici nu ne-o puneam. De altfel, toată viața, între gratuitate

și eficiență, am optat, în situații-limită, pentru gratuitate. Fac un mare efort de detașare, de rememorare cât mai exactă, rece și lucidă, a momentului 1989. Am crezut o clipă, o săptămână, o lună, că sistemul comunist a fost *definitiv* învins. Aceasta a fost credulitatea și utopia mea. Și nu numai a mea. Au urmat apoi confuzia și deruta. Dar momentul psihologic și ideologic, în sine, a fost irepetabil de „frumos”, de spontan și profund. Nu-l regret. Regăseam entuziasmul „rezistenței” mele din 1948, 1949 și mă resimțeam, dintr-odată, din nou tânăr, plin de mari pasiuni nestinse. Aveam să fiu adus destul de repede la realitate. Am plătit un „preț” extrem de mare și el trebuie povestit și, mai ales, evaluat cât mai corect și obiectiv posibil.

Tot ceea ce urmează a fost departe de orice satisfacții reale și de durată. Dar, cel puțin, se putea stabili, în primul rând, un criteriu absolut, irefutabil, al sincerității politice și al buneicredințe: ce a făcut cineva *imediat* după 22 decembrie 1989? Când, în realitate, nimic nu era definitiv clarificat? O dovadă de onestitate absolută, pentru toți cei bănuți de „colaboraționism”, suspectați de „informatori”, „securiști” etc. Eu însumi intram – prin grațiile unora – în această categorie. Or, cine se simte cu adevărat vulnerabil nu se aruncă în foc chiar din prima zi și fără nici o precauție. Mi s-a transmis o reflexie a lui Vladimir Tismăneanu (altfel binevoitor pe parcurs), într-atât de surprinzătoare a apărut unora atitudinea mea: „Marino a înnebunit”. Deloc. Acționam doar conform conștiinței mele, în prelungirea unei continuități politico-ideologice pe care el (și alții) n-aveau cum s-o cunoască. Atunci au început să apară și primele adieri ale concurenței și competiției politice. Ele aveau să se intensifice. Dar să nu anticipez. Doar să evoc un număr de acțiuni exemplare pentru epocă. Nu numai concludente – să zicem pentru o anumită atitudine – ci și semnificative pentru momentul istoric total inedit pe care-l trăiam. La câteva manifestări am participat direct și, în două sau trei împrejurări, am fost un factor, să-i spunem, mai mult sau mai puțin hotărâtor.

Făceam o eroare? Eram în acord cu mine însumi? Avea într-adevăr un sens superior o nouă acțiune, după grava decepție politică suferită? Probabil că răspunsul cel mai exact era starea de contagiune irațională, generalizată, dominantă în acele momente. Ea se dovedește totdeauna mai tare decât toate reținerile spiritului critic. În plus, existau și argumente riguroase raționale: anticomunist convins, nu mă puteam manifesta decât în acest sens. Mai mult: mă simțeam chiar moral obligat. Dar acum îmi dau tot mai bine seama că momentul era profund irațional, încărcat de o emotivitate – constat acum – total incontrollabilă și, pe multe laturi, nu de puține ori, chiar regretabilă.

Pe Doina Cornea o cunoșteam de mult. Pot spune din „familie”, deoarece fiind colegă de catedră cu L., ne vizita. Eram, firește, la curent – însoțită de solidaritatea noastră – cu conținutul și evoluția protestelor sale anticeaușiste. N-aș spune că era chiar cea mai comodă persoană din lume. Dar pentru curajul, intransigența și puritatea intențiilor sale nu puteam avea decât o sinceră și totală admirație. Din care cauză, când a făcut apel la mine – considerat, pentru moment cel puțin, o persoană mai credibilă decât altele – să

întemeiem *Forumul Democratic Antitotalitar din România* (6-9 august 1990) n-am ezitat o clipă. Nu exista în Cluj, pe atunci, altcineva mai credibil, dar mai ales dispus să ia inițiative și să-și asume riscuri și răspunderi considerabile. Am invitat și inclus și un scriitor maghiar, care s-a retras însă repede. A fost, cu toate imperfecțiile și improvizările sale, prima formație de opoziție politică organizată din România, după 1989. Cine vrea să-i studieze „istoria” are la dispoziție întreaga sa arhivă pe care am donat-o fondului personal amintit de la BCU Cluj: șase dosare voluminoase cu materiale diverse: actul de constituire, discursuri, liste de filiale, manifeste, corespondență etc. El încă n-a fost explorat de nimeni.

Deoarece nici un istoric al evenimentelor de după 1989 nu amintește de *FDAR* și mai ales faptul că din această formație provincială (obscură) a ieșit *Convenția Democratică*, al cărui rol este azi atât de cunoscut – câteva detalii precise sunt, cred, necesare. Am organizat, în total, trei „Convenții”: două la Cluj și una la București. Prima (24-25 octombrie 1990) s-a bucurat de un real succes (menționat tardiv de presă: Florin Gabriel Mărculescu, în *România liberă*, 14 februarie 1998). Au participat toți conducătorii *PNȚCD*, în frunte cu C. Coposu (cu unii dintre ei am fost coleg de închisoare), dar și reprezentanți ai unor organizații de „revoluționari”, care au început să arunce primele umbre, cel puțin pentru mine, asupra *FDAR*. Se poate trăi toată viața doar din rentele unui act politic oricât de curajos și important ar fi fost? După mine, categoric nu! Este greu de contestat, de pildă, că Lorin Fortuna nu s-a dovedit, la Timișoara, un om și un caracter de curaj, în balconul Operei. Dar infatuarea sa enormă, evoluția ulterioară, pretenția de a monopoliza revoluția și de a întemeia propriul său partid etc. arătau foarte limpede că nu exista despre *FDAR*, în conștiința partizanilor ocazionali, nici o concepție precisă și mai ales unitară. Cel mult o eventuală tribună de lansare. Sau cazul și mai elocvent al lui Marian Munteanu, erou al Pieței Universității, evoluat spre legionari. La un moment dat chiar cu veleități de șef și de director de publicație. Ca să eșueze – după cum se pare recent – în postură de... „om de afaceri”. Nu-mi dădeam seama la început nici de diversitatea, nici de calitatea, nici de mentalitatea total deosebită a materialului uman cu care aveam de-a face. Lipsa de „cadre” era de altfel totală și invazia de veleitari, impostori și mediocri de... „caracter” nu putea fi decât inevitabilă. Aș da zeci de nume. Rețin doar unul, un oarecare fost ofițer *CADA*, Petre Lițiu, arogant și nul. A ajuns și deputat liberal, pentru ca să revină ulterior la profesia de bază, după ce încercase marea cu degetul...

A doua Convenție (6-7-8 decembrie 1990) a dovedit întregul eșec organizatoric al *FDAR*, dar mai ales caracterul său total improvizat. Audiența foarte restrânsă, doar câteva delegații din provincie. Cu mare greutate prietenul nostru Mircea Mihăilescu a izbutit să realizeze și să plaseze un afiș modest pe fundalul unei săli obscure. Din partea *PNȚCD* n-a venit decât buna mea cunoștință din închisoare, Nicolae Ionescu-Galbeni. În schimb și-a făcut apariția, din Germania, invitat sau nu, un personaj pitoresc: Doru Braia, cu plăcerea evidentă de a vorbi și de a obține efecte teatrale. Temperament polemic, expulzat de altfel curând din țară. A treia Convenție

(12-15 aprilie 1991) s-a desfășurat la București, cu o afluență și derivă politicianistă tot mai pronunțată. Pe acest fundal s-a format în iunie 1991 *Convenția Democratică*, al cărui prim președinte a fost Emil Constantinescu. Rolul introductiv și de pionierat al *FDAR* – azi, repet, uitat, deși cât se poate de real – se încheiase. Aș îndrăzni să afirm, cu succes. Am fost ales „purtător de cuvânt”, dar la TV am lăsat locul la doi tineri, doritori să se afirme, între care George Achim, care va face o anume carieră politică (senator *PNȚCD* etc.). Era și poet. I-am făcut o cronică în *Cotidianul*, dar mi-am dat seama repede că relațiile cu „noua generație” sunt inevitabil dificile. Diferențe mult prea mari de mentalitate, cultură civică, politică și limbaj...

Avea loc un întreg proces de confruntare și decantare, de confuzii inerente, de revelații, pentru mine cel puțin, uimitoare. Unele tot mai scandaloase. Decepția interioară era totală, dar, pentru moment cel puțin, nu puteam da înapoi. Nu-mi dădeam mai ales seama, la început, cât de ceaușizat și comunizat era, în realitate, orașul Cluj și, în realitate, întreaga societate românească. Din care cauză, inițiativele noastre erau reduse ca audiență. Fără nici o infrastructură, fără suport logistic, fără nici o publicitate și propagandă. Simțeam că joc un rol din ce în ce mai fals și uneori chiar ridicol. Stârneam adesea zâmbete, ironii, sarcasme și, bineînțeles, insulte. Ceea ce mă uimea, în primul rând, era faptul că însăși ideea de „revoluție”, de „schimbare”, de soluție alternativă nu era cu adevărat acceptată, fie și formal. De asimilare, în adâncime, nici nu putea fi vorba.

Clivajul moral, social și ideologic era mai mult decât evident. Erau câțiva „scriitori” la mine, reuniți spontan, imediat după încetarea emisiunilor de la TV, la mijlocul zilei de 21 decembrie 1989. Soția unuia dintre ei și-a chemat alarmată, la telefon, soțul acasă. Pe stradă au apărut tancuri, armată, se trăgeau rafale. Am plecat și eu la „revoluție”, către orele 4. Troleibuzele care veneau din centru erau oprite, barate, golite de călători. Un grup de tineri țipau: „Nu vă fie frică. Să mergem în piață!”. Din când în când trupele din zona Pieței „Mihai Viteazul” trăgeau. Doar în aer sau cu cartușe de manevră. M-am adăpostit în cadrul ușii unui magazin din fața Poștei. Aglomerație mare. În Piața centrală nu se putea pătrunde din cauza cordonului de trupe și a unui lung șir de autobuze și troleibuze, goale, masate pe o latură. Dar alt detaliu vreau să-l rețin. În timp ce Teohar Mihadaș, împreună cu mine încercam să ne strecurăm printre cordoane, un universitar M.M., evident speriat și derutat, ajuns din întâmplare în Piața Libertății, a făcut cu mâna, un gest de dezgust și de totală desolidarizare. El „nu se bagă”. Și a plecat scârbit, grăbindu-și pașii. Gest tipic pentru cvasitotalitatea intelectualilor clujeni. Conformiști, timorați, prudenți și integral ceaușizați.

De ce să mă mir totuși? Confuzia era generală și dresajul comunist-ceaușist făcuse peste tot adevărate ravagii. Greu să uit reacția unei soferițe, din București, pe când treceam cu mașina pe Bulevard, pe lângă Piața Universității; „dacă aș putea aș intra cu mașina în ei”. Și ne mai mirăm că minerii care au invadat capitala erau aplaudați și ovaționați de gospodine? Am fost bineînțeles în Piață. Am văzut corturile cu greviștii foamei,

dar și fauna extrem de amestecată, chiar dubioasă. Se contura, totuși, vag, foarte vag, profilul a două Români. Cea anticeaușistă, anticomunistă, mai mult emoțională, dezorientată, fără nici un program precis. La o întrunire de la Ateneu reîntâlnesc pe vechiul meu coleg de la Lătești, Radu Mihaiescu. Simțeam amândoi – chiar dacă nu ne-o spuneam – că prezența noastră era de fapt inutilă. Aveam un aer stingher, străini și neadaptați. Nu *această* „Românie” *pro* și *contra* o visasem noi. Singurele momente autentice, grave și serioase, au fost câteva mitinguri din Piața Palatului. Dar la fel de sentimentale, improvizate și fără nici o finalitate practică, precum celelalte. La unul sau la două dintre ele, am luat chiar cuvântul. Dar, în tribună, în jurul meu, numai lume total necunoscută. Într-un colț descopăr totuși pe un doctor cunoscut la München. Făcuse avere și va deschide în curând restaurantul *La Premiera*, în spatele Teatrului Național. Mult timp, altă sală de conferințe de presă și de reuniuni publice *PNȚCD* n-a avut. Încă o dovadă de improvizație și de lipsă totală de infrastructură.

Mă obsedează și un alt amănunt, un incident caracteristic, petrecut la a treia Convenție a *FDAR*, Ședința avea loc în sediul *PSDR*, prezidat de Sergiu Cunesu. O lume greu de descris: ceva între club de discuții, vedetism și ședință de circumscripție, vizită de curiozitate și dorință frenetică de punere în valoare. Simțeam o ostentație agresivă și lipsită, parcă, de orice scrupule. Vorbește unul, altul. Când cineva insultă în mod atât de grosolan pe Sergiu Cunesu încât acesta... leșină. Și-a revenit, dus într-o cameră alăturată, unde împreună cu câțiva jurnaliști, așteptam telefoane de la *BBC* și *Europa Liberă*. Sergiu Cunesu, dezgustat, umilit, călcat în picioare, voia pur și simplu să se retragă. Și atunci am văzut și auzit pe C. Coposu insistând să-l rețină, cu o anume disperare în glas, pe care n-o pot uita. Masivitatea figurii sale exprima o voință de fier, un fel de „forță a naturii”, greu de învins. De bine, de rău, începuse să se coaguleze o grupare de partide anticomuniste. Și plecarea lui Sergiu Cunesu ar fi fost catastrofală. A fost a doua oară când am cunoscut energia, puterea de convingere și determinare a lui C. Coposu, după prima Convenție de la Cluj. Îl zărisem cu regularitate la toate mitingurile „noastre” din Piața Universității. Și încă în primele rânduri, de unde ne încuraja. Dar bucuria feței sale respira, parcă, o satisfacție în primul rând sentimentală, de solidaritate de grup, decât un mesaj politic foarte precis.

L-am cunoscut mai bine cu prilejul unui scurt *raid* în Ungaria, când l-am însoțit, în 1991, la invitația *Forumului* maghiar corespunzător. Dacă a fost un succes sau nu, dacă această vizită politică a dat unele rezultate îmi vine greu să mă pronunț, din lipsă de informații. Dar două constatări, bine verificate, îmi par importante și demne de reținut. Mai întâi, o minte limpede și un stil de o mare claritate (vechea experiență jurnalistică își spunea cuvântul), capabilă să redacteze, pe loc, impecabil, fără nici o ezitare și ștersătură, un comunicat de presă despre această vizită. Păstrez acest manuscris, dovadă de real profesionalism politic și publicitar. A doua constatare era luciditatea. Își dădea perfect de bine seama de „apatia opiniei publice”, profund reticentă la ideea – pentru ea profund riscantă, aventuroasă – de

„schimbare”. Se adaptase la tipul de societate etatist-centralizat, ceaușist și nu asimila încă, nici pe departe, pluralismul politic. Din care cauză, Corneliu Coposu – atunci și ulterior, în multe alte declarații – era preocupat exclusiv de formarea și consolidarea unei opoziții anticomuniste unite, fără mari precizări ideologice.

Clarificările doctrinare i se păreau, cel puțin pe atunci, și inutile și inoportune și, mai ales, primejdioase. Alternativa pentru el era *comunism / anticomunism*. Nu varietăți de *anticomunism*, care ar fi slăbit unitatea opoziției. Citindu-i mai târziu volumul de articole politice, *Semnele timpului* (Timișoara, Editura Vest, 1997), alcătuit de Mircea Popa (despre care am și scris în *România liberă*, 6 ianuarie 1998), mi-am dat seama, cu claritate, că acest „refuz ideologic” (dacă poate fi numit astfel) este un vechi și irevocabil reflex al conceptului partid-națiune, tipic Partidului Național din Transilvania, când partidul „național” se confunda în mod natural, într-adevăr, cu „națiunea” română. Stratificările și diferențierile sociale (respectiv de interese, idei, programe) erau, pe atunci, cu totul secundare. Doar că în noile condiții, atât ale „României Mari”, cât și ale României „postcomuniste” – unde antagonismul proletariat/burghezie se menține inevitabil – o astfel de „unitate” de tip istoric nu mai era posibilă. În plus, păstrarea titlaturii (artificiale) *Partid național-țărănesc, creștin și democrat* ne menținea în zona partidului de clasă, cu toate implicațiile sale. Din care cauză, făceam parte dintr-un mic grup, deloc influent, partizan pur teoretic al unei noi titlaturi: *Partidul creștin-democrat* pur și simplu. De fapt, în ce mă privește, gândeam tot mai „liberal”, recuperând – în principiu – din „creștin-democrație”, doar elementele liberale, deloc puține, de altfel. O astfel de discuție a avut loc, țin bine minte, chiar la mine acasă, la Cluj. După ce a ascultat toate argumentele, C.C. a răspuns: „Eu nu pot s-o fac. Dar dvs...” (adică generația tânără) o puteți face”. Ceea ce sugera foarte elocvent și gestul său larg, de aprobare, deschis, sincer, făcut cu ambele mâini. O problemă esențială, încă neclarificată, despre care va mai veni vorba.

Când *PNȚCD* și-a reluat activitatea, iar *Dreptatea* a reapărut, sub conducerea lui Paul Lăzărescu, colaborarea vechilor membri ai *TUNȚ* nu putea fi decât firească. La început, *Dreptatea* a avut un succes imens. Apoi eticheta de *Tribună de luptă împotriva comunismului* – pe măsură ce vechile structuri comuniste nu numai că nu erau dislocate, dar treceau la contra-ofensivă – a deservit-o în mod categoric. Tirajul a scăzut vertiginos, fără ca nimeni să înțeleagă, la început, că „lupta anticomunistă” preocupa exclusiv doar pe vechii deținuți politici, mulți dintre ei, însă, în conducerea partidului. Când s-a renunțat la *Tribuna de luptă* era prea târziu. Am colaborat de la primul număr, cu toată buna mea credință și convingere. Dar nu bănuiam, inițial, nici pe departe, enormele riscuri, insulte și decepții ce mi le asumam. Treceam, din nou, printr-o perioadă de inocență și lipsă de experiență pe care nu ezit s-o recunosc ca penibilă și profund regretabilă.

M-am trezit, dintr-odată, într-un mediu nu numai necunoscut, dar și direct ostil. Nu-mi imaginam niciodată că murdarele calomnii ale „Dr.” Bratu ar fi putut avea un atât de mare succes. Am trăit atunci câteva scene

de o cruzime morală inimaginabilă. Cicerone Ioanițoiu s-a repezit la mine și m-a acuzat că „am servit pe comuniști ca un câine”. Unde? Când? Cum? Inginerul I. Puiu, fost legionar – exclus ulterior din partid (deoarece în fruntea unei disidențe a organizației de tineret a încercat ocuparea sediului cultural) –, m-a dat... pur și simplu afară din sediu. Ce căutam, de fapt, în acest mediu, în care, în mod evident, eram repudiat și calomniat? Un oarecare Constantinescu-Klaps – exclus și acesta, mare adversar al lui C. Coposu, denunțat și el ca „informator” – era de-a dreptul feroce. Paul Lăzărescu era acuzat că „a umplut” *Dreptatea* cu „foști comuniști”. Din fericire, plecarea mea în SUA în martie 1991 a pus o mare distanță între mine și aceste incredibile mizerii, lăsate tot mai mult în urmă. Greu de uitat. Mult mai ușor de suportat totuși, pe măsură ce, tot mai bine informat, începeam să am toate explicațiile unor astfel de comportamente ostile.

Treptat, treptat, începeam să percep adevărata realitate. Imensul decalaj, mai ales, dintre principii, entuziasm, iluzoria „garanție morală” a lungii închisori politice și adevărata mentalitate din actualul *PNȚCD*. Poate, mai bine spus, a clasei politice dominante, recent ieșită din închisori. Începeam să primesc, de la Paris, scrisori insultătoare, uimitor de vulgare, din partea unui oarecare Emanoil Heul, ieșean, refugiat politic. Ce reprezenta, ce rol a jucat acest personaj, în țară și străinătate? Nici unul. Neantul pur. Și asta n-ar fi nimic. Ele erau însă expediate și lui C. Coposu și Doinei Cornea. „Demascată”, insultată, făcută troacă de porci! C. Coposu le-a arătat lui Paul Lăzărescu, pus și el în cauză ca „patron de comuniști” și „securist” el însuși.

La început, pur și simplu, nu-mi explicam această furie oarbă. Apoi mi-am dat seama că funcționa din plin nu numai invidia, dar, mai ales, mecanismul concurenței și al ierarhizării politice. A fost o zi tristă din viața mea când am constatat că un intelectual, un autor, în definitiv cu multe cărți, nu poate fi asimilat și acceptat într-un mediu, unde singura virtute, public recunoscută, era doar „caracterul”. N-o contest deloc. Doar că o țară se guvernează, în primul rând, cu specialiști, cu competențe, tehnicieni. Iar scriitorii sunt utili și ei măcar pentru „image”, ca „nume de presă și de televiziune”. Cu atât mai mult când ei nu urmăreau – ca în cazul meu cel puțin – o carieră pur politică. Or, această noțiune lipsea total. Obsesia de bază era doar suspectarea și eliminarea „turnătorilor”. Înțelegeam foarte bine și această criză morală, pe care, din nou, o aprobam. Doar că lupta și prezența politică implică și multe alte aspecte, instrumente, capacități și metode. Nu se guvernează numai cu „virtuți etice” și „merite istorice”, oricât de stimabile ar fi ele. Mă aflu, întâmplător, în cabinetul lui C. Coposu când secretara anunță vizita a doi gazetari danezi, veniți pentru un interviu. Moment de enormă derută, când ei s-au oferit să pună întrebări în engleză și eventual, în franceză. Au fost trimiși pur și simplu la plimbare. M-aș fi oferit eu, ca translator benevol, dar îmi dădeam seama că făceam o gafă imensă. Astfel că am renunțat. Or, fără un aparat propagandistic modern și cât mai profesionist, lupta politică, în speță anticomunistă, în noile condiții, cu un partid rodat prin toate metodele *Agitprop*-lui, nu era posibilă.

Situația mea morală era cu atât mai grea și uneori de-a dreptul insuportabilă, cu cât amenințările veneau și din direcția opusă: a Securității. Eram prins, efectiv, între două focuri, ceea ce exercita asupra mea o formidabilă presiune morală. De fapt, n-am primit – concomitent cu „Heul” – decât două mesaje directe, scrise, aruncate una în cutia de scrisori, alta adusă de o unguroaică bătrână ce pretindea că nu știe românește. Episodul este demn de reținut, deoarece ilustra preocupările centrale ale Securității la acea epocă. „Scrisorile” au venit doar după un miting monarhist de la Cluj, urmat de un discurs al meu, pe tema prieteniei româno-maghiare, ținut la Miercurea Ciuc. Deci problemele sensibile erau: „instaurarea monarhiei” și „revizionismul maghiar”. Eram amenințat cu toate „demascările” din lume. Care, bineînțeles, nu s-au produs niciodată, fiind lipsite de orice substanță. Reprezentau însă armele clasice ale intimidării și războiului psihologic, despre care – din fericire – aveam deja noțiuni precise. Dar situația, strict moral vorbind, era extrem de grea. Repudiat de proprii partizani și amenințat cu distrugerea totală de inamicul comun. Bineînțeles că toate aceste incidente mi-au lăsat un gust amar și m-am îndepărtat tot mai mult de acțiunea politică directă. Nu era vorba propriu-zis de „frică”, ci doar de „dezamăgire” și chiar de „dezgust”. Mă aflu, de fapt, în situația eroului din *The Devil's Disciple* de Bernard Shaw. Dar n-aveam nici unde, nici cum, nici cui să mă explic. Și, mai ales, de ce? Refuzam orice justificare și scuză, neavând nimic esențial și grav a-mi reproșa.

Din toate aceste motive continuam „să activez” – și după revenirea din SUA – în domeniul publicistic, dar într-o stare de spirit foarte specială. Nu mai apăram, în realitate, o cauză politică, a unui partid anume, ci doar cauza „mea”. Mai precis: îmi exprimam și apăram propriile idei. Când, într-un articol din *Jurnalul literar* am cerut reforma totală a *Uniunii Scriitorilor*, organizată după modelul sovietic, N. Manolescu mi-a răspuns violent și cu insinuări, că am.... „călătorit”. Ceea ce făcuse, de altfel, și el. Mi-a fost ușor să-i amintesc, în *Dreptatea*, că ne întâlnisem, cel puțin de două ori, în străinătate: în Olanda și Franța. Cred că am mai amintit acest episod. De subliniat totuși, care ilustrează ambianța de presă în care acționam. Mă regăseam publicistul-ideolog visat, strangulat, deviat de regim, care se putea exprima, în sfârșit, liber. Zeci de articole, nu numai în *Dreptatea*, dar și în *Epoca* și în alte publicații (*Jurnalul literar*, în prima sa fază, de pildă), din care am reținut doar câteva în volumele de după 1994, sunt, cred, o dovadă concludentă. Cine le va urmări vreodată va vedea nu numai deplina lor coerență, dar și formularea lor strict personală, cu idei, uneori chiar și mai „personale”. De pildă, într-un mare interviu din *Cotidianul*, cu Șerban Madgearu, susțineam teza *PNTCD*, „partid al păturilor mijlocii rurale și urbane”. Ceea ce, pe atunci, nu interesa, mai ales, în acest partid, pe nimeni. Se produsese propriu-zis nu „o ruptură”, ci doar o clarificare ideologică. Evident, foarte general exprimată, dar nu mai puțin precisă și bine orientată.

Gustam din plin libertatea de exprimare – ca să mă exprim astfel – chiar și la nivel „internațional”. Deși jucam un rol fals, ce nu mi se mai potrivea.

Dar împrejurările, lipsa imediată de soluții practice și unele relații m-au transformat ocazional – aproape fără voie – într-un corespondent de radio *BBC* și al *Europei Libere*. Că eram „un corespondent” și uneori chiar „reporter” total improvizat, nereușit, fără vocație, nu neg cătuși de puțin. Dar în 1990 și 1991 foarte puțini publiciști erau dispuși, totuși, „să vorbească”, „să transmită” etc. Imediat, în mod direct și fără inhibiții. Știu bine că vocea mea numai radiofonică nu era. Dar nu exista, pe atunci, mai ales la Cluj, o altă soluție de expedient imediat.

Mă deranjau teribil mai ales apelurile telefonice internaționale, la ore neverosimile. Mai ales când lucram la cărțile mele, pe atunci de teoria literaturii sau scriam cronici de idei, de o cu totul altă substanță. Întreprinderea lucrului și ruperea firului ideilor adesea mă exasperau. Dar, cel puțin, puteam polemiza în mod deschis, cu o largă audiență. Și chiar protesta cu violență, atunci când Banu Rădulescu, de pildă, întemeietorul revistei *Memoria*, fusese victima agresiunii a doi securiști pe Calea Victoriei. Cel puțin accentul „sincerității” cred că se păstra și se transmitea pe unde scurte. Dar, din nou, eterna concurență: Ilie Păunescu, șeful campaniei de presă a *Convenției*, la alegerile din 1992, nu era deloc mulțumit de „prestația” mea. Ca, până la urmă, să fie el însuși învinuit și atacat (de altfel pe nedrept) de pierderea alegerilor. Și-a dat demisia chiar și din partid și s-a retras la München, de unde venise și unde îl cunoscusem cu mulți ani în urmă.

Lovitura de grație dată „naivității” mele mi-a fost dată însă la Cluj, prin toate acțiunile în care am fost implicat, direct sau indirect. Dar revin la o întrebare, care, într-o formă sau alta, mă preocupă și uneori chiar mă obsedează: se poate numi într-adevăr „naivitate” – în speță politică – buna-credință, bunele intenții, un alt mod de a gândi ideologic și politic? Nu sunt deloc de această opinie. Dar contextul și ambianța generală erau atât de diferite, de departe de ideile și convingerile mele, încât mă simțeam în mod inevitabil, tot mai izolat și tot mai singur. Și deci un iremediabil „naiv” (în conștiința celor mai mulți doar un eufemism). Într-un oraș cu foarte puține puncte comune. Dacă a fost „o eroare” (ceea ce totuși nu cred), ea a fost inevitabilă. Revelatoare și, într-un fel, profundă: mi s-au revelat, cu toată claritatea, toate incompatibilitățile și cauzele lipsei de aderență și integrare într-un mediu social, politic și „ideologic” străin. Total diferit de aspirațiile mele cele mai profunde. Și pentru care (o altă „confesiune” naivă) plătisem cu 14 ani de „gulag românesc”. N-am, repet, nici o revendicare de făcut și nu aștept din partea nimănui nici o reparație. De nici un fel. Însă măcar dreptul de a spune liber ce gândesc cred că îl am. Fie și postum. Mi-l revendic, de altfel, pe față.

Totul se concentrează, în esență, în jurul a două episoade. Primul și cel mai „public” dintre toate a fost aventura, de scurtă durată, a cotidianului *Tribuna Ardealului* (I-II, 1992-1993). O inițiativă antipatizată, de fapt, de toată lumea, de la „dreapta” la „stânga”. Mi-am dat seama imediat de ostilitatea pe care am provocat-o imediat după întrevvedereea întâmplătoare cu George Soros, cu prilejul unui colocviu și întâlniri de la Timișoara, când l-am întrebat despre oportunitatea unui ziar de opinie la Cluj și a posibilității sale de finanțare. Ceea ce a provocat o mare iritare a președintelui local

al Fundației din Cluj, Salat Levente. Finanțarea a fost cu regularitate sabotată, întârziată și atunci mă umileam până la sânge, dându-i telefoane directe lui Alin Teodorescu, Directorul general al Fundației Soros din acea perioadă de început, pe care, sunt sigur, îl plectiseam teribil. În cele din urmă, în finalul acestei aventuri, mi-a și spus-o, într-o formă indirectă și delicată, fiind un om civilizat și stilat.

Nu ascund că *Tribuna Ardealului* a fost, într-adevăr, o improvizație ratată din start. Dar nu mai puțin sabotată, detestată, lipsită de orice infrastructură redacțională reală și logistică. Mi se spunea că foști securiști sustrăgeau, de la multe chioșcuri, pachetele cu ziare și le distrugau. Dar adevăratul obstacol era de ordin intern. Eu jurnalist politic și cu atât mai puțin „director de ziar” nu eram și nu aveam, de altfel, nici cea mai mică dorință să devin. Nu aveam, de altfel, nici pregătirea, nici vocația necesare. Ziarul era „făcut” efectiv doar de Virgil Lazăr, care a depus mari eforturi, cu tenacitate, onestitate și profesionalism. Am toată stima pentru contribuția sa. Iar el se lovea, la rândul său, de tot felul de obstacole. „Vulnerabil” sau nu, el s-a comportat, pe întreaga durată a existenței ziarului, în mod admirabil. Numai că dificultățile pe care le înfrunta erau, într-adevăr, mari. Și nu numai atât. Unele de-a dreptul agresive și umilitoare.

Care era concepția despre un ziar de opoziție, în rândurile, să spunem, ale *Convenției*? Pentru un improvizat, un bluf, un carierist perfect, ca Petre Litui (de care am mai amintit), *TA* nu reprezenta decât un simplu organ de publicitate personală. Cu alte cuvinte, ziarul era „prost” fiindcă nu se ocupa suficient de el. Sigur că ziarul era sau părea „prost”, în comparație cu fițuicile de scandal, de opoziție, agresive și de totală iresponsabilitate a limbajului. Dar el avea, totuși, o minimă ținută, din nefericire total neasimilată de publicul local. El dorea scandaluri, demascări, polemici violente. Ceea ce nici Virgil Lazăr nici eu personal nu eram dispuși să le provocăm și mai ales să le întretinem.

Dar adevăratul handicap era de ordin intern, „redacțional”. Personalul – o mare, nefericită și inevitabilă improvizație – provenea în cea mai mare parte din redacția fostei reviste *Nu*, condusă de un arivist feroce și fără scrupule Liviu Man. La un moment dat – eu figurând doar formal ca „director” – acest grup a pus pur și simplu mâna pe *Tribuna Ardealului*. L-au alungat pe Virgil Lazăr și au confiscat un titlu și o proprietate ce nu le aparțineau. Gestul acestui grup spune tot despre mentalitatea lipsită de orice scrupule a acestor tineri gangsteri provinciali, pseudopubliciști, unii dintre ei derbedei pursânge. Și în *FDAR* au existat astfel de exemplare, care au furat fără nici o ezitare o serie de aparate și calculatoare, dotate de Fundația Soros. Mi-a trebuit mai bine de trei luni să reintru în posesia, cel puțin formală, a ziarului. Dar cu un dezgust infinit pentru iremediabila lipsă se conștiință morală și civică a acestor preinși tineri democrați „anticomuniști” și colaboratori de ocazie.

Anul 1989 a scos la suprafață întreaga pleavă a societății românești. Inclusiv în Cluj. Mulți *lumpeni*, ariviști și mărunți activiști au devenit peste noapte publiciști democrați. Fără talent, fără cultură, adesea chiar și

fără ortografie. Și, uneori, îmi vine să-mi... plâng de milă: pentru acești golani agresivi și ignari mă agitam, mă umileam, ceream subvenții etc.! Sacrificam din timpul meu de lucru pentru niște golani, care nici nu mă salutau pe stradă! Am mers cu naivitatea (citește încă o dată „politică”) până acolo încât am adus la redacție și două *Îndreptare ortografice*... Rar exemplu mai elocvent de totală neadecvare și lipsă de intuiție a unui mediu, pe care nici nu-l cunoșteam și cu care nu aveam nici o afinitate. Dar absolut nici una. Dacă sunt (sau par expeditiv) cauza este doar imensul dezgust cu care mă văd obligat să evoc și acest episod. Aș putea intra în zeci de detalii, unele mai sordide decât altele. Renunț, pentru a reține doar fundalul unor clarificări interioare definitive. Între lumea, bună, rea a pușcăriei, a ideilor, a programelor de tip occidental, și această mărunță faună publicistică, mizeră, nu exista nici o legătură. Eram uluit, paralizat și o bună perioadă complet derutat. Lipsit total de acest gen de experiență socială și, mai ales, locală, clujeană, făceam în fața conștiinței mele, o figură de-a dreptul penibilă, ridicolă. Și-mi puneam tot mai serios problema cum „să ies” cât mai onorabil posibil din această cloacă. Am reușit, în cele din urmă, dar n-a fost deloc ușor. Am trecut, social vorbind, prin cea mai dură experiență de după 1989.

Mi-am interzis, dintr-un scrupul moral, greșit sau nu, „să nu mă pronunț”, să nu polemizez – în presă mai ales – cu oamenii cu care am suferit alături, în închisoare. Cu nimeni din această categorie. N-am răspuns, din această cauză – revin și subliniez – la nici un atac, la nici o insultă care – după cum am mai amintit – n-au lipsit. Dar, în cazul de față, trebuie să evoc, fie și concis, relațiile mele cu *PNȚCD*, după 1989. A fost al doilea moment complet ratat, decepționant, al angajamentului meu politic. El a fost determinat de cele mai bune intenții. Doar că psihologia specific națională, lipsa de tradiții – sau mai precis persistența unor „tradiții naționale”, pe care comunismul n-a reușit să le învingă ci, dimpotrivă, să le consolideze și să le dezvolte – a făcut imposibilă orice colaborare efectivă. A început un proces de clarificare dureroasă, care a durat aproximativ doi-trei ani. În orice caz, pe întreaga durată a *FDAR* și a începuturilor *Convenției Democratice*. Aproximativ, deci între 1990 și 1993. Nu este chiar foarte ușor de explicat despre ce a fost vorba.

Devenea tot mai limpede, în conștiința mea, în primul rând, incompatibilitatea, poate mai bine spus, la început, confuzia de ordin ideologic. Recunoșteam – și chiar admiram la șefii săi – fermitatea morală, onestitatea incontestabilă, intransigența politică. Exemple strălucite de civism românesc incipient. Astfel credeam atunci și la fel cred și acum. Doar că o acțiune politică și mai ales una de guvernare presupun și o ideologie precisă, un program bine articulat, cadre și instrucțiuni limpezi de execuție. Un partid politic, orice s-ar spune, nu poate trăi la infinit doar din rentele morale și civice ale lui Maniu-Coposu. Plutea vaga etichetă a unui *PNȚCD*, „partid de centru-stânga”, adesea cu accente populiste. În închisoare mi s-a reprodat și o declarație a lui Iuliu Maniu (aprocrifă sau nu, dar pe care o cred plauzibilă) conform căreia în urma fuziunii cu Partidul Țărănesc din 1926, a lui Ion Mihalache, „am amânat revoluția socială în România pentru cinzeci

și chiar cu o sută de ani". O imensă iluzie, firește. Dar care, întreținută, ducea la lipsa oricărui program social bine definit. Și, mai ales (aspect extrem de grav din punctul meu de vedere) a absenței unei viziuni precise despre reconstrucția socială a României postcomuniste. Eu o „visam”, în mod preponderent, a păturilor mijlocii rurale și urbane. Dar o astfel de precizare rămânea cu totul singulară. Credeam că „diluarea” (ca să nu spun renunțarea) ideologiei „țărăniște” era strict necesară. Dar, din motive pur electorale, nu se putea și nu se voia părăsirea vechii titulaturi „istorice”. Deci un prim și foarte serios motiv de contrarietate și neaderență.

Intervenea și un al doilea motiv, care doar aparent are o legătură cu preocupările mele, să le spun cultural-ideologice, de „autor” etc. Era un fapt incontestabil – și după mine extrem de grav – eliminarea sau ignorarea tacită și uneori chiar directă a tuturor scriitorilor, publiciștilor, intelectualilor și oamenilor de cultură militanți din partid. Fără a intra în amănunte (pe care de altfel nici nu le cunosc în toate cazurile) rămâne o realitate incontestabilă: oameni de valoare, inclusiv publiciști, gen Petru Stoica, Iordan Chimet, Gheorghe Grigurcu, Paul Lăzărescu, Barbu Cioculescu și alții (toți militanți încă din 1946) nu și-au mai găsit un loc în partidul renăscut. Au fost eliminați, tacit sau nu, unul câte unul. Trec peste episodul recent, George Pruteanu, să spunem oarecum mai special. Dar rămâne o evidență: partidul nu s-a preocupat câtuși de puțin să cultive pe scriitorii și publiciștii „săi”. Mulți, puțini, câți erau. Iar să atragă și pe alții cu atât mai puțin. Eu mă scot din „cauză”. Dar alții ca Gheorghe Grigurcu au protestat public (*Decență, în România liberă*, 25 august 1998) și pe bună dreptate. Mă întreb, firește, asupra cauzelor: intelectualii amintiți – și în general categoria lor – complexau, umbreau, făceau concurență simplilor activiști fără alte titluri și calități decât de „a fi suferit”. Tot omagiul meu și toată stima pentru sacrificiul lor. Doar că un partid modern are nevoie, repet, și de imagine, prezență mediatică, un anume prestigiu cultural-intelectual propagandistic (cel puțin în anumite cercuri), preocupare care lipsea total. Un mediocru gen G.Ț făcea gol în jurul său și alunga pur și simplu pe toți scriitorii adevărați. O eroare – și nu numai după mine – cu urmări extrem de grave. Era, într-un fel, chiar iritantă această indiferență (ca să nu spun mai mult), nu numai pentru un partizan politic – care a stat adesea în aceeași celulă cu unii dintre șefii actuali ai PNTCD – și care a mai publicat și destule volume în țară și, uneori, și în străinătate. Mi-am dat seama că mi-am tăiat singur, cum se spune, craca de sub picioare. Partidul n-avea nevoie de astfel de personaje, inevitabil incomode, dificile, indezirabile. Nivelul politicianului român pur și simplu nu putea asimila astfel de „intruși”. Și, în consecință, i-a eliminat repede.

La Cluj, mă loveam, în modul cel mai dur cu putință și de alte realități. Recunosc, într-un fel, obiective, explicabile, inevitabile. Dar care n-aveau nimic de-a face cu aspirațiile și preocupările mele. La ședințele PNTCD local am auzit luări de cuvânt care mi-au dat fiori: era combătută „linia” Corneliu Coposu, de a nu ataca pe maghiari, deoarece, în felul acesta PUNR câștigă teren. Cu alte cuvinte, se dorea ca PNTCD să redevină un

partid naționalist dur, chiar șovin, în tradiția „Partidului Național” de dinainte de 1918. Pur și simplu mă simțeam un intrus, un indezirabil, ceea ce mi se dădea și de înțeles. Anii grei de pușcărie și unele legături la București, la „centru”, încă mă mai „salvau”. Dar totul devenea tot mai fals și mai greu de suportat. Cu atât mai mult, cu cât nomenclatura locală, inclusiv universitară, mă luase la ochi. Atacat în presă și la TV locală (inclusiv de un anume Tudor Dumitru Savu, pretins romancier). Directorul tipografiei locale, unde îmi apăreau cărțile de la *Dacia*, îmi făcea și el tot felul de mizerii, prin corecturi repetate, drastic penalizate, întâzieri etc. Din aceste motive, pentru *Biografia* 3, de pildă, am încasat o sumă absolut derizorie, ca „drepturi de autor”. Înțeleg foarte bine că sunt destul de greu de înțeles postum astfel de meschinării și răutăți locale. Dar acestea erau faptele, din care nu am reținut decât doar două-trei exemple pentru o simplă ilustrare a unei situații personale negative.

Privind în profunzime, obligat adesea și de împrejurări ostile, descopeream tot mai stupefiat și alte aspecte. Și toate la antipodul convingerilor și educației mele. La Iași, unde m-am „format”, să zicem, n-am știut și n-am cunoscut niciodată ceea ce se numește „provincialism” și „regionalism”. La București, cu atât mai puțin. Ei bine, la Cluj, nimerisem chiar în capitala provincialismului și regionalismului românesc. Fenomen definit prin supremația valorilor și ierarhiilor strict locale, prin mentalitatea ireductibil regionalistă a superiorității realităților locale. Nu contest izvoarele istorice ale unui astfel de stări de spirit. Doar că regimul comunist o modelase la nivelul celei mai mari mediocrități posibile. Clujul, după 1950-1960, devenise – o spun cu un imens regret – capitala mediocrității culturale românești. Subliniez acest aspect deoarece el constituia principalul obstacol de care mă loveam. Fiindcă mă „încăpăținasem” să nu plec. (Un I. Pervain a și întrebat-o chiar pe L.: „Când plecați din Cluj?”) Așa cum au făcut, de pildă, Ana Blandiana, Ioan Alexandru sau Ovidiu Drîmba, pentru care nu s-a găsit nici cel mai mic „post”, redacțional sau universitar. Practic, au fost alungați fără nici o milă. Fără nici un scrupul. Și toți erau ardeleni pursânge.

Deci de ce să mă mai plâng eu, un... simplu „regățean”, când propriii ardeleni de valoare deveneau indezirabili? Am spus-o și o repet: sentimentul de al doilea „domiciliu obligatoriu” mă domina. Într-un interviu, mi se pare, am mai declarat că stau la Cluj „ca la hotel”. N-aveam cu acest oraș nici o legătură, cu excepția L., care constituia un scut de protecție deosebit de eficace. Dar nici ea nu putea contracara toate atacurile și animozitățile locale. Nu era numai impresia mea, să spunem, vulnerabil-subiectivă: „Clujul – o mică Pragă sau o mică plagă a României?” (Ion Simuț, în *Tribuna Ardealului*, 68/1993). La toate, se adăuga și psihoza colectivă (ca să nu spun demența colectivă, *Caritas*): un oraș întreg invadat de o feroce aviditate a speculei, a îmbogățirii peste noapte, fără muncă. S-au desfășurat scene incredibile, de un cinism inimaginabil. În nici un oraș al țării nu s-au întâmplat „evenimentele” de atunci. Dar mă grăbesc „să expediez” cât mai repede și acest episod cu o greată indescriptibilă. Furia și psihoza îmbogățirii cu orice preț depășeau orice limite: și șovinismul tradițional și reacțiile

aparaturii represiv și geloziiile universitar-literare și multe altele. Un moment sinistru, pentru mine de neimaginat.

Relațiile complicate și tensionate cu *PNȚCD*-ul local aveau și o altă cauză. Ele sunt, într-un fel, tipice pentru nivelul politicianist provincial. Îmi vine greu să evaluez întreaga conduită și psihologie politică a lui Ion Rațiu, care aspira la președinția organizației locale *PNȚCD*. Format într-o altă ambianță, extrem de bogat, de o independență insolentă pentru mulți, el a devenit un personaj inasimilabil tuturor vârfurilor partidului. L-au acuzat că a venit în țară doar „să devină președinte”. Chiar dacă era succesorul unui nume istoric, în Ardeal, al unui ilustru „memorandist”. Din puținele mele contacte personale (inițial mi-a propus chiar conducerea *Cotidianului*), am intuit un amestec straniu de naivitate și „afacerism” anglo-saxon, de bună-credință și ambiție politică, în definitiv legitimă, de avaricie calculată și dorință de publicitate. Plus gelozia generală produsă de o imensă avere, probabil mitică. De proprietar, între altele, al unei insule sau al unor hoteluri într-o insulă din Bermudes sau Bahamas. A decepționat profund și a devenit repede antipatic, atunci când s-a constatat că Ion Rațiu n-avea nici o intenție să devină sponsorul total gratuit al *PNȚCD*. Ceea ce i se reproșa mereu.

Îmi amintesc bine că l-am vizitat în preziua plecării mele în Grecia, în după-amiaza înmormântării lui Corneliu Coposu. Își făcea procese de conștiință. Mi-a repetat că ilustrul dispărut i-a reproșat, nu o dată, că „n-a dat mai mulți bani partidului”. Eu îl înțelegeam: un *businessman* nu investește decât într-o afacere rentabilă. Dar la noi domina mentalitatea paternalistă a cornului abundenței, generos revărsat asupra unui partid efectiv sărac. Bietul „Moș Rațiu”! Mie îmi era simpatic tocmai pentru faptul că nu... înțelegea nimic din psihologia mediului în care revenea după o jumătate de secol. A fost devastat, incendiat, jefuit, escrocat la *Cotidianul* etc. Și ca scenariul să fie complet: el își mai „vinde”, în cele din urmă, și ziarul, unui gangster utecist de presă, Ion Cristoiu, convins că va face unul de mare tiraj și de succes comercial sigur. Și, în același timp, „să distrugă” și pe rivalul său la „președinție”, Emil Constantinescu. Rar calcul mai logic (apusean) și mai greșit (românesc) decât această *monkey business*. Cred, unică, în analele presei române postdecembriste.

Că Ion Rațiu nu înțelegea efectiv nimic din mecanismele reale ale politicii românești, respectiv ale *PNȚCD*. Cluj, o dovedește și ambiția sa de a deveni, cu orice preț, șeful acestei organizații ce nu-l dorea. Oarecum „parașutat” de la centru, mai bine spus de la... Londra, s-a lovit de opoziția furibundă a clanului Boilă, preținși „nepoți” ai lui Iuliu Maniu: Matei și Ioan Boilă. Un clan pur provincial, dar solid, activ și mai ales lipsit de orice scrupule. Considera organizația locală drept un privilegiu, o feudă și o moștenire de familie. S-au format imediat două tabere. Fiecare făcea reclamații la „centru”, care a trimis în două rânduri delegații de arbitraj, pentru noi alegeri de comitet, mereu contestate, mereu lipsite de autoritate reală și statutară. Momente penibile, urâte, în care am fost atras în mod inevitabil și mai ales regretabil.

Că făceam tot mai mult figură de intrus o dovedea agresivitatea tot mai mare a acestui clan. Pentru a-i ilustra mentalitatea – dar și imensa mea candoare de a „persevera” într-un mediu în care n-aveam nici o legătură, dar absolut nici una – doar câteva mici episoade. Revendicând, mai mult retrospectiv, faptul că – în definitiv –, spre deosebire de aproape toți *PNȚCD*-iștii locali, eu am făcut 14 ani de „gulag”, un oarecare inginer Fărcaș, cumnat cu Matei Boilă – devenit după 1996 prefect –, un mediocru, mi-a tăiat-o scurt: „Lasă-mă, domnule, cu d’astea”. Deci 14 ani de gulag în definitiv sub aceeași siglă, n-aveam nici o importanță pentru acest obscur personaj. Însoțindu-l o dată pe Ion Rațiu la o ședință, unul din fiii lui M. Boilă a îndrăznit să mă dea chiar afară. I-am arătat – și i-au demonstrat și alții – că pe atunci făceam parte din Comitetul de conducere al partidului, pe țară, de la București. La una dintre alegerile de comitet, un alt membru al clanului a dat-o afară și pe L. Prietenii lui Rațiu erau în minoritate: împreună cu Mircea Mihăilescu, profesorul V. Marian, istoricul și directorul Bibliotecii Universitare, Doru Radosav, inginerul Cerghizan erau cei mai cunoscuți. Făceam încă parte din comitet, dar asistam la ședințe din ce în ce mai umilitoare și mai inutile. Refuzam orice fel de sarcini electorale, motivând că nici nu aparțineam, efectiv, cadrelor organizației locale. De fapt, nici din cea de la București, unde totuși eram recunoscut, măcar *de facto* de foștii colegi de închisoare. Dar și prestigiul lor era în vizibil declin. Se năștea, de fapt, un nou partid. Improvizat și nestructurat, unde singura garanție de seriozitate o oferea Corneliu Coposu și cei câțiva „foști” din jurul său. Dar prea puțini, pentru necesitățile politice reale ale momentului politic. Eficacitatea era practic nulă.

Percepeam toate aceste noi realități, pe de o parte, cu „inima strânsă”, cum se spune, pe de alta cu toată luciditatea unui spirit analitic și critic. Ce căutam, de fapt, în „această galeră”? Lipsa de afinități era totală. Ceea ce înțelegeam cu ușurință și, în definitiv, chiar aprobam. Căci se năștea o altă structură politică, foarte departe de idealurile mele. Dar ceea ce nu mai înțelegeam și, de fapt, nu izbutesc să-mi explic nici până azi, în toate nuanțele sale, era antipatia mai mult decât vizibilă, chiar agresivă, cu care eram înconjurat. Iritam profund prin simpla mea existență și prezență. Nu puteam fi, în definitiv, nici complet „eliminat”, dar în nici un caz integrat și asimilat clanului Boilă, ce preluase puterea.

Două aspecte, să le spun anecdotice, de fapt penibile, ilustrează această bizară situație. Ca să scape de Ion Rațiu – care, la Cluj, dormea în sediul partidului (fosta casă de protocol a lui N. Ceaușescu) – s-au scos până și clanțele și broaștele de la ușă. La un moment dat, doamna Rațiu, o englezoaică britanică, parkinsoniană, care nu înțelegea nimic, dar absolut nimic, a trebuit să fie eliberată și scoasă pe fereastră. Golănia familiei Boilă nu mai avea margini. Și, totuși, I.R. dăduse suficienți bani (chiar în fața mea a oferit 500 000 de lei, în 1993 era o sumă) pentru editarea revistei *Patria*, oficiosul partidului, de care s-a ocupat un timp, Virgil Ardeleanu. Dacă „n-a mers”, nu el a fost de vină. Se repeta, în mic, cazul *Tribunei Ardealului*. Preocupări de politică ideologică de o minimă solidaritate nu existau. Când

îmi amintesc de compoziția acestui comitet, de agramatismele și vulgaritățile unui oarecare Cinchinaș, de pildă, și de multe altele, îmi spuneam, că prin momente mai absurde și mai insultătoare n-am mai trecut niciodată.

Să amintesc, în sfârșit, încă un mic episod local, care spune tot, de această dată, despre atitudinea unor cercuri „intelectuale”. Toți „elevii” lui Mircea Zăciu deveniseră oficiali, miniștri adjuncți, membri ai FSN și, evident, numai simpatic nu le puteam fi. Cu Marian Papahagi avusesem, până în 1989, relații foarte corecte. Despre două dintre cărțile sale scrisesem și în *Tribuna*, la *Cronica ideilor literare*. Când, dintr-odată, îmi ajunge la ureche o știre, care – după cum m-am convins repede – a făcut ocolul orașului. Profesoara de română, Monica Onojescu, la liceul unde era, în ultima clasă, fiul lui M.P., Adrian, dictează la un moment dat o anume bibliografie școlară. Printre care și una sau două dintre cărțile mele. Când Adrian Papahagi se ridică dintr-odată și exclamă furios: „Acesta nu, căci este penelist”. La care profesoara are o replică extraordinară, formidabilă: „Și tatăl dumitale este fesenist”. Ilaritate generală în clasă. Dar episodul ilustrează gradul de fanatism și intoleranță, care se instalase în familiile acestor proaspeți guvernamentali „fesenști”, carieriști, miniștri, directori, diplomați culturali etc. De unde putea ști vigilantul Adrian Papahagi despre orientarea mea politică decât din familie? Ulterior, el s-a ilustrat și prin polemici agresive filologice, în legătură cu *Carmina Burana*. Admit că este, poate, un geniu filologic potențial (deși, sincer spus, nu prea cred), dar agresivitatea sa, ușor de demontat de altfel – după cum a și dovedit-o inculpatul în cauză, Eugen Munteanu, un savant latinist ieșean – nu prevestește nimic bun. Am regretat sincer moartea recentă, subită, a lui Marian Papahagi, totuși om de valoare. Se agita însă prea mult. Voia să facă singur prea multe lucruri în același timp. Se împrăstia frenetic între Roma și Cluj și acest efort i-a fost fatal.

Îmi dau seama foarte bine, în final, de caracterul prea schematic, uscat și rezumativ al acestui capitol. Explicația esențială este însă foarte simplă. Nu evenimentele în sine, de după 1989, mă interesau în mod profund, ci doar transformările mele esențiale, interioare, ce deveneau, în sfârșit, posibile. Pe acestea le voi evoca, pe larg, în capitole următoare. Am dorit doar să schițez scenariul lor „epic”, de după 1989, evenimentele cele mai importante fiind, de fapt, de ordin interior. Cultural, ideologic și mai ales moral. „Voi povesti” pe larg motivele ce m-au despărțit definitiv nu numai de orice militantism politic, dar și de prezențe sociale active. Este greu de descris bucuria și satisfacția profundă cu care deveneam, în sfârșit – după mai bine de o jumătate de veac –, eu însumi. Lăsam în urmă toate aceste decepții, mizerii și aventuri politicianiste, menționate doar în trecere. Nu eram făcut pentru ele. Și simțeam cum „renășteam”, deveneam un alt om. Cu o voluptate și o vitalitate pe care nu mi-aș fi bănuțat-o niciodată. *Incipit vita nova*. Într-adevăr. Eveniment esențial. Capital, pot spune, al biografiei mele.

19

Adio „literaturii”

Este, în același timp, și foarte ușor, și foarte greu de analizat și explicat în detalii transformarea interioară, profundă și esențială, pe care au produs-o, în conștiința mea, evenimentele anului 1989. Evident, clarificările de acest tip presupun mutații, viraje imprevizibile, petrecute chiar peste noapte. O întreagă evoluție anterioară le-a precedat, le-a pregătit, le-a determinat într-un sens sau altul. În final, un moment de ruptură, de regenerare și de transformare fundamentală s-a putut, în sfârșit, manifesta cu multă energie și exuberanță, într-o totală expansiune. Un moment unic și memorabil. Și ceea ce este cel mai important – cel puțin într-un anume sens – aveam acum posibilitatea de a mă manifesta efectiv și public, în mod liber. De a-mi dezvălui adevărata identitate spirituală și culturală, fără nici o inhibiție și refulare. Dacă insist și revin (și voi mai reveni într-o formă sau alta) asupra acestui eveniment, cauza este foarte simplă: abia acum, mă „regăseam”, mă „descopeream”, mă „dezvăluam” cu adevărat. În primul rând mie însumi. Condiționat, determinat, deviat, falsificat în esență, timp de decenii, deveneam, în sfârșit, „eu cel adevărat”. Un eveniment capital, poate mult prea tardiv. Căci nu sunt deloc sigur că voi mai avea toate forțele de a-l valorifica și a-l traduce prin lucrări, care să mă exprime integral și cu adevărat, până la capăt.

În două cuvinte: puteam deveni, în sfârșit, ceea ce eram în realitate: critic de idei și „ideolog”, nu „critic literar” pursânge, cum „viața” m-a constrâns să mă manifest, mai mult sau mai puțin convingător, pentru unii și pentru alții, timp de decenii, din cauzele amintite anterior. „Vocația” mea (cu un termen pretențios) era în direcția ideilor culturale, sociale și politice. În sensul istoriei ideilor și ideologiei pur și simplu, începând cu cea „românească”. Nu-i exagerez câtuși de puțin importanța. Dar simțeam că nu puteam pluti în vid sau într-un spațiu pur abstract, nedeterminat, fără identitate și motivare precisă. Deci nu critică și teorie literară, ci critică și teorie „ideologică” pur și simplu, în cadrul culturii și ideologiei românești. O clarificare definitivă, pe care aproape, foarte adesea, nici n-o mai speram realizată vreodată. Nu mă simțeam nici „scriitor”, nici „critic”, nici măcar, după 1989, „politolog” (în sensul actual al cuvântului), ci doar „ideolog”, foarte apropiat de înțelesul pe care Secolul Luminilor îl dădea acestei noțiuni.

Din acest punct de vedere, sunt un „om vechi”. Dar și „foarte nou”. Căci ce poate fi mai „nou”, mai implicat în realitatea imediată, justificat și actual

decât criticismul secolului 18? Reactualizat *împotriva* și *după* un regim totalitar, pe care l-am trăit, în secolul 20, sub fascism și, mai ales, noi cei din Est, sub comunism și stalinism? Aceeași „tiranie”, aceeași „intoleranță”, aceeași sinistă cenzură și represiune culturală. Toată activitatea mea după 1989 dovedește adevărata mea orientare și identitate. Sensul profund, esențial, al întregii mele acțiuni publicistice, editoriale și, pentru o foarte scurtă perioadă, politico-sociale. Recunosc: nu toate episoadele au fost la fel de „reșite”, de „fericite”. Dar sensul și direcția lor generală erau identice: inflexibil antitotalitare. Este imposibil să se demonstreze că nu altul a fost adevărul. Marele meu Adevăr.

Dacă fac și o astfel de mențiune – ca să nu spun că-mi iau și o „precauție” – cauza este una singură: veneam și mă despărțeam, uneori cu violență, dintr-un mediu care n-a fost, de fapt, niciodată al meu: literatura și, mai ales, „viața literară”. Îmi puteam manifesta, în sfârșit, dezgustul total și definitiv, uneori calm, alteori iritat, față de mediile redacționale și, în general, ceea ce se numește jungla și cloaca „vieții literare”. Am „evocat”, într-un întreg capitol (11), totala mea repulsie organică, viscerală, pentru *Jungla „vieții literare”*. Am detestat-o mereu din toată ființa mea. Dar abia acum puteam să mă desprind public de acest mediu. Și, mai mult: să-l repudiez pe față. Sau – mai ales – să-l ignor, să mă despart definitiv de el și cu orice risc, trăgând toate consecințele. Încercam voluptatea, pentru mine rară, de a vedea cum această „viață literară”, în care am fost totdeauna un intrus, un străin, un neadaptat, se descompunea vizibil sub ochii mei. Cum își dezvăluia, unul după altul, toate viciile congenitale. Și cum puteam să-mi manifest, fără nici o infatuare, dar cu toată fermitatea, independența, indiferența și chiar disprețul pentru un mediu despre care puteam spune, în sfârșit, că „nu este al meu”. O „instituție” incontestabilă, dar total străină de mine.

Fără îndoială, în realitatea cotidiană, acest conflict nu se desfășura chiar atât de brutal, ostentativ și, mai ales, în forme publice și zgomotoase. Eram, uneori, constrâns, în continuare, la anumite gesturi defensive, de prudență și chiar de „politică literară”. Admit: adesea detestabile. Însă – practic vorbind – de multe ori inevitabile. Dar, cel puțin, știam că puteam reacționa liber, oricând și oricum, *împotriva* oricui. Mă „ignoră” sau mă „atacă” X sau Y? La fel puteam face și eu. Nu „scrie” să spunem, *România literară*? Ei și? Nu i-am trimis cărțile nici înainte, nici după 1989. Nu mă... acceptă în literatura română... Nicolae Manolescu, Alex. Ștefănescu sau... „Surâsul Hiroshimei”? Simple exemple și nimic mai mult. N-am „plâns” niciodată de pe urma acestui lung „boicot”. Aveam, de altfel, un antrenament serios în materie de „excluderi”. Două decenii interzis de regimul comunist, eliminat din toate clasificările și palmaresurile oficiale, academice, didactice, îmi venea – uneori – chiar să râd. Sunt un „exclus” și un etern „indezirabil”. De mare „vocație”. Acesta este, o vai!, „destinul” meu „literar” (expresie cu rezonanță sinistă pentru mine). Nu cred, bineînțeles, în nici o „reîncarnare”. Dar sunt absolut sigur că n-aș mai dori vreodată – în orice ipoteză posibilă – să redevin „scriitor”. Și, mai ales, „scriitor român”. Câteva explicații suplimentare sunt, cred, necesare. Fie și la limită. Ele au, poate, și o

oarecare „valoare” analitică și documentară. Am privit totdeauna pe „omul de litere” român cu toate precauțiile unui „îmblânzitor” de reptile. O astfel de experiență nu poate fi chiar de tot ignorată.

Trebuie totuși să pun o anume distanță și să văd cu claritate toate, dar absolut toate motivele acestei incompatibilități radicale. O bună temă, de altfel, de analiză și de retrospecție literară. De ce sunt atât de profund antipatizat? Despre defectele mele, pe care nu le ascund niciodată, am vorbit în repetate rânduri. Sigur că eram, sau păream, dificil, deloc simpatic, inabordabil și intratabil. Dar existau și o serie de cauze obiective, pe care – după cinci decenii de comunism – aproape nimeni nu le mai ia în considerație. Deși ele sunt riguros determinante. Nici vorbă de gelozie sau invidie. Dar, când observ, în *România liberă* (16 august 1998), de pildă, că în 1921 „s-a născut criticul literar Ovid S. Crohmălniceanu” (deci în același an în care m-am născut și eu), devine evident, prin însăși această comemorare anodină, că scara de valori, consacrată de comunism, s-a perpetuat, s-a „clasicizat” definitiv. A devenit „canonică”. Adică ceea ce eu refuzam radical și categoric în mod constant. Aparțineam unei alte generații, cu o altă mentalitate și scară de valori. Cu un alt limbaj și cu totul alte proiecte, preocupări și orientări. Aveam o altă psihologie, inclusiv literară și un comportament social, inclusiv literar, total diferit. Eram, pe scurt, „alteva”. Cum să devii „simpatic” în astfel de condiții? Nu pretind deloc, dar absolut deloc, că toate aceste note particulare sunt mari „calități”. Dar nici „defecte”. O stare conflictuală latentă, obiectivă, de fapt, și nimic mai mult. Nu acceptam noul tip de societate și deci nici psihologia sa literară. De unde o izolare și o stare de perpetuă, permanentă adversitate. O experiență extrem de dură, cu consecințe practice și morale adesea deosebit de grave.

Acesta ar fi cadrul social foarte general al unui antagonism inevitabil. Recunosc: „istoric” datat, pe care nu puteam nici să-l evit, nici – cu atât mai puțin – să-l fac să dispară. Dar apăreau, în același timp, și o serie de comportamente și defecte literare specifice, tradiționale, „clasice”, pe care comunismul doar le agrava sau le dădea o nuanță particulară. Să încep cu vechea și profunda observație a lui Goethe: „Prezența este o puternică zeiță”. Or, un om, un autor să zicem, care trăiește izolat, în provincie, care nu frecventează redacțiile, cercurile și reuniunile literare, nu răspunde la invitații (colocvii, saloane de carte, congrese etc.) nu poate avea, obiectiv vorbind, nici relații utile, nici audiență. Iar de „succes” nici nu poate fi vorba. Era chiar cazul meu. Deloc adaptat și foarte puțin atras de acest tip de legături literare. Îmi erau chiar fundamental antipatice. În orice caz, străine total de mine și de modul meu de a fi. Bun, rău, acesta eram și nu mă mai puteam schimba.

De fapt, o serie de relații literare au existat mereu și ele chiar s-au dezvoltat. Dar am observat imediat: toate, dar absolut toate, erau interesate. Mi se trimiteau volume și scrisori în vederea unor recenzii. Ceea ce, în perioada destul de lungă a *Cronicii ideilor literare*, era de înțeles. Cu o serie de autori am rămas până azi în bune raporturi. Dar cu alții nu. Intervenea un tip foarte special de relații false și, adesea, de lipsă totală de reciprocitate. Despre unii scriitori am scris, favorabil, în publicații de mare

tiraj și din proprie inițiativă. Apoi, când au observat că nu mai scriu, în continuare, cu aceeași asiduitate, mi-au întors pur și simplu spatele. Fără nici cea mai mică remușcare. M-a afectat, pot spune, într-o oarecare măsură, comportamentul a doi scriitori de incontestabil talent, care – într-o perioadă – mă „cultivau” intens. Am și dosare cu corespondența lor. Apoi, la un moment dat, au dispărut brusc de la orizont. Este vorba de M.H. Simionescu și Bedros Horasangian. Ultimul, se pare a făcut și un fel de criză de „mizantropie literară”. Mi-a și dat, printre rânduri, un astfel de răspuns, atunci când, intrigat, l-am întrebat de ce „tace”. Ulterior am auzit că ar fi plecat în „diplomație”, atașat cultural, pe undeva, la Atena, mi se pare. Dar, orice ar fi, impolitețea ca să nu spun ingratitudea rămâneau o tristă realitate.

Cât despre tăcerea totală a unor politologi tineri (nu le mai dau numele), despre care am scris cu simpatie și nu o singură dată, căroră le-am prezentat și cărțile cu prilejul „lansării” lor (și încă de vreo două-trei ori), ce să mai spun? Mă considerau, probabil, un fel de „agent de publicitate”, din oficiu, și nimic mai mult. Am o listă, dar o păstrez... pentru mine. Cel puțin, Nicolae Florescu a fost cel mai cinic, dar și mai onest, în felul său. Când, silit de împrejurări, a acceptat ca *Jurnalul literar*, care agoniza, să fie „sponzorizat” de legionari, unii în D.M., m-a ignorat fără nici o explicație. Înainte, imediat după 1990, îmi cerea insistent articole. Uneori i le dictam, în condiții foarte incomode, chiar la telefon. Apoi, am încetat, dintr-odată, să-i mai fiu util. Și-a făcut pe loc o nouă „redacție” și un „comitet de redacție” pe măsură, în care, într-adevăr, n-aveam ce căuta. Acestea sunt faptele. Ceea ce nu mă împiedică să recunosc că *Jurnalul literar* a publicat, în noua sa formulă, o serie de texte foarte utile istoriei literare a „exilului”. Deși acest „preț” eu, personal, nu l-aș fi plătit niciodată.

Lovit brutal, adesea cu o violență și cu mare vulgaritate de nu puținii așa-zii „scriitori” și membri ai „vieții literare”, încerc să-mi explic, în mod obiectiv, acest comportament, după mine, aberant. Încerc să identific o serie de cauze precise, care fie mă depășeau, fie reprezentau reacții vindicative la unele dintre acțiunile mele, justificate pe deplin cel puțin în conștiința mea. Sunt primul care îl recunosc: un mare coeficient de subiectivism și resentimente intră în astfel de analize. Dar nu este mai puțin adevărat că o serie întreagă de cauze, strict obiective, acționau constant, public și inevitabil împotriva mea. Nu mă proclam, propriu-zis, o „victimă”, ci doar un obiect de represalii. Împotriva unui „corp străin”. Suficient de „slab”, ca să poată fi lovit fără posibilitatea de apărare eficace. Dar și suficient de „tare” ca să nu poată fi doborât și scos din circulație de un atac sau altul. Situația merită privită cu oarecare atenție. S-ar putea, cândva, ca psihologia și sociologia literară să se intereseze și de astfel de date. Toate precise, verificabile și concludente.

Trec peste sectarismul agresiv al coteriilor și mafiilor literare, ca și al provincialismului cultural, fenomenul cel mai banal și mai răspândit dintre toate. La Cluj, m-am lovit, în permanență, de așa-zisa „școală Zăciu”. La București, cu aceeași virulență, de mafia „Liiceanu-Pleșu”. Atacuri, obstrucții, denigrări permanente. Uneori, la limita ilegalității evidente. Aș reține, cu titlu de simplu document de epocă, doar următorul episod de după 1989:

un ministru adjunct, la Învățăământ, de pe atunci, Paul Cornea, mi-a făcut un dosar de „profesor consultant” la Facultatea de Litere din Cluj. Aveam, cred, cu prisosință, toate titlurile necesare. Ei bine, dosarul a fost „rătăcit”, „ascuns”, făcut „pierdut”. Bineînțeles, o astfel de poziție didactică nu mă interesa în nici un fel. Dar sabotarea sa ilustrează o mentalitate și, mai ales, evidenta opoziție a mediocrităților universitare locale. Să le mai dau numele? La ce bun? Din neant au ieșit și în neant se vor întoarce. Rămâneam, pentru ei, la infinit, un fel de stafie vindicativă, inamicul public numărul 1, periculos și invulnerabil. De anihilat totuși cu toate mijloacele. Când mă gândesc însă ce nulități evidente conduc „doctorate” la Cluj – eu care nu-mi recunosc absolut nici o vocație didactică – îmi explic foarte bine nivelul lamentabil al acestor „doctori” pe bandă rulantă. Expresie tipică a mediocrității și subdezvoltării noastre culturale. Deficiență profundă și gravă. Dar eu – și alții – nu aveam nici o posibilitate de a o evita sau, măcar, de a o îndrepta, fie și în parte.

Alte reacții sunt mai subtile și ele dezvăluie mecanisme mai complicate și mai perverse ale „vieții literare”. Mi-am dat seama imediat că nesocoteam una din regulile fundamentale ale acestui tip de activitate: rupeam legea sau pactul nescris al reciprocității. „Tu ești mare, eu sunt mare.” De unde importanța, enormă adesea, a recenziilor și elogiilor circulare, în cerc închis, al laudelor reciproce, baza esențială a tuturor succeselor și reputațiilor literare. Puținele, foarte puținele excepții de la această regulă, n-o infirmă. Din momentul în care nu ai intrat în sistemul admirațiilor mutuale ești „pierdut”. Mai ales, când nu deții nici o poziție socială sau culturală. Adică exact... cazul meu: „N-ai scris despre mine”. Sau: „Ai scris împotriva mea”. Păcate de neiertat. Mai degrabă – figurat vorbind și printr-o hiperbolă – ți se iartă o fraudă de miliarde sau chiar un asasinat, decât o astfel de agresiune literară directă sau indirectă. Și, după decenii, unii își mai amintesc de anumite recenzii negative, scrise – pe atunci – de mine cu totală bună-credință. Chiar dacă imprudente și greșit orientate.

Foarte frecvent era și următorul tip de reacțiune: sugeram – sau, uneori, eram chiar sincer – o anumită adevărată, fidelitate, solidaritate. Eram considerat un aliat de nădejde, un suporter potențial. Apoi, îmi dădeam seama că greșeam. Și atunci îmi permiteam gesturi de independență și chiar critice. Rupeam o legătură în realitate falsă. Produceam o mare dezamăgire și un resentiment durabil. Care se transforma, nu o dată, în represalii și acte de răzbunare.

Am ajuns, în felul acesta, la una dintre cele mai sensibile și mai periculoase aspecte ale așa-zisei „vieți literare”: egocentrismul și megalomania scriitorilor. Narcisismul virulent, vanitatea și amorul propriu ulcerat, care au făcut, fac și vor mai face adevărate ravagii. Defect reprobabil sau nu, el este etern, specific unei specii cu reacții egolare și vindicative, permanente și extrem de periculoase. Pentru a mă limita doar la domeniul românesc, ce reprezintă altceva mania morbidă a multora de a obține cu orice preț... Premiul Nobel? Listele de propuneri, care se fac anual, la București, metodă de un irealism și ridicol imens? De reacția, de o extremă vulgaritate și

agresivitate, a unui Marin Sorescu, etern candidat Nobel de altfel, la auzul decernării premiului Herder (în definitiv un fel de moft)... modestei mele persoane – un obscur, un marginal, un *outlaw* literar, abia tolerabil – am mai amintit. Dar această megalomanie are, azi, și alte forme. Cine, după 1989, nu-și scrie... „memoriile”? Și cu cât ești mai mediocru și mai obscur, cu atât mai mult dorești să te pui în valoare. Imaginați-vă o mediocritate totală, ce nu reprezintă istoric-literar nimic, ca D. Micu, de pildă, scriindu-și sau publicându-și... „memoriile”! Procesul este, uneori, mai subtil: mai puțin poate punerea în valoare, cât disculparea, sentimentul culpabilității „colaboraționiste”, a „cedărilor” etc., joacă un rol imens în astfel de texte. De amintit și insolența unui S. Damian, critic hiperoficial, cu zeci și zeci de articole proletcultiste, pozând azi în ... „rezistent” și dând note la purtare „nomenclaturistilor”. Printre care s-ar număra și... modesta mea persoană. Ea care n-a ocupat nici o poziție, de nici un fel și pe nici un plan social, după 1963. Pe bună dreptate, chiar și *Jurnalul literar* (3-4/1999), din care aflu acest detaliu, protestează. Citind, uneori – dar foarte superficial, recunosc – volume de acest gen, semnate de un Zăciu, Nedelcovici, Goma etc. îmi spun: ce fericire, într-adevăr, că n-am făcut parte niciodată din „viața literară”. Că n-am participat la competițiile și antagonismele sale. Târg, mai totdeauna, al intrigilor, vanităților și concurențelor sordide și lipsite de scrupule.

Este, totuși, cazul de făcut o precizare esențială, care dă – după mine – cheia tuturor acestor comportamente: eternul fenomen al invidiei. O componentă structurală a sufletului uman, o reacție organică a amorului propriu, în speță literar. Orice desconsiderare a „valorii” personale, care te umilește sau anulează un „succes” imaginar, orice ieșire din rând, din egalitatea mediocră, este o situație foarte greu de suportat. Ea nu generează decât ură și răzbunare. Așa afirma chiar că sentimentul literar dominant este neacceptarea ca altcineva să fie lăudat, elogiut, premiat etc. mai mult decât tine. Dovadă, între altele, și fenomenul de care am amintit: uneori dădeai impresia unei adeziuni și chiar a unei admirații. Iar când, ulterior, îți revendicai libertatea de apreciere, devenind chiar critic, era cea mai sigură metodă de a te face imediat odios, execrabil, expus la toate injuriile.

Fără a pretinde că am făcut studii aprofundate în această direcție, am fost surprins să observ că într-o lucrare, evident serioasă, *Der Neid* (1966), de Helmut Schoeck pe care o cunosc doar în versiune americană: *Envy: A Theory of Social Behaviour*, Indianapolis, A Liberty Press Edition, 1969) se fac foarte puține referințe la mediile artistico-literare. A nu aminti de conflictul emblematic, să spunem, Mozart-Salieri, este evident o serioasă lacună. Invidia apare, inevitabil, când „ieși din rând”, atunci când „treci dincolo” de norma socială. Foarte adevărat. Dar nu numai atât. Fenomenele de concurență, competiție, publicitate, gloriolă sunt și rămân, mai ales, fundamentale. Un argument în plus: atunci când ignori, desconsideri sau negi pur și simplu erudiția și savantlăcul lui X sau Y. Nu ești iertat nici după decenii. Nu recunoști contribuția unor cercetători onești sau simpli belferi? Te expui inevitabil unor răzbunări, adesea, crunte. În definitiv, n-am criticat niciodată, dar absolut niciodată, să zicem, pe un Vasile Florescu.

Avea, însă, probabil, intenția de a monopoliza erudiția teoretico-literară și istoria ideilor literare în cultura română. De unde unul sau două articole neverosimil de violente împotriva unui studiu sau două, ale mele, venite – ca să mă exprim astfel – din senin. Despre atacul furibund și atât de personalizat împotriva ediției Macedonski, am mai amintit. De belferi erudiți, complexați și agresivi – ca și de pungașii de buzunare – trebuie să te păzești totdeauna cu cea mai mare atenție.

Precauție inutilă, când invidia devine patologică. Până în 1989, ea nu se putea manifesta în astfel de forme, inclusiv din cauza cenzurii. Dar după „revoluție” ea s-a deslănțuit în voie. În Cluj, am fost expus unor dezgustătoare atacuri, introdus și într-un roman de un anume Tudor Dumitru Savu, un ins vulgar, trivial, huligan (nu mai intru în amănunte, deoarece n-am făcut „investigații” speciale și nici nu voi face vreodată). Dar despre un caz „ieșean”, pur și simplu morbid, clinic, trebuie să fac o scurtă mențiune, chiar dacă, încă o dată, „izvorul” meu este, din nou, doar indirect. Din „Revista Revistelor” a *României literare* (XXX, 3, 3-9 februarie 1999), o publicație care, în mod evident, nu mă „iubește”, aflu că un domn Andrei, unul din fiii fostului ministru și profesor universitar Petre Andrei (am amintit de sinuciderea sa sub legionari și de solidaritatea mea spontană cu această familie) mă acuză – într-o publicație studențească ieșeană – că l-am „băgat” nu numai pe el în pușcărie, dar și pe alți... 300 de oameni, dintre care 50 au murit din cauza mea. Bineînțeles: n-am căutat textul respectiv ca să citesc integral acest denunț calomniator. Enormitatea acuzației, prin nimic dovedită, provoacă indignarea chiar și a celui ce semnalează și recenzează o astfel de aberație. O cred unică în presa noastră. În aceeași categorie intră și insultele repetate, expediate inițial și sub formă de copii xerox, ale unui tânăr politolog „liberal” Cristian Preda, cu care n-am polemizat, iarăși, niciodată, n-am avut nici cea mai mică dispută. Cum se explică, totuși, astfel de abjecții și impulsivități? Invidie și resentimente într-un caz (ieșean), ignorarea, poate, în orice caz involuntară, din partea mea în cel de al doilea (bucureștean). Ar putea interveni, în alte împrejurări, și reacții pur freudiste (o simplă ipoteză) în cazul Ilenei Mălăncioiu, care mă urmărește cu o ură acerbă, total irațională. Să nu uit, în sfârșit, ura și invidia micului ratat, tot ieșean, care n-a dat nimic culturii române, Dan Petrescu.

Oricum ar fi, am tras din toate aceste antagonisme și insulte, două concluzii de bază: a. cât sunt de antipatizat, de detestat, în multe cercuri literare (ceea ce nu mi-aș fi imaginat niciodată); b. am început, pentru prima dată, după 1989, să cunosc efectiv sentimentul „fricii”. O declar pe față: nu mă tem nici de „dosare”, nici de Securitate, nici de SRI, nici de un alt serviciu asemănător din lume. Dar de ura, invidia și veninul scriitorului român adversar am început, într-adevăr, să mă tem. Fiindcă este capabil oricând de reacții iraționale, imprevizibile și, mai ales, total lipsite de scrupule. Megalomania, egocentrismul și orgoliul rănit al scriitorului este capabil de adevărate ravagii. Din care cauză – nu mă sfiesc s-o recunosc – evit pe cât posibil, de la un timp, orice confruntări publice. În cazul „ieșean”, în mod normal, ar fi trebuit să mă fi adresat justiției. Dar mi-am dat seama că este

inutil. Cazul este clinic, patologic: fie scleroza vârstei, fie, mai probabil, de competența Spitalului de boli nervoase Socola. S-ar putea ca, din dezgust, să nu mai revin niciodată în acest oraș, care a fost, totuși, cândva, „al meu”.

Este trist să ajungi la astfel de concluzii care, vrând-nevrând, te mizantropizează. Te fac să detești un mediu către care te îndreapta – în mod firesc și cu bună-credință – activitatea de o viață. Să constăți, la sfârșit, că nu Partidul, Securitatea și celelalte sunt cei mai mari dușmani, ci doar proprii tăi „colegi”. Nu este deloc o concluzie îmbucurătoare. Și toate adversitățile se acumulau pe mai vechile acuzații de „agent de influență”, de „securist” etc. etc. N-a fost deloc plăcut. Și folosesc cel mai blând și consolator eufemism posibil. De atunci, am rupt în conștiința mea orice legătură, reală, profundă, cu lumea zisă „literară”. M-am despărțit de ea. M-am „smuls” definitiv din mijlocul său. Un mediu profund antipatic, pe care nu-l „iubesc” și care nu mă „iubește”. O incompatibilitate ostilă, radicală și definitivă.

Toate acestea sunt foarte adevărate. Dar ele nu descriu decât aspectul exterior, social și public al antagonismelor antiliterare. Că lumea literară este egoistă și rea, vanitoasă și veninoasă, egocentrică și individualistă se știe, de fapt, de mult. Nu spun nici o noutate. Doar modul în care ea m-a lovit, adesea, cu toată brutalitatea, nu pot să-l uit. De fapt, incompatibilitatea mea față de „literatură” are cauze și mai profunde. Nu invoc nici „scuze”, nici „calități” și nu scuz nici „defecte”. Pur și simplu încerc să identific și să pun într-o anume ordine o serie de cauze esențiale de totală neaderență la ceea ce se numește „literatură”, sub toate aspectele. Nu pretind deloc, dar absolut deloc, că atitudinea mea este exemplară. Revendic doar dreptul la sinceritate și la comportament corespunzător autentic. „Bune” sau „rele”, acestea sunt reacțiile mele profunde. Și nu văd de ce aș păstra discreție asupra lor. Cu atât mai puțin cu cât astfel de confesiuni sunt, inevitabil, doar retrospective. Nu doresc, de altfel, să conving sau să solidarizez, în jurul meu, pe toată lumea. Ești, de fapt, totdeauna singur, iremediabil singur, în toate momentele cruciale ale existenței.

Nimeni nu este vinovat de cum se naște, ce tendințe dominante îl caracterizează, cum este „programat genetic”, cu o formulă modernă. În cazul meu, nu mă sfiesc să-mi recunosc o slabă, chiar foarte slabă sensibilitate lirico-poetică în general, pentru ficțiune și beletristică. Explicația esențială este, sunt sigur, una singură: vocația înăscută pentru abstracțiuni și idei clare și distincte, nu pentru imagini și lirisme. Nu este o „calitate”, repet, dar nici un „defect”. Te naști sau nu cu anumite înclinații și nimic mai mult. Nici mai bune, nici mai rele, ca oricare altele. În cazul meu precis, cred că au jucat un anume rol și lecturile inițiale clasice. Cărți scrise într-o proză franțuzească limpede, elegantă și „uscată”. Cam în felul acesta mi-am format (dar este un mod de a spune) gustul literar: spre o proză clasică, pe cât posibil epică. Unele romane englezești, tot din secolul 18 (Fielding, De Foe etc.), corespundeau cel mai bine gustului meu tineresc, de aventuri și ficțiune. Dar esențial rămâne, în primul rând, acest fapt: literatura propriu-zisă m-a interesat, încă de la început, destul de puțin. Uneori îmi spuneam – dar, deocamdată, încă foarte confuz și fără bune argumente –

că față de bogăția aspectelor vieții, ficțiunea literară este totdeauna depășită, neatractivă, în bună parte naivă și chiar „falsă”. O reacție firească, aș spune, a oricărui spirit critic acut, incipient, care începea să se trezească.

A intervenit, în al doilea rând, în mod incontestabil, adevărata catastrofă: apariția și dictatura „literaturii” comuniste, dirijate, oficiale, cenzurate, „pe linie”, care a început să domine după 1946. O refuzam, instinctiv, în bloc, împreună cu întreg sistemul politico-social care a generat-o. Nu mă sfiesc să recunosc pe față: am citit-o foarte, foarte puțin. Iar pe „clasicii” săi (*verbi gratia*) abia îi cunosc în linii generale și destul de vag. Și, apoi, rămâne întrebarea esențială: ce reprezintă de fapt literatura epocii comunisto-stalinisto-ceaușiste, raportată la ansamblul întregii istorii a literaturii române? Aproape nimic! În orice caz, cel mai nefericit și negativ capitol. Ceea ce este indiscutabil. Poți să fii „cult” și fără să fi citit literatura „obsedantului deceniu”. Rămân și azi la opinia că singurul scriitor care, măcar ca program, intenție estetică, nivel cultural, dacă nu și ca realizare, comparabil cu literatura dintre cele două războaie (termenul adevărat de comparație), este și rămâne N. Breban. Poți să umbli cu cobilița prin Europa, oricât, ca Marin Sorescu. Tot un „oltean” șmecher, care fură la cântarul literar, rămâne. Reacția mea, știu bine, era în primul rând ideologică. Refuzam categoric ideea literaturii comandate, false, propagandistice, plină de clișee. O repulsie pot spune viscerală, invincibilă. Și acest fapt se simțea. Și mi se plăteau polițe. Și încă din plin.

Un formidabil și convingător argument antiliterar mi l-au dat și anii de închisoare și deportare. Cei 14 ani de „gulag românesc”, din care, repet, nu-mi fac nici cel mai mic titlul de glorie! O experiență unică, în felul său. Căci am văzut, trăit și participat la atâtea scene „supraliterare”, în care ficțiunea literară cea mai bogată era lăsată mult în urmă. Motiv pentru care pe beletristica închisorii nu mai dădeam – brutal vorbind – două parale. Viața în închisoare a fost mai „tare”, mai inventivă, mai variată, mai spontană și mai „adevărată” decât orice ficțiune. Sigur că „după Auschwitz” s-a mai scris poezie. Și se va mai scrie. Dar cine a făcut această experiență, categoric nu poate s-o mai scrie, s-o mai guste, s-o mai asimileze. Pare, în același timp, un exercițiu futil, gratuit și o adevărată impietate. Să faci fraze frumoase, stil, portrete, dialoguri (toate inventate) pe tema unor atrocități oribile rămâne (și nu numai după mine) o cinică bagatelizare, dacă nu chiar o blasfemie. Liber este s-o scrie oricât, oricine. După cum la fel de liberi suntem și noi să respingem astfel de „scrieri”. Dar a „înfrumuseța” cu orice preț crime și aberații, numai pentru a-ți pune în valoare „talentul” și a urmări „succesul” literar mi se pare o culme a imposturii. Am exprimat, cu moderație, unele din aceste idei, cu prilejul prezentării scrise (*Cuvântul*, 3/1999) și orale a cărții Ruxandrei Cesereanu, *Călătorie spre centrul infernului. Gulagul în conștiința românească* (București, Editura Fundației Culturale Române, 1998). Alături de Marta Petreu, sunt singurele scriitoare adevărate din Cluj. Și amândouă inconformiste, lucide, dificile și cu spirit critic. Calități rare, mai ales după 1989.

Clișeul este bine cunoscut: „Viața mea este un roman”. Dar oricine ar parcurge această *Viață*, chiar și în stadiul său actual (neîncheiată, incompletă,

nefinisată etc.) își poate da seama că, de fapt, ea a fost, într-adevăr, adesea, mai inventivă și mai imprevizibilă decât o simplă carte de literatură. Și din pudoare, discreție sau pur și simplu din repulsie, am omis zeci și zeci de episoade „supraliterare”. Am văzut moartea cu ochii de două-trei ori. Am cunoscut entuziasme și decepții. Câteva realizări și multe, foarte multe eșecuri. Și, în definitiv, ce poate fi mai „literar” decât „aventurile” unui intelectual anticomunist, în întreaga perioadă 1945-1999? A mă „romanța”, a mă transforma în „erou literar” ar însemna, în primul rând, o enormă imposură și o adevărată escrocherie morală. În ochii mei, în primul rând. Să se pună „în valoare” cine vrea. Eu vreau să rămân tăcut și postum până la capăt. Și așa librăria română este suprasaturată de „memorialistică”. Mai toată falsă, lipsită de valoare. Scrisă de personaje ce se vor pune în „valoare”, cum am mai amintit. La acest joc derizoriu, dar și cinic al „eroizării”, categoric nu particip. Și mă bucur că am tăria să-i rezist până la capăt.

Evident, toate aceste reacții nu sunt ale unui „scriitor”, înțelege: beletristic, de ficțiune, de imaginație. Și nici măcar ale unui așa-zis „om de litere”. Îmi amintesc brusc de disprețul lui G. Călinescu: „Dar, ce d-ta ești scriitor?”. Fără îndoială că nu sunt. Totuși, nu sunt obligat nici prin Constituție, nici prin lege. Ceea ce nu mă împiedică să fac parte, cu sau fără voie de la poliția literară, din cultura română și chiar să-i aduc unele contribuții. Și, apoi, unde „scrie” că toată lumea trebuie să fie... „scriitor”, autor de „frazе frumoase”? Mare amator de „imagini” și de „flori de stil”? N-am această mentalitate și formă predilectă de exprimare. Și încerc o mare, o imensă jenă interioară de a mă declara „scriitor” sau de a fi considerat, mai ales de alții, drept „scriitor”. Și încă „român”. Dezmint categoric această aserțiune. Sunt un simplu autor de cărți, de un anume gen și stil, și nimic mai mult. Revendic doar dreptul la existență intelectuală și, uneori, la acțiuni culturale libere, în cadrul unui proiect cultural general despre România (voi reveni de altfel asupra acestui aspect într-un alt capitol). La care scriitorul român, narcisist, obsedat doar de gloriola sa, nu se gândește niciodată. Evident că nu puteam lua parte – și din acest motiv esențial – la riturile și miturile „vieții literare” românești, cu care nu aveam nici o legătură.

Din toate aceste cauze, și înainte și după 1989, nu mă mai interesa „literatura”. N-o mai citeam. Ficțiunea, poezia nu-mi spuneau nimic. Și nici măcar „literatura română”, în ansamblul său. Evident, ea mă interesa în continuare și destul de atent ca fenomen „cultural” și „istoric-literar”. Dar nu mă „regăseam”, efectiv, în mod profund, decât în doi scriitori români. Și pentru motive foarte precise: Alexandru Macedonski, pentru himera sa absolută și totală sa neaderență la „spiritul românesc” (poate ar fi meritat să fi dezvoltat, într-un eseu separat, capitolul „Concepția de viață”, din *Opera lui Alexandru Macedonski*, 1967) și Mateiu Caragiale, pentru amestecul de finețe și vulgaritate, de „Occident” și „Orient”, al aceluiași „spirit românesc”. În curs de „modernizare”, de „europenizare”, pe un fundal execrabil, cinic și amoral, profund autentic. Surprins cu acuitate și finețe extraordinare. S-ar putea ca această „combinație” să fie într-adevăr „specific românească”. Ader, desigur, și la întreaga „critică” a societății românești, făcută de I.L. Caragiale.

I-aș „reproșa” totuși lipsa unui proiect precis de reformă. Nu este suficient doar să demolezi. Ceea ce face în mod admirabil. Este însă necesar să și construiești, să pui ceva în loc. Măcar la modul ideal. El a văzut cu o luciditate fără egal pseudosocietatea postpașoptistă. Nu avea însă ochii îndreptați și spre viitor. Ceea ce pentru un critic ideolog român, literar sau nu, mi se pare capital.

Neaderența fundamentală la literatură implică aceeași separare și de critica literară, în înțelesul său curent: cronici literare de strictă actualitate. Din care cauză, între altele, o anchetă despre critică (*Ramuri*, 11/1998) nu mă mai privea și nu mă mai interesa câtuși de puțin. Despre un vechi articol de tinerețe, să-i spunem „programatic”, „Destinul criticului tânăr” (din *Revista Fundațiilor Regale*) am uitat total. Și nu am nici o curiozitate să-l mai „redescopăr”. Evident, într-o fază de debut și, o scurtă perioadă, după revenirea în actualitate în 1963, am putut trece drept un (pretins) „critic literar”. Și, poate, chiar am și fost într-o mică măsură. Dar fără nici o vocație reală, silit doar de împrejurări și de inerția unei anumite tradiții. Numai că eram un „fals” critic literar. Și faptul că prima mea cronică permanentă s-a intitulat „Cronica ideilor literare” spune, cred, limpede, deplasarea puternică a accentului de la literatura beletristică, de ficțiune, la „teoria” acestei literaturi. La reflexia teoretico-literară ce mă atrăgea tot mai mult și care constituia – cel puțin în conștiința mea – adevărata mea preocupare. Părăsind literatura, păraseam și critica literară. Dar acest fapt nu-l puteam mărturisi deschis. Cu atât mai mult cu cât identitatea mea critico-teoretică abia atunci se preciza cu tot mai mare claritate. Adevărat succedaneu, subterfugiu, deviere, soluție de expedient și alte formule de acest gen, toate adevărate, măcar în parte, în felul lor. Pseudocritic literar, port până azi o etichetă inexactă, care nu mă definește. De unde o serie întreagă de false relații cu scriitori și redacții și de numeroase confuzii. Ele erau întreținute și de primele volume de studii literare pe care a „trebuit” să le public după 1964-1965. Cum nu eram „critic literar” pursânge, nu eram nici un adevărat „istoric literar”. Deși, pe unele laturi, preocupările mele fundamentale se suprapuneau, în parte, și peste astfel de activități. Însă clarificarea definitivă a venit abia după 1989, când nu am mai scris în diferite reviste (și în special în 22 și *Cuvântul*) decât despre cărți de „idei”. Sau, în tot cazul, în toate analizele și prezentările mele numai dintr-o perspectivă ideologico-literară. Foarte puțin cultivată în comentariul literar de imediată actualitate, dominant, până la exclusivism, în presa literară a epocii. Credeam (sau doar mă iluzionam) că introduceam o notă nouă.

Este și cauza esențială a conflictului meu deschis cu cronicarii literari specializați, care au rămas la momentul Lovinescu-Călinescu. Bineînțeles că o anume „cronică literară” constituie o necesitate permanentă. Dar scrisă altfel. Rezumativă, informativă și chiar publicitară, pentru a sugera cititorului și motive să cumpere cartea discutată. În Occident, nu se mai scrie decât o astfel de cronică literară. Or, ceea ce predomina la noi, era stilul cronicar impresionist, „scris frumos”, prin lungi și prolixе parafraze, din care nu se înțelegea aproape niciodată, nici care este tema principală a cărții, nici orientarea sa, nici ideile centrale. Campionul acestui stil este

incontestabil Gheorghe Grigurcu. Se cultiva, în continuare, cu tenacitate, mitul cronicii literare „frumoase”, „beletristice”, de „talent”. Cartea prezentată devenea doar pretextul punerii în valoare a calităților pretins literare ale cronicarului. De unde polemici, atacuri, adesea acerbe. Evident, intervenea, în primul rând, lipsa tradiției teoretice a cronicii și, în general, a comentariului nostru literar. Dar o mare influență aveau și scriitorii care dominau viața literară, *Uniunea*, redacțiile revistelor. Pe toți nu-i interesa decât să se scrie „despre ei”. Să li se asigure cât mai mare publicitate și nimic mai mult. Față de stilul „cronicii literare” occidentale eram cu o jumătate de secol în urmă. Iar eu eram singur, în netă minoritate și fără nici o autoritate. Că devenisem pentru mulți scriitori și cronicari un personaj profund anti-patic, pentru a nu spune mai mult, era cu totul explicabil.

Despărțirea și chiar ruperea brutală de critica literară curentă avea și alte cauze. De refuzul scării de valori impuse de regimul comunist am amintit. Aveam o cu totul altă noțiune despre ideea de „valoare literară”, despre „clasic”, despre ierarhia literară. Dar ceea ce mă enerva cel mai mult era pretenția cronicarilor literari, de a te „introduce” sau „scoate”, doar ei, *în* și *din* literatură. Aveam la acest capitol un antrenament serios. Scos din circulație de Securitate de mai bine de două decenii, boicotat sistematic de *Europa Liberă*, ignorat sau bagatelizat și mai sistematic de cronicarii ziși de „autoritate”, devenisem de fapt cvasiimun la astfel de represalii. Dar partea revoltătoare, profund abuzivă și inexactă, strict teoretic vorbind, era pretenția exorbitantă a cronicarului de a „fixa”, a decide *singur* și fără drept de apel, valoarea literară a unui autor. Oricare ar fi acesta. Când acest proces, de fapt sociologic, este mult mai complex. Am și polemizat (de fapt o singură dată) pe această temă cu infatuatul Alexandru George. Sunt efectiv solidar cu ideile sale liberale, nu însă cu întregul său comportament critico-literar. „Valoarea”, totdeauna oscilantă, este produsul recunoașterii și convergenței unei serii întregi de factori. După 1989, a intervenit și prestigiul inegalabil al TV, iar mitul lansării și consacrării mediatice a devenit invincibil. Eu însă refuzam pur și simplu să fiu „uns”, „consacrat”, „desființat” – sau cum vrem să-i spunem – de un Iosif Sava, de pildă, care exercita o adevărată dictatură. Am protestat de altfel și public împotriva acestui tip de „consacrare” și „succes”. Rămân ferm la convingerea că există o mare diferență între succesul de „publicitate” și succesul „de fond”. Și dacă am un regret (am de fapt mai multe) este că nu am realizat încă un studiu serios pe această temă. Am adunat, între timp, fișe, observații și idei. Dar timpul mi-a lipsit. Și nici nu cred că-l voi mai avea vreodată pentru a realiza și acest proiect.

Aș putea scrie, în schimb, eventual, un întreg studiu despre metodele de agresiune ale cronicarilor literari. Unele de bagatelizare profund disprețuitoare. Reapar și azi, în unele cronici, unde nu înțelegi bine dacă cronicarul actual, care le citează, le aprobă sau nu. Sunt, pentru unii, doar un simplu autor de „fișe” (mențiune, respinsă de altfel, de autorul unei recenzii a volumului *Comparatism și teoria literaturii*). Pentru alții, un „critic bibliografic”. Mai agresivi sunt însă cei ce recenzând cărți de critică – în care sunt prezentate favorabil și lucrări ale mele – autorii lor sunt atacați tocmai

pentru această profundă eroare. Apar și cronici integral negative. Dar ne putem întreba – și pe bună dreptate – în definitiv cine este o oarecare... Tania Radu? Numai fiindcă este redactoare, total mediocră de altfel, la *Europa Liberă*? Am o listă întreagă de nume, tehnici de denigrare și metode de sabotaj. Toate s-au adăugat dezgustului meu, tot mai accentuat, de „critică” și, în general, de jurnalismul literar, cu care ea se confundă de fapt. Mai exact, de metodele sale practice în cultura română actuală.

Că eram, de fapt, un „antiliterar” funciar o dovedește și vechea mea preocupare pentru această teorie, exprimată chiar în articolul „Antiliteratura” din *Dicționar de idei literare* (I, 1973). Cred că este primul studiu, să-i spunem „serios”, care a apărut la noi. Mă despărțeam, mă rupeam de literatură, încă de pe atunci și în formele cele mai radicale, chiar dacă, deocamdată, doar la nivel teoretic. Dar separarea era profundă și definitivă. Am disimulat-o cum am putut. Ea s-a macerat, decantat pe parcurs. Și rezultatul final este capitolul ultim din *Biografia ideii de literatură*, volumul 6, care încheie întreaga serie. Un adevărat text simbolic și „testament literar”. Scris cu extremă dificultate. Nu numai tehnică și documentară, dar mai ales de antipatie și repulsie pentru orice fel de literatură și „studii literare”, pe care nu le voi mai cultiva niciodată. Până la sfârșitul vieții. Fusesem (cum am mai spus) deviat, falsificat, alterat în substanța mea cea mai profundă. Mă simțeam eliberat, în sfârșit. Dar foarte târziu, plătind un preț deosebit de greu.

El era cu atât mai dificil de suportat, după 1989, când mă simțeam, din plin, numai critic de idei și ideolog. Și mă manifestam public doar în acest sens. Dar aveam încă obligația de a duce la bun sfârșit *Biografia*, deși studiile de teorie literară mă interesau din ce în ce mai puțin. Este greu de descris această contradicție profundă, decalaj și adversitate în permanent contratimp istoric. Pasiunea pentru studiile literare se stinsese de mult. Cea pentru studiile teoretico-literare apunea și ea. Îmi dădeam tot mai bine seama de această evoluție, primind mereu reviste specializate gen *New Literary History* sau *Yearbook of Comparative and General Literature*, cu nu puține studii interesante. Puneam câte o... fișă în dreptul lor. Dar n-o mai reluam. Și cu atât mai puțin nu mai parcurgeam aceste texte cu atenție. Ceva „murea” în mine și nimic nu mă exaspera mai mult decât a trece, în continuare, drept „teoretician literar”, când, în realitate, încetasem de mult să mai fiu. Dar unele apariții inevitabile ale unor cărți, anterior redactate, întrețineau involuntar această imagine. Voiam să studiez alte teme, care mi-au fost refuzate toată viața. Mă așteptau zeci și zeci de cărți de ideologie și politologie. Dar, deocamdată, nu puteam încă să le parcurg și să le studiez cu nerăbdarea pe care abia mi-o puteam stăpâni.

Fără îndoială că la această „despărțire” și chiar „rupere” definitivă de teoria literaturii au acționat și alți doi factori. Foarte importanți. O tradiție de acest gen (repet) lipsește încă în cultura română. Lucrările lui Tudor Vianu, inclusiv seria de *Opere*, n-au avut nici un ecou. Îmi dădusem seama de aceste realități încă din perioada *CREL*. Iar eu făceam o figură cvasistranie, cvasiridicolă, de „pionier”, într-un domeniu fără nici o seducție pentru nimeni. Mentalitatea critică – am mai spus-o – era complet străină de astfel

de preocupări. Iar micile compilații, de sincronism pur mecanic, nu aveau nici o valoare, nici circulație și nici influență. De reținut este și faptul că un poet „postmodern” ca M. Cărtărescu declară și el, pe față, „un fel de oroare de teorie”. Dar, în ce mă privește, intervenea și o a doua cauză: mă simțeam pur și simplu saturat, ca să nu spun sufocat, de alexandrinismul și formalismul „noii critici” occidentale dominante, în special franceze. Fără perspectivă istorică. Fără vocația generalizării și a sintezei. Eram pur și simplu strivit de maldăre de cărți de acest gen (fără exagerare: mii de volume) care nu-mi mai spuneau nimic. Și care-mi ocupau inutil aproape toată biblioteca.

Cu ani în urmă am făcut un testament în favoarea BCU Cluj. Dar acum cred că-l voi anticipa, rugând ca biblioteca să vină să-și „ridice”, măcar în parte, această donație. În domeniul teoretico-literar, am „spus” tot ce aveam de „spus” și această documentare mi-a devenit inutilă. Ce spune sau ce nu spune Roland Barthes sau Gérard Genette mă lasă, acum, complet indiferent. Au ieșit definitiv din conștiința mea. Nu este nici o afectare, ci adevărul cel mai sincer. Nu regret, în totalitate, această veche pasiune. Dar constat că ea nu mă mai atrage câtuși de puțin. Sper să mai „prind” câțiva ani buni ca să mă ocup, în sfârșit, și de temele mele esențiale, favorite. Amânate de o jumătate de secol. Va fi, pentru mine, o mare voluptate. Sper să n-o ratez, măcar acum, la sfârșitul vieții.

Toate aceste reacții – intelectuale în sens larg – au fără îndoială semnificația lor profundă. Dar când le compar cu tendința, tot mai pronunțată de după 1989, de repliere, reflux, concentrare și izolare, de refugiu defensiv pe fortificațiile cele mai interioare, le consider de tot mai mică importanță. A ieși din „literatură” și „critică” este, sau poate fi, după împrejurări, un act grav, cu urmări pline de consecințe. A ieși pur și simplu din „cultură” și din „viața socială” este însă și mai important. Și, mai ales, hotărâtor pentru întreaga orientare a vieții mele. A te izola progresiv, în sensul cel mai exact al cuvântului, până la impermeabilizarea totală a reprezentat, cu adevărat, starea de spirit dominantă, tot mai ferm consolidată și afirmată după 1989. Începeam să duc o *altfel* de existență intelectuală. Chiar dacă, în exterior, participam încă, inevitabil, la unele convenții sociale și „literare”. Aveam însă cu totul alte preocupări, alte proiecte. Treceam prin momente tot mai dese și mai acute de mare dezgust pentru un mediu cultural de care nu mă lega nimic. Nu este însă vorba de nici o infatuare sau izolare genealoidă de tip romantic. Pur și simplu, doar de o ruptură profundă între două generații, nivele de cultură, radical deosebite, de mentalitate și limbaj. După cinci decenii de revoluție și demolare culturală comunistă, acest decalaj traumatizant, cu urmări catastrofale, era mai mult decât previzibil. Iar eu, ca supraviețuitor și exponent, într-un sens „tipic” al acestei situații, o trăiam cu o intensitate mai mare decât alții. Nu este însă nimic extraordinar și cu atât mai puțin „eroic” într-un astfel de antagonism. Poate, mai curând, „tragic”. Formulă totuși mult prea pretentioasă la care renunț repede.

O situație extrem de grea – practic, uneori, insolubilă – era apărarea, cu orice preț, a independenței intelectuale. Gest reflex defensiv esențial. Aproape că am făcut un adevărat „complex” al terorii „comenzilor” și invitațiilor,

solicităților etc. și al „refuzului”, sub toate formele posibile. Inventam tot felul de pretexte pentru a mă sustrage cererilor epistolare, telefonice, personale etc. Uneori, fără exagerare – și agendele mele anuale pot s-o dovedească –, primeam și câte trei-patru „apeluri” telefonice pe zi. Cred că în viața mea n-am mințit mai mult, cu un „cinism” involuntar, ca în acești ultimi ani. Ca să-mi apăr libertatea de mișcări, de studiu și „creație” (nu găsesc un termen mai bun), lecturile și lucrările fundamentale. Să nu mă împrăștiu în mod steril și inutil. Doream să mă concentrez numai pe o anume temă și sosea, dintr-odată, imprevizibil, ca o fatalitate, o invitație la încă o colaborare, participare la un colocviu, la o acțiune culturală etc. O adevărată teroare și un blestem, mai ales al comenzilor pe termene scurte. Situație uneori de-a dreptul odioasă.

Risc din nou să fiu prost înțeles: nu înseamnă că devenisem o mare, indispensabilă „personalitate”. În nici un caz. Era tot mai evidentă doar lipsa de „cadre” specializate după teribila revoluție culturală pe care am trăit-o, care a masacrat vechiul aparat cultural și al personajelor constructive și utile, cât de cât „credibile”. Plus, în cazul meu, o oarecare „reputație”, de o recunoscută „putere de muncă” și „productivitate” ritmică. Din generația mea – din țară cel puțin – rămăsesem aproape singurul personaj de acest tip. Aș fi vrut să fi fost uitat, definitiv marginalizat și cât mai puțin inoportunat (admit, adesea, cu bune intenții) prin tot felul de invitații la colocvii și colaborări, care nu mă interesau câtuși de puțin. Am trecut și trec, în continuare, prin momente penibile, extrem de dificile. Uneori L. mă mai salva la telefon. Dar nici ea nu reușea totdeauna. Mai ales că nu fusese învățată „să mintă”, „să refuze” etc. Mă exasperau mai ales telefoanele nocturne sau când urmăream o emisiune la antena parabolică. Pentru a nu mai aminti de teroarea primirii a numeroase volume, mai ales de poezie, în vederea unor recenzii. Eu, care critic literar și mai ales „de poezie” n-am fost niciodată. Răspundeam însă – mințind sau nu – la mai toate scrisorile. Dar mai mult nu puteam face.

Mă apăra foarte mult și statutul meu de liber profesionist, de „publicist independent”, greu, foarte greu de strâns cu ușa. Știam că refuzând mă expuneam, uneori, la diferite represalii. Dar ele nu puteau lua decât cel mult o formă publicistică, pe un fond de bârfeală permanentă la care eram de mult imunitizat. Sfidam, involuntar, dar cu tenacitate, mentalitatea dominantă a scriitorului de stat, obedient la comenzi, sinecurist etern și conformist până în vârful unghiilor. Și încercam uneori o adevărată voluptate când puteam să-l înfrunt, să-l refuz, să-l expediez, într-o formă sau alta. De altfel, am rupt orice legătură cu *Uniunea Scriitorilor*, organizată mai ales în varianta Ulici-Nulici.

Când s-a format *Aspro*, am aderat imediat la noua formație, prezidată de Mircea Nedelciu. Spirit de liber întreprinzător, talentat și de o vie inteligență. Din păcate paralizat, poate, pe viață. Când s-a făcut o colecție de manuscrise – de pus în vânzare pentru a-l ajuta – am oferit cu multă solidaritate textul original al *Vieții lui Alexandru Macedonski*. Chiar dacă nu aveam, de fapt, nici o legătură, nici cu „textualiștii”, nici cu „optzeciștii”, eram solidar cu „disidența” lor. Dar cel puțin această grupare a introdus pentru prima dată în viața literară românească principiul pluralismului și

al independenței de organizare, la antipodul structurilor oficiale unitare. Mare rol nu am jucat niciodată, în afară de prezidarea formală a juriului marelui premiu anual *Aspro*. El a fost totdeauna onest, independent și meritat (Andrei Cornea, Lucian Boia etc.). În orice caz, n-am profitat de abuzurile premiilor *Uniunii*. 5 000 \$ US, acordați, pentru un pretins „roman” al lui Alexandru George, de pildă, ține de cea mai cinică aruncare de bani pe fereastră. O curată bătaie de joc. Că *Fundația Soros* devenise, în astfel de împrejurări, o adevărată vacă de muls, nu puteam decât să deplâng și să... comentez. În mod total inutil, de altfel.

Tot din aceste motive aveam și manifestam simpatie pentru revistele literare, efectiv independente, mai ales din provincie, care ilustrau foarte bine principiul descentralizării culturale. Aș aminti *Carnet literar* (Buzău), *Mozaicul* (Craiova), *Accente* (Suceava-Iași, în curs de organizare). Până la gravul conflict cu marele *Căpitan filozofic* național, guru suprem, G. Liiceanu (de care voi mai aminti), am colaborat cu multă plăcere la revista 22. Foarte simpatică mi-a fost și îmi este revista *Cuvântul*, efectiv independentă. Oricâte „cronici ortodoxe”, antipapale, antigreco-catolice, ar scrie Dan Ciachir, „ofițer” – altfel civilizat – atașat pe lângă Patriarhie. Revista se întreține aproape numai din succesul publicației *VIP*, de „scandal” discret. Într-un sens, *Cuvântul*, este chiar un model de întreprindere cultural-publicistică efectiv independentă. Meritele lui Radu G. Țeposu sunt deosebite. O adevărată realizare culturală.

Mă întreb din nou – și cu toată seriozitatea – dacă n-am devenit totuși „victimă” unui adevărat „complex al culpabilizării” (în toate sensurile) și al unei idiosincrazii antiliterare invincibile și iraționale. S-ar putea să intervină, într-adevăr, în acest sens și unele nuanțe subiective agravante. Dar fondul rămânea real, profund obiectiv, incontestabil. Izolarea mea progresivă și definitivă are cauze cum nu se poate mai justificate. Ceea ce-mi impunea o reacție defensivă continuă, de autoapărare vigilentă, strict necesară. Sunt un om singur, dezarmat și fără aliați cu adevărat utili. Din care cauză, repet, am renunțat la orice dispute publice, la orice polemici. Din două motive foarte simple: imposibilitatea, mai întâi, a unor riposte cu adevărat eficace; n-aveam pur și simplu „unde” să mă apăr, „să răspund”. La care se adaugă și starea sănătății mele. Ea îmi impunea evitarea, cu orice preț, a oricărei tensiuni nervoase și crize de hipertensiune. Nu văd, sincer spus, de ce aș face un accident vascular de dragul unor controverse, pretins „literare”, în care nu mai cred. A unei pseudoculturi publicistice în care cred și mai puțin.

Instinctul de conservare îmi spune, în primul rând, că în acest mod trebuie să procedez. Bineînțeles, că am și argumentele înțelepciunii antice, stoice în speță: poți fi „invincibil”, dacă nu te angajezi într-o luptă unde nu depinde de tine să fii învingător, care este dincolo de forțele tale (Epictet, XIX, XXXVIII). Nu este însă vorba de nici o afectare erudită, ci doar de o serioasă confirmare teoretică a experiențelor mele cele mai directe. Când îmi amintesc de „absurditatea” unor polemici mai vechi – oricât de justificate și de bună-credință au fost, care mi-au atras numai dușmăanii durabile, într-o luptă evident inegală – nu pot decât să-mi deplâng impulsivitățile și naivitățile anterioare. Ca și cum o polemică, două, nouă – în starea actuală de dezvoltare

a culturii române – ar fi putut modifica starea de spirit actuală. Când, repet, n-ai nici o pârgă, nici un instrument real, cu adevărat eficace, de a modifica și ameliora o situație care te depășește total. Imprudențe plătite scump, foarte scump, ale căror urmări le resimt, mai ales acum, *en fin de partie*.

Exercițiul acesta de reținere continuă, de *self-control* permanent este cu atât mai dificil, cu cât motive de polemici nu numai că nu lipseau, dar în unele împrejurări chiar se înmulțeau. Trec peste „colecția” mea de citate greșite, aproximative, trunchiate, după ureche, pe care le-am recoltat, în timp, din presă și chiar din unele cărți pretențioase. Cred că un adevărat campion în materie este Octavian Paler. Dar am identificat și alți autori (C. Noica, de pildă). Ce rost ar avea o discuție publică, în cazul meu precis, pe această temă? La atacurile repetate ale lui Paul Goma, Gheorghe Grigurcu etc. n-am ripostat public niciodată. Nu s-a întâmplat nimic, dar absolut nimic grav. Cu excepția, poate, a scăderii „cotei de prestigiu” în „viața literară”, în care nu cred și pe care, de altfel, n-o mai frecventez de mult.

Aș reține, totuși, două teme de polemică, perfect justificată, pe care nici de data aceasta n-am întreținut-o. Ce se poate spune, de pildă, de faptul că zeci de recenzii pozitive nu sunt reținute și ți se reamintește mereu un singur atac, menționat cu regularitate? Sau despre agresivitatea unei recenzii negative actuale la un text publicat de mine cu... 32 de ani în urmă, „Experimentul”, din *Dicționar de idei literare*? Pe atunci, în mod incontestabil, un text de avangardă și de pionierat. Că, între timp, au apărut unele nuanțe și referințe noi nu contest. Dar sensurile de bază nu s-au schimbat. Orice ar spune Gheorghe Crăciun, care dă dovadă și de ingratitudine. Am fost, cred, singurul, care am semnalat și comentat, chiar elogios, a sa *Teoria literaturii* (care este cum este), numai pentru a sprijini publicistic o astfel de preocupare. Sau numărul 1 (9) (1998) din revista brașoveană *Interval*, consacrat temei *Ex Occidente lux*, care nu numai că nu citează o singură dată cărțile și articolele mele „proeuropene”, mult anterioare. Dar, mai mult, ignoră tot ce s-a scris pe această temă, între 1990 și 1995, în întreaga presă românească. Dovadă și antologia mea *Revenirea în Europa* (1996). Inocenții de la Brașov descoperă America a doua oară. Ignoranță pur și simplu? Antipatie personală? Gelozie profesională? Orice ar fi, mă bucur că n-am intervenit nici într-o astfel de dispută. Cineva protestează de la Paris că nu l-am citat în studiul meu despre cenzură, din *Sfera Politicii*. Ca și cum aș fi dorit să fiu „exhaustiv” într-o simplă schiță istorică strict introductivă. Proiect exprimat de altfel cu toată claritatea. Mă voi corecta și completa în sinteza finală.

Situație profund ambiguă în continuare. Deoarece, formal vorbind, editorial și publicistic, nu dădeam totuși impresia unei „ruperi” totale de literatură. Toate aceste procese se consumau, în tăcere, cu o foarte serioasă uzură nervoasă. Observam cum deveneam tot mai antipatic în unele cercuri, în timp ce, în altele, provinciale, și, în general, tinerești, semnele unui real interes nu lipseau. Dar fenomenul rămânea marginal, fără nici o eficiență imediată reală. Lipsa de prestigiu „central” (editorial, reviste) este și rămâne o evidentă realitate. Ignorare cel puțin publică, aproape generală și foarte eficace. De „solidaritate de breaslă”, noțiune care, observ, circulă uneori

prin presă, nici nu mai amintesc. Și totuși cărțile se vindeau. Toate sunt epuizate. Toate au dosarul lor de presă. Chiar dacă semnăturile nu sunt prestigioase. Exprimă totuși reacția unui anumit public. Sunt dovada unei recepții. Ce valoare și semnificație reală are ea îmi este însă imposibil – cel puțin deocamdată – să mă pronunț. Totul depinde de evoluția viitoare a culturii române. Un proces pe care nu pot nici să-l controlez, nici măcar să-l prevăd cu claritate. Un mare semn de întrebare și nimic mai mult.

Revin inevitabil și fugitiv la eterna problemă a „succesului”. Mi-au trebuit – fapt care nici nu mă încântă, nici nu mă onorează – 78 de ani, ca să-mi dau seama, prin proprie experiență, că este vorba doar de un fenomen pur social. Nu are legătură nici cu... *De ente et essentia* (cer scuze lui... Thomas d'Aquino că-l citez într-un astfel de context superbalcanic), nici cu „absolutul”, nici cu „lucrul în sine” și nici cu alte concepte pretențioase, etern irezolvabile. El este exclusiv produsul unor influențe și raporturi pur sociale. La noi, se numesc sisteme de relații și reciprocități, cointeresări de clanuri și interese, simpatii personale sau ideologice. Totul pe un fundal de prestigiu social imediat, întreținut de stilul colocvial predominant, de care am amintit. Suntem, încă, structural vorbind, la stadiul culturii orale. Poți spune oricâte enormități despre Revoluția Franceză și despre formidabilul potențial intelectual al Rusiei, care ar fi cea mai mare... șansă spirituală a umanității de la... Isus încoace (cum face conu' Alecu Paleologu), rămâi, în continuare, aceeași vedetă și glorie mediatică inalterabilă și inatacabilă. Dar la... 80 de ani ți se iartă orice.

Eclipsa spiritului critic este totală. Și chiar dacă el ar fi combativ, efectele sale, într-o astfel de ambianță și mentalitate, ar fi cvasinule. Totul se bazează pe o prezență publică permanentă și tenace – de la nunți, botezuri, parastase, la talk-show-uri la TV – și nimic mai mult. Când stai închis în casă – nu intri în jocul recenziilor reciproc avantajoase, rămânând un om singur și izolat, fără publicitate și agenți de influență – succesul devine o imposibilitate. Un regret există. Dar nu este vorba de o decepție strict personală, ci doar de faptul că principiile solide de la care mă revendic nu au nici o valoare. Iar regimul ceaușist-populist a introdus și egalizarea generalizată. Ceea ce echivalează cu desființarea oricăror calități și ierarhii reale. Iar eu numai „egal” nu mă simțeam cu toți posesorii de „carnete de scriitori”, eliberate de *Uniune*. Care circulau prin presă, la clasa I cu bilet de-a III-a.

Când mi-am dat seama de aceste realități, n-am mai așteptat să fiu „exclus” public din „viața literară”. Am plecat singur. Convins fiind că nimeni nu are în buzunar viitoarea istorie a culturii și literaturii române. Nici eu, nici alții. Evident, acest proces n-a fost nici lin, nici de scurtă durată. Dar el s-a precizat cu destulă claritate, mai ales în ultimii ani, ca să-l pot defini cu destulă claritate. Repulsia și resentimentele, dezgustul și revolta se stingeau treptat, absorbite într-o stare de tot mai mare indiferență. Chiar dacă ea nu atingea ataraxia visată, am ajuns totuși la o anume insensibilitate la atacuri și critici inepte. Eram tot mai convins că dacă există, în cultura română actuală, un autor atacat pentru ce nu trebuie și... lăudat, tot pentru ce nu trebuie, acela sunt... eu.

Am ajuns, în cele din urmă, la o anume blazare și indiferență superioară, capabil să nu mai citesc nici un text ce putea să mă enerveze. Și când totuși mi se întâmplă, urmările sunt destul de grave. Din care cauză, evit tot mai mult orice motiv de polemică și controversă. Aș vrea să trec tot mai neobservat, tot mai „neștiut”, oarecum în sensul titlului romanului *Jude the Obscure* de Thomas Hardy. Evident că nu pot realiza integral un astfel de echilibru moral. Dar cred că pot afirma, cu toată certitudinea, că între resentiment și indiferență, ceea ce domină, în cazul meu, este totuși starea din urmă. Dublată de o mizantropie prudentă și, pe cât posibil, cât mai calmă și lipsită de accidente și confruntări publice posibile. Aș vrea „să fug” definitiv dintr-o lume care nu mi-a dat aproape nici o satisfacție. Am recunoscut, de multe ori, că singurul vinovat sunt eu însumi. Dar, acum, la sfârșitul unei vieți, când i se pot observa cu destulă claritate toate împlinirile și mai ales ratările, ce importanță mai are cine este sau nu adevăratul „vinovat”?

Rezultatul final poate părea cel puțin paradoxal, chiar absurd. Și totuși cum nu se poate mai firesc. Indiferența mea profundă față de opinia literară – într-o cultură minoră, doar de poeți și publiciști – se dublează și crește odată cu dezinteresul și indiferența față de propriile mele cărți, publicate, redactate sau concepute până în 1989. Adevărul este că „am renunțat”, în esență și în conștiința mea la ele. Nu-mi mai „plac” și nu mă mai „interesează” în mod profund, organic. Au devenit tot mai „străine” de mine. Eu însumi eram tot mai „străin” de propriul meu trecut „literar”, care m-a falsificat și denaturat în cea mai mare parte. O obsesie apăsătoare.

Dacă am perseverat, cu prețul unor mari eforturi (pe care nu le mai ierarhizez) a existat o explicație fundamentală: până în 1989, credeam că aceste cărți reprezentau o formă de cultură independentă (i-am spus „alternativă”), liberă, sustrasă cât mai mult posibil constrângerilor culturii „oficiale”. După 1989, această motivație esențială a dispărut. Dar lucrurile începute anterior trebuie totuși, duse până la capăt. De unde un permanent și tot mai acut decalaj față de preocupările reale actuale, chiar dacă – unele dintre ele – încă virtuale, numai în stare de proiect. *Viața lui Alexandru Macedonski* – așa-zisul meu debut tardiv – reprezenta un astfel de evident „decalaj” de două decenii. Cartea fusese anunțată de *Editura Fundațiilor Regale* încă din 1946.

De unde o permanentă criză de identitate, o falsă imagine, o ambiguitate fundamentală, apăsătoare. Bineînțeles, că erau, în continuare, cărțile „mele”. Doar că „eu” nu mai eram de mult același din perioada conceperii și redactării lor. O stare de spirit greu de descris și mai greu de înțeles de cei ce n-au trecut prin astfel de experiențe. Dar cum aș putea evoca, în mod riguros exact, întreaga mea tensiune, iritare și sentimentul aproape insuportabil de constrângere (ca să dau un singur exemplu), din vara lui 1989, când a trebuit să pun la punct, în vederea editării, nu numai una, ci două cărți, care-mi ieșiseră complet din conștiință: *Biografia ideii de literatură*, volumul 5 (Editura Dacia) și *Comparatism și teoria literaturii* (Editura Polirom)? Ultima nu mă preocupa decât pentru „Postfața” explicativă și programatico-ideologică.

De fapt, dacă mă mai interesau, într-o anumită măsură, traducерile și recuperările unor cărți scrise într-o limbă străină și editate *abroad*, explicația

este de ordin pur istoric-literar și ideologic. Uneori, îmi spuneam că lucrările autorilor români publicate în străinătate în perioada dictaturii comuniste și netrecute prin cenzură trebuiau, într-un mod sau altul, recuperate și reintegrate culturii române, din care fac organic parte. Un gest firesc de reparație. În plus, prefețele sau postfețele explicative pot da și indicații precise despre obiectivele și orientările mele reale din acea perioadă. Doar că nu pun nici o pasiune în această recuperare. Nici acum, de pildă, nu știu dacă textul despre estetica literară a avangardei, publicat la Budapesta în 1984, cerut pentru traducere la *Scrisul românesc* de la Craiova, le-a parvenit sau nu. Dacă am un traducător competent? Dacă pot respecta exigențele mele etc. etc.? Dar nu mai am nici o dorință de a mă interesa de soarta unei astfel de ipotetice traduceri. De a scrie sau măcar a telefona editurii craiovene. O pagină întoarsă, definitiv întoarsă.

Sentimentul dominant, determinant și deprimant în același timp este de a cădea mereu în gol. Se va spune: dar fiecare carte are totuși un dosar de presă. Adesea, chiar copios, consistent. Se lucrează, de altfel, la *BCU Cluj* la o adevărată și completă bibliografie a întregii mele „opere”. Și m-a intrigat și chiar amuzat, într-un fel, faptul că autoarea acestei lucrări, în definitiv „plictisitoare”, este și ea scriitoare (Florina Ilis), cu o piesă reținută pentru selecția finală a galei *Uniter*. Intuisem în ea calitatea deosebită, dar nu bănuiam cauza exactă. De ce totuși „cădere în gol”? Pentru simplul, dar esențialul și bunul motiv, că aceste cărți n-au influențat și transformat, câtuși de puțin, mentalitatea și conștiința literară a epocii.

Pentru cine scrie Adrian Marino? s-a întrebat, o dată, într-un stil foarte ambiguu, Sorin Antohi. Altfel amical. Dar intrigat și oscilant (involuntar), între solidaritatea personală și presiunea mediului literar, din care făcea parte. Evident ostil și, în orice caz, nereceptiv la astfel de inițiative. Când nu dispui de nici un instrument practic de influențare – am mai atins această temă – orice proiect cultural, oricât de bine motivat și intenționat, rămâne ineficient. Am fost stăpânit, tot mai puternic, de acest sentiment, pe măsură ce *Biografia ideii de literatură* se apropia de sfârșit. Volumele 4, 5 și 6 – din toate aceste cauze – au cerut un efort considerabil. În plus, o recepție foarte incertă. Nu sunt de fapt, în cultura română actuală, nici 10-20 de cititori avizați, care să se intereseze efectiv, în mod real, de astfel de probleme. Mi-a trebuit o voință de fier să închei un proiect, pe care-l cred și perfect justificat (în sine) și indiscutabil util (culturii române, chiar dacă ea n-a atins încă acest stadiu). Nu pot însă uita nici naivitatea – și în definitiv buna mea credință – cu care ofeream exemplare din această lucrare al cărui sens nu era (și de fapt nici nu putea fi bine) perceput: cultural introductiv (inclusiv de acumulare și sinteză amplă de cunoștințe bine organizate) și personal-„creator”. Este, totuși, prima istorie a ideii de literatură, scrisă după o schemă și o metodă strict personală. Lipsa de tradiție și deci de receptivitate nu putea fi combătută, din partea mea, decât de o mare intransigență și tenacitate. Aproape o „fixație”. Urmată, bineînțeles, de o deziluzie și de o mare uzură.

Din nou cuvintele „trădează”. Nu sunt „exacte”, nu pot să exprime cu precizie întreaga complexitate a unei situații dificile. Lucrând la volumul 4

din *Biografie*, eram permanent invadat de amintirea numeroaselor xeroxuri făcute la Paris, la *Centre Pompidou* sau la *Bibliothèque Nationale*. O mortificare continuă. Căci, până a ajunge la acest stagiul și stadiu sistematic de documentare, câte privațiuni, umilințe și sacrificii! Mi-am refuzat revolte, proteste, sentimentul unor nedreptăți, uneori grave. Și chiar insulte. Duceam, în plus, o viață mizeră de „student” sărac, la 60 de ani, pe care categoric n-o meritam. Dar alte posibilități nu aveam. Îmi dădeam în același timp seama și de toate insuficiențele acestei documentări „pe apucate”, precipitate, febrile, adunată cu mijloace artizanale. Scrisul mi se „stricase” și el și nu mai puteam descifra propriile fișe. Atât de repede și de neglijent scriam pentru a câștiga cât mai mult timp. Și pe măsură ce constataam imensul decalaj informativ între referințele mele și baza de date care sporea mereu – imposibil de epuizat în timpul scurt avut la dispoziție – cu atât mai umilitoare și dureroase îmi apăreau aceste evidente lacune. Pe care a trebuit totuși să le accept ca inevitabile. Lăsând la o parte orice melodramă sentimentală, nimeni nu va ști vreodată – cu certitudine și în detalii – cât de dificilă și dureroasă a fost documentarea mea avidă și precipitată în bibliotecile străine.

La toate acestea, până în 1989, dar – tehnic vorbind – și după, se adăugau dificultățile propriu-zise ale editării. Vechile „metode” de la *Dacia* mă aduceau, uneori, la exasperare. Trec peste ritualul aprobărilor, referatelor și alte aspecte ale birocrăției oficiale specifice epocii. Cenzura m-a masacrat adesea. Am mai amintit toate acestea. Dar dificultatea corecturilor tipografice, stabilirea (atât de primitivă ca execuție) a indicilor de nume, erorile de tipar mult prea numeroase îmi tăiau tot elanul și entuziasmul. Lucrări complicate, realizate artizanal, în forme grafice detestabile. Acestea erau condițiile, care mă umileau și mă dezgustau. Iar cine ar crede că solicitările permanente de subvenții de la *Fundația Soros* (ce, într-adevăr, nu m-a refuzat niciodată, pentru care îi rămân recunoscător) mă încântau s-ar înșela în mod grav. O cultură care nu-și poate susține singură lucrările de referință este și rămâne, orice s-ar spune, o cultură subdezvoltată. De altfel, întreaga mea activitate „critică” avea ca adversar principal tocmai această subdezvoltare. Sistemul vechi de fixare al tirajelor, prin *Centrele de librării* conduse de funcționare total inculte și deprinse doar cu numele a doi-trei autori de romane, era și el o sursă permanentă de enervare și chiar de revoltă.

Dar, pe măsură ce *Biografia* se apropia de sfârșit, și volumul 6 a fost, în sfârșit, încheiat. Îmi spuneam că întreg acest efort a fost totuși necesar. A dat unele rezultate. Doar că tema nu mă mai interesa. Eram tot mai mult desprins de aceste preocupări, care țineau de o altă vârstă a biografiei mele intelectuale. De o altă „eră geologică”. A fost o grea, o foarte grea încercare corectarea atentă, îndeosebi a aparatului critic, a ultimei cărți de la *Polirom*, *Comparatism și teoria literaturii*. O carte editată cu zece ani în urmă, într-o altă limbă. Concepută și scrisă cu douăzeci de ani în urmă. Am explicat toate acestea în „Postfață”. Dar ea exprimă mult prea puțin din întreaga mea contrarietate și frustrare. Știu că pot părea un etern nemulțumit, un resentimentar înrăit, ireductibil. Este doar o aparență. Viața mea „literară” n-a

fost deloc „tandă” cu mine. Sunt destule și mari adevăruri personale care pur și simplu nu pot fi demonstrate niciodată și făcute publice, inteligibil și cu precizie.

Indiciul cel mai precis și poate, pentru unii, cel mai straniu, al desprinderii mele definitive de studiile literare a fost și este mai ales dezinteresul aproape total de cărțile mele. Stau și acum aruncate, dezordonat, în bibliotecă. Ediția întâia din *Olé! España* cred că s-a și pierdut. Nu le-am mai recitat. Nu le-am mai deschis decât foarte rar. Doar pentru a verifica o referință bibliografică sau alta. Nu-mi mai „plac”. Nu m-a mai interesat nici reeditarea lor, deși am primit unele oferte în acest sens (cărțile despre Macedonski și Eliade; *Introducere în critica literară* a interesat Poliromul). O situație într-un fel ciudată, neverosimilă, dar pentru care aveam explicații precise: eforturi mult prea mari pentru rezultate mici; desincronizare totală de tendințele românești dominante, culturale și critice; încheierea proiectelor începute din pură datorie și obligație morală și culturală, așa cum o concepeam eu. Dar, mai ales, revolta tot mai violentă, tot mai insistentă, a fondului meu ideologic real, refutat timp de decenii. Știu că mă „repet”. Dar îmi este imposibil să nu mă „repet”, să nu-mi cauterizez, măcar în acest mod, o rană veche și profundă.

Din care cauză, când am terminat de scris *Biografia*, volumul 6 și „Epilogul” său (29 mai 1998) am încercat un sentiment de profundă eliberare. Dintr-o constrângere și chiar „detenție” literară suportate până la dezgust și sufocare. Și, apoi, când ani și ani de zile ai demontat, pas cu pas, toate mecanismele „literaturii”, ea nu-ți mai poate rezerva nici o surpriză. Dosar clasat și definitiv închis. „Antiliteratura”, ultimul capitol, a fost și cântecul de lebadă al studiilor literare. Și ca dovadă că așa au stat lucrurile, imediat ce textul „a ieșit”, din calculator, două zile am sistematizat repede toate cutiile cu fișe. Pare neverosimil: peste... 40. Le-am legat atent cu sfoară, le-am etichetat și împachetat. Apoi le-am transportat, definitiv, în... pivniță. A fost „groapa (mea) de la Berevoiești”. Voiam să scap, să mă eliberez, pentru totdeauna, de acest gen de „dosare”... compromițătoare. Teoretic, s-ar putea să mai fie, poate, utile, pentru eventuale traduceri. O ipoteză însă foarte improbabilă. Pe care, în nici un caz, personal, n-o voi mai stimula vreodată.

Sentimentul dominant, la sfârșitul întregii aventuri a *Biografiei*, a fost de recuperare, aproape obsesivă, ca să nu spun „disperată”, a unui timp, într-un anume sens, „pierdut”. O pierdere ireparabilă, din cauza accidentelor mele... „biografice” (dar de altă natură), pentru critica de idei și ideologia militantă. Uneori îmi spun că acest ideal ar putea rămâne, pentru totdeauna, inaccesibil. Orice este posibil la această vârstă. Apoi, îmi spun, că voi avea totuși noroc și că o anume vitalitate nu mă va părăsi. În plus, îmi voi impune cea mai drastică economie posibilă a timpului. O concentrare maximă și un refuz categoric de a mă lăsa „împrăștiat” și dispersat în diferite direcții. Nimic nu poate înlocui concentrarea și continuitatea. Când izbutesc să-mi impun acest regim strict, un capitol al acestei *Vieți* nu-mi „ia” mai mult de opt-zece zile. Uneori chiar și mai puțin. Să rezist deci la cât

mai multe solicitări inoportune. Să dispun de întregul meu timp, în sfârșit liber, de lucru. A devenit o adevărată obsesie. Va fi o mare plăcere și chiar o voluptate, mult timp interzisă. Am fost suprasaturat de „studii literare”. De dosare, xeroxuri, tăieturi, fișe. De o bibliotecă supraaglomerată, practic inutilizabilă. Tot ce-mi mai doresc acum este doar o baie de noi lecturi, citite cu un ochi nou, proaspăt, avid de un alt gen de „cunoaștere”. Mai pasionantă și mai „nutritivă” decât toate romanele din lume. Și un cuplet francez mă urmărește: *Pourquoi tant de romans de Pierre Benoît et Paul Morand?*

S-a întâmplat ca un „accident” fericit, din primăvara și vara anului 1997, să dea un și mai puternic impuls acestor tendințe. Un telefon imprevizibil al lui Andrei Pippidi m-a implicat în „aventura” londoneză a lui *Censorship: An International Encyclopedia*, pentru care am scris *idem*-ul românesc. Foarte interesant, chiar pasionant. Aproape două luni de documentare intensivă, de bibliotecă, zi de zi, m-au readus în lumea – cândva frecventată apoi abandonată – a izvoarelor istorice ale ideologiei române. Am reluat contactul cu documente autentice, de primă mână. Cu o tradiție incipientă total ignorată. Cu o lume de idei uitate, care erau și ale mele. Rar telefon mai inspirat, mai salutar, mai stimulat. Căci mi-am dat seama repede că „pot” și chiar „trebuie” să scriu o întreagă carte despre *Cenzură și libertate în România*, pe care o voi dedica, fără îndoială lui Andrei Pippidi. Prima și ultima dedicație de acest tip a vieții mele. Căci o astfel de temă atinge coarda cea mai sensibilă a orientărilor mele ideologice: reacția împotriva cenzurii și constrângerilor totalitare. Imediat după expedierea versiunii engleze reduse, am început să adun noi fișe, izvoare, în vederea acestui proiect. Mă voi consacra acestei teme, imediat ce *Viața* va fi încheiată și definitiv pusă la punct. Dacă voi mai avea timp, încă o ultimă carte: *Pentru o cultură liberală*. Un fel de testament – manifest ideologic – radical antitotalitar.

Astfel de cărți n-au fost încă scrise de nimeni la noi și ele vor reprezenta un adevărat act de pionierat ideologic. În spirit declarat neopașoptist, de la care m-am revendicat de altfel și public („Pentru neopașoptism” și „Actualitatea ideologiei culturale pașoptiste”, în *Sfera Politicii*, 60 și 61, 1998). Nu reneg câtuși de puțin „pionieratul” meu ideologico-literar. În definitiv, *Biografia ideii de literatură* este – cu toate lacunele și imperfecțiunile sale – prima enciclopedie literară completă românească. *Dicționarul de idei literare*, la fel, este primul proiect românesc de acest tip, chiar dacă abandonat. Nici de „critica ideilor literare” și nici de „comparatistica” mea nu-mi este deloc rușine. Toate reprezintă, cred, un anumit progres față de critica românească anterioară. Cel puțin în aceste domenii. Dar lucrările ideologice care mă așteaptă vor fi ceva mai mult. Mult mai mult. Vor oferi ceva esențial, în plus. Și, mai ales, mă vor „oferi” mie însumi. Îmi vor reda, în sfârșit, adevărata identitate intelectuală. Sper ca vârsta să-mi rezerve, în final, măcar această satisfacție. Poate că o merit... După atâtea obstacole, frustrări și diferite forme de „gulaguri”. O reparație și o revanșă necesare.

Distanțarea internațională

După ruperea definitivă (nu pun, se va observa, cuvântul între ghilimele) de „literatură”, al doilea eveniment capital al existenței mele de după 1989 a fost distanțarea internațională progresivă, dar destul de rapidă. Și, mai ales, radicală. Au intervenit o evoluție și o clarificare interioară profundă. O desprindere și o distanțare echivalentă cu o adevărată eliberare și clarviziune a drumului propriu, pe ultima etapă a parcursului său. Nu pretind că această îndepărtare și chiar rupere de vechi sisteme de relații a fost o acțiune simplă, ușoară și fără suferințe. Dar despărțirea, oricât de dureroasă a fost uneori, se impunea tot mai mult ca o tendință firească și imperioasă. Un mare entuziasm inițial s-a stins. Mai toate cauzele obiective au fost evocate anterior: multe iluzii demistificate, decepții numeroase, proaste experiențe internaționale și alte serioase impedimente de acest gen. Rezultatul, deloc paradoxal din punctul meu de vedere, a fost însă pozitiv.

A ajunge la conștiința propriei identități și independențe intelectuale reprezintă, în viața unui autor, un eveniment hotărâtor. Din cauze biografice evocate anterior, el s-a produs însă, în cazul meu, foarte târziu. Abia după 1989. Dar s-a produs, totuși, efectiv și cu urmări dintre cele mai benefice. Nu este vorba de nici o infatuare sau supralicitare personală. Subliniez cu toată energia această constatare. Dar revendic cu aceeași tărie și convingere dreptul inalienabil la independență intelectuală, la legitimitatea afirmării hotărâte a conștiinței de sine și a diferențierii inevitabile. Dreptul de a gândi personal, diferit și, teoretic vorbind, în condiții egale, ca orice autor din lume. Un punct extrem de sensibil, care are nevoie de câteva precizări suplimentare. Dar, deocamdată, apăr cu toată energia, în primul rând, acest „drept” de a fi „altceva”, „altfel”, „altcineva”. Potențial competitiv și concurent teoretic „egal”, cu o identitate calitativ egală. Afirmată liber, în orice forme de dialog internațional, intelectual, critic și ideologic posibil. Nu este vorba, repet, de nici o infatuare. Dar sunt ferm convinși că am ajuns – inclusiv prin micile mele contribuții – la acea fază de dezvoltare a culturii românești specializate, când ea își poate afirma, sau cel puțin poate încerca să-și propună, propriile preocupări și soluții pe plan internațional. Gest donquijotesch pentru unii, poate pentru cei mai mulți. Gest perfect legitim pentru cine însă a învins complexul tradițional de inferioritate, etapa timorată a inhibiției

și faza eternei sincronizări și compilații mecanice. Care a depășit vârsta pretins eternă a „minoratului” și „copilăriei” culturale. Alt punct capital, care are nevoie de unele explicații precise. Vor veni și ele în continuare.

Ceea ce nu mă împiedică să observ și chiar să subliniez – cu ambele mâini pot spune – enormele dificultăți și handicapuri ale unei astfel de poziții autonome. Nu-mi amintesc să fi întâlnit la un autor român, cel puțin din generația mea, o *prise de conscience* identică. Energic afirmată, dar în afara oricărui complex naționalist, izolaționist sau etnicist. Precizarea este și rămâne capitală, deoarece poate da naștere la grave confuzii. Nimic mai străin de psihologia și gândirea mea decât o astfel de reacție. Dar, în același timp, nu pot să nu observ, cu luciditate și stoicism, prestigiul extern profund lamentabil al țării mele numită, întâmplător, România. Am mai amintit (capitolul 14) această constatare. Acum conveniențele și ipocriziile diplomatice aproape au dispărut și disprețul abia disimulat nu mai cunoaște nici o inhibiție. Suntem împinși, an după an, tot mai brutal la periferia Europei. Refuzați de NATO și de UE. Abandonați într-o zonă gri, într-o zonă de influență potențial estică. Avem o proastă, foarte proastă reputație internațională de improvizați, neserioși, șmecheri și profund neonești. Zeci, sute de infractori români – cetățeni români în orice caz – arestați în toate țările occidentale. Resimțim aceste frustrări și în țară. Nu știu dacă am mai reținut sau nu acest episod, dar la lansarea cărții lui Mircea Carp, la Ambasada Americană, Moses Rosen, ambasadorul de atunci, s-a comportat cu o aroganță crasă, insultătoare. Nu mai intru în detalii. Știu și cauza: Nestor Ratesh apărea, în *Vocea Americii în România*, doar ca un apendice și reacția sa de intrigă de culise a fost inevitabilă. Iar ambasadorul s-a solidarizat cu el. Cu o infatuare și o mojie greu de descris.

Trec peste multe alte umilințe de acest gen, care, prin acumulare, mă distanțau tot mai mult și de „Occident” și de reprezentanții săi, cu care veneam, inevitabil, în contact, în țară sau în străinătate. O altă imagine despre Occident tot mai negativă se forma cu tot mai mare claritate. Iar eu aveam tot mai mult tăria s-o refuz. Și chiar s-o critic și s-o condamna. Perspectiva nu mai era deloc aceeași, când doar „evadam”, în „lumea liberă”. Din această direcție nu mai așteptam nici o soluție, ca să nu spun „salvare”. Să mai amintesc și faptul că un redactor BBC, în trecere prin Cluj, mi-a plătit colaborările în... bancnote expirate? Am descoperit acest fapt, abia în 1996, cu prilejul călătoriei în Turcia, când am încercat să le schimb. Am încă alte zece exemple de acest gen. Dar această frustrare, pe care o cred perfect legitimă, făcea tot mai mult loc unui alt sentiment: de indiferență, detașare și reevaluare a unei imagini occidentale stereotipe – constatare tot mai brutală – mult, foarte mult, idealizată. Știu că am mai vorbit de toate acestea (capitolul 13). Dar dacă mă repet, faptul este și explicabil și inevitabil: sunt traumatismele, obsesiile și umilințele profunde, de neuitat ale vieții mele. Și aș vrea să cunosc un singur adevărat intelectual român, pus în aceleași situații, călcat adesea în picioare, care le-ar uita, ierta și scuza vreodată, cu sinceră și totală indiferență.

Trebuie să revin și chiar să insist și asupra unei alte situații de aceeași natură. A fost evocată și anterior. Dar, după 1989, ea și-a revelat cu și mult mai multă brutalitate întreaga agresivitate și forță nocivă. Pentru toți cei ce aveam o minimă experiență și conștiință internațională, realitatea era mai mult decât evidentă: lipsa de prestigiu a culturilor „mici”, a culturii române în speță, era – adesea – foarte umilitoare. De unde un complex specific de inferioritate, dublat de un sentiment de revoltă și „nedreptate” profundă, iremediabilă și irezolvabilă. El este vechi în cultura română și, detaliu nu lipsit de importanță, specific tuturor intelectualilor care au început să aibă experiența directă a străinătății, încă din secolul trecut, ca reper obiectiv și inevitabil critic de comparație. „Soarta oamenilor de talent, în țările mici, este amărâtă” observă D. Bolintineanu, încă în 1863, în ale sale *Călătorii la românii din Macedonia...* (însemnări făcute încă din 1858). Accentul cădea pe nerecunoașterea meritelor și adversitățile interne. Dar termenul extern de comparație este evident. Mult mai aproape de noi, în special în jurnalele lui M. Eliade și E.M. Cioran întâlnim aceeași obsesie a handicapului de neînving al culturilor mici. O carte mediocră, apărută într-o limbă de circulație internațională, blochează și elimină orice lucrare echivalentă, de aceeași calitate, dacă nu chiar superioară, publicată într-o zonă fără prestigiu și într-o limbă fără circulație. Ea nu are, practic, nici o șansă (*Fragments d'un journal*, II, pp. 157-158). În jurnalul polonezului Witold Gombrowicz întâlnim, uneori, aceeași tristețe resemnată. O realitate foarte acută pe care experiența exilului de după 1944 a intensificat-o în proporții nebănuite și fără precedent.

Cazul meu personal, cu unele particularități, se înscrie în același cadru general. Sincronizarea și integrarea în cultura occidentală mi se impunea ca o necesitate imperioasă. Tendința studiilor mele de teoria literaturii și de comparatistică nu putea avea o altă direcție. Dar imediat apăreau și toate obstacolele, desincronizările și insuficiențele specifice și de neevitat ale unui autor din Est. Un „handicapat”, un *outlaw* permanent și obscur, față de edituri, publicații, universități și alte instituții de cultură, care asigură, în Occident, recepția și integrarea efectivă. Îmi dădeam seama, în același timp, că integrarea reală, alinierea și revendicarea „egalității”, oricât de legitime ar fi fost, rămâneau imposibile. Decalajul, cel puțin în această fază, era imposibil de depășit. Dar, în același timp – și din acest moment începeau cele mai profunde și dureroase procese de conștiință – eram convins că, în unele domenii, fie și pe mici fragmente – eram totuși competitiv, deci „egal”. Uneori, chiar și cu un mic pas înainte. Și totuși o soluție practică de a ieși din acest impas nu întrevădeam.

Și atunci dilemele și alternativele se aglomerau. Pe de o parte, fără a dramatiza câtuși de puțin, trebuia să recunosc situația generală de evidentă subdezvoltare a culturii noastre. Iremediabil minoră și, mai ales, deocamdată cel puțin, neintegrabilă sistemelor de recepție occidentale. Urmată de un handicap personal de neînving. Constatam atunci că voluntarismul în astfel de împrejurări este nu numai inefficient, dar și fără sens. Nu se pot sări anumite etape istorice. Dar, pe de altă parte, îmi spuneam în același timp: dacă nu întreprindem nimic serios pentru îndreptarea acestei situații nefericite

este absurd să cerem și să acuzăm pe alții de proasta noastră reputație și imagine culturală externă, total negativă. Un ansamblu de condiții prealabile trebuie pregătite. Care, deocamdată, lipsesc. Foarte adesea, în primul rând, din vina noastră. Chiar dacă românul are din instinct vocația culpabilizării altora. El nu este niciodată de vină. Mai mult decât atât: dacă nu ne învingem complexe și resentimentele – și nu ne concentrăm în modul cel mai serios în sensul unei *alte* recunoașteri internaționale – cum vom putea realiza vreodată saltul calitativ visat? Urmă de transformarea „prezențelor românești” mai mult decât într-un simplu mit propagandistic și publicistic efemer și superficial?

Pe măsură ce experiența mea „externă” sporea, iar activitatea publicistică în limbi străine, în țară și străinătate, se intensifica, astfel de dileme se aglomerau. Simțeam, repet, că sunt „altceva” și că am dreptul, măcar teoretic, să-mi afirm alteritatea și diferențierea. Cât de „mare” sau cât de „mică” n-are nici o importanță. Dar cunoscând tot mai bine modul de funcționare al acestor mecanisme, admiteam ambele ipostaze posibile: mai întâi, ca întreg acest efort să obțină, totuși, unele rezultate. Și, în același timp, ca aceleași eforturi să cadă iremediabil în gol. Un mic rol de precursor putea fi bine dat peste cap de un context istoric ostil, pe care nu-l puteam modifica în nici un fel. Fără relații, fără prestigiu personal și, în general, fără sprijin logistic, chiar și intențiile cele mai bune riscă să capoteze. Și atunci intervenea descurajarea și resemnarea. Ce se poate face din fundul Balcanilor, cu mijloacele artisanale (și sunt eufemistic) de care dispunem? Apoi îmi reveneam. O liniște superioară, un calm și o luciditate a realităților evidente începeau să mă stăpânească. Știam atunci, cu tot mai mare claritate, ce se poate și ce nu se poate face în condițiile date. Și continuam să fac doar ceea ce depindea efectiv și direct de mine. Cu rezultate, recunosc, totdeauna inegale. Uneori, totuși, cu unele rezultate efective. Un mic, foarte mic început. Dar singurul posibil în împrejurările date. Și-mi spuneam în concluzie că, în cazul meu cel puțin, o altă soluție nu există. Refulam cu astfel de argumente imbatabile o nemulțumire permanentă. Adesea o adevărată revoltă. Gratuită, predominant sentimentală, total inutilă și totuși foarte reală.

Nu este chiar așa de simplă descrierea sa cu exactitate. Mai ales că ea s-a precizat treptat, cu destul de mult timp înainte de 1989 și chiar după această dată. Clarificarea deplină n-a fost imediată. În orice caz, a intervenit una dintre cele mai profunde și radicale transformări spirituale ale existenței mele. Și pe planul manifestărilor publice, poate chiar cea mai importantă. O nouă stare de spirit mă domina. O altă conștiință de sine mă stăpânea și-mi orienta mișcările. Redusă la ultima expresie – chiar dacă foarte simplificată – ea se definea printr-un tot mai acut sentiment al independenței spirituale și culturale, al diferențierii inflexibile. Fără nici o infatuare, dar și fără nici o abdicare de la câteva certitudini și atitudini pe care le consideram esențiale. Mai mult decât principii și formule teoretice, ele reprezentau, în primul rând, reacții și trăiri profund naturale, organice, spontane. Și toate argumentele ideologice (și ele nu lipseau) veneau, ca să mă exprim astfel, doar *după*. Reacționam din instinct, în primul rând,

împotriva câtorva prejudecăți, deprinderi, clișee și dogme, care-mi deveneau tot mai insuportabile. Cred că pot să le rezum, foarte concis, în felul următor.

Mi se părea, în primul rând, inatacabil și invulnerabil, principiul autenticității, personalității și originalității. A fi, în primul rând, tu însuși. Deloc intimidat de orice autoritate sau prestigiu intern sau extern. Ceea ce echivala cu revendicarea absolută a libertății spiritului critic. *Erga omnes*. Împotriva oricărei „autorități” naționale sau internaționale, a oricăror valori occidentale, în care – dintr-un motiv sau altul, greșit sau nu – nu credeam. De unde un refuz categoric, instinctual, visceral așa spune, al tuturor canoanelor, ierarhiilor și valorilor consacrate. Respingeam modele culturale dominante, în care nu mă regăseam, sloganele intens mediatizate și instituționalizate, teoretico-critico-literare sau de altă natură. Dacă refuzam, de pildă, canonul literar românesc, în total sau în parte, „Lovinescu”, „Călinescu”, nu vedeam de ce n-aș fi procedat la fel, cu orice alt canon critic străin, indiferent de reputația sa.

Nu este vorba nici de frondă, nici de sfidare, nici de negativism de esență avangardistă, ci pur și simplu de revendicarea dreptului la opinie personală, în toate problemele culturale sau literare și nimic altceva. Și acest drept îl recunoaștem și altora. Deschid recent la întâmplare *România Literară* (10/1999) și citesc un protest (din 1976) al Colombei Voronca (într-o perioadă când, în România exista totuși cenzură, avangarda era total marginalizată etc.): „I. Pop a publicat în *Lettres Nouvelles, la poésie moderne en Roumanie* și a reușit turul de forță de a nu cita nici pe Voronca și nici pe tine (Sașa Pană)”. Dar dacă el nu era sau nu se simțea obligat? Sau nu avea, mai ales, posibilitatea practică s-o facă? I. Pop fiind totuși un bun cunoscător al avangardei românești, despre care a publicat o carte serioasă? Rețin doar, foarte în trecere, această imensă infatuare occidentală, dogmatică, a autorității asumate și a citatelor obligatorii, în orice condiții. A oricăror mediocrități, rude, prieteni, de o mare megalomanie, numai fiindcă au ajuns la Paris, unde – în treacăt fie spus – împușcă francul. Împotriva acestei atitudini agresive (recunosc exemplul este cu totul întâmplător, dar am și alte zeci la îndemână), oricare ar fi fost ea și exprimată de oricine, conștiința și spiritul meu critic se revoltau în mod sincer și pe față.

Pe această pantă, motivele de iritare se aglomerau. În definitiv, îmi spuneam „unde scrie” că destinul unui critic român (sau de orice altă naționalitate) ar fi doar de a fi și a rămâne un etern epigon și satelit? Dominat de conformism, inițiative și satelizare docilă? De ce n-am fi avut „voie”, în definitiv, și la inițiative proprii, legitime măcar în principiu, ca ale oricărui alt spirit independent? Știu ce mi se poate răspunde: „complex de inferioritate”. Dar de ce acest tip de „complex de inferioritate” ar fi într-adevăr... inferior... „complexului de superioritate” al altora? La fel de nemotivat sau de motivat? La fel de justificat sau nejustificat? Înseamnă „complex de inferioritate” dreptul inalienabil de a-ți revendica preocupări, soluții și ierarhii proprii? Care pot sau nu să coincidă cu preocupările, soluțiile și ierarhiile străine? Și dacă nu coincid (cum se întâmplă adesea) trebuie neapărat să le abandonăm? Să capitulăm, iremediabil învinși și resemnați? Să renunțăm la propria noastră identitate? Să așteptăm umiliți,

într-un colț, până când, eventual cineva, cândva, ne va „recunoaște” existența, în total sau în parte? Mi-au trebuit decenii, zeci și sute de cărți și studii citite, analizate, criticate, ca să mă conving definitiv că am dreptul să-mi proclam independența spirituală. Și deci orice fel de judecată pozitivă sau negativă, despre orice carte citită, în orice limbă. Nu doresc să fiu „discipolul”, „elevul” și „epigonul” nici unei școli. Dar, în nici un caz, dintr-o adversitate principială, ci prin simplă constatare și asumare a unei diferențieri, afirmată printr-o firească dezvoltare a unor predispoziții naturale. Iar toate elementele și influențele străine posibile sunt oricând foarte bine-venite în măsura în care sunt asimilate și, mai ales, fecunde. În sensul trezirii, stimulării și dezvoltării virtualităților personale. Altfel spus, tot ce poate pune în valoare propriile noastre tendințe organice.

Să rămânem, în continuare, în zona „complexelor” sau, mai precis, a pseudocomplexelor. Se poate numi „complex” a denunța, a regreta, a menționa măcar lipsa totală de interes și de reciprocitate a colegilor străini pentru ce se face și la noi în sfera studiilor literare? De ce această indiferență și – chiar suficiență – ar fi legitimă sau, în tot cazul, scuizabilă? Dacă Leo Frobenius pleacă în Africa (exemplu oarecare) pentru a-i studia cultura tradițională, de ce nu s-ar interesa unii și alții și despre cultura română și despre studiile literare române (din Europa)? De ce un folclorist american, în căutarea poeziei homerice originare, studiază poezia populară sârbă și nu pe cea românească, deși structura lor este identică? O astfel de tendință, sporadică, a existat, într-adevăr, mai ales după 1989. Dar numai în sfera ideologică și cu intenții evident polemice și antinaționaliste (legitime de altfel) contra ideologiei de extremă dreaptă și antisemită etc. Două-trei cercetătoare americane au avut această preocupare. La fel, Leon Volovici, buna mea cunoștință ieșeană. Dar de ce studiezi istoria unui popor, precum Catherine Durendin, pe care în mod evident îl disprețuiești? S-ar putea să fi intervenit, în primul rând, specializarea, să-i spunem, strict „alimentară”. Specialiștii francezi în probleme românești aproape că nu existau. Unele posturi erau deci vacante. Și atunci, pentru asigurarea unui *gagne pain*, unii se ocupau, în disperare de cauză, de un domeniu puțin solicitat. Deși lipsa de afinități cu obiectul de studiu este, pentru mine cel puțin, mai mult decât evidentă. Pentru această categorie de „rumanizanti” – nu mă sfiesc s-o declar – n-am nici o stimă intelectuală. S-a interesat cineva, cu adevărat de drama culturii române sub totalitarism? Aproape nimeni. Și, în orice caz, extrem de rar și cu rezultate foarte modeste (Dennis Deletant).

În felul acesta s-a conturat treptat în conștiința mea refuzul a ceea ce începusem să definesc – încă înainte de 1989 – „colonialismul cultural” (*Evadări în lumea liberă*, p. 228). Dacă n-am făcut publică această poziție s-a datorat faptului că ea putea primi, fără voia mea, conotații naționaliste. Nimic însă mai străin de întreaga mea concepție. Detest orice formă de naționalism, șovinism, etnicism etc. Dar în independență spirituală, spirit critic și soluții personale cred cu toată tăria. Am atins această problemă și în capitolul 14 și în alte contexte. Nu văd de ce aș fi... „colonizatul cultural” al lui... Roland Barthes, Genette etc.? Refuz categoric acest statut. Colonizarea

culturală anihilează în esență orice personalitate. După Goethe, după alții, este „binele suprem”. De ce eu aș fi obligat să citesc și să subscriu integral la analiza și la istoria ideii de literatură făcută de R. Escarpit (și colaboratorii săi) și el n-ar citi, nu s-ar interesa și de cercetările mele, câte sunt? Măcar cele accesibile într-o traducere străină (italiană, americană etc.). Despre handicapul (imens) al unei astfel de poziții am mai vorbit. El este, repet, foarte real. Dar măcar în ordine absolută simțeam, știam, eram convins că aveam dreptate. Riscul de a deveni o „colonie culturală” observ, este denunțat în presă și de alții (Georgeta Dimisianu, *România liberă*, 19 aprilie 1999).

Este cazul a defini, în câteva cuvinte, ce înțeleg în mod precis prin „colonizare culturală” și în ce constă starea de spirit a „colonizatului cultural”:

1. A nu admite, sub nici o formă, că propria ta cultură este comparabilă, fie și sub cel mai mic aspect, cu marea cultură dominantă, canonică și colonizatoare;

2. Nu există decât un unic sistem de referințe, canoane, ierarhii, scară de valori: a culturii colonizatoare;

3. Toate ideile noastre culturale, critice, literare trebuie traduse exclusiv prin concepte, expresii și metode străine dominante. Sincronizarea culturală este și rămâne riguros obligatorie;

4. A nu admite că un autor, un critic în speță, este comparabil, egal, fie și sub un aspect oarecare, cu oricare critic străin al culturii colonizatoare. Sub nici un motiv și sub nici un aspect;

5. Între un izvor străin și unul românesc, cel străin se bucură, în orice împrejurare, de o autoritate incontestabilă. Inegalabilă și inatacabilă, fără drept de apel;

6. Mai mult: când îndrăznești să aduci o obiecție, cât de mică, unei astfel de autorități supreme, ești denunțat, produci indignare, adesea ești ridiculizat, descalificat. Pentru mulți „colonizați culturali”, gestul echivalează cu o adevărată profanare, blasfemie, impietate.

Am făcut și pe „pielea mea” astfel de experiențe. Și profit de ocazie a menționa numele a doi „colonizați culturali” români, tipici, din sfera studiilor literare: Livius Ciocîrlie și Alexandru Călinescu. Cel dintâi, mai ales, traumatizat, mai bine spus speriat, de un stadiu de mai mulți ani la Bordeaux. Cu el am polemizat, demult, în *Tribuna*, atunci când m-a atacat pe tema eternului Roland Barthes, pentru el zeu intangibil. Îmi îngăduisem – oroare! – unele obiecții. Eu, un obscur, neînsemnat, balcanic, dintr-o critică inexistentă! Autor de interminabile pseudojurnale, afectate, sclifosite, fals literaturizate. În plus și veninoase. Primind recent, din partea editorului (ca un gest de amabilitate), *Trei într-o galeră*, volum pe care doar l-am răsfoit, găsesc la un moment dat că eu scriu numai... „fleacuri”. Cum se poate defini o astfel de ineptie, din partea unui personaj care pozează (și chiar trece) la Timișoara, drept un adevărat „maestru”, un „mentor”? Pe Alexandru Călinescu îl... „iert”, ca ieșean și fost (cel puțin) coleg civilizat, spirit cultivat, dar iremediabil inoculat de arondismul 6 al Parisului. Pentru amândoi, nu există o altă cultură decât cea franceză. Iar cea română (dacă există) există numai în măsura în care este, într-o formă sau alta, ecoul culturii franceze. Cred,

de altfel, că ei nici nu citesc (sau foarte vag) într-o altă limbă străină. În orice caz, semne de frecventare serioasă și a altor critici decât „noua critică” franceză n-am observat. M-aș bucura să mă înșel. Sincer spus, nu sunt însă deloc convins.

Prin simplă, dar decisivă determinare istorică, cultura română a devenit o adevărată colonie culturală franceză. Țara întreagă urma să devină chiar o adevărată colonie. În ianuarie 1919, generalul Berthelot scria ministrului de război: „Dacă noi le dăm românilor satisfacțiile la care au dreptul și dacă ne ținem angajamentele, vom avea în România o veritabilă colonie franceză, de mai mult de 15 milioane de locuitori, unde ne vom dezvolta comerțul și industria și unde vom fi ca la noi acasă” (Catherine Durandin, *Istoria românilor*, tr., Iași, Institutul European, 1998, p. 195). Deci un fel de Haute-Volta de rasă albă și nimic mai mult.

În orice caz, colonie culturală franceză am devenit cu certitudine și foarte repede. Pe un fond istoric „pașoptist”, în vechiul regat. Ceea ce observa cu destul sarcasm și chiar cu dispreț, B. Fundoianu, încă din 1922. După Belgia, eram cei mai mari importatori de cărți și publicații franceze din lume. O situație și inevitabilă și intolerabilă, împotriva căreia unele elite românești au reacționat. La un moment dat, N. Iorga a organizat chiar o manifestație publică, de stradă, împotriva unui spectacol în limba franceză la Teatrul Național. Când a fost vorba să se deschidă o universitate franceză la București, cu profesori francezi (cam cum exista la Beirut și în alte zone coloniale) o parte a presei a protestat și pe bună dreptate. Îmi amintesc și de un articol al lui G. Călinescu, pe care l-aș putea regăsi cu destulă ușurință. Datele problemei deveniseră între timp altele. Realitatea de bază rămânea însă aceeași.

În cazul strict personal, aș îndrăzni să afirm că reacțiile mele erau în același timp inevitabile și simbolice. Îmi luam rămas bun de la francofonia exclusivă, de la mitul parizian al editării și consacării, de la prestigiul inegalabil al culturii franceze. Chiar dacă toate aceste atitudini s-au precizat treptat, doar în timp, pe măsură ce experiența mea franceză directă, după 1970, sporea. Tot mai bogată, dar și mai negativă și iritantă, din nefericire. Veneam, bineînțeles, la Paris cu o imensă plăcere și aviditate. Dar, în primul rând, pentru bibliotecile și instituțiile sale de cultură. Cred că am fost destul de explicit în capitolele „franceze” ale cărților mele: *Carnete europene* (1976) și *Prezențe românești și realități europene* (1978).

Mă aflu, de fapt, păstrând proporțiile, în situația lui V. Alfieri, care la Paris fiind și chiar în perioada Revoluției franceze, se ocupa în continuare doar de cărțile sale. Ceea ce făceam și eu, chiar dacă deocamdată, la un nivel pur documentar (procurare de cărți, xeroxuri, fișe etc.). Dar „autor francez” n-am intenționat niciodată să devin. Deși devenisem, totuși, pe parcurs, un fel de fals „autor francez”. Editat de patru ori la Paris, autor de zeci de studii, recenzii, articole în limba franceză, „redactor” chiar la o revistă francofonă. Inclus chiar și în ... *Recueil bibliographique de la francophonie*, 1988-1989 (Paris, 1988, p. 421). Dar situația era falsă. Profund falsă. Foloseam limba franceză, încă din adolescență, doar ca o *lingua franca*. O limbă de

circulație internațională și atât. Iar pe parcurs descopeream și începeam să cultiv și alte relații editoriale, în alte zone culturale și în alte limbi străine.

Dar esența desprinderii de „Franța” și eliberarea de prestigiul mitului francez, sub toate aspectele, avea motivații și aspecte mult mai profunde. Unele echivalau cu o adevărată mutație spirituală. Ele merită, cel puțin din punctul meu de vedere, o anume atenție. Încerc să le pun într-o oarecare ordine, în primul rând pentru mine însumi. Știu bine că pentru vechea generație, din care făceam parte, tot ce urmează poate părea bizar, extravagant, chiar megaloman. Și totuși, simțeam, an, după an, că am tot mai multă dreptate, tot mai multe argumente și o totală justificare a concluziilor mele.

Făceam, mai întâi, o deosebire netă, capitală, esențială, între cultura franceză clasică – pe care o cred în continuare admirabilă – și profunda mediocritate a lui *français moyen*, cu a sa filozofie de o platitudine negabilă: *boulot, métro, bistrot, dodo*. Omul francez obișnuit îmi apărea tot mai plin de defecte: avar, superior, șovin. Mai ales iremediabil șovin, convins că este „primul om al universului”. A. Gide citează chiar o observație în acest sens și a lui Dostoievski, în cartea pe care i-a consacrat-o (p. 46). De altfel, francezul obișnuit, cel puțin din generația anterioară, din secolul trecut mai ales, cunoștea foarte puțin restul lumii și continua să se considere *le nombril du monde*. Îmi dădeam seama, în același timp, că pasiunea noastră franceză este o formă tipică de *amour impossible*. Francezii nu numai că nu ne „iubeau”, dar – în esență – ne și disprețuiau. Oricâte afirmații pur declarative s-au făcut, se fac și, probabil, se vor mai face. Sunt invadat de zeci și zeci de scene de avariție și șovinism. Pe unele le-am menționat și anterior. Pe altele, n-are sens să le mai evoc în detalii, pentru a nu deveni redundant și plictisitor. Cred totuși că... filateliștii de la *Carré Marigny*, mai ales, m-au dezgustat, pentru toată viața de avariția franceză, adevărat viciu național. Cu aspecte adesea sordide.

Încă din perioada studenției, când am făcut cunoștință cu această psihologie la *Institutul Francez* din Iași, mi-am dat seama de extrema suficiență mediocritate a numeroșilor profesorași francezi (*bons pour l'Orient*) care veneau pe la noi. Mulți, simpli licențiați, soseau doar în cadrul așa-zisului *Service civil* și nu aveau nici o noțiune și nici un interes real pentru cultura țării în care debarcau, pe durata unui stagiul legal, formal și foarte limitat. Știu bine că, într-un sens, erau imbatabili. Exponenți ai unei culturi cu o mie de ani de umanități în spate, vorbeau o limbă de mare circulație etc. Dar conținutul lor real era, adesea, dacă nu lamentabil, mediocru în orice caz. Mi-au devenit treptat, tot mai antipatici, cu atitudini abuzive. Câte un universitar francez, nu neg, onorabil, ținea o conferință. Dar toată viața lui nu studiase, uneori, decât un singur autor, cel mult o singură problemă. Extrem de specializat. Era străin de orice idee de generalizare și sinteză. Cât am detestat și, nu o dată, eternul servilism românesc, travestit în „tradiționala ospitalitate românească”! Totdeauna excesivă și servilă, mai ales în mediile intelectuale. S-a întâmplat, în împrejurările confuze ale anului 1990, să iau o masă de seară, o dată, cu Bernard-Henri Lévy și... Dan Petrescu. Greu de uitat suficiența, aroganța și infatuarea, mai ales, a

„tânărului filozof”. Pascal și Descartes, Montesquieu și Rousseau și ceilalți, vai vouă! Vin din urmă Bernard-Henri Lévy, André Glucksmann și ceilalți „noi filozofi” – de o evidentă mediocritate, dar foarte bine, imbatabil chiar, mediatizați – și vă... aruncă în Sena...

Evident, în astfel de reacțiuni, știu bine intra și o bună doză de subiectivism, amor propriu frustrat, sensibilitate personală ulcerată. În definitiv, totuși, a unui autor român cu o minimă, dar reală activitate și în cadrul culturii franceze. În definitiv, eram primul autor al unei cărți franceze, pariziene, despre un român (M. Eliade). Ca și despre un francez (Étiemble). Nu pretind că este o contribuție formidabilă, dar nici total neglijabilă nu se poate spune că este. Dar ce a produs ruptura definitivă, iremediabilă a fost refuzul, la un moment, dat, de a mai accepta tirania canoanelor și referințelor exclusiv franceze. Ale autorităților arondismentului 6 al Parisului. Cumpăram, în continuare, bineînțeles, cărți franceze, eliberat însă tot mai mult, de tirania librăriei franceze. De dictatura „noii critici” franceze, nu mai puțin, când mi-am dat seama – este drept, târziu, chiar foarte târziu – că pot rezolva și singur unele probleme. Că pot scrie câte ceva *qui vaille* și în afara eternelor repere, citate și dogme ale echipei Barthes *et comp.*

Nu este însă vorba de ostilitatea unui etern frustrat, ci de un gest de independență intelectuală demnă, a unui autor care refuză pur și simplu statutul de elev, discipol, epigon și etern *suiveur*. Nimic mai mult sau mai puțin. Respingeam pur și simplu (repet și o subliniez) condiția minoră de colonizat cultural, în speță critic. Și nu aveam decât o sinceră compasiune pentru starea de aservire a unora care se agățau cu disperare de pulpana unui Derrida sau a altor celebrități pariziene, ai căror „agenți de influență”, bătuți condescendent cel mult pe umăr, deveneau în România. Respingeam deci cu energie „legea satelizării” și mă aflam în rebeliune deschisă împotriva sa. Când observam că alți critici europeni – și iau un spaniol mediu, la întâmplare, Guillermo de Torre, de pildă – erau atât de bine informați în materie de critică franceză (invers niciodată), mă întrebam de ce și reciproca n-ar fi la fel de legitimă, de valabilă. Poate să nu aibă B. Croce nici un succes în Franța. S-au scris și cărți, studii pe această temă. El continuă totuși să rămână net superior, orice s-ar spune, unui Todorov sau Genette oarecare. De la cultura oficială franceză nu mai așteptam deci, mai ales după 1989, nimic. Se va spune, poate: dar ce importanță are că un obscur balcanic își proclamă independența față de critica franceză? Practic vorbind, în termeni imediați, într-adevăr, nici una. Dar în plan simbolic, al mișcării ideilor, al evoluției canoanelor, valorilor și ierarhiilor la scară universală poate că are. Sau va avea cândva...

În cazul meu strict personal, au intervenit și alte două motive de respingere a francofoniei exagerate și adesea exclusiviste. Întreaga intelectualitate franceză, pariziană în speță, cu care veneam în contact, era stângistă, *gauchiste*, comunizată. Evadam dintr-o tiranie totalitară și cădeam fie într-un mediu total indiferent și depolitizat, fie – mai ales – în cercuri comunizante. Când, la o plecare în Franța, a trebuit să iau parte și la o așa-zisă *Fête de l'Humanité* și mi s-a spus, de către organizatorii ei PCF,

camarade am simțit o zgârietură pe piele aproape insuportabilă. Niciodată un intelectual *gauchiste* nu va accepta echivalarea sau măcar comparația posibilă dintre stalinism și hitlerism. Recunosc, există și cauze obiective, istorice etc. Dar refuzul datelor irefutabile – pentru a da un exemplu foarte recent doar din *Le livre noir du communisme. Crimes, terreur et répression* (Paris, Robert Laffont, 1977), apărută și în românește (1998) – dovedește un dogmatism și un fanatism ideologic fără egal. Am întors definitiv spatele acestei Franțe. Obosite, sclerozate, fixată în obsesiile sale marxizante.

A intervenit, în sfârșit, și un incident personal, în definitiv minor, *mais qui en dit long*. Mi s-a acordat înainte de 1989 (detaliul are semnificația sa) o mică distincție franceză, *Les Palmes Académiques*. Dar ea nu mi-a fost remisă decât la doi-trei ani interval, după 1989. Sub forma umiltoare, pur birocratică, *par classement des dossiers*. S-ar fi putut să fi intervenit și un obstacol politic. Prin 1992, Ambasada Franceză sprijinea puternic guvernul socialist român și decorarea unui opozant ar fi sunat, poate, „nediplomatic”. Oricum ar fi, pur și simplu am refuzat-o, când, după alți doi ani, mi s-a propus remiterea sa personală, împreună însă cu un grup de iluștri necunoscuți „francofoni”. Am rupt, de atunci, orice „legătură” cu Ambasada și în oficiile culturale franceze n-am mai intrat niciodată. Nici la București, nici la Cluj, de unde mai primeam, uneori, unele invitații. N-am mai luat parte la nici o conferință, sau „colocviu” francofon. Mi s-a mai transmis că, datorită acestor *Palmes académiques*, sunt scutit de plata vizelor, în cazul unor plecări în Franța. Nu însă și de... viza propriu-zisă. Obținută totdeauna doar cu umilințe, cozi lungi, formalități interminabile, funcționari aroganți. De altfel, aroganța și suficiența franceză – evidente pe toate planurile – mi-au devenit pur și simplu insuportabile. Evit astfel de contacte. Solicitanții erau tratați ca bieți „resortisanți” ai „lumii a treia”. Parisul nu mă mai interesa în nici un fel. Iar mizeriile la care a fost supus (în iarna lui 1997) Mircea Nedelciu, pentru a-și continua tratamentul medical în Franța, m-au dezgustat definitiv de orice contacte franceze de acest gen.

Exagerez? N-aș crede. Întâlnesc în jurnalele lui I.D. Sîrbu – aceeași revoltă demnă față de suficiența franceză definită chiar „mărlănie” (însemnare din 1986-1987, volumul II, p. 50). Va fi destinul nostru etern de a schimba satelizarea culturală franceză, cu cea americană, de această dată, prin importul masiv de „politologie” de ultimă oră? În stadiul actual de subdezvoltare al culturii române specializate se pare că nu există deocamdată o altă alternativă. Sensul „acțiunii” mele este totuși de a găsi, măcar pentru mine, o soluție culturală și ideologică acceptabilă. Perfect sincronizată și în același timp construită solid pe fundamente proprii, într-un limbaj personal. Dar despre această problemă, după mine capitală, în capitolul următor.

Exemplul negativ „francez” este doar unul particular. Poate cel mai tipic, dar departe, foarte departe, de a fi singurul. În realitate, interesul real pentru relațiile străine, de îndepărtare de „străinătate”, sub orice formă socială, slăbea tot mai mult atât în intensitate, cât și ca rază de acțiune. Distanțarea și dezgustul pentru cultivarea, întreținerea, și cu atât mai puțin, extinderea „relațiilor internaționale” sporea deci vizibil, an după an.

Îmi observam, tot mai mult, blazarea, oboseala, lipsa de dispoziție și de interes pentru astfel de „relații”, care-mi „spuneau” din ce în ce mai puțin. Tot mai exterioare, mai lipsite de afinități, mai puțin atractive și interesante. Și „vocația” mea epistolară, de corespondent pasionat, tot mai puțin întreținută, se stingea oarecum de la sine. Am dosare întregi, clasate pe ani, intrate în colecția de la BCU Cluj. Dar cele mai multe scrisori sunt de „afaceri”, funcționale. Cele pur intelectuale sau cu adevărat personale, umane, erau extrem de puține. Uneori regretam. Dar intervenea repede luciditatea, care-mi spunea că această evoluție era inevitabilă. Nu numai că nu eram un monden intelectual relaționist, dar îmi dădeam tot mai bine seama de lipsa mea reală de afinități cu acest gen de activitate. Foarte rentabilă pentru mulți. Un adevărat stil de viață pentru diferiți *wandering scholars*, ea a dat, în cazul meu, rezultate extrem de modeste.

Când încep să privesc atent în urmă și să analizez cauzele, sunt chiar consternat de mediocritatea relațiilor mele străine. De calitatea lor și de inevitabila lor rată, atunci când, începeau aparent, să se consolideze și să se dezvolte. Nici nu mai dau nume, atât sunt de insignifiante. În diferite țări, pe unde am trecut: Franța, Belgia, Elveția, Germania etc. Ce reprezintă, de pildă, strict „științific” vorbind, un Charles M. Carlton, care – într-un sens – m-a ajutat? Dar, trebuie să rețin, cu tristețe, că în afară de faptul că știa limba română, nimic notabil. Dintr-o scrisoare a lui Matei Călinescu rezultă totuși și o anume ingenuitate care-l definea. Se simțea, el însuși, un excentric, un original, ridiculizat de colegii săi, pentru interesul acordat unei pasiuni derizorii: limba română. Altfel binevoitor și mare amator de relații personale. Și-mi amintesc, din nou, de obrăznicia a două „universitare tinere”: „La ce servește limba română?”. În țară, când venea, inclusiv la Cluj, frecventa doar modești, obscuri lingviști, singurii care făceau caz de el. Nu mă puteam preface. Când am constatat că Virgilius Maro era confundat cu poetul Virgiliu (în perioada refacerii cărții *The Biography*) mi-am dat seama că „formațiile” noastre erau deosebite. În general, „rumanzantii” pe care i-am întâlnit (nu mai dau nume) străluceau, aproape toți, prin mediocritate. O excepție italiană: Lorenzo Renzi, om subțire și cultivat. Una germană: Eva Behring. În rest personaje șterse, anodine, fără operă. Dar parcă tot în Italia am întâlnit prietenii cei mai remarcabili ai limbii și literaturii noastre: Marco Cugno, Roberto Scagno. Însă afinitățile lor evidente erau doar cu „poetii” și cu așa-zisa „viață literară” românească. Adică mediul de care eram cel mai străin dintre toate.

Oricât de lipsit de vocație socială și didactică și de prestanță academico-universitară, de adaptare și „diplomație” aș fi dat dovadă, suficiența, aroganța și chiar obrăznicia unor pseudorelații străine îmi deveneau tot mai antipatice. Greu de uitat insolența unui Hans Magnus Enzensberger, de care cred că am mai amintit într-unul din jurnalele mele de călătorii. Prin Cluj, trecea drept mare „universitar francez”, un oarecare Claude Karnouch, vag etnograf, stângist și iremediabil superior, care deprinsese în Maramureș – într-un nu știu ce sat – un pseudoaccent rural insuportabil. Se credea, probabil, într-o fostă colonie franceză africană sau din Pacific,

într-o explorare etnografică oarecare și nimic mai mult. Nu m-am putut stăpâni și la un colocviu, organizat de revista *Altera* și *Pro Europa*, a trebuit să-i pun drastic la punct aroganța insolentă. A plecat furios, părăsind indignat sala, dar cu coada între picioare. Și ce se poate spune despre comportamentul unui Klaus Heitmann, care-mi semnalează că din volumul 5 (defect) al *Biografiei* lipseau un număr de pagini. Și când i-am trimis un nou exemplar, corect, îmi expediază 20 DM, cu impertinența că astfel de defecte tipografice sunt „specific românești”? Bineînțeles că i-am trimis banii înapoi. Împreună cu o „explicație”, care să-l lămurească o dată pentru totdeauna.

Făcând un mic „bilant” al acestor relații, mai toate false, rețin că doar două sau trei erau „adevărate”, în sensul intelectual și, uneori, chiar amical al termenului. Pe locul întâi aş plasa-o pe Eva Berhing, autoarea unei istorii a literaturii române în limba germană despre care am și scris. La Paris, un poet obscur, Pierre Oster, un timp funcționar la *Seuil*, dădea semne sincere de bunăvoință. Tot aici am cunoscut, cred că tot prin el, pe un domn Georges Roditi, fost editor la Stock (mi se pare), mare specialist în relații literare, care întreținea și un fel de „salon literar”. Și-a reeditat de mai multe ori un volum de aforisme *Esprit de Perfection*, pe care mi-l expedia cu regularitate. În „salonul” său am cunoscut fugitiv pe Umberto Eco, însoțit de atașatul cultural al Ambasadei italiene, debarcat în capitala Franței cu prilejul traducerii romanului *Il nome della rosa*. Fără voie îmi amintesc de dezolarea Henrietei Yvonne Stahl, tradusă (prin relația sa cu Petru Dumitriu, la *Seuil*) că... Ambasada noastră n-a organizat un cocteil în vederea acestei lansări. Ca și cum ... „Ambasadele” noastre aveau, mai ales pe atunci, astfel de „misiuni”...

Atenți, amicali, preocupați – cel puțin în diferite faze – de cultura română sau de unele dintre cărțile mele sau de *CREL*, belgianul Jacques De Decker, italianul-american Pietro Ferrua și mai ales americanul Paul Mickelson, acesta din urmă animator chiar al unei mici „Societăți americane de studii românești”. Total independentă, particulară, modestă, săracă, dar bine intenționată și de bună-credință. Au ținut o sesiune și la Facultatea de Litere din Cluj, anii trecuți, la care n-am putut să nu particip. Cred că am și „vorbit” ceva, ca să nu spun că am susținut o „comunicare”. Mi-a fost greu să refuz o invitație cu adevărat sinceră. De fapt atât de rară în această lume de convenții, forme și preocupări „academice” cu morgă. Dar false și goale de la un capăt la altul.

Falsitatea acestor relații ieșea tot mai mult în evidență, dar am trăit și satisfacția enormă de a întoarce și eu, fie și cu discreție, la rândul meu, spatele celor ce m-au jignit, chiar dacă, adesea, involuntar. Și ca autor și ca român și, mai ales, ca om pur și simplu. Știu bine că totul stătea pe o relație și realitate fundamental simulată. Străinii credeau, în esență, că totul, „la noi”, este sau trebuie să fie ca „la ei”. Și când observau nepotriviri evidente, pur și simplu noi nu mai „existam”. Nu erai un agent propagandistic potențial, un recuperabil, docil și elogios, un suport asiduu? Erai, cum se spune, imediat aruncat la coș. Nu exista, din nefericire, nici o percepție și nici o preocupare reală pentru realizările personale și realitățile locale autentice, ci doar găsirea de „debușee” și ocazii de „publicitate”. De

adevărată identitate culturală românească, sub diverse aspecte, nu se interesa nimeni. Iar ideea de minimă reciprocitate era total inexistentă. O astfel de clarificare se producea în conștiința mea și înainte de 1989. Am evocat anterior două cazuri bine personalizate (M. Eliade și Étiemble). Aș putea adăuga și un al treilea: belgianul Jean Weisgerber, cu care am colaborat inițial intens la cele două volume *Les Avant-gardes littéraires au XXe siècle* (1984). Dar după 1989, având și cu totul alte preocupări, zona aceasta sterilă și plină de decepții a fost complet abandonată. În mod firesc, fără nici cel mai mic regret sau remușcare.

Am învățat, în acest mod, prin cea mai directă experiență relaționistă, legea adevărată a succesului extern. Trebuie să revin asupra acestei teme, cu alte câteva precizări și nuanțe. Aș lua ca emblemă silueta, efectiv tragică, a lui Virgil Tănase. Înghebase o mică trupă de teatru și închiriasse, pentru o scurtă perioadă, sala de spectacole de la *Cité universitaire*, unde, întâmplător, în acea epocă, eram și eu locatar pasager. La premieră, mobilizați prin invitații și telefoane, au venit, cred, cam o sută de persoane. Stilul său teatral? Exemplu tipic de théâtre *pauvre*. Aproape fără decoruri, costume, punere în scenă etc. Dar la a doua reprezentație, n-a mai venit... nimeni. Și mi-l amintesc foarte bine, copleșit, strivit de insucces, sprijinit pe peretele dintre două ferestre ale holului clădirii centrale. O amărăciune de nedescris. El nu va ști niciodată cât l-am compătimit în acea seară. M-a rugat cu altă ocazie, să-l ajut și i-am încredințat dactilografierea versiunii franceze, stilizate, a lui Étiemble... pe care eroul meu aproape că n-a voit să i-o plătească. Dacă i-a aruncat 500-600 de franci: *Une aumone*. Acestea erau, au fost și sunt, de fapt, realitățile occidentale, pe care le-am cunoscut și le-am trăit în mod direct.

Capitale, absolut determinante, se vedeau două aspecte: publicitatea, sistemul indispensabil de relații de presă, de unde valoarea de neprețuit a reclamei. Am trecut, personal și prin astfel de momente: unul pozitiv, altul negativ. Le amintesc exclusiv cu titlu de exemplificare, să-i spun de „sociologie literară”. Mă aflu în sala de lectură a lui Stabi, la München, când un domn von Schlebrügge, pe atunci un vag asistent al lui Roger Bauer, comparatist (altă relație profund falsă) mă căuta agitat, cu un *Le Monde*, în mână, unde apăruse o cronică despre o carte a mea, cred că despre Étiemble... I se părea un eveniment extraordinar și am crescut atunci, enorm, în ochii săi. Reversul medaliei (l-am mai evocat, cred?). Răspunsul (antologic) al lui Edgar Reichmann, recenzent de cărți românești, traduse sau nu, la același ziar *Le Monde*: „Aș scrie despre cartea d-tale, dar mă tem să nu se supere Crohmălniceanu”. În treacăt fie spus, cu excepția lui Marcel Corniș-Pop, nici un critic român, stabilit în străinătate, n-a scris niciodată despre nici una dintre cărțile mele. Prefer să nu intru în analiza acestei tăceri, care spune totuși mult. Publicitatea și relațiile de presă sunt marile zeițe ale literaturii universale actuale. Numai astfel se explică succesul și prestigiul (se vorbește chiar și de... premiul Nobel) al unui scriitor (fost) român, de mână a doua, ca Norman Manea sau T. Codrescu. Imbatabili totuși prin sistemul lor infailibil de relații. Am foarte multe detalii. Inclusiv despre naivitatea cu care ofeream unele volume unor critici sau publiciști

cunoscuți încă din țară. Dar prefer să trec la capitolul 2 al conținutului real al „succesului internațional”.

I-am făcut, din nou și din plin, experiența. Difuzarea, publicitatea, reclama, relațiile sunt în foarte strânsă legătură cu modele culturale, tendințele metodologice dominante, citatele rituale. Un estetician italian, altfel onorabil, chiar distins, Gillo Dorfles, mi-a reproșat că în *Dicționar de idei literare* (pe care i-l oferisem) n-am citat niciodată pe... I. Lotman. Întreprinderea, în sine, i se părea ciudată. Nu se articula cu nici una dintre preocupările critice dominante ale epocii. La un congres al lui AILC se vorbea cu dispreț și de René Wellek. A sa *Theory of Literature* era considerată un biet „manual”, total depășit, perimat. A *History of Modern Criticism* nu spunea nimănui nimic. Tot atunci, aroganța agresivă, de neuitat, bine studiată de altfel (se predau, pe undeva, în Occident, chiar și cursuri de „succes literar”?) a lui George Steiner. Preocupările curente, dominante, erau „specializarea”, „structuralismul”, „perfecționismul”, „fragmentarismul”, „antisinteza” etc. Bietul N. Iorga fusese făcut, mai înainte, praf cu a sa *Essai de synthese de l'histoire de l'humanité*, nu numai de... M. Eliade, dar și de un obscur istoric francez, specializat doar în istoria... Bretanei. Noțiunea de sinteză era în mare eclipsă. Pentru E.M. Cioran opera aceluiași N. Iorga nu era decât *du fatras*. Cum poți fi receptat și acceptat, cu adevărata ta identitate, în astfel de împrejurări? Iar ideea de „valoare absolută” nu mai putea avea, în astfel de condiții, decât o... valoare pur teoretică. Și totuși, pentru mine, toate acestea erau departe de a fi simple probleme abstracte, pur teoretice. Și mereu, întrebarea obsedantă: aveam dreptul să fiu „diferit”? Să gândesc „altfel”? Și totuși să exist, în felul meu, fie și în cultura română. Și, implicit, pe o latură sau alta – prin însăși afirmarea acestei identități, chiar dacă particulară și inevitabil obscură – să particip la cultură pur și simplu? Ca să nu-i spun, pretențios, nici „românească”, nici „universală”?

Adeziunea la valorile occidentale rămânea la fel de inflexibilă. Dar mitul occidental necondiționat, după 1989 mai ales, începea să se stingă. Obsesia „evadărilor în lumea liberă” lua sfârșit. În primul rând, prin simplul fapt al liberalizării – cel puțin legal-teoretică – a călătoriilor. În al doilea rând, printr-un aparent paradox, care cere unele explicații. Înainte de 1989, sensul ideologic, de spargere a unei izolări și blocade, era predominant. După 1989, motivația pur academică (invitații, colocvii) mă atrăgea însă tot mai puțin. Fascinația călătoriilor dispărea. Seducția invincibilă a occidentului cobora la zenit.

Mediul social și economic occidental, net superior celui românesc, rămânea totuși, în continuare, seducător. Ce putea fi mai fascinant, după sinistra epocă ceașistă, decât societatea de consum occidentală? Pe care azi neoizolaționistii, observ, continuă s-o combată. Nu va fi fiind idealul suprem de viață. Dar a fi privat, decenii întregi, de cele mai elementare bunuri de consum și, de ce nu?, de unele „delicatese”, mi se părea o aberație. Și totuși, „occidentul” nu-mi mai apărea în aceeași lumină. În primul rând din motivele culturale și ideologice subliniate. În același timp, se stingeau, unele după altele, și toate motivațiile practice de a cultiva relațiile occidentale intelectuale. Din

aceleași motive de independență, maturizare și de neaderență critică la mediile care-mi puteau justifica și favoriza plecările.

Amintiri sumbre ale unor contrarietăți și ratări (câteva, recunosc, inevitabile), eforturi disproporționat de inutile, un spirit de independență tot mai radical, se amestecau cu unele evoluții și chiar mutații sufletești și culturale esențiale. Ceva „murea” și se „năștea” în același timp. Azi, când încep să inventariez refuzurile mele repetate de a mai participa la reuniuni critico-literare internaționale, constat că treceam de fapt printr-o adevărată „dramă”. A imposibilității de a le accepta și, în același timp, a regretului de a le refuza. Aproape că nu-mi vine să cred că am declinat invitații foarte precise din Brazilia (seducătoare, totuși, în felul său), Italia (chiar și telefonic: Armand Gnisci), Spania, Franța, Germania (Horst Fassel s-a și supărat definitiv pe mine) și în alte zone. Ca să nu mai amintesc de eternele invitații belgradene. Un vechi mecanism, bine rodat, continuă să funcționeze. Doar că în cazul meu el cădea alături, tot mai în contratimp și chiar în gol. N-a fost deloc o situație, moral vorbind, ușoară. Dar efectiv, acest gen de „deplasări” nu mă mai interesau. Iar eu nu mă puteam explica și atunci inventam tot felul de pretexte, mai mult sau mai puțin plauzibile. Până la urmă, am început să fiu „uitat” și inoportunarea – fie și bine intenționată – tot mai neplăcută a luat sfârșit aproape în întregime.

N-are sens să ascund că și regimul călătoriilor se schimbase în mod radical. „Pașaportul de serviciu” dispăruse. Ca să obții o viză pentru o țară occidentală, formalitățile erau lungi, obositoare și mai ales umiltoare. Funcționarii consulari se dovedeau de o impolitețe și lipsă de cooperare crasă. Și folosesc expresii „elegante”. Ca să pleci în Germania, în cazul meu, locuitor al Clujului, trebuia să faci două-trei călătorii, prealabile, la consulatul din Sibiu, cu tot felul de acte și taxe. La fel, la București, la diferite consulate. Chiar atunci când aveam toate invitațiile posibile, o bursă japoneză, fiind și singurul critic tradus în Japonia etc. viza consulară pentru Tokyo mi-a fost acordată cu mare greutate. Începea discriminarea, filtrarea, restricțiile evidente, brutale. Românul devenise un solicitant, blând spus, nedorit, inoportun, chiar respingător. Când a apărut „spațiul Schengen” aceste dificultăți s-au dublat. Cum aș putea uita lungul șir de solicitanți, umiliți, resemnați, zgribuliți, din fața unor ambasade și consulate de pe bulevardul Dacia? Interveneau și obstacole financiare. Bilete de avion și tren foarte scumpe. Și-mi venea, din ce în ce mai greu, să solicit burse, ajutoare de la *Fundația Soros*. Cereri care mă umileau și pe care, pe cât posibil, le evitam. Îmi deveniseră aproape insuportabile. Din fericire, aveam și unele mici resurse personale. Biletul pentru Tokyo, pe care l-am plătit singur, a costat, în 1991, o sumă considerabilă. Dar m-am prezentat la ghișeu ca un simplu cetățean independent și liber. Ceea ce am dorit să fiu și să rămân toată viața.

Momentul simbolic al acestei distanțări, ca să nu spun „ruperi” de Occident, a fost moartea definitivă a mitului parizian. Decenii întregi capitala Franței a reprezentat, intelectual și social vorbind, un adevărat pol magnetic. Ei bine, el nu mă mai pasiona. Mi-aduc aminte cu cât entuziasm și chiar devotament veneam la Paris, și cât de plin de decepții mă întorceam.

Decepții „franco-române”, de fapt, în care și exilul era implicat din plin. Dar totul se petrecea la Paris, era legat de „orașul-lumină”. Cel puțin, pentru mine, rămânea tot mai mult un splendid oraș muzeu-bibliotecă, în care mă plimbam cu voluptate. Dar nimic mai mult. Cum aș putea detesta un astfel de oraș admirabil? Însă cum l-aș mai putea iubi, când de amintirea sa sunt legate atâtea umilințe, insulte, eșecuri și incompatibilități esențiale? Refuzam instinctiv, visceral, statutul de „colonizat cultural francez”, oricât aș iubi „Secolul Luminilor”. De unde o stare de contrarietate și ambiguitate extremă, pe care am resimțit-o din plin, mai ales după 1989. O adevărată „revoluție” în țară, cu siguranță, nu s-a produs. Dar în structura mea morală și culturală ea a avut loc cu certitudine.

Fără îndoială, acest proces nu a fost nici lin, nici de scurtă durată. Observ însă acum, cu tot mai mare claritate, că toate, dar absolut toate călătoriile pe care le-am mai făcut în Occident, după 1989, au fost în esență ratate. Nereușite și pline de contrarietăți. Aș începe cu deplasarea mea pur formală la München (15 ianuarie 1991, la ceremoniile legate de dezvelirea bustului lui M. Eminescu, așezat abuziv, pe un soclu, cu inscripția „Germanische Schule”). Revedeam pe Mircea C., vechi prieten, pe alți cunoscuți. Dar festivitatea era de o artificialitate, pentru mine cel puțin, mai mult decât evidentă. La fel de ratată a fost și călătoria la Tokyo. Tot în toamna lui 1991, plină de contradicții profunde și încă de la plecare. Refuz să mai intru în amănunte. Ultima călătorie, la Bruxelles, în calitate de prefațator ocazional al unei oarecare *bas bleu*, Irina Van Goerre, a fost cea mai iritantă și mai ratată dintre toate. Știu că am făcut și „gafe” involuntare. Dar am jurat să nu mă mai las atras niciodată în astfel de deplasări pretins literare, de o falsitate și un convenționalism strident. Și m-am ținut de cuvânt.

Un motiv esențial a fost, mai ales, deplasarea atenției în alte direcții. Nu cunoștem deloc, nici Grecia, nici Turcia, nici Orientul Apropiat, în general. Mi se părea tot mai absurd să cunosc bine Cartierul Latin și să nu fi văzut, măcar o dată, Atena și Acropole. Din fericire, două excursii organizate de Banu Rădulescu și de Fundația *Memoria*, în Grecia (1995) și Turcia (1996), mi-au dat o satisfacție imensă. Cred că au fost călătoriile cele mai instructive și mai incitante cultural de la sfârșitul vieții mele. Experiența directă a atâtor locuri istorice, nu numai celebre, dar și istoric vorbind esențiale, a reprezentat o experiență spirituală unică. Trec peste Acropole, unde impresia de devastare – și azi sunt fragmente de coloane și capitelluri risipite pe jos – aproape că a anulat splendoarea arhitectonică a locului. Că toate cariatidele erau în realitate doar mulaje, ce importanță mai are? Templul Nike rămâne o capodoperă neegalată de eleganță, stil al proporțiilor și punere vizuală în valoare. Trec și peste cetățile, într-adevăr „veșnice”, elene, ale Asiei Mici, de la Troia „în jos”: Efes, Pergam, Milet etc. Am fost uimit de amestecul straniu de Orient și de modernitate, de la Smirna, de pildă. În stânga, în piața orașului, o moschee, în plină rugăciune. În dreapta, o stradă modernă cu cinci-șase bănci de tip occidental. În față, într-un bazar incredibil de variat și de bogat. Dar, poate, impresia cea mai puternică mi-a făcut-o portul turcesc Çanakkale. Unul dintre locurile cele mai „istorice” ale istoriei universale.

Pe aici perșii au invadat Elada veche. Și tot pe aici a intrat, în sens invers, Alexandru Macedon în Asia și a fondat imperiul său, urmat de civilizația elenistică. Și tot prin acest loc, unde Dardanelele se îngustează foarte mult, au intrat turcii în Europa, care au ajuns până la noi. Lord Byron n-a reușit să treacă înot strâmtoarea, dar... alții au reușit. Cu urmări vizibile până azi. M-am plimbat ore întregi pe chei, lung de aproape 2 km, neverosimil de curat. Deși prin acest punct se face, prin feriboturi, întreg traficul rutier dintre Europa și Asia Mică. Într-un loc, bustul navigatorului și cartografului turc Piri Reis, cel cu harta continentului american schițată înainte de Columb și reflectam, pe o bancă, dus pe gânduri la întregul meu „eurocentrism”. Îl descopeream tot mai desuet, perimat și, mai ales, abuziv. De altfel, am mai făcut un scurt raid la Istanbul (Sf. Sofia, Topkapi etc.) în septembrie 1998 și proiectez o călătorie în Israel, în septembrie 1999, deci în acest an, de îndată ce închei această *Viață*. Cred că... merit o scurtă vacanță. Am început, de altfel, să fac și unele pregătiri. Aș mai dori să văd Egiptul, poate și Thailanda. Dar totul depinde de timp, bani și mai ales de sănătate. Detalii, poate prozaice. Nu mai puțin însă esențiale. Oricum, descoperirea Orientului, chiar fragmentară, chiar aparent „turistică”, a fost cea mai fecundă lărgire a razei spirituale și vizuale de după 1989. Și chiar a întregii mele *Vieți*. Echilibram în mod salutar cultul exagerat al Occidentului și începeam să am experiența directă, chiar dacă încă destul de sumară, a ceea ce, într-adevăr, este *one world*. O realitate fundamentală în care cred cu toată tăria. Doar altfel redefinită și cunoscută. Mitul Occidentului exclusivist și canonic a dispărut, în orice caz, pentru totdeauna din conștiința mea.

Își făcea loc, în schimb, o altă stare de spirit, o altă relație cu Europa. Pe care o cunoșteam destul de bine, iubită și criticată în același timp. Din care simțeam că făceam parte în continuare. Și totuși altfel, în alt mod, decât al imensei majorități a compatrioților mei. Doream tot mai mult să-mi asum problemele Europei – dacă mă pot exprima astfel – pe cont propriu. Și poate și mai precis, dacă este posibil, să „aduc”, într-un anume sens, „Europa acasă”. Un fel de idee fixă, obsesie, sau afirmare, mai ales, a unei necesități absolute. Altfel spus, s-o transform într-o realitate locală. Să contribui, în felul meu, la ridicarea întregii noastre civilizații și culturi la nivelul valorilor occidentale.

Vorbesc, bineînțeles, la persoana întâi, în mod pur simbolic. Dar în ce mă privește, în domeniul meu strict de activitate, îmi spuneam, cu tot mai multă convingere, că integrarea europeană este efectiv posibilă. Că în loc de „a fugi” în Europa, respectiv a încerca să devii scriitor european, într-o țară occidentală, prin expatriere, atras de eternul miraj parizian al câtorva succese de răsunet, poți să încerci și chiar să reușești să realizezi lucrări de nivel european și în propria ta cultură. Și, în felul acesta, să rămâi același „internaționalist”, același „european”. Doar în sens invers și altfel localizat și bine situat în spațiu. Să rămâi în continuare tu însuși, cu întreaga ta personalitate, stimulată și potențată la maximum și, totuși, în continuare, scriitor român. O etichetă de simplă identitate, în primul rând, lingvistică. Dar la cel mai înalt nivel posibil. Deschis permanent spre

universalitate, dispus în același timp la comparație necomplexată, la competiție și integrare europeană, oricât de dură, dar de pe poziții proprii, cu cât mai multe șanse obiective posibile. Receptat și integrat ca atare. Sub regimul ceaușist, o astfel de poziție reprezenta un gest de „rezistență culturală”, de a cultiva și realiza valori europene în propria cultură. Dar nu în sens naționalist, autarhic și izolaționist, ci, dimpotrivă, de a ne ridica la nivelul idealului „european” prin creații originale. Mai mult, al lui *global village*, cu întreaga noastră personalitate creatoare, câtă există, dar reală, nesimulată. Deci, nu nivelare și pierdere anonimă într-o cultură globală, unidimensională, uniformizată, neocanonică, stereotipă, ci un efort determinat de a veni, în acest imens *pool* cultural-literar, cu o identitate și notă proprie. Nu satelizare și depersonalizare, ci integrare concurențială acceptabilă internațional, ca o realitate firească evidentă, chiar imperioasă. Imposibil de ignorat și de evitat. Pariu, știu bine, disperat, aproape utopic. Și, totuși, în anumite condiții, realizabil. Fie deocamdată și numai prin câteva vârfuri, pe câteva mici fragmente. Însă obiectiv incontestabile și bine puse în valoare, printr-un sistem corespunzător și eficace de relații și de „lansare”.

Pe scurt, a fi, în același timp, scriitor „român și european”, scriitor sau om de cultură în general. În mod simultan, cu dublă identitate. Renunți la identitatea ta doar pentru a nu rămâne practic un necunoscut în Occident toată viața? Și deci, a nu mai fi „critic român” în nici o ipoteză? A intervenit, după 1989, o clarificare definitivă: doar la noi, în țară, se câștigă și se pierde într-adevăr partida europeană. A fi recunoscut ca „european”, în primul rând ca „român”. Cu opere, idei, teorii ce pot interesa efectiv și Europa. Care poate să se preocupe și ea de tine. Să te traducă, să te comenteze. Și, eventual, să-ți dea chiar și... premiul Nobel, marea obsesie națională românească. Marele său complex de inferioritate. Cunosc, din proprie experiență, dificultățile enorme ale unei astfel de orientări și politici culturale, de a fi editat și recenzat în străinătate. Dilema este însă teribilă și decisivă: sincronizare mecanică, în vederea unui ipotetic sau posibil succes, abdicând însă de la personalitatea ta reală? O idee cvasiasemănătoare am întâlnit cu satisfacție și într-un interviu despre o dublă identitate, la Sorin Alexandrescu (*România Literară*, 24-25/1995). Sau, dimpotrivă, rezști pe poziție și încerci, cu orice preț, în condiții uneori disperate, o „recunoaștere”, în același timp foarte problematică, ipotetică și totuși, uneori, posibilă? O alegere extrem de dificilă, pentru care nu există decât soluții și decizii strict individuale.

Este nevoie, în primul rând, de o mare tărie de caracter, de o tenacitate de fier. Și de convingerea că totuși exiști, chiar dacă o perioadă – fie și de foarte lungă durată – ignorarea poate fi definitivă, nu vei fi recunoscut niciodată. Să crezi în tine și să-ți spui că „se poate”. Unor redactori români influenți, o antologie precum *Revenirea în Europa* nu le-a spus absolut nimic. O expoziție internațională la Lisabona, cu pavilion românesc, cu un așa-zis „comisar”, securistul Marius Sala, își putea aduce aminte, într-un fel sau altul, că eram, totuși, după placheta lui N. Iorga, autorul celui mai întins text românesc despre Portugalia etc. Că poți da chiar un exemplu și

în acest sens. Nu este vorba de a face din necesitate virtute, ci de a demonstra că poți fi într-adevăr util, în țară. Într-un mediu cultural unde în condiții bine studiate, poți acționa în mod constructiv și eficace. Oricum, trebuie să încerci. Prin pasivitate continuă rezultatele ar fi, în orice ipoteză, inevitabil nule. În ciuda imenselor obstacole: lipsa de prestigiu a culturii române, proasta reputație internațională, a obstrucției și invidiei exilului, lipsa mijloacelor de difuzare și publicitate și multe, multe alte piedici. Dar, poate cel mai grav handicap rămâne indiferența, sabotajul, lipsa de tradiție și de încurajare internă. Pentru mine, cel puțin, acesta a fost obstacolul cel mai greu de depășit dintre toate. Să-ți învingi descurajarea, resemnarea, rânjetul hidos al „vieții literare”, concurența și boicotul fără scrupule al așa-zisilor „colegi”. Știam bine că rămânând în țară mă voi lovi – în continuare – de toate barierele unui mediu inferior, plin de defecte, subdezvoltat, animat adesea de o incredibilă ostilitate. În plus, un decalaj enorm de preocupări, atât interne, cât și externe. Și totuși simțeam instinctiv că acesta este mediul meu organic, natural, de manifestare. Că numai aici pot fi într-adevăr *eu, eu insumi*, cât mai *personal* posibil. Cu oarecare șanse de a fi validat, cândva, într-un mod sau altul.

Tot ce se poate spera în actualul stadiu de dezvoltare al culturii române și de integrare efectivă în sistemele de referințe internaționale este de a milita și de a miza pe trei condiții esențiale: 1. Prestigiul țării tale, politic și cultural, să crească; o condiție ce nu depinde însă de tine, ci de întreaga orientare politică și civică a țării și culturii române; 2. Elaborarea a cât mai multor lucrări românești capabile să intre în circuitul universal de referințe; 3. Un sistem tot mai dezvoltat și mai bine rodat de difuzare. Adică, exact ceea ce nu este posibil în împrejurările actuale. De unde, în mod inevitabil, luarea în considerare, în primul rând, a factorului social, ideologic și politic. Singurul cu adevărat decisiv. Dar despre toate acestea, pe larg, într-un capitol viitor.

Plăcerea de a călători, de a continua, în felul meu, vechile legături „internaționale” nu o rupeam total. Dar altfel reorientată și, mai ales, într-o altă stare de spirit, radical schimbată. Fără nici un fel de obligații. Cât se poate de selective și libere. Refuzam – cu o indiferență și o spontaneitate, fără nici un resentiment (cel puțin conștient), pe care nu mi le-aș fi bănuț niciodată – toate solicitările și invitațiile. Din care cauză, îmi era, de pildă, imposibil, să vizitez Basarabia, de unde am primit câteva invitații oficiale. O dată, la inaugurarea liceului... „Mircea Eliade”. Dar cum totul se petrecea prin intermediul academicianului Mihai Cimpoi, entuziasmul era la punctul zero. Ceea ce-mi repugna și mă revolta cel mai mult era rusificarea acestei provincii românești. Mi se spunea că la Chișinău nu se vorbea decât rusește. Documentele vamale erau tipărite în alfabet chirilic. Refuzam pur și simplu capitularea în fața acestei rusificări planificate și agresive. Puținele reviste literare românești (*Contrapunct* era cea mai bună) nu dădea nici o atenție politologiei românești, inclusiv cărților mele. Ideologia proeuropeană liberală, democrația pluralistă și a societății civile părea (sau chiar era efectiv) integral proscrisă. Și-mi dădeam seama că „viața literară” de la Chișinău,

avea toate defectele tradiționale românești, plus cele specific locale. Un provincialism de un nivel ceva mai ridicat, într-adevăr. Provincialism și regionalism totuși, evident și trist. O vizită de așa-ziși „scriitori basarabeni” (2 decembrie 1994) mi-a lăsat cea mai proastă impresie. O excepție fericită: Vitalie Ciobanu.

Mult mai interesantă, mai instructivă, mai edificatoare a fost călătoria din anul trecut (1998), în țară, cu Mircea, la Gherla, Aiud și mai ales Blaj, unde am avut și o întrevedere cu mitropolitul unit Lucian Mureșan. Mi-am dat seama, cu tristețe, că Biserica Unită n-avea, de fapt, nici o preocupare „ideologică” (occidentalizare, latinitate, rezistență panslavistă etc.). Era preocupată doar de trecutul, sacrificiul și patrimoniul său. Preocupări perfect legitime. Inevitabil însă regionale și provinciale. Un mesaj colectiv românesc nu intra în preocupările sale. S-ar putea să mai revin și asupra acestei probleme. I-am apărut în presă și la TV. Și dacă n-aș fi fost „coleg” de Aiud cu episcopul de Cluj, Guțiu, nimeni nu și-ar fi amintit de mine și nu mi-ar fi dat nici o atenție. Constat resemnat încă o dată: românii nu au „geniul” cooperării. În nici un domeniu și sub nici o formă.

Nu pot să nu-mi înving, în finalul acestor constatări dezabuzate, starea de profundă ambiguitate, amor propriu jignit și satisfacții incomunicabile, cu care mă întorceam de fiecare dată din străinătate, înainte de 1989. Știu bine că din punctul de vedere al DIE, al altor oficialități culturale călătoriile mele n-aveau nici un „succes”. Altfel spus, ecouri strict oficiale, de înregistrat în rapoarte diplomatice. De unde, uneori, o „decepție” brutal exprimată. Imbecilii de la DIE erau specialiști în materie, imbatabili. Dar pentru mine aceste călătorii aveau un scop radical deosebit: de a cunoaște și integra cultural valori și creații occidentale puțin sau deloc cunoscute la noi, în țară, în cultura română. Obiectivul esențial de atins din plin: o experiență europeană, concretă, autentică și liberă, după afinități și criterii de selecție strict personale. Ce-mi pasă că ambasada din Spania și Portugalia nu erau deloc mulțumite? Aceste călătorii s-au încheiat cu cărți și texte românești întinse și substanțiale. De fapt, de abia așteptam să mă întorc acasă pentru a-mi continua lucrările începute.

Aduceam acasă Europa și într-un alt fel minor, însă nu mai puțin autentic, prin mici, dar destul de numeroase gravuri, ceramici, bibelouri, vase de diferite dimensiuni și funcționalități și alte obiecte. Îmi cream un mic mediu interior „european”. Modest, dar real, ferit de orice *kitsch*, care forma totuși lumea mea, amintirea și prezența mea europeană, atent observată și integrată spațiului meu. Aș menționa, între altele, doar un Piranesi (evident nu primul tiraj), totuși un Piranesi veritabil. Din Insulele Canare am adus reproducerea unui glob pământesc, din secolul 17. Originalul în palatul cardinalului Spada de la Roma. De la Istanbul m-am înapoiat cu o splendidă caligrafie „arabă” a numelui meu. Am plătit-o cu 1 dolar (am și încadrat-o) și m-a amuzat să observ că respectivul caligraf turc se instalase tocmai lângă „colegiul” lui... Cara Mustafa, nefericitul vizir ce a plătit cu viața eșecul său din fața Vienei. La Anvers, în ultima călătorie din Belgia, în fața casei lui Rubens, am întâlnit un alt caligraf, chinez de această dată,

care mi-a transcris numele în idiograme. Sunt micile mele amintiri de colecționar, de călător amator și intelectual român, care nu are nimic, dar absolut nimic comun, cu spiritul rural, etnicist, xenofob al mentalității românești. Dar și despre această temă, pentru mine esențială, într-un capitol viitor. Sunt, în definitiv, descendentul unei modeste familii citadine, vechi totuși de peste două secole și, fără nici o infatuare, am o altă mentalitate decât pseudoscriitorul, care vine direct de la coada vacii. O diferență capitală. Nu este „vina” lui. Dar nici a mea că mă revendic, la fel de legitim, de la o altă tradiție socială și culturală. Trăiesc și visez o „altă Românie”. Voi reveni, în final, și la o astfel de „utopie”.

Un alt aspect al desprinderii mele de obsesia occidentală, sub toate formele, a fost și slăbirea destul de repede a interesului pentru colaborările externe. Înainte de 1989, o astfel de prezență publicistică mă preocupa intens. Acum ea s-a stins aproape cu desăvârșire, până la dispariție. Nu mai întrețineam astfel de relații și, de fapt, primeam invitații din ce în ce mai rar. Pe cele mai multe le refuzam prin tăcere, prin nerăspuns. Pus în fața unui fapt împlinit, am acceptat totuși să scriu o lungă recenzie pentru *Archiv*, revista lui Klaus Heitmann. Tema era, într-adevăr, incitantă: *Wie international ist die Literaturwissenschaft?* (Stuttgart-Weimar, 1996). Ea îmi permitea „să atac” întreg eurocentrismul „științei literare”, obstacol de care m-am lovit adesea. De fapt, singura invitație și colaborare externă care m-a interesat efectiv a fost – după cum am mai amintit – și ultima: participarea la *Censorship: An International Encyclopedia*, proiectată să apară la Londra în toamna aceasta, în trei volume. Voi mai reaminti de această „prezență românească”. Singura care mi-a făcut, într-adevăr, plăcere.

Când încerc să-mi lămuresc motivele profunde ale acestei izolări internaționale autoimpuse nu-mi este foarte ușor să mi le explic. Pur și simplu – ca să fiu cât mai concis posibil – nu mă mai interesau. Dar de ce? În primul rând, fiindcă dădeam, în ultimul timp, prioritate cvasiabsolută planurilor mele de lucru, de realizat cu orice preț. Astfel de „comenzi” intempestive îmi întrerupeau continuitatea. Îmi rupeau firul ideilor. Trebuia să mă smulg de la proiectele esențiale. Restul mi se părea nesemnificativ, exterior, chiar inutil. În al doilea rând, cele mai multe dintre temele propuse erau total străine de preocupările mele actuale. Îmi manifestam și în acest mod independența intelectuală. Puteam să le refuz și să-mi fie indiferente consecințele. De altfel, n-am fost niciodată bine adaptat condițiilor publicității „științifice” moderne: teme extrem de specializate, metodologii și terminologii canonice, cointeresări și relații reciproce, tot mai străine de mine. Interveneau și inevitabile și lungi așteptări. Căci ritmul de apariție al acestor publicații străine specializate era foarte neregulat și greu previzibil. Ceea ce echivala, din punctul meu de vedere, cu o lungă și iritantă anticameră și așteptare. Un regim pe care pur și simplu nu-l mai acceptam.

Canalul comparatistic – cel mai frecventat, prin forța împrejurărilor de care am amintit – a fost și cel mai abandonat dintre toate. Și fără nici cel mai mic regret. Aș spune, dimpotrivă. Mai întâi, m-am convins prin proprie experiență de profunda mediocritate a animatorilor și participanților la

reuniunile AILC. Ce reprezenta, de fapt, o Eva Kushner, un Pierre Brunel, un Yves Chevrel? Mai nimic. Mici cercuri de profesorași de mâna a doua, a treia, care se sprijineau și se justificau reciproc. Uneori buni specialiști pe mici spații. O ultimă „masă rotundă”, la congresul de la Tokyo (1991), la care am participat în calitate de simplu auditor, m-a lămurit definitiv. Să mai spun că m-a și plictisit teribil? Și că fatuitatea și banalitatea „dezbaterilor” mă iritau la culme? Evident, în toate acestea, intra și o bună doză de subiectivism. Dar el exista, și încă din plin, și de partea cealaltă. Și, îmi spuneam, de ce n-aș avea aceleași drepturi de a-i ignora și chiar de a-i contesta, pe care le aveau și acești comparatiști oarecare, eurocentrici sau euroatlantici?

Deși mi-am exprimat în repetate rânduri totala neaderență față de acest „comparatism oficial”, trebuie să repet, în câteva rânduri (pentru a oferi în acest context o explicație integrală), cauzele dezacordului meu. Despre comparatism aveam – inclusiv dintr-o perspectivă culturală „românească” – o cu totul altă concepție teoretică și ideologică. Militam pentru sinteză și internaționalism efectiv. Inclusiv în favoarea recunoașterii „literarității” și a literaturilor „mici”, „emergente”, „neglijabile” etc. La ce servește comparatismul (îmi spuneam) dacă nu și la cunoașterea și înțelegerea unor situații și dincolo de cercul vizual eurocentric? Pentru mine, „literatura universală” – baza de studiu și de reflexie a acestui comparatism, în completă derivă – era – teoretic vorbind – „una și indivizibilă”. Studiul său pur didactic, academic, nu mă interesa câtuși de puțin. Iar parcurgerea, inevitabilă, în corecturi, a zeci și zeci de nume citate în *Biografie* (volumele 4, 5 și 6) îmi evoca amintiri dintre cele mai neplăcute. Nici o afinitate, nici o convergență de preocupări. De identitate spirituală nici nu putea fi vorba. Și, mereu, constatarea obsedantă: „eu”, un oarecare comparatist din Est, mă interesam de „ei”. Îi citeam și îi citam cu atenție. Iar „ei” nu dădeau nici un semn de reciprocitate. Și, totuși, nu era vorba de un schimb banal de amabilități academice, ci de „trimiteri”, fie și ocazionale, dar obiectiv motivate. Știam bine toate cauzele (cultură mică, necunoscută, fără relații și prestigiu). Uneori, aceste izvoare existau (*CREL* și *Synthesis*). Și ele erau, totuși, ignorate cu dezinvoltură, indiferență și suficiență. Numai cine a făcut în mod direct această dură experiență mă poate înțelege în mod exact. De altfel, „mizez” foarte puțin pe recunoașterea postumă. Scriu un simplu document autobiografic și de epocă și nimic mai mult. Va fi poate, cândva, folosit doar ca un „izvor istoric”, între multe altele.

Notez, în sfârșit, cu caracter aproape anecdotic și alte episoade ale acestei despărțiri occidentale. Ce să spun, de pildă, de propunerea atât de extravagantă, de a fi proclamat... *doctor honoris causa* al Universității din Metz? Cunoscusem la Tokyo un profesor, care mă simpatiza, Marc-Mathieu Münch, ce gândea oarecum în sensul meu. În trecere prin țară, mi-a făcut o vizită și la Cluj. Prin simplă asociație de idei îmi amintesc că un astfel de proiect, amical-„original”, a avut și Andrei Corbea, în legătură cu Universitatea din Iași, al cărui student, într-adevăr, am fost. Și mi-a trebuit un mare efort stilistic ca „să-l refuz” în termeni cât mai politicoși, poate chiar afectuoși,

posibili. Refuzam orice fel de oficializare, internă și externă. Știu că am devenit, uneori, nepoliticos și chiar greu de înțeles, pentru unii corespondenți francezi, care-mi dădeau o anume atenție, îmi trimiteau invitații (Raymond Trousson, Arlette Chemin, o comparatistă din Marsilia, mi se pare etc.). Dar acest „sport” în „deplasare” era tot mai departe de mine. Întors din Grecia (în 1995) am declinat, țin bine minte (căci aceste refuzuri mă iritau la culme), nu mai puțin de trei astfel de invitații inoportune.

Aș menționa și faptul că aceste reacții de neaderență și respingere erau anterioare anului fatidic, într-un fel, 1989 (*Evadări în lumea liberă*, pp. 160, 179). Dezinteresul mai vechi pentru colocvii, congrese, mese rotunde (străine și române) a devenit însă total. Nu mă mai preocupa nici comemorarea *CREL* (26 octombrie 1994), nici *Alternativa comparatistă* (august 1993). Nici alte ceremonii academico-oficiale, de acest gen. Am doar sincerul regret de a fi dezamăgit relații străine bine intenționate (precum Eva Behring, Iliana Gregori, Horst Fassel, în Germania) sau Paul Cornea, în România, care s-a arătat totdeauna un bun coleg și chiar amical. Dar colocviul său comparatist, din 1999 era, din păcate, la ani lumină de preocupările mele imediate. Efectiv, nu mai puteam trișa, în nici un fel, cu mine însumi. Și nu-mi mai puteam spori starea de tensiune, *stress* și enervare. Și mi-a trebuit toată fantezia scuzelor posibile și mai ales plauzibile să mă sustrag invitației primite, recunosc, foarte bine intenționate. Ca și a Monicăi Spiridon, de altfel, amicală, binevoitoare și foarte „relaționistă”, în sensul bun al cuvântului.

Eram tot mai obosit să vorbesc mereu doar despre alții, să recenzerez cărți ce nu mă mai atrăgeau, să fierb ceaiul comparatist a doua, a treia oară. În plus, când mi-am dat definitiv seama că poziția mea nu putea fi nici transmisibilă, nici accesibilă, nici asimilabilă, am renunțat la orice prezență formală. Ceea ce m-a interesat efectiv în străinătate văzusem și nu mai aveam nevoie de nici un fel de pretexte turistico-intelectuale. O mișcare sufletească și intelectuală de reflux, de maximă economie a puținului timp liber disponibil devenise imperativă. La care se adăuga un scepticism total pentru orice fel de publicitate internațională. Nici nu mai știu la câte chestionare internaționale de tipul *Who's Who*, *ABI*, *IBC* n-am mai răspuns. O publicitate de altfel cumpărată. Căci inserarea numelui meu în astfel de anuare era condiționată de achiziționarea volumului respectiv. Totdeauna, destul de scump. Iar rezervele în devize erau strict limitate. Voi face totuși un efort serios să-mi procur neapărat *Censorship: An International Encyclopedia* (cu reducere de „contributor”: 100 de lire sterline). Voi folosi, ca de obicei, bunele și amicalele oficii ale lui Mircea.

Dar aceasta nu era totul. O (aparent) stranie indiferență față de cărțile mele străine mă stăpânea tot mai mult. Un domeniu care în trecut mă pasiona – și pentru care am depus eforturi considerabile – îmi devenea tot mai indiferent, tot mai străin de mine. Păraseam și în acest mod „integrarea” internațională, atât de insolită, de izolată și de neaderentă la realitățile culturale locale. O atitudine, știu bine, total inasimilabilă. Și totuși, în cazul meu specific, ea avea motivații extrem de precise și de profunde. Deși, atitudinea rămânea, în continuare, în felul său, bizară: pe

măsură ce aparițiile străine se înmulțeau, distanțarea mea de aceste realizări editoriale sporea, an după an. Ceva „se stinge”, „murea”, într-adevăr, în mine. Iar eu eram perfect conștient de toate cauzele acestei situații. Pe cât de stranii și neverosimile, pe atât (pentru mine cel puțin) foarte explicabile.

Intervenea, în primul rând, imposibilitatea comunicării reale a intențiilor și, de ce nu?, a realizărilor mele, câte erau. Fără nici o exagerare, dar și fără falsă modestie. În definitiv, de bine de rău, *Biografia ideii de literatură* era – oricât de extravagantă ar părea unora această afirmație – „prima” lucrare de acest gen din lume. Iar eu eram în imposibilitatea totală de a afirma și dovedi această realitate, pe care o menționez doar strict bibliografic. Un handicap uriaș, de netrecut. În al doilea rând decalajul preocupărilor, desincronizarea obiectivelor și metodelor erau cvasitotale. Istoria ideilor nu mai interesa în SUA și, de fapt, nici în Europa Occidentală. Iar eu, în calitate de critic (întâmplător „român”) îmi dădeam seama că numai printr-o integrare istorico-ideologică precisă, într-o serie istorică, puteam situa, formula un program și o identitate proprie. Fără nici o supralicitare, bineînțeles.

Se pune, în același timp, cu extremă acuitate, și problema „succesului” și a „insuccesului”. Mai bine spus a ecourilor acestor publicații străine. Situație profund ambiguă, de ordinul sticlei pe jumătate plină și jumătate goală. Din punct de vedere strict românesc, este greu de negat un anumit succes. În definitiv, cu 12 volume publicate în limbi străine, dintre care doar trei traduse și editate în țară, eram – și încă de departe – cel mai tradus critic român din întreaga noastră (scurtă) istorie literară. Nu este totuși chiar lipsit de importanță (deși nu este vorba de nici o înfatuare) de traduceri în limbile franceză, engleză, germană, italiană, spaniolă, japoneză, maghiară și chiar... sârbo-croată. Ei bine, acest simplu fapt nu interesa (aproape) pe nimeni. Pe colegii influenți și pe autoritățile culturale în nici un caz. Pe de altă parte, deși real, ecoul străin era inevitabil foarte limitat. Dar luând unul după altul toate dosarele de presă ale cărților respective (în curs de bibliografiere sistematică) era greu de dovedit că un *alt* critic român a fost vreodată mai citat, recenzat, elogiut, combătut etc. în străinătate. De unde, încă o dată, un sentiment de ambiguitate și de oscilare interioară. De satisfacție și insatisfacție. De blazare și dezinteresare sinceră. În definitiv – îmi spuneam – oricât ar fi de inegal și oricât de aproximativ ar fi fost, este vorba totuși de cel mai mare efort pe care l-a făcut vreodată teoria și critica literară românească de a ieși în lume. Deși în străinătate, gestul era cum nu se poate mai banal, cu totul curent. În țară însă izvor, uneori, de animozități și antagonisme. Iar dacă se întâmpla ca un ecou negativ să cadă în mâna unui confrate, el avea un ecou catastrofal, devastator. Reprodus cu voluptate, în „colonialismul nostru cultural”, pentru a te compromite iremediabil.

Trebuie să insist puțin asupra acestui aspect, al evidentului sabotaj intern la care am fost supus, mai ales la acest capitol. Uneori, în virtutea inerției vechilor și foarte oficialelor „prezențe românești”, mai trimiteam astfel de ecouri la unele reviste. Dar, după 1989, a intervenit un blocaj aproape complet. Iar eu nu mai puteam să fac anticameră la diverși redactori

și jurnaliști, literari care nu mă „acceptau”. Admit orice: antipatie, lipsă de tact și diplomatie din partea mea, izolare și refuz al reciprocităților utile. Dar a nu semnala decât printr-o biată notiță, anodină, obscură și fără clișeu, apariția *The Biography...* în *România Literară*, mi s-a părut o culme a lipsei unei minime obiectivități. A apărut, totuși, o mică recenzie, de pură politică literară, semnată de D.R. Popa, stabilit în SUA, care-mi trimisese anterior cărțile sale. Dar ce puteam face dacă Virgil Mazilescu sau altul, din această categorie, nu-mi spuneau (greșit sau nu) nimic? Absolut nimic. Situație dificilă. În definitiv, mă întrebam (de fapt total naiv): cam câți critici români din România au fost de fapt editați în SUA? Eram al doilea, la trei luni interval, după Eugen Simion. Dar în această obstrucție nu intra numai invidia. Ci, fapt mult mai trist, un dezinteres real pentru astfel de preocupări. O lipsă totală de informație și de tradiție. Absența oricărui spirit de emulație în acest domeniu. Ceea ce mă descuraja cel mai mult. Marii critici români n-au avut niciodată astfel de preocupări „externe”.

Știu bine că „plăteam” și destule „defecte” personale. Nu știam să mă pun în valoare. Refuzam pe cât puteam emisiunile radio și TV. Lansările publice nu mă mai preocupau. Dar, îmi spuneam: ce fel de cultură este aceasta? Ce fel de aparat propagandistic avem etc., când cu prilejul vizitei președintelui țării, Emil Constantinescu, în SUA (iulie 1998) nimeni din țară, din MAE, din *Fundația* lui A. Buzura, din *Uniune* etc. n-a suflat o vorbă și despre existența scriitorilor români, mulți-puțini câți eram, traduși și editați totuși în SUA? Ar exista în țară chiar și un *Forum pentru Știință și Reformă*, cu tot felul de „somități” (despre cei mai mulți nu a auzit nimeni niciodată), format din... 20 de „academicieni”, 100 de „universitari”, 1 000 de „doctori în știință”. Cine să se mai ocupe și de o... „personalitate” obscură, provincială ca mine? Să rămână sănătoase toate aceste ilustre „celebrități”. Dintr-o astfel de „cultură”, categoric, nu făceam parte. Aruncat peste bord, procedam, în felul meu, la fel. Voi aduce argumente, și de esență, în capitolul următor.

Deocamdată, n-aș spune că eram total descurajat, ci doar blazat, obosit să lupt simultan pe două fronturi, în țară și străinătate, stăpânit de un scepticism tot mai profund pentru competența și calitatea unei astfel de recepții. Mă dezinteresam tot mai mult de o adevărată și eficace difuzare a ultimelor mele cărți străine. Știam că fără „reciprocitate” nu se poate realiza nimic. Iar eu nu mai cultivam această metodă. Și mă miram enorm când apăreau, totuși, pot spune din senin, recenzii la *The Biography...* Semnate de nume mie total necunoscute. Nu multe, deocamdată, dar spontane și reale, în felul lor. Semn că tema mea a interesat, într-un fel sau altul. Continuam, totuși, ritualul trimiterilor, din deprindere, din inerție, dar cu tot mai puțină convingere. Ieșisem din acest „joc”. Nu mai aveam nici o plăcere să întrețin relații cu critici cu care nu aveam – știam bine – nici o afinitate. Vreo două-trei exemplare din *The Biography...* le-am trimis totuși dintr-un fel de resentiment al unor umilințe anterioare. Dădeam, în felul meu, „peste nas”, unor profesori universitari obscuri, cu mari aere geneveze sau pariziene, dar – în convingerea mea – de o mare mediocritate.

„Revanșa” unui „complexat” din Est cândva umilit? Poate. Dar un rest de speranță îmi mai spunea, totuși, că, în definitiv, și „calitatea” intrinsecă a cărții poate spune eventual „ceva” unor specialiști și chiar pseudospecialiști. Bineînțeles, mă înșelam. N-am dat, de altfel, dovadă niciodată de tact, suplețe, abilitate față de recenzenții străini potențiali. Iar când se întâmpla să fie și „oficiali”, „liberul profesionist” din mine se „cabra”. Deveneam atunci un arici intratabil și... insuportabil. Și efectele negative nu întârziiau să apară.

Toate acestea reprezentau – să spunem – aspectul așa-zicând „sentimental” al izolării mele (o vai!) „internaționale”. Evenimentul cu adevărat decisiv, capital, hotărâtor a fost însă altul: decalajul pe care l-am amintit făcea ca toate aceste apariții să cadă în contratimp, să reprezinte lucrări scrise, uneori, și cu decenii în urmă. Total depășite în conștiința mea. Reactualizarea lor nu mă mai putea interesa în mod profund. Iar senzația, de mare disconfort interior, de a mă vedea... tradus în propria limbă mi se părea din ce în ce mai stranie. Aveam acum altele, cu totul alte preocupări. Mă reîntorceam, la o nouă rotire a spiralei spirituale, în cultura română. Dar altfel. La un alt nivel și cu totul altfel înarmat. Doream să construiesc ceva durabil, la mine acasă, pentru bibliotecile noastre, în primul rând. Prin cărți care „să rămână”. Argumentele se aglomerau și ele erau, cel puțin pentru mine, tot mai convingătoare. Voi mai reveni asupra acestei – pot spune – „mutații” esențiale și în capitolele următoare.

Două mici evenimente autobiografice, în sfârșit, dar pline de semnificație, definesc într-un plan aproape anecdotic, același reflux internațional, care a intervenit după 1989. O izolare, de fapt, paradoxală. De apropiere într-un caz, de separare și desprindere tot mai accentuată într-altul. Intervenirea o modificare radicală și a unor sisteme de relații, care au jucat un mare rol, chiar dacă discret, în existența mea strict particulară, cotidiană, obscură.

De ce nu mai simțeam nevoia acută, imperioasă, de a călători în străinătate? O cauză, poate, cu adevărat esențială, a fost... instalarea unei antene parabolice, în august 1989. Data și împrejurările precise nu sunt lipsite de oarecare importanță. Mai întâi, mă aflam în plină clandestinitate. Dar dacă am fost tolerat, se explică prin faptul că înaintea mea (mi s-a spus), existau în Cluj, cel puțin 50-60 astfel de antene, la fel de „ilegale”: a ginerelui primului secretar, a directorului X, a doctorului Y etc. Apoi instalația a fost adusă din Germania, în condiții de semicontrabandă: m-a costat în jur de 2 500 DM, rămași din contul deschis cu prilejul premiului Herder. Dar toate acestea sunt, azi, mici detalii aproape fără nici o importanță.

Adevărul, fundamental, riguros determinant, era că, în loc „să evadez” în Europa, puteam aduce acum – și încă în condiții extraordinare de comode – Europa acasă. Puteam trăi, efectiv, în Europa, seară de seară, aproape neverosimil, printr-o gamă foarte largă de sateliți, posturi TV și emisiuni de o varietate extraordinară. Aveam adesea sentimentul că stau în Cluj, dar într-un oraș dintr-o țară străină. Într-atât universul vizual și informativ, deschis în față, contrasta, în modul cel mai violent și strident, cu realitățile din jur. Pot spune, fără exagerare, că antena parabolică individuală mi-a schimbat radical întregul stil de viață, întregul orizont apercceptiv. Mi-a

lărgit enorm imaginea despre lume, cu atât de multe detalii și informații, încât pur și simplu nu mai simțeam nevoia fizică și intelectuală de a călători. De vreme ce printr-o simplă întoarcere de buton mă aflam, dintr-odată, în toate centrele importante ale lumii. Era mai mult decât o simplă bucurie: o eliberare, o expansiune spirituală, practic fără limite. Un eveniment cu dimensiuni multiple și fără precedent.

Mi-aduc aminte foarte bine de începuturile acestei uimitoare aventuri. N-aveam, la început, nici o informație tehnică precisă. Nu puteam localiza nici un satelit. Nu cunoșteam nici o coordonată. Împreună cu doi cunoscuți tehnicieni calificați, care au realizat întreaga instalație, „umblam” – cum s-ar spune – cu antena parabolică pe cer, absolut la întâmplare. Zile întregi. Când, dintr-odată, pe la orele 10 și jumătate seara, la sfârșitul lunii august 1989, am captat primele imagini. De o claritate excepțională. Am scos cu toții un strigăt de bucurie. Treptat, treptat, am localizat, tot prin tatonări pur empirice, nu unul, ci trei sateliți. M-am oprit însă doar la unul singur, care corespundea cel mai bine și așteptărilor mele, și orizontului lingvistic al L. Era satelitul care transmitea nu numai *Euronews* și *BBC World News*, dar și *Rai Uno*, *Rai Due*, *Rai Tre*, *TV5*, *Arte* și alte asemenea posturi perfect accesibile și la ore extrem de comode.

Ce nu vedeam? La *Arte*, emisiuni culturale și, uneori, seara, *Les Dossiers de l'Histoire*, foarte bine făcute. La *Rai Due*, versiunea italiană a serialului... *L'Ispettore Derrick*. Să nu-mi facă nimeni teoria „anticulturii de masă” că-l trimit imediat la plimbare. Urmăream mai ales posturile italiene. Îmi perfecționam și limba. Făceam cunoștință chiar și cu... perucile variat colorate ale prezentatoarelor, ale lui Lilli Gruber, de pildă, Maria Luisa Busi, Carmen Lasorella. Mă orientam destul de bine în culisele politicii italiene și Silvio Berlusconi sau Gianfranco Fini – fizionomie de o inteligență rece, acută, de cardinal... ateu de Renaștere – îmi deveniseră personaje familiare și foarte simpatice. Mă enerva, în schimb, insuportabilul *mascalzone* Umberto Bossi, cel cu Padania sa separatistă.

În sfârșit, creștem nu numai... în ochii mei, dar îmi puteam face, prin comparație, o imagine cât mai exact posibilă despre toate evenimentele internaționale importante. Eram, trăiam, gândeam și simțeam la „ora Europei” și bogăția de imagini și informații europene, „importate” și captate cu o ușurință extraordinară, mă informau și mă dezvoltam în toate sensurile. În mod incredibil, îmi rectificam, uneori, erorile trecute și mă integram efectiv și definitiv spațiului european. Eram și deveneam, în același timp, seară de seară, un român-european ireductibil. Și nu numai la modul pur ideologic și teoretic. Treptat, prin oboseala muncii extenuante zi de zi, entuziasmul inițial a slăbit într-o oarecare măsură. Nu mai aveam puterea nopților albe. Dar șocul era mereu permanent, extraordinar de puternic și definitiv. Simțeam cum toate ideile și convingerile mele, nu numai că se verificau, dar se și organizau și se consolidau, doar altfel. Mult mai aproape de realitățile actuale existente. Ceea ce îmi întârea convingerile de o viață.

Mișcarea în sens invers nu este lipsită de o anume tristețe, de o bine temperată melancolie. Filatelia, pentru mine, n-a fost numai un simplu joc,

un *hobby*, o „gratuitate” totală (văd că la fel o consideră și J.P. Sartre, *Situations*, II, p. 24), ci și o metodă și, în același timp, distractivă, amuzantă și riguros instructivă, de „universalizare” și „documentare”. De a corespunde, dacă se poate, cu „toată lumea”. Și de a identifica tot mai mulți scriitori necunoscuți. În special orientali și sud-americani. Pentru a fi cât mai concis posibil, concepusem proiectul unei colecții de un tip special: o istorie a literaturii universale în timbre. Respectiv, prin efigii de scriitori, cărți, manuscrise, organizată însă nu în ordinea emisiunilor poștale, ci a istoriei literare propriu-zise (prin ruperea seriilor originare), începând cu literatura antică. Nu știu dacă în România mai exista un proiect asemănător. Mi s-a vorbit totuși de o colecție doar de „maxime” de scriitori. În nici un caz, o colecție – evident cu foarte multe lacune – care are cred (inclusiv cărți poștale maxime, FDC-uri, francaturi literare) peste 13-14 000 de piese. Ceea ce nu este, în treacăt fie spus, chiar de tot neglijabil.

Pe scurt, o „bibliotecă” a literaturii universale, miniaturizată și, pe cât posibil, bine studiată. Evident, o astfel de operație nu putea fi întreprinsă decât de un istoric literar profesionist. Nevoia mea de precizie, organizare și studiere sistematică își găsisse și un astfel de domeniu discret, minor, de aplicare. La început, proiectul din România era efectiv irealizabil, utopic și-mi dădeam bine seama de acest lucru. Dar, după stagiul parizian de câteva luni, din 1980, când am putut să-mi procur de la *Carré Marigny*, în condiții avantajoase, peste 1 700 de piese, mi-am dat seama că proiectul, în linii mari, era posibil. Și am perseverat în această direcție. Ce voi face cu cele peste 40 de clasoare, plus cutiile cu plicuri (neexistând încă la noi un *Muzeu Poștal*, căruia să i le donez) nu știu încă. Poate vor ajunge tot la *BCU Cluj*. Oricum, „biblioteca universală” progresează. Cu prețul a nu puține eforturi, de achiziție, în primul rând, dar și prin sporirea continuă a tarifelor poștale pentru străinătate, aproape prohibitive.

Partea tristă, uneori deprimantă, era alta. Observam cum, de la un timp, această pasiune se stinge. Evident, ea nu murea total, dar începea să agonizeze, să nu mă mai atragă, să nu mă entuziasmeze ca altădată. Mă întreb asupra cauzelor și nu găsesc răspunsuri foarte precise. Timpul îmi lipsea tot mai mult, ocupat cu finalizarea lucrurilor începute. Dar interveneau și alți factori. Pe de o parte, lipsa de intelectualitate a filateliștilor colecționari, profesioniști sau comercianți. Mulți de o rapacitate dezgustătoare. Pe de altă parte, oboseala, dificultatea întreținerii corespondenței și a schimburilor regulate, handicapul de netrecut al procurării noilor emisiuni, tot mai numeroase. În ultimii ani, colecția înainta tot mai încet. De la peste o mie de piese pe an, la câteva sute, 500-600 cel mult. Aproape o parodie. Mă dezgusta, tot mai mult, avariția acestei specii de „colecționari”. Și cred că aș putea scrie chiar și un mic eseu despre psihologia și avariția colecționarilor străini, cei francezi, spanioli și italieni în fruntea listei. Multe plicuri se și „pierdeau”. Erau, de fapt, furate la poștă unde devenisem un personaj bizar (depășit totuși de Dan Cosma), iar în perioada securistă, un suspect în plus. Când poșta „moldovenească” mi-a consacrat un plic omagial, cel mai veninos comentariu a fost făcut de un... compatriot. Tot un filatelist,

colaborator la *Cotidianul*, din seria veche, un anume Silviu N. Dragomir. Apoi s-a reabilitat, „consacrându-mi” un mare articol elogios, însă ca... filatelist. Am colaborat chiar și la *Filatelia*, cu ani în urmă, precum și la un dicționar italian de filatelie literară. Am păstrat, în ultimul timp, o legătură doar cu revista germană specializată, de filatelie literară, *Pegasus*. Dar eram tot mai trist. Simțeam cum îmbătrâneam, într-adevăr. Că acest joc nu mă mai atrăgea foarte mult. Îl continuam totuși, când și cum puteam, din inerție, deprindere, disciplină și, uneori, totuși, încă dintr-o relativă plăcere, care nu dispăruse chiar total. Dar „iubirea” din trecut nu mai era aceeași.

Cam acestea au fost etapele și fazele replierii și izolării mele „internationale” progresive. Poate că unele detalii sunt destul de anodine. Dar cineva cred totuși că trebuia să le rețină, să le consemneze, să le pună pe hârtie. Măcar ca simple documente umane, într-o perioadă de criză, de sinistrală persecuție și obstacole foarte greu imaginabile pentru cine nu le-a trăit efectiv. Le privesc tot mai mult cu o răceală tristă și stoică. Le-am supraviețuit. Am realizat chiar câte ceva. În contratimp, în condiții extrem de grele. Dar cu eforturi mult prea scump plătite. În „țara lui *pseudo*”...

Singurătatea culturală

Izolarea internațională, foarte importantă în felul său, reprezintă însă mult mai puțin decât nemulțumirea mult mai profundă de după 1963: singurătatea culturală. Reveneam într-o cultură complet străină de tot ce învățasem, gândisem și sperasem, mai ales, înainte de a intra în închisoare. Aveam un alt „ideal” și un alt „program” cultural, total incompatibil, cu tot ce se petrecea în jurul meu. Eram în profund dezacord și într-un conflict latent în toate domeniile culturale ale epocii. Regăseam – dar este un fel de a spune – o cultură română radical transformată, după 50 de ani totalitari, sub toate aspectele și pe toate planurile.

Mă simțeam izolat, dezarmat – mai ales într-o primă fază –, complet inadapdat noii vieți literare formată sub comunism. Am explicat anterior întreg acest antagonism (capitolul 11). Dar de abia acum îmi pot lămurii și analiza, în adâncime și mult mai bine, adevăratele cauze ale conflictului. Și de ce nu puteam fi decât un izolat, un personaj nesuferit și inasimilabil noilor structuri actuale devenite, între timp, dominante.

„Colegii” mei, în imensa lor majoritate, s-au adaptat. În parte, pentru a supraviețui. Am făcut, în felul meu – marginal, obscur, fără veleități de carieră – într-o măsură oarecare, aproximativ același drum. Uneori, eram chiar dezgustat de mine. Dar mereu cu spatele la zid. Credeam că pot și, mai ales, că am dreptul, și eu, la un anumit punct de vedere. La realizarea unor cărți, la afirmarea unor valori culturale. Dar totul, la început, era și rămânea foarte nebulos și extrem de incert ca realizare și, mai ales, ca posibilități de a deveni autor sau măcar publicist. Și este, în final, o adevărată fericire, că pot, în sfârșit, să-mi evoc și să-mi exprim nu numai toate ideile, dar mai ales, să-mi dezvălui întreaga și adevărata identitate culturală.

„Cazul” este, într-un fel, „interesant” și pentru studiul relației scriitor/regim totalitar. Știam, în același timp – înainte de Czesław Miłosz – ce înseamnă „gândirea captivă”. Toate efectele sale traumatizante și catastrofale. Dar o soluție de opoziție foarte precisă, bine articulată și definitivă încă nu aveam. Numai tendințe, reflexe intelectuale instinctive, concepte în același timp precise și foarte vagi prin generalitatea lor. Trebuie să recunosc – și nu chiar spre mândria mea – că o reflexie organizată și tot mai bine definită nu s-a produs decât foarte târziu. Abia după 1989. Dar și până atunci eram

un antitotalitar cultural convins și ireductibil. Dar numai în forme latente, indirecte, camuflate. Era tot ce puteam face în condiții de o duritate extremă. Pentru a evita cuvinte mari precum „teroare”, „Securitate sinistă” și alte caracterizări de acest gen. Am detestat totdeauna stilul emfatic, bombastic și grandilocvent.

Am amintit că încă de la Lătești (capitolul 9) studiam cu ardoare și cât mai sistematic posibil iluminismul românesc și, în parte, pașoptismul, prima ideologie liberală românească. Simțeam instinctiv nevoia intelectuală a unui punct de plecare, de sprijin, de integrare și continuare a unei tradiții ideologice. Articolele din *Lumea* (1964) și din alte publicații de mai târziu, sub forma unor studii de istorie literară (și m-aș referi în special la „Din istoria teoriei «formă fără fond»”, 1968 și „«Luminile» românești și descoperirea Europei”, 1979, incluse în *Pentru Europa*, Iași, Polirom, 1995, pp. 157-198) dovedesc o indiscutabilă continuitate. Aș putea aminti și alte referințe. Dar altceva mi se pare cu adevărat important. Bineînțeles, din punctul meu de vedere. Și, în același timp, inhibat, aproape paralizat, blocat de singularitatea poziției mele. Azi o văd cu toată claritatea. Dar, pe atunci, totul era încă precis și vag în același timp.

În esență, situația istorică era de o stranie analogie. Și, sub multe aspecte, chiar identică. Așa cum iluminismul și pașoptismul, în speță românesc, se opuneau și se revoltau împotriva „vechiului regim” fanariot, feudal, panslavist, tot astfel ne revoltam și noi împotriva „vechiului regim” comunist-totalitar, instaurat în România de ocupația sovietică. O revoltă profundă împotriva unui regim absolutist și totalitar în ambele cazuri. Eram chiar uimit că aproape nimeni nu făcea această comparație, nu observa acest paralelism și nu trăgea concluziile necesare. Reluam, fie și altfel formulate, o serie de atitudini tipice momentului 1848. Nu eram deci departe de ideea unei „Românii neopașoptiste”. Și nici chiar de „mesianismul” acestei stări de spirit și de revoltă, deși într-un alt stil de exprimare. Mult mai actual și mai precis în conceptele de bază.

Făceam, în același timp – constrâns, din nefericire, de împrejurări – o distincție foarte precisă între programul pur politic al acestei revolte antineototalitare, în mod evident irealizabil, și programul cultural al acestei revolte iluminist-pașoptiste. Acesta avea, măcar parțial, unele șanse de realizare. În esență, vedeam în acest program – poate idealizat, poate supralicitat, poate trecut prin toate filtrele gândirii liberale moderne, dar în care credeam cu o fermitate absolută – idealul unei noi culturi române. În același timp liberale și critice. Un „pașoptism” instinctiv, organic, aș spune, visceral mai întâi și doar apoi teoretic. Simțeam, intuiau în primul rând, necesitatea reluării și reformulării unor atitudini culturale tipice epocii pașoptiste, perfect adaptabile rezistenței ideologice antitotalitare moderne. Îmi imaginam o altă cultură română posttotalitară, liberă, independentă, originală și solidă. Și-mi dădeam seama că, aproape fără voie, repetam, reluam fie și mental, o serie de gesturi și acte pașoptiste tipice. Sistematizarea, fie și schematică, a venit foarte târziu. Abia prin cele două articole-manifest din *Sfera Politicii* (60-61/1998). Dar bazele erau puse de mult. Și încerc o mare

satisfacție, fie și la sfârșit, că pot dezvălui, fără nici un risc, o evoluție și o clarificare ideologică maturizată treptat, timp de decenii. Dar în mod consecvent și cu o documentare tot mai bogată. Evident, o interpretare „pașoptistă” strict personală. Însă, după cum se va vedea, sper, din cele ce urmează, bine motivată și articulată.

Plecam, mai întâi, de la ipoteza că regimul totalitar odată răsturnat (și momentul 1989, cu toate echivocurile sale, despre care voi mai vorbi, mă confirmă din plin) ne aflăm din nou, într-o situație tipic „pașoptistă”. De a începe, de „a lua de la capăt”, de a porni pe un nou drum. A fi, pe diferite planuri culturale, adevărați „pionieri”, inițiatori, inovatori, critici și constructori în același timp. Căci dificultățile erau imense. Infrastructura unei noi culturi române trebuia construită pe un teren nu numai gol, dar și pârjolit de toate distrugerile totalitare. Fără nici un *background*, fără nici o tradiție, fără nici un sprijin și punct de rezistență. A construi pe un teren gol și a vedea cum toate eforturile, oricât de bine intenționate ar fi, cad iremediabil și mereu în gol este o situație, fără exagerare spus, teribilă. Am trecut eu însumi prin astfel de stări sufletești. Și dacă le-am rezistat, nici azi nu sunt sigur de adevărata explicație: semn de totală anormalitate sau de calități native deosebite? Ținând seama de întregul complex de cauze și contexte ale epocii, fără nici o ipocrizie fie spus, nu pot încă decide. Se va pronunța, poate, „viitorul”. Dintr-o altă perspectivă istorică, globală, mult mai obiectivă și mai bine documentată.

Pasionat – nu cred că exagerez – de „studii literare”, în sensul cel mai larg al cuvântului, eram preocupat, obsedat chiar, de dorința de a construi în acest domeniu. O noțiune destul de pretențioasă, pe care ezit s-o pun sau nu între ghilimele. Căci ea echivala, în conștiința mea, cu elaborarea unor lucruri într-adevăr rezistente, durabile, puse pe baze cât mai solide. Detestam, încă de pe atunci – din instinct pot spune – cultura orală, de vorbărie goală și efemeră, de „oratori, retori și limbuți”, pe de o parte, improvizația, fușereala publicistică, eseismul dubios, atât de frecvent, la noi, pe de alta. Mă exaspera, uneori, eterna cârpeală și improvizație, care – oricât de inteligentă și talentată ar fi fost – nu putea duce la realizarea unor lucrări solide, care să rămână în bibliotecă. Îmi spuneam, că într-o cultură, încă subdezvoltată, o serie de „goluri” trebuie neapărat „umplute”. O serie de pete albe eliminate. Este adevărat: raza mea de acțiune era foarte redusă. Dar orientarea generală, de a construi și reconstrui după ravagiile comuniste, mi se părea o necesitate obiectivă, absolută. Astfel credeam după 1963 (și chiar mai înainte, la Lătești mai ales). La fel cred și acum cu toată convingerea.

Cum nu puteam să mă manifest (după cum am explicat) decât în domeniul criticii, teoriei literare și comparatismului, eram un partizan declarat, și adesea polemic, al lucrărilor de referință, sintezelor ample, dacă se poate „enciclopedice”, măcar în aceste domenii specializate. Evident, un mare succes n-am avut. Dar, cel puțin, mă opuneam – în felul meu – intuiționismului în toate domeniile, improvizațiilor și superficialității, divagațiilor eseistice. Eram convins, mai mult ca oricând, că este necesar (vorba lui Fustel de Coulanges) de un deceniu de analiză pentru o oră de sinteză. Că o cultură

nu se face doar prin „culegeri” de cronici. Că ea are nevoie și de lucrări, care să cuprindă „totalitatea” unui domeniu, soluția generală a unei probleme, privirea de ansamblu a unor spații ale cunoașterii. Vedeam „generalul” înaintea „particularului”. Și-mi spuneam că numai în acest mod, evident dificil, cultura română poate, într-adevăr, să evolueze. Chiar dacă astfel de mari construcții și scheme culturale vor fi înțelese doar de 500 sau 1 000 de cititori. Dar numai această „clasă intelectuală” asigură continuitatea, rezistența și progresul culturii. Eram deci un „enciclopedist” convins, aș spune înăscut, și-mi spuneam mereu că o cultură română fără propriile lucrări de referință, fără izvoarele sale de înaltă și sintetică documentare, este și rămâne o biată cultură minoră. S-a spus, cred, de L. Blaga, că „un ardelean duce un gând până la capăt”. O idee frumoasă și fecundă. Dar constatam că, din acest punct de vedere, eram mult mai... „ardelean” (eu, moldovean, ieșean) decât mulți „ardeleni” pursânge. Am dus până la capăt unele sinteze – în treacăt fie spus – primele din cultura română. Cu tenacitate și metodă, cu „fișe”, spre sarcasmul și ironiile atâtor „confrăți”.

A avea, pe de altă parte, un suflet și un spirit „pașoptist”, într-o cultură ca a noastră, încă minoră, provincială, în plină „copilărie”, este, pe un plan strict personal, o adevărată calamitate. Ești imediat izolat, boicotat, atacat. Visam o cultură română solidă, rezistentă, „originală” în felul său și mă loveam doar de compilații, sincronizări mecanice, alinieri docile și minore la ultima modă intelectuală. Mimetismul face și azi, în continuare, ravagii. Ce sens are să discuți și chiar să elogiezi, la noi, „deconstructivismul” (legitim în alte zone culturale occidentale), când încă nu s-a construit mai nimic fundamental în cultura română? Sau să ironizezi concepte ca „mare cultură”, „mare cultură română”, „cultură majoră”, să faci elogiu superiorității „genului ludic” în cultură. Să debitezi enormități gazetărești de tipul „o cultură formată numai din *enciclopedii* și *impozante lucrări de referință* ar fi, vai, destul de plictisitoare și chiar «moartă»: ca un muzeu în care-ți petreci toată viața în vârful picioarelor, ținându-ți respirația. Din respect, un respect mortal...”. Adevărat document de epocă, de ineptie, superficialitate gazetărească și aroganță de semidoct, acest text trebuie reținut ca un grav simptom al epocii (*Adevărul literar și artistic*, 16 martie 1999). Gazetarul român vrea... „geniu ludic” și se plictisește prin biblioteci și muzee. O mentalitate dominantă, într-adevăr, dar care ne trimite – și în cultură – la coada Europei. Un motiv în plus de a rămâne postum cu această *Viață*. Povestea construcției unei alte mentalități culturale, în total contratimp istoric. Povestea vieții intelectuale a unui om singur, care crede în intransigență în muncă și studiu organizat, în continuitate și tenacitate constructivă. Valori total desconsiderate de gazetărașii culturali actuali, care domină în presă, la TV, în *media*. Nu am nimic comun cu această specie detestabilă. Dar singurătatea mea morală avea și alte rădăcini mult mai adânci.

Eram în conflict permanent (uneori declarat) și cu eclipsa totală a spiritului critic, după lunga perioadă, profund represivă, de dogmatism totalitar marxist-comunist. Spiritul meu raționalist, de „iluminist” tardiv, se revendica – simbolic vorbind – nu de la rezoluțiile CC al PCR, ci de la *Învățătură firească*

spre surparea superstiției norodului, traducere prelucrare a lui G. Șincai (I.H. Helmuth). Consideram întreg marxism-leninismul-ceaușist doar o funestă „superstiție” politico-ideologică, o calamitate antiraționalistă catastrofală. Eram absolut convins, împreună cu Max Horkheimer, că „declinul rațiunii și declinul individului sunt identice”. Credeam în libertatea spiritului critic, în libertatea creației pe toate planurile. Voiam să mă manifest într-o cultură română critică și liberă. Cultura este o întreprindere individuală, nederijată, nebirocratizată, neîncadrată oficial. Și-mi spuneam că *Spiritul critic în cultura românească* de G. Ibrăileanu – cu toate insuficiențele sale – rămâne în continuare, măcar prin temă și prin titlu, o carte de referință. Pentru toate spiritele antidogmatice, antitotalitare, anticaptive, ale culturii române. Eram mai convins ca niciodată că iluminismul a fost (cât a fost) prima revoluție spirituală efectivă, autentică a culturii române, că junimismul, atât de conservator pe multe laturi, rămâne încă marele patron spiritual al spiritului critic românesc. Și mă indigna pur și simplu confiscarea mediocră, provincială, conformistă, a unui titlu ilustru precum *Convorbiri literare*. Conținutul său actual nu are nici o legătură, dar absolut nici una, cu spiritul junimist original.

Din aceste motive, starea mea de spirit – recunosc: aproape mereu refulată, reprimată, autocenzurată – era de permanentă critică, rebeliune, contestare ascunsă. Întreaga mea atitudine trăda neaderența, neintegrarea, neadaptarea la noua realitate. Fapt ce se simțea imediat. Nu este chiar lipsit de interes de reamintit că noțiunea de *contestation* se întâlnește încă la Marmontel (*Mémoires...*, Paris, 1804, IV, p. 103, cea de *dissidents*, de cel puțin două ori la Villemain, *Cours de littérature française...* Bruxelles, 1840, IV, p. 48; V, p. 98). Nu este însă vorba de nici o „erudiție”, nici de cercetări speciale, în cazul de față, în acest domeniu. Doar de a menționa tradiția și mai ales filiația unor concepte de la care mă revendicam cu tărie. Că epoca actuală le-a redescoperit, în mod independent și foarte oportun, nimic mai adevărat. Doar că pentru mine aceste concepte, de fapt, „vechi”, „descoperite” prin lecturi personale, mult anterioare perioadei pe care o trăiam, mă confirmau și mă consolidau ideologic. Simțeam că stăteam pe un pământ tare, incontestabil. Și că întreaga gândire criticisto-liberală occidentală nu putea decât să justifice contestarea mea radicală a sistemului cultural ceaușist, cu care mă aflam într-un permanent conflict latent. Descopeream atunci și un alt mare adevăr al luptei ideologice: numai radicalizarea unei idei îi asigură rezistență, puritate și combativitate. De cel puțin două ori am rezistat unor mari presiuni de a mă alinia, în scris, pozițiilor oficiale. O dată, un refuz net de colaborare la un *Omagiu* Ceaușescu. Și nu puteam fi strâns cu ușa. Cel ce mă „presa” era, în definitiv, binevoitor (N.P.). Îmi semna buletinele vama ale textelor expediate în străinătate fără să le citească. Dar era în sistem și executa, vrând-nevrând, ordine. Servitute de care am fost scutit pe întreaga durată a regimului comunist. Din aceleași motive eram sincer solidar cu întreaga tendință critică actuală a *revizuirilor* ierarhiilor literaturii epocii ceaușiste. Oricât de simpatici sau nu îmi erau animatorii acestei inițiative bine-venite.

În același mod se explică și repulsia mea totală și definitivă pentru orice formă de cultură și integrare culturală oficială. N-am crezut niciodată în ea și, pe cât posibil, am „sabotat-o” în mod constant. Detest orice formă de cultură oficială. Prin definiție festivă, dirijată, dogmatică, egalitaristă, cu ierarhii fixe, sinecuriste, care suprimă libertatea de gândire, creație și orice manifestare a spiritului critic. Am trecut de câteva ori prin momente dificile. Unul dintre ele chiar penibil. Am refuzat, mai întâi, orice consacrare „academică”. A venit la mine, de două ori, Ștefan Augustin Doinaș, în perioada președinției Academiei române de către un domn, pentru mine un oarecare Drăgănescu. Sub președinția lui Eugen Simion, presiunile au fost și mai mari. Telefoane de la PNȚCD (G. Tepelea și N. Ionescu-Galbeni), trei-patru intervenții prin N. Breban. Chiar dacă Academia are și câțiva oameni de valoare (vorbesc exclusiv de secția literară-umanistă, singura pe care o cunosc), tradiția și modelul său au fost și au rămas sovietice. În plus, tot felul de vechi nomenclaturiști și cronicari sportivi (Fănuș Neagu), vechi și noi mediocrități istorice, autori de extrase, formau majoritatea. Numai din Cluj, vreo cinci elevi ai oficialului ceaușist Ștefan Pascu etc. Intervenea o idiosincrazie în același timp cultural-ideologică și civică. Un mediu în care, categoric, nu aveam ce căuta. Nu-mi fac nici un merit special. Pur și simplu m-aș fi sufocat în această atmosferă, pentru mine, irespirabilă.

Momentul cel mai dificil și mai penibil a fost însă refuzul meu de a deveni... ambasador. M-a sunat seara târziu, pe la sfârșitul lui august 1997, după orele 23.30, „Cotrocenii”. Am crezut, la început, că este vorba de o farsă. Dar nu. Era chiar Președintele Emil Constantinescu în persoană. M-am declarat onorat (ceea ce nu mințeam). Am invocat însă motive de vârstă, sănătate și necesitatea absolută de a termina unele lucrări. Mi-am cerut scuze publice și într-un articol „Pentru Emil Constantinescu” (*Cotidianul*, VII, 4 septembrie 1997). Sigur că n-am convins pe președinte, care într-o declarație, tot din *Cotidianul* (VII, 22 decembrie 1997) face o aluzie foarte limpede: „Am făcut apel la intelectualii acestei țări, dar ei au preferat satisfacțiile creației unei scurte pauze, în care trebuiau să schimbe complet și radical imaginea României în lume”. Regret profund că l-am dezamăgit și atacurile la care este supus – deosebit de violente din partea unei Ileana Mălăncioiu (caz psihanalitic) sau Mircea Mihăieș – nu-mi inspiră decât uimire și chiar dezgust. Nici acum nu-mi explic această virulentă ostilitate a unei bune părți a intelectualității actuale. Dar, pe de altă parte, după decenii de gulag, interdicție, cenzură, cred că aveam nu mai puțin dreptul la o „realizare”, să-i spunem, independentă și fără obligații publice.

De altfel, eram în rebeliune deschisă, practic vorbind, pe toate fronturile. Ceea ce mă indigna, până la repulsie, era psihologia scriitorului oficial, al cărui prototip inegalabil rămâne Eugen Simion. Un carierist implacabil, un parvenit, un intelectual la prima generație. Cu unele calități și un imens defect: parvenirea socială cu orice preț. N-o să-i schitez acum nici biografia, nici traseul cultural actual. Dar, cel puțin, un Vadim, un Adrian Păunescu, oricât de respingători ar fi, sunt totuși parcă mai sinceri în fanatismul lor abject decât acest ipocrit inegalabil, pretins „apolitic”. Pe mine – în speranța

captării – încă mă mai menajează. Dar la Braşov, la un colocviu, el a atacat dur (iunie 1998) pe Matei Călinescu şi pe N. Balotă, de la înălţimea supremei sale autorităţi „academice”. Un perfect bluf al culturii oficiale de tip ceauşist.

Mă revoltau, în mod deosebit, două note foarte specifice ale acestui tip de „scriitor oficial”. Revoluţia culturală ceauşistă a introdus omogenizarea, nivelarea, depersonalizarea, egalizarea tuturor valorilor. Orice ierarhie reală era desfiinţată. Dan Cristea, Cornel Regman (tip odios, citat abundant de M. Nişescu), Alex. Ştefănescu etc. sunt toţi „critici”, chiar „critici mari”. Un obtuz comunist, iliescian declarat, militant, după 1985, ca Valeriu Cristea, este declarat la moartea sa recentă „un mare om al timpului nostru, un neuitat scriitor şi critic” (*România Literară*, 12/1999). Fiindcă stimez, de fapt, pe autorul acestor rânduri penibile, nu-i mai dau numele. Dar opinia sa este tipică pentru ambianţa de complicitate şi solidarizare a scriitorilor regimului ceauşist cu exponenţii ierarhiei oficializate. Dar ce se poate crede despre o enormitate ca aceasta: Livius Ciocârlie (aţi citit bine: Livius Ciocârlie) este... „unul din cei mai importanţi scriitori de azi” (Gheorghe Grigurcu, în *România Literară*, 16/1999)? De unde a doua notă dezgustătoare: nomenclaturistul cultural este, prin definiţie, un profitor, un sinecurist, un vânător de poziţii oficiale, gras plătit, obsedat de „pensii” de stat (*România liberă*, 14 noiembrie 1997), de „premii” şi cât mai multe posibil. Ştiu bine că pentru această categorie eram un personaj insuportabil. O oaie neagră, râioasă, uneori periculoasă. Dar mi-am asumat până la capăt acest statut şi nu cedam. Că o astfel de atitudine mă „costa”, uneori foarte mult, este cu totul altă poveste.

Termenul *cultură alternativă* l-am folosit abia după 1989, în unul sau două articole, şi mai ales într-un text organizat, programatic, de cvasimanifest, publicat tardiv, scris în 1995 (*Politică şi cultură*, Editura Polirom, Iaşi, 1996, pp. 256-294). Cred că traduce destul de bine poziţia mea exactă faţă de *cultura oficială* pe care o respingeam. Cultură alternativă, antitotalitară totuşi, deoarece nu respecta nici unul dintre „canoanele” şi directivele culturii oficiale. Şi nu cultiva nici ierarhiile şi valorile sale. Nu este vorba, propriu-zis, de o „contracultură”, de contestaţie directă, permanentă, de rezistenţă deschisă. Ci, în acelaşi timp, de ceva mai mult şi de ceva mai puţin. Mai mult, fiindcă ea oferea o soluţie constructivă, efectiv alternativă, la catastrofa culturală ceauşisto-comunistă. Punea sau cel puţin avea intenţia să pună ceva în loc. Să substituie „oficialitatea” depersonalizată, prin diferenţiere şi independenţă, impostura prin activităţi culturale autentice. Improvizaţia, prin construcţii pe cât posibil solide. Era totuşi, mai puţin, mult mai puţin, decât o contestare directă adevărată, uşor de suprimat încă în faşă. Mi se părea singura soluţie posibilă, pozitivă, constructivă, în condiţiile date. O poziţie „medie”, ce poate să pară când de „cedare”, de „capitulare”, când de consecvenţă şi continuitate într-o epocă mai mult decât dificilă.

Poate că dacă aş fi fost integrat „vieţii literare”, aş fi fost contaminat şi eu de unele exaltări şi eroisme lirice, efemere, de moment şi total ineficiente. Dar cum trăiam aproape complet izolat – şi încă în provincie – constatam că unele rezultate onorabile pot fi obţinute chiar şi în aceste condiţii.

Bineînţeles, deloc recunoscute. Şi, din nou, ambiguitatea fundamentală: un succes de scandal, un ecou deosebit ar fi atras „atenţia” – extrem de periculoasă – asupra mea. În situaţia dată, treceam drept doar un fel de om de cultură marginal, un „erudit” obscur, un autor de mâna a doua, a treia, total ignorat sau bagatelizat de pretinsa „critică de autoritate”. Lucrările mele de sinteză depăşeau nivelul său de competenţă. Cărţile străine, practic necunoscute în ţară, cu atât mai mult. Să fie atacate, faptul nu era posibil. Să fie elogiate şi mai puţin. Şi astfel, la adăpostul – de fapt, al unui dublu sau chiar triplu anonim (provincial, erudit, editat în limbi străine) – am supravieţuit onorabil şi obscur, fără nici un fel de texte de regretat. Pentru epoca respectivă, păstrând toate proporţiile, nu era deloc puţin lucru. Mai ales când observ că atâţia critici şi scriitori, memorialişti, agitaţi de o apăsătoare *mauvaise conscience* (în ipoteza bună) şi de teama de compromitere publică iremediabilă (în ipoteza negativă, cea mai curentă) îşi toarnă, azi, cenuşă pe cap. Iar lichelisme securiste patente ale unui Ion Caraion, de pildă, sunt chiar scuzate prin anii săi anteriori de... gulag. Parcă şi eu am făcut vreo... 14? Dar nu public nici jurnale, nici memorii. Nu mă proclam nici „rezistent”, nici „exilat interior”. Şi mă „felicitez” tot mai mult că nu sunt nici măcar „scriitor”. Că n-am, mai bine spus, mentalitate literară: egolatră, narcisistă, exhibiţionistă. Tot ce văd şi citesc azi prin presa literară mă convinge definitiv că n-am nimic de a face cu „literatura”. Cel puţin în forma practică la noi. Înainte şi după 1989.

Dar la noţiunea de *cultură alternativă* nu renunţ şi din mai multe motive. Mai întâi, ea exprimă, de fapt, idealul salutar al unei „culturi medii”. Înţeleg prin acest tip de cultură, cadrele medii, de nivel şi calificare cât mai înalt posibil, care fac, în occident, adevărata tărie de nezdruccinat a marilor culturi. Încă din perioada *CREL* (am mai spus-o, capitolul 16), mi-am dat seama de lacuna esenţială a culturii româneşti: lipsesc buni redactori, poligloţi, buni traducători, buni editori de texte, buni specialiştii într-un domeniu precis, fie şi foarte limitat. Adevărata criză a culturii româneşti moderne este că o mie de inşi (cifra simbolică) trebuie să facă „de toate”: şi cultură şi literatură şi politică şi publicistică şi administraţie culturală şi multe altele în acelaşi timp. De unde o improvizare şi o cârpeală permanentă. Admit, uneori reuşită, chiar excelentă. Improvizaţie totuşi, care nu poate să reziste. Ceea ce se vedea de altfel foarte repede. Sunt deci un partizan declarat al cadrelor medii superioare, al specialistului într-un domeniu precis, al „alternativei medii” generalizate, opusă personalităţii „unice”, exorbitante, străine sau nu. Evident, nimeni nu gândea în acest mod. Mă găseam deci din nou singur. Şi fără nici o posibilitate de a-mi populariza şi apăra punctul de vedere. Un om singur gândea, pe cont propriu, cum ar trebui să fie cultura română. O temă care de fapt nu interesa pe nimeni cu adevărat.

Dar cultura „alternativă” sau „medie” mai înseamnă şi altceva. Şi situaţia de după 1989, când studiile publicistice oficiale s-au prăbuşit, îmi dovedea că „himera”, „utopia” pot deveni totuşi realităţi. Partizan declarat al descentralizării administrative – temă ce va reveni – eram la fel de convins şi de necesitatea descentralizării culturale. Din care cauză, am început să sprijin,

cu toată simpatia, o serie de reviste provinciale, de bun nivel. Reprezentau în același timp inițiative particulare, în orice caz neoficiale, independente și, în felul lor, mai mult sau mai puțin competitive cu revistele culturale centrale. Bineînțeles, că nu puteam colabora la toate. Dar câteva au făcut apel la mine și în măsura posibilului am căutat și am putut chiar să le ajut. Evident, un rol important au avut și relațiile personale: Corneliu Ștefan, combinație reușită de om de afaceri, patron de ziar și istoric literar (*Carnet literar*, Buzău, lunar de bun nivel), *Mozaicul* craiovean (Constantin M. Popa, N. Marinescu, comentatorii și editorii mei), ieșeanul C. Pricop și suceveanul C. Severin, cu a lor iminentă revistă *Accente* (Suceava, care și-au adus aminte de mine, mi-au telefonat etc.). Să nu uit nici *Astra* brașoveană (A.I. Brumaru) interesată efectiv de cărțile mele. Acest policentrism de penumbră (încă) este cel mai bun antidot împotriva centralizării și nivelării culturale. O cultură medie românească eflorescentă în cât mai multe centre locale. Lista este incompletă: *Orizont*, *Paralela 45*, *Interval*, *Euphorion*. *Aurora*, *Vatra* și *Familia* erau totuși de alt tip. Nu am, bineînțeles, o evidență completă. Dar simt că în această zonă începe să bată un nou puls al culturii române. Oricum ar fi, monopolul publicațiilor centrale mediocre sau chiar proaste a fost spart. Din sectorul poștal 5 al Clujului, singurul abonat al *României Literare* sunt... eu. Mai era și Ion Pop, dar – deși colaborator – a renunțat. Evident, din motive financiare. Realizăm, în felul acesta, un mic paradox: „singur” la centru, nu însă și la „periferie”.

Toate acestea sunt riguros adevărate, dar în final, o ierarhizare a cauzelor se impune. Și nu văd, în ultimă analiză – cu toată răceala de care încerc să fiu capabil –, decât două motive de despărțire radicală, definitivă și plină de riscuri de tipul de cultură dominant în România epocii mele. Și una și alta din cauze, bineînțeles (cu nu puține nuanțe), active și predominante și înainte și după 1989.

Nu mă regăseam, în primul rând, în ceea ce am numit *Cultură doar de poeți și publiciști* (*Politică și cultură*, pp. 320-326). Mă simțeam sufocat de valuri-valuri de „poezie”, de un diluviu de plachete, volume de versuri, reviste de „poezie” și de „publicistică”, diletantă, improvizată, incontinență și fără nici o substanță. Uneori îmi spuneam că... Orfeu a fost, într-adevăr, „trac”. Că „românul s-a născut poet” nu mai aveam nici o îndoială. Eram invadat până la saturație de tot felul de volume de „poezii”. Și când cineva mi-a spus – după o statistică empirică, dar credibilă – că în România anului trecut (1998) au apărut 5 000-6 000 de „volume” de versuri, mi-am spus că situația este, într-adevăr, gravă. Că „ideea”, studiul organizat, documentarea sistematică și riguroasă nu mai au nici o șansă în cultura română.

Aș vrea să mă fac foarte bine înțeles: ar fi absurd, din partea mea, să neg existența și excelența poeziei ca formă de expresie estetică. Altceva mă obseda și mă exaspera: pretenția, direct sau indirect exprimată, că poezia este supremul mijloc de expresie literară și că studiile riguroase, sistematice, erudite, enciclopedice sunt activități inferioare. Tratatate cu suficiență, dispreț, în cel mai bun caz cu indiferență. Sau, altfel exprimat, mă irita, aproape până la demoralizare, dezechilibrul evident, strident, dintre aceste

două tipuri de activități culturale. Fiecare cu justificarea și logica sa specifică. Fiecare cu funcția sa bine determinată și indispensabilă într-o cultură română într-adevăr dezvoltată, solidă, „majoră”.

Nu mă regăseam, mă simțeam chiar străin, în această lume de „poeți”. De fapt, versificatori, care continuau tradiționala „jale” românească, eternul „cântat din frunză”, „doina” plurimilenară cântată din fluier lângă o „turmă de mioare”. Pentru mine era o dovadă evidentă a persistenței fondului profund arhaic, primitiv, „premodern” (cu o formulă eufemistică) a României tradiționale. Deci, la antipodul întregii mele viziuni despre „România viitoare” și a culturii sale. Nu o poezie spontană și naturală ne lipsea, ci o cultură solidă și bine organizată. Ce se poate aștepta de la un popor iremediabil contemplativ, liric, pasiv și plângăreț? Nimic ferm, constructiv, rezistent, integrat societății moderne globale. Dar nu numai atât. Eram invadat de zeci de volume de „poezie”, scrise de cunoscuți și necunoscuți, care nu aveau decât un singur scop: să scriu despre ei, să fie puși în valoare, să obțină „succes”. Omeneste vorbind, înțeleg și această stare de spirit. Dar nu o dată acești poeți, fundamental egocentrici și narcisiști, deveneau agresivi, obraznici, aroganți. Se credeau genii inaccesibile. Stele unice pe firmamentul poeziei naționale și mondiale. N-a declarat Adrian Păunescu, de pildă, că avem... „cea mai bună poezie din lume”? Și câți poeți români n-au luat, de la... București, de la Uniune... premiul Nobel? Această megalomanie poetică, mai ales, îmi devenise insuportabilă. Ca și oportunismul și sinecurismul funciar, camuflat în „apolitism” și „apărarea esteticului” al acestei categorii parazitare. Și nu știam cum să-mi refuz mai bine totala idiosincrazie. Și, de multe ori, nu reușeam. De unde antipatii durabile, adesea veninoase. Fudulia poezilor epocii ceaușiste îmi era, mai ales, pur și simplu odioasă. Suficiența și obrăznicia unui Marin Sorescu, unui Nichita Danilov, a unui oarecare Horia Ziliu între mulți alții, era fără egal. N-aveam nici o legătură cu această specie. Și nu stabilesc nici o ierarhie de valoare. Ceea ce vreau să subliniez este doar o deosebire fundamentală de structură și de limbaj.

În aceeași situație mă aflu și față de publicistul daco-român, în varianta Rică Venturiano trecut prin școli de partid. La fel de arogant și egolatr, de impertinent și suficient. Câteva note specifice îl caracterizau și mi-l făceau la fel de antipatic. Bineînțeles, reacția era reciprocă. Dar, în acest insectar colecționez „exemplarele” mele. Detestam, în primul rând – și precizez, din nou, cu toată claritatea: nu mă ocup decât de publicistul literar, cronicar, recenzent etc. – spiritul său de eternă improvizare, fușereală, cultul superiorității indiscutabile și inalterabile a „impresiei”. Când cultura mediatică a devenit dominantă, după 1989, am fost invadați de un adevărat torent de „mese rotunde”, *talk-show-uri*, interviuri. În cazul Alecu Paleologu pipa este obligatorie. Evident, reveneam la o altă rotire a spiralei, la stadiul culturii orale tradiționale. Orice s-ar spune, minore, inferioare. În loc de fluier, microfonul și prim-planul imaginii televizate. Două defecte mi se păreau intolerabile și esențiale: cultul fragmentului și literaturizarea. Obsesia frazelor bine întoarse, a butadelor, paradoxurilor. Într-o discontinuitate totală, ridicată la stil cultural predominant și canonic.

Am atins chiar punctul nevralgic. Lipsa tradiției culturii specializate, indiferența și chiar disprețul pentru ideea de sistem, construcție, sinteză, erudiție, enciclopedism cultural, specializare precisă. În mod evident, o cultură de poeți și publiciști nu putea asimila – de a o cultiva nici nu putea fi vorba – lucrările teoretice și sistematice, de referință și documentare riguroasă. De unde, o totală contradicție și inadecvare, un antagonism și o antipatie reciprocă. Faptul că G. Pruteanu a reținut, totuși, acest efort – despre care știam, am mai spus-o de zeci de ori – că nu poate să cadă decât în gol (*Dilema*, VI, 29 mai – 4 iunie 1998), îl ridică mult în ochii mei. Oricâte ar mai face sau n-ar mai face. Regret, în orice caz, suprimarea amuzantei și instructivei sale cronici de la TV. N-aveam nici o afinitate cu această publicistică descusută, diletantă, prolixă, mai totdeauna ilizibilă. Cine va mai citi vreodată lungile și haotice „cronici” ale lui Gheorghe Grigurcu, de pildă? Sau pe Sami Damian, parcă și mai prolix și mai confuz? Să zicem că este un *hobby* personal, o manie ca oricare alta. Dar când observam că acest tip de cronicar – zis de „autoritate” – pretindea să fixeze definitiv opinia critică despre o carte sau despre un autor, opuneam un *veto* mental categoric. Și apoi despre ce scară de valori, fie și de o minimă obiectivitate, se poate vorbi într-o literatură unde apar mii, repet *mii* de volume pe an, în special de versuri? Unde vrei și unde nu vrei? În cele mai neprevăzute localități și la cele mai obscure și improvizate pseudoedituri provinciale? Mă repet, în mod voit: nu stabilesc nici o ierarhie. Subliniez doar o incompatibilitate radicală de structură culturală și dreptul la diferențiere. Nimic mai mult.

Problema diferențierii, alterității, disocierii în cultură, până la individualizarea totală – capitală din punctul meu de vedere, atât personal, cât și teoretic – mi s-a pus și în alte momente. Mai puțin importante, mai puțin semnificative. De reținut totuși pentru reconstituirea, cât mai complet posibilă, a unui traseu spiritual, cu vocația disocierii, separării și chiar a izolării culturale intrată în sânge.

Aș începe, cu un mic episod, care – obsesiv – a devenit la distanță de o jumătate de secol, subiect de „istorie literară”: polemica din jurul „crizismului” (1946-1947). A fost atinsă de Ana Selejan (*Trădarea intelectualilor*, Sibiu, 1991, I) și de Sanda Cordoș (*Apostrof*, X, 2, 3, 4, 1999). În esență, cei ce denunțau criza culturii române, sub presiunea și agresiunea, tot mai brutală, a ideologiei comuniste, încă din 1946-1947, aveau dreptate. Doar că, pe atunci – după cum am recunoscut – trăiam mult prea abstract, prea „apolitic”, prea „estetizant”. Și, în definitiv, total izolat și străin, atât de sensul ideologico-politic, cât mai ales de animatorii acestei polemici. Mi se părea (greșit în parte) că totul nu era decât o reluare a vestitelor teze spengleriene despre „agonia occidentului”, ale lui P. Valéry, J. Benda și alții. În plus, intervenea și un factor subiectiv, extrem de important: nu aveam pur și simplu sentimentul personal al „crizei culturii”, într-o perioadă în care scrisesem totuși *Viața lui Alexandru Macedonski*. Nu mi se părea, orice s-ar spune, că acest text este un fenomen de „criză”. Dimpotrivă. Ca și alte articole și studii din acea perioadă. Dovadă că această *Viață* a „rezistat”.

Mai mult decât atât. Îmi erau fundamental antipatici unii apărători ai libertății culturii române, pentru care nu făcuseră, de fapt, până atunci cel puțin, nimic. Printre ei, mai ales, Ion Caraion, în care simțeam, intuitiv, licheaua perversă de mai târziu (mă refer în mod explicit la demonstrațiile Doina Jela, *Această dragoste care ne leagă* (București, Humanitas, 1998, pp. 146-177) și la *Dosar Ion Caraion (România Literară*, 13-14, 7-13 aprilie 1999). În această stare de spirit, am scris articolul polemic împotriva acestui personaj („Criza omului”, în *Națiunea*, 13 ianuarie 1947). Strict ideologic vorbind, din perspectiva mea actuală radicalizată, îl pot regreta, în parte. Și contextul istoric era diferit. Dar pe atunci, repet, eram încă destul de confuz ideologic, deși conflictul cu G. Călinescu se declarase (capitolul 6).

Eram nu numai imun, dar și spontan ostil oricărui spirit de ceață, de grupare culturală, care – prin număr, coeziune și agresivitate – urmărea să-și impună propriul punct de vedere. Și, mai ales, ierarhia sa valorică. Un al doilea antagonism notabil. Încă din perioada episodului *Preocupărilor universitare*, o revistă studențească, din ultima fază a regimului antonescian, am simțit în mod neplăcut, metodele și mentalitatea „Cercului de la Sibiu”. Că manifestul său prolovinescian este excelent. Că unii din membrii săi sunt scriitori de valoare nu contest cătuși de puțin. Dar îmi amintesc și de aroganța și suficiența unui oarecare „semnatar” al „manifestului”, Hossu, care n-a produs în definitiv nimic, în planul culturii. După eliberare, în 1963, când am reintrat treptat în circuitul cultural, am observat de mai multe ori pretențiile exclusiviste ale acestui grup, foarte inegal, dar solidar și eficient în multe redacții literare. Cred că intervenea, în sensul bun și rău al cuvântului, și regionalismul și provincialismul ardelean al acestor scriitori. Că Ștefan Augustin Doinaș, să spunem, este un scriitor cultivat și de valoare, nu neg. Dar lipsa sa de simț al proporțiilor – tendința exorbitantă de a trece pe lista *Convenției* înaintea lui C. Coposu – era pur și simplu ridicolă. Și de ce trebuia să fie, cu mine, arrogant nu mai înțeleg. Fiindcă a fost propus la... premiul Nobel? Fără să-l întreb, îmi spune că el va scrie pe aceeași temă o carte mai bună decât *Modern, Modernism, Modernitate* (1969). A făcut-o? Mă îndoiesc. Și apoi stilul de *Dicționar de idei literare* al cărții mele era foarte deosebit de eseismul „Cercului de la Sibiu”, specializat în noțiuni vagi („baladescul”, de pildă).

Am urmat fiecare trasee diferite. Nu l-am contestat niciodată. N-am scris, mai ales, despre el, în nici o împrejurare. Nu din ostilitate, ci pur și simplu fiindcă (greșit sau nu din partea mea) cărțile sale nu mă interesau. Aveam în definitiv și eu dreptul la „subiectivitatea” mea. Evident, devenisem tot mai antipatic. S-a întâmplat ca aceeași editură craioveană *Aius* să ne editeze în același timp. Dar, de ce, fără să-l fi întrebat, a ținut să-mi precizeze, sub un pretext pueril, că nu va veni la lansarea antologiei *Revenirea în Europa* (1996)? Se simțea de la o poștă ostilitatea și chiar invidia. Am fost, atât în țară, cât și în străinătate, cel puțin la fel de productiv ca oricare dintre membrii „Cercului”. Despre Ion Negoitescu am scris cu multă simpatie și, cred, înțelegere, chiar în această autobiografie (capitolul 15). N-am deci a-mi reproșa nici un act de ostilitate. Poate doar, în general

vorbind, indiferența și independența de spirit. Ceea ce „viața literară” nu-ți iartă niciodată.

A treia confruntare de acest tip a fost și a rămas, până azi, și cea mai periculoasă, după antagonismul, inevitabil și de lungă durată, evocat anterior, cu nomenclatura culturală oficială. De fapt, tot despre o „nomenclatură” este vorba. Dar de un alt gen și cu o „filozofie” mult mai periculoasă, mai ales după 1989, când ideologia de „dreapta” se manifesta tot mai agresiv. Este vorba de profunda antipatie pe care mi-am atras-o din partea „grupului de la Păltiniș”, după ciclul de articole din 22. „Dosarul Constantin Noica” (din 1992, reluat cu titlul schimbat, „Cazul Constantin Noica”, în *Politică și cultură*, Iași, Polirom, 1996. pp. 78-103). Era prima analiză serioasă a relațiilor filozofului nostru cu regimul comunist. Un act de cunoaștere, în esență. Considerat de unii fanatici drept o profanare, o demistificare intolerabilă. Despre legăturile mele personale cu C. Noica n-am intenția să revin. Un amestec de atracție și respingere, de ambiguitate esențială, în orice caz, cu momente tipice epocii. După 1989, au ieșit cu putere la lumină toate tendințele negative ale acestei „școli”. Cei puțin în interpretarea discipolilor săi cei mai fideli, devenită pe parcurs o adevărată „troică”: Gabriel Liiceanu, Andrei Pleșu, Horia Roman Patapievici. Nu este vorba, în cele ce urmează, de valoarea lor intrinsecă (după mine mult exagerată), ci de tendințele acestei „școli”, tot mai evidente și mai negative, după 1991. În ce sens?

„Cazul” Noica, transformat în mit charismatic, *guru* suprem, izvor unic de înțelepciune, *Căpitanul filozofic* al „națiunii” etc., a dus la reapariția imaginii filozofului-oracol, care dă sentințe definitive și sentințe cu valoare de dogmă, emite adevăruri unice, inatacabile, decide în toate problemele cruciale. Rolul acesta și l-a asumat G. Liiceanu, ajutat de TV, unde apare alături de E.M. Cioran, care-i transmite, într-un fel, făclia olimpică a supremei înțelepciuni românești (O mică paranteză – metoda se practică – un mărunț măscărici verbal ieșean, „geniu ludic”, Luca Pițu, și-a publicat poza alături de același E.M. Cioran). Ajutat de o poziție importantă, Editura *Humanitas* (fosta „Editură Politică”) și de *Dilema*, condusă de Andrei Pleșu (scoasă cu banii regimului Iliescu), care are și vocația irezistibilă a puterii politice directe, s-a ajuns la refacerea mitului autorității spirituale unice, definitive și imperative. G. Liiceanu devine conștiința națiunii. Al său *Apel la lichele*, supremul manual de etică civică etc. O astfel de mentalitate, transformată în monopol cultural, este plină de implicații nocive. În esență – pentru a rezuma rapid întreaga și profunda divergență – mă loveam de trei obstacole, după mine, capitale. Spun „după mine”, fiindcă mă priveau, în primul rând, în mod direct. În realitate era vorba de poziții filozofice și ideologice generale și chiar universale, foarte bine ilustrate de întreaga gândire a umanității.

Observam, mai întâi, cum mitul filozofului charismatic nu are un adversar mai redutabil și mai detestabil, în același timp, decât spiritul critic. A analiza „critic” – și nimic mai mult – cazul C. Noica, Nae Ionescu etc. și, în general, întreaga „generație bombastică” (G. Călinescu) devine o adevărată blasfemie. În mod inevitabil, o atmosferă de iraționalism intolerabil tinde să devină dominantă. Cu urmări catastrofale. Deci, după cinci decenii de dogmatism,

cenzură ideologică și represiune culturală comunistă, reapare, la polul opus, aceeași intoleranță, aceeași respingere a discuției libere. Cu siguranță sunt și mari diferențe De rază de acțiune – inevitabil mult mai limitată – de calitatea limbajului și a noțiunilor invocate, de intelectualitatea indiscutabilă a unor exponenți ai noii culturi, pe care n-am ezitat s-o definesc, încă din 1992, de „dreapta” (*Pentru Europa*, Iași, Editura Polirom, 1995, pp. 141-154). Căci totul, până la urmă, se rezumă la reactualizarea ideologiei de dreapta dintre cele două războaie. Doar altfel „coafată”, reluată într-o nouă formă.

Travestirea conceptelor de „ființă” și „ontologie” este elocventă pentru mistificarea ce se produce sub ochii noștri. „Ființa” este, prin definiție, atât de polisemantică, încât devine practic de nedefinit în termeni obiectivi. Se transformă într-un fetiș mistic, într-o dogmă absolută. Trec peste voga mistică, eliadistă sau nu, cu sau fără N. Steinhardt, explicabilă în bună parte și prin ateismul grobian marxist anterior. Deci, în interpretarea Noica, „ființa” devine, pe nesimțite, „ființă națională”. De unde provin toate celelalte noțiuni-fetiș: specificitate, etnicitate, organicitate, izolaționism etc. După care urmează antioccidentalismul, antidemocrația și celelalte. „Omul ontologic” este noua definiție a omului antioccidental, antiamerican în primul rând. Extremismul nu este departe. Am combătut „noua” concepție („Prejudecăți despre «omul occidental»”, în *România Literară*, 44, 4-10 noiembrie 1998). Dar în afară de câteva telefoane de felicitare (Gabriel Andreescu, de pildă) *nimeni*, dar absolut *nimeni* dintre liberalii noștri, nu mi-a luat apărarea. Fie că nu sunt „politolog” brevetat. Fie că n-am scris despre ei. Fie că au cărți de predat la... *Humanitas* etc. etc. Oricum ar fi, mi-am dat seama, încă o dată, cât de izolat și de singur sunt. Și cât de dominantă este, în lumea culturală medie, mentalitatea iraționalistă și antioccidentală.

Evident, între „manifestele” mele neopașoptiste și confreria inițiată de tip Păltiniș nu era – și nici nu putea exista – nici o legătură. Mai mult: eram profund detestat. Deoarece contestam, direct sau indirect, întreaga atitudine intelectuală a acestui grup: dreptul de a fixa definitiv opinia, de a stabili unica ierarhie acceptabilă a valorilor, de a se considera instanță culturală supremă. Adevărat grup de presiune culturală. Și ura irațională s-a dezlănțuit când, invitat la o ședință a grupului GDS în care fusesem cooptat, fără să fi făcut de altfel vreo cerere (am primit chiar și o adresă „oficială”), G. Liiceanu m-a dat pur și simplu afară (14 noiembrie 1995). I-am replicat dur. „Am fost invitat” și am declarat că nu plec. Și că nu mă intimidă *nimeni*, mai ales după 14 ani de gulag. Moment penibil. Până la urmă, cel ce a părăsit ședința a fost... G. Liiceanu, terminată în coadă de pește. Toți tăceau, intimidăți de marele prestigiu al adversarului meu inegalabil. Doar Mihai Șora a venit, caritabil, să mă consoleze, să mă roage să iau din nou cuvântul. Am renunțat pentru a nu mai prelungi acest spectacol „filozofic”.

Dacă evoc acest episod o fac doar pentru a ilustra mentalitatea totalitară, bine mascată, intolerantă în orice caz, a acestui grup. Nu-i contest, repet, intelectualitatea. Deși opera sa „filozofică” propriu-zisă este, la drept vorbind, destul de... „subțire”. Dar se intuia, se percepea – din întreaga mea atitudine intelectuală – o altă structură spirituală, un spirit critic ireductibil. Rețin că

și alții (Adrian Dinu Rachieru, în *Minerva*, 81-82/1999: „Unde ne sunt elitele?”) se arată, pe drept cuvânt, iritați de „troica nomenclaturistă” (A. Pleșu, G. Liiceanu, H.-R. Patapievici), cu iz charismatic, (ce) funcționează ca grup de presiune, la cota „narațiunii mitologice”, în topul cultural propus prin zelul propagandistic TV.

Și aș mai adăuga încă o obiecție, într-adevăr de esență: este lăudabil că C. Noica recomanda studiul filozofiei antice, patrona, într-un fel, traducerea lui Platon (revendicată, de altfel, ca proiect și inițiativă – chiar în fața mea și cu vehemență – de... Petru Creția: „Este ediția mea”). Doar că, din întreaga filozofie și etică antică, singurul sistem, într-adevăr „util”, semnificativ și, mai ales, adecvat stării spirituale actuale (și, de fapt, de totdeauna) a poporului român nu este platonismul, ci stoicismul și, în parte, *Etica nicomahică*. Încă o dată, C. Noica – vorba lui E.M. Cioran citat de Sanda Stolojan în jurnalul său parizian – *il est toujours à côté*. Cultul lui Platon și oferta de... „antrenor de marxism”. Parcă nu rimează. Și s-a vorbit chiar și de... susținerea lui N. Ceaușescu la obținerea... premiului Nobel. *Toujours à côté vraiment*.

De fapt, toată gesticulația, mai mult sau mai puțin „filozofică” a grupului Noica, se traducea, în cazul meu precis, printr-un boicot declarat sau tacit și bine organizat, deloc „filozofic”. El funcționa după principiile cele mai verificate și eficiente ale mafiei literare. Conspirația tăcerii, bârfeala, blocarea colaborărilor etc. Cea de la 22 a încetat (nu mai dau numele redactorului) și nu pot uita cum revista nu știa cum să scape mai repede de restul manuscrisului ciclului meu, care avea totuși structura sa organizată, *Repreziune și confesiune*. Antipatia, contagioasă, se răspândea prin redacții și edituri. La târgul de carte din toamna anului trecut (1998) întâlnindu-mă cu Z. Ornea – un serios om de carte – acesta a ținut să mă elogieze călduros, chiar ditirambic, pentru răspunsul dat antiamericanului Hurdzeu. Dar, în mod aproape conspirativ, tras prudent deoparte. Să nu-l vadă nimeni că stă de vorbă cu mine. Să nu se... „compromită”.

Acestea au fost și sunt moravurile culturale la noi și știam foarte bine că nu eu le voi schimba. Resimțeam totuși, uneori în mod acut, lipsa de solidarizare ideologică și culturală. La „lansarea” traducerii *Comparatism și teoria literaturii*, deși i-am invitat personal, n-a venit nimeni dintre animatorii *Sferei Politice* (despre care am scris, i-am prezentat nu o dată în public etc.), nici Iordan Chimet, nici alții. Din care cauză, când întâlneam, din când în când, și referințe favorabile (despre sprijinul cultural, publicistic și implicit moral al lui Sorin Antohi și Monica Spiridon voi vorbi într-o altă ordine de idei), simțeam că nu eram chiar de tot „singur”. Pentru a mă referi numai la „cazul Noica”, aș reține doar două texte recente, care, direct sau indirect, mă confirmă integral: *Filozofie și naționalism. Paradoxul Noica* de Alexandra Laignel-Lavastine, foarte prudentă și „diplomată” de altfel (București, Humanitas, 1998) și „Culturalism și naționalism în România secolului 20. O carte despre ambiguitatea creației filozofice a lui Noica” de Victor Neumann (*Euphorion*, IX, nr. 4/1998).

Reveneam din nou, la o veche constatare critică, indiferent cine sunt „eroii” sau „victimele” sale. În definitiv, mă întrebam, în ce calitate „grupul

de la Sibiu” sau „grupul Noica” stabilesc ierarhii și selecții pretins definitive și inatacabile în cultura română? Și nu găseam decât o singură explicație: enorma infatuare a convingerii că aceste grupări se legănau în iluzia că reprezintă singura elită a culturii române. În funcție de care, prin aliniere sau respingere, se stabilesc toate valorile. Evident că nu puteam fi de acord cu această mentalitate. Nu numai infatuată, dar și specifică spiritului acerb de concurență. La fel procedase și generația Eliade cu N. Iorga și, în general, cu întreaga clasă intelectuală „netrăiristă”, cu vechea universitate, cu cenacul Lovinescu. Pe scurt: „Scoală-te tu, să mă pun eu”. Specific uman? Specific național? Probabil o combinație între aceste două tendințe. Ambele detestabile.

În mod inevitabil, revin la cauzele acestei discriminări și profunde antipatii – dincolo de defectele mele de care am mai vorbit – în care idiosincraziile personale și subiectivismele cele mai absurde se asociază cu incompatibilități culturale și ideologice radicale și de esență. La „viața literară”, cum am mai subliniat (capitolul 11), nu participam. „Critic literar”, în accepția curentă a cuvântului, nu eram. Convenții de reciprocitate nu încheiam. Cu marii redactori-șefi ai unor cotidiane influente – toți formați și proveniți din presa UTC – nu aveam nici o legătură. Nu mai vorbesc de gazetărașii care n-au dat nimic culturii române și pe urma cărora nu va rămâne absolut nimic. Dar cred că motivul capital de conflict a fost o altă concepție despre cultură în general și despre cea română în special. În cultura impresionistă și publicistică nu credeam. În mod categoric. În superioritatea imaginii și impresiei asupra ideii, sistemului, construcției și mai puțin. Aveam, pe scurt, un alt ideal cultural și un dispreț (admit, adesea lipsit de tact) pentru pseudocultura gazetărească, pseudoeseistică, „pseudoliterară” dominantă. Bineînțeles, o incompatibilitate totală ce nu putea să nu lase urme profunde.

Aș aminti, numai cu titlul de exemplificare – trecând peste eterna ironie disprețuitoare a „fișelor” și „fișierului” – trei reacții publicistice, care spun totul despre repulsia pe care o produceam acestei categorii de polemisti. Nu mai dau referințele exacte (deși îmi este foarte ușor), într-atât amintirea acestor texte insultătoare mă dezgustă. „Tristețea erudiției” de N. Manolescu – poate cel mai trist articol scris despre mine pe această temă – exprimă foarte bine concepția unei critici și culturi „frumoase”, preocupate doar de „emoții estetice”. Deși o mare cultură, bine consolidată, înseamnă mult mai mult decât „creații estetice”, care au valoarea lor. Orice studiu organizat devine automat „trist”. Orice operă de erudiție, care face gloria marilor culturi occidentale, este nu mai puțin „tristă”. Nici o înțelegere a necesității referințelor solide, bine verificate, sistematizate. Într-o carte de convorbiri cu un oarecare Z. Sîngeorzan, N. Steinhardt, „mistic” livresc, împănat cu citate, mă tratează suficient-onctuos, „creștin”, dar cu un dispreț absolut. Sunt lipsit de orice valoare, de orice originalitate. De unde știa el? Violența se explică exclusiv printr-o contestare de esență: despre sensul, structura și funcțiile culturii – române în speță – aveam idei radical deosebite. Trăiam și veneam din două lumi diametral opuse. Intransigența era aceeași, doar că eu eram în netă minoritate. În plus, n-am scris niciodată despre acest mare mistic. Păcat de moarte...

Evident, întreg acest blocaj publicistic, boicot, atacuri și mai ales insulte mă afectau într-o oarecare măsură. La început mai mult. Apoi tot mai puțin. Până aproape de insensibilitatea totală. Dar și acest moment dureros face parte din trecutul meu pe care nu văd de ce l-aș ascunde. Problema esențială se deplasase. Cum nu mai putea fi vorba, în astfel de condiții, de „succes”, constatam doar enormele dificultăți de a mă apăra, de a riposta, de a rezista unor atacuri efectiv nedrepte. Revistele centrale erau închise sau ostile. Receptiv se arăta doar *Cuvântul*, dar de o circulație redusă. Cum să rezisti, să supraviețuiești publicistic în astfel de condiții? Treptat, treptat, această preocupare devenea tot mai ștearsă. Deși, dacă aș aduna măcar o parte din articolele acelei epoci, aș mai avea încă două volume în plus. În cele din urmă, am optat pentru colaborarea, strict selectivă, la revistele provinciale, care mă solicitau. Cu motivația pur ideologică a diversificării, descentralizării și spargerii monopolului central, de care am amintit. O soluție încă incertă ca rezultate. Dar o alta nu aveam și încă nu o întrezăream.

Ieșirea progresivă din publicistică pune și explică întreaga și profunda dilemă a singurătății culturale. Refuzul sistematic al colaborărilor, polemicilor și chiar pur și simplu al simplei prezențe publicistice, este cu dublă față. Riscul de a ieși din „actualitate”, a fi „uitat” este imens. Numai în ultimele două luni am refuzat, sub diferite pretexte, o colaborare la radio, la *Curentul* și *Monitorul*. Pe de o parte, izolarea îți asigură liniștea și continuitatea preocupărilor. Poți să refuzi adaptarea la un regim și sistem pe care nu-l asimilezi. Îți menții nealterată consecvența până la capăt. Dar, în același timp, prin izolarea tot mai accentuată, ostentativă, riști să devii tot mai puțin cunoscut. Și astfel să nu poți să-ți aperi ideile și să influențezi – fie și într-o mică măsură – starea de spirit a culturii actuale. Catastrofa în România postceaușistă este că succesul, receptia nu au nici o bază obiectivă. Totul se sprijină pe un sistem personal și subiectiv de relații, pe un schimb reciproc de servicii. Or, la acest capitol, eram complet deficitar. Un „handicapat”. Dacă nu pot fi înțeles în mod exact ceea ce sunt, o prezență pur formală nu mă mai interesa. Dar, vorba lui B. Gracián (p. 130), „ceea ce nu se vede e ca și cum n-ar fi”. De audiență, receptare, critică de direcție, în astfel de împrejurări, nici nu mai poate fi vorba. Situație plină de urmări negative. Dilemă dificilă, uneori teribilă.

Să rămân izolat și calm, să citesc numai ce vreau (și am enorm de multe lecturi de făcut), să mai scriu o carte-două, în primul rând doar pentru mine însumi? Sau să mă agit, în continuare, pentru un fel de himeră care se numește „cultura română” în versiunea sa actuală? Și care, lipsită de baze solide, face ca poziția mea să devină inevitabil un proiect utopic, irealizabil și indezirabil? Dezgust, retragere, blazare? Toate sunt justificate, în felul lor. Iar eu n-am găsit (încă) o soluție definitivă. Și am spus tot ce aveam de spus? Nici despre acest lucru nu sunt foarte sigur. Ultimele capitole ale *Vieții* vor da multe răspunsuri la o serie de întrebări. Dar poate că va fi totuși nevoie, în final, și de o lucrare de sinteză, organizată, sistematizată. Un fel de carte-manifest. Voi reveni, în orice caz, asupra acestei probleme, care mă preocupă intens, în capitolul următor.

Clarificarea ideologică

Distanțarea ideologică de orientările curente și izolarea culturală progresivă definesc doar o parte – chiar dacă foarte importantă – a dificultăților mele morale și intelectuale de după 1989. Tot mai mult îmi dau seama că acest moment a fost cu adevărat capital. El a însemnat însă mult mai mult: rupturi și clarificări definitive, pe un fond refulat de decenii de totalitarism. Stări de spirit extrem de dificile, adesea greu de suportat. Iar evocarea lor le sporește și mai mult dramatismul (pare emfatic, dar nu este) și uzura nervoasă. După 1989, am fost „fericit” și „nefericit” în același timp. Traversam și o perioadă extrem de ambiguă, de ezitantă, plină de toate dificultățile adaptării la o nouă realitate. Se înțelege, n-am reușit decât în parte. De unde, stări de insatisfacție și revoltă surdă, interioară, pe care nu le-am prevăzut niciodată. Câteva aspecte importante merită, cred, să fie reținute. Pentru a mă face înțeles cât mai exact posibil. În primul rând de către mine însumi. Făceam mari eforturi să depășesc faza ambiguităților inevitabile, a falselor imagini și chiar a „pseudoreputațiilor” de care mă bucuram. Și-mi dădeam seama, adesea cu consternare, că întreaga operație, chiar dacă nu imposibilă, se lovește de obstacole considerabile.

Continuam, mai întâi, să întrețin și chiar să cultiv, fără voie, falsa, exclusivă imagine de „critic” și „teoretician literar”. În realitate, de mult depășită în conștiința mea. Doar că exigențele editoriale erau mai puternice. Deși aveam acum cu totul alte preocupări și lecturi, apariția volumul 6, din *Biografie*, prevăzută pentru toamna acestui an (1999), continuă să întrețină aceeași imagine falsă, în esență, despre mine. Despre ceea ce reprezentam, în realitate, mult – puțin, în cultura românească. Treceam printr-un moment extrem de dificil de diferențiere, ce rămânea – din nefericire – încă nedemonstrabilă. La care se adăugau și toate deosebirile de generație, vârstă, formație culturală și atitudine publică. Mă simțeam tot mai izolat și mai singur. Efectiv singur. Dar suficient de lucid și de „analitic” pentru a-mi da seama că toate aceste incompatibilități erau cum nu se poate mai firești. Eram deci o „victimă” a împrejurărilor și trebuia să-mi asum acest statut și conștiință singulară. Până la capăt. N-a fost deloc, dar absolut deloc ușor. Suferința unui intelectual român, să-i spun totuși „om de cultură” (în nici un caz „scriitor”), căzut între două lumi. Ele însele, departe de a

se diferenția și de a se delimita în mod limpede și categoric, în spațiul românesc, una de alta, în această perioadă confuză.

Dificultăți enorme întâmpinam mai ales în modul de a-mi dezvălui, manifesta și demonstra adevărata identitate: de „critic de idei” și „ideolog”. Nu se înțelege nimic, dar absolut nimic, din întreaga mea atitudine și acțiune, dacă nu se percepe – în primul rând – această poziție esențială. Am mai menționat acest imens handicap. Cu atât mai dificil de depășit, cu cât înaintam singur pe un teren practic gol. O tradiție de acest tip încă nu există în cultura română. În ultimii zece ani am trăit, totuși, „ideologic” vorbind, mai mult decât în întreaga mea viață. Dar cu mari dificultăți. Căci a te manifesta ca „ideolog” și încă de un anume tip – după cum voi preciza imediat – după decenii de totalitarism dogmatic stalinist, apoi național-ceaușist, nu era cătuși de puțin o atitudine și o acțiune ușoară. N-are sens să insist. Am trecut, la început, și prin perioade de dezorientare și chiar de dezarmare ideologică. Apoi, din fericire, a intervenit o clarificare tot mai limpede și mai decisă. Știam tot mai bine ceea ce doream. Și mie și întregii societăți și culturii românești. Și, mai ales, cum trebuie să procedez. Dintr-odată, însă, îmi apăreau în față, adesea cu o mare agresivitate, alte noi obstacole, alte noi adversități. Și, din nou, trebuia să admit că și ele erau inevitabile. Această permanentă contradicție dintre motivațiile personale subiective, greu explicabile, dar profunde, ale unor opțiuni și convingeri ideologice obiective, definește poate cel mai bine starea mea de spirit, mai ales în perioada imediat de după 1989.

Clarificarea ideologică, fie și tardivă, m-a pus în legătură și chiar m-a introdus în medii politice, despre care am constatat, chiar de la început, cu mirare și adesea cu stupefacție, că nu aveam nici o afinitate. Pur și simplu, brutal, dar foarte exact spus, nu aveam ce căuta în aceste cercuri. Către care, totuși, mă împingea întreg „trecutul” meu de fost deținut și deportat politic, unele vechi relații și, de ce m-aș ascunde, chiar și câteva speranțe optimiste. Evident, naive, nestudiate, insuficient documentate și analizate. Dar reale. Ce legătură aveam eu cu vechea „nomenclatură”, care se recicla în stil „democratic”? Se înscria în partidele istorice? Bineînțeles, nimic. Ca și cu structura reală, internă, a vechilor partide? Și atunci mi-am dat seama că „lupta” mea nu poate fi decât una ideologică. Mai precis: o luptă de idei, dar într-o țară și într-un mediu politicianist unde nimeni nu avea, de fapt, asemenea preocupări. Lipsea chiar și noțiunea unei astfel de confruntări decisive. Am descoperit atunci un trist, dar mare adevăr: imposibilitatea – cel puțin în această fază istorică – de a fi doar un „critic de idei” și „ideolog”. Într-o Românie subdezvoltată, abia eliberată (doar aparent) din tirania totalitară.

A trebuit deci să aleg între „angajamentul” ideologic și cel practic. Să duc o luptă doar în planul ideilor, pe care volumele ideologice, publicate după 1989, o redau, cred, cel mai bine (din care cauză le și „iubesc” cel mai mult, deoarece ele mă „exprimă” cu adevărat). Ceea ce în România este încă o extravaganță, doar donquijotismul „elitist” al unei minorități intelectuale. Ea este însă embrionul viitoare, posibile – și mai ales extrem de necesare –

societăți civile românești. Dar fără nici o influență și eficiență practică imediată. Forțele inerte, indiferente și mai ales ostile erau copleșitoare. Iar eu mă „trezeam”, din nou, tot mai singur. Am scris zeci de articole (*Dreptatea*, *Epoca*, în presa clujeană), fără nici un efect de altfel. Cu precizarea, pentru mine importantă, că mai ales în acea fază luările de poziție ideologice erau extrem de „personalizate”. Scoase din experiența personală cea mai directă. Toate lecturile ideologice nu veneau decât să-mi confirme primele reacții intuitive. Inclusiv, radical ostile întregii „generații bombastice” de după 1930...

Îmi aduc aminte – regretabil și fără voie – și de o caracterizare a lui G. Călinescu, făcută lui D.I. Suchianu, în perioada 1946-1947, care mi-a transmis-o: „Marino este tot ce poate fi mai reacționar în sensul bun al cuvântului”. Definiție tipică (și falsă) din partea unui oportunist „pseudoprogresist”, despre care nici nu știam bine, pe atunci, dacă era vorba de apolitism cinic, oportunism etern, cabotinism, lichelism și, mai ales, parvenitismul unui „fiu”, orice s-ar spune, „de slugă”. Mama a fost o țigancă pe proprietatea familiei Călinescu. Simțindu-se responsabilă de aventura fratelui d-nei Călinescu, această familie l-a adoptat. Astfel de eredități amestecate se răzbună. Că fiii naturali sunt, adesea, foarte reușiți, este adevărat. Și că ei nu sunt puțini și în cultura română este și mai adevărat. Dar eu respingeam visceral acest tip de oportunism cinic, oricare ar fi fost explicațiile sale.

Încă o dovadă de clarificare ideologică foarte tardiv declarată: deși studiasem destul de serios atât iluminismul și pașoptismul românesc încă din perioada Lătești (capitolul 9) – dovadă și ciclul de articole din *Lumea* (1964-1965) – abia în 1998, în cele două texte manifest din *Sfera Politicii*, de care am mai amintit, mi-am formulat într-o formă elementară (și incompletă) adeziunea mea la „neopașoptism”. Studiul despre cenzura în România avea, în mod evident, aceeași inspirație și orientare. Era, în același timp, o redescoperire, o recuperare și o reactualizare a ideologiei momentului „1848”. Bineînțeles, modernizată și reelaborată. Dar, mai ales, dominată de nevoia găsirii și afirmării unui sprijin în trecut, în tradiția gândirii politice românești. De la care să mă revendic și pe care să-l dezvolt, în formele și limitele mele, după 150 de ani de existență istorică, încă foarte slab pusă în lumină. Mă indignam ineficient și abstract, în tăcere, de această evidentă și gravă carență a reflexiei și tradiției noastre politico-ideologice.

Dar, poate și mai importantă, era conștiința mea de „pașoptist întârziat”, psihologia unei stări de spirit foarte rare, singulară în orice caz în epocă. Îmi spuneam – exprimat în modul cel mai simplu și mai tradițional posibil – că după decenii de tiranie a „vechiului regim”, orientarea unui spirit „liberal” nu putea fi decât de pionierat, de început și de deschidere a unui nou drum, prin afirmarea unui sistem democratic, definit la început fie și prin câteva principii simple, dar fundamentale. Este, de altfel, și singura revendicare legitimă de la o tradiție ideologică românească bine atestată. Credeam nu numai posibil, dar și neapărat necesar, un „liberalism” esențial, fundamental, cât mai accesibil și aplicabil cu putință. Atât politic-constituțional, cât și economic. Până la *A Theory of Democracy Revisited* de Giovanni Sartori (1987), recent tradusă (1999), îmi spuneam că noi avem, în primul rând nevoie, nu

de o democrație „reinterpretată”, „redefinită” (sau alte formule „revizuite” de acest gen), ci pur și simplu măcar de rudimente de democrație liberală clasică, tradițională, „burgheză”, care în România n-a funcționat, de fapt, în mod real niciodată.

Să înlocuim deci național-ceaușismul printr-o astfel de democrație pe care, pe parcurs, o putem rectifica. Dar hibridul etatist de după 1989 mi se părea și o imensă eroare (istorică) și o enormitate (teoretică). Azi, îmi dau seama că, practic vorbind, ceea ce preconizam, era o utopie. Forțele liberal-burgeze erau inexistente, distruse, masacrate. Păturile mijlocii, care puteau efectiv cultiva și propulsa o astfel de ideologie, nu existau. Și puterii actuale nu-i trecea nici prin gând să le refacă. Ea simțea din instinct primejdia inițiativei și a independenței economice. Ideea de protecție socială intrase adânc în conștiințe și toate partidele, inclusiv de opoziție, o cultivau din motive de demagogie electorală. Dar mă uimea și mă scandaliza, în același timp, că nimeni sau aproape nimeni nu-și revendica și precursorii, care îi puteau legitima. Nu subliniau energic faptul că o gândire de tip liberal a existat totuși în România. Că până la Satori și alții, aveam – de bine de rău – câteva texte fundamentale românești de orientare fie și elementară. Dar la care puteam face referință. Fără a exclude, cătuși de puțin, readaptarea, actualizarea și reformularea lor. Pluteam mereu în vag, agitând doar câteva lozinci și etichete, lipite pe sticle goale de orice conținut. Spectacol deprimant, mai ales pentru un spirit cu vocația construcției ca mine. Simțeam nevoia unui program chiar minimal, dar precis definit. Că eram și că voi rămâne mult timp în netă minoritate, eram conștient de la început. Dar credeam, efectiv, în ideile mele, de la care nu puteam abdica sub nici un motiv.

Va trebui, fără îndoială, să reiau, cândva, într-un alt stil și cu o altă metodă, aceste probleme esențiale. Dar în ordinea urgenței și importanței – repet, precizare de bază, după decenii de neocomunism totalitar – câteva principii elementare îmi păreau fundamentale. Fără aplicarea lor o Românie post-comunistă este de neconceput. Aș nota, deocamdată, doar primele trei principii, pentru mine capitale. Toate sunt independente, interfuncționale:

1. Recunoașterea și respectarea riguroasă a drepturilor omului. Echivalentă cu instaurarea democrației, a statului constituțional și de drept. Între drepturile omului și drepturile statului, ale colectivității în general, primele au prioritate, cu mici excepții foarte bine precizate și lipsite de orice ambiguități;

2. Disocierea radicală dintre *stat* și *națiune*. Identificarea acestor două noțiuni – operă a romantismului ideologic german – este catastrofală. Deoarece ea introduce principiul discriminării, etnicismul, identificarea statului numai cu o parte din populația sa, mistica naționalist-șovină, intoleranța și, în cele din urmă, purificarea etnică. Nu există cetățeni de clasa întâi și de clasa a doua. Cauza libertății este superioară cauzei naționale. Iar respectarea drepturilor omului este superioară principiului suveranității absolute (limitată, de altfel, și prin noile convenții internaționale și noua doctrină NATO). Este ceea ce *Proclamația de la Izlaz* prevedea încă din 1848 la punctul 14: „Dezrobirea țăganilor” și la punctul 21: „Emancipația

israeliților și drepturi politice pentru orice compatrioți de altă credință”. Între cauza națiunii și cauza libertății, apăr pe cea din urmă. Națiunea se „apără” singură și din instinct. Pe când libertatea trebuie „apărată” prin instituții solide, separarea puterilor în stat, presă liberă (punctul 8: „Libertatea absolută a tiparului”), prin instituțiile societății civile și forța opiniei publice.

3. Diminuarea cât mai mult posibil a intervenției statului în toate domeniile. El are funcții precise doar în politica externă, apărare, comunicații și colectarea impozitelor. Până la... Dinu Patriciu și Horia Rusu, mă orientam după maxima lui Necker, din secolul 18: „A guverna prea mult este cea mai mare primejdie pentru guverne”. Concepția „statului minimal” nu este deloc o idee goală. Sunt pentru descentralizarea cea mai largă posibil, în actualele frontiere garantate prin reglementări internaționale. Comunitățile locale, autonomiile culturale locale trebuie să devină o realitate efectiv funcțională. Până la federalizarea europeană și universală (dacă va fi realizabilă vreodată), măcar această eliberare de constrângerea actuală centralizată a statului. Mitul statului-providență, statului-paternalist, statului-sinecurist trebuie să ia odată sfârșit. „Românul s-a născut bursier, trăiește funcționar și moare pensionar”, vorba lui Caragiale. Ajutoare, burse, da; parazitism birocratic, categoric nu. Protecție socială reală, da; parazitism camuflat, lene legiferată, paralizarea inițiativei particulare, nestimularea eforturilor particulare, categoric nu! Toate nenorocirile României de după 1989 vin și din faptul că nomenclatura, care conduce întreaga administrație, economie și proprietate de stat, nu vrea să-și piardă pozițiile dominante, privilegiile, salariile grase etc. Suntem victimele Statului omniprezent, birocratizat, parazit și corupt. Adevărata „revoluție” de aici ar trebui să înceapă.

Mă exprim foarte expeditiv din motive de concizie și maximă claritate. Sunt de asemenea conștient că nu există, în România actuală, decât 10-20 de „oameni de cultură”, care să gândească astfel. În același stil (ce prezintă și riscurile sale) notez fugitiv și poziția mea față de cele două confruntări ideologice actuale: comunism/anticomunism, respectiv alternativa Vest/Est? Structurile euroatlantice sau zona de influență a panslavismului? Că între modelul comunist social și politic și convingerile mele profund democratice au fost, sunt și vor rămâne deosebiri radicale, fundamentale rezultă, cred cu claritate, din toate confesiunile anterioare. Și nu am schițat decât cu maximă sobrietate întreaga dramă a scriitorului sub comunism și ce însemna, în aceea epocă, să fii efectiv „anticomunist”.

Puțini la noi încă nu înțeleg – dovadă că n-au citit nici măcar *Manifestul comunist* – că întreaga dispută, pe plan social și economic, dintre comunism și anticomunism are la bază poziția față de problema proprietății. În Constituția actuală proprietatea nu este garantată, ci doar „protejată”. Însă, fără o reală garantare a proprietății nu poate exista nici o reală economie de piață, nici o adevărată economie capitalistă. Cât de eficientă a fost propaganda comunistă, timp de decenii, rezultă și din faptul că ideea de „capitalism” aproape nici nu mai este reafirmată. În nici un caz, în marea presă, ea nu circulă. Or, fără proprietate și capitalism nu poate să existe nici bunăstare,

nici spirit de inițiativă particulară, nici concurență și competiție economică. Investiția, progresul tehnologic și acumularea de bunuri nu sunt posibile.

Sunt convins mai mult ca oricând că deși nu sunt – nici pe departe – „om de afaceri”, „banul este libertate” (*Geld ist Freiheit* cu o formulă germană). El asigură independența de spirit, libertatea de mișcări, de gândire și expresie. Or, marii săi adversari: populismul și egalitarismul (camuflete sub eticheta „dreptății” și „protecției sociale”), preocuparea doar de cantitate în dauna calității și a diversificării produselor, plus corupția, abuzul și inerția – tipice economiei de comandă, planificate și birocratizate – sunt încă dominante în mentalitatea publică românească actuală. Ceea ce transcriu acum fugitiv sunt doar observații de bază, predominant empirice. Știu mai bine decât oricine că ele au nevoie de o serioasă fundamentare în gândirea economică modernă. Sunt convins că voi fi confirmat și consolidat în aceste convingeri încă net minoritare în România actuală. Că apar reviste de tipul *Capital*, *Bursa* sau *Financiar* este excelent. Dar ele nu mă consolează. Sunt departe de a fi suficiente și, mai ales, influente și deci determinante.

De o reactualizare subită și în forme potențial din ce în ce mai dramatice – din cauza războiului din Serbia – este și decizia, orientarea esențială: Vest/Est? Occident sau ruși? Cu două agravante suplimentare. Deși Președinția și Guvernul au luat o poziție net pro-NATO, opinia publică și cea mai mare parte a presei este favorabilă Serbiei și dictatorului Miloșevici, președintele stalinist al ultimului stat comunist al Europei. Se organizează manifestații publice anti-NATO, cu inscripția *next target* (viitoarea țintă am fi deci... noi, o aberație totală). Atacurile antiamericane se intensifică din cele mai neașteptate direcții (într-o perioadă când... dolarii americani, prin diferite filiere externe, *FMI*, *Banca Mondială* etc. sunt mai indispensabili ca oricând). Știu bine cum sunt organizate și teleghidate prin interpuși, de către KGB, astfel de polemici. Dar ele relevă și alte două aspecte: 1. Fondul profund comunizat al „maselor largi populare”, efectul propagandei „antiimperialiste” și anti-NATO, inoculată de decenii; trebuie recunoscută subtilitatea propagandei antiamericane: stimularea fricii (ancestrale) de bombardamente, de primejdii catastrofale iminente; 2. Reactivarea – de o mare gravitate și insolență – a ideii panslaviste, a axei Belgrad-București-Moscova, primejdia resatelizării, a redevini victime ale imperialismului rus, proclamat oficial, pe față. De unde și până unde afirmația aberantă și agresivă a lui Lukașenko că „România a trădat ideea panslavă”? România nu este o țară slavă. Iar gândul de a-i vedea, din nou, pe ruși, reinstalați la noi, îmi dă, sincer spus, fiori. Amintirea cea mai puternică pe care am adus-o din URSS, după prima și ultima mea vizită (prin Uniune, în 1968, după invazia Cehoslovaciei, când nimeni, de frică, nu voia să plece) a fost spectacolul masei informe, cenușii, sărăcăcioase, dar masive, interminabile, strivitoare, ce se revărsa din gurile de metrou. Acest spectacol al unei forțe umane, imense, implacabile, copleșitoare, indistincte, total depersonalizate, mă urmărește și azi.

România trebuie să aleagă. „Oficial”, cel puțin deocamdată, a făcut-o. Eu personal „am ales” de mult. Dar, de îndată, sunt invadat de toate revelațiile unor incompatibilități radicale, acumulate de decenii. America nu este Europa.

Mentalitatea, tradițiile, istoria sunt complet diferite. Trec peste mitul „Yaltei” și „Maltei”, peste eternul „Vin americanii” și chiar peste „mitul american”, în genere încă foarte puternic. Dar la fel de irațional, ca și reacția antiamericană actuală, inimaginabilă cu un an sau doi în urmă. Nu mă las învins de spectacolul acestor mitinguri anti-NATO profund dezgustătoare. Îmi aduc totuși bine aminte că politica externă americană este definită, încă de Tocqueville, drept *expectante*. Adică ezitantă, lipsită de previziune, *wait and see*. Fără o reală fermitate, dispusă permanent la tranzacții și compromisuri „pragmatice”. Speriată și fascinată în același timp de colosul rusesc, de care se teme instinctiv, de calmat și „cumpărat” cu orice preț, prin credite uriașe. De zeci de miliarde de dolari, aruncate efectiv pe fereastră.

Politica externă americană este – orice s-ar spune – sub nivelul prestigiului său de mare putere. Fără îndoială, serviciile specializate sunt bine informate de realitățile din Est. Doar că nu ele elaborează politica externă americană, ci Congresul american. Iar nivelul culturii și experienței sale politice nu este mare, în contrast cu perfidia și rafinamentul psihologic slav și comunist. N-am întâlnit, de fapt, un singur american, care „să înțeleagă” efectiv realitatea din Răsărit, în general, a celei românești în special. În SUA, Charles Carlton nu știa cum să scuze mai bine „anticomunismul” meu. Poate, doi-trei istorici, Keith Hitchins, Paul Mickelson, Catherine Verdery și alți câțiva. Naivitate? Cinism tranzacțional? Greu de decis. Poate câte ceva din toate acestea. Cu accente distribuite diferit după împrejurări. Ce știe, să zicem, un Richard Shifter despre realitățile românești profunde? Aș aminti și de un document românesc, naiv și sincer al unei mari decepții sentimentale: „Scrisoare deschisă adresată conducătorilor americani” de Banu Rădulescu (*Memoria*, 14/1995).

Și când îmi aduc bine aminte că și... eu am colaborat, în felul meu, într-o mică măsură, prin stimularea și „editarea” cărții lui Mircea, „*Vocea Americii în România (1969-1978)*” (Iași, Polirom, 1997) la întreținerea... „mitului american” (observat și denunțat, de altfel, și de alții, de Stelian Tănase, de pildă), mă întreb dacă mai am dreptul unor astfel de obiecții. Oricum, continuiam „să iubesc” America pentru altceva: pentru inspirația net iluministă a *Constituției* sale, pentru *Jefferson Papers* și alte texte de acest tip. Un iluminism aplicat, în stare pură, care a făcut dovada – și încă în mod strălucit – a raționalității, vitalității și eficienței sale. Ceea ce, în Europa, nu a avut loc și nu s-a verificat niciodată. Un aspect și un merit istoric esențial.

Și totuși, ceva nu era și nu este în ordine. În situația istorică actuală, datată de fapt, inclusiv cea de sub ochii noștri. Îmi pare evident că americanii n-au noțiunea confruntării și a războiului ideologic. Este însăși esența comunismului și a spionajului sovietic. Cine citește cartea atât de bine informată, fie și numai la capitolele „americane”, a lui Stephen Koch, *Double Lives* (1994), recent tradusă în românește, *Sfârșitul Inocenței. Intelectualii din Occident și tentația stalinistă* (București, 1997), nu poate decât să se îngrozească de eficiența propagandei ideologice sovietice. Dar și fără acest izvor de primă mână, câte dovezi de manipulare prosovietică, începând cu consilierul lui F.D. Roosevelt, Harry Hopkins. Câte acțiuni de spionaj reușite,

începând cu „secretul” (vorba vine) al bombei atomice și terminat cu cazul, recent, Ames. O să mi se spună că și englezii „au pățit” la fel. Vezi cazul Philby, „grupul de la Cambridge”, Sir Anthony Blunt, critic de artă și conservator al... colecției regale britanice de pictură. Am și o carte a sa de istoria picturii italiene. Oricum ar fi, lipsa de experiență a războiului ideologic este mai mult decât evidentă. Un mic exemplu local. În perioada „războiului rece” se expediau prin poștă, la diferite adrese – cred la întâmplare – cărți americane, pe care destinatarii le vindeau repede la Anticariatul de stat, de unde le... cumpăram. Eu, mare amator, nu figuram pe „liste”. Alții, însă, iluștri necunoscuți, figurau...

Aș putea da zeci de alte exemple de totală inocență ideologică. Inclusiv, vorba lui I. Popper, decedat între timp, *În culisele Europei Libere* (București, 1992, 1994). Ultimul, războiul din Serbia. Există riscul imens de a se repeta eroarea istorică a lui Hitler, care nici el nu avea noțiunea războiului ideologic. În loc să se prezinte ca „eliberator”, să desființeze imediat colhozurile, să reîmproprietărească țărani ucrainieni etc., el a procedat ca un invadator clasic. Efectul? Trezirea și stimularea sentimentului național rus. Când și-a dat seama de eroare, organizând armata generalului Vlasov, era prea târziu.

Dacă aș fi fost în locul generalilor americani aș fi procedat altfel. *First step*. Milioane, zeci de milioane de manifeste aruncate peste tot, în care aș fi explicat motivele intervenției în Kosovo. Nu luptă împotriva poporului sârb, ci contra dictatorului comunist Miloșevici și protejarea minorităților. *Next step*. Distrugerea sistematică a întregului aparat propagandistic al lui Miloșevici: TV, radio, releele de comunicații, toate tipografiile centrale etc. Imaginea „dictatorului comunist” trebuia în primul rând scoasă din circulație. Ar fi fost un război mult mai „ieftin”. Și numai dacă n-ar fi dat rezultate aș fi trecut la bombardamentele actuale, care – psihologic vorbind – au un efect invers. Și ele alimentează propaganda antiamericană din întreaga lume. Pare, din partea mea, o strategie de cafenea și totuși nu este. Se subestimează, în mod evident, fanatismul naționalist, etnocentric și antiimperialist al sârbilor. Războiul nu poate fi câștigat decât pe teren. Serbia nu este Kuweit. Iar o invazie terestră decisivă, americană, după aventura din Vietnam, este improbabilă. Și opinia publică, europeană cel puțin, n-ar accepta-o. Acestea sunt faptele. Iar ele sunt, pentru mine cel puțin, mai mult decât dezamăgitoare. Mă consolez prin eternul ... *wait and see*. Nu am altă soluție...

„Gândirea captivă” ideologic are și alte forme, profund demoralizante pentru orice spirit liber, implicit critic. Dacă în regimurile totalitare comuniste, Czesław Miłosz are perfectă dreptate: „Cuvântul este baza acestui sistem. Stăpânirea intelectului oferă baza guvernării țării”, în regimurile democrate occidentale, de la care așteptăm... „eliberarea”, funcționează încă fanatismul ideologic antifascist. Impenetrabil la orice demonstrație, la orice evidență. După R. Barthes, chiar și... limbajul este „fascist”. Fiindcă „te obligă să vorbești”. Dar la vorbitorii de limbă rusă nu există aceeași obligație? Exemplul tipic este refuzul categoric, violent polemic, de a propune fie și cea mai minoră paralelă Holocaust/Gulag. Dacă este perfect adevărat, crimele lui Hitler nu pot să inspire decât oroare, crimele lui

Stalin nu sunt mai puțin odioase? Auschwitz este o monstruozitate. Dar masacrul ofițerilor polonezi la Katyn cum poate fi denumit? Oare *The Great Terror* de Robert Conquest (1996) și *Le Livre noir du communisme* (1997) nu sunt îndeajuns de convingătoare? Evident nu, pentru specia de obstinați marxiști, de tipul Merleau-Ponty, care încă înainte de perioada controverselor actuale enunța cele mai crunte aberații în *Humanisme et terreur* (1947). Este una dintre cărțile cele mai dezgustătoare pe care le-am citit vreodată. În astfel de împrejurări, „procesul comunismului”, fie și numai ideologic, este imposibil.

Din toate aceste motive, edificarea și clarificarea ideologică definitivă și bine articulată s-a produs în condiții aproape traumatizante, de mari adversități, obstacole și profunde decepții. Nu culpabilizez. Încerc doar să înțeleg, să-mi explic, o situație în același timp inevitabilă și inacceptabilă. Mă aflu într-un conflict permanent și cu deficiențele structurale ale psihologiei poporului român și cu stadiul de subdezvoltare a societății și culturii românești, și cu toate reminiscențele sistemului comunist. Pentru a nu mai vorbi de „viața literară” sub toate aspectele sale, din care nu fac, nu pot să fac parte.

Întreaga mea viață a fost agitată de antagonisme și conflicte permanente. Între convingeri (multe teoretice) și evaluarea obiectivă a realităților și posibilităților românești imediate. Dezolarea produsă de subdezvoltarea țării – redusă de comunism la nivelul lumii a treia – a fost mare. Și ea continuă și azi. Motiv de continuă indignare, revoltă, resemnare și stoicism. Tot ceea ce gândeam și scriam după 1989 – și mă refer în special la textele strânse în *Politică și cultură* – era departe, foarte departe de mentalitatea și tendințele publice dominante. N-a fost deloc ușoară (ca să evit cuvinte mari precum „dramă” și alte asemenea) starea de spirit a unui autor care gândește și scrie „liberal”, într-o țară și perioadă când însăși ideea de libertate pierduse orice sens. La o anchetă sociologică s-au putut primi și răspunsuri ca acestea: „Libertatea nu-mi lipsea prea mult”, „libertatea nu este de nici un folos” (Alina Mungiu, *România mod de folosință*, București, Staff, 1994, p. 106). Când am citit aceste aberații am fost o clipă deprimat. Doar o inscripție, sub un mare portret al lui Ceaușescu (tot mai numeroase), la o recentă manifestare antiguvernamentală, o egalează prin stupiditate: „Pe mine m-ați omorât, dar cu țara ce-ați avut”? Acesta este deci adevăratul popor român actual, comunizat, ceaușizat, fără nici o conștiință democratică și civică. Cauza acestei grave carențe este evidentă.

Adevărul, oricât de trist, trebuie recunoscut și denunțat pe față. Cu excepția unei pături subțiri de intelectuali occidentalizați, poporul român acceptase și se adaptase național-ceaușismului. Sistemul și regimul păreau eterne, definitive. Doar etnicismul naționalist răspundea integral structurilor sale mentale rurale. Este ceea ce am denunțat în „Mitul «situației ireversibile»” (1993, reluat în *Politică și cultură*, pp. 104-118). Este textul „politologic” la care „țin” cel mai mult, deoarece dezvăluie, sper cu claritate, cauza esențială a comunizării României. Structurile rurale – marea calamitate într-o Europă citadină – etnicismul, reflexele naționalist-șovine, egalitarismul și multe alte cauze (care vor fi menționate și în următoarele

capitole) stau și azi la baza *României de stânga* (după definiția foarte exactă a lui Dan Pavel, din 22, 16-22 februarie 1999). Ea este, din nefericire, marea realitate, mult mai puternică, decât embrionul societății civile, incipientei pături mijlocii românești și foarte slabei conștiințe democratice și liberale. Pentru un spirit „rebel”, ca mine, toate alternativele și orientările dominante de după 1989 erau și rămâneau inacceptabile.

Schimbăm „stânga” cu „dreapta”? Ar fi pur și simplu tragic să înlocuim o epocă totalitară și dogmatică, profund antiliberală în toate sensurile cuvântului, cu o altă ideologie, în sens invers, dar de același tip și cu aceeași structură totalitară. Problema mă preocupa încă din 1992, în *Pentru Europa* (Iași, Polirom, 1995): „Nu mai vreau, foarte simplu spus, dar ferm și irevocabil, nici un fel de stat totalitar, nici de dreapta, nici de stânga” (pp. 150-151). Deci, în alți termeni simbolici, nici comuniști, nici legionari. Aceștia din urmă, când nu se proclamă pe față, sunt camuflați în formule sofisticate, bune pentru semidocti naivi, gen: „omul ontologic”, „ființa neamului”, „spiritul dreptei”, „exerciții de reacționarism” etc. Chiar și „Cercul de la Sibiu”, dintr-o generație anterioară, avea o astfel de mentalitate (după o mărturie a lui I. Negoieșcu din 1982): „Voiam să ignorăm actualitatea occidentală, care nu ne era de folos și să ne adâncim în gravele noastre probleme proprii de structură: să scriem tragedii și teme neromânești, salvarea românilor prin fuga de românesc” (*Apostrof*, IX, 6, 1998). „Noicismul”, pe această latură cel puțin, a făcut și face în continuare ravagii. Întreține, direct sau indirect, o mentalitate etnicistă, iraționalistă, intolerantă, neototalitară, radical ostilă spiritului critic. A formula cea mai mică obiecție împotriva lui Nae Ionescu și C. Noica a devenit, pentru mulți, un act de blasfemie. Predispozițiile mistice, latente în orice iraționalism, izbucnesc acum pe față. Apar grupări „inițiatice”, după modelul „Păltiniș” (în jurul lui Petre Țuțea, N. Steinhardt), însetate de „absolut”, „miracole”, icoane făcătoare de „minuni” etc. Nu contest realitatea fenomenului religios, în termenii lui R. Otto, din *Das Heilige*. Dar el este extrem de rar în forme pure, autentice. La noi, doar o formă de mistagogie și ritualism gol, formalist. Și din acest punct de vedere, vechile observații ale lui C. Drăghicescu („Religia și cultura la români”, capitolul IX, *Din psihologia poporului român [Introducere]*, 1907) sunt și rămân încă actuale, incontestabile. Superstițiile babelor din sate sunt de același tip.

De notat, cel puțin, încă trei episoade semnificative ale agresivității spiritului intolerant, în plină eflorescență, stimulată de această mentalitate ostilă analizei raționale și critice. Când în *România Literară*, N. Manolescu și Dorin Tudoran au pretins să se pună semnul egalității între Holocaust și Gulag, cum este și firesc, au izbucnit atacuri violente în străinătate, dar și în țară. Revista a fost declarată... „antisemită”, ceea ce este o culme a relei credințe. Mult mai ponderat, *Centrul pentru studiul istoriei evreilor din România* a deschis o anchetă de opinii. Am răspuns la chestionarul ce mi-a fost adresat și mie, primind și mulțumirile directorului acestui centru (Eugen Preda, 29.05.1998). Antisemitismul rămâne însă în continuare tenace. Când studiul Holocaustului este introdus în manualele școlare, se produc reacții din public, reproduse și în presă („O scrisoare pe zi”, în *România liberă*,

9 ianuarie 1999). Se insinuează o eternă influență ocultă, gen „internaționala iudeo-masonică” din perioada legionară. O placă uzată.

Altă pagină urâtă a acestui dosar tenebros de imediată actualitate. Ea este scrisă de ofensiva ortodoxistă, de imensa ipocrizie a „Catedralei Neamului” – ca și cum alte construcții (spitale, școli, căi de comunicații etc.) n-ar fi mult mai necesare și mai urgente de omologarea dogmatică: țară = neam = român = ortodoxie. Să zicem că proiectul absolut abuziv al „Catedralei” este o concesie a guvernului pentru facilitarea vizitei Papei la București (7-9 mai 1999). Dar demonizarea Uniților, refuzul restituirii bisericilor confiscate de comuniști, apropierea implicită a ortodoxismului de imperialismul panslavist, agitația unor ierarhi, foști legionari, foști securiști, gen Bartolomeu Anania, care organizează la Cluj procesiuni de 2 000-3 000 de preoți ortodocși, sunt simptome ideologice tulburătoare și mult mai grave.

Realitatea este că asistăm, din plin, la o puternică ofensivă antioccidentală. Iar biserica greco-catolică este percepută ca o periculoasă influență europeană, prin intermediul catolicismului. Recenta criză din Kosovo (1999), bombardamentele NATO asupra Serbiei, au dezlănțuit, mai ales, un val de antiamericanism uimitor și fără precedent. Nu poate să nu fie subliniată din nou această situație alarmantă. Presa dezlănțuită ia apărarea dictatorului comunist Miloșevici. Stranii și profund ceașiste, în esență, („neamestec în afacerile interne”) sunt articolele lui Octavian Paler, din *România liberă*, ca și campania ziarului *Adevărul* și a multor alte publicații. S-a revelat, încă o dată, comunizarea profundă a exponenților opiniei publice și a poporului român. Și poate și mai mult eterna oscilare, duplicitate și instinct ancestral de supraviețuire, jocul la două capete, mereu sensibil la presiunile externe imediate. Bombele care cad în Serbia trezesc frica, instinctul de conservare intră în panică. La o anchetă făcută pe stradă, auzită la BBC, cineva a răspuns: „NATO pleacă, noi rămânem”. Adică suntem „în Balcani”, „lângă ruși” etc. Am semnat (ca și L. de altfel), cu toată convingerea, apelul pro-NATO, al intelectualilor prooccidentali: „Opțiunea societății civile într-un moment de cumpănă” (*România liberă*, 20 aprilie 1999). Reacție promptă, necesară, dar relativ puține nume cu adevărat reprezentative. Scriitorul ceașizat, oficial, „Academia”, întreaga universitate românească a fost absentă. Spiritul antioccidental, izolaționist, naționalist, etnicist rămâne predominant, evident și în numeroasele atacuri de presă pe această temă.

Am deplâns alinierea la pozițiile protecționismului cultural ale UE atât de antiamericane. Noua lege a audiovizualului prevede că „posturile de televiziune vor asigura creațiilor europene un procentaj majoritar” (*România liberă*, 14 ianuarie 1998). Evident filmele americane – în interpretarea supralicitată a antioccidentalismului românesc – sunt lipsite de „spiritualitate”. Nu transmit „fiorul metafizic”. Propagă doar cultul „violentei, drogurilor și al sexului” etc. Astfel de povești obscurantiste citeam și auzeam și înainte de 1940. Aceleași povești le auzim și azi, în 1999. După jumătate de secol. Și parcă ele sună acum și mai sinistru... Cui nu-i place un film american n-are decât să întoarne butonul și să nu-l vadă. Sau să închidă aparatul...

A-ți găsi un drum propriu, o soluție și o clarificare personală, în astfel de condiții atât de dificile, lipsit și de repere interne nu a fost și nu este deloc ușor. Singura mea busolă, pur abstractă, era pașoptismul liberal, deși îmi dădeam încă o dată seama că astfel de tradiții ideologice nu există de fapt în România. Fapt observat și de alții (Catherine Durendin, de pildă). Este posibilă reluarea ideologiei de tip liberal, din punctul unde ea a fost întreruptă? Teoretic așa credeam. De altfel, încă din secolul trecut, s-a spus că „la noi adevăratul 1848 este încă de făcut”. Dădeam citate precise, în acest sens, încă în *Opera lui Alexandru Macedonski* (p. 674), publicată în 1967. Nu vedeam, în orice caz, un alt răspuns și o altă explicație a neaderenței mele la ambianța ideologică dominantă de după 1989. „Manifestele” pașoptiste din *Sfera Politicii* nu aveau alt sens. Deși îmi dădeam perfect de bine seama de căderea lor în abis, în total contratimp istoric. Rațional continui să cred că aveam dreptate. Doar că realitățile imediate erau și sunt mult mai puternice. De unde sentimentul unei întreprinderi pur abstracte, obiectiv raționale și totuși utopice și imposibile în condițiile date. Tot ce vedeam în jurul meu era parcă făcut să mă descurajeze, să mă inhibe. Și totuși nu cedam ușor. Dar dificultățile erau și continuau să fie imense.

Pentru mine cel puțin, a fost și rămâne o mare evidență: foarte slaba combativitate a ripostei liberale la ofensiva ideologică antidemocratică, antioccidentală și național-comunistă actuală. De altfel, pașoptismul a fost combătut în permanență încă de la apariția sa și redus repede la tăcere (conservatorismul, junimismul, „școala” lui Nae Ionescu apoi comunismul continuat prin național-ceaușism, cu toți aliații săi, naturali într-un sens, C. Noica etc). Ceea ce m-a surprins chiar de la început a fost pe lângă mica circulație a revistelor „liberale” (*Sfera Politicii*, *Polis*, 22) lipsa cvasitotală de coeziune și cooperare între puținele spirite liberale existente. Nici o unitate și nici o solidaritate. Inutil a mai face „liste” de astfel de ideologi, lipsiți de orice noțiune a reciprocității. Este o temă care mă preocupă intens și chiar mă obsedează. Revin fără voie asupra sa.

În astfel de situații negative, nu se poate deci vorbi numai de un simplu „orgoliu de autor”. Am scris în două rânduri, de pildă, despre Dan Pavel și i-am prezentat în public, de trei ori, cărțile. Nici cel mai mic semn, nici cea mai mică mențiune a existenței mele, totuși ideologice, orientată în mod evident în același sens, proeuropean, antitotalitar etc. Mi s-a replicat destul de superior că eu sunt „teoretician literar” și nu „politolog”. Am primit atunci – dacă mai era nevoie – o dură lecție: pe astfel de „solidarizări” nu se poate conta în nici o împrejurare. Deși cărțile publicate după 1989 pe teme atât de actuale pot dovedi că sunt măcar un critic de idei „ideologice”. Stelian Tănase a fost mult mai solidar. Când PNL a organizat un simpozion de omagiere a revoluției de la 1848, el a propus și participarea mea, dar a fost refuzat. Când m-a anunțat la telefon, era destul de dezamăgit: „Asta-i situația”. În definitiv nimeni dintre participanți, dintre care unii complet „obosiți” (Dan Amedeo Lăzărescu, de pildă, plin de locuri comune), nu publicaseră, în acel moment, adeziuni mai ferme și mai bine articulate la idealul revoluției comemorate.

Aceste antagonisme și accidente personale sunt mult mai puțin grave decât decepția – sau mai bine spus revelația – cea mai profundă: dezideologizarea, apolitismul, lipsa cvasigenerală de convingeri civico-politice. Fenomenul era foarte vizibil și înainte de 1989, când avea cel puțin explicația și scuza refuzului implicit al ideologiei dominante, represive. Pentru a nu mai vorbi de instinctul de conservare, de frică și prudență. Un refuz prin pasivitate, neimplicare. O „ieșire” pur individuală din istorie. Din nefericire, aceeași lipsă de preocupări ideologice reale este la fel de evidentă și după 1989. O serie de noțiuni-cheie – îmi reamintesc mereu – par aproape dispărute din circulație: capitalism, burghezie, proprietate, „ceaușism”, comunism și mai ales anticomunism. Desigur, ele sunt uneori folosite. Dar timid, în cercuri restrânse și fără mare audiență. O opoziție ideologică liberală, puternică, încă nu există. O denunțare energică, masivă a sistemului comunist rezidual, etatist, centralizat și, mai ales, a economiei socialiste de pe poziții „centriste”, „liberale” nu se constată. Asistăm, în schimb, la mineriade, revendicări sindicale de evidentă inspirație a „luptei de clasă”. La polul opus, o recrudescență a „spiritului dreptei”, de inspirație legionară, a cărei apologie nu este nici măcar ascunsă (Răzvan Codrescu, de pildă). Căzut între două focuri, nu duc – ideologic vorbind – o existență deloc plăcută și „confortabilă”.

Un motiv în plus de singurătate culturală și ideologică este și realul apolitism al scriitorului și omului de cultură român. O specie în care nu mă regăsesc. Cu care, cu foarte puține excepții, nu am nici un fel de afinități și legături. Personaje exotice, de genul meu, sunt, de altfel, o raritate și în partidele politice democratice, pe care, în mod evident, nu le asimilează. Scriitorul român nu este, de fapt, nici comunist, nici anticomunist, ci doar egoist, carierist, preocupat exclusiv de a se pune în valoare și cât mai profitabil posibil. El a deprins, sub vechiul regim, tehnica tăcerii și a simulării, în stil *Ketman* – vorba lui Czesław Miłosz – pe care o continuă și azi cu succes. Când simte nevoia unei minime justificări, cei mai abili, cei mai cinici, sau poate cei mai sinceri „apolitici” se baricadează îndărătul primatului valorii estetice. Nu eu voi nega, fără îndoială, această valoare. Dar se constată, la foarte mulți scriitori și critici, o adevărată fixație și anchiloză în unicitatea valorii estetice. Deși ea nu este niciodată unică, exclusivă. Nici măcar în literatură și artă. Există și alte valori la fel de legitime și, uneori, în anumite momente istorice, chiar dominante și necesar prioritare.

Din care cauză nu există, încă, la noi, o singură critică serioasă, sistematică, a marxismului literar. Ceea ce am făcut eu, în unele capitole, din unele volume ale *Biografiei ideii de literatură* este mult prea puțin. Lipsa tradiției teoretico-literare – de care am mai amintit – ar fi o explicație. O contribuție, totuși, în ultima carte tradusă a lui Lucian Boia, *Mitologia științifică a comunismului* (București, Humanitas, 1999). În schimb, descopăr, mereu, cu stupeoare, că se găsesc tot timpul scuze pentru colaboraționism, că M. Nițescu este odios etc. Voi reveni asupra acestei probleme în capitolul următor. Am chiar sub ochii mei dovada acestui lamentabil apolitism. *Ziarul de Cluj* a deschis, în primăvara lui 1999, o anchetă privitoare la „românul mileniului, românul

secolului". Ei bine, nici unul dintre scriitorii care au răspuns la anchetă n-a indicat numele unui mare om politic din trecutul nostru (Brătienii, I. Maniu etc.). Ceea ce era de demonstrat: depolitizarea totală.

O foarte proastă impresie îmi lasă, cu mici excepții și presa de după 1989. Mai întâi, se observă o enormă diferență între marea calitate a principiului libertății cuvântului și profunda mediocritate a jurnalistului care beneficiază de acest nobil drept. Violența dezgustătoare a atacurilor (căci de „polemici” reale nici nu poate fi vorba), pamfletul, bășcălia, vulgaritatea sunt predominante. În plus, cei mai mulți editorialiști și directori de ziar (gen I. Cristoiu, Cornel Nistorescu) provin direct din presa UTC, unde s-au format. Reflexele lor visceral antioccidentale, antidemocratice, criptocomuniste s-au manifestat cu virulență mai ales după intervenția NATO în Serbia. După I. Cristoiu, „Serbia a fost îngenunchiată. Urmează România?”. O provocare mai mult decât stridentă. Deci eterna denunțare, deprinsă timp de decenii, a imperialismului american. Uluitor de agresiv și vulgar, Cristian Tudor Popescu, mereu crispat, categoric, suficient și definitiv. Multe noi trusturi de presă și posturi particulare de televiziune sunt, fără îndoială, scoase cu banii Securității, spălați prin Elveția, prin diferite „afaceri” etc. Orientarea lor este mai puțin deschisă, dar nu mai puțin evidentă.

„Drama” mea publicistică personală este că, prin polarizare accentuată, nu pot avea acces nici la presa de dreapta, pentru a nu mai vorbi de cea de „extremă dreaptă”, gen *România Mare*. Puteam colabora, de pildă, la *Curentul*, unde am fost de mai multe ori invitat. Dar preocupările mele actuale îmi interziceau orice dispersare. Constat doar cu tristețe că și destule reviste literare și culturale sunt orientate mult spre dreapta (*Jurnalul literar*, de pildă, devenit criptolegionar, cu merite totuși în recuperarea unor texte ale exilului). Și mă întreb dacă voi mai colabora chiar și la *Cuvântul*. Revistă efectiv independentă, pe care o apreciez. Mai ales, după avertismentul telefonic al lui Dan Ciachir (mă întreb ce grad o fi având?), după riposta mea în *România Literară*, pe tema prejudecăților agresive despre „omul occidental”. Pentru criptocomuniști și vechea-noua Securitate nu altul a fost și va rămâne inamicul public nr. 1.

Din toate aceste motive, nimic mai necesar, îmi spuneam, după decenii de spălare a creierului și de revenire în forță a nostalgicilor comuniști, decât renașterea, apărarea și cultivarea cât mai intensă a spiritului critic (Am deplâns și anterior această carență, capitolul 21). Atât a conștiințelor individuale, cât și colective. Nici o clarificare ideologică nu este posibilă fără trecerea tuturor ideilor în circulație prin acest filtru. În același timp, toate anxietățile, problemele dificile, complexele și conflictele interioare nu pot fi echilibrate și corectate fără examenul lor rațional. Pentru mine, rațiunea n-a fost un simplu concept abstract și gol, ci un mod și o soluție de viață. De echilibrare și supraviețuire morală. Într-o polemică locală, pe care n-am de gând s-o continui („Ce fel de mituri?”, în *Ziarul de Cluj*, 1 iunie 1999), am reafirmat energic același punct de vedere. Exigența reflexiei critice-ideologice îmi apărea ca o necesitate obiectivă, urgentă. Personală și colectivă. Cu atât mai mult, cu cât o tradiție a reflexiei critice românești,

de fapt, nici nu există. Trebuie deci denunțați cu putere, în primul rând, marii adversari ai libertății spiritului critic în societatea și cultura românească actuală. Sunt dezolat să constat mereu singularitatea poziției mele. Tot mai izolată, situație greu de suportat moral.

Mă loveam, în primul rând, de toate obstacolele nu numai ale unei lungi „gândiri captive” ideologico-politice, dar și ale supraviețuirii și chiar contra-ofensivei vechilor structuri ale statului totalitar comunist, care n-au fost nici pe departe dislocate. Nu este vorba numai de lipsa totală a unei critici serioase a marxismului sau național-comunismului. Ori de denigrarea unor noțiuni fundamentale precum: „burghezie”, „capitalism”, „proprietate particulară”, de care am mai amintit nu o dată. Constatam virulența continuă a vechii Securități denunțată doar în câteva împrejurări, devenite publice prin intransigența celor vizați și mediatizarea presei. Mă refer la cazul Răzvan Mihai Ungureanu, din Iași (devenit secretar la MAE, un tânăr absolut remarcabil), la „căpitanul Soare”, la varianta sa timișoreană în legătură cu grupul „A treia Europă”. Dar mai ales, la respingătoarea campanie anti-NATO, în urma intervenției în Serbia. De fapt, confruntare esențială între Vest și Est, democrație și agresivitatea anacronicului regim comunist Miloșevici. Și faptul că, în mare parte – trebuie subliniat mereu – presa românească actuală este anti-NATO, antiamericană, nu dovedește decât reflexul său comunist, dresajul ideologic, ereditatea și formația sa totalitară. Plus influențele oculte, imperialiste, „slave”, ale Rusiei de totdeauna. Acesta este – și nu poate fi altul – primul și cel mai important obiectiv al spiritului critic românesc. Avem, într-adevăr, „datoria de a nu ne mai lăsa îmbolnăviți de frică” (Emil Constantinescu, în *Cotidianul*, 14 octombrie 1992). De frica de a gândi, vorbi și scrie în mod liber. Și deci și de a critica și de a nu ne declara de acord atunci când conștiința ne-o impune, într-o conjunctură și problemă politică sau alta.

Dar spiritul critic (necesitate absolută amintită și în capitolul precedent), are, după 1989, încă un adversar redutabil: în sfera ideologică și culturală. Viața culturală și spirituală tinde să fie dominată, la polul opus, de iraționalism și misticism, de unde derivă toate extremismele și fundamentalismele posibile. Totul camuflat în filozofia „ființei” și a „omului ontologic”, în „ortodoxism”, „Catedrala Neamului” etc. etc. Sunt puse în circulație tot felul de idei nebuloase, vagi, ambigue. De fapt neanalizabile, care „spun” fie prea mult, fie prea puțin sau chiar nimic. Ceea ce mă irita cel mai mult, pe lângă ocultismul degradat, de joasă specie, era și este ambianța de mister, revelație, inițiere, mistico-mitică, prestigiul noului „guru” național, al „Căpitanului filozofic”. În spatele acestui cult se află respingerea categorică a occidentalului, lipsit de mistică și spiritualitate. El este materialist, laicizat, raționalist, „protestant” și, bineînțeles, „iudeo-masonic”, în varianta cea mai extremistă a acestui obscurantism. Nu ezit să denunț ca mare vinovat pentru această atmosferă mistagogică și tenebroasă, influența nefastă, pe acest plan, a lui C. Noica și a grupului de la Păltiniș. A pretinde că deții suprema înțelepciune și monopolul gândirii românești este un mare și intolerabil abuz. Și, în același timp, o profundă eroare spirituală.

Despre cazul Noica m-am exprimat în repetate rânduri și nu mai revin. M-a interesat exclusiv ca un exemplu – fie și „cu voie de la poliție” – de cultură alternativă, independentă, disociată de valorile oficiale. Acest rol a fost, cu unele „poticneli”, bine jucat și, în esență, benefic. Fără voie îmi amintesc totuși fugitiv, fără a insista, de cazul analog al lui D. Gherea, din secolul trecut. I s-a concesionat, fără dificultăți, restaurantul gării Ploiești, pentru ca vechea poliție să-i poată controla mai bine mișcările și mai ales pe emigranții socialiști care veneau și plecau din și în Rusia. La fel și cu instalarea lui C. Noica, la Păltiniș, apoi, mutarea sa din vila 13 în vila 12, cu instalații microfonice probabil mai perfecționate. Se spune că la SRI s-ar păstra cinci mari volume de înregistrări, unde probabil figurez și... eu.

Dar altceva vreau să subliniez în această ordine de idei. Mi-am dat seama, prin experiența cea mai directă, cum funcționează tehnica racolării și a inițierii, a „riturilor de trecere”, cultivarea admirației necondiționate pentru „maestru”, abolirea oricărei îndoieli raționale. A declara „mari spirite”, chiar „genii” incipiente, un grup de tineri intelectuali – nu contest, cu calități deosebite – este cea mai bună metodă de a-i converti și capta pentru toată viața. Iar acest grup începe să se proclame, în mod inevitabil, suprema instanță culturală a țării. Stabilește ierarhii definitive. Criteriile sale de selecție a valorilor sunt indiscutabile și infailibile. Pe „ăsta” îl primim în cultura română, pe „ăsta” (adică pe... mine) nu-l primim etc.

Evident că „exasperam”, după expresia lui Andrei Pleșu. (Când am luat, împreună, un premiu al revistei *Cuvântul*, „Superlativele anului 1996”, condescendența sa distanță și superioară nu mai avea margini; bun ministru de Externe, totuși). Mai ales că mi se părea pur și simplu ridicol a fi „exclus” din cultura română de acest moralist cu lipsă la cântar, care împrumută de la alții titlul unei cărți (*Minima moralia*) fără s-o declare. Și cu o operă destul de „subțire”. Ca și de anatemele și expulzările lui G. Liiceanu, devenit marele „filozof național” sau Horia Roman Patapievici. Pur și simplu mă dispensam de certificatele lor. Ceea ce fac și în continuare. Cazul este de semnalat doar fiindcă ilustrează foarte bine repulsia pe care o produce spiritul critic – o adevărată calamitate – în această ambianță intolerantă, de confrerie inițiatică. Orice obiecție, îndoială, analiză și judecată critică, liberă și independentă produce iremediabil o breșă în sistemul de idei, valori și relații ce se vrea dominant, definitiv și inatacabil. Deoarece introduce principiul diferențierii și al opțiunii strict personale. Ceea ce pentru această mentalitate de sectă închisă este intolerabil. În felul acesta, am devenit profund antipatic și „periculos” acestui grup dominant în presa și mediile culturale centrale, chiar și de „opозиție”. Numai că această „opозиție” nu este nici pe departe concesionată exclusiv GDS-ului.

Eclipsa, boicotul, sabotarea și chiar combaterea spiritului critic, mai ales prin cultivarea insistență a opusului său („credință”, „absolut”, „tradiție”, „mit” etc.) definește, de fapt, întreaga cultură română actuală, să-i spunem „necomunistă”. Din care cauză, nimic nu mi se părea mai urgent, mai necesar, mai actual decât o stare de permanentă vigilență critică în cultură. Nu este vorba numai de a refuza și a combate cultura „oficială”, prin ceea

ce am numit *cultura alternativă*. Este nevoie de mult mai mult: de o rezistență constantă împotriva oricărei supralicitări, mistificări și mitologii. De o „revoluție permanentă” împotriva oricărei mitizări și mistagogii de orice speță. Ceea ce lipsește cel mai mult culturii române actuale, pe această latură, este o cultură de tip raționalist, analitic, critic. Din care cauză, am salutat apariția lucrărilor lui Lucian Boia, curajoase („Mitologie și spirit critic”, în *Cuvântul*, 9/1998, apoi în *Continental*, 2/1999), propunându-mi să scriu în același sens, și despre recenta carte a lui Ioan Constantinescu (trecută total sub tăcere): *Despre exegeza extremei drepte românești* (Iași, Junimea, 1998). *Una voce poco fa*. Într-adevăr. Dar refuz pur și simplu să subscriu la revenirea în forță, după totalitarismul de stânga, a totalitarismului de dreapta. După cum nu cred că întreaga cultură de rezistență – câtă a fost – nu se reduce nici la *Motanul Arpagic* și nici la o poezie-două sau la un interviu al lui Mircea Dinescu. Luări de poziție cât se poate de laudabile. Dar pe ultima sută de metri. Cultura de rezistență românească are și alte aspecte, unele mult anterioare, mai diversificate și – îndrăznesc să afirm – mai profunde.

Ultima concluzie și, de fapt, cea mai importantă clarificare ideologică și culturală, care le include și le sintetizează pe toate – cristalizată foarte târziu, abia în anii din urmă –, este necesitatea unui alt model, nivel și stil cultural. Nu m-am regăsit niciodată în mediul cultural dominant. Nici înainte, nici după 1989. Cred însă că pot defini destul de limpede esența aspirațiilor mele culturale fundamentale și, îndrăznesc să spun, definitive. Nu lansez însă „manifeste”, care n-ar fi înțelese și nici acceptate de nimeni. Le fixez doar pentru mine, în câteva puncte. Ca un fel de „catehism” și *aide-mémoire* personal. De uz „intern” și, deocamdată cel puțin, „strict confidențial”:

1. O cultură română, în primul rând, liberă, eliberată, sper, pentru totdeauna, de toate servituțile și constrângerile totalitare, de dogme, normative și cenzură. Mă opun categoric „răsturnării tuturor valorilor” – adevărata revoluție, după Nietzsche – și cea mai periculoasă dintre toate, după... mine. Nici revoluție de stânga, nici de dreapta. În centrul său, energic și sistematic, drepturile omului și valorile democratice occidentale;

2. O cultură română cu un alt orizont internațional, prin integrare bine personalizată, nu „colonizată”. Soluții proprii, competitive, de cel mai înalt nivel posibil. Despre contracultura „colonizatului cultural” m-am exprimat în capitolul anterior. Revin și subliniez necesitatea documentării și sincronizării critice, cât mai ample posibil. Dar, în același timp și a punerii la punct a unei bune metode de asimilare și filtrare a tuturor influențelor și referințelor străine accesibile, necesare sau inevitabile. Doar în felul acesta vom ieși, efectiv, din obscuritate și vom depăși lipsa de receptare și recunoaștere internațională, generatoare de atâtea permanente complexe. Mi-am dat seama, încă o dată, de necesitatea și posibilitatea acestei integrări, cu prilejul vizitei în țară a lui Matei Călinescu, Ion Vianu și Virgil Nemoianu (1994);

3. O cultură română care să depășească starea de subdezvoltare culturală actuală. Reducerea cât mai mult posibil, a cât mai multor decalaje existente devine o cerință imperioasă și urgentă. De unde, din nou, necesitatea de a

construi solid și durabil, prin lucrări fundamentale, proprii, de referință: istorii și enciclopedii, dicționare de toate tipurile, sinteze și nu culegeri de fragmente. Construcții proprii și nu compilații. Respingerea categorică a culturii *pseudo*. Improvizația culturală, informația de mâna a doua, spiritul culturii orale televizate nu mai poate satisface. Eseiismul diletant, care se pronunță despre tot și despre toate, lipsit de orice competență reală, într-un domeniu precis al culturii, este și rămâne, în cel mai bun caz, un fenomen de simplă mondenitate intelectuală. O cultură română majoră se construiește tenace și sistematic, nu se improvizează;

4. O cultură română medie de cât mai înalt nivel posibil, elogiata și în capitolul anterior. Soliditatea marilor culturi occidentale nu o fac, de fapt, în literatură, marile genii, ci numărul extrem de ridicat de scriitori *de seconde ordre*, așa-ziși, „minori”, din toate epocile, mereu interesați și „descoperiți” sub un aspect sau altul. J.J. Rousseau, dar și Chamfort și Rivarol. Goethe, dar și Lichtenberg etc. etc. Iar fără cadre medii, de cel mai înalt profesionalism tehnic, mecanismul cultural astfel conceput nu poate să funcționeze. Deci cât mai buni specialiști și cercetători într-un domeniu precis, cât mai buni redactori, traducători, editori, colaboratori poligloți, bibliografi posibil. Iar fiindcă am intrat ireversibil în secolul culturii de consum de masă, nu văd de ce și această cultură inevitabilă n-ar fi de o cât mai bună calitate. În limitele și obiectivele pe care ea și le propune. Nu este deloc necesar sau obligatoriu ca această cultură de masă să fie și neapărat vulgară, stupidă și total incultă.

În câteva texte de confesiune ideologică personală, am exprimat cu ocazia unor reeditări, traduceri și noi volume, substanța acestor convingeri. Mă refer, în special, chiar dacă mă repet, la postfața de la ediția a doua a lui *¡Olé! España* (1995) și la *Comparatism și teoria literaturii* (1999) precum și la „Epilogul” la volumul 6 (și ultimul) al *Biografiei ideii de literatură* (1999). L-am publicat anticipat, ca o precauție, în *Carnet Literar* (III, 10 martie 1999). Apariția sa, prin încetarea sponsorizărilor Soros, este deocamdată cel puțin incertă. De fapt, ideea centrală, riguros definitorie și care explică și rezumă întreg sensul acestei evoluții, este afirmarea adevăratei mele identități culturale și ideologice: sunt – și repet – doar un critic de idei și, în sens larg, un „ideolog”, și nu un critic literar. De altfel, am mai spus-o (insistență cred... scuzabilă). O confuzie inevitabilă, întreținută timp de decenii, generatoare – observ mereu – de neînțelegeri și antagonisme total nedorite. Cam ce-aș fi dorit să scriu în acest sens – publicistic vorbind – implicat în actualitatea imediată, o poate demonstra, de pildă și ciclul *Represiune și confesiune*, din 22 și *Cuvântul*.

După 1989, acest tip de critică, total inexistent anterior, mi se părea mult mai necesar, mai actual și mai eficient, decât eterna critică literară curentă, foiletonistică și impresionistă. Și azi îmi pune un mare semn de întrebare, evidentul decalaj dintre orientarea ideologică, indiscutabil liberală, a lui E. Lovinescu și stilul său critic-literar (pentru a nu mai vorbi de cel al discipolilor săi), inclusiv ambițiile sale pur literare, de romancier, din păcate, ratat. În literatura română se produceau, în același timp, mutații

esențiale. Valoarea pur estetică nu mai satisfăcea integral. Conceptele critice străine, de import, se dovedeau, multe, inaplicabile la noi. Un alt orizont cultural devenea dominant. Axa înclină tot mai mult spre SUA și nu spre Franța (*passer, beauté passée*, vorba lui Voltaire) și așa mai departe. Gustam cu voluptate dintr-un fruct mult timp interzis. Consideram atunci, ca și acum, doar critica de idei ca expresia tipică și specifică a spiritului meu critic. Într-o cultură fără o astfel de tradiție (altă situație care mă obsedează) acest proiect și efort n-au fost însă percepute. Și, de fapt, nici nu puteau fi. După cum nici „stilul ideilor”, pe care-l cultivam, nu putea fi gustat. De altfel, el este foarte puțin „practicat” în publicistica ideologică actuală. Dan Pavel, Gabriel Andreescu și Stelian Tănase sunt numele cele mai citabile. Într-un anume sens, „colegul” meu de stil, sec, rece, obiectiv, rapid, în propoziții scurte și limpezi, este chiar acesta din urmă. În orice caz, în stilul său – pentru mine și delectabil – m-am regăsit cel mai mult. El mă „răzbună” într-un fel de prolixitatea atâtor cronici literare de o „făcătură” pretins „creatoare”, „artistică” sau superficial jurnalistică, total indigestă ori nesemnificativă.

Timpul nu iartă și nu sunt sigur că voi mai practica foarte mult timp acest stil ideologic. Pentru a nu mai vorbi de „ideologia” propriu-zisă. O zonă intermediară – subliniez din nou, deoarece noțiunea este departe de a se fi consolidat la noi – între articolul de ziar, oricât de bine orientat ideologic și marele sistem de idei. Riguros, distant și abstract în glacialitatea sa voită, programatică. Deci, încă o dată, o zonă cultural-ideologică medie, cu principii ferme, limpezi, dar exprimate într-o formă cât mai accesibilă și cursivă. În acest stil aș dori să pot scrie ultimele mele două cărți, cu perspective, cred, încă imprevizibile de realizare și, mai ales, de editare: *Cenzură și libertate în România* (dezvoltarea schiței istorice din *Sfera Politicii*, de care am amintit) și o ultimă carte-manifest, *Pentru o cultură liberală*. Ezit încă s-o numesc *românească* sau nu. Cred, în orice caz – sincer și definitiv –, că aceste două lucrări sunt absolut necesare culturii noastre ideologice actuale. Dar, tot mai mult, aceste proiecte se transformă în pariuri secrete și „probleme” strict personale. Sunt, de fapt, proiecte și cărți – confesiuni, mărturii personale ale unui spirit critic izolat ce s-a dorit toată viața liber și independent și n-a reușit decât în mică măsură. Concluzii ideologice ale unei întregi existențe. Chiar dacă s-au lovit și se lovesc în continuare de enorme obstacole.

Citind și recitind paginile anterioare, decepția pur ideologică – abstract vorbind – este mereu, fără exagerare, foarte mare. Lipsa de dialog și comunicare pe aceste teme, în cazul meu, este totală. Viziunea mea ideologică este și rămâne singulară, izolată, până aproape de sufocarea morală. În orice caz, un exercițiu dur de luciditate. Defulare fundamentală pe de o parte. Imposibilitatea de integrare într-un mediu nereceptiv pe de alta. Prea puțini intelectuali români gândesc la fel. Iar cei ce gândesc la fel sunt – am mai afirmat-o – pulverizați, ireductibil individualiști și fără nici o noțiune de colaborare și spirit de cooperare. Îmi spuneam, adesea, că toate aceste idei sunt aproape totdeauna irealizabile dacă nu chiar imposibile. Pe

de o parte, aveam tot mai precis sentimentul că ideile sunt invincibile teoretic și total ineficiente practic. Pe de alta, trăiam și acționam într-o cultură și într-un tip de societate, unde ideile joacă un foarte mic rol, ca să nu spun total inexistent. Din care cauză, mă simțeam, nu o dată, nu numai izolat, dar și ridicol. În ochii mei și al altora. Poate peste cinci, zece decenii, aceste idei vor deveni banalități. Chiar sper, doresc mult, acest lucru. Deocamdată, însă, nu. Eram, deci, convins, tot mai convins, că ideologia nu este acasă în România. Că orice discuție referitoare la principii, ideologii, programe este aproape fără sens, într-un mediu social unde domină doar soluția practică, pur individuală, printr-un sincronism și tropism de moment, de o remarcabilă mobilitate și adaptabilitate. Fără însă nici un scrupul și bară de direcție. Și fără memorie istorică.

Constatam – de câte ori trebuie s-o mai repet? – că toate textele, articolele, profesiunile mele de credință iluministo-pașoptisto-liberale n-aveau nici un ecou. Păreau un program cvasiutopic, deoarece nimeni nu avea acest punct de plecare sau sistem de referințe. Situație, uneori de-a dreptul demoralizantă. Alteori, perfect explicabilă. Izolat, în Cluj, „în provincie”, fără relații în cercurile influente centrale. Condiția morală a unui astfel de intelectual, care gândește și scrie „liberal”, într-o cultură dezideologizată, subdezvoltată, în bună parte comunizată și dominată de structuri mentale arhaic-rurale, nu poate fi comodă. În plus, cu un limbaj care aparține unei alte generații. Purtam cu mine și în mine, în sfârșit, „blestemul” spiritului critic, mereu inadaptabil și nesociabil. O adevărată calamitate morală și socială în planul existenței practice imediate. Mă afecta și lipsa totală de reacții ideologice, măcar la capitolele evident antimarxiste din *Biografia ideii de literatură*. Dacă revin asupra acestei teme este și datorită faptului că „rana” este încă permanent deschisă. Revendicarea de la un program cultural ideologic, precum cel din „Epilog”, rămânea deci practic imposibilă, incomunicabilă, absurdă. Să publici, după 1989, cărți de netă ideologie anticomunistă și nimeni să nu ia act de această implicație, chiar în propria sferă de relații intelectuale, mi se pare neverosimil și nedrept. Și totuși, aceasta era realitatea. Dacă o socioloagă din Cluj, Irina Culic, își aduce aminte de mine, în studiul său de sinteză, unde și citează unele texte (*The Strategies of Intellectuals: Romania under Communist Rule in Comparative Perspective*, in *Intellectuals and Politics in Central Europe*. Ed. by András Bozók, Budapest, Central European University Press, 1999, p. 62), Alina Mungiu, despre care am și scris cu simpatie, mă „uită” complet. Ca și pe mulți alții de altfel. De pildă, pe C. Dumitrescu, autorul cărții *La cité totale* (1986), prima critică ideologică sistematică a ceaușismului, mereu ocultată. Încep să înțeleg ceva de ce această autoare – cu atât de evidente calități – este antipatizată. Decide preferențial și prea superior și definitiv în toate problemele. O documentație cu adevărat serioasă și completă, în adâncime, inclusiv în sfera ideilor românești, nu se constată. Numai cu referințe americane, de ultimă oră, nu se poate elabora o adevărată ideologie „românească”. Prestigiul Harvardului este excelent, dar nu și suficient. Deocamdată, dintre numele de prestigiu, doar Vladimir Tismăneanu, din străinătate, și-a

adus aminte de mine, cu simpatie, în *Fantasmeme salvării* (tr. rom., Iași, Polirom, 1999, pp. 211, 254).

Cât despre „exportarea” în străinătate a convingerilor mele ideologice, prin intermediul studiilor comparatiste – singurele posibile, în acea perioadă de mari constrângeri și blocaje – nu-mi mai făceam de mult nici o iluzie. De altfel, am și întrerupt practic toate legăturile. La colocvii și alte reuniuni nu mai participam. Nici în străinătate, nici în țară. Nu mai aveam nici plăcerea nici energia de altădată. La început, aceste legături aveau și ceva „disperat”, „salvator”, de evadare într-o lume, considerată de mine cel puțin, „liberă”. Și chiar așa și era, în domeniul meu de preocupări. Pentru mine, descoperirea și recuperarea libertății a fost și este o experiență cum nu se poate mai directă și concretă. Am amintit, în altă parte, șocul de a-l vedea tradus pe Troțki, în spaniolă, în plin regim franchist, la Barcelona.

Am constatat însă repede că orientarea mea proeuropenă, de integrare și *partnership* nu interesa de fapt – mai ales printre profesorii-comparatiști – pe nimeni. Și atunci mă consolam doar cu constatarea că, printr-o serie de cărți și publicații, „integrarea” (inclusiv a mea) este totuși nu numai teoretic, dar și practic posibilă. Deci „se poate”. Făceam această dovadă. Doar că acest pionierat, evident și prin unele progrese în studiul istoriei ideii de literatură, era în străinătate nedemonstrabil. Iar în țară, numai izvor de antagonisme și invidii. Și atunci, dezgustat, dezamăgit, uneori chiar demoralizat, mă refugiam în tăcere și în mine însumi.

Decepția politică

Nu este exagerat, cred, să trag după mulți ani de angajament politic, închisoare, domiciliu obligatoriu, o scurtă perioadă de activism politic după 1989 și unele concluzii. Este evident, pentru mine, că s-a produs, în cele din urmă, o clarificare politică esențială și definitivă. Experiențele au fost atât de profunde și de traumatizante, încât o întrebare a început să mi se pună cu tot mai mare intensitate. A devenit aproape obsesivă. În definitiv, *de ce și pentru ce* am suferit? Și cu ce urmări și rezultate? Ce sens a avut întregul meu „sacrificiu”? Căci a fost, fără îndoială, unul. Deși nu-l exagerez și nu-l „eroizez” în nici un fel. Și nu pretind nici o compensație sau recunoaștere publică. De la nimeni și sub nici o formă.

Răspunsul este dezarmant de simplu. Pentru unii, poate chiar demoralizant: rezultatul final este o imensă decepție. Un eșec și un „faliment” total. O agitație și suferință inutile. Bune intenții irosite și nu o dată calomniate. De unde, mai mult chiar, distanțare și decepție, un dezgust total de politică. Sau, mai precis, de modul cum a fost și este ea înțeleasă și aplicată la noi. Dacă este cineva care să-l înțeleagă bine de tot pe N. Bălcescu, atunci când mărturisea lui Ion Ghica, acela sunt... eu: „Mie mi s-a acrit detot de politică și doresc a mă ocupa numai de istorie. Pe contemporanii mișei i-am dat dracului”. Este vorba, bineînțeles, de politica militantă, activă, publică, așa cum este ea practică în România după 1989. Căci interesul pentru ideologia politică nu s-a stins. Dimpotrivă. El a crescut, pot spune, într-o proporție inversă cu retragerea mea totală din așa-zisa „viață politică” (admițând că am făcut vreodată parte din ea).

Un fel de „adio armelor”, în felul meu, retras complet – dacă pot spune astfel – într-un fel de mănăstire laică. Înconjurat doar de cărți, dosare și fișe. Am devenit tot mai radical și mai inabordabil. Dar discret, marginal, tăcut, ferit pe cât posibil de orice controverse. Detestam regimul instalat după 1989, ca și pe cel precedent. Și, uneori, îmi spuneam, că sacrificiul meu (pe care nu-l supralicitez în nici un fel) nu are, în acest mediu lamentabil, nici măcar o valoare simbolică. Îmi dădeam tot mai bine seama că nici unul dintre idealurile mele (inclusiv în viața socială, în cultură, în „viața literară” și literatură) nu este realizabil. Și trăgeam toate concluziile. Urmate de o întreagă serie de reacții, de la blazare și oboseală, până la

dezamăgire și dezgust. În felul acesta, am devenit total inapt pentru viața socială. Lipsit – după cum am mai spus – de orice ambiții publice, de succes și carieră. „Ce-am căutat în această galeră”? Ca să parodiez, mai bine spus, pe Molière. „Am primit”, într-un sens, doar ceea ce „meritam”. N-aveam ce căuta, într-adevăr, în această „galeră”... ..

Dacă aș face totuși un mic „bilanț” al eșecurilor și ratărilor mele înainte și după 1989, aș începe cu „angajamentul” meu politic PNT (am explicat în ce condiții) și aș termina cu aventura clujeană a FDAR, din care a ieșit, totuși, Convenția Democratică actuală. De două ori m-am angajat într-o acțiune precisă și de două ori am ratat-o, atât din împrejurări obiective, cât și din incompatibilități personale. Aș continua, apoi, cu o constatare amară: o enormă deosebire între aspirațiile și ideile mele și realitatea politică imediată. Un contrast brutal, o imposibilitate radicală de realizare. Chiar dacă situațiile sunt explicabile prin starea de subdezvoltare a societății românești, dictatura cEAUȘISTĂ și celelalte. Un eșec inevitabil, de asumat ca atare, „stoic”, explicat obiectiv, la rece. Îmi dădeam seama de acest fenomen observând că nimeni nu dădea nici o atenție nu numai, să zicem, articolelor mele (și ele, într-o perioadă, n-au fost chiar foarte puține), dar mai ales nici unei confruntări ideologice reale și generalizate, nici unei lupte adevărate de idei politice. Mă găseam deci dezarmat, naiv, „rupt” de realitățile românești imediate. Foarte puțin integrat efectiv societății românești, de ieri și de azi. O lecție socială extrem de dură, la sfârșitul vieții. Dar mai bine mai târziu decât niciodată. Să mai adaug, în sfârșit, atacuri, insulte, în țară și în străinătate, din care n-am amintit decât o mică parte? Totul mi se părea cu atât mai absurd, cu cât nu revendicam nimic. Nu concuram – politic și social vorbind – pe nimeni. Doar că foștii mei „colegi” de închisoare n-aveau cum să înțeleagă un fapt extrem de simplu: nu eram un „activist” politic și, cum mi s-a și spus de altfel, nu „aveam” ce căuta în politică. Iar rolul unui intelectual, al unui om de cultură, în „politică”, ei nu-l înțelegeau. Oricum ar fi, toate aceste antagonisme m-au separat definitiv de „trecutul” meu, o vai, politic. Îmi permit acum o reevaluare a întregii mele atitudini. O edificare personală, deplină, a ceea „ce sunt” și ceea „ce nu sunt”. Cu părți bune și părți rele.

Cu siguranță, nu sunt un „om politic”. Nu am această vocație. În astfel de medii am făcut mereu o figură de intrus, de inoportun, de inadapdat, în cel mai bun caz. Voința oarbă de putere, de parvenire, de succes profitabil imediat mi-a părut totdeauna respingătoare. Am observat foarte bine, și din interior, cum funcționează la noi mecanismul politic. Uneori, îmi spuneam că aș fi fost poate un bun administrator, un bun organizator. Dar n-aș fi rezistat nici măcar două luni. În România, dacă nu ești „simpatic” și dacă nu intri într-un lanț de complicități cointeresate ești un om pierdut. Trebuie să surăzi în dreapta și în stânga, să fii „popular” etc. Tehnicitatea, competența, eficacitatea reală n-au nici o valoare și nici o prețuire. Ceea ce explică întreaga subdezvoltare actuală.

Și, din nou, îmi amintesc de invitațiile pe care le-am primit: mai întâi de a intra sau de a candida în „consiliul audiovizualului” (la telefon, Petre

Mihai Băcanu, în 1994). Apoi de a intra în diplomatie. Constat că și alți autori au procedat la fel. „Rând pe rând, Gabriel Liiceanu, Ana Blandiana, Nicolae Manolescu, Octavian Paler, Adrian Marino, Alexandru Zub m-au refuzat”, după cum mărturisește, întristat sincer, Președintele Constantinescu (*România liberă*, 20 martie 1997). Aveam sau n-aveam dreptate? Nu este vorba de comoditate și lipsă de civism, ci de lipsă de vocație. Căci politica și diplomația sunt, în esență, vocații ca oricare altele. Chiar mari vocații când sunt practicate la un nivel superior, cu adevărat creator.

Până la urmă devin fără voie „cinic” cu mine însumi: constat că mi s-a făcut, în realitate, un imens serviciu prin... „expulzarea” mea din viața socială și, mai ales, din parodia actuală de „viață politică”. De fapt, este vorba de două inestimabile servicii. Involuntare, indirecte, dar foarte reale. Totdeauna, o „providență” binevoitoare a avut grijă ca, în toate momentele dificile ale existenței mele, dezavantajele să se transforme în avantaje. Mai întâi, eliberat de servituți publice, am putut realiza și chiar termina unele proiecte culturale. Izolarea s-a dovedit, din acest punct de vedere, fecundă, o adevărată binefacere. Împrăștierea, pierderea de timp, figurația inutilă au fost total eliminate. Mi-am dat seama, încă o dată, că problema culturală mă interesează mult mai mult decât cea politică, deși fără soluții politice nu există nici soluții culturale. Voi reveni asupra acestei condiționări esențiale. Dar, deocamdată, îmi spuneam și-mi demonstrem că „misiunea” mea este culturală și nu politică. Și, din nou, îmi amintesc de o altă confesiune a lui N. Bălcescu făcută lui A.G. Goleșcu: „De-am vedea că nu putem fi patriei folositori, slujind-o în politică, vom da politica dracului și ne vom întoarce cu mulțumire, eu la ocupațiile mele istorice, tu la cele de filozofie morală și tot vom putea fi folositori și ne vom putea mângâia”. Este mai mult decât o consolare personală. O adevărată opțiune paradigmatică a oricărui adevărat om de cultură român. Iar eu, aș îndrăzni să spun, aparțin acestei specii. Cu precizarea, esențială după mine, că încerc să realizez – foarte sintetic spus – o sinteză de „pașoptism” și „modernism” politic. Să concilies două „suflete” și două „conștiințe” și, să le dau, pe cât posibil, o expresie organizată, în termeni actuali. Cele două texte-manifest din *Sfera Politicii* (nr. 60 și 61/1998), care comemorează în felul meu Revoluția de la 1848, sunt, sper cel puțin, destul de elocvente pentru o astfel de aspirație.

Dar nu numai atât: mi-am cucerit, pot spune, chiar dacă foarte târziu, după 1989, binele suprem: libertatea de mișcări, de expresie, de inițiativă culturală, a spiritului critic și de „creație”. Nu există „libertate”, greu sau chiar imposibil de definit, ca și noțiunile de „ființă”, „dumnezeu” etc., ci doar libertăți precise, concrete, expres formulate, realizabile într-un cadru social bine precizat. A nu fi la ordinele nimănui, a nu fi obligat la ore de birou, la semnatura unei condici etc., ce poate fi binefacere mai mare? Mai ales pentru psihologia mea rebelă și inconformistă? Bineînțeles, totul este o chestiune relativă, de coeficient de realizare, de „fezabilitate”. Iar, în cazul meu, el a fost mare. Scriu doar ce-mi place și unde îmi place. G. Ivașcu, care voia să mă mobilizeze la *Cotidianul* și în alte publicații, a observat

exact: „Marino nu scrie decât ce vrea el”. Eram... deci, inutilizabil, o cantitate neglijabilă. Din punctul său de vedere și al sistemului pe care-l servea.

Greu de strâns cu ușa, mă relaxez, în final, în felul meu. Recapitulez în liniște în izolare, nu numai binefacerile, dar și motivele renunțării mele la politică: revelația că nu am această chemare, a adevăratului mediu politic și a moravurilor sale (temă pe care o voi relua mai jos), plus amenințările Securității, plus, din partea opusă, insultele, dar și amenințările „colegilor” mei de... „luptă politică”. Acestea din urmă și mai dezgustătoare și, uneori, demoralizante. Veneam cu inima deschisă și încasam doar copite (de la „Dr.” Bratu, ing. Puiu, Cicerone Ioanițoiu, prefațat în cele din urmă de... M. Ungheanu etc.). Cauze convergente, conjugate și solidare și, până la urmă, indisociabile. Cred totuși că pasiunea culturală a fost, până la urmă, cea mai puternică dintre toate.

„Cazul” meu particular nu este, de fapt, decât ilustrarea unei situații generale. Ea trebuie privită și definită cu toată luciditatea. Între omul de cultură, scriitor, artist etc. și mediul politic există o incompatibilitate radicală, o diferențiere profundă de structură. Problema mi s-a revelat cu brutalitate imediat după 1989, când unii dintre noi au fost atrași, pentru o scurtă perioadă, de mirajul politic. Am discutat-o în mai multe articole, culese sau amintite în *Politică și cultură* (Iași, Polirom, 1995, pp. 360-361), în special în „Intellectualii și politica” (1995, pp. 149-158). După 1989, scriitorii, intelectualii în general, s-au dovedit total nepregătiți, inapți să înțeleagă și să asimileze viața politică efectivă. O dovadă în acest sens este și faptul că scriitorii nu s-au regăsit deloc în vechile partide „istorice” și au încercat regroupări în organizații proprii, denumite în general „civice”. Ele s-au dovedit inconsistente. Serioase, în felul lor, dar de mică audiență și lipsite, mai ales, de o infrastructură logistică funcțională. Așa au apărut Alianța Civică, PAC, GDS-ul și altele. Nu li se pot contesta, în nici un caz, bunele intenții. Doar că problema de esență este total diferită: nu există, de fapt, nici o legătură între talentul literar și talentul politic. Vezi, între altele, și eșecul politic destul de recent, al scriitorului peruan – de talent, de altfel – Mario Vargas Llosa. Nu există nici o afinitate profundă între creația, activitatea intelectuală și culturală în general și acțiunea politică. Incompatibilitatea este radicală. Vorbesc și „din experiență”, vorba lui T. Maiorescu. Notez, pe scurt, câteva puncte esențiale de divergență. Să mă conving, încă o dată, în primul rând eu însumi.

Pentru scriitorul adevărat, pentru omul de cultură autentic, „opera”, „creația” trec, în mod firesc, pe primul plan. Conflictul cultură/politică izbucnește în mod inevitabil. Omul de cultură își dă seama imediat că în mediul politic el nu-și poate realiza opera. Și atunci se retrage defensiv, complexat, resentimentar, adesea chiar vindicativ. Instinctul pare să-i spună: „Singur, vulnerabil, neînțeles, deloc prețuit la adevărata mea valoare, nu-mi rămâne decât să mă izolez și să încerc să realizez măcar o parte dintre proiectele mele. Fie și o singură operă”. Dar de ce scriitorul se simte „singur”? Pentru că mediul politic vede în el un corp străin, inasimilabil, inutil, neutilizabil și reacționează în consecință.

Teoretic, omul de cultură – și mai ales ideologul – poate aduce totuși o contribuție doctrinară, scriitorul una propagandistică, publicistul una de imagine mediatică. În practica – și mai ales în cea românească de după 1989, pe care o cunosc bine – omul politic „alungă” însă pur și simplu pe scriitor. Nu-l cultivă. „Partidul nostru (este vorba de PNȚCD) nu „curtează” pe nimeni, după cum recunoaște și bunul meu cunoscut și coleg de închisoare, Nicolae Ionescu-Galbeni (într-un interviu din 22, X, 16-22 martie 1999). Nici regimul Constantinescu nu s-a dovedit mai receptiv, din nefericire, la necesitatea „seducerii” scriitorilor. Unele încercări recente de racolare și chiar de mobilizare ale unor oameni de cultură, destul de puțini de altfel, cred că sunt mult prea tardive. Și nu totdeauna bine inspirate.

Trebuie să recunosc: nimeni nu este de vină, din cauza incompatibilităților amintite. Sau, dimpotrivă, toată lumea este de vină. Pe de o parte, omul politic, în general incult, care nu citește nimic, nici măcar presa politico-ideologică, nu are decât dispreț pentru acest intrus care este scriitorul. Îi tratează, cel mult, cu o politicoasă indiferență. Omul politic vede în acest personaj fie un instrument subordonat de propagandă, un „agent de publicitate” de simplă execuție, fie un concurent, un rival posibil, cu un succes de public real sau potențial mai mare (în foarte multe cazuri) decât al său. Un biet și obscur lider provincial în marea majoritate a cazurilor. Scriitorul complexează, stânjenește este prin definiție incomod. Partidele n-au nevoie de astfel de „personalități” mai mult decât iritante.

Pe de altă parte, scriitorul este prin natura sa individualist, egocentric, narcisist. Psihologia sa este funciar sinecuristă, parazită, profitoare, abuzivă. Se manifestă independent. Nu este disciplinat și încadrabil. Se manifestă adesea infatuat, agresiv și obraznic. De unde, un antagonism inevitabil între „activist” și „poet” sau „scriitorul liber profesionist”. Acesta are adesea și spirit critic, de natură a-l face și mai antipatic. Să nu uităm, în sfârșit, nici rivalitățile interprofesionale dintre scriitori. Chiar și cei de „orientare” politică identică sunt incapabili să colaboreze, să coopereze în vederea unor idei comune sau scopuri superioare. Scriitorul, fie și angajat ideologic de aceeași parte a baricadei, nu te iartă niciodată că l-ai ignorat. Dacă ai scris o cronică negativă sau ai polemizat cu el, poți să fii de o mie de ori la fel de „liberal”. Ești anatemitizat până în pânzele albe. Pentru toate aceste caracterizări am exemple foarte precise, de la Mircea Dinescu la Alexandru George, de la Ileana Mălăncioiu la Gheorghe Grigurcu. Nu este vorba numai de talentul lor, ci doar de trista constatare că prezența scriitorului în politică este, adesea, o calamitate reciprocă, în toate sensurile cuvântului. De „carriere politice” nici nu poate fi vorba.

Relațiile cu „politicul” – în cazul meu precis – se complică, mai ales după 1989, printr-o revelație, căreia la început, nu i-am bănuț nici pe de parte proporțiile și consecințele. Și, bineînțeles, nici decepțiile. Ele mă urmăresc până azi. În două cuvinte: pretinsa „revoluție” din 1989, nu numai că n-a distrus sistemul comunist, dar a făcut evidentă marea realitate a epocii: comunismul, în România, a supraviețuit în forme democratice. Mai mult, întreaga politică postrevoluționară a făcut și face tot posibilul ca regimul

să se mențină, în forme acceptabile și după prăbușirea URSS. A fost, fără îndoială, eroarea cea mai profundă de analiză și evaluare a situației istorice în care trăiam. Pot spune chiar singura eroare. Dar capitală. Nu mi-aș fi imaginat niciodată comunizarea reală a țării, păstrarea vechilor structuri, supraviețuirea mentalității comuniste, în variantă „național-comunistă”, atât de evidentă de altfel în toate fostele țări ale „lagărului sovietic”. Anti-americanismul profund, virulența atacurilor anti-NATO din presa noastră au devenit foarte vizibile mai ales după intervenția din Serbia. S-ar părea că trag o astfel de concluzie doar sub impresia ultimelor evenimente. În realitate, mi-am dat seama chiar de la început că „ceva” nu este în ordine. Dar n-aș fi bănuț niciodată dimensiunile dezastrului și nici perspectivele viitorului imediat. Încerc să reduc totul la esențial. Deci nu o schiță istorică, ci doar confesiunea unei sumbre decepții exprimată cât mai concentrat și sobru posibil.

De ce n-a fost totuși, o „revoluție”, pe care am văzut-o cu toții doar la TV? Moment suprarealist? *Happening* politic de mari proporții? Pe un fond de răscoală populară, spontană, haotică, într-adevăr anticomunistă („fără comuniști”), un grup gorbaciovist, în frunte cu I. Iliescu, a preluat puterea fără nici o dificultate. În bună tradiție românească, în jurul familiei Ceaușescu s-a făcut imediat gol și după fuga cu helicopterul a urmat un neverosimil autostop, încheiat în cazarma de la Târgoviște. Raportul de forțe era, în esență, următorul. Jos, o masă amorfă, neorganizată, fără lideri, fără program. Este de neimaginat o revoluție condusă de personaje gen Dan Iosif, Dincă, Nica Leon și alții de același calibru. Sus, un grup de anticeaușisti, un sistem de relații de partid. Chiar dacă, să spunem, n-a existat un complot „gorbaciovist”, întreg scenariul zilelor din decembrie se înscrie perfect în această schemă. *Perestroica*, *glasnost*, „comunism cu față umană”. Trec peste telefoanele date Ambasadei Sovietice și celelalte. FSN-ul s-a dorit, în primele zile, tot un partid unic, doar cu aparența diversității.

Dar s-au produs trei evenimente, toate imprevizibile. Bună temă de meditație, despre spontaneitatea și iraționalismul în istorie: 1. presiunea manifestațiilor populare, semn de exasperare, de dezlănțuire a unei revolte îndelung refulate; 2. influența propagandei occidentale, total surprinsă de violența revoluției și de execuția Ceaușeștilor și 3. momentul cu adevărat decisiv: puciul de la Moscova, din august 1990, care a îndepărtat pe Gorbaciov de la putere. Și deci și pe patronul grupului de la București, care a fost constrâns la unele concesii, mai ales că situația din fosta URSS se degrada vertiginos. Orice observator lucid al evenimentelor de atunci nu putea să nu rețină faptul că, inițial, se proiectase doar o „perestroica românească” și nimic mai mult. Tot ce a urmat se datorează tenacității și abilității comunismului și cadrelor sale de supraviețuire și slăbiciunii inevitabile a opoziției după decenii de represiune totalitară.

Notez în continuare numai câteva observații empirice, cred obiective, deloc „politologice”. O disciplină ce traduce, nu de puține ori, într-un limbaj pretențios, observații curente, banale. Aveam tot mai multe motive de insatisfacție și decepție. Adesea chiar de indignare și revoltă. Toate „cuceririle

socialismului" erau, în esență, păstrate. Ierarhiile tradiționale, la fel. Ca și reflexele național-comuniste. Libertatea de expresie a fost, într-adevăr, restabilită. Dar nici un indiciu de reforme structurale reale, profunde, care ar modifica radical „moștenirea” a patru decenii de comunism. Doar un mic embrion de liberalism economic, tolerat, lângă o masivă, dominantă, economie de stat, centralizată. Coloși industriali total nerentabili, alături de mici întreprinderi particulare, în general de servicii. De altfel, doar această zonă, în concepția neocomunistă, era rezervată inițiativei particulare.

Dovada evidentă, esențială, că regimul comunist a supraviețuit este însă faptul că regimul și raportul de proprietate n-au fost modificate. Noua Constituție „ocrotește”, dar nu „garantează” proprietatea. Nomenclatura comunistă continuă să ocupe casele „burgheziei”, unde plătesc chirii derizorii. Nici în domeniul micii proprietăți agrare reforma nu este, nici pe departe, încheiată. Statul vrea să conserve toate GAS-urile etc. Această concepție a fost exprimată foarte bine de ideologul noului regim Silviu Brucan, la TV, în ziua de 22 decembrie 1989: reforma politică a reușit, dar pentru reforma economică... „nu eram pregătiți”. Altfel spus: „N-aveam nici cea mai mică intenție să facem o reformă economică”. Deci din această direcție, hotărâtoare pentru întreaga evoluție a României viitoare, nici o speranță...

Nu este cazul unor analize complicate, savante, pentru realități foarte simple, ce se observau și cu ochiul liber. Vechiul aparat comunist a rămas același, cu aceleași reflexe, cu aceleași mentalități. Sigură de sine, suficientă, arogantă. A fi tras la răspundere pentru abuzurile din trecut părea doar o glumă bună. Responsabilități, epurări, dosare? De neconceput. Nimeni nu este vinovat de nimic. Continua să domine mitul continuității indestructibile, al situației ireversibile. Clasa nomenclaturistă se crede și azi, după 1989, „la putere”. „Am câștigat alegerile, dar nu și puterea” se lamenta pe bună dreptate Președintele Constantinescu. Din care cauză, opoziția și noua putere par mereu vechilor structuri – efectiv dominante – ilegitime, neacceptate decât formal.

Din care cauză, în momente critice, după alegerile din 1996, când opoziția a venit, în sfârșit, la putere, după cinci decenii, aparatul de stat nu răspunde la comenzi. Explicația exactă, de fapt foarte simplă, o dă cinic, dar lucid, un eminent „specialist” în materie, Virgil Măgureanu, fost șef al SRI (citește „Securitate”): „Statul nu poate conta pe loialitatea armatei, a poliției și a serviciilor de informații din cauza faptului că liderii acestor instituții, chinuiți de memoria supunerii față de comunism se tem să se angajeze față de o nouă conducere, care s-ar putea dovedi instabilă” (*România liberă*, 22 februarie 1999). Diagnostic precis. Că este și... cinic, nu mai are nici o importanță.

În ce mă privește – devenit tot mai mult un simplu spectator și, eventual, comentator al acestei farse politice – două aspecte rămăneau mereu foarte iritante. Poliția politică funcționa în continuare, să zicem, și din inerție. Devenise o obsesie, dar și o deprindere colectivă la scară națională. Am fost în permanență filat de SRI, cu telefonul ascultat. Rarele mele intervenții publice din ultimii ani erau, în continuare, înregistrate. Anul trecut (1998), când am vorbit la „Institutul de studii europene” de la București, invitat

de I.V. Șerban, o „auditoare” mi-a pus, foarte sigură pe sine, un magnetofon în față, pe catedră. Am întrebat-o ironic: „Sunteți de la SRI?”. Și sala a izbucnit în râs. Semn că toată lumea era la curent cu astfel de metode. Intrate, de altfel – ca să mă exprim astfel – „în moravuri”. O banalitate curentă, cotidiană. Mult mai gravă mi se părea continuarea luptei de clasă, tradusă prin celebrele „mineriade”. Au fost anticipate de lovitura de forță de la 28 ianuarie 1990. Mai ales cea de-a treia, violentă, sângeroasă (13-15 iunie 1990), avea toate caracterele „tehnicii loviturii de stat”. Ca, de altfel, și toate celelalte escapade ale „luceafărului huilei”, Miron Cosma. Provocarea, sfidarea, agresarea autorității de stat era evidentă. Revendicările, agitațiile și grevele sindicale au aceeași sursă de inspirație.

Nu numai pentru mine, toate acestea erau foarte limpezi. Eram doar mai sensibil și adesea mai deprimat decât alții, observând raportul real, atât de inegal, de forțe. De o parte, un aparat de stat comunizat (poți să îmbraci de o mie de ori poliția militarizată în civil, dacă nu se transformă și mentalitatea de milițian) și structuri comunisto-sindicale organizate. În partea opusă, o foarte slabă organizare și coordonare a rezistenței „civile”, politice și ideologice. Și, mai ales, ficțiunea pseudopartidelor politice, democratice, de eternă opoziție. Fără organizare logistică, fără cadre, fără instrumente de propagandă. Ating, știu bine, un punct dureros, care mă privește și pe mine în mod direct. N-aș fi dorit să ajung niciodată la astfel de constatări și concluzii. Și la toate decepțiile ce le-au urmat. Înțeleg tot mai bine de ce politica îndepărtează pe tot mai mulți oameni de bună-credință.

De fapt, situația era cum nu se poate mai simplă: dacă rezistența „societății civile” s-a dovedit, după 1989, atât de anemică, explicația este una singură: ea încă nu există. Societatea civilă rămâne doar o iluzie în România. Ea este produsul unei societăți citadine, cu tradiții democratice, expresie tipică a unor pături mijlocii, ce nu s-au format încă în țara noastră. Și tot ce a existat, într-o foarte mică măsură, a fost distrus de sistemul comunist și de dictatura totalitară. Societatea civilă înseamnă – între altele – și diferite forme independente de „autoritate”, cel puțin paralele cu autoritatea guvernamentală. Or, românul este prin definiție și tradiție „cu guvernul”. Prestigiul intelectualului independent este inexistent. Pentru marii intelectuali ai generației mele, G. Călinescu, T. Vianu, M. Ralea, I. Iordan etc. a avea o altă opinie decât cea guvernamentală, oficială, era de neconceput. Pentru această mentalitate, eu eram un biet „zăpăcit”, un „agitator”.

La toate se adaugă teama de necunoscut. O certitudine precară, chiar și în mizerie, este preferabilă riscurilor unei noi experiențe sociale. Comunismul devenise acceptabil fiindcă se transformase în deprindere și dresaj. În sfârșit, evidenta depolitizare și dezideologizare a societății românești. Lupta partizanilor în munți – ideea de „rezistență” – nu spunea nimănui nimic. În nici un caz, generației tinere. La un liceu din capitală când s-a încercat un colocviu pe tema rezistenței în munți, cei mai mulți dintre elevi au ieșit din clasă („Lecție de istorie ratată la Liceul «Spiru Haret», în *România liberă*, 25 martie 1995). Marginalizarea foarte puținilor „contestatari” autentici (Doina Cornea, de pildă) este și rămâne o tristă realitate. Lipsa de interes

pentru lucrările de politologie, de istorie politică, este și ea, la scriitorul român, mai mult decât evidentă. Într-o cultură de poeți și publiciști, fenomen cum nu se poate mai firesc. Câți citesc, de fapt, reviste ca 22? Tirajul său, în jur de 13 000 de exemplare, nu crește. Tendința este chiar de scădere, Despre *Sfera Politicii*, *Polis*, *Altera* și alte câteva de acest tip nici nu mai amintesc. Subdezvoltarea este generală.

Să zicem că toate aceste decepții sunt, în definitiv, inevitabile pentru un intelectual de un anume nivel. Caut să pun o distanță cât mai mare între mine și realitățile din jur, pe care nu le puteam considera – din punctul meu de vedere – decât catastrofale. Numai că și înainte și imediat după 1989 n-am fost numai un simplu intelectual contemplativ, ci și un „militant”. Or, marea decepție a produs-o tocmai „angajamentul” politic. Am mai atins și anterior această temă, a entuziasmului naiv, prost plasat, cauză a multor erori. După 1989, vedeam, cu tot mai mare claritate, nu numai inutilitatea sacrificiului personal, dar și diferențierea tot mai profundă de tot ce simboliza așa-zisul meu „trecut” politic. Nu mă mai regăseam în PNȚCD, deoarece gândeam tot mai mult *altfel*. Tot mai „liberal”. Tot mai străin de vagul „democrației creștine” – revendicat de altfel, dar pur formal – care, în ce are valabil, se înscrie, de fapt, tot în sfera neoliberalismului. Cât privește „democrația”, „dreptatea socială”, „patriotismul luminat”, aceste principii – justificate în sine – erau atât de vag definite încât nu puteau răspunde nici unei exigențe cu adevărat ideologice fie și minimale.

Din fericire, desprinderea mea din PNȚCD s-a făcut lin, discret, fără drame și fără publicitate. De fapt, s-a produs o dublă respingere: din interior, unde făceam și la București, dar mai ales la Cluj, figură străină, indezirabilă, total marginalizată. Dar și din exterior, din partea mea, printr-o neaderență personală și ideologică tot mai pronunțată. Aveam tot mai mari nemulțumiri și decepții în legătură cu liderii partidului și cu politica lor. Însă, dacă nu-i nominalizez, nici măcar acum, în această formă discretă și postumă, cauza este una singură: mi-am interzis – după cum am mai spus – „să critic” sau „să atac” public pe foștii mei colegi de închisoare. Or, eu am fost efectiv „coleg”, în destule cazuri chiar de celulă, cu aproape întreaga conducere actuală a PNȚCD. O reținere pe care o cred, în continuare, justificată. Ca și cum ți-ai bârfi public o fostă soție. O atitudine total inacceptabilă. De altfel, lăsam tot mai mult în urmă o serie de amintiri și antagonisme. Cu „Dr.” Bratu m-am întâlnit, cu totul întâmplător, la București, în gară, înainte de a pleca în SUA și ne-am „împăcat”. Dar și acest episod este aproape uitat, contabilizat doar la capitolul „pierderi irecuperabile”.

Dacă discut totuși cazul PNȚCD, o fac exclusiv din motive analitice. În primul rând pentru clarificarea deplină a conștiinței mele. Un caz paradigmatic, aproape „simbolic”, pe care-l cunosc destul de bine, ilustrativ pentru nivelul, organizarea și profundele carențe ale unui respectabil partid politic român de opoziție. Situație tipică pentru structura și mentalitatea partidului politic român, nesincronizat nici cu tendințele societății românești reale actuale, nici cu exigențele unui adevărat partid democratic modern. Inflexibilitatea sa, transformată în imobilism, inactivitate, absența

oricăror inițiative, a devenit evidentă mai ales după alegerile din 1996, când a pierdut una după alta toate partidele, toate confruntările cu PD.

Lipsa de organizare, de cadre, mi se părea evidentă. După 1989, slaba structură internă a acestei formațiuni a devenit și mai vizibilă. Iar în politică și mai ales după alegerile din 1996 nu s-a schimbat de fapt nimic. Nu s-a realizat nici o reformă profundă, de structură. Se improviza mereu. Doar un început de „privatizare”. Se inventează „miniștri”, precum Al. Herlea, ministru de operetă al „integrării europene”, cunoscut încă de la Paris. Când i-am trimis cărțile mele, într-adevăr „europene”, nu știa cum să mă evite. Credea că-l „concurez”, că am o revendicare de făcut, ceea ce era la ani lumină de intențiile mele. De fapt, acesta era și este, din nefericire, mentalitatea carieristă și politicianistă dominantă. Cu adevărat tristă era realitatea goală: acest „partid” nici nu există de fapt ca „partid”, vreau să spun ca organizație structurată și bine încadrată. Doar un conglomerat de clanuri clientelare și familiale, pe care numai autoritatea morală a lui C. Coposu a împiedicat dezagregarea și fragmentarea sa inevitabilă. Se răzbuna – încă o dată – tradiția ancestrală a clanului țărănesc, familial, originar. O realitate socială românească tradițională, mult mai puternică decât orice organizare socială modernă. Ea nu se poate forma decât într-un mediu citadin. Într-o societate comunisto-ceausistă de țărani recent proletarizați și proaspăt „urbanizați”, nu se poate încă depăși această fază istorică. Social vorbind, România și după 1989, trăiește, din nefericire, în continuare, în premodernitate.

Nu mai revin asupra aventurilor, penibile puțin spus, ale clanului Boilă, de la Cluj, despre conflictul său cu I. Rațiu și cu un întreg grup. Un amestec de ridicol și burlesc fără egal. Ca să-l dea afară pe I. Rațiu, clanul Boilă, prin cumnatul lor Fărcaș, actualul prefect, a schimbat yalele de la sediu. Pentru ca același Fărcaș, să schimbe din nou yalele, ca să împiedice, de această dată, intrarea... clanului Boilă. Astfel de detalii savuroase (dar și triste) au revenit brusc în actualitate, după sciziunea Ciorbea-Boilă (aprilie 1999). Am refuzat orice implicare, într-un sens sau altul, rezistând la nu puține presiuni. Ale Doinei Cornea, de pildă. În trecutul apropiat, o mare apărătoare a lui Victor Ciorbea. Acum, subit, o mare apărătoare a unității partidului. Sunt constrâns de adevăr să recunosc, oricât de simpatice sau antipatice mi-ar fi cele două „aripi”, că această sciziune, privită rigoris, în sens absolut, are explicațiile și scuzele sale. Cât de politice și pragmatice nu discut acum. Dar o anume justificare există.

Ea constă, în esență, în revendicarea, perfect legitimă, a „verticalității morale”, consecvenței, respingerii inutile a compromisului doar de dragul „puterii”. În felul acesta, PNȚCD a devenit, de fapt, prizonierul poliției al PD și al odiosului Petre Roman. Este, de departe, cel mai pervers personaj al politicii actuale românești. Acest rigorism moral, civic, de esență manistă îl consider și acum justificat în principiu. Că va avea și succes practic, mă îndoiesc profund. Oricum, Convenția – fracționată și fără dinamism – a pierdut de pe acum, din nefericire, viitoarele alegeri. Iar PNȚCD, lipsit de o personalitate de mare autoritate morală și civică, se va pulveriza și mai

mult. Dar chiar și înainte de această scindare, dacă exista, fie și formal, o oarecare preocupare de civism și moralitate pentru inițiative, organizare, competență, tehnicitate, propagandă, comunicare, imagine mediatică nu exista de fapt nici una. Dar absolut nici una, din nefericire. A miza exclusiv pe „caracter”, pe „închisoare” și a nu da atenție, ba mai mult a minimaliza alte calități este o gravă eroare, profund contraproductivă. Concepția manistă conform căreia „omul de caracter” este preferabil „specialistului” se răzbună. Nu se poate trăi, în politică, la infinit, doar din rentele trecutului. Nu este suficient să fi stat la Jilava, Aiud sau Gherla. Viața cere mereu reacții noi la situații politice noi, rezolvate prin oameni politici noi. Or, la acest capitol, deficitul de competențe a fost și este total.

Am ajuns în felul acesta, din nou, la soarta specialistului, intelectualului, inclusiv a scriitorului în PNȚCD. Lipsa de interes acordată acestei categorii explică în bună parte și incapacitatea acestui partid de a nu avea nici măcar un adevărat săptămânal, nu mai vorbesc de un oficios cotidian. S-ar părea, la prima vedere, că intervine din nou o obsesie personală, expresia unei mari frustrări nevindecate. Cătuși de puțin. De altfel, fenomenul a fost semnalat din plin, în presă – fie din motive polemice (Andrei Pleșu, de pildă, în *Dilema*), fie resentimentare – de către scriitori atrași o clipă în partid, apoi ignorați, marginalizați, ba unii chiar „expulzați”, ca George Pruteanu. Au semnat astfel de proteste dezamăgite, legitime, Gheorghe Grigurcu, Alex. Ștefănescu (și nu o dată). Fără voie îmi aduc aminte și de marginalizarea lui Petre Stoica, de ingratitudinea cu care a fost tratat Paul Lăzărescu, vechi colaborator la *Dreptatea*, de tratamentul de totală subordonare din partea clanului Boilă la Cluj, aplicat lui Virgil Ardeleanu și alte cazuri asemănătoare. Al lui Iordan Chimet, de pildă. Frica de concurență, repulsia pe care o produceau acești intelectuali era – și nu numai pentru mine – mai mult decât evidentă. Cărțile, să spunem, n-au nici o valoare electorală. Dar una de imagine au. Și în felul acesta ajută și propagandei electorale. Or, tocmai această publicitate deranjează teribil mediocritatea politicianistă, majoritară în toate formațiile Convenției.

Aparent, s-ar spune, că PNL „stă” ceva mai bine. Cel puțin la capitolul intelectualilor din partid. Mai ales după fuziunea cu PAC, mai bine spus cu N. Manolescu. Aș avea toate motivele „să-l încondeiez”. A fost în repetate rânduri profund nedrept și chiar brutal cu mine. Dar nu-l pot considera, în nici un caz, un simplu veleitar. L-am citit cu destulă regularitate după 1989 și pot să declar, cu toată sinceritatea, că... gândim „ideologic” la fel. În unele probleme literare, nu ne despart decât... opiniile. Deci, din nou spus, foarte... puține lucruri. Este un om de valoare. Reîntâlnirea, recentă, la Cluj, a fost chiar cordială. Mi-a mulțumit, anterior, la telefon pentru articolul despre „antiamericanul” Hurduzeu. Au existat și alte mici semne de conciliere, „politice” sau nu, nu are nici o importanță. Dar, fiindcă tot am evocat prestigiul și statutul intelectualului în PNL, îmi amintesc și de o altă scenă, savuroasă, petrecută tot la Cluj, cu Stelian Tănase, venit să-și lanseze o carte. Ne-am întâlnit la Biblioteca Universității: „Știi că s-a vorbit de d-ta în Parlament”. „Cum asta?” „M-au întrebat Dinu Patriciu și Horia Rusu” –

pe care i-am citat într-un articol – „cine ești d-ta?”. „Le-am explicat eu. Aștia (textual) nu prea știu...”

Revelația profunde mediocrități a clasei politice actuale constituie, în același timp, după 1989, și un anume motiv de satisfacție. Oricât de paradoxală s-ar părea. Pentru prima dată pot să-mi exprim liber opiniile despre întreaga noastră clasă politică. Să mă distanțez de ea, să-i văd toate defectele și să întrevăd – măcar teoretic și independent – și soluțiile de viitor. Sunt integral de acord cu Emil Constantinescu, atunci când caracterizează lumea politică actuală „mizerabilă și murdară” (*România liberă*, 6 martie 1999). Ea este, de fapt, expresia nivelului societății românești actuale. Nici mai mult, nici mai puțin.

Aș vrea să fiu cât mai explicit posibil. Nu pretind deloc ca „filozofii”, „oamenii de cultură”, „scriitorii” și alte asemenea categorii să conducă treburile țării. În nici un caz. Ar fi o calamitate. Când observ însă că în comisiile specializate ale Parlamentului figurează deputați sau senatori care, în mod evident, n-au citit nimic niciodată și nu sunt, nici pe departe, la curent cu ce s-a gândit în România, anterior, într-un domeniu sau altul, îmi spun că acești preținși „oameni politici” n-au îndărătul lor nici un conținut. Nici o istorie, nici o cultură, nici o tradiție, nici o reflexie politică organizată. Sunt doar figuranți într-o eternă improvizație. Pentru această pseudoclasă politică sterilă, profund mediocră, politicianistă la exces și adesea coruptă n-am nici cea mai mică stimă. Nu mă regăsesc în ea. Nu mă reprezintă. Nu-mi găsesc locul într-o astfel de societate. Două aspecte care o caracterizează îmi sunt, mai ales, profund antipatice.

În bună parte, clasa politică actuală provine din vechea nomenclatură de rangul doi sau trei. Deci cu aceeași mentalitate comunizantă, etatistă, autoritaristă. Cu aceeași suficiență, aroganță și siguranță de mișcări, a activistului reciclat în „democrat”. Un personaj rural, primitiv, care se exprimă bolovănos, gen Triță Făniță, îmi pare simbolic pentru ruralizarea ceașistă a țării. Mai ales când pretinde să dicteze politica agricolă, să mențină centralizarea tuturor GAS-urilor. Sau un Valeriu Tabără, prototip de proaspăt urbanizat, adversar feroce al organizației... NATO. Firește că au dreptul la opinie. Dar și eu am dreptul să detest astfel de personaje primitive, agresive, cu fruntea îngustă, care parcă acum s-au dat jos dintr-o căpiță de fân. Sau sinistrul șovin, obstinat, Funar, care a desfigurat Piața centrală a orașului Cluj, prin gropi pretins „arheologice”. A transformat naționalismul în *kitsch*. A vopsit băncile parcului în roșu, galben și albastru. „A plantat” statui de un prost gust total, cu intenția de a instala și o copie a... columnei lui Traian. Tot ce se petrece în capitala Daciei superioare este, mai ales în acest domeniu, absolut revoltător.

Nu-mi face o impresie mai bună nici imaginea carierismului, politicianismului și clientelismului minor, predispușe permanent la intrigi și „lucrături” de culise, al nou-veniților în politică. Un amestec de nulitate ambițioasă, șmecheră și abilă, de veleitarism fără nici o acoperire. O candidatură la Președenție ca a lui Radu Câmpeanu – ca și întreaga sa atitudine ulterioară –, ilustrează foarte bine acest tip de politicianist român, cu o mică

poleială occidentală, peste un fond de etern arivist și parvenit balcanic. Și această categorie are un dispreț infinit pentru discuțiile de principiu, foștii deținuți politici („Lasă-mă, domnule, cu d'astea”), intelectualii rătăciți prin astfel de medii. Unica preocupare, esențială, este sistemul de relații personale cât mai profitabile posibil. Politicieni de duzină, care absentează cu regularitate de la lucrările Parlamentului, preocupați doar de avantaje, diurne, decontări de protocol și alte combinații lucrative. Iar cinismul lor este și rămâne invulnerabil. Unii au fost dovediți ca mari corupți. Imunitatea parlamentară însă îi apără (o vorbă de spirit, vulgară, dar realistă, a deputatei liberale Mona Muscă: „Imunitatea la români nu se ridică nici cu Viagra”). Alții, informatori cu angajamente scrise și subscrise, dovedite și publicate în presă, nu sunt tulburați de nimeni. Nu e de mirare că opinia publică, atâta câtă este, nu are nici o stimă și nici o încredere într-un astfel de Parlament.

Din aceleași motive scade și prestigiul partidelor politice. O primejdie foarte serioasă pentru viitorul tinerei democrații românești. Se observă un decalaj tot mai accentuat între clasa politică și electoratul virtual. Numărul celor independenți, ce se abțin, care declară deschis că nu vor participa la vot crește mereu. Cauzele sunt evidente, semnalate și anterior: preocupările electorale și populiste trec totdeauna și de departe înaintea programelor și realizărilor, politicianismului de azi pe mâine, fără nici o bară de direcție, clanurilor clientelare, familiale. Nu surprinde foarte mult că apare „Fundatia pro Transilvania” sau „Partidul moldovenilor”. Preocuparea de a rămâne cu orice preț la putere, făcând oricâte compromisuri, este și ea mai mult decât evidentă. Nu e de mirare nici că unele elemente radicale, „fundamentaliste”, din PNȚCD se opun eternelor cedări în fața PD. De unde și sciziunea actuală. Chiar dacă nu sunt de acord cu violența expresiei („slugăria tâmpă cu care liderii țărăniști stau pe scaune”, după Octavian Paler, *România liberă*, 3 februarie 1998; de „Contrafort”-urile din *România Literară* ale lui Mircea Mihaieș nici nu mai vorbesc; să nu uit nici de... seducătoarea Ileana Mălăncioiu, amestec de Mița Baston și *Surâsul Hiroshimei*, care neîntrebată dă note la purtare întregii opoziții). Este totuși ceva adevărat în denunțarea acestui imobilism și politicianism mediocru și corupt. Ca și în evidenta voință de restaurație neocomunistă a PDSR.

Aș distinge cu toată claritatea între opoziție ca stare de spirit, totdeauna legitimă într-un sistem democratic și opoziție ca infrastructură, logistică, organizare, implantare în teritoriu etc. Mi-aduc aminte de o vizită absolut deprimantă la sediul Convenției Democratice, în 1994, când m-am dus să achit donația făcută, încă la Oradea, campaniei lui Emil Constantinescu. Patru camere într-un apartament de bloc oarecare, patru-cinci studenți (s-ar spune preocupați mai mult de serialul *Mala Mușter*, „vino că începe”). O improvizație evidentă. Iar Costin Georgescu, actualul șef SRI, nu știa cum „să mă ia”. Eram un personaj – inclusiv pentru el – atât de „inșolit” încât nu intram în nici o schemă. Tot ce s-a întâmplat după această dată – inclusiv după câștigarea alegerilor din 1996 – îmi spune cu claritate că între intelectuali și, în general, spiritele cu exigențe civice bine precizate și între această clasă politicianistă s-a produs o ruptură. Regenerarea, teoretic

vorbind, a politicii românești, nu poate veni decât din direcția unor formații precum Alianța Civică. GDS-ul mi se pare mult prea anemic. Dar, în orice caz, viitorul va fi salvat de noua generație de politicieni tineri. Și sunt, într-un fel, ușor „mândru” că am fost primul care a scris despre unii tineri de valoare ca Răzvan Mihai Ungureanu și Dan Oprescu. Răzvan Popescu și alți consilieri ai Președinției, fac parte din aceeași categorie promițătoare.

Situația mea morală (ca și a întregii mele categorii) rămâne deci tensionată și extrem de dificilă. O întrebare, mai ales, revine obsedant: pentru ce România și pentru ce români, eu, personal, am suferit detenție și gulag 14 ani? Pentru o clasă politică, în general nulă, arivistă, carieristă, coruptă? Aceeași întrebare și-o pun și mulți alți foști deținuți politici. Pe de altă parte, trebuie totuși bine disociat între dezgustul profund justificat obiectiv și evaluarea lucidă, nu mai puțin realistă, a întregii situații catastrofale actuale. Dar se pune imediat și o altă întrebare: de unde „să importăm”, cum „să inventăm” o altă clasă politică? Ea nu se poate forma peste noapte. O situație tragică, pentru moment insolubilă. Este nevoie de cel puțin două-trei noi generații. Și mai ales de continuitate și stabilitate. Timpul este încă prea scurt pentru a se putea forma o nouă clasă politică. Și, în primul rând, pentru modificarea stării de spirit a mentalității publice. Inclusiv a vechilor deținuți politici. Ei n-au, de fapt, decât calități morale și civice. Or, o țară se guvernează și se administrează și cu o serie întreagă de alte calități și competențe. De unde, din nou, imperativul necesității unui program politico-social serios, bine fundamentat. Precum și a unei serioase lupte politico-ideologice.

La ambele „capitole”, o decepție tăcută, profundă, cu atât mai greu de suportat, cu cât ea era mereu refuțată. Orice confesiune publică, în acest sens, ar fi echivalat cu o dezertare, o dezavuare, o capitulare, ceea ce nu era cătuși de puțin intenția sau poziția mea. Dar mă loveam de obstacole de netrecut. Din care cauză, m-am retras, pas cu pas, cât mai discret posibil, din acțiunea directă, militantă, inclusiv publicistică. Este mai mult decât o „decepție” personală. O gravă eroare de apreciere, de optică și de perspectivă din partea mea. O rană care se deschide mereu. Nu am decât o singură explicație: lipsa de experiență socială reală, a cunoașterii exacte a mediului în care intram, a moravurilor sale și contradicția inevitabilă – un adevărat hiatus, chiar un abis – între convingerile mele teoretice și realitățile sociale imediate.

Lipsa programului politico-social al opoziției mă consterna și mă descuraja în același timp. Totul era, de fapt, *fuzzy*, aproximativ, vag, improvizat, de azi pe mâine. Trec peste decepțiile politice strict personale (revelația mediocrității clasei politice, a provincialismului său, a politicianismului și corupției), pentru a rămâne doar lângă obiecția de bază: lipsa unui proiect social precis pentru „România viitoare” postceaușistă. Nu este vorba, în nici un caz, de reveriile sentimentale ale unui intelectual rătăcit în politică. Ce sens are „revoluția” de la 1989, dacă România comunistă nu este înlocuită cu un alt tip de societate? Lîmpede definit și consecvent aplicat? Or, ceea ce constatăm era, de fapt, reluarea schemei din zilele de 22-23 decembrie 1989:

„jos”, o revoltă spontană, anticomunistă, care continuă prin aspirațiile de democrație și purificare morală ale societății civile și organizațiilor sale, reluate fără convingere de partidele politice de opoziție; „sus”, reformism „gorbaciovist” camuflat, cu preocuparea conservării vechilor structuri economice și ale aparatului de stat. De unde și „reforme” mereu amânate, sabotate, doar simulate.

Tot ceea ce s-a realizat în această direcție s-a făcut sub impulsul unor organisme financiare internaționale și a necesității obținerii unor împrumuturi externe. Dar fără nici o convingere. PDSR are în continuare o mentalitate etatistă, centralistă. Iar directorii fabricilor, uzinelor, regiilor deficitare, fac tot posibilul să nu-și piardă pozițiile. Mai ales că sunt plătite cu salarii incredibile, atribuite de preținse „consilii de administrație”, expresia cea mai tipică a clientelismului politic și a relațiilor oculte dominante în România actuală. Într-o astfel de situație, care în mod evident mă depășește, nu-mi rămâne decât „să-mi ling” rănilor ideologico-sociale și să-mi pun în ordine câteva reacții și nostalgii, deocamdată cel puțin, utopice, neasimilabile efectiv. Cineva, poate, se va interesa, cândva, și de astfel de idei izolate și... extravagante. Sunt însă din ce în ce mai puțin sigur. Ravagiile comunismului, plus starea generală de subdezvoltare a țării, inclusiv cea anterioară, sunt mult mai grave decât mi-aș fi imaginat vreodată.

Din direcția partidelor de opoziție de tip „istoric”, slabe speranțe. Oricât mi-aș explica lipsa lor de organizare și coordonare, rezultatul este și rămâne același: o mare carență și o lipsă evidentă de program social precis. Și, mai ales, energic urmărit. O scuză ar fi că într-o alianță hibridă, cu un PD, care joacă permanent la două capete, mari realizări nu sunt posibile. Ne-am instalat deci în zona comodă a aproximativului, tergiversărilor și compromisului, în care singurile impulsuri de activare, de ieșire din inerție, vin exclusiv din partea unor foruri internaționale. Ordonanța despre „urgentarea reformei” este un expedient de ultimă oră doar pentru salvarea unor aparențe. Personal am avut „naivitatea” să cred că „Vocația PNȚCD este crearea unei păături mijlocii”, cum am și declarat într-un lung interviu cu Șerban Madgearu (*Cotidianul*, 19 martie 1992), dar nimeni nu m-a luat în serios. Nu este vorba de o respingere și antipatie personală (intervin, bineînțeles și astfel de reacții), ci de o atitudine mult mai gravă: lipsa de preocupări reale pentru astfel de probleme. Și, la drept vorbind, nu numai în PNȚCD Decepția mea era deci mult mai generală și mai difuză. Mediocritatea și politicianismul se vedeau, după 1989, fenomene naționale. Într-adevăr deprimante. Și, deocamdată cel puțin, incurabile.

Semnul cel mai evident de comunizare ideologică, inclusiv al clasei politice de opoziție, este, dacă nu dispariția, în orice caz inhibiția de a afirma energic alternativa capitalism/comunism. Impunerea unei ordini sociale, economice și democratice burgheze. Faptul că un Dan Pavel definește cu mare claritate această situație (*Sfera Politicii*, 59/98), nu este nici pe departe suficient. N-am întâlnit, o singură dată – cel puțin deocamdată – când redactez aceste rânduri la un lider PNȚCD o declarație fermă, clară, în favoarea ideii de proprietate, capitalism, mică burghezie. Gândeam tot

mai „liberal” în sensul cel mai clasic și larg al cuvântului. Dar eram pus, în același timp, în fața unei foarte dificile dileme: acceptăm actuala acumulare capitalistă sălbatică, rapace, coruptă, în locul unei economii etatiste a unui sistem stalinist, totalitar terorist, polițienesc? Până la urmă, mă consolam cu ideea, pur teoretică, a unei faze inevitabile de tranziție, oricât de detestabilă ar fi ea. Îmi spuneam uneori că lovitura de moarte dată comunismului colectivizat va fi dată tocmai de acest capitalism sălbatic, făcut din corupție, importuri preferențiale, delapidări, evaziuni fiscale, contrabandă sau furturi pur și simplu. Nu făcea și regina Elisabeta II-a a Angliei piraterie *fifty-fifty*, cu sinistrul Francis Drake, ulterior înnobilit, devenit *sir*? Zecile de mii de vile construite abuziv și cu bani furați vor constitui, într-o generație-două-trei una din bazele solide ale viitoarei păături medii românești. Totul este o problemă de timp, de continuitate și de modificare a mentalității în sens legalist. Oricât de scandalos și de paradoxal ar apărea, „salvarea” va veni – dacă va veni vreodată – tocmai din partea acestei nomenclaturi, subit îmburghezite. Este imposibil ca urmașii săi să nu dobândească, în timp, sentimentul proprietății, al independenței economice și, în destule cazuri, sensul întreprinderii particulare, al investiției și riscului. Toate acestea, repet, într-o schemă ideologico-socială ideală. Eu n-o voi mai apuca realizată. Este evident. Dar mi se părea cu totul neacceptabil ca măcar unii lideri democrați să nu gândească și în perspectivă. Să nu aibă limpede un proiect economic și social în sens declarat, deschis, burghez și capitalist. Numai că aceste noțiuni, la drept vorbind fără mare tradiție – nici înainte de 1944 – nu erau deloc asumate energic și pe față.

Pentru a nu fi nedrept, trebuie să rețin că în PNL se observă unele tresăriri, unele inițiative, cum ar fi și proiectul de revizuire al Constituției, la capitolul proprietății. Nu „protejată”, ci „garantată”. Dar, de fapt, programul liberal nu este nici pe departe proclamat și mai ales realizat, începând cu restituirea caselor abuziv naționalizate și terminând cu accelerarea privatizării. Deocamdată, nu Convenția – în ansamblul său – are un astfel de program, ci doar „Clubul dreptei” și mai ales micul partid UFD (fost „Alternativa României”), prezidat de Varujan Vosganian. Dreapta liberală este încă slabă. Inevitabil slabă. Într-o țară comunizată, cu un aparat de stat comunizat și cu un puternic partid de opoziție comunizant. Ce va fi la viitoarele alegeri este ușor de precizat: o coaliție PDSR, PD și PSDR (Sergiu Cunescu) fuzionat cu Alianța pentru România (Teodor Meleșcanu). Deci, din nou, stânga la putere. Dacă nu în varianta FSN, din 1990, într-o formă modernizată, acceptabilă pe plan „european”. Dar de formă, căci românul are un talent excepțional de a simula, salva aparențele, mistifica și trișa. Iar bietul PNȚCD, acum scindat, depășit, incapabil să se adapteze la noua realitate, va pierde din nou partida. „Ereditatea” mea, să-i spunem „politică” din această direcție, mă împiedică însă de la orice luare publică de poziție. Sunt tras mereu în jos, în toate elanurile mele, care se consumă inevitabil în gol, în izolare și tăcere, din cauza acestui „trecut”, eufemistic spus, neinspirat.

M-aș fi regăsit într-un partid de centru-dreapta, modern, activ, care, știu bine, nu a apărut încă în România. Și probabil, în condițiile actuale, nu se va forma, din nefericire, niciodată. Schema clasică, tripartită, „europeană”, cred că este inoperantă, în datele istorice actuale, în țara noastră: un partid „socialist”, „creștin-democrat” și „liberal”. Teoretic, PNȚCD ar trebui să se regăsească în zona „creștin-democrată”. Dar pentru aceasta ar trebui să renunțe la titulatura istorică de „național-țărănesc”. Ceea ce este foarte puțin probabil. Cât timp politica populistă este și rămâne obsesivă, „dreptatea socială” nu este bine definită, iar baza socială a partidului nu este limpede precizată. În timp ce liderii sindicali, PRM și PDSR fac în mod evident și în continuare luptă de clasă (vezi și recente mineriade), Convenția nu are încă o viziune socială și ideologică bine precizată. Și, de fapt, nici nu poate să aibă într-o Românie, unde o tot mai mare parte din populație – prin decesul vechii generații – s-a născut și s-a format sub regimul comunist. Vechiul regim menține ordinea „socialistă” chiar dacă nu-i spune astfel, iar opoziția nu are curajul să se declare pe față „capitalistă”, „burgheză”, că dorește un alt tip de societate, fiind dezarmată ideologic. Totul vine din faptul că după 1989 s-au urmărit doar un „comunism cu față umană”, iar opoziția, nevertebrată social și ideologic, nu are curajul, poate nici intenția, să se proclame „liberală” pe față. O ambiguitate, aș spune, tipic românească. Electoralismul, populismul, cucerirea și menținerea cu orice preț a „puterii” constituie, de fapt, unica preocupare esențială. Considerații și reflexii obsesive, inevitabil „redundante”. Dar pe care nu le pot evita, deoarece sunt „drama” vieții mele. În ce mă privește, obiectivitatea mă obligă să recunosc deschis aceste realități. Dar ele sunt și rămân dureroase, refulate și tăcute. Uneori încep chiar să obosesc rememorând mereu toate aceste decepții incurabile.

Trebuie totuși să le „înregistrez”, ca un contabil conștiincios, până la capăt. Sincer de tot: nu-mi face nici o plăcere. Acest capitol, de altfel, îmi este, poate, cel mai penibil dintre toate. Regret în același timp că, din toate cauzele menționate de-a lungul acestei autobiografii – inclusiv în capitolul de față –, o „democrație de tip occidental” nu este (încă) posibilă la noi. Lipsesc și tradițiile și baza socială și, mai ales, în condițiile date, voința politică. Și, mereu, conștiința lucidă și dureroasă a momentului istoric ireversibil, irepetabil. Începând cu forma de stat (restaurația regală este imposibilă) și cu ficțiunea (încă?) a pseudodemocrației formale și terminând cu schimbarea reală a regimului proprietății și, în general, a întregii structuri sociale și economice etatist-colectiviste. Este românul efectiv „republican”? Dar el nu are nici măcar această noțiune în sensul propriu. El acceptă o situație dată, impusă de fapt de sus. Scrutin universal sau pe liste separate? Cele mai multe partide se opun acestui sistem, care, probabil, le-ar da lovitură de grație.

În reveriile mele democratice visam o democrație directă, utopică firește, electronică, supercomputerizată. Fiecare cetățean apasă doar pe un buton, cu eliminarea oricărui filtru intermediar. Ceea ce n-ar exclude totuși opțiunea programatică și chiar partinică. Dar ar elimina odiosul politicianism, mediocru

și corupt. O utopie firește. Mă tem sincer că pentru multă vreme România va fi dominată de aceeași clasă nomenclaturistă camuflată și de aceeași servicii secrete, pe veci nedeconspirate. Fiindcă o soluție radicală este de fapt practic insuportabilă. Ce stat din lume își deconspiră aparatul diplomatic și serviciile de informații, care, la noi, echivalează cu vechea Securitate?

Alte reverii sunt un amestec de luciditate și revoltă, de perplexitate și indignare mută. Constat mereu o lamentabilă dezideologizare. O absență evidentă a unei adevărate lupte de idei, lipsa conceptelor, argumentelor și controverselor cu adevărat ideologice în societatea actuală. Mă conving, uneori, tot mai mult: ideile, în politică și viața socială românească, n-au de fapt nici un ecou, nici o rezonanță, nici o existență și eficiență reală. Este mai mult decât o decepție personală: o judecată istorică pesimistă, negativă și mizantropică despre întreaga evoluție a României actuale, cel puțin în viitorul imediat previzibil după 1989. Îmi pare evident că replica opoziției este anemică, total nesatisfăcătoare, nedeprinsă cu o astfel de confruntare. De câte ori trebuie să repet și, mai ales, să-mi repet: numai cu „caractere” și cu „ani de închisoare” nu se poate reorganiza și guverna o țară după decenii de dictatură comunistă?

Lipsa programelor și soluțiilor reale se explică, în esență, repet, prin lipsa unor adevărate clarificări ideologice. Nimeni nu explică limpede, concis, energic, de ce sunt necesare reformele. Sau de ce și de cine sunt boicotate. Care este fondul real al revendicărilor minerești și sindicale. Se atacă cel mult unele instrumente și agenți de execuție. Nu însă și sistemul care le-a generat și le perpetuează. În realitate, tactica ar trebui să fie exact inversă. Mă refer, în primul rând, la foarte slabul „angajament” efectiv ideologic al PNȚCD (dar nu numai). La devalorizarea totală și generală a ideii de „rezistență” și „închisoare politică” („ei și ce dacă ai făcut pușcărie”, am auzit nu o dată). La refuzul punctului 8 al Proclamației de la Timișoara. La multe. La ingratitudinea, între atâtea altele, cu care a fost tratat angajamentul sincer, monarhic, naiv, dar profund sincer, al lui Mircea Ciobanu, care i-a atras și moartea. Și la atâtea alte foarte triste episoade...

Adesea îmi spun: sunt simple și eterne reverii naive ale unui intelectual ideologic „rătăcit în politică”. Și totuși, categoric nu pot să cred – cel puțin în această fază, în cazul României – în așa-zisa „moarte a ideologiilor”. Fără o viziune de ansamblu, fără o clarviziune, fie și elementară, între „centru”, „dreapta” și „stânga”, o reconstrucție a „României viitoare” nu este posibilă. Or, mă loveam mereu de o evidentă lipsă de tradiție în acest domeniu. De politicianismul naiv, empiric, pur electoralist, neinspirat de nici o idee-forță și generoasă. De absența, uneori totală, a cadrelor ideologice, necesare orientării și clarificării acțiunii politice. „Mă exaspera” – nu o dată – nivelul scăzut, opacitatea, lipsa evidentă a celor mai minime lecturi politologice ale foștilor „colegi” de închisoare, revelație confirmată și consolidată încă la Lătești. Mă simțeam, din acest punct de vedere, din nou, tot mai singur și neînțeleș.

Vreau să fiu cât se poate de limpede: nu aveam nici cea mai mică pretenție de lider politic. Dar credeam că am dreptul – cel puțin după mulți

ani de închisoare, gulag și interdicție – la o minimă atmosferă socială, ideologică și politică respirabilă din punctul meu de vedere. În calitate – în primul rând – de cetățean român oarecare, care se interesează de evoluția și nivelul societății civile, dacă nu și de activitatea partidelor politice propriu-zise. Știu bine că o astfel de psihologie este extrem de singulară printre oamenii de cultură, mai ales la scriitorii din România. Din care făceam parte și totuși nu făceam parte. Dar lipsa de comunicare și de dialog era aproape totală. Adesea, extrem de greu de suportat. „Virusul pașoptist” nu-mi dădea însă pace. Și ce puteam crede despre un așa-zis „Parlament” al României care refuză comemorarea oficială a Revoluției de la 1848? O adevărată rușine națională!

Fac parte din acea categorie, să-i spunem, de „oameni de cultură”, care nu pot disocia, sau mai bine zis, care asociază, fie și în linii mari, orientarea lor ideologico-filozofică generală de cea politică. Între aceste două planuri există, orice s-ar spune, o strictă interdependență și condiționare. Or, în cazul meu precis, temperamental și pretențios spus „filozofic”, era antiextremist. Altfel spus, expresia unui „ideolog” de „centru”. Iar dacă trebuie să-i dau și un conținut politic, al unui „ideolog” de „centru-dreapta”, în sensul clasic-european al acestor termeni. Sunt un antiextremist, antitotalitar fundamental, visceral, ostil – încă din adolescență – mai întâi extremei drepte, legionare, apoi extremei stângi, comuniste. Întreaga mea viață și publicistică a dovedit-o, cred, cu prisosință. Nu-mi fac, în nici un caz, un merit special. Definesc doar o realitate, pentru mine cel puțin, evidentă. O trăsătură fundamentală a ființei mele morale și ideologice. Și nimic mai mult.

Or, tocmai în acest punct de esență, începeau și decepțiile, contradicțiile, nemulțumirile profunde. Constatam că nu există forțe politice și sociale reale, organizate, active, care să apere și să propulseze o astfel de ideologie și poziție politică. Un partid politic „centrist”, puternic încă nu există. Iar Convenția Democratică, în frunte cu PNȚCD, constat din nou, strălucea mereu prin inerție și pasivitate. Foarte puțini intelectuali – interesați și angajați ideologic și politic – dovedeau o orientare în acest sens. Am scris, imediat după 1989, astfel de articole, dar observam cu stoicism, în mod inutil. În fond, cine „se bătea” public și, cu atât mai puțin eficace, pentru valorile democrației liberale? O mână de oameni, care – am mai spus-o nu o dată – erau incapabili de orice acțiune organizată sau măcar convergentă. Alexandru George, de pildă, are nu o dată dreptate. Dar el face gol în jurul său, ca și mulți alții. Gheorghe Grigurcu la fel. O situație morală grea, care m-a împins destul de repede la o izolare mult mai profundă decât aș fi dorit vreodată.

Am fost, sunt și voi rămâne până la capăt un antifanatic ireductibil, intransigent. În toate domeniile: politic, religios, filozofic. Sunt tolerant prin definiție. Detest profund orice fanatizare absolutistă, orice intransigență fundamentalistă. Ce pot crede, eu care nu sunt nici pe departe un spirit religios, despre numeroasele acte de intoleranță împotriva cultelor neoprotestante? Citez, la întâmplare, cazul de la Ruginoasa, la 6 aprilie 1997, împotriva baptiștilor. Și, tot contra lor, cu mare violență, agitați de șase preoți și de primar, la numai o zi după încheierea vizitei Papei în România,

când o casă de rugăciune, tot baptistă, a fost pur și simplu demolată undeva în Moldova? Astfel de acte de barbarie, primitive, medievale, sinistre mă umpleau de oroare. După cum la fel de odioase îmi apăreau, în 1940 (și mai înainte) toate asasinările și fanatisme legionare. Cunoscut bine mecanismul lor. Dar tocmai în acest punct mă despărțeam în mod radical de toți cei ce le practicau și, mai ales, „teoretizau” o astfel de „filozofie”.

Totul pleacă de la acceptarea, asumarea și trăirea până la ultimele consecințe ale ideii de „absolut”. Dacă el echivalează cu fanatisme, violențe, asasinările și interdicțiile de orice gen, cu cenzuri și represii brutale, declar pe față: prefer de o mie de ori să mă instalez în relativ și aproximativ, dacă alternativa este intoleranța care mă strânge de gât. Îmi explic foarte bine, în felul acesta, de ce am devenit antipatic și chiar odios așa-zisei „școli Noica”. Fiindcă introduceam acidul cel mai corosiv, dizolvantul cel mai periculos al oricărei adeziuni absolute: spiritul critic. El elimină, în mod inevitabil, orice devotament habotnic, orice prosternare în fața oricărui *guru* și *Căpitan filozofic* național. El neagă orice confraternitate inițiativă, orice admirație colectivă charismatică.

Sunt doar un... „plat” raționalist, criticist și incredul la orice farsă cvasisectară. Ferească Dumnezeu ca România să fie condusă de astfel de energumeni exaltați și fanatici. De orice orientare ar fi. De ravagiile lor n-am scăpat, din nefericire, nici înainte de 1989, nici după. M-am saturat efectiv de orice mituri, revelații supreme, adevăruri și dogme intangibile. Nici un fel de „idoli”, nici un fel de „profeți”, nici un fel de „înțelepți” și „sfînți”. Nici un fel de „mesaje spirituale”! Ele aduc numai catastrofe. Produc numai ravagii, exaltă cele mai iraționale, necontrolabile și periculoase energii sufletești. Știu bine că și astfel este construit sufletul uman. Dar tocmai din această cauză este necesară o frână rațională, lucidă, analitică și sceptică. Pentru o echilibrare prudentă și salutară, în toate situațiile extreme, limită, ale reacțiilor noastre. Un antidot împotriva exaltărilor de orice speță. Pot să fiu declarat cel mai „mediocru” intelectual din România de către acești „iluminați” și fanatici. Nu-mi pasă. Vreau libertate și toleranță, echilibru și examen critic. Am dreptul la o conștiință liberă. La conștiința mea liberă, care îndrăznește să nu accepte ceea ce i se pare greșit, fals, abuziv sau monstruos. În zadar vorbim de „drepturile omului”, dacă nu *mi* și *ni* se recunoaște, nu *mi* și nu *ni* se garantează, mai ales, acest drept elementar: de a mă disocia, de a oferi soluții alternative. Și chiar de a contesta și nega, în mod decis, atunci când cred că este necesar, într-o împrejurare sau alta. Or, tocmai în acest punct începeau, mai bine spus continuau și după 1989, tot felul de obstacole și represalii, de care mă loveam la tot pasul.

Climatul mistico-ideologic, generator de mituri și dogme, era – din punctul meu de vedere (dar nu numai, chiar dacă eram doar în minoritate) – cauza celor mai multe antagonisme. Se cultiva cu freneză, în nu puține cercuri, după 1989, o ambianță mistică, hieratică, pe care un spirit laic și critic, precum al meu, nu-l putea asimila. Străin de orice mister, ocultism, inițiere, simbolistică esoterică, nu mai vorbesc de *ganz andere*, vorba lui Rudolf

Otto, asistam, uneori amuzat, alteori (de ce n-aș recunoaște?) viu preocupat, de o întreagă procesiune de „sfinți” de ocazie, mondeni, publicitari, prezenți ca salvatori spirituali ai Națiunii. Mitul „Păltinișului” era și el foarte puternic, un adevărat *Axis Mundi*. Unii scoși de la naftalină, alții importați din străinătate, ca moaștele Sf. Paraschiva din Mitropolia Iașului meu natal. Alții, în sfârșit, „sfințiți” de Sf. Sinod, în căutare de suporteri de prestigiu și de clienți istorici. Defilau, triumfători, bine mediatizați de presă, marele „ascet” Rafail Noica, sosit din Anglia (cărui i se atribuiau și... „minuni”), „sfinții” Petre Țuța și N. Steinhardt. Plus agentul propagandistic moscovit (sfințit postum), panslavist dovedit, Sofronie din Cioara, adversarul feroce al Uniților.

O atmosferă pentru mine irespirabilă, obscurantistă, artificială, afectată, care n-avea decât o singură scuză, mai bine spus explicație valabilă: după ateismul primar marxist-stalinist, era firesc să apară și această procesiune de pretense „moaște” televizate, cu bărbi charismatice. Într-o „civilizație” de chirpici și stuf, cu – vorba vine – closete în curte, fără apă curentă și electricitate în toate satele țării, aveam, în schimb și din abundență, „mistică” și „spiritualitate”. De acord, în definitiv, și cu aceste preocupări. Dacă-mi doresc libertatea de gândire și expresie, n-o pot refuza altora. Doar că eu doream radical inversată ordinea priorităților. Întâi, o înaltă civilizație. Apoi, n-avem decât să contemplăm „absolutul” și să disecăm „ființa” până în pânzele albe. Să meditam la „nemurirea sufletului”. Că eram adesea mâncați de păduchi, cu pantalonii rupți în fund și roși în coate, ce importanță mai are? Că... unii făceau din necesitate virtute, într-o cameră mizeră, de la Păltiniș, înțelegeam, la fel, foarte bine. Deși situația era, de fapt, tristă.

Pe un plan laic, la un nivel mai jos, asistam la revenirea în forță și a întregii ideologii de dreapta și de extremă dreaptă dintre cele două războaie. Fenomen, din nou, inevitabil. Nu putea fi oprită recuperarea, reeditarea întregii „generații bombastice”, mult timp interzisă, în frunte cu Nae Ionescu. În felul acesta s-a injectat o imensă cantitate de iraționalism și intuiționism, de etnicism și „ființă românească”, de intoleranță și represiune intelectuală, repede dominantă, pe un teren, practic gol. O gândire liberală, criticistă, practic, nu exista. Îmi aduc aminte ce oroare a produs demonstrarea plagiatelor lui Nae Ionescu, făcută mai întâi de Alexandru George, apoi, cu și mai mare ecou – demonstrația fiind irefutabilă – a Martei Petreu. Se atenta la prestigiul unui *guru* inaccesibil, inatacabil. Și, din nou, îmi aminteam de oroarea sinceră pe care o producea acestei generații spiritul critic, luciditatea și plata, sterila rațiune...

Cred că am mai menționat undeva reacția furioasă a lui Mircea Eliade, la Paris, la ieșirea de la un pseudocenaciu unde se debatau elucubrații: „Se vede că ai fost elevul lui Călinescu”. Dar eu eram, de fapt, propriul meu elev, al rațiunii mele și al spiritului critic personal. Și nu puteam înghiți misticismele bombastice, inițiatice, răsuflăte, ale unui Barbă-neagră și ale altora. Îmi dădeam tot mai bine seama de mentalitatea – recunosc extrem de eficace – a acestei generații histrionice, de înalt nivel, nu contest. Dar și de marea montare, punere în scenă. Cu o regie și metode de publicitate

infașibile. Vedeam cum se repetă tehnica seducțiilor și a racolărilor, propagarea dogmelor și a adevărilor indiscutabile. Și cum orice urmă de îndoială era pe loc stigmatizată și strivită. Și deplângeam în mod inutil și inefficient – firește – cum cultura română continuă să rămână încă la stadiul oral, tradițional și de transmitere a înțelegerii și predicăției printr-o relație directă maestru-elev, *guru*-discipol. Ca în cultura indiană tradițională. Că nu eram, încă, pe acest plan cel puțin, în Europa, mi se părea, din nou, o evidență elementară.

Dar toate acestea erau, într-un anume sens, mici jocuri inofensive ale unor „spiritualiști” și „mistici” de ocazie, căzuți în transă, o dată pe săptămână în... „Galeriile Catacomba”. Aici prezida, predica, oficia, anatemiza etc. un pictor iluminat, simpatic și pitoresc în felul său, nimic de zis, dar de un fanatism venit din alte timpuri, Sorin Dumitrescu. Dacă ar fi putut m-ar fi strâns de gât. Ca și... Dan Ciachir, care-mi arunca afurisenii, anateme și excomunicări la... telefon. Am clasat de mult toate aceste „polemici” la categoria anecdotelor. Infinit mai periculoasă mi se părea însă revenirea, în forță, a extremei drepte. Citeam, în presă, o informație ca aceasta: „Un preot ortodox cere legalizarea Gărzii de fier” (*Cotidianul*, 22 septembrie 1997), Augustin Brânzeu din Cluj pe care întâmplător îl cunoașteam, fost deținut politic. Evident, un fenomen marginal. Dar când el devine național-comunism”, gen *România Mare*, cu cotă ascendentă în sondaje, o astfel de mișcare nu poate să nu preocupe. Șantajul cu „bun român” și „antiromân” cum am fost și declarat (în *Formula AS*, de pildă) era curent și eficace. La o emisiune TV despre „naționalism” am fost de altfel eliminat din sumar. Evident. Anca Toader executa o dispoziție superioară. De atunci n-am mai colaborat la astfel de emisiuni.

Uneori am fost atras în polemici publice, violente, pe tema Bisericii Unite cu Roma, a cărei cauză (eu laic și „ortodox”) o apăram din motive pur istorice, culturale și ideologice. Cu mitropolitul Andrei („Andreicuț” de la Alba Iulia), un renegat greco-catolic, am polemizat violent și în presă. Am răspuns favorabil anchetei revistei *Vatra* printr-o „Schită pentru o «apologie»” (*Un destin istoric: Biserica Română Unită*, Târgu Mureș, 1999, pp. 28-32). Cu un preot ortodox, profesor al unei bărbi albe foarte lungi, impozante și decorative, celebrul părinte Galeriu, am polemizat drastic și la TV, într-o emisiune a lui Vartan Arachelian. Când l-am întrebat: ce preferă? „Academia Frunze” (respectiv imperialismul moscovit) sau *Academia De Propaganda Fide* (respectiv orientarea prooccidentală), acest farsor ipocrit, dar rutinat în astfel de controverse, mi-a răspuns candid că el preferă... „Academia Română”. Emisiunea (14 martie 1997) a avut răsunet. Am primit telefoane de felicitare, dar și insulte (din partea „studenților ortodocși”, „legionari”: sunt „un gunoi național”), semn că țintisem foarte bine. Mi-am dat seama că un climat destins, de discuții libere și civilizate, inclusiv pe astfel de teme, nu este încă posibil în România actuală. O civilizație a dialogului încă nu există. Și, probabil, ea nu va exista multă vreme.

Dezgustul meu pentru o parte din ierarhia ortodoxă era, însă, în continuare, mare. Dacă pentru Mitropolitul Nicolae Corneanu, al Banatului,

distins intelectual și exeget, aveam toată stima, nu același lucru puteam spune despre mitropolitul legionar-securist Bartolomeu Anania, mitropolitul Clujului și Feleacului, trimis pe timpuri de Securitate în SUA să dizloce un alt episcop legionar Valerian Trifa. Același Anania a organizat, după ocuparea catedralei Uniților de către cei în drept, o procesiune în cel mai pur spirit legionar, de vreo 2 000 de preoți, în Cluj. Toți se temeau ca prin restituirea bisericilor unite să nu-și piardă parohiile. Deci „posturile”, deci „salariile”, deci etc. etc. Și când văd și în presă că PNȚCD vrea să treacă prin Parlament o lege de salarizare a cultelor, într-un stat totuși laic, cel puțin după Constituție, transformând pe toți clericii în funcționari de stat, mi-am spus că partida este iremediabil pierdută. Îmi aduc aminte cu admirație, de un articol din ultima Constituție franceză: „Republica franceză tolerează toate confesiunile și nu subvenționează nici una” (cred că am reținut exact cel puțin ideea). La fel ar trebui să procedăm și noi.

Ceea ce nu înseamnă că, la polul opus – să-i spunem de „stânga”, mai bine zis „național-comunist” – situația ar fi mai favorabilă. Dimpotrivă. Sub foarte multe aspecte – și de esență, fiind vorba de întreaga structură social-economică a țării –, realitățile imediate și de perspectivă sunt și mai catastrofale. Vechile structuri comuniste n-au fost, în esență, cum am mai spus, dislocate. Nici în plan legislativ și nici al instituțiilor de bază. Nimeni nu denunță, în mod viguros, caracterul marxist al respingerii ideii de restituire a proprietății. Idei ca urbanizare, păduri mijlocii, inițiativă particulară și celelalte sunt de fapt abolite. De câte ori trebuie să subliniez această tristă realitate? Ion Iliescu pretinde că „revoluția” de la 1989 „n-a fost pentru a restaura puterea marilor proprietari de pământ, păduri, fabrici și imobile sau pentru a restaura monarhia” (*România liberă*, 23 decembrie 1998). Un discurs pur comunist, colectivist, răsuflat, marxist. Și numai o opoziție dezideologizată liberal, necombativă, timorată face ca astfel de manifeste profund antidemocrate, antiburgheze, antilibera să nu primească replica necesară. De altfel, cele mai multe legi ceaușiste sunt încă în vigoare. Iar respingerea influenței occidentului capitalist se camuflează cu ușurință sub lozincă „nu ne vindem țara”. Repet o observație curentă, chiar banală: „național-comunismul” este ultima formă de supraviețuire a comunismului în țările foste ale blocului sovietic. Interesele nomenclaturilor locale coincid integral cu această formă de neoprotecționism anticapitalist. Pe un fond etnicist rural încă invulnerabil.

Un amestec de dezgust și revoltă îmi inspiră și spectacolul presei actuale din România. Ea este, într-adevăr, liberă. Dar, în cele mai multe cazuri, în sensul cel mai negativ al cuvântului. Trec peste vulgaritățile incredibile, sordide, ale unor publicații extremiste, șovine, de tipul *România Mare*. Mă refer, în special, la ziarele conduse de foști jurnaliști, formați în presa UTC, gen Ion Cristoiu. Ceea ce a făcut acest criptocomunist din *Cotidianul* lui Ion Rațiu este rușinos și incredibil. Poate să protesteze democratul naiv Ion Rațiu de o sută de ori. Acest ziar este profund antioccidental, antiamerican, antidemocratic și antiguvernamental. Idealul său este revenirea regimului Iliescu la putere. Puțini îndrăznesc să-i țină piept. Notez totuși o reacție

notabilă a lui S. Damian (*Mersul de-a îndărătelea*, în 22, 14-20 iulie 1998). Suficiența, aroganța unui alt utecist precum Cornel Nistorescu este de asemenea de subliniat. Dar parcă nimic nu întrece în agresivitate verbală și violență antiamericană precum Cristian Tudor Popescu de la *Adevărul*. Vechea *Scânteie*, care-și recapătă vechea identitate. Editorialistul său șef a devenit un oracol al TV: violent, grobian, cu fizionomie de *killer* din filmele din seria B. Un spectacol oribil. În plus și de un cinism incredibil: cerem credite și dolari americani, dar înjurăm NATO și Pentagonul zi de zi. Dar ce mă mir, când, de fapt, aproape întreaga presă, inclusiv culturală, este de fapt, de dreapta, mistico-legionaroidă, adeptă a „omului ontologic” radical opus „omului occidental” (Ion Buduca, Dan Stanca, Liviu Ioan Stoiciu etc.) Și ce se mai poate spune când consilierul Ministerului Culturii, legionarul Paul Barbăneagră, denunță public „gogorița democratico-liberală-umanistă”. Și asta unde? În revista... 22 (într-un interviu: 11-17 noiembrie 1997). Am încercat o replică, într-un interviu cu Caius Dobrescu, în revista brașoveană *Interval*. Dar cine mai citește și astfel de publicații provinciale, bune, dar fără audiență?

Când nu este respingător de antidemocratică și antiguvernamentală, presa este vulgar senzațională, trivial publicistică. Lansează zvonuri alarmiste despre iminente cutremure catastrofale, intrarea țării în incapacitate de plăți, deci faliment național, o adevărată isterie iresponsabilă. Se vorbește, totuși, de un pretins „cod deontologic” al presei. Care „cod”? Și care „deontologie”? Se publică diferite *Manuale de jurnalism*, dar deocamdată cel puțin, fără nici un efect. Posturile TV particulare sunt la fel de antiguvernamentale, politica reală a țării făcându-se prin eternele *talk-show-uri*, seară de seară, cu moderatorii de vulgaritatea unui Marius Tucă, devenit mare lider de opinie. Mai înainte – în perioada Paul Everac – ascultam „tabletele” sale inepte, de un semidoctism și o suficiență fără egal. Acum suntem obligați să suportăm, în versiune nocturnă, pe Tucă și pe C.T. Popescu. Două apariții de panopticum televizat.

Cel puțin violentele pamflete ale lui Mircea Mihaieș, din *România Literară*, sunt bine scrise. Dar îmi este imposibil să subscriu la orientarea lor pătimăș anti-Constantinescu, anti-PNȚCD (pe care nici eu nu-l cruț în conștiința mea), antiopozitie, antiorice. O furie demolatoare, frenetică, irațională și generală bântuie în spatele acestor spirite, de talent în felul lor. Dar iremediabil deviate de o ură indescriptibilă. S-ar putea ca o lungă perioadă de constrângere și refulare să se răzbune în felul acesta impur. Mă întreb mereu și nu găsesc încă un răspuns complet și plauzibil: cum se explică faptul că întreaga intelectualitate actuală, aproape întreaga presă, este împotriva președintelui și a guvernului de la putere? Și de ce nu s-a găsit o posibilitate de dialog cu acești pamfletari virulenți de ambe sexe? În parte, am dat anterior un răspuns. Dar simt că el este numai parțial și incomplet. Ceva îmi scapă în mod evident. Și cred că numai izolarea mea socială nu-mi dă adevăratul răspuns.

Această situație profund negativă avea și urmări personale supărătoare, dintre cele mai directe. Colaborarea la publicațiile centrale îmi este complet

blocată. În mai multe rânduri am fost și atacat și nu mai am unde să mă apăr. Polemici, cu unele „menajamente”, care însă nu puteau camufla adversitatea profundă și chiar repulsia. Revistele la care publicam – de altfel cu mare intermitență –, *Sfera Politicii* de pildă, erau puțin citite. Iar animatorii săi, Stelian Tănase și Dan Pavel, comentați de mine nu o dată, nu mi-au întins niciodată nici cea mai mică mână de ajutor. Știu bine: „cota” mea, în aceste medii jurnalistic-politico-editoriale, este foarte proastă. Din depărtare, un Mircea Iorgulescu își mai aducea totuși aminte de mine la *Europa Liberă*. Iar eu aveam de-a face, în țară, numai cu „noiciștii”, „ortodoxiștii”, „fundamentaștii”, „criptocomuniștii”. Plus mediocritățile de la penibilele reviste ieșene actuale pretins de cultură *Cronica* și *Convorbiri literare*, prin confiscarea abuzivă a unui titlu ilustru.

Să sperăm că noua revistă, tot moldovenească, *Continent. Revistă de dialog Est/Vest*, de la Suceava, condusă de doi relativ apropiați, C. Pricop și C. Severin (care au făcut apel din primul moment la mine) va redresa, în parte, situația. Dar nu este suficientă o publicație nouă sau mai multe, fără transformarea, remodelarea și reeducarea în esență a întregii societăți postcomuniste. Și, în primul rând, a purtătorilor săi de cuvânt, în politică și în presă. Sper (sincer, fie și naiv) ca noile catedre de „politologie” și de „studii europene” să creeze o altă generație de publiciști, orientați spre marile valori umaniste liberale și democratice universale. Cu o altă mentalitate și criterii de evaluare.

O problemă de aceeași natură, care mi s-a pus cu cea mai mare intensitate imediat după 1989, a fost evaluarea globală a întregului fenomen al „rezistenței”. În această privință, au intervenit mari diferențe de opinie și încă și mai mari decepții. Și nu atât „sentimentale” și cu atât mai puțin „personale”, cât ideologice, obiectiv-istorice, teoretico-politologice. Vedeam problema „rezistenței” (o realitate incontestabilă) *altfel*. Deloc eroizată, deloc literaturizată, deloc politizată. Îmi repugna pur și simplu punerea impudică în valoare, exhibiționismul „rezistenței”, narcisismul megaloman al suferinței (pe care n-am contestat-o niciodată; am și eu, aș reaminti, o mică experiență în materie), publicitatea și monopolul arogant al unor acte, nu contest: laudabile, dar pe ultima sută de metri. A trăi din „rente” unei „rezistențe” de proporții foarte variate mi se părea și insuportabil și impudic și amoral.

Detest profund „profesiunea de rezistent” (un exponent tipic: Dan Petrescu, personaj infatuat, care n-a făcut o zi de pușcărie, spre norocul său de altfel). Detest la fel de profund exploatarea unor nume ilustre, cultul bombastic al descendenților sau rudelor unor genii internaționale. Chiar nu are nici un simț al proporțiilor o oarecare insignifiantă Marie France Ionesco? Ce reprezintă ea ca valoare personală? Sau, ce reprezintă în cultura și în istoria rezistenței române un obscur provincial Relu Cioran, fratele lui E.M. Cioran? Interviuuri peste interviuri, fotografii, divulgări de scrisori de familie cu totul banale, nesemnificative. Toate acestea mi se păreau fenomene de extremă bagatelizare și supralicitare. În unele cercuri, „rezistenții” s-au constituit chiar într-un fel de club monden, publicitar. Foarte rentabil de altfel sub raportul notorietății, dar fără substanță reală.

Bineînțeles că nu aveam nici cea mai mică afinitate cu o astfel de psihologie și mentalitate cel puțin impudică. De fapt, nici nu mai era vorba de „decepție”. Ci pur și simplu de saturație și, adesea, chiar de repulsie pentru lipsa oricăror criterii obiective.

Când tema „rezistenței” a căzut în mâna scriitorilor – căroră în unele cazuri precise nu le contest nici demnitatea, nici talentul și nici curajul real al rezistenței (și mă gândesc în primul rând, la „colegul” meu de la Lătești, Paul Goma), deși cu unele... amendamente, impresiile sunt, în general, la fel de negative. Megalomanie, infatuare și narcisism peste limita admisibilă (Doar un exemplu: „Scriitori în închisori”, în 22 literar, august-septembrie 1998). Paranoia nu este nici ea departe. Subtextul era limpede, cusut cu ață albă: „Numai eu am fost rezistent”, „numai eu am fost erou”, „toți ceilalți au fost niște lași” ș.a.m.d. Evidențierea meritelor proprii, câte au fost, treacă-meargă. Crisparea unui Petru Creția, altfel cu meritele sale pe alte planuri, mă uimea. Dar compromiterea și chiar insultarea concurenților literari mi s-a părut totdeauna inadmisibilă. Mai ales când acest spectacol se desfășoară și la TV în așa-zisul *Memorial al durerii*, organizat de propagandistica în sens invers a Luciei Hossu Longin. Încă un aspect al „junglei” literare, extrem de periculoase. Uneori asistam la adevărate cazuri de impostură, oricât de bine intenționată ar fi fost. De specia de mare glorie, de arestați la „domiciliu”, „muzeografi” cu domiciliul obligatoriu într-un mediu citadin, arestați 29 de ore la Jilava, deveniți eroi și celebrități naționale, de care am mai amintit, eram sătul până în gât. Iar de mondenitățile internaționale, de tip PEN Club, devenisem de mult și imun și străin.

Trebuie să precizez, în același timp, cu toată claritatea: intervine într-o astfel de atitudine un foarte puternic element subiectiv și temperamental. Îmi repugnă pur și simplu gesticulația publicitară și egolatră a „rezistenței”. Îmi este respingătoare valorificarea rentabilă și socială a „rezistenței”. Nu-mi place să-mi dau singur note bune la purtare în public. A face carieră pe seama unei lungi suferințe și interdicții îmi pare o atitudine impudică, megalomană și neonestă.

Pe de altă parte, îmi venea greu să accept apostrofările unui UTC-ist de presă, Cornel Nistorescu, de pildă, foarte „mirat” că mă vede la un colocviu al „rezistenței” la Cluj. Sau, ce să mai spun de aroganța unei doamne, când foarte „oficială” (atașată culturală la Washington), când foarte „Soros”: Ioana Ieronim. În scurta sa trecere la conducerea revistei 22, mi-a suprimat pur și simplu ciclul *Represiune și confesiune*, în care căutam să mă orientez, corect și sistematic, în labirintul de mărturii, inclusiv literare, despre rezistența și închisorile românești. Evident nu eram acceptat în clubul închis și select al „rezistenților”, brevetat, constituit la București. Bineînțeles că nici nu am făcut și nu voi face niciodată nici un demers de a fi „acceptat” în astfel de medii, în *Analele Totalitarismului* și în alte organe consacrate de acest gen. Plăteam prețul independenței mele și întreaga antipatie a „vieții literare”. Unele texte, efectiv de „rezistență”, reproduse în *Politică și cultură* (cu toate precizările de rigoare în note) nu au fost reținute și „validate” de nimeni niciodată. Deci, din nou „singur”. *Seul et envers tous...*

Față de foștii deținuți politici, foștii mei „colegi”, cei mai mulți de extremă dreaptă, mă simțeam îndepărtat și fără afinități. Este aproape inutil să adaug că respingerea era reciprocă. Făceam – în cel mai bun caz – figură singulară, neasimilabilă, dacă nu direct antipatică. Explicația acestei distanțări reciproce era foarte simplă: nu numai că n-am suferit pentru aceleași valori și idei, dar traiectoria mea, după eliberarea din 1963, a fost complet diferită. Deveneam treptat un „autor”. Cât de „mare” sau cât de „mic” nu are acum nici o importanță. Dar mă „diferențiam”. Ieșeam din anonimatul celor care doar „au suferit”. Ceea ce nu ți „se iartă” niciodată. Am tot respectul – sub acest aspect – pentru membrii AFDR. Calitatea lor umană și profesională era și este însă profund și mai ales extrem de inegală. În mod inevitabil. Și tot ce s-a întâmplat după 1989 a dovedit cu prisosință că numai cu „caractere” și „consecvență” nu se poate reorganiza și guverna o țară. Insist și revin mereu asupra acestei teme, deoarece problema tehnici-tății și a competenței este și rămâne capitală. Fără specialiști adevărați, în diferite domenii, partida – inclusiv politică, inclusiv a PNȚCD – nu poate fi decât pierdută. Or, în acest punct de esență, apele se despărțeau definitiv și, încă o dată, brutal și radical.

Deci, de ce să nu rețin și reversul medaliei, pe care, de altfel, l-au semnalat și alții (Vladimir Tismăneanu, Mircea Mihăieș, *Vecinii lui Franz Kafka*, 1998, pp. 106-107, 113, 131)? „Ură și resentiment”, „insuportabilă diferență etnică”, „xenofobie” și altele, defecte semnalate și la „disidenții” Europei centrale? Aș adăuga și „invidia”, complexe de inferioritate-superioritate, fanatismul, exaltarea, iraționalismul, intoleranța. Note ale unui tip uman, mie cel puțin, profund detestabil. Un fost „coleg” de închisoare, D.O. devenit un versificator oarecare, îmi trimite un volum manuscris de versuri. Din nou, eterna convertire a unei suferințe umane – reale – în egocentrism liricoid, frazeologie și versificație goală. Nu-l puteam ajuta, oricât aș fi dorit. Rezultatul? Eșuează, publicând în revista... lui Adrian Păunescu, *Totuși iubirea*. De unde rezultă o voință de evidențiere cu orice preț, oricum și oriunde. Nu puteam asimila în nici un caz acest tip uman. Și cum el era majoritar, „presa” mea printre foștii deținuți era dintre cele mai „proaste”.

Uneori, ea s-a manifestat și prin atacuri publicistice, în general marginale și fără ecou. Am avut tăria să nu le „răspund” niciodată. Mi-am impus (cum am mai amintit) să nu polemizez cu nimeni alături de care am făcut „pușcărie”. Credeam că acest pact nescriș va fi respectat de toți. M-am înșelat, începând cu Paul Goma. Nu i-am dat, în nici o împrejurare, nici un fel de replică. De altfel, trebuie să recunosc, l-am citit extrem, extrem de puțin, dintr-un fel de reacție instinctivă de neaderare. Iar *Jurnalul* său, în nu știu câte volume și versiuni, nu l-am deschis și nu-l voi parcurge niciodată. Sub acest aspect, voi rămâne iremediabil și definitiv... un incult și un neinformant. Aceeași atitudine am adoptat-o și față de toți criticii literari care m-au combătut, sub un aspect sau altul. Nu gândeam deloc la fel în multe probleme literare. Dar cum eram integral de acord cu orientarea lor ideologică-liberală, antitotalitară – mi-am spus că această solidarizare,

fie și tacită, implicită, este mult mai importantă decât un mic efect sau succes polemic. O singură dată, excedat, am ripostat lui Alexandru George, în *Cuvântul*. Și atât de eficient, încât m-a lăsat de atunci în pace. Altfel, i-am cumpărat volumele de semiideologie și i-am decupat chiar și unele articole, într-adevăr, bune. Deși sunt absolut sigur că el este incapabil de aceeași detașare și de o obiectivitate egală sau măcar asemănătoare. Dar pentru mine acest fapt nu mai prezintă de mult nici o importanță.

Problema „rezistenței culturale” și a „colaborării” cu regimul comunist era – nu numai pentru mine – mult mai importantă. Aș spune chiar infinit mai importantă. Ea a fost studiată într-un spirit obiectiv și descriptiv, între alții, de Katherine Verdery; *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu* (București, Humanitas, 1994, tr. rom.). A format obiectul a destule articole și studii, care nu-mi par toate a pune punctul pe i. Cultura de „rezistență” propriu-zisă, în sensul propriu, tare, al cuvântului a fost – trebuie recunoscut deschis – foarte slabă. Ea nu are un sens exact decât prin opoziție directă, exprimată, manifestă, împotriva regimului. Ea a existat, într-adevăr, în străinătate, dar în țară – cu excepția unor manifestări și mai ales cărți de sertar (M. Nițescu, de pildă) – a fost ca și inexistentă. Și, totuși, nu pot fi omise anumite forme de rezistență indirectă, marginală, pasivă. Ceea ce vreau să subliniez, mai ales, este faptul că noțiunea de rezistență culturală este prin definiție ambiguă, elastică, interpretabilă. Problema m-a preocupat încă din 1990, când am scris articole despre „Rezistența intelectuală”, „liberală”, „culturală” mai ales, pe care o defineam „o problemă deschisă”, culese – cele mai multe – în *Politică și cultură*. În cele din urmă, m-am oprit la noțiunea – pe care o cred de altfel și cea mai exactă – a „culturii paralele” sau, mai precis, „alternative”. Ea nu respectă nici una dintre directivele „culturii oficiale”. Fără însă a se identifica cu ceea ce se numea „rezistență” sau „disidență” deschisă.

Evident, o noțiune, deci, ambiguă, cu o bună încărcătură de echivoc, la o primă vedere, superficială. O problemă și reală și falsă în același timp. Obsesivă și imposibil de rezolvat în termeni unanim acceptabili. Deoarece, fiecare dintre spiritele efectiv independente – puține de altfel – luau distanță față de regimul Ceaușescu fiecare în felul lor. Mai totdeauna real și totuși incontrollabil, neverificabil. În plus, intervenea după 1989 și schimbarea perspectivei istorice. Ceea ce în trecut părea un act de „curaj”, trecea la fel de bine, ulterior, ca o „cedare” și chiar gest de „lașitate”. În condiții ideologice și morale radical schimbate.

Mă simțeam, în ce mă privește, cu conștiința împăcată – apărat și de situația mea singulară de „liber profesionist” – cel puțin din trei motive. Nu este vorba de nici o supralicitare, ci de adevăruri și realizări riguros verificabile, pas cu pas, până în ultimele amănunte: 1. scriam numai pe teme personale, care mă interesau efectiv și nu răspundeam – mai bine spus nu participam – la nici o „comandă socială”; activitatea mea a fost efectiv independentă de la un capăt la altul; 2. cărțile mele reprezentau – este vorba în primul rând de „sinteze” – construcții riguros personale. Cât de „valabile” nu intră, acum, în discuție. Erau însă, în orice caz, inițiative

culturale intrinsec valabile, dincolo de criteriile consacrate, ale „rezistenței” inclusiv. Acționam în afara oricăror scheme date, canonizate, oficializate; 3. toate cărțile publicate în străinătate reprezentau – orice s-ar spune – evadări în lumea liberă. Spărgeam o blocadă. Mențineam – cât puteam, nu foarte mult – legături externe libere. Eram, în același timp, un mare suspect și un mare tolerat. Căci aceste cărți mă apărau de o represiune ce ar fi produs reacții și uneori chiar scandal în Occident. Ceea ce regimul dorea să evite. Când apărea câte o carte clandestin în străinătate ca *La cité totale*, de pildă, autorul (C. Dumitrescu) era pur și simplu expulzat.

Nu știu dacă am evocat anterior un episod de o mare savoare, după apariția versiunii japoneze, la Tokyo, în 1988, a lui *Étiemble ou le compartimentisme militant*. S-a prezentat o agentă de la DIE, politicoasă, chiar stilată, pretins „japonizantă”, cu cadouri (stampe, calendare, inscripții, mici bibelouri) ca să mă descoase: ce legături am eu în Japonia, cum am reușit să fiu editat acolo etc. etc. Premiera era atât de absolută, încât nu intra în nici o schemă. De fapt, japonezii traduceau și traduc în continuare cam tot ce este notabil în Occident. Cu atât mai mult cu cât cartea mea avea nu puține referințe exotice, japoneze etc. Nici un mister. Nu eram nici James Bond, nici 007. Dar un personaj profund dubios eram fără îndoială, supravegheat atent ca atare. Mă exprimam personal și independent. Lucrările mele erau expresia propriului meu program cultural. Aceasta a fost „rezistența” mea. Nu intram în schemele consacrate (de exemplu, „Anticomunismul în versiune românească”, în *România Literară*, 24-30 iunie 1998). Dar eu știu bine, chiar foarte bine, că puțini critici, în deceniul 8, au colaborat la *Europa Liberă*. Sau au scris despre „relații Est-Vest” ori despre „comunicații libere” (vezi capitolele respective din *Étiemble...*, 1982). Și nu eram tulburat de nici o remușcare.

Evident, nu puteam să nu scap însă nici eu – și de altfel nici un autor al epocii – de ceea ce Andrei Pleșu a numit, cu o expresie fericită, „prezumpția de impuritate”. Călătoream ca și Andrei Pleșu, G. Liiceanu, N. Manolescu; *Cartea albă a Securității* indică nu mai puțin de 800 de „plecări”. Publicam în țară și străinătate, deci „colaboram” în felul acesta, împreună cu întreaga literatură și cultură română a epocii. Funcționau, pe de altă parte, și o serie de complicități tacite „ale colaborării generalizate” (după formula lui Vladimir Tismăneanu, Mircea Mihăieș), cu grade extrem de variabile de implicare în mecanismele vechiului regim totalitar-cultural, de analizat de la caz la caz. Și azi „colaboraționismul” a rămas, în unele cercuri radicale, o adevărată obsesie națională, o teroare colectivă subconștientă. Ea ne urmărește și ne umilește pe toți ca o umbră fatală. *Nos actes nous suivent* după un aforism francez al cărui autor l-am uitat. Într-adevăr. Dar unele explicații există. După 1989 s-a spus, cred, cam tot ce se putea spune în acest domeniu. Și nu fără bune argumente.

Mai întâi, funcționa o lege sociologică fundamentală: nu poți trăi într-o societate fără să fii condiționat, influențat, într-un fel sau altul, într-o măsură sau alta, de această societate. Cu atât mai mult cu cât această societate comunistă era extrem de represivă și de totalitară. Sub acest

aspect, foarte general, dar irefutabil, „toți” au „colaborat” cu vechiul regim prin simplul fapt al existenței noastre sociale și culturale publice sub acest regim. O puritate absolută – trist, dar adevărat – n-a existat niciodată. Poate un anahoret, un marginal total, un călugăr adevărat să fi realizat această condiție ideală. Dar pentru un om de cultură, în plină activitate, ea era imposibilă. Nu scuz nimic, doar explic. Intervenea apoi, cu o presiune extraordinară ceea ce am numit *Mitul „situației ireversibile”*. Regimul părea consolidat definitiv. Și atunci – vorbesc de cei bine intenționați, „rezistenți” potențiali, virtuali – fiecare se salva și salva ceea ce putea, Mult, puțin, iarăși, nu discut acum.

Un rol extrem de important a jucat și dresajul, imitația, obișnuința, contaminarea conformismului. Eram cu toții, într-un fel, victimele unei sugestii colective. În cazul precis al scriitorului, o analiză poloneză, precum *Gândirea captivă* a lui Czesław Miłosz, și una românească, *Anatomia mistificării* de Stelian Tănase, au spus, cred, adevăruri esențiale. Scriitorul este ușor de sedus. Dorește să publice, „să se realizeze”, să aibă „succes”. „Consecvența” sa este ușor erodabilă etc. Mulți au susținut și teza (George Pruteanu, Geo Șerban dintre cunoștințele mele) că, prin cedările lor evidente, un G. Călinescu, un Tudor Vianu au salvat măcar o parte dintr-un spațiu de libertate, fie și cu prețul unui real cabotinism, mai ales în cazul primului exemplu. Au oferit tinerilor, chiar și într-o formă după mine caricaturală, histrionică, o alternativă, totuși, la platitudinile marxism-stalinismului oficial. Sigur, era o mare diferență, orice s-ar spune, între aceste apariții-spectacol și Ion Vitner sau M. Novicov. Acceptam și nu acceptam acest argument. Dar, în momente de calm și de reflexie, nu puteam să nu-l ignor integral. Compensează, echivalează însă „salvarea”, să spunem, a formației intelectuale cu 50-60 de studenți și formarea a doi-trei critici tineri (argument, contestabil, invocat și de N. Manolescu în „Hulitul critic”, din *România Literară* 24/1999), cu ravagiile sociale, civice și morale colective ale acestui colaboraționism, în ultimă analiză impudic și cinic, în favoarea propagandei oficiale a regimului? *That is the question...* Nu cred acest lucru. Chiar nu există nici un fel de criterii etico-civice obiective, „universale”, dincolo de contexte istorice specifice, care le relativizează în mod inevitabil?

Altceva mă indigna și mă revolta adesea: publicitatea cu totul exagerată, discriminarea pozitivă în favoarea celor ce făceau precum C. Noica, colaboraționism pe față și la scară națională: „Un filozof ce a făcut din oportunism un stil înalt” (Mircea Mihăieș, „Tragicomicologii”, în *Cuvântul*, 8, 1997; va trebui să verific citatul, dar cred că este exact). Chiar și G. Liiceanu strâns cu ușa, inclusiv de mine, a recunoscut, într-un dialog cu Andrei Pleșu (nu mai încarc pagina cu alte referințe bibliografice), că maestrul lor avea o poziție etică... „mai relaxată”. De acord. Dar, în definitiv, de ce C. Noica ar avea dreptul la o poziție etică... „mai relaxată”, iar X, Y, Z, Marino, Popescu, Ionescu n-ar avea același drept? De ce acest tratament de favoare? Fiindcă unul este un „geniu”, căruia i se iartă tot (o răsuflată teorie romantică), guru național, iar ceilalți sunt doar niște bieți amărați obscuri? Argumentul-cheie este sau ar fi următorul: „Se uită că, dacă măcar colaborarea unui

om în funcție de beneficiul pe care-l scoate din ea, atunci dacă acesta este criteriul, colaborarea lui este nulă" (*Euphorion*, 6-8/1991). Fals, total fals! Sofism bătător la ochi. Formulată de altfel și foarte alambicat, semn de evidentă stânjenire interioară. Este adevărat că marile „concesii”, să le spunem, ale lui C. Noica, au avut, într-un cerc restrâns, unele efecte benefice. Imensele servicii publice aduse regimului, nu spun că le anulează, dar, în orice caz, din punctul de vedere al propagandei oficiale, ele erau considerate mult, infinit mai utile și importante decât reuniunile inofensive de la Păltiniș. De altfel bine controlate și riguros înregistrate.

Se poate compara sprijinul candidaturii lui Nicolae Ceaușescu la... premiul Nobel sau un text, de tipul *Cum poate fi folosit Mircea Eliade*, cu inocentele conciliabile filozofice, mai toate profund inactuale, din jurul Maestrului? Care chema imediat la ordine pe cei ce aveau totuși unele „îndrăzneli” (Andrei Pleșu), sub motiv că un gest eroic singular poate frânge un destin cultural? „Iar dacă pornesc de la un primat al culturii pot să fiu întrebat ce prefer? Un destin cultural împlinit? Sau unul ce se frânge în sublimul unei demonstrații de o clipă?” Deci mereu egoismul realizării și salvării individuale, declarat net superior catastrofei colective din jur. Egocentrism, apolitism, inconștiență socială, dezinteres colectiv? „Primatul culturii” este într-adevăr superior exigențelor „societății civile”, democratice, sub totalitarism, primatului ideologic antitotalitar, superior pe plan colectiv? Atât de necesar purității morale a unei întregi societăți? Dilemă? Conflict axiologic sau capitulare pur și simplu? A face „cultură” (și, în definitiv, ce fel de cultură: doar de tip iraționalist, metafizic, ontologic) chiar cu orice preț? A fi total insensibil, orb, la formidabila diversiune: „Băieți, ocupați-vă de problema ființei, de ontologie și lăsați în grija noastră politica, o ocupație cu totul impură, nedemnă de spirite elevate ca voi”. Rar diversiune mai evidentă, dar și mai abilă în același timp! Iată de ce eram, din acest punct de vedere, pe o poziție ideologico-politică „anti-Noica” până la capăt.

Am făcut eforturi, uneori considerabile, de a rezista, de a nu mă lăsa contaminat de psihoza demascării, răzbunării și denunțării, atât de frecventă după 1989. De a mă elibera de obsesia „securistă” de „dosare”, „șantaje” și „turnători”. Acuzațiile, aluziile, insinuările erau curente. Mentalitate tipică închisorii, foștilor deținuți politici, transmisă și unei părți nu foarte întinse, dar radicale, a societății civile. Reacție obsedantă de altfel și la alții. Problemă reală și de veche tradiție. Consultând, la München, operele complete ale lui Heinrich Heine, dau peste un text de o uimitoare actualitate. Inclusiv românească: *Über den Denunzianten* (*Säcularausgabe*, Berlin-Paris, 1979, 9, p. 259 sq.). Evident, o explicație profundă există și eu nu pot s-o neg. Eterna culpabilizare corespunde, în esență, unei crize morale, reale. Recenta sciziune din PNȚCD are această motivație, imposibil de negat. Oricâte resentimente, complexe ar intra într-o astfel de acțiune, cu urmări total imprevizibile, soldate cu un eșec. Aceasta ar fi fața luminoasă, pozitivă, legitimă, a psihologiei justițiare legitime, în plină acțiune.

Dar cea negativă? Ea este nu mai puțin respingătoare. Și, din nefericire, proporția dintre aceste două certitudini, înclină tot mai mult spre cea din

urmă. Este vorba, pe scurt, de vocația și voluptatea extraordinară a Românilor – obsesivă, morbidă, patologică aș spune – de compromitere, denigrare, terfelire, insultă și umilire. Îmi aduc aminte fără voie și de o caracterizare a lui E.M. Cioran, făcută la Paris, pe când treceam pe lângă *Jardin du Luxembourg*: „Peuple destructif”. Este inimaginabilă această vocație națională de a murdări și jigni, de a călca în picioare pe oricine, oricând și oriunde.

Un adevărat fenomen colectiv, etnic de masă, de trivializare și batjocorire, observat și de alții. De Mircea Mihăieș, de pildă, în mai multe texte excelente din *România Literară*: „Incomparabila artă românească a denigrării” (26/93), „e uluitor inepuizabilul apetit de vulgaritate, violență, de senzaționalism ieftin, de scandalizare a românului” (47/97), „batjocura a atras cote apocaliptice, disprețul și umilirea *celuilalt* au devenit mărci distinctive ale comportamentului socialist, moșia – adevăratul liant național” (1/98). Și n-am citat decât o mică parte din astfel de observații, triste și extrem de lucide. Ce diferențe există, sub acest aspect, între Vadim Tudor și Paul Goma? Nici una, absolut nici una. Din nefericire.

Dar ce ocazie ideală de a denigra, insulta, face praf, pe oricine care intră, sub un motiv sau altul, în vizorul „demascării”! Peste tot plouă, efectiv, cu acuzații de „securist”, „informator”, „agent” și toate celelalte! Rar spectacol mai dezgustător ca această generală improșcare cu noroi. Fără nici o verificare și control, reținere sau scrupul. O armă imbatabilă, de altfel. *Calomniez, calomniez, il en restera toujours quelque chose*. Rânjetul sinistru al canaliei literare te urmărește și „mă” urmărește ca un coșmar. Nimic de făcut. Cine nu colaborează la acest dans macabru al „demascării”? Toți informatorii efectivi, ajunși în străinătate, deveniți uneori chiar lectori, la Heidelberg, sau în altă parte. Invidioși ce-ți trimit scrisori de amenințare din exil. „Colegi” care-ți expediază prin poștă xeroxuri după cele mai inimaginabile insaniități și aberații. Și nu schițează decât în linii foarte generale un spectacol urât al spiritului vindicativ, ulcerat, al foștilor deținuți sau al „marelor caractere” actuale. Dar și al foștilor PCR-iști, reciclați în rezistenți de exil și cafenea pariziană. N-are sens să mai continui. Este unul din aspectele cele mai negre, mai pestilențiale, mai virulente ale societății românești de după 1989. Am trecut și eu, uneori, prin momente de mare dezgust din cauza acestei stări morbide de spirit.

Încerc totuși să-mi păstrez calmul și să definesc, printr-o analiză cât mai lucidă, eroarea ideologică de bază a unei astfel de atitudini. Repet: pot s-o înțeleg, la limită, într-un plan pur subiectiv. Dar ca „istoric” al acestei sumbre perioade trebuie să privesc în adâncime și să evidențiez cauzele obiective și de mari proporții ale acestei aberații colective, adesea, inimaginabile. Ea nu are decât o singură explicație reală: sunt urmărite și stigmatizate efectele și nu cauzele. Instrumentele și nu sistemul care le-a inventat și folosit. O problemă care mă preocupă încă din 1987 (*Evadări în lumea liberă*, p. 185). Este efectul totalei inapetențe la idei, al completei dezideologizări a rezistenței române. Nu mai vorbesc de „societatea civilă”, cu puține excepții, foarte onorabile, dar lipsită de o influență reală asupra opiniei publice.

Fără o raportare esențială și permanentă la concepția și metodele fundamentale ale sistemului comunist (dictatura proletariatului, lupta de clasă, Securitatea, „brațul drept al Partidului”) nu se poate înțelege nimic, dar absolut nimic, din întreaga istorie catastrofală a acestor decenii. Inclusiv cea de după 1989. Sistemul comunist este, în primul rând, marele vinovat. Tot ce s-a petrecut și se desfășoară și acum, sub ochii noștri, sunt doar efecte secundare. Grave, dar secundare și, mai ales, inevitabile. Din acest punct ar trebui să plece toate acuzațiile, toate „procesele”, toate „demascările”. Or, la noi, se procedează, exact invers. Să zicem că suntem, în primul rând, un popor liric și doar apoi – și foarte aproximativ, de altfel – ideologic și politic. Numai că fără contestarea prealabilă a sistemului comunist – în însăși fundamentele sale – nu se rezolvă de fapt nimic. Dar absolut nimic esențial. Totul se transformă doar într-o răfuială generalizată și extrem de personalizată. Fără nici o justificare superioară. Fără nici un rezultat profund, colectiv. Numai o „plătire de polițe”. Pe cât de sordidă, pe atât de nocivă.

Cu aceasta n-am spus însă totul. N-am scos în evidență cauza esențială, absența și, mai mult decât atât, imposibilitatea „procesului comunismului”. El nu a fost, nu este și nu va fi niciodată posibil. De ce? Fiindcă, în plan pur politic, o putere comunistă (URSS) a fost aliata puterilor occidentale (virtual, cel puțin, anticomuniste). Iar opinia publică și mai ales intelectualitatea occidentală nu va accepta niciodată comparația și punerea semnului de egalitate dintre comunism și fascism-nazism. Între Holocaust și Gulag. Deși crimele comunismului sunt mult mai numeroase decât ale nazismului. *Cartea neagră a comunismului* o dovedește cu prisosință. În actualele condiții politice, ideologice și sociale europene (și mondiale de altfel), procesul comunismului nu poate fi deci, efectiv, instruit. Prin urmare, nici la noi, unde *Proclamația de la Timișoara*, care cerea de fapt doar „o lustrare” (la punctul 8), a fost respinsă, deschis sau tacit, de toate forțele politice.

Radicalismul anticomunist n-ar fi fost posibil decât printr-o adevărată revoluție, care, de fapt, n-a avut loc niciodată în România. Cât timp structurile statului comunist sunt în continuare intacte, acest „proces” este și va rămâne imposibil, iluzoriu, utopic. Sistemul a poluat, corupt, murdărit întreg poporul român. Iar acesta nu poate sări peste umbra sa. Ceea ce domină este frica de responsabilitate. Este urmarea directă a sentimentului foarte real al vinovăției colective. Iar adevărul trebuie spus, fie și brutal: poporul român acceptase și se acomodase național-ceaușismului. O minimă purificare etică va veni (dacă va veni vreodată) doar prin schimbarea mentalității românești, ca efect al unui alt tip de societate. Dar despre acest aspect crucial în capitolul următor.

S-a crezut – și se afirmă în continuare – că faimoasa „lege a dosarelor” va contribui în mod hotărâtor la asanarea vieții publice și, în general, a societății civile. O temă obsedantă, mereu dezbătută și reluată în presă, despre care am un întreg dosar. De fapt, nici nu mai știu câte versiuni are sau va avea – în final – această lege. Votată de Senat, ea este în plină dezbateră la Cameră, unde sensul său a fost complet denaturat prin extrema dilatare a categoriilor supuse verificărilor. Și care deplasează mai ales

accentul legii, de la deconspirarea Securității ca poliție politică, la toate „speciile” posibile și imposibile de „informatori”. Ceea ce practic duce la „dosariade”, culpabilizarea și chiar terorizarea morală a tuturor cetățenilor României. În felul acesta eu aș propune o lege cu un singur articol: „Toți cetățenii României au dreptul să consulte dosarele tuturor cetățenilor României, între 1945 și 1999 (sau când se va încheia dezbateră), indiferent de sex, poziție socială, origine etnică, religie etc. etc.). Ar fi mai simplu și, într-un fel, mai onest. Deși aberația ar fi totală.

Nu ezit să declar „vinovat” de această situație pe Ticu Dumitrescu. Nu contest: un personaj indiscutabil onest, energic, tenace. Dar de un fanatism obtuz, exaltat și fără egal. Nu este problema vieții mele. Dosarul meu personal, efectiv, nu mă interesează (și voi arăta în continuare și din ce motive). Privesc de la distanță întreg acest spectacol grotesc cu cel mai profund scepticism. Încă o mare idee ratată în România postceaușistă. Căci o astfel de lege a fost și este, într-adevăr, strict necesară. Dar serioasă și neparodiată. Simțeam că în spatele acestei imense agitații stau tot felul de „culise”, dar nu aveam încă o bună orientare. S-a întâmplat ca la un târg de carte *Gaudeamus*, de la București (1997) să întâlnesc de două ori pe fostul meu coleg de celulă – și relativ apropiat – Nicolae Ionescu-Galbeni, actualul președinte al comisiei parlamentare SRI, care m-a pus în temă. Nu văd de ce m-ar fi mințit sau mi-ar fi ascuns elemente esențiale. Totul pleacă, este adevărat, că o mare parte din vechea Securitate face parte din actualul SRI, cu argumente, în felul său, irefutabile. Care stat din lume își deconspiră propriul serviciu secret de informații? Reproduc aproape cuvânt cu cuvânt ceea ce mi-a spus „colegul” amintit mai sus, bine plasat pentru a avea o viziune de ansamblu asupra întregii situații. Șefii SRI i-au afirmat: „Noi am infiltrat toate partidele, sindicatelor, organizațiile civile și în baza rapoartelor noastre dv. guvernați. Dacă ne deconspirați vă tăiați mâna dreaptă”. Mai mult: „Cum putem recruta noi tineri ofițeri, care vin la noi și ne spun: ce garanții avem că după cinci ani veniți cu o altă lege și ne deconspirați?”. Să zicem că acesta ar fi, în esență, handicapul de ordin tehnic al respectivei legi controversate.

Dar adevăratul obstacol este de ordin politic. Ticu Dumitrescu vrea să deconspire întreg PNȚCD, să plătească o serie de polițe unor colegi din Parlament. Să se proclame, mai ales, în spirit pur megaloman, supremul justițiar al națiunii. Reproduc din nou o replică a lui Nicolae Ionescu-Galbeni: „Dar ce ne facem cu dosarele de informatori, peste 180 000, ale foștilor membri PCR, distruse din ordinul lui Ceaușescu?” Răspuns: „Nu mă interesează. Pe voi vreau să vă am la mână”. Deci asta era. O răfuială internă în PNȚCD. Și cred că fostul meu coleg mi-a reprodus cu fidelitate intențiile lui Ticu Dumitrescu, deoarece citesc și o declarație a sa din presă: „Nu mă interesează nici o remaniere, doar legea mea. Asta o să-i radă pe toți!” (*Cotidianul*, 16 septembrie 1997). Au urmat acuzații deschise sau voalate împotriva întregii conduceri PNȚCD. Ea a reacționat. L-a suspendat pe Ticu Dumitrescu din Partid. I-au organizat o sciziune în FDAR și celelalte: amânări, amendamente, obstacole procedurale etc. Plus diluarea extremă,

caricaturală, a legii care o face practic inoperabilă. Nu exclud deloc că mulți deputați, inclusiv PNȚCD, să fie efectiv vulnerabili, foști informatori etc. Dar trebuia, încă de la început – și foarte repede – votată o lege în genul celei germane (Gauch), limitată doar la clasa politică, la posturile de conducere. A verifica... toți avocații, toți notarii, toți secretarii de primărie rurală etc. este pur și simplu absurd. Am căzut în plin derizoriu și caricatură. Nu știu ce formă va avea, în final, această pseudolege. Este foarte puțin probabil ca ea să fie votată înainte de viitoarele alegeri. Dar eu îi aduc, încă de pe acum, trei obiecții esențiale.

Cea dintâi este de ordin moral. Este pur și simplu monstruos să deplasezi accentul de pe ofițerul de Securitate, reactivat în SRI, pe care îl aperi de orice deconspirare (ca și întreg aparatul diplomatic de altfel) și „să demaști” pe simplul informator, care a fost, de fapt, victima Securității. Căci nimeni nu s-a oferit informator de bună voie. Toți au fost constrânși, șantajați, strânși cu ușa etc. Profund nedreaptă, imorală, cinică și perversă este mai ales „deconspirarea” foștilor deținuți politici, care ar trebui scoși din cauză (cum s-a și propus de altfel – *România liberă*, 15 mai 1999; ulterior amendamentul a fost, totuși, introdus în varianta finală votată de Cameră). Cum vine asta? Fostul colonel de Securitate, care a bătut, anchetat etc., se plimbă triumfător pe stradă, fie pensionat, fie reactivat în SRI. În timp ce bietul fost deținut politic este umilit, călcat în picioare, compromis. Și nu o dată, ci chiar de trei ori: o dată când a cedat, la început, sub foarte mari presiuni. Nu a fost erou și el o știe prea bine și are remușcări. A iscălit un „angajament”. A doua oară când este demascat public, insultat în întreaga presă. Iar a treia oară, când constată că ofițerul care l-a anchetat și terorizat se bucură de totală imunitate. Cazul recent, între altele, al fostului ministru al Sănătății: L. Barany. A culpabiliza victimele mi se pare pur și simplu monstruos. Știu bine că nu aceasta este, de fapt, intenția legii. Dar aici se ajunge, în mod inevitabil. Ceea ce este profund imoral și absurd. „Ne ocupăm de complici și oțitem autorii”, vorba lui Corneliu Turianu („Legea accesului la dosare”, supliment al revistei 22, 73/1998).

Cunosc bine cazul unui bun prieten, la care țin mult, a cărui soție, o adevărată savantă, cu multe cărți publicate în limbi străine, a avut ghinionul să fie adjunctă a *Institutului* condus de ilustra chimistă mondială. Bineînțeles că Securitatea a început verificarea tuturor colaboratorilor și a membrilor de familie. În felul acesta s-a ajuns și la amicul meu, fost deținut politic, care – dorind să salveze poziția soției sale șantajată cu destituirea – a semnat un „angajament” (l-am citit și eu în presă, pe care, de altfel, nu dau doi bani). Astfel de cazuri au existat cu sutele, cu miile. Cine este deci adevăratul vinovat? Întreb încă o dată cu toată indignarea: victima sau călăul? Sistemul diabolic, care a organizat astfel de „recrutări”, sau un biet fost deținut total dezarmat? Fără nici o perspectivă, fără nici un sprijin moral sau material. Foarte echilibrat un articol al lui Paul Lăzărescu („De la procesul comunismului la legea privind deconspirarea Securității”, în *Aldine, România liberă*, 24 iulie 1998). Varianta legii din 1993 era mult mai echitabilă.

Al doilea argument. Dosarele constituite de Securitate nu prezintă nici o încredere. Dar absolut nici una. Sunt falsificate, confecționate, truate, aranjate, cu multe piese între timp sustrate. Altele au fost și distruse. Cei interesați s-au pus, din timp, la adăpost, imediat după 1989. În vreme ce muritorii de rând erau în continuare expuși, cel puțin virtual, oprobiului public. Dosarul Anei Blandiana a dispărut pur și simplu. Silviu Brucan și l-a luat pe al său acasă. La fel, Petre Roman și mulți, mulți alții. Eșalonul doi s-a pus, din timp, la adăpost. Și ce să mai spunem de I. Iliescu, agent KGB? *Cartea albă a Securității* este expresia celui mai perfect bluf, a unei mistificări pe scară largă. Plină de rapoarte false, clișee și platitudini, într-un stil de lemn inconfundabil. Nici n-am cumpărat-o. Când a apărut, nu aveam bani. Iar când i-am avut, nu mă mai interesa. Am răsfoit-o doar, ocazional. Împărtășesc integral opinia lui Adam Michnik. Dacă ajungi să caracterizezi un om numai după dosarul său de la Securitate, aceasta este victoria supremă și definitivă a Securității. Sau cu vorbele sale, cu prilejul unei vizite în România: dosarul „e gândit pentru șantajarea și compromiterea respectivei persoane. Cum să definești un om după dosarul de la Securitate? A face așa ceva ar însemna să consfințim victoria finală, peste timp, a Securității” (*Adevărul*, 14 mai 1997). Și, apoi, oricând ți se mai poate răspunde: nu putem publica dosarul lui X sau Y deoarece este încă în... „cercetare operativă” sau „secret de Stat”. Dosarul a fost și probabil a rămas, în bună parte, încă un fenomen de masă, structural, al întregii societăți comuniste, inclusiv actuale. Cine n-a fost obligat să nu dea informații? O instituție de stat, o parte importantă din sistem. O metodă de guvernare la dimensiuni naționale. Aproape toți cetățenii țării i-au căzut victimă într-un mod sau altul.

Al treilea argument. Nu pledez, categoric, o cauză *pro domo*. Nu este, categoric, problema vieții mele. Dacă aș fi fost terorizat de o astfel de obsesie, n-aș mai fi fost capabil să scriu nimic, nici o singură carte onorabilă. N-am semnat nici un „angajament”. Dar mă revoltă manipularea propagandistică – într-un sens sau altul – a unei probleme dureroase și ultrasensibile. În definitiv, ce este, de fapt, un „informator”? Cel ce a semnat efectiv un angajament și a dat note informative scrise sau verbale. În caz contrar, toți cei ce au dat declarații la Securitate, sub anchetă, începând cu foștii deținuți politici, devin automat „informatori”. Cazul Corneliu Coposu este cel mai notoriu. Dar câți n-au fost în situația sa? Ceea ce mă dezgustă în cazul lui conu' Alecu Paleologu nu este faptul că a fost informator. Au fost zeci și sute de mii. Nici măcar exhibiționismul snob-monden al unei astfel de mărturisiri. Pe care, în treacăt fie spus, nu-l gust deloc. Ci mărturisirea că a fost plătit „cu bucata”, cu 300-400 lei „informația”. Cam ca la c... Asta mă deranjează teribil. Și „moral” vorbind, nu pot să i-o iert. Din toate aceste motive, greșit sau nu, îmi este imposibil să judec global, nediferențiat, pe toți foștii „informatori”. Ca să adaptez o vorbă a lui Claude Bernard („Nu sunt boli, ci numai bolnavi”), aș spune și eu: „Nu există turnătorie, ci numai turnători”. De identificat, analizat, judecat și evaluat de la caz la caz. Fiecare informator este un caz strict individual și nimic mai mult.

În sfârșit, ultimul argument: refuz pur și simplu șantajul Securității împotriva foștilor deținuți politici, opozanți, disidenți, colaboratori la *Europa Liberă* etc. Să zicem că nu întreg SRI-ul actual exercită acest șantaj. Dar partea încă activă a Securității, încadrată în acest serviciu, continuă să-l practice. Și chiar pe scara cea mai largă și odioasă. De altfel, se aplică o veche metodă a NKVD, bine documentată și în *Cartea neagră a comunismului* (p. 279). Cazuri recente, notorii: compromiterea zgomotoasă a lui N.C. Munteanu sau Emil Hurezeanu. L-am văzut recent pe primul, bună cunoștință încă de la München. Era, efectiv, afectat, vizibil marcat. Murdărit, insultat, compromis, după 15 ani de luptă anticomunistă intransigentă și continuă. Și-a dat demisia din Consiliul Audiovizualului. Al doilea a renunțat la funcția de purtător de cuvânt al Președintelui. Dar, de fapt, cine n-a scăpat necalomniat? Dintr-o serie mai veche: Vlad Georgescu, M. Botez și atâția alții. Și i s-a făcut chiar un mare serviciu lui Lucian Blaga publicându-i-se „dosarul” în *Apostrof*? Toți acuză pe toți. Un informator dovedit, Mironov, atacă public la TV pe alți informatori, reali sau nu, gen Daniel Dăianu (acesta într-adevăr, fost ofițer DIE) sau Vasile Lupu. Psihoza a fost și a rămas generală, alimentată și de exaltați, gen Cicerone Ioanițoiu, prefațat în cele din urmă chiar de un... autentic securist (M. Ungurianu), Ion Varlaam, acesta un adevărat paranoic și mulți alții. Cine dă și ne dă „lecții”? Toți acești pseudovigilenți nu făceau, de fapt – involuntar sau nu –, decât jocul Securității de a intoxica, denunța, denigra și compromite orice adversar. Metodă extraordinară de eficace datorită vocației și voluptății specific românești de a terfeli și umili de care am mai amintit.

Eram relativ departe de acest viespar. Dar că Securitatea era în continuare „cu ochii” pe mine nu mai aveam, de mult, nici o îndoială. Un mic exemplu foarte recent. Am participat în 3 mai 1999, la lansarea traducerii unei biografii a Papei Ioan Paul II. Cu acest prilej, am spus și câteva cuvinte mai apăsate în favoarea Bisericii Unite. Rezultatul? În acea săptămână am primit acasă, din senin, un număr din... *România Mare*. Semnalul era limpede. „Dacă nu te cumițești te dăm la gazetă.” Și, Doamne!, cine nu figura printre clienții lui „Alcibiade”? Imunitatea personajului (Vadim Tudor), vasta sa rețea de securiști și, mai ales, psihologia odioasă a „vieții literare” făcea din acest șantaj o armă redutabilă. Dar totul se transforma, într-un „securism” întors pe dos. Căzut pe mâna hidoasă a „vieții literare” devii o victimă sigură. În orice caz, un obiect de senzație, în presă, denigrat, compromis, murdărit public. Am mai spus-o și o repet: nu mă tem nici de SRI, nici de Securitate. Cine vrea să mă verifice n-are decât să consulte dosarele depuse la BCU Cluj. Dar de veninul fără scrupule al „vieții literare” – într-un anume sens – mă tem, deoarece pasiunea și voința sa de denigrare și compromitere nu are nici un fel de limite. Iar eu (și alții) suntem de fapt dezarmați. Orice acuzație devine posibilă. Orice „vânătoare de vrăjitoare” este permisă. Orice calomnie justificată. Când nu ți se poate aduce nici o acuzație precisă, apare suprema infamie: „Ai călătorit”. Ca și cum mulți dintre marii democrați actuali „n-au călătorit” mult mai mult decât mine. Nu s-au bucurat de burse și stagii în străinătate mult mai lungi etc. etc. Iar o

posibilitate de apărare eficace pur și simplu nu există. Aceasta este starea lamentabilă a întregii societăți românești după jumătate de secol de teroare polițienească. Este greu să nu fii decepționat de o astfel de decădere și descompunere morală generalizată. Iar psihologia „dosarelor” și a „informatorilor”, sistematic alimentată, nu numai că o întreține, dar și o amplifică în proporții de masă catastrofale. O epocă într-adevăr tristă, deprimantă, demoralizantă.

Nici privirile îndreptate spre Occident nu erau mai încurajatoare. O situație destul de greu de definit. Un amestec de speranțe și așteptări frustrate, de convingeri personale prooccidentale și reacții colective predominante la antipodul convingerilor mele. Plus eternul „realism” politic, plus efectul a cinci decenii de propagandă antiamericană, „antiimperialistă”. Înțelegeam, la rigoare, și toate acestea. Dar ceea ce mă dezgusta cel mai mult era cerșetoria creditelor americane. Goana frenetică și cinică după dolari și, în același timp, sentimentele colective antiamericane după intervenția NATO din Serbia. Ceva în genul: „Îi înjurăm și le luăm și banii”. Cum auzeam și pe la Uniunea Scriitorilor prin anii '70-'80. O mentalitate românească tipică de care îmi era pur și simplu silă.

Nu mă încânta deloc, dar absolut deloc, nici o altă constantă tradițională (mă exprim din nou eufemistic) a politicii românești: duplicitatea. Ca... biograf al lui Macedonski îmi amintesc de un episod de o stranie „actualitate”. Revolta antiturcă din Serbia, în 1875, inspirată și sprijinită de ruși. Pe atunci, poetul era director al prefecturii Bolgrad. Ministrul de Interne Gună Vernescu îi ordonă, în spiritul și litera politicii oficiale de neutralitate, să oprească trecerea „voluntarilor” ruși. Dar, în același timp, primul-ministru I.C. Brătianu îl cheamă la telegraf și-i ordonă să închidă ochii. Poetul naiv, de bună-credință, ascultă ordinul ministrului său direct. Rezultatul? Este constrâns să demisioneze. Exact ceea ce se întâmplă și azi: „voluntari” ruși, zboruri nocturne spre Serbia, contrabanda de petrol pe Dunăre etc. Am evocat acest episod, puțin cunoscut, și într-o emisiune TV (mai 1999). El are cauze adânci, pe care trebuie „să le accept” ca pe o realitate total negativă, dar inevitabilă.

Precum în 1944, retrăiam încă o dată – și din plin – politica sferelor de influență, care vrând-nevrând, există. Devenim cinci, „pragmatici”, fără voie. Cum se exprimă, de altfel, și presa: „România la răscruce: cu rușii sau cu Occidentul?” (*România liberă*, 27 aprilie 1999). Suntem într-o „zonă gri”, cu foarte îndepărtate – dacă nu chiar inexistente – șanse de intrare în NATO și în UE. Orientarea oficială este declarat prooccidentală. Și am gustat sincer declarația convingătoare a lui Mihai Răzvan Ungureanu, secretar MAE, făcută la TV, cât și în revista 22. Dar aceasta nu schimbă cu nimic realitatea de bază, poziția geografică, interesele geostrategice globale, eterna tradiție a politicii noastre externe, a unei țări mici și fragile. Ea a fost făcută când de turci, când de „imperiali”, când de ruși, când de francezi, după 1918. Mă întreb ce aș fi făcut eu însumi dacă aș fi fost... prim-ministru, în astfel de condiții? Suntem, dacă vrem, „victimele” unei ambiguități fundamentale, structurale, tipice unei zone de interferențe și influențe opuse. Suntem

„trădători” sau „adapabili” de vocație. Și nu inspirăm – în realitate – încredere, nimănui. O țară funciar duplicitară, dintr-un ancestral instinct de conservare, de acomodare la realități externe permanent ostile.

Această – să-i spunem din nou eufemistic – „polarizare” se observă foarte bine și în reacțiile publice românești față de intervenția NATO din Serbia. Am fost implicat și eu, semnând, cu toată convingerea (inclusiv L.) manifestul „Opțiunea societății civile într-un moment de cumpănă” (22, X, 20-26 aprilie). Au apărut imediat, nu una, ci două contramanifeste antiamericane, camuflete ipocrit sub titluri gen „Apel pentru pace în Kosovo” sau „Declarația Forumului Democratic din România”. I-aș întreba pe acești domni, pretins democrați intelectuali, de ce n-au protestat și când rușii au „intervent” în Afganistan, în Cecenia, în Transnistria? De ce nu critică și dictatura lui Miloșevici, ultimul stalinist al Europei, care interzice presa independentă, asasinează pe jurnaliștii din opoziție, suprimă TV particulare etc. etc.? Antiamericanismul lor strident vine însă de departe, din decenii întregi de îndoctrinare „antiimperialistă”, anti-NATO (gen *Imperialismul american-englez, dușman de moarte al poporului român*, Editura PMR, 1951). Multe formații extremiste (*Clubul Acoladelor*, la București, *Zalmoxis*, la Cluj etc.) sunt violent antiamericane. Ca și detestabilii criptocomuniști Octavian Paler, C.T. Popescu și Dumitru Tinu, într-o emisiune la PRO TV. Erau deplânse victimele inocente, foarte puține de altfel și, mai ales inevitabile, ale bombardamentelor NATO. Dar nu se sufla un cuvânt despre epurarea etnică masivă, sistematică din Kosovo, despre masacrele îngrozitoare ale sârbilor, despre gropile comune, violurile și celelalte atrocități. Am atins o oarecare vârstă, dar o emisiune TV mai fanatică, mai dezgustătoare, mai antioccidentală nu mi-a fost dat să văd. A protestat Gabriel Andreescu în 22. Rezultatul? Trei articole de injurii ale lui Octavian Paler („O ticăloșie”) în *România liberă*. Un comunist pursânge, născut iar nu făcut. O și declară pe față: „Eram convins că regimul comunist va dura secole” (*România liberă*, 28 mai 1999). Și nici azi nu este convins că el nu mai... „durează”. De fapt, el durează, în conștiințe și chiar din plin, în mineriadele antioccidentale, în duplicitatea de un cinism incredibil a lui Ion Iliescu, antirus în *Washington Post* și anti-NATO la București, în orientarea cvasigenerală antiamericană a presei românești. Și, poate, el este stimulat și de un instinct obscur de conservare, când bombele americane, cad, efectiv, în imediata noastră apropiere.

Încă o constatare tristă de făcut: imensele deziluzii legate de politica occidentală după 1944, abandonarea efectivă a României în ghearele URSS (în cadrul politicii globale a sferelor de influență; vezi și „procentajul” stabilit între Churchill și Stalin: „Amintiți-vă de procentajele pe care le-am pus pe hârtie”, 11 decembrie 1944) a creat o profundă falie între o minoritate prooccidentală și instinctul și mai profund al „României profunde”. Ne simțim sistematic ignorați, trădați de Occident, fără a înțelege că totul se reduce, de fapt, la o politică globală de „interese”. Cu legitimitatea pe care ți-o dau totdeauna interesele de mare putere, care decide și nu poate fi niciodată constrânsă. Și, de altfel, cum nu se poate mai prost apărate. Căci

ce poate fi o gafă, o imprudență mai mare, decât de a dezvălui adversarului tactica ta viitoare: nu vom trimite trupe în Kosovo, în loc să-i dea o lovitură nimicitoare chiar din primele zile. Presiunea gradată a dat posibilitate lui Miloșevici să-și ia toate măsurile defensive, să-și camufleze armamentul etc. Iar noi – obiectiv vorbind – mare „interes” nu prezentăm pentru Occident. Situația actuală din Serbia este cu totul tranzitorie, efemeră. Ea nu trebuie să ne înșele. De îndată ce se va ajunge la un aranjament, poziția noastră va pierde foarte mult din importanța actuală. Și vom intra, din nou, într-un inevitabil con de umbră.

Pentru mine, un „european” convins, autor de cărți „europene”, preocupat de „a aduce Europa acasă”, realitatea era și este și mai tristă. Idealul „european” autentic este îmbrățișat doar de o infimă minoritate. Sentimentul singurătății „proeuropene” este dominant, permanent și iremediabil. Stilul de viață occidental rămâne o imposibilitate. Trebuie să fii orb să nu vezi această realitate. Ca și toate reamenajările de fațadă și cosmetizările „europene” ale diplomației, politicii și legislației românești. Și cum ar putea fi altfel într-o Românie încă ceașizată, ruralizată, condusă de o clasă nomenclaturistă cultivată în disprețul și adversitatea valorilor europene? Nu există încă, nici pe departe, întrunite condițiile unei minime integrări europene reale. Societatea civilă și ONG-urile practic nu există. La fel, nici infrastructura, comunicațiile, serviciile publice și particulare, relațiile de tip contractual. Nu mai vorbesc de democrația de tip occidental, unde drepturile omului formează cheia de boltă. Ea nu se poate forma și dezvolta decât într-un alt tip de „cetate” românească. Doar că deocamdată, inclusiv în viitorul previzibil, ea nu există. Publicăm cărți, articole, dar predicăm unor convertiți. Masa românească gândește *altfel*. Ea nu este „europeană”. Și nici nu poate fi „europeană”. Orice revoltă este de fapt inutilă.

Etnicismul și naționalismul rămân în Balcani o mare și inevitabilă realitate. Cu rădăcini istorice foarte adânci. Iar când sunt mitizate ele devin și mai ireductibile și periculoase. Și s-ar putea ca americanii să fi făcut o tragică eroare subestimând naționalismul acerb, obtuz, primitiv, fanatic, dar foarte real și inflexibil de rezistent al sârbilor. Este evident, pe de altă parte, că în Occident, se pun bazele unei noi doctrine internaționale. Apărarea drepturilor omului a devenit mai importantă decât suveranitatea națională. Oricine poate fi inculpat de crime de război de către Tribunalul de la Haga: de la cel mai obscur comandant la președintele unei țări, precum Miloșevici și colaboratorii săi apropiați. O idee încă total inacceptabilă, neasimilabilă, în această zonă. Ceea ce predomină este naționalismul furibund. La noi și cu nuanțe vădite de *kitsch*, de total prost gust, gen Funar. Un amestec de naționalism, „nu ne vindem țara”, comunism rezidual și refuz obstinat al influențelor occidentale.

Parașutat de soartă la Cluj – format într-un mediu unde problema „națională” nu exista – am putut să-mi dau seama, după aproape patru decenii de experiențe și observații directe, de întreaga gravitate și de toate ravagiile dublului șovinism ardelean: român și maghiar. Nu contest că în secolul 19 ideea națională avea un sens pozitiv. Poate și până în 1918. Dar

a perpetua azi visul unei „Ungarii mari”, condusă de o minoritate maghiară imperială, în disprețul unei majorități românești democratice, este și rămâne o absurditate. Ei bine, ea încă există în conștiința unora. Nu este vorba de nici o ostilitate antimaghiară, ci doar de respectarea principiului democratic și al tratatului de la Helsinki, despre inviolabilitatea frontierelor. Sunt – pe de altă parte – profund convins de necesitatea și de binefacerile descentralizării cât mai extinse posibil. Au cerut-o de altfel și pașoptiștii încă acum 150 de ani. Cu o descentralizare extinsă pe întreg teritoriul României. Și în Covasna și Harghita, unde, în mod firesc, ea capătă și o coloratură etnică. Ca și la Caracal, la Botoșani. Oriunde. Din această cauză, pur și simplu nu înțeleg de ce unii intelectuali, în definitiv inteligenți și cultivați (G. Pruteanu este doar un exemplu) se opun cu înverșunare ca unele texte oficiale să fie publicate și în limba maghiară, în localitățile unde populația maghiară depășește 20%. Prin ce se subminează unitatea și suveranitatea statului român dacă la o primărie rurală din Harghita apare alături de un text românesc și unul în maghiară? Ne „iau Ungurii Ardealul” fiindcă vor exista plăcuțe bilingve? Rar exemplu mai ridicol. Ca și prejudecata naționalistă și nocivul șovinism românesc. Pentru a nu mai aminti de toate aberațiile funariste clujene la care asist cu stupeoare de ani și ani de zile.

Ceea ce nu înseamnă că șovinismul maghiar nu este la fel de anacronic și, adesea, la fel de agresiv. Împărtășesc integral opinia marelui democrat pașoptist maghiar Lajos Kossuth, conform căruia naționalitatea nu este decât un simplu „accident etnografic” și nimic mai mult. Așa este. Ei bine, când am citat pe acest mare european la o întâlnire a revistei maghiare *Altera*, la Cluj, „marele politolog” maghiar șovin, plecat din Cluj, Molnar Gusztáv... m-a pus drastic la punct. De aberațiile lui Tökes Laszlo nici nu mai vorbesc. O fosilă politică ieșită parcă dintr-o cavernă uitată a istoriei. Înțeleg, pe de altă parte, foarte multe reacțiuni de acest tip: este vorba de realități inconciliabile, de incompatibilități spirituale totale. De două popoare total străine, cu alte tradiții și moravuri, cu o altă limbă și istorie, deși căsătoriile mixte, în Ardeal, sunt nu mai puțin o mare realitate. Numai în blocul nostru locuiesc două familii mixte. Să mai amintesc de cunoștințele și prietenele L., timp de opt ani, profesoară de română la licee maghiare? Și ce se poate spune despre o scenă ca aceasta, trăită de mine, în plină perioadă ceaușistă, de un An nou, la chioșc de ziare, când un client maghiar și vânzătoarea maghiară se salută cu un foarte sonor *Szabadság*? Îmi venea să-i întreb: dacă doriți „libertate” împotriva regimului Ceaușescu strig și eu cu voi. Dar dacă doriți „libertate” împotriva statului român nu mai sunt chiar de acord...

Că există exclusivisme, șovinisme, discriminări și abuzuri de o parte și de alta, cine ar putea nega? Și m-aș putea da de exemplu în primul rând chiar pe... mine. Discriminat, deopotrivă, de... români, de tipul Zăciu, de Universitatea din Cluj, care „pierde”, după 1989, dosarul de „profesor consultant”, dar și de... unguri. Autor de cărți „europene”, n-am fost invitat niciodată de PRO EUROPA de la Tg. Mureș. Cel puțin o bună perioadă. La un colocvii, de pildă (1 octombrie 1995). Nici la emisiunile TV maghiare, măcar de acest tip. În colegiul revistei *Altera* „am intrat” abia la nr. 8.

datorită mai mult polemicii mele cu antiamericanul șovin Hurduzeu. Cu Smaranda Enache, o femeie superioară și cu soțul său, am fost totdeauna în cele mai bune relații. Am colaborat la reviste maghiare, am prefațat volume de studii comparatiste româno-maghiare etc. etc. Bineînțeles, nici un ecou, aproape nici o notă, nici o recenzie.

Am suportat adesea cu stoicism, mediocritatea suficientă atât a unor redactori români de la *Tribuna*, cât și maghiari de la *Korunk* și *Utunk*, unde grație vecinătății cu Marosi Peter devenisem un fel de... „român de serviciu”. Când aveau nevoie de o colaborare românească – pur decorativă – veneau din simplă comoditate direct la mine. La sigur. Dau toate aceste detalii doar pentru „a demonstra” că eram tot ce poate fi mai deschis, mai antișovin, de orice speță ar fi fost. Și am toată admirația pentru un Ștefan Borbély, singurul scriitor maghiar cu care mă înțeleg integral. De fapt el nici nu mai este de mult „maghiar”, ci un „transetnic”, un adevărat „european”. Maghiar, dar de educație românească, impecabil critic și eseist român. El este un model de ceea ce ar trebui să fie adevărata intelectualitate maghiară și română din Transilvania. Dincolo de orice prejudecăți etniciste, separatiste, șovine, răsuflat „imperiale” sau la fel de răsuflat „pur românești”.

Nu știu de ce, dar ori de câte ori am trecut prin gara Kelety sau Nyugaty, am avut totdeauna senzația că îmbrac un frac ros în coate. Într-un mic articol din *Mozaicul* craiovean (2-3/1999) am imaginat, în stil ironico-parodic, soluționarea problemei româno-maghiare: apare vampirul român contele Dracula, care... seduce pe vampira maghiară contesa Erzsébet Báthori (personaj istoric). Se dezlănțuie o pasiune nebună. Cei doi vampiri „se sug” reciproc până când cad morți. Și, în felul acesta, conflictul milenar se... stinge definitiv. O soluție amuzant-simbolică.

Ce pot să cred, în sfârșit, despre regionalismul ardelean care este – o recunoaștem sau nu – o realitate? Cred că am mai spus-o și într-un alt context: destinul Transilvaniei este să rămână „o provincie” eternă. Până în 1918, ea reprezenta o margine de imperiu. După Unire, când centrul de putere s-a mutat, în mod firesc, la București, Transilvania a rămas tot o provincie. Că a fost guvernată autoritar, poate uneori chiar abuziv, de I.I.C. Brătianu, a fost inevitabil. „A inventat” un partid liberal în Transilvania (cumpărând câțiva universitari), deși adevăratul partid liberal ardelean, al păturilor mijlocii în orice caz, era Partidul Național Român. Trebuia, în orice caz, construit și consolidat un stat român unitar. De altfel, încă din 1924, Iuliu Maniu cerea – ca o formă de protest – autonomia Transilvaniei. Recenta „dispută” în PNȚCD a fraților-„nepoți” Boilă se înscrie în aceeași, dacă nu tradiție, cel puțin tendință. Din care cauză, un manifest, aparent scandalos, *Pro Transilvania*, gen Sabin Gherman, primit cu mari urlate naționaliste, dar și cu înțelegere (Gheorghe Grigurcu, *România liberă*, 6 octombrie 1994) nu mă miră. Într-un fel, el este chiar legitim. Sensul epocii merge spre regionalizare, autonomie, cultivarea și apărarea particularităților locale. Într-un nou tip de societate liberală, pluralistă, deschisă, astfel de reorganizări devin realizabile. Într-un stat, care nu se mai proclamă „național și unitar” – expresie tipică a statului centralizat (influență franceză depășită) –

o nouă reorganizare pe baze teritoriale este posibilă. Evident, o idee încă neasimilată. Dar ea este și va cunoaște, într-o formă sau alta, progrese. Statul viitorului nu va fi monolitic, ci policentric.

În definitiv, o formă de regionalism, religios de această dată, este și Biserica Unită, greco-catolică. Perfect legitimă și ea, cu mari merite istorice. Am apărut-o în repetate rânduri. Și dacă regret este faptul că ea nu știe să se apere, nu invocă argumentele sale de bază, valabile pentru întreaga Românie: expresie a influenței occidentale, adeptă a „Europei luminate”, a ideii latinității, alfabetului latin, rezistenței antipanslaviste etc. Ce poate fi mai absurd, mai „imperialist” și mai nedrept decât a impune unei populații de limbă română, timp de secole, o limbă de cult total străină, slavona veche? Și mai ales, dreptul la diversificare, diferențiere, alternativă, la ieșirea din monopolismul religiei unice de stat. Actualul episcop auxiliar de Cluj, Crihălmeanu, om onest de altfel, pare căzut din lună. Format la Roma, rezident mult timp în Cetatea Eternă, el pare să nu înțeleagă nimic din istoria românească a acestei biserici. „Colegul” meu de la Aiud, Monseniorul Guțiu însă o înțelege. Cu astfel de prelați timorați și preocupați doar de restituirea unor parohii, mari speranțe în viitorul acestei biserici nu prea sunt.

Toate acestea sunt, într-adevăr, răni și decepții profunde, dureroase, care mă obsedează. Dar ele nu reprezintă aproape nimic față de frica viscerală, ancestrală, iremediabilă, a pericolului și repulsiei antirusești sau antisovietice, cum vrem să-i spunem. Cu ea m-am născut și cu ea, constat cu multă tristețe, voi muri. Ca moldovean, ca ieșean, deci dintr-o zonă de frontieră, de influență rusă, sunt poate mai sensibil la pericolul catastrofal, istoric, de proporții incalculabile, al imperialismului rus. Îl detest, îl urăsc, am curajul s-o declar, din toată ființa mea. Admirabila cultură rusă clasică nu poate să mă mistifice. Sunt dispus să văd în Dostoievski pe cel mai mare romancier al secolului 19. Recunosc oricând că muzica, avangarda și „formalismul” rus constituie nu mai puțin contribuții esențiale la dezvoltarea conștiinței estetice moderne. Un aspect incontestabil. Dar a cădea mereu în sfera de influență rusă politico-economică, a constata că România este, rămâne și va rămâne, într-o formă sau alta, un potențial sau etern satelit rus mă umplu pur și simplu de oroare.

Sufletul slav, un amestec de abjecție și puritate, de înger și demon, de decădere și elevație. Un dezechilibru și o oscilație permanentă ce este și rămâne pentru mine un subiect de continuă obsesie. Ce este Caterina Maslova? O sfântă, o curvă? Greu de spus. Am asistat cu stupeoare la reconvertirea lui Alexandru Soljenițin, reîntors în Rusia, la un panslavism mistic naționalist și nebulos. Și, bineînțeles, la toate atacurile sale antioccidentale. Împotriva unui Apus unde a fost, totuși, premiat, protejat, celebrat. Dar parcă și mai recenta schimbare la față a lui Alexandru Zinoviev este – eufemistic spus – mult mai uimitoare. După două decenii de exil în Germania, să descoperi cu indignare că Rusia devine o... „colonie occidentală”! A trece la atacuri violente antieuropene și a te reîntoarce în patrie, în „maica Rusie”, s-o aperi este parcă prea de tot. I-am citit unele cărți. Sunt spirite, incontestabil, superioare. Dar, ceea ce n-aș fi bănuț niciodată, fanatic-naționalist,

ruși periculoși până în vârful unghiilor. Astfel de autori trebuie citiți totdeauna, ca să mă exprim astfel, cu pistolul pe masă. De la ruși trebuie să te aștepti la orice. La cele mai uimitoare și teribile surprize.

Îmi amintesc și de stupeoria și spaima cronicarilor bizantini, care ne dau primele informații despre apariția slavilor în istorie. Ei sunt pur și simplu uluiți de perfidia, de trucurile de camuflaj și de penetrarea insidioasă a noilor invadatori, de tactica lor de război, încă necunoscută în Europa. Temperamentul slav, respectiv politica slavă (rusă, sovietică etc.) este fundamental perfidă, perversă, fără scrupule, de un cinism inegalabil. Iar lumea occidentală nu este pregătită nici s-o înțeleagă, nici să-i facă față.

Să mai adaug că pe așa-zisa „futurologie” – în special americană – nu dau doi bani? Că ea nu are nici o valoare? Că n-a fost capabilă de nici o previziune realistă, confirmată de istoria contemporană? Singura pe care, de altfel, o putem verifica pas cu pas. A prevăzut ea vreodată prăbușirea URSS? Câți au luat în serios previziunea lui Tocqueville (suntem în deceniul patru al secolului 19!) conform căreia viitorul omenirii va fi decis de rivalitatea americano-rusă? Ce observăm, citim, vedem la TV, zi de zi? Cum lipsa americană de viziune și de previziune istorică ia proporții monumentale, cu adevărat catastrofale. A pune pe picioare – prin sute de miliarde de dolari aruncați pe fereastră – pe viitorul adversar istoric este pur și simplu uluitor, incredibil. Desigur, pe termen scurt, calculul nu este chiar greșit. Dar pe termen lung, proporțiile acestei imprudențe istorice sunt incalculabile. Revin asupra acestei teme, nu numai fiindcă mă obsedează, dar este și capitală. Cheia întregii situații actuale.

Mă uit la așa-zișii „sovietologi” și „consilieri” americani, mulți adevărați agenți ruși de influență. Toți sunt „stângiști”, care nu pricep nimic, dar absolut nimic, din psihologia reală a partenerului de negocieri. Un amestec de naivitate și pragmatism, de bună-credință și brutalitate, de improvizație și etern *wait and see* ce te scoate din sărite. A crede în „convergența sistemelor”, în analogia sistemului rus cu cel american este o prostie incredibilă. Și, uneori, îmi spun că poate au ceva dreptate cei ce au susținut că marea catastrofă istorică a secolului 20 o reprezintă faptul că atât capitalismul, cât și comunismul au fost aplicate și apărute de două popoare în fond subdezvoltate, „primitive” politic. Deloc adaptate, în orice caz, noilor realități, care depășesc cu mult atât condițiile lor specifice obiective – socioeconomice –, cât și experiența istorică și mai ales psihologică națională. O gravă situație, deci, de sus și până jos. Ce-i drept, întreaga istorie universală nu este făcută, de fapt, decât numai din astfel de catastrofe. Slabă consolare. „Consolare” totuși...

Oricum ar fi, într-o formă sau alta, de la distanță sau din imediata apropiere (Transnistria, Insula Șerpilor) noi românii rămânem – vrând-nevrând, direct sau indirect – în zona de influență rusă. În orice caz, ne comportăm, în continuare, ca și cum aceasta este adevărata constantă a politicii românești. Pot să se facă oricâte declarații oficiale pro-NATO și proamericane! Instinctul național, experiența istorică, bunul-simț infuz în mulțime ne spune mereu: America este departe, Rusia este aproape. Marea

Neagră este și rămâne, geografic vorbind, un lac rusesc. Că vine, uneori, și câte o navă a flotei a 6-a americane la Constanța ține doar de propagandă și de folclor politic. Și, de fapt, nici nu mai este nevoie de presiune militară directă cât timp noi depindem vital de sursele rusești de energie: gaz metan, petrol etc. Faptul că noi, după 1989, n-am căutat și alte surse alternative de aprovizionare dovedește că imperialismul economic rus este la fel de eficient ca și cel militar. Nici o preocupare, din partea guvernului Iliescu pentru o minimă independență economică. Radu Berceanu – adevărat agent de influență – s-a opus centralei nucleare II de la Cernavodă, care ne-ar fi făcut și mai independenți energetic de Rusia. Și cum ar fi putut exista, când întreaga noastră industrie comunistă a fost construită și orientată spre URSS? Și toate eforturile au fost depuse pentru a o păstra și nu a o desființa sau readapta la noile relații economice europene incipiente.

Două realități tipic rusești domină, din umbră, întreaga evoluție a României postdecembriste. Prezența NKVD, prin vechile structuri ale Securității, este de o evidență crasă. Lista de „spioni” a lui A. Severin nu este o fantezie. Cărțile lui Pacepa – persoană avizată și competentă – o dovedesc din plin. Repet, de fapt, doar banalități, intens vehiculate și în presă: „Școala KGB de la Moscova influențează conducerea României de azi”, „Legătura PD-Moscova, o acuzație care revine obsedant” etc. etc. Agitația recentă a ideii axa Belgrad-România-Belarus-Rusia nu spune nici ea nimic? Că România a „trădat cauza slavă”? Am zeci de tăieturi de presă de acest gen. Mineriadele, ofițerii superiori care nu ascultau ordinele Ministrului de Interne, insolenta și siguranța de sine incredibilă a lui Vadim Tudor dovedește, dacă mai era nevoie, prezența și eficiența adevăraților „patroni” ai României actuale. Rolul lui Vadim este pur kaghebig: să distrugă opoziția, s-o compromită, să facă imposibilă menținerea sa la putere. Rețeaua sa de complicități este atât de vastă și de eficientă, încât te întrebi dacă mai există cu adevărat un minister de Interne și de Justiție român necontaminat, neinfiltrat de ruși.

Încurajarea tendințelor autonomiste ardelenene are și această explicație. Ca și înființarea așa-zisului Partid al Moldovenilor. O formație KGB tipică. În conducere, numai români pursânge ca Simirad, Danilov și o serie întreagă de notorii securiști. Dacă n-aș fi asistat, în 1945-1946, la două manifestații în Piața Unirii, la Iași, prounioniste cu URSS, poate aș fi fost și eu mistificat. A treia manifestație a fost contramandată în ultimul moment. Dacă steagul tricolor a fost păstrat pentru Basarabia, a fost exclusiv în vederea „Moldovei mari” până la Carpați. Astfel de declarații s-au auzit și după 1989: „Moldova se poate și ea uni cu Basarabia”. Instigarea problemei ungurești este făcută ca să se abată atenția de la această provincie, plus bararea influențelor occidentale. Nu pot să neg, pe de altă parte, talentul propagandistic real și atât de eficient al Rușilor din toate timpurile. Cartea lui Stephen Koch, de care am mai amintit, este doar o mică dovadă. Dar ce nevoie mai am de izvoare livrești, când ceea ce văd și aud este mai mult decât suficient? Nu cred, sincer, că accidentul din 1996 se va mai repeta. Iar opoziția, care n-are nici pe departe o infrastructură logistică echivalentă este de pe acum practic dezarmată. Partidele securisto-kaghebiste PRM,

PUNR și, prin alianță firească PDSR și PD se vor regrupa și vor învinge. În frunte cu vechiul agent I. Iliescu cu „studii” la Moscova. Am o mare stimă pentru intransigența Alianței Civice. Dar spectacolul pe care-l oferă descompunerea Convenției Democratice are ceva patetic și deprimant: agonia incipientei democrații românești și inutilitatea sacrificiului foștilor deținuți politici. Au mai rămas, se pare, doar sub 100 000. Peste câțiva ani nu vor mai fi nici jumătate. Epave deprimante, pe care le revăd cu durere când mă duc să plătesc cotizația. Anul acesta (1999) nici n-am mai avut acest curaj. Și nici să particip la exhibiționismul reuniunilor *Memoria*. Amestec de tragic și eroizare narcisistă, egolatră și publicitară. Dar prefer, din pudoare și strângere de inimă, să nu mai intru în amănunte.

A doua realitate comunisto-rusă extrem de influentă: nomenclatura. Camuflată, după 1989, sub diferite forme. Câtă dreptate are Soljenițin: „Gorbaciov a permis nomenclaturii să ocupe alte posturi ale puterii – asta este Perestroica!” La noi, ea „a ocupat” toate fondurile Securității, toate întreprinderile rentabile, toate „creditele neperformante” etc. Fenomenul „Cataramă” este tipic. Al fraților Păunescu, idem. În țară vin „bani spălați”, în Elveția, în Cipru, în alte părți. Ce reprezintă trustul de presă elvețian Ringier, care investește bani chiar și în *Ziarul de Cluj*, în continuă pierdere? *Curentul* are aceeași „finanțare” și este în aceeași situație. Totul cusut cu ață albă. Doar că forțele aruncate în joc sunt imense și bine organizate. Ce reprezintă chiar și actuala Uniune a Scriitorilor decât tot o formă de nomenclaturism cultural reactivat? Din juriul de premii din acest an figurează până și notoriul nomenclaturist Aurel Rău, produs tipic al regimului comunist și alți scriitori comuniști. Cel puțin ASPRO, care este de fapt o ficțiune, a avut totuși curajul unei disocieri, a unei oarecare opoziții, fie și teoretice. A spus *nu* clasei conducătoare literare comuniste. Este doar un mic exemplu față de insolenta tot mai agresivă a vechilor structuri. Ceea ce mă obligă la mare prudență și vigilență. Sunt de fapt un dezarmat, care rezistă doar prin unele relații, unele publicații străine și o anume productivitate. Dar sunt perfect conștient că abia mă mențin pe linia de plutire.

Din profundă repulsie față de ruși, panslavism, kaghebism și celelalte, problema Basarabiei am considerat-o totdeauna ratată, irezolvabilă. Strict teoretic vorbind, s-a pierdut unicul moment posibil al unificării, în 1991, când URSS s-a descompus: ocuparea pur și simplu a acestei provincii românești. Politica faptului împlinit și nimic mai mult. Dar ea nu era de imaginat sub regimul Iliescu, care s-a grăbit să semneze un tratat de pace cu URSS pe care, de fapt, nu i-l solicitase nimeni. Acum momentul favorabil este definitiv pierdut. Nomenclatura basarabeană rusificată nu va accepta niciodată unirea. Un deputat, președinte al Comisiei parlamentare pentru problemele militare și securitatea statului, a și declarat în fața alegătorilor lui Mircea Snegur: „Nu pentru asta am luptat ca scăpând de un imperiu să ne punem de gât un alt jug” (*Cotidianul*, 2 decembrie 1991). Într-adevăr. Ce-ar aduce „unirea” acestei clase nomenclaturiste? Cel mult unul-doi miniștri, posturi de prefecți și primari, un număr de deputați și senatori și nimic mai mult. Prea puțin, pentru grandomania și spiritul în care a fost formată.

Adevărata dramă, din punctul meu de vedere – de fapt a întregii situații istorice actuale – este însă alta: rusificarea sistematică a Basarabiei. La Chișinău, mi s-a spus (și L. mi-a confirmat-o) se vorbește pe stradă și în magazine numai rusește. Presa și cărțile românești sunt de negăsit. Documentele vamale și de trecere a frontierei sunt tipărite cu caractere chirilice. S-a inventat mai ales infamia „limbii moldovenești”, în care mulți, prin continuă repetiție, au început să creadă sincer. Am observat îndelung figura lui Mircea Snegur, în care am descifrat întreaga viclenie țărănească ancestrală, barbară și obtuză a rusificatului. Și ce se poate spune despre Petru Lucinski, un fost înalt funcționar de Partid, prin Turkestan sau mai știu eu unde, care numai de „românism” nu poate fi acuzat? „Nu începem până nu vine interpretul”, spus în românește. Nostalgia lor este statul de tip sovietic. Iar capitala lor a fost și rămâne pentru totdeauna Moscova.

Din toate aceste motive am refuzat să vizitez Basarabia, deși am primit unele invitații. Mihai Cimpoi a fost chiar destul de insistent. Ba să inaugurez Liceul „Mircea Eliade” la Chișinău, ba să particip la nu știu ce colocviu etc. Adevărul este că toate contactele și legăturile mele cu așa-ziii „scriitori basarabeni” au fost decepționante. De altfel, voit din partea mea, extrem de puține. Ca notă generală aș putea afirma că ei au toate defectele „vieții literare” românești, plus cele locale: de a se lăuda între ei, de a nu se interesa decât de eventuali recenzii din România etc. Critica, politologia, ideologia românească au fost și rămân pentru ei mari necunoscute. Mai ales cea de tip „liberal”.

Și ce se poate spune despre comportamentul din „patria mamă” a „marilor luptători” Leonida Lari și Grigore Vieru? Prima a cerut PNȚCD, nici mai mult nici mai puțin, decât un apartament de 7 camere în București. Și când i s-a găsit unul – cu mari dificultăți – doar cu 4 camere l-a refuzat. De altfel, amândoi au eșuat în brațele lui Vadim Tudor și Adrian Păunescu. Dacă au fost lăudați, cu multă exagerare, pentru activitatea din Basarabia, critica a făcut-o din motive strict patriotice. Dar, reintegrați întregii literaturi române, ei nu puteau fi judecați decât prin raportare la scara de valori și a criteriilor naționale. Și, din acest punct de vedere, limbajul lor poetic, total depășit, frust, pășunist, nu putea fi apreciat. Ceea ce ei nu aveau cum înțelege. De unde o decepție și o ură cumplite. A urmat un comportament abuziv, de preținși tribuni naționali, oficiali, de serviciu la tot felul de ceremonii cvasiacademice. O psihologie de parveniți, absolut insuportabilă. Biata cultură basarabeană apărată de astfel de carieriști provincial-megalomani! Puși și pe căpătuială în România...

Personal nu am a-mi reproșa nimic. Înainte de 1989, eram abonat la reviste basarabene, culturale și științifice, academice, operație pe atunci nu chiar foarte simplă. M-a interesat în mod deosebit *Literatura și arta*, care în perioada mai-decembrie 1988 a fost, fără exagerare, cea mai liberă revistă românească. O dată indiscutabilă de istorie literară. O citeam cu mare atenție. Apoi i-o dădeam lui Virgil Ardeleanu care, la rândul său, o împrumuta pentru câte o zi, unei liste întregi de colocatari și prieteni. În lunile aprilie-mai 1988, am asistat la trecerea cu oscilații și alternanțe, de la

alfabetul chirilic la cel latin. Mi-am notat și o „Adresare către toți oamenii de bună-credință din republică” (44, 27 octombrie 1988): „Se cere urgent rezolvată problema revenirii limbii noastre, care este de proveniență românească, la grafia latină”. Îmi amintesc și de o excelentă epigramă: Anna Karenina nu se poate sinucide din cauza grevei feroviarilor moldoveni. N-am reținut autorul, dar el este un om de spirit.

Am încercat să colaborez, invitat prin C. Pricop, la *Contrafort*. O revistă mai mult decât onorabilă, condusă de un critic inteligent, Vitalie Ciobanu. Din păcate, contaminat repede de psihologia vieții literare bucureștene. Le-am trimis un volum-două. Nu m-am bucurat de nici o atenție. Legăturile s-au întrerupt. O vizită „literară” ratată la Cluj (Leon Botnariu etc.) mi-a demonstrat încă o dată că nici eu nu sunt „om de litere” și că nici acești scriitori basarabeni n-aveau altă preocupare decât de a se pune în valoare. Ca și Ion Druță, căzut, se pare, în mistică. Pentru a nu mai vorbi de „academicianul” Mihai Cimpoi, cu scrisori și telefoane insistente, în plină vânăre de recenzii. Poate voi face, una, cândva. Să mint însă nu pot. Să flatez convențional, iarăși, îmi este imposibil.

Recent (4 mai 1999), un foarte lung telefon din Chișinău al lui Dorin Tudoran, adesea întrerupt, mi-a revelat încă o dată totală „kaghebizare” a acestei provincii. Drastica supraveghere polițenească a scriitorilor suspecti. Mi-a scris de două ori. Nu am primit nimic. Mi-a expediat două cărți. Le-a primit returnate, cu ambalajele rupte. Dorea să-mi mulțumească – vizibil impresionat pentru caracterizările mele, citite de Bogdan Lefter – pentru marele premiu ASPRO, decernat pentru 1998, ca „președinte” al juriului (calitate pe care nu mi-am luat-o niciodată foarte în serios). Este un uimitor amestec de finețe, sensibilitate, talent și intransigență ideologică anticomunistă. Cel mai „reușit” rezistent român din străinătate. La ani lumină de vulgaritățile (oricât de explicabile ar fi uneori) ale lui Paul Goma. O convorbire telefonică adesea patetică, care m-a tulburat. M-a afectat, m-a entuziasmat și demoralizat în același timp. Având un statut semidiplomatic, este la adăpost de represalii fizice directe. Doar blocat și „filat” în permanență. Îmi venea să-i sugerez să comunicăm prin intermediul unui personaj „oficial”, Iurii Grecov, directorul Muzeului Literaturii din Chișinău, mare filatelist, a cărui corespondență cu mine funcționează de ani de zile.

Pentru mine, tot ce vine din spațiul rusesc este suspect, perfid, dubios. Și nu pot uita nici episodul Katyn. De ce? Și fiindcă Dr. Kernbach, medic legist, care a participat – din partea României – la comisia internațională de anchetă, organizată fie și de hitleriști (*Cartea neagră a comunismului*, pp. 343, 346), a fost... chiriașul nostru la Iași. A ocupat apartamentul de la etaj, înainte și în timpul războiului. Masacrul de la Katyn... Sinistra, eterna realitate stalinisto-rusă... Nu, categoric nu! De o mie de ori nu! Am ediția originală a studiului *Rusia*, în alfabet chirilic, de C.A. Rosetti (datat 1852, august 31). Un fel de extras, de mic format, din revista *Republica română*. Cu trei epigrafe, dintre care unul al lui Napoleon: *Grattez le Russe et vous trouverez le Tartare*. Așa este... Pașoptiștii „mei” au văzut bine, cu mult înaintea mea. Și de această dată.

Altă Românie

N-are sens să nu fiu sincer măcar cu mine însumi până la capăt: nu-mi place țara în care trăiesc. Nu-mi place România, mai ales cea actuală, după decenii de comunism. Nu-mi place de altfel nici România profundă, „eternă”, „istorică” cum vrem să-i spunem. Este primul impuls, echivalent cu o clarificare ideologico-socială definitivă, la sfârșitul unei vieți. Într-o țară, care mi-a luat, de fapt, totul și nu mi-a dat în schimb nimic. O spun din nou pe față: pe *această* Românie, categoric, „n-o iubesc”. Doar că starea mea de spirit este mult mai complicată: un amestec de revoltă, indignare și, în primul rând, repulsie. Urmată imediat de luciditate, să-i spun „istorică”. De resemnare și acceptare a unor realități date, riguros verificate, pe care, personal, nu pot să le modific în nici un fel.

Nu mă simt solidar și nu fac parte din această Românie, pentru mine comunizată, ceaușizată în esență. Voi reveni pe larg, asupra acestui aspect. Este pur și simplu deprimant să trăiești într-o țară subdezvoltată, prost organizată, prost condusă. Nivelul său, orice s-ar spune, este încă „subdezvoltat”. Cronologic, trăim în secolul 20. În realitate, suntem însă mult, foarte mult, rămași în urmă. Tristețe și revoltă, repudiere și dezgust, aceasta este prima reacție, despre care nici nu știu bine dacă are în esență un conținut sentimental sau ideologic. Nici ranchiună, nici „resentiment”, ci doar o atitudine spontană, sinceră și onestă. Adevărul este că am avut și am o *altă* idee despre România. Despre România *mea*. O Românie modernă, civilizată, prosperă, bogată. Sufletul meu de etern „pașoptist” visează mereu o nouă, o altă „Românie viitoare”, care nu are nimic, dar absolut nimic comun cu realitățile actuale. Mă simt străin într-o astfel de țară. Tot mai singur în mijlocul unei societăți și al unui popor, pe care mi l-am dorit mereu *altfel*. Vreau o *altă* Românie. Dar, deodată, sunt invadat de toate îndoilele și scepticismele posibile. Înțeleg deci bine, chiar foarte bine și chiar admir pe sioniști, care vor să construiască o țară nouă, Israelul, pornind practic de la zero. La fel ar fi trebuit să procedăm și noi...

Îmi dau însă tot mai bine seama ce se poate și ce nu se poate. Cu „istoria”, cu materialul uman existent, cu societatea românească în stadiul său actual, cu întregul complex geopolitic al epocii. Și atunci pendulul sufletească trece în partea opusă. Doresc, repet, o *altă* Românie. Doar că eu

n-o pot nici schimba, nici „inventa”, nici „importa” din altă parte. Și atunci redevin, adică mă regăsesc, din nou, profund lucid, deci stoic. „Nu cere ca lucrurile să se întâmple cum vrei. Ci doar ca lucrurile să se întâmple cum se întâmplă și vei fi fericit” (Epictet, 8). Este ceva resemnat, defetist și dezarmant în această maximă, în ciuda imensului său adevăr. Sunt perfect conștient că proiectul României „mele” este încă un vis utopic. Cel puțin în viitorul previzibil. Și totuși nu pot renunța la el. Fiindcă nu pot renunța nici la ideea de progres, de schimbare și de reformă. Nici la ceea ce sunt „eu”.

Doar că „blestem” istoria care ne-a făcut cum ne-a făcut. „Blestem” și pe toți românii ce nu fac nimic s-o schimbe. Și „blestem” (sunt, firește, figuri de stil) și pe străinii care ne-au adus în această stare de subdezvoltare și mizerie generală. Simțeam că aveam dreptate și totuși nu puteam face, practic vorbind, nimic, dar absolut nimic, pentru modificarea acestei stări de lucruri. Mă înfuriam la culme, apoi mă resemnam. De fiecare dată în gol, inutil, inefficient. Cred în rolul precursor al ideilor. Dar în același timp și în condiționările inflexibile ale istoriei. O predică, deci, în pustiu, într-o societate nereceptivă. Nici prin tradiție istorică, nici prin condiționări istorice recente. Și atunci îmi spuneam că partida este, cel puțin deocamdată (se observă, încă, sper, și un rest de „speranță”), iremediabil pierdută. Trebuia să mă fi născut într-o altă țară. În alte timpuri și într-o altă societate. Dar nu a depins de mine.

Am o întreagă „colecție” de „defecte naționale” observate de străini încă din secolele trecute: Hauteville, Willkinson și mulți, mulți alții. Să nu uităm nici pe... D. Cantemir. Toate sunt și azi de o stranie și penibilă actualitate. Cele mai bune intenții se lovesc invariabil de această „ereditate” încărcată. Ceea ce am notat anterior fugitiv și doar în parte (*Evadări în lumea liberă*, într-un text din 1987, pp. 169-170). Semn că problema mă preocupa mai de mult. Aproape o obsesie. Încerc să dezleg și eu – în felul meu – „enigmele identității”, o problemă care preocupă în mod intens și pe prietenul meu Matei Călinescu. Îclin tot mai mult să dau vina pe „gena” tracă a poporului român, cel puțin după portretul din Herodot, care numai elogios nu este. Traci-netraci, cu o minimă spoială de latinătate, aceștia suntem. Ceea ce nu mă încântă câtuși de puțin. Doar că realitățile trebuie privite lucid, în față. Defecte profunde, iremediabile, mult agravate – este adevărat – și de condițiile istorice adesea disperate. Uneori îmi spun, în momente de mizantropie, că vocația poporului român este de a compromite toate sistemele politico-sociale posibile. Are, în el, în fibra sa intimă, un element negativ, distructiv, neconstructiv în orice caz. Am mai observat-o și anterior. Au mai spus-o și alții (E.M. Cioran, în trecut, H.R. Patapievic, alte referințe nu puține dintre contemporani). Nimeni nu „insultă” poporul român. Dar că trebuie să i se spună, „de la obraz” adevărul, mi se pare și incontestabil și indispensabil.

Sunt tot mai convins că totul „se trage” de la structurile mentale țărănești ale poporului român. Eterne, invincibile, rezistente la orice eroziune a istoriei. Care, chiar dacă a avut o contribuție importantă, a fost în orice caz în direcția agravării și nu a corectării lor. Suntem, în esență, din nefericire – în structurile sale profunde – un popor arhaic. Un amestec de tenacitate și viclenie a supraviețuirii, de adaptabilitate și egoism defensiv,

de vasalitate, duplicitate și servilitate, de timorare și capacitate extraordinară de simulare și salvare a aparențelor. A făcut cineva o „istorie sinceră” a trădărilor din istoria poporului român? Primul nume care-mi vine în minte: Horea, trădat chiar de consătenii săi. Bietele „forme fără fond” pretins junimiste! Ele nici nu știu, nici nu bănuiesc originea lor „etnică” ancestrală. Nevoia de supraviețuire, cu orice preț, a obligat poporul român la preocupări pur materiale, imediate, lipsite de orice spiritualitate? Ele s-au transformat, până azi, în deprinderi instinctuale invincibile.

Cele câteva „mituri naționale”, sunt de fapt, ori de origine și circulație balcanică (*Meșterul Manole*), ori de capitulare, mărturisită, evidentă, în fața istoriei, pe care nimeni nu are nici o intenție s-o înfrunte. În definitiv, care este raportul real de forțe din *Miorița*? De doi la unul. Deci partida putea fi jucată. Nu-i pretind păstorului să fie nici *Rambo*, nici *Ranger*. Dar o minimă rezistență putea să opună. Nu mă regăsesc deci în această pasivitate incorigibilă. Pot să i se dea cele mai sofisticate explicații (M. Eliade, „liturghie cosmică” [?] etc.). Toate sunt trase de păr, pentru a salva o lașitate congenitală iremediabilă și – după mine cel puțin-condamnabilă. Și nu mă regăsesc nici în structurile de clan ale unei mari familii patriarhale, condusă de un tată-tiran, cu drept de viață și de moarte asupra membrilor săi. De aici vine în linie dreaptă și imensul succes al ceaușismului. Voi reveni imediat. Și resping, în sfârșit, și toate tendințele, tradițiile și cutumele acestei civilizații patriarhal-rurale. De unde provine întreg etnicismul, țărănismul, naționalismul, ura străinului și lipsa de memorie istorică, înlocuită cu o simbolică – de altfel minimă – de figuri legendare. Semn de nivel mental arhetipal-simbolic, supraistoric, venit de demult, din trecutul obscur, din preistorie și protoistorie. Tristă și inevitabilă realitate etnografică!

Această mentalitate de tip țărănist-rural, cu vechi rădăcini ancestrale, este și cauza profundului individualism românesc. El este produsul arhaic al unor mici comunități izolate, împrăștiate, organizate după principiul clanului familial. Foarte solidar în interiorul său, dar incapabil de cooperare, organizare și solidarizare durabilă în mari formațiuni bine structurate. De unde o tendință instinctivă de individualizare și pulverizare, necooperare și autoapărare în interiorul unor mari grupuri foarte bine delimitate și personalizate. Românul fuge din instinct de răspundere personală, de angajamentul care obligă, de riscul individual, adesea inevitabil. De altfel – capitală la români – este doar relația bine personalizată, bine individualizată, bazată pe supraviețuire, conservare, acaparare și „carieră” strict personală și nominalizată. Totul se bazează pe structuri paternaliste și de clan. Dacă este sau nu „omul nostru”. Ceea ce se numește, în termenii actuali, „competiție” nu corespunde decât în parte și în nici un caz – în totalitatea împrejurărilor – sensului propriu al cuvântului. În foarte multe situații, este vorba, în primul rând, doar de „o favoare”, de „un hatâr”, de „un avantaj” acordat solidar-sentimental unei rude (frați, cumnați, veri etc.), unui „bun cunoscut”, unui „om al nostru”. Un lanț nesfârșit de relații și intervenții personale, de „pile” și „nepotisme”. Criteriul obiectiv, tehnic, de performanță și competență n-are nici o valoare. Mai grav: el este, s-ar

spune, inasimilabil spiritului românesc. Corupția este, de fapt, intrinsecă oricărui deținător al unei „puteri” oarecare. Fiecare vrea să obțină un avantaj personal, direct și indirect din partea de „putere” pe care o deține. Din care cauză, totul devine tranzacțional, negociabil, strict personalizat. Începând cu puterea politică, pozițiile financiar-economice și terminând cu serviciile publice. În România actuală a fi cumnat, frate, fiu, fiică etc. nu reprezintă numai un grad de rudenie, dar și o profesiune, o meserie, o identitate socială și culturală. Adesea foarte rentabilă. O identitate socială specială, cu multiple avantaje promoționale și economice. Ca să reușești ceva trebuie, în primul rând, să fii „protejatul” cuiva. Altfel ești „pierdut”. Sau n-ai – în orice caz – nici un succes, nici o perspectivă favorabilă.

Din cauza acestei eredități profund, înrădăcinat individualiste, românul este organic, structural incapabil de solidarizare, organizare, cooperare și disciplină colectivă. Pur și simplu el nu este deprins, nu știe, nu poate să coopereze. Nu are această noțiune, pe care nici n-o concepe, n-o trăiește, n-o aplică. Asociațiile nu funcționează. Sau dacă funcționează, ele au în centrul lor doar o personalitate puternică, nu atât charismatică și polarizantă, cât în centrul unor interese materiale, imediat și personal distribuite.

Când nu este vorba de interese practice împărțite după principiul „omului nostru”, aceste personalități fac gol în jurul lor. Nu suportă nici o umbră, nici o concurență imediată. Spiritul de echipă le este total necunoscut. Mândria și gelozia personală predomină. Cunosce cazul Doinei Cornea, cu merite istorice atât de evidente. Ei bine, ea vrea totuși să fie mereu „singură”, „unică”, în toate împrejurările. Cazul Goma, la fel de laudabil, este riguros identic. Personalități cu totul remarcabile, dar fără nici o noțiune de cooperare organizată și de durată, în vederea unui scop comun, realizabil în perspectivă. Din care cauză, totul se transformă într-o inițiativă sau aventură strict personală, fără colaborări și fără planuri de acțiune efectiv colective. Abuzul delirant de candidați la președinție (1996) fanteziști, megalomani (16 la număr, 22 de candidați la postul de primar general al Capitalei [1998]) ilustrează același fenomen. De altfel, românul te sacrifică imediat pentru un avantaj personal de moment, oricât de mic. Când îi propui ceva, întrebarea pusă sau subînțeleasă este următoarea: „Ce interes am eu?” „Ce câștig eu din această acțiune?”. De câte ori n-am auzit-o sau n-am simțit-o? Inclusiv în viața culturală... Vasile Nicolescu, de pildă, în perioada *Cahiers roumains d'études littéraires*...

Efectul direct al acestui individualism și „personalism” – și pentru temperamentul meu abstract, cu tendință naturală de conceptualizare și generalizare, un izvor adesea de exasperare – este totala neaderență la ideea de normă, lege, angajament, contract cu clauze precise, preocuparea de reglementare generală. Noțiuni fără nici un conținut. Între sacrificarea unei persoane apropiate sau a unui interes personal, legea este cea sacrificată. Nu invers. Mentalitatea românească nu asimilează ideea de normă abstractă, generală, impersonală. Regulile și principiile legaliste nu sunt luate în serios. Fiindcă, în primul rând, ele nu sunt înțelese, nu sunt asimilate de un sistem mental și social unde totul este și rămâne personalizat

și rezolvat de la un capăt la altul prin aranjamente strict individuale. Peste un fond „trac”, spontan și arhaic, s-a aplicat, cândva, în Antichitate, o minimă formă legalistă, juridică, administrativă „romană”. Dar a fost și a rămas doar o influență sporadică și superficială. Încă o „formă fără fond” ca atâtea altele. Pentru românul obișnuit, un principiu ca *dura lex sed lex* rămâne total de neînțeles. Chiar absurd, etern inasimilabil. O noțiune fără sens.

Urmările sunt deosebit de grave. Incapabili de a ne ridica la concept, de a percepe generalul, schema abstractă, „legea” în toate sensurile cuvântului, ne determină să plutim mereu în aleatoriu, haos și dezorganizare. Dacă există o țară, mai bine spus o populație și o societate, unde se verifică din plin conceptul de „anomie” al lui Durkheim, aceasta este România eternă și adevărată. Suntem țara unde rigoarea, legalitatea, ordinea depersonalizată și uniformizată n-au intrat nici pe departe în mentalitatea colectivă. Nu mai vorbesc de moravuri. Disprețul tacit de legile juridice, morale, civice este o evidență elementară. Nimeni nu se ridică dincolo sau nu trece peste orizontul și interesul strict individual și imediat.

De unde, alte două consecințe grave. Incapacitatea de a ne ridica la abstracțiuni reci, rigide, depersonalizate. Suntem țara unde absolutul este imposibil. Condamnați, se pare în eternitate, doar la relativ, tranzacțional și conjunctural. Avem compromisul și adaptarea în sânge. Din care cauză, n-am dat – și probabil nu vom da niciodată – filozofi sistematici, reci, uscați, strict conceptuali. Ne eliberăm, încă foarte greu, de faza compilațiilor universitare, care introduc la noi, o disciplină rigidă a gândirii, dar de esență străină, refuzată spontan de spiritul românesc. Suntem – repet cu imens regret – țara unde principiile generale, obiective, n-au, de fapt, nici o valoare și nici o tradiție. Par chiar pedanterii insuportabile, profund antipatice. Nu-mi face nici o plăcere, dar absolut nici una, să fac astfel de constatări. De unde și urmarea: lupta de idei este la noi, în esență, și imposibilă și, de fapt, absurdă, adesea chiar ridicolă. Abstracțiunile n-au nici o valoare. Ideologiile, teoriile politico-sociale, programele organizate nu joacă nici un rol. Cine nu pricepe că în România esențiale sunt relațiile personalizate și nu principiile sau legile nu pricepe nimic din realitatea specifică românească. Totul, repet, este subiectivizat, personalizat, individualizat. Calități, admit, uneori „practice”. Dar catastrofale pentru orice viață socială organizată, stabilă, riguros reglementată. Plutim mereu în derivă, în bătaia tuturor vânturilor.

Îmi exprim până la capăt întreaga „furie” abstractă împotriva acestei stări de lucruri. Știu bine că n-o pot schimba. Dar nu-mi pot reprimă – măcar în secret – întreaga revoltă pe care o cred perfect legitimă. Neexistând norme generale, spiritul etern de improvizație este și el determinant. Recunosc: acesta poate da, adesea, bune soluții imediate, de expedient, de ieșire rapidă dintr-o stare de criză. Dar pe termen lung o astfel de mentalitate este și rămâne negativă. Suntem o țară născută sub semnul improvizației eterne. O permanentă „cârpeală”, de azi pe mâine. Uitați-vă, nu mai departe, la spectacolul deplorabil al străzilor și șoselelor românești, doar cârpite, cu gropi asfaltate, pe ici pe colo. Nimic solid, totul „fușerit”, într-o brambureală și neorganizare continuă. Îmi vine să spun și eu că m-am săturat de o țară

a superficialității congenitale, a soluțiilor permanente de expedient. Nimic fundamental, planificat, pregătit și construit din timp. Suntem, într-adevăr, la porțile orientului, *où tout est pris à la légère*, vorba lui Raymond Poincaré. Salvăm doar unele aparențe. Trăim exclusiv în aproximativ, imprecis, vag, imprevizibil, conduși după legea minimului efort. Precizia, exactitatea, punctualitatea, rigoarea sunt și rămân mari necunoscute. Ambiguitatea și aproximația rămân realități invincibile. Este greu să obții, în România, o informație exactă de la o autoritate oarecare. Nu mai vorbesc de particulari. Toți fug de afirmații precise, care implică în mod inevitabil un minimum de răspundere personală. Ceea ce Românul vrea să evite cu orice preț.

Țară a improvizației și a fușerelii permanente, ea nu poate fi decât și a „șmecheriei” generalizate. Episodul anecdotic din Dionisie Eclesiarhul, cu „jupânesele curve” travestite, pentru turci, în „logofetese” și alte boieroalice, este emblematic. Că este și o dovadă de inteligență individuală, practică nu contest. Dar ea este și rămâne murdară, fără scrupule și fără conștiință. Încă o dovadă de individualism acerb și fără morală. Preocuparea esențială este de a eluda o lege sau o constrângere formală stânjenitoare. Cum să ieșim dintr-o încurcătură, cum să improvizezi o soluție imediată, care să te coste cât mai puțin posibil. Evident, încă o urmare directă a sistemului de relații strict personalizate. Metoda de bază a existenței românului este combinația șmecherească practică în proporții de masă. Că, din această cauză, suntem o țară haotică și neorganizată, fără nici o preocupare de precizie, pe care inundațiile (un simplu exemplu) o iau prin surprindere, an după an, nu poate fi decât inevitabil. Pe scurt, o țară inconsistentă, slabă, fragilă și dezorganizată. O „Valahie de mucava”, practic ne guvernabilă. Președintele decorează pe... torționarul-șef de la Sighet. Evident, în baza unor liste improvizate, pur formale, încropite peste noapte, pentru care el, bineînțeles, nu are nici o vină.

Cum aș putea uita uimirea a doi portughezi, de formație medie, care întorși din România mi-au mărturisit că impresia lor cea mai puternică a fost că „acest stat parcă nu funcționează”. Se refereau, în special, la serviciile publice. Și ei veneau, totuși, dintr-o țară nici ea chiar foarte dezvoltată. Dar cel puțin salazarismul „de poduri și șosele” (cum i se spunea) introdusesse oarecare ordine și eficiență. Într-un astfel de stat, ca al nostru, în același timp neonest și abuziv, devii fără voie egoist și individualist. Dacă nu poți face apel la norme și legi generale, aplicabile tuturor, nu-ți rămâne decât „să te descurci” singur. Acest amestec de haos și șmechereală, de individualism acerb și improvizație continuă te salvează și te dezgustă în același timp. Că există și mici „insule” de onestitate nu contest. Dar ele sunt ca și pierdute într-o masă de indolență și brambureală, de abuzuri, de permanent și detestabil expedient. Este și cauza ororii mele de a avea de-a face cu serviciile noastre publice, pe care le evit pe cât pot. Ghișeul românesc reprezintă pentru mine o adevărată teroare.

Ne explicăm în același mod de ce românul nu are vocația construcției, a realizărilor durabile solide, bine studiate, fundamentate tehnic, gândite din timp și realizate în perspectivă. Țara permanentei improvizații, ea nu poate cultiva – și numai atunci când este constrânsă – decât un „hai-rup”

etern. Munca în asalt o definește cel mai bine. Se poate descurca adesea foarte satisfăcător, dar în condiții de provizorat, pe durate scurte, fără preocuparea construcției și a continuității. Din care cauză, munca organizată și, mai ales, în echipă nu este adaptată câtuși de puțin temperamentului național. Începe dar nu termină niciodată. Lucrările colective, de tip istoric, enciclopedic, lexicografic, ori nu sunt începute, ori nu sunt terminate. Trăim sub specia fragmentului, nu a sintezei, a „culegerii” nu a „monografiei”. Lucrările în multe volume de același autor, consacrate unei singure teme, sunt din această cauză o extremă raritate.

Dacă nu avem vocația construcției, avem în schimb – și încă din plin – vocația negației, a nihilismului distructiv. La drept vorbind, singurele contribuții românești la cultura europeană și universală sunt de ordin negativ. *Dadaismul* lui T. Tzara, absurdul dizolvant al lui Eugen Ionesco (să ne amintim și de al său atât de caracteristic volum *Nu*), nihilismele pe bandă rulantă ale lui E.M. Cioran sunt cele mai elocvente și concludente exemple. Există în temperamentul național o fibră distructivă, dizolvantă, negativistă, uneori „câinoasă” (ca în Ardeal), care descurajează și paralizează cele mai bune intenții. Ne solidarizăm în jurul negației și nu a afirmației constructive. Când și dacă reușim să ne grupăm și să ne coagulăm în jurul unui proiect sau al unei idei, autodistrugerea și eșecul sunt soarta lor inevitabilă. Ard ca un foc de paie. Apoi se sting repede și dispar în neantul de unde au ieșit.

Spiritul negativist congenital își găsește expresia cea mai populară – și deci cea mai specifică – în pamflet și înjurătură, în bagatelizare și bășcălie, într-o vocație inegalabilă a denigrării și înjosirii. Am mai atins această temă și cu prilejul evocării problemei „dosarelor”. Terfelirea și defăimarea celor ce au suferit efectiv, au protestat, au fost într-adevăr anticeauști, a devenit un fel de sport național. Vladimir Tismăneanu și Mircea Mihăieș au observat foarte bine acest proces în *Vecinii lui Franz Kafka*. Doar că această tendință are o sferă mult mai largă de aplicare. Totul este sau poate fi ridiculizat și terfelit în România. O țară unde dacă începem în tragedie, terminăm totdeauna și cu certitudine în derizoriu, parodie și bășcălie. O înclinare naturală cvasimorbidă spre denigrare, calomnie și bârfeală. O furie demolatoare mereu refulată țâșnește, parcă prin toți porii, când nici nu te aștepți. Stilul bășcălios de mărunț golânaș de periferie al lui Mircea Dinescu, *Academia Cațavencu*, în ansamblul său, ilustrează foarte bine acest detestabil „specific național”. Amuzant, uneori, pentru o clipă, el este odios în esență. Fiindcă poluează și trivializează totul. Terfelește toate valorile, bagatelizează toate intențiile bune.

Mă întreb încă o dată – desigur naiv – de unde „vine” această defulare negativă, așa spune chiar „demonică”? Volutatea perversă a calomniei și înjosirii cu orice preț? Plăcerea sadică și „luciferică” a răului, a distrugerii? A anihilării și reducerii la neant a tot ceea ce este frumos, pozitiv, bun, „sfânt”? Nu numai că nu suntem, în esență, un popor creștin, dar cred că ne-am format într-o zonă unde gnozele dualiste, bogomilice, au lăsat urme foarte adânci. Și, probabil, predominante. O simplă ipoteză, fără a mă lansa în astfel de speculații foarte riscate, pentru care nu am nici o vocație. Mai

bine spus nici o atracție. Dar o „cauză” extrem de profundă, undeva, există... Sper s-o găsească alții.

Trebuie să combat, în sfârșit (în primul rând în fața conștiinței mele), încă o prejudecată tenace: poporul român nu este „muncitor”. N-aș spune, totdeauna, neapărat și „leneș”. Dar, în orice caz, fără nici o noțiune a productivității muncii în sensul occidental al cuvântului. Disciplina riguroasă, punctualitatea, conștiinciozitatea, eficiența, rentabilitatea sunt și rămân mari necunoscute. De altfel, nici în străinătate, românii care sunt obligați să muncească într-un alt ritm pentru a supraviețui, n-au o altă psihologie. „La Suisse est une bagne, monsieur”, am auzit – și nu o dată – la Geneva. Admit toate circumstanțele atenuante: ereditatea tracă (după Herodot, a trăi predominant din jafuri), devastările continue ale istoriei, năvălirile care culcă la pământ, cu regularitate, o muncă redusă doar la efortul de supraviețuire. Și multe, multe altele...

Rezultatul este însă lamentabil: statul român a inventat, la rândul său, o pletoră de funcționari prost plătiți (cu subînțelesul că „dacă nu curge, picură”), iar statul comunist a dat o lovitură de grație: „Ei se fac că ne plătesc, noi ne facem că muncim” devenită mentalitate și deviză generală. Dorința de a te îmbogăți repede, fără muncă, explică și succesul și psihoza neverosimilă a *Caritas*-ului clujean. Ca și a altor foarte numeroase escrocherii similare. Nimeni nu pune mâna efectiv. De câte ori am contemplat spectacolul efectiv penibil de la *Casa Copilului*, de peste drum, din Cluj: camioane cu ajutoare venite din străinătate, după 1990, descărcate chiar de către donatori. În timp ce întreg personalul acestei instituții stătea și se uita tembel, cu gura căscată, la efortul altora. Străini. Fără a le da cea mai mică mână de ajutor. În schimb, se fura pe capete...

Spiritul inițiativei economice particulare, în general, lipsește. Bietul Guizot, cu a sa deviză de etică protestantă (să spunem): *Enrichissez-vous par l'épargne et le travail*. În România n-ar fi avut nici un succes. Suntem săraci, fiindcă așteptăm mereu să fim ajutați, asistați, plătiți de Stat. Totul trebuie să vină de la Stat. Din cauza acestei stări de spirit, muncitorii „disponibilizați” de la întreprinderi strict particulare iau cu asalt prefecturile, ca și cum Statul trebuie să le asigure, în orice condiții, locurile de muncă. Fie și foarte prost plătite, dar sigure. Statul paternalist este etern patron și instituție de binefacere. Pare neverosimil: mii și mii de posturi rămân neocupate chiar și în zonele cu șomaj ridicat. Fie că „disponibilizații” nu vor să se recalifice, fie că salariile nu sunt mari etc.

Statul omniprezent trebuie să rezolve, în orice caz, toate problemele. O instituție caritabilă permanentă și ineputabilă. O eternă vacă de muls. În materie de cultură, el trebuie să plătească la infinit salarii sinecuriste, subvenții unor cărți etern nevândute, premii cât mai grase, burse și tot felul de ajutoare clientelei „vieții literare”. Pe care dacă aș putea aș arunca-o fără nici o remușcare... în aer. În acest domeniu, sunt un anarhist iremediabil. Un amestec de contemplativitate, pasivitate și tembelism, de resemnare și speranță, o așteptare mitică a unui corn ineputabil al abundenței prezidează această mentalitate nenorocită, care ne menține mereu în sărăcie și

subdezvoltare. Îmi dau bine seama cât de „străin”, de „singur” sunt și rămân într-o astfel de „România”. Pun noțiunea în ghilimele din disperare de cauză. Ceea ce „visez” eu: o România într-adevăr muncitoare, întreprinzătoare, de proprietari și burghezi mijlocii, capitalistă și integrată economic Europei rămâne încă o dulce utopie. Un astfel de proiect socioeconomic, să-i spunem de „dreapta” – există pe hârtie, într-adevăr. Dar el nu are, nici pe departe, o mare audiență. În orice caz, clasa politică dominantă actuală, de un amatorism și neprofesionalism absolut dezarmant, nu-l îmbrățișează și nu-l propagă electoral. De altfel, rar mi-a fost dat să constat o mediocritate politică mai desăvârșită și mai lipsită de responsabilitate. Iar de „patriotism” nici să nu mai vorbim. Ce credeam eu posibil în pușcărie. Apoi după 1989. Și ce „a ieșit”...

A făcut oarecare carieră la noi formula „țara lui *pseudo*”. O variantă (franceză? R. Caillois?) pentru celebrele maioresciene „forme fără fond”. A folosit-o și Sorin Antohi în *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*. Am citat-o și eu. Și nu o dată. Ea exprimă foarte bine – indiferent de paternitatea sa – sentimentul de distanță ironică și elegant-disprețuitoare pentru întreg jocul de umbre și simulări, de trucaje și construcții improvizate de carton pictat din care este făcută, în esență, „societatea” și „țara” românească. O țară „barocă”, între *être* și *paraître*. De „servicii” pretins „secrete”, cusute cu ață albă. O zonă predilectă a imposturii și inconsistenței, adesea bine disimulate, a minciunii abile și salvării aparențelor, a legilor și normelor care nu există decât pe hârtie. O fragilitate esențială, o nese-riozitate spontană, inocentă și lipsită de gravitate, nu neapărat și în toate cazurile frauduloase. Ea vine de departe. Organizări adevărate, serioase, nu se pot face fiindcă românul este, din nefericire, neorganizabil. Prea spontan și prea „needucat”, vreau să spun lipsit de dresaj social. Și încercarea de conceptualizare a reformelor moderne, începută de pașoptiști, n-a făcut decât să pună într-o și mai vie lumină această realitate negativă.

Impostura, farsa și dresajul, adesea abil și amuzant, sunt de fapt, efectul subdezvoltării. Este răspunsul pe care temperamentul național l-a dat sincronismului istoric ce nu iartă niciodată. El ne-a obligat la forme, alinieri și reglementări juridico-sociale pentru care nu eram încă pregătiți, sau vorba lui Caragiale, „crescuți”. (Pe atunci noțiunea de „subdezvoltare” încă nu exista). Suntem slabi și amorfi, împrăștiați și nesiguri fiindcă ne lipsesc fundamentele reale și tradițiile solide ale modernității. Instabilitatea generală nu poate fi corectată decât de o lungă perioadă de stabilitate instituțională și legală.

Pariul este de fapt mai curând cu istoria decât cu noi înșine. Trebuie deci profitat de orice perioadă de stabilitate și continuitate pentru a putea spera o oarecare ameliorare a unei stări de fapt lamentabile. Nu mă pot risca în profeții istorice. Dar numai un sistem, chiar drastic, de reglementări și angajamente internaționale și de lungă durată ne poate obliga și deci transmite o oarecare constanță și seriozitate. Până atunci, vom trăi într-un pseudostat și, implicit, într-o pseudocultură, prin raportare la standardele internaționale superioare. Sentimentul meu de revoltă și umilință, de amuzament și critică, să-i spunem „constructivă” (dar într-un sens adevărat, neviciat), abia atunci se va atenua (probabil) într-o oarecare măsură. Dar

este o simplă ipoteză. Sunt conștient că nu voi mai apuca această perioadă, teoretic vorbind, „fericită”. Tot ce văd și citesc în jurul meu descurajează însă această speranță foarte îndepărtată și mai ales improbabilă.

Odiosul regim comunist-ceaușist n-a făcut decât să continue, să agraveze, să exacerbeze și să „perfecționeze” toate defectele naționale și insuficiențele istoriei noastre agitate, trecute în revistă. O catastrofă de proporții incalculabile. Dublată de o enormă eroare de apreciere și previziune din partea mea: poporul român „s-a ceaușizat”, s-a adaptat și s-a regăsit în „ceaușism”. România adevărată s-a identificat și s-a confundat cu regimul ceaușist. A fost mai mult decât o decepție și o revoltă teribilă. Cel puțin sub regimul Ceaușescu exista însă o speranță. Acum, după 1989, la un deceniu distanță, constat cu stupeoare (ca să evit alte formule mai dramatice), că nu mai există în mod practic, în viitorul imediat cel puțin, nici una. A te regăsi în „ceaușism”, a-l asimila, a-l trăi și practica în continuare, mi se pare într-adevăr teribil.

Se va spune: dar astfel a procedat poporul român în toate momentele sale dificile. Se poate. Este chiar adevărat. Însă constatarea nu mă consolează. Speram *altceva*. Și, în definitiv, pentru ce am suferit? Am făcut – orice s-ar spune – unele sacrificii. Chiar în mod inutil? Doar ca să confirm, o dată în plus, psihologia noastră etnică? Toate deficiențele noastre naționale? Și o „tradiție istorică” de care n-am nici un motiv să fiu mândru? Să accept cu inima senină teribila apăsare și catastrofă a cinci decenii de totalitarism și comunism?

Am ajuns la un punct nevralgic, foarte dificil, al acestei *Vieți*. Ca s-o continui trebuie să fac apel la toate resursele de calm, luciditate și analiză de care mai dispun. În condiții de izolare morală totală. Trebuie, totuși, să-mi asum până la capăt acest mare eșec și să-l convertesc în „stilul” meu. Dar cu prețul unor eforturi foarte greu de descris. Un cataclism ireparabil, pe care nici nu pot să-l accept moral, nici să-l îndrept practic. Ceaușescu a învins postum. Țara este într-adevăr comunizată. A observat-o foarte repede și Stelian Tănase, înaintea mea, în *Șocuri și crize* (1993), care reunește articole din perioada 1990-1991. Urmează doar să înțeleg și să-mi explic această deplorabilă situație.

La prima vedere – și sociologic și statistic vorbind – o astfel de realitate era inevitabilă. A demonstrat-o foarte bine Alina Mungiu în cartea sa, excelentă, *Românii după '89. Istoria unei neînțelegeri* (1995). Când mai bine de 55% din populația țării s-a născut sub comunism, nu are alte repere și termeni de comparație (o proporție care crește mereu) este firesc să fii, să te „naști comunist”. Că intervine și psihologia „deprinderii” nu mai am, iarăși, nici o îndoială. Vorba lui Maine de Biran: *De l'influence de l'habitude sur la faculté de penser* (1802). Îmi propuneam să adâncesc acest gen de studii și prin F. Ravaisson-Mollien, cu a sa analiză *L'Habitude* (1839), dar n-am mai „apucat”. Referințele mele sunt, după cum se observă, „vechi”. Nu sunt, vai!... „postmodern”. La aceasta se adaugă o serie de defecte sau „reflexe” naționale: tradiția „capului plecat”, conformismul servil, resemnarea și lipsa de speranță, constrângerea unui sistem fără ieșire. După cum observă aceeași acută cercetătoare (într-un alt text, 22, supliment, 8 iunie 1991): „O sclavie unanim acceptată devine suportabilă. O sclavie cu disidenți, o sclavie

cu opozanți este, însă, insuportabilă". Natura slugarnică a poporului român a alimentat „mitul situației ireversibile”, de care am amintit de atâtea ori. Am trăit, istoric vorbind, sub o serie de dominații extrem de dure (turcești, ungurești, rusești etc.). Ceea ce ne-a băgat „frica în oase”. Iar sistemul totalitar represiv n-a făcut decât să intensifice, în proporții monstruoase, această spaimă ancestrală, instinctuală, a conservării individuale, acerbă și cu orice preț. La noi societatea nu apreciază, în general, rezistența morală, verticalitatea, independența de spirit. O reacție în genul *Solidarității* poloneze (observație care a făcut-o și Adam Michnik) n-a fost, nu este și nu va fi – probabil niciodată – posibilă. Am capitulat de mult, încă din protoistorie...

Comunismul a speculat și o altă latură negativă, în primul rând a sufletului uman: tendința spre egalizare și nivelare, spre populism și suprimare a ierarhizărilor valorice. „Bătutul pe burtă” devine general. Invidia și egoismul hidos predomină. Un exemplu recent: într-un sat devastat de ape s-au adus o serie de ajutoare. S-a demonstrat, cu creionul în mână, că dacă s-ar împărți în mod egal întreaga chereștea disponibilă, ar reveni fiecărui locuitor doar... trei scânduri. S-a propus atunci să fie reparate, în primul rând, 14 case, cele mai avariate. „Satul” a refuzat indignat această soluție. Și practică și de bun-simț. „Să moară și capra vecinului.” Pe această mentalitate egalitaristă se bazează și teza conform căreia „toți am fost vinovați”. Deci „nimeni nu este vinovat”. Ieșirea din cutumă și normă, din dresajul socialist și mental distruge individualitatea și abolește reflexia personală. În astfel de condiții, spiritul critic devine o adevărată calamitate.

Dar nu numai atât: „cultul personalității” lui Ceaușescu n-ar fi fost posibil fără mentalitatea profund paternalistă a poporului român, în structurile sale rurale, adânci. În trecut ne plângeam la „Poartă”, la Sultan, Horia pleca la Viena, la „împărat” etc. Ceaușescu devine șeful suprem, care „dă”, „rezolvă”, decide pentru toți și în toate problemele. O concepție care transferată Statului, devine a Statului paternalist, care „dă” sau este obligat „să dea” tuturor „ceva”. Statul-stăpân, Statul-patron, Statul-proprietar, Statul-administrator în accepția comunistă a termenului etc. A sta la „cozi” devine tot ce poate fi mai firesc. Este un reflex național. Statul trebuie să asigure tuturor un salariu, fie cât de mic, de mizerie. Dar sigur, care să ne elibereze de griji și răspundere. Să ne scutească de riscuri și surprize neplăcute. De eforturi și inițiative personale.

În acest mod se înțelege la noi „protecția socială”. O concepție cum nu se poate mai potrivită lenei și parazitismului, sinecurilor, „ciupelilor” și furtașurilor de tot felul. A munci cât mai puțin și a te mulțumi doar „cu ce se poate”. De unde și preocuparea prioritară – și în imensa majoritate a cazurilor exclusivă – a satisfacțiilor pur materiale, elementare, de simplă subzistență, la limita de jos a existenței. Micii, țuica, sarmalele și taraful de lăutari definesc cel mai bine acest stil ideal de viață. Inclusiv la *Smithsonian Folklife Festival* de la Washington. „Eternii săteni ai istoriei”, vorba lui E.M. Cioran? Personal îl consider profund negativ. Dar el este și rămâne „specific național”. Și ceașismul i-a conferit o justificare și o dimensiune istorică. Dacă grătarul cu mititei, țambalagii și lălăitul „rapsozilor populari”

sunt adevăratul popor român, simbolurile noastre naționale, declar pe față și cu toată sinceritatea: nu fac parte din acest popor primitiv, cu zurgălăi și beții cu poșircă. Prefer să rămân și să mor „un citadin” izolat. Și, totuși, nu mai puțin român. Dar *altfel*.

Nu este singura explicație pentru care întreg poporul român (cu excepțiile cunoscute, puține) s-a lăsat prostit de o calfă paranoică de cizmar. Acesta a știut, cu o viclenie țărănească extraordinară, să-și organizeze un formidabil „cult al personalității”, fără precedent în istoria românească. Ideologizarea de fațadă era inventarea conceptului de „națiune socialistă română”. Baza sa reală nu putea fi însă decât etnicismul, șovinismul naționalist, „contribuția specifică” denumită „național-comunism”. Transformarea întregii istorii naționale în precursore a noului regim și al ilustrului său conducător. Țăranul sărac din Moldova, tată a cinci copii, care și-a bătut nevasta atât de tare, încât i-a rupt dinții și falca numai fiindcă ea voia să-și boteze ultimul născut Mihai și nu Nicu Ceaușescu, așa cum ținea el. Este un simplu indiciu, dintr-o sută, dintr-o mie, că acest cult a prins. Dacă ar fi avut o fată, ea a trebuit să se numească Zoe Ceaușescu (Gabriela Adameșteanu, 22 plus, supliment gratuit, 20-26 aprilie 1999). Lumânările aprinse la mormintele „împușcaților”, portretele purtate procesional la manifestații, mitinguri și mineriade recente dovedesc o adâncă pătrundere a acestei figuri devenite simbolice în mentalul colectiv popular. La nivelul său cel mai de jos și primitiv.

Faptul că se joacă mereu cartea șovinismului („vin ungurii”), că se sparg geamurile consulatului maghiar din Cluj și la sediile UDMR, după un banal meci de fotbal România-Ungaria, câștigat de „noi”, indică aceleași reflexe primitive, ușor de speculat și de canalizat. Și ceea ce este cel mai grav, reacții adesea de expresie pur spontană, instinctuală, colectivă. Ura ancestrală a „străinului”, a „evreului”, exprimată și în folclor, demonstrează, încă o dată, că acesta este adevăratul specific românesc: cel rural. Orașul, „burghezia” românească, admirabilă, dar păcat că nu există, este o altă lume, un alt sistem de reprezentări și valori. „Omul nou” – adevăratul om nou românesc – dacă va veni vreodată, nu este și nu va fi în nici un caz produsul artificial al propagandei comuniste, ci al unui alt, nou, mediu social. Doar că el se formează extrem de greu, dificultate asupra căreia voi reveni.

Rețin deocamdată, pentru a încheia această schiță sumbră a ceașismului „spiritual”, ravagiile cele mai evidente în sfera culturii. Ce este, de fapt, cultul lui N. Ceaușescu decât produsul abecedarului naționalist-festivist, cu figuri simbolice, exemplare, gen Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul? Nu ține acesta din urmă discursuri ceașiste în filmele lui Sergiu Nicolaescu? Am fost cu toții, de fapt, victimele vechiului abecedar patriotard, la nivelul căruia a rămas și ignorantă calfă. Efect tardiv al romantismului istoric pașoptist, ce trebuia, într-un fel, să umple un vid istoric cu „ceva”. Cu figuri exemplare, glorioase, care să ne justifice existența. Mai bine spus să ne-o „inventeze”.

Aceeași tendință de gloriificare, demonstrată și speculată cu aceeași extraordinară viclenie, o regăsim și în „omagiile”, de orice speță, ale „cultului personalității”. O relație și de tipul stăpân-sclav, stăpân-slugă. Căci toți poeții

de curte ai ceaușismului nu aveau o altă mentalitate decât una de slugă, ce linge mâna stăpânului. Că slugărnicia era versificată, mediatizată, televizată n-are în esență nici o importanță. Și ea venea tot de departe, dintr-o structură socială arhaică, stratificată în stăpâni și slugi, de care nu știm când ne vom elibera, în subconștient, vreodată. Ceea ce atrage automat și nivelarea valorică, egalizarea, cultul generalizat al mediocrității. Într-o piramidă socială atât de strictă, toți cei ce sunt în subordine, pe treapta inferioară, devin inevitabil „egali”. Deoarece toți sunt obligați să servească în mod egal același tiran. Minciuna generalizată, supralicitarea, concurența comunistă și toate celelalte au același efect și aceeași convergență în servitute și linguseală.

Percepeam, bineînțeles, toate aceste realități, dar revelația cea mai brutală am avut-o abia după 1989. Când, în principiu, devenisem „liberi”, dar ne comportam, în continuare, la fel de dresați, de nivelați și de condiționați de ceaușism ca mai înainte. Reapărea aceeași slugărnicie televizată. Că Lucia Hossu-Longin făcea acum, după filme ceaușiste, *Memorialul durerii*, nu-i schimbă psihologia. Servea – credea ea – doar unui alt „stăpân”. Regăseam apoi aceeași dispariție a ideii de ierarhie valorică. Doar cu o nuanță mai pronunțată de generalizată „bătaie pe burtă”. În lumea literară, pe care o cunosc ceva mai bine, toți suntem egali, „poeti”, „scriitori”. Iar la cei ce au refuzat, în conștiința lor, ceaușismul, reîntâlneam, în forme și mai ostentative, apolitismul, estetismul, evidenta dezideologizare, indiferența totală pentru orice fel de manifestare politică.

Am riscat un mic portret al acestui tip moral-intelectual detestabil, în „Fiziologia conformistului” (*Mozaicul*, 2/1998), comentat favorabil (cine s-ar fi așteptat?) de Gheorghe Grigurcu (*Vatra*, martie 1999). Acest „conformist” a devenit, de fapt, un tip specific național. El trece imediat de partea puterii, care-i conferă poziții social-culturale, locuri la Academie etc. Când vine însă opoziția la putere, conformistul se refugiază în indiferentism defensiv: „Eu nu fac politică” etc. Uneori mă revolta cât de multe telefoane primeam de la intelectuali și oameni de cultură profesioniști în timpul emisiunilor *BBC* și *Europa Liberă*. Semn că ei nu le ascultau, nu-i interesau. De altfel nici jurnalele TV nu erau foarte urmărite. Să mai notez, în sfârșit, vulgarizarea limbajului, inclusiv cel televizat, publicistic, tonul de agresivitate mitocănească gen Cristian Tudor Popescu sau Marius Tucă (de unde a mai răsărit și acest individ?), bășcăleala de tip *Academia Cațavencu*, defularea resentimentară în stilul pamfletar de proastă speță (O excelentă tabletă de Ana Blandiana, „Bășcălia”, în *România liberă*, 6 martie 1999). Când ne vom vindeca de toate aceste grave defecte nu știu.

Ceea ce constatam, deocamdată, era continuarea sistemului, pe alocuri doar camuflată și comercializată, deoarece românul are un talent remarcabil (am mai spus-o) de a simula și salva aparențele. Rămân ferm la convingerea larg împărtășită că România actuală este o țară profund comunizată, cu aceleași structuri fundamentale comuniste tipice, anterioare anului 1989, dominată de întreaga „mitologie științifică a comunismului”, după formula lui Lucian Boia. „Moștenirea bolșevică”, excelent rezumată de jurnalista Roxana Iordache (*România liberă*, 17 aprilie 1999), este și rămâne dominantă.

Democrația reală este de fapt încă formală. Societatea civilă, deocamdată cel puțin, doar un deziderat pur ideologic. Preocuparea reformelor reale, de structură, în sens capitalist-burghez, începând cu rezolvarea definitivă a problemei proprietății, nu se observă. Iar parlamentul, prin absenteismul său cronic, a devenit aproape o parodie. De altfel, mentalitatea sa de stânga este dominantă. A fost demonstrată și prin studii precise (cf. Mihai Creangă, „Mintea cea de pe urmă”, *România liberă*, *Aldine* II, 12 septembrie 1998). Personal n-am însă nevoie de nici o anchetă socioideologică și de nici un sondaj, ca să nu acord nici un credit și nici o stimă acestui pretins parlament, care nu comemorează *Revoluția de la 1848*. În schimb, își acordă diurne grase și tot felul de avantaje. Rar s-a putut vedea o colecție mai mare și mai evidentă de nulități și mediocrități, de improvizări și veleitari, de carieriști și obscuri demagogi, ca în acest grotesc pseudoparlament de după 1989 și 1996. Cred că reprezentanții PRM și PUNR au bătut toate recordurile nulității insolite și agresive. Cele câteva personalități reale, de valoare, fac în același mediu toxic o figură exotică, pur decorativă.

O altă Românie? Ea trebuie să îndeplinească o serie de condiții minime, începând cu eradicarea concepției „ceaușism fără Ceaușescu”. Este nodul problemei. Or, drama reală, profundă, a României actuale este că – trebuie reamintit mereu – Ceaușescu a învins postum. Structurile sale economice au rămas în esență nedizolvate. Coloșii industriali, total neproductivi, adevărate găuri negre ale bugetului, n-au fost desființați. Fiindcă mentalitatea centralistă și etatistă predomină pe o parte. Iar pe de alta, aparatul de conducere și „clasa muncitoare”, inventată peste noapte din motive pur ideologice, trebuiau salvate cu orice preț. Ca să parafralez pe Gheorghiu-Dej: „Avem nevoie de o puternică industrie ca să avem o clasă muncitoare puternică și deci un Partid puternic”. În același mod se explică și blocarea restituirii proprietății, rurale și urbane, abuzurile legi de „protecția chiriașilor”, scandaluasa „lege a caselor naționalizate”, conform căreia locatarii actuali, toți foști demnitari, pot să-și cumpere locuințele pe care le ocupă de fapt ilegal. Operație echivalentă cu o a doua naționalizare.

Notez doar foarte sumar idei și observații elementare, cu dezolarea că, în realitate, cu excepția unui mic grup de intelectuali-ideologi, nimeni nu se bate în mod real pentru ele. Și, de fapt, operația este și sinucigașă și imposibilă. Mentalitatea generală rămâne în continuare etatistă și „socialistă”. Încurajarea reală a inițiativei economice particulare și garantarea efectivă a proprietății particulare ar însemna moartea comunismului. Noțiunea patronului, întreprinzătorului, industriașului, bancherului particular este inasimilabilă. Fiscalitatea excesivă ucide în fașă „clasa de mijloc”, în scopul întreținerii imensei industrii ceaușiste necompetitive, parazitare, energofage. Nu mă improvizez nici în „economist”, nici în „sociolog” de ocazie. Dar mi-aș revendica o precisă orientare ideologică. Și ea îmi dă dreptul să resping această structură de cea mai pură extracție comunistă. Că „stânga” va reveni la putere (toate sondajele actuale par s-o indice) nu va face decât să confirme această realitate. Vechiul PCR, travestit în FSN se va reface. Iar PDSR și PD, (probabil cel mai odios partid criptocomunist; el blochează și

acum restituirea pădurilor și a terenurilor ocupate de actualele ferme de stat) se vor unifica politic și vor împiedeca orice reformă reală. Jocul cu instituțiile financiare internaționale va continua, în același stil de simulare, mistificare și eternă „șmecherie” românească. Vor sosi, în continuare, unele „pomeni”. Dar situația va rămâne, în esență, neschimbată.

Explicația este extrem de simplă, dar nu sunt deloc convins că ea poate fi percepută, din străinătate, în toată gravitatea și amploarea sa. Nomenclatura comunistă, „roșie”, continuă să conducă România. Noua clasă constituie realitatea dominantă. Ea a „înghițit”, de fapt, statul, proces preconizat încă de Lenin în *Statul și revoluția*. Acolo „partidul” urmărea să „înghiță” statul. Realitatea a dovedit că el a fost „înghițit”, de fapt, de această nouă clasă echivalentă, a aparatului de stat. Cartea lui Milovan Djilas (*La nouvelle classe dirigeante*, tr. fr., Paris, Plon, 1957) este mai edificatoare și valoroasă decât o întreagă bibliotecă de politologie americană. Am citit-o în plină perioadă ceaușistă, primită – culmea! – prin poștă, trecută deci prin cenzură, în cadrul unui schimb belgian de cărți. Adam Michnik face, ulterior, aceeași observație. Este valabilă pentru întreaga zonă exsovietică: sistemul apără doar interesele și puterea nomenclaturii. Problema esențială, reală, este deci răsturnarea nomenclaturii de la putere. Smulgerea sa din poziția de monopol politic. Proces îndelungat, extrem de dificil în condiții democratice. El nu poate fi rezolvat decât prin formarea, ascensiunea și consolidarea noilor pături mijlocii, burgheze. În Basarabia situația este identică, dacă nu și mult mai gravă, din cauza sovietizării și rusificării forțate.

Reciclarea nomenclaturii în „burghezie” este doar un teatru de umbre. Nu este vorba, propriu-zis, din partea mea, de o nouă formă de „ură de clasă”, ci de un dezgust profund și iremediabil pentru o nouă categorie socială și morală, cu defecte – din punctul meu de vedere, dar nu numai – catastrofale. Unul dintre primele mele articole de acest tip, scrise imediat după 1989, s-a și intitulat: „Nomenclatura, schiță de portret” (*Jurnalul literar*, 29 mai 1990). Ea știe că deține efectiv, sub diferite forme, puterea reală în România, beneficiară a unor privilegii definitive. De unde și o serie de trăsături psihologice inconfundabile; siguranța mișcărilor, continuitatea și fermitatea puterii de decizie, convingerea că situația este ireversibilă, iar puterea sa de neînlocuit. Ceea ce duce la totala identificare cu sistemul și Statul pe care-l încarnează. Sentimentul de a se bucura mereu de protecția zonei de influență a Rusiei, dublat de constatarea incapacității Occidentului de a reacționa este mai mult decât evidentă. Și, în ultimă analiză, riguros determinantă.

Din care cauză, un eventual „proces al comunismului” reprezintă, inclusiv pentru ea, o ipoteză absurdă. El nu va avea, de altfel, loc niciodată, în actualele împrejurări, în România. La care se adaugă, bineînțeles, insolența, parvenitismul, lipsa de scrupule, aroganța abuzivă, vulgaritatea, cinismul, capacitatea de a minți și sfida. Declarațiile lui Vasile Ciolpan, „directorul” de la Sighet, conform căruia deținuții mâncau mai bine ca el acasă, că la ora zece li se servea o gustare etc. etc. sunt pur și simplu uluitoare și antologice. O întreagă viclenie țărănească milenară, perversă se putea citi în privirea și vorbele sale. Când această mentalitate se dezvoltă într-un

mediu șovin, ea produce personaje semigrotești, semipatologice, gen Funar. Este stăpânul absolut al Clujului, unde taie și spânzură. Îl desfigurează. Îl îmbracă într-un kitch patriotard de un suprem prost gust: bănci vopsite tricolor, în parc, statui de o incredibilă parodie istorică etc. Și efectiv nimeni nu poate să i se opună în mod eficace.

Statul comunist este croit, condus, administrat și exploatat de această nomenclatură. Îmi exprim, din nou, în puține cuvinte, de ce mă simt „singur”, „străin”, în propria mea țară, cu care încerc – administrativ vorbind – să am cât mai puține legături posibile. Căci aproape nimic esențial nu s-a schimbat nici după 1989. Și explicația este foarte simplă: aparatul de stat a rămas același. El este cea mai pură expresie a păturii parazitare și revanșarde, birocratice, păstrate de la vechiul regim. Și, în momente de criză, el nu mai răspunde la comenzi. Vezi mineriadele recente: „Miron Cozma nu este de găsit”, „nu poate fi arestat” etc. etc. Ajungem din nou la constatarea statului nonfuncțional, centralizat, parazit și, în felul său, paternalist. Expresie a „clasei muncitoare”, el trebuie în orice condiții (noțiunile de productivitate, competitivitate și rentabilitate fiind excluse) să asigure tuturor „locuri de muncă”. Tot ce se întâmplă la Brașov, la Iași, în puținele întreprinderi privatizate, cu patroni străini, care introduc o altă disciplină economică și a muncii, nu are altă explicație. Salariul de mizerie, dar sigur și garantat, este supremul privilegiu de clasă. De altfel, furturile din fabrici, sub 500 de lei, nici nu mai erau justițiabile sub Ceaușescu. Se tolera pe față furtul legalizat.

Un imens aparat birocratic, de Partid și administrativ, pe care-l deține în totalitate, reprezintă o altă formă a privilegiilor de clasă. În sensul de a avea, în primul rând, un salariu asigurat și de a nu face, în realitate, nimic. M-a umplut totdeauna de perplexitate nu numai birocrăția infernală, dar mai ales, mecanismele sale reale. Mai întâi, lenea tradițională, inerția, pasivitatea, trănăneala de prin birouri, cafelele eterne, absențele nemotivate. Apoi, fuga evidentă de orice răspundere. O semnătură trebuie să acopere o altă semnătură, pe întreaga scară ierarhică. De jos în sus și invers. Ceea ce presupune șase-șapte-opt mișcări pentru o singură mutare, o simplă cerere, cozile de la ghișee, plictiseala și încetineala cu care funcționarul se comportă în fața cetățeanului. Mai întâi, la noi, comuniști sau necomuniști, totul este personalizat. Trebuie să vii neapărat cu o „atenție”. Apoi, noțiunea serviciului public, abstract, mecanic, impersonal, lipsește cu desăvârșire. Dacă ți se rezolvă, totuși, o cerere, aerul de „favoare” este evident și umilitor. Funcționarul îți dă de înțeles că el, de fapt, nu are, pentru tine, cetățean, nici o obligație. Iar dacă nu-ți convine, n-ai decât să pleci acasă. Să nu-l mai plictisești cu insistențele tale inoportune. Îl „deranjezi”. Ceea ce se vede de la o poștă.

Că țara a fost prost administrată, prost guvernată până în 1989, nu mai trebuie demonstrat. Cum s-ar putea împăca vreodată spiritul de eternă spontaneitate și improvizație al Românului cu „planificarea” socialistă? O incompatibilitate fundamentală. Dar pseudoreforme de după „revoluție” au introdus în plus o notă agravantă. A fost dislocat parțial un sistem, care, de bine de rău, funcționa în felul său. Dar fără să se pună ceva coerent și eficient în loc. De unde o brambureală, un haos, o cârpeală și o improvizație

continuă, care pur și simplu demoralizează orice spirit cu o minimă noțiune a ordinii și eficienței. Legile ori nu există, ori sunt prea multe și se contrazic, ori se schimbă mereu, ori nu se aplică. În astfel de condiții, orice noțiune de legalitate dispăre. Sau, mai bine spus, ea nici nu poate să apară. Nu există pur și simplu. Ceea ce deschide din nou poarta tuturor oportunităților și improvizațiilor, abilităților și interpretărilor personale. În România nu există legi, ci numai soluții individuale, bine personalizate, găsite și aplicate de la caz la caz. Statul trebuie mereu „să dea”. Dar fiecăruia doar cum și ce dorește. De fapt, un alibi pentru domnia bunului său plac. În forme aparent „legale”. În care, de altfel, nimeni nu crede.

Și, totuși, un element de stabilitate, chiar de mare stabilitate și continuitate, există în România. Și înainte și după 1989: frica permanentă de control polițienesc și represiune, de poliție politică, indiferent de numele său: Securitate, SRI, Unitatea 0215 etc. Statul polițist este, în același timp, un mare mit și o mare realitate a epocii. Sentimentul terorii surde, invincibile, este permanent. Spun, repet, o banalitate: întreg aparatul de Stat are o mentalitate și reflexe securiste. Politica represivă este în floare: o „lege a secretului de Stat” a fost votată în 48 de ore. La fel, a „secretului de serviciu”, a „denigrării țării”. „Defăimarea prin orice mijloace”, „infracțiunea de defăimare a țării și națiunii se pedepsește conform Codului Penal cu închisoare de la 1 la 15 ani”. Inspirația securistă a acestui articol este evidentă. Ruptura de trecut nu s-a produs efectiv. Și ea nici nu se va produce atâta timp cât nu se anulează întreaga legislație ceașistă și condamnările sale politice. Nu este suficient să „reabilitezi” pe Ion Pacepa și pe toți ofițerii (și nu sunt chiar puțini) în situația sa. Și, în general, despărțirea radicală de comunism nu se poate face atât timp cât se confundă trădarea unui „regim”, cu trădarea „țării”. „Regimul” și „țara” nu sunt în nici un caz noțiuni sinonime. O disociere esențială, capitală.

Reabilitatea tuturor deținuților politici este o necesitate absolută a decomunizării țării. Dacă dorim o *altă Românie*, toate sechelele terorii comuniste trebuie îndepărtate. Or, ele au ieșit cu și mai mare putere în evidență cu prilejul discutării și votării „Legii Ticu”, discutată în capitolul anterior. S-a dovedit, încă o dată, că toată lumea este șantajabilă. Și extinderea, la infinit, a listei suspectilor virtuali, transformă „legea Ticu” într-o psihoză de masă. Mai simplu era, după această mentalitate aberantă, să se vină (după cum am mai spus) doar cu una sau două articole, foarte simple: „Trebuie deschise dosarele tuturor cetățenilor României între 1945 și 1992” (să spunem). Sau „Toți cetățenii României au dreptul să ceară deschiderea dosarelor tuturor cetățenilor României”. Ceea ce ar constitui, în același timp, și cea mai grosolană încălcare a drepturilor omului, a vieții particulare, a intimității personale etc. O situație, de altfel, total inadmisibilă.

Continuă deci, în alte forme și într-un context schimbat, metoda rafinată a terorii insidioase, intimidarea, imobilizarea întregii țări, prin cultivarea fricii generalizate, a delațiunii, care a luat loc, în ultima fază a regimului, metodelor represiunii brutale, pur staliniste. Dar reflexul a rămas: s-a întâmplat ca vecinul de peste drum, colț cu strada C.A. Rosetti, să fie un

oarecare Petcu, fost șef de cadre al Securității Cluj. În perioada 1990-1991, când mă „agitam” politic, acesta a declarat altei vecine (fiica fostului șef de cadre de la IMF) că „toți deținuții și foștii deținuți politici ar fi trebuit să fie împușcați”. Apoi, după un accident cerebral al soției, hemiplegică, o vedeam la brațul soțului, abia târându-și un picior... Îmi venea să-l întreb: „Când mă împușcați domnule Petcu?”.

Că vechiul aparat securist are încă o mentalitate revanșardă nu mai există nici o îndoială. Și speră că prin revenirea regimului Iliescu să-și recapete măcar o parte din vechea putere. De altfel, ea o deține indirect și azi. Dovadă că nu s-a făcut nici o lumină despre mineriade și, în special, despre cea mai sângeroasă dintre toate: din 13-15 iunie 1990, organizată chiar de Ion Iliescu personal, în spiritul celei mai clasice „lupte de clasă”. Nu declara el la 14 iunie că „trebuie întărită combativitatea muncitorească”? Și nu aducea el elogiul minerilor, a doua zi, autorilor actului „de înaltă solidaritate pe care l-ați demonstrat în aceste zile”? S-a urmărit distrugerea, în cel mai autentic stil represiv comunist, a incipientei opoziții reale în România, acuzată de o „lovitură de nuanță legionară, fascistă”. Minciuna permanentă este perversiunea supremă a sistemului. Și ea a fost practică din plin și pe scara cea mai largă și cu această ocazie.

Va fi posibilă, cândva, o *altă Românie*? Cu o singură condiție, dar esențială: schimbarea progresivă a raportului social de forțe, operație imposibilă mai devreme de două-trei generații, într-un cadru de continuitate și, mai ales, de voință politică reală de schimbare. Ceașismul a creat o Românie cu structuri rurale, condusă de o clasă nomenclaturistă „la prima generație”. Foarte slabă burghezie reală, istorică, românească a fost radical distrusă. Iar temperamentul național „adaptabil” a făcut restul. Ruralizarea evidentă a orașelor, inventarea unui proletariat urban artificial, mai ales în centrele industriale, dovedește victoria socială a ceașismului. România reală, profundă s-a regăsit – repet – în acest regim, pe care-l suportăm, vrând-nevrând și azi. Așa-ziii „disponibilizați” ai clasei muncitoare inventate peste noapte visează și azi să fie întreținuți în continuare de Stat și după ce au încasat cele 20 de salarii compensatorii pe care le-au băut imediat. Rar farsă mai uluitoare de parazitism social. Nu pătura subțire de intelectuali occidentalizați, din care fac și eu parte, va modifica situația. Ea nu are practic nici o influență.

„Salvarea” va veni probabil în timp, paralel cu formarea, inevitabil înceată, a păturilor mijlocii, oricât de paradoxal ar părea, tot din partea nomenclaturii mafioate actuale, în plină fază de acumulare capitalistă sălbatică, mai exact spus, de jefuire a Statului de tot ce se poate fura din patrimoniul său. După două-trei generații (imposibil de prevăzut o perioadă exactă), urmașii acestor mafioți nomenclaturiști actuali vor deprinde sensul proprietății particulare (deci al independenței și libertății) și al legalității (deci al egalității în drepturi și datorii). Și atunci, probabil, raportul de forțe și peisajul social se va schimba. Nu sunt chiar simple reverii ideologice, deși, recunosc, intră și o bună parte de optimism și foarte multă imaginație în astfel de viziuni „prospective”, „futurologice”. În definitiv, marea burghezie engleză cum s-a format? Prin jafuri coloniale, în primul rând.

În orice caz, nostalgia colectivităţii-etatistă-comunistă rămâne încă puternică la forţele politice cu adevărat active. Referinţele permanente ale lui I. Iliescu la exploatare şi lupta de clasă sunt cea mai bună dovadă: „Revoluţia din decembrie 1989 nu s-a făcut pentru a aduce vechii proprietari şi marii profitori” (*România liberă*, 15 august 1998). Îţi vine să-l întrebi: dar, în definitiv, pentru ce s-a făcut? Pentru a menţine la putere sistemul comunist şi clasa nomenclaturistă? Pentru a continua şi consolida ţărănizarea ţării (vezi şi programul Fundaţiei Naţionale „Nişte Țărani”), într-o perioadă când întreaga Europă se urbanizează? Când în Occident, abia 8-10% din populaţie se mai ocupă cu agricultura? Şi unde, în orice caz, ţăranul tradiţional a dispărut, transformat în fermier? Ceea ce nu este deloc acelaşi lucru? Doar că imbecilizarea „poporului” a atins cote într-adevăr alarmante. El aduce la putere pe oricine îi garantează parazitismul, securitatea existenţei fie şi în mizerie, dar „sigură”, cu o formidabilă şi uluitoare lipsă de memorie istorică. Alegerile viitoare s-ar putea să echivaleze, din această cauză, cu o uriaşă sinucidere colectivă. N-are însă pentru această populaţie primitivă şi amorfă nici o importanţă. Dresajul comunist, pe care-l invoc mereu în mod inevitabil, este şi rămâne mult mai puternic. Iau act cu realism şi stoicism şi de această tristă realitate. Ceea ce nu mă împiedică să-mi duc visul unei *alte Românie* până la capăt. S-ar putea ca această *Viaţă* să fie de altfel şi ultima mea carte. Şi măcar în felul acesta, foarte sumar şi confesiv, să reţin şi să notez o serie de idei care într-adevăr mă obsedează.

Oscilez mereu între previziuni sumbre şi visuri ideologice de reconstrucţie postcomunistă. Este posibilă o *altă Românie*? Respectiv o Românie necomunistă? În împrejurările actuale, repet şi insist, operaţia rămâne extrem de dificilă. Mesajul anticomunist, de fapt, nici nu poate „trece” într-o ţară şi într-o societate unde toţi au colaborat, vrând-nevrând, pasiv sau activ, pentru a supravieţui. Putem, bineînţeles, culpabiliza, teoretic şi absolutist vorbind, o întreagă colectivitate. Dar a nu ţine seama de realităţile contextului istoric imediat nu reprezintă, totuşi, o atitudine lucidă şi realistă. Admit: o situaţie grea, nu o dată respingătoare. Totuşi inevitabilă. Cred că formula celor „două Românie” ar trebui aplicată şi în acest caz. O Românie reală, de care nimic nu mă leagă şi dacă aş fi putut aş fi eliminat-o total din istorie. Şi o altă „Românie”, nostalgică, modernă, civilizată, citadină, civică, burghez-capitalistă, bogată, europeanizată sub toate aspectele, deocamdată irealizabilă. Am visat o altă „revoluţie”. Rezultatele sale nu le mai caracterizez. De altfel, şi până acum notele mele critice sunt extrem de abundente şi precise, chiar dacă nesistematizate. Dar nimic nu mă împiedică „să visez” cu ochii deschişi, la o *altă*, la noua mea Românie. Este vorba bineînţeles de „paşoptism”. Şi, totuşi, de ceva mai mult decât *Cântarea României* a lui Alecu Russo şi a epocii sale. Intervine, în plus, un secol şi jumătate de noi experienţe istorice, de reflexie critică şi de o formă nouă de patriotism, constructiv şi „luminat”. El nu are nimic, dar absolut nimic de-a face cu naţionalismul şi şovinismul actual, rudimentar şi demagogic. Sunt doar un simplu „român european”. Şi la fel aş dori să fie şi să se comporte toţi sau cei mai mulţi dintre compatrioţii mei. Şi I.D. Sîrbu făcea o astfel de mărturisire în *Jurnalul* său.

Doresc, în primul rând, o Românie civilizată, bine organizată, cu o puternică infrastructură. O Românie solidă, pusă pe baze cât mai rezistente posibil. Am un bun exemplu românesc în proiectele şi construcţiile unui inginer român. Mircea Mihăilescu, clujean, o cunoştinţă destul de apropiată. Au fost înregistrate şi ratificate şi pe plan internaţional (*An Introduction to Shell Structures. The Art and Science of Vaulting*, New York, 1991, pp. 188-189 şi *L'Art de l'ingénieur*, Paris, 1997, pp. 302-303, cu reproduceri de construcţii efectiv realizate). Doresc deci, o Românie „construită” solid, eficient, durabil, care să nu mai fie „luată de ape” în toate sensurile cuvântului. Nu o Românie primitivă, improvizată, amorfă, dezorganizată şi săracă pe toate planurile. Capabilă să se ajute, în primul rând singură. Nu să trăiască la infinit doar din „pomeni” şi împrumuturi internaţionale. Dacă există cineva care să înţeleagă bine pe Caragiale, stabilit la Berlin, pentru a trăi într-un alt mediu, superior dezvoltat, civilizată şi ordonat, acela sunt eu.

Am pur şi simplu oroare de haosul şi brambureala românească, de eterna flecăreală şi pălăvrăgeală, de precaritatea şi corupţia serviciilor publice, de neseriozitatea şi nerespectarea angajamentelor, de eterna aproximaţie, cârpeală, imprecizie şi improvizaţie. Detest spontaneitatea şi salvarea aparenţelor. Vreau previziune şi continuitate, constanţă şi lucruri bine făcute, riguros concepute şi executate. Un român punctual, cu noţiunea foarte exactă a contractului şi convenţiei, exact, precis, corect, conştiincios. Care-şi ţine cuvântul şi-şi respectă semnătura, ce răspunde la scrisori. Un ideal utopic? Aşa se pare. Umblat puţin prin lume, mi-am dat seama prin experienţa cea mai directă, de valoarea acestui nivel material de civilizaţie. Poate să fie E.M. Cioran oricât de sarcastic faţă de „ordinea, cinstea, moralitatea şi numai atât”, a Elveţiei, de pildă. Pentru starea sa actuală şi de totdeauna. De altfel, profund dispreţuită: „Un fel de Elveţie” de fapt. O astfel de Românie ar constitui, totuşi, orice s-ar spune, un progres enorm, incalculabil. A visa cai verzi pe pereţi, o „Românie cu populaţia Chinei şi cu destinul cultural al Franţei” – o evidentă imposibilitate, exaltată, animată de un himeric şi catastrofal mesianism naţional, cu regretul că nu este „dominantă în lume şi nici măcar în Balcani” – înseamnă pur şi simplu a nu avea nici cel mai mic simţ al realităţilor şi posibilităţilor reale. Vai de aceşti profeţi himerici, lunatici, bombastici, care au făcut adevărate ravagii în România, mai ales între cele două războaie! Ca să mă exprim în acelaşi stil prăpăstios: i-aş... pune pe toţi la zid şi i-aş... împuşca fără milă!

Doresc, în acelaşi timp, o Românie citadină, urbanizată. O Românie de chirpici, şindrilă şi stuf nu poate rămâne decât la periferia Europei. Între „sat” şi „oraş”, opţiunea mea este definitivă. Sunt, de această dată, integral de opinia aceluiaşi E.M. Cioran: „Nu putem rămâne eternii săteni ai istoriei”. „Vai de ţara împânzită numai de sate”. Nu accept, pur şi simplu, să fac parte numai dintr-un „popor de Țărani”, de foşti „iobagi”. Prin mine vorbeşte o familie citadină, atestată documentar, de peste două secole. În nici un caz, un „titlu de nobleţe”, ci doar legitimitatea unui alt tip uman, social şi cultural. Un strămoş al meu citea pe Boileau, în Iaşi, în 1860. Am şi acum această ediţie, cu semnătura sa. Familia mea, pe linie paternă, figurează

în toate *Arhondologiile Moldovei*. Deci, de ce aş fi mai puţin „român” decât orice intelectual cu „origine sănătoasă”? Contest de altfel radical teza conform căreia doar satul „este”, „exprimă”, „păstrează” – sau cum vrem să-i spunem – sufletul „României”. Ca şi teza, total aberantă, a lui Nae Ionescu, după care poţi fi „bun român”, nu însă şi „român”. Fiindcă nu eşti ortodox. Deci... „călugărul papistaş”, Inocenţiu Micu Klein nu este „român”. Oraşul românesc, fie şi cu păcatele sale, chiar nu există deloc? N-a adus şi, mai ales, nu va aduce nici o contribuţie la civilizaţia şi cultura românească? Această teză ruralistă, păşunistă, poporanistă etc. mă împinge adesea la exasperare. Țărănia, cu structurile sale profund arhaice, patriarhale, fundamental ostile vieţii burgheze, citadine, ne menţine într-o stare continuă de subdezvoltare, de premodernitate. Deci tocmai zona din care trebuie să evadăm cu orice preţ. Dacă dorim o Românie modernă şi un popor român integrabil în structurile societăţii moderne, dezvoltate, în curs de globalizare.

Detest profund țăranizarea eternă a României din câteva motive esenţiale. N-aş putea să le ierarhizez, deoarece toate sunt, cel puţin pentru mine – oricât de subiectiv sau de nesubiectiv aş fi – la fel de detestabile. Aş începe totuşi cu defectele morale evidente ale unei țăranimi viclene, şirete, hrăpăreţe, slugarnice, mereu înclinată spre hoţie. Ştiu bine că în acest mod, ea s-a salvat, a supravieţuit „terorii istoriei”. Dar efectele au fost, sunt şi rămân catastrofale. Vin la rând reflexele tradiţionale, etniciste, şovine, conservatoare, etică sexuală tribală, conform căreia incestul este... preferabil homosexualităţii. Sociologii explică sau mai bine spus definesc acest imobilism şi conservatorism prin formula gen „lumea rurală nu percepe alternativa politică” (Constantin Vornicescu, *Cotidianul*, 22 februarie 1993).

Populaţia a fost imbecilizată de Ceauşescu şi aşa rămâne. L-am văzut o dată, pe Calea Victoriei, trecând destul de încet, în maşină. Figură crispată, vicleană, împietrită, într-o încordare extremă, patologică. O țăară întreagă a fost modelată de instinctele acestui țăran incult, primitiv, dar de o imensă şiretenie ancestrală. Lumea satelor unde se mai crede că „vin moşierii să ne ia pământul”, că nu trebuie „să ne vindem țara”, că „de vină este Coposu” etc. etc. Țăranca de la oraş ce sparge televizorul când îl vede pe acelaşi Coposu, spune mai mult decât toate sondajele şi anchetele sociologice posibile. Ce legătură am eu cu această lume? Evident, nici una.

Resping, în acelaşi timp, şi concepţia unei României definite ca un imens „Muzeu al satului”, ca o „rezervaţie folclorică a Europei”. Falsul folclor, falsele „meserii tradiţionale” fac ravagii. Suntem la umbra kitschului în floare. Nimic mai ridicol ca un Dan Spătaru, în smoking şi cu papion, cântând *Țărăncuță, țărăncuță*. Nu numai că nu mă încântă curiozitatea unor antropologi americani pentru folclorul şi structurile rurale din Maramureş, să spunem. Dar ea nu dovedeşte, de fapt, decât aceeaşi mentalitate de exploratori ai unor triburi africane, de pildă, doar altfel localizate. Dacă au venit la noi, este fiindcă este ceva mai „aproape”, mai „comod” etc. *CIA included...*

Ştiu bine că toate aceste reverii ideologice, despre o *altă* Românie – citadină, urbanizată, la adăpost de „viituri” şi țăranizare intensivă – sunt,

cel puţin deocamdată, total irealizabile. Fără un proiect social şi politic precis, intens mediatizat şi bine argumentat, rămânem doar la stadiul nostalgiilor ideologico-sentimentale fără speranţă. În cazul meu precis, situaţia este şi mai demoralizantă, deoarece sunt constrâns să observ, prin evidenţa cea mai elementară, că un astfel de nou program social, nu numai că nu există, dar că el nu preocupă, de fapt, pe nimeni. În mod serios şi bine organizat. Concepţia statului hipercentralizat, unitar, naţional, este singura idee de bază, chiar dacă total perimată. Declaraţiile despre „păturile de mijloc” şi un (eventual, improbabil) „capitalism românesc” rămân doar simple fraze politicianiste ocazionale.

Cel mult mă deprimă ruralismul nostru ireductibil! Drama eternă a ruralizării României. Recent, revista *Adevărul literar şi artistic* (27 aprilie 1999) m-a combătut, afirmând că, de fapt, nici n-avem nevoie de „cetăţi eterne” (gen Roma, cetăţile greceşti de pe coasta Asiei Mici). Ne este de ajuns... satul lui Ilie Moromete. Lumea satului rămâne deci reperul şi refugiul fundamental. Demagogia „țăranistă” este cvasigeneralizată. Se cultivă, în continuare mitul „țăranului temător de Dumnezeu şi dăruit muncii întru bunăstarea sa şi a comunităţii” (Eliade Bălan, *Îndepărtarea de cinste, România liberă*, 8 ianuarie 1999). Octavian Paler gândeşte la fel. La polul opus, „boierismul” ciocoiesc, *gâteux*, al lui conu' Alecu Paleologu. *Je suis un vieux gaga, gaga, galant troubadour*, vorba lui Maurice Chevalier. Între aceşti doi poli, un „om de mijloc”, ca mine, nu poate rămâne decât singur, izolat. Inevitabil derutat şi inhibat în toate mişcările şi acţiunile sale sociale.

Cu riscul de a deveni monoton, obsesiv, chiar plictisitor şi redundant prin reveniri repetate, nu pot să nu reţin, din nou, faptul că singura formaţie politică, efectiv burgheză, capitalistă, profund anticomunistă, este Uniunea Forţelor de Dreapta condusă de un armean locvace şi întreprinzător, Varujan Vosganian. Grupare politică minusculă, aproape de buzunar. Dar singura combativă, coerentă, incisivă şi fără complexe stângiste ale oportunismului politic. Ea nu crede – şi pe bună dreptate – că acumularea capitalistă, bogăţia, proprietatea pot fi culpabilizate. Când şi când şi PNL se manifestă în acelaşi sens. Şi nu pot să nu revin la profunda imobilitate şi pasivitate a PNŢCD. Nu este de ajuns ca Vasile Lupu să apară, demagogic, în parlament, travestit în costum naţional şi... cu geantă diplomatică. Imobilismul cramponării la putere cu orice preţ, făcând orice concesii, imprimat de Ion Diaconescu, om onest, indiscutabil, dar o mare inocenţă politică, mă umple mereu de uimire şi stupoare. Suferinţa închisorii (am şi eu unele... vagi noţiuni) este foarte stimabilă. Doar că acţiunea de guvernare cere o cu totul altă mentalitate. Recunosc, în acelaşi timp, şi toate păcatele politicii româneşti în genere: reforme rapide, nestudiate, adesea copiate. Dorinţa de a ne îmbogăţi rapid, peste noapte, pe spatele statului. Lipsa oricărui prestigiu al noţiunii de competenţă şi competitivitate şi multe, multe altele. Toate m-au dezgustat şi m-au îndepărtat definitiv de viaţa politică. N-o pot schimba. Este evident. Dar nici eu nu sunt obligat să mă adaptez ei şi s-o accept aşa cum se prezintă. Adică lamentabil. Şi am tras toate concluziile...

O altă Românie, în esență citadină, presupune în mod necesar și o altă cultură. O Românie culturală, abstractă și ideală, utopică și la fel de irealizabilă. Un pur „vis” pașoptist, dar tenace și obsesiv. O preocupare și o idee veche. Chiar foarte „veche”. Dovadă că încă în urmă cu trei decenii, am publicat împreună cu Ion Negoitescu și Petru Popescu, o pagină manifest în *România Literară*, sub genericul *Datoria față de oraș* („Condiția literaturii citadine”, 19, 8 mai 1969). Doar că noțiunea de „nouă cultură” este mai largă decât cea de „literatură”, fie și „citadină”. Civilizația este pentru cei mulți. Cultura este pentru cei puțini. Iar cultura, în concepția mea, este pentru și mai puțini. O văd, o doresc, o preconizez, aș spune cu ardoare, în primul rând, cât mai solidă, de nivel mediu cât mai ridicat posibil. Rezum, reiau și sistematizez, după cum se observă ușor, idei reafirmate și anterior. O cultură care să aibă propriile sale lucrări de referință fundamentale. Sinteze și nu fragmente. Construcții și nu improvizații ocazionale. O cultură, în același timp, bine personalizată și necolonizată. Cu personalitatea sa. Dar, în nici un caz etern folclorică, poetică, „orfică” sau altfel. Eternii cântăreți din frunză ai Europei? Pentru nimic în lume!

Evident, o astfel de concepție culturală se lovește de doi adversari redutabili și ireductibili, care, practic, o sufocă, o distrug în germene. Primul este tradiția mării prese de formație utecistă, gen Ion Cristoiu, Cornel Nistorescu (amintiți și anterior), dar și D. Tinu, Cristian Tudor Popescu. Visceral comuniști, antioccidentali, antiamericani, de o agresivitate și o aroganță fără egal. Pe listă trebuie trecut și un anume Bogdan Chirieac, tot de la *Adevărul*, de o rară suficiență. Evident, siguranța și superioritatea pe care ți-o dau *media* moderne, marile tiraje, audiența națională a TV. La polul opus, presa de dreapta, patronată și inspirată de marele mit Nae Ionescu, excelent demontat în *Sfera Politicii* (VII, '99) de George Voicu. O aberație sinistă a acestui mit este și teza „orașului parazită”. Deci o Românie eternă de ciobani, de „săteni” în opinci și sumane. Derivatele sale noiciste sunt incluse. Orientarea este profund antiliberală, antidemocratică, plină de mofturi mistico-spiritualiste gen „omul ontologic” și altele. Nu contest: mistica și ocultismul „se vând”. Dar și stupefiantele se vând, cu aceleași efecte negative. Trebuie precizat neapărat că această cultură este prin definiție laică, raționalistă, fără monopoluri religioase, orientată în sens criticist și nedogmatic, pluralistă, adeptă a libertății de gândire, profund tolerantă și descentralizată, policentrică. Îmi propun să dezvolt, cum am mai spus, toate aceste idei. Și alții simt nevoia unei alte priviri retrospective și reevaluări critice (Ana Blandiana, *O istorie scrisă de alții, România liberă*, 10 aprilie 1999; Alex Ștefănescu, *O tragedie care a rămas nepovestită*, în același ziar, 26 mai '99 etc.). Pentru ele am fost atacat și insultat adesea. De fundamentalistii ortodocși, de un personaj caragealesc, din Constanța, un anume „senator” Dumitrașcu etc. etc. N-am răspuns niciodată.

Sunt integral de acord cu o altă opinie exprimată în presă: „Va fi de luptat împotriva tuturor fundamentalismelor, extremismelor, a tendințelor autoritariste, antidemocratice, contra urii în viața publică” (*Adevărul*, 14 mai 1997). Operație extrem de dificilă într-o țară fără tradiții democratice, liberale, civice.

Din care cauză, „simpatizez” cu toate satirele, aș spune preorweliene (vezi *Ferma animalelor*) gen *Din țara măgarilor* de Ștefan Zeletin. O Românie antipseudo, antiimprovizație, antiambiguitate, antiduplicitate, antisimulare. Două aspecte îmi sunt mai ales profund odioase în societatea românească: lucrul de mântuială, superficialitatea în toate domeniile și sistemul de relații familial-personale. De rude și cumetri, de veri și fini, de cea mai pură esență de clan țărănesc. Prin el se „rezolvă” totul. Se sfidează orice normă, orice ordine legală și administrativă. Ce se poate aștepta, inclusiv în cultură, într-o țară unde Salvarea aruncă un muribund pe trotuar, în fața casei sale, iar salariații unei întreprinderi particulare bat pe directorul ce-i obligă să lucreze efectiv șase zile pe săptămână bine plătite? Iubesc cultura română din care, de bine de rău, fac parte. Dar o mare afecțiune pentru un *astfel de* popor nu am. Admit că el poate fi modelat și în sens bun. Deocamdată, trebuie totuși să admit riscul că toate aceste aspirații pot să rămână utopice.

Relația cultură-civilizație mi se pare, în cele din urmă, cu adevărat fundamentală. Sufăr mult mai puțin că aparțin unei culturi mici, minore, fără prestigiu, cât din cauza că trăiesc într-o țară subdezvoltată. La nivelul „lumii a treia”, sărace, într-o semicivilizație, cu un nivel de viață extrem de scăzut, cu o serie întreagă de mizerii, ce decurg dintr-o subdezvoltare materială, morală și culturală evidentă. Prea puțin îmi pasă, în ordinea urgenței, de „spiritualitate” și de problema (etern irezolvabilă de altfel) a „ființei”. Doresc în primul rând o Românie modernă, bogată, cu orașe frumoase, cu servicii publice impecabile. Ideal plat sau nu, îl prefer de o mie de ori oricărui naționalism etnicist, oricărei metafizici nebuloase, oricăror ontologii, esoterisme și misticisme degradate. Știu bine cum au apărut toate aceste fenomene. Dar explicația lor, oricât de obiectivă ar fi, categoric nu mă consolează.

În sfârșit, ultimul aspect, ca să nu spun ultima „himeră”: o altă Românie este imposibilă, utopică, fără o altă orientare externă. Mai ales după cinci decenii de totalitarism și dominație a sferei sovietico-ruse de influență. O orientare decis și irevocabil prooccidentală. Pe toate planurile. Ideal ideologic și, în același timp, program de politică externă. Și, mai ales, un mod specific de asumare a opțiunii și integrării occidentale – în cazul nostru specific – europene. De integrare și asimilare a valorilor civilizației și culturii europene, căci aceasta este ordinea mea de preferință. Cultura nu se poate dezvolta fără un grad înalt de civilizație. În ce mod, deci, „a fi european”? Răspunsul este unul singur: a fi român și european în același timp. Într-o formulă proprie de sinteză. A ne revendica de la o dublă tradiție, de la o dublă serie de valori și a ne afirma o dublă identitate: română și totodată europeană. Fără nici o inhibiție sau falsă pudoare ori mândrie naționalistă.

A fugi în Europa a fost și continuă să fie o acțiune relativ simplă. A aduce Europa acasă, a o transforma într-o realitate locală constituie o operație mult mai complicată, mai dificilă și mai constructivă. Cu alte cuvinte, a realiza într-un mediu și cu material românesc, o civilizație de nivel european. A realiza valori europene într-un context încă subdezvoltat, refractar, adesea ostil. Sau, pur și simplu, indiferent la o astfel de „europenizare”. Altfel

spus, modernizare profundă, radicală și sistematică. Pe toate planurile. Într-un regim de mare tenacitate și continuitate. Nu este, repet, deloc simplu. În ce mă privește, exprim o aspirație profundă, asupra căreia revin mereu. A devenit aproape o obsesie, o cvasiidee fixă. Ne revendicăm, de altfel, de la „Europa luminată” încă din perioada „luminilor”. Am și scris câte ceva pe această temă și nu chiar de ieri („Luminile” românești și descoperirea Europei”, 1979, text reprodus în *Pentru Europa* pp. 157-190). Iar eu mă înscriu și mă revendic, deschis și energic, de la această tradiție. Nu mai puțin „românească”, nu mai puțin „istorică”. Orice ar spune unii și alții...

Modificarea stării de spirit devine imperioasă, mai mult: strict imperativă. Ea constă, în esență, în eliberarea de orice complexe. Și de inferioritate și de superioritate. Nici „sperietură” de Occident, dar nici imitație goală, mecanică, superficială. A construi solid, durabil, organizat, competitiv și productiv ar trebui să fie cuvântul permanent de ordine. Eu, care am lucrat totdeauna în acest stil, nu m-am simțit niciodată „la porțile Orientului”. N-am luat nimic *à la légère*. Cea mai umilitoare observație a unui străin – o franțuzoaică în speță, de altfel deloc ostilă – a fost: „România parcă nu are istorie”. Știu ce voia să spună: ea nu întâlnea cetăți, palate, catedrale vechi, cum era obișnuită în Occident. Aș dori deci să construim, în limitele și la nivelul epocii noastre, o astfel de istorie. Memorabilă și monumentală.

Ce putem arăta? Cartiere banale de blocuri de serie și fabrici cenușii, fără nici o personalitate? Și cine, în Occident, te invită să admiri un echivalent sau altul al „Casei poporului”? Dar pentru a depăși acest obstacol este nevoie de un mare elan constructiv. Și mai ales, cât mai personalizat și original posibil. Fără nici o blazare, fără nici un scepticism. Sincronismul, imitația, influențele externe, știu bine, sunt o mare și inevitabilă realitate. Dar nimic nu ne împiedică, teoretic cel puțin, să oferim și propria noastră interpretare. Versiunea noastră a unor forme de circulație internațională. Este necesară și o minimă tresărire de demnitate. Eterni „elevi” și *suiveurs*, imitatori minori, de mâna a doua, a treia? Refuz categoric, în conștiința mea, această ipoteză lamentabilă, necreatoare, sterilă.

În același stil direct, expeditiv, „nediplomatic”, notez și câteva idei despre orientarea externă a României. O *altă* Românie, necomunistă, eliberată de totalitarism nu poate face, în principiu, o altă politică externă, decât prooccidentală, pro-NATO. Cu o formulă simbolică, de „integrare europeană”. Numai că există o enormă diferență între orientările minorității intelectuale occidentalizate, ale opiniei publice și realitățile politice obiective. Înțeleg prin această noțiune ansamblul raporturilor de forță Est-Vest, politica declarată sau tacită a sferelor de influență, starea reală a economiei românești și a dependențelor sale ireversibile, afinitățile și orientarea partidelor și forțelor politice și ale unor organisme de stat cu adevărat influente și determinante. Aceste realități sunt infinit mai puternice în actualitatea istorică imediată, decât orice declarații ideologice sau sentimentale prooccidentale. În ce mă privește, am publicat, după 1989, nu una, ci patru cărți de tip... „pro Europa”. Ele n-au influențat, bineînțeles, cu nimic situația reală și n-au interesat pe nici un om politic. De altfel, în această situație s-au aflat

toate lucrările românești pe această temă din acea perioadă. Politica românească este strict empirică. Iar clasa politică nu are, de fapt, nici o cultură politică. Am mai amintit de un așa-zis ministru de operetă, al „integrării europene”, Alexandru Herlea, cunoscut destul de bine încă de la Paris. Acesta habar n-are ce s-a gândit și scris în România, mult, puțin, în acest domeniu.

Alternativa esențială a unei *alte* Românie, a noii Românie democratice este: Est-Vest? Integrare euro-atlantică sau zonă de eternă influență rusă? Politica oficială este, evident, pro-NATO. Dar ea nu are, în perspectivă, nici un fel de șanse obiective. Iar integrarea în Uniunea Europeană și Consiliul Europei cu atât mai puțin. Putem salva oricâte aparențe și să semnăm oricâte convenții europene. Ele rămân literă moartă, fie prin neratificare, fie, mai ales, prin eludare tacită (vezi... „Convenția Europeană a drepturilor omului”, a „minorităților”, „dezvoltării regionale” etc. etc.). Structurile profunde ale societății și politiciii românești nu asimilează încă acest tip de reglementări supranaționale, care pune înaintea suveranității naționale apărarea drepturilor omului. Ideea statului național, unitar, centralizat este încă mult prea puternică pentru a se putea vorbi de o reală „integrare” și disciplină supranațională.

Dar realitatea fundamentală este alta, oricât de greu mi-ar fi – ideologic și sentimental vorbind – s-o accept. Raportul internațional de forțe nu ne avantajează. Dimpotrivă. Sferele de influență – trebuie repetat mereu – sunt, mai ales, în această regiune, o mare, brutală și invincibilă realitate. Iar noi rămânem, în cel mai bun caz, într-o „zonă gri”. O zonă-tampon, între interesele americane reale – deloc implicate în România – și interesele rusești și mai reale și cu adevărat prezente. Acestea din urmă reprezintă o tradiție istorică și o determinare geopolitică. Imposibil de ignorat și evitat. Nici istoria nici geografia acestei zone nu pot fi modificate. Un destin istoric, dacă vreți, nefericit (putem glosa la infinit pe această temă), dar care nu poate schimba cu un deget situația de fapt. Un duș rece de luciditate și analiză rece obiectivă ne spală de toate iluziile noastre occidentale, irealizabile politic în condițiile date.

Intervin, în cazul nostru, al României, și o serie de factori specifici, pe care-i trăiesc și eu de cel puțin șase decenii. Decepțiile occidentale sunt fără număr. Și ele au început încă înainte de 1940, de Teheran și Yalta, de „procentele” lui Churchill și Stalin etc. Ele au continuat prin declarațiile de o stupiditate absolută ale unor Nixon și Carter, două exemple de perfectă nulitate politică, în favoarea lui Ceaușescu. A mistifica întregul Occident, pe o scară atât de largă, te umple și azi de perplexitate. Ca și duplicitatea „geniului carpatic”, atât de viscelar-ancestral țărănescă, fără egal în Europa din acea perioadă. Occidentul, în două cuvinte, nu ne poate ajuta. Fiindcă efectiv nu poate. Și nici nu este interesat, n-am știut să ne punem în valoare etc. În această perioadă, rolul anglo-francezilor – dintre cele două războaie – a fost luat de americani, care duc (este dreptul și interesul lor) doar o politică globală și de menajare, prin mari concesii, a susceptibilităților rusești.

Pur și simplu, uneori, nici nu știi ce să crezi, când compari subtilitatea, perfidia și abilitatea politiciii rusești, cu inocența, pragmatismul îngust și

lipsa totală de intuiție a partenerului de negocieri, specifică diplomației americane. *Les Américains, les éternels bernés de l'histoire* (în franceză, constatarea mea sună parcă mai bine). Nu spun că nu există în SUA și spirite lucide și mari specialiști în problema sovieto-rusă. Dar nu ei conduc politica americană. Mă uit la privirile „diplomaților” americani, a căror mediocritate, incompetență și lipsă de experiență sar în ochi. Priviri naive, la orizont, vagi, apoase, convenționale, total lipsite de luciditate, evident neinteresate de „restul lumii”. Și, în definitiv, care este reflexul instinctiv al unor Kissinger, Albright *et comp.*, foști „europeni”, refugiați în SUA din cauza hitlerismului? Doar de a-și pune pielea la adăpost și de a fugi de orice risc. În timp ce, de partea opusă, statul sovietic, rus – sau cum vrem să-i spunem – și-a păstrat intact aparatul serviciilor secrete, toți agenții de toate tipurile, ducând o politică de o remarcabilă continuitate. Ce i se opune? O permanentă improvizație de tip îngust pragmatic, *wait and see*, fără perspectivă și previziune. Mereu devansată, mereu luată prin surprindere, mereu pusă în fața faptului împlinit. Ocuparea aeroportului din Kosovo de către ruși, înaintea apariției trupelor KFOR – din acele zile de iunie 1999 – este, orice s-ar spune, o capodoperă de abilitate și cinism politico-diplomatic. Naivitatea americană, încă o dată, ridiculizată...

Nu este însă totul. Nici pe departe. Obstacolul cel mai redutabil în calea integrării euroatlantice a României este, de fapt, altul: poporul român nu este „european”, în sensul aderenței și, mai ales, al asimilării și trăirii cotidiene a valorilor „occidentale”. Făceam o astfel de constatare încă din 1987, în *Evadări în lumea liberă* (p. 173). Între idealul european și posibilitățile sale de realizare, contradicția este permanentă și, deocamdată cel puțin, de nerezolvat. Până la instituții supranaționale și reglementări internaționale, până la legislație și alte forme, mai mult sau mai puțin goale, este vorba, în primul rând, de o problemă de mentalitate și psihologie colectivă. Reflexul etnicist, naționalist, defensiv este încă foarte puternic. În plus, valorile civilizației europene (precizie, rigoare, eficacitate, exactitate, legalitate (trebuie reamintit mereu) etc. etc. sunt departe de a fi asimilate. Haosul, brambureala, lucrul prost făcut și de mântuială numai „europene” nu sunt. Și tocmai aceste aspecte sunt, orice s-ar spune, specifice și dominante în România actuală.

În plus, isteria antiamericană, anti-NATO, cu prilejul bombardamentelor din Serbia, atât de evidentă în presă și, în general, în opinia publică, dovedește că național-ceaușismul, „antiimperialist” prin definiție, este încă puternic. O ediție specială la TV (16 aprilie 1999) mi-a lăsat un gust amar. Jurnaliștii ce vorbeau, încruntați și agresivi, erau vocea României profunde. Iar bietul Emil Hurezeanu, intimidat și politicos, abia putea deschide, uneori, gura. Am zeci de exemple de șovinism și agresivitate naționalistă. Am făcut mereu teoria „Celor două Români” (de exemplu, în *Politică și cultură*, pp. 187-196). Sunt mai convinși ca niciodată că am dreptate. O Românie intelectuală, elitistă, prooccidentală, o minoritate fără audiență și o masivă Românie etnicistă, de „origine sănătoasă”, încă foarte departe de civilizație (comunicații, servicii, legalitate, ordine), democrație (pluralism,

drepturile omului) și abundența produselor de consum, aspecte care definesc – popular vorbind, dar exact spus – „Europa”, începând cu Dinicu Goleșcu. O Românie subdezvoltată nu poate fi o țară europeană. O scenă de neuitat într-o cabană de munte, din zona Bicăzului, cu prilejul primei vizite a lui Matei în țară. Din greșeală a plătit o consumație și cu o... piesă americană de 10 cenți. S-au strâns imediat zece capete să vadă această minune. Miraj, mit american și sărăcie lucie, care ne definește în întregime. Dolarul constituie mereu pentru români un cuvânt magic.

Este posibilă, în concluzie, o altfel de orientare externă și deci o altă politică externă? Rămân, în esență, foarte sceptic. Vom vegeta mereu, sau în orice caz, o lungă perioadă, la periferia Europei civilizate, ca o provincie subdezvoltată, mizeră economic, sub influența inevitabilă a imperialismului rus. O realitate: cât timp întreg aparatul de stat a fost format sub comunism, în special aparatul de justiție și serviciile secrete, aproape că nici nu mai este nevoie de agenți KGB. Ei, desigur, există. Și încă din plin. Dar, de fapt, noi suntem primii noștri KGB-iști. Și cei mai influenți dintre toți.

Ar mai fi de îndeplinit și o altă ultimă condiție a emancipării și „europenizării” noastre. Poate cea mai dificilă dintre toate. A nu mai da vina, la infinit, numai pe alții. A conta doar – sau în primul rând – pe forțele proprii. A cultiva solidul principiu *self help*. A dori și a voi să construiești efectiv o țară. Pentru a fi luat cu adevărat în serios, a inspira încredere și a avea un minim prestigiu, care, acum, lipsește total. Și, nu în ultimul rând, suficient de „tare”, pentru a rezista sau măcar a negocia – în condiții onorabile – formidabilei presiuni rusești, directe sau indirecte. Mă obsedează și adesea chiar mă umilește imaginea, larg răspândită, a unei țări inconsistente, neserioase, exportatoare doar de borfași, bășcălioasă și vulgară. Pe scurt, disprețuită. Cu cerșetori, cu copii ai străzii, cu plaje murdare, cu servicii proaste, cu un „turism” mizerabil. Nu mă va convinge niciodată, nimeni, și sub nici un motiv din lume, că „spiritualitatea”, în actualul stadiu istoric de evoluție a României, este mai importantă decât ridicarea standardului de civilizație și de dezvoltare economică.

O concepție radical deosebită am – în sfârșit – și despre o nouă cultură română. O componentă esențială și structurală a unei noi Români pe care, în mod indiscutabil, o „merităm” din plin. Că ea diferă profund de ideile care circulă în mod curent în acest domeniu nu mai am iarăși nici o îndoială. Dar, din punctul meu de vedere, este vorba de o situație lipsită de importanță. Iar dacă mă exprim, mai ales la acest capitol, în mod rezumat, sumar și expeditiv, cauza este una singură: asupra acestui subiect m-am exprimat anterior, în repetate rânduri. În diferite cărți și articole. Rețin deci doar câteva idei de bază pe care le consider fundamentale.

Cred mai întâi, în superioritatea culturii „citadine” asupra celei „populare”. A culturii urbanizate, bine personalizate, individualizate și nu „folclorice”, arhetipale, anonime. Pusă apoi pe baze solide, de mare competență și erudiție. O cultură construită și organizată, nu improvizată. Toată viața mea am dorit să „construiesc” ceva și cred că – în cultura română – câteva „premiere absolute” se leagă și de numele meu: unele cărți despre Macedonski. Eliade,

primul dicționar de idei literare, prima biografie (respectiv istorie) a ideii de literatură etc. Nu este foarte mult, dar nici chiar foarte puțin și neglijabil. O cultură de sinteze personale, nu de simple snobisme la modă, mimetisme și sincronisme de import. Știu că „formele fără fond” sunt o realitate inevitabilă. Dar datoria noastră este de a le da cât mai repede posibil un „fond” real, corespunzător. Cheia soluției? Continuitate, reflexie personală, seriozitate și spirit critic. Fără acest filtru obligatoriu, orice cultură intră în derivă și rămâne într-un minorat etern. Subdezvoltată și fără nici un prestigiu.

Foarte importantă este și depășirea dominației culturii oficiale (sub toate aspectele: academie, universitate, uniuni de creație, programe didactice etc.) asupra culturii alternative, independente, libere. Cultura este o întreprindere și o activitate liberă sau nu există. Dirijismul, propaganda, ierarhiile consacrate o anulează în germene. La fel, dogmatismul, repetiția litanică a unor clișee („cum a spus Noica” etc.), citarea evlavioasă, în transă admirativă, a unor „maiestrii spirituali” (Nae Ionescu, N. Steinhardt). Ravagiile acestor „directori de conștiință”, într-o cultură crudă, nedevelopată, nefundamentată pe baze raționale (inclusiv raționaliste) sunt incalculabile. Cred că T. Maiorescu a văzut cel mai bine: avem, în primul rând nevoie de un manual de logică. L-aș „completa” cu un manual de înțelepciune criticistă, sceptică și, bineînțeles, stoică. Dar toate acestea, știu foarte bine, au neapărată nevoie de o altă dezvoltare și argumentare. Nu în acest context, totuși.

Într-o lume în plină globalizare și mondializare (cuvinte devenite la modă, dar care exprimă o realitate evidentă), problema integrării europene și „universale” a culturii și literaturii române se pune cu acuitate și strictețe. Am scris în acest sens în repetate rânduri. În special din perspectivă „comparatistă”. Dar nu numai. Este vorba, în același timp, de o politică de relații externe culturale (deocamdată foarte slabă, ca să nu spun inexistentă), dată pe mâna unor cunoscuți carieriști, gen Dan Hăulică, „ambasador” – o, vai! – al culturii române la UNESCO, de fapt și ea un mare moft și de o reorganizare internă. Integrare nu înseamnă, în mod categoric, nici epigonism, nici renunțare la personalitate și inițiative proprii, nici eternul complex de inferioritate. Conștiința unei egalități valorice virtuale și a unei competiții adevărate este obligatorie. Pe scurt: creații originale, cât mai solide și mai bine puse „în valoare”. Vreau să spun cât mai bine difuzate, traduse, integrate circuitelor internaționale de referință. Evident, operație deloc simplă. Ceea ce presupune nu numai un aparat adecvat de „publicitate”, în sensul bun al cuvântului, dar, mai ales, o schimbare de mentalitate. Am schițat-o, în felul meu, cel puțin în două cărți (*Pentru Europa*, 1995 și *Revenirea în Europa*, 1996 și în unele studii și comunicări „internaționale”). În caz contrar, acțiunea rămâne o aventură strict personală, fără nici o consecință pentru prestigiul internațional al țării, din nefericire, încă inexistent. Aș vrea să reduc totul la o simplă formulă, cât mai sintetică și mai exactă posibil. Și aș porni, fără falsă modestie, doar de la micul meu exemplu personal. „Mic” din punctul de vedere la influenței și recunoașterii simbolice. Mai puțin „mic”, totuși, ca semnificație obiectivă. Nu este chiar o... „exagerare”.

Cred, deci, tot mai mult, în dubla identitate a scriitorului și, în general, a omului de cultură român: „român” și „european”. În același timp. Indisolubil, organic, cu conștiința egalității de drepturi, de șanse și de competiție și selecție liberă. Creații originale, în limba română, produse în perspectiva unei tradiții, care a asimilat atât valori indigene, specifice, cât și universale, fără superstiția ierarhiilor, modelor și canoanelor internaționale. Un pariu extraordinar de greu de ținut. Dar fără câștigarea sa – măcar prin câteva vârfuri și inițiative proprii – partida este iremediabil pierdută. Nu este deloc obligatoriu ca problemele literaturii și culturii române să coincidă cu ale literaturii și culturii franceze. Până de curând, reperul internațional fundamental al culturii române. Avem dreptul egal – și aș spune chiar și datoria – de a gândi și a scrie în mod liber, independent și eliberat de orice imitații și complexe. A ne asuma literatura și cultura, pe toate planurile, pe cont propriu. *A nos risques et périls*. Nici mai mult, nici mai puțin.

Aș porni, pentru a încheia, chiar de la cazul meu personal. Dacă există, în treacăt fie spus, un autor prost definit, prost situat, prost înțeles, prost evaluat, atacat (uneori violent) și contestat pentru ce nu trebuie și elogiat, la fel, pentru pseudomotive, acela sunt... eu. Din cauza falsei și dublei mele identități, care nu este încă limpede definită, înțeleasă și asimilată în cultura română actuală. Mai ales după decenii întregi de represiune totalitară. Mai întâi, n-am izbutit încă să... conving pe nimeni că nu sunt nici „om de litere”, nici „critic literar”, ci critic de idei, cu aspirații de a deveni „ideolog” pur și simplu. Circul deci în cultura română actuală cu un fals buletin de identitate.

Nici calitatea de mic critic român și european în același timp nu-mi este cătuși de puțin recunoscută. O tradiție de acest gen lipsește, de altfel la noi, cu desăvârșire, iar E. Lovinescu și G. Călinescu n-au avut-o – regretabil sau nu – niciodată. Am pus unele jaloane, începând cu *Cahiers roumains d'études littéraires*. Care urmăreau o dublă „utopie”: de a dovedi că și o cultură mică poate stabili legături culturale cu Occidentul, chiar și în plin regim represiv, izolaționist și antioccidental. Am continuat cu o serie de volume publicate direct în străinătate sau traduse. Lucrări – îndrăznesc să spun – de nivel european (altfel nici n-ar fi fost editate pe baze strict comerciale, nici „sponzorizate”, nici *à comptes d'auteur*), dar fără o reală percepție în țară. Eticheta de „comparatist” nu acoperă decât în mică parte adevărata mea identitate. Este încă o falsă recepție. Cum am mai spus-o, „literatura comparată” era, pe atunci, singura posibilitate de a evada în lumea liberă și nimic mai mult. Libertatea, construcția și ridicarea nivelului culturii române au fost și sunt valorile și preocupările mele fundamentale. Cu regretul de a fi rămas mai totdeauna singur, izolat într-o „himeră”... Clausturat într-un ideal (încă?) irealizabil. Devin confesiv și „sentimental” fără voie: nefericirea mea a fost și este mare... Iar o „consolare” încă nu se întrevede.

Izolarea definitivă

S-ar putea ca aceste pagini să fie și ultimele dintr-o carte pe care le mai scriu. Nu doresc însă acest lucru. Mă mai „urmăresc” una sau două cărți publicabile. În orice caz, această recapitulare finală este, probabil, textul cel mai „liber” din întreaga mea *Viață*, la propriu și la figurat. Nu sunt preocupat nici de dimensiunile manuscrisului, nici de editare, nici de punerea postumă în valoare, ci doar de reconstituirea cât mai fidelă a adevărului „meu”. Fără inhibiții și fără ipocrizie. Ceea ce, constat tot mai mult, nu este ușor.

În același timp, este și textul cel mai dificil dintre toate. Căci a rememora, fie și reduse în esență, cel puțin șase decenii de mizerii, suferințe, aberații, persecuții, denigrări implică o mare uzură nervoasă. Chiar dacă am omis, în mod voit, zeci de detalii foarte precise, rezultatul final este același: o mare tensiune sufletească, despre care sincer spus, nu știu ce să cred: ori sunt un „anormal”, ori un spirit suficient de tare, care să supraviețuiască și chiar să realizeze unele construcții intelectuale în condiții extrem de grele.

Am învățat, în același timp, cum poate fi trăită, asumată și, într-un anume sens, chiar valorificată, singurătatea. Și, mai ales, care este prețul său – în treacăt fie spus – enorm. Căci totul se plătește în viață. „Nimic nu vine pe gratis” (Epictet, 12, 2). Într-adevăr. Din care cauză – deși nu am nimic grav să-mi reproșez – îmi repugnă pur și simplu punerea impudică în valoare. Nu sunt nici „erou”, nici „rezistent”, nici măcar „fost deținut politic” profesionist. Sunt doar un autor de o anume speță, prost situat și înțeles, care a înaintat constant într-o anume direcție. Foarte singulară, în orice caz, în cultura română. Din care cauză, m-am simțit și mă simt tot mai singur. Este cazul să fac unele precizări și să dau, din nou, câteva explicații. Am mai atins – știu foarte bine – aceste teme. Dar acum cred că pot ajunge la o formulă și la o definiție finală acceptabilă și cuprinzătoare.

Mai întâi, nu este vorba, în nici un caz, de „singurătatea” romantică a lui René, Oberman și ceilalți eroi literari, amestec de poză, *mal du siècle* și exhibiționism literar. N-am nici o legătură, dar absolut nici una, cu această categorie literară perimată și nu o dată cabotină, tip „subiect de teză de doctorat”. Pentru mine, singurătatea a fost, în primul rând, o formă de

supraviețuire morală. O formă de barcadare și defensivă interioară, în împrejurări adesea extrem de dure. Din care cauză, mă declar solidar cu toate spiritele „singuratic” ale culturii române. De altfel, extrem, extrem de puține. Care, toate, s-au salvat – precizare esențială, la ani lumină de poza romantică teatrală pe malul mării – într-o epocă de persecuții și constrângeri totalitare. Dau deci integral dreptate lui M. Sebastian, care nota în *Jurnalul* său (7 aprilie 1935): „Din momentul în care renunți să fii singur, totul este pierdut”.

Aș mai putea cita câte ceva și din Andrei Pleșu, personaj social și sociabil prin definiție, care numai „experiența singurătății” n-o practică și nici nu respiră „aerul tare al singurătății”. Dar rețin – sunt un iremediabil maniac colecționar de fișe – și astfel de formule pentru intelectualitatea lor. Îmi vine fără voie, în memorie, și o altă „fișă”, antică, de această dată. O scenă din teatrul din Atena, unde o delegație spartană a oferit locul unui bătrân. Aplauze. De unde și comentariul său sarcastic: „Văd că atenienii cunosc binele, dar numai lacedomonienii îl practică”. Andrei Pleșu... cunoaște binele, dar...

Precizarea capitală este însă alta: aș vrea să fac foarte bine înțeleasă doar natura exactă a singurătății mele și totalitatea urmărilor sale. Pe toate planurile, culturale și sociale. O clarificare concisă și definitivă. O singurătate intelectuală și morală profundă, uneori dureroasă. Dar pe care n-o dramatizez în nici un fel, deoarece îi cunosc bine cauzele. Și explicațiile sale inevitabile. Viața mea adevărată s-a desfășurat în tăcere, în mine însumi, fără nimic spectaculos, epic și pitoresc în exterior. Neadaptare evidentă, lipsă tot mai accentuată de afinități cu mediul dominant. Un decalaj de preocupări, program personal și limbaj, cam acestea ar fi – deocamdată, foarte sumar spus, cu titlul de simplă introducere – cauzele retragerii mele totale și definitive din actualitatea publică imediată. Sunt, de fapt, obsesiile vieții mele.

Deși o anumită influență a uzurii vârstei nu poate fi deloc exclusă, schimbarea tot mai vizibilă și radicală a stilului meu de viață are alte cauze. Ea a luat, după 1989 – și mai ales în ultimii ani – un alt curs, tot mai precis: o tendință din ce în ce mai accentuată de izolare, impermeabilizare sufletească, barcadare interioară defensivă. Voiam tot mai mult „să ies” din lume. Să dispun fără restricții de întreg timpul meu liber. Să citesc și să scriu doar pentru mine și numai ce-mi „place”. O asceză, într-un fel, disciplinată și productivă, devenit tot mai nesociabil și greu abordabil. Bineînțeles, n-am reușit decât în parte. Dar, în orice caz, aceasta a fost, în mod constant, tendința de bază. Ea mă domina și-mi orienta toate gândurile și acțiunile.

Trebuie să-mi explic, în primul rând mie însumi, de ce acțiunea și integrarea socială mă atrăgeau tot mai puțin, după o scurtă perioadă – total ratată – de activism politic după 1989. Să repet și, mai ales să-mi repet, că nu-mi recunoșteam nici un fel de vocație politică? Și, poate și mai mult, că modul în care viața politică era concepută și practică la noi mă dezgusta profund? Ar fi, în același timp, și exact și totuși mult prea puțin spus. Adevărul poate fi tradus cel mai bine prin câteva maxime (cred că pe

unele le-am mai amintit) pe care le-am pus sub „sticla” biroului meu. Una ar fi un citat din Platon: „A nu lăsa privirea să rătăcească vizând multiple țeluri” (*Legile*, XII, 962 d.). De aceeași opinie este și Emerson: „Eroul este cel ce este permanent concentrat asupra unui singur țel (*immovably centred*)”. Sau, și mai precis: „Cea mai mare înțelepciune (*prudence*) în viață este concentrarea; cel mai mare rău (*one evil*) este împrăștierea (*dissipation*)”.

M-am regăsit spontan într-o astfel de etică practică. Mi-am dat seama imediat că nu puteam lupta simultan pe două sau mai multe fronturi. Să fac și publicistică și să scriu și cărți. Și că între acțiunea practică, publică și necesitatea absolută de a recupera din timpul pierdut și a duce la bun sfârșit măcar unele dintre proiecte – pe atunci teoretico-literare – instinctul de conservare și supraviețuire intelectuală îmi spunea că trebuie să aleg, cu orice risc, „cărțile”. Cel puțin, cu această metodă drastică, am realizat prima enciclopedie literară personală (sub toate aspectele) din cultura română (*Hermeneutica și Biografia ideii de literatură*, în total 7 volume) și alte câteva lucrări. Fără emfază exterioară, dar duse la bun sfârșit cu o decizie de oțel.

Anomalie? Disperare? Simplă înțelepciune? Greu de spus. Ceea ce știu sigur este că oamenii ca mine trebuie să trăiască „singuri” pentru ideile, exprimarea și apărarea lor, într-o formă sau alta. Să evite în consecință mediile politice, redacțiile și viața literară. A început un lung, dificil și oscilant pariu cu mine însumi, cu mediul social și cultural în care mă regăseam tot mai puțin. Pe care însă nu sunt deloc sigur că l-am câștigat cu adevărat. Dar că am încercat – din toată ființa mea – aș vrea să fiu crezut pe cuvânt. A fost greu, foarte greu. Cred însă că m-a ajutat să obțin aceste rezultate și o anume vitalitate. Nici nu mai știu cine a spus acest mare adevăr: *Quand on est jeune est pour toujours*. Sunt convins, din proprie experiență, că are dreptate.

A-mi apăra acest stil „nou” de viață n-a fost, repet, o întreprindere nici pe departe ușoară. A trebuit, efectiv, să învăț din mers tehnica izolării. Și deci a derobării, refuzului și – cu tot regretul fie spus – a minciunii. Pentru a mă apăra, a nu mă lăsa împrăștiat, dispersat, risipit în tot felul de „comenzi” și solicitări, somat adesea de pe o zi pe alta. Am trecut efectiv, prin momente grele. Pur și simplu obsedat de tot felul de „invitații” imprevizibile, inoportune și teribil de obositoare. Căci nimic nu mă obosea mai mult ca munca în zig-zag, a sări de la un subiect la altul. Am atenția concentrată și nu distributivă. Este greu de descris teroarea morală (cuvântul nu este prea tare) de a te vedea solicitat în același timp în cele mai neprevăzute direcții: emisiuni, lansări de cărți, simpozioane. Ne mai vorbind de tot felul de colaborări, fără nici o legătură una cu alta.

Partea cea mai tristă a lucrurilor este – constatam încă o dată – și lipsa actuală, teribilă, de „cadre culturale” medii utilizabile. Iar puținele personaje culturale, să le spunem „credibile”, încă în activitate, erau tot mai puține. Departate de a-mi da vreo importanță deosebită, deduceam din această avalanșă de solicitări, că numărul colaboratorilor virtuali acceptabili și de un anume nivel se micșorase considerabil. Iar eu, prin selecție naturală, o

supraviețuire a generației anterioare, rămăsesem – din nefericire – printre puținii „disponibili”. Fără a exagera câtuși de puțin, treceam prin adevărate zile și săptămâni negre. Mai ales în perioada când trebuia să refac repede și *The Biography...* (primul volum), să răspund și la diferite interviuri, să nu pot să refuz o serie întreagă de colaborări. Mi-am notat că într-o singură zi (7 decembrie 1994) am primit nu mai puțin de trei telefoane din cele mai neprevăzute direcții. În vara lui 1998, făceam și corecturi și interviuri și executam și diferite alte „comenzi”, care pur și simplu mă epuizau.

Tot ce am făcut singur, din proprie inițiativă, a „ieșit” cred (sunt uneori chiar convins) bine sau destul de bine. Tot ce am făcut prin împrăștierea „comenzilor sociale” a fost prost, mediocru, improvizat. A-mi întrerupe propriul plan de studiu mă aducea, adesea, la enervare, la o adevărată criză intelectuală. Toată viața mea am acceptat cu mare dificultate ca alții să-mi facă programul de activitate. Am fost și sunt total incapabil de muncă de birou, catedră, „normă” planificată, încadrare într-un serviciu strict. În ultima perioadă mai ales, acest stil de activitate mă aducea la limita răbdării. Și numai eu știu de câte ori am inventat tot felul de scuze, de pretexte, pentru a refuza pe unul și pe altul. Cred că în viața mea n-am mințit mai mult ca în ultimii ani. Pur și simplu doar pentru a-mi apăra libertatea de mișcare. Practicam un cinism inocent involutar, în disperare de cauză. Am oroare de „șefi”, „directori”, „maestrii” cu program. Și refuzam energic să mă încadrez disciplinei lor. Oricât de binevoitoare și amabilă ar fi fost, într-un caz sau altul.

Sunt, vreau să rămân în orice caz, un om liber, fără nici un fel de obligații. Dar mereu îmi puneam și întrebarea dacă am sau nu dreptate. Și atunci, din nou, „autoritățile” mele mă salvau, mă justificau. Goethe, de pildă, după care *der Meister* nu se definește decât prin capacitatea de *Beschränkung* (limitare). Nu este vorba, în nici un caz, de erudiție și manie a citatelor din care am mai dat câteva în același sens. Cât de mult iubesc pe Seneca și al său sfat: „Voiește mereu același lucru, respinge mereu același lucru” (*Ad Lucilius*, XX; adaptez puțin citatul, dar n-are nici o importanță) nici nu se poate spune. În ajutor îmi vine și Guicciardini: „Cine vrea să muncească să nu se lase abătut de la treburile lui” (*Ricordi*, 99). Nici vorbă de pedanterie, spirit livresc și manie erudită, repet, în astfel de referințe. Sunt doar confirmarea normelor mele de viață și nimic mai mult. Și constatam, cu deosebită satisfacție, că spirite ilustre erau de aceeași părere cu mine. Sau... eu cu ele. Ceea ce îmi dădea din nou curaj și mă echilibra sufletește.

Oricum, cedam tot mai puțin, cu toate riscurile, nu puține, de care voi aminti mai departe. Convins, în același timp, că situația actuală, în plină degradare – pe care eu nu o puteam redresa – nu mai merită nici cel mai mic sacrificiu din partea mea. Am făcut, în felul meu, destule „sacrificii”. „Egoism” sau nu, „individualism” sau nu, „scleroză” sau nu, „manie” sau nu, acesta devenisem, începând mai ales de prin 1992-1993. Și credeam că procedam bine sau tot mai bine. Orice ar fi spus și ar fi scris – și de atâtea ori – unii și alții despre mine.

Fără a-mi acorda nici o importanță deosebită, suportam tot mai greu dificultatea de a fi devenit, cel puțin în unele cercuri, un fel de „personaj cultural” public. Dar refuzam acest statut, pe care-l detestam și care, în ultimul timp, îmi devenise pur și simplu insuportabil. Simțeam că se abuzează – admit, adesea inocent, de bună-credință – de mine. Dar, mă repet, mă simțeam sufocat de invitații și solicitări publicistice. De exemplu: TV (inclusiv maghiară), ASPRO, Institutul Francez, Liga Pro Europa, *România liberă* (V. Lazăr), *Curentul* (G. Arun), Dan Pavel, tot felul de vizite și invitații (refuzate), colocvii etc. Și asta, într-o perioadă când trebuia să termin cu orice preț, *Biografia*. Abia rezistam acestui asalt greu de suportat. O „terorizam” pe L. rugându-o să mă scuze la telefon. Însă nu prea... putea, incapabilă să mintă. Nu mă mai interesau astfel de manifestări, de care nici nu mai știam cum să scap. De la o vreme, parcă, presiunea a mai slăbit. Dar refuzurile penibile rămăneau o mare realitate. Admit, solicitări, adesea bine intenționate. Uneori chiar amicale, însă total inoportune, devenite o adevărată fobie. Tot ce-mi doream era să dispun de întreg timpul meu. Știam că devin tot mai puțin „simpatic”. Dar libertatea mi se părea mult mai importantă și mai constructivă. Cu atât mai mult cu cât îmi dădeam seama că orice telefon îmi „cere ceva”. Nu-mi „oferea” nimic în schimb. Și credeam – sunt convins – că am dreptul la viața mea intelectuală independentă. „Sunt plecat”, „lipsesc din Cluj”, „sunt bolnav”, „nu sunt acasă” etc. etc. Nici nu mai știu câte pretexte fanteziste foloseam ca să-mi apăr libertatea de mișcări. Dar a fost greu. Și nu în toate împrejurările chiar onorabil. Cel puțin în fața conștiinței mele.

Aveam în același timp, un argument, pentru mine cel puțin, inatacabil. Dreptul de a fi liber și independent. De a-mi apăra preocupările, de a ieși, voit și defensiv, din „actualitate”. Cred că a fost cea mai mare realizare din ultima perioadă a vieții mele. A fost, într-un fel, și cea mai fecundă. Sunt „un antifuncționar”, „un antibirocrat” înăscut. Ireductibil, organic, neînca-drabil și neplanificabil. Dacă revin mereu asupra acestei idei este fiindcă pentru mine a devenit mai mult decât obsesie: o problemă vitală, esențială, de supraviețuire. De viață și moarte. Fără nici o exagerare. Eliberat, cât mai mult posibil, de constrângeri, comenzi, invitații. A citi și scrie într-o disponibilitate totală a devenit marele ideal. Mă întreb ce fericire intelectuală mai mare poate fi? Îmi place – și am mai spus-o – acest titlu din Panzini: *Il padrone sono me*. Cred că a fost (m-am apropiat în orice caz) de cea mai mare „victorie” a vieții mele. Eliberat de orice obsesii: teme fixe, contracte, plecări, apariții. Inclusiv a poliției secrete (realitate ce a rămas permanentă, pe care o sfidam în conștiință, dar nu numai). O viață „obscură”, modestă, fără ambiții publice, dar *liberă*. Aerul tare al singurătății se confunda, în cazul meu, cu aerul tare al libertății. Și pe aceasta voiam s-o trăiesc din plin și dacă se poate până la moarte. De ce alții au avut dreptul „să mă bage” la Jilava și la Aiud și eu n-aș avea același drept de a refuza orice constrângere atunci când mi-am recăpătat, fie și în parte, libertatea?

A fost relativ ușor să-mi impun acest stil de viață, foarte puțin obișnuit printre oamenii de cultură români (și nu numai ai acestei epoci), datorită

statutului meu de liber profesionist integral. Etapele acestei poziții sociale și economice insolite le-am evocat anterior. Subliniez acum doar faptul că mi-am cucerit și apărat, cu greu, libertatea de inițiativă și de mișcări. Că n-am putut fi strâns cu ușa. Că n-am avut niciodată nici un fel de obligații. N-am fost un cerșetor al „Fondului literar” și n-am depins, în viața mea, de nici o ierarhie birocratică și de favorurile nomenclaturii culturale. O bună semnalare a acestui fenomen negativ într-o tabletă de Gheorghe Grigurcu (*România liberă*, 10 august 1999). Dincolo de micul meu exemplu personal, problema are însă și o semnificație mult mai generală. Aș spune că este chiar vitală pentru noua structură culturală, socială, economică și morală a României postcomuniste. În care continui să cred, cu toate decepțiile de după 1989.

Profesionalismul liber atrage independența economică și, în consecință, libertatea. Pe toate planurile. Ce-și poate dori mai mult un adevărat om de cultură, care nu are o mentalitate de funcționar și parazit de stat? De etern birocrat și sinecurist? Liberul profesionist este expresia păturii mijlocii, de bun nivel economic, dar fără excese și extravagante. Este și exponentul de bază al culturii alternative, opusă culturii oficiale, în care cred cu toată tăria. Am și scris de altfel despre *Cultura oficială, cultura alternativă* (1995), în *Politică și cultură* (pp. 256-299). În sfârșit, liberul profesionist economic poate invoca, în favoarea sa, și o foarte bună condiție morală. Este un om liber, care poate fi „fericit”. Ca să fii fericit – observă pe bună dreptate și Epictet (12) – nimic din ce depinde de alții nu trebuie să te constrângă. Cam în felul acesta am reacționat, în mod practic, la noile mele condiții de existență, în noua societate. De care – îndrăznesc să afirm cu toată certitudinea – am depins cât mai puțin posibil. N-a fost ușor. Situația merită și chiar trebuie privită mai îndeaproape.

A dori și a trăi cât mai izolat cu putință în plin comunism, printr-o „retragere strategică”, relativă firește, dar foarte bine precizată, a reprezentat o întreprindere la limita himerei, absurdului și chiar a imposibilului. Un radicalism social *sui-generis*, care m-a singularizat, m-a izolat aproape total. Că eram, în plus – și din acest motiv – un personaj pe lângă antipatic și unul profund dubios, nici nu mai trebuie insistat. Trăiam tot mai singur, într-o cultură despre care știam și simțeam bine că nu era nici pe departe „a mea”. Dar n-aveam ce face. Trebuia, într-un fel, să supraviețuiesc și, pe cât, posibil, să public, să mă manifest cultural, într-un fel sau altul, jumult cât mai puțin de pene. Cred că am trecut destul de bine acest dur și neverosimil examen, pe care, în conștiința mea, l-am absolvit la „limită”. Oricum ar fi, eram un fel de „mort” între „vii”, cu relații sociale extrem de puține și strict utile. Un amestec de izolare, dezgust și conformism inevitabil. De contagiune socială obligatorie pe unele laturi. Totul însă dublat de o baricadare interioară și chiar „fizică”. Scoteam adesea telefonul din priză. Și, sunt crezut sau nu, aflam adesea doar de la BBC și *Europa Liberă* ce se întâmplă în țară și chiar în Cluj. Un neadaptat permanent. „Un marginal” și „un străin”. Un om mereu singur ce nu și-a găsit mediul niciodată.

Aveam mereu sentimentul de a fi și rămas „un intrus” etern (în cultură, în critică; după 1989, o scurtă perioadă și în politică), „un corp străin”, neintegrat

și neasimilabil. O stare de spirit ce mă stăpânește și mă definește, de fapt, până azi. O marginalizare socială, în același timp, obligată și voită. Pe un plan eram „un oarecare”, neinteresant, neutilizabil, ignorat în mod firesc și cu toată brutalitatea. Și pe drept cuvânt. Ieșeam rar „în societate”, unde făceam figură stângace, izolată, cu mari avantaje totuși. Cât mai puține obligații, cât mai mici constrângeri nedorite. Desigur, o stare de spirit obsesivă, care s-a precizat treptat, după 1963, cu tot mai mare claritate pe parcurs. Reacionam, de fapt, instinctiv. Și toate argumentele – și ele nu erau chiar puține – le găseam sau mi le procuram doar treptat. Însă cu o forță interioară de neînvins. Din care cauză, știu bine, eram mereu crispat, deloc simpatic, iritat, nesociabil. Cred că am fost greu de suportat de către toată „lumea”. Dar nu mai intru în amănunte mult prea personale.

Alte câteva scurte precizări sunt, cred, necesare. M-a avantajat enorm lipsa oricăror ambiții sociale. Mă simțeam atât de departe de societatea în care eram constrâns să trăiesc, încât orice formă de integrare mi se părea imposibilă. Și la fel am rămas până azi. Total imun la virusul „carierii”, „Universității”, „Academiei”, „Uniunii Scriitorilor” și al altor forme de promoție socială într-o societate comunizată. Liber profesionist și de vocație – cum m-am mai definit – astfel de demnități nu-mi spuneau nimic. Dar absolut nimic, niciodată. Nu mințeam: această atitudine am păstrat-o până azi. Când de fapt puteam obține unele poziții. Dar, la început, după eliberare, dezorientat, nu întrezăream alte formule de supraviețuire. De la Universitate am fost îndepărtat în repetate rânduri. De Academie pur și simplu nu știam însă cum să scap. Solicitat de două ori, prin Doinaș, în perioada Drăgănescu, ulterior prin PNȚCD și apoi prin Breban, în faza Simion. Despre care, citesc recent, într-un dialog cu N. Balotă din *Familia* (4/1999), că protestase împotriva prezenței foștilor deținuți politici în presa literară (Papu, Streinu, Negoîtescu, Marino și cerea – în fața organelor de Partid – radierea noastră din publicistică). *Tempora mutantur*. L. își amintește și de o scenă, total penibilă, de la vechea Editură de Stat. În prezența sa și a altor redactoare, pur și simplu consternate de criza de nervi a aceluiași Eugen Simion. Intrigat la culme, scandalizat că *Viața lui Alexandru Macedonski* a apărut: „Cum, când? Nu este posibil!”. Acum nu știe cum „să mă coopteze”. Au apărut și în presă proteste împotriva acestei situații „academice”, într-un fel, anormale (de exemplu, *Cuvântul*, 8/1994), dar care pe mine nu mă interesează.

Profit de ocazia de a explica pe scurt de ce resping categoric această pretinsă „Academie”: 1. inspirația și structura sa de tip pur stalinist-sovietic; 2. ierarhia actuală total inacceptabilă; un critic de mâna a doua-treia, „președinte”? 3. calificarea profund inegală a membrilor secției umaniste, pe care o cunosc mai bine: câțiva oameni de valoare, pierduți într-o masă de mari mediocri, politrucii, compilatori, cronicari sportivi, autori de extrase, vagi istorici de mâna a treia de provincie etc. etc. Pur și simplu n-am ce căuta în această impostură. Că detest acest mediu este prea puțin și inexact spus. Lipsa de afinități și de preocupări comune exprimă mult mai bine starea mea de spirit. În același timp, indiferență și radical ostilă acestei pseudoinstituții, relicvă a vechiului regim.

Eram în același timp, foarte conștient și de toate dificultățile și aspectele negative ale izolării și claustrării mele „oficiale”. Prestigiul social și personal era nul. Ceea ce într-o societate unde totul este personalizat reprezintă o „sinucidere” curată. Lipsit de prestanță socială, de relații, fără nici un sprijin social eficient, eram un dezarmat și un infirm social extrem de vulnerabil. Pe toate laturile. Cum am și fost și am rămas până azi. Și nu o dată. Poți să fi scris și 20 de cărți, publicat în mai multe limbi străine, „oficialitatea” nu dădea doi bani pe tine. Și din punctul său de vedere, avea într-un fel... rațiunile sale.

Ceva mai grave erau alte două aspecte: lipsa oricărei poziții universitare, redacționale, editoriale etc. m-a împiedicat să am un contact direct sau măcar indirect cu generația tânără. „Doctorate”, „referate”, „comisii de examene” reprezentau însă pentru mine cuvinte de groază. Că nu aveam vocație de „maestru”, de *guru*, de „profesor” este absolut sigur. Dar o anume formă de dialog intelectual era totuși necesară. Și l-am încercat (în parte chiar l-am și realizat) prin *Cronica ideilor literare*. Mai întâi în *Cronica* apoi, aproape un deceniu, în *Tribuna*. În felul acesta, am intrat în contact cu generația tânără de critici. Ceea ce mi-a dat o destul de bună orientare. Dar nu voiam „să iau locul” nimănui. Căci m-am convins repede: totul se reducea, la noi, la o problemă de concurență socială, personală. Iar dacă foștii deținuți sunt profund detestați, cauza nu este, nici pe departe, ideologică. Nu era vorba decât de o banală competiție socială. Eram bănuieți de tendințe revanșarde, „vor să ne ia locul” etc. etc. Dar ce mă priveau pe mine toate aceste fleacuri? La ani lumină de întreaga mea mentalitate și atitudine ideologică.

Treptat mi-am dat seama și de un alt aspect. Mult mai grav din punctul meu de vedere. Pluteam, de fapt, în plină himeră și utopie. Cum puteam influența, face cunoscute măcar unele dintre ideile mele, când, de fapt, nu dețineam nici o poziție culturală și socială influentă? Nici o catedră, nici o redacție, nimic. Un handicap esențial, fundamental donquijotesco, în care, o bună perioadă, m-am complăcut involuntar. În mod absurd și ineficient. O situație imposibilă. Cine să se intereseze cu adevărat de hermeneutică, de critica ideilor literare și alte asemenea „noutăți”, când nimeni, nici în universitate, nici în „critica de autoritate” nu avea astfel de preocupări? Iar o tradiție de acest gen lipsea total în cultura română. Iar eu, un marginal și fără influență, nutream iluzia că aș putea „s-o introduc” în România... O situație mai irațională și mai puțin studiată greu se putea imagina. Ceea ce m-a făcut ridicol și... periculos în același timp. Pentru cine nu a trăit efectiv acea epocă este greu să înțeleagă acest complex moral. Nu sunt deloc simplu de explicat formele, cauzele și efectele singularității și singurătății mele tot mai accentuate. N-am dorit-o niciodată. Dar am acceptat-o ca pe o calamitate naturală și nimic mai mult.

Aș vrea mai întâi să-mi definesc – în esență și doar pentru mine – această stare de spirit dominantă și deloc ușoară. Sunt în același timp intimidat de exigența și încărcătura semantică, foarte pretențioasă, a unor definiții. Și, totodată, mă văd obligat să constat și să recunosc o serie de realități sufletești nu mai puțin bine motivate. Când mi-am dat seama,

târziu de tot, că aspirațiile mele – pe toate planurile – sunt, de fapt, irealizabile, „m-am resemnat”. Dar nu este chiar cuvântul exact. Trăiam tot mai mult în acord cu mine însumi, printr-un amestec de demistificare și decepție, de acceptare a unor realități evidente și luciditate finală. Încercam atunci un sentiment de mare izolare. Salvatoare și „sinucigașă” în același timp. Mi se părea uneori că duc sau urmăresc o viață himerică, absurdă, agitat de proiecte vaste, lipsite însă de sens și de orice șansă de realizare, în condițiile date. Apoi, îmi spunem că liniștea interioară este mult mai importantă decât orice agitație sterilă, fără nici un rezultat posibil. Și atunci renunțam să mai sper sau să mai concep proiecte ratate încă din start. Că nu era neapărat numai vina mea ce importanță mai avea în fața conștiinței mele?

Dar nu găseam cuvântul exact care să mă definească. Tristețe abstractă, dezabuzată? Singurătate simbolică, reprezentativă pentru destinul meu intelectual, de oarecare nivel, într-o societate și cultură subdezvoltată, cu multe reminiscențe arhaice și comunizante? Sau, pur și simplu, doar fixație și scleroză morală, imobilism și consolare vag nietzscheiană, de tipul „omul singur este omul tare”? Priveam atunci singurătatea mea nu ca pe o dramă, nici ca pe o damnară, ci doar ca pe un fenomen obiectiv, inevitabil, chiar dacă insolit și mereu apăsător. Pe care trebuia să-l suport cât mai demn și prudent posibil. Căci mă loveam mereu de adversități tot mai puternice și pe toate planurile. De unde (ultimă tresărire a instinctului de conservare?) măsuri cât mai radicale de apărare. Într-o viață pe care o părăseam fără alte regrete decât de a nu fi realizat tot ce mi-am propus. „Iubeam” tot mai puțin lumea și așteptam tot mai puține satisfacții. Mă împăcasem cu această cădere de cortină peste un spectacol, pentru mine cel puțin, devenit tot mai lamentabil. Iar dacă n-am ajuns la depresiune și disperare, într-adevăr tragică, o anume terapeutică s-a dovedit salvatoare. Scrierea și reflexia compunerii acestei *Vieți*, în primul rând, m-a apărat sufletește. M-a reechilibrat, într-un fel sau altul, și m-a ajutat să depășesc nu puține momente acute și agitații interioare grave. Un fel de *katharsis* involuntar de o evidentă eficiență. O adevărată impermeabilizare morală defensivă.

Sciam un text, să-i spunem, „aliterar”. Deși ieșisem de mult din această sferă de preocupări ce-mi păreau tot mai desuete și derizorii. Ultimul volum din *Biografia ideii de literatură*, care se ocupă de altfel cu această problemă (cu multe lacune) are, pentru mine cel puțin, mai ales acest sens spiritual: „ieșirea” definitivă – teoretică și practică – din „literatură”. Un fel de „testament” autobiografic și teoretico-literar în același timp. Și nu cunosc, în cultura noastră cel puțin, fără nici o urmă de infatuare, o experiență de același tip. Trăită și realizată simultan până la capăt. Pe ambele planuri. Este mult? Este puțin? Aproape că nici nu-mi mai pun astfel de întrebări, ce pot camufla inconștient-ipocrit și o anume punere personală în valoare. În orice caz, în așa-zisa „valoare pur literară” nu mai cred de ani de zile. O entitate metafizică indemonstrabilă și un sistem de relații sociale nu mai puțin incontrollable. Cine are timp de pierdut – sau, în cazurile fericite, o vocație reală pentru astfel de speculații și cercetări – nu are decât să li se

consacre cu toată pasiunea. Eu am părăsit acest joc și pentru totdeauna. Indiferența totală pentru literatură și problemele sale, pentru legăturile literare și „viața literară” au devenit definitive și ireversibile. Dacă uneori mai revin asupra unor probleme „literare”, cauza este exclusiv ideologică.

Nu „trebuia” să mă fi născut într-o astfel de țară, pe care trebuie totuși s-o accept, fiindcă este „a mea”. N-o pot schimba cu o alta. Dar care nu-mi place și pe care o refuz, în esență, așa cum ea se prezintă. Nu mă regăsesc în ea. Cel puțin în stadiul său actual de evoluție și manifestare. Am mereu sentimentul că „supraviețuiesc” într-o *altă* țară. De unde, tot felul de ambiguități și duplicități inevitabile, de forme improvizate de supraviețuire și expediente, disimulări și salvări de aparențe, ce mă falsifică și mă obligă la o continuă adaptare forțată. Când revoltată, când ironic-distantă, când izolată și însingurată. Dar ce folos? Între regrete, dezgust și refugiu în interior, ce atitudine este preferabilă? Și, mai ales, practic-utilă, pentru a putea supraviețui și încheia unele proiecte? Trec adesea prin momente de mare perplexitate și ambiguitate. Și dacă aș afirma că am găsit totdeauna soluția cea mai bună aș minți fără voie. Un intelectual nefericit, într-o țară nefericită. Dar am acceptat această situație și nu are sens să plâng la infinit pe ruinele Troiei. Cred totuși că unele date și precizări au și o valoare de mic document istoric, de epocă. Este și acesta un mod de consolare pentru un temperament de „colecționar” și „arhivar” ca mine. Un „arhivar”, în primul rând, al propriei sale existențe, pe care n-ar mai relua-o niciodată de la capăt. Primul care ar da foc acestei „arhive sentimentale” aș fi eu. Un fel de gest simbolic, asemănător într-un fel celui din *Il nome della rosa* de U. Eco. Dezgust și repulsie calmă, aceasta ar fi, în două cuvinte, nota dominantă.

Din ultimele patru-cinci capitole anterioare s-au desprins, cred, cu claritate, toate motivele rebeliunii mele „antiromânești”. Trei defecte „naționale” mi se par intolerabile și m-au adus adesea la exasperare. Mai întâi lenea, să-i spunem, cu un mare și caritabil eufemism, contemplativitatea. În România – orice s-ar spune – nu se muncește. Cel puțin în sensul occidental al cuvântului: constant, organizat, eficient, rentabil, în spiritul și litera unui contract. Comunismul a generalizat și oficializat această pasivitate congenitală. Un admirabil text-pamflet pe această temă de Mircea Mihăieș, în *România Literară* (28/1999): „Omul, anexa sculei” (adesea atât de nedrept cu Emil Constantinescu). Dar este tot ce am citit mai bun, mai lucid și mai exact pe această temă capitală. De unde și mentalitatea de eterni asistați, solicitanți de credite și ajutoare, de permanenți pomanagii ai Europei. „Pune mâna și fă, în primul rând, tu însuși”: drumuri, canale de scurgere, diguri, ca prima viitură imprevizibilă să nu te mai ia total prin surprindere. Catastrofe naturale se produc oriunde. Dar nicăieri ca la noi nu domnește, într-un mod mai imbecil și fără nici cel mai mic spirit de previziune, de precauțiune, nici cea mai elementară măsură de prevedere și organizare defensivă.

Mă nemulțumește – poate și mai mult – eternul spirit de improvizatie și cârpeală ce ne caracterizează. Știu că a devenit o adevărată obsesie. Dar când văd, zi de zi, în jurul meu și în toate domeniile, haosul, brambureala,

fușereala, nimic temeinic, nimic precis și organizat, nici solid construit, trec prin momente efectiv grele. De adevărată disperare. Românii au geniul dezorganizării, instabilității, lipsei de coordonare și cooperare. Nu le cer solidaritate, ceea ce ar fi prea mult. Ci doar să cadă de acord asupra unor obiective minime, duse sistematic până la capăt. Pe baze strict contractuale, punctuale. Încă o himeră, desigur. Dar nu pot renunța la ea. Fiindcă nu pot renunța cu ușurință la seriozitate și continuitate, la tenacitate și minimă precizie. Aș vrea să scot această țară din zona efemerului și relativului, a lipsei totale de absolut și radicalitate. Din lipsă cronică de sistematizare în toate domeniile, începând cu cele intelectuale. Încă o imposibilitate, din nefericire incurabilă. Statul parcă nu există. Și dacă „există”, parcă nu funcționează.

Detest în sfârșit și încă din toată ființa mea, de cetățean de cel puțin două secole, „eterna” Românie „pitorească”, rurală, sătească, de chirpici și lut, de stuf și șindrilă, pe care apele o mătură în fiecare an. Puțin îmi pasă de „România folclorică” și de „Muzeul satului”, când privesc imensa mizerie, sălbăticia, primitivismul și sărăcia din jur. Nu această „Românie” o merităm și o așteptăm. La sfârșitul secolului 20. O zonă de „lumea a treia” – eufemistic spus – în nici un caz europeană. Poate să se consoleze cine vrea cu „doine” și „cântece de vitejie”, cu „lălăielile” și țambalele de lăutari. Nu recunosc în Miorița un exemplar al faunei europene. Doresc o Românie modernă, cetățeană, civilizată și prosperă. Nu de cocioabe de lut, ci de „beton armat”. O metaforă pentru construcții solide de orice tip.

Față de imensele catastrofe ale țării – foarte sumar schițate – „neplăcerile” mele, să le spun astfel, sunt cu totul neglijabile. Nu sunt atât de egocentric ca să mă consider buricul pământului. Dar pe de altă parte, ce atitudine rațională ar trebui să adopt, când este mai mult decât evident că nu se poate face „sită de mătase din coadă de câine”? Știu, regret de o mie de ori, ce se poate și, mai ales, ce nu se poate, într-o țară numită, întâmplător pentru mine, „România”. Și atunci sunt cuprins de gânduri negre. Mai are vreun sens „să investesc” ceva într-o astfel de „afacere” din capul locului falimentară? Să mai depun eforturi, sacrificii, speranțe? Să întrețin iluzii și fantasme? Admit că a intervenit, în mod firesc, și oboseala vârstei. Dar ceea ce domină este, fără îndoială, luciditatea superioară a calității inferioare a „materialului” românesc cu care trebuie „să lucrez”. Așa cum este el. Și pur și simplu nu mai știu atunci cum să procedez. Să nu rămân nici cu capul în nori, dar nici să accept noroiul de sub picioarele mele. Poate dacă n-aș fi un „ideolog” înăscut, un personaj preocupat de proiecte de organizare teoretico-ideală, nici nu mi-aș pune astfel de probleme. Și nu mi-aș mai complica, în mod inutil și chiar penibil, existența. Dar îmi este cu neputință. Nu mă pot complăce la infinit, în lamentabil și decrepitudine, în subdezvoltare și parodie, în forme goale și dominarea imbatabilă a lui *pseudo*. De unde o stare ambiguă de activism și indiferență, de indignare și renunțare. Până la urmă, trebuie să trag și unele concluzii. Dacă nu imediat practice, măcar de ordinul analizelor ideologice și explicațiilor politico-socioale. În acest domeniu am ajuns, împotriva voinței mele și cu extremă neplăcere, la cele mai amare constatări.

Contest mai întâi, și cât mai radical posibil, că la 22 decembrie 1989 a avut loc „o revoluție”. O schimbare de regim, în mod evident, s-a produs. Nu însă și o „adevărată revoluție”. Pentru un motiv foarte simplu: nu s-a schimbat câtuși de puțin aparatul de stat. Aceeși poliție, aceeași justiție, nu mai vorbesc de serviciile secrete. Ceea ce a blocat orice încercare serioasă de reformă. Dar nu numai atât: poporul român, care n-are memorie istorică, s-a dovedit uimitor de comunizat, mai bine spus „ceaușizat”. *Nostalgia față de vechiul regim*, demonstrată și de sondajele recente (63% din populație), excelent analizată de H.-R. Patapievici (22, 6-12 iulie 1999), reprezintă un adevărat scandal ideologic și o imensă, imbecilă și eternă realitate românească. „Înainte” era „mai bine”, fiindcă prețurile erau stabile, un salariu de mizerie era asigurat, nimeni nu muncea, toți furau etc. etc. În timp ce Emil Constantinescu reprezintă tipul intelectualului provenit din păturile mijlocii, Ion Iliescu este „de-ai noștri”. Expresie tipică a activistului tradițional. Este evident că noua societate formată sub ceaușism se regăsește într-un astfel de arhetip. Care vorbește pe limba sa („mă, animalule”!), înjură, ține discursuri într-o perfectă limbă de lemn etc.

Dar nu numai atât. O clasă politică lamentabilă nu poate inspira nici o încredere. Trec peste fosta putere. Dar ce se poate crede despre parlamentarii actualului regim, care chiulesc chiar și de la votarea unor legi organice, unde majoritatea de două treimi este obligatorie. În astfel de situații, în Camera Comunelor, la Londra, deputații, fie și spitalizați, sunt aduși cu targa să voteze. Cât privește mediocritatea parlamentară – cu puține excepții –, ea n-a deschis gura niciodată. Figurație de-a dreptul consternantă. Mă gândesc la reprezentanții PNȚCD, la experiențele mele clujene, la frații megalomani Boilă, la o nulitate perfectă, pretins prefect, un oarecare Fărcaș, și-mi aduc aminte, ca într-un vis-coșmar, că sub această siglă am făcut ani destui de pușcărie. Biata Românie și biata tânără democrație românească, în care unii dintre purtătorii săi de cuvânt și lideri de opinie sunt de calitatea unui golânaș, suburban, incult, agresiv și obraznic, gen Mircea Dinescu. Devenit „vedetă”, deoarece, fugit din „domiciliul obligatoriu” din... propria sa locuință, în 1989, a început să strige pe stradă, devenit portdrapel al recăștigării libertății... O scenă mai perfectă de supra-realism politic este greu de imaginat.

Sunt în trista situație de a fi trăit prea mult și de a revedea rămășițele vechilor fantome legionare, care mi-au terorizat adolescența și prima tinerețe. Azi ele apar în cămașă verde la TV, fotografiate în presă, gata să lupte în Serbia alături de Miloșevici („Legionarii ieșeni se echipează pentru războiul cu NATO”, în *Monitorul de Iași*, 30 aprilie 1999). Aceiași legionari care, tot în uniformă, conduși de un anume Suru, l-au „bruiat” pe Dan Pavel, cu prilejul unei conferințe. Pentru mine, revenirea în forță a ideologiei de dreapta, după 1989, a reprezentat o lovitură teribilă. Inevitabilă (trebuie „să recuperăm trecutul”, într-adevăr). Dar plină de urmări, idelogic vorbind, catastrofale.

La polul opus, eternele cadre securisto-kaghebiste sau activiști de teapa lui Miron Mitrea, care vrea să-i bage pe PNȚCD-iști din nou în pușcărie (ar

trebui de pe acum să-mi amenajez o celulă cât de cât confortabilă), sau Doru Ion Tărăcilă, care s-a săturat să mai plătească pensii, de zece ani, foștilor deținuți politici. Sunt doar câteva exemple, care-mi demonstrează că trebuie mereu să mă apăr, să mă izolez, să mă purific nu numai de efectele regimului, dar și de eternele lichele ale istoriei, îmbătrâniți în rele, corupți până în măduva oaselor, mereu în acțiune. Iar eu nu pot să-i schimb.

Mă uit la jocul dublu – o specialitate „specific națională” – al PSDR-ului. La Washington, I. Iliescu semnează în *Washington Post*, printr-o agenție americană de publicitate, un articol antirus, iar la Cluj, Adrian Năstase cere încheierea cât mai grabnică a tratatului cu Rusia. Pe bună dreptate, ambasadorul Rusiei la București a contestat autenticitatea articolului semnat „Ion Iliescu”. Este doar „de-ai noștri”. Firește. Și astfel ne vedem din nou antrenați în această sferă nefastă de influență. Fără nici o șansă de a intra în UE sau NATO. Cât privește speranțele în exilul românesc ele sunt nule. N. Bălcescu îl evalua lucid încă din 1850: „Plouă cu comitete, cu societăți, cu proteste, cu discursuri” etc. Am cunoscut un exilat onest, pur și sentimental, Adrian Niculescu, care se dovedește tot mai mult și un lucid analist politic (*Sfera Politicii*, 68/1999). Despre cartea sa, *Din exil, despre exil*, am și scris. S-ar fi putut ca M. Botez (pe care nu l-am cunoscut) să fi fost de aceeași calitate. Oricum ar fi, exilul românesc avea tot felul de preocupări. Numai pe aceea de a pregăti intrarea României în UE și NATO nu o avea. Un exil politic, numai puțin, de o rară pulverizare și mediocritate. Oricâte personaje onorabile și chiar distinse a avut el, într-adevăr. Dar fără nici o influență reală și sisteme de relații propagandistice eficiente.

Din partea acestui popor acerb individualist, negativist, neorganizabil și măcinat de lupte politice absurde nu mai aștept nimic. Pentru un intelectual, care a avut un anume ideal și chiar un crez politic, o astfel de revelație a fost greu de îndurat. Din fericire, „m-am salvat”, având și alte preocupări. Ele m-au ajutat să-mi păstrez echilibrul și vitalitatea morală. Dar spectacolul – în ansamblul său – a fost și rămâne lamentabil. Ce s-a ales din visul aceluiași N. Bălcescu: „Să ne apucăm de a ne crea o nație”? Nimic. Sau mai nimic...

Am crezut – și cred la rândul meu – că se poate crea, nu numai o „nație”, dar în cadrul său și o „cultură română”. Nu „o nouă” cultură română, ci, pur și simplu, o cultură română modernă, solidă, sincronizată și integrată, cu personalitatea sa, în plină cristalizare, a culturii și „literaturii universale”. Insistența cu care am studiat această problemă (*Biografia*, vol. 5) nu este numai teoretică, ci – într-un sens – și „autobiografică”. A fi un om de cultură român și – păstrând toate proporțiile – și unul „universal” în același timp. Mi-am dat seama progresiv, după 1989 (de epoca anterioară nici nu mai vorbesc), că astfel de aspirații, perfect legitime, nu coincid, nici pe departe, nici cu stadiul de dezvoltare al culturii românești actuale și nici cu posibilitățile sale obiective, cel puțin imediate, de realizare. De unde, din nou, o sticlă pe jumătate plină și pe jumătate goală. Cu aspecte pozitive și negative în același timp. Sunt, sau mai bine zis, am devenit fără voie, un ins ambivalent, un *homo duplex*, cu dublă identitate. Și, uneori îmi vine

greu, mie însumi, să mă definesc. Sunt – ca să mă consolez într-un fel – doar produsul unei epoci de mari interferențe și contradicții. Claritatea deplină nu este, sub nici un aspect, posibilă. Ambiguitatea în această zonă este în elementul său. O țară și o cultură dualiste și, mai ales, duplicitare. Prin vocație și constrângere istorică în același timp. Nici un motiv de satisfacție și mai ales de consolare.

În cazul meu strict personal, aș trece, mai întâi – la capitolul „activ” – un mic exemplu, totuși, de independență socială, morală și culturală. Într-o epocă de nivelare și conformism copleșitor. În al doilea rând, un dur, dar salutar exercițiu de luciditate istorică. Fără a fi vorba, în toate împrejurările, de un raport de superioritate cu mediul înconjurător, îmi vine să-mi repet din nou, vorba franțuzească: *Je m'estime peu quand je m'examine, beaucoup quand je me compare*. Un fel de maximă – care într-o formă sau alta – m-a urmărit mereu și am invocat-o adesea. În al treilea rând, o foarte serioasă lecție de morală practică. Atunci când îți dai seama că extrem de puțini dintre contemporani gândesc în acest sens, nu-ți rămâne decât o singură posibilitate realistă: de a-ți urmări și realiza, cu toate forțele posibile, doar propriile proiecte. Dacă „absolutul” – colectiv, „românesc” etc. – nu este posibil, măcar realizarea „absolutului” personal rămâne singura soluție. Ceea ce, obiectiv vorbind, nu este chiar foarte puțin. Și, în sfârșit, revendicarea dreptului la inițiative libere și egale, legitime, ca oricare altele. Un intelectual liber, într-o societate dominată de mari constrângeri, dogme și cenzuri. Ceea ce – măcar în intenție – nu este iarăși, și nici nu poate fi, o atitudine neglijabilă. Aceasta ar fi partea plină a sticlei.

Cea „goală”, aș spune, este însă mult mai... „plină”. Eforturile mele, câte au fost – bine intenționate în tot cazul –, s-au dovedit practic inutile. Cu un termen mai blând: utopice, donquijotești. Într-o cultură unde lipsesc tradițiile, criteriile obiective și relațiile utile în această sferă. Iar voluntarismul cultural, într-un astfel de mediu, echivalează cu o zbatere, adesea ridicolă, în gol. Audiență reală nulă, asimilare inexistentă. Nu se pot depăși, în nici un caz, anumite etape istorice. Totuși, dacă ar trebui să ierarhizez oarecum „valorile” mele negative, într-o „cultură de poeți și publiciști” – în care categoric nu cred și pe care am denunțat-o cu vigoare (în special în *Politică și cultură*, pp. 320-326) – aș începe cu lipsa pasiunii și a voinței de construcție, sub toate formele, de la sinteză la enciclopedism. Se vorbește enorm de mult, se publică mici plachete, dar nu se urmărește decât efectul publicistic imediat. De unde, o adevărată mistică a actualității, fragmentului, cronicii și „eseului” de ecou imediat. Care, la noi, este un sinonim al improvizației și fușerei intelectuale. Ce-a dat, în astfel de condiții, așa-zisul „eseu” românesc? De fapt, nimic notabil.

O a doua carență a epocii ceaușiste, în proporții de stil și concepție națională culturală, este lipsa totală de spirit critic. O epocă eminamente acritică, fără nici o scară de valori exigentă și stabilă. Fără nici o preocupare în acest sens. Toți sunt și „suntem” egali. Toți „ne batem” foarte democratic „pe burtă”. Într-o libertate și dezinvoltură desăvârșită și nediferențiată. Orice exigență și triere reală de valori a dispărut. Preocuparea pentru

sensul exact și riguros al cuvintelor, respectiv al noțiunilor teoretico-literare, lipsește cu desăvârșire. Iar abundența, favoritismul și abuzul premiilor literare a dat și ultima lovitură de grație oricărei minime ierarhii și organizări culturale. Lipsa de comunicare, afinități și limbaj comun cu un astfel de mediu nu poate fi decât totală. Că devenisem iritant și nesuferit era inevitabil. Nu Ministerul Culturii rezolvă, în esență, astfel de probleme (cel mult administrative și financiare), ci mecanismele interne, profunde, organice, ale culturii. Care la noi încă nu există.

Idealul cultural irealizabil era dublat de un ideal ideologic-social la fel de irealizabil. După 1989, viața mea a luat un alt curs, în sfera ideilor și chiar a ideologiei organizate. Dar era tot mai greu de disociat între viața intelectuală și ideologică propriu-zisă și cea personală, chiar afectivă, într-atât cele două planuri se suprapuneau până la identificare. Deveneam, într-adevăr, eu însumi. Dar acest tip uman nu putea fi decât insolit, nesociabil și deci neasimilabil. Duceam o viață tot mai abstractă și ideologizată. Mă loveam însă de obstacolul inevitabil și decisiv: foarte slabă, ca să nu spun inexistentă tradiție ideologică românească. De unde, o primă concluzie profund negativă: poate că una dintre cele mai grave erori ale vieții mele intelectuale a fost ceea ce aș numi, fără nici un complex, naivitatea ideologică. Am crezut, încă din adolescență și prima tinerețe, că ideile pot fi convingătoare și eficiente prin ele însele. Că recunoașterea obiectivă a principiilor, valorilor și judecăților generale, abstracte, reci și impersonale este și logică și inevitabilă. Ei bine, m-am înșelat profund. În România, cel puțin, nimeni nu se bate pentru idei. Convingerile ideologice fecunde, de tipul meu – liberal, centrist, criticist etc. – sunt o mare raritate. Și atunci mă simțeam descoperit, izolat și dezarmat. De altfel, îmi dau tot mai bine seama: înțelegerea exactă a unor astfel de confesiuni nu este posibilă decât într-o cultură, unde valorile individualiste și raționaliste ale personalității umane libere și independente pot fi asimilate și înțelese. Ceea ce este departe de percepția actuală dominantă. Din punctul meu de vedere, o adevărată „dramă” ideologică și intelectuală. Dar fără a întrezări încă, la orizont vreo soluție. Poate, cândva, într-un moment mai favorabil...

Scot pentru moment din discuție mentalitatea comunist-marxistă, național-ceaușistă. Imensa majoritate a cadrelor didactice și publicistice ale generației medii s-a format în acest spirit și așa va muri. Din această direcție, deci, nici o speranță. La fel de grave, dacă nu și mai grave, mi se păreau ravagiile fanatismului și fundamentalismului ideologic de dreapta. Revenirea în față a „mitului lui Nae Ionescu”. Formarea și fetișizarea noului mit „Noica”, „Steinhardt”. Falsul prestigiu al filozofilor providențiali, *guru*, reapariția legendarului *Căpitan*, de această dată *filozofic*, doar altfel travestit. Dilemă teribilă cel puțin din perspectiva mea. Spirit liberal, nu puteam contesta difuzarea acestor idei, respectiv scrieri. Dar, în același timp, îmi era greu să nu observ și dogmatismul lor, inclusiv primejdia proliferării ideologiei naționaliste, inevitabil extremiste, șovine și antisemite. La un moment dat, în perioada Ceaușescu, Noica îmi era chiar simpatic. Îl consideram un bun exemplu de cultură alternativă. Dar când am constatat ravagiile pe care același Noica,

idolatrizat, le face în noua cultură liberă, prin dogmatizare – dominată de marele ifose „filozofice” ale lui Gabriel Liiceanu (o întrebare indiscretă: care este, la drept vorbind, opera sa „filozofică” propriu-zisă?) –, îmi spun că libertatea de expresie, în România postceaușistă, este scump, foarte scump plătită. În loc de un singur extremism, aveam acum de luptat cu două extremisme și deci cu două fanatisme ideologice. Și nu poți să nu te întrebi: care este cel mai periculos și mai nociv dintre ele?

Oricât aș dori să mă sustrag decepțiilor și rememorărilor negative – am început de altfel să obosesc (și chiar „să mă plictisesc”) de această interminabilă confesiune – nu pot să nu constat că, în ultimul deceniu (mai precis după 1989), contextul politico-social a fost la fel de deprimant. Experiențele negative s-au ținut lanț și ceea ce rețin acum este doar un foarte mic „comprimat” al unor contrarietăți și conflicte grave. Multe, total neașteptate. Pe cele de ordin politico-social propriu-zis le-am evocat anterior. Ce-au fost ele, de fapt, pe parcursul unei lungi agitații de ordin, să-i spunem, „public”? De la naivitate la bună-credință și serioase argumente ideologice, toate ipotezele sunt posibile. Până la urmă, nu pot să nu-i dau dreptate lui Mircea Eliade (citez dintr-un articol despre Panait Istrati și reacțiile sale politice): „Singura și marea armă a unui scriitor este independența față de orice formație politică”. Nu s-a ținut de cuvânt, dar are în principiu dreptate. Față de lumea politică românească, cea reală (nu din presă și de la TV) am o tot mai vie reținere. Faptul că o fotografie a mea (făcută imediat după arestare) figurează într-o celulă-muzeu a *Memorialului Sighet* are pentru mine doar un caracter anecdotic. Ceva în genul afișelor *Wanted Dead or Alive*, din *Far West*-ul american. Ea rămâne, oricum, emblema unei complete demistificări și decepții. Dar a fost atât de profundă și intransmisibilă, încât renunț, încă o dată, la orice explicații. De altfel și intolerabil de indiscrete.

Nu pot, totuși, să nu rețin – la fel de emblematic – cei doi poli ai singurătății mele „sociale” actuale. Unul profund deprimant. Altul, teoretic, pare să schițeze și un început de speranță. Doar că apărarea „istoriei”, în toate sensurile cuvântului, este mult prea grea. Greșesc mult când spun că nu mă regăsesc în societatea actuală? Mai precis, în psihologia colectivă națională? Trec peste faptul că nu mă consider cetățeanul aceleiași țări unde un fotbalist Hagi (câte cărți va fi citit la viața lui?) a devenit „erou național”. Au avut loc, recent (1999), cumplite catastrofe naționale, inundații, devastări teribile. Că statul trebuie să ajute, să dea îngrijiri de primă urgență este indiscutabil. Dar peste tot nu aud decât aceeași eternă litanie: „Statul nu face nimic”, „nu ne dă”, „nu ne ajută” etc. etc. Salvarea trebuie să vină exclusiv din partea statului, care trebuie – oricând, oricum și oriunde – „să dea” oricât și oricui. Niciodată n-am auzit într-un singur sat sinistrit și un gând ca acesta: „să săpăm și noi un șanț”, „să reparăm și noi podețe” etc. Nici cea mai mică inițiativă individuală de a te ajuta și prin noi podețe” etc. Nici cea mai mică inițiativă individuală de a te ajuta și prin forțe proprii. Acest instinct lipsește total. Ceea ce raportat la scară națională este teribil. Eterna mentalitate de asistat și resemnat-fatalistă mă deprimă chiar și mai mult decât toate imaginile catastrofice de la TV.

Un punct luminos totuși, la polul opus: *Noul concept de securitate națională*, lansat recent de președintele Emil Constantinescu. Un text ce va rămâne, probabil, literă moartă. Dar, cel puțin, se deplasează accentul de la ideea securității „colective”, „statale”, „naționale” la cea a individului și cetățeanului. Ceea ce – dacă privim cu atenție – reprezintă o adevărată revoluție ideologică. Alegerile vor fi pierdute. Zona de influență rusă nu este pusă în discuție de Americani (în „democratizarea” Rusiei nu cred o secundă). Emil Constantinescu va fi, probabil, doar o amintire. Dar el rămâne pentru mine singura figură luminoasă și pozitivă în sordida lume politică în care mi-a fost dat să trăiesc în ultimii ani ai vieții. L-am omagiat într-un mic articol. Regret sincer că n-am făcut-o de mai multe ori. Merita din plin.

De la un timp – și mai ales în ultimii ani – a intervenit și o altă modificare radicală a stilului meu de viață. Un refuz total, definitiv și, mai presus de toate, defensiv, al așa-zisei „vieți literare”. N-am făcut niciodată nici un secret din întreaga mea reținere și chiar repulsie pe care mi-a inspirat-o această „junglă” (capitolul 11). Dar acum a intervenit ceva mai mult: relații tot mai tensionate și mai ales periculoase. De unde o percepție tot mai acută a defectelor mediilor literare, dublată, din partea mea, de măsuri tot mai drastice de precauție. Le-am împins foarte departe. În ultimii ani n-am mai participat la nici un „colocviu” sau „târg de carte”, la nici o „lansare” colectivă. La Oradea de pildă, nu m-am mai dus și nu mă voi mai duce niciodată. Iar când trebuia totuși s-o fac – fiind vorba, uneori, și de cărțile mele – consideram această tristă ceremonie ca o adevărată corvoadă. De la ultimele două „târguri”, cel de la Cluj și de la București (Gaudeamus), cu prilejul prezentării *Comparatismului și teoria literaturii* am amintiri penibile. Să fii „prezentat” de... Adrian Năstase sau să fii declarat cu voce tare... „grec” de către cabotinelul clovn Dăian (un personaj grotesc și pitoresc, ce sufla mereu dintr-o trâmbiță) numai „plăcere” nu poate să-ți faci. Și trebuia totuși să mă supun acestui ritual din rațiuni de „publicitate”. Voi reveni și asupra acestui aspect. La noi, o adevărată pacoste a economiei editoriale de piață. Deocamdată, aș dori să-mi limpezesc și alte idei care mă preocupă. Și, uneori, chiar mă obsedează.

Aș vrea să pot schița – fie și în câteva linii, dar cu apa cea mai tare – un portret-robot al „scriitorului-tip”. Un personaj pe care-l detest și care mi-a făcut adesea viața imposibilă. Dacă până în 1989 existau încă unele rețineri, limite și constrângeri impuse de regim, după „revoluție”, adevărata psihologie, îndelung refulată a „scriitorului”, s-a dezlănțuit cu furie. În toate direcțiile și fără nici un scrupul. Departe de a exagera, generalizez doar câteva observații și trăsături curente. Dacă le percepeam mai dureros și mai iritat, probabil, decât alții, cauza este una singură: diferența de generație, vârstă, limbaj și formație intelectuală. Cred – dar ce spun? – sunt convins (a câta oară?) că m-am vindecat definitiv de literatură și de mediul său pentru tot restul vieții.

Mă irita tot mai mult – în primul rând – egalitarismul, populismul, lipsa oricărei ierarhii și scară de valori. Toți eram, suntem și vom fi în eternitate

„scriitori”, fără nici o clasificare și diferențiere. Nu numai valorică, dar pur și simplu identitară. Noțiunea de personalitate, de fizionomie literară proprie, necesitatea de a ți-o defini, afirma și apăra au dispărut aproape cu desăvârșire. Iar când încercai să rezisti uneori acestei tendințe nivelatoare începeau tot felul de represalii și antagonisme. În același timp, devenise tot mai strident exhibiționismul, punerea stridentă în valoare, egolatria impudică. Apar și definiții absolut stupefiant: „Nicolae Balotă este... cel mai învățat critic român” (Ion Zubașcu), „unul din cei mai mari cărturari ai noștri din toate timpurile” (Gheorghe Grigurcu). Și – vai! – nimeni dintre noi n-a prins încă de veste... Privesc de la distanță și spectacolul contagios al conformismelor, modelor și clișeele literare. „Postmodernismul” este cel mai cunoscut și răspândit dintre ele. Dar nu este singurul. Rar mi-a fost dat să văd, ca după 1989, „o viață literară” mai standardizată, mai conformistă și coruptă. Dar, cu o nuanță specială, specific românească, nu neapărat „interlopă”, ci doar personalizată, subiectivă, bazată pe un sistem individual și foarte rentabil de relații, figurat vorbind, de „rudenie”. Din această cauză, am evitat să fac orice vizită și în Basarabia, unde astfel de defecte – agravate și de provincialismul local – sunt ridicate la pătrat. Am regretat sincer această situație despre care am mai amintit. Câțiva tineri inteligenți, ca Vitalie Ciobanu și cei de la *Contrafort*, nu salvează, din nefericire, situația. De altfel, lipsa lor de preocupări ideologice mi-a alungat definitiv orice speranță de redresare și aliniere reală la standardele minime de tip „occidental”.

În cazul meu, a intervenit și o altă circumstanță agravantă. Nu spun că nu am și eu o bună parte de vină. Dar este o „vină” – cum să spun? – „obiectivă”, inevitabilă, produsă în împrejurări ce nu puteau fi evitate. Adevărul este că am devenit, în destule cercuri, un personaj detestat. Și cu atât mai antipatic, cu cât nu puteam fi negat nici integral (unele realizări erau totuși prea evidente) și nici pe deplin asimilat. Doar tolerat la limită, înconjurat de mulți ostili și chiar dușmani declarați. Îndrăznesc să fac, din nou, o mărturisire, poate, pentru mulți, exagerată, extravagantă. Nu mă tem nici de Securitate, nici de SRI, dar de un anume tip de scriitor român, efectiv, mă tem. De ce? Fiindcă instituțiile amintite ascultă, oricum, de o minimă logică a sistemului, de unele regulamente și instrucțiuni interioare. Pe care, timp de decenii, am învățat să le descifrez bine. Să le parez și astfel să mă sustrag unor atacuri dușmănoase. Pe când scriitorul român, de acest tip, este în același timp „impvizibil și vindicativ până în pânzele albe. Lumea „literară” ia adesea aspecte patologice, lipsite de orice scrupule. Mi-am impus, de mult, să nu mai citesc astfel de atacuri și insulte. Ele îmi cad mereu sub ochi doar prin ecouri indirecte. De ce m-aș enerva nu numai inutil, dar și periculos prin consecință, de insultele și jignirile unui Paul Goma, de pildă? Sau de... „surâsul Hiroshimei”? Sau ale lui Gheorghe Grigurcu? Totul este atât de absurd și de nemotivat, încât orice analiză rațională devine imposibilă. Acești domni ar trebui să-și amintească și de o vorbă a lui Talleyrand: *Tout ce qui est excessif est insignifiant*. De altfel, am renunțat la orice polemică, la orice „răspuns” la atacuri. După ravagiile revoluției comuniste, cultura română are nevoie de construcții și studii

serioase, nu de polemici sterile și egocentrice. În toate domeniile. Ceea ce nu înseamnă că viața noastră literară n-are și figuri luminoase. Cred că Ana Blandiana oferă cel mai frumos exemplu. În orice caz, este femeia scriitoare pe care o admir cel mai mult în România actuală. Fără intransigența și marea sa capacitate de a suporta atacuri și insulte, *Alianța Civică* și *Memorialul Sighet* – două realizări considerabile – n-ar fi fost niciodată posibile. Un frumos exemplu de intransigență civică, ținută intelectuală și conduită socială. Îi aduc un sincer omagiu.

Numai că, din nefericire, *una rondinela non fa primavera*. Singur, înconjurat de dușmani, incapabil de riposte imediate, abia tolerat în unele publicații, am decis „să nu mai ripostez” în nici un fel. Fără aliați, fără *suporteri*, chiar și în problemele cele mai importante. Replica mea la antioccidentalismul violent al unui Hurduzeu oarecare nu s-a bucurat de nici o semnalare favorabilă, de presă, deși felicitările... orale n-au lipsit. A fost, dacă mai era nevoie, încă o drastică lecție de înțelepciune practică. Cum m-aș putea efectiv apăra de voința morbidă de terfelire, gen *atac la persoană*? Titlu simbolic pentru o astfel de psihologie? Mă găseam deci mereu izolat și dezarmat într-o presă fără scrupule.

De altfel, în România cel puțin, nici o polemică n-a dat, vreodată, nici un rezultat. Dar, în ultimul timp, grobianismul a depășit orice limită. Și de abia acum, *en fin de partie*, am învățat și lecția absurdelor polemici ale lui Macedonski, de o violență și o bună-credință exasperante. În bună parte, nu numai faimoasa epigramă l-a scos, până azi, din adevărata circulație, ci și astfel de permanente atacuri. Un simbol absolut al neadaptării și neintegrării în „viața literară” românească. O victimă a cărei biografie o cunosc destul de bine. Am învățat lecția prudenței și lucidității, a izolării și reprimării oricăror impulsivități necontrolate. Prefer o viață nepublică, ștearsă, izolată, dar pe cât posibil liniștită unei agitații sterile și periculoase. Din care cauză, ieșirea mea cvasicompletă din această „viață literară” o consider una dintre cele mai mari realizări ale sfârșitului vieții mele. Nu este vorba nici de tristețe, nici de resemnare, nici de capitulare, ci doar de evaluarea lucidă a unui raport obiectiv de forțe. Net în defavoarea mea. Și de realizarea – mai ales – a unui indispensabil echilibru interior de care aveam vitală nevoie.

Ceea ce nu înseamnă că am capitulat cu desăvârșire. Am rupt orice legătură cu Uniunea Scriitorilor și, fără a fi fost un inițiator al grupării rivale ASPRO, am aderat imediat la obiectivele sale. Am devenit chiar un fel de președinte onorific al juriului care decernează anual premii. Cred că alegerile noastre și ale „mele” au fost bune: Andrei Cornea, Lucian Boia, recent Dorin Tudoran. ASPRO are – cel puțin în ochii mei – un mare merit ideologic: a îndrăznit să-și afirme independența, diferențierea și chiar contestarea organizației și practicilor vacii de muls, denumită și Uniunea Scriitorilor. Abuzurile, premiile absurde, favoritismele au întrecut orice măsură. Cel puțin anul trecut și anul acesta, ele au depășit orice imaginație: marele premiu de roman acordat lui... Alexandru George? „Opera Omnia” lui Cornel Regman și Nicolae Balotă? Cu drept cuvânt, protestele din presă

au fost cum nu se poate mai legitime (Ruxandra Cesereanu, Mircea Martin etc. etc.). Ceea ce nu înseamnă că am vreo afinitate reală cu „optzeciștii”. Unii membrii ASPRO (Gheorghe Crăciun) m-au și atacat. Ideea de solidaritate lipsește, încă o dată, cu desăvârșire. Dar, cel puțin, stimez această organizație pentru spiritul său de independență și alternativă la formele oficiale de organizare literară. De fapt, singura mea legătură reală este Ion Bogdan Lefter, cu care mă înțeleg bine. În rest, un vid cvasitotal. Este, de fapt, singurul cordon ombilical ce mă mai leagă de așa-zisa „viață literară”. În care nu mă mai regăsesc și unde, de fapt, nu m-am regăsit niciodată. Explicația este fundamentală și de esență. O subliniez din nou.

Adevărul este că n-am fost, nu sunt și nu voi fi „om de litere”. Așa cum nu ești tenor, nu ai ochi albaștri și nici vocație de jucător de hochei. Nu este nici o calitate, dar nici un defect. Un simplu dat temperamental și de vocație și nimic mai mult. Un punct capital, crucial chiar, al existenței mele, pe care abia după 1989 am început să-l afirm și să-l revendic tot mai energic. Nu sunt obligat nici prin Constituție, nici prin lege, să fiu „literat”, „critic literar” sau „spirit poetic”. Problemă, pentru mine capitală, pe care, în sfârșit, pot s-o definesc și s-o analizez în toată complexitatea și implicațiile sale. Nu exagerez câtuși de puțin când vorbesc de o adevărată eliberare. De o afirmare – fie și foarte tardivă – a adevăratei mele identități intelectuale. Este și motivul pentru care trebuie să insist puțin asupra acestei situații cu totul speciale, care mi-a falsificat aproape întreaga existență intelectuală. Nu dramatizez nimic. Am însă dreptul să arunc în cele din urmă – ca să mă exprim astfel – la coș „un pașaport” fals cu care am călătorit, constrâns, timp de decenii, în condiții de semiclandestinitate, în cultura română. O situație rară în mediul nostru intelectual. De altfel, cel puțin sub acest aspect, destul de anodin și mediocru.

Explicația este pe cât de simplă pe atât de dramatică în felul său și de hotărâtoare pentru destinul meu personal. Am atins, de fapt, punctul nodal, vital, absolut decisiv, al acestei *Vieți*. Am ajuns la un stadiu când pot să privesc direct, în față, lucid și onest în același timp, marea și suprema „mea” realitate. Mai mult: când pot s-o exprim și s-o definesc simplu și brutal, dincolo de orice ipocrizii și inhibiții. Este vorba – repet – de ruperea definitivă, iremediabilă, de literatură și de orice formă de studiu istorico-teoretico-literar. Am curajul și, mai ales, posibilitatea de a-mi revendica pe față întregul adevăr al vieții mele. Capital și definitiv: literatura a jucat un rol minim în întreaga mea dezvoltare intelectuală. Constat încă o dată – și fără regrete – că am citit foarte puțină literatură (exceptând pe cea clasică). Iar literatura epocii ceaușiste n-am parcurs-o aproape deloc. Nu mă sfîșesc să declar că nu o cunosc decât foarte, foarte puțin. Că ea nu m-a interesat în nici un fel. Dar, de fapt, intervenea ceva mai mult. Cu mult mai mult decât o simplă repulsie ideologică. Ce importanță mai are dacă am citit sau nu pe Marin Preda sau Nichita Stănescu, de pildă? Nici una, dar absolut nici una. Nume (și multe altele) ce nu-mi spuneau mai nimic.

Esențial era cu totul alt fapt: dezinteresul fundamental, organic, definitiv pentru orice fel de literatură beletristică, de ficțiune, pentru poezie și

orice stil lirico-imagistic. Nu mă regăsesc pur și simplu în nici o „Românie literară”, ca entitate, fără însă vreo antipatie sau repulsie. Este vorba doar de o lipsă totală de afinități, de o altă structură spirituală (bună, rea, nu discut acum). De alte aspirații și centre de atracție intelectuală, total diferite. Nici calitate, nici defect. Ci doar afirmarea identității unui alt „tip” intelectual, cu legitimitatea sa nu mai puțin normală și acceptabilă, în orice cultură din lume. În definitiv, unde „scrie” că trebuie neapărat să fiu „om de litere” și un mare amator de „literatură”? Și faptul că am fost constrâns, timp de decenii, să mă complac – de bine, de rău – într-un astfel de regim artificial, a constituit pentru mine o adevărată dramă intelectuală. Refulată și pe cât posibil cât mai bine mascată. Totuși nu suficient de bine ca „să nu se simtă”. Și că, în consecință, să nu fac parte cătuși de puțin nici din literatură și nici din „viața literară”. Redundanță... „vidicativă”?

Asemenea mișcărilor și seismelor unor plăci tectonice, de mari adâncimi, răbufneau acum la suprafață și unele amintiri, care mă defineau – pe atunci foarte confuz, dar riguros în același sens – ca un „antiliterar” structural. La unele reacții spontane, pur instinctive, în fața unor extravagante (cel puțin din punctul meu de vedere), G. Călinescu mă zdrobea și mă călca în picioare: „Dar ce, dumneata ești scriitor?”. Avea, evident dreptate, deși jignirea era enormă. Iar obligații „literare”, de acest tip, nu aveam în nici un fel. Sau, cu altă ocazie (cred că am mai spus-o): „De ce nu te-ai făcut inginer?”. Căci intuiția îi spunea (și nu greșea) că nu aveam, efectiv, nici o afinitate cu stilul său critic, tautologic, „de a recrea emoția” pur literară a textului. Deci o critică de simplă „recreație”, care, într-un alt limbaj, nu urmărea decât transmiterea aceluiași efect al textului, *verbi gratia*, doar „analizat”. Evident că astfel de lovituri erau – mai ales pe atunci – traumatizante și grobiene cum nu se mai poate. Dar ele defineau, în esență, o realitate obiectivă. Unele detalii ale relațiilor mele cu G. Călinescu oferite de Pavel Țugui, în *Amurgul demiurgilor*, nu exprimă nici pe departe astfel de aspecte și nuanțe cu adevărat revelatoare. Scriitorul de talent G. Călinescu transforma sistematic literatura în „literatură”. Ceea ce echivala, după el, cu „critica literară”.

Oricum, de atunci, am început să văd „literatura” cu alți ochi. Mai întâi „teoretici” (ceea ce nu preocupa pe G. Călinescu în nici un fel). Apoi, în cele din urmă, fără nici un interes fundamental de ordin emoțional estetic-literar. „Ideologul” din mine se afirma cu tot mai multă putere. Și desprinderea de trecutul meu așa-zis „literar” nu putea să nu se afirme decât cu tot mai multă vigoare și în forme definitive. Un proces inevitabil, de care nimeni nu este de vină. Dar a fi etern culpabilizat că nu sunt „scriitor”, „critic”, „beletrist” sau nu mai știu eu cum, mi se părea o culme a absurdului și lipsei de intuiție. Pe de altă parte însă, știam tot mai bine, că întreg contextul nu mă favoriza. O tradiție de acest tip lipsea complet incipientei reflexii literare românești. Iar presiunea „vieții literare”, începând cu cea a exilului, se dovedea enormă. Făceam „recenzii” pur ideologice în publicații străine (detaliu pentru epocă nu lipsit de importanță), din Bujor Nedelcovici sau D. Țepeneag despre cărți interzise în țară (pentru a da doar două

exemple). Dar pe acești scriitori beletrști, nu aceste aspecte și elogi îi interesau în mod deosebit. Și, în consecință, ei „nu mă recunoșteau” ca făcând parte din aceeași familie de spirite. Nu greșeau. Dar nici eu nu făceam nici o eroare când îmi afirmam propriul sistem de percepție. La care credeam – și cred în continuare – că am tot dreptul, cu toate justificările. Ingratul D.Ț. m-a și insultat, incalificabil.

Urmarea acestei stări de spirit, profund negative în esență, este cum nu se poate mai neobișnuită, chiar stranie: pur și simplu „nu mai iubeam” cărțile mele anterioare. Nu numai că le-am plătit prea scump, dar constatam, an după an, cum ele deveneau tot mai străine de mine. Tot mai îndepărtate și mai indiferente. Din care cauză, nu numai că am renunțat (și în două cazuri precise am și refuzat reeditarea lor), dar nici nu le mai redeschideam. Cel mult pentru a-mi reaminti o referință bibliografică sau un detaliu oarecare, într-o cu totul altă ordine de idei. Același sentiment îl aveam și pentru întreaga mea bibliotecă de studii teoretico-literare, în mai multe limbi, nu chiar mică. pe care abia aștept s-o donez (am făcut și un act de donație) BCU Cluj. Ceea ce vedeam în jurul meu mi se părea tot mai depășit, inactual, indiferent conștiinței mele.

Și, amănunt deloc lipsit de importanță, în plus și foarte incomod. Căci aglomerația, din cauza lipsei de spațiu, devenise tot mai greu de suportat. În timp ce cărțile ce nu mă mai interesau ocupau aproape întreg spațiul disponibil, lucrările de ideologie (legate pe teme) stăteau aliniate, de fapt înghesuite, pe jos. Iar pentru a le găsi și consulta, trebuia să mut din loc, fără exagerare, de fiecare dată, zeci de astfel de pachete. Un adevărat chin, ce mă aducea uneori la exasperare, la „conflicte” cu L., cu mine însumi etc. etc. Mă simțeam pur și simplu sufocat de noua (devenită între timp vechea) „critică”, de tot felul de dosare, de xeroxuri, de cutii de fișe. Pe care, în parte, le-am transportat în pivniță. Dar nu pe toate. Cum mă mai puteam orienta în acest haos, nici eu n-aș putea da o explicație. Poate o bună memorie și un spirit foarte precis de clasificare par să fie singurele răspunsuri plauzibile.

Ruperea completă și definitivă de „vechiul meu” obiectiv critic explică și mai bine această radicală „mutație”. Din motive de supraviețuire critică, am practicat – mai bine spus „am inventat” în critica românească cel puțin – *critica ideilor literare*: analiza cărților de teorie a literaturii de toate tipurile. După 1989, a intervenit o a doua mutație, o clarificare definitivă, trecerea de la *critica ideilor literare*, la *critica de idei*, pur și simplu. Ceea ce echivalează – aș sublinia cu tărie – afirmarea adevăratei mele identități critice: critica de idei, cu tendință tot mai precisă de a deveni un mic „ideolog”, în sensul secolului 18, așa cum am mai precizat. Adaptat, bine-înțeles, realităților românești actuale. Gestul semnifică, pentru mine și o adevărată eliberare: de un trecut de care voiam să mă despart definitiv, de o tradiție critică perimată, de întreg beletrismul și impresionismul criticii impresioniste; de pretinsa „critică de întâmpinare” și de a combate toate metodele, moravurile, combinațiile, sistemele sale de reciprocități și de publicitate și multe, multe altele. Și nu în ultimul rând egoismul literar și limbajul său personalist-agresiv, devenit tot mai străin de mine.

În această privință, progresul personal a fost enorm și numai cărțile de tip „nou” pentru mine, publicate după 1989, mă „exprimă” cu adevărat. Chiar dacă încă imperfect, parțial și cu inevitabile discontinuități. Lăsam în urmă și fragmenatarismul dominant și lipsa de interes pentru sinteze și încadrări comparatiste, precum și falsul beletrism al stilului divagant și prolix, nemaivorbind de pseudoimaginele critice și formulele fericite. Aveam deci foarte puține regrete: de a nu fi scris niciodată despre Radu Enescu, de pildă, care ar fi meritat din plin, din partea mea, această atenție. Începeam, în orice caz, un drum nou. Aproape un salt în necunoscut. Căci operația, cu totul singulară, nu mai fusese încercată, mai mult sau mai puțin sistematic, la noi, de nimeni, niciodată înainte.

Ceea ce nu înseamnă că viața și conștiința mea critică au devenit mai ușoare. Mai întâi, mă simțeam mereu „vinovat” față de autorii ce începeau să-mi ofere, după 1989, cărți de acest tip și despre care nu scriam. Sau dacă o făceam, distanța în timp era mult prea mare. Când izbuteam să scriu despre ei – cu tot interesul de care eram capabil – se întâmpla și un alt „accident”: mă vedeam invadat de întreaga lor producție nu numai română, ci și străină (cazul cel mai tipic: Lucian Boia). Dar pentru mine, cel puțin, lectura unei reviste puțin circulate, gen *Sfera Politicii*, era mult mai interesantă decât a *României Literare*, deși constatăm, în același timp, că astfel de recenzii erau foarte puțin urmărite. Și chiar dacă lucrările după 1989 n-au trecut neobservate, mai nimeni nu reținea adevărata lor identitate și orientare, izolat între „dreapta” și „stânga”. Eram, de fapt, unul dintre puținii critici ideologi liberali autentici, specie foarte rară la noi: Stelian Tănase, Dan Pavel, Alexandru George (destul de autodidact, dar meritoriu și liberal sincer) și... cam atât. A trebuit să existe un Vladimir Tismăneanu, din străinătate, care să observe, că eram „unul dintre puținii intelectuali liberali autentici din România postceaușistă” (*Fantasmele salvării*, p. 211). Însă în... clubul criticilor politologi tot nu eram primit. Rămâneam eternul... „istoric literar” bine-cunoscut. Ceea ce, de fapt, nu mai eram de mult. Pot spune, de decenii. Dar puterea clișeeilor a fost este și va fi – cum bine se știe – totdeauna foarte mare. Practic, invincibilă.

Oricum ar fi, în autobiografia mea intelectuală, am parcurs o etapă decisivă, care m-a redat mie însumi. Și poate mai mult decât atât: mi-a dat întreaga libertate spirituală la care aspiram și aveam tot dreptul. Acea de a citi și scrie exclusiv ce și despre temele ce mă interesau. Proiecte și aspirații aveam multe. Volumele necitite, cumpărate – unele – cu decenii în urmă, mă așteptau nerăbdătoare. Știam bine că nu le voi parcurge niciodată pe toate. Dar, cel puțin, puteam să mă limitez, în sfârșit, la una sau două proiecte finale. În jurul cărora se puteau grupa, în mod organizat, o adevărată constelație de lecturi specializate. Mă puteam concentra asupra unor proiecte de *longue haleine*: *Cenzura și libertatea în România*, amintită, care dorește să fie și o carte de referință a culturii române neoliberale moderne. Și dacă voi mai putea, încă o carte de același tip, cu un accentuat caracter de manifest. Despre care am mai amintit; să-i spunem, deocamdată, *Pentru o cultură liberală*. Pariu teribil de riscant. Cu vârsta, cu timpul, cu

blazarea și oboseala inevitabile. Cu lipsa aproape totală de preocupări și interes de acest tip în cultura și publicistica română actuală. Oricum ar fi, acest rol de „pionier” începea să fie pe cât de obositor, pe atât de pasionant și stimulant. Făceam efectiv – încercam cel puțin – în cultura română ceva „nou”. Ceea ce mă consola de toate asperitățile și dificultățile inevitabile ce nu erau deloc, dar absolut deloc, puține.

Se pune, în sfârșit, în cele din urmă, și întrebarea finală: ce rămâne, ce „rezistă” – mai mult sau mai puțin – la capătul acestor agitații și activități timp de șase decenii? Se poate vorbi de „eșec” sau de „succes”? Și, în situația din urmă – dacă acesta a existat într-adevăr – care au fost, în cazul meu, conținutul și condițiile sale? Și mai ales obstacolele, adversitățile și întreg complexul de împrejurări ce a făcut ca el să fie adesea blocat, handicapat, de multe ori chiar anulat? Este mai mult decât o problemă personală: una de recepție și asimilare, de integrare și izolare culturală. O astfel de carte, cum este această *Viață*, ar avea deci nevoie – în primul rând – nu de „o critică” propriu-zisă, ci de un sociolog literar. Ar putea examina pe larg, pe baza unui destul de bogat material, un adevărat „caz” de recepție socială, respectiv cultural-ideologică. De „succes” și „insucces” critico-literar și ideologic românesc, într-o epocă istorică precisă. Dar nu în termeni clasici de vanitate și orgolii de autor, ci de eficiență și recepție constructivă, fecundă. O astfel de analiză ar fi mult mai interesantă și mai instructivă decât toate satisfacțiile și insatisfacțiile personale. Câte au fost. Îndrăznesc să anticipez – în termeni cât mai sintetici și mai sobri – tocmai astfel de cercetări și concluzii. Dar, mai întâi, încă o precizare preliminară, esențială.

Experiența unei întregi vieți îmi spune că „succesul”, respectiv „recepția” unei opere, activități, inițiative etc. este expresia conjugată a două categorii de factori, dintre care, doar cea dintâi este cu adevărat determinantă. Este vorba, în primul rând, de un ansamblu de condiționări și realități sociale, de sisteme de influențe și presiuni, de integrări și reciprocități. Un capitol la care am stat, totdeauna, foarte „prost”. Evident, există și explicații: aparțineam unei alte generații, reapărută la suprafață după decenii întregi de închisoare și interdicții, de o altă formație culturală. Nu pot omite, bineînțeles, nici o serie de defecte și impedimente personale, asperități de caracter, lipsă de experiență socială, o remarcabilă incapacitate de adaptare și multe alte obstacole amintite adesea.

Dar ceea ce mă uimea cel mai mult, adesea până la perplexitate, era situația următoare: în ce calitate X sau Y mă „recunoaște” sau nu? Mă „primește” sau mă „elimină” din cultura română? Doar fiindcă deține momentan anumite poziții sociale, didactice, editoriale sau redacționale? Cu această situație nu m-am împăcat, în conștiința mea, niciodată. Dar a trebuit, în cele din urmă, s-o accept ca pe o fatalitate. Treceam atunci printr-o gamă întreagă de sentimente. De la revoltă și exasperare, la sfidare și indiferență simulată. Uneori chiar sincer blazată. Nu găseam un răspuns satisfăcător – și de fapt nu l-am găsit cu adevărat nici până azi – la o întrebare și o obsesie, pentru mine esențială: de ce aveam senzația de a cădea mereu în gol? Că insuccesul mă urmărește mereu? Că toate realizările

mele, unele incontestabil obiective, n-au nici pe departe „recunoașterea” pe care ar merita-o? A valorilor pe care le cultiv, în primul rând. Repet. Nu este vorba deci, cu prioritate, de satisfacții de amor propriu. Deși nu văd deloc de ce ele ar fi culpabile sau nelegitime. Având o concepție pur culturală despre întreaga mea activitate și, mai ales, despre întreg ansamblul activităților noastre culturale, sufeream efectiv când vedeam că până și cele mai bune intenții nu numai că nu sunt „înțelese” (ceea ce se întâmplă adesea, oriunde și oricând), dar sunt mai totdeauna întâmpinate cu ostilitate sau bagatelizate. Cel puțin, de către așa-zisa „critică de autoritate”, pe care, de altfel, o contestam în esență.

Vorba lui Sorin Antohi, foarte amical, dar fără voie „ironic”. Supus, în orice caz, unei mari presiuni, din partea mediului său ambiant (*GDS*, grupul de la 22 etc.): „Pentru cine scrie Adrian Marino” (22, 19-25 august 1993). El intuia o situație anormală, insolită și, în ultimul rând, nedreaptă. Dar faptele, imediat controlabile, rămăneau totuși „fapte”. În același sens, „Cui i-e frică de Adrian Marino” (*Echinox*, 1-2-3/1997) de Doru Pop. Și toate negative. Cel puțin la suprafață. Că o anume recepție, marginală, subterană, constantă a existat, fără îndoială, aceasta – în condițiile de atunci și mai ales în cercurile influente centrale – nu puteau și nu avea cum să se observe. Voi mai reveni asupra acestei situații, anormale, caracteristice statutului meu cultural nefiresc (și nedrept).

Deocamdată, situația de a fi și de a rămâne mereu singur, de a lucra în gol era dominantă. Oricât aș invoca și cauze obiective: lipsă de tradiție, de preocupări de acest gen, de relații utile, de prieteni influenți etc. etc. Încerc să definesc și să analizez această stare de spirit cu toată obiectivitatea și răceala de care sunt capabil. Nu cred, în orice caz, că mă îndepărtez mult de adevăr. Și nu aștept, mai ales, nici o compătimire. Dar șase decenii de adversități și lovituri lasă, orice s-ar spune, unele urme. Multe răni. Între timp, s-au cicatrizat. Altele însă nu. Memoria afectivă, neplăcut de puternică în cazul meu, mă împiedică „să uit”. Și adesea nici nu vreau să uit. Într-atât unele nedreptăți erau flagrante și profund imorale. „Nu mi-am admirat” niciodată epoca. Și nici n-o puteam face, oricât aș fi dorit s-o ignor sau, în disperare de cauză, s-o accept. Așa cum era. Plină de mizerii și abuzuri. Dar mi-a fost cu neputință. Rar perioadă mai nefericită, din perspectiva mea, a culturii și civilizației române. În care mi-a fost dat să scriu și să acționez, într-un sens sau altul.

Dacă am un real regret – analitic în primul rând, dar și al incapacității expresiei precise a unor nuanțe – este că nu pot (încă?) defini cu claritate această permanentă senzație de „vid”, de „gol”, de „singurătate” intelectuală, obsedantă, din jurul meu. Cred totuși că pot identifica, fără iluzionare, două cauze esențiale. Prima ține, foarte probabil, de o anume trăsătură temperamentală. Nu accept doar „să investesc” și să nu obțin nici cel mai mic „rezultat”. Mi se părea nedrept – pe toate planurile – „să dai” mereu și să nu primești nimic în schimb. Este chiar atât de meschin, de plat, de mercantil să evaluezi – chiar și în domeniul cultural – în termeni de „câștig” și „pierderi”? În sensul ideal al cuvintelor? Simțeam că se produce un anume

dezechilibru (metafizic, existențial, cosmic sau cum vrem să-i spunem). Mi se părea că ceva se rupe sau se dereglează în ordinea universală, în care – în ciuda unor evidențe contrare – încă mai „credeam”. Nu chiar naiv și cu destul de bune argumente.

Dar mai intervenea și o a doua „nedreptate”. După mine la fel de reală și nocivă. Eram convins că lipsa totală de încurajare de care „mă bucuram” este nefastă culturii române în totalitate. Nu în sensul – în nici un caz – că m-aș fi considerat vreodată în centrul său. Și că de soarta mea ar depinde întreaga cultură română actuală. Eram doar convins că apărăm și cultivăm o serie de valori de cea mai mare importanță pentru construcția și dezvoltarea întregii noastre culturi. Munca sistematică, organizată, permanentă, aș spune „zi de zi”, în vederea unor lucrări de referință, care să elimine unele „goluri” evidente, mi se părea, pe nedrept, ignorată, nerecunoscută, bagatelizată, ironizată. Și atunci mă revoltam. Desigur că era vorba și de o decepție personală. Dar cu mult mai mult decât atât: eram atât de convins că o cultură doar de poeți și publiciști este și rămâne iremediabil minoră, încât orice atentat la îndreptarea acestei stări negative de lucruri îmi apărea ca o lovitură extrem de gravă dată înseși ființei culturii noastre privită în esență, ansamblul și destinul său.

Nu mă resemnam, în nici un caz, la o stare de eternă subdezvoltare, satelizare și colonizare culturală. La o cultură de veșnic sincronizați și compilatori. De mărunți discipoli balcanici ai lui X sau Y din *Cartierul Latin* ori *elsewhere*. Uneori, intimidat, credeam că sunt doar un maniac, un obsedat al unor idei fixe. Un anormal, un extravagant ridicol. „Un extra-terestru”, cum m-a și caracterizat de altfel cineva (o unguroaică în vârstă), greu de spus dacă admirativ sau numai ironic (de altfel cum și cred). Pe scurt, scenariul unei drame personale, sociale și culturale, în același timp. Și mi-a trebuit tot stoicismul și echilibrul interior de care eram capabil să „rezist” moral unor astfel de tensiuni. Să nu mă descurajez și să nu pierd iremediabil partida. A fost greu, uneori inimaginabil de greu. Cred că am mai amintit de un titlu din Shakespeare, care „mă definește” și care îmi place foarte mult: *Love's Labour's Lost* (*Peines d'amour perdues*, în versiune franceză). Luptam cu un vid cultural și cu o mentalitate total diferită și mai totdeauna ostilă. Visam „o bibliotecă românească” abstractă, teoretică, impersonală, indispensabilă. De fapt, o *fata morgana*, de care eram cum nu se poate mai conștient. Apoi, în însingurarea mea rece și fără aliați, îmi reveneam. Mă redresam moral. Și acceptam, din nou, întreaga situație ca pe o fatalitate inevitabilă și porneam mai departe. Dar cât de greu mi-a fost adesea nimeni nu va ști, de fapt, vreodată.

Cred că salvarea morală și, până la un punct, și cea socială, s-au datorat tendinței mele, în același timp temperamentale și, pretențios spus, „filozofice” de a-mi obiectiva toate situațiile personale, chiar și cele mai subiective și neplăcute. Altfel spus, a mi le explica, a le găsi cauzele, eventual și soluțiile. De unde, o permanentă dedublare, de „erou” și „critic” în același timp. Mai exact spus: de a trăi mereu o ambiguitate temperamentală fundamentală. Căuză obiectivă și totodată victimă inevitabilă. Ceea ce m-a

ferit de catastrofe morale iremediabile, dar care nu mi-a dat – nici pe departe – satisfacțiile la care credeam că aveam dreptul. Un insucces, oricât ar fi de inexplicabil, de firesc, rămâne în orice caz un insucces. Adesea greu de suportat. Și șase decenii de insuccese, eșecuri și ratări destule – oricât de asumate – sunt nu mai puțin insuccese și eșecuri dintre cele mai apăsătoare, în serie continuă mai totdeauna.

Că nedreptatea și eroarea erau adesea flagrante nu mai avea, din acest punct de vedere, aproape nici o importanță. Mă imunizasem tot mai mult împotriva lor și nu cădeam în disperare sau descurajare. Eram de mult convins că „celebritatea” nu depinde de mine (Epictet mi-a spus și acest mare adevăr) și căutam să supraviețuiesc în condiții cât mai suportabile posibil. De multe ori reușeam. Alteori nu. Știam bine, chiar foarte bine, că inamicul public numărul unu nu era, pentru mine, decât „scriitorul român”. Din care cauză – mai ales în anii din urmă – îmi luam toate precauțiunile posibile împotriva acestui „gangster” redutabil. Un fel de mărunț Al Capone sau Dillinger de periferie balcanică sordidă.

M-a interesat într-o perioadă, destul de îndeaproape, problema „succesului” și a „insuccesului”, pe care am evocat-o sumar anterior și în linii foarte generale. Adunaseam chiar și unele materiale (xeroxuri, fișe, tăieturi etc.), dar n-am găsit încă răgazul unei cercetări pe această temă. Eram, oricum, ferm convins că succesul este un fenomen pur social, de recepție, relații, cointerese și complicități. Am regretat și mai mult faptul că nu m-am putut concentra și asupra problemei adiacente și într-un sens identice, a „valorii”. Că n-am rezolvat-o teoretic cel puțin, din punctul meu de vedere, deși am adunat destule materiale și în acest sens. N-are rost să ascund că totul pleca de la o contrarietate fundamentală, care mă urmărește mereu: în ce calitate și în baza căror argumente X sau Y „fixează” (vorba vine) valoarea unui scriitor? Întâlneam acest tic la toți cronicarii literari, chiar și la cei mai mediocri, deși nici unul dintre ei nu putea fi strâns cu ușa.

Totul pleca de la două realități invincibile, inevitabile și incontroabile: o serie de preconcepte directoare, care dădeau o semnificare aparent teoretică unor pretense judecăți de valoare și o cât mai solidă poziție redacțională, de mare „autoritate”. Prin contaminare, influență, conformism și toate celelalte fenomene ale vieții literare astfel de realități deveneau dogme, judecăți canonice, pretins definitive. Era imposibil de luptat – mai ales de unul singur – împotriva acestei situații – încă o dată spus – de pură sociologie literară. Și mai mult decât atât: de pură mitologie literară. Căci „mitul criticului de autoritate” era mai puternic decât orice contraargumente critice și chiar de minim bun-simț. Eram în total dezacord cu întreg impresionismul dominant, practicat mai totdeauna la un nivel pur empiric, în definitiv, cine nu are „impresii”? Chiar și portăreasa de bloc. Și de ce o „impresie” ar fi mai legitimă, mai autorizată, mai convingătoare decât oricare alta? Criterii strict obiective de evaluare, categoric, nu există. Dar există altceva, mult mai important în astfel de situații: prestigiul sociocultural al emitentului și capacitatea și viteza de circulație a judecăților sale de valoare. Și din acest punct începeau toate antagonismele, toate polemicile.

Și, drept urmare, întreaga mea izolare culturală, critică, situație la care revin încă o dată, cu extremă neplăcere. *Theoria cum praxis*, vorba lui Leibniz, căruia nu puteam să nu-i dau dreptate.

Despre „cultura română” vorbesc mai mult ca și până acum, aproape numai în sensul unui proiect ideal. Deoarece, din punctul meu de vedere – după jumătate de secol de totalitarism – ea practic aproape nu există în parametrii săi clasici. Rămâne doar un proiect teoretic, o nostalgie ideologică, o reverie cvasilivrescă, radical deosebită de preocupările culturale imediate, curente. Despre lipsa de preocupări ideologice am amintit în repetate rânduri. Despre excesul de „poezie” și „literatură”, ca formă predilectă de expresie, la fel. Într-un loc, T. Arghezi amintește și el într-un articol despre „Luna Pădurilor” (mi se pare), că suntem un popor de poeți și nimic mai mult. Despre preocuparea aproape exclusivă doar pentru temele specifice „vieții” zise „literare” nici nu mai vorbesc. Din toate aceste motive, suntem și rămânem cel puțin cu jumătate de veac în urmă față de nivelul ideologic al Europei Occidentale. Mă întrebam mereu cine citește și cumpără cărțile de la *Humanitas*, *Nemira*, *Polirom* și celelalte. Probabil foarte puțini, în orice caz, o influență directă asupra clasei politice, în general, nu se constată. Iar revistele, de mic tiraj, unde astfel de idei circulă, într-adevăr, ele nu predică de fapt, decât unor convertiți. Progresul real este încă inexistent și pe toate planurile.

Într-un sens, ceea ce doream și ceream epocii mele – mai ales după 1989 – era și foarte puțin și foarte mult. Aveam o anume concepție despre cultură. Și foarte tradițională, clasică într-un fel, dar și foarte modernă, raportată la ravagiile comuniste și la vidul cvasitotal din jurul nostru, de soluții ideologice efectiv alternative. Ce preconizam și așteptam din partea compatrioților mei? Cred că s-a văzut, cu destulă claritate și până acum: o cultură solidă, organizată, sistematică, bazată pe propriile sale lucrări de referință. Cât mai deschisă posibil în sens internațional. Dar cu puncte solide interne de plecare. Nici mai mult, nici mai puțin decât sunt. Puse însă sistematic în valoare. Mai ceream acestei culturi o serie de condiții minime de realizare: consolidare, seriozitate, continuitate, capacitate de generalizare, de analiză și sinteză. Critici obiective, ierarhii ferme și spirit critic, mult spirit critic. Detestam permanenta improvizație, sincronizarea mecanică și spiritul de eternă compilație. Știu, bine, foarte bine, că nu este vorba decât de repetiția unor locuri comune, de adevărate truisme. Dar pe un anume plan. Superior nouă – deocamdată cel puțin – în toate privințele. De unde, între multe altele, încă două obstacole de care mă loveam. Ele au făcut din mine, cum am mai spus, un mare izolat și un om efectiv singur.

Era, mai întâi, extrem de ușor de observat, neasimilarea evidentă, lipsa totală de interes și de recepție pentru valorile în care credeam, menționate mai sus. Cauzele erau, știam foarte bine, cum nu se poate mai obiective: o pseudocultură jurnalistică în esență, verbalizată și televizată, lipsită de orice substanță. Dar dominantă, de mare impact și audiență. Nu putea fi vorba de „un insucces” personal, ci de o stare generală de subdezvoltare culturală. Pe care o deplângeam și o denunțam. Ceea ce mă făcea, o dată

în plus, și mai izolat și mai „antipatic”. Nu aveam nici o îndoială că „valorile” mele aveau, într-adevăr, o „valoare”. Indiscutabilă. Dar când vedeam, încă o dată, că ele nu se bucurau de nici o atenție și circulație, de nici o autoritate și prestigiu, îmi spuneam că o adevărată soluție nu există. Sau că, deocamdată la noi, cel puțin, ea încă nu există.

De ce? Și cu aceasta am ajuns la al doilea punct nevralgic al crizei culturale române actuale. Lipsa unui mesaj ideologic liberal, organizat, sistematic și bine difuzat. Și, poate, și mai mult decât atât, lipsa tenacității apărării acestor valori. O acțiune cam în genul cărților lui Raymond Aron, Hannah Arendt, Alain Besançon (primele nume care-mi vin în minte) și ale altora de aceeași orientare. Citeam, uneori, bune articole publicistice, într-o revistă sau alta. Dar nimic organizat, sistematizat, care să conducă la o sinteză. Sunt tot mai convins că adevărata dramă a ideologiei românești – să-i spunem pentru simplificare „antitotalitară” – este publicistica. Mania, obsesia de a fi prezent săptămânal în publicistică. De a fi permanent în vizorul actualității celei mai imediate. Mă gândesc, de pildă, la un H.-R. Patapievici, Alexandru George care au de atâtea ori dreptate în unele dintre articolele lor politico-ideologice. Doar că adunate în volum, textele totuși nu se leagă, nu se grupează, nu se articulează într-o demonstrație coerentă, cu direcție precisă. Toată ideologia noastră este încă fragmentară, iar numai cu „fragmente” nu se poate face politologie și ideologie înaltă. Singurul care are sensul unor astfel de construcții este, deocamdată, doar Sorin Antohi. Lipsa teribilă de cadre îl constrânge însă și pe el, solicitat în diferite direcții (prefete, introduceri, cronici, colocvii), la o inevitabilă „dispersie”. Doar că, în cazul său, infrastructura de bază și de sinteză, se simt, din fericire, solide. Ceea ce, la noi, este o calitate rară. Chiar foarte rară.

Este greu să privești realitatea în față – extrem de dură – la sfârșitul unei vieți care numai „comodă” nu a fost. Dar adevărul trebuie acceptat până la capăt. Așa cum a fost. Fără rezerve. Fără menajamente, ipocrizii și false pudori. Nu este vorba de nici un complex de persecuție, de inferioritate sau de o iluzorie supraevaluare. Pur și simplu doar de recunoașterea unor evidențe: am fost și am rămas – mai ales după revenirea în viața culturală – un mare izolat. Un intrus, un inoportun. Neasimilat niciodată, acceptat și tolerat doar la limită, în noua societate comunizantă. Din considerații de simplă „politică literară”, uneori, din cauza unor noi raporturi și echilibre de forță alteori. Inevitabil și greu de evitat.

Revin mereu asupra acestei teme, adevărat laitmotiv mai mult decât insistent. Ea este și rămâne – oricât de supărătoare ar fi – esențială, deoarece explică, pe de o parte, proasta mea condiție morală. Permanentă, mai totdeauna. Pe de alta, întreaga dificultate a „recepției”, de care sunt asociate importante probleme culturale. Și nu numai din punctul meu de vedere. Trec peste faptul că situația este în același timp dureroasă, nedreaptă și profund negativă. Pe toate planurile. Un mic exercițiu de introspecție devine totuși necesar pentru a înțelege și explica o serie întreagă de situații. La prima vedere confuze, obscure și, poate cel mai grav, profund ostile propriei mele imagini, în ochii mei și mai ales ai altora. Deformată și adesea grav compromisă.

Trebuie să accept și un alt mare adevăr: defectele personale în general, unele trăsături temperamentale – ce nu m-au favorizat niciodată – au fost mult agravate de condițiile ostile ale unui mediu pentru care nu aveam nici o afinitate. Observam uneori și un alt fenomen: unele mici defecte, virtuale sau tolerabile deveneau, în astfel de împrejurări, mult mai grave, cu urmări negative și din cele mai neprevăzute. Aș începe cu temperamentul meu (detestabil din punctul meu de vedere), extrovertit, înclinat spontan spre confesiuni directe, necontrolate suficient, naiv-sincere. Am astfel de amintiri încă din liceu și din „perioada Călinescu”. De mediul „familiar” nici nu mai vorbesc. Atunci am cunoscut prețul – adesea extrem de dureros – al sincerității și bune-credințe. Ceea ce mă dezarma. Mai ales când mi se retrăgea sau mi se refuza brutal sprijinul moral și intelectual de care aveam nevoie. Ceea ce mă făcea și mai izolat și mai revoltat decât eram în realitate.

În felul acesta devii, aproape fără voie, asociabil, individualist și egoist-defensiv. Surâzător, simpatic, serviabil nu poate fi nimeni când se află mereu în defensivă. De unde încă o consecință gravă: lipsa de sprijin moral, de încurajare, de stimulente intelectuale, inclusiv publicistice, frânează și chiar sterilizează, într-o anume măsură, orice „vocație”. Orice „creație” culturală. Oricât ai naviga, orientat doar de aparatele de bord, sufletul uman este astfel făcut încât are nevoie și de anumite încurajări și satisfacții. În felul acesta am devenit nu numai „nesuferit”, dar și rece, uscat și abstract – tenace în proiectele mele. Cred că am mai evocat acest episod, pe care nu pot să nu-l amintesc și în această ordine de idei: indignarea pe care am provocat-o unui cititor din Fetești, care mă cunoscuse la Lătești, când mi-a întâlnit numele în *Cotidianul*. În loc să se bucure că un fost deportat și-a recăpătat libertatea de expresie, mă alegeam numai cu insulte și procese de intenții. Nu, categoric nu puteam „iubi” acest mediu social și mai ales uman.

În astfel de momente, s-a produs o clarificare definitivă. Eram constrâns să fiu sau să devin „sociabil”. Din rațiuni de supraviețuire. Dar, în același timp, deveneam tot mai intransigent, refractar și chiar direct ostil acestui mediu în care eram obligat să mă integrez, inasimilabil din ambele direcții: colectiv și personal. Consecințele au fost grave și dureroase, deși trebuie să le privesc mai îndeaproape. Cât de „greu” mi-a fost rememorând astfel de mizerii nici nu pot spune. Uneori respingeam, pur și simplu, acest inevitabil „gen autobiografic”. Extrem de interesant când eroii erau mari celebrități. Detestabil însă – și sunt eufemistic – când „eroul” eram... eu însumi. Dar nu mai aveam ce face. Mă consolez că acesta este de altfel nu numai regimul autobiografic, dar și penultimul capitol al acestei *Vieți*. Și că o adevărată mortificare morală, care durează de mai bine de un an, va lua sfârșit. Pentru totdeauna. „O autobiografie” stranie și insolită, pe care am avut ghinionul s-o scriu eu însumi. De ce am făcut-o, totuși, nici acum nu-mi este chiar foarte limpede, în toate nuanțele sale.

Probabil că, în subconștient, acționa, sau domina în orice caz, tendința de „a-mi explica” de ce eram atât de detestat și izolat în unele cercuri. Până acolo încât, repet, am început să mă detest eu însumi și să mă îndoiesc, uneori, de tot ce fac și scriu. Eram copios bârfit (Mircea Mihăieș recunoaște,

într-o recenzie, de altfel favorabilă, că auzise despre mine „fel de fel de legende”. Din biografia lui Macedonski aflasem, la rândul meu, și cu lux de amănunte, cum funcționează la noi calomniile și polemicile literare. Verificam acum, pe pielea mea, întreaga tehnică și toate atacurile joase, uneori neverosimile prin totala lor abjecție. Despre o aberație din Iași am amintit. Ar trebui să-l menționez și pe Cristian Preda, pretins politolog, mai mult compilator. Autor al unei absurde recenzii despre *Politică și cultură*, de un venin greu egalabil. Fizionomie de *killer*, din filme de gangsteri de seria B. Aud că a devenit totuși... „consilier prezidențial”. Aș mai putea da și alte exemple, inclusiv feminine. Clasez aceste adversități în trei categorii: „oficiale” (în care includ și redactori TV), „colegiale” (grupuri de presiune, redacții etc.) și „exil”, plin de vigilenți, intransigenți și pretins „puri”, de toate categoriile.

Am identificat pe parcurs nu puține din cauzele acestor animozități. Dar cred că, până la urmă, ele se reduc doar la două, care la noi au efecte devastatoare: prin tot ceea ce „am făcut” și „fac”, în continuare, mă singularizam, ieșeam din normă. Eram un adevărat independent, dificil și redutabil și nimic nu umilește mai mult conformismul, cedările și lașitatea generală. La care se adaugă încă un păcat capital: s-a simțit imediat că nu eram un „scriitor”, „om de litere”, „literator”. Că aveam alte preocupări decât ale confrăților mei. Ceea ce mă stigmatiza, mă ostraciza, mă elimina în mod automat din *establishment*-ul literar. Evident, exagerez puțin pentru claritatea demonstrației. Dar nu foarte mult. Și omit, intenționat, zeci de situații, amănunte și nume. Căci am ajuns la această stare de spirit, de a mă obiectiva și de a încadra toate accidentele particulare în scheme generale. Îmi plac categoriile și clarificările, ordonarea sistematică a datelor. Cred că nu există o mai bună dovadă că nu sunt – într-adevăr – „un scriitor”. Nu fără o anumită preocupare de stil limpede și cursiv. De „stilul ideilor”. Doar că o tendință nu o exclude pe alta. Există de altfel zeci de filozofi și ideologi autentici – mai ales din secolul 18 – care au scris „bine”. La noi o specie foarte rară, într-adevăr. Dar este o altă poveste.

Tot mai mult îmi dau seama că una dintre problemele capitale ale sfârșitului vieții mele – dacă nu și cea mai importantă – este de a-mi asuma până la capăt și cu toate consecințele prețul independenței și al poziției personale. Ceea ce a implicat mari dileme, unele dificile. Independența atrage izolarea. Iar izolarea determină ieșirea din circulație și deci din actualitate. Iar urmarea – lipsa de comunicare, dialog, critică și „recepție”. În izolare, apatie și ostilitate, orice operă – într-un anume sens – „moare”. Terențiu are de mult dreptate: „Complezența aduce prieteni, adevărul naște ură”. Nerecunoașterea, lipsa de impact și influență determină, în cele din urmă, izolarea, apoi uitarea. Chiar și a celor mai valoroase și legitime idei și inițiative. În perspectiva posterității – problemă și ea extrem de complexă –, situația se poate redresa. Măcar în parte și în anumite condiții. Dar, deocamdată, partida este sau pare pierdută, în cazul meu personal, unele detalii au și o semnificație obiectiv-documentară. Învățând să mă cunosc – în final – tot mai bine, fac poate și pe alții să înțeleagă, pe cât posibil, o

situație culturală și socială specifică epocii comuniste și postcomuniste. Aproape nimic din vechea Românie nu mai există. De unde și utilitatea mărturiei unui supraviețuitor. A unui salvat de la naufragiu de mari proporții. Câteva aspecte esențiale sunt deci de reținut cu toată atenția.

Este, mai întâi, extrem de ușor și chiar nedrept a vorbi doar de resentimente, de porniri vindicative îndelung refulate. Pot fi totuși complet uitate o serie întreagă de nedreptăți flagrante, măcar din perspectiva unui spirit abstract și obiectiv? În cazul meu precis – actor și spectator, subiect și observator în același timp – doresc să analizez mai îndeaproape cum funcționează întreg mecanismul marginalizării, eliminarea progresivă din sistemul de referințe și date din actualitate, în ciuda unor numeroase aparențe ce ar părea să mă contrazică. Izolat, indezirabil, respins în nu puține cercuri, am constatat, în primul rând, valoarea enormă a relațiilor, pe care din lipsă de timp, de plăcere, din sentiment al inutilității le cultivam, în ultimul timp, tot mai puțin. Doar că, fără un sistem eficient de relații totul cade inevitabil, cel puțin deocamdată, în vid. Absența, izolarea, retragerea din societate are urmări adesea catastrofale. Am adoptat încă de mult deviza „marginalitatea ca patrie”. Lumea culturală actuală nu este lumea mea. N-o puteam însă nici accepta, nici modifica. De unde o contrarietate profundă, în esență irezolvabilă. Cu toate marile dezavantaje, dar și avantajele, considerabile, pe care le implică. Un bun text, în același sens, *Elogiul marginalității*, am întâlnit la H.-R. Patapievi (Căruș, Editura Nemira, 1995, pp. 39-44).

Multe dintre aceste idei, amintite deja, mai ales, în „*Jungla*” vieții literare (capitolul 11), fac parte, vrând-nevrând, dintre obsesiile vieții mele. Nu mai revin deci asupra egocentrismelor, invidiilor și megalomaniilor acestui mediu detestabil. El simțea, instinctiv, că nefiind „scriitor” nu puteam asimila nici mentalitatea, nici ierarhiile sale. Dar, spre sfârșitul vieții – și mai ales în acești ultimi ani –, constat că repulsia morală devenise predominantă, îndreptată mai ales în alte direcții. Îmi deveniseră nesuferite, foarte pe scurt, patru aspecte. Aș începe cu delatiunea, cu instinctul josnic al „demascării” și „denunțării” (un excelent document în acest sens: „Delațiunea – hobby sau drog?” de Dorin Tudoran, în *România Literară*, 9/1999). Afacerea „dosarelor” și „legea Ticu” îi dă, de pe acum, aspecte violent resentimentare, de-a dreptul morbide, patologice. Din care cauză, am evitat cu scrupulozitate orice implicație în polemicile despre „colaboraționism”, „informatori”, „scriitori în închisori” (liste din care sunt... sistematic omis) etc. etc. Aș continua – vorbind și din experiență directă – de procedeele mafiilor și grupurilor literare ostile, închise, care elimină, blochează, ostracizează și fac imposibilă colaborarea la unele reviste. Nu aparții unui grup? Ești „pierdut”. De pildă, în cazul meu, mafia Liiceanu a interzis pur și simplu până și prezența citării numelui meu în revista 22. Influența ocultă a acestor mafii este considerabilă.

Dar parcă nimic nu egalează alte două defecte a căror amplasare a luat în ultima perioadă aspecte profund negative: spiritul tranzacțional de reciprocitate, de *do ut des* – devenit insuportabil pentru un *self made man*

cultural ca mine – și extraordinarul conformism, mimetismul contagios, subiectivismul cel mai necontrolat, care invadează, una după alta, toate redacțiile. În felul acesta au devenit „dolii naționale” decesul unor oameni de cultură onorabili (ca Marian Papahagi), dar mai ales critici mediocri gen Cornel Regman ori Liviu Petrescu, „pierderi literare ireparabile”? În nici un caz! În primul caz, cu agravanta elogiului unui „colabo” extrem de activ (zeci de referințe în cartea lui M. Nițescu) de-a dreptul penibil, ca să nu spun scandalos. Sunt chiar atât de „vindicativ” când menționez că acest C.R. a publicat, plin de răutate, de 3 (trei) ori același pamflet insultător despre mine? Un gest pe care nu l-am făcut niciodată. Spiritul de turmă, lipsit de orice simț critic, definește adesea presa literară actuală, de o uniformitate și lipsă de personalitate izbitoare. Problemă cu atât mai gravă, în cazul meu, cu cât relațiile personale, cu acest gen de presă, s-au deteriorat în ultimii ani în mod constant. Îmi asum, încă o dată, o bună parte din vină. Dar problema este mult prea serioasă pentru a nu fi privită mai îndeaproape. Plină de implicații și grave consecințe.

Trebuie să recunosc deschis, mai întâi, un defect esențial: sunt un foarte prost agent de publicitate. Un slab „avocat” al cărților și ideilor mele. Lipsit și de talent și de mijloacele necesare. Nu am nici o vocație de a mă „mediatiza”. Eram și plin de naivități, făcând și unele vizite la diferite redacții, cu care de altfel nu aveam nici o legătură. Când au apărut *Evadări în lumea liberă*, am făcut o vizită la *Flacăra*, la *Meridian* etc. În același timp, am constatat tot mai mult, în ultimii ani, că nu pot fi, în același timp și autor și *manager* personal și secretar particular. Dificultățile extreme de a termina cărțile începute, a face și emisiuni TV și publicistică, pentru a nu mai vorbi de *public relations*, m-au extenuat, în ultimul timp, pur și simplu. Trebuia să-mi fac singur xeroxuri, colete, „poșta”, ceea ce presupunea o mare pierdere de timp și consum nervos. Am obosit să mai fiu propriul meu secretar, comisionar, agent de legătură, să mă ocup și de „autodifuzare” cu metode artisanale. Deși pare greu de crezut, am expediat în diferite direcții și câte 70-80 de exemplare din cărțile mele. Multe *bouteilles à la mer*, fără nici un rezultat și, totuși, operație strict indispensabilă, care mă irita și mă „obliga” într-un fel, în același timp. De unde o permanentă contrarietate, un efort de voință și de tenacitate, căruia îi făceam din ce în ce mai greu față. O dilemă profundă și esențială, pe care un om izolat, la Cluj, în provincie, o trăia, uneori, cu extremă dificultate. Am detestat adesea așa-zisa mea „vocație”.

Vrem nu vrem să recunoaștem, Baltasar Gracián are de o mie de ori dreptate: „Ceea ce nu se vede e ca și cum n-ar fi” (*Oraculo manual*, p. 130). Deci ca să se vadă că exiști, trebuie să circuli în presă, să întreții un sistem de relații redacționale și editoriale, să-ți asiguri o anume „publicitate”. Am fost uimit să constat că Andrei Brezeanu, șeful secției românești de la *Voice of America*, nici nu auzise măcar de apariția cărții mele americane. A i-o semna și oferi la... Cluj pare paradoxal și chiar ridicol. Și totuși aceasta a fost realitatea. Valoarea enormă a publicității în epoca *multimedia* nu poate fi în nici un caz negată. Ea face posibilă și alte editări, răspândește

și apără unele idei, asigură un anume loc în ierarhia culturală a unui moment istoric. Nu este nici pe departe infailibilă. Unii au transformat-o într-o adevărată activitate maniacală. Gheorghe Grigurcu – exemplu tipic – scrie simultan în... toate revistele din țară. Puțin va rămâne de pe urma acestei incontinențe critice. Dar metoda, în esență și în proporții rezonabile, este indispensabilă. Fără ea nu te poți menține la suprafață. Iar „succesul”, orice s-ar spune, are nevoie și de o anume „regie”. „Succesul”, în România cel puțin, mai mult te apără decât te impune. Dar ca formă defensivă, mai ales de existență literară, este o necesitate.

Știu că am mai citat o vorbă a lui Goethe: „Prezența este o puternică zeiță”. Or, zeița timpurilor moderne este, indiscutabil, televiziunea. Am observat nu o dată: o apariție-două la TV „face” cât zeci de recenzii, în diferite reviste, unele bune, dar foarte puțin citite. Uneori, eram oprit chiar pe stradă. De pildă, de către deputatul UDMR de Cluj, Peter Eckstein-Kovacs, pe când mă plimbam cu Matei pe Bulevardul Bălcescu. Am făcut și experiențe dintre cele mai proaste, o emisiune la Iași cu Iosif Sava, de pildă. Și „lansările” publice, cu toate servituțile lor, sunt utile. În perioada Ceaușescu, citarea unor nume la *Europa Liberă* echivala cu o adevărată consacrare. Treceam adesea prin situații penibile, false sau de mare constrângere. Mă sustrăgeam cât mai mult posibil. Iar uneori nu puteam. Slăbiciune, calcul, politețe prost înțeleasă? Pierdere de timp și chiar enervare, când observam că o redactoare oarecare nu știa nimic sau mai nimic din întreaga mea activitate? Revoltă morală și culturală când constataam că „nu existau” în cultura actuală decât numele vehiculate la TV și în marea presă, deși nu toate meritate? „Conu’ Alecu”, de pildă, este un personaj pitoresc și simpatice. Dar a-l transforma în simbol și model spiritual, ca și pe Pleșu, Liiceanu *et comp.*, mi se părea cel puțin o eroare și o exagerare. Pe care trebuia, totuși, s-o accept ca pe o fatalitate.

Astfel de constatări și iritări – căci n-are sens să nu fiu într-adevăr sincer în primul rând cu mine însumi și până la capăt – presupuneau un mare efort de clarificare și luciditate, de *self control* și de analiză rece a unui întreg complex de cauze. Cu rezultatul final, dezamăgitor, al unei triste constatări: simt că izolarea morală și intelectuală devine tot mai accentuată și mai apăsătoare. Lipsa de comunicare și dialog este aproape totală. Dacă aș fi un simplu autor egocentric și narcisist, consolată în infatuarea sa enormă, inaccesibilă, accidentul n-ar prezenta nici o importanță. Dar pentru un autor-ideolog, preocupat și de eficiența ideilor, în cadrul unui program cultural, general, rezultatul nu poate fi decât profund negativ și, strict cultural vorbind, dureros și steril. Dezarmat și marginalizat, îmi dădeam foarte bine seama că numai prin telefoane și scrisori o astfel de situație nu se poate îndrepta. Este, în primul rând, nevoie de o prezență fizică și publicistică permanentă. Adică exact ceea ce nu puteam face din motivele evocate anterior și asupra cărora voi mai reveni. Căci ele mi-au alterat ultimii ani ai vieții. Într-o cultură în care nici eu nu m-am regăsit niciodată și nici ea nu mă putea asimila. Și fiecare avea – trebuie iarăși să recunosc – argumente și motive justificate.

Nedreptățile flagrante începeau chiar cu definiția critică, falsă și stereotipă, care circula despre mine: „critic literar” și „istoric literar”. Când, în realitate, nu eram, în esență, nici una, nici alta. Sunt un critic de idei, cu preocupări fundamentale ideologice și nimic mai mult. În tinerețe, într-o fază de debut confuz, definiție poate exactă. Ca și aceea, tot de atunci, de „elev” sau „asistent al lui G. Călinescu”. Azi, umilitoare și inexactă cum nu se mai poate. Critic ideolog, de idei, n-aveam în realitate nimic comun cu „călinescianismul” care, ca succesiune critică directă, de fapt, nici nu există. G. Călinescu nu are „elevi” și nici nu putea avea „elevi”. Deoarece formula sa, pur literară, originală, este intransmisibilă. În această privință, cel puțin, Gheorghe Grigurcu are dreptate.

Nu trebuie făcută – nici în cazul meu, nici al altora – grava confuzie dintre „critică” și „ecourile de presă”. Acestea au fost destule și dosarele fiecărei cărți, depuse la BCU Cluj, o dovedesc din plin. (Bibliografia în curs de elaborare va oferi o documentare concludentă.) Dar de o adevărată „critică” nu se poate vorbi. Fiindcă a lipsit, aproape total, înțelegerea, analiza și definiția exactă a pozițiilor mele, situate într-un cadru comparat, național și internațional. Sunt, deci, un „critic fără critică”, situație, din nou, cel puțin inconfortabilă. Pentru a nu mai aminti de definiții disprețuitoare din partea unor cronicari (Alex. Ștefănescu, Ion Simuț), a unor critici provinciali, gen Mircea Zăciu (autorul, cred, al celor mai veninoase texte despre mine și în *Tribuna* și în *Jurnalul* său, din care am citit doar primul volum; Dumnezeu știe ce mai conțin și celelalte). Boicotul unor redactori, care dispun de „pagini literare”, s-a dovedit, în planul ostilității, și mai eficace, în această privință, *România liberă*, dar și *Literară* au bătut, cred, toate recordurile. În unele publicații, numele meu era omis cu regularitate, chiar și din prezentarea sumarelor unor reviste sau din sinteza unor „ani literari”.

Dar, în unele cazuri, nedreptatea a fost mult prea evidentă, prea flagrantă, ca să nu fie semnalată, fie și ca simplu exemplu de moravuri literare românești cel puțin alterate. Să scrii o carte despre „scriitori români” – parte neterminată dintr-o *Istorie a literaturii române* de Ion Negoițescu – în care citezi și analizezi... 130 de autori contemporani și să nu reții chiar nimic din întreaga mea activitate, nici măcar numele, în astfel de cazuri nu se mai poate vorbi numai de „amor propriu literar”, să zicem, „ulcerat”. Despre mine n-a scris, de altfel, nici un critic „central”, într-un sens sau altul. Ne-am ignorat reciproc, iar pretinsa lor „autoritate” n-am luat-o niciodată în considerație. Cel puțin un Valeriu Cristea a fost mai onest, cu toată obtuzitatea sa, când a respins verbal, în termeni disprețuitori, pagina despre „literatura citadină” din *România Literară*. Sau să acorzi tot sprijinul asociației ASPRO și I.B. Lefter, președintele său, în mica sa schiță de istorie a literaturii române, în limba engleză, unde apar sute de nume (*A Guide to Romanian Literature*, Editura Paralela 45, 1999) să nu-și amintească nici măcar o dată de mine este, orice s-ar spune, anormal. De atacul profund nedrept al lui Gheorghe Crăciun împotriva articolului „Experiment” din *Dictionar de idei literare* am amintit. Să fii, totuși, cel mai tradus critic român în străinătate – vorbesc exclusiv strict bibliografic – și nimeni să nu facă *nici-odată* nici cea mai mică mențiune în acest sens oare cum se poate numi?

Să spunem, că toate acestea se încadrează în sistemul – în definitiv legitim, deși total incontrollabil – al recepției literare subiective curente. Dar când omisiunea este evidentă, strict obiectivă și imediat verificabilă, problema se complică prin implicații partizane. Căci a face, ca în 22, un întreg supliment despre *Scriitori în închisoare* (1-2, august-septembrie 1989) – care nu se reduc în nici un caz la „grupul Noica” – și să omiți numele meu (14 ani totuși de privațiune de libertate), ca, de altfel, și ale altora: Ion Caraion, I. Negoițescu, Mircea Vulcănescu, Nichifor Crainic, Radu Gyr, G. Tomaziu și alții (citez aproape la întâmplare și pe N. Davidescu, Vladimir Streinu, o scurtă perioadă Doinaș) este un caz evident de manipulare și de nedreptate flagrantă, profund neonestă. S-ar putea scrie, în baza unor astfel de exemple, în ce mă privește, o adevărată „cronică a unei decepții anunțate”. Nu cred că mă înșel. Citesc critică literară, în mai multe limbi, de decenii. Și am o orientare destul de exactă ca „să denunț” nu numai profunda mediocritate a criticii române actuale, dar mai ales inactualitatea și desincronizarea sa. Rămasă cel puțin cu cinci decenii în urmă, într-o fază călinescian-impresionistă, total desuetă. Cine a citit atent cele opt volume ale lui René Wellek, *A History of Modern Criticism, 1750-1950*, mă va înțelege mai bine. Dar mă întreb sincer: câți critici români le-au citit în integritatea lor? Mă tem că... nimeni.

S-ar părea – repet – că sunt un obsedat vindicativ ai lipsei de „succes” și de „recepție”. Nu aceasta este starea de spirit dominantă. Dacă deplâng o evidentă lipsă de „recunoaștere”, cauza este alta, categoric profund regretabilă pentru nivelul spiritual românesc. Lipsa de eficiență a unor idei, valori, a unor bune programe culturale și ideologice. O astfel de preocupare pentru „recepție” nu este deci nici absurdă, nici egocentrică pentru un autor cu un anume program cultural, pe care și l-a dorit cât mai „patriotic” posibil. Plin deci de eficiență și rezultate. Eram și sunt ferm convins că măcar unele dintre ideile mele sunt utile și necesare României moderne, iată de ce mă preocupa „publicitatea” lor, spargerea unor blocaje, indiferențe și obstrucții. Nu este deci vorba de căutarea unui „succes” personal, egocentric, ci de unul obiectiv. De realizarea unui program cultural – îndrăznesc să spun – bine gândit și adaptat realităților noastre actuale. Nu cred că exagerez în nici un fel. Mai ales când mă refer și la „manifestele” mele „neopașoptiste” din *Sfera Politicii*.

Constat fără nici o plăcere și alte aspecte negative ale acestei situații: lipsa de dialog și comunicare, de discuție – fie și foarte critică, severă, dar serioasă și în adâncime – până la urmă „usucă”. Măcar în parte. Ea inhibă și adesea chiar descurajează în mod inevitabil. Lipsa stimulentei care, în general, incită și inspiră. Lucrezi cu entuziasm și convingere la o temă, la rezolvarea unei probleme, în care „crezi” efectiv. Și când observi că ea nu interesează de fapt pe nimeni, sau aproape pe nimeni, o îndoială începe să se furișeze. S-ar putea ca dezinteresul meu actual, total și sincer pentru problemele teoretico-literare – dincolo de toate preocupările ideologice dominante, îndelung refulate –, să se datoreze și unei astfel de situații. Și chiar în zona ideologică decepțiile au fost mari. Se discută mereu la noi despre

„Europa”, „integrarea europeană” și celelalte. Și când observi că mai nimeni nu cunoaște cărțile mele, pe aceeași temă, unele de adevărat pionierat, începi să faci eforturi să te convingi, în primul rând, tu însuși, prin argumente raționale și documentare, că ai totuși dreptate. Și că indiferența, ca să nu spun „boicotul general” – involuntar sau nu –, este și nedrept și steril în plan ideologic-cultural. Oricât de proaste relații, inclusiv din partea mea, ai avea sau nu cu critica și cu factorii influenți ai epocii. O revistă ca *Altera*, a intelectualilor maghiari, ar fi doar un singur exemplu. Ea a aflat de existența mea doar la numărul... 8, în urma polemicii mele cu „antiglobalistul” americano-român Hurduzeu.

Se producea atunci și o altă stare de spirit: descurajarea făcea loc îndăjirii. Găsirea unor soluții de „salvare”. Căutării unor aliați. Preocupări de a nu rupe chiar toate punțile. Întâlneam în *Jurnalul* lui Witold Gombrowicz – monument de rezistență morală – literară în exil – îndemnuri ca acestea, în care mă regăseam: „Fii neconținut străin, singur”, nu „amestecat în mulțime”, „fii neplăcut” etc. etc. Am și alte referințe despre un anume comportament individualist față de „viața literară”, pe care nu le mai amintesc. Unde vreau să ajung? Să demonstrez, mai bine spus să-mi demonstrez, că situația nu este chiar atât de „neagră” pe cât pare. Dacă marginalitatea și boicotul erau, într-adevăr, o realitate centrală, nu același lucru se poate spune despre unele zone provinciale: Craiova, Buzău, Iași, Suceava, unde eram invitat – uneori chiar cu insistență – să colaborez, să „patronez” chiar – într-un anume fel – unele publicații.

M-am plăcut în acest joc aparent „provincial”, cu atât mai mult cu cât el corespundea și preocupărilor mele de descentralizare, de încurajare a policentrismului cultural. Reviste precum *Mozaicul* (Craiova), *Carnet literar* (Buzău), *Continent* (Suceava) și altele de acest tip nu au mare circulație. Într-adevăr. Dar sunt efectiv independente. Cultivă în mod activ diferențierea, toate de orientare liberal-europeană. Ceea ce – din punctul meu de vedere – însemna foarte mult. Vladimir Tismăneanu îmi scria recent (1999) că și în Polonia se observă același fenomen. Deci, nu numai după mine, el este apreciat ca foarte pozitiv. Și mă bucuram, în același timp, că pot juca în continuare, în ciuda tuturor dificultăților, un mic rol cultural, retransat pe alte poziții, fie și marginale, obscure. Am adoptat de altfel „politica” de a nu colabora decât la revistele unde sunt invitat cu sinceritate și respect. Evident, *România Literară* (care nu citează aparițiile mele nici măcar la „Cărți noi”) este, mai ales din cauza tradiției sale, mult mai notorie și influentă. Dar cât de citită? Tirajul său este foarte mic. Iar în sectorul poștal 5 al Clujului eu sunt... singurul abonat. Mă consolam și în felul acesta de toate defectele și obstacolele izolării. Cu atât mai mult cu cât făceam mereu și experiența decisivă: când începeam să „receptez” pe unii și pe alții și alții începeau să mă „recepteze” pe mine. Intra deci în acțiune mecanismul etern al reciprocității, atât de specific publicisticii literare de pretutindeni, pe care-l cunosc atât de bine. De unde o stare și mai accentuată de scepticism și blazare. Adesea și de „cinism” profitabil. Cel puțin, plătind fie și acest preț, unele idei puteau să circule, să fie discutate. Uneori chiar luate în serios, îmbrățișate și citate.

Nu o dată – observație ce nu-mi face nici o plăcere – simpla logică a „autobiografiei” mă obligă să trec și prin „situații false”. Înțeleg prin această noțiune, în contextul de față, evocarea unor evenimente sau situații ce au jucat rolul lor. Dar care, în realitate, nu m-au interesat niciodată foarte mult. Și, uneori, chiar deloc. Relațiile cu generația tânără reprezintă o astfel de situație tipică. Obiectivă, într-un fel. Dar exterioară, superficială, adesea accidentală, deși nu lipsită de o anume semnificație. Cred că totul vine din cauza distrugerii, încă în faza G. Călinescu, a relației „maestru/elev”. Din care cauză când C. Noica m-a întrebat o dată (am mai amintit această scenă) „dacă nu vreau să am elevi” (în cazul său o adevărată obsesie a racolării, de evidentă ereditate și educație legionară), am răspuns stânjenit și ironic: „Mi-a trecut orice poftă când văd ce fac elevii dvs.”. „Maestrul de la Păltiniș” a zâmbit și n-a mai insistat.

Nu mințeam. N-am avut niciodată astfel de preocupări și veleități. Și a fi „șef de școală” cu atât mai puțin. Iar azi când unii mi se adresează, crezându-se „politicoși”, cu titluri pompoase, gen „domnule profesor”, „maestru” etc. protestez. Îmi ascund pe cât pot iritarea în dezmințiri ironice, într-un stil cât mai dezinvolt posibil. Știu bine că în cultura română există o adevărată manie de a deveni „maestru”, de a avea „discipoli”, de „a face școală”. De la T. Maiorescu încoa, până la N. Iorga, Nae Ionescu și C. Noica (G. Călinescu era, el însuși, contaminat de această mentalitate, pentru care însă nu avea nici o vocație), acest „apostolat” a făcut ravagii. Numai că eu – păstrând toate proporțiile – nu aveam și cultivam această tendință. Și, în consecință, nu-i puteam adopta nici metodele, nici obsesiile, nici ticurile. Ca să-mi duc gândul până la capăt, cu riscul de a mă repeta, ideea de „maestru”, *guru*, „director de conștiință”, de „șef de școală” etc. îmi era pur și simplu străină, incompatibilă, pentru a nu spune ostilă. Refuzam categoric ideea modelului spiritual și uman unic. În forme oricât de subtile s-ar manifesta. Ea nu reprezintă decât un fenomen de monomanie, egocentrism și narcisism. În plus, el impune și o sterilă standardizare spirituală. Iar conștiința mea liberă și individualistă respingea, în esență, orice formă de aservire. *Maestro, please? No. Thank you, sorry.*

Unele împrejurări ale vieții, în special publicistice, m-au pus în contact cu câțiva tineri, nu foarte mulți, despre care n-am știut însă niciodată dacă erau interesați de relații utile sau raporturi mai profunde. Am scris despre multe dintre cărțile lor, dar legăturile personale adevărate dacă le pot număra pe degete. Când am jucat, imediat după 1989, un rol în Fundația Soros, am ajutat efectiv o serie de autori (V. Ardeleanu) sau tineri debutanți (Doru Pop), cedând și unor insistențe „de familie” (inclusiv o profundă eroare, gen Ionuț Gherasim, un penibil carierist politic PNȚCD). Și dau doar câteva exemple. O altă categorie venea spre mine, în spirit amical, dar dintr-o „lume” cu o psihologie tipic literară (Daniel Virgil, Caius Dobrescu, Ion Vieru, Radu G. Țeposu – acesta cu o clasă mai sus). Singurul care a intuit adevărata realitate a fost Ștefan Borbély, un spirit absolut remarcabil („Un solitar”, în *Apostrof*, 7-8/1993). Și, mai ales, admirabilul Sorin Antohi,

cel mai dotat dintre toți prietenii mei tineri de idei, făcea parte, în primul rând, din acest mic grup, să-i spun, de „simpatizanți”.

Printre ei, sunt de citat, neapărat, și alte nume, de mai mică circulație, dar onești și plini de bune intenții. Constantin M. Popa a publicat de altfel și prima carte „despre mine” (*Hermeneutica lui Adrian Marino*, Craiova, Aius, 1993). Din proprie inițiativă. Fără nici o „influență” din partea mea. De altfel, până la apariția acestei plachete, nici nu știam de existența sa. Am rămas de atunci în cele mai bune raporturi, continuate și azi la revista *Mozaicul*. O intenție și mai ambițioasă a avut Adrian Dinu Rachieru de a scrie o adevărată monografie. Mi-a adresat și un lung chestionar, la care n-am răspuns, scuzându-mă, cred, cu bune argumente. I-am demonstrat că toate „cheile” preocupărilor mele definitorii se află, exprimate într-o formă concentrată, aproape în stil de „manifest”, doar în trei prefețe-postfețe, care la data solicitării nu erau încă publicate, cu excepția postfeței la ediția a doua de la *¡Olé! España* (Craiova, Aius, 1995). A urmat, recent, postfața la *Comparatism și teoria literaturii* (Iași, Editura Polirom, 1998) și urmează, în sfârșit, și „Epilogul” la *Biografia ideii de literatură* (volumul 6 și ultimul). Plecând abia de la aceste texte se poate construi ceva serios, bine fundamentat. Nu știu dacă am fost convingător, dar acesta este adevărul. Un proiect de același gen a avut și un alt „tânăr”, Ion Alex. Angheluș, din Huși, între timp decedat. La ce rezultate va fi ajuns n-am însă nici cea mai vagă idee. Aș fi putut „stimula” și alte inițiative. Dar fiindcă știam că totul este „greșit” chiar din start, am evitat orice fel de „sugestii” în acest sens. Și cred că bine am făcut, fără nici cel mai mic regret de a nu fi fost „receptat”. Decât o „recepție” greșită, convențională sau interesată, mai bine nimic. La acest capitol sunt de o intransigență absolută.

N-aș vrea totuși să las impresia unei totale „ingratitude” față de unele forme de „succes”, care nici ele n-au lipsit. Trec peste câteva premii ale Academiei Române și ale Uniunii Scriitorilor, pur formale, ritual gol, lipsit de orice substanță, cărora nu le acord nici cea mai mică importanță. Convenționale, până la un punct, deși nu lipsite de unele bune intenții, au fost și premiile de la Salonul de Carte de la Oradea și Cluj. Singurele „premii” într-adevăr apropiate de vederile mele au fost cele oferite de revistele *Cuvântul* (1996) și *Sfera Politicii* (1997). Dar și ele „s-au pierdut” într-o abundență de „premii”, ce au devalorizat pur și simplu această noțiune și recompensă. S-au pierdut ca apa în nisip și au fost total uitate. „Un premiu” alungă pe altul și până la urmă orice ierarhie reală și stabilă dispăre.

Am destule motive să mă întreb dacă am avut vreodată satisfacții reale, profunde, în această sferă de relații și referințe. Cred totuși că pot să răspund afirmativ în trei situații. Toate nedemonstrabile, dar nu mai puțin reale. De pildă când întâlneam recenzii în reviste străine (mai ales), dar și românești, semnate de recenzenți cărora nu le-am trimis niciodată nici o carte. De numele lor auzeam de altfel pentru prima dată. Semn că aceste cărți au interesat efectiv. Recenzii scrise și semnate din proprie inițiativă. Am făcut astfel „descoperiri” mai ales în SUA, în *Rush Rhees Library* (University of Rochester). Alteii categorii aparțineau unele mărturisiri și

declarații personale, care echivalau, pentru mine, cu un adevărat elogi. Lucian Boia, de pildă, îmi declară, într-o scrisoare recentă, că citind, pe timpuri *¡Olé! España* a avut impresia că această carte parcă „nu este scrisă sub comunism”. Ceea ce era perfect adevărat, căci spiritul comunist nu m-a contaminat niciodată. Dar câți cititori-critici au făcut publice vreodată astfel de constatări? Nu pot omite, în sfârșit, nici unele mărturisiri, adeziuni, și chiar elogi-surpriză. Cum ar fi, de pildă, una a lui G. Pruteanu, la PRO TV (1-2 iunie 1998), nu-mi mai amintesc în ce ordine de idei. Dar binevoitoare și mai ales exactă, la obiect.

Reversul medaliei era adesea trist, deprimant. Uneori – au existat, oricât ar părea de ciudat, și astfel de întâmplări –, unii sau alții îmi luau apărarea în presă. În mod normal, faptul trebuia să mă bucure. În realitate acest gest nu făcea decât să-mi readucă în memorie obiecții sau acuzații absurde, nedrepte, nefundate. Și „plăcerea” dispărea. Relațiile directe cu cititorii, la unele „lansări” și „saloane de carte” parcurgeau o întreagă gamă de reacții foarte variate. De la mitocănia agresivă și cea mai crasă la solicitarea indiferentă a unui autograf, până la discuții inteligente pe marginea unor teme desprinse sau conexe cărții mele. La Iași, Mircea Popovici îmi declară agresiv că nu-mi va cumpăra cartea și că n-o va citi. Să fie sănătos! În presă, în *România Literară*, Ileana Mălăncioiu a făcut o declarație similară, în legătură cu *Politică și cultură*, deși recunoștea, „cartea a avut succes”.

Aceste agresivități penibile definesc o întreagă mentalitate și mă „felicită”, în felul meu, că i-am putut rezista până la capăt. De altfel, în ultimii doi-trei ani, ieșit aproape complet din circulația socială a vieții literare, am fost aproape total scutit de astfel de amabilități. Publicitatea și reclama sunt, într-adevăr, foarte importante. Dar scrierea unor cărți, de un anume tip, și de o certă utilitate, în perspectivă, este și mai importantă. Voi mai reveni asupra acestei teme care, constat, mi se impune cu tot mai mare acuitate, acum, la sfârșitul vieții. Sprijinul moral și intelectual este foarte necesar. Dar nimic nu poate înlocui realizarea unor cărți de referință. Care „să rămână” în bibliotecă. Deschise de o mie de cititori, dar sincer interesați de tema respectivă, contribuind, efectiv, la formarea lor intelectuală. Intenționez, de altfel, să mai scriu, repet, doar una, poate două cărți de acest tip. O obsesie, desigur. Cu atât mai mult cu cât o astfel de „operație” nu este deloc simplă.

Privesc cu oarecare melancolie retrospectivă, în sfârșit, ultimul aspect important al izolării mele definitive: interesul tot mai scăzut pentru „relațiile internaționale”. De orice tip. Și când el mai există, doar altfel orientat și motivat. Constat, în orice caz, o mare, și chiar o enormă deosebire și distanță între entuziasmul inițial, când făceam eforturi disperate de a ieși din izolare, de a sparge o blocadă, de „a evada în lumea liberă” și dezinteresul actual pentru aproape orice tip de contacte internaționale (capitolul 20). Cauzele sunt evidente. Am parcurs o întreagă evoluție, cu experiențe și concluzii mai mult decât decepționante și edificatoare. Nu mai acceptam – în conștiința mea – o situație de două ori falsă: de pseudodiscipol „occidental” și, în același timp (îndeosebi în țară), același „prooccidental” să fie atât de

prost înțeles și definit. Orientare reală și sinceră. Doar altfel motivată și formulată. Câteva scurte explicații sunt, din nou, necesare.

Fără a fi devenit deloc „naționalist”, „etnicist”, adversar al „globalității” etc., m-am saturat pur și simplu de a mai fi considerat doar un cetățean și reprezentant al unei țări fără nici un prestigiu internațional și al unei culturi minore, care, de fapt, nu interesează pe nimeni. *Ne rime a rien*, vorba lui Cioran. În orice caz, fără nici o recepție în centrele internaționale cu adevărat influente. Ce umilință mai mare poate fi o definiție ca aceasta: „A fi român nu este o naționalitate, ci o profesie”. Unii o atribuie lui Bismarck. Personal cred că este de origine franceză (Poincaré sau Clemenceau?). În orice caz o palmă mai usturătoare nu există! Pentru a nu mai aminti de lungile și umilitoarele cozi la diferitele ambasade și consulate. Deși aveam o carte tradusă în Japonia și o bursă japoneză, viza pentru Congresul AILC de la Tokyo (1991) mi-a fost acordată cu destulă dificultate. Într-adevăr: ce caută un obscur român la Tokyo? Un personaj insolit, ca să nu spun dubios prin definiție. Când am rugat să fiu ajutat să mi se traducă două-trei recenzii japoneze, am fost pur și simplu refuzat. La acest nivel se judecă prestigiul real al unei țări și al unei culturi. Nu al unor declarații diplomatice convenționale, pur formale și inevitabil ipocrite.

La aceasta se adaugă – de fapt ca o consecință directă – blocajul evident al sistemelor de relații străine, dezinteresul sau ostilitatea directă a nu puține *media* de mare prestigiu. Am simțit această distanță, chiar și atunci când era aparent (uneori, poate chiar sincer) favorabilă, încă în perioada 1990-1991, prin legături destul de strânse cu posturile de radio *Europa Liberă* și *BBC*. Condescendența îngăduitoare a unor redactoare oarecare arogante și suficiente (gen Ana Maria Bota sau Rodica Culcer), care mă... „plăteau” cu bancnote... expirate sau cu un pix-două, ca pe un locuitor din brusa africană, sunt greu de uitat. M-am eliberat destul de repede de această servitute. Cu atât mai mult cu cât apăreau tot mai mulți concurenți și amatori pentru astfel de colaborări. Iar eu nu eram, în orice caz, un om de *media*. Dar, pe atunci, nu exista în Cluj, imediat după „Revoluție”, un intelectual cât de cât credibil, dispus la astfel de „corespondențe”. Că ele nu erau foarte reușite, strict radiofonic vorbind, sunt primul care s-o recunosc. Eram sunat de altfel și la ore imposibile. Aveam cu totul alte preocupări. Scriam alt gen de texte etc. Și această improvizație continuă se resimțea în mod vizibil.

Un amestec de revoltă, resemnare și evaluare lucidă a realităților existente avea drept cauză și evidenta lipsă de interes pentru ce se făcea, în spirit independent și personal, în cultura română, în studiile literare, în comparatistică etc. Dacă nu erai aliniat unui canon occidental dominant, unei orientări la modă (furia structuralist-semiotică este greu de uitat) nu te bucurai de nici o atenție. Și, de fapt, indiferența era desăvârșită pentru tot ce provenea, într-o formă sau alta, din această zonă. Nici „un comparatist” occidental nu înțelegea că pentru unii dintre noi, cel puțin, „comparatismul” însemna ceva mai mult. Cu mult mai mult decât o simplă disciplină academică: o ieșire din izolare, o formă de rezistență la totalitarismul dominant.

Că el reprezenta și o anume „ideologie” antiizolaționistă și antitotalitară. Dar nefericirea a făcut ca acest comparatism occidental să fie complet dezideologizat. Total indiferent la drama atât de reală a „gândirii captive”. Când nu era de-a dreptul stângist și marxizant. Am trecut adesea, și din aceste motive, prin momente penibile și greu de suportat. Între aceste zone culturale, mi-am dat repede seama, nu exista nici o afinitate, nici o osmoză, nici un schimb reciproc real de informații. În plus, o condescendență academic-mediocră greu de suportat.

Problema „canonului occidental”, a centrelor de influență, a definiției „literaturii universale” am studiat-o destul de atent în unele dintre cărțile mele și nu mai revin. Precizez doar ideea de bază, poate încă insuficient formulată cu toată claritatea: „o literatură universală” formată din *toate* operele literare de mare valoare din lume, scrise în orice limbă, aparținând oricăror culturi și tradiții. Dincolo de orice bariere și canoane de orice tip. „Un panteon” ideal de „capodopere”, în care accentul cade pe „originalitate” nu pe „naționalitate”. Doar una dintre componentele operei literare între multe altele. Era evident că pentru aceste centre de decizie, „literatura română” nu face parte din „literatura universală”. Care continuă să se confunde numai cu literatura occidentală. Cu mare greutate și doar într-o zonă încă marginală, începe să se admită, uneori, că și literaturile exotice, asiatice, islamice sunt și ele „universale”. Au deci acest drept la existență. Din care cauză, am început să refuz – tot mai convins și insistent – orice formă de „colonialism cultural”. Poziție, ce, repet, nu are nici cea mai mică legătură cu „naționalismul cultural”. Este doar expresia perfect legitimă – îndrăznesc să afirm – a diferențierii, originalității și independenței culturale. În orice limbă și pe orice meridiane. Nu am nici o admirație pentru ceea ce aș numi uniforma și mediocră *monkey culture*. Preconizez cea mai largă, cea mai completă – și dacă se poate – cea mai exhaustivă informație internațională. Dar numai în sensul și scopul simulării, consolidării și validării virtualităților proprii. Produsele de serie au desigur și ele rostul lor, în „cultura de masă”, în „subcultură”, în „paraliteratură” etc. M-am interesat îndeaproape și de aceste probleme. Cred că sunt chiar... primul român care le-a studiat în mod concis, sistematic și dintr-o perspectivă proprie. Idealul rămâne însă personalitatea și originalitatea. Din care cauză, cultura occidentală, pentru care am cea mai vie admirație, mă entuziasmează și mă deprimă în același timp. Când se va ridica și... cultura română la acest nivel? Cu tendințele sale actuale dominante (fragmentarism, mimetism, improvizație, jurnalism, impresionism etc.) sunt foarte slabe speranțe. O tristă și inevitabilă concluzie la sfârșitul a șase decenii de participare activă – într-un sens sau altul – în cultura română.

Nu este însă vorba, în cazul meu, numai de reacții pur intelectuale, ci și practice. Am rupt, de fapt, orice „legături diplomatice” cu ambasadele și centrele culturale care continuă să-mi trimită mecanic (figurând formal pe liste de protocol) invitații de diferite tipuri. Refuzul „distincției” franceze a fost radical și definitiv. Mai mult decât atât, de vreo două decenii n-am mai participat la nici un congres sau colocviu internațional. Cred că am mai

menționat refuzul, în general tacit, a zeci de invitații. Unele – turistice vorbind – atractive. În Brazilia, de pildă. Dar aceste reuniuni, utile în felul lor, nu mă mai interesau intelectual vorbind. Deoarece nici ele nu se „interesau”, în mod real, de cultura țării mele, de cărțile mele etc. Dacă nu eram perceput în mod exact – și cunoșteam foarte bine toate cauzele – a face doar figurație la un congres sau altul mi se părea cel puțin inutil și inoportun. De unde enorme eforturi de a mai răspunde, uneori, la invitații de colaborări externe. Singura care m-a interesat într-adevăr, în ultimul timp, a fost doar participarea la *Censorship: An international Encyclopedia*, în curs de apariție la Londra. De abia aștept, repet, să reiau tema, într-o amplă lucrare. În termenii săi românești, bine studiați și în profunzime.

Faceam, în continuare, o figură falsă și în acest domeniu, de care mă simțeam tot mai străin. Unii cred și azi că premiul Herder reprezintă într-adevăr „ceva”. Alții, pasionați de „prezențe românești”, dau o importanță disproporționată publicațiilor mele străine, pe care personal nu le mai popularizez. Mai ales de când am observat că astfel de semnalări – care de fapt complexează, produc numai invidie și concurență – sunt cum nu se poate mai iritante și inoportune. Cel puțin, ele au o anume utilitate: defensivă, mai bine spus „antisecuristică”. Atunci când, de pildă, a apărut în presă știrea că am primit distincția (*Honorary Membership*) oferită în 8 mai 1999 de *Modern Language Association* (din SUA), SRI (citește Dan Ciachir) a recepționat imediat informația și m-a... felicitat telefonic. Singura utilitate într-adevăr reală a cărților și colaborărilor mele străine, a unor recenzii și distincții a fost și este doar de ordin pur „politic”. Ele întrețin mitul unei pseudorecunoașteri internaționale. Care, încă din perioada ceaușistă, m-a protejat cu mare eficacitate. Căci nimic nu provoacă o panică mai mare în aceste servicii secrete decât un scandal internațional, o publicitate negativă, inevitabil mediatizată. Și, în felul acesta, mă simțeam, într-un fel, „protejat”. Doar că întreaga situație era și din acest punct de vedere – subliniez din nou – de o falsitate izbitoare, inevitabilă și nemeritată.

În sfârșit, un ultim indiciu de desprindere definitivă de „Europa”: dorința de a călători în Vest a dispărut. Trec peste foarte numeroasele obstacole consulare și vize discriminatorii, profund umilitoare. Mi se părea tot mai absurd să cunosc bine Cartierul Latin al Parisului și să nu fi văzut, măcar o singură dată, oricât de superficial, Atena, Istanbul, Turcia și Asia Mică. Din care cauză, aceste ultime călătorii au fost pentru mine foarte fecunde, revelatoare și instructive. Și de abia aștept să vizitez în septembrie (1999) Ierusalimul și, în general, Israelul. O adevărată *terra incognita*. Sper să nu mă obosească prea mult. Deși condițiile mele fizice nu sunt, deocamdată, prea bune.

Un adevăratul „internaționalist” și „cosmopolit” sunt deci, în esență, eu. Pentru care întreaga lume este obiect liber de cunoaștere și asimilare culturală. A călători în centre într-adevăr istorice înseamnă o adevărată imersiune în istoria umanității. Un act de regenerare și de cunoaștere istorică din interior. A constata, cât mai concret posibil, existența, răspândirea, circulația și perenitatea unor valori efectiv universale. O săptămână

la Tokyo nu este mult. Dar pentru un român care știe să vadă este enorm. M-am întors cu impresii puternice despre grădina palatului imperial, muzee, cartierul Sinjuku, teatrul Kabuki și No. Să nu uit nici magazinul de unde am cumpărat o cutie de lac și un nu mai puțin splendid mic scrin, tot de lac negru, cu trei sertare, unde țin documente și bani. Utilul cu plăcutul integrate într-un obiect exotic.

La Pekin am stat în total doar trei zile. Impresia de imens „sat”, apoi Palatul Interzis, piața Tien An Men și celelalte rămân imagini de neuitat. Totul învăluit în ceață aburie. Ca și masca de ceară galbenă a lui Mao Tze-dun. Am adus o mică vază chinezească *cloisonné*, foarte frumoasă și, între altele, două inscripții-bibelouri, în caractere chinezești și... englezești. Două aforisme în care mă regăsesc: *Where there's a will there's a way* și, mai ales, *Today's struggle is tomorrow's success*. Le-am pus în biblioteca mea într-un loc vizibil.

Astfel de călătorii au echilibrat în modul cel mai fericit orice obsesie „eurocentrică” sau „euroatlantică”. Cu excepția Africii, cred că am o imagine sumară a „lumii”, dar reală. Și dacă voi mai face vreodată o călătorie, prima țară pe listă va fi Egiptul: Nilul, piramidele, Karnak, Luxor, Abu Simbel rămân deocamdată doar imagini vizuale, cinematografice sau televizate. Plus albumele. Dar nu părăsesc deloc speranța de a debarca, într-o bună zi, și la Alexandria. Poate că voi avea această „ultimă șansă”. Dar vârsta și sănătatea s-ar putea să mi-o înlăture.

Câteva concluzii

Înceindu-mi, într-un fel, socotelile cu o existență care, în domeniul ideologic și cultural cel puțin, nu mi-a dat satisfacții, încerc să trag câteva concluzii. Îmi displace profund tonul moralizant, „sfătos”, de „învățăture către...”. Totdeauna convenționale, în care de altfel nimeni nu crede și nu sunt urmate niciodată. Obiectivul meu este mult mai modest și într-un sens – pentru a începe chiar cu mine însumi – mult mai util și mai edificator. Să încerc să constat ce am realizat, efectiv, în împrejurări (trebuie reamintit mereu) extrem de dificile. La ce rezultate am ajuns și, în general, ce se poate face în condițiile românești date, deosebit de nefavorabile proiectelor mele? Și, în definitiv, în ultimă analiză, la ce clarificare finală am ajuns, despre mine, în primul rând, și despre mediul în care mi-a fost dat să trăiesc? Nu cred, bineînțeles, nici în *karma*, nici în metempsihoză. Dar n-aș mai relua niciodată, sub nici un motiv, această existență, atât de agitată și de traumatizantă.

Deși îmi dau foarte bine seama că problema „posterității” sună cum nu se poate mai pretențios, va trebui totuși, într-un fel sau altul, să mi-o pun. Dar cât mai calm, mai sobru și mai lucid posibil. Fără nici o iluzie și mai ales fără nici o eroizare. „Posteritatea” este totdeauna o miză riscată și adesea falsă. Este doar un mare mit, pe care-l întreținem inconștient din motive de consolare sau de răzbunare postumă. Cu istoria literară și culturală ne „aranjăm” noi, scriind-o eventual noi înșine. Cât privește „succesul” sau „insuccesul” unei opere, el depinde de numeroși factori aleatorii, total incontrollabili, încât a insista în această direcție este pură pierdere de vreme. Când îmi aduc aminte că pe Montesquieu, în Anglia, *L'Esprit des lois* l-a făcut doar mare... exportator de vinuri de Bordeaux, succesul ideologic transformându-se, mult mai rentabil de altfel, în mare succes comercial. Sau că Bizet voia să se arunce în Sena la premiera lui *Carmen*, iar azi este opera cea mai cântată din lume, atunci nu pot să nu fiu și să nu rămân decât foarte precaut și sceptic la acest capitol. Și am dat doar două exemple la întâmplare.

Nu pretind că sunt total indiferent la soarta „operei mele”, noțiune pe care o pun de altfel între ghilimelele cele mai apăsate. Dar cu extremă prudență și cu maximă clarviziune. Îmi vine chiar să citez, în spirit autoironic,

butada plat involuntară a lui Samson Bodnărescu: „Ce poate fi va fi”. Tot ce a depins de mine am făcut cum am crezut că este mai bine, printr-un proces destul de lent și dificil de decantare și clarificare interioară. În rest, numai „un mister învăluit într-o enigmă”, ca să reiau o altă butadă. A lui Churchill de această dată. Probabil că de obsesia citatelor nu voi scăpa niciodată.

În cazul meu, se poate vorbi, totuși, și de unele aspecte obiective, riguros verificabile. Manie de colecționar sau nu, de arhivar înăscut, amator, dar destul de metodic, am început încă de la 15 mai 1992, să donez întreaga mea „arhivă literară” BCU Cluj, unde va constitui „Fondul Adrian Marino”. Excelentul director Doru Radosav a sprijinit – entuziasmat pot spune – acest proiect. Câteva manuscrise, macedonskiene, foarte rare, le-am vândut, la început, în limita fondurilor de achiziții, modeste, ale bibliotecii. Dar cele mai multe dintre dosare au fost donate gratuit, ceea ce am făcut în mod sistematic, an după an, și o voi face în continuare. Deocamdată (iulie 1999), „Fondul A.M.” a ajuns la 287 de dosare. Și nu cred că exagerez că, în cele din urmă, donația va cuprinde aproximativ 400. Căci partea cea mai importantă a arhivei, așa spune – cea referitoare la cărțile mele și la întreaga activitate publicistică –, urmează a fi cedată într-un viitor, sper cât mai apropiat, fiind încă în curs de organizare și inventariere. La aceasta se mai adaugă și un testament în favoarea BCU Cluj (3 martie 1994) al întregii mele biblioteci. Un dosar special cuprinde toate aceste acte și procese-verbale. Între timp, am donat, periodic, sute și sute de cărți, extrase și reviste, românești și străine, cu titlu gratuit, fără nici „un inventar” special.

Această inițiativă merită oarecare atenție și din alte motive. Nu știu ce depozite va fi având *Muzeul Literaturii* din București. Dar aș îndrăzni să spun că este vorba, în orice ipoteză, de una din cele mai mari arhive personale, bine conservate și organizate, păstrate, a unui autor român. Ceea ce nu este chiar foarte puțin lucru, în al doilea rând, întreaga bibliografie, complet încheiată, va fi publicată într-un volum. Iar conținutul său – aș îndrăzni, din nou să afirm, dacă va fi bine citit și analizat – va forma un izvor de informații de prim ordin. Mai puțin istorico-literar, cât o bază de serioase analize sociologico-literare. Căci este vorba – în primul rând – de „un caz” cu totul special, singular și semnificativ, de „recepție” în cultura română. Cum, când, dacă, în ce proporții și condiții a fost ea posibilă. În total contratimp istoric.

Nu trebuie omisă nici „valoarea” unui exemplu. „Fondul A.M.” a fost urmat, la scurt timp, la sugestia și prin colaborarea mea directă, de constituirea „Fondului Mircea Carp”, al vechiului meu prieten. El este important deoarece formează, cel puțin deocamdată, singurul fond documentar din țară, care s-a păstrat, al fostei redacții românești al postului de radio *Europa Liberă*. Când s-a mutat la Praga (1997), redactorii români, cu o rară inconștiență și fără nici un simț al tradiției istorice, l-au împrăștiat, l-au distrus pur și simplu. „Am făcut curățenie prin sertare”, cum a declarat unul dintre redactori, N.C. Munteanu, pe care – sub acest aspect – nu-l mai caracterizez. Tot ce s-a salvat din arhiva *Europei Libere* se află, acum, la Budapesta, cumpărată de Fundația Soros. Se vorbește de un masiv transport de nu mai puțin de 34 de TIR-uri.

Se pare că inițiativa mea a produs chiar și o oarecare emulație. Directorul Doru Radosav îmi spune – foarte satisfăcut – că este în tratative, aproape de finalizare, cu Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, de a-și dona întreaga lor arhivă personală BCU Cluj, unde va forma încă un foarte important fond documentar ce le va purta numele. A și declarat-o public într-un interviu în *Weekend-ul Ziarului de Cluj* (21 august 1999). În schimb, cu Galateea Ciorănescu, văduva lui George Ciorănescu, în trecere prin Cluj, nu am avut succes. Am dedus că ea, de fapt, dorea să vândă arhiva fostului ei soț. Iar BCU Cluj nu putea s-o cumpere din lipsă de fonduri. Trebuie neapărat menționat și faptul că întreaga bibliografie personală – păstrată în cele mai bune condiții – nu poate fi dusă la bun sfârșit, fără competența, munca organizată și chiar devotamentul bibliotecarei Florina Ilis. Este, de altfel, mai mult decât o bibliotecară: o intelectuală, scriitoare, autoare de piese de teatru și romancieră, în curs de editare. Cu o astfel de colaboratoare, operația nu poate să nu reușească.

Chiar neîncheiată, colecția își demonstrează de pe acum utilitatea documentară. Mi se spune că au început să se facă și teze de licență pe baza acestor materiale. S-au scris și unele articole de prezentare ale primelor două fonduri. Unele materiale au fost și publicate, ca texte inedite, de către cercetători meticuloși și pasionați precum Mircea Popa. Premisele, sub acest aspect, sunt deci bune, promițătoare. Am asistat uimit – din motive financiare sau nu, de către o familie famelică, să spunem – la împrăștierea și chiar distrugerea arhivei Alexandru Macedonski. Măcar sub acest aspect, am putut să reacționez, fie și într-o mică măsură, la salvarea unei anumite „memorii istorice” personale sau nu. Să schițez un gest de „rezistență” împotriva uitării și sabotării tradiției noastre culturale. M-am convins încă o dată: poporul român nu are acest instinct, acest gest reflex de supraviețuire istorico-memorialistică. Deoarece având o mentalitate etern țărănească, el gândește și memorează doar în termeni arhetipali, simbolici și impersonali. Iar astfel de depozite documentare nu pot fi decât strict individualizate, personalizate, cu identitate foarte bine subliniată. La antipodul oricărui ritual istoric și depersonalizat, „căzut în folclor”. Ele formează – totodată – și baza unor sinteze culturale și istorico-literare de alt tip decât „folcloric”. Ceea ce reprezintă – orice s-ar spune – o contribuție culturală de alt ordin. Deocamdată, mai mult prin premise, decât prin rezultate. Este adevărat. Dar că partida va fi câștigată în perspectivă nu mai am nici o îndoială.

Din punctul meu strict de vedere, evaluată cu cea mai mare detașare, această bibliografie este, în același timp, izvor de unele satisfacții, dar și de mari decepții. Și, deocamdată cel puțin, zonele de umbră depășesc cu mult petele de lumină. Evident, nu sunt încă în posesia întregului material bine strâns, organizat și concludent. Dar cred că pot afirma de pe acum – parcurgând dosarele ce au fost deja organizate în formă definitivă, inclusiv o bibliografie parțială, anterioară, publicată în *Apostrof* (IV, 7-8, 1993), care se oprește, la capitolul publicații în limbi străine în anul 1982 – că este vorba de o recepție reală, uneori chiar masivă, dar strict marginală și, mai ales, fără nici o influență. Sute și sute de referințe (în total între 1 500 și 1 700)

și nici un efect este, fără îndoială, și concludent și deprimant. *Dicționarul de idei literare* a avut, de pildă, în țară, peste 60 de recenzii și peste 10 în străinătate. Un record românesc absolut în materie. Și totuși nici o urmă. El a fost și este folosit doar ca izvor de documentare enciclopedică. Pentru mulți, a căzut într-un fel „folclor documentar”, devenit bun public. O astfel de situație – asociată recepției tuturor cărților mele – a făcut să mă dezinterez tot mai mult de soarta lor. Să-mi fie – repet – tot mai îndepărtate și mai străine. Am investit prea mult și nu am recoltat, în esență, mai nimic. O astfel de reacție, vorbind în general, m-a descurajat și uneori chiar m-a dezgustat. Subiectivă sau nu, o astfel de atitudine mi se pare, psihologic vorbind, explicabilă. Din acest motiv, cred fundamental, am părăsit definitiv (cum am mai amintit) studiile teoretico-literare.

Din „mantaua” sa „a ieșit” [sic!] doar o carte-două, obscure, despre „barocul românesc” și mi se pare și un studiu (să spunem) despre „eseu”. Asupra criticii literare curente, *Dicționarul* n-a avut nici o influență. Ba, dimpotrivă, mai văd „desființat”, după mai bine de trei decenii, articolul despre „Experiment”, uitându-se că alături de cel despre „Avangardă” (reluat recent în traducere – dovadă că „rezistă” – într-o antologie iugoslavă) și de alte câteva (de fapt mai toate) sunt adevărate „premiere” românești. Și că noțiunea de „experiment”, chiar dacă a evoluat inevitabil, într-o oarecare măsură, ea nu s-a modificat în esență. Se poate deci anticipa că, în general, reacția a fost foarte aleatorie, marginală, masivă uneori, repet, dar în afara oricărei „critici de autoritate”. Iar de o influență în adâncime, ori măcar superficială, nici nu se poate vorbi. A existat deci un public cititor și, adesea, chiar „comentator”. Însă în ce zone intelectuale precise rămâne a ne lămuri pe parcurs. Oricum, se vor putea trage unele concluzii despre soarta și semnificația unor cărți și autori, de orientare inconformistă, într-o țară pe care n-o pot defini, până la urmă, decât „urmuziană”. Unde un prim-ministru în funcțiune contestă și „dă afară” pe președintele... propriului său partid. Ca să introduc și o mică glosă, de un mare grotesc, de imediată actualitate.

Departa de a fi un simplu episod, al unei „pseudocariere literare”, „bibliografia” în curs de realizare – de pe acum destul de bine conturată – mai dovedește încă ceva: dificultățile reale, urmate de inevitabilele decepții, de care se lovește la noi un autor *going his way*. Ca s-o mai dăm și pe englezește, eliberați – sper pentru totdeauna – de tutela culturii și limbii franceze. Nimeni nu apreciază, cel puțin deocamdată la noi, sinteza, construcția în mai multe volume, enciclopedismul, erudiția referințelor internaționale folosită în spirit independent și critic. Am mai spus-o și o repet: este un indiciu evident de cultură minoră, fragmentară, publicistică, actualistă și mecanic-sincronică. *Biografia* este o enciclopedie a unui singur autor dusă, în sfârșit, până la capăt. Toate încercările generației și ale perioadei mele, mai bine spus (Negoițescu, Manolescu, *Dicționarul scriitorilor români*), fie că au capotat din motive obiective sau biografice (autorii au acum alte preocupări), fie pur și simplu din motive economico-editoriale. A nu recunoaște măcar în trecere sau a bagateliza acest efort personal efectiv realizat este, indiscutabil, un indiciu cultural negativ. Și sunt eufemistic.

Dincolo de orice dezamăgire și regrete – îndrăznesc să reafirm legitime – s-au precizat, mai ales în ultimii ani, câteva atitudini sufletești și intelectuale. Tipice și definitive. Ele definesc cel mai bine nu numai o evoluție spirituală, dar și starea de spirit a unui autor, întâmplător român, la sfârșitul activității sale. Mai întâi, un tot mai profund scepticism față de critica actuală, sub toate aspectele sale pretins specifice: selecție de valori, definirea personalităților literare, analiza creațiilor originale etc. Nu pot spune că ea nu mă mai „interesează”. Doar *altfel*. Ca să mă exprim neconvențional: la modul „cinic”. O consider un simplu instrument de publicitate și nimic mai mult. Cu toate păcatele sale, critica (la noi aproape exclusiv jurnalistică) rămâne în continuare utilă. Dar într-un anume fel. Ea pune în circulație nume de autori și titluri, vehiculează unele idei și orientări. A devenit, în felul acesta – între altele – o formă a „culturii de masă”. O metodă de mediatizare ca oricare alta și nimic mai mult. Din care cauză, încerc să fiu atent, pe cât posibil, la ce se scrie despre mine.

Decupez textele, îmi arunc ochii peste ele. Dar nu le citesc atent niciodată și, mai ales, nu le iau, pe cele mai multe, în serios. Prea puține merită, într-adevăr, atenție. Funcția lor, pentru mine, este și rămâne, strict publicitară: menține, la limită, în actualitate, numele unui autor, popularizează unele proiecte, semnalează existența unui stil de lucru etc. etc. O formă deci de supraviețuire intelectuală a unui autor în mod evident în contratimp istoric și cultural. A pătrunde în astfel de condiții, la grămadă, chiar și în manualul școlar, mi se pare o glumă proastă, o mistificare. Știu bine că multe, cele mai multe dintre ecourile și referințele existente, sunt convenționale, pur formale, exterioare, exclusiv „sociale”. Dar, chiar și în această formă minoră și degradată, ele au funcționalitatea și utilitatea lor.

Faptul nu este fără urmări negative, dintre care aș nota, în primul rând, două. Mai întâi, oboseala, scepticismul, blazarea de a fi, sau măcar sentimentul de a rămâne, în unele domenii, doar un etern „pionier”, într-o critică subdezvoltată, rămasă la stadiul impresionist. De unde, uneori senzația – cu grade diferite de intensitate, după împrejurări – de a lucra de fapt inutil. Cum am constatat adesea. Tot mai conștient, în același timp, că nu pot învinge inerțiile adverse. Nici subdezvoltarea evidentă – întreținută și cultivată timp de decenii – nici sări peste anumite etape istorice, inevitabile, strict istorice. Un exercițiu de rezistență, de tărie morală, totuși. Poate chiar și de asceză a nerecunoașterii. Urmărit uneori și de momente de descurajare. A lucra mereu în singurătate este, orice s-ar spune, dificil. Nu revendic nici un „eroism”, nici un „merit” special. Ci doar luciditatea unei situații total nefavorabile și fermitatea unor proiecte. Într-un mediu subdezvoltat. În cazul meu „clușean”, provincial, regionalist, tutelat de un „pseudo-maestru” fără o adevărată operă. Exemplul tipic, mediocrul și veninosul Mircea Zăciu, produsul unei publicități de „ciraci”, foști elevi, lipsiți de alți termeni de comparație. Constat cu surpriză că Alexandru George și Gheorghe Grigurcu au început să pună în discuție și acest fenomen de impostură. Eforturi cultivate tot mai mult în sine și, în primul rând, doar pentru mine. Cât despre receptia culturală „națională”, colectivă, nu-mi mai făceam de

mult nici o iluzie. Aproape că mă îndoiam uneori de mine însumi. Uimit mai mult decât descurajat că nu sunt recunoscute nici cele mai obiective evidențe, măcar cantitativ-bibliografice. Dar încep să mă întreb cu toată seriozitatea: nu exagerez totuși revenind mereu asupra acestei teme? Da și nu. Nu împărtășesc în orice caz teoria conform căreia important este doar efortul, nu și rezultatele. Pentru cine are despre cultură – în speță română – o concepție globală și activistă, în care interdependențele, incitățile și ideile au nevoie de circulație și eficacitate, filozofia perfecte gratuități a actului creator este inacceptabilă. Cum poate fi asigurat progresul, modificarea unor stări negative de spirit, depășirea unor etape inferioare fără a urmări și unele rezultate și a observa măcar condițiile și mecanismele posibilității lor?

A doua consecință – despre care m-am mirat eu însumi cât de fermă și insensibilă rămâne la toate ecourile negative – este nu numai indiferența la „viața literară”, detestată în atâtea rânduri în această *Viață*, dar și pentru orice formă de „literatură”. Încă o temă ce mă obsedează și într-un fel mă uzează. Ca și toate aceste amintiri, inclusiv punerea lor „stilistică” pe hârtie. În legătură cu moravurile și psihologia „vieții literare” eram tot mai mult de părerea lui E.M. Cioran despre scriitori: „Târfe ce se ceartă pentru același trotuar”. Literatură beletristică, de ficțiune, repet, nu mai citeam de mult. Mă plictisea și mă enerva în același timp. Realitatea imediată mi se părea mult mai atractivă, mai variată, mai surprinzătoare decât orice invenție literară. Dar, mai mult decât atât, îmi revenea brusc în memorie boicotul permanent din țară și străinătate. Sau, dimpotrivă, la polul opus, să ai zeci de recenzii, să primești și „premii” și să nu ai nici o influență reală, nici o eficacitate, mi se părea, din nou, neverosimil și chiar absurd. Și mai ales o nedreptate obiectivă, care, fie și sub această formă, discretă, trebuie undeva consemnată.

Într-adevăr, vorba prietenului meu Sorin Antohi, care a pus punctul pe i și care nu poate să nu mă preocupe: în definitiv, „pentru cine scrie Adrian Marino?”. Întrebare ce aș formula-o altfel: „pentru ce scrie Adrian Marino?”. Pentru clarificarea unor probleme? Deschiderea unor perspective? Dezvoltarea culturii române? Nu găseam un răspuns complet sau satisfăcător la nici una din aceste întrebări. Fără însă a putea renunța la o activitate ce făcea totuși parte din ființa mea. N-o puteam părăsi, oricare ar fi prețul plătit. Și atunci apărea încă o dilemă, poate cea mai gravă și mai plină de consecințe dintre toate. Ea s-a precizat târziu, foarte târziu. Abia în ultimii ani. Dar în forme atât de precise și de imperative încât nu ezit să le consider hotărâtoare.

Alternativa esențială, redusă la ultima expresie (cum am mai reamintit) era următoarea: publicistică, fie și pe teme preferate, cu tot ceea ce implică o astfel de activitate (relații, vizite, deplasări, reciprocități, contraservicii etc.) sau izolare și concentrare în vederea terminării unor lucrări de sinteză ce mă preocupau și în care mă regăseam cu adevărat? Menținere în actualitate ori reclusiune studioasă și constructivă? În ce direcție trebuie îndreptate ultimele energii de care dispun? Dilemă grea, care nu putea avea din partea mea decât o singură soluție. Cu riscul de a ieși din actualitate, fără

nici un fel de audiență. Aveam viu, în față – între altele – și exemplul negativ al lui M. Ralea, autor comparabil cu C. Noica, dar care ieșit din circulație, fără publicitate, relații și discipoli, a rămas practic un mare necunoscut. O nedreptate flagrantă, deși perfect explicabilă. Retragerea calculată dintr-o sferă de relații ce mă interesau tot mai puțin reprezenta – îmi repetam mereu – singura soluție cu adevărat pozitivă.

Când mi-am dat seama că dialogul și cooperarea reală, în sensul convingerilor mele, erau aproape imposibile, am optat decis pentru retragere, izolare și concentrare. În felul acesta, am evitat la maximum împrăștierea, fragmentarea, pierderea de timp în superfluități monden-culturale și publicistice. Pe un plan, știu bine, pierderile au fost considerabile. Dar pe un altul, în special al atingerii unui adevărat echilibru interior – la care se adaugă în ultima perioadă terminarea *Biografiei...* și cristalizarea definitivă a proiectului *Cenzurii și libertății în România* – avantajele și beneficiile rămăneau incomparabile. Am ales deci, definitiv, să fiu și să rămân până la capăt un ursuz, un nesociabil, colaborator doar la reviste provinciale, puțin cunoscute și citite. Dar unde eram invitat cu plăcere, mereu în acord cu mine însumi. Un adevărat „lux” moral, rar la noi. Nu mai eram dispus la nici o concesie făcută unei epoci, cultural vorbind sterilă. În derută, amorfă, lipsită de orice orientări precise. Perioadă fără nici o preocupare (din punctul meu de vedere) cu adevărat constructivă. A cărei ierarhii și sisteme de valori, repet, le contestam în esență. Iar tendințele sale, evident comunizante, dar și de „dreapta”, îmi erau din ce în ce mai greu de suportat.

O altă alegere esențială – la un nivel inferior – nu lipsită însă de importanță în planul existenței practice, a fost adoptarea definitivă a unui stil de viață pseudosocial. Total izolat, fără relații, dar și fără obligații și convenții false, pur protocolare, care mă plictiseau teribil. La Cluj (cred că am mai spus-o) am avut mereu sentimentul celui de al doilea „domiciliu obligatoriu”. Deloc integrat vieții literare și publicistice a orașului, total în afara universității, în contact cu Editura Dacia doar din motive de supraviețuire editorială, înconjurat de adversitatea constantă a „școlii Zăciu”, pentru a nu mai aminti de adevărați huligani de specia Tudor Dumitru Savu, eram practic obligat la o atitudine retractilă, defensivă și cât mai discretă posibil. Afinitățile locale erau, practic inexistente, tolerabile în cel mai bun caz. Nu era „orașul meu”. Dar cum despre existența mea clujeană am mai vorbit într-un capitol anterior (10), n-are rost să insist. Sub acest aspect, o viață refulată, tristă și de mare constrângere. Și dacă sunt sumar și evaziv, faptul are o singură explicație: îmi este imposibil să evoc la infinit și în detalii, un lanț nesfârșit de umilințe, lovituri, mizerii, bărfeli și antagonisme. Și „locale” și „centrale”.

Pentru a mă restrânge la sfera culturală – singura care mă interesează cu adevărat –, situația s-a îmbunătățit din fericire, destul de mult, totuși, după 1989. Unele realizări, în general recunoscute, modificarea unui întreg raport de forțe, apariția unei noi generații, animată de un alt spirit, mult mai liber și mai deschis, au făcut posibile și un alt tip de relații. Mult mai relaxate, mai agreabile. Și, în unele cazuri, chiar într-adevăr constructive.

Deși nu aveam nici o plăcere să colaborez cu o pseudo-Facultate de Litere, am făcut, și dintr-o datorie morală, un referat favorabil tezei Ruxandrei Cesereanu, despre literatura gulagului românesc, apărută ulterior și în volum (*Căldătorie spre centrul infernului*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998), despre care am și scris în *Cuvântul* (3/1999). O personalitate evidentă, ușor stranie, îmbrăcată mai ales în negru, băiețoasă, chiar *virago*. O tachinam pentru preocupările sale legate de cruzime, sadisme, torturi, asimilând-o, amical, cu contesa vampiră maghiară Erzsébet Báthori. Protesta politicos, alintându-se ușor, dar cred că, în realitate, se simțea... flatată de această comparație celebră. Alteori, o declaram... „top model”. Talentată și cultivată. De altfel în Cluj nu există, în perioada actuală, decât două poete adevărate: Marta Petreu (totdeauna amicală, în ce mă privește, în *Apostrof-ul* său). Să nu omit, la capitolul feminin, nici pe Monica Gheț. Prezență agreabilă, civilizată, stilată, cultivată.

Inteligent, binevoitor, cu spirit critic, lipsit de prejudecăți provinciale, Doru Pop, a cărui carte de debut, documentată în SUA, *Obsesii sociale* (Iași, Editura Institutul European, 1998), am salutat-o de asemenea (*Cuvântul*, 9/1999). Nu s-a putut adapta la *Ziarul de Cluj*, unde, la început, a redactat pagina culturală. Bine scrisă și în continuare (cea mai bună de altfel a unui cotidian clujean), am stabilit bune relații de colaborare cu redactorii săi: cu Ruxandra Cesereanu, Ion Mureșan, lucid, ironic și surprinzător pentru mine, poet cultivat, dublat de spirit critic și dotatul Dorin Petrișor, preocupat de pictură, cu care am și „polemizat” amabil. Singura relație literară clujeană durabilă, deși cu multe sinuozități, în ultimul timp destul de asiduă (mă vizitează cu destulă regularitate vinerea), a fost Virgil Ardeleanu. Un mare marginal și izolat, ca și mine de altfel. Temperament dificil, irascibil, adesea imprevizibil, departe de a fi cel mai comod om din lume (definiție pe care de altfel mi-o aplic fără nici o ezitare și mie însumi). Dar om de caracter, dur și intransigent. A preferat să renunțe la cronică sa literară de la *Steaua*, decât să suporte presiunile redacției, cenzurii („Cenzura și odiseea revistelor” (II), în *Adevărul literar și artistic*, 24 august 1999) și ale „vieții literare”. Ceea ce l-a scos practic din circulația publicistică, în imposibilitate și azi de a se mai face editat. După 1989, și-a manifestat din plin orientarea democratică, anticomunistă. Mai întâi la *Patria* clujeană (PNȚCD), apoi în destul de numeroase articole, bine scrise, din *România liberă*. Pe ultimul – excelent – „Comunism după comunism” (27 iulie 1999), l-am și decupat, ca și pe altele, anterioare. Am regăsit în el și multe ecouri ale discuțiilor noastre pe marginea unor cărți ce i le împrumutam, situației actuale, comunizării poporului român etc. Aș regreta ca acest spirit de calitate să nu se realizeze, totuși, într-un fel oarecare. Măcar sub forma unui jurnal postum, pe care, uneori, bănuiesc că-l ține. Extrem de discret, închis și mefient, poate fi clasat, fără îndoială, în categoria „prietenilor de idei”, despre care va mai veni vorba. Mie mi-a lipsit foarte mult dialogul cultural și ideologic, uman, sincer și direct. Din care cauză, la Cluj, am întreținut – ca o compensație, așa spune „vitală”, o destul de vastă corespondență. Ca să mă iluzionez în orice caz că nu sunt chiar de tot „singur”. Că „dialoghez”. Că am totuși posibilitatea „comunicării”

cu unii „prieteni”. Din acest motiv, am dat și primit multe telefoane. Și acest „joc”, observ uneori cu iritare, continuă...

A constituit sau ar fi putut constitui, mai ales, Iașul meu natal, o alternativă, o soluție la „relegarea” mea clujeană? M-am convins destul de repede și cu multă dezamăgire că nici acest lucru nu este posibil. Deși, în primii ani, nu numai după eliberare, dar și după 1989, am întrevăzut, nu o dată, această posibilitate. O imensă iluzie, căci, între timp, au apărut nu una, ci chiar două noi generații. Fiecare cu „maestrii” și idoli lor, cu „geniile” lor locale. Mie „maestrul Ursachi”, sau „geniul ludic” Luca Pițu, sau „hatmanul cazăc” Nichita Danilov nu-mi spun mai nimic. Iar eu făceam și în astfel de medii figură de intrus, de inoportun. De fiecare dată când plecam la Iași, după „lansarea” (vorba vine) a unor cărți ale mele, păstram un gust amar. Inabilitate totală din partea mea? Sau profunda mediocritate și megalomanie provincială? Și deci o generală ostilitate? Căci este greu de demonstrat, în termeni obiectivi, de ce nici una dintre cele trei cărți ale mele editate la Iași n-au fost recenzate serios în revistele culturale ale orașului. Cel puțin în cele mai cunoscute: *Timpul*, *Convorbiri literare* și *Cronica*, ultimele două foarte slabe de altfel. Am recenzat cărți de L. Antonesei și Al. Călinescu. Nici un răspuns, nici un semn favorabil. Deși cu ultimul aveam, în perioada *Cronicii ideilor literare* foarte bune raporturi. Dar anterioară stagiului său parizian. S-a încadrat perfect în tipologia „colonizatului cultural” (ca și Livius Ciocârlie, de altfel) și apele – în mod regretabil – s-au despărțit. Neverosimil de agresiv, de infatuat, Dan Petrescu, pretins „rezistent” de ultimă oră, care n-a dat de fapt nimic culturii române. Dar dă... „note” la toată lumea... ..

Acum, în urmă, sunt „descoperit” de un tânăr, mie necunoscut, Dan Lungu, de la *Monitorul*. Primesc numere de ziar, scrisori, chiar întrebări pentru un interviu. Dar mi-am dat seama repede că nu se urmărea, de fapt, decât atragerea mea în polemica ultimei generații ieșene împotriva celei precedente, baricadată în cele două reviste amintite. Credeam că puteam găsi în Iași o soluție, o alternativă, un loc de refugiu cultural. Revin asupra acestei preocupări, pentru mine, esențială. Rezolvarea unei probleme de viață. Mi-am dat seama, repet, cu mult regret, că era însă imposibilă o astfel de soluție.

Poate cea mai „sentimentală” decepție mi-a produs-o, totuși, Editura *Polirom*. Am contribuit efectiv – ca să nu spun determinant – la „lansarea” sa. Prima sa carte a fost *Pentru Europa* (1995), care s-a bucurat de un real succes. Când Silviu Lupescu – vag cunoscut la Editura *Institutul European* – mi-a scris, cerându-mi colaborarea, i-am acordat imediat încredere. Simțeam în el „stofa” unui foarte bun editor. Și sub acest aspect nu m-am înșelat. Formal, relațiile cu editura ieșeană nu s-au întrerupt. Dar comunicarea cu directorul său a încetat. A intrat sau a fost recuperat de „viața literară”? A început să publice și scriitori bucureșteni, fără valoare, pe unii din motive strict publicitare, redactori sau chiar directori de reviste literare. Ca editor, cu simțul comercial foarte dezvoltat, îl înțeleg bine. Dar de ce a trebuit să mă jignească în mai multe rânduri – cred că de vreo cinci-șase ori – nu mai

înțeleg. Mister total. Când i-am oferit *The Biography*... mi-a spus că n-a avut timp s-o deschidă, s-o examineze. Când i-am trimis un extras spaniol îmi spune că „nu înțelege de ce i l-am oferit” etc. Din pură prietenie și nimic mai mult. Când i-am vorbit, în trecere, de proiectul *Cenzurii și libertății în România* a schimbat vorba. Avea sub tipar o carte pe aceeași temă (din păcate proastă), de un oarecare Marian Petcu, scrisă în cel mai pur stil „Ștefan Gheorghiu”, și intenția mea nu-l mai interesa. Eram deci tratat ca un debutant care vine la o editură. Din nou, comportament neverosimil și, încă o dată spus, inexplicabil. Chiar toți autorii și toate cărțile sunt simple „obiecte editoriale”? Odată folosite, aruncate la coș? Un timp îi trimiteam și cronici despre cărțile mele de la *Polirom*, decupate de prin ziare. Nu mi-a mai confirmat primirea. Întâlnirea ultimă, de la Gaudeamus – când a fost prezentat *Comparatism și teoria literaturii* –, a fost rece, vizibil iritat, deși controlat, cu bune reflexe. Întregul său comportament mi s-a părut de o iraționalitate și ingraturitudine inexplicabile. Ceea ce m-a întristat profund. În definitiv, Editura *Polirom* nu i-am făcut decât „servicii”. Unica explicație plauzibilă este că devenind antipatic și pe plan ieșean și în noile cercuri de relații ale directorului editurii, eram cel puțin, un inoportun. Deși din cauza unor vechi și notorii obligații și poate speranțe de viitor, unele aparențe trebuie totuși păstrate. Dar de ce mă mai mir? În același mod am fost practic eliminat și de la *Jurnalul literar* (director Nicolae Florescu, pe care l-am ajutat considerabil în perioada de început). Apoi, căzut complet sub influența legionară, am fost îndepărtat fără nici o urmă de recunoștință. Revista are totuși merite reale în recuperarea unor manuscrise și texte ale exilului.

Silviu Lupescu rămâne, indiscutabil un bun, chiar un mare editor. În câțiva ani a făcut din *Polirom* una dintre cele mai reprezentative și întreprinzătoare edituri ale țării. A făcut și deschideri ideologice îndrăznețe, inclusiv în direcția celei de *A treia Europă*. Dar cred că am fost „sacrificat” de dragul lui Dan Stanca sau Cristian Tudor Popescu. Spirite confuze și agresive, adepte ale „omului ontologic” și poate și mai grav, profund antioccidentale. Editura publică și preținși specialiști și criptolegionari. Ca să nu vorbesc de cazul patologic-senil Petru P. Andrei, cultivat pentru manuscrise inedite pe gratis. Este episodul care m-a afectat cel mai mult în ultimii ani de „viață literară”. Și nu cred că voi mai oferi vreo carte *Poliromului*, admitând că voi reuși s-o scriu. Inclusiv pentru a nu mai reveni niciodată în Iași, unde am fost insultat în mod aberant și oribil în presă și nimeni nu mi-a luat apărarea. Și nici pentru a nu mai redeschide această rană editorială, într-adevăr dureroasă. Dacă n-am meritat vreodată o lovitură profund ingrată – fără a o lua foarte în tragic – atunci aceasta a fost. Am ezitat mult să fac o astfel de mărturisire. Revenind în Iași, în definitiv orașul în care m-am născut și m-am format, n-am dorit să iau locul nimănui și să nu concurez pe nimeni. Dar, între timp, psihologiile și ierarhiile noilor generații s-au schimbat atât de mult încât eu devenisem tot mai inasimilabil. Fără a putea fi totuși total ignorat și negat. Desigur, nici eu n-am dus nici o politică de captare și cu atât mai puțin de seducție. M-am convins, încă o dată, că aceste „mecanisme” sunt și inevitabile și invincibile. Și a

trebuie să le accept ca pe o fatalitate și să mă resemnez. Însă peste tot ce-mi mai amintește de Iași – un capitol important al vieții mele – a căzut o cortină grea și neagră. N-aș fi prevăzut-o și dorit-o niciodată. *Un grand sommeil noir/Tombe sur ma vie...*

Deși mi-am propus doar o autobiografie ideologică și culturală, constat și cu acest prilej că acest program nu este integral posibil. Intervin și o serie de amintiri subiective, strict personale, „sentimentale”, pe care aș fi dorit să le evit. Nu este însă totdeauna cu putință. Chiar dacă semnificația lor „ideologică” și „culturală” rămâne predominantă, ele au jucat un rol important, uneori esențial, în viața mea, de care nu sunt deloc încântat pe nici o latură. Dar ar fi nedrept și, mai ales, inexact să mă las învins, în final, de o stare de spirit predominant sau exclusiv depresivă. Au existat și compensații și unele „consolări” ce nu pot fi, totuși, uitate. Purificate de orice sentimentalisme și melancolii ieftine, ca să nu spun filistine, ele au fost nu mai puțin reale. Și aș reține, în primul rând, trei astfel de aspecte. Spiritul meu... categorial și clasificator văd că nu-mi dă încă o dată pace.

Este imposibil de uitat, în primul rând, colaborarea pur tehnică a L., ajutorul său practic, imediat, aproape cotidian, prin adaptarea sa neobișnuit de rapidă la toate exigențele calculatorului *Macintosh*. *Performa 450*. În felul acesta, am putut deveni mai tehnic, mai operativ, mai rapid și profesional, cu un randament „publicistic” inimaginabil în condițiile vechii mașini de scris. Nu pot uita, bineînțeles, nici colaborarea Elenei Mosora, care mi-a bătut aproape două decenii toate cărțile și multe dintre articolele mele. Multiplicarea, extrem de ușoară și foarte rapidă, prin imprimantă, ne dădea, la amândoi, o bucurie aproape copilăroasă. Știu bine că efortul L. a fost considerabil. Uneori manuscrisele mele, adesea ilizibile, erau greu de descifrat. Temperamentul său „germanic”, aplicat și „muncitor” însă m-a salvat. O româncă „pursânge” de mult ar fi aruncat pe fereastră toate textele mele. Ar fi refuzat pur și simplu să mă ajute. Să-și complice în felul acesta existența. Printr-un efort considerabil – perioade întregi – scriind uneori și câte zece pagini pe zi. Câteodată, obosiți, enervați, eram amândoi la capătul răbdării. O consolam autoironic – sarcastic: „pentru cultura română”. Ea îmi răspundea: „...pentru tine”. Și cred că amândoi, fiecare în felul său, aveam dreptate.

La aceasta se adaugă, fără nici o infatuare sau iluzionare din partea mea, conștiința unor realizări strict obiective. Oricum, o consolare și o compensație, aș spune legitimă, în ciuda unei desconsiderări, despre care am amintit în repetate rânduri. Nu este însă vorba, în primul rând, de o decepție personală (deși nu ascund și un astfel de aspect), ci de o problemă obiectivă. Într-adevăr culturală, de ordin general. Și, mai mult decât atât, una specific „românească”. Într-o fază când cultura română urmează să fie efectiv construită și articulată organic în toate compartimentele sale. Ceea ce este încă departe de realitatea actuală. Dar cum nimeni nu privește din această perspectivă, eforturile mele și ale altora, puțini, nu puteau fi nici înțelese, nici asimilate. Iar conștiința culturală generală nu progresa. Pentru un moment, jurnalismul cultural este de departe predominant și învingător pe toată linia.

În cazul meu, strict personal, în ciuda oricăror obstrucții și bagatelizări (de exemplu, Ion Simuț: „critică bibliografică”), am avut totuși și unele satisfacții de ordinul „recepției”. Unele pot părea naive, „puerile”. Dar dacă sunt examinate cu atenție și raportate, mai ales, la contextul specific, valoarea lor obiectivă nu poate fi negată. Mai întâi, toate cărțile mele sunt epuizate. Toate s-au vândut. Deci au avut, în ciuda tuturor obstacolelor, cumpărătorii și cititorii lor. Rar mai văd câte un exemplar, într-un anticariat, bine pus la vedere. Semn că este considerat „o raritate”. O anume satisfacție îmi dădea și citarea, la pagină, într-un studiu sau altul, a unor texte ale mele. Semn, evident, și acesta, că ele au interesat. S-au articulat și integrat unor demonstrații critico-literare total în afara oricăror sugestii personale directe. Despre recenzii spontane, surprinzătoare, mai ales străine, am mai amintit.

Nu cred că se poate vorbi numai de satisfacții de amor propriu personal nici atunci când, la capătul unei vieți destul de agitate, poți oferi și exemplul unei existențe consacrate exclusiv studiului, muncii intelectuale. Cu abnegație, tenacitate, consecvență și continuitate. *Una voce poco fa*. Repet, într-adevăr, o banalitate. Dar dacă 100-200 de autori români ar fi lucrat constant în acest stil, fața culturii române ar fi fost cu certitudine alta. În orice caz, de un mic exemplu de studiu disciplinat, organizat, cred că se poate vorbi. Când privești în jur și observi că mai toată producția critică românească este strict actualistă, fragmentară, efectul doar al unor comenzi redacționale, săptămânale sau lunare, fără nici o direcție sau orientare precisă, fără un plan propriu, original, aș îndrăzni să afirm că măcar gestul de a rezista și de a persevera într-o cu totul altă direcție, merită să fie semnalat și reținut. Măcar într-o oarecare măsură. Ca un posibil „exemplu”.

Evident, totul să pară și produsul unei autoiluzionări, al unor compensații involuntare, pentru satisfacții mereu refuzate. Există într-adevăr și acest risc, pe care încerc să-l evit cât mai mult posibil. Totuși câteva inițiative și sinteze, premiere absolute în critica noastră cel puțin (dar, uneori, nu numai), nu cred că pot fi, obiectiv vorbind, total negate. Am mai evocat acest caz. Trec deci peste lucrările amintite (primele de acest gen la noi) despre Macedonski și Eliade, pe care le-am lăsat mult în urmă. Însă tot ce are legătură cu hermeneutica și biografia ideii de literatură, cu teoria critică și ideile literare, cu stilul ideilor, în general, reprezintă un mic pas înainte. Un „început”, cât de modest, dar real, atât ca obiect, cât și ca metodă de cercetare. Cred că în acest domeniu de activitate am împins lucrurile puțin mai departe. Un mic pas înainte față de faza Dragomirescu, Vianu, Florescu, singurele nume notabile în acest domeniu. Un efort de „pionierat”, de perfecționat, bineînțeles, dar care nu poate fi chiar total trecut cu vederea. Privind în perspectivă, toate aceste contribuții se vor vedea, sper, mai bine.

De la un astfel de început – inclusiv prin cercetările mult mai perfecționante ale altora – se va putea construi, cândva, o altă conștiință critico-teoretică în cultura română. Urmată apoi și de o altă conștiință ideologică. În ultimă analiză, totul stă pe afirmarea energică a ideii de construcție, de „întemeiere” pe un teren practic gol. Pe proiectul și concentrarea realizării unor *fundamente*

culturale anterior inexistente. Pe baza lor, alții vor construi mai mult și mai bine. Am foarte viu sentimentul construirii culturii permanent ascendente. Nu cred să exagerez. Chiar și faptul – din nou strict bibliografic vorbind – de a fi cel mai tradus critic român în limbi străine, unele de mare circulație – reprezintă în felul său, un mic început cultural, dincolo de orice satisfacții personale. Dar știu foarte bine că totul poate să sune fals în „gura” mea (am mai avut și anterior acest sentiment). De aceea pun punct acestor constatări. Pentru mulți, desigur, total inoportune și infatuante.

Foarte dificilă, adesea, plină de amintiri cel puțin ambigue, este, în sfârșit, și consemnarea faptului că, în ciuda singurătății mele, un anumit cerc de prieteni, restrâns, dar real, am avut totuși. În ciuda multor aparențe contrare. Și că ei – direct sau indirect – mi-au dovedit că nu sunt chiar de tot „singur”. O realitate obsedantă ce a fost percepută în două moduri diametral opuse. Mai întâi, foarte agresiv, pentru a fi umilit și a mi se demonstra cât de nesuferit și de imposibil eram. Cineva care a dorit să mă lovească din plin, m-a acuzat că „n-am prieteni”. Deci sunt un individ respingător, nefrecventabil, negativ. Altcineva – și regret enorm că nu i-am reținut numele, în orice caz este vorba de o cititoare, cred o poetă – mi-a declarat întâmplător, cu o nuanță de compătimire, că „sunteți foarte singur”. Cel puțin așa deducea ea, după lectura uneia dintre cărțile mele de călătorie și, poate mai exact, al unui capitol introductiv.

Oricum ar fi, începea un lung și agitat proces de conștiință, care, de fapt, nu s-a încheiat nici până azi. Am avut sau n-am avut prieteni? Mi-am mai pus mereu această întrebare. Sunt numai eu de vină, în sensul că n-am știut să mi-i fac? Că temperamentul meu dificil a reprezentat o piedică foarte serioasă? Ori, că împrejurările biografice ostile, marile decalaje de generație, ieșirea pentru o lungă perioadă din circuitul social reprezintă totuși o explicație? Dură, dar exactă și cât se poate de obiectivă. Un străin permanent, revenit într-o societate și într-un mediu complet străin, poate să-și facă într-adevăr mulți prieteni? Un mare semn de întrebare. Cred că vina trebuie împărțită și că adevărul se află, undeva, la mijloc. Dar suferința a fost, adesea, cât de poate de reală și fac mari eforturi să evoc și să evaluez lucid întreaga situație. Trăiesc, încă o dată, o foarte neplăcută criză interioară.

Constat cu extremă neplăcere, la încheierea acestei *Vieți*, pe ultimii 50 de metri, că încep să dau și semne de surmenaj. Insomnii, anxietăți, obsesii. Oricâtă tărie aș avea, această carte a presupus cel mai mare efort al vieții mele de concentrare intelectuală și mai ales morală. De abia aștept s-o închei, sper cel mult într-o săptămână-două. Pentru a mă elibera definitiv de o obsesie care m-a consumat într-o măsură nebănuită. Observ, tot mai perplex, că plătesc mult prea mult toate „fanteziile” mele publicistice. Din punctul meu strict personal de vedere, astfel de întreprinderi reprezintă un atentat direct la sănătatea mea morală și, foarte probabil, și fizică. Mă consolez, într-un fel, doar cu „valoarea” lor cel puțin documentară sau măcar „autocritică”. Într-o cultură unde zeci și zeci de inițiative, unele bune, se împrăstie iremediabil în vânt, fără nici o finalizare constructivă. Un insidios instinct de autoapărare culturală pare să lucreze – îmi spun

uneori – și prin mine. Ar fi regretabil să se piardă măcar unele concluzii a șase decenii de existență culturală ale unui autor român în *dürftiger Zeit*. Oricât de „insolit” și de „nereprezentativ” ar fi, pentru mulți, personajul care le pune pe hârtie.

Revenind la problema prieteniei și a prietenilor, afirm cu toată convingerea că, deși puțini, ei au existat totuși. Și i-aș clasifica în mai multe categorii, începând cu prietenii cu adevărat personali. De foarte bună calitate, sinceri și foarte vechi.

Pe primul dintre ei, Mircea Carp, îl cunosc încă din perioada pantalonilor scurți, din copilărie, de la Botoșani. Deci de aproximativ șase decenii. A fost o legătură neîntreruptă, întreținută și prin scrisori trimise pe diferite căi din emigrație (din München, în 1984, din Belgrad, în 1987; ele se păstrează în „Fondul Mircea Carp” de la BCU Cluj). Când a fugit din țară mi-a făcut o vizită surpriză la facultate, de rămas bun. Mi-a și scris și din SUA, observând la o expoziție de carte românească una dintre lucrările mele. Că mesagerul (Aurel Martin) mi-a remis-o după vreo... șase luni ce importanță mai are? Deși întârzierea este „semnificativă”. O legătură puternică, pot spune fraternă, firească, reluată cu și mai mare intensitate după 1989. Dar și înainte, m-a ajutat și uneori m-a găzduit cu prilejul burselor mele DAAD, în Germania. Inteligență vie, naturală, intransigent, combativ, cu asperități inevitabile. Cred că am contribuit hotărâtor la editarea și apariția în bune condiții a cărții sale „Vocea Americii” în România 1969-1978) (Iași, Editura Polirom, 1997), care rezumă o parte din lupta sa radiofonică anticomunistă. Cuvântul meu introductiv, „Jurnalism modern și conștiință politică” îi fixează, cred, profilul moral, ideologic și profesional. Ne vedem în fiecare an, cu plăcere, firesc și amical. Fiul său Mihai, devenit între timp diplomat american (mi-l amintesc încă de la München, ca elev), a lucrat la Cluj, un an întreg, la „Oficiul de informații” SUA. L., mai ales, i-a fost extrem de utilă, găsindu-i și o locuință.

Mircea Carp a fost mai mult decât o rudă sau un frate. Un adevărat prieten, care face parte din însăși existența mea. Sper să-l conving să realizeze și volumul de interviuri pe care-l proiectează, dacă urmează sugestiile mele: amestec de memorialistică (este foarte viu, precis și lucid în amintirile orale) și de reportaj profesional. Imediat după 1989, a făcut apel la mine, cerându-mi colaborarea la *Europa Liberă*. A fost și administratorul „fondurilor” mele externe, făcându-mi zeci de cumpărături și comisioane. Unele vitale. Și sub această formă legătura mea cu Occidentul a fost neîntreruptă. Mereu precis, util, eficace și disciplinat. La București, locuiesc în garsoniera pe care și-a cumpărat-o între timp, pe str. Drobeta. Aveam senzația că veneam la mine acasă. Alături de el nu m-am simțit niciodată „singur”. Cred că aprecia, cu discreție (dar uneori o și exprima), întreaga mea activitate. Chiar și la München – unde prezența românilor din țară nu era deloc bine văzută – nu m-a dezavuat niciodată. În ciuda presiunilor ce se făceau, știu bine, și asupra sa. O astfel de fidelitate este rară.

Aceeași constatare și despre Paul Lăzărescu, cel de al doilea bun prieten personal, și el foarte vechi, cunoscut încă de la Iași, cu decenii în urmă. Un

adevărat model de fidelitate, nu numai politică, dar și de legături personale. Foarte tăcut, extrem de discret, modest și efice. O vocație evidentă de lingvist și filolog, strangulată, handicapată, umilită chiar, de toate rigorile regimului. Despre o ediție a sa (Vasile Gr. Pop, *Conspect asupra literaturii române...*) am și scris în *Tribuna*, la timpul său, cu multă plăcere. A și arătat-o tuturor colegilor noștri de „lot”. Căci trebuie neapărat să reamintesc că Paul Lăzărescu a fost garantul și liantul meu cu PNȚ, ulterior CD. De care, treptat, și el s-a distanțat. Avem amândoi admirație pentru poziția sa etică și civică. Mai puțin sau mai deloc pentru lipsa sa de profesionalism și tehnicitate, fără de care o țară este neguvernabilă. A scris la *Dreptatea* (în prima serie). Pregătește acum o ediție a articolelor lui N. Carandino. A condus inițial *Dreptatea*, la reparație, după 1989, cerându-mi în mod firesc și colaborarea. Am evocat acest episod, făcându-i și un mic portret într-un articol, „Epoca romantică”, publicat într-o ediție specială a aceleiași publicații (25 octombrie 1997).

Nu mai evoc acum toate tribulațiile sale cu un partid, căruia i-a dăruit totul și de la care n-a recoltat decât ingratitude, insulte și „demascări” în presa lui Adrian Păunescu. Pentru mine rămâne, în orice ipoteză și circumstanțe, o luminoasă amintire amicală și politică, într-o lume plină de convulsii, intrigi și lovituri murdare. Îmi spunea cum Corneliu Coposu îi arăta „denunțuri” scrise contra sa și a mea, care, după cum am mai spus, m-au deznăstăvit definitiv. Exaltatul – eufemistic vorbind – Cicerone Ioanițoiu, între alții, nu ne mai scotea din „securiști” etc. Dar Paul Lăzărescu rămâne în amintirea mea mult deasupra acestor mizerii. Ne vedem cu regularitate și plăcere la București. Uneori îmi oferea și ospitalitate, locuind din întâmplare foarte aproape de garsoniera lui Mircea C. și în aceeași curte cu cumnata sa, arhitecta Ligia Popp, sora Gabrielei C. Stăm de vorbă, uneori și la telefon. Îmi scrie și îmi procură chiar și *Sfera Politicii*, de negăsit la Cluj. De abia aștept să-l revăd, cu prilejul excursiei de la sfârșitul lui septembrie 1999 în Israel. În concluzie, la acest capitol, doar doi prieteni personali. Puțini, într-adevăr. Dar foarte buni, vechi și, cel puțin pentru mine, greu de egalat.

La capitolul „ieșean”, în sfârșit, nu pot omite nici pe Grigorel Popa, fiul lui Gr.T. Popa, personalitate medicală ieșeană, devenit el însuși medic. Prin el am cunoscut în București pe Petru Comarnescu și multă altă lume, căci era un om agreabil și sociabil. Este tatăl scriitorului, azi român-american, Dumitru Radu Popa, care îmi trimite cu regularitate cărțile sale. Dar cu care, din nefericire, nu am mari afinități literare. Deosebiri inevitabile și evidente, de generație, de mentalitate și de relații în sfera „vieții literare”.

Într-o altă categorie, tot apropiată, dar predominant în planul ideilor și al orientărilor culturale, al prietenilor de idei, includ – în primul rând – pe Matei Călinescu. O personalitate literară și critică indiscutabilă, autorul unei opere de prim ordin. A fost singurul critic din generația tânără de care m-am apropiat, cu care aveam reale afinități, împrietenii destul de repede, după revenirea în actualitate. Sistemul său de relații și, în parte și psihologia „vieții literare” în care se mișca, nu erau însă și ale mele. Dar, totdeauna cu tact, bonom-ironic, Matei știa să netezească toate asperitățile.

Și să facă până și cele mai dure sau dureroase critici acceptabile și benigne, cu o afabilitate și diplomatie desăvârșite. Am întreținut o întinsă corespondență cu el și înainte și după 1989. Ea cuprinde de pe acum, peste 70 de scrisori, foarte bine scrise, acute, critice, deocamdată nepublicabile, din cauza unor sincerități și aprecieri critice radicale, „inoportune”. Va intra, bineînțeles, și acest dosar „Matei Călinescu” în fondul donației mele. Când va fi publicat, postum, va fi o revelație. Poate că și el a păstrat măcar unele dintre scrisorile mele, de publicat – eventual – împreună. O ediție în genul memoriilor sale *Amintiri în dialog* cu Ion Vianu (scrise în 1991-1992 și publicate în 1994 și republicate, întregite cu un „Epilog” și o „Addenda”, la Editura Polirom, în 1998). O carte remarcabilă, în care vine vorba, în trecere, și de mine.

L-am revăzut, mai bine spus l-am regăsit, după mulți ani, în SUA, la Bloomington, unde m-a invitat cu ocazia sărbătorilor Paștilor, în 1990. Mă suna la telefon, dimineața, cel puțin de două ori pe săptămână. Mi-a trimis și biletul de avion, avansându-mi costul. Am cunoscut atunci o întreagă colonie românească, interesantă în felul său, care ar merita singură, o evocare specială. A revenit în țară în 1994, cu ocazia lansării *Amintirilor*, apoi, în anul următor, când a apărut la Iași, la Editura Polirom, *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*, în versiune completă, găsindu-i între timp și capitolul inițial cenzurat pe care a izbutit să-l publice, ulterior, în nu mai știu ce *Anuar* al Uniunii Scriitorilor. L-am însoțit de la Târgu-Mureș la Iași. Călătorie cu mașina, nu fără mici peripeții, cu diferite escale (Bicaz etc.). Ca urmare a acestor vizite, am scris și un destul de lung articol memorialistic-portret *Confrate de idei* (*Vatra*, aprilie 1995, pp. 46-50), în care am evocat întreg contextul și natura relațiilor noastre. Ele erau bazate pe același mediu social, educație și orientări fundamentale: prooccidentale, totală neaderență la societatea și ideologia comunistă, spirit critic intransigent și inalterabil. Îi admiram cultura și erudiția. Ne întâlneam și în același gen de critică de idei literare (de pildă, *Five Faces of Modernity*, Durham, Duke University Press, 1987, amplificare a unei cărți publicate încă în țară). Când a venit ultima dată în București, în vara lui 1998, am făcut – invitați de Nicolae Manolescu – o emisiune la PRO TV (cu un oarecare ecou; a fost de altfel și reluată) și la TV 2 (mai puțin reușită, mai mult la insistențele prietenei noastre comune Monica Spiridon). I-am apreciat, încă o dată, perfectă stăpânire de sine și salvarea unor aparențe, căci pur și simplu nu mai doream să facem și această emisiune.

Tot atunci am citit și jurnalul său inedit (1970-1980), adus în țară în vederea unei eventuale editări. I-am sugerat să renunțe, explicându-i că ambianța și mentalitatea generală, deocamdată, n-o să-l înțeleagă. A intuit imediat că nu este cazul, încă, „să ne dăm poalele peste cap”, după propria sa expresie. Această *Viață*, de altfel, se inspiră de la aceleași principii de „înțelepciune” îndelung verificate. Este amintită și o întâlnire – la Paris, la Sanda Stolojan acasă – care l-a dezamăgit și unde m-aș fi arătat foarte rezervat și rece. Îmi amintesc bine scena: eram atât de crispat și iritat de bârfelile pariziene, încât numai sociabil și comunicativ nu puteam fi. Îmi cer scuze, foarte tardive, măcar în acest mod, de comportamentul meu, ce

are totuși explicațiile sale. Dar pe atunci, nu puteam fi altfel. Ceea ce nu a alterat în nici un fel relațiile noastre. A contribuit, efectiv, la posibilitatea editării la New York University Press, a lui *The Biography of „The Idea of Literature”*, cu un referat elogios și cu și mai utile sfaturi de „americanizarea” strict necesară a cărții. S-a arătat totdeauna solidar, amical. Dar în termeni prudenți, măsurați, calculați, așa cum îi era și firea. Din care cauză era foarte atent și uneori chiar sensibil la toate ecourile negative pe care le recolta despre mine în „mediile literare”.

Despre cărțile sau extrasele mele străine n-a scris niciodată. Uneori doar citate. Intervenea – și în acest caz – prudența față de barajul și ostracizarea de netrecut a „exilului”, foarte receptiv la reacțiile sale. În ultimul timp, a avut tot mai mari supărări ca șef al catedrei de literatură comparată a Universității din Bloomington, despre care mi-a scris nu o dată. Se pare că resimțea, în termeni tot mai duri, concurența și neasimilarea sa completă de către mediul academic american. Din fericire, în vara acestui an (1999), s-a pensionat. Promite să revină în țară, în toamnă sau în iarnă, împreună cu Uca, soția sa, pentru o scurtă vizită. Doresc neapărat să-i revăd. O amintire care-mi dă mereu satisfacții: figură stilizată, extrem de cultivată, echilibrată, plină de tact, cu un superior simț ai relațiilor, și, mai ales, un adevărat critic român-european. O personalitate în felul său. De un perfect *self control* și cu foarte bune reflexe, perfecționate, fără îndoială și prin eforturile inevitabile de integrare într-o altă societate. A trecut și prin momente de mare criză. A trăit, o perioadă, ani buni, o adevărată dramă, morală, socială, poate și intelectuală, agravată și de un accident nefericit de familie. Cred că, ne-am înțeles, mai mult decât am putut sau am dorit, din discreție, prudență sau timiditate, să ne-o spunem.

Un alt prieten – dar mai mult decât atât, din generația următoare – a fost Sorin Antohi. Ieșean, ca și mine, dintr-o familie de intelectuali și diplomați, cu care și în care m-am regăsit spontan. Mai ales, într-un punct decisiv și extrem de sensibil pentru mine. Am intuit imediat în el modelul viitorului politolog și istoric român al ideilor și mentalităților. Un adevărat „arhetip”, un caz exemplar de sinteză și creativitate. O cât mai largă cuprindere și informație internațională, grefată pe o solidă formație de istoric român. Doar în felul acesta se poate realiza o reală sinteză originală, iar studiile românești de politologie pot ieși, în sfârșit, din compilație, mimetism și mediocritate. Cred că și el s-a regăsit spontan în mine, deși eu nu l-am considerat niciodată propriu-zis „elev”, neavând, câtuși de puțin (cum am mai precizat) această pretențioasă noțiune. Dar el își recunoaște – în mod neașteptat – o astfel de condiție, într-un ultim mesaj (primit la 4 august 1999), folosind un limbaj pe care nu mi l-a mai ținut nimeni. Nici un tânăr autor până la el: „P.S. Poate ar fi bine să nu mă mai «domniți» și să-mi spuneți pe nume. Eu simt o relație de filiație spirituală – dacă asta nu vă scandalizează”. Firește că nu. Dimpotrivă. Deși faptul, total neobișnuit pentru mine, mă uimește. Îmi dovedește că nu sunt chiar deloc singur. Că am prieteni, cel puțin spirituali, și în generația următoare etc. Dar surpriza este și rămâne mare. Ceea ce contribuie la vindecarea multor dificultăți ale izolării mele intelectuale.

Dincolo de acest rol terapeutic și reconfortant, pe cel puțin două planuri, Sorin Antohi oferă încă un exemplu de comportament intelectual modern și „internaționalist”, în cel mai bun sens al cuvântului. Abil, diplomat, discret, adaptabil, dar și plin de prestanță, foarte sigur de sine, el a izbutit – și social vorbind – o dublă performanță. Să-și păstreze independența de spirit și inițiativă, publicând studii despre mine cu toate că face parte din cercuri și medii despre care știe bine că nu sunt simpatizat (*GDS* și *Nemira*). Deși plin de tact, nu este deloc intimidabil. În al doilea rând, a izbutit, prin colaborări și prezență continuă la colocvii și reuniuni internaționale – unde s-a făcut repede remarcat – să ajungă prorectorul lui *Central European University*, cu sediul la Budapesta. Este singurul român, care a ajuns la o atât de înaltă funcție, într-un centru unde ascensiunea românilor – în treacăt fie spus – nu este deloc ușoară. Va veni la vară în țară. Apoi pleacă pentru un an la *Institute for Advanced Studies* de la Standford (California, SUA), după care revine tot la Budapesta ca șef al catedrei de istorie al aceleiași universități central-europene.

Această dezinvoltură – arie vastă de mișcări și o foarte largă deschidere internațională ale unui, să-i spunem, încă „tânăr autor român” nu poate fi decât exemplară și foarte stimulativă. Recent mi-a trimis de la Budapesta – de unde mă sună la telefon – și prima sa carte tradusă în străinătate: *Imaginaire culturel et réalité politique dans la Roumanie moderne. Le stigmat et l'utopie* (Paris, Montréal, L'Harmattan, 1999). Include capitole din *Civitas Imaginalis* (1995) și *Exercițiul Distanței* (1999). Îmi amintesc de prima sa vizită, la Cluj, cu mulți ani în urmă, însoțit de un alt ieșean, atras și el de studiile mele, Andrei Corbea, despre care va veni vorba imediat. O relație neîntreruptă, ascendentă, fără fisuri, fără mari gesturi de efuziune și declarații de dragoste. Cu un greu examen și pentru el, atunci când a publicat articolul „Pentru cine scrie Adrian Marino?”. Acum, când ne-am lămurit cu toții – într-un fel sau altul – l-am rugat să se ocupe de soarta postumă a acestei *Vieți a unui om singur*. Nu văd un alt prieten mai de încredere. Va fi probabil „editorul” său fidel. Voi face în așa fel, încât un exemplar să-i parvină imediat după moartea mea. Sau chiar puțin mai înainte.

Printr-o firească asociație de idei, aș evoca și un alt prieten tânăr de idei, nu mai puțin „european”, dar în alt sens. Mai specific local, în sensul unui adevărat prototip de intelectual transetnic. O prefigurare fericită a viitorului. Cel puțin al Europei Centrale. Este vorba de Ștefan Borbély, critic maghiar, însă de educație integral românească, dar care a depășit și una și alta dintre aceste determinări etnice. Un maghiar, adevărat autor român, cu deschidere efectiv internațională. Un alt gen de pionier, în felul său. Autor, între altele, și a unui număr monografic despre „psihoistorie”, pentru prima dată prezentată la noi, în revista *Echinoc* (XVII, 3-4-5/1995), pe care o conduce la Cluj. A suportat cu stoicism și solidarizare atacul lui Alex. Ștefănescu pentru faptul de a mă fi „lăudat” într-una din cărțile sale. Dorește să fac parte neapărat din comisia sa de doctorat, având acest drept legal, fiind „doctor docent”, deși neuniversitar. Voi face o excepție, neavând nici o afinitate și dorință de colaborare cu Facultatea de Litere clujeană.

Deosebit de civilizat, stilat, discret, cu o notă de eleganță *dandy*, Ștefan Borbély este preocupat acum de o vastă monografie despre „erou” și arhetipul său. Erudit în mai multe limbi, eliberat de orice urmă de „etnicism”, nu mai vorbesc de „șovinism”, el este o frumoasă anticipare a viitorului intelectual din această parte a Europei. O apariție neverosimilă într-un Cluj funarizat, imbecilizat și copleșit de mediocrități pseudouniversitare. Regret sincer de a nu fi scris niciodată despre el, ceea ce nu i-a alterat fidelitatea.

Andrei Corbea (Hoișie), de aceeași specie, mi-a făcut o vizită la Cluj, pentru a publica în *Cahiers roumains d'études littéraires*. Politicos, afabil, extrem de comunicativ și de cooperant. Are vocația relațiilor critico-literare internaționale, prezentându-mă și pe mine într-o revistă străină (*Œuvres et critiques*, XIII, 1, 1988). A dorit mult să publice într-o editură germană o antologie a criticii românești. Germanist, cel mai tânăr și mai bun pe care-l avem acum în țară, mare amator și el de colocvii și reuniuni internaționale. Elev al lui H.R. Jauss, pe care l-a prefăcut și tradus (1983). Personaj tot mai influent, a determinat acordarea ilustrului hermeneut german, după 1989, a titlului de *Doctor honoris causa* al Universității din Iași. Invitat la diferite universități străine, Andrei Corbea este, deocamdată, profesor la Paris, la una din universitățile sale. Dacă va emigra cândva, definitiv, nu mă va mira. Cu atât mai mult cu cât atmosfera internă – pentru această categorie etnică – este tot mai greu de suportat.

Anterior, din Iași, a emigrat în Israel, și Leon Volovici, cu care am rămas, la fel, în excelente relații. Mai ales după prezentarea mea, deosebit de favorabilă, a cărții sale *Apariția scriitorului în cultura românească* (Iași, 1976). Conceput și realizat în „stilul” meu, studiu neegalat până azi. Îmi scrie, mă vizitează cu regularitate când vine la Cluj, invitat al „Institutului de studii iudaice”, recent înființat. Îl voi revedea, cu certitudine, în toamnă la Ierusalim, unde locuiește și predă la universitate. Tot din această categorie, doar mai „iluminist” militant, face parte și Victor Neumann, din Timișoara, căruia i-am elogiut *Tentația lui Homo Europeus. Geneza ideilor moderne în Europa Centrală și de Sud-Est* (ediția a doua, 1998; prima ediție a cunoscut și o versiune americană în 1997). Cartea îl definește în întregime; istoric al ideilor și spirit cosmopolit, erudit, dar și mare specialist în *public relations*, imbatabil în sfera legăturilor publicistice. Figură interesantă, agreabilă, monden-intelectuală. Amator pasionat de colocvii și, în același timp, om de bibliotecă, istoric al Banatului, dar nu numai. La o conferință a sa, la Cluj, eram numai... patru persoane. Și cred că n-a uitat acest lucru.

Aceste enumerări și evocări – deloc protocolare – dovedesc și mai ales îmi dovedesc un anume adevăr, pe care adesea l-am ignorat: n-am fost niciodată chiar singur. Dar în forme marginale, discrete și în medii neinfluențe. Un amestec de relații intelectuale și umane, adesea în forme ambigue și – trebuie să revin din nou și asupra acestui aspect – uneori decepționante. Este indiscutabil că aveam mari afinități ideologice cu toți discipolii și prietenii mai tineri ai lui Vladimir Tismăneanu. Mă refer în special la Dan Pavel, comentator și analist de valoare, și la Stelian Tănase, nu mai puțin (poate chiar și mai mult) bine dotat, inclusiv în domeniul literar. Dar,

curios, dovadă și de mentalitate diferită, aș spune „monopolistă”, de generație, lipsită aproape total de sentimentul minimei reciprocități. În definitiv, unde „scrie” că eu trebuie să devin un fel de agent de publicitate al lui Dan Pavel? Să răspund la toate solicitările, să scriu despre cărțile sale (cred că am fost chiar primul care i-am salutat debutul), să i le prezint în public de trei ori, iar el să nu facă niciodată nici cea mai mică mențiune despre existența mea ideologică și, în general, intelectuală. Ba, când i-am „reproșat” amabil acest lucru, mi-a tăiat-o scurt, obiectându-mi că „nu sunt politolog”. Ca și cum această calificare – în România actuală, foarte aproximativă – ar fi un pașaport absolut obligatoriu. Stelian Tănase a fost ceva mai generos. În câteva rânduri a dovedit bune intenții. Vladimir Tismăneanu – după cum am amintit – mi-a recunoscut, sumar, dar precis și exact existența. Acest cerc de relații are deci lumini, dar și umbre. Și ele echilibrează și nuanțează foarte mult natura reală a legăturilor cu prietenii mei de idei. Variate, relative și uneori chiar latent tensionate.

Privind retrospectiv, fără nici o intenție de contabilitate exactă, descopăr și alte categorii, să spunem, de „simpatizanți”. Îndepărtați și discreți, unii total neașteptați ca Geo Șerban și mai ales Iordan Chimet, care m-a vizitat cu regularitate la Cluj, când venea grație unor subsidii (după mine acordate în condiții umilitoare) de Fundația Soros. Acum a intrat parcă în pământ, probabil – după cum mi se spune – din cauza unor mari dificultăți economice și a decesului fratelui, care-l ajuta integral. Tot la Cluj, Romeo Pop, „Bimbo”, un preot catolic, vechi prieten și coleg de la Lătești. Monica Spiridon, întreprinzătoare, activă, relaționistă, monden-intelectuală se interesează îndeaproape de studiile mele, anterioare, de comparatistică. Este sufletul unei neoficiale „Asociații de literatură comparată”, prezidată de Paul Cornea. Când a fost ministru adjunct la învățământ a avut chiar fantezia amicală de a mă numi „profesor consultant”. Întreprindere total eșuată de sabotajul local. Să mai amintesc, foarte în trecere, că această „Asociație”, m-a proclamat... „Președinte de onoare”. Din lipsă, probabil, de altă soluție. De altfel, lipsa de cadre specializate în România actuală este teribilă în toate domeniile. O mie de inși – revin și la această idee deoarece este una din cheile explicației și definiției subdezvoltării noastre culturale – trebuie să facă de toate: și politică și cultură și învățământ și publicistică și studii și multe, multe altele în același timp. Evident că o astfel de împrăștiere nu poate duce decât la superficialitate, improvizație generalizată și, în unele cazuri personale nefericite, doar la ratare, la nerealizarea adevăratei vocații.

Un alt aspect, ce nu poate fi neglijat – de semnificație culturală în același timp generală și personală – este policentrismul cultural simpatizant, menționat și anterior. Mai precis spus, o recepție evidentă în unele cercuri, publicații și edituri de provincie. Nu foarte răspândite, dar de nivel destul de bun, onorabil în orice caz. În Craiova – probabil și din cauza studiilor despre Macedonski, a vechii colaborări de la *Ramuri*, încă din perioada directoratului lui Al. Piru, a unor afinități sau spirit de relații greu de definit – o anume atenție nu a lipsit. Noua redacție a *Ramurilor* și-a arătat (prin Gabriel Chifu, Romulus Diaconescu, Marius Ghica), nu o

dată, simpatia și chiar solidaritatea. Cu Marius Ghica am rămas în relații amicale, primind, cu două decenii în urmă și o scrisoare, în termeni oarecum asemănători cu ai lui Sorin Antohi („filiație paternă”), fără a fi făcut personal vreun gest deosebit în afara unor recenzii în *Tribuna*. Ca nou director al Editurii *Scrisul românesc* ar dori să mă editeze. Dar la proiectul traducerii studiului francez despre estetica avangardei a secolului 20 am renunțat. Spre dezamăgirea sa, neînțelegând argumentele mele.

Semnificativă este relația mea și cu Editura Aius, din Craiova (director Nicolae Marinescu, anterior Ileana Petrescu, amicală, ulterior decedată), care „m-a descoperit”, reeditând *¡Olé! España*. Tot acolo a apărut și placheta, amintită, a lui Constantin M. Popa, devenit între timp redactorul-șef al revistei *Mozaicul*, care se revendică, într-un fel, de la orientările mele. Ține foarte mult să apar, număr de număr, pe prima pagină, ceea ce până acum am reușit. Nu fără eforturi. Această colaborare, să-i spunem de „direcție”, n-a scăpat neobservată, determinând reacții în presă, negative, dar și pozitive. Este un exemplu tipic de adeziune, devotament, pentru mine aproape inexplicabil în esență. Sincer însă și dincolo de orice spirit „oltenesc” de relații, care chiar dacă există, este animat de bune intenții. Sprijin, în orice caz, orice tendință de policentrism, descentralizare culturală, suprimare a centrului unic de decizie. Contra tuturor „aprobărilor” date exclusiv de București. Din care cauză, am răspuns favorabil și invitației vechiului cunoscut ieșean C. Pricop, de a colabora la noua sa revistă, lansată recent la Suceava, *Continent*, în colaborare cu C. Severin, pe care, cu ani în urmă, l-am ajutat să obțină o mică bursă Soros.

Constat tot mai mult – nu fără surprindere, dar și cu plăcere – că aceste reviste provinciale – amintite – au jucat și joacă un rol tot mai important în viața și activitatea mea ideologică. Uneori chiar și de ordinul solidarității semiafective. Sunt reviste despre care „simt” că au nevoie de mine. Sunt deci efectiv util, chiar dacă într-un mic spațiu. Sunt invitat, așteptat și publicat cu plăcere și, mai ales, cu o reală solidaritate. Mă scutesc, în plus, de orice „anticameră” la diferite reviste centrale, unde jurnaliștii literari ce le conduc n-au nici o afinitate cu ideile mele. Nu mai vorbesc de simpatie personală. Cândva, poate, un viitor istoric al ideilor se va interesa și de faptul că aceste mici reviste au asigurat, în mod constant, un spațiu larg libertății de gândire. Au contribuit, în plus, la descentralizarea culturală. S-au dovedit fenomene reale de policentrism, după cum am mai menționat. Ceea ce reprezintă – în cultura română, după 1989 – o reală performanță, în ciuda oricăror opoziții și polemici. Un progres real, notabil.

Cu alte reviste centrale sau din provincie am relații bune, începând cu *Vatra*, de la Târgu-Mureș, stimulate în acest caz și de orientarea mea declarat prounită. Dar dintr-o perspectivă strict laică și prin argumente exclusiv ideologice și de istorie culturală. Cu Al. Cistelean, Cornel Moraru și Alexandru Vlad, deci, raporturi bune, deși intermitente și de la distanță. Tot din „depărtare”, de la Buzău, de această dată, mesaje de simpatie și invitații continue de colaborare și din partea lui Corneliu Ștefan, directorul cotidianului local *Opinia* (30 000 de exemplare tiraj) și al lui *Carnet literar*,

lunar, surprinzător de bun, la care am început să colaborez cu regularitate. Este un fost șef de organizație PNȚCD, „disident” sau „exclus” (ori așa ceva), cu care m-am întâlnit o singură dată la o reuniune a primului comitet de conducere al partidului, imediat după 1990. Astfel de relații constructive, cu totul relaxate și, din partea mea cel puțin, dezinteresate, nu pot să nu-ți facă plăcere.

Apropiat într-o epocă și de *Cuvântul* (Radu G. Țeposu rămâne, în orice ipoteză un om de valoare), de care am început să mă îndepărtez, oarecum, din două motive. Articolele tot mai vag metafizico-mistico-antioccidentale ale lui Ion Buduca și atitudinea pro-Miloșevici, din perioada crizei din Serbia și a bombardamentelor NATO. Revista rămâne sau încearcă cel puțin să rămână totuși echilibrată, făcând loc și la opinii contradictorii pe aceeași temă. Bune articolele „liberale” de Alexandru George. La Cluj, raporturi corecte cu *Apostrof*, revistă condusă de talentata, independentă și activă Marta Petreu, și cu *Caietele Tranziției*, de orientare proeuropeană, organ al „Institutului de Studii Posttotalitare și a Institutului de Antropologie Culturală” (Enikő Magyari-Vincze și Ovidiu Pecican – ultimul, istoric al ideilor, interesat vizibil de preocupările și orientările mele, din generația „clujeană” tânără și el apropiat, alături de Doru Pop). Un grupaj despre ideile mele „europene”, chiar în nr. 1/1997 (*Europa și revenirea la ea*).

Despre grupul *ASPRO* (Ion Bogdan Lefter, în primul rând) și intențiile „monografice” ale lui Adrian Dinu Rachieru am amintit. Mă tem ca reticențele mele, deși bine motivate, să nu-l fi jignit oarecum. Dar nu am avut niciodată nici cea mai mică intenție. Voi relua dialogul întrerupt cât mai curând posibil. Din străinătate, o relație fidelă, radiofonică și epistolară, cu Mircea Iorgulescu. Îi păstrez întreaga corespondență, într-un dosar special, care va intra și el în „Fondul general A.M.” de la BCU Cluj. Mircea C. îmi spune că ar fi fost retrogradat, într-un fel, la *Europa Liberă*. Despre anumite dificultăți mi-a vorbit și personal, când ne-am întâlnit ultima dată la București, la sediul redacției acestui post de radio. Printr-o altă întâmplare, el este pe aceeași stradă Drobeta. Deci zona în care mă deplasam frecvent și inevitabil când veneam din „provincie”.

Nu pot omite nici două cupluri intelectuale, distinse și de înalt nivel, Alina Mungiu (autoarea celui mai bun studiu despre societatea românească după „revoluție”, *Românii după '90. Istoria unei neînțelegeri*, 1996; extrem de capabilă, dar cam sigură de sine, despre care am și scris) și istoricul Andrei Pippidi, de care mă leagă o relație specială. El este cel ce m-a invitat la telefon să preiau articolul despre *Censorship*, destinat enciclopediei britanice, în curs de elaborare. Studiul realizat, publicat și în *Sfera Politicii*, va apărea și în versiune engleză. Dacă izbutesc să realizez și „marea” monografie despre *Cenzură și libertate în România*, i-o voi dedica în mod inevitabil. Voi face acest gest pentru prima și ultima dată. I-am și declarat această intenție, ceea ce i-a făcut plăcere. Un alt cuplu de calitate, deși cu o rază de acțiune mai restrânsă, mereu amical și solidar, Nadia Anghelescu (cea mai bună arabizantă a noastră și despre care am mai scris cu ani în urmă în *Tribuna*) și soțul său Mircea Anghelescu, istoric literar și comparatist,

preocupat de o temă esențială: relațiile dintre cultura română și cea orientală. Cred că ar trebui să reia și să aprofundeze aceste studii importante. Spirit onest și independent, dar modest și retractil, nu reușește să se integreze și să se impună în structurile culturii oficiale. La „Fundatia Culturală Română”, unde a condus o perioadă sectorul editorial, a avut buna intenție de a continua ediția Macedonski, în care scop i-am trecut întreaga mea documentare. De mult nefolosită, mie total inutilă. Numai în sectorul „literar”, materialul existent (ce include și cel puțin zece prefete, complet necunoscute) ar tripla volumul IV al ediției Vianu. A fost înlocuit în lipsă, și de la conducerea revistei *Synthesis*, locul său fiind luat de superficialul securist carierist Dan Grigorescu. Ne-am întâlnit, recent, la telefon, și în legătură cu opiniile negative despre primul număr al lui *New International Journal of Romanian Studies* (nr. 1-2/1998), prost conceput și realizat de Sorin Alexandrescu. I-am comunicat lui Mircea Anghelescu, în copie, și scrisoarea mea critică-protest, adresată lui Augustin Buzura. Dacă stilul de „magazin” al acestui *Journal* nu încetează, am cerut să fiu scos de pe lista membrilor fictivului *Advisory Board*. Spre marea mea surpriză – într-un lung și foarte amabil telefon – A.B. s-a declarat integral de acord cu obiecțiile mele. I le-a transmis, ca din partea sa, lui S.A. Rămân însă foarte sceptic de rezultatele acestui demers, total dezinteresat.

Nu pot să nu-mi reamintesc cu simpatie nici de numele unor „tinere” de valoare, care mi-au dat spontan semne de amicitie intelectuală și de oarecare stimă. Adrian Niculescu a fost, poate, cel mai insistent dintre toți, într-o fază și de integrare dificilă în cultura română. Despre ultima sa carte *Din exil / După exil* am publicat o prezentare în *Mozaicul* (6-7/1999). Dan Oprescu și el un nume de reținut. Am scris și despre el. La Cluj m-a vizitat cu vădită curiozitate (dar și cu simpatie) Mihai Răzvan Ungureanu, actualul Secretar de Stat la Externe. Mi-a dăruit extrase și mai ales ediția a trei *Arhandologii ale Moldovei*, inedite, pe care le-a editat. Le-am semnalat și pe acestea în presă, în *Cotidianul*. În toate figurează și familia mea. La capitolul „ieșean”, nu pot să omit, în sfârșit, nici pe filatelistul literat Mihai Ungureanu, cu care întrețin o veche corespondență. A tradus foarte bine *Comparatism și teoria literaturii*. Concepe „filatelia” în sensul meu. Un personaj rar și, în felul său, remarcabil. Publică și multe articole despre „personaje literare” ilustre. „Un loc” unde filatelia intersectează și stimulează subtil eseistica literară. Păcat că textele sale apar într-o revistă regretabil de proastă (*Cronica*).

În legătură cu relațiile ieșene nu pot să nu amintesc nici pe Lucian Năstase, un alt tânăr istoric ieșean, care din proprie inițiativă, a început unele cercetări genealogice. A descoperit zeci de acte la Arhivele Statului din Iași, cu unele nume de rude, din secolul trecut, mie complet necunoscute. Familie de funcționari, unii cu ranguri administrative și, detaliu poate nu chiar lipsit de semnificație, cu atribuții cultural-didactice. De acreditare, de pildă, a pensionatelor străine la Iași, 14 la număr, înainte de 1850. Aproape de necrezut. Dar cine este acel „N.C. Marino” semnat, după 1866, pe o ediție Boileau, n-am izbutit încă să aflu. Că avea și o bibliotecă rezultă și din inscripția *ex libris*... În orice caz, dacă aceste cercetări nu se vor finaliza,

într-o schiță genealogică precisă, toate documentele descoperite până acum, vor forma – în intenția mea cel puțin – un dosar-anexă al acestei autobiografii. Sper să intereseze cândva, pe cineva, și o astfel de documentare.

La capitolul „prietenii”, nu pot uita, în sfârșit, nici pe motanul meu roșcat, pe care l-am iubit foarte mult și care, cred, că mă „iubea” și el în felul său. Când mă așezam pe un fotoliu, să citesc, se învârtea în jurul meu și nu se lăsa până nu-mi sărea în brațe, unde începea să toarcă foarte satisfăcut. L-am crescut de mic, de cum a făcut ochi. Îi cumpăram cu regularitate *Whiskas*. Avea o blană moale, lucioasă, care cerea să fie mângaiată. Se adaptase complet întregului apartament și stilului nostru de viață. Este de ajuns să spun că dormea simbolic întins pe... cutiile de fișe din geam. L-am pierdut într-un mod stupid, nedând atenție unei evidente indispoziții (sau poate otrăviri), neglijând să-l duc la un veterinar. A fost descoperit mort, la subsol, acolo unde se născuse... A fost o zi foarte tristă din viața mea, când, ambalat într-un sac de plastic, a trebuit „să-l îngrop”. Și L. l-a regretat foarte mult. Și a fost grea hotărârea noastră de a nu mai „lua” un alt motan în loc, pe care să-l pierdem din nou. Căci de-a lungul anilor, am pierdut nu unul, ci... trei, în condiții de fiecare dată obscure. Cu unul foarte afectuos, m-am și fotografiat încă la Lătești. Noaptea dormea la picioarele mele, bine înfodolit în dună. Uneori îmi spun că iubesc mai mult animalele decât oamenii. Cel puțin pe cei ai epocii mele. Mulți „răi” cu mine.

Acest mic dosar cu nuanțe „sentimentale” al micului meu cerc amical de relații sociale – pe care îl închid foarte repede – nu compensează, din nefericire, nici pe departe, câteva concluzii de o deosebită gravitate. Sombre și deprimante din punctul meu de vedere. La sfârșitul unei vieți destul de lungi, constat o neaderență fundamentală, în cel puțin trei aspecte și direcții esențiale ale existenței mele biografico-sociale. Trei motive de izolare, revoltă și adesea de dezgust, pe care nu văd de ce le-aș ascunde. Și dacă le pun într-o anumită ordine, cauza este doar una singură. După cum am mai spus, intervine structura spiritului meu (calitate sau defect) categorială și clarificatoare. În realitate, este vorba de o nemulțumire globală, permanentă și profundă, disociabilă doar prin analiză. O existență, de cele mai multe ori, nefericită. În împrejurări și într-un mediu cel puțin pentru mine (dar nu numai) ostil. Dar încerc să dau (cel puțin în intenție) acestor noțiuni o accepție pur abstractă, rece și obiectivă. Suferințele mele au fost de fapt, generale, ale unei întregi comunități și epoci. Sunt doar cazuri particulare, pe care nu le supralicitez în nici un fel, ale unei nefericiri colective. Am „traversat” – dar este un fel de a spune – cel mai sumbru și mai deprimant moment istoric al României moderne. Ravagiile comunismului, cele mai multe, sunt și rămân ireversibile, ireparabile. O consternare sumbră, fără nici o soluție.

Nu este mai puțin adevărat – pentru a începe acest dureros „inventar” – că ele vin de departe. De foarte departe. Epoca a permis câtorva spirite lucide o introspecție, adâncă, istorică, în ceea ce se numește – în mod convențional – „etosul” și „tradiția românească”. Adevărul este că nu mi-a plăcut niciodată „țara” în care am trăit. Mi-am dorit mereu o altă Românie.

Pe aceasta am dorit-o, am visat-o și – mă tem să nu folosesc vorbe emfatice – „am iubit-o”. Inutil, ineficient, fără îndoială, dar cu atât mai dezamăgit. Sunt convins, tot mai convins, că totul vine în esență, la sfârșitul secolului 20, într-o epocă de extensivă globalizare citadină, de la rezistența și supraviețuirea tenace a structurilor țărănești ale poporului român. Le detest și le accept în același timp ca pe o grea și teribilă realitate. După cum s-a mai observat (Stelian Tănase), clanul tipic țărănesc Ceaușescu „a înghițit” în cele din urmă Partidul PCR. Și oricât n-aș fi de acord ideologic cu scriitorul „clasei proletare” I.D. Sîrbu, nu pot să nu subscriu și chiar să elogiez momentele sale de mare luciditate din *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*: „Noi românii suntem un popor bătrân, pervers, laș, dar deosebit de șiret și rezistent la rele”. Sau: „Un popor de țărani... mânați de egoismul meschin de curte și casă, de individualismul crâncen țărănesc”. De aici vin toate calamitățile noastre incurabile.

Pe această structură s-a grefat comunismul, care – departe de a fi respins – a fost în realitate asimilat și adaptat în formele sale cele mai „populare”. Și, ceea ce este cel mai grav, tradiționale: „Omul de tip nou, care există întru apărarea meschinei sale vieți de furnică cu drept la chiul, lene și vodcă, va striga cel mai tare: îl vrem pe Stalin”. Respectiv pe Ceaușescu, pe Iliescu, vechiul regim și celelalte. Ceea ce spun de altfel și ultimele sondaje. Ideea de inițiativă particulară – bine organizată, competiția, concurența – i-a fost totdeauna străină. Economia țărănească tradițională a fost și a rămas doar una de subzistență. Și din nou îmi amintesc de țăranul meu din închisoare, din Maramureș, complet autarhic, ce se lăuda că nu cumpăra de la cooperativă decât sare, petrol și chibrituri. Pe o astfel de psihologie primitivă, pre și protoistorică, integral autarhică și asocială, nu se poate construi, în nici un caz, o Românie modernă. Un vis utopic, pașoptist, probabil niciodată realizabil.

Cum n-am trăit decât ocazional într-un mediu pseudoțăărănesc, într-un „sat” improvizat, mă loveam la „oraș” și de alte defecte la fel de grave. Toate cu influență directă, negativă, asupra existenței mele. Vedeam la tot pasul – adevărată obsesie resemnată – cum trăiam într-o țară a eternei improvizații, fușerelii și amatorismului dominant. Unde nu se construiește nimic solid, nimic durabil, nimic în perspectiva rezistenței „istorice”. Unde finisajul tehnic pare pedant. Iar ideea că „Dumnezeu se ascunde în detalii” este total necunoscută, inasimilabilă. Revin cu amărăciune: o țară doar a lucrului de mântuială, care te aduce adesea la exasperare. Țara lui *pseudo*, în toate domeniile. Aceasta ar fi latura, să spunem, „sociologică”, a decepțiilor mele. Ea este dublată de o profundă repulsie pentru o serie de defecte morale, ce mi-au devenit odioase. Că reacțiile îmi erau mereu refutate nu înseamnă că ele nu existau și că nu aveau urmări. Mă exaspera – sau poate mai bine spus – mă descuraja că la noi nu există criterii fixe și general acceptate. Legislația este mereu instabilă și adesea haotică. Totul este strict personalizat, rezolvat subiectiv și mereu negociabil. Apoi eterna șmechereală, talentul de a înșela, de a mistifica, de a salva aparențele. Este fața, poate cea mai benignă, a eternelor „forme fără fond”. Din care cauză, absolutul

și radicalismul etic, politic și ideologic sunt refuzate structural spiritului românesc. O incompatibilitate și imposibilitate fundamentale. O existență ce se consumă în permanență doar în imediat, aproximativ, relativ și improvizație combinativă. Nu contest, uneori, abilități și pe termen scurt chiar eficiență. Dar fără nici un fel de rezultate durabile.

În fața acestor realități sunt posibile, arhitipologic și schematic vorbind, doar două tipuri de reacții: un pamflet devastator, negativist, radical, în stilul E.M. Cioran, de imens dispreț și dezgust pentru urmașii „drojdiei barbarilor, poleită cu puțină latinătate”. Și unul, aș spune constructiv, deocamdată „vizionar”, dar în sens invers: o Românie citadină, modernă, bine utilată, bazată pe o solidă pătură mijlocie și o reală economie de piață. Știu că mă repet, dar această idee definește chiar sensul și esența poziției mele sociale și ideologice. Nu mă pot elibera de această „obsesie”, pe care o cred și justificată și constructivă. Mi-a devenit pur și simplu greu de suportat actuala Românie de „chirpici”, luată mereu de ape. Fără nici o noțiune de organizare. Fără infrastructură și lipsită de o minimă inițiativă locală de autoapărare. Nu mă interesează sau mai bine spus nu mă consolează nici un fel de „Muzeu al satului”, într-o țară fără bune șosele, căi de comunicație, fără diguri, fără bune servicii publice medicale și de salubritate. O imensă groapă de gunoi, care poluează și infectează localități întregi, câmpuri și recolte. Unde haosul și dezordinea administrativă sunt fenomene generale prea ușor acceptate. Calamități naturale, în definitiv, sunt peste tot. Dar când Viena a fost, într-o iarnă, înzăpezită imediat au ieșit 500 de pluguri mecanice și au curățit-o. Este chiar atât de absurd, de utopic, de fantezist să dorești și la noi un grad măcar în parte asemănător de civilizație, tehnicitate și organizare?

Satul tradițional, primitiv și sălbatic ar „trebui” să dispară. Dar nu în stil „ceaușist”. Ci transformat progresiv în mici orașele de fermieri individuali, cu locuințe dotate cu facilitățile, fie și minime, ale civilizației moderne. Evident, în stadiul actual, încă o utopie irealizabilă. Dar, cel puțin, spre acest model social ar trebui să tindem. Iar noi vegetăm într-o intolerabilă pasivitate și indolență, în haos și eternă cârpeală. Birocrația infernală n-are o altă explicație decât fuga individuală de răspundere. Nici un program politic serios nu-și propune astfel de obiective vitale de supraviețuire și dezvoltare pentru viitorul României moderne. La care se adaugă un instinct ancestral al furtului, jafului (vezi Herodot), escrocheriei și îmbogățirii rapide nemuncite. Fenomenul *Caritas* este tipic. Dacă „Elveția ar fi avut bogățiile României” – a spus cineva – ar fi fost mult înaintea Kuweitului”. Fiindcă în acea țară (pe care o cunosc) se muncește dârz, organizat, meticulos și în ritm constant. Deprinderi total inasimilabile mentalității românești. Poate, cândva, într-o altă Românie, citadină, mic-burgheză, cu sensul civilizației, concurenței și produsului competitiv de calitate, adaptat unei adevărate pieți concurențiale ale economiei libere. Deocamdată, încă o dată spus, simple reverii nici măcar „ideologice”. În acest context, ele au doar sensul esențial al unei defulări personale și explicația unei permanente izolări sociale.

Cred, în toate domeniile, în *alte* valori românești. Și-ți trebuie o mare tărie de caracter (sau resemnare, sau stoicism, sau conștiința unor realități inevitabile) să nu dezarmezi, măcar moral, când vezi în jurul tău doar o crasă indolență, improvizație, cârpeală și nici o adevărată (începând cu clasa politică) la adevărata realitate românească. Rar mi-a fost dat să observ sau să citesc despre o clasă politică mai mediocră, mai meschină și mai cinică decât cea de după 1989. Improvizată de la un capăt la altul. Profitoare și de o lipsă de patriotism care te consternează. De un parvenitism feroce. Absentă, în parlament, chiar și de la votarea legilor esențiale. Individualismul acerb și egoismul dezgustător definesc pe acești preținși „aleși ai poporului”. Mă gândesc, la întâmplare, la un oarecare Gavra, pretins deputat PUNR, prototip de nulitate clujeană, de agresivitate și impostură. Cum și-ar întrerupe vacanțele din străinătate sau la munte pentru asemenea fleacuri precum problema proprietății sau restituirea caselor naționalizate? Întreaga prăbușire actuală, tradusă în termeni ideologici, nu poate fi contracarată decât de o politică radicală de „dreapta”, în primul rând, în sens antitotalitar și capitalist. Gândesc în termeni tot mai „de dreapta”, fără nici o conotație de clasă. Și constat, cu mult regret, cât de hibridă rămâne o titulatură gen *Partidul național țărănesc creștin și democratic*. El ar trebui să rămână pur și simplu *Partidul creștin democrat*. Dar din motive tradiționalist-electoraliste, o astfel de transformare nu se va produce. O a doua mare eroare, probabil ireparabilă, este lipsa oricărei preocupări pentru imagine și neglijarea totală a scriitorilor și intelectualilor, aderenți ai partidului, cu circulație reală în presă. Temă atinsă și în alte împrejurări. Tradusă, în termeni strict românești actuali – de fapt cât se poate de tradiționali, de „clasici” – o astfel de politică „de dreapta” înseamnă apărarea proprietății, drepturilor omului, economiei libere, societății civile, organizare, corupție cât mai redusă. Descompunerea minimului simț civic este generală. Trenuri întregi în care sute și sute de călători nu plătesc nici un bilet sunt doar un singur exemplu. Deocamdată, doar alte naive „idealuri”. Care au soarta lor de totdeauna. Ele scot totuși în lumină – cel puțin pentru mine și pentru toți cei ce gândesc la fel – rolul decisiv al „ideilor” (respectiv al „ideologiilor” derivate) în România postceaușistă.

Este al doilea motiv de decepție, descurajare și implicit de izolare, care, urcând din treaptă în treaptă, duce la o profundă, dar și dezolantă edificare. Și, în ultimă analiză, la o întrebare capitală: care este statutul real – cu toate primejdii, capcanele și obstacolele inevitabile – al „ideilor” în România contemporană? Ajung la o dublă concluzie, din nou, una mai deprimantă decât alta. Dincolo de dinamica proprie, intrinsecă, a ideilor, în toate contextele posibile, două derapaje, insuficiențe și excese mi se par de o deosebită gravitate. Ele au, cred, o singură explicație: lipsa tradiției gândirii critice și raționaliste românești, cu toate consecințele sale liberale, democratice și europene. De unde încă două ravagii, unul mai grav decât altul. Nu sunt iremediabil „pesimist”, ci doar lucid.

În sens totalitar, în primul rând. Ideile extremiste nu pot duce decât la fanatism, acte de intoleranță, excese, totalitarism de extremă stângă sau

dreaptă. Nefasta mișcare legionară – pe care unii vor s-o reabiliteze și s-o relanseze – o cunosc din experiență directă, nu din eseuri filozofice. „Școala Noica” este, involuntar sau nu, din nefericire, o pepinieră de neolegionari potențiali. Unii chiar activi. De peste șase decenii trăiesc în acest regim sufocant. Asasinate, teroare, regimuri polițienești represive, gulaguri, închisori de exterminare. Sunt chiar atât de absurd dacă doresc, pentru mine și întreaga Românie (sau invers), un alt regim? Mai liber? Deloc fanatic și represiv? Neterorist și tolerant? Drama pentru un intelectual, în astfel de situații, este însă alta: constatarea că la originea tuturor acestor excese stă totuși „o idee”. Devenită activă, deci o „ideologie militantă”, prin contagiune irațională, ea nu poate produce decât ravagii, masacre, atrocități, calamități teribile. Dar de ce Sfântul Dominic, în timpul cruciadei împotriva albigenzilor, ar fi mai scuzabil decât un torționar modern, hitlerist sau kaghebiz? Când a lansat oribilul cuvânt de ordine: *Tuez-les tous, Dieu reconnaîtra les siens*? Păstrând toate proporțiile, persecuțiile împotriva Bisericii Unite, care din nefericire nu știe să se apere, se inspiră din aceeași logică represivă. Împinse la ultimele limite și consecințe, interpretate în modul cel mai radical posibil, ideile nu produc decât ravagii, mai totdeauna ireparabile.

În astfel de împrejurări, pline de amintiri sumbre, încep parcă să nu mai „iubesc” ideile. Toate aberațiile totalitare sunt inspirate și justificate de „idei”, lansate în secolele 19 și 20, și de „intelectuali” (vezi, între alte referințe, Paul Johnson, *Intellectuals*, New York, Harper and Row, 1988). Am trăit cu toții ravagiile lor. Din care cauză, îmi spun că, în astfel de condiții, absolutul devine la fel de detestabil și primejdios ca o bombă cu neutroni. Prefer atunci să trăiesc, în această ipoteză, în relativ, aproximativ și „mediocritate”. Într-un regim relaxat, tolerant și eliberat – în orice caz – de toate miturile agresive ale oricărui absolutism. De orice speță: filozofic, religios, ideologic, politic. Și, uneori, îmi mai spun că eșecul – cel puțin actual, al creștinismului – e cauzat de faptul că a fost și este mult prea absolutist. A cerut și cere prea multe restricții naturii umane. Ea este prea slabă și inferior dotată ca să asimileze și mai ales să trăiască idealurile și „poruncile” creștinismului, evident înalte. Poate că mai mare dreptate și intuiție practică au de fapt religii precum confucianismul sau budismul, ce sunt, în esență, predominant sisteme de etică. Desacralizarea lumii moderne occidentale este, desigur și din această cauză, o realitate inevitabilă, incontestabilă. Probabil ireversibilă.

A doua constatare negativă despre soarta ideilor este conjuncturală. Căzute pe sol românesc, ele sunt fie inasimilabile, fie deformate, fie transformate, mai totdeauna, în eterne „forme fără fond”. Ele nu rodesc pentru simplul și bunul motiv că nici „solul”, nici tradiția, nici deprinderile tradiționale, nici mentalitatea, nici spiritul public, nu le adoptă și nu le integrează în acte de viață cotidiană. Dar, precizare capitală, nu neapărat din ostilitate directă, cât din lipsă de tradiție, de educație, de deprinderi în acest sens. Încă din închisoare mi-am dat seama că discuțiile, programele, controversale ideologice, reale și în adâncime, nu interesau mai pe nimeni. Iar societatea românească, în ansamblul său, crescută și formată sub regimul comunist,

nu poate gândi și reacționa decât în acest sens, fundamental viciat. Amintesc două simple exemple, după mine, decisive. Iată, de pildă, ideea „democratică”. Afirmată formal, niciodată aplicată în litera și mai ales în spiritul său. Orice ultranaționalism și șovinism, indiferent de baza sa etnică, este anti-democratic. Or, acest tip de „ideologie” este, în mod regretabil, în plină ascensiune în România contemporană. O colecție de recente și incredibile citate de atacuri anti-NATO poate fi găsită în revista *Sfera Politicii* (70).

O a doua idee fecundă, rămasă la fel de aeriană și formală, agitată și apărută doar de un grup restrâns de militanți și publiciști, este cea „europeană”. Mentalitatea curentă, etnicistă, izolaționistă, „tărănească” în esență, numai europeană nu este. Și, să recunoștem, nici nu poate fi. Deoarece nu sunt întrunite condițiile minime ale „europenizării” și „integrării europene”. O problemă mult mai puțin de ordin politic și adaptare a unor reglementări internaționale, cât de mentalitate și de alt *standing* politic, social și economic. Percepem și denunțăm cu prea mare ușurință toate defectele „omului occidental”. Ele există, într-adevăr. Le-am constatat și trăit de atâtea ori (amintite în capitolele 14, 15, 20). Dar uităm, ignorăm, nu dăm nici o atenție și marilor sale calități: precizia, productivitatea, eficiența, organizarea, punctualitatea, respectarea contractelor. Într-o țară unde improvizația și neseriozitatea sunt în patria lor, astfel de valori – „plate”, „meschine” – n-au nici o priză. În acest domeniu – cel puțin – Occidentul și România vorbesc două limbi total deosebite. Mica noastră elită, efectiv occidentalizată, n-are – în mod regretabil, dar explicabil – nici o influență.

Constat – pentru a deschide și o mică paranteză personală – că un rol „conjunctural” al ideilor a avut și are, mai ales redactarea acestei *Vieți a unui om singur* și un rol sterilizant, negativ, de ordin personal. Trăind izolat, fără dialog real, ideile pur abstracte au început să domine, să elimine, să estompeze și chiar să șteargă din memorie multe, foarte multe amintiri și detalii personale nu mai puțin semnificative. Simțeam cum deveneam tot mai abstract, uscat și schematic. Ideile dominante nu erau – bineînțeles – „false”. În nici un caz. Dar ele simplificau inevitabil o existență, în realitate mult mai plină de evenimente notabile. Pe multe dintre ele – mai ales din trecutul îndepărtat – nu le mai puteam introduce în text. Astfel că rămăneau doar relicve, deșeuri sau „vechituri”. Toate aruncate într-un pod sau beci, în care nu-mi mai făcea nici o plăcere să intru. Îmi reveneau, uneori, în memorie ca niște „fosile” ale trecutului. Amintiri ce mai erau și mai ales nu mai erau, de mult, ale mele. Apăsătoare totuși, deprimante și mai ales incurabile.

Trebuie să redeschid (pentru a câta oară?) și „dosarul cultural”, unde sunt implicat în mod direct. El îmi demonstrează, până la evidența cea mai brutală, de ce sunt și am rămas un mare izolat. Mă simțeam tot mai rupt și mai străin de cultura dominată de mediile și instituțiile sale, având alte preocupări și altă scară de valori. Parcurg cu destulă atenție o bună parte a presei culturale, însă cu o tot mai mare indiferență. Nu pot spune că *România Literară*, 22 și celelalte nu mă mai interesează. Dar strict informativ. Ele nu-mi mai spun nimic esențial. În sensul unei angajări și integrări

profunde, care să coincidă cu aspirațiile mele. Mi-au devenit „străine”. Iar ecourile, polemicile și preocupările lor sunt tot mai departe de mine. Parcă citesc o presă din alte timpuri, într-o bibliotecă veche în care – sincer spus – mă întreb tot mai mult „ce caut”. Când mai văd că în lungile enumerări de „scriitori”, inclusiv clujeni, numele meu nu este amintit niciodată, mă întreb fără nici un paradox: în definitiv ce mai pot aștepta în astfel de medii și gen de preocupări? Mai fac parte din această categorie? Evident, nu. Știu bine toate explicațiile. Nu sunt ardelean. Născut și format la Iași, în alt mediu etc. Parașutat de soartă în capitala Daciei superioare, nu cred o clipă în mentalitatea și ierarhiile locale, constituite mai ales în perioada comunistă.

Nu mă regăseam nici în diluviul actual de „poezie” și „publicistică”. În cultul fragmentului și efemerului, repet, în indiferența pentru sinteză, construcție și, de ce nu? monumentalul în cultură. Un prieten de idei apropiat, de o mare fidelitate, Constantin M. Popa, observ, denunță și el în presă (fie și de provincie) „Sindromul minoratului” (*Cuvântul libertății*, 24-25 iulie 1995). Gândim mereu și în cultură, „pitic”, în „mic”, fără anvergură, fără proiecte de mari dimensiuni. Fără preocupări de continuitate, sinteză și referințe de autoritate. Unde sunt marile dicționare, enciclopedii, istoriile românești de toate tipurile? Întrebare devenită „maniacală”. Nu sunt și nu le vom avea, poate, niciodată, cât timp gândim și acționăm doar jurnalistic și strict actualist. Munca de bibliotecă ne sperie. Pentru a nu mai nota încă un handicap. A avea convingeri și decizii ferme în România – în orice domenii de activitate – devine tot mai mult o adevărată imposibilitate personală și colectivă.

Mă mai despărțeam de așa-zisa „cultură” actuală și în alte puncte esențiale. Refuzam deschis cultura dominantă, oficială, nomenclaturistă, inevitabil uniformizată, cu ierarhii fixe, canonizate. Eram și am rămas un adept convins al culturii alternative, paralele, particulare, independente. Fără „indicații prețioase”, fără „normative” și „cenzură” de toate tipurile. Nu din spirit de frondă și „contracultură” în sensul subversiv al termenului. Ci doar de apărare ale unui spațiu cultural liber, necontrolat, capabil de inițiative și realizări independente. Numai în acest mod vedeam posibilă ieșirea din subdezvoltare, mediocritate și etern minorat cultural. Nu este vorba nici de visuri grandioase, himerice, nici de pierderea simțului proporțiilor. Ci doar de un efort hotărât de apropiere, pe cât posibil, de nivelul marilor culturi, unde valorile în care cred sunt nu numai posibile, dar și realizate. Cu rezultate ce pot fi văzute în toată lumea: seriozitate, metodă, documentare solidă, erudiție, informația larg accesibilă prin cele mai moderne metode de comunicare și consultare. O cultură antimetodică, antigeneralistă, antiteoretică-speculativă nu poate da niciodată mari creații. Mă întreb din nou: este chiar atât de absurd și utopic un astfel de program cultural?

Câteva aspecte se cer, de asemenea, subliniate cu insistență. Tot atâtea motive, bineînțeles, de neaderență la mentalitatea dominantă. Doresc mai întâi o cultură română creatoare și activă, militantă în sensul bun al cuvântului. Eliberată, cu alte cuvinte, de toate alibiurile oportunismului și pretinsului apolitism, total și negativ dezideologizată. Deci o cultură critică

orientată în mod liberal, împotriva oricăror derivate și subproduse comuniste sau comunizante. Sunt categoric pentru referințe permanente, chiar și la rudimentele de cultură liberală și criticistă românească. Fără nici o supralicitare, dar nici ignorare totală, disprețuitoare. În sensul afirmațiilor unui oarecare mediocru, gen Cristian Preda (amintit), care pretinde că o tradiție ideologică românească nu există nici în cea mai mică măsură. Sunt la fel de intransigent și împotriva oricăror mituri culturale gen „ortodoxism”, „Nae Ionescu”, „Constantin Noica”. Și de asemenea împotriva oricăror false reabilitări, prin escamotarea celor mai incontestabile evidențe și texte ale tuturor „colaboraționiștilor” (gen G. Călinescu și ceilalți), care n-au „rezistat” și n-au „salvat cultura” română – nici de departe – de calamitățile totalitare. Doar mici efecte pozitive în cercuri restrânse. Ce nu echivalează, nici pe departe, cu ravagiile dominante și determinante asupra întregii mentalități românești.

Sunt – o mai spun încă o dată și cu toată energia – împotriva tuturor „valorilor” și mentalităților epocii ceaușiste, începând cu cele culturale. Deși nu am luat niciodată foarte în serios problema „generațiilor”, sunt constrâns de realități să constat că de actuala generație mă despart nu una, ci chiar două generații. Delimitările nu sunt totdeauna foarte nete. Interferențele, inevitabile, sunt numeroase. Schema, totuși, în linii mari, este reală. Generația ceaușisto-comunistă este refuzată global. Cu cea următoare – să-i spunem „optzecistă” – n-am decât puncte foarte selective de contact și integrare. O distanță biologică-spirituală, care firesc, izolează, singularizează și uneori derutează. Trăiesc deci într-o nouă lume și o nouă societate ce, în mod vădit, nu mai este „a mea”. Și căreia nu-i pot asimila nici mentalitatea, nici criteriile, nici valorile. Câte sunt. Și, cu atât mai puțin, să le modific și să le redefinesc. Ceea ce explică pe de o parte, că senzația permanentă de a cădea mereu în „gol” nu este nici absurdă, nici deformat-obsesivă. Iar, pe de alta, surpriza, uneori și satisfacția, când primeam și unele mesaje de înțelegere și chiar de simpatie. Rare, într-adevăr, dar existente, din partea unor reprezentanți ai ultimei generații. Un fel de supraviețuire ambiguă, distant – ironică, defensiv – vigilentă. Deloc comodă și plăcută în orice caz, dar inevitabilă.

Un alt punct de maximă divergență cu „acești contemporani ai mei” (vorba lui Macedonski) se referă, tot în domeniul cultural și împotriva tendinței dominante de uniformizare mecanică. De falsă integrare prin compilație, mimetism și servilism, de obscuri discipoli balcanici. Vorbesc din proprie experiență și după un număr oarecare de publicații străine. Cunosc bine, chiar prea bine, toate dificultățile și umilințele integrării europene ale culturii române, în primul rând ale recepției și circulației sale. Dificultățile sunt, într-adevăr, enorme. Știu despre ce vorbesc. Dar sunt convins, tot mai convins, că mult mai importante sunt adevăratele realizări interne, decât o falsă recepție, pur formală și o pseudocultură europenizată doar de suprafață. De minori și obscuri „colonizați culturali”, de mărunți *suiveurs* și *disciples* ai arondismentului 6 parizian. Îmi inspiră o antipatie tenace. Treptat, treptat, ne vom convinge că doar o cultură solidă, cu note

originale, poate fi cu adevărat – și în timp – luată în serios și deci competitivă. Evident, problemele difuzării depind, în mare măsură, și de noi. Practic nu se face mai nimic în interes general și doar uneori în stil strict egoist și impudic personal. Dar, din nou, sincer de tot spus: nu văd de ce cultura română ar avea doar un destin de „colonie” eternă? Mă revolt deschis împotriva acestui tip de aliniere docilă, servilă și iremediabil minoră. Dincolo de orice naționalism, etnicism și, mai ales, șovinism cultural. Sunt doar un oarecare „cetățean al lumii”, cum am mai spus și nimic mai mult. Cu nici mai multe, dar nici mai puține „drepturi” egale.

Am încercat să realizez câte ceva în acest sens, cu rezultate – nu mă sfiesc să declar – inevitabil modeste. Dar alții, mult mai bine plasați, în ultimele cinci-șase decenii, n-au realizat nici măcar atât. Și când mă gândesc ce valoare au noțiuni goale sau definitiv dezumflate precum „succes”, „glorie” și altele, când mă întreb care este soarta actuală a celor ce dețineau astfel de distincții (total uitate sau repudiate), într-o societate și cultură comunistă azi, total refuzată, n-am totuși un foarte mare motiv de dezamăgire și deprimare. Cel puțin, am încercat, atât într-un spațiu interior cât și exterior, să cultiv valorile diferențierii, independenței, spiritului critic și inițiativei personale. Dacă încerci și perseverezi, o șansă oarecare încă există. Resemnat, pasiv, total dezarmat, nici una. Știu bine că această atitudine nu este „românească”, dominată de filozofia lui „pică pară mălăiață în gura lui nătăfleată”. Chiar dacă nu mai aștept nimic din nici o direcție, am schițat, cel puțin în conștiința mea și într-un mic cerc de cunoștințe mai apropiate, o soluție de viitor. Calm, lucid, accept și admit ambele ipoteze: de a cădea iremediabil în neant. Dar și de a juca în felul meu pariul lui Pascal. Dacă-l pierd, nu pierd în definitiv nimic, deoarece nimic analog sau identic nu exista mai înainte. Dar, dacă-l câștig, câștig „totul”. Adică, cel puțin deschiderea altor perspective, utile, fecunde – măcar în parte – culturii române. Multe iluzii nu-mi pot face. Dar, cel puțin, am încercat să acționez, cu oarecare tenacitate, în acest sens.

Este foarte greu să trag o concluzie definitivă la sfârșitul acestei autobiografii, plină de evocări, care – de cele mai multe ori – nu mi-au făcut nici o plăcere. Uneori eram supus unui adevărat stres. Ratare sau realizare? Mai bine spus semisatisfacție sau semieșec? Îmi este – repet – imposibil să decid, într-atât elementele contradictorii, extrem de numeroase, blochează pur și simplu orice concluzie. Orice clarificare definitivă. Deci, o evaluare exactă, liberă și perfect obiectivă a creației și activității mele nu pot face. Mă întreb chiar dacă ea este necesară și indispensabilă. Dar dacă eu singur „nu pot da de rost” vieții mele, alții – în ipoteza că vor avea și astfel de curiozități – vor izbuti, cu certitudine și mai puțin. Nu va fi, bineînțeles, nici o „dramă”. Și cu toate acestea, câteva convingeri ferme mi s-au conturat, de pe acum, cu claritate. Le accept, *trebuie* să le accept. Ca evidențe primare, imposibil de evitat. Numai că, din nefericire, ele nu sunt nici optimiste, nici consolatoare.

Despre om, despre calitatea umană, în primul rând, nici o iluzie. „Zise corbul *Nevermore*”. Când acest „om” este și „om de litere”, pe care de altfel

l-am... „încondeiat” cum se cuvine, nu cred că exagerez vorbind de o adevărată nefericire. Omul nu este o creatură frumoasă. Iar când are și preocupări literare, el se dezlănțuie în toată „splendoarea” sa: egoist, egocentric, megaloman, narcisist, plin de invidie și resentimente. Este capabil, adesea, de orice. Am mai amintit, pe larg, toate acestea (capitolul 11). Un personaj nefrecventabil, pe care, din nefericire, nu l-am putut evita. Primind atâtea lovituri nedrepte, mizantropia mea latentă (moderată, fără nici o exhibiție) s-a consolidat, devenind în cele din urmă definitivă. M-am regăsit în toți moralistii mizantropi. Dar mai ales în Baltasar Gracián, puțin cunoscut și frecventat la noi, cu ale sale imense adevăruri. Am scris o pagină și jumătate despre el într-una dintre cărțile mele de călătorie, mult anterioare (*Prezențe românești și realități europene*, București, Editura Albatros, 1978, pp. 15-16). Un unicat, pe atunci, în publicistica noastră. Prefer să-l citez în original, unde sună admirabil. De altfel perfect inteligibil și în românește: *Milieia es la vida del hombre contra la malicia del hombre* (*Oráculo manual*, 13). Superb joc de cuvinte și, în același timp, o definiție, după mine, incontestabilă a relațiilor umane. Deschid pe Gracián uneori la întâmplare și nu pot să nu-i dau mai totdeauna dreptate. A citit în sufletul uman mai bine ca oricare altul. Adevăratul său echivalent românesc este Maiorescu: „Păzește-te a doua zi după un succes”. Câtă dreptate are și el! Trăind toată viața în medii ostile, nu mai iubesc pe „om”. Și dacă am fost și eu uneori rău, aceasta se explică prin faptul că și alții au fost cu mine răi, ingrați și permanent ostili. Suntem deci chit. N-am dus – sub acest aspect – o viață ușoară. Deși nu pretind că o astfel de atitudine este sau a putut fi exemplară. Unii mă urmăresc și azi cu o ură fanatică și după cinci decenii (un psihopat senil, Petru P. Andrei, din Iași).

Dar despre „om” n-am spus încă totul, din punctul meu de vedere. Că sunt cât se poate de expeditiv este explicabil. Experiența îmi mai spune că amorul propriu (vezi La Rochefoucauld, un alt spirit de o extremă luciditate) este mai „tare” decât orice ideologie, iubire, ideal și concepție sau operă culturală etc. Mai determinant decât orice instinct, începând, cu cel sexual. Experiențele mele onirice, cel puțin, nu confirmă teoriile freudiste. Obsesiile care revin mereu în visele mele sunt: cărți, lucrări, reviste, dosare, manuscrise, uneori și... timbre. Cele mai multe vise le uit de altfel repede. Moralistul francez nu mă învață, ci doar îmi confirmă constatările personale. Egoismul, instinctul de conservare acerb, individualismul – în esență fără scrupule – sunt derivatele inevitabile ale acestei defensiv-ofensive „iubiri de sine”. Ea este predominantă, decisivă, deoarece numai în acest mod individul poate – în realitate – să supraviețuiască. Pentru „un raționalist” ca mine, încă o concluzie deprimantă: nu rațiunea domină și decide în ultimă instanță actele noastre, ci instinctele primare joase. Pe care doar rațiunea și spiritul critic pot, uneori și cu mari eforturi, să le corecteze. Dar numai într-o oarecare măsură.

Omul, o spun din nou cu toată tristețea, este o ființă în esență irațională. Din care cauză, el face numeroase erori. Aș merge până acolo încât aș defini întreaga istorie universală drept o istorie a iraționalității umane. Numărul

de prostii enorme, erori grave, crime inexplicabile, fundamentalisme și fanatisme absurde este incalculabil. Pot să mă contrazică toți filozofii iluștri din lume, în frunte, să spunem, cu B. Croce, cu a sa teză excesiv de optimistă „Filozofia ca istorie a libertății”. Foarte rar atinsă, intermitent, și pe spații restrânse. Adevărata filozofie a istoriei – dacă există într-adevăr una – este doar istoria egoismului, imbecilității și crimelor umane. Viziune sumbră, pe care nu oblig pe nimeni s-o îmbrățișeze. Dar în ce mă privește, cel puțin, am tras toate concluziile și „învățămintele” din experiențele și lecturile mele. Și nu renunț la ele. Au fost plătite scump, foarte scump. Și aș îndrăzni să mai adaug: adesea nemeritat de scump. Dar, cel puțin, am descoperit un mare adevăr.

Câteva concluzii să le spunem „practice” s-au impus în același timp de la sine. Nimic studiat, nimic programat. Simple reacții naturale, spontane, în urma unor serii de constatări și experiențe obiective. Dar atât de multe, de lungă durată și apăsătoare, încât ele au devenit, într-un fel, o a „doua natură”. Un sentiment de izolare și indiferență, de blazare calmă și acceptare stoică a unor realități pe care nu le poți modifica în nici un fel. Ceea ce determină o atitudine de pasivitate „resemnată”, pe deplin edificat asupra tuturor cauzelor. Când observi că atâtea intenții bune au fost ignorate, fie grosolan, fie permanent denaturate și răstălmăcite. Când nu poți să nu reții că atâtea „bibliografii” și enumerări, de toate categoriile, publicații, de toate tipurile, diferite distincții, plus liste de foști deținuți politici, foști deportați etc. nu mai au nici o importanță. Nu mai interesează, de fapt, pe nimeni. Nu se bucură de nici o atenție. De nici o minimă considerație în cercuri foarte largi și mai ales influente. Atunci devii inevitabil când dezgustat, când sceptic, când profund și definitiv înstrăinat de întreg acest mediu. În care – nu-i mai puțin adevărat – nici n-am căutat și nici nu mi-am găsit vreodată locul. Iar eu n-am făcut niciodată eforturi de adaptare și integrare. N-am mai avut nici timpul, dar, mai ales nici energia și plăcerea necesară. Și adesea, nici măcar, dorința unor concesii strict defensive.

Aș vrea să mă fac bine, foarte bine înțeles. Ceea ce nu sunt deloc sigur că voi reuși. Nu este vorba de obsesia „succesului” sau a „insuccesului” personal, deoarece cunosc bine toate mecanismele acestor fenomene, evocate de altfel anterior în diferite contexte. Când n-ai nici o poziție, nici o relație influentă, aparții unei alte lumi sociale și culturale, cu un cu totul alt limbaj, program literar, iar cu „viața literară” ești în cele mai proaste relații (observație de bază la care trebuie să revin mereu și cu cea mai mare neplăcere) ce pretenții și dorințe, fie și legitime, mai poți avea? Dacă ai, bineînțeles, un minim simț al realităților românești, nu neapărat imediat contemporane? Din care cauză, nu mai sper nimic. Nu mai aștept nimic. Știu bine ce se poate și ce nu se poate în acest mediu și moment cultural și istoric. Pentru mine și pentru alții ce înseamnă „succes” la noi. Și care este explicația atâtor „carriere”, pe care nu le-am urmărit niciodată în nici un domeniu.

De unde o stare tot mai accentuată de oboseală și dezinteres publicistic, de relații, difuzare și toate celelalte componente ale unei posibile „recepții”.

N-am mai răspuns, de la un timp, la nu puține chestionare și invitații de colaborare, mai ales străine. S-au strâns, mai ales în ultimul timp, un maldăr întreg de includeri în numeroase lexicoane și dicționare anglo-saxone, de tip *Who's Who*. De medalii omagiale, diplome și alte distincții la care nu pot răspunde din cauza costului ridicat al înscrierilor, în devize. Simpozioanele, numerele omagiale, emisiunile TV etc. le-am lăsat, la fel, mult în urmă. Și dacă revin mereu este fiindcă acest gen de presiuni nu încetează, spre marea mea dezolare și enervare. De soarta lui *The Biography...* – sunt crezut sau nu – m-am dezinteresat aproape complet. Căci pentru a avea recenzii, trebuie să fi scris în prealabil recenzii (și nu puține) despre alții... Într-o fază când, efectiv, nu mai aveam astfel de preocupări. Când ajungi la concluzia că prea puțini se preocupă sau adoptă ideile mele? Când cei ce le ignoră sau le resping o fac din necunoaștere, indiferență, ostilitate personală sau alte cauze total extraliterare, ce atitudine legitimă mai poți avea? Decât de a întoarce, la rândul tău, spatele și a-ți vedea, în felul tău, în continuare, de treabă. Devenit imun, pe cât posibil, la ecouri, la judecăți de valoare și la diferite „recunoașteri”. De altfel, de mult înțelepciunea antică (Epictet, V) a observat că ceea ce tulbură pe oameni nu sunt lucrurile și neplăcerile obiective propriu-zise, ci *judecățile* și *impresiile* noastre despre astfel de lucruri și neplăceri. Când m-am convins definitiv că aceste pseudojudecăți sunt fie neadecvate, fie incompetente, fie complet alături sau răuvoitoare, am ridicat definitiv din umeri. Și impresiile negative – care mă afectau cândva – au dispărut aproape total.

Paradoxal, aceste stări de spirit neplăcute erau urmate intermitent și de unele satisfacții. Complexitatea vieții este însă uneori atât de surprinzătoare, încât orice concluzie definitivă poate fi oricând dezmințită. După 1989, am încercat și un sentiment de profundă eliberare, după o constrângere suportată cu greu, timp de decenii. Mi-am putut afirma, revendica cel puțin, în sfârșit, adevărata identitate intelectuală: de a nu fi, de fapt, nici „om de litere”, nici „critic literar”, ci „critic de idei”, într-un fel „istoric al ideilor” și chiar „ideolog” într-un anume sens foarte „clasic”. Subliniez mereu această idee, pentru mine capitală. Consolare? Iluzionare sau un spațiu autentic de manifestare într-un domeniu încă foarte puțin cultivat la noi? O noțiune departe de a fi omologată și acceptată. Regretul că foarte puțini se interesau de astfel de preocupări – care exprimă, cel mai bine, aspirațiile mele actuale – era compensat de speranța că lipsa de tradiție începe – fie și în acest mod, foarte modest și obscur totuși – să fie, într-un fel, eliminată. Se poate chiar vorbi și de un început de inițiere și consolidare. Ceea ce-mi dădea noi forțe de a continua și persevera, trecând peste toate obstacolele. Poate voi reuși.

Din care cauză, am rupt efectiv orice legătură cu literatura și cu studiile literare, definitiv abandonate. Fapt subliniat energic și în capitolul anterior. O etapă total depășită pe care n-o regret. Încerc totuși un sentiment de „despărțire” dureroasă ca de o ființă apropiată, atunci când, în toamnă-iarnă, îmi propun să donez întreg sectorul teoretico-literar al bibliotecii mele. Mă obsedează, mai ales, un fenomen pe care mi-l explic cu toată luciditatea: un permanent și puternic resentiment împotriva stării culturii române și

a reprezentanților săi, mult prea „literari”, ce n-au ajuns încă la acest stadiu de saturație antiliterară. Nu accept însă din partea nimănui nici o „culpabilizare”. Sentimentul meu este nu numai legitim, dar și perfect justificat critic și istoric. Iar când primeam în continuare cărți – și nu puține, în special de poezie – încercam o senzație de mare constrângere. Să spun autorilor că astfel de cărți nu mă mai interesează îmi era imposibil. Să mă mint pe mine, cu atât mai puțin. Urmau stări ambigue, confuze, false. Ele continuau într-un fel să însoțească întreg traseul parcurs după eliberare când făceam mereu – constrâns de împrejurări – *fausse route* (expresie folosită din pudoare). Acum eram, din fericire, liber, efectiv liber. Numai că lucrurile nu erau, din nou, din nefericire, chiar atât de simple. Dar pe alte planuri.

O dorință aparent stranie, în realitate perfect explicabilă, mă stăpânea cu aceeași intensitate, dacă nu și mai mare: de a fi „uitat”, ignorat total, ceea ce reprezenta o altă imposibilitate. Voiam să nu se mai „ocupe” nimeni de mine. Să fiu lăsat în pace. Cu atât mai mult cu cât îmi doream, de fapt, o dublă uitare: una profundă, interioară, personală, a întregului meu trecut, și una publică, actuală, să-i spunem, „publicitară”. Ambele reacții firești, legitime. Și, în același timp, la fel de irezolvabile. Și una și alta. Dacă aș fi fost un obsedat etern, fixat, maniacal, al închisorii, gulagului, foștilor deținuți politici, terorii totalitare comuniste etc. n-aș mai fi putut scrie nimic. Niciodată. M-aș fi ratat și sterilizat, poate, iremediabil. A trăi numai cu pumnul în rană, din amintiri eroizate, ar fi constituit o culme a eșecului și anulării întregii mele ființe intelectuale. Cu atât mai mult cu cât nu aveam nici cea mai mică intenție de a trăi la infinit doar din rentele morale și politice ale „închisorii”. Atitudine pe care o vedeam practică în jurul meu pe scara cea mai largă. Și pe care o reprobam cu toată convingerea.

Dar, în același timp, oricât m-aș fi simțit eliberat de obsesia recepției, „succesului”, publicității etc. constataam că ieșirea totală din actualitate rămânea practic imposibilă. Solicitățile continuau și, în unele perioade, ele chiar se intensificau. Primeam, fără nici o exagerare, și câte trei invitații și telefoane pe zi. Pentru a da un singur exemplu – extrag din agenda zilei de 8 august 1999 – trei interviuri și apeluri total inoportune, vizita surpriză a unui cuplu american Bley-Vroman, foști lectori la Cluj, vechi traducători ai mei, veniți în România cu ocazia eclipsei solare din 11 august; o insistență solicitare din Suceava de a face parte dintr-un fantomatic comitet de înființare ai unei fundații... „Mircea Eliade” (invitație refuzată) și un lung telefon de la Adrian Miculescu, ca să mă felicite, în numele părinților săi (foarte sensibili la astfel de ceremonii academice) pentru distincția conferită în iunie de MLA. Doar trei exemple relativ benigne, anecdotice. Mai grave erau invitațiile la diferite colocvii și „saloane de carte”, la interviuri și colaborări, unele iritante. Altele, din păcate, inevitabile. Constat că au devenit o adevărată obsesie, un fel de idee fixă a dezangajării imposibile.

Căci apăsarea imediat, ca o fatalitate, următoarea dilemă: un refuz total, o ieșire radicală, ermetică din „presă” și „librărie” ar fi echivalat – în condițiile actuale – cu o adevărată „sinucidere” editorială și publicitară.

Fericit, pe un plan, de a fi fost „uitat”, realizam imediat toate inconvenientele, unele grave, ale unei absențe reale, prelungite, dintr-o „actualitate”, pe care o detestam de fapt, dar din care – vrând-nevrând – făceam parte de decenii. Treceam atunci prin alte stări confuze și paradoxale. Cu cât invitațiile sporeau, cu atât senzația de a fi în realitate singur, izolat și foarte vulnerabil se intensifica. Și atunci îmi găseam, îmi inventam, alte diferite răspunsuri și soluții. Eram uneori de-a dreptul fericit că nu mai simțeam nevoia nici unei justificări și explicații, ca să nu spun apărare a poziției mele. Alteori îmi făceam calcule în genul *recuier pour mieux sauter*. Câștigarea unui spațiu liber pentru mult mai importante – cel puțin pentru mine – realizări viitoare. În sfârșit, mă opream la o soluție de compromis: de uitare activă, defensivă, dacă pot spune astfel. Încă o situație particulară ce ar cere să fie analizată cu oarecare atenție. În primul rând pentru mine însumi. Mă vedeam pus în fața unei rezolvări și soluții într-adevăr finale, pe care aș vrea să le definesc și să mi le explic cu toată claritatea. Operație, din nou, deloc simplă.

Că doream să fiu și să rămân din nou singur, cât mai singur posibil, este absolut sigur. Doar că există mai multe feluri de „singurătăți”, de modalități de a fi și de a rămâne singur. De a motiva și, mai ales, de a apăra și justifica, în primul rând în fața propriei conștiințe, o astfel de atitudine. Una, foarte curentă, ceea ce s-a numit în psihosociologia modernă, *The Lonely Crowd*. A fi și a rămâne singur în mijlocul unei mulțimi inevitabile, cu care nu ai nici o afinitate și legătură adevărată. Am încercat efectiv și această senzație, imediat după 1990, când începeam să devin un (fals) „om politic”. Ședințele de la FDAR, dar mai ales, de la PNȚCD, unele de o vulgaritate stridentă, m-au alungat în mine însumi pentru totdeauna. Venisem, totuși, din închisoare și din deportare, chiar dacă cu decenii în urmă și făceam acum doar figura unui „intrus” inoportun și antipatic. Am trecut prin foarte grele momente. Mediocritatea și carierismul unor mici clanuri politicianiste provinciale mă exasperau. Dar erau majoritare. Și a trebuit să-mi explic mie însumi, în primul rând (am scris și articole pe această temă, unele culese în *Politică și cultura*), de ce adevăratul intelectual nu are ce căuta în politică. Subliniez: într-o *astfel* de politică-politicianistă, minoră, carieristă, individualistă, fără nici o viziune de ansamblu despre construirea întregii României moderne. Dincolo de orice regionalism și provincialism. Fac de altfel o distincție radicală între „bărbat de stat”, „om politic” și „politicianist” (ultima categorie profund mediocră și carieristă).

Cultivam deci o singurătate defensivă, dar care nu avea numai o motivație strict socială. Dându-mi seama imediat de mentalitatea, moravurile și metodele vieții noastre publice, am căutat să fiu cât mai puțin vulnerabil la lovituri imparabile. Poți fi acuzat de orice, în imposibilitate de a te apăra într-un fel sau altul. Lipsa de scrupule se dovedea tot mai evidentă. Dacă nu ești „securist” ești „homosexual”. Dacă nu ești *gay* ești cu certitudine „iudeo-mason” și așa mai departe. Ce poate fi mai elocvent ca un titlu ca acesta *Atac la persoană*? O rețea de publicații, cu același titlu și de aceeași vulgaritate și agresivitate, care se extinde în toată țara? De atunci, cred,

am făcut un adevărat complex al prudenței sociale. De a suspecta orice nouă relație insuficient verificată. Și, mai ales, voiam să mă feresc de umilințele atât de frecvente în mediile pseudopolitice, când venea vorba de foștii deținuți politici: „Lasă-mă, domnule, cu de astea”. Rar mi-a fost dat să întâlnesc o cruzime și o ingraturitudine morală mai mare. Cel puțin, în ce mă privește, aveam o anume activitate culturală ce-mi dădea și unele compensații și chiar satisfacții. Însă pentru cei mai mulți foști deținuți – unii adevărate epave – șocul, nu mă îndoiesc, a fost teribil. De altfel am reținut și confesiuni directe pe această temă. Ele spun, între altele, mult, chiar foarte mult, despre comunizarea reală a mentalității actuale românești. Astfel de „fantomе vindicative” nu puteau fi decât odioase. O situație mai mult decât tristă: revoltătoare.

Aveam totuși vitală nevoie de singurătate, cel puțin intermitentă, pentru a-mi redobândi calmul și echilibrul interior. Satisfacții infinite mai mari decât orice eventuale „succese” pur aleatorii. Să mă bat la infinit cu morile de vânt? Să mă expun mereu la atacuri umilitoare? Când constăți că nimeni nu prețuiește valorile în care crezi cu toată convingerea, ai adesea, în mod inevitabil, impresia că ți-ai irosit viața doar în iluzii și himere. În utopii irealizabile pe solul românesc. Fără posibilitatea de a modifica sau influența – fie și într-o mică măsură – mentalitatea dominantă. De unde și stări de revoltă, disperare, indignare, dezolare. Până acolo încât uneori am crezut că mi-am irosit absurd viața în idealuri inaccesibile și imposibile. Inutilitatea unor eforturi mi-a apărut adesea, fără nici o exagerare, foarte mare. Profund regretabilă. Pentru mine cel puțin mai mult decât evidentă.

Atunci îmi spuneam că singura soluție este retragerea, singurătatea cât mai prudentă și demnă posibil. Iar când observam cât de antipatic eram în unele cercuri, mă convingeam și mai mult că singura soluție era, într-adevăr, reclusiunea, ruperea oricăror punți și legături sociale. Ceea ce reprezenta, evident, o altă imposibilitate. Iar echilibrul se restabilea, din nou, cu dificultate. Memoria afectivă – foarte puternică, pe care nu încetez să mi-o detest – mă urmărea și-mi înnegrea toate amintirile. Și ele nu erau puține. Știu bine, intervenea și o chestiune de temperament, de tip psihologic, de „genă” morală. Dar nu puteam modifica în nici un fel aceste date biologico-psihice fundamentale de care eram perfect conștient. Iar această luciditate a imposibilității transformării morale adăuga un plus de suferință contrarietăților, frustrărilor și complexelor dureroase resimțite în mod inevitabil.

Doream tot mai mult să fiu singur și dintr-un alt motiv, pur intelectual. Poate cel mai puternic și mai bine motivat. Solicitățile imprevizibile, intempestive și imperative au ajuns din nou – cum am mai spus – să mă exaspereze. Atenția mea concentrată mă blochează și mă face, efectiv, să sufăr de orice solicitare care dispersează. Chiar în timpul redactării acestei pagini (pentru a da un exemplu) Editura Dacia dorește, de pe o zi pe alta, un rezumat englez al lui... *Étiemble ou le comparatisme militant*, în vederea obținerii sponsorizării. O carte și o preocupare ce-mi ieșiseră complet din conștiință. Pentru mine, „comparatismul” era o pagină încheiată și definitiv uitată. Revenită cum nu se poate mai inoportun și mai în contratimp în actualitate.

Enervat la culme, i-am expediat peste vreo două zile, când voi încheia cu certitudine acest capitol final. Trec peste stilul foarte românesc de eternă improvizare și de „heirup”-ism incorrigibil. Împrăștierea atenției în diferite direcții au asupra mea efecte din ce în ce mai grave și mai iritante. Cum poți să te concentrezi, să construiești ceva în astfel de condiții? Și ceea ce se întâmplă în cultură, în mic, în cazul meu, se întâmplă în mare, în întreaga societate românească.

Voiam cu orice preț să-mi termin lucrările. Să mă ocup doar de temele ce mă preocupă în perioada actuală. Și să citesc, mai ales, numai cărțile ce mă interesează. Și ele erau – observam cu extremă îngrijorare – cum se acumulau mereu, iar timpul din fața mea se scurta vertiginos. Aș fi vrut să mă eliberez de orice obligație publicistică. De orice colaborare. Până acolo încât îmi este tot mai greu să-mi țin promisiunile chiar și față de revistele „mele”. Și atunci imaginam diferite compromisuri, lecturi utilizabile imediat, dar și în perspectiva unor construcții. Doar că planurile de lectură rămăneau, inevitabil diferite și dificultățile unei duble redactări nu puțin. Am citit bune pagini din Leon Șestov despre necesitatea efortului permanent, cu care eram de acord. Dar dacă, încă o dată fie spus, întreg acest efort va rămâne inutil și inefficient? Nu pot depăși și această obsesie aproape „maladivă”.

Din care cauză, tactica izolării și a singurătății fecunde avea nevoie de serioase argumente și – orice s-ar spune – de un minim sprijin moral și cultural. De o cât de redusă solidarizare intelectuală. Din partea unor prieteni de idei, de „aliați” și de înțelegerea lor. Nu este o „psihoză”, ci o necesitate vitală. Îmi aminteam că Tudor Arghezi, în ale sale *Bilete de papagal*, mărturisea la un moment dat: „O sfială m-a ținut deoparte de contemporanii mei: teama de a nu-i cunoaște mai mult decât trebuiește. Trăim paralel și murim fără să ne fi întâlnit”. Mă consolam, în felul meu, că, de fapt, nu eram chiar total singur. Că un Sorin Antohi, mai ales, dar și Stelian Tănase, Dan Pavel, Gabriel Andreescu și alții, câțiva, Monica Macovei de pildă, gândeau ca mine. La Cluj, în sfera jurnalistică, nu pot uita nici pe Virgil Lazăr, un excelent profesionist, cu care am colaborat imediat după 1989 la *Tribuna Ardealului* și în alte împrejurări și cu care mă întâlneam (consolându-ne reciproc) în idei. În ultimul timp, tot mai bolnav, îl văd tot mai rar. Să nu uit nici de competentul și modestul filolog Ioan Milea care m-a ajutat considerabil la dificilele corecturi și indicii volumelor 5 și 6 din *Biografia ideii de literatură*. Și că toți mă sprijineau, uneori, fie și la modul ideal. Pe mediile locale dominante nu puteam însă conta. Iar „anticameră” nu puteam face nici în mediile române și nici maghiare. De altfel, între ele, nu există, foarte regretabil, nici o colaborare, nici o osmoză, nici o convergență de idei și preocupări. Rar mi-a fost dat să observ două comunități culturale mai refractare. În realitate, nu ostile, ci mai grav, doar total indiferente, reciproc ermetice. Și nici ieșenii „mei” – după cum am amintit – nu-mi mai puteau întinde o mână de ajutor.

Aceste situații complicate aruncă o umbră grea de scepticism și îndoială și asupra sorții viitoare a acestei *Vięți*. Eroul său nefiind simpatic, nici ea

nu se va bucura de simpatie după moartea mea. Cine se va interesa în mod real și cu înțelegere de astfel de texte și confesiuni? Care n-au nici măcar savoea revelațiilor autobiografice indiscrete? Desigur, viața mea reală a fost mult mai plină, mai accidentată și mai colorată decât rezultă din astfel de mărturisiri abstracte. Dar atât am fost dispus să dezvălui și nimic mai mult. Am fost mereu convins că unele idei și atitudini, chiar total depersonalizate, au totuși o valoare în sine. Și că nu sunt lipsite de o anume semnificație intrinsecă, autonomă, de interes general. Continui să cred că nu greșesc. Însă pe verdictul posterității nu se poate paria niciodată.

Am atins, în sfârșit, și problema „morții”, care, de fapt, nu mă interesează deloc. Dar absolut deloc. Prefer să trec drept un spirit plat, mediocru, lipsit de „spiritualitate” decât să trișez. Cât timp trăiesc, problema morții și chiar fenomenul morții fizice, în sine, nu este și nu poate fi de actualitate. Iar după moarte, ea n-are cum să (mă) intereseze. Din care cauză, am suspectat totdeauna de oarecare afectare texte vestite precum *Que philosopher c'est apprendre à mourir* de Montaigne (I, XIX). Și fiindcă tot sunt la momentul citatelor celebre, prefer de o mie de ori gândul lui Spinoza: „Omul liber se gândește la moarte mai puțin decât la orice altceva, iar înțelepciunea lui constă în meditațiile asupra vieții, nu asupra morții” (*Etica*, IV, prop. LXVII). Omul liber – care cred că am fost (am încercat cel puțin) ca să-i parafrazez în continuare – nu este condus de frica morții, ci dorește doar binele. Cu alte cuvinte, să lucreze, să trăiască, să-și păstreze ființa, pe baza căutării folosului propriu și – aș adăuga (în cazul oamenilor cu preocupările mele) – al culturii din care face parte. Am un suprem dispreț pentru oamenii care, în fața morții iminente, într-un moment de lașitate, descoperă disperați pe Dumnezeu, „viața veșnică”, „mântuirea” și celelalte. Îmi vine să repet – în spirit de butadă, nu lipsită de sens – maliția: *Il me pardonnera, c'est sort métier*. Trăim, de fapt, singuri și nu putem muri decât tot singuri. Adevăratul eroism este al celui ce privește moartea în față. Fără s-o sfideze. Dar și fără să se intimideze și să se umilească în fața sa, cerându-i îndurare și o foarte ipotetică „salvare”.

Mă întreb (este de altfel și ultima întrebare) de unde poate veni, în cazul meu, o astfel de „mediocră filozofie”. Lipsa oricărei educații religioase în familie ar fi o explicație. Unele lecturi radical raționaliste de adolescență o alta. Nu ascund că și mai târziu *Tractatus Theologico-Politicus* al aceluiași Spinoza mi-a făcut o puternică impresie. Iar „afurisenia” de către fanaticii sinagogii din Amsterdam mi-a inspirat o repulsie ce nu se poate descrie. Dar cred că cel mai mult m-au dezgustat parastasele și „cultul morții” legionare (pe care le-am trăit până la saturație în perioada 1939-1940). Apoi, după 1989, când astfel de reziduuri tulburi au reieșit la suprafață, întreg acest *méli-mélo*, după mine profund indigest, de mistagogie, ocultism, „mituri”, „ortodoxism”, „Nae Ionescu”, „Steinhardt”, „inițiere la Păltiniș” și alte asemenea „spiritualități” degradate m-au îndepărtat de orice mistică tenebroasă. Eclipsa totală de soare din 11 august 1999 a oferit cel mai penibil și ridicol spectacol mistico-astrologico-profetic, întreținut de tot felul de „vrăjitori de mahala, călugări decrepiți, vraci indieni”, după cum se

exprimă într-o excelentă tabletă Alex. Ștefănescu („Mult zgomot pentru nimic”, *România liberă*, 11 august 1999). De Nostradamus nici nu mai vorbesc.

De adăugat, în ultima perioadă, și marea vogă a „descântecelor” și a „magiei albe”, succesul de public al vrăjitoarelor, ghicitoarelor, devenită adevărată industrie națională. Dar cât de șarlatană! Rar exemplu de mentalitate mai lamentabilă, superstițioasă și obscurantistă la sfârșitul secolului 20! Și, bineînțeles, aceeași distanță a spiritului critic și de orice obsesie a mântuirii după moarte. Dacă am făcut și câte ceva bun (cum îmi place să cred) el este și va rămâne bun și fără *blessing*-ul unei puteri pretins transcendente. Iar dacă nu, nu. Accept și această variantă. Fără nici o emoție. Cu calm și fără nici o punere în scenă *in articulo mortis* (mă exprim, după cum se vede, foarte pedant). Nici o slujbă religioasă. Nici un fel de asistență. Doar incinerare și cenușa împrăștiată oriunde. Mi-a plăcut că Jean Gabin, fost marinar, a cerut ca cenușa să-i fie aruncată în Atlantic. Actor de cinema mai puțin mare decât se crede. Dar cu certitudine un fel de „înțelept”, de mizantrop autentic, în felul său.

Cuprins

<i>Notă asupra ediției</i>	5
1. Preambul	7
2. Primele represiuni	21
3. Mediul ieșean	27
4. Descoperirea cărților	32
5. Începuturi confuze	41
6. Marele eșec : G. Călinescu	46
7. Revolta	56
8. Închisoarea	64
9. Deportarea pe Bărăgan	84
10. Refugiul la Cluj	99
11. Jungla „vieții literare”	109
12. Cărțile românești	129
13. În străinătate	142
14. Relațiile externe	154
15. Exilul și emigrația	174
16. Cărți și publicații străine	198
17. Relațiile cu regimul	227
18. După 1989	256
19. Adio „literaturii”	273
20. Distanțarea internațională	296
21. Singurătatea culturală	326
22. Clarificarea ideologică	343
23. Decepția politică	364
24. Altă Românie	412
25. Izolarea definitivă	442
26. Câteva concluzii	486